

VAKIFLAR GENEL MÜDÜRLÜĞÜ YAYINLARI

VGM

345.3705 VAK

VAKIFLAR DERGİSİ

Metinden hariç 454 Resim, 96 Plân ve Kroki, 68 Fotokopi,
8 Desen ve 3 Levha'yı hâvidir.

SAYI : VIII

ONGUN KARDEŞLER Matbaası ☎ : 11 95 49

ANKARA — 1969

S a h i b i :
Vakıflar Genel Müdürlüğü
Yazı İşlerini Fiilen İdare Eden :
Niyazi **BAYRAKTAROĞLU**

Ö N S Ö Z

Türk medeniyet tarihi boyunca dinî, sosyal ve kültürel hizmetler ifa için vakıfların kurmuş olduğu müesseseler ve meydana getirmiş olduğu eserler ve şaheserlerin kıymetli ilim adamlarımız tarafından özel bir şekilde tarih, hukuk ve san'at yönleriyle incelenmesi bize Vakıflar Dergisini kazandırmış bulunmaktadır.

Bu dergide ele alınan mevzular vakıf müessesesini tanıtmakta, onun tarihî ve hukukî tekâmülünü göstermekte, vakıf eserlerin san'at yönlerini, vakıf müesseselerinin sosyal değerlerini belirtmektedir.

Genel Müdürlük Arşivinde mevcut binlerce vakfiye, bu vakfiyelerle vucût bulmuş sosyal tesisler ve birer san'at şaheseri olarak yaşayan cami, medrese, çeşme, sebil, köprü, han, hamam, kervansaray gibi önemli yapılar, İslâm - Türk âlimleri tarafından işlenen vakıf hukuku, bu tetkiklerin malzemesi olarak dev hacmile karşımızda durmaktadır.

Şükranla kaydetmeliyimki yetkili ilim adamlarımız bu konuların incelenmesi ve değerlendirilmesinde bize daima yardımcı olmakta ve çok kıymetli etüd ve yazılarını Dergi'den esirgememektedirler.

Genel Müdürlüğümüz bu ilmî Dergi yanında daha ziyade popüler mahiyette neşriyate da başlamış bulunmaktadır. Bilhassa Türkçe, İngilizce ve Fransızca metinlerle çıkarılan «Türkiye'de Vakıflar» isimli neşriyatımız ilgi ile karşılanmıştır.

1968 yılında VII. cildi neşredilen Vakıflar Dergisi'nin 1969 yılında VIII. cildini yayımlamak bahtiyarlığına kavuşmuş bulunuyoruz.

Bugüne kadar Dergimize yazı göndermek lütfunda bulunan ve mevzularımızı müstakil olarak veya muhtelif vesilelerle incelemiş bulunan ilim adamlarımıza, yazarlarımıza ve Dergimizin hazırlanmasında emeği geçen mesai arkadaşlarımıza kalbî teşekkürlerimi sunarım.

Feramuz BERKOL
Vakıflar Genel Müdürü

T. VAKIFLAR BANKASI

T. Vakıflar Bankası kurulduğu günden bugüne kadar her geçen gün büyük hamleler yapan ve Bankacılık sahasında dev adımlarıyla ilerleyen bir millî müessesemizdir. Kuruluş gayesi ve ifa ettiği fonksiyonları itibarıyla yurt ekonomisinin hemen her alanında kendisini hissettiren Türkiye Vakıflar Bankasının gördüğü hizmetlerin blâncosu yüksek bir değer ve seviyede bulunmaktadır.

Asırlar evvel hamiyetli Türk Büyüklerinin Aziz Türk Milletine para olarak vakfettikleri değerler modern Bankacılık zihniyet ve prensipleri ile işletilmek üzere sermaye olarak 1954 yılında T. Vakıflar Bankası emrine verilmiş ve bu değerler ehil ellerde bugünkü memnuniyet verici durumuna erişmiştir.

Banka kuruluşundan bu yana kaydettiği gelişme temposuyla halkın kendisine karşı göstermiş olduğu ilgi ve itimada lâyık bulunduğunu fazlasıyla ispat etmiştir.

Bankanın en önemli güçlerinden birini teşkil eden mevduat konusundaki ümit ve hesapları çok olumludur. 1967 yılı sonu itibarıyla mevduatı 636.999.000.— TL. iken bu meblâğ 1968 yılı sonunda 785.660.000.— TL. na 1969 yılı sonunda ise 903.249.000.— TL. na balığ olmuştur.

Bankanın plâsmanları toplamı da mevduatı ile orantılı olarak artmakta ve bu durum ticarî, sanayi alanlarında ki çalışma ve hizmetlerini günden güne güçlendirmektedir. 1967 yılı sonu itibarıyla 816.026.000.— TL. olan plâsmanları toplamı 1968 yılı sonunda 827.676.000.— TL. na 1969 yılı sonunda ise 911.476.000.— TL. na çıkmıştır.

Banka yurt çapında çalışabilmek için teşkilâtını devamlı şekilde büyütmekte ve yeni şubeler açmaktadır.

1954 yılında 3 şube ile hizmete giren Türkiye Vakıflar Bankası 1965 yılında şube adedini 58, 1966 yılında 71, 1967 yılında 86, 1968 yılında 110 ve 1969 yılında 136 ya yükseltmiştir.

1970 yılında açılması kararlaştırılan Bakırköy, Üsküdar, Ağrı, Salihli, Konya - Ereğli, Iğdır, Ulus - Ankara, Kavaklıdere - Ankara, Nişantaşı, Talimhane - İst., Gaziosmanpaşa - İst., Fındıkzade - İst., Sağmalcılar - İst., Hasırcılar - İst., Güvenevler - Ank., Bergama, Çorlu, Dört Yol, Keşan, Niğde, Bayburt, Sarıkamış, Gerede, Yağcamı - Adana ve Boyabat şubeleri ile şube adedini 161 e yükseltecek ve bu suretle de milletçe topyekûn kalkınmamıza daha geniş çapta iştirâk edecektir.

Türkiye Vakıflar Bankası memleketin Ticarî ve İktisadî hayatı üzerindeki müsbet tesiri ile 16 sene gibi kısa bir zamanda büyük Bankalarımız arasına girmiş bulunmaktadır.

Türkiye Vakıflar Bankası sanayici ve Ticaret erbabıyla olan yapıcı çalışmaları yanında memleketimizin turizm dâvasına da eğilmiş ve İstanbul Taksim'de büyük bir turistik otelin inşa ve işletmesine Vakıflar Genel Müdürlüğü ile birlikte önder olmuştur. Vakıflar Bankasının evvelce satın aldığı 8.371.25 m² lik arsa üzerine hazırlanan projeye göre 22 katlı 416 odalı ve 736 yataklı bir otel yapılması hususunda T. C. Vakıflar Genel Müdürlüğü, İş Bankası T. C. Emekli Sandığı ve Güneş Sigorta'nın da iştirâki ile bir Anonim Ortaklık kurulmuş ve otelin temeli 1969 yılında atılarak inşasına başlanılmıştır.

Türkiye Vakıflar Bankası ayrıca özel Sektör teşebbüslerine turizm sahasında büyük yardımcı olmuş ve AID yolu ile temin edilen 80 milyon TL. nin yatırım ve işletme kredisi olarak özel sektöre basiretli bir görüş ve tutumla intikalini sağlamıştır.

İŞTİRÂKLER

Türkiye Vakıflar Bankası Resmi ve millî Ticaret Bankacılığı fonksiyonuna muvazi olarak memleketin endüstriyel ve mali gelişmesinde sermayesi ile destek olmak ödevini de kendi bünyesine uygun bir nisbette yerine getirmektedir.

Bu hizmetlerin başında rakam olarak en büyük iştirâki 22.000.000.— lira ile Karadeniz Bakır İşletmesi A. Ş. gelmekte, bunu 15.000.000.— lira ile Taksim Otelcilik A. Ş., 4.000.000.— TL. ile Sınai Yatırım ve Kredi Bankası, 1.270.000.— TL. ile sermayesinin % 51'ine sahip olduğu Güneş Sigorta A. Ş. ile Türk Ticaret Bankası takip etmektedir.

DiĞER İŞTİRÂKLER DE ŞUNLARDIR :

Ticarî İşletme olarak; Gima, Türk - İsviçre Turizmi Geliştirme A. Ş. Turistik seyahat A. Ş., Ülfet Gıda ve Sabun Sanayii T. A.Ş..

Endüstriyel Kuruluş olarak; Manisa Pamuklu Mensucat T. A. Ş. Trakya Çimento Sanayii T.A.Ş., Eskişehir Çimento Sanayii T.A.Ş., Karaman İplik ve Dokuma Mensucat T. A. Ş..

Her yıl ve özellikle son yıllarda ögünülecek bir tempo ile artan gelişme sürati, kaynakları ve yurdun her köşesinde açtığı şubeleri Türkiye Vakıflar Bankasını Türkiye Ekonomisinin esaslı mali dayanaklarından biri haline getirmiştir.

İÇİNDEKİLER

	<u>SAYFA</u>
Prof. Dr. Şakir BERKİ	: Vakfın Mahiyeti 1
Halim Baki KUNTER	: Türk - İslâm San'at Eserlerine Vücut Veren Manevî Amiller ... 9
Prof. Dr. M. Münir AKTEPE	: XVIII. Y. Y. Vezirlerinden Kapdan-ı Derya Kaymak Mustafa Paşa'ya Ait Vakfiyeler 15
Ekrem Hakkı AYVERDİ	: Yıldırım Bayezid'in Bursa Vakfiyesi ve Bir İstibdalnâmesi ... 37
İbrahim Hakkı KONYALI	: Kanunî Sultan Süleyman'ın Annesi Hafsa Sultan'ın Vakfiyesi ve Manisa'daki Hayır Eserleri 47
Doç. Dr. Halil SAHİLLİOĞLU	: İkinci Keykâvus'un Bir Mülknâmesi 57
Mithat SERTOĞLU	: İkinci Murad'ın Vasiyetnamesi 67
Prof. Dr. Feridun Nafiz UZLUK	: Germiyanoglu Yakup II. Bey'in Vakfiyesi 71
Arkeolog Mahmut AKOK	: Diyarbakır Ulucami Mimarî Manzumesi 113
Doç. Dr. M. Oluş ARIK	: Malatya Ulu Camiinin Aslî Plânı ve Tarihi Hakkında 141
	Neu Datierung Grossen Mosche In Malatya Und Restitution Ihres Ursprünglichen Plans 146
Rüchan ARIK	: Erzurum'da İki Cami 149
	Two Mosques In Erzurum 157
İnci ASLANOĞLU	: Tire'de Üç Cami 161
	Three Mosques In Tire 166
Ömür BAKIRER	: Hacı Ferruh Mescidi 171
	The Mescid Of Hacı Ferruh 179
Müjgan CUNBUR	: Kayseri'de Raşit Efendi Kütüphanesi ve Vakfiyesi 185
Fügen İLTER	: Erken Devir Anadolu Türk Mimarisinde XII. ve XIII. Y. Y. Artukoğulları Medreselerinin Yeri 197
Abdullah KURAN	: Karamanlı Medreseleri 209
Halim Baki KUNTER	: Bilinmeyen Bir Kervansaray Tipi (Düğer Kervansarayı) 225
	A New Type Of Caravanserai (The Caravanserai At Düğer) ... 227
Ayşıl TÜKEL	: Sağmandaki Çok Fonksiyonlu Salih Bey Camisi 229
	English Summary 242
Erol YURDAKUL	: Tokat Vilâyetinin Gümüştop (Dazy) Köyündeki XIV. Yıla Ait Eski Eserler 243

Arkeolog Erdem YÜCEL	: Amcazâde Hüseyin Paşa Külliyesi	249
Azade AKAR	: Tezyinî San'atlarımızda Vazo Motifleri	267
Sevim İŞLEK	: Ankara Etnoğrafya Müzesindeki Nomad Karakterli Halılar ...	273
Doç. Dr. Gönül ÖNEY	: Anadolu'da Selçuk Geleneğinde Kuşlu, Çiftbaşlı Kartallı, Şahinli ve Arslanlı Mezar Taşları Tombstones in The Seljuk Tradition With Bird, Double - Headed Eagle, Falcon And Lion Figures In Anatolia	283 292
Prof. Feridun AKOZAN	: Türk Külliyesi	303
Osman KESKİOĞLU	: Bulgaristan'da Bazı Türk Âbideleri ve Vakıf Eserleri	309
Ord. Prof. A. Süheyl ÜNVER	: Anadolu'da Selçuklu Devleti, Beylikleri Resmî Daireleri ve Toplantı Yerlerine Dair	323
Fazıl AYANOĞLU	: İstanbul'da Yola Kalbedilen Cami Vesaire	329
Ali Himmet BERKİ	: Vakıflar ve Vakıfların Maruz Kaldığı Tecavüz ve İhmâller ...	335
Prof. Doğan KUBAN	: Modern Restorasyon İlkeleri Üzerine Yorumlar	341
İsmet BİNARK	: Türk Vakıfları, Türk San'atı ve İctimaî Hayatı Konusu İle İlgili Eserlerin Bibliyoğrafyası	357

VAKFIN MAHIYETİ

Şakir BERKİ

- §. 1 — *Vakfın içtimai bakımdan mahiyeti :*
 §. 2 — *Vakfın iktisadî yönden mahiyeti :*
 §. 3 — *Vakfın dinî cepheden mahiyeti :*
 §. 4 — *Vakfın hukukî sahada mahiyeti :*

- §. 1 — *Vakfın içtimai bakımdan mahiyeti :*

Muayyen bir malın âmmenin menfaatine daimî bir şekilde tahsis demek olan vakıf, çok cepheli ve faydası pek şümüllü olan bir müessese olduğundan, mahiyetini de çeşitli cephelerden tetkik etmekte zaruret vardır.

Hiç şüphe yok ki devlet, yurttaşları veya hattâ ülkesinde bulunan yabancıları, mümkün olduğu nisbette refaha eriştirmek için yalnız teşriî ve idarî tedbirler almakla yetinecek bir teşkilât olmayıp, iktisadî ve malî tedbirler olarak aynı gayeyi temine matuf imkânlar hazırlamak vazifesiyle de mükelleftir. Normal, yani sosyalizm ilh gibi akım ve rejimlere muhtaç olmaksızın ve hattâ en ufak bir ihtiyaç hissetmeksizin işlemesini becerebilen devletçilik rejiminde, bu sayılan hususlar devletin esasen faaliyetleri zümresindedir. Bu itibarla her devletin bütçesinde, sayılan hususları temin için mahsus fasıllar açılır ki, bu fasılların hepsi birer âmme hizmeti görmek içindir. Sinaî ve zirai ekonomide gerek devletçe, gerek özel teşebbüs itibarıyla çok münkeşif olmayan memleketlerin bütçeleri ekseriya vergilerle temin edileceğinden, zaif ve

bu gibi devletlerin görecekları âmme hizmetlerinin çeşidi ve şümülü de o bütçe ile mütenasip olur. İşte vakıf, bu gibi memleketlerde devletin az başara-bildiği veya hiç başaramadığı birtakım âmme hizmetlerine fertlerin iradesiyle (1) doğrudan doğruya yardımı tazammun eden bir mahiyet arzeder; vakıf şebekesi haline gelmiş olan memleketlerde çeşitli âmme hizmetleri vakıf gibi eski ve çok köklü bir müessese ile desteklenir ve devlet o nispette bütçeden tasarruf imkânı bularak, iş bu tasarruf ile daha mübrem âmme hizmetlerini daha şümüllü bir şekilde ifa imkânına nail olur. veya vaktiyle bütçesinden başarmağa çabaladığı mütenevvî âmme hizmetlerini daha şümüllü bir tarzda yapmak bahtiyarlığına nail olur. Bu çok önemli faydasından ve içtimai mahiyetinden dolayıdır ki, Kur'anı Kerim ve hadisler ve İslâm dininin iki önemli kaynağını teşkil eden bu menbalardan ilham almış bulunan İslâm hukukçuları halka vakıf yapmak ve mallarını âmme ve binnetice ve dolayısıyla devlet gücüne yardımcı kılmayı mütemadiyen teşvik etmişlerdir. Onun içindir ki, Roma hukukunda dahi mevcut olmayan(2) vakıf müessesesi

1. Tatbikatda vakfı ekseriya fertler, yani hakiki şahıslar yapmakta ise de, Devlet hariç, her çeşit hükmi şahısların da vakıf yapma ehliyetleri itiraz götürmez. Ancak hükmi şahısların ölmesi mevzu bahis olmadığından vasiyet suretiyle vakıf yapmaları düşünülmez.

2. Roma hukukunda modern anlamında vakfın nüvesi dahi mevcut değildi. Orada Kilise ve sair dinî müesseselere münferit teberrûlar mevcuttu ki, bu teberrûlara vakıf denilememektedir. Giffard (A-E), Précis de droit romain, Paris 1934.

sesi İslâm hukukunda en orijinal ve en faydalı müessese olarak en ince teferuatıyla incelenmiştir.

Vakfın, içtimaî bakımdan mahiyeti bahsinde, şu noktayı da kaydetmek lâzımdır: Vakıf fakirleri kalkındırmak, iktisadî ve malî güçlerini desteklemek ve netice olarak onların içtimaî (sosyal) durumlarına çaresâz olmak itibarıyla de özel bir mahiyet arz eder. Filhakika vakıf mallar yalnız hastane, köprü, kütüphane, han, çeşme, mer'a, harman yeri ilh.. gibi doğrudan doğruya âmme hizmetlerine, daha münasip tâbirle herkesin, fakirin de, zengin de istifadesine arz edilecek olan toplum faydasına masruf olmaz. Öksüz yurdları, fakir talebelere yurdlar, aş ocakları, fakir ve kimsesizlerin barındırılması, güçsüz, hasta ve alil fertlerin bakımı ilh... gibi maksadlar için de vakıf yapılabilir. Esasen vakıf menş'e itibarıyla bu maksatla doğmuştur, sonra şümüllemiştir. Şu halde vakıf içtimaî ahlâkı tatmin eyleyen bir veçhe ve mahiyet de arz etmektedir. Fertleri arasında samimî ve cömert, içtimaî ve iktisadî yardımlaşma olan memleketlerde fakirlik ve bunun doğurduğu içtimaî yıkıntı da olmaz, hiç değilse ehemmiyetli surette azalır. Demek oluyor ki hayrî vakıflar, bu bakımdan da kayde şâyandır. Bunların fazlalığı nisbetinde içtimaî ahlâk da düzene girer.

Vakıf, kayd edilen bu ikinci mahiyet ve rolü ile münferid yardımların, muhtaçlara ferden ferdâ yapılan iktisadî yardımların (sadaka) şahsiyeti ne de olsa ezen yükünden, kendisine bu suretle yardım edilene telkin eylediği aşâğılık hissinden kurtarır ve aynı yardım, bir müesseseden gelmiş olmak itibarıyla şahsiyetin himayesi prensibini de tatmin eylemek suretiyle başarak, içtimaî yardımlaşma ve içtimaî adaletde (sosyal adâlet) şeref ve haysiyetin rencide edilmesine, ihlâline mâni olur. Zira, vakıfdan faydalanacakların

adları belli değildir, binnetice kimlerin bu sadakaya muhatap oldukları alenî olarak beyan olunmaz. Esasen vakfiyelerde, vakfın lehdarları isim tasrihi suretiyle kayd olunmaz. Kısa bir misalle açıklamakta fayda vardır: Bir şahıs muayyen bir gayrimenkulü ve bunun gelirini filân mahallenin mektebe giden fakir çocuklarının giyim ve iâşesine tahsis etse, haddizatinde âmmeye vâki bu sadakadan hiçbir şahıs müteessir olmaz, o mahallenin hiçbir fakir çocuğu ve bunların ana veya babası müteessir olmaz. Zira vakfiyede bunlardan hiçbirinin adı geçmemektedir; vakıf şeklinde tecelli etmiş olan bu sadakadan faydalanacak olan çocukların dahi kimlikleri belli değildir. Esasen böyle isim tasrih etmek suretiyle yapılan yardımlar, vakıfla tavsif olunsalar bile, hukukî mahiyetleri itibarıyla vakıf değil, lehdarı müteaddit hibelerden ibarettir³. Filhakika bu gibi teberruda adı geçen çocukların tahsil çağı bitince (ilk orta okul) teberru da son bulur. Halbuki vakıflarda az çok daimîlik hassası vardır ki, mezkûr teberrular vakfın bu hassası ile de kabilitelef değildir.

§. 2 — Vakfın iktisadî yönden mahiyeti :

Vakfın bu bakımdan mahiyetini de özlü şekilde kayıt etmek etüd konusunun zorladığı bir zarurettir:

Vakıf, az çok daimî⁴ ve gelir getiren bir müessese olduğuna göre, para ve emvalin işletilmesi gibi, muasır eko-

3. Bu hususda vakfın hukukî bakımdan mahiyeti bahsine ait S. 5 e bakınız.

4. Bizce, vakıf zamanla mukayyet olarak da yapılabilir; zira vakıfda asıl mesele ferdi servetin amme hizmeti uğruna işlenmesidir. Binaenaleyh. Bir kimse, Bankadaki parasının bilfarz 15 yıllık faizini, veya yalnız kapitali, yahut bir apartmanını 25 veya 30 sene müddetle vakfedebilir. Zamanla mukayyed vakıf hakkında, Vakıf müessesesinin işlenilmesinde ve bugünkü orijinal hale gelmesinde büyük hizmet ve himmetleri geçmiş olan İslâm hukukcularının içtihadı başka ve aksî manâda olmakla beraber, kayd edilen

nomi ve ticaretin lâzimesi, hattâ temeli bulunan ehemmiyetli bir esası kuvveden fiile geçiren, servetlerin âtil ve verimsiz kalmalarına müsaade eylemeyen bir teşebbüstür. O halde vakıf, vakıf yapacak olanların bizzat vakfa tahsis edecekleri emvali veya nakdi âtilikden kurtarıp, işleten ve binnetice, şahsî menfaat için olmasa bile, âmme menfaati uğruna verimli kılmaya mecbur eden bir müessesedir.

Keza vakıf, münferit sadaka ve yardımlara muhalif olarak, âmme hem daha vâsi yardım imkânı hazırlar, hem bu imkânı sürekli kılar; demek ki, vakıf iktisadî ve malî yardımlaşmada devamlılık ve verimlilik temin eden bir mahiyeti de hâizdir.

Nihayet vakıf, vakfedecek olanların ihtiyaçdan fazla servetlerini tasarruf etmek ve israfla beyhude yere elden çıkarmamalarını temine de medar olan bir müessesedir. Fitretlerinde vakıf yapma temayülü ve medenî terbiye seviyeleri bu temayül gerek dinî, gerek ailevî, gerekse okul terbiyesi ile yükselmiş ve muhkemleşmiş bulunan insanlar, bu hayırlı müessesesinin kurucusu olabilmek için mallarını israftan kaçınarak, yapmayı düşündükleri vakıflara tahsis için bir hayır sermayesi olarak ellerinde tutarlar; demek ki vakıf, insanlara tasarruf telkin eyleyen iktisadî bir mahiyet de arz eder.

Bunlara ilâveten vakıf, bazı müsrif mirasçıların veraset suretiyle ellerine geçecek olan miras payını kısa bir zaman içinde heder etmelerine de engel olabilen bir müessese olarak gözükmektedir. Filhakika, bir şahıs, mirasçılarına hiçbir şey bırakmayıp bütün emvalini resmî senetle, yani hayatta iken vakfetmeye hukuken mezundur.

mucib sebeble ve vaktiyle bu dergide intişar etmiş olan, «Vakfın Devlete ve Devletin Vakıflara Yardımı» adlı yazımızdaki mufassal izahat ışığı altında ifade etmiş olduğumuz şahsî kanaatde sâbitiz.

Bu suretle yaptığı vakıfların gelirinden mirasçı olan evlâdına veya sair mirasçılara aidat verilmesini de şart edebilir⁵. Lâkin aynı imkân ölümüne bağlı tasarruflarla yapılan vakıflarda mevcut değildir. Zira, mahfuz hisseli mirasçıların bu gibi ölümüne bağlı tasarruflarla tesis edilmiş olan vakıflara tenkis dâvası açmak hakları vardır⁶. Keza, sırf mahfuz hisseli mirasçıları mirasdan mahrum etmek kasdiyle yapılan teberular da tenkise tâbi olduğundan⁷, vakfın henüz hayatta iken resmî senetle yaptığı ve bütün terekesine şâmil bulunan vakıflara karşı da kanunî payı olan (mahfuz hissesi bulunan) mirasçıların tenkis dâvası açma hakkı mahfuzdur. Burada kayd edilecek ehemmiyetli husus, mücerret resmî senetle yapılmış olan vakfın, bütün mevcuda şâmil olmasının mahfuz hisseyi bertaraf etmek manasına gelmeyeceğidir; binnetice resmî senetle yapılmış olan bir vakfa karşı tenkis dâvası açabilmek için bu dâvayı açacak olan mirasçının resmî senetle yapılar bütün emvale teşmil edilmiş olan işbu vakfın vakıf tarafından mahfuz hisseyi bertaraf etmek kasdüniyeti ile yapılmış olduğunu ispat etmesi lâzımdır. Mahfuz hisse kaidelerini bertaraf etmek kasdi aşikâr ise, beyyine külfeti lâzım gelmez.

1967 tarihinde mer'iyete giren Vakıf Kanunu ile de, bağışlamalara karşı gerek mirasçılar, gerek bağışlayanın alacaklıları tarafından yapılabilecek olan itirazların vakfa karşı da yapılabileceği tasrih olunmaktadır⁸.

5. Türk Borçlar kanununda (B.K. Md : 240) mükellefiyet ve şartlı teberrü «hibe» olduğuna göre, aynı esasın ammeye teberrü demek olan vakfa kıyasen tatbik edilebileceğini iddia yanlış olmaz.

6. M.K. Md : 473; İsviçre M.K. Md : 493

7. M.K. Md : 507/4; İsviçre M.K. Md : 527; Keza : Türk M.K. Md : 455; İsviçre M.K. Md : 475.

8. 13-7-1967 tarihli ve 993 sayılı kanunla tādil edilen M.K. Md : 76; Keza Borçlar Kanununun 244 ve 245 inci maddelerine bakınız.

Vakıfların iktisadî bakımından mahiyeti bahsinde, bu tasarrufun âmme hizmeti lehine döner sermaye tesis ettiğini de kayd etmek lâzımdır. Zira vakıfda daimîliği temin maksadıyla her vakıf vakfa tesis ettiği malın işletilmesini derpiş ve bunun için müdir, müteveli tâyin eder. Mütevellerde bu döner sermayeyi tedvir özelliği olmasa idi, Medenî Kanundaki (Md. 497) vasiyeti tenfiz memurundan farkları olmazdı.

§. 3 — Vakfın dinî bakımdan mahiyeti :

Her semavî, yani sahih din⁹ ve bunların en sonuncusu ve en münkeşifi ve bütün beşere¹⁰ hitab edeni İslâmiyetde de bittabi zenginlerin¹¹ fakirlere yardım şarttır. Filhakika, Kur'anı Kerim başdan aşağı sadaka emir ve tavsiyele-

9. İslâmiyetden evvel Peygamberler vâsıtasıyla gönderilmiş olan semavî dinlerde de sadaka borcu ve tavsiyeleri ve buna müstենiden hayrî müesseseler ihdası mevzuubahistti. Bu müesseseler Roma hukukuna Hıristiyanlık kanalıyla dahil olmuştur. Bu müesseseler modern ve hukukî mânasıyla Vakıf olmamakla beraber, mahdut sahalarda da olsa gördükleri rol vakfinkine benzer : Etlidde zikri geçen yabancı müelliflerin işaret edilmiş bulunan eserlerinin mezkûr sahifelerine bakınız.

10. İslâmiyet, yalnız müslimanlara hitap etmez; Allah tanrıyan veya tanımayan, veya başka Allahlar tanıyan ahır zaman beşerinin hepsine Allahın kulları olmaları, bir asıldan gelmiş bulunmaları itibarıyla insanların cümlesine hitap eder; onların hepsini eğri yoldan doğru yola sokmak ister. Filhakika, Kur'anı kerimde "Ey insanlar" tarzında başlayan âyeti kerimelerin mevcudiyeti malûmdur.

11. İslâm dininde ferdi mülkiyet, çalışma hürriyeti ve bu hürriyetin meşrû kazancı helâl, yani haset ve taarruzdan masundur. Binnetice islâm dininde ve hukukunda, rüşvet, hırsızlık, dolandırıcılık, gasab, sahtekârlık haricinde elde edilmiş olan servetlerde ferdi mülkiyet câridir; milyonerlik de milyarderlik de haktır. Ancak cimrillik, yani bu servetler üzerinde titreyip, fakirlere yardım etmemek, hayır müesseseleri kurmamak, memnudur. Ahlâk ve fazilet uğrunda servetinden harcayacağı akla geldiği zaman içleri cimrillikten titreyen müminler hakkında, Kur'anı kerimde hakikî müslimanın korkudan dudaklarını çatlatarak kadar şiddetli uyarımlar ve müeyyideleri muhtevî âyetler vardır. Kur'anı kerim tetkik olunduğu zaman hepsi anlaşılır.

riyle doludur. Bu hükümlerin bir kısmı mecburidir; bir kısmı da dinî bir vecibenin yerine getirilmemesi halinde o vecibenin edası yerine kaim olmak üzere teşri¹² buyurulmuştur. Meselâ oruç tutamayanların, fakir doyurması veya fakirlere doyabilecekleri normal bir yemek parasını vermeleri bu kabil sadakalardandır.

Vakıf ise, Kur'anı Kerim'deki sadaka âyeti kerimelerinden mülhem olunarak Cenab-ı Peygamberin çok önem verdiği, münferit değil müçtemi, ferde değil, âmme yapılı bir sadaka, bir teberrudur ki, mecburiyet tahmil etmez. İslâmiyetde de aynen bugünkü modern hukukda olduğu gibi, vakıf yapmak ihtiyarîdir. Fakat Müslümanlar, hakikî İslâmiyet yolundaki Müslümanlar, Kur'anı Kerim'deki «Ey mü'minler Allah'a ve Resulüne itaat ediniz, amellerinizi iptal eylemeyiniz» mealindeki âyeti celilenin hakkını vererek, vakıf yapmada Hazreti Peygamberin sünnetine de uyarak vakfı âdetâ din ahlâkı bakımından örfü âdet haline, teamülî bir mecburiyet haline getirmişlerdir. Yoksa, İslâm hukukunda emvalin veya terekenin bir kısmının mutlaka vakfedilmesi şeklinde bir mecburiyet yoktur. Lâkin arzu edilirse, bir kimse hayatında bütün emvalini vakfedebileceği gibi, ölüme bağlı tasarrufla da tasarruf nisabını tecavüz etmemek üzere terekesinin bir cüz'ünü vakfedebilir. Keyfiyet hukuk cephesinden tamamen bugün olduğu, yani Medenî Kanundaki gibidir.

Bir müslüman sadaka ve zekât borçlarını edâ etmekle dinin emrettiği asgarî hayırseverliği yapmış demektir. Vakıf yapmakla da çok kâmil, hayırseverlikde pek münkeşif müslümanlık mertebesine erişir. Rab indinde ona göre ecir kazanır; gizli veya aşikâr gü-

12. Şâri'kanun vâzın, mevzuat ihdas eden; teşri kanunî ahkâm koymak; «Şeriat» da mevzuat demektir.

nahları ona göre vüs'atle mağfirete mazhar olur; çünkü, vakıf yapmakla hayırseverliğini, cemiyet ve millet severliğini misillendirmek ve isbat eylemek için mala bağlı nefsinden feragat fazileti göstermiştir.

Hülâsa vakfın dinî bakımdan mahiyeti, mecburî ve asgarî sadakalara munzam olarak âmmeye yapılan ihtiyarî teberrudan ibaret bulunuşudur. Bu ihtiyarî ve munzam teberru mantık bakımından da makuldür. Zira ihtiyaçdan fazla servetini veya bir kısmını münferit hibe ve sadakalarla elden çıkarıp geçici yardımlar yapmaktansa veya bu serveti veya bir cüz'ünü hiçbir faydası olmayan fuzulî zevkler için harcedip istihlâk eylemektense, âmmeye tahsis etmek elbette ki en müsbet ve en makul hareketlerden biridir.

§. 4 — Vakfın hukukî mahiyeti :

Vakfın hukukî mahiyeti, diğerlerine nazaran daha teknik ve kanunlarla ilgili bilgiye ihtiyaç gösterir. Keyfiyeti en kısa ve en önemli noktalara temasa gayret suretiyle arza çalışacağız:

Vakfın hukukî mahiyeti, bu müessesenin özel hukuk, hattâ özel hukuktan olan medenî hukuk hükmî şahıslarından¹³ olmasıdır. Vakıf hükmî şahsının cemiyetlerle ve diğer özel hukuk hükmî şahısları ile olan farkı, bu sonuncuların teşekkülü için mutlaka insan unsurunun mevcudiyeti şartına rağmen, vakıfda bu şartın aranmayışıdır. Zira, vakıf, muayyen bir malın muayyen bir gayeye tahsisi ile teşekkül eder. Filhakika, vakıf hükmî şahsının muteber olarak teşekkül edebilmesi

13. Medenî Hukuk hükmî şahısları, Cemiyetler ve Vakıflardır; Şirketler, özel hukukun ticaret hukuku koluna dahildir. Âdi Şirket Borçlar Kanununda (Türk B. K. Md : 520) yer almış olmakla beraber hükmî şahsiyeti yoktur. Miras şirketi (Türk M. K. Md : 581) tâbiri câiz ise, terekenin taksimine kadar kanunun zarurî gördüğü, bizzarur kabul ettiği bir medenî hukuk şirkettir. Diğer şirketlerden ve hükmî şahıslardan farkı, ferdin iradesi haricinde teessüs etmiş olmasıdır.

için, vâkıfın (vakıf yapan) gerek resmi senette, gerek ölüme bağlı tasarrufda mütevellî göstermiş olmasına dahi lüzum yoktur.

Vakfın hukukî mahiyetini iyi ve ferruatlı bir şekilde anlayabilmek için benzerlerinden ayırmak ve bu hususdaki kıstaslara vukuf lâzımdır. Vakıf da bir teberrudur; binaenaleyh sair teberru çeşitleriyle arasındaki farkın tebarüz ettirilmesi hukuk tekniği itibarıyla enteresandır da.

I — Vakfın hibeden farkı.

II — Vakfın ibaheden farkı.

III — Vakfın ibradan farkı.

I — Vakfın hibeden farkı :

Vakıf ve hibe teberru olduklarından, gaye itibarıyla yekdiğerine benzerler. Ancak vakıf âmmeye teberru, hibe ise, muayyen bir veya birkaç hakikî veya hükmî şahsa yapılan teberrudur. Bundan başka vakıf, hükmî şahsiyeti hâiz sürekli bir teberru¹⁴ olduğu halde, hibe, münferit ve süreksiz ve hükmî şahsiyete vücut vermeyen bir teberru nev'idir.

Hibeden rüçü (cayma), hukuken câizdir¹⁵; fakat yapılan vakıfdan rüçü edilemez. Yani vakıf yapıldıktan sonra vâkıf, hibeden rüçü mümkün kılan hallerden istifade ederek, âmmeye yapmış olduğu bu teberrudan dönüp, tahsis edilen nakid veya sair emvali istirdat edemez.

Vakıfla hibe arasında yapıları, teşekkülleri itibarıyla da fark vardır: Elden hibe mümkündür¹⁶; fakat elden

14. Teberrü genel bir tâbirdir; ki, hibe, Vakıf ibra ve ibahe şeklinde tezahür edebilir. Her hibe bir teberrüdür, fakat her teberrü hibe değildir. Her vakıf bir teberrüdür; lâkin her teberrü vakıf değildir. İlh...

15. Türk Borçlar K. Md : 242, 244; İsviçre B. K. Md : 247, 249.

16. Türk B. K. Md : 237, İsviçre B. K. Md : 242.

vakıf, vakfın mahiyeti itibariyle imkânsızdır. Zira vakıfda teberrunun lehdarları belli, muayyen kimseler değildir. Vakıf âdi yazılı şekilde de yapılamaz. Zira kanunda resmî senetten bahs olunuyor; vâkıfın hayatta iken yapacağı vakıf resmî senetle mümkündür¹⁷. Vakıf da, hibe de ölüme bağlı tasarruf şekillerinden biri ve ekseriya vasiyetle yapılabilir. Ölüme bağlı tasarrufla yapılan vakıf ile ölüme bağlı hibeler bu cihette şekil bakımından farksızdır; fakat bu benzerlik vakıfla hibe arasındaki esas ve mahiyet itibariyle mevcut farka müessir değildir.

II — Vakıfla ibahe arasındaki fark:

İbahe teberrunun bir nev'i olup, İslâm hukukçularının incelediği, İsviçre ve Türk hukukçularının mevzuu bahis dahi etmediği, buna rağmen teberru bahsinde ihmali câiz olmayan bir teberru şeklidir. Şu halde burada özlüce arz etmekte zaruret vardır :

İbahe, tâbiri câiz ise, tekemmülü ile konusunun istihlâki aynı anda vâki olan bir teberru şeklidir. İbahede teberru edilen şey, lehine teberru vâki olan şahıs tarafından derhal istihlâk olunur ve ibahe işbu istihlâk ile tekemmül eder. Meselâ, A, B ye bir şişe gazoz iç parasını ben vereceğim dese veya kahvehanede çay ısmarlasa yahut lokantada yemek yedirse ilh... bütün bunlar o anda lehine teberru yapılan, yani lehine ısmarlama vâki olan kimse tarafından istihlâk olunur ve istihlâk ânından itibaren ibahe tekemmül etmiş olur. Keyfiyetin daha net şekilde izahı sadedinde bir misal daha faydalıdır: Bir şahıs, bir veya ziyade kimseye bağırma girin, istediğiniz kadar üzüm yeyin, bahçede arzuladığınız kadar dut yeyin ilh.. dese, bu ibahedir. Lâkin bağırmdan birer sepet üzüm veya bahçemden birer kilo dut toplayıp evinize götürün dese, bu

hibedir. Bu misal hibe ile ibahe arasındaki farkı belirtmeye kâfidir.

Hibe ile ibahe arasındaki tatbiki önemi olan fark şudur: Hibeden rücu câiz olduğu halde, ibaheden, bunun mahiyeti icabından olarak cayma imkânsızdır. Zira istihlâk olunmuş bulunan şeyin iadesi mümkün olmaz. Bundan başka, hibede, mevhubunlehde ictisab ehliyeti, yani temyiz kudreti lâzımdır¹⁸; ibahede lehine ibahe vâki olan şahısta temyiz kudreti aranmaz: Bir şahıs bir deliye yemek yedirse veya bağırmdan üzüm yedirse, bu ibahedir; hibe değildir. Hibe olabilmesi için tasarruflardan faydalanacak olan kimsenin (misalde (deli) temyiz kudretine sahip bulunması şarttır.

Bu zarurî bilgiden sonra, vakıf ve ibahe arasındaki fark şu şekilde bâriz olur: İstihlâk suretiyle vakıf olamaz. Bu imkânsızlık vakfın devamlılık arıeden özelliğinden de ileri gelmektedir.

III — Vakıfla ibranın farkı :

Her ikisi de teberrudur. Fakat arılarındaki fark uzun boylu üzerinde durmaya değmeyecek kadar açıktır: İbra, bir borcun ekseriya karşılıksız olarak, ödenmediği halde ödenmiş olduğunu kabuldür, alacaklı tarafından sukutuna rıza göstermektir. A nın B ye 1000 lira borcu olsa, B bu paranın edasından vazgeçse, borçlusu olan A yı borçtan ibra etmiş olur. Bu suretle sakıt olan borç, bir daha istenemez. İbra küllî veya cüz'î olabilir. Kısmî ise yalnız borcun bir kısmı sakıt olur.

Görülüyor ki, mahiyet itibariyle ibra ile vakfın arasındaki fark, fazla izahata lüzum göstermiyecek şekilde bârizdir. Ancak burada kaydedilecek husus şudur:

İbra yalnız borçlu hakikî şahıslar lehine değil, hükmi şahısların mamele-

17. Türk M. K. Md : 74; İsviçre M. K. Md : 81.

18. Türk B. K. Md : 236; İsviçre B. K. Md : 241.

kini artırmak üzere de yapılır; binnetice Vakıf Müessesesi için de câiz ve mümkündür. Hakikî veya hükmî bir şahsın Vakıf İdaresinden alacağı olsa, alacaklılar bu alacağın tamamının veya bir kısmının edasından vazgeçebilirler.

Kayde şâyan ikinci nokta da şudur: Borçluyu vakıf tesisi kayıt ve şartıyla ibra da mümkündür. Mese-lâ bir şahıs diğerinde olan bilfarz bir milyon lira alacağını, filân maksat için borçlu tarafından vakıf yapılması şartıyla ibra edebilir. Lâkin işbu tesisin bir milyon lirayı tecavüz etmemesi icabeder. Aksi halde şart bâtil olmayıp, lâgiv olur ve bir milyon lirayı tecavüz eden mikdar vakfa dahil edilmez. Borçlu ancak ibra konusu meblâğ nisbetinde vakıf yapabilir¹⁹. Varılan bu netice-

yi talil edebilecek kanunî lâfız ve delâlet de yoktur²⁰. Diğer cihetten izah olunduğu üzere hukukun genel prensipleri de mezkûr neticeleri teyid edici mahiyettedir.

lerle ilgili hükümlerinin (Türk Borçlar Kanunu, Md : 241/3.) İbraya kıyas yoluyla tatbiki imkânından doğmaktadır. Filhakika, İbra, borçlu lehine alacaklı tarafından kısa elden yapılan bir hibeden başka bir şey değildir. Şu halde meselede kıyasa mahal vardır.

20. Filhakika, Türk Borçlar Kanununda İbra müessesesi bir madde ile dahi derpiş edilmemiştir. Mehz kanununun 115 inci maddesinde de serd edilen mütalâayı çürütebilen bir sarahat ve delâlet mevcut değildir. Olsa idi dahi mehz kanunu ile hükmetmek gerekmezdi; aksi hal Türk Kazâi egemenliğinin ihlâli manâsına gelirdi. Çünkü Türk Medenî kanununda mahsus madde ve hüküm olmayan meselelerde İsviçre Medenî Kanununun mezkûr meseleleri derpiş etmiş olan maddelerini Türkiyede uygulamak, Türk Mahkemelerini ve doktrinini İsviçre Teşriî organının taarrufatı ile takyid etmek o'urdu ki, kabul göremeyeceği bedihidir.

19. Bu neticeler Türk Borçlar Kanununun şartlı ve mükellefiyet tahmil eden h'be-

TÜRK - İSLÂM SANAT ESERLERİNE VÜCUT VEREN MANEVİ ÂMİLLER

Halim Baki KUNTER

Sanat değeri olan ve âmme hizmetine tahsis edilen Türk mimarî eserleri umumiyetle vakıftır ve bunların çoğu âbide vasfını haizdir. Bu müşahede bize bazı gerçeklere nüfuz edebilmek imkânını bahşedecek mahiyettedir. İşte bu başlangıç noktasından hareket ederek Türk - İslâm sanat eserlerine vücut veren manevî âmilleri, başkaca bir deyimle, inanç ve inanışların sanat eserlerinin ve bilhassa mimarî eserlerin doğuşunda ve şekillenmesinde oynadığı rolü belirtmek istiyoruz.

Başta mimarî olmak üzere Türk - İslâm sanat eserlerinin taşıdığı güzellik ve özellikleri lâyıkıyla kavrayabilmek için onların ne gibi bir manevî hava içerisinde meydana getirilmiş bulduklarını bilmek lâzımdır. Bunlar, ibda' edenlerin gelişigüzel ortaya koydukları ruh ve mânâdan mahrum birer madde yığınından ibaret olmayıp, kendilerine hâkim olan inanç ve inanışları sembolize eden ve onlara günlük hayatta yer verdiren birer varlıktır. Bu eserleri yaptırıp sürekli olarak ibadete ya da çeşitli hayrî ve sosyal hizmetlere ayırmakla beraber, bunların idare ve idamelerine muktazi masrafları karşılamak üzere gelir kaynakları da tahsis eylemiş olan kimselerin ve bu eserler üzerinde bizzat emekleri geçenlerin içinde buldukları manevî şartlarla, ortaya konulan eserler arasında büyük bağlantılar vardır. Bu bakımdan onları incelerken kendilerine vücut veren manevî âmilleri bilmek kesin bir zaruret

ifade eder. Bu eserler, ancak o şartlar içerisinde lâyıkıyla değerlendirilebilir.

Türk - İslâm sanat eserleri üzerinde kendini gösteren manevî unsurlar, muhtelif ülkelerde oturan Türk topluluklarında zaman, mekân ve din ayrılıklarına rağmen tarih boyunca teşekkül etmiş olan müşterek mahiyetteki millî gelenekler ile İslâm dininin telkin ettiği akidelerdir.

Türk hayatında evvelâ örf ve teâmül hukuku ile teessüs eden, sonradan mektub hukuk ile teyit olunan yardımlaşma ve dayanışma hareketleri millî geleneklerin başında gelir. Geniş bir coğrafî sahaya yayılmış olan Türk topluluklarının hepsinde sevgi, şefkat, merhamet, misafirperverlik, yardım... gibi hasletler tarihin her devrinde kendini gösterir. İslâm dininin telkin ettiği hükümlere gelince: Tarihin akışı boyunca millet hayatında kendini göstermiş, gelişme safhaları arz eylemiş olan yardımlaşma ve dayanışma Kur'anda ilâhî bir emir olarak tebliğ olunmuş ve muayyen bir nizama da bağlanmıştır.

İslâm'da yardımlaşma ve dayanışma felsefesi tasavvuf erbabında kemâl mertebesini bulur ve çok geniş bir plâna dayanır. Tasavvuf, yalnız bir düşünce sistemi olmayıp, aynı zamanda bir duyuş ve duyuruş sistemidir. Bu İslâmî felsefeye göre: «Kâinatta her şey fânî yalnız Allah bakidir. Etrafımızda gördüğümüz her şey Tanrının varlığına delâlet ve onu izhar eder. İnsan, mahlûkâtın en şerefli ve en güzeldir.

Önü ve sonu olmayan Allah'ın sıfatlarından biri de Cemâl (güzellik) dir. Mutlak kemâl ve mutlak cemâl Tanrıya mahsustur.

Allah sevgisi bütün sevgilerin üstündedir. Allah, bütün mükevvenatı muhit olduğu için Tanrıyı seven, onun yaratmış olduğu insanları, hayvanları, nebatları, canlı cansız bütün tabiatı da sever. Bu sevgi şefkat, merhamet, nezaket, adalet, hak severlik, insaf, itidâl, ihsan, yardım... hislerini doğurur.

Allah'ın bahşettiği hayat muazzamdır, ona kıyılmaz, itibar göstermek lâzımdır. Hele insan hayatı, insanlar «eşrefi mahlûkat» ve «ahseni takvim» oldukları için son derece kıymetlidir. Onu her zaman, her türlü menfi şartlara karşı korumak, olgunlaştırmak, umumiyetle insanların yaşayışını yükseltmek lâzımdır.

Dünyadaki fânî hayatın sonu beka âlemine (Allah'a) dönüştür. Dünya ahiretin tarlasıdır. Burada ne ekilirse orada o biçilir.

İnsanların en hayırlısı, insanlara faydalı olan, malın en hayırlısı Allah yolunda harcanan yâni vakfedilen (Halkın yararına tahsis edilen); vakfın en hayırlısı da insanların en çok duydukları ihtiyacı karşılayandır.

İşte bu düşünce ve inanış tarzı türlü hayır şartlarını ve sosyal hizmetleri ihtiva eden vakıfların kurulmasına yol açmış, memleket sathında baştan başa kurulan vakıflarla her türlü âmme hizmeti muntazaman görülebilmüş, asırlar boyunca cemiyetin ihtiyaçları karşılanmıştıdır.

Hayır yapma düşünce ve temayülü cemaate bol miktarda mâbet, cemiyete çeşitli bina ve te'sis kazandırmış, bunların yapılması ve artması mimarinin gelişmesini sağlamıştır.

Bu arada insanlara ve insan topluluklarına faydalı olan her hizmetin

ibadet gibi makbul ve efdal tanınması, yollar, köprüler, çeşmeler, türlü su tesisleri, deniz fenerleri, çarşılar, pazarlar, umumî hamam, çamaşırhane ve helâlar, mektepler, medreseler, tekkeleler, darüşşifalar, aş evleri, kervansaraylar, spor kuruluşları, çeşitli kültürlü fizik ve psişik tesisleri... gibi eserlerin de bol miktarda meydana gelmesini sağlamış şehir, kasaba ve köylerde, hattâ ücra dağ başlarında medenî bir cemiyetin türlü ihtiyaçlarını karşılayan tesisler münhasıran hayır sever insanların kendi irade ve reyleriyle, sanki muazzam bir plânın tatbikatına ait üniteler imiş gibi, birbirini takiben meydana gelmiş, hizmete girmiştir.

Bu hizmetlere ve bu hizmetlerin ifası için vücutte getirilen büyük küçük her türlü yapı ve tesislere hâkim olan inanç insanlara ve insan topluluklarına yararlı olan her işin, ibadette olduğu gibi, Allah'ın rızasını kazanmağa vesile oluşu, bunların da bir nevi ibadet sayılışıdır. İşte çeşitli bina ve tesislerin meydana gelmesine yol açan bu inanış ve düşünce tarzı şehir ve kasabalarımızda (külliye), şehirler dışında da (kervansaray) sistemini doğurmuştur. Bir caminin etrafında kümelenen mektep, medrese, darüşşifa, aş evleri, kütüphane, çeşme... gibi tesisler hep bu fikre dayanır.

Bir külliyyede o mimarî manzume-yi teşkil eden cüzü'ler yalnız mimarî bakımdan bir birlik ve beraberlik, bir plân bütünlüğü arz etmekle kalmaz, hizmet bakımından da tam bir ahenk ve bütünlük gösterir. Her hizmet diğerini tamamlar. Bu suretle bir külliye, insanlara faydalı olan çeşitli hizmetleri kapsar. Yol boylarında münferit birer tesis olan kervansaraylar ise yolcuların barınmasına, hayvanlarının, nakil vasıtalarının ve eşyalarının korunmasına yarayan birer hayır ve hasenat ocağıdır. Burada yolculara parasız olarak sabah ve akşam iki öğün aş

ve ekmek, kış aylarında ısınmaları için odun verilir, hayvanlarına da bakılır. Her kervansarayda ihtiyacı karşılayan mescit, çeşme ve hamam da bulunur, önemli bazı kervansaraylarda hastaların iyi oluncaya kadar bakılacağı bir revir kısmı ile kıymetli eşyanın muhafazasına mahsus muhkem odalar, hayvanlara bakacak nalbant ve baytarlar da bulunur. Bu suretle kuruluşları bakımından münferit bir tesis mahiyeti arzeden kervansaraylar, işleyişleri bakımından külliye'deki çeşitli hizmetleri ufak mikyasta kendi bünyesi içerisinde toplayan çok çeşitli fonksiyona sahip birer hayır ocağıdır. Bu çok çeşitli hizmetler (iyilik), (ibadet) fikrinde birleşir .

Açları doyurmak, çıplakları giydirmek, susuzluğu gidermek, sefaleti önlemek, hayatı korumak, kolaylaştırmak, yükseltmek ve güzelleştirmek; insan hayatını kötülüklerden, çirkinliklerden kurtarmak, böylece daha güzel bir hayat ve daha güzel bir dünya ortaya koymak mefkûresini benimseyen ve bunu gerçekleştirmeğe çalışan Türk düşüncesi bir taraftan yukarıda saydığımız çeşitli ibadet ve hayır müesseselerinin doğmasına, diğer taraftan bunların tiplerinin teşekkülüne, onlara en uygun plânların bulunmasına, bu suretle gerçek sanat eserlerinin meydana gelmesine yol açmıştır. Aynı fonksiyonu gören değişik eserlerin şahsiyet kazanması ise bânisinin şahsiyetinden veya sanatkârının o andaki haleti ruhiyesinden ileri gelir.

Allah sevgisinin bütün mahlûkatı içerisine alacak kadar şümullenmesi, özellikle insan sevgisine yüksek bir önem verilmesi; insan yaşayışının icap ettirdiği bütün fonksiyonları, bütün lüzumlu tesisleri bu sevgi ve inanın ilham ettiği ve istikamet verdiği mimarî eserlerde, mimarî manzumelerde tecessüm ve teşahhus ettirmek cehdi, bu eserleri vücuda getirirken de güzeli, en

güzeli ortaya koymak emeli yepyeni bir mimarî anlayışı doğurmuştur. Sanatçı, bu düşünce ve duygulardan aldığı kuvvetle mimariyi râm etmiştir. İşte bu fârika, Türk sanat eserlerinin ve Türk mimarisinin kendisine has özelliğidir. Kanaatimizce Türk sanat eserlerinde hâkim olan manevî unsur (sevgi) dir. İmandan doğan bu (sevgi) ilâhî nefhayı taşıyan, sonunda yine menşesine dönecek, Allahına kavuşacak olan insanın (hayatı) nı korumak, güzelleştirmek, yükseltmek, (şahsiyeti geliştirmek) düşüncesine, o da bu ulvî düşünce ve duyguların bâni ve sanatkârların şahsî temayülleriyle birlikte sanat eserlerinde teşahhus etmesine; onların şahsiyet kazanmasına yol açmıştır.

Türk sanat eserleri için bu bakımdan (teşahhus eden sevgi), Türk medeniyetine de (sevgi medeniyeti) denilebilir.

Vakıfların hukukî vesikaları olan vakfiyelerin «dibace» kısımları vakıf sahiplerinin taşıdığı ruh haletini açıklar. Yukarıda belli başlı hatlarını verdiğimiz islâmî felsefe burada vakıf sahiplerinin şahsî temayülüne ve anlayışına uygun bir şekilde belirtilir. İhsan eylediği nimetlerden dolayı Allah'a hamdüsena, Peygambere salâvat irât edildikten sonra hayır ve hasenatı teşvik ve tergîp eyleyen âyet ve hadisler zikredilir.

«Nafi' eser, hayırlı evlât ve cari hayrat» bırakmış olanların hasenatı onların ölümünden sonra da devam edeceği, bir iyiliğin on başak vererek kat kat fazlasıyla karşılığını bulacağı anlatılır. «Vehhab-ı biy minnet» ve «Mün'im-i hakiki» nin bu nimetlerinin bedenî ve malî şükürünü edâ eylemenin lüzum ve vücubî kayıd edilir. Buna o derecede ehemmiyet atfedilir ki Fatih Sultan Mehmet, Fatih külliyesine ait vakfiyesinde kendisine büyük zaferler ve geniş ülkeler fethini müyesser kılan bütün savaşlarını cihad-ı asgar (en kü-

çük cihad), memleketi imar etmek, halkın gönlünü almak, onları arzu ettikleri idareye ve adalete kavuşturmak yolundaki faaliyetlerini de cihad-ı ekber (en büyük cihad) olarak tavsif etmiştir.

Kanunî Sultan Süleyman'ın Süleymaniye Külliyesine ait vakfiyesinde de: «Allah'ın bize ihsan eylediği lûtufların, nimetlerin, âtîfetlerin şükran borcunu edâ eylemek üzere bu camii altunla gümüşten yaptıрмаğı, kapı ve duvarlarını en nâdide inci ve yakutlarla bezemeği düşünmüştük, buna muktedirdik de.. ancak İslâm dini gösterişi ve israfı tecviz etmediği cihetle sadeliği tercih eyledik. Bununla beraber yaptığımız bina öylesine sağlam, öylesine güzel ve mükemmel bir eser oldu ki, en kıymetli maden ve mücevherlerle de yapılmış ve tezyin edilmiş olsaydı bundan daha güzeli, daha kıymetlisi ortaya konulamazdı.» denilmektedir.

Bazı memleketlerde, bu arada Hindistan'da binalar kıymetli taşlarla süslenmekte olduğu halde bizde neden bu yola gidilmediği ve sanat kudretine istinat edildiği böylece anlaşılmalıdır.

Türk mimarî eserleri, yukarıdan beri izaha çalıştığımız düşünce ve duyguları iç ve dış görünüşleri, plânları, inşai hususiyetleriyle en uygun şekilde canlandırmağa ve gerçekleştirmeğe muvaffak olmuştur. «Bünye ve bünyad» ları da bânilerinin kıyamete kadar payidar olmaları hususundaki arzu ve niyetlerine uygun olarak son derece muhkem ve rasindir.

Uzun ve meşakkatli bir seyahatten sonra akşama doğru yolculara şefkatle kollarını açıp onları bağrına basan icabında üç gün müddetle hiçbir masraf ihtiyar ettirmeden barındıran, yolcuyu huzur, sükûn ve emniyet içinde dinlendiren, her türlü haricî tecavülden koruyan kervansaray, belirttiğimiz fonksiyonu mükemmelen ifa edecek bir

plâna, bir inşa sistemine ve böyle bir işleyişe mâliktir. Kal'a gibi kalın duvarları, güneşin batmasıyla beraber kapanan, - kat'î bir zaruret olmadıkça - ertesi sabah ortalık ağarmadan açılma-yan muhkem ve muhteşem kapısı, mazgal deliklerini andıran daracık haricî pencereleri ile tam ve kesin bir emniyet ve huzur sağlar.

Yalnız kervansaray'ın değil, hizmet edenlerin de yüzleri güler. Bunların tatlı sözlü, güler yüzlü olmaları, gelenlere yorgunluklarını unutturacak şekilde nazik davranmaları, ikramda bulunmaları, onlarda tıpkı evlerinde imiş gibi bir his uyandırmaları, yolcuların geldiği memleketlerin ahvalini bilen kimselerden olmaları... vakfiyelerde rahatlıkla zikredilmiştir.

Bunun gibi tacirlerin kıymetli eşyalarının çalınmasından, yanmasından, herhangi bir zarara uğramasından endişe etmemeleri, akşamları evlerinde gönül huzuru ile yemeklerini yiyebilmeleri ve geceleri rahat uyumalarını temin kasdiyle yapılmış olan bedestanlarda da hal böyledir. Bu misaller çoğaltılabilir; su mimarisinden spor mimarisine kadar dinî, askerî ve sivil mimarinin büyük küçük bütün eserlerine tatbik olunabilir.

Burada mimarî eserlerin yapılış maksatlarına uygunluk derecesi hakkında iki misal vermeği faydalı addediyoruz:

Bunlardan biri: Kanunî Sultan Süleyman'ın genç yaşında hayata veda eden ve bir cihan padişahını derin acılara gark eyleyen oğlu Şehzade Mehmet için yaptırmış olduğu İstanbul'daki Şehzade Camii ile türbesindeki mimarî detayların ve tezyinatın bu bahtsız şehzadenin hatırasına yaraşır bir şekl-i zarifte olmasıdır.

Yine İstanbul'da Edirnekapıda Kanunî'nin kızı Mehri-Mah Sultan'a ait

camii ise iç ve dıştan görünüşü, ince ve zarîf bir Türk prensesinin hatırasına en uygun görünüşte olduğu gibi, içerisi de bir Türk kadınının iç aydınlığını aksettirir gibi emsalinden daha aydınlık bir mâbettir.

Türk mimarî eserlerinde onları yaptırılanların umumî hayat felsefesinin, şahsî arzu temayüllerinin in'ikâsını bu suretle belirttikten sonra şimdi de bu eserleri zihin faaliyeti, el emeği ve göz nuru sarf ederek ibda' eden mimar, sanatkâr ve işçilerin bunlara katıkları özellikler üzerinde bir nebze duralım:

Ortaya konulan eserlerde (mutlak güzellik) ve (ilâhî cemel)e yönelme, ve ondan bir şeyler yansıtabilme düşüncesi sanatkârı eserini vücade getirirken bir ibadet vecdi ve heyecanı içinde bırakıp kendinden geçirmiş, mistik heyecan, çoğu zaman, onu bir nevi olağanüstü hassasiyete ulaştırmıştır.

Süleymaniye Camiinin renkli camlarını yapan (Sarhoş İbrahim), Bursa'daki Yeşil Camii ve türbenin çinilerini ibda' eden (Mehmedül-mecnun) bunların tipik birer misalidir.

Sanatkâr bu tesirin altında o derece kalmıştır ki, çoğu zaman, ibda' ettiği esere imzasını koymaktan bile çekinmiş veya kendisini kaptırdığı ruh hâletini açığa vurmuştur. Bu hâleti-ruhiye Mimar Sinan gibi koca bir dâhiye imza ve mühründe adından önce (fakir, hakir) kelimelerini koydurmuş, Bursa'daki Yeşil Camii ve türbeyi medeniyet âlemine ihda eden Mimar Ahi İvaza da camiinin giriş yerindeki kitabede kendisini (bânisinin o binada çalıştırdığı işçilerin en değerlisi) olarak tavsif ettirmiştir.

Türk mimarî eserlerinde mimarbaşından taşçı ustasına, nakkaşa, hattat'a, ince ağaç ve maden işlerini yapanlara, camcılara, çinicilere kadar bütün sanatkârlar aynı hava içinde, aynı tesir altında bulunan, aynı gaye uğruna sermest olan kişilerdir. Bu mistik cereyanına kapılmış insanların herbirinin yaptığı işi bilmesi, aynı yüksek heyecanı duyması ve başarıya ulaşması neticesinde tıpkı orkestradan ahenkli bir ses çıkması gibi ele alınan kompozisyonlar devrinin en muvaffak eserleri olarak ortaya çıkmıştır.

XVIII. YÜZYIL VEZİRLERİNDEN KAPDÂN-I DERYA KAYMAK MUSTAFA PAŞA'YA AİT VAKFİYELER

M. Münir AKTEPE

Kapdân-ı Derya Mustafa Paşa, XVIII. Yüzyılın ilk yarısında yaşamış ve 1730 Patrona Halil İsyânı esnasında katledilmiş bir Osmanlı veziridir. Vâli-desi tarafından Merzifonlu Kara Mustafa Paşa'ya mensup bulunuyordu; yâni annesi Kara Mustafa Paşa'nın kızı Fatma Hanım'dı. Bu itibarla yine anne tarafından, Köprülü Mehmed Paşa'nın da torunu oluyordu. Babası ve dedesi hakkında elde ettiğimiz bilgi, bu vakfiyeler ile daha kesin bir hâl almakta ve fakat, onların isimlerini öğrenmekten henüz ileri gidememektedir¹. Mustafa Paşa'nın şöhreti ise, Sadrîâzam Nevşehir'li Damat İbrahim Paşa'ya damat olduktan sonra ve daha ziyade 1718-1730 seneleri arasında ortaya çıkmaktadır. Yirminci yüz yıl tarihçilerinin Lâle Devri adını verdikleri zaman içinde, tertiplenen eğlenceler, törenler ve sair toplantılar, İbrahim Paşa'nın damadı olması dolayısıyla, onu da şöhrete ulaştırmıştı. Mustafa Paşa bu mevki'e yükselinceye kadar, ne bir sefere çıkmış ve ne de bir savaşta bulunmuştu. Uzun yıllar İstanbul'da Kaptan Paşa olarak kaldı. Maamafih bu süre içinde önemli herhangi bir deniz seferi de olmamıştı.

Mustafa Paşa, son günlerinde İstanbul kaymakamı tâyin edildi. İran seferine çıkmaya hazırlanan Sadrîâzam

İbrahim Paşa, onu Sadâret Kethüdası yaparak, İstanbul'un âsâyişini temine memur etmişti. Fakat meydana gelen Patrona Halil Vak'ası, 1730 da, kayınpederi İbrahim Paşa ve bacanağı Kethüda Mehmed Paşa ile birlikte, Mustafa Paşa'nın da ölümüne âmil oldu. Cesedi sonradan İstanbul'da, Çarşıkapı'da bulunan Merzifonlu Kara Mustafa Paşa külliyesi haziresine gömüldü. Halen burada ve türbe ile büfe haline getirilmiş bulunan sebilin arasındaki mezarlık içindedir.

Mustafa Paşa'nın hayatı bir isyan, bir ihtilâl neticesi sona erdiği için, Osmanlı tarihçileri kendisinden pek fazla bahsetmiyorlar. Ancak Lâle Devri esnasında yapılan toplantılar dolayısıyla ve bilhassa isyan sırasındaki olaylarda adı geçmektedir. Bir kısım batılı yazarlar da, 1730 Vak'ası münasebetile, Mustafa Paşa'nın siyasî hayatını incelemişlerdir². Onun sosyal hayatına ait bilgiler ise, bizim evvelâ İzmir Vakıflar Müdürlüğü'nde tesbit ettiğimiz ve sonradan Ankara Vakıflar Genel Müdürlüğü'nde bulduğumuz dört vakfiyesile, kısmen olsun aydınlanmış bulunmaktadır. Bu vakfiyelerin dördü de, Ankara Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi'nde, 735 No. lu Vakfiye suret defterinde bulunmaktadır. 9 Kasım 1721 (19 Muharrem 1134) tarihli olan birinci vakfiyenin sıra numarası 46, sahife numarası ise, 111-114

1. Bak, Münir Aktepe, **Derya Kapdânı Mustafa Paşa ve bir vakfiyesi** (Belgelerle Türk Tarihi Dergisi), İstanbul, Aralık 1968, sayı 15, s. 31 vd.

2. Münir Aktepe, **Patrona İsyanı 1730**, İstanbul 1958, çeşidli yerler.

olup bu vakfiye, Belgelerle Türk Tarihi Dergisi'nde tarafımızdan yayınlanmış bulunmaktadır³.

Kaptân-ı Derya Mustafa Paşa'nın geri kalan diğer üç vakfiyesini ise, Vakıflar Dergisi'nin bu sayısında yayınlamayı faydeli bulduk.

I

Mustafa Paşa'nın, Şubat 1724 (Evâsıt-ı Cümâde'l-ülâ 1136) tarihli vakfiyesi, tamamen İstanbul'da, Sarı - Bayezid Mahallesi'nde⁴ bulunan konağı ile Boğaz-ıç'inde, Anadolu-hisarı'nda olan meşhur yalısının tavsifine aittir. Bu itibarla, gerek sahil - hânesinin, gerek konağının hususiyetleri hakkında, herhangi bir yerde şimdiye kadar tesadüf edemediğimiz bilgiyi, ancak bu vakfiyede bulmaktayız. Mustafa Paşa'nın, İstanbul'da, Sarı - Bayezid Mahallesi'nde olan konağı, Mahmud Çavuş - zâde İbrahim Efendi veresesi mülkü ile Ömer Çelebi evi ve diğer taraflardan da yollar ile sınırlı bulunuyordu. Bu konakta fevkanî olarak dört oda, bir büyük köşk ve iki sofa ile bir tahte's-semâ mevcuttu. Konağın tahtânisinde ise, yedi oda ve bir selsebilli büyük köşk ile bir şadırvan ve selsebili bulunan iki sofalı küçük bir köşk vardı. Bunun önünde mermerlik, fiskiyeli büyük bir havuz, çini hamam ve camekân ile kahve odası, kiler ve bir miktar cirit meydanı, ayrıca set üzerinde bazı binalar, çiçek ve meyve bahçeleri, bahçenin köşesinde yine bir büyük oda ve küçük bir köşk mevcuttu. Bir Türk evinin müstemilâtını göstermesi bakımından şüphesiz bu önemli bir vesikadır.

3. Bak, Aralık 1968, sayı 15, s. 31/39.

4. Fâtih Sultan Mehmed devri ulemâsından Sarı Bayezid'in yaptırmış olduğu mescid havâlisine bu isim verilmiş bulunuyor. Sarı Bayezid mahâlesi, Süleymaniye'nin kuzey batısında ve bugünkü Küçük-pazar bucağı dahilinde, Vefa külliyesi ile Atif Efendi kütübhanesinin bulunduğu yerdedir. Bak, Mehmed Ziya, *İstanbul ve Boğaziçi*, İstanbul 1928, c. II, s. 19; Hüseyin Ayvansarayî, *Hadikatü'l-ıvâmî*, İstanbul 1281, c. I, s. 135.

Mustafa Paşa, yazları devamlı olarak oturduğu Anadolu-hisarı'ndaki sahil - hânesine de ayrı bir önem veriyordu. Zaman zaman Lâle eğlencelerinin, diğer bazı toplantıların yapıldığı bu binada, Mustafa Paşa, isyanın zuhur ettiği sırada dahi oturmakta idi. Bu yalının tam olarak mevkii ve büyüklüğü ile kısımları hakkında, şimdiye kadar gördüğümüz eserlerde, hiçbir kayda tesadüf edememiştik. Ancak bahis konusu bu vakfiye sayesinde ki, Mustafa Paşa'nın sahil hânesine dâir etraflı bir bilgiye sâhip olmaktayız. Mezkûr vakfiyeye nazaran, bu sahil - hâne Yöros kazasına bağlı Anadolu-hisarı kasabasında ve Muhaşşî Sinan Efendi mahallesindedir. Sınırları itibarile, bir taraftan Muhaşşî Sinan Efendi camii⁵ ile Osman Efendi yalısı, diğer taraftan da dağ ve deniz, yalıyı çevirmekteydi. Hariçyesinde, Nişancı Abdurrahman Efendi⁶ vakfına senede bin sekiz yüz akçe mukata'alı arsa üzerinde şunlar mevcuttu: Deniz tarafında bir bap köşk, bir bap oda ve bunların arasında küçük bir sofa ile bu grubun karşısında üç bap oda, avluya bakan büyük bir sofa

5. Bu câmi'nin bânisi, aslen Amasya'lı olan Muhaşşî Sinanüddin Yusuf bn. Hüsamüddin Efendi'dir. İstanbul'a gelerek, medrese tahsili yapmış ve ilmiye sınıfına intisab ile Halep, Bursa, Edirne ve İstanbul kadısı, 1547 (954) tarihinde de Anadolu kazaskeri olmuştur. Nisan 1578 (Safer 986) da öldü. Bu câmi'den başka, İstanbul'da Yeni-odalar civarındaki Yayla câmi'ini dahi yaptırmıştı. Kadı Beyzâvî tefsirine hâşiyesi bulunduğundan Muhaşşî diye meşhurdur. Bu sebeple Anadolu-hisarı'nda, câmi'nin bulunduğu mahâlleye de, Muhaşşî Sinan Efendi mahâlesi adı verilmiştir. Bak, Atâî, *Şakayık zeyli*, İstanbul 1268, s. 278; Hüseyin Ayvansarayî, *Hadikatü'l-cevâmî*, İstanbul 1281, c. II, s. 162; Mehmet Süreyya, *Sicill-i Osmânî*, İstanbul 1311, c. III, s. 108/109.

6. Anadolu-hisarlı Abdurrahman Abdi Paşa'dır. Muhtelif vâililiklerde ve vezaretle Nişancılıkta bulunmuş, aynı zamanda IV. Mehmet devrine âit meşhur vekayi'nâme'yi yazmıştır. Mart 1692 de öldü. Halen Boğaziçi'nde, Çengel-köyü civarında nâmına iafede edilen birde sokak vardır. Bak, Sâlim, *Tezki-re*, İstanbul 1315, s. 468/69; Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmânî*, c. III, s. 408; Reşad Ekrem Koçu, *İstanbul Ansiklopedisi*, c. I, s. 26,

ve yanında bir oda olup, buradan merdiven ile çıkılan diğer bir oda ve cihan-nümâ ve tahte's-semâ. Dağ tarafında ayrıca üç sofalı ve şadırvanlı bir büyük kasr ile iki oda ve bir kahve odası bulunuyordu. Bunlardan ma'da, yine deniz tarafında, zemin kat bir küçük köşk ile liman, bir oda, bir çuhadar odası ve bir avlu ile meyve bahçesi vardı. Bunun gerisinde ve dağ tarafında, bir mutfak ve bir bekçi odası ile meyve bahçeleri mevcuttu. Bahçede bir de dolap kuyusu bulunuyordu. Dahiliyesinde ise, deniz tarafında, fevkanî üç oda ve bir köşk ile bir sofa; bunun dağa bakan tarafında iki oda, bir büyük kasr ile merdiven başında bir küçük kasr ve bir hamam, camekân, kahve odası, musluk ve uzun dehliz gibi kısımlar vardı. Alt katta, yine iki oda, bir liman ve avlu ile su yolları bulunuyordu.

Mustafa Paşa, bu mülkünü, henüz hayatta iken vakfetmiş ve önce kendisi, kendisinden sonra da erkek ve kız çocukları ile torunlarının oturmasını şart koşmuştu. Tamir ve termimini içinde oturanlar yaptıracaktı. Şayet içinde sâkin olanlar tamirinden kaçınırlarsa, mütevellî ile îcâr olunup, îcâresinden tamir edilecekti. Neslinin son bulması halinde, bu sahil-hâne Mustafa Paşa'nın diğer evkafına ilâve olunacak ve esas vakfiyesindeki şartlara uygun olarak⁷, muamele görecekti.

Mustafa Paşa'nın, bu hususa dâir, Şubat 1724 (Evâsıt-ı Cümâde'l-ülâ 1136) tarihli vakfiyesinin metni sureti şöyledir.

الحمد لوليه والصلوة على نبيه محمد واله اجمعين

Emma ba'dû iş bu kitâb-ı vakf-ı sâbiku't-tastir nâme-i nâmî ve ism-i sâ-misi ile müzeyyen ve muhâlla olan vâkif-ı müşârünileyh hazretleri huzûr-ı

âlilerinde ma' kud meclis-i şer' de mütevelliy-i mezkûr Ahmed Ağa mahzerinde ikrar ve i'tiraf buyurup mahmiyye-i İstanbul'da Sarı-Bayezid mahallesinde vâki' bir tarafı bâzen Mahmud Çavuş zâde' İbrahim Efendi veresesi mülkleri ve bâzen Ömer Çelebi tasarrufunda olan menzil ve üç tarafı tarik-i âm ile mahdut fevkanî dört bab oda ve bir kebir köşk ve iki sofa ve bir tahte's-semâ ve tahtânî yedi bab oda ve bir bab sel-sebilli kebir köşk ve bir bab şadırvan ve sel-sebil ve iki sofalı sagir köşk ve önünde bir miktar mermerlik ve fevzare-i kebir havuz ve kâşili hamam ve câmekân odası ve kahve odası ve kilâr ve bir miktar cirid meydanı ve sed üzerinde vâki' bir mikdar ebniyye ve zâtî eşcâr-ı müsmire ve gayr-ı müsmire bağçe ve bağçe köşesinde bir kebir oda ve muhtasar köşkü müstemil mülk menzili ve Medîne-i Ebî-Eyyüb' de vâki' fevkanî Mehmed Efendi bağçesi demekle ma'ruf mahâlde hafr olunan menba'dan nübû' edüp andan Kırkçeşme lâğımına ilhak olundukta hakk-ı mecrâdan ma'da bâki kalıp menzili mezbûra cereyan eden bir masura kanâvât-ı memlûkesinde teba'iyet ile dâhil-i havza-i mülküm ma'i leziz-i câriyi ve Yöros kazası a'mâlinde Anadoluhisarı nam kasabada Muhaşşî Sinan Efendi mahallesinde, bir tarafı bâzen Muhaşşî Sinan Efendi câmi'-i şerifi ve bâzen Osman Efendi yalısı ve bir taraf tasarruflarında olan menzil ve bir tarafı cebel ve bir taraf cânib-i bahr ile mahdud hâriciyesinde merhum Nişancı Abdurrahman Efendi vakfına senede bin sekiz yüz akçe mukataalı zirâ arsa üzerinde mebni fevkanî derya tarafında bir bab köşk ve bir bab oda ve beynlerinde bir sagir sofa ve bunların mukabelesinde üç bab oda ve avluya nâzır bir kebir sofa ve bir kebir oda ve merdiven ile çıkılır bir bab oda ve cihan-nümâ ve tahte's-semâ ve cebel tarafında üç sofalı ve şadırvanlı bir kebir kasr

7. 9 Kasım 1721 (19 Muharrem 1134) tarihli vakfiyede bu hususa dâir bilgi mevcuttur. Bak, Münir Aktepe, **Derya Kapdan Mustafa Paşa ve bir vakfiyesi**, adı geçen yer.

ve iki bab oda ve bir kahve odası ve tahtâni derya tarafında bir bab sagir köşk ve liman ve bir bab Çuhadar odası ve bir miktar avlu ve zâtî eşcâr-ı müsmire ve gayr-i müsmire bağçe ve cebel tarafında bir bab mutbah ve bekçi odası ve eşcâr-ı müsmire ve gayr-i müsmireli kebir bağçe ve dolap kuyusu ve dahiliyesinde derya tarafında fevkânî üç bab oda ve bir köşk ve bir sofa ve cebel tarafında iki oda ve bir kebir kasr ve merdiven başında bir sagir köşk ve bir bab hamam ve câmekân ve kahve odası ve musluk ve tulânî dehliz ve tahtâni derya tarafında iki bab oda ve liman ve avlu kanavât-ı mühriz ma'i câriyi müstemil ve bâzen ebniyesi ve bâzen arsa ve bina mülküm olan yalı ta'bir olunur menzilimi bi-cümleti't-tevâbi' ve'l-levâhik ve kâffeti'l-hukuk ve'l-merâfık hasbeten-lillâh-i teâlâ ve haseneten li-rûh-ı Resûlühü'l-muâlla vakf ve hapsedüp şöyle şart eyledim ki, bi-avn-i kerim bi-dinnet mütereffil-i hüleli sıhhat ve sâhib-i zeyli âfiyet oldukça menzilîn-i mezburinde kendim sâkin olam bi-emrillâhi teâlâ kaza-i nahb وبقارب eylediğimde evlâdım ve evlâd-ı evlâdım ve evlâd-ı evlâd-ı evlâdım batnen ba'de batnin karnen isre karnin zükûr ve inas ale's-seviyye sâkin olup, ta'mir ve termimi men-lehü's-sükna üzerine ola eğer ta'mirden ibâ ederse yed-i müteveli ile icâr olunup icâresinden ta'mir ve termin oluna. Ba'de'l-inkiraz ve neûzübillâh min kahri'l-feyyaz sâir evkafıma zam olunup icâreteyn-i ma'hûdeteyn ile icâr ve ma-sârif-i vakfıma sarf olunup ve emri tevliyyet asıl vakfiyemde tafsil olunduğu üzere cereyan eyleye deyü ta'yin-i şurût ve tebyin-i kuyûd buyurup menzilîn-i mezburîni mütevellî-i merkuma teslim eyleyip ol dahi kabz ve sâir mütevellîler gibi tasarruf eyleye dedikde

غيب التصديق المتبر الوجاهى و اثر الرجوع و الاسترداد و الترافع و التحاصم المعهودة فى تسجيل الاوقاف حاكم موقع صدر كتاب طوبى له و حسن مأب حضر تلى رعايته الجانب الاوقاف علماً بالخلاف vakf-ı mezburun sıhhat ve lüzûmuna hüküm-ü kaza temeğin mâ-hüve'l-vâki' bi't-taleb ketb olundu.

Tahriren fievâsıt-ı Cumâde'l-ülâ min şühûr-ı sene sitte ve selâsin ve mi'ete ve elf (Şubat 1724).

Şühûdü'l-hâl.....

Kapdân-ı derya Kaymak Mustafa Paşa'nın, Aralık 1727 (Evâsıt-ı Cümâde'l-ülâ 1140) tarihli diğer bir vakfiyesi ise, İstanbul içinde ve Osmanlı Devleti'nin diğer mahâllerinde bulunan vakıf malları ile alâkalıdır. Mustafa Paşa'nın birinci vakfiyesi, yukarıda gördüğümüz üzere, tamamen onun kişilik konağı ve sâhil-hânesi hakkında bilgi verdiği halde, bu ikinci vakfiye, Mustafa Paşa'nın diğer bir kısım emlakini ve bunların gelirinden ne şekilde istifade edileceğini bize göstermektedir. Mustafa Paşa'nın, sosyal alandaki çalışmalarını aydınlatması bakımından büyük bir önemi hâiz bulunan bu vakfiyelerden, ikincisinde mevcut bilgileri şu şekilde özetleyebiliriz:

a — İstanbul içinde bulunan malları :

1 — İstanbul'da Murad Paşa mahallesinde⁸, sınırları vakfiyede yazılı bir köhne hamam ile taş oda ve 1300 zirâ büyüklüğünde bir bostan.

8. Fâtih Sultan Mehmed devri vezirlerinden Has Murad Paşa'dır. Uzun Hasan ile yapılan bir mücadele sırasında şehid oldu. Ak-saray'da, bugünkü Vatan ve Millet caddelerinin birleştiği noktada bulunan câmi kendisine âit olup, evvelce bu câmi etrafındaki mahâlleye, Murad Paşa mahallesi adı veriliyordu. 1960 yılından önceki istismlâkler sırasında, bu mahâllenin birçok sokakları ortadan kalkmıştır. Bak, *Hadikatü'l-cevâmi'*, c. I, s. 204; *Sicil-i Osmânî*, c. IV, s. 354; İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, Ankara 1949, c. II, s. 98, 632, 639.

2 — İstanbul'da, Sarı - Bayezid mahallesinde, Şerif Ahmed Çelebi arsası üzerinde, dört tarafı taş duvarla çevrili bir menzil.

3 — Yine aynı mahallede diğer bir menzil.

4 — İstanbul'da, Ak-Şemsüddin mahallesinde⁹, sınırları vakfiyede kayıtlı, 250 zirâ arsa üzerine yapılmış, fevkanî ve tahtânî ve avlu ile bakkal dükkânını müstemil diğer bir menzil.

5 — İstanbul'da, Kasımpaşa'da, Sahhaf Muhiddin mahallesinde yaptırdığı câmi ile bunun altında bulunan bir mektep¹⁰.

6 — İstanbul'da, Çengel-köyü civarında, Kuleli-bahçe'de yeni olarak yaptırdığı bir mescid ve çeşme¹¹.

b — İzmir'de olan emlâki :

1 — İzmir'de, Kasap Hızır mahallesinde¹² ve deniz kenarında, üstte büyük ve küçük yedi oda, altta büyük ve küçük dört oda ile bir mahzen ve avluyu ihtiva eden Freng-hâne.

2 — İzmir'de, Câmi-i-atik mahallesinde¹³, Kadı oğlu İsmail Beşe mülkü ile Freng-mezarlığı civarında iki adet sabun-hâne.

3 — İzmir'de, Mahalle-i cedit'de, Uzun Hüseyin oğlu hamamı demekle ma'ruf çifte hamamın üçte iki hissesi.

4 — İzmir'de Hâtüniye mahallesinde¹⁴, Mahmud Efendi câmi'i yanında bulunan, Yeni Hamam ismile meşhur Kuşluk Hamamı ve buna bağlı hamamcı evi.

c — Midilli Adasında bulunan arazisi :

1 — Midilli Adası'nın, Midilli kazasına bağlı Sarılıca (?) köyü sınırında olan 600 ağaç zeytinli tarla.

2 — Midilli Adası'nın, Midilli kazasına bağlı Çokala (?) isimli mevzi'de, sınırları vakfiyede yazılı olan zeytinli tarla.

Bu vâlâ çeşmeyi yaptı Kapdan Mustafa Paşa: 1137 (1724/5). Bak, c. II, s. 170. Tahsin Öz, bu eserin 1720 tarihinde yapıldığını, 1837 de, II. Sultan Mahmud tarafından ihya olduğunu, içine bir hünkâr mahfili ilâve edildiğini, çatısının ahşap, duvarlarının kârgir bulunduğunu yazıyor. Bak, İstanbul Câmi'leri, c. II, s. 42.

12. Kasap Hızır mahallesine, İzmir'in oldukça eski ve en büyük mahallelerinden biri olup, bugünkü Kemer-altı, Beyler-sokağı ve Bağdurak ile Yemiş çarşısı havalisine, evvelce bu ismin verilmiş olduğunu tahmin ediyoruz.

13. Câmi-i atik mahallesine, bugünkü Hisar câmi'nin bulunduğu Hisar-önü mevki'i veya buna yakın bir bölgede olmalıdır. Nitekim burada Freng mezarlığından bahsedilmesi hususu ile İzmir'in bu semtinin doğusuna düşen kısmına Freng mahallesine adının verilmiş olması keyfiyetine dikkat edilirse, mes'ele daha vâzih bir hâl alır.

14. Bugün dahi aynı isimdeki câmi'in civarında bulunan mahallenin adıdır.

9. Ak-Şemsüddin, II. Murad ve II. Mehmed devri şeyh ve âlimlerindedir. İstanbul, Fâtih, Hırka-i şerif civarında bir tekkesi ile bir de mescidi vardı. Evvelce bu mescidinin mahallesine "Ak-Şemsüddin" mahallesine adı veriliyordu. Bak, İsmail Hakkı Uzuncarşılı, Osmanlı Tarihi, Ankara 1961, c. I, s. 534/35; Hüseyin Ayvansarâyî, Hadikatü'l-cevâmi, c. I, s. 40; İbrahim Alâeddin Gövsa, Türk Meşhurları Ansiklopedisi, s. 30; Tahsin Öz, İstanbul Câmi'leri, Ankara 1962, c. I, s. 21; İstanbul Ansiklopedisi, c. I, s. 558.

10. Hüseyin Ayvansarâyî'nin Hadikatü'l-cevâmi' isimli eserinde, aynen şu kayda tesadüf ediyoruz :

"Kara İmam Mescidi. Bânisi Sahhaf Muhiddin'dir. Mihrab önünde medfundur. Vefatı 1024 (1615) tarihindedir. III. Ahmed'in evâhir-i saltanatlarına kadar, Kapdan Paşa olan şehid Kaymak Mustafa Paşa minberini vaz' edip, bir mekteb ve iki müezzîn dahi zam ve cümle levâzimatını kendi vakfından tâyin ile ihya eylemiştir ki, şahadetinde İstanbul'da Parmak-kapı'da vâki kendi hayratının (?) mezaristanında defn olundu. Mahallesine vardır". c. I, s. 12. Bu ismin sonradan "Karamanlı Mescidi" şeklinde değiştiğini görüyoruz. Bak, Tahsin Öz, İstanbul Câmi'leri, Ankara 1965, c. II, s. 36.

11. Hadikatü'l-cevâmi'de, bu eserin ismi "Kuleli Bahçe Mescidi" olarak geçmektedir; aynı zamanda bânisinin burada bir de çeşme yaptırdığı kayıtlı bulunmaktadır. Çeşmenin kitabesi ise, bu devrin şâir ve vak'a-nüvislerinden Küçük-çelebi zâde İsmâil Asım Efendi'ye âittir. Tarih mısırâi :

d — Sakız Adasında bulunan malları :

1 — Sakız'da, Memî Paşa¹⁵ mülkü yanında, bir oda, mutfak ve avluyu havı üç adet boya-hâne.

2 — Sakız civarında, Harkoyga خرقویگا mevki'inde, iki oda, bir mutfak ve altta üç mahzeni bulunan bir kule ile dolap kuyusu ve bir havuzu ihtiva eden bahçe, bunun yanında bağ ve ayrıca bir tarla.

Mustafa Paşa, yukarıda kaydettiğimiz emlakinin gelirini, yaptırdığı mektep ve câmiler ile diğer hayır işlerine şu şekilde vakfetmiş bulunuyordu: Eyüb Sultan Türbesine konulacak şamanda, Berat geceleri yakmak üzere, üç okka bal-mumu; Şeyh Ebü'l-vefa câmi'inde, Peygamber için okunacak mevlidde, mevlid okuyan üç şahsa, altışar yüz akçe; yedi adet müvaşşıha, yüz yirmişer akçe; Vefa câmi'i müezzin, kayyum ve ferraşına, görecekleri hizmet karşılığı yüz yirmişer akçe; aynı zamanda elli okka saf bal ve on beş okka şeker şerbeti ile yirmi okka şeker ve üç okka gül suyu, otuz dirhem öd alınıp, altmış akçe de buhur parası verilecektir. Ayrıca diğer masrafları karşılamak gayesiyle ve müteveli eli ile üç bin akçe veya daha fazla bir ödeme yapılabilir.

Küçükpazar'da, Hoca Kadın câmi'inde, haftada iki gün va'z ve nasihat eden kimseye, günde beş akçe; Halıcılar Köşkü civarında, Kilise câmi'i haricinde bulunan Şeyh İsâ Efendi'nin

yaptırdığı on adet hücrede kalan tekke fukarasına, burada seccâde-nişin olan şeyhler vasıtasıyla, yemek parası olarak günde on iki akçe; İstanbul'da, Bit-pazarı denilen çarşıda bina olunan çeşmenin su yolcusuna günde iki akçe; Süleymaniye yolunun Su-yolcu başısına, çeşmenin suyunun istenilen şekilde akması için günde iki akçe ve nihayet Su nâzırı olanlara dahi, mezkûr çeşmeye güzel bakmaları için, günde iki akçe vazife verilecektir.

Mustafa Paşa'nın, Kasımpaşa'da, Sahhaf Muhiddin mahallesinde yaptırdığı câmi'e âit şartlara gelince: Bahis konusu câmi'de hatib olanlar, günde on ve ser-mahfillik için de ayrıca iki akçe; güzel ses sâhibi bir birinci müezzin günde beş ve ayrıca namaz müezzinliği için de iki akçe; ikinci müezzin günde dört akçe; Cum'a günleri birinci devir-han olanlar günde dört ve ikinci devir-han olanlar da günde üç akçe; bevab olanlar günde bir, ferraş olanlar günde iki akçe, kayyum bir akçe, kandilleri yakan kimse dahi günde üç akçe alacaktır. Ancak Ramazan ayında süpürge parası ve minare kandillerini yakmak üzere kayyum olanlara da ayrıca 600 akçe ödenecektir. Bunlardan ma'ada aynı câmi'e, her sene, yakılmak üzere doksan okka zeytin-yağı, yirmi dört okka yağ-mumu ve Berat gecelerine mahsus olarak, on okka bal-mumu verilecektir. Üç akçe yevmiyeli bir kimse, her gün bu câmi'e su çekecek ve lâzım gelen hasır ile sâir malzeme de müteveli eli ile te'min olunacaktır.

Mustafa Paşa'nın, bu câmi'in altında yaptırdığı okulda muallim olanlar ise, günde yedi akçe, birinci halife iki akçe, ikinci halife de bir buçuk akçe ve öğrencilerinden on beşi, her ay on beşer akçe alacaktır. Ayrıca her kış mevsiminde beş yüz okka kömür verilip, lâzım gelen diğer ihtiyaçları müteveli tarafından tamamlanacaktır.

15. Memî Can Paşa, aslen Sakız'lı olup, denizcilikden yetişmiştir. Tersâne kethüdâhına kadar yükseldi. Sonradan Mısır-Dimyât ve Urfa'da beylik yaptı IV. Murad zamanındaki İran savaşlarında esir düştü. 1639 da esaretten kurtuldu ve bilâhîre öldü. Oğlu Mehmed Paşa ile bunun oğlu Abdurrahman Paşa ve torunu Mehmed Paşa, Tersane'de görev almış meşhur denizcilerdendi. Bak, *Sâcill-i Osmânî*, c. IV, s. 515.

Mustafa Paşa'nın, Çengel-köyü civarında, Kuleli-bahçe'de yaptırdığı mescid hakkında, bu vakfiyesine koyduğu şartlar ise şöyledir: Mescidde imam olanlara günde on ve Yâsin okumaları için de ayrıca iki akçe verilecektir. İki akçe vazifeli kapıcılık ile iki akçe vazifeli çırağı ve bir akçe vazifeli ferraşlık hizmetlerinin tümü, Kuleli-bahçe'de bölük başı olanlara meşruta kılınmıştır. Bu hizmetleri yaptıkları takdirde beş akçe alacaklardır. Diğer taraftan, bu bahçe bostancılarından biri, günde beş akçe vazife ile müezzin olacaktır. Bahçede usta olanlara, günde iki akçe nezaret hakkı ödenecektir. Bu vazifeler dışında, mescide her sene Ramazan ayında, on sekiz okka yağ-mumu, otuz okka zeytin-yağı tahsis olunmuştur. Çırağı olanlara da, süpürge ve kandil masrafı karşılığı senede dört yüz akçe ayrılmıştır. Berat gecesi için on sekiz okka bal-mumu parası verilecektir.

Mustafa Paşa, aynı vakfiyede, Üsküdar'da, iskele civarında bulunan Yeni-vâlide Sultan câmi'i için dahi bâzı şartlar koymuştu. Meselâ haftada üç gün Kur'an öğretmek şartile, okuma fenninde gayet mâhir bir kimse, bu câmi'de şeyhül-kurâhık yapacak ve kendisine günde yirmi akçe vazife verilecekti. Bunun iki halife (yardımcı), sine de, günde beşer akçe ödenecekti. Diğer taraftan her gün iki akçe buhur parası ve üç akçe de buhurusuna vazife tâyin olunmuştu. Câmi'in kayyum başısı, secade muhâfazasına bakmak şartile günde iki akçe alacaktı.

Bu vakfiyelerde, Kapdan-ı Derya Mustafa Paşa ile alâkalı daha birçok hususlar bulunmaktadır. Bu itibarla, Mustafa Paşa'ya âit 25 Aralık 1727 - 5 Ocak 1728 (Evâsıt-ı Cümâde'l-ülâ 1140) tarihli vakfiyenin tam metnini vermeyi dahi fâideli bulduk.

Bu dahi Kapdân-ı sâbık merhûm-ı müşârünileyhin sûret-i vakfiyesidir:

الحمد لله الواقف على الاختيار والاسرار والصاوة
على نبيه المختار وعلى آله واصحابه الأبرار

Emma ba'dû iş bu kitâb-ı vakf-ı sâbiku't-tahrir nâm-ı şerîfi ve ism-i mü-nifi ile zîveryab olan vâkıf-ı müşârünileyh hazretleri huzûr-ı âlîlerinde ma'kud meclis-i şer'de mütevelliy-i mezkûr Ahmed Ağa mahzerinde ikrar ve i'tiraf buyurup mahmiyye-i İstanbul'da Sarı Bayezid mahâllerinde vâkı' bir taraftan Gülsüm nam hatun menzili ve bir taraftan Pirinççi menzili ve bir taraftan Saray helvacısı menzili ve bir taraftan tarik-i âm ile mahdud ve tûlen ve arzen bi-hisâb-ı terbi'i beş yüz yirmi zira' arsa üzerine mülk menzilimi ve yine mahmiyye-i İstanbul'da Murad Paşa mahâllesinde vâkı' bir taraftan Şâdi Ali Ağa mülkü ve bir taraftan Kazaz Hüseyin Çelebi tasarrufunda olan arsa ve bir taraftan Şâhin Ağa tasarrufunda olan arsa-i hâliye ve taraf-ı ahari tarik-i âm ile mahdud kârgir taş oda ve bir köhne hamam ve etrâf-ı selâsesi taş duvar ve taraf-ı râbi'i mezbur Şâhin Ali Ağa ile müşterek duvarı müstemil tûlen ve arzen bi-hisab-ı terbi'i bin üç yüz zira' bostanımı ve yine mahmiyye-i İstanbul'da Sarı Bayezid mahâllesinde vâkı' iki tarafı tarik-i âm ve bir tarafı tarik-i hass ve taraf-ı âhari Şerif Ahmed Çelebi arsası beş yüz elli zira' arsa üzerine mebni etrâf-ı erbeâsı taş duvar mülk menzilimi ve yine mahmiyye-i İstanbul'da Sarı Bayezid mahâllesinde vâkı' bir taraftan Mehmed Çelebi menzili ve bir taraftan Ebe Hâtun menzili ve bir tarafı vakfımızdan Haffaf Mehmed Çelebi menzili ve taraf-ı âhari tarik-i âm ile mahdud tûlen ve arzen bi-hisab-ı terbi'i üç yüz zira' arsa üzerine mebni mülk menzilimi ve yine mahmiyye-i İstanbul'da Akşemseddin mahâllesinde vâkı, ma'lûmü'l-hudud dâire-i vâhidede bir tarafı El-hac Hasan nam kimesne menzili ve bir taraftan Hâce Hâtun menzili ve iki tarafı tarik-i

âm ile mahdud tûlen ve arzen bi-hisab-ı terbi'i iki yüz elli zira' arsa üzerine mebnî fevkanî ve tahtanî ve avluyu ve bakkal dükkânını müştemil mülk menzili ve yine medine-i İzmir'de Kasab Hızır mahallesinde vâki bir tarafı yine vakfımızdan Freng-hâne ve bir taraftan İbrahim Ağa mülkü ve bir tarafı leb-i derya ve taraf-ı âhari tarik-i âm ile mahdud tûlen ve arzen bi-hisab-ı terbi'i fevkanisinde sagir ve kebir yedi bab oda ve tahtanî sagir ve kebir dört adet mahzen ve avluyu müştemil Freng-hânemi ve yine medine-i mezbûrede Câmî-i atik mahallesinde bâzen Kadı-oğlu İsmail Beşe mülkü ve bir taraftan hamal Emîr Mehmed mülkü ve bir taraftan Efrenc müşattırı ve taraf-ı âhari tarik-i âm ile mahdud tûlen ve arzen bi-hisab-ı terbi'i iki bin iki yüz elli altı zira' arsa üzerine mebnî iki adet sabunhâne ve içinde mevcut birer kebir kazan ve sair âlât-ı ma'lûmeyi muhtevi mülk sabunhânemi ve yine medine-i İzmir'de mahâlle-i cedîdede vâki' Uzun Hüseyin-oğlu Hamamı demekle ma'ruf bir tarafı vakfımızdan furun ve bir taraftan Saliha (?) Hatun menzili ve iki tarafı tarik-i âm ile mahdud Çifte Hamam'ın üç hissede iki hisse hamamı'mı ve yine medine-i İzmir'de Hâtuniye mahallesinde vâki' Müezzîn Hasan Efendiden iştirâ olunan Yeni Hamam demekle ma'ruf bir taraftan Mahmud Efendi câmi-i şerifi ve bir taraftan da meşhur Hacı Ahmed mülkü ve taraf-ı âhari tarik-i âm ile mahdud dâire-i vâhidede vâki' tûlen ve arzen bi-hisab-ı terbi'i iki yüz zira' arsa üzerine mebnî ma'a hamamcı hânesi beher sene kırk akçe

Bey vakfına mukata'a vakfımız-
dan vermek üzere mülküm olan Kuşluk Hamamı'mı ve yine cezîre-i Midillî kazasına tâbi' Sarılıca صاريلجة nam karye sınırında Bey nam mevzi'de vâki' bir taraftan El-hac Hüseyin mülkü ve bir taraftan Ali Beşe mülkü ve bir

taraftan El-hac Mehmed mülkü ve bir taraftan Yako mülkü ile mahdud ve mümtaz bir kıt'a tarla derûnunda tahminen altıyüz dip zeytin eşcârı ile yine karye-i mezburede Çukala جوقاله nam mevzi'de vâki' bir taraftan Debbağ El-hac Hüseyin mülkü ve bir taraftan El-hac Mehmed kızı mülkü ve bir taraftan Tâvâki طواكى kız kardeşi mülkü ve bir taraftan Matiyo مانيو nam nasraniye mülkü ile mahdud ve mümtaz olup, mülküm olan zeytinliğimi ve yine cezire-i Sakız'da vâki' bir taraftan Memî Paşa mülkü ve iki tarafı tarik-i âm ile mahdud fevkanisinde bir bab oda ve matbah ve avluyu müştemil dâire-i vâhidede üç kıt'a Boya-hâne'mi ve yine medine-i Sakız müzafâtından Har-koviga حر قويفا nam mevzi'de vâki' et-râf-ı erbe'adan Eksa اكسا ve Rigo رغو ve Kaygala قيعاله ve İstavrino استاورينو nam zimmiler mülkleri ve Engiro انكرو binti İstani استانى nam nasraniye mülkü ve tarik-i âm ile mahdud fevkanî iki bab oda ve bir matbah ve tahtanî üç bab mahzeni hâvi bir kule ve bir dolap kuyusu ve bir havuzu müştemil zâtî eşcâr-ı mütenevvi'a yirmi kulaç ve beş parmak bahçeyi ve yine hudud-ı mezkûreye dâhil eşcâr-ı müsmire ve gayr-i müsmireyi müştemil on yedi kulaç tarlamı ووجه العلى الاعلى و حسة لروح رسوله المولى vakf-ı sahîh-i müebbed ve habs-i sarîh-i mahalled ile vakf ve hapsedüp şöyle şart eyledim ki medîne-i Ebi Eyyüb-i Ensârî رضى الله عنه البارى türbe-i şerifesine vaz' olunan şem'danda ikad için leyle-i Berat'da üç kıyye şem'i asel verile ve mahmiyye-i İstanbul'da Şeyh Ebülvefa türbe-i şerifesine kezalik leyle-i Berat'da bir vakye şem'i asel verile ve yine mahmiyye-i mezburede mezkûr Şeyh Ebülvefa câmi-i şerifinde beher sene Sultân-ı en-

biya Muhammed Mustafa ﷺ hazretlerinin Mevlid-i şerifleri kiraet olunup, mevlid-han olan üç adet kimesneye ba'de edâ-i hizmet altışar yüz akçe verile ve yedi adet müveşşih'a yüz yirmişer akçe verile ve câmi'-i mezkûrun müezzinine ve kayyumuna ve ferraşına hizmetleri mukabelesinde yüz yirmişer akçe verile ve elli kıyye aseli musaffa ve on beş vakiyye şekerî şerbet ve yirmi vakiyye şeker ve üç vakiyye gül-i ab ve otuz dirhem öd alınıp altmış akçe dahi buhur bahaya verile ve iktiza eden masarîf için dahi üç bin akçe mütevellî ma'rifetile sarf oluna ve kesret-i müstemî'in vuku'unda ziyade masarîf iktiza ederse beis olmayıp, mütevellî ma'rifetile sarf oluna ve yine mahmiyye-i mezburede Küçük-pazar'da vâki Hâce Kadın câmi'-i şerifinde haftada iki gün va'z ve nasihat eylemek üzere vâiz olan kimesneye yevmî beş akçe vazife verile ve yine mahmiyye-i merkumede Halıcılar Köşkü kurbünde Kilise câmi'i demekle ma'ruf câmi'-i şerifin hâricinde Şeyh İsâ Efendi bina eylediği on adet hücreli tekke fukarasına tekke-i mezburede seccâde nişin-i meşihat olanlar yedile yevmî on iki akçe ta'amiye verile ve yine mahmiyye-i mezbûrede Beyt (Bit)-pazarı demekle ma'ruf çarşıda bina olunan çeşmenin su yolcusuna yevmî iki akçe vazife verile ve kezâlik Süleymaniye yolun başısı¹⁶ olan kimesne çeşmenin suyu gereği gibi akmasına ihtimam eyleyip yevmî iki akçe vazifeye mutasarrîf ola ve su nâzırı olanlar dahi çeşme-i mezbûreye bir hoşça nezâret edüp yevmî iki akçe vazifeye mutasarrîf ola kasba-i Kasımpaşa'da Sahhaf Muhiddin mahâlesinde bina eylediğimiz câmi-i şerifte hatib olanlara yevmî on akçe vazife verip yevmî iki akçe ile ser-mahfillik dahi meşruta ola ve kezâlik câmi'-i mezbur-

da bir savt-ı hasen sahibi kimesne müezzin-i evvel olup, yevmî beş akçe vazifeye mutasarrîf ola ve yine mezkûr müezzin-i selâ olup yevmî iki akçe vazifeye dahi mutasarrîf ola kezâlik bir kimesne dahi müezzin-i sâni olup yevmî dört akçe vazifeye mutasarrîf ola ve kezâlik fenn-i tecvid ve kiraetde mâhir bir kimesne câmi'-i mezburda yevm-i Cum'ada devir-hân-ı evvel olup yevmî dört akçe vazifeye ve kezâlik bir kimesne devir-hân-ı sâni olup yevmî üç akçe vazifeye mutasarrîf olalar ve bir kimesne dahi bevtab olup yevmî bir akçe vazifeye mutasarrîf ola ve bir kimesne ferraş olup yevmî iki akçe vazife verile ve bir kimesne dahi kayyum olup yevmî bir akçe vazifeye mutasarrîf ola ve kezâlik bir kimesne yevmî üç akçe çırâğı vazifesine mutasarrîf ola ve şehir-i Ramazan'da süpürge baha ve ikad-ı minare için kayyum olanlara altı yüz akçe verile ve câmi'-i mezburda ikad olunmak için her sene doksan vakiyye rugan-ı zeyt ve yirmi dört vakiyye şem'i rugan ve leyle-i Berat'da on vakiyye şem'i asel verile ve câmi'-i mezkûrda bir kimesne yevmî üç akçe âb-keş vazifesine mutasarrîf ola ve iktiza eden hasır ve sâir levazım mütevellî ma'rifeti ile verile ve câmi'-i mezbûrun tahtında bina olunan mekteb-i şerîfde muallim olanlara yevmî yedi akçe vazife verile ve kezâlik mekteb-i merkumda bir kimesne halife-i evvel olup yevmî iki akçe vazifeye mutasarrîf ola ve bir kimesne dahi halife-i sâni olup yevmî bir buçuk akçe vazife verile ve mekteb-i mezburda mevcut bulunan sıbyandan on beş nefer sıbyana beher şehir on beşer akçe verile ve eyyam-ı şitâda beş yüz vakiyye kömür verilip iktiza eden hasır ve sâir levazım mütevellî ma'rifetile verile ve yine Çengel karyesi müzafâtından Kuleli -bahçe demekle mâruf mahâlde müceddeten bina eylediğimiz mescid-i şerifde imam olanlara yevmî on akçe vazife verile ve iki akçe Yâsin-han ciheti dahi

16. "yolunun su yolcu başısı" şeklinde olmalıdır.

imam olanlara meşrûta ola ve yevmî iki akçe ile bevva ve iki akçe ile çırâğı ve bir akçe ile ferraşlık cihetleri ki cem'an beş akçe üç adet cihet-i bahçe-i mezburede Bölük-başı olanlara meşrûta olup bu hizmetleri edâ eyliye ve yevmî beş akçe ile dahi yine bahçe-i mezkûre bostancılarından bir müstehik kimesne müezzin ola ve bahçe-i mezkûrede usta olanlar yevmî iki akçe nazaret vazifesine mutasarrıf ola ve mes-cid-i mezkûra beher sene şehri Ramazan'da on sekiz vakiyye şem'i rügan otuz vakiyye rügan-ı zeyt verile ve çırâğı olanlara süpürge ve kandil baha olmak üzere senede döt yüz akçe verile ve leyle-i Berat'da sekiz vakiyye Şem'i asel verile ve medine-i Üsküdar'da iskele kurbünde Cedid Vâlide Sultan câmi-i şerifinde haftada üç gün ta'lim-i Kur'an etmek şartile fenn-i kırâetde mâhir bir kimesne şeyhü'l-kurrâ olup yevmî yirmi akçe vazifeye mutasarrıf ola ve iki halifesine dahi yevmî beşer akçe vazife verile ve bir kimesne yevmî üç akçe buhûri vazifesine mutasarrıf olup ve yevmî iki akçe dahi buhur baha verile ve câmi-i mezkûrede kayyum başı olanlara seccâde hıfzı için yevmî iki akçe vazife verile ve bâki kalan rub ve nemâ vakf-ı sâbıkıma zamm ve ilhak olunup emr-i tevliyyet asıl vakfiyemde tafsil olunduğu vech üzere cereyan eyliye deyü ta'yin-i şurût ve tebyin-i kuyûd buyurup akarât-ı mezburenin mecmu'unu mütevelliy-i merkuma teslim ol-dahi kabz ve sâir evkaf mütevellileri gibi tasarruf eyledi dediklerinde

غَب التصديق المعتبر الوجاهى و اثر الرجوع و الاسترداد و الترافع و التحاصم الممهودة فى تسجيل الاوقاف حاكم موقع صدر كتاب طوبى له و حسن مأب حضر تلى رعايته الجانب الاوقاف علماً بالخلاف vakf-ı mezbûrun sihhat ve lüzûmuna hükm-ü kaza etmeğın mâ-hüve'l- vâki' bi't-taleb ketb olundu.

Tahriren fi evâsıt-ı Cümâde'l-ülâ min şühûr-ı sene erbaîn ve mi'ete ve elf (25 Aralık 1727 - 5 Ocak 1728).

من هجرة من له العز و الشرف

Şühûdü'l-hâli's-sâbıkun.

Mustafa Paşa'nın, nihayet üçüncü ve sonuncu vakfiyesi¹⁷, onun ölümünden sonra tamamlanmıştır. Bu vakfiyenin baş kısmında mevcut «..... asrında kaptan paşa olup, bundan akdem veda'ı âlem-i fânî eden merhum Mustafa Paşa bn Mehmed Bey...» ifâdesi ve «... merhûm-ı mezbûr Kaptan Mustafa Paşa bu üslûb üzere hâl-i sihhatinde tâyin-i şurût ve tebyin-i kuyûd ve masârif edüp, cemi' emlak-i mezbûreyi fârigan ani'-şavagıl mahâllerinde mütevellî-i mezbûre teslim ol dahi tesellüm ve kabzedüp, sâir mütevelliler evkafta tasarrufları gibi tasarruf üzere iken kable't-tescil mümâileyh Kaptan Mustafa Paşa vefat edip, malının sülûsü bâlâda tahrir olunan emlak-i mezbûrenin kıymetlerine müsâid olmağla ba'de'l-vefat dahi mütevellî-i mezbûr, emlak-i mezbûreyi ber vech-i muharrer tasarruf üzeredir dedikte mütevellî-i mezbûr dahi hâkim-i müşârünileyh huzurunda vekil-i mezkûru cemi' kelimât-ı meşrûhasında vicâhan tasdik ettikte...» kaydı gayet açık olarak, bu vakfiyenin şartlarının evvelce hazırlanmış olduğunu ve Mustafa Paşa'nın ölümünü müteâkip tanzim edildiğini, yâni resmî muâmelenin tamamlanmış olduğunu bize göstermektedir.

Her ne kadar bahis konusu vakfiyenin sonunda 23 Cümâde'l-ülâ sene ve erbaîn ve mi'ete ve elf (1140) kaydı mevcut ise de, bunu Vakfiye Defteri'nde, 1140 diye tercüme edenlerin yaptığı

17. Kapdân-ı Derya Mustafa Paşa'nın hâlen dört vakfiyesini bulabildik. Bunlardan birincisini, *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi*'nin Aralık 1968, sayı 15. fasikülünde yayınladık. Burada ise, kronolojik sıraya göre, diğer üçünü neşrediyoruz.

gibi, 1140 olarak kabûl etmek hatalıdır. Çünkü sene kelimesinden sonra ve erbaîn kelimesinden önce gelen «ve» harfi, burada bir rakamın daha mevcut olması lâzım geldiğine işâret etmektedir. Kaptan-ı Derya Mustafa Paşa 17/18 Rebi'ü'l-evvel 1143 (30 Eylül / 1 Ekim 1730) tarihinde katledildiğine nazaran¹⁸, burada bulunması lâzım gelen rakamın da, üç veya daha büyük bir rakam olması icap ediyor. Ancak hiçbir zaman bu tarih 1150 olamaz.

Kaptan Mustafa Paşa'nın bu vakfiyesinde mevcut en mühim husus, bizce, âilesi hakkında bulunan bilgilerdir. XVIII. yüzyılın ilk yarısına âit vekayi' nâmelerde, Mustafa Paşa'nın daha ziyade Kaptan Paşalığı ve Sadâret-kaymakamlığı devirlerinde cereyan eden olaylara dâir, siyâsî mâhiyette bilgiler mevcuttur. Sadaret makamına ulaşmadığı veya şüerâ zümresine dâhil parlak bir şâir olamadığı cihetle, bu devrin biyografi kitaplarında dahi onun tam bir hâl tercümesine tesadüf etmek pek güçtür. Ancak Mehmed Hafid Efendi'nin, Sefinetü'l-vüzerâ¹⁹ adlı eserinde iki ve Râmiz Paşa zâde Mehmed İzzet Bey'in, Harita-i kapdânân-ı derya isimli, kaptan paşaların hâl tercümelerine âit, küçük boydaki eserinde de²⁰, Mustafa

Paşa hakkında sekiz satırlık bir mâlûmat mevcuttur. Buna mukabil, elimizde bulunan vakfiyelerden, onun babasının Mehmed Bey adında bir zât olup²¹, Üsküdar'da gömülü bulunduğunu; anesinin de, Merzifonlu Kara Mustafa Paşa'nın kızlarından Fatma Hanım olduğunu öğreniyoruz. Diğer taraftan Nevşehirli Damat İbrahim Paşa'nın damadı olduğu herkesçe bilinmekle beraber, âilesinin adının dahi Fatma olduğu hususunu, ilk def'a yine bu vakfiyeden elde ediyoruz. Mustafa Paşa'nın, ayrıca İsmail Bey adında küçük bir oğlu ve Selime, Nesibe ile Esmâ adlarında üç kızı bulunduğu; Sâliha isimindeki diğer bir kızının, kendisinin sağlığında öldüğü hususlarını da, yine bu vakfiyeden çıkarmaktayız²², Bu ço-

21. Mehmed Süreyya Bey, (Kaymak Mustafa Paşa vüzerâdan Poçinli İbrahim Paşa'nın mahdumudur. Bu sebepten damad İbrahim Paşa'ya sihriyyet peyda eyledi) diyor. Bak, *Sicill-i Osmânî*, c. IV, s. 423. İsmail Hâmi Danişmend, (... Kaymak Mustafa Paşa, muhtelif vâilîliklerde bulunmuş vüzerâdan Boşnak Kara İbrahim Paşa'nın oğludur. Bu Kara İbrahim Paşa, vezir-i âzamlar cedvelinin 111 nr. sında gördüğümüz meşhur sadrîâzam Merzifonlu Kara Mustafa Paşa'nın damadı olduğu için, Kaymak Mustafa Paşa, Kara Mustafa Paşa'nın kızından torunudur...) diye kaydediyor. Bak, *Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, İstanbul 1961, c. IV, s. 571. Vak'a-nüvis Râşid Mehmed Efendi'ye gelince, bu da, Mustafa Paşa'yı, Mısır muhafızı İbrahim Paşa merhumun "fer-i celli-i âlf nijâdî" olarak göstermektedir. Bak, *Tarih*, İstanbul 1282, c. II. Bu husustaki münakaşalar için bak, Münir Aktepe, *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi*, adı geçen makale, sayı 15.

22. Mehmed Süreyya Bey, Mustafa Paşa'nın çocukları hakkında şunları yazmaktadır : «...Mahdumu Yahya Bey 1147 (1734/35) de ve diğeri Mehmed Es'ad Bey 1189 (1775) de fevt olmuştur. Es'ad Bey zâde Mustafa Bey 1201 (1786/87) de vefat edip, yanına defn olundu. Mahdumlarından İsmail Bey 1166 (1752/53) de vefat ile Üsküdar'da, 1101 (1689/90) de irtihâl eden amcası Mehmed Bey bn. İbrahim Paşa'nın kabri civarında defnedilmiştir. Mustafa Paşa'nın kayını Kapıcı-başı Hasan Bey zâde dahl, 1216 (1801/2) de vefat edip, buraya defnedilmiştir.» *Sicill-i Osmânî*, c. IV, s. 423.

Vakfiyede, Mustafa Paşa'nın ancak İsmail Bey adında bir oğlu olduğundan bahsediliyor. Diğer oğulları hakkında ise, bilgi yoktur. Buna mukabil *Sicill-i Osmânî*de, kız-

18. Münir Aktepe, *Patrona İsyanı 1730*, s. 152.

19. Bu eser, İsmet Parmaksızoğlu tarafından, İstanbul'da 1952 yılında yayınlanmıştır. Mustafa Paşa için bak, s. 47.

20. Bu eserde, Mustafa Paşa hakkında şunlar yazılmaktadır :

"Atlamacı Mustafa Paşa. Müşârüni-leyh sadr-ı esbak Merzifonlu Kara Mustafa Paşa'nın hafidi olup, nişancı iken asr-ı Ahmed-i sâlis olan 1132 (1720) tarihinde, Hoca Süleyman Paşa'nın ikinci azline kapdan ve... olup, senesinde azl ve kırk üç (1143=1730) tarihinde, Saray-ı hümâyunda katlolunarak, Divan-yolu'nda, Irgad Pazarı'nda ceddi müşârüni-leyhin medresesi önündeki sofada defn ile... eslâfına vâsıl olmuştur." İstanbul 1249, s. 92/93. Bay Nâzım Poroy, *İstanbul'da gömülü Paşalar* adlı eserinde, ise : "... Nevşehirli İbrahim Paşa da Merzifonlu Kara Mustafa Paşa'nın damadı idi. Bu karabet sebebi, Kaymak Mustafa Paşa'nın cesedi, Divan Yolu'ndaki Kara Mustafa Paşa medresesine gömülmüştür" diyor. Bak, İstanbul 1947, s. 51.

cuklar aynı zamanda Nevşehir'li İbrahim Paşa'nın da torunları oluyordu. Nihayet, Üsküdar'da gömülü Yusuf Bey ve Ömer Ağa adında iki yakın akrabası bulunduğu dahi bu vakfiyede kayıtlıdır.

Bahis konusu vakfiyenin ihtiva ettiği önemli noktalardan bir diğeri de, Mustafa Paşa'nın bırakmış olduğu gayr-i menkul eserlere âit bilgidir. Bu eserlerden bir kısmı hayır eserleri olup, diğer bir kısmı ise, bunlara gelir sağlayacak binalardır. Bundan önce yaptığımız araştırmalarda, Mustafa Paşa'nın daha ziyade İstanbul'da, Anadolu-Hisarı'nda, Vefâ'da ve Kuru-çeşme ile Bahçe-kapısı'nda yaptırdığı yalı, Köşk ve kasr nevinden binalara tesâdüf edebilmiştik; meyve ve çiçek bahçelerini görmüştük²³. Bu vakfiyelerde ise, onun İstanbul içinde daha bâzı yeni eserlerine ve bilhassa Anadolu'nun muhtelif köşelerinde yaptırdığı binalara tesadüf etmekteyiz.

a — İstanbul içinde Mustafa Paşa'ya âit olan binalar :

1. İstanbul surları kapılarından Cübb-Ali (Cibâli) Yeni-kapısı dahilinde ve Havuzlu hamam yakınında, Selh-hâne'ye bitişik, bir oda ile birçok anbar, iki dükkân, bir kuyu ve üç göz değirmen.

larından hiç bahsedilmemektedir. Diğer taraftan İsmail Bey, amcası Mehmed Bey bn. İbrahim Paşa'nın yanında gömülüdür, deniliyor. Hâlbuki, Mehmed Bey, bu vakfiyede de görüldüğü üzere, İsmail Bey'in amcası değil, dedesi olması lâzım gelir. Çünkü Mehmed Bey bn. İbrahim Paşa, Mustafa Paşanın babasıdır. Bak. Mühir Aktepe, *Adı geçen makale*, Belgelerle Türk Tarihi dergisi, sayı 15.

23. Nedim, *Divan*, (Abdülbâki Gölpınarlı neşri), İstanbul 1951, S. 116/119, 206/8,227, 252; Küçük Çelebi zâde İsmâil Asım, *Tarih*, İstanbul 1282, s. 223, 366,424 ve Mühir Aktepe, *Patrona İsyanı 1730*, s. 56.

2. İstanbul'da, Keçeci Piri mahâllesinde²⁴, sınırları vakfiye metninde gösterilen, fevkanî iki oda, bir sofa ve dehliz ile zemin katta bir oda, mutfak ve meyve bahçesinden müteşekkil menzildir.

3. İstanbul'da, Dâye Hâtun mahâllesinde²⁵, Vâlîde Hanı kapısı karşısında ve sınırları yine vakfiyede yazılı bulunan, iki oda ve bir sofa ile altta iki dükkânı olan menzildir.

4. İstanbul'da, Fener-kapısı dahilinde, Tahta Minare mahâllesinde²⁶, bir oda, bir sofa ve dehliz ile altta bir mutfak, kuyu, iki dükkân ve bir avlusu bulunan diğer bir menzildir.

24. Hüseyin Ayvansarayî, Sarmaşık mesici bânisinin, Keçeci Piri Ağa olduğunu kaydettikten sonra «... mezarı mâlûm değildir. Minberini Uşşâki zâde Kethüdası Mısır kadılarında Ebû Eyyüb Receb Efendi'nin vasiyeti üzerine oğlu müderris Ebû Tefvik Eyyüb Efendi yaptırdı 1152 (1739/40)... Mahâllesi vardır.» diyor. Bak, *Hadikatü'l - cevâmi'*, c. I, s. 135. Bu itibarla kanaatimizce, Keçeci Piri mahâllesi de bu câmi' havalisinde olmalıdır. Diğer bir Sarmaşık câmi'i tekkesi için bak, *Hadikatü'l - cevâmi'*, c. I, s. 136 ve Tahsin Öz, *İstanbul câmi'leri*, c. I, s. 119. Ayrıca *İstanbul Şehri Rehberi*, İstanbul 1934, harita 17 de, Has-köy bucağı dahilinde, bir Keçeci Piri câmi'i ve sokağı daha görmekteyiz. Nitekim *Hadikatü'l - cevâmi'*'de de, Has-köy'de bir Keçeci mescidi kayıtlıdır ki, bunun bânisi de Keçeci Mehmed Ağa olarak gösterilmiştir. Bak, c. I, s. 307. Ancak, bizce Belediye'nin yayınladığı Şehir Rehberi'ndeki Keçeci Piri câmi'i, bu Keçeci Mehmed Ağa câmi'i olmalıdır. Esas Keçeci Piri ise, Hadika'nın Sarmaşık câmi'i adını verdiği câmi' olup, bu da İstanbul tarafındadır.

25. Dâye Hâtun mahâllesi, Mahmud Paşa câmi'i civarında, Kanuni Sultan Süleyman'ın Dâyesi tarafından, 937 (1530/31) de yaptırılmış olan mescidin havâlisidir. Bak, *Hadikatü'l - Cevâmi'*, c. I, s. 106. Buradaki Vâlîde Hanı ise, Kösem Mah - peyker sultana âit Büyük Vâlîde hanım ve Çakmakçılar yokluğu üzerinde bulunmaktadır. Bak, Cavid Baysun, *Kösem Sultan* (İslâm Ansiklop.) ve Evliya Çelebi, *Seyyahat - nâme*, İstanbul 1314, c. I, s. 325.

26. Tahta Minare, Balat civarında bir mescidin adıdır. *Hadikatü'l - cevâmi'*'de, Fâtih Sultan Mehmet tarafından yaptırıldığı kaydediliyor. Bak, c. I, s. 69. Bîlâhire bu mescidin civarına Tahta Minare mahâllesi adı verilmiştir.

5. Aynı mahâlde, sınırları vakfiyede kayıtlı, dört oda ve bir avludan ibaret bir başka menzil.

6. İstanbul'da, Kâtip Şemsüddin mahallesinde²⁷, mâlûm sınırlı altta ve üstte birer oda, bir mahzen ve avluyu hâvi menzil ile yine aynı mahâlde üç oda, iki dehliz, iki sofa ve altta ayrıca iki oda ile bir hamam ve mutfığı, kuyusu, dört mahzeni ve bahçesi bulunan diğer bir menzil.

7. İstanbul'da, Sultan Selim câmi'i civarında, Mismârî Şücâ mahallesinde²⁸, üstte üç oda, bir sofa, ortada bir oda, bir sofa ile mutfığı, bahçesi ve avluda ayrıca bir odası bulunan menzil.

8. İstanbul'da, Hızır Bey mahallesinde²⁹, üç oda bir sofa ve kuyu ile bahçeden müteşekkil bir başka menzil.

9. İstanbul'da, Mesih Paşa mahallesinde, bir hamam, bir kuyu ve beş dükkândan ibâret menzil.

10. İstanbul'da, Fener-Kapısı dahilinde, Tahta Minare mahallesinde, iki oda, bir sofa, bir dehliz ve altta ayrıca iki oda ile bir kuyusu ve avlusu bulunan diğer bir menzil.

11. İstanbul'da, Üsküdar'da, hayatta iken yaptırdığı câmi', yâni Kapitan Paşa câmi'i³⁰.

b — Mustafa Paşa'nın İstanbul dışında olan eserleri :

1. Anadolu'da, Kütahya Sancağı'nın (hâlen Denizli vilâyetinin), Çal kazasında, Kayı Pazarı denilen yerde, bir han, bir hamam ve bunların civarında birkaç dükkân ile hayatta iken yeni olarak yaptırdığı bir câmi'³¹.

2. Akdeniz'de, Baba-Burnu denilen mahâlde, yâni Çanakkale Boğazı'ndan çıkıp, güneye inerken, Edremit Körfezi'nin en batı noktasında, Hirzü'l-bahr (Deniz nüskası) isimli kal'anın ki, Baba Kal'ası adı dahi verilmekte-

27. Kâtip Şemsüddin Kasım Efendi, II. Bayezid'in sır kâtibidir. Birisi, Ağa - kapısı (Süleymaniye) civarında, diğeri de Langa (Yeni - kapı) havâlisinde olmak üzere iki mescidi vardı. Bak, Hüseyin Ayvansaraylı, *Hadikatü'l - Cevâmi'*, c. I, s. 71 ve 189; Tahsin Öz, *Adı geçen eser*, c. I, s. 86 ve 39. Burada bahis konusu olan mahâllenin, Ağa - kapısı civarındaki mescide âit olması muhtemeldir.

28. Bu gün hâlen, Sultan Selim câmi'inin kuzey ve kuzey batı yönünde, Mismarçı yokuşu isimli mahâlde mevcuttur. Bak, *İstanbul Şehri Rehberi*, İstanbul 1934, harita 8.

29. Hızır Bey, Fâtih Sultan Mehmed'in, İstanbul'u almasını müteâkib, ilk kadı olan zattir. Zeyrek civarında bir câmi'i vardı. Mahâlesi de onun ismini aldı. Sonradan Koca Mustafa Paşa'lı Hacı Kadın, bu câmi'in yanına bir çifte hamam yaptırdığı için, mezkûr câmi'e dahi «Hacı Hadin Mescidi» adı verildi. Bak, *Hadikatü'l - Cevâmi'*, c. I, s. 85/87. Hızır Bey'in mezar kitabesi için bak, Tahsin Öz, *Adı geçen eser*, c. I, s. 64

30. *Hadikatü'l - cevâmi'*de, bu câmi' hakkında şu kayıt vardır : «İbtida bânisî Hamza Fakih nâmında bir zât olup, Fakih-i mezbûr 905 (1499 - 1500) tarihinde vefat eyledikde, câmi'-i mezbûrun mihrabı önünde defn olunmuştur. Bâdehu mürûr-ı zaman ile câmi'-i şerif harabe mügrif olmağla, üçüncü sultan Ahmed'in damadları ve sadrîazamları maktûl İbrahim Paşa'nın damadı Kaymak Mustafa Paşa bu câmi'i esasından yeni olarak bina ve minber dahi koydurmuştur... Mezkûr câmi'in teccidine 1140 (1727 - 1728) senesinde muvaffak oldu». Bak, c. I, s. 227. Nâzım Poroy, Nureddin Yatman imzasile, *Akşam gazetesi'*nde çıkan bir makaleden istifade ederek; «Üsküdar'da Kapdan - Paşa câmi'i, Kaymak Mustafa Paşa'nın eseridir. Mustafa Paşa câmi'inin içini tamamen Tekfur Sarayı'nda yapılan çiniler ile kaplatmıştı. Fakat bu câmi 1887 senesinde yandığı için bu çinilerden şimdi ancak beş altı levha kalmıştır. Yanan câmi'i 1890 senesinde, Şerife Nefise isminde, hayır sahibî bir hanım yeniden yaptırmıştır.....» diyor. Bak, *İstanbul'da Gömülü Paşalar*, İstanbul 1947, s. 51.

31. *Vakfiye suret defteri'*nin 120. sahifesinde, evvelâ han ve hamam ile dükkânlarından bahsedilmekte, bilâhîre bu sahifenin soalarına doğru, aynı mahâlde, Mustafa Paşa'nın bir de câmi'i bulunduğu, bu câmi'in Eski câmi'den ayrı olduğu kaydolunmaktadır.

dir - ³², içinde, hayatında inşâ ettirdiği bir câmi³³ ile bu kal'anın içinde ve dışında yaptırdığı hamam, birçok dükân ve limanda binâ olunan bâzı mahâller.

3. Hirzül-bahr kal'asının varoşunda yaptırdığı diğer bir câmi³⁴.

Kaptan-ı Derya Mustafa Paşa'nın, bu vakfiyesinde gördüğümüz hususiyetlerden bir diğeri de, vakfın şartnâmesi şeklindedir. Genel olarak hemen bütün vakfiyelerde ve bilhassa daha yakın devirlere âit olanlarda, vakıf sâhibi, vakfettiği malın gelirini hayır müesseselerinin bakımına, dinî eserlerin korunmasına, buralarda çalışan hayrat hademesine ve tahsilde bulunan öğrencilere veya gelip geçen yolcuların yeyip içmesine, temizlik işlerine, kendi âilesinin ölmüşlerine hayır yapılması hususuna ve sâireye tahsis ettiği hâlde, Mustafa Paşa'nın bu vakfiyesinde, devlet hizmetinde görevli bâzı kimselere ve meselâ askerlere, kal'a muhafızlarına, malının gelirinin bir kısmının vakfedildiğini görüyoruz. Bu itibarla, onun bahis konusu bu sonuncu vakfiyesinde, mezkûr mes'eleler ile alâkalı şartları iki kısımda incelemek fâideli olur:

32. حرز yazılış şekli Hazer olarak okunduğu gibi, Hirz olarak da okunmaktadır. Hirz kelimesinin lûgat mânası, ise, nefsi muhâfazaya vesile olmak için takılan nûska, tılsım gibi şeylerdir. Bak, Mehmed Salâhi, *Kamus-ı Osmâni*, İstanbul 1313, ks. s. 270. Mehmed Rüşti ve Mehmed Eşref beylerin, *Mufassal ve mükemmel Atlas*, İstanbul 1325 adlı eserinde, bu kal'aya, Baba-kal'a adı verilmektedir. Piri Reis'in *Kitâb-ı bahriye*'sinde, bu burunda «Emek yemez baba» adında bir yatırın mevcûd olduğu ve bu sebeble mezkûr burna «Emek yemez burnu» adı verildiği kayıtlıdır. Aynı zamanda, bu burnu Edremîd Körfezi'ne doğru tâkib edince, Deve Boynu'nu geçtikten sonra, Sivrice Koyu'nun doğusunda harab bir kal'a bulunmaktadır. Önünde de bir limanlık vardır deniliyor. Bak, İstanbul 1935, s. 139/41 ve 146/47.

33. Bu husustaki kayıd, suret defterinin 121. sahifesi başlarındadır.

34. Vakfiye suret defteri, s. 121.

1 — Mustafa Paşa'nın, dinî müesseselerde çalışanlar için vakfiyesine koyduğu şartlar:

Eski Kütahya Sancağının, Çal kazasına bağlı Kayı-pazarı câmi'inde imam, vâiz, kâtip, câbi ve hatip olanlara günde beşer akçe; müezzin olanlara üç akçe; kayyum ve ferraş olanlara iki akçe; sirâcî ve bevab olanlara günde birer akçe vazife verilecek. Kayı-pazarı'nda bulunan eski câmi'in imamına, müezzin ve kayyumuna dahi günde birer akçe vazife verilecek. Bundan maada, Çal ile Dinar arasındaki Baklan kazasında Çiftlik-dâyiler (?) isimli mahâldeki câmi'in imamına günde iki, müezzinine bir akçe vazife verilecek. Bu işleri yürütecek mütevellî ve kaymakamlarına, yine vakfiye metninde görüldüğü üzere, muayyen miktar yevmiyeler verileceği gibi, bu câmi'lere lâzım olacak mum ve yağlar dahi te'min olunacaktır.

Mustafa Paşa, Hirzül-bahr kal'ası içinde yaptırdığı câmi için de, şu şartları yazdırmıştı: Mezkûr câmi'de hatip olanlara günde beş, imam olanlara on, müezzin olanlara yedi ve bevab olanlara da günde sekiz akçe verilecektir. Aynı kal'anın varoşunda bulunan câmi'de ise, vâiz ve imam olanlara günde on, hatip olanlara da sekiz akçe ödenecektir. Ancak imam olan, aynı zamanda hatip olacaktır. Bunlardan maada birinci müezzine günde altı, ikinci müezzine de beş, birinci kayyumluk ile beraber sirâcî olanlara ise beş, ikinci kayyumlara da günde dört akçe vazife verilecekti. v.s.

Kaymak Mustafa Paşa'nın, Üsküdar'da yaptırdığı Kaptan-Paşa câmi'inde görevli insanlar için tâyin eylediği şartlar ise şöyledir: Bu câmi'de vâiz olanlara günde on altı, hatip olup aynı zamanda imamlık yapanlara on, sabahleyin Yâsin okuyanlara iki, öğleyin âminen-resûl okuyanlara beş, ikindide

sûre-i Nebâî okuyanlara beş, akşam sûre-i Mülkü okuyanlara da beş akçe vazife verilecektir. Ancak bu son dört hizmeti dahi, bu câmi'de imam olanlar yapacaktır. Bunlardan maada birinci devir-han'a günde üç, ayrıca ser-mahfillik için de günde iki; ikinci, üçüncü ve dördüncü devir-hanlara, ayrı ayrı günde üçer; birinci müezzine günde yedi; aşirhan'a günde iki, ezan müezzini-ne günde iki v.s. akçe vazife verilecektir. Vakfiyeye, bu vazifelilerin ücretleri dışında, bir de bu câmi'lerde kullanılacak bâzı mâlzemelerin te'mini hususunda şartlar konulmuştu. Meselâ, Kaptan Paşa câmi'inde yakılmak için her ay üç okka zeytinyağı, üç okka balmumu, ayrıca mübarek gecelerin her birinde birer okka ve Ramazan ayında kırk okka zeytinyağı verilmesi, bu meydana zikrolunabilir. Yine, musluk ve helâlarda kullanılmak üzere beş okka ve Ramazanda minarelerde yakılmak üzere doksan okka ve sâir mübarek geceler için de altı okka zeytinyağı tahsisi, vakfın şartları arasında bulunuyordu. Mustafa Paşa, bu nev'iden daha bâzı hususların yerine getirilmesi ve bilhassa her sene yaz mevsiminde babası Mehmed Bey'in ruhuna Kur'an okuyup, mezarı başında hatim indirilmesi amacı ile üç adet hâfıza; kızı Saliha Hanım'ın ve sâir akrabalarının ruhuna Yâsin okuyanlara, üçer kuruş ile birer küfe üzüm verilmesini ve bağında doyurulmalarını da bu vakfiyesine şart olarak koydurmuştu. Bütün bunlar câmi'lerde çalışan din adamları ile ibâdet yerlerinde kullanılacak malzeme için sarf edilecek paralara dâir şartlarıdır.

2 — Hirzü'l-bahr Kal'ası muhâfızlarına âit vakıf şartları :

Mustafa Paşa'nın bu son vakfiyesinde mevcut diğer bir kısım şartlar ise, genel olarak vakfiyelerde görmeye alıştığımız şartlardan oldukça farklıdır. Mustafa Paşa, yaptırdığı câmi'lerde

kullanılacak mâlzeme ile buralarda çalışan hayrat hademesinin vazifeleri dışında, Baba-burnu'ndaki Hirzü'l-bahr kal'ası muhâfızları için de, bu vakfiyesine şu şartları koydurmuştu. Mezkûr kal'ada dizdar olanlara günde kırk akçe, kethüda olanlara yirmi akçe, topçu-başı olanlara otuz akçe, topçular kethüdası olanlara on beş akçe ve kâtib olanlar ile kal'a çavuşu olanlara günde onar akçe, topçular çavuşu olanlara sekiz akçe ve yine bu kal'ada nevbet çalmak için mehter-başı olanlara günde altı akçe, bunun iki yardımcısına günde beşer akçe, suyolcu olanlara günde yedi akçe, kal'a kapıcısı olanlara da sekiz akçe vazife verilecektir.

Bunların dışında yine aynı kal'ada olup, oda-i evvelde (yâni birinci bölükde), bölük başı olanlara günde on ve bunun dokuz aded neferinden her birine, günde yedişer akçe ödenecektir. İkinci odada bölük başı olanlara, günde dokuz ve dokuz neferinden her birine de, günde yedişer akçe; Üçüncü odada bölük başı olanlara dahi günde dokuz ve dokuz neferinden her birine de, günde yedişer akçe vazife verilecektir.

Mezkûr kal'ada mevcut bulunan topçu oda (bölük) larından, birinci odanın bölük başısına günde on ve bunun sekiz neferinden her birine günde yedi; ikinci odanın bölük başısına, günde on ve sekiz neferinden her birine günde yedi akçe ödenecektir. Bundan maade kal'anın tâmiri sâir masrafları için, lâzım olan para, kal'ada kâtib olanlar vâsitasile, İstanbul'a yazılarak, her sene, İstanbul'da bulunan asıl mütevelliden istenilecekti.

Bu kayıdlardan, Çanak-kal'a boğazı'nın güneyinde bulunan Hirzü'l-bahr kal'asının tarihçesi ve teşkilâtı hakkında da bilgi edinmekteyiz. Kanaatimizce bu kal'a, Çanak-kal'a boğazı'nın ve bu boğazdan gelüp geçen gemilerin, her türlü tehlikeye karşı korunmasını

sağlayan bir ön karakol vazifesini görmekte idi.

Yukarıda bahis konusu ettiğimiz şartları ihtivâ eden vakfiyenin tam metni ise aynen şöyledir:

Bu dahi Kapdân-ı sâbık merhûm-ı müşârünileyh Mustafa Paşa hazretlerinin suret-i vakfiyesidir.

الحمد لله الوهاب للمؤمنين سيل الصواب والصلوة
والسلام على رسوله محمد الخات على طاب الثواب
وعلى اله والاه واصحابه خير آل وخير الاصحاب
İş bu kitâb-ı sedad intisâbın hilâl-i mestûr-ı meymenet mestûründe munderiç olan müsakkafâtın vâkıf-ı meberret mevâkıfı hâl-i hayatında teslim ilel-mütevelli ve tescil-i şer'î ettirdiği vakf-ı sahîhine zikri âti maddeleri dahi vakf ve teslim ilel-mütevelli etmekle zeyl edüp ancak muhâkemesi bâki kalmakla muktezây-ı şer'î-i mübîn üzre hükm için hâkim-i muvakkı-i sadr-ı kitab tûbalehu ve hüsne me'âb Efendi hazretleri Dârü'l-hilâfeti'l-aliyye Konstantaniyyetü'l-mahmiyye'de Sultan Bayezid-i cedid mahâllesinde sa'detlü İshak efendi hazretlerinin sâkin oldukları menzile varıp zeyl-i kitabda muharrerü'l-esâmî müslimin huzurlarında akd-i meclis-i şer'î âlî eyledikde asrında Kapdan Paşa olup bundan akdem veda-ı âlem-i fânî eden merhum Mustafa Paşa bn. Mehmed Bey İbrahim Paşa'nın verâseti zevce-i menkûha-i metrûkesi fahrü'l-muhadderat Fatma Hanım ibneti İbrahim Paşa ile vâlide-si umdetü'l-muhadderât tâcü'l-mestûrât diğerk Fatma Hanım ibntei el-merhum Kara Mustafa Paşa'ya ve sülbiyyi sagir oğlu İsmail Bey'e ve sülbiyye-i sagire kızları Selime Hanım ve Nesibe Hanım ve Esmâ Hanım ve haml-i mevkupe-i münhasıra olduğu lede'l-şer'î'l-münir zâhir ve mütahakkik olduktan sonra sıgar-ı mezbûrünün tesviye-i umurlarına vasiyy-i muhtarları olan mü-

mâileyha diğerk Fatma Hanım taraflarından husûs-ı âti'l-beyâna vekil olduğu zât-i mümâileyhimâyı bi'l-ma'rifeti'l-şer'iyye arifân olan Ahmed Bey bn. Abdullah Bey ve Mustafa Efendi bn. Hızır şehâdetleri ile hasm-ı şer'i mahzarinde şer'an sâbit ve sübût-ı vekâletine hükm-i şer'î lâhik olan Mustafa Bey bn. Abdullah meclis-i ma'kud-ı mezkûrede merhum-ı müşârünileyhin zikri âti vakfı ile sâir evkafına hâl-i sihhatinde mütevelli nasb ve tâyin eylediği sağır Ahmed Ağa bn. Ali mahzarinde bi'l-vekâle ikrar-ı sahih-i şer'î ve i'tirâf-ı sarih-i mer'î edüp müvekkilem müşârünileyhânın mûrisleri merhum-ı mezbûr Mustafa Paşa mukaddema hâl-i hayatında arsası merhûme-i atika Vâlide Sultan evkafına senede dört yüz seksen akçe mukataa-i kadîme ile üzerinde olan ebniyesi yedinde mülkü olup mahmiyye-i İstanbul hısnı ebvâbından Cübb Ali (Cibâli) Yeni-kapusu dahilinde Havuzlu-hamam kurbünde vâki bir taraftan Selh-hâne ve üç taraftan tarik-i âm ile mahdud fevkânî bir oda ve müteaddid anbar ve tahtânî iki bab dükkân ve bi'ir-i mâ ve kenif ve ahır müstemil üç göz حروس değirmenin ebniyesini ve yine arsa ve ebniyyesi yedinde mülkü olup mahmiyye-i mezbûrede Keçeci-pirî mahâllesinde vâki bir taraftan bâzen Nasuh Çelebi mülkü ve bâzen Şeyh Mustafa Efendi evkafından ve Derviş Çelebi odaları ve bir taraftan berber Mustafa menzili ve bir taraftan tarik-i âm ile mahdud ve tülen ve arzen bi-hisab-ı terbi'i altıyüz kırk zira' arsa üzerine mebnî fevkânî iki bab oda ve bir sofa ve dehliz ve tahtânî bir bab oda ve matbah ve eşcâr-ı müsmire ve gayr-i müsmireyi hâvî bahçe ve avluyu müstemil menzili ni ve yine arsası merhûme Tur طور Paşa Hatun vakfına senede dört yüz akçe mukataa-i kadîme ile üzerinde olan ebniyesi yedinde mülkü olup mahmiyye-i mezbûrede Dâye-Hatun mahâl

lesinde Vâlide Hanı kapısı karşısında vâki bir taraftan Es-seyyid Yahya vakfî bir taraftan Es-seyyid Mehmed menzili ve iki taraftan tarik-i âm ile mahdud fevkanî iki bab oda ve bir sofa ve tahtânî iki kepenk طيب tayyb dükkânı ve kenif ve sokak kapısını müstemil menzilinin ebniyyesini ve yine arsa ve ebniyyesi yedinde mülkü olup mahmiyye-i mezbûrede Fener Kapısı dahilinde Tahta-minare mahâllesinde vâki bir taraftan müezzîn Hüseyin Çelebi mülki ve bir taraftan Hacı Ali veresesi menzilleri ve bir taraftan bâzen çuhacı Elhac Mehmed ve bâzen Elhac Atâullah mülkleri ve bir taraftan tarik-i âm ile mahdud tûlen ve arzen bi-hisab-ı terbi... zirâ arsa üzerinde mebnî fevkanî bir bab oda ve bir sofa ve dehliz ve kenif ve tahtânî bir matbah vebî'r-i mâ ve iki bab papuççu dükkânı ve avluyu müstemil menzilinini ve yine arsa ve ebniyyesi yedinde mülkü olup mahâl-le-i mezbûrede vâki bir taraftan Ali Beşe ve zevcesi Fatma'nın müşterek menzilleri ve bir taraftan Kabrîl قبريل zimmi menzili ve bir taraftan bâzen Ofus اوفوس zimmi menzili ve bâzen yağcı dükkânı ve bir taraftan tarik-i âm ile mahdud tûlen ve arzen bi-hisab-ı terbi'i iki yüz kırk zirâ arsa üzerinde mebnî fevkanî dört bab oda ve kenif ve avluyu müstemil menzilinini ve yine arsası mahmiyye-i mezbûrede Kâtib Şemsüddin mahâllesi imamına senede yüz yirmi akçe mukataa-i kadîme ile üzerinde olan ebniyyesi yedinde mülkü olup zikrolunan Kâtib Şemsüddin mahâllesinde vâki bir taraftan merhum Hacı Hüseyin Efendi mülkü ve bir taraftan Ali Efendi mülkü ve bir taraftan Rukiyye Hatun mülkü ve bir taraftan tarik-i âm ile mahdud fevkanî bir bab oda ve tahtânî bir bab oda ve bir mahzen ve kenif ve avluyu müstemil menzilinini ebniyyesini ve yine arsa ve ebniyyesi ye-

dinde mülkü olup mahâl-le-i merkûmede vâki bir taraftan zikrolunan menzili ve bir taraftan mezbur Ali Efendi menzili ve bir taraftan tarik-i hass ve bir taraftan tarik-i âm ile mahdud hâriciyesinde tahtânî bir bab oda ve dehliz ve kenif ve bir musluk ve dâhiliyesinde fevkanî iki bab oda ve iki sofa ve dehliz ve tahtânî iki oda ve hamam ve matbah ve bi'r-i mâ ve kenif ve dört mahzen ve bahçeyi müstemil menzilinini ve yine arsa ve ebniyyesi yedinde mülkü olup mahmiyye-i mezbûrede Sultan Selim câmi'i şerifi kurbünde Mismârî Şücâ mahâllesinde vâki bir taraftan Ömer Efendi veresesi mülkleri ve bir taraftan Safiyye Hatun menzili ve bir taraftan Hüseyin mülkü ve bir taraftan tarik-i âm ile mahdud tûlen ve arzen bi-hisab-ı terbi'i dört yüz otuz zirâ arsa üzerinde mebnî dâhiliyesinde tabaka-i ülyâda üç bab oda ve bir sofa ve tabaka-i vüstâda bir bab oda ve bir sofa ve bir mikdar bahçe ve matbah ve hâriciyesinde fevkanî bir bab oda ve avluyu müstemil menzilinini ve yine arsa ve ebniyyesi yedinde mülkü olup mahmiyye-i mezbûrede Hızır Bey mahâllesinde vâki bir taraftan Hacı Mehmed menzili ve bir taraftan Duâcı zevcesi menzili ve bir taraftan Hacı Ebûbekir menzili ve bir taraftan tarik-i âm ile mahdud fevkanî üç bab oda ve bir sofa ve kenif bi'r-i mâ ve bahçeyi müstemil menzilinini ve yine arsa ve ebniyyesi yedinde mülkü olup mahmiyye-i mezbûrede Mesih Paşa mahâllesinde vâki bir taraftan Yayıcı-baş mülkü ve bir taraftan Takyeci vakfından müte'ehhilin odaları ve bir taraftan Elhac Hüseyin mülkü ve bir taraftan tarik-i âm ile mahdud tûlen ve arzen bi-hisab-ı terbi'i dört yüz altmış zirâ arsadan müfrez üç yüz kırk altı zirâ arsa üzerinde mebnî bir hamam ve bi'r-i mâ ve beş aded dükkânı müstemil menzilinini ve yine arsa ve ebniyyesi yedinde mülkü olup sâlifü'z-zikr Fener Kapısı dahilinde Tahta Minare mahâl-

lesinde vâki bir taraftan Elhac Mehmed mülkü ve bir taraftan yine Elhac Mehmed tasarrufunda olan menzil ve bir taraftan medîne-i münevvere vakfından Hacı Hüseyin tasarrufunda olan bahçe ve bir taraftan tarik-i âm ile mahdud ve fevkanî iki bab oda ve bir sofa ve dehliz ve tahtânî iki bab oda ve bir'i mâ ve kenif ve avluyu müstemil menzilin ve yine merhum mezbûr hayatında müceddeden bina etmekle yedinde mülkü olup vilâyet-i Anadolu'da Kütahya sancağında Çal kazasında Kayı Pazarı'nda vâki merhûm-ı mezbûra intima ile tahdid ve tavsifden müstağni beyne'l-ahâli ve'l-cirân ma'lûmü'l-hudûd ve'l-müştemilât bir bab han ve bir hamam ve kurblerinde ma'lûmü'l-hudud dekâkin ve kendüye taraf-ı Saltanat-ı aliyye'den temlik-i sahih ile temlik olunan ma'lûmü'l-hudud ve'l-kıta, mülk arazi ve bostan ve bağ ve bahçe ve bağ pazarını ve yine İzmir'de Sığacık sancağında vâki ber-vech-i mâlikâne hâk-i şûre Urla ve tevâbi'i mukataası mâl-ı mîrî ve kalemiyesi ve muhasebesi sene besene yed-i mütevellî ile görülmek üzere taraf-ı Saltanat-ı aliyyeden temlik olunan mukataasını ve merhûm-ı mezbûrun hayatında Bahr-ı sefid Bababurnu nâm mahâlde hasbeten lillâh-ı taalâ Hirzü'l-bahr nam kal'a derûnunda ve birûnunda bina eylediği ma'lûmü'l-hudud ve'l-aded hamam ve dekâkin ve limanında bina eylediği ebniyye-i memlûke ve anda vâki yine taraf-ı Saltanat-ı aliyye'den kendüye temlik-i sahih ile temlik olunan ma'lûm ü'l-hudud ve'l-Kıta mülk arazi ve bostan ve bahçesini merhûm-ı mezbûr Kapdan Paşa hâl-i hayatında ve kemâl-i akl ü sıhhatinde cümle tevâbi'i ve levâhik ve kâffe-i hukuk ve merafıklarile hasbeten-lillâhi-taalâ ve طلباً لمرضات ربه الاعلى vakf-ı sahih-i muhâlled ve

habs-i sarih-i müeyyed ile vakf ve habs edüp şöyle tâyin-i şurût ve tebyîn-i kuyud ve masarif etmiş idi ki cemî' mü-

sakkafât-ı mezbûre ile sâlifü'l-beyan arazi ve bağ ve bahçe ve bostan alâ mâcerat bihi'l-âde yed-i mütevellî ve ecri misilleri ile icâr olunup hâsıla olan gal lattan evvelâ arsaları mukataalı olan menâzilin mukataa tezkireleri cânib-i evkaf-ı mezbûreye ba'de't-teslim gallası mezbûreden merhûm-ı mezbûr sâlifü'z-zikr Kayı-pazarı'nda hayatında müceddeden bina edüp tâyin-i cihet eylediği Yeni câmi-i şerifde hatib olanlara yevmî beş akçe ve vâiz olanlara yevmî beş akçe ve imam olanlara yevmî beş akçe ve kâtib olanlara yevmî beş akçe ve câbi olanlara yevmî beş akçe ve müezzin olanlara yevmî üç akçe ve kayyûm olanlara yevmî iki akçe ve ferraş olanlara yevmî iki akçe sırâci olanlara yevmî bir akçe ve bevab olanlara yevmî bir akçe vazife verile ve yine Pazar-ı mezkûrda vâki' Atik Câmi-i şerifin imam ve müezzinine ve kayyumundan her birine yevmî birer akçe vazife verile ve Baklan بلاك kazasında Çiftlik - dayılar nam mahâlde vâki' câmi-i şerifin imamına yevmî iki akçe ve müezzinine yevmî bir akçe vazife verile ve bâlâda zikrolunduğu üzere sâlifü'z-zikr Kayı-pazarı'nda vâki' müsakkafat ve mezâri'in gallasını tahsil ve câmi-i mezbûrun iktiza eden şem'-i rugan ve zeyt ve sâir masarifini rü'yet ve vezâif-i mezkûreyi erbâb-ı cihâta teslim için merhum-ı mezbûrun evkafı mütevellîsi tarafından bir kaymakam-ı mütevellî nasb ve tâyin olunup beher yevm on akçe vazife verile ve kaymakam-ı mezbûrun câmi-i mezkûr kitabeti kalemi ile Asitâne-i saadette asıl mütevellî ma'rifetile beher sene muhâsebesi görölüp harc-ı râh olmak üzere beher sene bin ikiyüz akçe kaymakam-ı mezbûra ve altı yüz akçe kâtib-i merkuma ve üç yüz akçe câbiye verildikten sonra ol cânibde olan irâd-ı vakıfdan ve zâif-i mezkûre ile câmi-i mezkûrun sâir masarifinden fazla kalırsa asıl mütevellîye teslim oluna ve eğer kayma-

kam-ı mezbûrun vakf-ı şerife hiyaneti zâhir olursa asıl mütevellî arzı ile azl ve yerine bir müstakim kimesne kaymakam nasb ve tâ'yin oluna ve yine merhûm-i mezbûr sâlifü'z-zikr Hirzü'l-bahr Kal'ası derununda hayatında müceddeden binâ ve ta'yin-i cihât eylediği câmi'i şerifde hatib olanlara yevmî beş akçe ve imam olanlara yevmî on ve müezzin olanlara yevmî yedi akçe ve bevab olanlara yevmî sekiz akçe ve Kal'a-i mezbûrede dizdar olanlara yevmî kırk akçe ve kethüda olanlara yevmî yirmi akçe ve topcu-başı olanlara yevmî otuz akçe ve topçular kethüdası olanlara yevmî on beş akçe ve kal'a-i merkumede kâtib olanlara yevmî on akçe ve kal'a çavuşu olanlara yevmî on akçe ve topçular çavuşu olanlara yevmî sekiz akçe ve kal'a-i mezbûrede nöbet çalmak için ser-mihter olanlara yevmî altı akçe ve iki nefer adamlarına yevmî beşer akçe ve su-yolcu olanlara yevmî yedi akçe ve kal'a-i mezbûre bevâbı olanlara yevmî sekiz akçe ve kal'a-i mezkûrede oda-i evvelde ser-bölük olanlara yevmî on akçe ve dokuz nefer neferâtından her birine yevmî yedişer akçe ve oda-i sânide ser-bölük olanlara yevmî dokuz akçe ve dokuz nefer neferâtından her birine yevmî yedişer akçe ve oda-i sâlisde ser-bölük olanlara yevmî dokuz akçe ve dokuz nefer neferâtından her birine yevmî yedişer akçe ve yine kal'a-i mezbûrede topçular odalarının oda-i evvelinde ser-bölük olanlara yevmî on akçe ve sekiz nefer neferâtından her birine yevmî yedişer akçe ve oda-i sânisinde ser-bölük olanlara yevmî on akçe ve sekiz nefer neferâtından her birine yevmî yedişer akçe verile ve yine merhûm-ı merkum kal'a-i mezbûre varoşunda hayatında müceddeden bîra ve ta'yin-i cihât eylediği câmi'i şerifde vâiz olanlara yevmî on akçe ve imam olanlara yevmî on akçe ve hatib olanlara yevmî sekiz akçe verile ve câmi'i mezkûrda her kim imam olursa ol hatib-i evvele ve müezzin-i ev-

vel olanlara yevmî altı akçe ve müezzin-i sâni olanlara yevmî beş akçe ve kayyum-ı evvel ma'a sirâci olanlara yevmî beş akçe ve kayyum-ı sâni olanlara yevmî dört akçe ve yevmî beş akçe dahi devir-hân-ı evvel vazifesi olup müezzin-i evvel olanlar devir-hân-ı evvel ola ve yevmî dört akçe dahi devir-hân-ı sâni vazifesi olup müezzin-i sâni olanlar devir-hân-ı sâni ola ve devir-hân-ı sâlis olanlara yevmî dört akçe ve yevmî dört akçe dahi na'at-hân vazifesi olup devir-hân-ı sâlis olanlar na'at hân ola ve yevmî bir akçe hâfız-ı seccâde vazifesi olup kayyum-ı evvel olanlar hâfız-ı seccâde ola ve yevmî iki akçe dahi ferraş-ı kenif vazifesi olup kayyum-ı sâni olanlar ferraş-ı kenif ola ve su yolcu olanlara yevmî dört akçe vazife verile ve merhûm-ı mezbûr şöyle şart etmişdi ki bâlâda zikrolunan cihât erbâbı ve neferâtdan her biri ibâdullahı hıfz u hiraset ve a'dây-ı dinden siyânet için umûmen kal'a-i mezbûrede ta'yin oldukları hizmetlerinden bir an münfek olmayıp ta'yin olunan vezâyife mutasarrıf olalar ve bâlâda zikrolunduğu üzere zikrolunan kal'a derûnun da ve bîrûnunda vâki' müsakkafâtın gallâtını tahsil ve zikrolunan câmilerin iktiza eden masarifini rü'yet ve vezâif-i mezkûreyi erbâbına teslim için yine evkaf mütevellisi tarafından bir kaymakamı mütevellî nasb ve ta'yin olunup beher yevm on beş akçe vazife verile ve vezâif-i mezkûre asıl mütevellî ma'rifetile her üç ayda bir verile ve kal'a-i mezbûrede iktiza eden ta'mirat ve sâir masarifi lâzime kal'a-i merkumda kâtib olanlar kalemile Asitâne-i saadetde beher sene asıl mütevellî ma'rifetile muhâsebesi görüle ol cânibde olan irâd-ı vakıfdan masarifi mezkûre ile vezâif-i mezbûreden fazla kalırsa yine asıl mütevellîye teslim oluna noksan gelirse mütevellî yedinden kabzoluna ve kaymakam-ı mezbûrun vakf-ı şerife hiyaneti zâhir olursa yine asıl mütevellî arzile azl ve yerine bir müstakim kimes-

ne kaymakam-ı mütevellî nasb oluna ve yine merhûm-ı mezbûr medîne-i Üsküdar'da hayatında müceddeden bina ve ta'yin-i cihât eylediği câmi'-i şerîfde vâiz olanlara yevmî on altı akçe vazife verile ve câmi'-i mezkûrda hatib olanlar imam olup yevmî on akçe vazifeye mutasarrıf ola ve vakt-ı subhda yâsin-hân'a yevmî iki akçe ve vakt-ı zuhr'da آمن الرسول hân'a yevmî beşer akçe ve vakt-i asr'da sûre-i nebe'-hân'a yevmî beşer akçe ve vakt-i işâ'da sûre-i mülk-hân'a yevmî beşer akçe vazife verilip ve cihât-ı erbe'a-i mezkûreye câmi'-i mezbûrda imam olanlar mutasarrıf ola ve câmi'-i mezbûrda devir-hân-ı evvel olana yevmî üç akçe vazife verile ve yevmî iki akçe dahi ser-mahfillik vazifesi olup devir-hân-ı evvel olan ser-mahfil ola ve devir-hân-ı sâni ve devir-hân-ı sâlis ve devir-hân-ı râbi, olanlardan her birine yevmî üçer akçe vazife verile ve müezzin-i evvel olana yevmî yedi akçe verilip ve yevmî iki akçe aşir-hân ve yevmî iki akçe müezzin-i salâ ve yevmî iki akçe sûre-i fâtiha hân berây-ı rûh-ı resûlüllah sâllallahü aleyhi ve sellem ve berây-ı rûh-ı vâkîf ve yevmî iki akçe sûre-i fetih-hân kable ezan el zahr cihetleri olup cihât-ı erbe'a-i mezkûreye müezzin olanlar mutasarrıf ola ve müezzin-i sâni olana yevmî beş akçe vazife kezâlik yevmî iki akçe aşir-hân ve yevmî iki akçe müezzin-i salâ ve yevmî iki akçe sûre-i fâtiha-hân berây-ı rûh-ı resûlüllah sâllallahü aleyhi ve sellem ve berây-ı rûh-ı vâkîf cihetleri olup cihât-i selâse-i mezkûreye dahi müezzin-i sâni olanlar mutasarrıf ola ve müezzin-i sâlis olana yevmî beş akçe vazife verilip kezâlik yevmî iki akçe aşir-hân ve yevmî iki akçe müezzin-i salâ ve yevmî iki akçe sûre-i fâtiha-hân berây-ı rûh-ı resûlüllah sâllallahü aleyhi ve sellem ve berây-ı rûh-ı vâkîf cihetleri cihât-ı selâse-i mezkûreye dahi müezzin-i sâlis olanlar mutasarrıf ola ve kayyum olana yevmî altı ak-

çe vazife verile ve yevmî bir akçe kayyûm-ı minber ve bir akçe kayyûm-ı kürsî ve yevmî üç akçe buhurculuk cihetleri olup cihât-ı selâse-i mezkûreye kayyum olan kimesne mutasarrıf ola ve bevâb-ı câmi'-i şerîf olana yevmî iki akçe vazife verilip ve yevmî iki akçe meydân-ı ferraş ve yevmî iki akçe ferraş-ı kenif cihetleri olup ciheteyn-i mezkûreye bevâb olanlar mutasarrıf ola ve câmi'-i mezbûrda yevm-i cum'a'da na'at-hân olana yevmî dört akçe ve ta'rif-hân olana yevmî dört akçe ve Muhammediye-hân olana yevmî üç akçe vazife verile ve câmi'-i mezbûrda otuz aded eczâ-i şerîfe vaz' olunup beher yevm otuz nefer kimesne ba'de edâ'-iz zuhr hasbeten-lillâhi taâlâ tilâvet edüp sevabını evvelâ rûh-ı resûlüllah sâllallahü aleyhi ve sellem ve sâniyen rûh-ı vâkîfa ihda edüp ve her birine yevmî ikişer akçe vazife verile ve yevmî bir akçe eczâ-i şerîfe hıfz eden kimesneye ve yevmî bir akçe noktacı olana verile ve yevmî bir akçe dahi ser-mahfil olana verilip ol dahi beher yevm eczâ-i şerîfe kıraati tamam olduktan sonra kendisi el kaldırıp cümle ile devâm-ı devlet-i padişâhiye ve rûh-ı vâkîfa hayır dua edeler ve câmi'-i mezkûrda ikad için beher mah üç vakiyye rûgan-ı zeyd ve üç vakiyye şem'-i rûgan verile ve bundan ma'ada leyâliyy-i mübârekenin her birinde birer vakiyye ve leyâliyy-i şehri Ramazan-ı şerîf de kırk vakiyye rûgan-ı zeyt verile ve musluk ve keniflerde ikad olunmak için beş vakiyye rûgan-ı zeyt verile ve şehri Ramazan-ı şerîfde berây-i minare doksan vakiyye ve sâir leyâliyy-i mübâreke de altı vakiyye rûgan-ı zeyt verile ve minare kanâdilini ikad eden kimesne beray-ı ücret altı yüz akçe verile ve beher leyle-i berat'da her biri onar vakiyye iki aded ve her biri beşer vakiyye iki aded şem'-i asel ki cem'an dört aded şem'-i asel verilip câmi'-i mezbûrun mihrabı tarafına vaz' olunup nihayet buluncaya dek ikad oluna ve beher se-

ne câmi'i mezbûr kayyumuna behâ-i çârüb ve ref'-i kâliçe için bin akçe verile ve vakfiye-i ulâda tasrih olunduğu üzere beher sene Haremeyn-i şerifeyn'e irsâl olunan surremiz defterini tahrir eden kimesneye bin beş yüz akçe verile ve mahmiyye-i İstanbul'da Yıldız-dede tekkesi fukarasına nan baha olmak üzere beher mah üç yüz akçe verile ve medîne-i Üsküdar'da medfûn vâlid-i mâcîdim Mehmed Bey'in rûh-ı pür-fütûhu için üç nefer hâfız-ı Kur'an-ı mübîne beher sene eyyâm-ı sayfda birer hatm-i şerif ismarlanıp anlar dahi it-mama karib olduklarında vâlidim mezbûrun merkadi üzerine varıp birer birer hatm-i kelâm-ı kadîm ve duâ ve senâlar edüp sevâbını merhûm-ı mezbûrun ruhuna ihdâ eylediklerinden sonra huffâz-ı mezbûrûn yine bir sûre-i Yâsin-i şerif tilâvet ve sevabını ol mahâlde medfûn dayımız Yusuf Bey ve akrabamızdan Ömer Ağa'nın ve kerîmemiz Sâliha Hanım'ın ve sâir ashâb-ı merâkîdin ruhlarına ihdâ eyleyeler Ba'dehu huffâz-ı mezbûrûn ol havalide bir münasib bağda it'am olunup her birine üçer kuruş ile birer küfe üzüm verile ve gallat-ı mezbûreden bâki kalan fazla vakf-ı sâbıkıma zam ve ilhak olunup emr-i tevliyyet asıl vakfiyyemde tafsîl olunduğu vech üzere cereyan eyleye. Eğer mürûr-ı eyyam ile şerût-ı mezkûreye riâyet müte'assire olursa vakf-ı mezbûr mutlaka vakf-ı fukarâ-i müsli-mîn ola deyü merhûm-ı mezbûr Kapdan Mustafa Paşa bu üslûb üzere hâl-i sıhhatinde tâyin-i şürût ve tebyîn-i kuyûd ve masarîf edüp cemî' emlâk-i mezbûreyi fârigan anî's-şevâgıl mahâllerinde mütevelliy-i mezbûre teslim ol dahi tesellüm ve kabzedüp sâir mütevelliler evkafda tasarrufları gibi tasarruf üzere iken kable't-tescil mûmâileyh Kapdan Mustafa Paşa vefat edüp malının sülüsü bâlâda tahrir olunan emlâk-i mezbûrenin kıymetlerine müsâid olmağla ba'de'l-vefat dahi mütevelliy-i mezbûr emlâk-i mezbûreyi ber-vech-i

muhtarrer tasarruf üzredir dedikde mütevelliy-i mezbûr dahi hâkim-i müşârünileyh huzurunda vekil-i mezkûru cemî' kelîmât-ı meşrûhasında vicâhen tasdik ettikde hâkim-i mûmâileyh en'am Allah ni'ame rizaihi aleyh dahi tarafeynin kelâm-ı tesâduk encamlarını min evveli ilâ âhiri isti'am ve isga edecek merhûm-ı mezbûrun ba'de'l-vefat sülüs-i mâlî ber-vech-i muhtarrer emlâk-i mezbûrenin kıymetlerine müsâid olmağla emlâk-i mezbûre imâm-ı a'zam ve hümâm-ı akdem Ebû Hanîfe al-Kûfî hazretleri katında dahi mülk-i vâkıfdan hurûç ve vakfiyyetinün lüzûmunu müfid olup bu surette eimme-i selâse-i neharir râziya anhüm Rabbühüm al kadîr rey-i münirleri üzre vakf-ı mezbûr tahtîm ve lüzumla mersûm olmağın eîimme-i müşârünileyhim rey-i şerîfleri üzere vakf-ı mezbûrun sıhhat ve lüzûmuna hükm-i sahih-i şer'î etmeğın mâveka' bi't-taleb ketb olundu. Hurrîre fi'l-yevmi's-sâlis ve'l-işrîn min Cûmâde'l-ülâ li sene... ve erbâin ve mi'ete ve elf (1140).

Şühûdü'l-hâl :

Müşârünileyh saadetlû semâhatlû İshak Efendi hazretleri.

Saadetlû Şeyh-zâde Mehmed Efendi hazretleri.

Ali-zâde saadetlû Mustafa Efendi hazretleri.

Fahrû'l-kuzat Kırîmî - zâde Essey-yid Mehmed Emin Efendi.

Bursâvî Molla Süleyman bn. Yusuf.

Mühürdâr-ı sâbık Mustafa Ağa.

Sultan Selim câmi'i imamı Essey-yid Abdullah.

Uşşâkî-zâde Mustafa Çelebi.

Hacı Hüseyin Ağa bn. Abdullah. Şeyh Mehmed Vefâyî.

Molla Ahmed.

Molla Ali.

Necib Mehmed Suyolcu-zâde.

YILDIRIM BÂYEZİD'İN BURSA VAKFIYESİ VE BİR İSTİBDALNÂMESİ

Ekrem Hakkı **AYVERDİ**

Yıldırım Sultan Bâyezid'in, İstanbul'da, Türk-İslâm Eserleri Müzesi'nin 2203 No. sunda mukayyed vakfiyesi, Bursa'nın şarkındaki câmi' vesâir hayrâtını ihtivâ etmektedir. Baş tarafda Birinci sultan Ahmed'in 1017 târihli Hatt-ı Hümâyûmunu'nun ve Şehzâde Süleyman Çelebi'nin tasdik imzâsının bulunması, vakfiyenin (asıl)lığını göstermektedir; yazısı da i'tinâlı ve dikkatlidir. Fakat bu vakfiye oldukça harâb bir vaz'iyetdedir. Bâzi mükerrer kelimeleri 'aynen ihtivâ etmesinden dolayı, vakfiye sağlam iken, bundan istinsah edildiği anlaşılan bir sûreti Bursa Evkaf Müdürlüğünde idi; bundan bir sûret çıkarmışdık; fakat bu kıymetli vakfiye 1957 deki Bursa Çarşısı yangınında, müdüriyet binâsiyle berâber yandı¹.

İstibdâlname 'ayni müzedeki 2188 No.lu vesîkadadır. Her iki vesîkadan, son eserimizde, yalnız mi'mârîyi 'alâkadar eden cihetlerini alarak, bahsetmiştik. Bu makalemizle fotoğraflarının tamâmını derc, mukayeseli tahlîlini takdim etmekteyiz.

1. a. Fotoğraflar da gösteriyor ki asıl vakfiye çok bozulmuş, yırtılmış, kâğıd çatlamış ve kat kat olmuştur. Okunması güç yerler, bu çıkardığımız sûretten tamamlanabilmiştir.

b. Vakfiyenin bir sûreti de Vakıflar Umum Müdürlüğü Kütüğü'nde, Vakfiye-i Rumeli ve Anadolu 99 Nolu defter, 168. Sahife ile, Mücedded Anadolu 79, 205 Nolu defter, s. 45 de bulunmaktadır.

Vakfiye, 8.80 m. boyunda, 0.30 genişliğinde olup 20 cm. lik 241 satırdan mürekkebe ve tamâmen arabcadır. Metnin yazısı tevkî' kırması, madde başları sülüs ile, yazı oldukça güzeldir. Vakfiyenin her tarafı harab olmakla berâber, bilhassa baş tarafı çok hasar görmüştür. Molla Fenârî tasdikinin satır sonları kopmuş, birçok yerlerde katlanmalar, kırışmalar hâsıl olmuştur. Bu sebeble vakfiye bir beze yapışdırılmıştır.

Üst başda Evkaf-ı İslâmiye Müzesi 2282 numara varsa da sonra bu numara değişmiş, müze fihristlerine yukarıdaki gibi kaydolunmuştur. Serlevhada güzel bir nesihle (Mahrûsa-i Bursa'da Yıldırım Sultan Hân'ın Vakıfnâmesi-dir) 'ibâresi, altında sülüs besmele, onun sağında ve altında (Hatt-ı Hümâyûn-i Sultan Ahmed Han 1017) târihi bulunmaktadır².

Bunu tâ'kîben vessâle sûretiyle yapıştırılan hâlkârla müzeyyen bir kâğıd üstünde tâ'lik kırması ile Sultan Ahmed'in (şart-ı vakıfdan taşra bir nesne verildüğüne rızâ-i hümâyûnum yoktur.) hatt-ı hümâyûnu vardır.

Bunun solunda, sonları kopuk, 7 satırlık tasdiknâme Molla Fenârî'ye âiddir.

2. 1017 târihi fotoğrafta görülemiyor, Bursa'daki sûretinden çıkarılmıştır.

- ۱- ماتضمنه مطاوى هذا اللدت) ا (ب)
- ۲- بجملة واصلة ثابت لدى بما ثبته)
- ۳- بأمارته ودلائله وقد حكمت بصحته وتحتله)
- ۴- على ذلك جماعة من المزبورين بجنبه الجوا (۱) (عة)
- ۵- الواقف السامعين (معرفة) بلا واسطه فهم)
- ۶- والكاتب والجملة من اعيان المدينة الذين كتبوا
- ۷- محمد بن حمزة بن محمد الحاكم يومئذ بدار الملك بروسا المحروسة

Tasdikin târihi yokdur.

Metin yazısı tevki, bend başları sülüs ileştir. Bu başlıklardan sonra vakfın te'sisi hakkında şer'î ve târihî delil ve misâller zikrolunur. Yirmi dokuzuncu satırdan (Mülûk-i Osmâniye) nin من حدود الشام و الارامنه الى (si'a) sı, قوسوى نهر ديوى و بلاد الافرنج و الصقالبه sûretinde tahdîd edilmektedir⁴. Otuz altıncı ve müte'âkıb satırlarında vakfı (Es-Sultan bin'üs-Sultan Bâyezid Han bin Murad Han bin Orhan) ın te'sis ettiği ve vâkıfın, devletinin evveli, ve âhiri için dü'âlar edilerek, bu te'sisi yapmakla ecir kazanma yolundaki arzûsu belirtilmekte, bu arada نعم المال الصالح Hazret-i Ali'nin الدينار صدق لمن صدقها و دارمو عظه لمن فهم منها دار غنى لمن تزود منها kelâmı nakledilmektedir. Bu son 'ibâre kalın sülüsledir.

3. Bu tasdikın yazısı hattata âid değildir. İleride imzâsını göreceğimiz Mehmed Cezeri Efendi'nin hatt-ı destine pek müşâbihdir. Bununla berâber, Molla Fenârî'nin bâzı fetvâlardaki kendi yazılarına da benzemez değildir. Ancak, gördüklerimiz pek kalın kalemle yazıldığından, mukaayesesi güçleşmektedir. Bk : İlmiye Salnâmesi, İstanbul 1334 H., 323-325 s. ve bilhassa 326. s.

4. Şam ve Erâmine hududu, vakfiyenin arabî lîsânı çerçevesinde anlaşılır. Kosovi = Kosvadır. Nehri Kosva yakınından geçen Dreniâ veya Drin nehirleri olabilir. Bilâd-i Efrenç'den kasid, her halde Macaristandır. Sakaalibe صقالبه İslâvonya, islâvlar memleketi demektir.

Cenâb-ı Hakka tekarrüb ve halka yardım, 'ilim ve sadaka hakkında meşhur hadîs tekrar olunarak, altmış sekizinci satırda, Bursa'nın şarkındaki زاوية الشريفه و tel=tepecik üstünde binâ ve vakfolunduğu yazılmaktadır.

Hayrâtın ilk ta'rifinde, matbah, mahzen, hamam, medreseteyn = iki medrese, hâdimlerin meskenleri, bunların mesâlihine lâzım su kemerleriyle, çeşme, ahırlar vesâire gibi lüzumlu yerlerde câri su ve bunları çevreleyen duvar bildirildikten sonra, daha şarkdaki küçük tepe üstüne yapığı Şifâhâne ve ona mahsûs duvar zikrolunmaktadır. Bunların teşkilâtı ileride görülecektir. Kezâlik vakfedilen kariyeler, erâzi, musakkafât, bostan, tuzla, hayvânât da bir bir anlatılacaktır.

Her madde فتمهما = onlardan serlevhasıyla sıralanmaktadır:

1. Kayı İli denilen birbirine mütavâsıl kariyeler, bağları, bağçeleri, mer'aları, كرام = bağcı kullarıyla, re'âyâları, evlâdları ve tallukaatiyle berâber, bu kariyelerin kible hudûdu Anahor nehridir. Garib tarafında hudûd, Çamluca köyünün yanından geçip şimâle dönerek Kaplucadan gelen büyük yolla birleşmekte ve Samanlı Limonu = صمنائو ليمونى Demirhan kariyesi arkasından kible istikametine dönmekte, buradan vakfa 'âid Demirci köyü yukarısındaki büyük tepeyi ortasından bölüp, زنبير كجيز kariyesinde bulunan Mansûr değirmeni yanında Karacabey yoluna birleşmekte, Anahor inişine varmaktadır⁵.

5. Bu kariyelerden Anahor ve Demirci mevcûd olup diğerleri Meskûn Yerler Klâvuzunda yer almamıştır. Anahor, meskûn yerlerde bu isimle geçmekte olduğu halde, 57. S., mahallinde Anahor ismiyle anılmakta, erkân-ı harbiye haritasında da bu imlâ ile yazılı bulunmaktadır. Köprüle nâhiyesinin gar-

2. Kible hudûdu yine Anahor olan İzzüddîn Balaban meskenleri kariyesi, Mansûr değirmeninden alıp زنبير كجيز köyü kenârından garb tarafına doğru, sel yatağını tâ'kib ile آوجه الك = Akça Alan mezra'sından Musâbey ağlına, vâdiden, بحاجه kariyesi yukarısından dolaşarak, Dânişmend, Akköy, Dereköy'e bir ok atımı mesâfeden, Kavakderesi'nden ve Hasköy civârından geçip başlangıç noktası olan Mansûr değirmeninde nihâyet bulur⁵. Bacala kariyesi mevcûd ve mâ'lûmdur; onunla Kavak Deresi arasında 15 km. ve Demirci Köyü ile 30 km. den fazla mesâfe vardır.

3. Hudûdu mâ'lûm olduğu için tâ'rifden müstağnî olduğu bildirilen در کله Direkle veyâ Direkli kariyesi⁷.

4. Mevcûd olan Gemlük kariyesi⁸.

5. Tuzla kariyesi ve memlahasının nisf-ı şâyi' hissesi. Diğer yarısı, yine Yıldırım Bâyezid vakfı olan Ebû İshak Zâviyesi'ne bırakılmışdır⁹.

6. Alaşehir'in fethinden evvel, 'avdet etdiklerinden, eski meskenlerinde

bındadır. Anahor nehri de şimdi Bulancık ismini almış olup, Nilüfer'e dökülür.

Demirci köyündeki câmi' ve hamamın Yıldırım Bâyezid'e âid olduğu mahallinde söylenir. Ancak bunu müsbit bir vesika bulamadığımızdan, o devir eserlerini de ihtivâ eden. (Osmanlı Mîmârisinin İlk Devri) kitabına dercedemedik.

6. Bu kariyelerden Zenberekciz, Akca Alan, Dânişmend, Akköy, ve Dereköy şimdi yoktur. Bacala, Meskûn Yerler Kılâvuzu'nda Bacala (110. S.), (Memduh Turgud, Bursa Târîhi, Bursa 1935) haritasında Bacale, erkân-ı harbiye haritasında Bacalı imlâleriyle geçer. Kavak Deresi, Anahor'un garbında olup Run-ğuş köyünden geçerek Nilüfer'e dökülür.

7. Bu kariye Kılâvuzda yoktur; isim değiştirmiş olması mümkündür.

8. Şimdiki Gemlik Kasabası olacaktır. O zaman köy olduğu anlaşılıyor.

9. Bu tuzlanın Gemlik'in garbında bulunan mahâl olduğu tahmin olunabilir.

oturmalarına, bağçelerini kullanmalarına ruhsat verilen re'âyâ ve 'âbidler, evlâdı, akrabâsı ve ahfâdı. Bunlar Alaşehir'de kazâ, tedris ve câmi' vazifelerine vakfedilmişdir.

7. Abalyanut = Abolyond kal'a-sındaki 'âbidler. Bunların kal'a hâricinde bulunan mer'alarındaki mahsûl vakfedilmişdir.

8. Bursa altında, çayurları, çeltik arklarıyla berâber Samanlı Kariyesi. Bunun garb hudûdu آف چغالك = Ak Çağlayan'dan¹⁰, sel yatağının Yenişehir yoluna birleştiği noktadan, başlar ve Dikencik köyü erâzisini ayırıp, şarka dönerek Söğütcük yanından geçer ve büyük suya varıncaya kadar, küçük köprü yolunu ta'kib eder; buradan mecrâ boyunca devam eder. Tekrar şarka dönüp küçük cedvel üzerinden, Kumlu kariyesi ortasından geçen yol istikaametinde kabristana vâsil olur ve Karataş köyünü sıyrıp صبي كى Subı Köy erâzisini ayıran çeltik arkını tâ'kiben Yenişehir-İnegöl yolları kavşağına varır. Buradan Fidancık mezra'larından انيزمه'ye, buradan Bend Ağılı kariyesinden geçip Kaplı Kaya sel yatağında nihâyet bulur¹¹.

9. İnegöl muzâfâtından İmrahor Ali Bey kariyesi¹². Burada pirinç ve sâir zirâ'at çeşidleri yapılır. İster kendi erâzisi, ister başkasının toprağında olsun, mahsûlün 'oşrû sâhibine verilir. Hudûdu tâ'rifden müstağnî olan bu erâzî üç feddaandır¹³.

10. Köy ve su Bursa'da mârûf ve meşhûrdur.

11. Bu köylerden yalnız Kumlu, Kumluk Alanı nâmıyla mevcuddur. Diğerleri yoktur. Dikencik'in şimdi çiftlik olduğu bilinmektedir. Bundan, Bursa ovası gibi bir yerde, ne kadar köyün kaybolduğu anlaşılır.

12. Yalnız Ali Bey ismiyle İnegöl'de mevcuddur. İmrahor ünvanının daha evvel yerleşmiş olması câlib-i dikkattir.

13. Fedandan ne mikdar erâzi murad olduğu anlaşılmalıdır.

10. Sultan Öyüğü hudûdunda, eski sâhibinden satın alınan دُورُك kariyesi¹⁴, Hudûdu Yassı öyük kariyesinden¹⁵ başlayıp Küçük Burun, Tarak Taş, Ak Taş, Çoban Öyüğü, Böğrü Delik Kaya'dan geçer. Garb hudûdu Küme Burnu'ndan, Karaca Öyük¹⁶ kabristanından, Delikli Taş'dan, Yassı Öyükde nihâyet bulur.

11. Yassı Öyük kariyesi. O da satın alınmıştır. Şark hudûdu yol kenarındaki kadim taşdan başlayıp كوسى den gelen yola birleşir ve Eski Kuyu'ya, oradan Eski Köprü'ye kadar devâm eder. Sonra Böğrü Delik mevzi'ine ve Yassı Öyük sel yatağına ve Kerpiçlik mevzi'ine ve Kütahya nehrine varıp, Savacık¹⁷ dan garb hudûdu başlayarak Ak Taş ve دُورُك hudûduna varır. Bu son iki köyün birbirine muttasıl olduğu görülüyor.

12. Bursa kal'ası altında Bezâziyet'ül-Cedide. Etrafı mumcu dükkânlarıyla muhât olup, kıble tarafındaki kapısından şark dil'ına kadar olanlar Orhan Zâviyesi evkaafındandır¹⁸.

13. Nilüfer Hâtûn'un Buğday Pazarındaki 'arsasına yapılan başcı dükkânı.

14. Şehir civârında otlayan 500 câmûs.

14. Ms. Y. K., 599. S., Eskişehir civârında.

15. Ms. Y. K., 1123. S., Eskişehir civârında.

16. Şimdi yokdur. Diğerleri meskûn yer değil.

17. Bu ismin mâhiyeti yazılmamıştır. Eğer bir köy ise gımdı yokdur.

18. a. Bedestanın mi'mârî teşkilâtı ve resimleri için Bk : E. H. A., a. e, 469 s. v. d.

b. Orhan Vakfından olan dükkân adedi 12 dir, geri kalan 56 sı Yıldırım vakfıdır.

c. Biz, (Bezâziye) dükkânları diye okunmuş ve kitaba öyle kaydetmiştik. Bezâistanda olduğu için ma'kulü de bu idi. Bu tedkyk esnâsında, kelimenin yazılışının (berâtiye) okunmuşuna (151. satır) daha uygun olduğunu gördük, ki câmiî mumcusu dükkân mâ'nâsına gelir. Biz'de öyle kaydediyoruz.

15. Kapluca ile Karacadağ tepesi (De'mirci Köy cenub sırtları) ortalarında otlayan 200 öküz.

16. Sultan Öyüğü hudûdunda كىلوجالى ve قروسى mevki'inde 32,000 koyun.

17. Samanlı kariyesinde Kuru denilen mevzi'de sâkin 30 'abid 'âilesi

18. Kocaeli sâhilinde كىدم kariyesi, memlâhâsı ve keten beziri değirmenleri ile berâber.

Bu vakfiye haricinde :

a. Seki kariyesi,

b. Ve cizyeleri bu vakfa 'aid Küçük Eşkel, باصه و دكهجه هدانه و الرالهو Kaya Başı, سكره nâmı diğer Tuzla¹⁹ kariyelerinde cem'an 909 cizye hânesi olduğu anlaşılmalıdır²⁰.

Zamanla bütün vakıfların hâsıllarında tahavvül ve tebeddüller olmuşdur. Bunlar için kitabımızın hâşiyelerde gösterilen sahifelerinde oldukça tafsilât vardır.

Hâsılâtın sarf mahallerine gelince, şöyledir :

1. Her şeyden evvel hayrât ve vakıf mebânının tâ'mîrine muktazî mîkdar hâzır tutulacaktır.

2. Zâviye için her gün beheri on altışar وقیه den sekiz emnâ = batman et alınacak. Ya'nî 128 okka etmektedir.

3. Ekmek, piriç vesâire bu nisbete göre tutulacak. Günde iki def'a, o sırada zâviyede hazır olanlara yemek verilecek. Bunların (Vazî' veyâ şerîf veyâ müsâfir ve mukıym) olduklarına ba-

19. Niğde ve bu maddelerdeki kariyelerden Eşkel ve Tirilye'den başkası mevcûd değildir. Onlar da Mudanya'nın garbindadır.

20. E. H. A. a. e, 421-422, 423. s. v. d.

kılmıyacak. Hayrât hademesinin evlerine de 'aynı ta'âmdan gönderilecek.

4. Cum'a, remezan, kandil ve bayram gecelerinde, mütevellinin re'iyine göre, bu ta'yın fazlalaşacak.

5. Zâviyenin müdiri mekaamında olan şeyhe, belde râyiciyle günde 20 dirhem nakıd, her ay 3 müd buğday, birer müd arpa ve pirinç.

6. İmama günde 4 dirhem ve her ay birer müd buğday ve arpa ve 1/4 müd pirinç.

7. İki mü'ezzinden her birine günde 2 dirhem, her ay 1 müd buğday.

8. Altı ferraşdan her birine günde 2 dirhem, her ay 1 müd buğday.

9. Kapıcılardan her birine günde 2 dirhem ve her ay 1 müd buğday,

10. Çevre kapıcısına her gün 2 dirhem.

11. Nakıybelerin her birine günde 2 dirhem.

12. Câbiye nakıd ve galleden tahsîl ettiği için 1/50 si.

13. Yedi aşçıdan üstâda günde 2 dirhem ve her ay 1 müd buğday, çıraklara günde birer dirhem.

14. İki ekmekciden her birine 2 dirhem.

15. İki mî'mardan her birine dirhem ve her ay 1 müd buğday.

16. Otuz hâfızdan beheri günde bir cüz'ü okuyup, bunun on beşi hâricden olup her birine günde 3 dirhem ve her ay 1 müd buğday. Bunların bir de re'isi olacak. Diğer altısına her gün ikişer dirhem ve ayda 1 müd buğday, geri kalan sekizine birer dirhem verilecek.

17. Vakfın gilmanından on beş kişiye günde ikişer dirhem. (Bu arada

müd'den maksadın anbar müd'dü olduğu şerh ediliyor.)

18. İki medreseden her birinin müderrisine günde 15 dirhem ve sene de 50 müd buğday, 30 arpa, mu'idlere altışar dirhem ve sene de 30 müd buğday. İmam mu'id olacaktır.

19. Her medresede yirmi fakıyh talebe bulunacak, her birine günde birer dirhem ve iki medreseye talebe için 50 ekmek, hasır için bir dirhem, kandil yağı bedeli olarak mütevellinin re'ye edeceği bedel verilecek.

20. Medreseler ferrâşına 2 dirhem, ayda 2 müd buğday. Bu arada şunu tebârüz ettirelim ki, ikinci medreseden en ufak bir iz olmadığı gibi, 'asırlar boyunca da zikrine tesâdüf edilmez. Bu sebeble düşünölmüş olmakla beraber, yapılmaya imkân ve zaman bulunmadığına hükmetmek lâzım geliyor²¹.

21. Mâristan - Şifâhâne'nin tabîbinden re'is olana günde 12 dirhem ve her sene 20 müd buğday, 4 müd pirinç. Diğer tabîblere 8 dirhem ve her birine 15 müd buğday ve 2 müd pirinç.

22. İki kökcü - eczacıdan her birine 2 dirhem ve sene de 12 müd buğday.

23. Şifâhânenin aşçı ve ekmekcisine günde ikişer dirhem ve sene de 12 müd buğday.

24. Hasta me'külâtına vesâir ihtiyaclara günde 260 dirhem nakıd. Bunun yekûnu senevi yuvarlak 93600 dirhem olarak kaydedilmiştir. Sene-i kameriye 356 gün hisâbiyle doğruya pek yakındır.

25. Meremmât-i evkaaf için günde 20 dirhem. Sene sonunda fazla kalırsa vakfın malına, ya'nî sermâyesine zam olunacak; kâfi gelmezse diğer sarfiyât kalemlerinden, emvalden kâfi mik-

dar ayrılacak. Vakıf devâm ettikçe bu tertib yürüyecek.

Hâtîme ve netice kısmında:

26. Vâkıfın, bu şer'î vakıf mu'âmelesini, vâsitasız olarak lisâniyle ikrar ettiği ta'yin eylediği, vakıfların kendi milki olduğu, satılmıyacağı, rehin edilemeyeceği gibi ma'lûm ve 'umûmî beyânı gelmektedir.

27. Tevliyet hayâtı boyunca kendisine, sonra makaamına kaaim olacak evlâd ve ahfâdına ('iyâzü bi'llâh) inkıraz hâlinde, şer'î şerîf mücibince müteddeyyin, ve sâlih bir mütevellî tâ'yin olunacak, buna azil ve nasb, nasihat, ihtar ve tekdîr hakkı verilecek.

28. Tevliyet hissesi, meremmât-dan artan hâsıl-ı vakfın 1/20 si olacak.

29. Vâridîn ve müsâfirîn ve binekleri üç gün iskân ve it'âm olunacak. Fazla kalmaları mütevellînin re'yine bırakılacak. Müsâfirlerin kâfir ve (fâcir-i mücâhir)²² ve altı özürden birini çıkaran kimse olmaması şart koşuluyor.

30. Medreselerde 'ulûm-ı şer'îye ve 'arabiye, 'ilmü'l-mîzandan başkası okutulmayacak.

Vakfiyenin sonunda yazılıp hüküm altına alınması mu'amelesinin

اواسط رمضان المبارك لسنة اثنين و ثمانماية هجرية
ya'nî 802 remezanı ortalarında tekemmül ettiği bildiriliyor.

180 - 183. satırlarının sağ tarafında
١ - شهد بجميع ما يحويه ٢ - سلم بن بايزيد خان
tasdik imzâsı vardır; etrâfı hafif halkârlıdır. Bâ'zı harflerinin kenarında görülen noktacıklardan, yazının bir yerden istinsâh edilip iğnelendikten sonra buraya silkildiği ve üzerinden kalemle geçildiği intiba'ı hâsıl olmaktadır. Yıldırım Bâyezid'in büyük oğlu, bu imzâ ile vakfiyeyi tasdik ve ileride

tenfiz için teahhüde girmiş olmaktadır; denilebilir.

Kezâlik 188 - 194 satırları karşısında tevki' kırması bir yazı ile:

١ - اشهدنى للمولى السلطان العالم العادل اسكندر
الزمان ناشروا العدل والاحسان قاعده الصليان
٢ - بايزيد خان بن الملك السعيد الشهيد مراد خان بن
اورخان بن عثمان خلد الله ملكه وجعل الارض
كلها ملكه بجميع ما نسب اليه في عهده
المشروح فيه باسماه والحكم به وتنفيذه وصحته
ولزومه ومعرفته النافية للجهاه فشهدت عليه بذلك
الجمعية اعز الله تعالى انصاره ٤ - في يوم الجمعة التاسع
عشرين شهر رمضان سنة اثنين وثمانماية وكتب
محمد بن محمد الجزري عفا الله تعالى لمحضروا واقف
المشار اليه تقبل الله منه

tasdikî vardır. Bu uzun beyân, Vâkıfın muhızırı olarak, Mehmed bin Mehmed bin Mehmed'ül-Cezerî tarafından 29 remezan Cum'a (24 Mayıs 1400)²¹ ve vakfiyenin tekemmülünden 12 - 15 gün sonra yazılmıştır. Mehmed bin Mehmed bin Mehmed'ül-Cezerî, Cezerî Kaasım Paşa'nın mürşidi veyâ babası olsa gerekir²³.

Vesikadaki vakıflardan erâzî ve hayvânâta 'âid olanlar husûsunda, yukarıda anlatılanlardan fazla bir şey söylemek kaabil değildir. Bursa'nın garbındaki erâzînin epiyce geniş ve cümlesinin mahsûldar yerler olduğu mâ'lûmdur. 12 dükkânı Orhan Gaazi vakfına 'âid olmakla berâber, bedestenin hey'et-i 'umûmiyesi bir elde inşa edilmiştir; evvelce mevcûd dükkânlara 56 dükkân ve orta çekirdek eklenmiş değildir. Bunun hukuukiy bakım-

23. Güldeste-i Rîyâz-ı İrfan, Belîğ Efendi, Bursa 1287, 65 S.

24. Târîh çevirme cedvelinde pazartesi'ye gelmektedir.

22. Fücûrunu 'alenen izhâr eden kimsse.

dan nasıl hallolunduğu bilinmiyor. Fakat Yıldırım Sultan'ın ulu ceddine bir ikrâmı olabileceğini, emsâline bakarak, tahmîn etmek doğrudur. Nitekim ayrı bir vesika ile Orhan Gaazî vakfına 50 câmûs vakfetmiştir²⁵.

Bursa'nın garbında, şimalinde, ya'nî altında, Sultan Öyüğü'nde, Gemlik'de erâzî, kariyeler, tuzla ve bedestan vakıfları olduğu hâlde, hâsılları masrafa kâfi gelmemiş, dâimâ müzâyaka çekilmiştir. Bu yüzden Alaşehir'deki câmi'nin rekabe olunması, ya'nî sarfiyatının tevkif edilip îrâdının toplanması ve bu para ile Bursa'daki bu te'sîsin yüz bin akçelik tâ'mîrinin yapılması, daha XVI. 'asırda, zarûrî görülmüştür²⁶.

Hattâ XVI.. 'asır sonunda medrese talebesine bile, devamlı aş verilemediğinden, tadrîsât inkîta'a uğramış, 'îmâreti, düzeltmeyi teahhüd eden hamiyetli bir mültezime vermek muvafık görülmüştür²⁷.

Sebeup olarak kariyelerin îrâdında zamanla bir eksilme olabileceği öne sürülebilirse de, 100.000 akçelik bir tâ'mîrin 982 (1575) senesinde, devletin ve iktisâdiyatın en kuvvetli olduğu devirde, başaramamasına bakılınca, başka bir 'âmil aramanın zarûrî olduğu görülür. Bizce bu 'âmil vazîfelerin ve sarfiyatın çok geniş tutulması, nakden büyük ücretler verilmesi, kariyelerin mahsûlünden gelen buğday ve arpanın, hiç bir vakıfda görülmeyecek bir israfla, hademe-i hayrâta tahsîs edilmesi bu darlığa yol açmıştır. Meselâ Şeyhe 20 dirhem, senede 36 müd buğday, 12 şer arpa ve piriç, müderrise senevî 50 müd buğday, 30 müd arpa verildiğine hiç bir vakıfda tesâdüf edilemez. Bunlar, pek pek, 10-12 müd buğday, 3 müd piriç olur. Bizce Yıldırım Sultan Bâyezid bu noksanı telâfi

cederdi. Nitekim vakfiyeden hâriç kariyeler vakfetmişti. Fekat ikmâline ömrü vefâ etmedi.

Vakfiyede hizmete yarıyan matbah, mahzen, hamam, iki medrese, hademe-i hayrâtın meskenleri, su kemerleri, çeşme, ahırlar, dâr'üş-Şifâ zikir bulunduğu halde, te'sîsin mihrakı olan mescid cedvellerde geçmez. Onun, (mecma-ı lâtif) 'ibâresiyle tâ'rif edilen binânın mevcûdiyeti tab'iidir. Çünkü bütün manzûme onun için yapılmıştır. Mescidden bahse vazîfeler kısmında imam, mü'ezzin, ferraş ve huffaz zikredilirken tekrar tesâdüf olunur. Dikkat edilirse vazîfeler arasında hatîb yoktur. O halde bu cum'a mescidi olarak yapılmamıştır. Cum'a olması sonradandır. Yeşil Câmi'de de böyle olmuştur.

Vakfedilen hayrâtdan câmi' sağlamdır. 1271 (1855) zelzelesinde yalnız son cemâ'at kubbeleri hasar görmüş, minâreler uçmuştu. Bunlar ta'mîr edilmiş, fekat minâre tekrar yıkılmıştır.

Hamam şahıs malı olmuştur; depo olarak kullanılıyor.

Medrese son zamanlarda ta'mîr edilmiştir; evvelce çok harâbdı ve şekli bozulmuştu. Ancak, ikinci medrese yokdur ve kanâ'atimizce, hiç bir zaman da olmamıştır. Vücûduna maddî delil olacak bir işâret bulunmadıktan başka, mu'âmelâtda bir dâneden gayrısının zikri hiç geçmemiştir. Bir buçuk 'asır sonra bile, tek Yıldırım medresesinden ve müderrisinden bahis vardır²⁸. Halbûki XVI. 'asıra kadar Bursa'da zelzele vesâir büyük âfet olmamıştır ki, yıkılmıştır densin. Her halde ikinci medrese düşünülüş, ne sebeble ise, inşâsı birkaç sene sonraya bırakılmış, fekat Yıldırım'ın beklenmedik felâketi kuvveden fi'le çıkarılmasına meydan bırakmamıştır.

25. E. H. A. a. e., 65. S. 2 Nolu vesika.

26. E. H. A. a. e., 422, S.

27. E. H. A. a. e., 447. S.

28. E. H. A. a. e., 447. S.

Türbe yalnız vazîfeler kısmında zikrolunur. Kitâbeleri ise, binânın Yıldırım'ın vefâtından dört sene sonra, 809 târihinde Süleyman Çelebi tarafından yapıldığını gösterir. İki kitâbeden birisi başlama, diğeri bitirmeyi kaydeder; aralarında sâdece beş buçuk ay vardır. Bir inşâatçı için, büyük kubbeli kesme taş bir binânın beş buçuk ayda temelden yapılıp bitirilmesi pek'âlâ yakın değildir. Yapılması bir başka safha, kirec harcın tasallüb etmesini bekleyip kubbe kalıbını almak için en aşağı 45 gün ister. Bu kesme taş binânın yapılıp kubbe örtülmesinden ve kalıp alınmasından sonra da, iç tezyînâtının ikmâline zaman lâzımdır. Sonra, devir pek karışık; Süleyman Çelebi, kardeşi Mehmed Çelebi'den Bursa'yı yeni almıştır; buhranlı ve hiç yeni bir binânın yapılmadığı bu zamanda böyle bir gayret göstermek pek kaabil değildir. İnşâ'î olarak böyle olmakla beraber, esâsen Yıldırım Bâyezid'in Akşehir'den Kütahya'ya getirilen nâşını, vefâtının hemen senesinde Bursa'ya defn eden Mehmed Çelebi'dir; Bursa'yı işgal etmiş, büyük merâsimle cenâzeyi getirmiş, şehri birkaç sene elinde tutmuştur²⁹. Türbe olmasaydı nereye defn olunurdu? Süleyman Çelebi, birkaç sene sonra, 808 târihlerinde Bursa'yı almış, Anadolu'da da hâkimiyet kurmasının nişânesi olarak, bu (siyâsi) kitâbeleri koydurmuştur. Bizce Türbe kısmen olsun mevcûd idi, Süleyman Çelebi ancak bunu tamamladı.

Yıldırım manzûmesinin ihâtâ duvarlarından, 'imâretten, mahzenlerden, ikaametgâhlardan tek tük döküntüler kalmıştır. Duvarın bir kapısı yakın vakde kadar varmış.

Mahzenler, matbah, mu'allimhânenin yerinde şimdi ilk mekteb vardır.

Su kemerleri yıkılmıştır. Şifâhâne harâbe hâlidir.

Bu binâlar ve geçirdikleri safahat hakkında Osmanlı Mi'mârisinin İlk Devri kitabının 419-440, 447-460, 464-469. sahifelerine mürâcâ'at edilmelidir.

Câmi ve Zâviyenin Arsası :

Bu câmi'in ve zâviyenin 'arsasının Orhan Gaazi evkaafından istibdal sûretiyle alındığı, Türk - İslâm Eserleri Müzesi'nde, 2188 numarada mukayyed olub Orhan vakfiyesini ve onunla münâsebeti olan diğer dört vesikayı muhtevî bulunan mecmû'adan anlaşılmalıdır. Mecmû'a kahverengine yakın deri bir cild içinde 25,5 X 16 sm. eb'âdında olup, satırlar 10 sm. dir.

1 - 16 veraklar asıl Orhan vakfiyesi tenfiznâmesi ve Yıldırım'ın bu vakfa câmûs hibesini hâvî olup, 17 ve 18 inci veraklarda bu istibdâl-nâme bulunmaktadadır. Vesikaların hepsinin arabî asıllarından 896 (1491) de tercüme edildiği, 'aynı dil husûsiyetlerini, tıpatıp aynı sözleri ve tâ'bîrleri taşımasından ve yazılarının mutâbakaatından belli olmaktadır³⁰.

İstibdâl-nâmenin dördüncü satırından itibâren Yıldırım Bâyezid'in (... 4 — Bursa'da vâki' led' el-ehâli mâ'lûm 'ül-hudud olmakla, 5 — tahdîd ve tavşifden müstağnî olup Şüşteri Bağçesi, 6 — Dimekle mâ'rûf bağçede bir câmi' binâ eylemek murâdı oldıysa, 7 — hadîka-i merkuume Sultan Orhan mahrûsa-i Bursa'da binâ eylediği, 8 — zâviye evkaafından olup zikr olunan hadîkadan dahi, 9 — vücûh-i şettâ ile vakfa enfâ mîlk ile istibdâl lâzım gelicek) arzûsu üzerine cenûbu Keşiş Dağı, şarkı Kestelcük suyu, oradan Yenişehir yolu olup, garbında Kuruca Çayır sel yatağından yine Yenişehir yoluna dayandıktan sonra, bu tariykı tâ'kiyb ederek hududlanan (Orta Kızık) kari-

29. İsmail Hâmî Dânişmend, Osmanlı Târîhi Kronolojisi, İstanbul 1947, C. I. 149. S. v. d.

30. Bk : E. H. A. a. e., 63. s. v. d.

yesini Orhan vakfına vermektedir. Yıldırım Bâyezid bu kariyeyi sahibi (Yusuf bin Bayramiç bin Mahmud bin Saveci bin Oruc Gaazi) den istihâb ettiğinde, Yusuf bin Bayramiç kendi canibinden asâleten, karındaşı tarafından vekâleten hibe eylemiştir. Bu Orta Kızık kariyesinin mahsûlü جانب وقفه انفع

vakfa enfa' ve evlâ ve elyak bulunmakla, kariyeyi, Şüşteri bağçesi ile istibdâl eyleyüb (câmi'-i şerif ve mecma'-i lâtif) binâ eylemek üzere zikrolunan bağçeyi kabz ve zabt eyleyüb kariyeyi onun yerine ikaame ve habs eylemiş (32. satır) 'asrın hâkim'-üş-şer'i olan kimesne sıhhatine hüküm eyleyip 33 - kariye-i merkuumeyi evkaaf-ı mersûmenin mütevellisine vakf için 34 - kabz ve zabteyledi Bâd'el-eyvm hadika-i merkuume 35 - Sultan-ı müşârünileyhin milki olup, kariye-i mersûme 36 - zâviye-i mezbûre evkaafından oldu... târîh 802 (1400) dür.

Başda 1 - 4 satırların sol tarafında, cedvelin dışında, büyük Molla Fenârî'nin

۱ - حرره نجمه محمد بن حمزه بن محمد
الحاكم يومئذ بدار الملك ۲ - بروساحميت عن
البأساء عفى الله ۳ - تعالى عنه

tasdik imzâsı vardır. Metin sonra yazıldığından, yazı Molla Fenârî'nin değil, hattadındır.

Kariyeyi hibe edenin kendi ismi ehemmiyetli değildir ama, babası (Bayramiç) her zaman rastlanan cinsden olmadığından, 'acabâ Çanakkale civârında, o nâmdaki kasaba ile 'âlâkadar mıdır? Üstünde durmak lâzımdır. (Saveci) Osmanlı hânedâniyle 'alâkalı olan zât değildir. Onun babasının (Oruç Gaazi) 'unvânına nazaran mühimce bir zât olması ve 802 târihinden dört batın evveline kadar ulaştığına göre, 60 - 80 sene evvel Osman, ve belki de Orhan, Gaaziler devrine eriş-

mesi lâzım gelir. Bu târihlerde bu isimde bir zât bilinmiyor.

Orta Kızık köyü hangisidir? Bursa'nın hemen şarkında, Bakacak tepesinin altında, sıra ile kızık ismini taşıyan beş kariye vardır, Orta Kızık yoktur. Fekat Kestel suyu hudud olması na nazaran en şarkdaki Hamamı ve Dere Kızık köylerinden biri olması ve sonradan isim değiştirmiş bulunması ve belki de, evvelce bir iken, ayrılıp böyle iki ad almaları mümkündür.

*
**

Mes'ele fazla ta'mik ediltmeden denilebilir ki, Yıldırım'ın mevzû'-: bahs câmi'i bu olmayıp belki şehir içindeki Ulu Câmi'dir. Birçok sebebler bunun mümkün olmadığını gösterir.

a. Ulu Câmi' istibdâlnâme târihinden çok evvel yapılmıştır, bütün iş bitdikden sonra konan minber bile 802 târihlidir³¹, Şehir hâricindeki Yıldırım zâviyesi ile bu istibdâlnâme 'aynı târih dedir.

b. Şüşteri bağçesi denilebilecek bir zirâ'at sâhası ile bu kariye denktir. Hemen hemen 'aynı vasıfdadır ve mutasıl gibidir. Onun için Yıldırım Bâyezid mubâdeleyi bu yakın sâha içinde yapmıştır. Bunun için de sâhibinden istihab eylemiş, ya'nî kendisine hediye etmesini sâhibinden talep eylemiştir. Yoksa köy kıtlığı mı vardı? Başka köy yok muydu? Halbuki şehir içindeki 'arsa bu toprak ile 'aynı vasıflarda değildir.

c. Ulu Câmi' vakfiyesinde (mes-cid-i câmi') ismi vardır. Zâviye ismi aslâ yoktur. Zâten olmak için lâzım gelen matbah, mahzen, sur, mesken gibi te'sisâtı hâmil değildir ve câmi' bu isimle aslâ bilinmez; hiç bir kayıdda böyle geçmez. Halbuki istibdâlnâmede yayılacağı mevzû'-ı bahs hayrât, evvelâ câmi' (6. satır), sonra câmi'-i şerif ve

31. E. H. A. a. e., 405. s. v. d.

mecma'ı lââtif (29. satır) ve nihâyet zâviye-i mezbûre (36. satır) olarak kaydedilmiştir, Yıldırım manzûmesinin, vakfiyesinde de ismi (zâviye) dir.

İstibdalnâmeden, yapılacak binâlar için sarfedilen câmi ve zâviye ta'birlerinin müterâdif ve tev'em olduğu ve biri söylenince diğlerinin anlaşılması tabî'i bulunduğu dâ tezâhür etmektedir.

d. Ulu Câmi'in avlu kısmı şarkdan Orhan Câmi'î hizâsındadır ama, bitişik değildir; arada çok mesâfe ve başka binâlar vardır, Esediye Medresesi³² Karacabey kızı Hundî Hâtun Mektebi³³, Büyük ve Küçük Zeytin Han-

ları vardı;³⁴. Evler bulunduğu da vakfiyeden anlaşılıyor.

e. Ulu Câmi' vakfiyesine nazaran, câmi'in alt ya'nî şimâl tarafında Şengül Hamamından sonra olan vakıf evler ise, Orhan vakfından olan Emir Hanı'na muttasıldır. Orhan vakfı erâzisinin bir gönye teşkil ettiği ve uzun dilinin çarşı boyunca olduğu da böylece meydana çıkmaktadır. Yukarıda dediğimiz gibi, Câmi'in hizâsı olan küçük dil'in garba doğru uzunluğu azdır; Ulu Câmi' erâzisiyle birleşmez. Bu yüzden istibdal olunan erâzinin Ulu Câmi' ile 'alâkası olamaz.

32. E. H. A. a. e., 275. s.

33. E. H. A. Fâtih Devri Mi'mârisi, Zeyl, İstanbul 1961, S. 17

34. E. H. A., O. M. İ. D., 73. resim.

محمود بن محمد بن محمد بن سلطان خانك وقت نام سيندر

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

شروط واقعه طبرستان
رضایا یوم یوقول

ما بعد مطهر بعد ان
مجلس طاهره باسم ایزدی تاسف
فاما لیسود الله و مدخل صحه و یسوی
على ذلك احد من الامر فذلك محمد ابا
الواصف التميمی
والكتاب والحكم لسان المدبر الا ان
محمد بن محمد بن محمد بن سلطان خانك

الحمد لله الذي ابدع العالم بما في كلمه واما آثره العظمه على الانسان

وجعلناهم المعاري والآيات في حياض الايمان وقصد عمل اعباء الكافر الذين

لستحق العقاب والفضل وفيه من الامور ما لا يحصى

والايمان والاولى والاولى والاولى والاولى والاولى

والايمان والاولى والاولى والاولى والاولى والاولى

والايمان والاولى والاولى والاولى والاولى والاولى

والايمان والاولى والاولى والاولى والاولى والاولى

والايمان والاولى والاولى والاولى والاولى والاولى

والايمان والاولى والاولى والاولى والاولى والاولى

والايمان والاولى والاولى والاولى والاولى والاولى

والايمان والاولى والاولى والاولى والاولى والاولى

نور العالين وفيه صدق وقوة من الروى بوجوده قاصداً

وانه في علمه العبد لا يواقيده الاصره الخيرة وادانته وحقه العبد

مانه ما ظهر حتماً ظهره وكسر عدوه اسما الصراوان طالعها ما جحد كادك

فمن علمه علت قد كسر جحد ولا اجاك جاعده على ما عليه صفة العبد

اصراعت من غير كرامه حبل الله بالي على ان اعلمت به ولو

اطمئنت اليه الميراث الحنف عليه قواعد حاوية واجراء الشريعة

له في حيايه فذلك كان العدل استطرافه والبطل الشدايد

ومضافه العلماء لانه وهو اساه الفقراء لانه وملكه بك الخيرات الزوا

ومحاولات البراك الكرامه وهو احسن ولو كنتم من دناءه وصدقه

واعظمه في عابته فواعبد الشريعة قدره وافهمه ذلك ذكر اوله في الخبر

وانتهى عن الشرور امناغا واجمعي للاسلام ورويه وانفى للشرك وشيئا واعد

للباطل وعلية الكسبا ووراند من سلافة الطاهرة وطباعا واستفلا

آباء الغيبة ولا يحسب الحسن عرجه ولدا تاذراك في شفاك ال

فعدت بهما تهمه من الملوك وسورة الابطال وفي الجمل من لوازمك

المصنفون الماضون عصره لوزن لو كانت لفاظهم عنهما معدولوا بالذكر

مجانها منقول ان السلطان بر السلطان ابن ابي خان مراد خان

ابن ابي خان اظال الله لقاء العالمين معاه وانما جيران الحق العالمين بلطفت

فناد الله فوقع محمد في الميراث بسنوته وحصه عندهم من الامام من نطفة والتمال

حاله حال تقبل على دنياه وسعد في ظل الدولة باولاده واحراه وحقه

مع عصره بالناو من سلاوة حفظه كمال الافر ما مع اصواتك ضمير الافر

واستوعب جوارحه الصلوة فأنزل الجدار الجدار فالذي التزمه التزمه

ولما أتت من طبعها من الإجماع والمؤمنين وأنها كلمة يسيرة في التوبة والاعتذار

كما قال ما لا ريب في التوبة يسيرة وبها التوبة في الاعتذار فكانت تصح

التي ففعلنا وطهرنا الإطوار والماء كالماء الطهور وغيره كالنوم

انفجر في الإجماع ومعاقلة المؤمن فبأنه بالكرامة والإجماع يحقق

وعلمه وتيقنه فيم أرخبال للتأخيل التي كطلبها كاللجب لتمام

التمس في ذلك الصلوة عنونها بالماء كمن يفتح بابها وكمن يفتح بابها

وأجبت من خدمت وفلك في الف وأجرت من لخدمت وأجرت من لخدمت

مراعتها معصاتها محفوفة بالأحداث بعد الأحداث وصورة ما بدأ الإجماع

ولذاها تمركها لو لم تكن وحلوا صاحبها من آل مدونة وعلى مدونة

والماء من الحار ومساكن الخلد وجميع ما تتعاونها من الماء الجاري

فما بال الصالح لا يجلب الصالح وقال على رضي الله عنه لما كان في مكة

وإله عظم من غيرها وإله غني لا يفتقر إليها سبحانه وتعالى

ووجد وصلى ملائكة من جنات الله سبحانه وتعالى

ويعظم ما أحسن الدنيا وأقبلها إذا أطاع الله من أهلها وكل من عرف

أن الحاصل في العاجلة غنا، وفناء، والسوى للذكر الحكيم، غيب عن

العامة الفناء إلى الأجل العاجلة بالسافة فأنه مطابح كسب

وعلاوة ونفلا وقامة الكسب والبيع والابوي لعلمان الإخوة حير الإولي

هذه المقادير حارة الأجل على العبد واجل على ما يفرقه الله في الدنيا والآخرة

من طمأنينة وعين ساهن وتجب منه نخوض الإخوان بالفتوى والقول

واصور نور وحوال تحول فالسبع دما اعطى نعمة واعند زوال العال بحيرة

قال عندئذ لا ارا الدنيا حلوة خضرة فمراخذها محفها بئورك لرفها ^{السلام} والاعلى

دريعا من نور بعض هذا البصار ولا تعنى عند مكره الاعوان والاصار

تذكر القول تعب الى ما هو اما من هذه الحق الدنيا متاع وان الاخرة هي دار القرار

عليه السلام في ذلك الذي يرضوا الله ورضاه ان امضاه له ايضا فاق

كثير وقوله عندئذ لا ارا ذمات ما ارا اعطى عملة الاعمال صدق حاربه على الفرح

بسم الله والصالحين عونا فوق الزاوية الشريفة العجزة اللطيفة

التي انبها على انت الشر والسرور والسرور والسرور والسرور والسرور

عواطينها الباساء وداريتها الهمي وعروها العسل ما حرد البلا

ومع العناد مع ما تملكها محو طها المحط من الطابخ والمجرب والكام

والاخبار والمراعي والاحكام المذكورة ومع ما فيها من العبد الاكرم والكرام والرعا

بما فيها من العبد الاكرم والكرام والرعا

احكامه ووضع الخرافة الغور التي هي التي في العرق من ارض عربيل الرجل عند الذي

ان تم الحد الصلتي والغري الى ان يهيى الى قبيل الماء الاى من جاعه في حرسيل

كل الماء هو ان يملك منها ويرفعها مع العبد المسماة بجموحا الى ان يهيى الى الملك القوي

في سما الى المرحى والحد من طرفي الضعيف الذي هو ذلك الملك للامت طابلا الى الشمال

الواصل الى المشرق من الشمال الى الجنوب والى الغرب الى الشرق والى الشمال

بعد ان سما الى هذا الظاهر وهذا المنهى لدايت على وسط النذر ان يبلغ الى

ان تحت المفضل المسماة بضموا ليموني ديار خلف وهدر خان بساط فان موضع

بورها من الحدود وهو ما من ذلك الموضع على العبد على الامال العمول العار من الحدود

و من فرغ فربما ياتر مصفاً للوجه العلوي من ذلك الصغر الذي على وجهه حال
 ما لا الى الالوان فصاعداً على تلك الصغرة المصفاً للوجه السفلي على وجهه البسف فربما لا
 يصاعداً الى وسط تلك الكبر المسرف على قدره من جوفها لوقوعه من زمانه لا
 لداعي جميع الالوان ثم صاعداً لمسكها قبلها الى تلك الذي فوجوه حتى تهوى الى
 الطريق تكسر انفسها في الشرب الى بينا هذه الطريق الكبر الفاصل من الحدود من
 فرغ سلمان لم يزل حتى يهوى الى الفجر الذي اندي منه ومنها الذي المسألة
 الى الدبر بلبان المحدود محدود ملتصقاً بها من اواخرها لحد لحد من الوجه المسوي به
 منصور الى ان يطلع على الغرض الى المسألة الذي عند قرة زينة كجس من الزينة هذا
 المسألة كالحبال التامة الى ان يهوى الى المرعة المتناهية بعد ذلك فربما ظهرها
 من الترويض اجتناباً فورا ابتداء الى موميك اعلى بحيث الى الالوان في علمه

الى ان تصعد نحو الشروا الى اعلى قلقة تجلبد فتمر منى مار عمار على المسلك

الى ولا فجلد من فوقه ثم على سبل تلك الوادي نحو الصلدا الى قرية العسند

مصرفه الى الشروا على سبل صغيره من طاقا فرابع قرية جلد وتبدا الى

الى طرفه واول ذلك الشروا الى اق كوي الى ان تنهوا الى المجره ورجع على عوداه

الى الظروا الماء الى حانصو وبعدها على ريد من خطف على سبل الماء وكد

حتى تراك الى ارقير من الغر من السماء دزة كوي معطف من ارض سبل

سها صاعد نحو الشروا حتى انتهى على ذلك السبل الى فوقا لتاهل على سبل الى

الى الصلدا على الظروا انزل الى فوقا دسى على نايب النجره الحلاه على سطف منها

صاعد اعلى الثلج نحو الصلدا على الظروا اكثر الفاصل المحدود ويزهر مع الغر من السماء

خاص كوي حتى انتهى الى حى المصور التي اتدى منها ومنها الرضو في ركب

ولها ما كان لغيرها من عديد بيانات
 الوصل المفرد والوصف المسطور واليخذ المشهور والاستغناء المذكور ومنها
 الصنف المشاع من اني قريه طوز لدرج الميخنة على الوصل الموصوف واليخذ المعروف
 اذ الصنف المشاع الاخر مفرد القريه موقوف على الوصل الموصوف الذي سماها التي
 من و الله تطلب داره فو طامنا اذ اطل الدنيا المذكورة وفيها ومنها
 مجموع من الصنف التي محورها من الدنيا المشهورة والعبدات كقوله ما طعها لهم واولا
 واقربا لهم وحيفا لا يراهم طالقنا و بعدة ما قول العبد اسلمهم في سوهم وعرض لهم
 فاما الجداول التي في الدير فوهي الواقف طول الله عشرة على صالح المسير الكاشفة في تلك
 المديرة القضاء والتدريس ووظائف المدرس اليه يحدونها ومنها
 قلنا بالياتنا في اعلى سوهما معيات كقوله العبدواها لهم واولا في مختلفها في

عظم الضرر على صيد السمك في البحر الخارج من الفلج فانها ليست مدوية
الوقف ومنها ما هو ضار في البحر للقلوب كما في مدينة سوا على انها

مع انها من الهمم المعدل في البحر الا انها ليست مدوية عن المبدأ

النازل في وقتك بتدبير الطيور الكبرياء في البحر فاحمل من طيور

قهر في كبحوك الى ان عرف من شوارع قهر في كبحوك و... الخ

على شرف الى الطيور الذابت الى الفطيرة الصغيرة فعودت الى العرش اعلى

ملك الفطيرة الى ان صفت على الماء الكبرياء من الماء الخلد العري والسما الى البحر

صالح في البحر من قهر في كبحوك على الطيور الصغيرة من قهر في كبحوك

الارض طلائها وان ارضي في قهر في كبحوك الذكرك الى الطيور الكبرياء الى البحر

صالح في كبحوك الى السلاسل من قهر في كبحوك الى السلاسل من قهر في كبحوك

ومنها القرية المسماة بقرية لير اخو علي بن ابي بصير

بمصر المحمدية بقرية القمل الذي يزرع بالانهر وغيره على الوجه المذكور

والضبوط اصله وقرعة من الناس من ايمان يزرع في ارض فيها وانا يزرع

في ارضه ويطعمه الحاميل لصاحب تلك الارض وبما فيها من ارضها

اهل ملام فلما مشهورة حدودها عندهم العرف ومنها ويزيدون

التي ملكها بالشرع مشري ملكها القديري في حدود سلطان ابوكي شرقيا

يبدي حدوده قريبتي ابوكي زاسبا الحدود ديوسا وغيره على الطريق

الكبير يتولى الى كجوك برون فيبدي من القسبي وينزل الى طوطا

والاوضاع في جوان ابوكي في ذلك قيا من يدي العرف

فمن الى كوتان في تلك القرية ويزيدون في ذلك

فانها وصاها لزاوية الاخرى ومنها الخمار المستى ومحيط الزاوية ومنها
 وكان شاعى التراسع شورا المحطد حواصون التراسع حواصون الكماؤ

المستى على ارض بلور حاون ومنها احما حاون ترمي حول المدن

ومنها البقر القان ترمي في موضع قياووج عابرة الزوايا الى وسط البلد

العرفا المستى في جاطاع وفعها الواف لذلك ومنها اسان والواف

غير ترمي في المروج والمراعى الموقود الى وقها الواف لذلك الموضع المستى

مطالب قروى في حدود سلطان ايوغى المبعثرة حدوده على عهده

وكالصف الذى يلى سلطان ايوغى الموضع المستى كباو جالى وهو معلوم

محدوده ومنها ملاووع بلا ساهلا كل قمع اصله واولاده متوطنون

في الموضع المستى قروا كان عند فردهم جعلوا الموقود معها لكون اولادهم في

ومن ابي سبلك المار في قدي من انما الى ابي حد ولا يصح ابي

ومنها في معنى ابي كذا التي ملكها بذلك الوجه وفي تلك الحدود منها

يتبدى من البحر القدر المتكون في جنب الطريق الا في ركني في ذلك على الطريق

الى ان يصل الى الير القدر في الولاى ومنها الى الفطرة القدر ومنها

الى موضع ينبغي كرى ذلك ونمايتها يذهب على سبلك في ابي وضع

تسمى كرى حلك ومنها الى كرى كرى مشد اعلى ابي الى ابي ومنها في ابي

الى ان طاش من ابي حد ولا يركب من جميع القرب الى حد ولا يركب الى ابي

على يدى ومنها البرازة الجديدة المبنية تحت قلعة حوى منها

مع اللدا كرى البرازة المحطبة بها من الحوائج الاربع الا ان منها واهى منها

الى ابي العلى والحد المخطط التروى

النزول والتمس خذوا في المارستان فملا فغسل ويكون الصبر في المس

و صلاحه وضا فذل معشولان سار الوفاق ومنها القدر المسماة

بذلك في اجل فجا الي مع مخلصه وارج طلع من الكمال السماء بزخانه

مع العسل السائل الموض في تلك العمر ثم شرط الوقف

نرا فقل في امامه وبارك في اعوامه انصرف فاحصل منها الى مخلصه الوفاق

كالنور والدمت والتمس والمارستان وغيرها الى مخلصه الوفاق السفل

التي انها الواقف كما في شروعي فاضك منها صريح الراوي كل يوم في

ما سدا منا كل قر عشرين او فكل واحد واحد فيهم من الخبر والامر سار

الحل بحمانا س هذا مطوح كل يوم تين طعمه كل مخلصه الوفاق في

صدا و عينا معما او سافر او يرك الى هو في خدمه سار الى العار على العار

وهذا أيضا ما حصر الطعام عند حلوله إلى الساعات وهو المسمى بالمتنوع وهو

وهو لما إلى الجماع من قول الطعام والكلوبات وكذا في الساعات أيضا والساعات

وأما العمد حسابا يرى للموتى القدر وأيضا يعطى القدر للشخص من القدر

عند ذلك مما يجازى السداد كل يوم ومن العمد كل ما لا يملكه من هذا

نقد وقد انزل ولا ما حركه يوم بعد يوم وكل من هذا خطره وقد

وهو بعد ذلك ويكون لها مؤخران لكنهما كل يوم فيهما كل من هذا

وهو في الحقيقة كل من هذا فيهما كل من هذا فيهما كل من هذا

لكنهما كل يوم فيهما كل من هذا فيهما كل من هذا فيهما كل من هذا

وهو في الحقيقة كل من هذا فيهما كل من هذا فيهما كل من هذا

وهو في الحقيقة كل من هذا فيهما كل من هذا فيهما كل من هذا

Handwritten marginal notes in Arabic script, possibly a signature or commentary, written vertically on the right side of the page.

طالب اعطى لكل يوم درهماً وان اعطى الطلبة كل واحد منهم خمسة وعشرين

كل يوم وسيزول حصص كل واحد منهما درهمين كل يوم ويعطى كل واحد

الدرهمين الا انهما كل يوم مقدار ما يراه المتولى وان يكون لكل واحد منهما

يعطى كل واحد من العدد بمفرده يوم ومدة من الحظيرة كل واحد منهما شرط ان يكون الاجر

ان اعطى الدين سراج التبريد كل يوم لا بد من درهمين وشرط ان لا يجمع في البراءة

ان يكون في المارة سراج طناء ولا يعطى لاحد منهم وهو الرئوس كل يوم اثنى عشر

درهماً وكل جوارح من مذابح الحظيرة واربع امداد الاثره وكل من الطيبين

الاخرين كل يوم كما هو درهمين وكل جوارح من مذابح الحظيرة ومد من الاثره

وان يكون من غير تباشير على شكلها كل واحد منهم وكل جوارح من مذابح

الحظيرة وصلات باع تشايمان اعطى لكل منها كل يوم درهمين وكل جوارح من

عقد الخطه وان يكون طابع خبا يعطى لكل منها كونه دين فكل

اي عدد من الخطه معين لا يعقل ان صرف في بقا المرفوع حيا

وطا عمه وشارعهم ان قد كل هو ما ستره فيما التجا في البلد بلخ

كل حول نجر الفا ولا لاف ومامه درهم والارز كل هو بعد بلخ

سبع قنار انبار وخطه الخمر ما كنفه فل او كره شرط الادامه الفاعل

طاسا لله صحفها ان خطه لمره الا واما وكل وعشره درهم فاقاضل

عدها حول عقد الضر وضا في مال الوصف وان ضره ذلك ضاف

الدم سائر الاموال ما كفي للقره كذا كل حول هذا هو الحال الادامه الوصف

مطمان اغسل واندم والعلا الله ولا كل صلاحه كوج اصل

المستعان مصروف الى الفقراء والمساكين عدله وبعده لواله الف

طالقاً واهداً على نفس السرقة مسامحة للسان من غير واسطة حاجب
 وزمان سقلاً من عامه سبباً من قرابته وقفه وبنك جمع هذه ^{المسطور}
 التي هي ملكه وفي حوزته على الاصناف والمؤثرات بالفواصل المذكورة وقفاً
 صحافياً مؤثراً وجباصاً من عتباته لئلا يفتنوا اليه
 مصروفاً الى مصارفه لا نحو ربحه وبدلته بوجوه الوجوه لاساعه لا نحو
 ولا يرضى ولا تسدك ولا تسلف ولا تسلك لا يرضى ولا يرضى ولا يرضى
 يعطيه ولا يابطاله ولا يعضه ولا يعمله ولا اجاره سمي مسعلاً الا اليه
 من غيره على سمي منها وجزءها ما غير هذا بل تلك الظلم العظمى واسوح الا
 الا ليهما لا تغيب الى الا عند الله على الظالمين وقد آاء بعض من الله
 سبباً الى حسده وكافه ومظالمه ومجانته ما اثار العداوة وقوا العفا

نوم مخزي كل من ركب لطلد العود ان الله سبحانه ولا يورث الى

ان منك الله لا من وعظما من شرط دامرة ان يكون تولد له ما دام

في حوزة التبريد وبعث الاله يوم مقامه في المنبر من ولادة وحقه

ن لا عهد نسل صدينا عظم فان افترضوا العباد والله على كل حال

ويكون الامر في النصب والعزل اليد والعزل من صوابه يخرج عن طرفة المستفهم

الاعد النصب والبعث والاول والتهديد والتجريباً فقول العاد بالثأ

وانصب الامدنيا صالحاً عالمنا شعله كما ما امانته وادرا على امانته

ويكون حق تولد واجد عن روحه اما فضل عزمه للموت والادوية

وبع عن الضرر الى اصلاح حلك المسعارة التي وضعها الواقف والامر في

الملك المساور والوردين على الراود بعد خدمه الايام الثلاث باطعيا امر

الرواكب والمراكب الى الموتى فان المرير فلعاملها المحادير بلطف بيان
 الشروط على ما هو المعاد الاعف نظروا الاعل ولا سمع من الوورد الا
 كافر او باع محام او متدع للتعريف كما نظر ان اندرس في الكسر
 الا الغلوم التعبد والعربد و علم المران حرك الحامل الموضع
 بصحة الوقف ولزومها بعد دعوى محررة في الحرة عشرين
 ما بالشرع لذلك والواقف طال نقاوه فصار بذلك لزوم الوقف
 متفقا عليه وقد وحي ^{وهو ما هو} جميع ذلك في الواسطه من مضاف المراكب ^{التي هي}

مشار الیه سلطان بلدر یا زیدخان علیه رحمة الله
 النان محرم نور نایب سندن واقع اولوب
 حد شرفسی ایله حد نویسی بیندن اولاجانب
 کشیش طایغی اولوب آندن ذکر اولنا جانب قیلر
 واقع اولوب کتلیک صوی دیگله معروف آره
 شهبده نادر وجه صوی کلوب دیگله و آندن
 یکی شهر اولونه کلنجه و بیند ذکر اولنا جانب
 قور وجه چار بار میل کلنجه و آندن مذکور
 اولونه کلنجه و جانب شمالیسی داغی بیند مرفور
 اولونه منتهی اولوب مالک تریکی اولوب صاحب
 و سف بن پیرایچ بن محمود بن ساون محی بن اوریغ غا

بعن سلطان کتلیک سلطان بلدر یا زیدخان
 ابن السلطان اوزخان ابن السلطان اوزخان علیه
 و له من الغفر زاویه مزبور او فاندن اولوب
 روسه و واقع لای انا لای معلوم در و اولنا
 تحید و صیغه سغدی اولوب شرفی
 دیگله معروف باغچه در جامع بنا ایگله مرفور
 حدیقه قوم حور سلطان اوزخان مرفور اوزخان
 زاویه او فاندن اولوب ذکر اولنا حدیقه در
 و حور شرفی ایله وقفه انج کل ایله استبدال لازمه کلنجک

این حدیقه قوم حور سلطان اوزخان مرفور اوزخان
 زاویه مزبور او فاندن اولوب روسه و واقع لای انا لای معلوم در و اولنا
 تحید و صیغه سغدی اولوب شرفی

نام محمد بن استیهاب ایگله مرفور یوسف
 ابن پیرایچ داغی کند و جانبندن اصالة و قیلر
 طرفندن و کاتله شبه ایگله اوره قرق نام قور
 اولنا حدیقه در مصلی اضعاغ مضاعف زکال
 اولنا که دخل و ریقا جانب وقفه انج اولوب
 و احر اولوبین قری مرفور حدیقه مرفور
 استبدال ایلیون مرفور سلطان بلدر یا زیدخان
 اوزخان مرفور اوزخان مرفور اوزخان مرفور اوزخان
 و حج لطیف بنا ایگله چون ذکر اولنا باغچه
 قبض و ضبط ایلیون قری مرفور حدیقه
 سف بن پیرایچ بن محمود بن ساون محی بن اوریغ غا

حاکم اشرفی اولان کمنه محنته حاکم ایلیون
 قری مرفور او فاندن مرفور نکل مرفور
 قبض و ضبط ایلیون بعد ایلیون حدیقه
 سلطان مشار ایلیون مرفور اولوب قری مرفور
 زاویه مزبور او فاندن اولوب حور
 و حور قری سنه اشرفی و ثمانا مرفور
 النبویه المصطفیة صلی الله تعالی علیه
 بعد من صحت و تکلم

**KANUNÎ SULTAN SÜLEYMAN'IN ANNESİ
HAFSA SULTAN'IN VAKFIYYESİ
VE
MANİSA'DAKİ HAYIR ESERLERİ**

İbrahim Hakkı KONYALI

Ankara'da Vakıflar Genel Müdürlüğü arşivindeki 600 orijinal vakfiyye arasında 1425/58 numarada saklanan Kanunî'nin Anası Hafsa Sultanın da arapça bir vakfiyyesi vardır. Hayırseverliğin, sosyal yardımın mükemmel bir örneğini veren bu vakfiyye H. 929 yılı Şabanının ortalarında tanzim edilmiştir (M. 1522). Boyu 0,19, eni 0,13 m. dir. Menteşeli Hüseyin oğlu Mehmed'in tâlik yazısıyla yazılan bu vakfiyyenin birinci sayfasında oğlu Kanunî Sultan Süleyman'ın altunlu bir tuğrası vardır. Bu tuğranın Kanunî'nin babası adına yaptırdığı Sultan Selim mamûresi'nin vakfiyyesinin üstündeki tuğrayı çeken tuğrakeş tarafından çekildiği anlaşılıyor. Vakfiyyede Hafsa Sultan şöyle vasıflandırılıyor:

حفصه خاتون حفظ الله نظم عقود خيراتها من النفقة
والانتشار وحرث نقود حسناتها عن عين اكمال
بعين لا تدرکه الابصار والدة السلطان سليمان شاه
لا زالت اسنة الحوادث لقلوبها عادية راتقة

Türkçeye şöyle çevrilebilir :

(Hafsa Hatun: Allah hayrat kıldelerini (gerdanlıklarımı) kopmaktan ve dağılmaktan saklasın, iyilikler nukudunu gözlerin göremediği nazar değmeden korusun. Sultan Süleyman Şahın anasıdır. O padişahın olay okları düşmanlarının kalplerini daima delik deşik etsin.)

Hafsa Hatun bu vakfiyyesiyle Manisa'da bir imaret, bitişiğinde bir cami, civarında on odalı ve bir dersaneli bir medrese, imaretin yakınında bir han-kah, bir de sıbyan okulu vakfetmiştir. İmaretin (tabhane) denilen dinlenme odaları, matbahi, yemek salonu, mahzeni, odunluğu, ahır ve kenefi vardır.

Hafsa Sultan bu vakfının tevliyetini Hacı Tac-üd-din İbrahim isminde birisine vermiştir. Sağ oldukça bu, müteveli olacak, ölünce zamanın padişahı yerine ehil bir müteveli tâyin edecektir. Müteveliye her gün 50 dirhem (gümüş para) verilecektir.

Hafsa Hatun mamûresinde her gün 117 kişi şu hizmet ve vazifeleri almaktadırlar:

- 1 — Bir müteveli her gün 50 dirhem (gümüş para) alacaktır.
- 2 — Bir nazır her gün 10 dirhem (gümüş para) alacaktır.
- 3 — Bir kâtip her gün 6 dirhem (gümüş para) alacaktır. (Bu, vakfın umumî kâtibidir).
- 4 — Bir ikinci kâtip. Bu, mukatealardan ve başka yerlerden gelen evkafın paralarını yazacaktır. Her gün 5 dirhem alacaktır.
- 5 — Bir üçüncü kâtip. Bu, Urla'daki evkafı yazacaktır. Her gün 2 dirhem alacaktır.

- 6 — İki tahsildar, gündelikleri ikişer dirhem.
- 7 — Üç köyler tahsildarı, gündelikleri ikişer dirhem.
- 8 — Bir imam, gündeliği beş dirhem.
- 9 — Bir hatip, gündeliği beş dirhem.
- 10 — Bir müezzin, gündeliği iki dirhem.
- 11 — Bir muvakkit, gündeliği üç dirhem.
- 12 — On hafız. Bunların âlimi Ser Mahfil olacaktır. Kur'an okumaya evvelâ o başlayacak, son okuyan da o olacaktır. Bunlar haftada bir hatim indirecekler, mütevellî bunlara her hafta 100 dirhem yiyecek ve içecek parası verecektir. Ayrıca ikişer dirhem de gündelik alacaklardır. Reislerinin yevmiyesi 3 dirhemdir.
- 13 — Bir Meddah (Öğücü). Bu, güzel sesli bir hafız olacak, Hazret-i Peygamberi medheden kasideler, naatlar okuyacak, güzel sesiyle cemaati vecd ve istiğrak haline getirecektir.
- 14 — Bir muarriif. Bu iyi konuşan, fasîh, tatlı dilli, istiareleri, nükteleri bilecek, her namazdan evvel ve sonra dilin bütün fesahat ve belâgatiyle (tarif) okuyacak, vakfeden Hafsa Hatun'a, bütün müminlere düalarının ve ibadetlerinin kabulü için hayır düalar edecektir, düa yüksek sesle ve tam bir huzûr ve huşû içinde yapılacaktır. Bunun gündeliği 3 dirhemdir.
- 15 — 30 hafız. Her gün öğle namazından sonra cami'de birer cüz Kur'an okuyacaklar, yevmiyeleri ikişer dirhemdir.
- 16 — On tesbihçi (Tanrı'yı aran). Bunlar her gün öğle namazından sonra cami'de tesbih edecekler, ecrini ve sevabını vakfedenin ruhuna bağışlayacaklardır! Gündelik ücretleri birer dirhemdir.
- 17 — İki kayyim. Gündelikleri ikişer dirhemdir.
- 18 — Bir kandilci. Camiin kandillerini yakacak, söndürecek. Gündeliği iki dirhemdir.
- 19 — Bir müderris. Bu müderris tatlı günlerinden başka her gün medrese dershanesinde ders verecektir. Bu nakil (Kur'an ve hadis gibi) ve akıl ilimlerini, aslı ve fer'i bilgileri çok iyi bilecek, her müşkili çözmeye ve şüpheleri gidermeye kudretli olacaktır.
- 20 — Medresede istidatlı, iyi huylu, çalışkan 10 talebe bulunacak, bunlar her gün ikişer dirhem alacaklardır.
- 21 — Bir medrese bevvabı (kapıcısı). Bir dirhem gündelik alacak.
- 22 — Hankah-i Sufiyye denilen zaviyede 10 müridli bir irşâd edebî şeyh bulunacaktır. Dervişler hankahın on odasında oturacaklar, bunlar ehli sünnet ve cemaatten olacaklardır. Heva ve bid'at ehlinden olmayacaklardır. Şeyh her gün irşâd seccadesine oturacak, yanındakilerini doğru yola yöneltcektir. Bunlar ibadetle, taatla meşgul olacaklar, zikredecekler. Şeyh'e her gün on müridlere ikişer dirhem verilecektir.
- 23 — Bir zaviye kayyimi. Gündeliği bir dirhemdir.
- 24 — Bir sıbyan mektebi öğretmeni. Yevmiyesi beş dirhemdir.
- 25 — Bir mektep halifesi (kalfası). Yevmiyesi üç dirhemdir.
- Bu mektepte fakir, yetim çocuk-

lar okuyacaktır. Yetim çocuklar için vakıftan her gün ikişer dirhem ayrılacak, her sene bu paralar toplanarak ramazan bayramlarında kendilerine elbise alınarak dağıtılacaktır.

- 26 — Çok emniyetli ve iyi bir noktacı olacaktır. Bu, tatil günlerinde başka bütün hizmetlilerin ve vazifelilerin şer'i bir özürleri bulunmadan vazifelerine gelip gelmediklerini tesbit edecek, gelmeyenlerin yevmiyelerinin kesilmesini mütevelliyeye bildirecektir. Her gün bir dirhem alacaktır.
- 27 — Medresede, imarete ve zaviyede tamire muhtaç yerleri onaracak. Mimarî ilmine vâkıf bir mimar bulunacak, her gün üç dirhem alacaktır. Bu imarete akan su yollarını tamir edecektir.
- 28 — İki de su yolcusu bulunacaktır, bunlar hamamın ve Kırkağaç köyündeki çeşmenin su yollarını tamir edeceklerdir. Her gün birer dirhem alacaklardır.
- 29 — Çok emniyetli, nazik ve terbiyeli bir imaret şeyhi bulunacaktır. Bu yemeklerin listesini hazırlayacak, muayyen zamanlarda yemeklerin tevziinde bulunacak, dağıtım işlerini geleneğe uygun bir şekilde yaptırarak, imarete gelen ve incek misafirleri güler yüzle karşılayacak, onlara derecelerine göre ikramda bulunacak, hiç geciktirmeden muayyen vakitlerde onlara yemeklerini verdirecektir. Bu misafirlerden onunun her gün binek ve yük hayvanlarının arparaları temin edilecektir. Üç gün sonra bu misafirlere imareten ayrılmaları için izin verilecektir. Şeyh misafirleri yine tatlı dille, güler yüzle uğurlayacak, kat'iyyen asık çehreli ve sert olmayacaktır.

Bu şeyh etleri, sair gıda maddelerini pişmeden evvel inceliyecektir. Yemekler pişince tuzuna bakacak, mutlaka lezzetli olmasını temin edecektir.

Hademe ve müstahdemlerin hizmetlerinde kusur edenleri değiştirilmek üzere mütevelliyeye bildirecektir. İcabedenleri terbiye edecek ve edeplendirecektir. İmarette vazifeli olanlar bu şeyhin emirlerini dikkatle yerlerine getireceklerdir. Bunun yevmiyesi on dirhemdir.

- 30 — Bir kilerci bulunacaktır. Yevmiyesi üç dirhemdir.
- 31 — İki imaret kayyimi olacaktır. Bunlar da namuslu ve iyi müslümanlardan seçilecektir. Bunlar yemekleri taksim ve tevzi edeceklerdir.
- 32 — İki imaret ferraşı (yaygıcısı) olacak, bunlar imaretet yaygıları serecekler ve kaldıracaklar, daha başka işlere de yardım edeceklerdir.
- 33 — Bir abdeslane temizleyicisi ve bakıcısı olacak. Bu adam helâyı temizleyecek, abdes ibrikleriyle abdeslane ibriklerini ayrı ayrı muhafaza edecektir, günde üç dirhem alacaktır.
- 34 — İki mahir aşçı, günde beşer dirhem alacaklardır.
- 35 — İki aşçı yamağı, gündelikleri ikişer dirhem.
- 36 — Bir vekilharç, yevmiyesi dört dirhem.
- 37 — İki ekmekçi, yevmiyeleri dörder dirhem.
- 38 — Bir ambar memuru, yevmiyesi iki dirhem.
- 39 — Bir kapucu, yevmiyesi üç dirhem.

- 40 — Bir gendum kûp (buğday döğücü) bulunacak, bu yemeklere konacak buğdayı adamakıllı dögecektir, gündeliği iki dirhemdir.
- 41 — Değirmende bir buğday öğütücü bulunacak, burada ekmek yapılacaktır, unu iyi öğütecektir, gündeliği dört dirhemdir.

Hafsa Hatun, iyi hizmet etmeyenlerin, vazifelerini iyi yapmayanların azilleri için de vakfiyyesine şartlar koymuştur. Bazı küçük memurlar mütevellinin isteği ve emriyle görevlerinden atılacaklardır. İmam, müezzin gibi hizmetlilerin azilleri ancak kadının (hakimin) emriyle, hükmiyle olacaktır.

Hafsa Hatun imarette sabahtan ve ikindiden sonra iki defa yemek pişirilmesini ve dağıtılmasını şart koştur. Bu yemekler fakirlerle Medrese talebesine, halka bilgi verene, başka ifadeyle halk öğretimini suhtelere (softalara), hankahdaki misafirlere, imarete gelen ve inen sadate, ulemaya ve başka iyi kişilere ve misafirlere ikram edilecek ve yedirilecektir.

Vakfiyyenin buradaki bir şartına göre imarete kat'iyen sipahiler (yerli süvarî asker; ve san'at erbabı, kazanç sahipleri misafir edilmeyeceklerdir.

Vakfiyyede imarette misafirlere yemek ve tatlı yapmak için lâzım olan her şey ayrı ayrı miktarları ve değerleriyle gösterilmiştir. Her gün Saruhan okkiyyesi ile (okkası ile) 20 okka koyun eti alınacaktır, Saruhan okkası şer'î 800 dirhemdir. Bu etin yarısı sabah yemeğine, yarısı ikindi sonrası yemeğine ayrılacaktır. Vakfiyyede koyun eti lezzetli olduğu için yemeklerde yalnız koyun eti kullanılması açıklanmıştır. İmaretinde misafirlere ve başkalarına verilecek fodlalık un 600 lidre olacaktır. Buralarda bir lidre şer'î yüz dirhemdir. Her fodla piştikten sonra 100

dirhem olacaktır. Her gün 800 fodla pişirilecektir.

Her üç günde imarete Saruhan kilesiyle bir kilo pirinç verilecektir.

Vakfiyyede mevsimine göre imaret mutfağı için alınacak buğday, tuz, nohut, soğan, ıspanak, maydanoz, lâhana, koruk, havuç, kimyon ve biber miktarı ve bedelleri ayrı ayrı gösterilecektir. Cuma günleri, bayram geceleri, Regaip ve Mevlid günleri misafirlere imarette zerde, dane ve zirebaç verilecektir. Bunlar için sarfedilecek bal, safran, nişasta, incir ve erik paraları da vakfiyyeye konmuştur.

İmarete her gün altı sofraya tertiplenecek ve her sofrada beşten fazla kimse yemek yemeyecektir, az olmasında bir sakınca yoktur.

İmarete gelen her misafire derhal 40 dirhem bal ile yarım ekmek ikram olunacaktır, misafirlere şabahları her sofrada paça ve dane verilecektir.

İmarete gelen sadete her gün fasılasız zerde ve dane verilecektir.

Cami için alınacak zeytinyağı, balmumu, mum ve mihrabın iki tarafında yakılmak için kâfurlu mum parası da vakfiyyede ayrı ayrı gösterilmiştir.

İmaretin bakır kablaları her üç ayda bir en iyi cins olan Kaleî¹ kalayıyla kalaylanacaktır.

Hafsa Sultan'ın Urla'da yaptırdığı mescitte yakılacak kandillerin zeytinyağı ve mumu için de para ayrılmıştır. Yaz ve kış gelecek misafirlerin azlığına ve çokluğuna göre imarette pişirilecek yemek miktarı ayarlanacaktır.

Hafsa Sultan'ın vakfettiği köyler, emlakten başka gelirleri de vardır, şunlardır:

1. Hindistan'da bir yerdir.

1 — Her sene Gelibolu derbendinden geçen beş bin koyundan alınan resim,

2 — Urla ihtisap ve ihzar resimleri.

Bu gelirlerle vakfın kâtiplerinin, tahsildarlarının, noktacısının, mimarlarının, ahırcısının, bevvabının ve başka vazife sahiplerinin maaşları verilecektir. Bunlar maaşları ödemeye yetmezse diğer gelirlerden tamamlanacaktır.

Hafsa Hatun vakfettiği müesseselerin kıyamete kadar yaşamaları için şunları gelir olarak vakfetmiştir:

Anadolu Vilâyetinin Aydın Livasının İzmir kazası mülhakatından Urla diye maruf pazarı, Samanlı, Gazideresi, Kuzgunlu, Kızılca, Esenkurlu, Dünderli, Yavaşlı, Ortaçlı, Kamanlı, Hasan Fakih, Elvan Fakih, Taylasanlı, Özbek köyleri ile Kefere diye meşhur dört cemaatten alınan resimlerle kapan resimleri, Urla köyünde yaptırılan ve Menteşe Livasına bağlı Mazon kazasının Söbice kasabası çarşısındaki dükânlar, Saruhan Vilâyetinde Bakırköy, Yörüklerden alınan resim, Bakırköy'nün yanındaki Korn, Hüdavendigâr Livasında Tarhala kazasına bağlı Kırkağaç köyü, buradaki hamam ve dükânlar, Manisa'da Kanunî Sultan Süleyman'ın Kasrı yanındaki hamamın tamamı, (bu hamamı oğlu annesine temlik etmiştir) Kayadibi, Çerçi, Kaşkoy diye meşhur köyleri (bunlar Manisa'dadır), Manisa'nın Körele kasabasındaki değirmenin tamamı, Manisa şehri civarında Çatal Kenise köyünün altındaki korunun tamamı.

Vakfiyenin altında şu on şahidin adları vardır:

- 1 — Üveys Bey oğlu Ahmed Paşa.
- 2 — Rumeli Beylerbeyi Yunus bey oğlu İbrahim Paşa.
- 3 — Abd-ül-Hay oğlu Ayas Paşa.

4 — Abd-ün-Nafi oğlu Kasım Paşa.

5 — Defterdar Musa oğlu İskender Bey.

6 — Defterdar Abd-ül-Mennan oğlu Abdüs-Selâm Bey.

7 — Defterdar Davud oğlu Mahmud Bey.

8 — Tevkî (nişancı) Hüseyin oğlu Mehmed Bey.

9 — Kapuağası İbrahim.

10 — Hazinekar başı Süleyman Ağa.

11 — Kilerci başı Davud Ağa.

12 — Saray Kapucular başı Bali Ağa.

13 — Bu vakfiyenin müsveddesini hazırlayan, yazan ve dolduran Menteşeli Hüseyin oğlu Mehmed.

Bu son şahidin adının üzerine çizgiler çekilerek karşısına Divan-i-Âli Kâtiibi Hüsam oğlu Haydar'ın adı yazılmıştır.

Vakfiyeyi Rumeli Kazaskeri Hızır oğlu Abd-ül Vasi' ile Anadolu Kazaskeri Ali Fenarî oğlu Mehmed şer'a uygunluktan dolayı yürütülmesini tasdik etmişlerdir.

**

Kaynakların pek çoğu Kanunî'nin anasının adını (Ayşe) olarak verirler. Bunların arasında Sicill-i Osmanî sahibi Süreyya Bey de vardır. Süreyya Bey Yavuz anasının adını Gülbehar olarak gösterir². Halbuki Selim'in anasının adı Ayşe Sultandır, İstanbul'da Beyazıt'taki hamamı o yaptırmıştır.

Yazı, tuğra, tezhip, üslûp ve eda bakımından çok kıymetli olan bu vakfiyeyi inceledikten sonra bu hayırse-

ver İslâm ve Türk hatunun Manisa'daki ibadet, kültür, sosyal yardım ve hayır müesseselerini görmek, son durumlarını öğrenmek için Manisa'ya gittim, bu muhteşem zarfın mazrufunu (içini) görmek istedim. Altmış, yetmiş sene evveline kadar Hafsa Hatun'un bıraktığı heybetli ve ihtişamlı külliyye ayakta idi. İhmal, tarih yadigârlarına karşı duyulan saygı hislerinin zayıflaması, deliksiz bir inci kadar kıymetli bu manzumeyi yüzüstü bırakmıştır. İmaret bütün teşkilâtıyla yerini bir viraneye bırakmış, Dar-üş-şifanın, medreselerin, tabhane, dershane ve hamamların kubbeleri çökmüş, baykuşlara tünek olmuştur. Yıkılan Zaviye-i-sofiyye'nin ve İmaret'in enkazı Dar-üş-şifa'nın ve hamamların önleri ve kubbelerinin eteklerini birer dağ yavrusu gibi altlarına almıştı. Bunları görenlerden ve eski çekilen fotoğraflardan öğrendim. Mimarisi bakımından çok enteresan, muhteşem çinili ve mihraplı olan cami tam 10 sene saman deposu yapılmıştır. İnsanın elini süremeyeceği ahşap süsleri, nakışlar, hattâ eşsiz Kur'an cüzleri samanların, tozların altında kalmıştır.

Nihayet Vakıflar Genel Müdürlüğü bir Hızır gibi yetişmiştir. Devlet Bakanı *Hüsam-ed-din Atabeyli*'nin ve Genel Müdür *Feramuz Berkolun* titiz ve itinalı takipleriyle ve çabalarıyla Türk Mimarî Tarihi'nin bu eşsiz manzumesi kurtulmuştur.

Vakıflar Genel Müdürlüğü son yıllarda Manisa'nın tarihî âbideleri için (2.058.871) lira gibi hiç de azınsanmayacak bir para sarfetmiştir. Yalnız Sultan Camii Manzumesi'ne harcanan para (1.080.323) liradır.

Dersanenin, medresenin, tabhanenin tamirleri ve restoreleri şu günlerde bitmiştir. Şimdi külliyenin yenilenircesine tamir edilen ve ömürleri uzatılan eserlerini birer birer inceliyeyim:

CAMİ

Külliyenin her parçası şimdi (Sultan) lı bir adla anılıyor:

Sultan Camii, Sultan Medresesi, Sultan Dar-ül-huffazı, Sultan Dar-üş-şifası gibi...

Sultan Camii altun mamûrenin pırlanta yüzük taşına benzer, sağında, solunda şerife altları istalâkittli birer sülün minaresi vardır. Tekderin kubbesinin iki tarafında ikişer kubbeli birer kat vardır, ana kubbenin eteğinden 8 pencere açılır. Portalinin üstünde devrinin sülüsü ile bir satır halinde İran Şairi'nin şu iki mısraı okunur:

*Kible-ül-uşşak bâşed in mekam
Her ki nakıs amed inca şüüd tamam*

بيلة العشاق بأشداين مقام
هرکه ناقص امد اينجا شد تمام

Türkçesi: (Bu mekam âşıkların kiblesi oldu, her kim buraya eksik gelirse tamam olur.) dur.

Kible kapısının üstünde de şu arapça kitabeyi okuduk:

*Ümmü-üs-Sultan Süleyman-il mekin
Kad benet Lillâhi beyt-es-sacidin
Mamislühu kadcaha tarihuhu
Hüve Camiün e-ilmüttekin-il-hamidin*

ام السلطان سليمان مكين
قد بنت لله بيت الساجدين
مامثلها قد جاءها تاريخه
هو جامع للثقتين الحمادين

Bu dört mısra dilimize şöyle çevrilebilir:

Yetki ve vakar sahibi Sultan Süleyman'ın anası secde edenlere Allah için eşi bulunmayan evi yaptı. Tarihi:

(Bu; hamd eden takvâ sahiplerinin bir camiidir.)

Bu manzumenin son tarih mısraı ebced hesabına vurulunca 929 yılı çıkar ki Kanunî'nin anası bu camii H. 929 - M. 1522 yılında yaptırmıştır. Hafsa Hatun vakfiyesini de bu tarihte tanzim ve tescil ettirmiştir.

Son cemaat yerini; 6 sütunun üstünde yükselen 5 kubbe örter. Sütun başlıklarının hepsi ayrı ayrı nakışlarla süslenmiştir. Kubbelere mabedin iç kubbeleri gibi son devrin dejenere nakışlarıyla süslendirilmiştir. Vakıflar Genel Müdürlüğü buraları devrinin orijinal nakışlarıyla renklendirecek ve süsliyecektir.

Mabedin son cemaat yerinin sağına bir mükebbirlik açılır.

Portalın iki tarafına Peygamber'in şu hadisi taşta kazılmıştır:

عجلوا بالصلاة قبل الموت
وعجلوا بالتوبة قبل الموت

Türkçesi :

(Vakti geçmeden namaza, ölüm gelmeden tevbeye acele ediniz!)

Şimdi içeriye giriyoruz. Ana kubbenin sağ ve solundaki alçak çift kubbelere ortalarında birer sütunla duvarlara dayanıyor. Mabedin sol tarafına, batıya bir ikinci kapısı daha açılır, bu sultanların, şehzadelerin, eski sultanların, umumî valilerin girmeleri için yapılmıştır. Devrinin tahta işçiliğinin şaheser bir örneği olan bu kapının kanatlarının birisinin üstünde لا اله الا الله ötekini üstünde de محمد رسول الله yazılıdır. Camiin pencere kanatları da devrin tahta işçiliğinin çok muvaffak yadigârları idi. Birçoğu yok olmuş ve çöküntü devrinin kötü işçiliğiyle yenileri yapılmıştır.

Mermer minberin işçiliği, yazıları ve nakışları çok güzeldir. Kapının üstünde (Peygamber S. A. buyurdu ki):

(Cum'a namazı gibi hutbeyi de dinlemek farzdır) anlamına gelen:

قال النبي عليه السلام استماع الخطبة فريضة كما
ان صلوة الجمعة فريضة
yazılıdır.

Minberin sağ tarafından Peygamber'in (Allah için mescit yapan sevinçli olarak cennete girer) anlamına قال النبي عليه السلام من بنى مسجيداً لله دخل الجنة سروراً sol tarafında da (Hutbe esnasında namaz ve söz olmaz, hutbe esnasında melekler hazır bulunurlar) anlamına لا صلوة ولا كلام عند الخطبة يحضم الملائمة عند الخطبة yazılıdır.

Minberin sağında ve solundaki pencere üstlerinin çinileri desen ve yazı bakımından çok güzeldir. Sağındaki üstünde Kur'andan كلما دخل وحير soldakinin de وحيير عند هارزقا قال يا مريم yazılıdır.

Cami'de camiin inşasından 13 yıl önce yazılmış otuz Kur'an cüzünün tezhipleri ve yazıları şah-eserdir. Bir de H. 1026 - M. yılında yazılmış Muhammediye vardır, bunun yazısı o kadar iyi değildir.

Minarelerde kırmızı taştan kuşaklar vardır. Bu taş kemerlerde de fasıllı olarak süs gibi kullanılmıştır. Bu taşlar İstanbul'daki Bayezit Camiinin minarelerinde ve kemerlerinde de vardır. Söylenişine göre bu kıymetli taşın ocakları şimdi Bulgaristan'da kalmıştır.

Minare külâhları kurşunla kaplanmıştır. Cami avlusunun ortasında bir şadırvan vardır. Avluya doğudan itibaren dersane, medrese odaları, yemek salonları, batıdan tabhane (dinlenme yeri) odaları çevreler. Tabhane ve yemek odalarının tavanları beşik örtüsü kubbedir. Dersane medrese odaların-

dan yüksektir, altında da bodrum vardır. Medresenin vakfiyedeki gibi 10 odası vardır. Avlunun batısındaki odaların köşesinden yok olan imarethane ve zaviyeye, Dar-üş-şifaya üstü örtülü bir kapı açılır. Kervan-saraya ve imarethaneye inen misafirler ve zaviyedekiler bu kapıdan yemek salonuna girerlerdi. Zaviyenin şeyhi ve müridleri de buradan girerek yemeklerini yerlerdi. Avlunun kuzeye açılan kapısının üstündeki kitabe taşındaki yazı ya silinmiştir veyahut aslında yokmuş, yüksekte olduğu için incelenemedi.

Bu kapıdan çıkınca yol aşırı sağda çift kubbeli Dar-ül-huffaz vardır, bu da devrinin şah-eser bir örneğidir.

İMARETHANE VE HANKAH

Hafsa Sultan'ın imarethanesi ve Hankahı camiin batısında idi. İmaretin ahır, abdeshanesi, odunluğu, deposu ve mutfağı vardı, bunların hepsi yıkılmış, yok olmuştur. Hankah on odalı idi, arsa haline gelen bu yerlere ağaçlar dikilmiştir, burada yapılan hafif bir kazı yoklamasında hankahın ve İmaretin temelleri bulunmuştur.

Hafsa Hatun'un vakfiyyesinde geçen yerler bunlardır.

HAFSA SULTANIN ÇİFT HAMAMI

Camiin kuzey doğusunda geniş bir sahanın ayırdığı birbirine bitişik bir çift hamam vardır. Hamamlar doğudan batıya doğru uzanırlar, bunlar (Sultan Hamamı) adlarını taşırlar. Bu çift hamam geniş sınırlı Osmanlı İmparatorluğu topraklarındaki hamamların en iyilerindedir. Denebilir ki bu hamamlar kadar aydınlık, ahenkli, insicamlı pek az hamam vardır. Gök kubbesi gibi derin ve büyük kubbeleri yüzlerce yıldız şekilli pencerelerinden içeriye ışık şellâlesi boşaltırlar. Erkekler

hamamının kapısı doğu köşesinden cami meydanına açılır.

Kapısının üstündeki taşta arapça şu altı mısralık tarih kitabesi okunur:

3 قام الملك الاعلى سليمان خان دى الكرام
بورثاها المولى بنور الخير والانعام
بت للناس حماما قسما مستطابالدار
بقاه الله شرفيا الى ان يتم الايام
لان يستفهموا تاريخ هذا البيت تماما
وقال اس الا لشهرى هذا احسن الحمام

Şair Alaşehirli - zâde'nin hazırladığı bu kitabe dilimize şöyle çevrilir:

(Kerem sahibi yüce Sultan ve Hükümdar Süleyman Han'ın anası - Allah toprağını hayır ve ihsan nuriyle nurlandırısın - Halk için geniş ve güzel yapılı bir hamam yaptı - Allah günler bitinceye kadar (kıyamete kadar) bunu şerefli olarak baki kılsın - Buranın tam tarihini anlatmak için Alaşehirli oğlu şöyle dedi: Bu hamamların en güzeli- dir.)

Son mısra'daki (ahsen-ül-hammam) terkibi ebce hesabına vurulunca 946 rakamı çıkar ki, bu, hamamın H. 946 - M. 1539 yılında Kanuni'nin anası Hafsa Hatun adına yaptırıldığını gösterir.

Kitabeye göre hamam yapılırken Hafsa Sultan ölmüştü. Oğlu anası adına yaptırmıştır. Bu, kitabede ölüye yapılan düa cümlelerinin bulunmasından anlaşılmaktadır. Bunun için Hafsa Hatun'un vakfiyyesinde yoktur.

Şimdi hamamın içindeyiz. Hamamın (camekân) denilen bu soyunma yerini, eteklerini iri istelâktitler süslüyen büyük bir kubbe örter, kubbenin

3. Vezin icabı böyle (Kuran) gibi yazılmış (Z-İL-KEREM) olsa daha uygun olurdu, biz böyle okunacak şekilde dilimize çevirdik.

ortasından dışarıya bir aydınlık penceresi açılır, Kubbe eteğinde 7 pence-re vardır. Buradan hamamın ılıklik ve soğukluk yerine geçilir. Burasını yan yana iki kubbe örter, sağdakinin istelâktileri şah-eserdir. Burada kerevetlerin altında 7 ayakkabılık ve çamaşırılık bulunuyor. Solda usturalık bir helâ vardır, buradan hamama girilir. Göbek taşının üstünü gök kubbesi gibi her tarafı yıldız şekilli pencerele büyük bir kubbe örter. Hamam çok aydınlıktır. Göbekliğin etrafını altı kurna sarar, hamamda 12 kurna vardır. Karşıdaki açık halvetin solundaki kubbe eteklerini istelâktilerin süslediği halvet Padişah'ın, şehzadelerin ve şehir ulularının yıkandıkları yerdir, burası vaktiyle herkese açılmazdı.

Biz hamamı incelerken müteahhit hamamın camlarını takıyordu.

Kapısı köşeden kuzeye açılan kadınlar hamamı da burasının aynıdır, yalnız kapısının üstünde kitabesi yoktur.

Hamamın külhan kısmı başka hamamlarda raslanmıyan bir üslûp üzerine yapılmıştır. Müteahhit burasını tamamlıyor, hamam tamamlandıktan sonra yıkanmaya açılacaktır.

Bu hamam Mimar Sinan'ın Hasse Mimarları Başı olduğu zaman yapılmıştır. Fakat Tezkiret-ül-Bünyan ve Tezkiret-ül Ebniye gibi yazma ve basma eserlerde Sinan'a nisbet edilen hamamlar arasında bu hamam gibi cami ve medrese de yoktur, şimdilik bu manzumenin mimarını bilemiyoruz.

DAR-ÜŞ-ŞİFA

Eski kaynaklarda Dar-üş-şifa, Bimarhane, yeni kaynaklarda daha çok tımarhane, hastane şekillerinde geçen bu sağlık yurdu hamamın yol aşırı batısındadır. Kapusu şimdi yok olan güneyindeki İmarethane ve hankah tara-

fına açılır. Dar-üş-şifa harap bir halde idi. Son yıllarda esaslı bir surette tamir edilmiştir. Dört köşe bir plân üzerine yapılmış kubbeli avlusunun ortasında şadırvanı bulunan kıymetli bir mimarî tarih yadigârıdır. Kapusunu bembeyaz 7 mermer kemerler, söveleri de mermerdendir. Üstündeki mermer taşa şu şekilde yazılmıştır:

*Bu dari Mader-i-Sultan Süleyman
Bina eti ki bâisi fahr-ul-kuzat ol
Emenatdar-ı Ehl-i Mekremettir
Süal olunsa itmam-î-binası
De tarihi mekam-î-âfiyettir.*

Kitabenin tarihini gösteren (Mekam-i-âfiyettir) terkibi Ebced hesabına vurulunca H. 945 - M. 1538 yılı çıkar ki sağlık yeri olan bu bina Kanunî'nin anası adına bu yılda tamamlanmıştır. Binanın yapılmasına kadınların ve kerem sahibi güvenilir bir zat sebebolmuştur. Bu emniyetli kadının adı kitabede anılmamıştır. Dar-üş-şifa tamir edildikten sonra Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığına verilmiştir. Burada bir Sağlık Müzesi açılmıştır.

HAFSA HATUN'UN TÜRBESİ

Kanunî'nin anasının adı vakfiyeye sinde Hafsa Hatun şeklinde geçer. Birçok kaynaklar ve meselâ Sicill-i-Osmanî sahibi Süreyya Bey Kanunî'nin anasının adının Ayişe olduğunu yazar⁴. Ayişe, Yavuz Sultan Selim'in anasıdır, İstanbul'da Koska'daki hamamı yaptırmıştır.

Ayvansaraylı Hüseyin Efendi de Hadikat-ül-cevvami'de vakfiyeye uygun olarak Sultan Selim Camiinin güneyindeki türbeleri sayarken «Sultan Selim'in türbesi kurbunda bir türbede kendi kızı Hadice Sultan ve onun dahi

4. Cild 1, Sayfa 12 ve 49.

kızı Hanım Sultan medfunelerdir» der, türbede dahi Sultan Süleyman valdesi Hafsa Sultan ve Sultan Süleyman şehzadelerinden Murad, Mahmud ve Abdullah isminde üç şehzade ve bir kadın vardır⁵ diyor. Bir arşiv kaydinden ve Sultan Selim Camiinin eski imamlarından Sarı Hamdi Efendi'de gördüğümüz bir vakfiyyeden öğrendiğimize göre, Hafsa Hatun'un babası Abd-ür-Rahmandır. Biz bunu İstanbul Âbideleri adlı eserimizde şöyle haber vermiştik:

Sultan Selim'de Şehzadeler Türbesi ile Yavuz'un türbesi'nin arasında bulunan Hatuniye adlı üçüncü bir türbe daha vardır. Burada Yavuz karısı ve Kanunî anası Hafsa Sultan bint-i Abd-ür-Rahman medfundu. Bu türbe 1892 zelzelesinde yıkılmıştı. Meşrutiyetten evvel tekrar yapılmaya başlanmış ve ilk sıra pencerelere kadar da yükselmişti, İkinci Meşrutiyetten sonra tahsisat verilmediği için bina natamam kalmış ve kıymetli sütunları ve mozaikleri da dağılıp gitmiştir⁶. Hafsa Sul-

tan 940 ramazanının 4 ünde (M. 1533) ölmüştür.

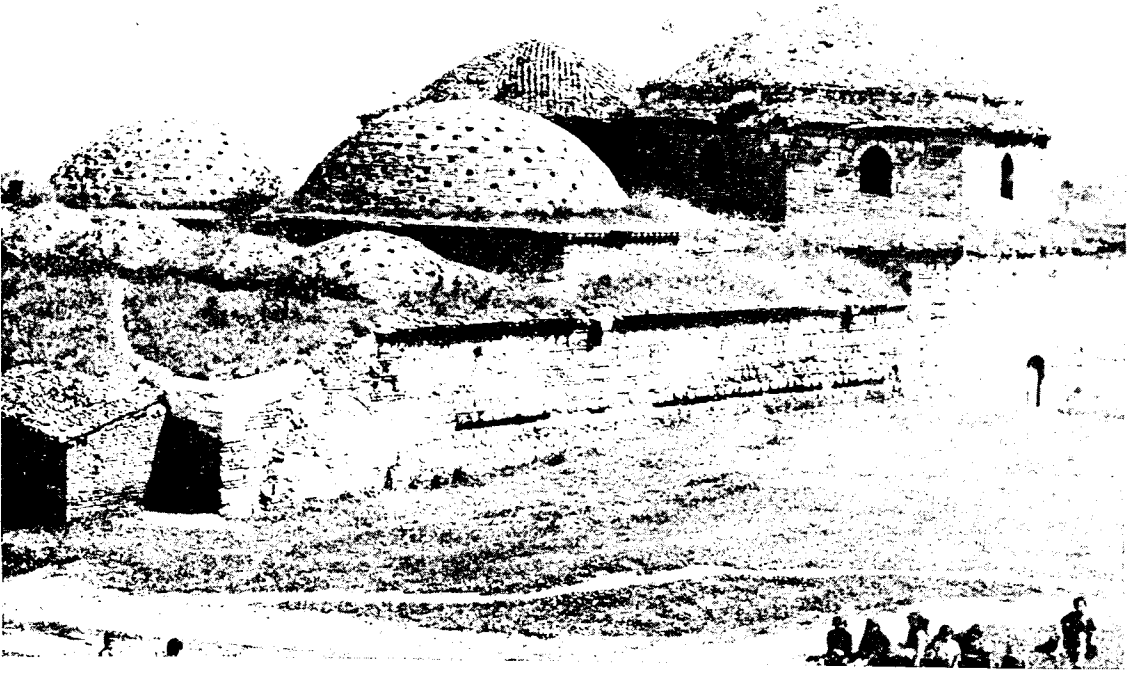
Sultanın adı hakkında muahhar kaynakların yaptıkları hata bazı şer'î sicillerde (nam-i-diğer Ayişe Hatun) şeklinde geçmiştir.

Manisa'daki Dar-üş-şifa ve hamam Hafsa Sultan öldükten beş ve altı sene sonra oğlu Sultan Süleyman tarafından yaptırılmıştır. Manzumenin diğer yapıları Hafsa Hatun'un sağlığında yapılmıştır. Hatun'un vakfiyyesinde gelir olarak vakfettiği hamam başka bir hamamdı, bitişiğinde de Kanunî'nin kasrı (köşkü) var idi, bu köşkten eser kalmamıştır.

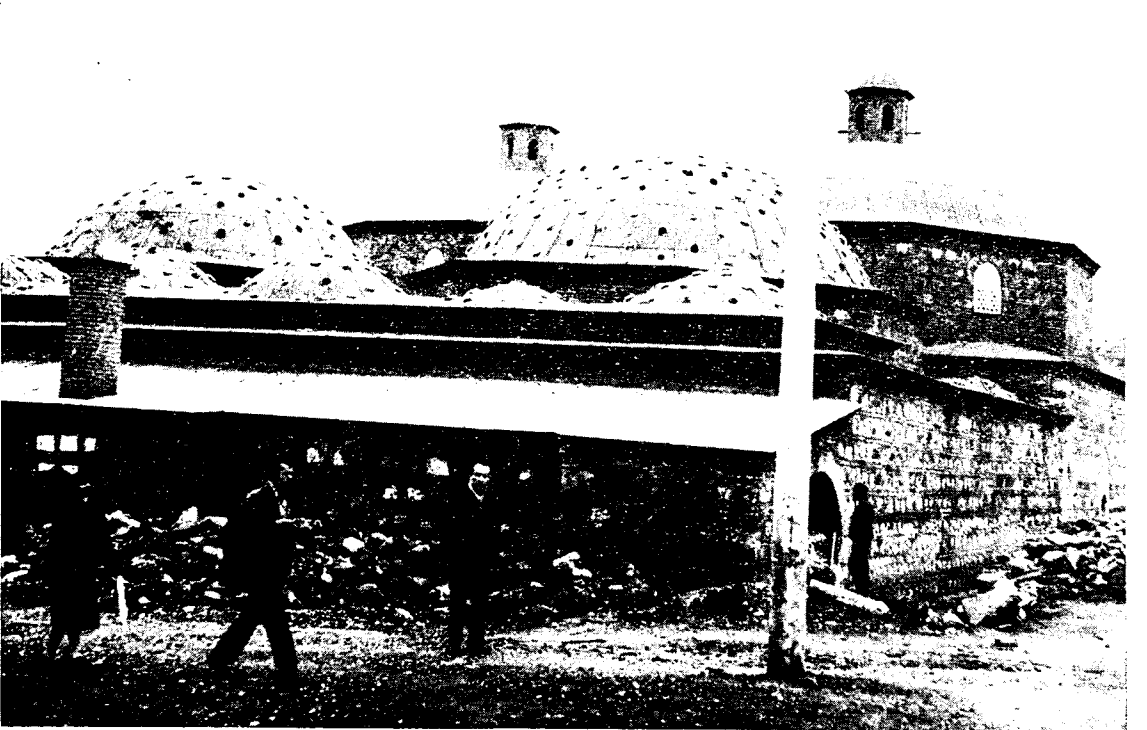
Hamamın ve Dar-üş-şifa'nın Vakıflar Genel Müdürlüğü arşivinde ne orijinal, ne de suret olarak vakfiyyelerine henüz rastlamadık, yalnız bir hazine defterinde Dar-üş-şifa'da hizmet alanlar ve ilâçların müfredatı hakkında bilgi vardır⁷.

5. Cild 1, Sayfa 14.
6. Sayfa 115.

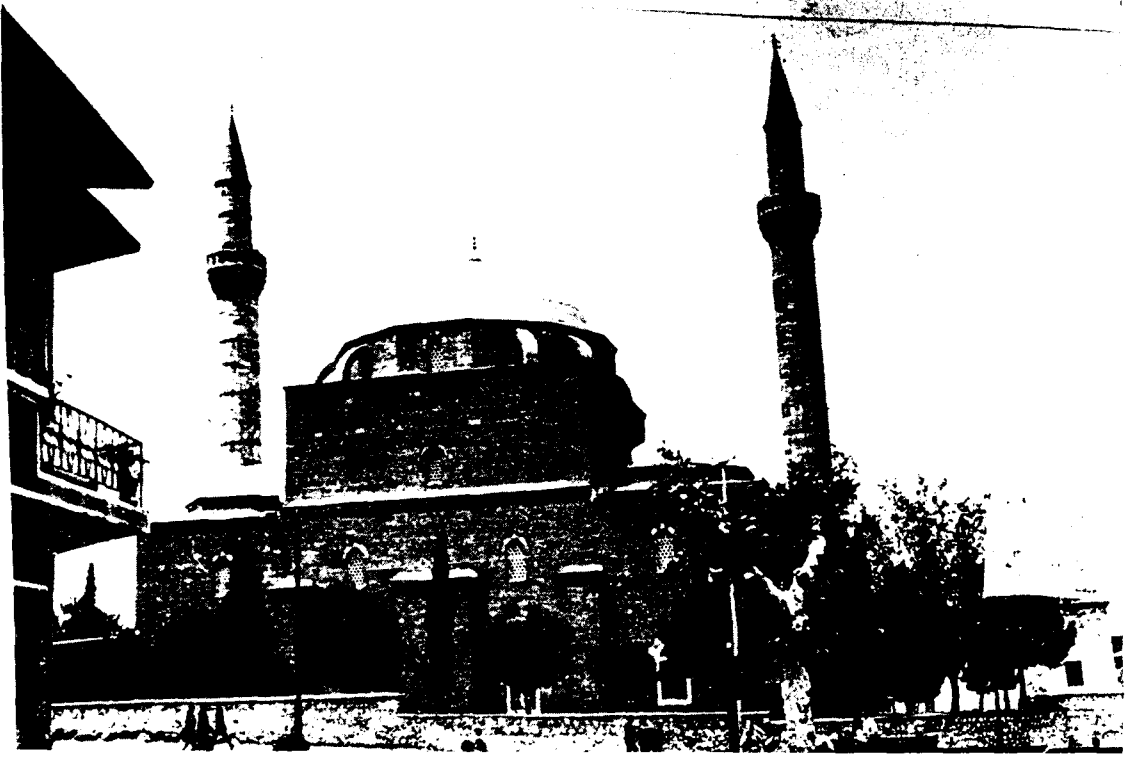
7. 21 Numaralı İnce Manisa — Anadolu Hazine Defteri Sayfa 17 - 28.

Res. 1 — Manisa Sultan Camii külliyesi onarımdan önce.

Res. 2 — Onarımdan sonra.

Res. 3 — Manisa Sultan Camii.

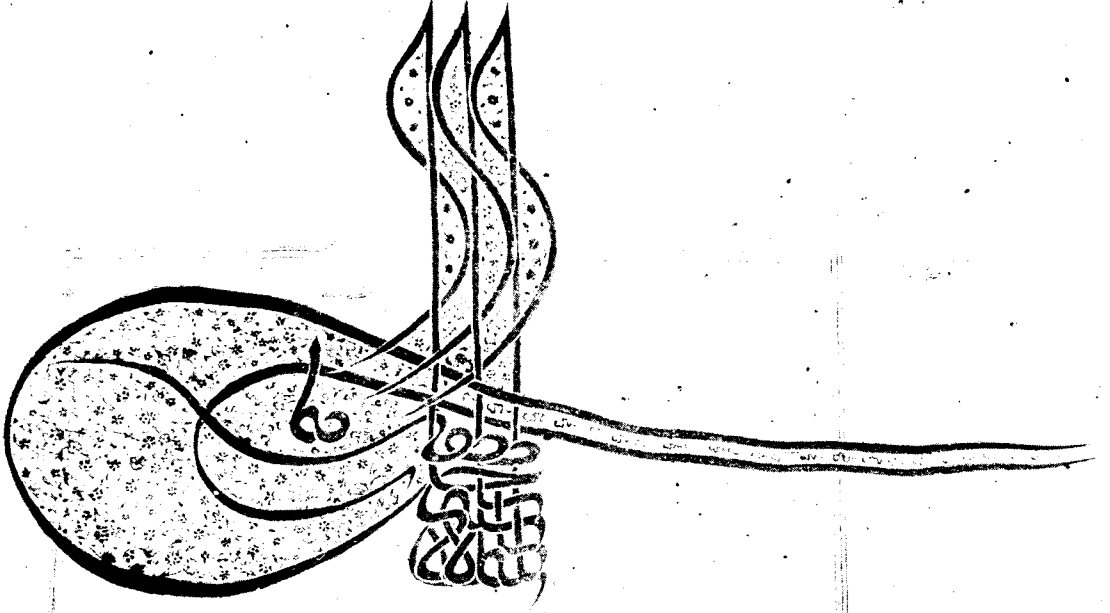
Res. 4 — Manisa, Sultan Dârü'sşifası.

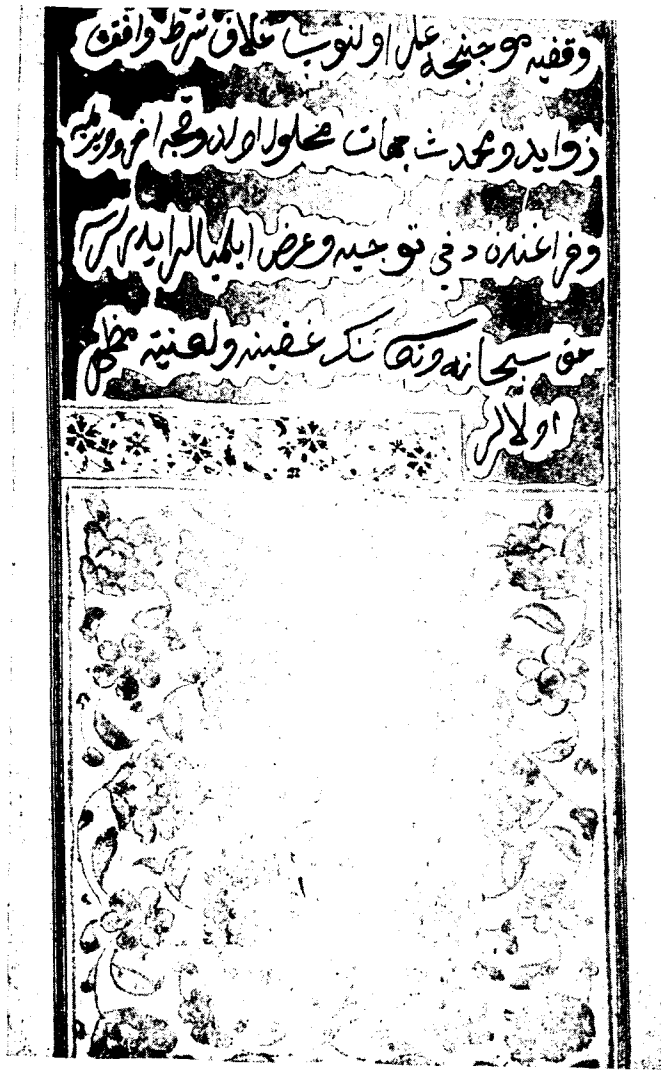
Res. 5 — Manisa Sultan Camii ve kısmen Muradiye camii.

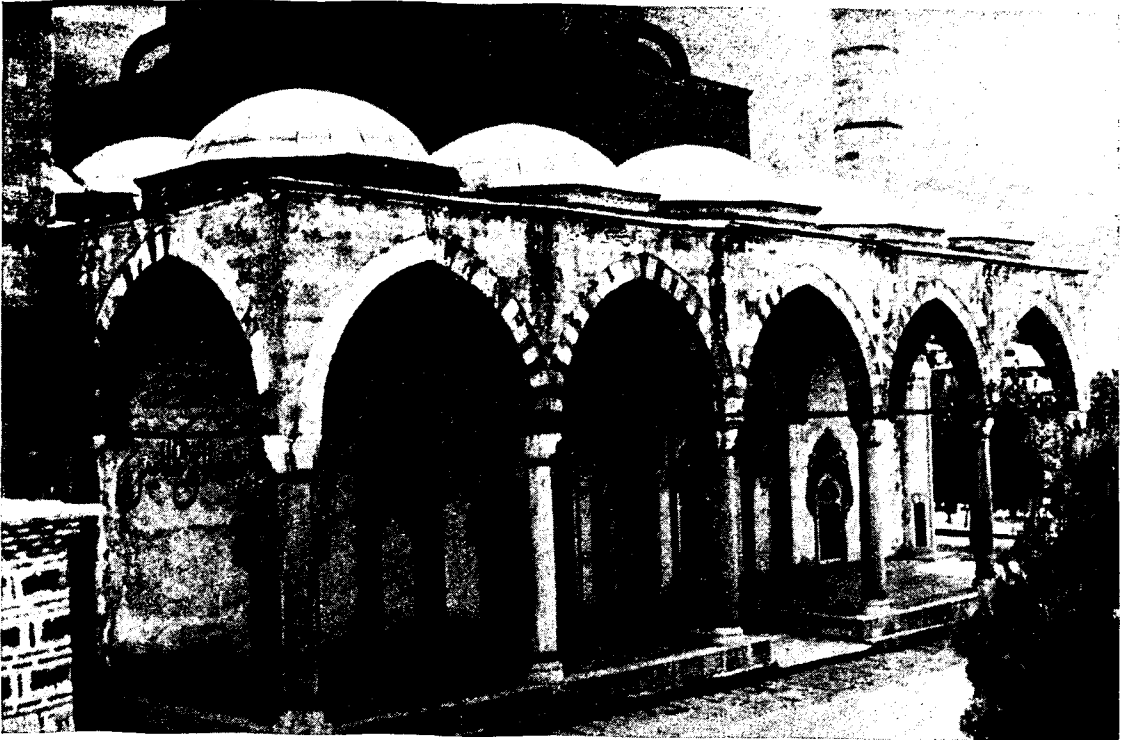
Res. 6 — Manisa'da Hafsa Sultan camii kitabesi.

Res. 7 — Kanunî Sultan Süleyman'ın Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivinde bulunan vakfiyesindeki tuğrası.

Res. 8 — Kanûni'nin el yazısı

Res. 9 — Manisa Sultan Camii son cemaat yeri

İKİNCİ KEYKÂVÜS'ÜN BİR MÜLKNÂMESİ

Halil SAHİLLİOĞLU

B E L G E

Halkın elinde, tarihimizin bir halkasına ışık tutacak mahiyette pek çok belge olduğu anlaşılmaktadır. Bu belge ve dökümanlar, bir hak veya mülkün belgesi olarak ferdlere ilgilendiği kadar, eskilikleri dolayısıyla, hususi hukuk veya âmme hukuku tarihini aydınlatmakla kütleleri de ilgiler. Selçuklu sultanı ikinci Keykavus'un şimdi taktığımız bu mülknâmesi bu gibi önemli belgelerden biridir. Uzunca bir tomar (rulo) halinde dürülü bulunan bu mülknâme Niğdeli Mehmed Hamzâkadı elindedir ve kendi müsaadeleriyle yayınlıyoruz.

Rulo şeklinde dürülü olduğundan, belgenin, en sık şekilde sarılan son taraflarıyla, her baş vurulmak istendikçe açılıp bakılan baş kısmı fazlaca hırpalanmıştır.

73 satır ve 48 kadar tanğın şerhlerini ve isimlerini alabilmek için dört kağıdı eklemek lâzım gelmiştir. Yapıştırıldığı yerde Tebrizli Mehmed «*Sahâ'l-vasl, ketebehu Mehmedü't-Tebrizî*» şerhini düşerek, vaslın (ekleme ve yapıştırmanın) sıhhatını tasdik etmiştir. Tebrizli Mehmed, davayı gören kadıdır, mahkemenin başka bir üyesi midir kestirmek mümkün olamadı.

En başta yazılı bulunan *Hududnâme-i Şerîf ibâresi* hat ve mürekkep bakımından belgeye yabancıdır. Çok müahhar bir yazıdır. Ayrıca bu belge bir *hududnâme* olarak düzenlenmiş değil-

dir. Bir gayri menkul satış belgesi olup *mülknâme* mahiyetindedir. *Hududnâme* ibâresi mülk olarak satılan köyün kaba bir şekilde hududlanmış olmasından ileri gelmektedir.

H Ü C C E T

Belge, hukuk bakımından bir ita olup Aksaray mahkemesinden verilmiştir. Sahih ve şer'i *hüccet* olduğu ayrıca metnin içinde yedinci satırda «*hazîhi hüccetun sahihatun şer'iyye...*» diye açıkça yazılarak belirtilmiştir.

Hüccet diye, şer'îye mahkemelerine intikal eden davalarda durumu tesbit eden ve mahkemece verilen belgeye denir¹. Hüccetlerde, bir durumun şer'îen (resmen) tesbitinden öte gidildiği nâdirdir. Bir suç konusu ise, yalnız suçu ve mahiyetini ve suçluyu tesbit ve tayin ederdi. Cezâ takdir ve tayin edildiği enderdir. Her durum için tesbit edilen cezâyâ şer'iatça ya da örfçe, devletin çıkardığı kanunlarca takdir ve tayin edilmiştir. İnfaz da adâletin değil icranındır. Bu sebeple kadı veya hâkim cezâ takdirinden tevakkı ederdi. Hâkim suçluyu, borcunu ödüyemiyen borçluyu, sâbit görülen suç veya borcun hüccetiyle subaşıya teslim etmekle yetinirdi. Suç olmıyan ahvalde ise; satış (bey), hibe, i'tâk (azâdlık), şirket ve benzer hususlar ve akitler söz konusu olunca, kadının fonksiyonu, as-

1. Sözlük anlamıyla hüccet, ihticac olunacak, yani bir hakka mesned ve delil olarak gösterilebilecek belge demektir.

ında bir noterin fonksiyonundan pek farklı değildir. Hukuka uygun bir tes-cilden öte gidemez.

M Ü L K N A M E

Mülk-nâme, mülk yazısı, mülk belgesi anlamındadır, mülk edinilen bir şey için gereken makamdan alınan belge demektir. Bununla beraber mülk-nâme deyiminin çok daha dar bir anlamı vardır. Genel olarak mülknâme, yalnız bir gayr-i menkul satışında müşteri eline verilen belgedir. Özel olarak da, yalnız kır arazisinden, sultanın yetkilerine dayanarak ve kuvvetle muhtemel olarak mîrî arâziden, özel kişilere, bedel karşılığı veya bedelsiz olarak mülkiyet üzere toprak devri halinde kullanılan bir deyimdir. Nitekim şer'îye sicillerinde, özel kişilerin, şehir hudutları dahilinde, mesken veya arsa alım satımları için tanzim edilen hüccetleri için dahi bu deyim kullanılmı-yordu. Bu gibi ahvalda, menkul eşya satımından farklı bir işlem yapılmıyor, her iki halde, yani menkul ve gayri menkul satış akitleri için, bey akdi deyiminden başka bir deyim kullanılmı-yordu. Bunun için verilen belgeye de bey hücceti deyiminde ayrı bir şey aranılmı-yordu. Osmanlı devrinde, köy topraklarının rakabeleri satılmı-yordu. Buna mukabil «hakk-ı karar ve tasarrufları» ve bu toprak üzerinde bulunan, menkul mal hükmüne sokulan, ağaç ve meskenler mülkiyet üzere satılabiliyordu². Lâkin, böyle bir satış sonucu, bunlar mîrî arazi rejiminden çıktıklarından, satışları için tanzim edilen hüccete gene mülknâme denmi-yordu. Aynı şekilde bir mülknâme ile, bir defa mîrî arazi rejiminden çıkan bir toprağın ikinci ve müteakıp satışlarından dolayı verilen hüccetlere de mülknâme denmi-yordu. Nitekim *Keykâ-*

vus'un mülknâmesi ile satılan *Kerfeli (gelveri)* köyünün H.689 (M.1290) satış hücceti için, *Karaman Evkafı* sayım defterinde «*Şirânâme*» (satın alma belgesi) deyimini kullanılmaktadır³. Buna mukabil Osmanlılar zamanında pâdişahları, saltanat ailesi mensuplarına, şehir içinde, saray gibi bir önemli gayri menkulu divandan verilen bir *mülknâmei Hümayûn* ile hibe ve tevcih ediyorlardı. Devlet ileri gelenlerine, padişâh haslarından köyler veya bu zevatın ellerindeki mülk köylere karşılık haslardan bedel başka yerlerde köyler verildiği halde bu deyim kullanılıyordu.

Bir belgenin mülknâme olması için : 1) Tercihan şehir dışında bir gayri menkul devri dolayısıyla verilmiş, 2) Satış veya bağışın bir hükümdâr tarafından yapılmış, 3) satılan gayri menkulun evleviyetle mîrî araziden ifraz edilmiş, 4) Satın alan veya bağışlanan kimsenin hükümdârın yakını veya devleti erkânından *önemli biri olması lâzımdır. Şeyhler de mülknâme verildiği vâkıdır..*

Osmanlı devrinde mülk gayri menkulun divandan verilen bir «mülknâme-i hümayûn» ile tevcihine dair örnekler çoktur⁴. Belki de mahkemece tanzim edilen bir hüccet ile mülk toprak veriliyor, veya divandan verilen mülknâme şeriye mahkemelerince tescil ediliyordu. Neşretmekte olduğumuz belgenin, Aksaray mahkemesinden verilen bir hüccet olduğunu yukarıda be-

3. Ankara, Tapu ve Kadastro Umum Müdürlüğü, Kuyud-i kadime, No. 564, H. 881 (1476) tarihli *Karaman Evkafı* sayım defteri, Vrk. 77 (Bk. foto 1).

4. Gökusu'da Hasan Paşa bahçesi ile Sultan Bayezid'in bahçesinin Salıha Sultan'a temlik için bk. Maliyeden Müdevver 9985, *Ahkâm defteri* sf. 66, Yenişehir-i Fenâr'da, Mazaranka köyünde Hibetullah Sultan'a temlik edilen çiftlikler mülknâmesi, *Aynı defter* sf. 211, senne 1173 (M. 1759-1760). Ayrıca Bk. İ. H. Uzun Çarşılı, *Osmanlılarda ilk vezirelere dair Mutalea, "Belleten" sayı 9*, ve "Osmanlı Hükümdarı Çelebi Mehmed tarafından verilmiş bir temliknâme ve Sasa Bey ailesi", *Belleten* sayı 11/12.

2. Bk. "Osmanlı devrinde toprak mülkiyeti devri tatbikatı ve boludan bir örnek" adlı makalemiz, *Çele (Bolu)* sayı 23.

lirtmiştik. Satıcı durumunda, Selçuklu hükümdârı İkinci Keykâvus ve müşteri durumunda, başşehir subaşı Ebi'l-Mahmid bin Hüseyin bin Ebi'l-Fevâris vardır. Ancak satılan *Kerfeli* (Gelveri) köyünün mîrî araziden olup olmadığı açıkça yazılmadığı görülmektedir. Bununla beraber Selçuklu devletinin çökme zamanlarında *Beytü'l-mal arazisinden* (Mîrî topraklardan) satış yapıldığı sâbittir⁵. Bu sebeple, *Kerfeli* nin sözkonusu satış tarihi olan 1259 yılına kadar mîrî topraklardan olma ihtimali kuvvetlidir.

Osmanlı devrinde, mâlikâne - vakıf-divânî sistem⁶ içinde bulunan bir köyün, mâlikâne hakkının ilk doğuş anını tesbit etmesi bakımından önemli bir örnek teşkil eden bu belgenin zeylde fotoğraflarını, deşifre edilmiş, okunmuş arapça metni ile cümle yapısı elverdiğince satır satır türkçe çevirisini verdik. Burada satış akdinin tarafları, kadı ve tanıklar ile satılan gayri menkul üzerinde durarak belgeyi değerlendirmeye çalışacağız.

K A D I :

Belgede *kadı* yerine daimî surette *hâkim* sözü tercih edilmektedir. Kadılar, gördükleri dâvaların hüccetlerinin başına bunu belirten bir şerh ile imzalarını atarlardı. Buna tevki denirdi. Osmanlı devrinde ayrıca mühür de basar-

lardı. Bu hüccette mühür yoktur ve yazıktır ki üst tarafının solunda bulunan tevki'de zaferler diyarı (Dârü'n-nasr) korunmuş *Aksarâ* (H. 881 yılında dahi aynı imlâ ile *y* harfi olmadan yazılıyordu) *hâkiminin* (kadısının) adı belgenin en çok yıpranmış olan kısmındadır. Bu sebeple adını okumak mümkün olamadı. Hâkimin, kendi verdiği hükme tanık tuttuğu kimseler de «Adı yukarıda yazılı mezkûr hakim, ben ki filânım, beni tanık tutu...» diyerek adını meskût geçiyorlardı. Vaslın sıhhatini doğrulayan Tebrizli Mehmed'in ise kadı olup olmadığı kestirilememektedir.

S A T I C I :

Hüccetin metninde de belirtildiği gibi, Satıcı birinci Alâeddin Keykubad (1220 - 1237) ın torunu ve ikinci Giyasüddin Keyhüsrev (1237 - 1246) in oğlu ikinci İzzeddin Keykavus'tur.

Keykavus, kimi müstakil (1246 - 1249), kimi kardeşleri İkinci Keykubad ve Birinci Kılıç Arslanla (1249 - 1254) memleketi paylaşarak yönettikten sonra, İkinci Keykubad'ın ölümü ve Kılıç Arslan tarafını tutan Moğol kumandanı Baycu Noyan'a mağlûb olması üzerine Bizans'a iltica etti (1256). Hulâgu ile Bağdad seferine katılmak üzere Baycu Noyan'ın Anadolu'dan çekilmesiyle yeniden ülkesine dönen Keykavus, Hulâgu'nun ülkeyi, Kızılırmak sınırı olmak üzere iki kardeş arasında pay eden hükmüne razı olarak kendisine düşen batı kesimini, tekrar Bizans'a iltica ettiği 1261 yılına kadar, yönetti. Satış hücceti işte bu iki iltica tarihi arasına düşen döneme rastlamaktadır.

Hüccette Keykavus, *es-sultanu'l-a'zam ve şahiniahu'l-mu'azzam* (Ulu sultan ve yüce şahlar şahı) unvanlarıyla yadedilmekte ve «emirü'l-mü'minîn burhanı» diye anılmaktadır.

5. Zikredilen 564 numaralı **Karaman Evkafı** defterinde aynı yerde **Silme** köyünün mâlikâne kaydı başına "Sultan Alaeddin zamanında *beytü'l-maldan* satın alınmış mektub-i şer'i görüldü sene selâs ve semânin ve sitte mie (H. 683/M. 1284-1285) tarihinde" vardır. H. 683 te, Sultan, Giyaseddin Mes'uddur (1283-1298). Alâeddin Keykubad III (1298-1302) de hükümdarlık etmiştir). Halbuki **Kerveli** imlâsıyla yazılan **Kerfli** köyü mâlikâne kaydı başında, ikinci satış olduğundan "**Şirânâme** görüldü sene tisa ve semânin ve sitte mie (H. 689/M. 1290)" notu düşülmüştür.

6. Bk. Ö. L. Barkan, Mâlikâne-Divânî Sistemi, "**Türk Hukuk ve İktisat Tarihi Mecmuası**", (Cilt II., 1932-1939).

H A L İ F E

Emirü'l-mü'minîn (mü'minler emiri), halifeden başka kimse değildir. Başta bir halifenin mevcudiyeti halinde, bir sultanın kendini «halifenin burhanı» gibi göstermesi çok normal karşılanabilir. Fakat bu huccet 1259 da Aksaray mahkemesinde düzenlenirken hilâfet makamı münhal bulunuyordu. Zira Hulagu'nun 10 Şubat 1257 de zabettiği Bağdad'da halife el-Musta'sım'ı ve yakın akrabalarını kılıçtan geçirtmişti. Yeni bir halifenin ilanı ise ancak Memluk Sultanı *Baybars'ın*, *el-Müstansır'ın*, Mısır'da, politik bir yetkiden yoksun, sırf bir manevî makam sahibi bir halife sıfatıyla ikametini razı olduğu 1261 yılında mümkün olabilmiştir. Aynı hüccet müşteriden bahsederken gene bunun da sultanı kadar halifeye bağlılığı ortaya konmuştur. Müşteri, Konya subaşı ebi'l-Mahamid «*nasiru emri'l-mu'minin*» (Mü'minler emirinin yardımına koşanı) diye nitelendirilmektedir. Bu da islâm dünyasının, karışık politik durum içinde hilâfete bağlılığa verdiği önem derecesini ortaya koyar. Belki de politik karışık durum bu bağlılığı artırmıştır.

M Ü Ş T E R İ

Müşteri, ikili yönetim hengâmesinde, Keykavus payına düşen kesimin başşehri olan Konya'nın subaşı *Ebi'l-Mahamid Mehmed bin el-Hüseyin bin Ebi'l-Fevâris'* dir.

Ebi'l-Fevâris, kahraman anlamın gelen ve çoğunlukla ordu komutanlığı yapan kimselerin kullandığı bir lakaptır. Kuzey Süriye'de kurulan devletçiklerde bu isimle anılan kimseler vardır⁷. Süriye'den Anadolu'ya ve Anado-

lu'dan Süriye'ye geçip buradaki devletlerin hizmetlerine girenler çoktu⁸. Bu da Selçuklu sultanlığı hizmetlerine giren Süriyeli bir bey olabilir. Satın aldığı köy için 1 200 kızıl ve ağır çil Mısır altını sayacak kadar zengin bir kimse olduğu belirdiği gibi, altınların Mısır altını oluşu güneyli olduğuna bir delil olarak ileri sürülebilir.

Hüccette kendisinden : Emir, büyük isfehalar, bilgili, adâletli, kaleler ve sınır boyları bekçisi, gazî gibi sıfatlarla bahsedilmektedir.

M E B İ (S A T I L A N)

Satışa konu teşkil eden şey, *Aksaray* kazasının, *Sâlîme veya Selma* nâhiyesinin *Kerfeli* köyüdür.

Aksaray, oğün bugündür kaza merkezidir. İdâri teşkilât bakımından durumunda herhangi bir değişiklik olmamıştır. Uğradığı, tek ufak değişiklik imlâsında olmuştur. Yukarıda belirttiğimiz gibi M. 1476 yılına kadar bu kaza y siz olarak *Aksarâ* şeklinde yazılıyordu.

Selçukiler devrinde nâhiye olan *Salma* الله hem idâri teşkilât bakımından hem de imlâ bakımından değişmeler kaydetmiştir. *Gelveri* kendine bağlı bir köy iken, şimdi nâhiye olan *Gelveri'nin* bir köyü olmuştur. *Kerfeli* (*Gelveri*) gibi bu da selçuklular zamanında H. 683 (1284-1285) te mülk olarak satılmıştır. 1476 tarihli Karaman *Evkafı* defterinde Silme الله imlâsıya *Sinan Bey* mülkü olarak gösterilmiştir. 1582 tarihli Aksaray mufassalında «iki baş» malikâne⁹ olarak kayıtlı olan bu köy gene aynı imlâ ile fakat harekesiz olarak *Selme* veya *Silme* الله okunacak şekilde yazılmıştır.

7. İbn'ül-'Adim, *Zübdetü'l-Haleb min Tarihi Haleb*, Sami'd-Dehân neşri, Şam 1954 C. II, s. 17, 235.

8. İbn Fadlullah El-'Umari, *Mesâlikü'l-Ebsâr fi Memâlikü'l-Emsâr*, Ayasofya kitaplığı No. 3416, vrk. 113 b.

Aynı mufassal sayım defterine göre, gerek *Silme* gerek *Gerveli*, *Bekir* nâhiesine bağlı birer köydürler⁹. Bugün bu köyün adı *Selime* olarak yaşamaktadır¹⁰. Kiepert haritasında *Melendiz suyu* üzerinde *Selme* imlâsıyla gösterilmektedir.¹¹

Satış konusu olan ve adı Selçuklular zamanında *Kerfeli* کرفلی iken, Karaman Evkafı defterinde *Gerveli*, کروہلی ve 1582 Aksarya mufassalında کروہلی olmuştur. Hâlen adı *Güzelyurt* olarak değiştirildiğinde *Gelveri* diye anılıyordu¹². Bu itibarla önce *k* si *g* olmuştur ki arap harfleriyle imlâları farklı değildir, sonra *f* harfi *v* ye çevrilmiştir. Ayrıca *r* harfi ile *l* harfi yer değiştirmişlerdir. kiepert, *Kuruca dere* (Melendiz suyunun koludur) üzerinde bulunan bu köyü şu değişik imlâlarla göstermiştir *Carbala*, *Gelvere* (Rumca *Kalvari*)¹³.

MÂLİKÂNENİN ŞÜMULÜ

Mülk olarak ilk satışında, hüccette belirtilen hudud içindeki köy, bu köye ait ve bağlı, içinde veya dışında olsun, bütün hak ve irtifaklar, işlenen ve işlenmiyen, düz veya dağlık topraklar, üzerindeki sağlam, yıkık meskenler, ağaçlar, bağlar, nehirler, çeşmeler, du-

varlar, çitler, gübrelikler vesâirenin hepsi tamâmîle ve kemâliyle ve her bakımdan satılarak mâlikâne şümulü içinde sayılmıştır.

Düz ve dağlık yerleri, işlenen ve işlenmeyen topraklara ifâdesi zımında toprak rakabesinin mevcut olup olmadığı münâkaşe edilebilir. Mülk edindikten sonra köylerin durumu da ayrıca açıklığa kavuşturulmak ister. Fakat bu mülk hüccetinden bütün bunları çıkarmak mümkün değildir. Bununla beraber hüccette, müşterinin bu malları üzerinde tassarruf hakkının tam olduğunu ifâde ile hâkimin, satış akdinin yürürlüğüne ayrıca bir çok kimseyi tanık tuttuğu hükmü de vardır.

Mirî arazi rejiminden bu satış akdi ile çıkarılan bu köyün mülk sahibinin tasarruf hakkına dayanılarak, H. 689 (M. 1290) da satıldığını yukarıda belirtmiştik. 1476 tarihli *Karaman Evkafı* defteri, müşterinin Paşa Çelebi bin Muhsin olduğunu gösteriyor. 1582 Tarihli Aksaray Mufassalı da bunun bu köyün 81/4 payına sahib olduğunu, arta kalan paydan 2/12 sine sâhib Şeyh Kemâlüddin Aksarayı'nın oğlu Şeyh Mühiddin mülkü iken Sultan Bayezid (Muhtemelen II. Bayezid) tarafından bütün divânî pay kendisine bağaşlanmakla, hissesi 3 3/4 olmuştur. H. 955 yılına kadar bu pay bir çok kimselere temlik edildikten sonra Aksaray kazaında *Şeyh Hâmid Hanıkañı* fukarasına vech-i maişet (geçimlik) olarak bağlanmıştır.

1582 Tarihli Aksaray Muhafassalı'na göre bu köyden divânî olarak 5500 ve mâlikâne ile vakfa (Zira, Şeyh Mühiddin, kendi payını vakıf haline getirmiştir.) 1925 akçe düşüyordu. Oysa 1476 tarihli Karaman Evkafı defterine göre *Gerveli'nin* malikâne payı 2500 akçe idi. Fakat devlet mâlikâne gelirin e sefere katılacak (eşecek, eşküncülü) cebelu bedeli yüklemiştir.

9. Tapu ve Kadastro Genel Müdürlüğü, Kuyudu Kadımede mahfuz 131 numaralı *Aksaray Mufassalı*, vrk. 115. İki baş mâlikâne deyimi için de Bk. Barkan, adı geçen makalesi Bk. Aksaray Mufassalı, Vrk. 113

10. İçişleri Bakanlığının İller İdaresi Genel Müdürlüğü'nün meskün yerlerin eski ve yeni adlarını gösteren neşriyatında 33 numaralı *Niğde Vilâyeti*, Ankara 1960.

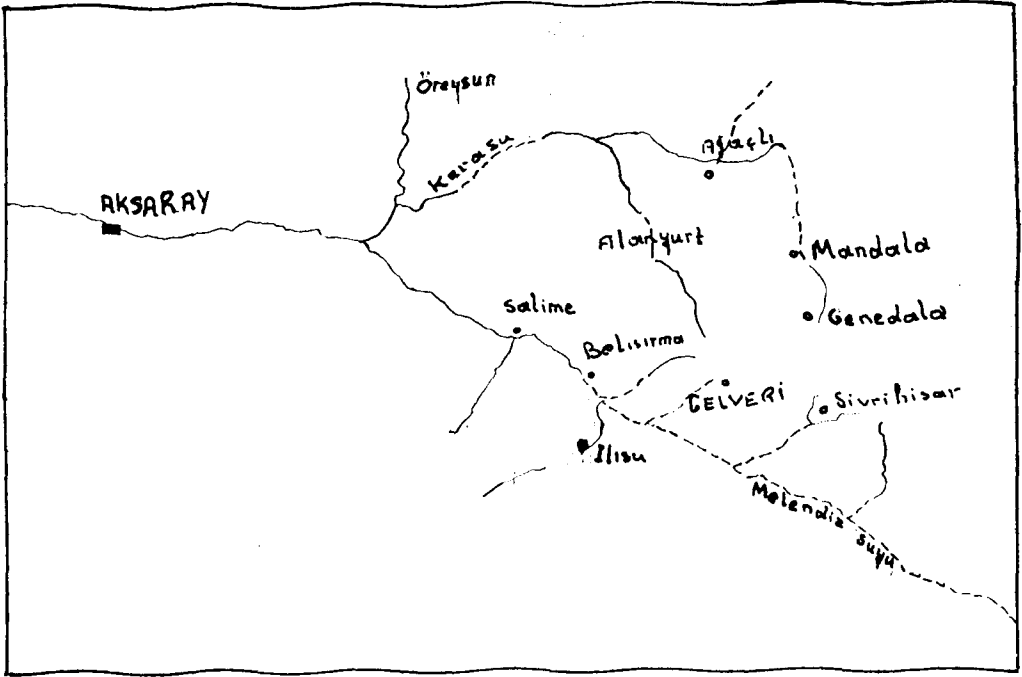
11. Richard Kiepert, 1/400 000 ölçekli, *Karte von Kleinasien*, C IV Kaisarije paftası ve Harita Genel Müdürlüğünün 1/200 000 ölçekli *Türkiye Haritası, Niğde Paftası*.

12. Bk. not 10, aynı yerde. 1582 Aksaray Mufassalında ayrıca *Gelveri* mezraası vardır. Alayuntlu köyü yakınındadır.

13. Bk. not 11, aynı yerlerde.

Şu hale göre, bir defa mülkiyet üzere satılan bu köyün, tarih boyunca mülk olarak intikal ettiği, bir kısmının mülklük tasarruf hakkına dayanılarak satılıp veya vakfedildiği sâbit olmuştur. Osmanlı yönetiminde de mâlikâneliği kabul edilmiş amma mâlikâne gelirine «Eşküncülu harcı» yükietilmiş, daha sonraları da mâlikâne-divânî sistemi içinde, gelirinin önemli bir kısmı hazineye (divânî) kaydedilmiştir.

Tarım tarihi bakımından önemli bir hususda köyde gübreliklerin bulunuşudur. Satış akdına göre köyün müştemilâtından olan *dimen* (*dimne* çüplük, gübrelik sözünün çoğuludur) ile birlikte satılmıştır. Bu da Selçuklular devrinde gübrelemenin uygulandığını gösterir. Fakat köy gelirinin selçukiler devrinde miktarı bilinmediğinden osmanlı devrindeki gelirler karşılaştıramadı.

SINIR KÖYLERİ

Bu mülk hüccetinin başına «huddnâme-i şerif» ibaresinin yazılışına sebep olan bu köyün sınırdışı köylere gelince :

KIBLE (GÜNEY) sınırında :

Türkî ve Rumî Halil, Birisima ve Etraklu köyleri vardır. Bugün bunlardan yalnız *Berisimâ* köyünü tesbit etmek mümkün olabilmıştır. Birisima 1582 tarihli *Aksaray Mufassalında* *Belisırma* ابي سیرامه imlâsıyla yazılı olup *Niğde*'de «dârû'z-zâkirin» medrese-

si vakfı idi. Bugün *Belisırma* olarak adı muhafaza edilmiştir.

Etraklu köyü bulunamadı. Hem Türk, hem Rum sıfatıyla anılan Halil'in kurmuş olması lâzım gelen köyün de harita ve sair kaynaklarda izine raslanamadı. İki sıfatı da, Halil'in Türk aslından olup Anadolu'da (ki Rumlar'dan alınan ülke olarak hep Rum diyarı diye anılmaktadır. Mevlâna Celâlettin'e de bu sebeple Rumî denmemiş miydi?) yerleşmiş olmasındadır.

DOĞU SINIRI :

Dağlık olan bu sınırdaki pek çok köyün *Gerveli'ye* sınırdaki olduğu görül-

mektedir. Köylerin yerleşme yeri düzlük olan batı kesiminden çok dağlık yerde seçilmiş olması dikkatı çekicidir. Sınır tayininden bir uçtan başlayıp diğer uca kadar gidilmediği de görülüyor. *Gelveri*'nin, önce tam doğusuna düşen *Sivrihisar*'dan güneye doğru sınır çizilmiş, sonra tekrar *Sivrihisar*'dan itibaren kuzeye doğru sınır çizilmiştir. Bu sınırdaki metindeki sırasıyla köyler şunlardır :

Sivrihisar : 1582 tarihli *Aksaray Mufassalı*'nda *Sivrihisar* سورى حصار şeklinde yazılmış olup, *f* harfi *v* olmuştur. Defter kaydına göre burada *Hacılı* ve *İsâlu* cemaatlarından bazı aileler sâkinlerdir. *Gelveri* gibi burası da *Muhsin Çelebi mirasçıları* mâlikânesidir. Malikâne paylarına köy hasılından 1870 akçe düşüyordu. Hâlen bu isimle mevcuttur.

İlsu : 1582 tarihli deftere göre 52 hanelik bir köydür. Harita Genel Müdürlüğünün 1/200 000 haritasında Melendiz Suyu üzerinde bir köprü başında gösterilmiş iken Kiepert'in 1/400 000 ölçekli Küçük Asya haritasında Melendiz'in güneyinden aldığı bir kolu üzerindedir ve daha güneydedir.

Susanduz : Mufassal'da ve haritalarda bulunamadı. Herhalde 1582 den evvel ortadan kalkmıştır.

Çavuşlu : Mezkûr muftere göre 27 hanelik bir köydü. Bugün ne haritalarda ne de köy adları listesinde yer almuş değildir.

Kânudala . *Gelveri*'nin kuzey doğusunda ve *Sivrihisar*'ın da kuzey batısındadır. Mufassalda *Genedala* كنهطاله imlâsıyla bulunup 70 hanelik bir köydür. *Genedala* adı bugün *Akyamaç* diye değiştirilmiştir.

Sikendos سسکندوس 1476 tarihli *Karaman Evkafı* defterinde, Paşa Çele-

bi bin Mühsin emlâki arasında mâlikâne hasılı 350 akçe olan bir *Silendos* سساندوس mezraası (ekinliği) vardır. 1582 tarihinde *Gelveri* köyü halkının ekinliği olarak gösterilen aynı mezraa *Silend* سسند imlâsıyla yazılıdır. Meskûn yer olmadığı için harita ve köyler listesinde bulunamadı.

Alayuntlu الایوندلو Hücette noktasız olarak tesbit edilmiştir. Selçuklular zamanında iki mahalle halinde olduğu anlaşılıyor. *Yukarı* ve *Aşağı Alayuntlu*. 1582 tarihli *Aksaray Mufassalı*nda 102 hanelik bir *Alayuntlu* الایوندلو ve 40 hanelik bir *Yakacak Alayuntlu* یقاجق الایوندلو köyleri vardır ki *Yukarı* ve *Aşağı Alayuntlu* olabilirler. Haritalarda ve köy adlarında bir *Alayunt* köyü tesbit edilmektedir ki *Gelveri*'nin kuzey batısına kaçmaktadır.

Mindama مندما Bu köy adı da noktasız olarak tesbit edilmiştir. 1582 de *Mandama* مادمما imlâsıyla 71 haneli bir köy olarak kaydedilen bu köyün bugün adı *Bozcayurt* diye değiştirilmiştir.

Kökmâs کومکماس 1582 tarihli *Aksaray Mufassalı*na göre *Alayuntlu* köyünün sınırında bir ekinliktir. (mezraa). Meskûn yer olmadığından harita ve köy adları arasında görünmemektedir. Bununla beraber, belgenin sâhibi M. Hamzakadı'ya göre *Kökes* diye el'ân bir yer vardır.

Ağaçlu ائاچلو 1582 de bu adla 81 haneli bir köy vardır. *Alayunt*'un da hayli kuzeyine düşen bu isimle bir köy haritalarda vardır.

Balğu باغو Bugün *Aksaray* kazasına bağlı bir *Bağlı* köyü vardır. Zamanla *l* ve *ğ* harfleri yer değiştirmiş olabilir. *Gelveri* de benzere kayma ve yer değiştirmeler vardır. 1582 tarihli

*Aksaray Mufassalı*nda yukarıda sayılan bütün yerlerin tesbit edildiği *Bekir* nâhiyesinde ve *Aksaray* kazasında ne Bağlu, ne de Balğu tesbit edilebilmiştir. Fakat başka bir nâhiyede *Bağluca* köyü vardır.

Aynı doğu sınırında sayılan *Teber-rüd Silfehsâlar* köyü ile *Budul Mubariz* değirmeni hakkında bilgi toplamak mümkün olamadı.

Kuzey sınır : Kuzey sınırında yalnız iki köy adı kaydedilmiştir:

Yarasun يراسون Sayım defterlerinde böyle bir köy bulunamadı. Bugünkü köy adları listesinde de yoktur. Fakat *Kiepert* haritasında, *Karasu'*nun kuzeyden aldığı kolun doğusunda bir *Öreisun ham* ile bunun kuzeyinde *Öreisun* köyü vardır.

Hisarcık حصارجق Bu köyün izi de şimdiki malzeme ile tâyin edilemedi. Belgenin sâhibi M. Hamzakadı'ya göre bugün *Asarcık* denen yer olmalıdır.

Batı sınırı : Batı sınırında da iki köy kayıtlıdır: Hakkında bilgi toplanamayan *Güğercinlik* كوكرجنلك ile yukarıda açıklama yapılan *Sâlime* سالة köyleridir¹⁴.

KÖYÜN KIYMETİ :

Bir hayli geniş bir toprağa sahip olduğu, sınırlarından anlaşılan *Gelveri* için 1200 ağır çeken, iyi, kızıl Mısır altını kıymet biçilerek ödenmiştir. Mısır altınları, müşteri, Konya Subaşısının bir yandan güneyli olduğunu gösterirken, diğer yandan Selçuklu ülkesinde bu güç şartlar içinde Mısırdan gelen

altınlara atfedilen değeri ortaya koyar. Gerçekten bu tarihlerde Selçuklu ekonomisi gerilerken Mısır'ın politik ve ekonomik gücü giderek artış kaydediyordu.

Bu arada üzerinde durulması gereken bir husus da, tanımlanacak meblâğın yarısını da kaydetmek suretiyle tereddütleri izâle kaygusudur. Osmanlılar devrinde aynı kaygunun izlerine daima raslamak mümkündür. Burada ödenecek meblâğın 1200 altın olup, daha az veya daha fazla olmadığını kesinlikle ifâde için, yarısı aynı para ile 600 altın eder diye açıklayıcı cümleyi eklemişlerdir.

T A N I K L A R :

Bir hüccetin değeri, zeyline dercedilen tanıklara bağlıdır. İslâm hukuku tanığa büyük bir önem vermektedir. Tanığın tanıklığının yazılı belgeden de öte bir değer taşımaktadır. Belgenin altına adı yazılı tanıktır, ibraz edildiği zaman belgenin muhtevasını doğrulayacak olan. Yani, bir gün bir belge mahkemeye ibraz edildiği zaman sahte olmadığı hakkında şüphe varsa, altında imzası bulunanları davet edip, muhtevasını okuyarak böyle bir dâvaya tanık olup olmadıkları sorulacak ve inkâr halinde belgenin değeri olmayacaktır.

Hüccetin zeylinde 48 tanığın imzası vardır. Gerek hüccet metninde, gerek tanıkların kendi ifâdelerinde bunların tanık oldukları hususlar:

- 1) Sultanın satış ikrarı, yani 'ak-din *icâb*'ı,
- 2) Sultanın satış bedeli olan 1200 altını kabz ikrarı,
- 3) İcâb ve kabulü şer'î ve sahib bularak bedelin (semenin) teslimi ile akdin tekemmül ettiğine ve hüküm ifâde ettiğine dair *hâkim*'in *hükümü*.

14. Aksaray Mufassalı için bak not 10, Karaman Evakfı için bk. not 5, Haritalar için bk. not 8 ve köy adları için bk. not 11. Okuyucuyu yormamak için devamlı surette taban notu vermektan kaçındık.

Tanıklar, mülknâme altına isimlerini yazarken hangi hususa tanık olduklarını açıklıyorlardı. Meselâ ikinci tanık «Mevlâ (Efendi, buyruk sahibi) ve sultan olan beni ikrarlarına ve mübayaaya (satişa) tanık tuttu» diyerek tanık olduğu hususu açıkladıktan sonra «ben Ebubekir bin Hüseyin ed-Dülecî» diyerek kendini tanıtmakta ve âkıbetinin hayırla bitmesine duadan sonra bu benim imzamdır, tasdik ederim kabildinden «bu benim hattımdır», ya da «el yazımdır» diye bitirmektedir.

Diğer tanıkların kendilerinden üçüncü şahıs diye bahsetmeyi tercih ettikleri görülüyor. Bazıları da, kendilerinden evvel tanıklık ifâdesini yazanlara katıldığını belirtmekle yetiniyordu. Meselâ dördüncü tanık, evvelkilerine telmihen, «Ali bin Hüseyin aynı hususa tanıklık eder, el yazısıdır» şerhini düşüyordu.

Farsça olan 46 ncısının tanıklık şerhi hariç bütün tanıklar ifadelerini arapça yazmışlardır.

48 tanıktan ikisi imzalarını atmakla yetinmiştir, 7 si sultanın ikrarına (2, 3, 4, 7, 9, 10, 17 ve 18 inci tanıklar), biri mübayaanın sıhhatına (tanık 6), 34 ü hâkimin hükmüne, dördü hüccetin mazmununa (11, 12, 32 ve 42 nci tanık) tanıklık etmiştir. İki, üç hususa birden tanık olanları da vardır.

MEMLEKETLERİ VE MESLEKLERİ İTİBARIYLA TANIKLAR :

Tanıkları memleket ve meslekleri itibarıyla tetkik etmek ilgi çekici bir takım sonuçlar vermektedir. Sayısı 48 i bulan tanıkların içinde yabancıların sayısının önemli oluşu, Aksaray'ın o zaman hem bir yandan önemli bir ticaret merkezi olduğunu ortaya koymakta, hem de nüfus hareketlerinin ve batıya doğru göç'ün, hızını yetirmediğini göstermektedir.

Gerçekten 48 tanıktan 18 inin memleketlerine intisab ettikleri görül-

mektedir. Bunlardan dördü Anadolu'lu olup, gerisi doğuludur.

Anadolu'nun şehirlerine intisab eden bir Kayserili (tanık 9), bir Konyalı (konevî) (t. 15), bir Kırşehirli (Kırşehrî) (t. 18) ve bir Aksaraylı (Aksarâî) (t. 41) vardır.

Doğulu oldukları anlaşılanlar içinde bir Türkistanlı (Türkistanî) vardır (tanık 14). Diğerleri, tanıklar sıra numarasıyla, mensûb oldukları şehir ve nisbetleri aşağıdadır:

13 Merv'den, Merûzî

24, 29 Nahcivan'dan, Nahcivânî

17 Tebriz'den, Tebrizî

19 Kazvin'den, Kazvinî

20, 21, 25 Esedâbâd'dan, Esedâbâdî (Sonuncular baba-oğul'dur)

46 Urmiye'den, Urmevî

Şehirleri kesinlikle tesbit edilmeyenler arasında;

2 Dülec veya Delec'e izafetle Dülecî veya Delecî (Kâtip Çelebi'nin Süllemü'l-Vusûl ilâ Tabakati'l-fuhûl'ünde her iki nisbet varsa da birincisinin yerini açıklamamış, fakat ikincisinin Mısır'da olduğunu belirtmiştir). Kelimeyi Delicâî veya Delicelî de okumak mümkündür.

30, 33 Selmânî nisbeti hususunda ne Kâtip Çelebi'de, ne de Mırcemü'l-Buldân'da bir kesin karara varılacak bilgi vardır.

6 Fursî veya Ferisî'nin nisbeti hakkında kesin bir şey söylemek mümkün değildir.

Tanıkların bir kısmının da meslekleri vardır. Meslekleri açıklanan tanıklar on iki kişidir. Bunların beşi tacirdir (16, 28, 43, 45 ve 46 ncı tanıklar), biri bezci (bezzâz) (t. 40), biri ipekçi (kazzâz) (t. 31), biri hâfız (t. 15), biri tabib (mütetabbib) (t. 29), biri de taşçı (haccâr)dır (tanık 47). Askerî zümreden aslen Merv'li bir de mahfil emiri vardır (t. 13).

بسم الله الرحمن الرحيم

الحمد لله وحده وصلى الله على رسوله

والآل الطيبين الطاهرين

عليهم السلام

اللهم صل على محمد وآل محمد

صلواتك عليهم في كل وقت

وكل حين

اللهم صل على محمد وآل محمد

صلواتك عليهم في كل وقت

وكل حين

اللهم صل على محمد وآل محمد

صلواتك عليهم في كل وقت

وكل حين

اللهم صل على محمد وآل محمد

صلواتك عليهم في كل وقت

وكل حين

اللهم صل على محمد وآل محمد

الحمد لله وحده وصلى الله على رسوله

والآل الطيبين الطاهرين

عليهم السلام

اللهم صل على محمد وآل محمد

صلواتك عليهم في كل وقت

وكل حين

اللهم صل على محمد وآل محمد

صلواتك عليهم في كل وقت

وكل حين

اللهم صل على محمد وآل محمد

صلواتك عليهم في كل وقت

وكل حين

اللهم صل على محمد وآل محمد

صلواتك عليهم في كل وقت

وكل حين

اللهم صل على محمد وآل محمد

صلواتك عليهم في كل وقت

سلطان علاء الدین الملوک بن تيمور
باشنده کشف انچه کتوبی است
ساتون زین کتوبی است

مالک سلطان پسر مودر بلوچ اوسیم پسر اسکاجیو

عقیده نامه افسرد
مالک، اوسیم

مالک عبدالسلام مودر بلوچ اوسیم پسر

عقیده نامه افسرد
مالک، اوسیم

سلطان علاء الدین الملوک بن تيمور
باشنده کشف انچه کتوبی است
ساتون زین کتوبی است

مالک جلای بر حسن مودر بلوچ اوسیم پسر اسکاجیو

عقیده نامه افسرد
مالک، اوسیم
عقیده نامه افسرد
مالک، اوسیم
عقیده نامه افسرد
مالک، اوسیم

1) Kibirlik konusunda tek olan Allah'a hamdolsun... O, gökte meleğin

2) kaya altında karıncanın tesbih ettiğidir. Aydınlığı karanlığa

3) karanlığı aydınlığa dönüştürendir, kide mine bir başlangıç olmaktan münezze

4) devamlılığına bir son olmaktan mukaddestir. Allah'ın namazları

5) Ef'ndiniz. güzellik tacı ile taçlı yer ve gök Tanrısının

6) inâyetine mazhar olan peygamber Muhammed'in üz.rine, ehl-i beytinin ve Şimdi, bu bir sahih ve şer'i hüccettir,

7) soylu, iyiliksever, takvasahibi ashâb-ı kirâmının üzerine olsun

8) girişi tebcil ve sonucu telhis olunur :

9) ulu sultan, yüce şahlarşahı, bir çok milletlerin boyunlarına

10) hükmeden, Arab ve Acem sultanlarının efendisi, dünya ve dinin şanı

11) İslam'ın ve müslümanların kurtarıcısı, kâfir ve müşriklerin öldürücüsü

12) hârici ve âsilerin köklerini kazıyanı, zamanın İskender'i

13) Adâlet ve İhsan bayrağını açan, Rahman'ın taraftarlarını yücelten, putlara

14) tapanları zilette düşüren, kahredici devletin celâli (heybeti)

15) gelişen ümmetin güzelliği (süsü), Selçuk-ogullarının tacı, fetihler babası Keykavü;

16) bin keyhusrev bin Keykubad ki Müminler emirinin burhanıdır Allah taraftarlarını aziz etsin ve

17) iktidarını iki misline çıkarsın, sultanlığını ebedi, destekliyenlerini mansur eylesin hazretlerinin mazmunundaki uygunluk, ve anlamının ruhundaki düzen lutfedib in'am ettiğinin ikrarını ihtiva eder.

21) Zafer diyarı, korunmuş Aksaray'ın muzafatı cümlesinden

20) Korunmuş Sâlime'ye bağlı Kerfeli köyünün tamamını sattığına dair,

19) Allah'ın, zamanın felâketlerinden ve feleğin gadrından koruduğu

18) yüce ve temiz şahsının sahih ve şer'i olan (satış) ikrarına tanik getirmiştir.

22) Bu zikredilen köyün şümulunda işlenmiş ve boz topraklar, dağlık ve düzlük yerler, harman yerleri ve gübrelikler, evler,

23) ağaçlar, bağlar, dereler, su harkları ve çeşmeler vardır.

24) Bu köyün kible tarafında sınırları Rumi (Anadolulu) Türk Halil köyü

25) sınırından Berisima köyü topraklarına, uzanarak

26) Etraklı köyü topraklarında son bulur. Doğu sınırı Sifrihisar

27) köyü topraklarını bularak Musalar köyü topraklarına, İhsu köyü

28) topraklarına, Susanduz köyü topraklarına, Çavuşlu köyü topraklarına

29) Genedala köyü topraklarına, Sigendüş köyü, Yukarı ve Aşağı Alayuntlu

30) köyleri, Mindama köyü toprakları, Kökmaş köyü toprakları,

31) Ağaçlı köyü toprakları, Balğu (Bağlu?) köyü toprakları, Teberrüd (?) sifahsâlar köyü topraklarından sonra

32) Beçül Mübâriz değirmeninde son bulur. Kuzey sınırı ise

33) Yaraşun köyü topraklarından Hisarcık köyü

34) topraklarına kadar uzanır. Batı sınırı ise Güğercinlik

حدود نامه شريف

والله

الصوري الحاكم بدار النصرة فترس

الحمد لله المتوحد بانكبرياء

الذي منح

مونيح الصياء

في الظلام ومونيح الظلام في الضياء قدمه منز عن البداية

وبقاؤه مقدس من الانتهاء وصلى الله على سيدنا

محمد النبي المنيح بتاج البهاء المنصوص بعناية رب

الارض والسما والى الله واصحابه الكرام النجيا

البره الاستيلاء وبعد فهده حجه صحيحه شرعيه

تجلى ناتحتها لتخلص خاتمتها مترصف مكنونها

ماتت مضمونها بذكرها نعم وتفضل وافر السلطان

الاعظم شاحدته المعظم مالك رقاب الامم سيد

سلاطين العرب والتجم عز الدنيا والدين غياث الاسلام

والمسلمين قائل الكفرة والمشركين مبيد الخواج والمتردين

حكند الزمان ناشر لواء العدل والاحسان معز اولياء

الرحمن مذل عبدة الصلبان جلال الدولة القاهر

جمال الامه الزاهر تاج آل سلجوق ابو الفتح كيكافوس

بن كيكافوس بن كيكافوس برهان امير المؤمنين اعز الله انصاره

وضاعف اقداره وخذ سلطانه وضراعوانه اقرارا

صحيحا شرعيا واشهد على نفسه الشريفة الركيه

صانها الله عن بواب الزمان وطوارق الحد ثان انه باع

جميع القرية المدعوة بكرفلي من مضافات سالمه المحروسة

من جملة توابع دار الظفر اقسرا المحروسة وتشتمل هذه القرية

المذكورة على الاراضي معتمل ومعطل سهل ووعر وسادر ودمن

ومساكن واشجار وكروم وانهار وسواقي وعيون وتنتهى

حدود هذه القرية من القبلة الى ارضى قرية خليل

التركي والرومي وتمامه الى ارضى قرية برسما وتمامها الى ارضى

قرية اتركلو والحد الشرقى ينتى الى ارضى قرية سفر بحصار

وتمامه الى ارضى قرية موسى لر والحد ارضى قرية ابلى وسوالى

ارضى قرية سوساندوز وتمامه ينتى الى ارضى قرية حاوسلو والى

ارضى قرية كانودله وقرية سكدوس والاسلو العليا والتفلى

والالحاق صحيح كنبه محمد التبريزى

ارضى قرية والى ارضى قرية كوكماش والى ارضى قرية

اغاجلو وتمامه الى ارضى قرية بلغو والى ارضى قرية تبرد سفسلار

وتمامه ينتى الى طاحونه بدول مبارز والحد الشمالى

ينتى الى ارضى قرية براسون وتمامه الى ارضى قرية

حصار جوق والحد الغربى ينتى الى قرية ككرجنك

- 35) köyü sınırından Sâlime köyü topraklarına kadar uzanır. (Bu köyü) tüm sınırları, ona bağlı olan hakları
- 36) ondan alınan mahsul, kendisine bağlı veya izâfe edilen her şeyi, irtifaklarıyla, harab ve sağlam meskenleri,
- 37) gübrelik, duvar ve çitleri, harman yerleri, su basan ve basmayan
- 38) düzlük ve dağlık, mamur olan ve olmayan toprakları,
- 39) meyve veren ve vermeyen ağaçları, üzüm veren ve vermeyen bağları,
- 40) akan nehirleri, sulama hakları, çeşmeleri, tepe ve dağları
- 41) vâdileri, çayırıları, otlak, ot biçecek ve odun kesecek yerleri ile,
- 42) zikredilen sınırlarla belirtilen köye ait onun bilinen
- 43) ve kendisine nisbet edilen, içinde veya dışında olsun, her ne yüzden
- 44) olursa olsun ve her ne sebeble doğmuş olursa olsun ait bütün hakları en ufak teferruatına kadar tamamını Emir, büyük isfehalar
- 45) bilgili, adâletli, müeyyed, mansur ve muzaffer, mücahid, hisarları
- 46) ucları bekliyen, gâzi, dine arka çıkan, islâmlığı ve müslümanları aziz
- 47) eden, kâfir ve müşrikleri öldüren, alemde emirler efendisi, melik ve sultanların sağ kolu, Müminler Emir'nin yardımına koşanı **Ebi'l-Mahâmîd Mehmed bin el-Hüseyn bin Ebi'l-Fevaris'a** ki bu tarihte krallık tahtı korunmuş
- 50) **Konya** sunbaşısıdır, Allah saadetinin binasını yüksek, şanının
- 51) temellerin sağlam eylesin, düşmanlarının dileklerini kendi ölümlerine çevirsin. Kendileri de Allah'ın mülkünü pâyidar edesi mezkûr satıcıdan
- 52) bütün bu zikredilen ve sınırlanan köyü tamamı ve kemâliyle
- 53) **Mısır**'ın ağır çeken iyi kızıl altınlarıyla
- 54) 1200 dinarı (altını) - asıl meblağın ve cümle paranın tekidi ve mikdarı
- 55) hakkında tereddüdü gidermek için yarısı, sıfatı açıklanan nakid para ile 600 dinar eder - bulan fiat üzerinden satın almıştır.
- 56) Satış sahih ve şer'îdir, alım da sahih ve geçerlidir (mer'îdir).
- 57) Mustafavi (islâmî) bütün şer'i şartları ve makbûl olan
- 58) şer'i icâb ve kabulün bütün esâslarını toplamaktadır. Zikredilen satıcı, Allah saltanatını paydar etsin,
- 59) sıyanetli nefis-i şeriflerine, Allah feleğin kahrından
- 60) günler, geceleri ard arda geçtikçe korusun, mezkûr semenin
- 61) ki mikdarı tarif edilen para ile bin iki yüz dinardır, mezkûr müş-
- 62) teriden - Allah yüceliğini devâm ettirsin ve değerini artırsın - tamamını kabzedip istifâ ettiğine tamik tutulmuştur. Kabzları sahih ve şer'î
- 63) istifâları da sarîh ve mer'îdir. Bununla mezkûr müşterinin zimmeti mezkûr
- 64) semenin tamamından ibrâ oldu, bu mezkûr
- 65) sınırlı köy de tamamı ve kemâli ile mezkûr müşterinin, yüksekliği
- 66) dâim olsun, bu alım satım hükmüne göre, mülkleri oldu. Bir mülk sahibinin
- 67) mülküne dileğince tasarruf ettiği gibi, tasarruf eder. Buna kimse engel olmaz, nizâ edemez. Yukarısını imzalıyan
- 68) hâkimin, Allah'ın muvaffakiyetleri yardımında olsun, bütün bunların sıhhatına hükümleri iktiran etti. (Akdi) infâz etti
- 69) geçerliliğini sağladı, câiz buldu, uygun gördü. Verdiği hükme ve kazaya hâzır bulunan udûlden, ve sözleri kabul edilen-

- الف دينار ومايتادينار النصف من ذلك تأكيداً للاصل
وتحقيقاً للجملة ستماية دينار من النقد الموصوف سيجاً
صحیحاً شرعياً وشرئ صحیحاً مرعياً جامعاً للشرايط
الشرعية المصطوية والاركان المرضيه من الايجاب
والقول الشرعيه ثم اقر الباع المذكور خلد الله سلطانه
واشهد على نفسه الشرقيه المصونه حرسها الله من غير
الزمان ما تعاقب الحديدان انه قبض واستوفى جميع الشمس
المذكور مبلغه وهو الف دينار ومايتادينار من النقد المذكور المشتري
المذكور اذ ام الله علوه وزاد سموه قبضاً صحیحاً شرعياً
واستيقاءً شرعياً مرعياً وبرئت بذلك ذمة المشتري المذكور
من جميع الثمن المذكور مبلغه برأه صحیحاً شرعياً وصارت هذه
القرية المحدودة المذكورة بتامها واكلها ملكاً للمشتري المذكور دام
عنه بحكم هذه المبايعه يتصرف في جميع ذلك تصرف الملاك
في املاكهم بالامانع والامنازع واتصل حكم الحاكم المسجل
بإعلاء اعانه الله بتوفيقه بصحة جميع ذلك وانفذه وامضاه
واجاره وارضاها واشهد على حكمه وقضائه من حضر
من العدول وارباب القبول مسوا في الحادى والعشرين
من الحرم مفتتح سنه سبع وخمسين وستماية
والحد لله وحده وصلى على سيدنا
محمد النبي واله وسلم تسليماً وهو حسبي ومع الوكيل
- وتمامه الى اراضى قريه سالمه بجميع حدودها وحقوقها
ولواحقها وتوابعها ومضافاتها ومرافقها ومراسمها ومسكنها
ودمتها وحيطانها وحدراتها وسادرها واراضيتها السقيه
والعذية السهليه والجلية العامرة وغير العامرة واشجارها
والثمرة وغير الثمرة وكرومها.. العاقرة وغير العاقرة وانهارها
والبحار و سواها السابحة وعبودها وتالها وجبالها
واوردها ومروجهها ومرابعها ومحتشها ومحتطها وكل حق هو
للقرية المحدودة المذكورة معروفاً بها ومنسوب اليها داخل
فيها وخارج عنها على ما هي الوجوه كلها والاسباب
باسرها واجمعها وحذاقيرها من الامير الاسف ساسار
الكبير العالم العادل المؤيد المنظر المنصور المجاهد المرابط
المتأثر العازى ناصر الدين معز الاسلام والمسلمين
قاتل الكفرة والمشركين سيد الامراء في العالم عضد الملوك
والسلطانين نصير امير المؤمنين ابى المحامد محمد بن الحسين
من ابى الغوارس النبويه شى يومئذ بدار الملك قونه المحروسه
شيداً لله بما فى سعده وبيت او احمى مجده وعكس الى
المنيا اماناً فى ضده واشترى هو من الباع المذكور خلد الله
ملكه جميع هذه القرية المحدودة المذكورة بتامها
وكما لها بثمان مبلغه من الدرنا نيز البحر المصريه الجيده الوازنه

71) 657 yılının ilk ayı olan Muharrem'in 21 inde (18 Ocak 1259) yazılmıştır.

73) Hamd yalnız Allah'ındır. Efendimiz Pey-

74) gamber Muhammed'e ehl-i beytine Allah'ın namazı olsun, Selâmlar olsun Allah bana yeter, en iyi vekilimdir (dayanağımdır).

(Tanıklar ve tanıklık ifadeleri :)

- 1) Okunamayan bir imza
- 2) Bu ikrar ve satışa beni ki, **Ebubekir binü'l-Hüseyni'd - Düleci'yim**, Allah âkıbetini iyi etsin, Efendi, Sultan, Allah mülkünü pâyidar etsin, tanık tuttular. Bu benim yazımdır.
- 3) Efendimiz, yaztân-ı a'zam (ulu sultan), Allah mülkünü pâyidar etsin, beni, ki **Yusuf bin Abdullah'ım**, Allah sonunu iyi etsin, (Huccet) tarihinde, bu ikrar ve satış ile semenin kabzına tanık tuttu. Bu benim yazımdır.
- 4) **Ali binü'l-Hüseyn** buna tanık olup bu onun yazısıdır.
- 5) İkinci kelimesi **Akdışli** diye okunabilen iki kelimelik bir imza.
- 6) Satışın sıhhatına, Allah sonunu iyi eylesin, **Eşer bin Abdülhamid'ül - Ferisi** tanıklık eder.
- 7) Buna **Eyne bin Abdullah** tanık oldu, eliyle yazdı.
- 8) Hâkimin, Allah muvaffakiyetlerini dâim etsin, verdiği hükme, Allahu Tealâ'nın en hakıyr **Mahmud bin Said bin Yusuf**, Allah âkıbetini iyi eylesin, tanıklık eder.
- 9) Arap ve Acem krallarının efendisi, Allah mülkünü pâyidar etsin, beni ki **Ahmed bin Hurremi'l - Kayseri'yim** derc olunan ikrarına tanık tuttu.
- 10) Efendi, mülk sahibi sultan, Allah mülkünü pâyidar etsin, beni ki **Yaramaz bin Mehmed bin Mahmud'um**, Allah âkıbetini iyi etsin, içindeki ikrarına tanık tuttu.
- 11) Ben **Ebubekir bin Memi binü'l - Hâc Ali** bunun muhtavasına tanıklık ederim. Kendi el yazımdır.
- 12) **Ahmed bin el - Hasan** buna tanıklık eder. Kendi el yazısıdır.
- 13) Adâletli hâkim, kadılar kadısı, milletin ve dinin emiri, hükmettiği ilden gölgesi eksik olmasın, verdiği hükme ve bunun yürürlüğüne tanık tuttu. Ben **Mervî (Merûzi), mahfel emiri Ali bin Mehmed** buna tanıklık ederim.
- 14) Baş tarafta adı zikredilen hâkim, Allah yüksekliğini dâim etsin, verdiği mezkûr hükme beni tanık tuttu. Ben **Hasan bin Ebibekir bin el - Hüseyn et - Türkistâni'yim**. Aynı tarihte.
- 15) Kadılar içinde en kudretlisi, faziletli, âlim, imam, efendi, Allah şanı dâim etsin, kendi katında sâbit görülüp sıhhatına hüküm verdiği hususa, beni ki **Hüseyn bin Mehmed bin Yusuf el - Hâfız el - Konavi (Konyalı)** yim, mezkûr tarihte, beni tanık tuttu.
- 16) Yukarısında adı zikredilen, adâletli hâkim, beni ki **İzzeddin Yusuf bin Ömer bin Yusuf et - tacir'im**, beni tanık tuttu. Emri üzerine, bunu yazdı.
- 17) Verdiği hükme, Allah şanı dâim etsin, hâkim, beni ki **Abdülcebâr bin Nâsir bin Ebi Saad et - Tebrizi'yim**, beni tanık tuttu. (Ayrıca, İkrar sâhibinin, Allah saltanatını dâim etsin, ikrarına da, yukarıda yazılı tarihte (tanıklık ederim). Bu benim yazımdır.
- 18) **Ahmed bin Mehmed bin Ali el - Kırşehri**, bu tarihte, aynı tanıklıkta bulunur.
- 19) Babası kazvinliğ olan **Mehmed bin Ebibekir**, hâkim'in, Allah itibarını dâim etsin, verdiği hükümüne tanıklık eder. El yazısıdır.
- 20) **Mekkî bin Abdülkerim el - Esedâbâdî** hâkimin, Allah sâyesini genişletsin, verdiği hükme tanıklık eder. El yazısıdır.

عنا

اشهدني المولى السلطان خلد الله ملكه على ذلك الاقرار والمبايعه
وانا بكر بن الحسين الدلي احسن الله عواقبه وهذا خطي
اشهدني مولانا السلطان الاعظم خلد الله سلطانه على هذه الاقرار
والمبايعه وقبض الثمن وانا يوسف بن عبدالله احسن الله خاتمه
تاريخه وهذا خطي
شهد بذلك على بن الحسين وهذا بخطه
لاعره القديشلى
يشهد على صحة المبايعه اشهر بن عبد الحميد بن محمد العري
احسن الله خاتمه
شهد بذلك امه بن عبدالله وكتب بخطه
يشهد على حكم الحاكم ادام الله توفيقه احقر عباد الله تعالى
محمود بن سعيد بن يوسف احسن الله عاقبه
اشهدني المولى ملوك العرب والعجم خلد الله ملكه على اقراره
كفاة وانا احمد بن حرم الفيحوى
اشهدني المولى المالك السلطان خلد الله دولته على اقراره بما فيه وان
امر بن محمد بن محمود احسن الله عاقبي
شهد بما فيه وانا ابو بكر بن محي بن الحاج على وكتب بخطه
شهد بذلك احمد بن الحسن وكتبه بخطه

اشهدني الحاكم العادل قاضى القضاء أمير الملة والدين وام طه على
حكمه وامده وقد شهدن عليه وانا علي بن محمد المرزى مبر المحفل
اشهدني الحاكم المذكور اعلاه ادام الله علاه على حكمه المذكور
فيه وانا الحسين بن ابى بكر بن الحسن التركستاني فى تاريخه
اشهدني المولى الامام العالم الفاضل افاض القضاء والحكام مد الله
الله ظله على ما ثبت عنده وحكم بصحته وانا الحسين بن يوسف الحافظ
الفتوى فى التاريخ الملبور
اشهدني الحاكم العادل المذكور اعلاه روانا عن الدين يوسف بن
عمر بن يوسف الناجر وكتب بأمره

اشهدني الحاكم ادام الله ظله على حكمه وانا عبد الجبار بن ناصر بن
ابى سعد التبريزى وعلى اقرار المقرام الله سلطانه (سلطانه)
فى تاريخ المذكور اعلاه وهذا خطي

يشهد بمثله احمد بن محمد بن على القرشهرى فى تاريخ (-)

يشهد على حكم الحاكم مد ظله محمد بن ابى بكر القرزوبى ابو حره بخطه
يشهد على حكم الحاكم مد ظله مكى بن عبد الكريم الاسد ابادى وكتبه بخطه
يشهد على حكم الحاكم المذكور اعلاه وام علاه بما فيه تحريره مؤيد
بن مسعود الاسد ابادى
يشهد على حكم الحاكم مد ظله ابو بكر بن صديق بخطه

21) Yukarıda adı zikredilen, yüksekliği dâim olsun, hâkimin verdiği, içinde yazılı olan hükümüne **Müeyved bin Mes'ud el - Esedâbâdî** tanıklık eder. el yazısıdır.

22) **Ebubekir bin Sıddık**, hâkimin sâyeleri büyük olsun, verdiği hükme tanıklık eder. El yazısıdır.

- 23) Yukarıda adı tescil edilen hâkim, yükseklîği dâim olsun, dava gördüğü kaza ettiği ve hüküm verdiği mecliste, katında sâbit görülerek, tahrir ettiği şekilde verdiği hükme tanık tuttu. Yazan **Ahmed bin Mehmed bin Şâkir el-Ke'âlî (?)**. Aynı tarihte.
- 24) Allah sâyelerini büyütsün hazretlerinin verdikleri, yazılı hükme **Ishak bin Süleyman en-Nahcivânî** tanıklık eder. Kendi izinleriyle bunu bu tarihte yazdı.
- 25) Babası **Esedâbâdi olan Yahya bin Müeyyed bin mes'ud**, Allah sâyelerini büyütsün hazretlerinin, içinde yazılı, verdikleri hükme tanıklık eder.
- 26) Yukarıda adı yazılı hâkimin verdiği hükme Tanıklık eder, Yazan **İsâ bin el-Hâc Ahmed**.
- 27) **İzzeddin Yusuf**, Allah sâyelerini büyütsün hazretlerinin içinde yazılı hükmüne tanıklık eder.
- 28) Allah sâyelerini büyütsün hazretlerinin, içinde yazılı hususta verdiği hükme **Sa'adeddin bin Ramazan bin Ayaz et-tâcir** tanıklık eder. Bunu izinleriyle yazdı.
- 29) Yukarıda yazılı hükmüne, Allah sâyelerini büyütsün, hâkim beni tanık tuttu. Ben **Nahcivânî mutabbib (hekim) Mehmed bin Ebilfezâil**, bu da benim yazımdır.
- 30) **El-Hacı Hasan bin Hüseyin es-Selmânî** hâkim için tanıklık eder. Kendi eliyle yazısıdır.
- 31) Hâkimin, Allah itibarını dâim etsin, yukarıda tescil edilen hükmüne, yazıldığı üzere **Yakub bin Resid bin Derviş (?) el-kazzâz** tanıklık eder. Bunu musaadeleleriyle yazdı. Allah fazlını dâimetsin,
- 32) ... hâkimin içinde yazıldığı üzere, verdiği hükme **Yekarslan bin Resid bin Ah-sen** tanıktır. Kendi eliyle yazdığıdır.
- 33) **Bekir bin Abdulaziz es-Selmânî** hâkim tanıklık eder. Bunu emirleri üzerine yazdı.
- 34) Allah sâyelerini büyütsün hazretlerinin verdikleri hükme **El-Hâc Musa bin İna-yetullah (?)** tanıklık eder. Buna, kendi izinleriyle yazdı.
- 35) Allah sâyelerini dâim etsin yukarıda adı yazılı mezkûr hâkimin verdiği hükme, ben **el-Hâc Mehmed bin el-Hâc Ebubekir** tanıklık ederim. El yazımdır.
- 36) Fazlını dâim etsin hâkimin, mazmununda yazılı hükmüne, **Ebu bekir bin el-Hâc İsmail** tanıklık eder. El yazısıdır.
- 37) Mezkûr hâkimin, Allah fazil ve bereketini artırсын, verdiği hükme, ben **Bahâ-dür bin** tanıklık ettim. Aynı tarihte. El yazımdır.
- 38) Mazmununa ve yazılının sıhhatına (doğrulukuna) **Şaban bin Ridvan** tanıklık eder. Yerlerine, izinleriyle bunu kendi yazdı.
- 39) Hâkimin verdiği hükme **İdik (Aydın ?) bin Doğanşah bin ...** tanıktır. Kendileri yerine bunu emirleri üzere yazdı.
- 40) Mezkûr hâkimin, Allah fazil ve bereketini dâim etsin, verdiği hükme ben yaratıkların en güçsüzü **Türki (?) bin el-Hâc el-Aksarâyi**, Allah sonunu iyi eylesin, tanıklık eder.
- 42) Bu kitâbin (yazılı belgenin) nazmununa **Yusuf bin İsa** tanıklık eder. Kendi yerlerine bunu emirleri yazdı.
- 43) Hâkimin, Fazlı dâim olsun, verdiği hükme **Abdi bin Osman bin Ömer et-Tâcir** tanıklık eder. Emirleri üzerine bunu yazdı.
- 44) Allah sâyelerini büyütsün, (hazretlerinin) verdiği hükme **İsâ bin Mehmed** tanıktır. Kendi eliyle yazdı.
- 45) Hâkimin verdiği hükme **Mahmud bin... et-tâcir** benzer bir tanıklıkta bulunur. (Kendi) yazdı,

- ٢٣ - شهد الحاکم المسجل اعلاه وام علاه في مجلس حكمه وقصائه بما سب اليه من الثبوت والحكم حسبما وضع به خطه فشهدت عليه كتبه احمد بن محمد بن شاكر الكلائي في تاريخه
- ٢٤ - يشهد على حكمه مد الله ظله بما فيه استحق المنجواني حرره باذنه في تاريخه
- ٢٥ - يشهد على حكمه مد الله ظله بما فيه يحيى بن مؤيد بن مسعود الاسد ابادي
- ٢٦ - يشهد على حكم الحاکم المذكور اعلاه كتبه عيسى بن الحجاج احمر
- ٢٧ - يشهد على حكمه مد الله ظله بما فيه عز الدين يوسف
- ٢٨ - يشهد على حكمه مد الله ظله بما فيه سعد الدين بن رمضان بن اياز التاجر وكتبه باذنه
- ٢٩ - اشهدنى على حكمه الحاکم مد الله ظله اعلاه وانا محمد بن ابي الفضال لمطيب النجواني وهذا خطي
- ٣٠ - يشهد على حكم الحاکم الحجاجي حسن بن حسين السلمانى وكتب بخطه
- ٣١ - يشهد على حكم الحاکم المسجل اعلاه ادام الله اعلاه بما فيه يعقوب بن رشيد بن درويش القزاز وكتبه باذنه
- ٣٢ - تشهد بما فيه على حكم الحاکم امير ادام الله فضله بك ارسال بن شيد بن احسن وكتبه بخطه
- ٣٣ - يشهد على الحاکم بكر بن عبدالعزيز السلمانى وكتب بامره
- يشهد على حكم الحاکم مد الله ظله، الحجاج موسى بن عنابة الله وكتبه باذنه
- ٣٥ - اشهد على حكم الحاکم المذكور ادام الله ظله وانا الحجاج محمد بن الحجاج ابو بكر بخطه
- ٣٦ - يشهد بمضمونه على حكم ادام الله فضله ابو بكر بن الحجاج اسماعيل بخطه
- ٣٧ - شهدت على حكم الحاکم المذكور ادام الله فضله وبركته انا بهادر بن المورى بخطه في التاريخ
- ٣٨ - يشهد بمضمونه وصحة المکتوب شعبان بن رضوان وكتبه عنه بامره
- ٣٩ - يشهد على حكم الحاکم المذكور ايد بك بن طغان شاه بن ليلو رضوان وكتبه عنه بامره
- ٤٠ - شهد بمضمونه على حكم الحاکم ادام الله فضله اسماعيل بن خسرو شاه البزاز بخطه
- ٤١ - يشهد على حكم الحاکم المذكور وام فضله وبركته وانا اضعف الخلاق تركي بن الحجاج اورى الاقترافى ؟ احسن الله عواقبه
- ٤٢ - شهد بمضمون هذا المکتوب يوسف بن عيسى وكتبه عنه بامره
- ٤٣ - يشهد على حكم الحاکم دام ظله عبدى بن عثمان التاجر وكتبه بامره
- ٤٤ - يشهد بذلك ومثله على حكمه محمود بن ابي النصره - التاجر وكتبه
- ٤٥ - احوال كواهمى دهد... عبدى بن محمود بن جعفر الارموى التاجر وكتبه بامره
- ٤٦ - شهد على حكم الحاکم عبدالصمد بن نجيب الحجار وكتبه بامره
- ٤٧ - اشهدنى الحاکم العادل المذكور اعلاه وانا الحسين بن عمر بن احمد بخطه
- 46) **Abdi bin Mahmud bin Cafer el-Urmevi et-tâcir** tanik olduğu durum için tanıklık eder. Emirleri üzere bunu yazdı.
- 47) Hâkimin verdiği hükme **Abdüssamed bin Necib el-Haccâr** tanik oldu. Emirleri üzere bunu yazdı.
- 48) Adı yukarıda yazıla olan Hâkim ben ki **Hüseyin bin Ömer bin Ahmed'im** beni tanik tuttu. **El yazımdır.**

İKİNCİ MURAD'IN VASIYETNAMESİ

Mithat SERTOĞLU

Başbakanlık Arşivinde 162/14 sayıda kayıtlı bulunan bu belge, katalogda İkinci Murad'ın Bursa'daki camii-nin vakfiyesi olarak kayıtlı bulunmadır. Ancak, bunu incelediğimiz zaman belgenin bu camiye aid bir vakfiye olmayıp İkinci Murad'ın hicrî 850 yılı Cemaziyelevvel ayı ortalarında - Temmuz 1446 - yani vefatından beş buçuk yıl kadar evvel hazırlanmış bir vasiyetname olduğunu gördük. İkinci Murad bu vasiyetnamede Saruhan'da bulunan malından yirmi bin filorinin Mekke ve Medine fukarasına ve bu şehir halkından Kur'anı Kerim ve tevhid okuyup sevabını kendisine itâ edenlere Beyt-i Mukaddes - yeni Kudüs - fakirlerine ve Mescid-i Aksa'da Sahre Mescid'inde Kur'anı Kerim ve tevhid okuyanlara v.s. verilmesini, yakut yüzüğünün satılarak bedelinin kendi ruhu için gece gündüz Kur'anı Kerim okuyanlara, elmas yüzüğünün bedelinin de gömülmesinden evvel ve sonra tevhid okuyanlara, kendi üzerindeki hac farzının iskatı için birisine hac ettirilmesine harcanmasını, hiylesiz olarak namaz iskatının yapılmasını, Bursa'da oğlu Alâeddin'in üç dört zira' ötesine tabutsuz olarak gömülmesini, basit bir türbe yapıp Allahın rahmeti olan yağmurun üzerine yağması için üstünün açık bırakılmasını, yanına kimsenin gömülmemesini, Bursa şehrine Perşembe günü getirilip toprak altında yatışının ilk gecesinin Cuma gecesine olmasını, kölelerinin azad edilmesini istemekde, bu işlerin yapılmasına Vezir-i Âzam'ı memur ve Bursa Kadı, Nâib ve Müder-

risini de nâzır tâyin etmektedir. Vasiyetnamesinin şahidleri Ethem Oğlu Halil, Abdullah Oğlu Sadık ve Abdullah Oğlu İshak'dır.

Vasiyetname orijinal ve arabcadır. Devrin tipik sülüs yazısıyla yazılmış olup, asıl metin 61 satırdır. Belgenin tümü 204×22.5 ve yazılı kısım 177×16 santimetre eb'adındadır.

Vasiyetnamenin fotokopisini ve türkçeye tercümesini veriyoruz :

TEVEKKÜLÜM HÂLİKİMEDİR

RAHMAN VE RAHİM OLAN ALLAH'IN ADIYLA

(Kadının tasdiki)

Bu vasiyette olanlar yanımda geçti Ben bunları vasiyet edenden şifâhen duydum. Allah hayırlarını kabul etsin. Ben ganî olan Allah'ın rahmetine muhtac Feramüzi Oğlu Mehmed. - Allah'dan - yardım görmüş asker kadısuyum. Allah ilâhî fazlıyla onları (yani kendisini ve baba sını) afix etsin.

Görüş sahibi olanların gözlerinden gaflet karanlığını açıp kaldıran Allah'a hamdolsun. Efendimiz Muhammed'e ve onun iyi ve güzel ve temiz soyundan olanlara selâvat olsun. Bundan sonra: Her türlü noksanlardan uzak olan Yüce Tanrı; Ulu Sultan, Büyük Hâkan, ümmetlerin idaresine mâlik, Arab ve Acem meliklerinin efendisi, gazî ve mücahidlerin yardımcısı kâfir ve müşriklerin katili, azgın ve inadcıların kahr edicisi,

zaif, miskin ve fakir Müslümanların yardımcısı, denizlerin ve karaların sultanı, fetih babası, şehid Sultan Bâyezid Oğlu kutlu Sultan Mehmed Oğlu Murad Hanı, Yüce Tanrı mülkünü ve saltanatını dâim etsin, herkesin ölümü tadacağını ve dünyada olan herkesin fâni olacağını ve ancak celâl ve ikram sahibi Allah'ın baki kalacağını bilmeğe ve Ulu Allah'ın «sizleri dünya hayatı mağrur etmesin. Gururlanmayın. Gurur Allah'a mahsusdur.» sözünü mülâhaza etmeğe, Allah'ın salât ve selâmı üzerine olan (Peygamberimizin) «Vasiyet edecek varlığı - bir şeyi - bulunan Müslümanın vasiyeti yanında yazılı olarak bulunmadıkça iki gece yatmaya hakkı yoktur.» sözünü sıkı sıkı tutmağa muvaffak etti. Kendisi, Allah hayrını kabul etsin, iyi niyetle ve saf inanışla sekiz yüz elli yılının Cumadelulâ ayının yedinci günü Saruhan memleketinde bulunan malının üçte birini vasiyet etti ve o maldan aşağıda harcama şekli açıkca bildirilecek on bin filori tâyin etti. Üç bin beş yüz filori Mekke, Allah onu şerefli etsin, fukarasına ve diğer üç bin beş yüz (filori) yine öyle, Allah'ın salât ve selâmı üzerine olsun, Peygamberimiz şehri (Medine) fukarasına harcansın ve ondan beş yüz (filori) yine öyle Mekke ahalisinden Kâbe ve Hatîm arasında toplanarak yetmiş bin kere lâilâhe illâllah kelimesini zikr edip sevabını adı geçen vasiyet sahibine itâ edenlere, Allah hayırlarını kabul etsin, harcansın ve ulu Kur'anı defalarca hatm edip yine sevabını adı geçen vasiyet sahibine ita edenlere, Allah iyi işlerini kabul etsin, harcansın ve yine o paradan beş yüz (filori), Allah'ın salât ve selâmı üzerine olsun Peygamberimiz şehri (Medine) ahalisinden Peygamberimizin salât ve selâmı ona olsun, Mescidinde toplanıp Ravza-i Mutahhara'ya (Peygamberimizin kabri) karşı oturarak yetmiş bin kere lâilâhe illâllah kelimesini zikredip sevabını adı geçen vasiyet sahibine ita edenlere ve Kur'a-

nı Kerim'i defalarca hatm edip sevabını vasiyet sahibine ita edenlere, Allah hayırlarını kabul etsin, harcansın ve geri kalan iki bin (filori) den bin beş yüzü Bey-i Mukaddes'in fakirlerine ve kalan beş yüzü Mescid-i Aksâ'da Sahre kubbesinde yetmiş bin kere lâilâhe illâllah kelimesini ve defalarca Kur'anı Kerim'i okuyanlara harcansın. Böylece adı geçen on bin filori bitti. Allah'ın, meleklerinin ve bütün halkın lâneti bunları duyduktan sonra değiştirenlerin üzerine olsun. Bundan sonra o maldan ayrıca harcanması aşağıda tafsilâtiyle anlatıldığı gibi on bin filori daha vasiyet etti. Allah hayırlısını kabul etsin. Yedi bin filorisi vakf eden için her gün ve her gece bu filori bitene kadar tecvidle güzel Kur'anı Kerim okuyanlara ve sevabını vasiyet edene itâ edenlere, Allah hayırlısını kabul etsin, bini (her ayın) ilk gününde seyyidlere (Peygamberin soyundan gelenlere) ve son bini, salât ve selâm üzerine olsun, Peygamberimize yetmiş bin salâvat okuyanlara ve sevabını vasiyet edene itâ edenlere, Allah hayırlarını kabul etsin, harcansın ve ayrıca bin (filori) de yine o zâta yetmiş bin kere lâilâhe illâllah kelimesini zikr edenlere ve sevabını vasiyet edene itâ edenlere, Allah iyi işlerini kabul etsin, harcansın. Bu on bin de tamam oldu. Bunları duyduktan sonra değiştiren olursa Allah'ın, meleklerinin ve halkın hepsinin lâneti üzerine olsun. Bundan sonra (şöyle) vasiyet etti; Allah hayırlarını kabul etsin. Kırmızı yakuttan kaşısı olan bir miskalden fazla ve yanında bir deliği bulunan yüzüğünün satılmasını vasiyet etti. Bu yüzüğü kendisi doksan beş bin dirheme satın almıştır. Bu para, bitinceye kadar ruhu için gece ve gündüz Kur'anı Kerim okuyanlara harcansın. Bunu duyduktan sonra değiştiren olursa Allah'ın, meleklerinin ve halkın hepsinin lâneti üzerine olsun ve yine kaşısı elmas olan yüzüğünün de satılmasını vasiyet etti. Parası, kendisinin gömülmesinden

evvel ve sonra yetmiş bin kere lâilâhe illâallah kelimesini zikir edenlere harcansın. O vakit satılmazsa bir yerde rehlin bırakılsın, borç para alınıp anılan yerlere harcansın. Ondan sonra satılır ve borç ödenir. Bunu duyduktan sonra değişdiren olursa Allah'ın meleklerinin ve halkın bütün lâneti üzerine olsun. Bundan sonra üzerinden hac farzını iskat için (birisine) hac ettirilmesini vasiyet etti. Bu maldan hac edecek kimseye bin filori harcansın. Bunu duyduktan sonra değişdiren olursa Allah'ın, meleklerinin ve halkın bütün lâneti üzerine olsun ve hiylesiz olarak namazını iskat etmeği vasiyet etti ve bunun için adı geçen paradan yettiği kadar harcansın. Bunu duyduktan sonra değişdiren olursa, Allah'ın, meleklerinin ve halkın hepsinin lâneti üzerine olsun. Yine adı geçen Bursa'da oğlu Alâeddin'in yanına, üç dört zira' uzağına gömülmesini ve (Nâşının) gelen sünnete göre toprak üzerine konulmasını ve sultanlar serdabı gibi serdab yapılmamasını vasiyet etti ve mezarının avlusuna dört duvar yapılmasını ve Kur'an okuyanların oturması için dört taraftan üstlerine dam konulmasını ve damın ortasının da Allah'ın rahmetleri eserlerinden olan yağmurun mezarı üzerine yağması için açık bırakılmasını vasiyet etti. Bunların yapılması için o paradan beş bin filori harcansın. Oraya evlâdından ve akrabasından hiçbirinin konulmamasını vasiyet etti. Yine vasiyet etti ki, eğer ömrü vefa etmezse, Allah ömrünü uzatsın, Allah'ın yardımıyla Bursa şehrinde. Oraya getirilsin, Perşembe günü Bursa şehrine varıp yer altında yatışının ilki Cuma

gecesi olsun. Bundan sonra dedi ki: Şimdi mâlik olduğum kölelerin hepsi ve bundan sonra mâlik olacaklarım, trkcede Yan Oğlu adı verilen ve gerek şimdi benim yanımda ve yahut bir memuriyete çıkmış olanlar olsun, ölüm hastalığımdan kırk gün evvelinden itibaren hr olsunlar ve yine dedi ki, benimle memleketleri olan Saruhan'dan Edirne'ye gelen kölelerin hepsi, onlardan benimle Edirne'de bulunanlar ölüm hastalığımdan kırk gün evvel hr olsunlar.

Bundan sonra şöyle vasiyet etti; Allah iyiliklerini kabul etsin, Osmanlı memleketinde büyük vezir olanı bu hayır hakkında bu paradan zikir olunduğu miktarda harcamak üzere ve Bursa kadısı olan zatı ve Bursa'da nâib bulunan zatı ve Bursa medreselerinde müderris olan zatı da vasiyete nâzır tâyin etti. Onlar, tasarruf cihetlerini bilirler. Vasiyetin yerine getirilmesinde ve bu malların hepsinin masraflarına harcanması hususunda yardım ederler. Bunlar, sekiz yüz elli senesi Cumadelâhire ayının ortasında yazıldı.

*Buna şahid olan
Ethem Oğlu Halil
Allah onu affetsin.*

*
**

*Buna şahid olan
Abdullah Oğlu Sadık
Allah onu affetsin.*

*
**

*Buna şahid olan
Abdullah Oğlu İshak
Allah onu affetsin.*

توکل علی اللہ

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

تَعَلَّمَ كَاشِفُ ظِلْمَةِ الْعَفَلِ عَنْ جَاوِدِ الْأَبْصَارِ وَالْقَلْبِ عَلِيٍّ

آ

والمطعمي جودها على يد عمر بن حيوه الدين بن سيرين
الله عليهما السلام في شهر ربيع الثاني سنة ١٠٠٠
مكة المكرمة

فأوصى قبل الله تعالى خير آية عن خلوص النيء وصفه الطوي
المتن

سنة ١٠٠٠
مكة المكرمة

للسابع من خطي الأولى سنة ١٠٠٠
مكة المكرمة

حينئذ عيتبها سبع عشرة الأولى
هذا التفصيل الذي لا
يتم إلا

فمنها أفقر من ذلك المبلغ إلى فقراء مكة
وهي سنة ١٠٠٠
مكة المكرمة

منها أيضاً إلى فقراء مدينة الرسول صلى الله عليه وسلم
وهي سنة ١٠٠٠
مكة المكرمة

يجمع من أهل مكة الكعبة والقطيف في كل سنة
وهي سنة ١٠٠٠
مكة المكرمة

...
القرآن العظيم ما كان يبتغى تلك الثمينة كاملة فبذلك بعد ما

والنابى جمع شمل وهو قبل الله تعالى خير آية بعثه لآلاف الفان

من ذلك المالك على هذا التفصيل الذى يذكره في

القراء الجوزية لغة واعلم ان القرآن المحمد كليم وآية الخوان

ويطون قوله وهو قبل الله تعالى خير آية بعثه

في يوم الاول والآخر الذى تصلى على النبي صلى الله عليه وسلم

ويطون قوله وهو قبل الله تعالى خير آية بعثه
...
...
...

...
...
...

ويصلي تواباً للمؤمنين قبل الله تعالى

لا اله الا الله سبحانه وتعالى وعظم توابه للمؤمنين

فمن تذر بعد ما سمع فعليه لعنة الله والملائكة والناس اجمعين

تعالى خيراً من ذلك الذي لم يفتأ راجعاً في التوب

وفي جنبه تقيته فكان أشد الامور التي يحذرها

تمت الى يعرف على القرآن المجيد في اليوم الذي انزل فيه

فعلية لعنة الله والملائكة والناس اجمعين

يصف تمنا الى يذكر في كل الاوقات لله سبحانه وتعالى

فَبَلَدٍ فَبَدْوٍ كَذَلِكَ وَأَنْ يُسَمَّيَ ذَلِكَ الْوَقْتِ ^{بِسْمِ اللَّهِ}

مَا يَصِفُ الْوَعْدَ كَمَا تَسْمَعُ وَيُؤَدِّي الَّذِي فِي بَدْوٍ بَعْدَ مَا ^{وَاللَّهِ لَعَلَّكُمْ لَعَلَّكُمْ لَعَلَّكُمْ}

وَالنَّاسُ يَشْرُونَ صَوْتَهُ عِنْدَ السُّفْطِ فَرَضَ عَلَيْهِ ^{صَوْتَهُ عِنْدَ}

أَلْفَ أَلْفٍ مِمَّنْ فِي ذَلِكَ مَا لَمْ يَدْرِكْ بَعْدَ مَا سَمِعَ فَعَلِيَ ^{لَعَلَّكُمْ لَعَلَّكُمْ لَعَلَّكُمْ}

وَأَوْصَى أَنْ يَسْقُطَ صَوْتُهُ بِالْجَيْدِ وَيَضْرِبُ فِي ذَلِكَ ^{فِي ذَلِكَ}

بَعْدَ مَا سَمِعَ فَعَلِيَ لَعَلَّكُمْ وَاللَّيْكُ وَالنَّاسُ يَحْمِلُونَ ^{فِي ذَلِكَ}

جَنْبَ طَرَفِ السُّلْطَانِ عِلَالَةَ الَّذِي يَحْيِي نَسَبَهُ ^{بَعْدَ}

وَيُوضَعُ عَلَى الرَّبِّ كَمَا يُولَدُ لَهَا نَسَبُهُ وَيَحْمِلُ ^{بَعْدَ}

الفعة ويمن قوا بالموصى للذكر قبل الله خير اني يخفى ^{للعظم} القرآن

ملا كعدية يعطون قوا بالموصى للموت القيد لله حين اني ^{خسوا} ^{منها}

ايضا الى يحتجون من اهل بيته صلى الله عليه وآله ^{عليه الصلاة} ^{وسلامه}

والاخرى تفيد في روض الطهارة في ذكره ^{والله} ^{شفيق} ^{الذي} ^{لا} ^{يؤذي} ^{شيئا}

الفعة ويمن قوا بالموصى لله حين اني يخفى ^{الظيمة} ^{القران}

ملا كعدية ويمن قوا بالموصى لله تعالى خير اني ^{منها}

الافنية الباقية الف وخمس ايدى الى قراءة ^{نفسه} ^{في} ^{القران} ^{الذي} ^{لا} ^{يؤذي} ^{شيئا}

يحقق في المسجد الاضواء قبل الصخرة في ذكره ^{بصحة} ^{الفعة} ^{الذي} ^{لا} ^{يؤذي} ^{شيئا}

وكانت بيني وبينها التي تجد لك البراءة في وقتها

بجانب الأبرياء على تحنها الفروع ويكون وسط السقف

تيزل على اللقدغيت هو آنا محمد الله ويصرف الجنايات

أفلا عرف ذلك للآ وأصله لا يوضع بعد

واقربا وطول البريق من عدد العرة باليقين ملك

يؤب باليهما حيث يصد اليها في يوم الخميس

ليلا الجمعة فالكل عبد الملك الأرو وساطة عبد الله في الحج

سواء كان عند الأرو أو خرج للنصب فلكم خافله من

Handwritten signature or scribble in the bottom right corner.

يَا وَفَا لَكَ عَبْدًا مَعِي مَلَكَ صَارَ خَانَ الْمَدِينَةِ ^{وَالطَّائِفِ}

وَمَعِي فُلَانٌ فِي النَّاسِ الْمَذَكَّرِ فَيَكُونُ قَبْلَ مَضَى ^{بِأَيْضِ نَوَاكِبِ}

تَمَّ أَوْ تَقَبَّلَ اللَّهُ سِنَانًا أَيْ نَكُونُ فِي تَرْكِيهِ فِي الْمَلِكِ ^{الْجَمَانِيَةِ}

فِي ذَلِكَ الْخِزْيَانِ فِي الْأَمْوَالِ الْمَذَكَّرَةِ حَسِبَ مَا ذَكَرَ ^{يَكُونُ فَا ضِيَا}

فِي حُسْنِ بَرِّ سَائِلِيهَا وَفِي كَيْفِيَّةِ سَهَابِهَا ^{مَعِي}

يَعْرِفُ حَيْثُ تَصْرَفُ وَيُعْلَمُ فِي تَنْفِيدِ الْقَضِيَّةِ ^{أَوْ أَيْضًا}

ففي حُسْنِ بَرِّهِمْ سَأَوْفَاءُ بِهَا وَهَدِيَتْ ...
يعرفون حياناً تصرفهم ويعلمون في تنفيذ الوصية

ألى صابرها ألي فوره و علي سينزلك وقع في الأثر
في الأثر

تربوا في الفخر في شهر رمضان
علي

علي
شهادته
لله

GERMİYANOĞLU YAKUP II. BEYİN VAKFİYESİ

Feridun Nafiz UZLUK

*Benim Devletlu Sultanım akibetin
hayır olsun*

*Yediğin bal ile kaymak yürüdüğün
çayır olsun*

L Â E D R İ

Germiyan oğlu Yakup Beyin, Mevlâna'nın makamında oturan Cemaleddin Çelebi bin Âdil Çelebiye, Evaili Zilkade 825/22 Ekim 1422 tarihinde vermiş olduğu, orijinali elimizde bulunan Vakıfname, birkaç cihetten önemli olduğu için, yayınlanmasını uygun görmekteyim. Vakfiye'de 4 türlü şahıs vardır:

- 1 — Vâkfi yapan, vakfiyeyi tanzim ettiren emir Yakup Bey Çelebi; Germiyan Hükümdarı olup Süleyman Şah bin Mehmet Çağşadan Bey bin Yakup Bey bin Seyfeddin Alişir Bey bin Yakup Bey bin Kerimeddin bey (!).
- 2 — Murat Bey, Osmanlı Müverrihlerinin sonradan Sultan diye adlandırdıkları, gerçekte ise bütün o devir kaynaklarının bey dedikleri zat olup, bin Çelebi Mehmet Bey bin Yıldırım Bayezit Bey bin Murad-ı Hüdavendigâr Bey bin Gazi Orhan Bey bin Gazi Osman Bey bin Ertuğrul Bey bin (!).
- 3 — Cemaleddin Çelebi, Mevlâna makamında, büyük babası II. Celâleddin Mehmet Ârif Çelebiden sonra bulunmuştur. Ce-

maleddin Çelebinin babası, Âdil Çelebi olduğu, hem bu vakfiyede yazılı, hem bizim elimizdeki silsilenamelerde bildirildiği gibi, Üsküdar Selimağa kitaplığında Emir Hoca Kemankeş bölümünde (414) numarada kayıtlı farsça Menkibül Ârifin مناقب العارفين

isimli Eflâki dedenin şöhretli eserinin hem baş tarafında, hem sonunda (Nesepname-i Hazreti Mevlâna Celâlül Hakı veddin Kaddesesirrehülaziz başlığı altında şöyle yazılıdır: Mevlâna Cemaleddin bin Mevlâna Âdil, bin Mevlâna Ârif, bin Mevlâna Âdil, bin Mevlâna Ârif, bin Sultan Veled bin Sultanul Ârifin Hazreti Mevlâna Celâlül-Hakki veddin bin Sultanul Ulema Kaddesenallahu bi sirrehul aziz bin Mevlâ Hüseyinül Hatibi bin Mevlâna Ahmedül Hatibi bin Mevlâ Mahmut bin Mevlâ Sabit bin Mevlâ Müseyyep bin Mevlâna Hamad bin Mevlâna Abdurrahman bin Hazreti Ebubekiri Sıddik Radiyallahu anhum ve an cemüssehabeti ve anhum ecmain haza esahhül akvali fi nisbeti kaddesallahu sirrehul aziz¹.

1. 1921 yılında yani 48 sene evvel yazdığım notta : 193 yaprak yani 386 sahife, beher sayfada 24 satır vardır. Güzel talik ile yazılmıştır. Cemaleddin Çelebinin silsilenamesi kitabın önünde, sonunda kaydolunduğu-

Eserin sonundaki bu sahih nesebin altında şu ilâveler yazılıdır:

ابراهيم ادم چهار دختر بود، یکی رابه حسین بنحو داده بود حضرت بها ولد از و شد و یکی رابه سلطان محمد حواری زمشاه داده بود و یکی راسطان سنج معاری داده بود و یکی رابه پیر برکات داده بود و آن یک دختر را که بر سلطان حواری زمشاه داده بود. ده پسر بوجود آمد، یکی از ان جمله ملک دانشمند ست دوم ملک ابراهیم سوم ملک غفرالدین چهارم ملک منکوجک پنجم ملک قطب الدین ششم ملک جلال الدین. هفتم ملک شمس الدین هشتم ملک عطا الله، ۲۴ ملک دود و روای دهم غفرالدین و هاده هند و ستانی از حاشیه مناقب العارفین

Görülüyor ki, bugüne kadar elimizde mevcut silsilenamelerde yazılı olanlardan başka bir silsile bulunmadır. Ahmed-i Belhî'den daha yukarıdaki zevatı Eflâkide de kayıtlı olduğu üzere, elimizdeki hilâfetnamelerde de yazılı olduğu üzere ayrıca Elcevahirul Mudia'da, ondan naklen Mevzuatül Ulum tercümesinde de hep bir şekilde yazılıdır. Halbuki burada şimdiye kadar gördüklerimizden ayrı bir nesepname yazılı olduğu için, bunu bildirmeye önemli saymaktayım.

Vakfiye'nin tasdikini yapanlar ile, sağ taraftaki şahitler, o devrin tanınmış bilginleri olduğu gibi, Şeyhi ismi ile Tıp Tarihinde, Edebiyat Tarihinde önemli bir yerin sahibi olan zatin hem babası, hem dedesi gösterilmekte olması bu vakfiyenin önemli özelliklerindedir. Onları ayrıca inceleyeceğiz.

Germiyanogullarının tarihi, ilk zamanlara ait olmak üzere karanlıktadır. Bununla beraber, Ayasofya'daki İbni Bibi'nin 2985 numarada kayıtlı, dünyada tek nüsha, 744 büyük sahifelik eser,

bu aile hakkında bir iki yeni isim verdiği gibi, 1937 yılında bastırduğım Mehtabı Mevlâna'nın sonunda, Sadreddin-i Kunevi'nin «Camiül Usûl, fi Ahâdisü Râsül» ünvanlı 11 ciltlik eserin 2 ve 3 üncü cüzlerinin ilk sahifelerinde, bu cildi evvelinden sonuna kadar Sadreddinden dinleyen zatları sıralarken, 9 uncu sırada Seyfeddin-i Alishir bin Yakup isimli bir zata tesadüf etmekteyiz ki, bu doğrudan doğruya, Alishir oğulları denilen Germiyanların ya dedelerinden birisi, yahut amcalarından birisidir. İbni Bibi Mufasssal Selçuknamesinde S. 500 de Muzaffereddin-i Püser-i Alishir isimli bir zate tesadüf etmekteyiz ki, ordunun subaşıtı yani kumandanıdır. Baba İshak ile yapılan savaşta yenilerek Malatya'ya dönmek mecburiyetinde olduğu yazılıdır. Bu hâdise Alâeddin-i Keykubat'tan sonra 634 de onun yerine cülûs eden oğlu Gıyasuddin-i Keyhusrev zamanında olduğuna göre, onun ölümü de, 644 olmakla oldukça eski bir tarihteki Muzaffereddin Beyi bize haber vermektedir. Malatya'ya gitmesi, Germiyanlı aşiretinin, o dolaylarda oturduğunu anlatır. Bize göre, Germiyanlılar Harzem Türklerindendir. Daha sonra Batı Anadolu'ya yani uçlara doğru göç etmişler, İmâdüddin-i Hazar-ı Dinari isimli bir kumandanın Selçuklular vaktinde Kütahya'yı aldığı, onun adına bulunan bir kitabe ile Sakıp Dedenin Sefinci Mevleviyede, Sultan Veled'in Müridleri arasında bu kumandanın da bulunduğunu anlatır.

675/1277 yılında patlak veren Cimri İsyanı, Zilhicce ayında yani senenin (arabî senenin) sonunda olmasından ötürü, müteakip 17 Muharrem 676 da Cimri'yi Pınarbaşı havalisinde yakalayanlar arasında Hüsameddin bin Alishir isminde bir kumandanın bahsedilmektedir. İbni Bibi Tıpkı Basım, S. 726.

na göre, tarihi yazılı olmayan bu eser, ya onun zamanında yazılmış, yahut o zaman yazılmış bir eserden kopya edilmiş, üstünde ancak Osman bin Ali diye silinmiş bir mühür var başka bir kayıt yok.

İbni Bibi'de ayrıca, Alıcak Noyin'in yanına götürülen ,orada şahadet rütbesi ile müşerref olan zatlar arasında Kerimüddin-i Alishir ismine de rast gelmekteyiz. Ankara'daki Kızılbey Camii'nin 699 da Mimerini onaran büyük emir Yakup bin Alishir adı geçmektedir. Sandıklı'da Kal'a duvarında iken şimdi Çavuş çeşmesinin üzerinde bulunan bir kitabede, Emirül Muazzam ve Mevlâ Âzam Hüsameddünyaveddin Yakub bin Umur diye 725 tarihli bir kitabe dikkatimizi çekmektedir. Konumuzun tek kişisi Yakup bey, Kütahya'daki imaretinin iki tarafında bulunan taş üzerinde «anamın atası Umur Bey» diye söylediği zat, Hüsameddin Yakup Beyin babası olacak. Demek bu zat bizim Yakup Beyin dayısıdır. Yukarıda Alishiroğullarından Hüsameddin, Yakup gibi isimler bulunduğu göre, acaba burada sözü geçen zat Alishiroğullarından mı, yoksa onlara damat mı olmuştur, şahsen bunu çözümlüyecek halde değilim.

Biraz daha beklemek, Kütahya, Denizli, Afyonkarahisar gibi önemli şehirlerle, bütün o civar köyleri birbir gezmek, taş kitabeleri toplamak, fotoğraflarını almak, Vakıf kayıt defterlerini ayrı ayrı incelemek, ellerde mevcut vakfiyeleri toplayıp okumak lâzımdır. Ancak ondan sonra belki bir sonuca varılabilir. Yoksa bugün elde bulunanlarla, böyle bir iddiada bulunmak zamansızdır.

Mevlevî kaynaklarında, bu aileye ait olmak üzere şunları bulmaktayız:

1 — Sultan Veled'in bastırıldığı divanında Kütahya şehrini öven 9 beyitli gazel, biraz sonra onun hem metnini, hem tercümesini vereceğiz.

2 — Eflâki Dedenin Menakibül Ârifin isimli Âriflerin menkabeleri anlamına gelen farsça eserinde Kütahya ile ilgili üç ayrı hikâye.

3 — Esrar Dede'nin henüz basılmamış Mevlevî Şairleri Tezkiresinde bulunan Derviş Niyazi'nin tercümei halindeki önemli bir kayıt.

4 — Elimizde mevcut Silsilenameler.

5 — Eflâki Menakıbının yazma nüshaları sonunda bulunan Nesebnamelerdeki kayıtlar.

6 — Bize kadar sürüp gelen menkabelerde, Sultan Veled'in büyük kızı Mutahhare Âbide Hatun'un Germiyanlılara gelin gittiği.

İşte bu kaynakların hepsi, Sultan Veled'in kızını, etrafta Selçuklu prensleri ile, sonra onların yerine geçen Karamanoğulların evlâtları duruyorken, onlara değil, uçlardaki beyliklerden Germiyanogullarına verilmesi olayı.

Herhalde, aşiret lâkabı olan Germiyanların başlarında bulunan beylerine Alishiroğulları denilmektedir ki, bunun türkçesi olarak fakat daha ziyade doğu taraflardaki halk, çocuklarının isimlerini Alishir değil, Aslan Ali koymaktadırlar. Halbuki Alishir, Ali Aslan gibi anlaşılırsa da vafı terkibi olmakla Türkler yukarıda yazdığım şekilde söylemektedirler. Bunların evvelâ Malatya taraflarında oturmuş oldukları 637/1240 yılında, Baba İshak ayaklanması dolayısıyla İbni Bibi Tıpkı basım tarihinde S. 500. Müzaffereddin-i Alishiroğlunun hem kumandan olduğunu, fakat bozulması üzerine Malatya'ya döndüğünü bildirmesi sözümüzün şahididir. Harzem Türk kabilelerinden birisi olduğu, Celâleddin-i Harzemşah ile Anadolu'ya geldikleri, önce oralarda oturdukları, daha sonra batıya giderek Kütahya ile dolaylarında kaldıkları anlaşılır.

Bana göre, Germiyanlılar, yahut Alishiroğulları ile, Mevlâna ailesinin Harzem'de bir münasebetleri olmuştur. Bundan ötürü, Sultan Veled, tanı-

dığı ailenin oğluna kızını vermiştir. Fakat buna dair elimizde herhangi bir tarihî belge yoktur.

1 — Sultan Veled'in, 1941 de Ankara'da kendi matbaamda bastırıldığı Divanındaki Gazeli. S. 550:

نباشد همچو کوه تاهیه شهری ❁ خنک آنکس که دروی شست شهری
 و کرد و شهرشیند از سعادت ❁ فزون از حد برد خطی و بهری
 مثال شمع کلی وجه محضست ❁ نباشد نور اورا هیچ ظهری
 همی ماند بچیت در لطافت ❁ برو مفرست یارب جور و هری
 نگار شکرین رای کناهی ❁ کسی هر که خوراند جام زهری
 دروهر کوشی باغی و راغیست ❁ دروهر سرور و ان عینی و نهری
 درویک قلعه محصور و موزی ❁ ندیده کس چنان در هیچ دهری
 فدای باد آچنان شهر نکورا ❁ هزاران چون هری و مرو و اهری
 ولد را حسن او چون گشت روشن ❁ شنایش بر ملازان کرد جهری ❁

- 1) Kütahya gibi bir şehir olamaz, ne mutlu orada bir ay oturan kimseye.
- 2) Saadeti yâr olup da iki ay oturacak olan bir kimse hatsız, hesapsız istifade eder.
- 3) Bu şehir, bir güneş gibidir, her tarafı yüz (vecih) dür, ki onun yüzünün arkası, karanlığı yoktur.
- 4) Letafet de cennete benzer, Yarabbi! Ona eziyet ve kahr gönderme.
- 5) Hiç tatlı bir güzele, kusuru olmadığı halde, bir kimse zehirli şerbet içirir mi?
- 6) Onun her köşesi bir bağ ve bahçedir, onun her tarafından bir pınar ve nehir akmaktadır.
- 7) Onun duvar içine alınmış, muhafaza olunmuş endamlı, güzel bir kalesi vardır ki, onun gibisini dehirde hiç kimse görmemiştir.
- 8) Böyle güzel şehre bin Herat, bin Merv ve Ehr beldesi feda olsun.

9) Veled'e onun güzelliği belli olunca, herkesin yanında onun övgüsünü açıkça söylemektedir.

Bu gazelden, Sultan Veled'in Kütahya'ya geldiği, orada kaldığı, gezip dolaştığı, pek beğendiği açıkça görülmektedir. Bu ziyaretin tarihi ne yazık ki elimizde olmadığı gibi, bu gazelden de Kütahya hakkında 1932 yılında büyük bir eser yazan S. İsmail Hakkı Uzunçarşılı, kitabında bahsetmemektedir.

2 — Eflâki Dede Menakıbı, C. II, S. 906.

Eflâki Dede kendisi rivayet ediyor: Mevlâna'nın kutsal türbe ve dergâhındaki Çelebi'nin ikamet eylediği yer idi, beyaz mermerden gayet letâfet ve usûlde güzel bir havuz vardı. Onu, Kütahya şehrinden Sultan Veled'e göndermişlerdi. Meğer Konya'nın fetretli (karışık) günlerindeki Ulu Ârif Çelebi yukarı diyara (Moğol İhanlarının ülkesine) gitmişti. Karamanoğulları naiplerinden Küçük Celâl derlerdi, bir kimse vardı. Bu havuzu hile, tağallüp, itikatsızlık cesareti yoluyla hanikahtan taşıyıp, kendi sarayına dikeyim diye Larende, (şimdiki Karaman) tarafına götürdü. Ol nasipten endişe eylemedi. Bir vakit geçtikten sonra, Ulu Ârif Çelebi, o mübarek seferden Konya'ya gelip, havuzu aradığında yerinde göremedi. Göz havzını su ile doldurup yani çok ağlayıp, ziyadesiyle incindi, elem duydu. Bu olay için Karaman Oğulları katına bir mektup yazıp, Emir Bedreddin İbrahim Bey (Tanrı onu aziz etsin) mütalâasına eriştikte, havzın bulunmasında gayret göstererek o şahsa tazir buyurdu, naiplikten azleyleyip, gözden düşürdü, o felâkette can verdi. Derhal araba üzerine yükletip, mübarek türbe tarafına gönderdi, özürler dileyip, birçok armağanlar yolladı. Hemen işte havuz geliyor diye Pazartesi günü haberi gelince Çelebi Hazretleri, Türbenin bü-

tün güyendelerini mutrıpta bulunanları ile karşı çıkıp, mübarek feracesini havuzun üstüne örtüp, tamam şatlık ile makamında mukarre kıla. Çelebi Hazreti buyurdu ki: Bana bu haletten, gayip âleminden büyük işaret yüz gösterdi. Burada yâran acep bir beşaret vardır ki, bir havuz ki istidadı olmayan, bir cansız taş parçasıdır. Ondan, bu hanedan da bir hizmet, bir sohbet, bir marifet gelmemiş, asla bakışımızdan, sırlar ve sözlerimizden bir neşvesi, bir lezzeti yoktur. Onun gayri ki, kaç gün bu türbede ikamet etti, Tanrı erlerinin nazarlarına isabet eyledi, Hak süphanehu ve Taalâ ona reva görmedi ki, bu manasız, kaskatı gönüller arasında garip kalsın ve bu türbeden uzak düşüp, mahrum olsun. Yine hem evvel olduğu gibi bir lütuf yapıp, onu buraya çekti, merkezine eriştirdi. Şimdi dostlarımız, bizi sevenlerimiz için can, gönül, tam itikat, bütün akıl, şüphesiz, kuşkusuz iman ile yıllardır ki, bu mübarek hanedanın hizmetinde bulunuyorlar, evliya sohbetini dinliyorlar. Kur'anın sure 9, âyet 41, Tanrı yolunda malınız ve canınızla cihat ediniz, anlamındadır. Can, ten mal ile muavenet, yardım ediyorlar. Haktaalâ nasıl reva görür ki, onları kıyametin mihnet gurbetinde dinsiz fecere, bilgisiz, miskin keferenin oturağı, durağı olmayan adamların arasında bırakmış, nazarından mahrum etmiş ola, nasipsiz kıla, haşa o öyle bir Hüdavendikerim, kulların lâtif, himmetli bir Tanrısıdır ki, lütfunun büyüklüğü, nimetlerinin çokluğu aşikârdır. Bu beyiti okudu:

*Senin gibi büyüklere, ümitlileri,
umutsuz bırakmak mümkün mü
Senin affın, armağanların umulduğundan daha çoktur.*

Şiir farsça :

Ey mülkün ve meleğin rızık vericisi, ey dönen feleğin kutbu, haşaki senin sofrandaki nimetlerini, çocuklarından esirgeyesin.

Dostlar çok sevindiler, şükraneler verdiler, o günü mübarek türbede büyük bir sema oldu, Çelebi, Mevlâna'nın şu rubaisini söyledi¹:

*«Âşıkın sana yol bulabilmesi için,
yalnuz senin kapını açık bıraktılar,
ey kecemde, izzette nur saçan,
güneş, ay, yıldızlar senin nâçiz
birer kölendir.»*

Eflâki'nin havuz dediğine, şimdi Konya'daki Mevlâna Türbesinde, avludaki Yavuz Selim'in 918/1512 حوض جنان

Havzu Cinan tarihinde yaptırttığı şadırvanın ortasında durmaktadır. Hakikaten beyaz mermerden ise de, aradan geçen 600 yıl içerisinde biraz esmerleşmiştir. Bunun bir eşi de Kütahya'da şimdi kitaplık olan II. Yakup Bey Medresesinin ortasındaki şadırvanın ortasında durmaktadır. Ressam Ahmet Çalışel tarafından benim koleksiyonum için yağlı boya ile yapılmış bir resminin fotoğrafisini takdim ediyorum. İsmail Hakkı Uzun Çarşılı'nın 1937 de yayınladığı Anadolu Beylikleri ünvanlı eserin sonundaki resimlerden 21 inci levhanın altında: «Kütahya'da Germiyanoğlu Yakup Beyin İmaret Mescidi'nin içi (Gök Şadırvan) diye su ile dolu göbekte şadırvan gözükmektedir. Daha ileride kapının arkasında gö-

1. Çoktan beri Konya'da Mevlana Türbesinin kibleye bakan niyaz penceresi denilen Hacet penceresinin üstünde bir sikket içerisinde talik yazı ile, siyah mürekkeple yazılı olan bu rübaiyi, Atatürk ilk defa Türbeyi kaptandıktan sonraki ziyaretinde görünce, okumuş, okutmuş, manasını sormuştur. Onları yukardaki tercümemi ona ifade edince, Hazreti Mevlâna 700 yıl önce bütün türbelerin kapanacağını, fakat kendi türbesinin, aşıkla- rın, gariplerin ziyaret edebilmesi için açık kalacağını ilmi bir kerametle söylemiştir, doğrudur, ben her yeri kapattırdım, fakat burası müze olarak yine açıktır, diye söylemiş, sevinç duymuştur. Biz dahi Mesnevideki bir beytin mısramı burada tekrarlıyalım :

طل مولا تا ابد پاینده باد

Zill Mevlâna ebed payende bad
Mevlâna'nın gölgesi, yani manevi himmeti, ebedî, kıyamete kadar baki kalsın demektir.

rülen uzunca kabir Yakup Beye ait çinili sandukadır.

Bendeki Eflâki Menakıbı yazmasının kenarında ismini açıklamıyan birisi şöyle yazmış: Hazreti Hünkârî Ekber'in (Mevlâna'nın) saadetli dergâhında hâlâ Şadırvan-ı Şerif'in iki kadehi olup, biribiri içinde, her biri 18 terekli büyük, biri dahi anın içinde küçük. Ol Havzı Şerif, 18 terekli olan büyük havuz olduğu yine Türbe-i Şerif'te oturan Şerif bir zattan işittim. Onun benzeri, lâkin ondan küçük olarak birisi dahi Kütahya'da, eski Germiyan Sarayı olan Mevlvî Dergâhında var imiş. Yine o zattan işittim. Hakikatini ancak Allah bilir, diye yazmıştır.

Ulu Ârif Çelebi, Germiyan oğlu Yakup Beyi görmeye gidiyor :

Eflâki rivayet eder. Bir gün Çelebi hazreti Lâdik şehrindeki dostları ile beraber, Germiyan Emiri Alişiroğlu'nu ziyarete gitmişti. Odahi, büyük bir ordu ile Âlameddin Bazarî Sahrasına inmiş, orada çadırlar kurmuş oturuyorlardı. Çelebiyi görür görmez karşıladılar, büyük izzet ve ikramda bulundular. Dostların Kur'an okuduğu, Çelebi hazretinin de bilgiler saçmağa başladığı sırada, bu adam son dereceye varan bilgisizliğinden, aptallığından ötürü, gaflet göstererek, kendi köleleriyle meşgul oldu. Çünkü o, Türktü (köylü idi demektir), lâübalî (Allah dostu demek olan) veliler âleminde habersizdi.

Bunu gören Çelebi hazreti, birdenbire nara vurdu, hemen yerinden fırlayıp atına bindi, arkadaşlarla birlikte yola koyuldu. Son derece hiddetle bir yandan Alişiroğlu'na küfürler ediyor, bir yandan da yoluna devam ediyordu. Onun heybetinden kimse ağzını açıp bir şey söylemiyordu. Birdenbire gayip âleminde şiddetli bir yel esmeğe başladı, bir fırtına çıktı, yeryüzü kıyamet zelzelesi gibi sallanmağa başladı. Bü-

tün çadırlar bu kötü düşünceli kimselerin başlarına yıkıldı. Hepsi yüzüstü yerlere yuvarlandılar. Arap atları örkelerini koparıp, sahrada kaçıştılar, yazı ve yabana yayıldılar. Askerlerin feryadı göklere yükseldi. Alişiroğlu feryat ederek çadırından dışarı uğrayıp, naiplerini topladı: Bu, Çelebinin bana olan gadabından ötürü başımıza geldi, diye, adamlarını Çelebinin peşi sıra gönderdi. Kendisi de hiddetle yola düştü. Naipler ne kadar Çelebi'ye yalvarıp yakardılarsa da, hazret dönmedi, onların yüzüne bile bakmadı. Nihayet Alişiroğlu onların arkasından ordusunun Subaşısı (Seraskeri olan) Aydınoglu'nun güveysi Emir Sadettin-i Mübarek-i Kabız'ı gönderdi, özürler diledi. Tövbe istiğfar edip mürit oldu. Çelebi'nin beni affettiğinin bir nişanesi olmak üzere, erlerin başının tacı olan mübarek külâhını bana versin. Bununla benim başım, zamanın âfetlerinden selâmette kalsın» dedi. Emir Sadeddin-i Mübarek de kendi yakın adamları ile iradet getirip, hattan aşırı hizmetlerde bulundu. İnyet ve merhamet istedi.

Çelebi hazretleri: Bizim maksadımız Alişiroğlunu, lânetlenmiş Karun'un yanına göndermek, siccinin (cehennem hapsinin) altında ona bir yer tâyin etmektir; fakat Müslümanlar için: «Ey Tanrım, sen benim kavmimi hidayete ulaştır; çünkü onlar bilmiyorlar sözüne uymak lâzımdır; «Benim rahmetim gazabıma galiptir» muktezası ile hareket etmek, hür düşünceli, asil kişilerin âdeti, geleneğidir. Haydi git onun tövbeleri, yalvarıp yakarmaları onu kurtardı, onun suçundan vazgeçtim, onu bağışladım, buyurdu. Sonra mübarek külâhını çıkarıp, uğur olarak onlara verdi: Külâh, onun başında oldukça, onun başına hiçbir büyük düşmandan zarar gelemez, onun akıbeti hayırlı olacak, Müslüman olarak ölecektir, buyurdu. Onlar da 3 tane cins at, 10 adet çuha, 5 parça kemha (ipek kumaş), 10

parça sof, 3 bin adet altun ve 500 adet dostlara verilmek üzere para verdi, sevinç içinde dönüp gittiler. Çelebi hazreti kutlulukla Kütahya'ya eriştiği zaman Çelebi Yakup Bey, kendi kızını kucağına alıp, hazretin huzuruna geldi, ona mürit oldu, hizmetler ifa eyledi. Eflâki Menakıbı, yeni metin, 1961. C. II., S. 945 - 947, tercüme 411 - 413.

Bana göre, bu hikâye son derece önemlidir. Ulu Ârif Çelebi, Kütahya'ya gelince, ötedenberi açılmış olan Mevlevihaneye misafir oldu. Eğer Alişiroğlu'nun velâyet kudreti ile cezalandırılmış olsa idi, büyük kardeşi, Yakup Beyin refikası Mutaharre Âbide hatun, ana baba bir kardeşi Çelebi'ye gücenirdi. Onu hemen affetmesi, hattâ külahını vermesi, Çelebi Yakup Beyin Alâmeddin Bazar sahrasından, Kütahya'ya dönüp gelmesi ne yazık ki adını bilmediğimiz kızını kucağına alıp dayısı Ulu Ârif Çelebi'ye getirmesi bir aile yakınlığının, samimiliğinin işaretidir.

Eflâki'nin üçüncü dikkate şayan haberi, bizzat kendisinin geçirdiği bir hastalık dolayısıyledir. Bir gün şimdi Denizli dediğimiz, o zamanlar Batı Lâziki denilen şehrin yolunda, Eflâki'den sadır olan bir kusur üzerine, Çelebi hışımla ona bakmış, Eflâki sıtmaya yakalanmış. Ateşli hastalarda görülen bütün ıstırapları çekmiş, bayramın arefesinde Kütahya'ya gelmişler, oradaki Mevlevihanenin köşesinde sıtma nöbetleri içerisinde yanıp yakılan Eflâki ile hiç ilgilenmiyen Çelebimizi görmüş ki, ansızın hastanın yastığı başında oturarak tebessüm etmiş ve iki kulağından tutarak 3 defa kalk diye buyurmuş, eline bir nar vermiş. Sonra buyurmuş ki mesnevi oku, sema ile meşgul ol. Onun üzerine Eflâki sıhhat yüz göstermiş ve günden güne iyi olmuş, âdeta hastalığa hiç yakalanmamış gibi olmuş. Bu hikâye dahi yukarıda söylediğimiz gibi, bir yabancı hü-

kümetin başşehirinde değil, âdeta Konya'da, Eflâki'nin Mesnevihan ve Türbedar olduğu Konya dergâhında vuku bulmuş gibi olması dikkatimizi çekmektedir. Eflâki Menakıbı Metin, C. 2., S. 953 - 955. Eflâki Tercümesi, Milli Eğitim Bakanlığı, C. 2., S. 420 - 422.

Esrar Dede Tezkiresinde, Bursalı Niyazi Dedenin hal tercümesinde dikkate şayan fakat tarihi tutmayan bir hikâye var: Esrar Dede diyor ki: Deriş Niyazi, Bursalı'dır, Yıldırım Beyazıt asrında (1389 - 1402) zuhur edip, iptida Küçük Asya'da kaside ve gazeli türkçe söylemeğe rabita vermiştir. Hatâ Ahmet Paşa'nın ekser eş'arı, bunlara nazire olduğunu Lâtifi yazmıştır. İkdam Matbaasının bastığı Lâtifi tezkiresi, 1314, S. 351 - 352.

Eskiliğine göre yazdıkları Ebyatı Sıhri Helâldir. Süleyman Şah-ı Germiyanı Sultan Velet Hazretlerinin muhterem kerimeleri Mutahhere Sultanla evlenmelerinde bunlara kaside söyleyip, Sultan Veled Hazretlerinin müsaadeleleri ile müşarunileyhin Divanlarının kapağına yazmışlardır. Germiyanlı Şeyhi isimli şairle, Ahmet Paşa şiirde bunlara iktida etmeleri ile sikkelerini meremere kazmıştır. Garibe, süphanallah, fakirin hatırıma gelirdi ki, Sultan Veled'in türkçe şiirleri eğerçi eskidir, amma ilâhiyat nev'inden olup, elbette Anadolu şairlerine Mevlevilerden bir başbuğ gerektir, derken bu Niyaziyi gördüm, sonra Lâtifi tezkiresine baktım, fikrimle tamam tabikun naali bin nal geldi, bir elfiye kasidesi vardır ki, Ahmet Paşa, beyti beytine nazire söylemiştir. Lâtifi demiştir ki, kendi zamanında şöhretli idi, amma şimdi unutulmuştur, tertip edilmiş Niyazi Divanı diye eseri, Yıldırım Beyazıt adına parlak kasideleri vardır.

Veled Çelebi efendi, bir zamanlar kendisinde bulunup, şimdi bana gelen Esrar Dede Mevlevi Tezkiresinin Niyazi

zi Maddesi kenarına: Gariptir, Derviş Esrar Sultan Veled'in 723/1323 de azatlı kölesinin oğlu Osman oğlu Hasan'ın yazdığı Sultan Veled Divanı Esrarın imiş. Üstünde Dedenin el yazısı, orada babası, babasının babası bildirilmiştir, böyle iken Dede Sultan Veled'in türkçe şiirlerini tetebbu eylemiş, zira Sultan Veled'in âşıkane, hâkîmane, sofiyane nice gazelleri vardır. Türk şiirine Anadolu'da ilk çığır açanlardan birisi Sultan Veled'dir. Ben onun türkçe şiirlerini toplayıp, geniş hal tercümesi ile birlikte - Maarif Bakanlığında 1925 senesinde - Feridun Nazif'in de Konya, Konyalıları öven Sultan Veled'in iki kasidesi ile birlikte yayınladım, Veled Çelebi (İzbudak).

Niyazi maddesinde iki yanlış var. Sultan Veled 712/1312 yılında ölmüştür. Bursa 726/1326 yılında Osmanlılar tarafından zaptedilmişti. Yıldırım Beyazıt 783/1381 yılında Germiyan Prensesi ile evlenmiştir. Binaenaleyh Derviş Niyazi, Sultan Veled'in hayatta olup, ondan izin alarak onun Divanının kabına bu evlenme töreni hakkında onun müsaadesi ile kasidesini yazamaz. Binaenaleyh Lâtifi tezkiresinde mevcut olmayan bu son bilginin gerçeğine ir görmek için, adı geçen Niyazinin tertip edilmiş Divanını görmek lâzımdır.

Esrar Dede tezkiresini özetliyerek Semahanei Edep başlığı altında 1309/1891 yılında İstanbul'da bastıran Trabzonlu Ali Enver, eserinin 240 - 242 nci sayfaları arasındaki hal tercümesinde de bu tarihî yanlışlığı gerçek gibi kayıt eylemesi elbette yanlıştır. O zaman Lâtifi tezkiresi henüz basılmadığı halde, kütüphanelerde bulunabilirdi. Fakat Ali Enver efendi, bunu da düşünememiş, ondan ötürü yazdıklarında hakikat yoktur. Vaktiyle Sadeddin Nüzhet Ergun'a bu Niyazi maddesini sormuş, Divanını ben de işittim,

fakat nerede kaldığını bulamadım demişti.

Eflâki Menakıbı, Hâlet Efendi ilâve kısmı No. 52. Nesebi Şerif-i Hazreti Mevlâna başlığı altında Hz. Mevlâna Celâleddin Mehmet bin Sultan-ı Ulema bin Hüseyinül Hatibi bin Ahmedül Hatibi bin Mahmut bin Mevdut bin Sabit bin Müseyyeb bin Muzhir bin Hamad bin Abdurrahman bin Ebubekri Sıddik Rizvanullahu Taalâ Aleyhim Ecmain.

1) Şıkkı evvel. Cemaleddin Çelebi bin Âdil Çelebi bin Ârif Çelebi bin Muzaffereddin Emir Âdil Çelebi bin Ulu Ârif Çelebi bin Sultan Veled bin Hazreti Mevlâna.

2) Şıkkı Sani. Mehmet Çelebi bin Hızır Şah Çelebi bin Divane Mehmet Çelebi bin Balı Çelebi bin Ahmet Paşa bin Mehmet Paşa bin Hızır Paşa bin Mutahhare Hatun binti Sultan Veled bin Hazreti Mevlâna.

3) Şıkkı Evvel min Şıkkı evvel. Şah Mehmet Çelebi bin Hürrem Çelebi Kadı Mehmet Çelebi bin Cemaleddin Çelebi.

4) Şecerei evvel min Şıkkı evvel. Bostanı evvel Mustafa Çelebi bin Cermal Çelebi bin Mustafa Çelebi bin Kadı Mehmet Çelebi.

5) Şecerei Sani min Şıkkı evvel. Hasan Çelebi bin Ferruh Çelebi bin Hüsrev Çelebi bin Kadı Mehmet Çelebi bin Cemaleddin Çelebi.

6) Şecerei Evvel min Şıkkı Sani. Haydar Çelebi bin Mehmet Çelebi bin Ayşe Hatun binti Paşa Ahmet Çelebi bin Emir Âdil Çelebi bin Ahmet Paşa bin Mehmet Paşa bin Hızır Paşa, bin Mutahhare Hatun binti Sultan Veled bin Hz. Mevlâna.

7) Biraderi Haydar Çelebi ve Mahmut Çelebi ve Mustafa Çelebi der

nezdî Karahisar sakinent ve Ahmet Çelebimiz biraderi işanent.

8) Silsilei ahir ki, ez şikkı evvel münşak şude.

Mehmet Çelebi el Müderris bin Ârif Çelebi bin Mehmet Çelebi bin Destine Hatun binti Mehmet Çelebi bin Ârif Çelebi bin Âdil Çelebi bin Ârif Çelebi bin Sultan Veled.

9) Biraderanı Mehmet Çelebi el Müderris Ahmet Çelebi el Müderris Veled Çelebi el Müderris her S. Ferzend Ârif Çelebi ent. Yani Mehmet Çelebi, Ahmet Çelebi, Veled Çelebi her üçü müderris ünvanını kazanmış oldukları gibi, Ârif Çelebinin de çocuklarıdır.

Görülüyor ki, Yakup Beyin adına vakıf yaptığı Cemaleddin Çelebi, bizim burada gösterdiğimiz silsilede açıkça yer almaktadır. Onun babası Mevlâna'nın makamında bulunmamış, fakat onun pederi II. Ârif Çelebi Mevlâna'nın postuna oturmuş, onun babası Emir Muzafferredin Âdil Çelebi Mevlâna'nın postunda oturmuş, onun babası meşhur Ulu Ârif Çelebi onun babası Sultan Veled Hazretleridir. Bu zatlar Mevlâna'nın erkek tarafından gelen torunlarıdır. Şikkı Sani'de adları bildirilen Mehmet Çelebi onun babası Hızırşah Çelebi, onun babası meşhur Divane Mehmet Şemai Çelebi Bey, onun babası Mehmet Balı Çelebi, onun babası Ahmet Paşa, onun babası Mehmet Paşa, onun babası Hızır Paşa, annesi Sultan Veled'in kızı Mutahhare Hatundur. Biz Divane Mehmet Çelebi'nin şahit olarak imzası bulunan Sultan Divane ismiyle meşhur Mehmet Çelebidir, bu zatın imzasını taşıyan bir vakfiyedeki şahitliğine ait belgenin fotoğrafını arz ediyorum.

Yukarıdaki 4 numaralı şecerde adı geçen Birinci Mustafa Bostan Çelebi'ye ait 1012/1603 senesi Muharrem

ayının başlarında tanzim edilen Şeri hüccetin hem metnini, hem özet halinde maali sunuyorum. Burada iki nokta dikkatimizi çeker: Birincisi Mustafa Bostan Çelebi'nin, Yakup Bey vakfiyesinde adı geçen Cemaleddin Çelebinin torunu olduğu ciheti, diğeri Kadı Paşa adıyla aile arasında şöhreti olan zat, babasının sağlığında yani Cemaleddin Çelebi hayatta iken öldüğü için, Kadı Mehmet Paşa yerine Mevlâna makamına Hüsrev Çelebinin yani Cemaleddin Çelebinin torunu olan Hüsrev'in cülus ettiğidir. Sakıp Dedenin İnas tarafından yani kız tarafından Mevlâna ailesine merbut bulunan Kadı Paşa yerine, onun oğlu Hüsrev Çelebi'nin neden postnişin olduğunu bize anlatıyor.

Fotoğrafisini sunduğumuz hüccetin en üstünde Konya Kadısı Abdulhay oğlu Mehmet Atufi tarafından tertip edilmiş, altına etrafında iki mısra halinde tertip edilen mührün ortasında ez'afül ibat Mehmet, onun etrafında birinci mısrağı Mera bude havakarı muhabbet, ikinci mısra Dilidarem havadarı muhabbet sözleri talik kırması yazı ile tertip edilmiştir. Hüccetin metnini ayrıca yazıyorum.

Özeti şöyledir: Karaman eyaleti Valisi Hacı İbrahim Paşa, kendisinin Mevlâna ailesinden olduğunu, binaenaleyh türbe mahallesinde (Konya'da) vefat eden Bostan Çelebi'nin varisi olduğunu iddia eylemektedir. Şahit olarak eski Konya Müftüsü Mehmet oğlu Mahmut efendi, türbede Mesnevi Şerif takrir eden, okutan Hüsrev oğlu Mahmut efendi, Eşşeyh Müslihiddin, İbrahim Paşa'nın imamının oğlu Hasan Halife gösterilmektedir.

Konya Kadısı, İbrahim Paşa'yı İnas tarafından yani kadın tarafından olduğunu bildirmekte, fakat Bostan Çelebinin varisi olarak Tayağan Kadı Mehmet Çelebi ki bu zat elimizdeki ve-

sikalarla vakfiyede ismi geçen Âdil Çelebi oğlu Cemaleddin Çelebinin oğludur. Mehmet Tayağan Kadı Çelebinin oğlu Hüsrev Çelebi onun iki oğlu Ebubekir ve Mehmet Çelebi ise zükur yani erkek tarafından Bostan Çelebi ile akrabadır, binaenaleyh o da şöyledir: Tayağan Mehmet Çelebinin iki oğlu olup, Hüsrev Çelebi, büyük babasının yerine, kendi babası Kadı Mehmet Çelebi öldüğü için Mevlâna postuna oturmuştur. Hüsrev Çelebi'nin kardeşi Mustafa Çelebi, onun oğlu Cemaleddin Çelebi, onun oğlu Bostan Mustafa Çelebidir.

Halbuki Sakıp Dede Sefine isimli eserinin Mevlâna'nın oğullarından bahseden birinci bölümü, Sefinci Mevleviye C. I., S. 153-164 arasında yani 12 büyük sayfada Bostan Çelebinin hal tercümesini bildirmektedir.

Bostan Çelebi'nin ölüm tarihini bir kıt'a yazarak 1040/1631 olarak gösteriyorsa da bu da yanlış olup, elimizdeki bu hüccette Muharrem ayının ilk günleri olarak gösterildiğine göre, bu 16 Haziran 1603 yılına tekabül eder. Bostan Çelebi'yi, Ferruh Çelebi'nin oğlu olarak göstermek yanlış olduğu gibi Bahti -1012 yılında babası III. Mehmet yerine cülus eden I. Ahmet'le İstanbul'da Bostan Çelebi'nin görüştüğünü yazması da Sefine C. I., S. 155. Yine Galata Şeyhi Kudretullah efendinin elile yazdığı Hazreti Şârih'in meclislerini bildiren eserde dahi, Rusuhi İsmail Dede Konya'da, 1012 den önce Mesnevi okuturken Bostan Çelebi'nin Mevlâna postuna oturduğunu bildirir.

Konya Kadısı Abdulhay oğlu Mehmet Atufi'yi tanımadığımız gibi, diğer hüccet altındaki şahitlerden yalnız Mesnevihan Mahmut efendiyi, Fahrül Emsal Mustafa Beyi tanıyoruz.

Ereğlinin eski Kadısı Mehmet ile Seyyit Pir Mehmet'i, Seyyit Derviş Çe-

lebi'yi, Fahrül Kuzat Fazlullah efendiyi, Mevlevi Yusuf Dedeyi, Hacı Abdiyi, Fahrulkuzat Abdülcelil efendiyi tanıyorum.

Mahmut Dede, Hemedan'lı Abdülvehhap'ın Sevakıb-ı Menakıb adıyla farsça olarak yazdığı eseri türkçeye tercüme ederek III. Murat'a götürüp takdim eylediğini kendisi haber verir. Bursa'da gördüğüm bir Sevakıb-ı Menakıb tercümesinin üstsünde Mahmut Dedenin, Mesnevihan Mükâşif Sinan Dedenin iki oğlu, onlar da babaları gibi Mesnevihan idi, Mahmut Dede bu ailenin azatlı kölesi imiş. Babasının kim olduğunu bilmiyorduk, bu şer-i hüccette onun Hüsrev olduğunu, Hüccetin 4 üncü satırında sola doğru Fahrül Urafa Mahmut efendi ibin Hüsrev Nakilul Mesnevi kaydından açıkça anlaşılmaktadır. Mahmut efendinin Mevlâna için yazılmış medhiyeleri toplayan Vasıf, bu yazma eserinde onu da dercetmiştir. Sevakıbı Menakıb tercümesi pek çok yazılmış, dergâhlarda, kahve ocaklarında çok okunmuş bir eserdir. Eşref oğlu Abdullah'ın XV. Yüzyılda İznik'ten yetişen büyük bir sofidir, meşhur Hacı Bayram'a damat olmuştur. (Osmanlı Müellifleri, Tahir Bey, İstanbul, 1915, S. 17. Ölümü 874/1470. Eşrefoğlu'nun Müzekkiyün Nüfus ismiyle şöhret bulan eseri, 1281/1864 yılında Karahisarlı Ali Rıza efendinin Taş basmahanesinde büyük sahife olarak fakat yalnız metin sahifenin kenarında olmak üzere 1-360 sahife halinde bastırılmış ise de o kadar çok yanlışları vardır ki, okuyup mana çıkarmaya imkân ve ihtimal yoktur, keşke basmasalarmış. Onun sol tarafındaki imza Fahrül Emsal Mustafa Bey El Mütevelli Sabıka simasını tanıyoruz. Mevlâna'nın huzurundaki kütüphanede bulunan XVI. Yüzyıl bilhassa 947 ve daha sonraki senelere yani 1540 ve daha sonraki tarihleri havi olan kitapların baş tarafındaki vakıflarda Hacı

Süleyman Bey oğlu Hacı Mustafa Beyin mütevellî olduğu açıkça bildirilmektedir. Şu halde 1012/1603 tarihinde bu zat mütevellilikten ayrılmış. Babası burada yazılı olmadığı halde onun adını kitaplar üzerindeki vakıf kaydında Hacı Süleyman Bey diye gösterilmiştir.

Bu Nesep kayıtlarını ihtiva eden Eflâki Menakıbını 991/1583 tarihinde Konya'lı Mevlevî Dervîşi İsa oğlu Hasan kalemi ile yazılmıştır. Ketebeyi buraya aynen yazıyorum:

تم وختم هذه المناقب جعل الله صاحبها في أعلى المراتب
على يد احقر العباد درويش حسن عيسى المولى القونوي
هدىها الله تعالى الحصر الطوى فى تاريخ 1583/991

Germiyan hükümdarı II. yahut ailenin Yakuplarına göre III. olan bu zatin hal tercümesini, faaliyetini burada uzun uzadıya yazmak bizim konumuzu genişleteceğinden vaz geçiyorum. Ancak onun ilim âleminde nasıl bir etki yapmış olduğunu bildirmek daha yerinde olur.

Yakup bey, Germiyan Hükümdarı Şah Süleyman'ın oğludur. Sandıklı kasabasındaki Çavuş Çeşmesindeki kitabe gösterilen Umur bey, anasının babasıdır. Fakat hanımın ismi nedir bilmiyorum.

Babası Şah Süleyman yahut Süleyman Şah, önemli bir şahsiyettir. Özellikle Germiyan devleti büyüklerinden, aynı zamanda şair olan şeyh oğlu Mustafa; «Hurşit ve Ferahşad» adında yazdığı eseri, Süleyman Şaha armağan etmiştir. I. Abdülhamit'in kitaplığında 550 numarada kayıtlı olan Hurşid-i Ferahşatda şair Mustafa evvelâ kendisini şöyle bize takdim ediyor:

*İki baştan benüm aslum uludur
Kamusu devlet issi bahtlıdur*

*Kamu ilim issi fahir beyler idi
Ki dini canı biği bekler idi
Salatın tahtına ziverler idi
Du âlem bahtına iverler idi
Temamı bezl-ü fazl issi müselman
Temamı hayr-ü ihsan issi insan
Haka yitti bular iyibüklerle
Ben uş kaldım cihannın yiğlerle*

*

*Gözümü gönlümü doldur safadan
Ayrma Mustafayı, Mustafa'dan*

**

Demek şairimizin adı mustafadır.

*

*Süleyman şeh zamanı di ki evvel
Uzattım bu kitabı yazmağa el
Ki şahidi temamet Germiyanın
Hem ulu oğlu idi Çağşadanın
Hususa çünki buldu bu zaiifi
Ki olmuştum gice gündüz hariifi
(dostu, arkadaşı, Musahibi gibi)
Özümü nice dutsa bilmez idi
Sözümün birin iki kılmaç idi
Kitabın yarusun yazınca bari
Temam oldu bu şahın ömürü vari
Hem anın dahi ömrün bahtın Allah
Ana virsin ki Sultan oğludur Şah
Ne Sultan ibn Sultan ibn Sultan
Şehinşâh Bayezit ibn Murat Han
Kılıcından kaşanur düşmeni kan
Kılıcından bağışlar canlara can
Şu resme adl'e insafa vardı
Ki çavı Rumelinden kafa vardı
(Çav = ün, şöhret)*

Kitaba müteallik sözler :

*Saadet yoldaşumdur baht yârım
Ki anın gibi şah oldu şikârım
Bu kula ol kadar ihsan kılıptır
Ki muhsinler kamu hayran kalıptır
Çu buldum izzet-u temkin huzunda
Temam ettim kitabı devletinde
Kabul olsun dileği ol kişinin
Ki aybın örte şeyh oğlu işiün
Türkçeye müteallik sözler :
İlim Türktür, dilim Türktür, dedüm
tat*

Eğer çi tat diline verdirür yad
 Velikin Rumelinin kavmi yekser
 İnğıp Türk dilin söyleşirler
 Didüm ben söylemem akli bulunca
 Sözü her kacm cöylemem akli bulunca
 Göbüüt dildir bu dili irdedüm çok
 Ağaçtır yahu taşdır kim tası yok
 Sovuktur tadı yoktur tuzu yoktur
 Yavandır lezzeti vü özü yoktur
 Belürmez asla fasla yönü yöşü
 Bilinmez kangıdır nahoşu hoşu
 Dinür nice gelürse dile naçar
 Sığındum kamusuyla Tanrıya ben
 Kitabı düzmeğe ağaz kıldı m
 Koy ihlasunla biriya ben
 Maani çarhına pervaz kıldım
 Salınur hezle vü ciddeki dar
 Diñime lezzet indi hvan yüzünden
 Sözüme tuz ekildi can sözünden
 Gönül harceyledim vü can arıttım
 Yaradan yarı kıldı yüz yarıttım
 Seraser nazma geldi bu hikâyet
 Eğerçi maniy eyoktur nihayet
 Yılımdır 789 da z
 Ki urmuştu makam hurşit öküzde
 Ç ürahmet yağmurun dökerdi Nisan
 İlân ağı bulurdu inci umman
 Rebiüvele ahirde zahir
 Ki bu Hurşitname oldu ahir
 Anın çün çekmişim'dir nice zahmet
 Diyeler canuna şeyhoğlu rahmet

Kitabın Telifi :

Yılımdır 789 da

Ki urmuştu makam hurşit anızda
 Balık suñar yüzünde oynar idi
 Karadeniz dibine kaynar idi
 Koyunlar kuzuların salmış idi
 Atın egreği terci almış idi
 Dudu gelmiş durna gitmiş d
 Ebabelin kanadı bitmiş idi
 Çiçekler basmış idi her budağı
 Sanardı goncasından gül dudağı
 Çü jale lâleye lü'lü saçardı
 Saba, akgül yüzünden çar açardı
 Çü rahmet yağmurundan dökerdi Nisan
 İlân ağı bulurdu inci uman

Telif :

Tebessüm kılmuş idi nestern gül
 Terennüm düzmüş idi dürlü bulbul
 Güvercinler rebabı düzmü idi
 Çeğavün çenge can aldirmış idi
 Her ırmaklar akar sankim firavan
 Zümürrüt ark içinde abı hayvan
 Seher kuşları her dem demdem idi
 Gece her sırta mahrem şebnem idi
 Rebiüvele ahirde zahir
 Ki bu «Hurşitname» oldu ahir
 Ahir-i Rebilüvelle 789

Türkçe ile ilgili sözler :

Diriğa söz mücabatında söz çok
 Ne kılam çün bu dilde şerha yol yok
 Ki Türkün dili namalüm dildir
 Kuru vü sulbü serttir Türke benzer
 Terü nazik dil andan örke bedzer
 Riayet kılır isen bunda suret
 Kılar tertibi maninin zaruret
 Çü suret gövdesin mani dizilir
 Kolaysız okunur aruk yazılır
 Gerek mani gide suret yazınca

Harbe hazır olan askerın şartları :

Kamu tatar-u as-u Türk-ü efrenk
 Kuşansun her birisi âleti cenk
 Ki bunda arz olusardur yaraklar
 Göreyim ol yarağı kim yaraklar
 Kimin kırktan bir oku kem kalırsa
 Değül dek, zahm eğer muhkem gelirse
 Kimin olmasa elünde süğüsü
 Başına geçiserdür üzeğüsü
 Kimin kim yokdur enünde çukalı
 Eneğüle gidişerdür sakalı
 Kimin kim yokdür başında hodumiğ-fer

Başında kavurusalar nohudu
 Kimin kim olmaya kolunda kalkam
 Bana bellü helâl etmiş dirür kan
 Kimin kim bilesine yok kemendi
 Demir zincir olusar boynu bendi
 Kimin kim değı atı kendzünden
 Armsın gicesinden gündüzünden
 Kimin kim kıt ola yatı yarağı
 Söni iserdür ömrü çarağı

*Bu resme ilde şarlarda çığıduk
Düğeli millet içinde kığırdık*

Bir kızın münacaatı :

*ilâhi gaziler camı hakı çün
Şehit olanların kanı hakı için
Kara gözden dökülen yaşlar için
Kara bağırda biten başlar için
Sınuk gönüllü ol miskinler için
Ayakta kalmış abrak sinler için
Seher aşıkların ahı hakı için
Karağu dünlerin rahı hakı için
Dahi sevdiklerinin himmeti için
Senin gerçek sevenler hürmeti için
Beni sevgili yarımdan ayırma
Gözünü gözlediğim yüzden ayırma
Ezel halimde takdir etmedün
Beni dildar ile bir itmedün
Dilerüm kabz idesün camı sen
İdenden isteyesin kanımı sen
Ve ger ne halimi hod sen bilürsün
Elindedir ne kulsam, sen kalırsun
Gerekmez nesne ey bir eyle gil dad
İki âlemde Allahım, Ferahsad*

Elçiye yapılan hakaret :

*Çü ol bu içiliğe talib olmuş
Sakalın iyolumak vacip olmuş
Karayile yüzünü yüzdüreler
Acayıp ilden ile gezdireler*

Pişkin, kifayetli devlet adamının
vasıflarından :

*Öğüş müşkilleri hal itmiş ola
Meseñler çok önünde dutmuş ola*

Harbe gönderilecek kumandanların
ehliyeti hakkında :

*Yığına salmağul uğru, harami
Ki alnufluk nişandıür temami
Duruş kim diğeler beyler beyidiür*

*Ve ger bir bey seninle olmaya il
Hakikat yağın ol beyüdüür değil il
Biribiri ile cenk etsün sipahi
Riayet Tanrınıdır yok günahı*

Müsavata riayet :

*Götürmekte meğer diledi azat
Götürrevü götürmeğe ferahşad
Balıkçılar reva görmedi anı
Didiler candan ulu görme camı
Ulu gici bunu düpdüz götürür
Eğer hod bir ola ger yüz götürür
Çu aldılar balıkçılar alığın
Çötürdü her biri gendi balığın*

Şeyhoğlu'nun adı Mustafa olup, Germiyanogullarından Çağşadan denilen Mehmet Beyin oğlu Süleyman Şahın Defterdarı, Nişancısı imiş. Süleyman Şahın kendisini çok sevdiğini, bir sözünü iki etmediğini yukarıda öğrendik. Süleyman Şah zamanında 789 / 1387 yılı Nisan ayında kitabını sona erdirmemiş, eserini onun yerine geçen Yakup Bey adına değil, belki yeni Kütahyaya valisi olan Yıldırım Beyazıt adına armağan etmesi, Şeyhoğlunun ancak bir şair olup, efendizadesine canı ile, başı ile bağlı birisi olmadığını göstermesi bakımından üzücüdür. Her ne dense şairler tezkirelerine de onu tam adıyla almamışlardır. Meselâ Bursa'lı Tahir Bey, Osmanlı Müellifleri, İstanbul, 1333 (Kabında 1333 yazıyor), C. 2., S. 121 - 122. de: Mevlâna Şeyhinin hemşirezadesi olup, Yıldırım Beyazıt'ın büyük oğlu Emir Süleyman'ın nedimidir. İsmi Bayezittir. İran şairlerinin şiirlerini tettebbü eden eski şairlerimizden olup, eserlerinin çoğu ahlâkî ve tasavvufidir.

Şeyhi (biraz sonra da geniş bilgi vereceğiz) Ahmedi, Hamzavî, Ahmed-i Dai ile müşaareesi vardır. Kütahyalı Sinan-ı Şeyhinin Hüsrev ve Şirin adlı eserini tamamlamıştır. Ferahname adındaki manzumesini Yıldırım Beyazıt'a sunduğunda iltifata mazhar olmuştur. Babası şeyhlerden olmakla Şeyhoğlu diye şöhret bulmuştur.

R harfinde kasidesinden 4 beyit yazdığı gibi, İstanbul Hamidiye Kütüphanesinde 550 numarada kayıtlı

Hurşid-ü Ferahşat isimli yukarıda uzun uzadıya bahsettiğimiz eserinin başında şunları yazıyor :

*Çü Bismillâh pes Allahu Ekber
Diyenin kalmaya her işin eper
Kaçan başlansa Allahla her dem
Temamen iden girü Allah olur hem
Önü Allah Allah olupcak sonu Allah
Ol işte kalmaya hiç dürlü ikrah
İkrah — İsrar, zorlama demektir
Ge imdi övelim ol padişahu
Ki oldur kamununun zahr-u penahu*

Bir de bu zatın 803/1400 tarihinde yazılmış Kenzül Kübera ve Mihakkül Ulema isminde türkçe 4 bap üzerine tertip edilmiş bir eseri vardır ki, birinci bölümü padişahlar gidişinde, ikinci bölümü melikler, Ulu beyler dirliğinde, üçüncü bölüm vezirler, naipler gidişinde, dördüncü bölüm âlimler, kadılar, vaızlar halindedir. Tahir Beyin sözü bitti.

Şeyhoğlunun hem Hurşid-ü Ferahşad kitabından, hem Kenzül Kübera kitabından Kilisli Rifat efendi üstadımız 1342/1924 yılında Amire Matbaasında Veled Çelebi efendi ile birlikte vekâlet adına basılan Ferhenknamei Sa'di isimli tercümenin baş tarafında S. 6, 7, 8, 9, 10 uncu sahifelerinde bu iki eserden uzun uzadıya bahsetmekte, Tahir Beyin gördüğünü söylediği Kenzül Kübera'nın bir başkasının elinde gördüğünü yazmaktadır.

İsmail Hakkı Uzunçarşılıoğlu'nun 1937 de Türk Tarih Kurumu adına yayınlattığı Anadolu Beylikleri ve Akkoyunlu, Karakoyunlu Devletleri adlı eserin s. 33, s. 83 ncü sahifelerinde adeti veçhile bilgi vermektan ziyade mevcut bilgileri birbirine karıştırmaktadır.

Türk edebiyatı numuneleri başlangıcından 10 ncü hicret asrına kadar başlığı ile 1926 yılında Millî Matbaa'da basılan Hıfzı Tevfik, Hamamizade İhsan, Hasan Âli merhumların birlikte

yayınladıkları eserin s. 193, 194 ncü sahifelerinde yalnız Hurşitname diye birinci eserinden bahis açıp, Kenzül Küberayı hiç söz konusu etmiyorlarsa da, onun içli iki gazelini örnek olarak yazıp, meselâ Sehi bey tezkiresinde Şeyhoğlu ile Cemaliyi birbirlerine karıştırdıklarını açıklamaktadırlar ki tamamen haklıdırlar. Diğer bizim yazdığımız kaynakları yani Bursalı Tahir beyle, Ferhenknamei Sadi tercümesindeki Kilisli Rifat merhumun yazdığı dikkate lâyik bilgiyi vermemektedirler. Bu vesileden istifade ederek haber verelim ki, Ferhenknamei Sadi tercümesini basılan nüshadan başka Türkiye'de harekeli olarak yazılmış bir ikinci nüshası bulunduğu gibi, işbu Ferhenkname'nin bir üçüncü nüshası dahi Şimalî Avrupa'daki Türk dili ile özellikle Orhun âbideleri ile ilk defa uğraşıp, oradaki yazıları deşifre etmeyi başaran bir ülke de bulunmaktadır. Oraya yazdığımız kitabın mikrofilmleri gelince ayrıca bir makale ile olayı çok uyanık olup, dış memleketlerde kalan Türk dilinin abidelerini toplamak lüzumunu dahi duymayan kaygısızlara haber vereceğiz!

Şimdi İkinci Yakup beyin henüz bilim alemimizde adı bile bilinmeyen, şimdiye kadar hiç bir yerde söylenmeyen, fakat kendi adına yazıldığı için elbette büyük önemi olan bir tıp kitabından söz konusu etmeliğimiz gerekir.

Y A K U B İ Y E :

بعقوبية

XV. Yüzyılın hemen başından sonuna kadar yaşamış olan aslen Şirvanlı bir Türk hekimidir. Gerek Germiyan oğlu Yakup Beye, belki babasına da, onların adına kitaplar yazmış, sonra bu eserleri yahut başka yeni kitapları Çelebi Mehmet ile oğlu II. Murat adına da kitaplar telif eylemiştir. 841/1437 - 38 tarihinde Muhtasar Tıp adıyla 3 ki-

tapla yine ayrıca türkçe Kemalname adındaki eseri Manisa Milli Eğitim Bakanlığı kitaplığında yazma olarak 1840 numarada kayıtlıdır. Onun Muhtasarüt - Tıp adıyla yine Manisa kitaplığında başka bir tıp kitabı vardır. Bir de ayrıca Formulaire demek olan Akrabazin eseri yine Manisa kitaplığındadır. Vaktiyle not alırken acele ile iyi tesbit edemediğim 2 numaradan 1855 ile 1836 dan birisi ona aittir. Eski sadrazamlardan olup, 1900 yılı başlarında vefat etmiş olup, İstanbul'da Aşıkpaşa (Fatih semtinde) mahallesindeki türbede gömülü bulunan Ahmet Cevat Paşanın, İstanbul Eski Eserler Müzesine dolaplarıyla birlikte hediye ettiği kitapların arasında Tuhfei Muradi fi Esnafil Cevahir adında yine müellifimiz Mahmut bin Mehmet bin Dilşadı Şirvaninin başka bir kitabıdır. Kitabın kayıt No. 2118.

Zahirei Muradiye isimli olup, içerisinde Türk musikisi hakkında pek kıymetli bilgiler de bulunan hemen bütün ilim şubelerini kapsayan Ansiklopedi niteliğinde hem boyu büyük, hem kâğıtları çok koskoca bir eserini 1935 senesinde memleketimizin tanınmış kitap toplayıcılarından Kayseri Ziraat Bankası Müdürü Fahri Bilge bey satın almış, ben onda görmüştüm. Para farkı yüzünden Muallim M. Cevdet bu eseri satın alamadığı için çocuk gibi, günlerce ağlamış, matem tutmuş, ben ölürsem bu kitabın hasretinden öleceğim diyerek 1935 senesi Aralık ayında gözlerini fâni dünyaya kapamıştı.

Şirvan'lı bilginimizin dünyaca tanınmayan bir eserini daha takdim ediyorum:

Yakubiye ismini alan bu eserin her sahifesinde 9 satır olmak üzere 105 varak, 210 sahifedir. Buraya ilk sahiyelerini hem arapçası, hem ifade tarzını göstermek üzere klişelerini koy-

durduğum için, ayrıca onları kendi harfleriyle yeniden yazmayı lüzumsuz görüyorum. Elimizdeki vesikaların hemen hepsinde meselâ Osmanlı Müellifleri Tahir Bey, 3 üncü Kısım, 1925, S. 235 de Mahmut bin Mehmet Dilşadı Şirvani denildiği halde kendisi Mehmet bin Mahmut bin Hacıyış Şirvani demektir. Ne Dilşadı var, ne başka bir ismi var. Halbuki Yakubiyenin daha ilk sahifesinde kendisini Şirvanlı Hacı oğlu Mahmut oğlu Mehmet olarak takdim etmektedir. Şu halde bunun eserleri: Manisa kitaplığında Kitabı Kırabazin 1652 yahut 1835 - 36 numaralardan birisidir. Yine orada Kemalname 1840 numaradadır.

Tuhfei Muradi eski Sadrazam Cevat Paşanın kitapları arasında olmak üzere İstanbul'daki Eski Eserler ve Eski Müzeler kitaplığındadır.

Muratname isimli eseri eski Kayseri Ziraat Bankası Müdürü Fahri Bilge Beydedir.

Yakubiye İstanbul Şehit Ali Paşa kitaplığındadır. Ondan yapılmış Mikrofilmin hem aslı, hem fotoğraflarının pozitifleri Enstitümüz kitaplığındadır. Yakubiye ilk 11 inci sahifesine kadar iyi arapça bilen bir zat tarafından hareke konulmuştur. Eserin klişesini koydurduğumuz için bu basit Türk arapçasını okurlarım kolaylıkla anlayacaklardır. Eserde yazarı daha ziyade Hıfzıssıhha kaidelerinde söz açıyor, yiyecekleri, içecekleri, giyecekleri, uyku, banyo, gezintiler, ata binmek, yaz kış sporları gibi daha ziyade günlük hayatımızla ilgili bütün konuları 3 üncü varakta bildirdiği üzere açıkça anlatmaktadır. Ötedenberi şark müslüman tabipleri birkaç nokta üstünde söz birliği etmektedirler:

- 1 — Karnı tokken tekrar yemek yemek,
- 2 — Gece uyanık durup, gündüz uyumak,

3 — Çok münasebette bulunmak,
bilhassa bunun üstünde has-
sasiyetle durmaktadırlar.

Etibba cümle etmiş ittifakı
Eğer rumi eğer hindi, Iraki
Ki doğar 6 şeyden cümle emraz
Bu altı şeyden eyle sen de iraz
(*İraz — yüz çevirme*)

Biri gayette çok etmek cimarı
Teni lagar eder, yabis dimağı
İkinci gündüzün çok uyumaktır
Üçüncü gecede uyumamaktır
Yemek üzre yemek dördüncüsüdür
Uyanıp suya kanmak bil beşidir
Dahi altıncısı hepsi tebevül
Sakın mühlük dürrür etme tahammül

Eski bir eserde gördüğümüz bu
manzumeden sonra :

كقليلاً Küle kalilen تعيش طويلاً taiş
tavilen yani az ye, çok yaşarsın anla-
mınadır.

Yakubiye de daha ziyade hastalık-
ları değil, sağlık şartlarını, yenilen baş-
ta et, balık, tavuk, av etleri, av kuşla-

rını söz konusu etmektedir. Üzüm, in-
cir, diğer sulu, kuru meyveler burada
yer aldığı gibi, daha sonunda da toz-
lar, macunlar, pomatalar yazılmıştır.
Yani eser o zamana kadar İslâm âle-
minde meşhur olan eserlerden bir top-
lamadır. Kütahya ve dolaylarına ait
herhangi bir özellik taşımamaktadır.

İmaretinin kapısına türkçe vakfi-
yesini yazdıracak kadar Türk dilini
seven, hattâ babası zamanında büyük
türkçe eserler meydana getiren bir
ailenin çocuğu olarak Yakup Beyin
kendi adına yazılan bir tıp kitabını
niçin arapça yazdığını anlamak güç-
tür.

Yakup Bey zamanında yaşamış bir
Türk hekimi, şairi vardır ki, Osmanlı
beylerinden Çelebi Mehmet'in melân-
koli hecmesini (poussé) diğer hekim-
ler geçiremedikleri halde, şeyhi bunu
tedavi etmekle yalnız göz hekimi değil,
akli, asabî rahatsızlıklardan da anla-
yan bir zat olduğunu göstermiştir. Onu
biraz sonra hikâye edeceğiz. Şimdi asıl
vakfiyeye gelelim:

معروف

نبت عندك على حسب ما سألنا وحده صحيح لذي على نبتن ما زبر
وقرر وحكمت بعينه واشهدت على حكى من حضرتنا
من العبدون والنفقات وذوي الفقه ولا نبات واما المولى من
البحرنا نوح للاحق فله الحجاج خليل عفى الله عنها اجمعين

هذا سفر سارا وكما كان مثل على ذكر ما وقع وجس

وسبل الامير المعظم منيع الجهور الكرم سلطان الاكبريك

يعقوب بك شاه سليمان اعز الله انصاره ارضه ارضه ارضه ارضه

والزمان جميع الفرية المدعو بكره من رجال الخمره قها

حصار اللدعه ناجمه بحامو الكبرى جميع حدودها وحقها

وطرافها ورافها على الشيخ الامام العالم العالم الناضل الكامل

المكمل سلطان المشايخ والعلماء في محبوب القلوب قلوب العارفين

سلا لد اولياء الله في العالمين مرشد الطالبين جلي جلال الملتزمين

والله اعلم بالشيخ العالم العالم المرحوم المرفوع جلي جلال الامام

بركات انفاسته وبر مضاجع آباءه واسلامه ومعك على اولاده

هو اول اولاده ذكره اذ من الامان فان ليس من له ذكر يكون وفقا

على الترتيب المظهر المولى الى الشيخ العالم الرباني والفاضل الضامن

مفق الواصلين قطب العارفين المحققين معصومين وذوي الانوار والشمس

الكار مولانا جلال الدين خذوا يدك محمد بن الامام علا الهده

شيخ الاسلام محمد بن المصطفى بالله عنه

والله اعلم بالله يكون وقعا على فخر المسلمين وسالكين الموحدين وفقا

صحيحا شريفا وجسا صرحا عيا محب لاسلم ولا اوهب ولا يوش

الى رب الله الاض من علمها وهو خير الوارثين وبحسب جميع ذلك

حرمه وقرن في ايد ذوالفقار من شهره خمس وعشرين قها

شهادته

هو على مولانا الكرم
معلمه وصليح الامام
الشيخ الامام المصطفى

ما ذكر في الكافي
نقد القبول المرفوع
على خطه الطالبي

اشهد على قرا الوالدين
خير الصديقين المصطفى
جعفر بن العابد الحسيني

الذي انحصار على عندها
الشيخ الامام المصطفى

الشيخ الامام المصطفى
هو الذي

الشيخ الامام المصطفى
هو الذي

احمد حصار
ابن خان	محمد بن
حسن	وليد بن
محمد	وليد بن
محمد	وليد بن
محمد
شيخ محمد
مصطفى طهبي	والصمد بن
القاضي شيخ	والصمد بن
القاضي شيخ	والصمد بن
القاضي شيخ	والصمد بن
القاضي شيخ
وابن محمد
عبد الله	اشهد
امير عادل احمد بن المولى	اشهد
امير عادل احمد بن المولى	اشهد
امير عادل احمد بن المولى	اشهد
امير عادل احمد بن المولى

Bir bez üzerine aherlenmiş kalınca bir kâğıda siyah mürekkep ile o zaman Memlûk Neshi denilen sülûse yakın bir yazı örneği ile arapça olarak yazılan vakfiye, 97 Cm. uzunluğunda olup, 35, 29, 33 Cm. uzunluğundaki kâğıtlar yapıştırılmak suretiyle meydana getirilmiştir. Eni 23,4 dür. Yazının boyu 69, eni 15, sağ kenarı 8 Cm. olup sol tarafında böyle bir açıklık yok. Yakup Beyin ismi düz bir yazı halinde fakat tuğranın yazısından da, diğer yazılardan da daha kalın olarak yazılmıştır. Bunun üstünde siyah mürekkep kısımları fotoğrafta da görülüyorsa da koptuğu için neye delâlet ettiği belli değildir. En sonda Yakup Beyin yazısından biraz ince, fakat diğerlerinden daha kalın olarak Eşhedü bima yahvihi Emin al - Âdil bin Ahmet Paşa Mevlevi ibaresi görülüyor. Vakfiye metni 19 satır olup, satırların uzunluğu 16 Cm. olup, iki satır arasındaki mesafe 2 Cm. dir. Yakup Beyin sağ tarafında Murat bin Mehmet Han, El Muzaffer Daima ibaresi artık takarrür etmiş olan Osmanlı Tuğraları istifinde yazılmıştır. Sağ kenardaki tasdik ve şahitlik imzaları en yukarıdaki İshak Fakih'in tasdik imzası ile beraber 10 adettir. En alttaki şahitler sayısı 10 kişidir. Vakfiye çok yıpranmamıştır. Ancak birkaç yerde koptuğu için onlar asıl metne ve manaya tesir etmemekle beraber, hiç şüphesiz bir zarardır.

Şimdi vakfiyenin yukarıdan aşağıya satır sırası ile tercümesini verelim:

Yakup ibaresinin altında 4 satırdan ibaret tasdik kısmı 13 Cm. boyundadır, şunlar yazılıdır:

Açıklandığı ve yazıldığı üzere benim katımda sabit oldu. Ve beyan edildiği şekilde bence sıhhati anlaşıldı. Ve sıhhatine hükmettim, bu hükmüme yanımda bulunan Âdil, güvenilir fıkıh ve

ehlîyet sahibi kimseleri şahit kıldım. Ben celil olan Allah tarafından desteklenen elhaç Halil oğlu İshak fakıym. Cemil olan Allah onları affetsin.

Şimdi vakfiyenin aslını tercüme ediyorum:

Bu şümüllü sifr¹ ve kâmil kitap «vakfiye»; büyük emir iyilik ve cömertlik kaynağı Germiyan Sultanı Şah Süleyman oğlu Yakup Bey, Allah saltanatının yardımcılarını kıyamete değin aziz eylesin, Mahrusei Karahisarid-devleye bağlı büyük Sincanlı nahiyesindeki Gezler denilen köyü, bütün hududu, hukuku, yolları, müstemilâtı ile şeyh, imam, âlim, âmil, fazıl, kâmil, mükemmil, ârif, şeyhlerin sultanı, âşıkların gönüllerinin sevgilisi, âlemlerin evliyaullah nesli, taliplerin mürşidi, millet ve hakkın cemali; şeyh, âlim, âmil, merhum ve mağfur Çelebi Âdil'in oğlu Cemaleddin Çelebi, Allah, nefeslerinin bereketlerini sürekli eylesin; babasının, geçmişlerinin kabirlerini serinletsin, Allah rızası için vakf ve haps etti. Ondan sonra, kızlarına sıf erkek evlâdına ve evlâdı evlâdına vakfetti. Eğer erkek nesli kalmaz ise onu; şeyh, âlim-i Rabbani, fazıl-ı Samedani vasılların başbuğu, tahkik ehli âriflerin kutbu, nusrat sahiplerinin muktedası, büyük şeyhlerin üvüncü, imamı, hidayetin ilmi (iki kelime yırtık dolaşısıyla okunamamıştır), şeyhülislâm Belh'li Muhammed'in oğlu - Allah kendilerinden razı olsun - Hüdavendigâr Mevlâna Celâleddin-i Muhammed'in temiz Türbe-i Mevleviyesine vakf etti. (Burada birkaç kelimelik yer yır-

1. Sifr, kitap, cüz, daha ziyade Tevratı Şerif'in meydana geldiği cüzlerden her birine söylendiği gibi Mesnevi Şerif'in 5 nci cildine başlarken Mevlâna : Şeyh Hüsameddin ki Nuri encümeşt Talibi ağazı sifr-i percümeşt yani Şah Hüsameddin Yıldızların nurudur, 5 nci kitabın başlamasına talip oldu.

tılmıştır, Tanrı korusun 2). O takdirde bunu vakf-i sahih-i şer-i ve habs-i sarih-i mer-i ile Müslümanların fakirlerine ve tevhit ehlinin düşkünlerine vakfetti. Bu vakf, yeryüzü varislerin en üstünü olan Allah'a kalıncaya kadar satılamaz, hibe edilemez, kimseye miras olamaz. Bu tamamiyle 825 yılı Zilkade ayının ilk günlerinde yazıldı ve bildirildi. 22 Ekim 1422 ye tekabül eder.

Vakfın mazmununa şahadet edenler sağdan sola doğru:

1 — Elhaç Hisar Beyi bin Eynehan Beyi, 2 — Mehmet bin Hasan bey, 3 — Arslan bey bin Bicar bey, 4 — Yusuf bey bin Bicar bey, 5 — Şeyh Mehmet bin Mustafa Çelebi, 6 — Ahmet Paşa bin Elkâdi Şeyh, 7 — Orhan Bey bin Devlethan Bey, 8 — Lütfullah Çelebi bin Bayezit Fakih, 9 — ve Yazıcı Ahmet bin Abdullah.

Ve Eshedü bima yahvihi yani yukardaki yazılı bulunana şahadet ederim.

Emir Âdil bin Ahmet Paşa al Mevlevî

Sağ kenardaki tasdiklerle şahitle-
rin isimleri:

1 — Bunun muhtevasını mütalâa, tahkik ettim; Allaha sığınarak, ona güvenerek imza ve tenfiz eyledim. Bunu, Yusuf Mehmedül Karahisarî yazdı. Allah onu gizli lütufları ile bağışlasın.

2 — Bu şer-i vakfiye bana arz edildi, ben de onu hem kabul ettim, hem de kabul ettirdim. Bunu Mehmet bin beylik Kazaskeri Mansur yazdı. Allah, kendilerini affetsin.

3 — Bu Vakfiye'de zikr edilenler şer-i ve sevaptır. Bunu Kadir ve Gani Allah'a muhtaç olan Ali bin Ahmet Cemalî yazdı, Allah kendilerini affetsin.

4 — Vakıf'ın ikrarına şahadet ederim. Bunu Gani Allah'a muhtaç olan

abdiâciz Cafer bin Zeynel Âbidinül Hüseyini yazdı.

5 — Bunun muhtevasına Ahmet bin Cemaleddinül Karahisarî - Allah onları affetsin - şahadet eder.

6 — Buna şahit olanlardan biri de Mevlâna Cemal bin Elhaç Hüseyinül Müderris.

7 — Bunun muhtevasına şahadet ederim. Ben, Allahın yarattığı en muhtaç Abdülvacit bin Mehmet'im. Bu, benim el yazımdır.

8 — Mehmet oğlu Seb'a han diye bilinen ve kullarının en fakiri olan Dursun da buna şahadet eder.

9 — Ben de bunun şahitleri arasındayım. Bunu Seyyidi Hakim oğlu Ahmet oğlu Şeyhi diye meşhur Yusuf yazdı.

Şimdi vakfı yapan Yakup Beye gelelim:

Babası Süleymanşah veya Şah Süleyman, Emir Mehmet Çağşadan beyin oğlu olup, hangi tarihte beylik makamına geçtiğini bilmiyoruz. Ancak Şeyhoğlu Mustafa'nın Hamidiye Kütüphanesinde 550 numarada kayıtlı Hürşit ve Ferahşat isimli eserinden kendisinin 789 senesi Rebiülahiri sonunda Nisan 1387 de vefat eylediğini kesin olarak bilmekteyiz. Usulen bu tarihi Yakup beyin cülusu olarak alabiliriz. Yıldırım Beyazıt Kütahya'da oturmuş, yahut Bursa'da oturmuş Anadolu beyliklerini, bu arada Yakup beyle birlikte Sübaşısı Elhaç Hisar Beyi ile birlikte İpsala Kal'asına hapsedmek suretiyle saltanatı elinden almıştır. Bütün tarihlerde uzun uzadıya yazılı olan bu, Timurlenk'le beraber Ankara'ya kadar gelip, eniştesini Timurlenk'in maiyetine göstererek yakalatmasına sebep olan Yakup bey, düzgün söz söyler, bir zat olduğu için, Timurlenk'in hoşuna gitmiştir. Hayatının ondan son-

raki kısımları, yaptırdığı eserlerin üzerindeki kitabeler, adına yazılmış eserler vasıtasıyla oldukça bilinmektedir. II. Murat tarafından Şah ana denilen Paşa Gerake ismindeki kadının da çok akıllı bir Türk Sultanı olduğu anlaşılıyor. Kimin kızı olduğu yazılı değildir. Tarihler Yakup beyin evladı olmadığını yazıyorlar. Bundan maksat erkek çocuğu olmadı mı demek yahut hiç çocuğu mu yok ayırt edemiyoruz. Epeyce yaşlı olarak 832/1428 tarihinde veya ondan sonra vefat ettiği anlaşılmaktadır. Mezarı Kütahya'da İmaret Mescidi denilen yerde üstü çinilerle kaplı isede kitabesi yoktur.

Şeyhinin Türk Dil Kurumunca bastırılan Divanında, İstanbul Maarif Matbaası, 1942, S. 53-57 arasında 45 beyitlik bir mersiye vardır ki Şeyhi'nin en güzel manzumelerinden birisidir. Ne yazık ki, ölüm gününü, ayını, yılını bu kadar beyitin arasında yazmamış olması, Yakup beyin ölümü kadar acıklıdır.

Yine Şeyhinin Divanında «*Medhi İbni Germiyan Tabe serahu*» başlığı altında 36 beyitle Yakup beyi övmektedir. *Kerem* redifi ile yazdığı 22 beyitli diğer bir övgüde *Karaman Oğlu*'nun gelip oraları işgalden sonra Çelebi Mehmet'in Karamanoğullarını buradan çıkartarak Yakup beye geri verdiğini manzumede 15 inci beyitte: Divanda birinci methiye S. 25-28.

*Ne acep ger Karaman bulmasa âlemde
eman
Çünkü yâr etti sana Devleti Osmani
kerem*

Beytinde bu olaya işaret etmektedir. S. 28-30.

«*Der medhi Mehmet Paşa*» isimli bir gazelde kimi övdüğünü iyice anlamıyoruz. Şeyhi Divanı S. 30-31. Yine Divanda «*Tercii Rabi fi Medhi İbni Germiyad*», bu dahi 52 beyittir. Bu ka-

sidesinde Şeyhi bize kendisini şöyle takdim eder:

*Şah'a Murat, Yusif-i Şeyhi'nin öldürür
Kim bu saadet eşğine bende var ola*

Şeyhinin Divanında *Harname* isimli 88 beyitli meşhur *hicviyesi* Sayfa 63-70 arasında mevcuttur.

Şeyhi'nin Divanı Avrupa kitaplıklarında mevcut olduğu gibi Türk Dil Kurumu tarafından bastırılmış olması da şükranla lâyıktır. Ayrıca *Prof. Dr. Ali Nihat Tarlan* kalemi ile 1934 yılında Şeyhi Divanını Tetkik başlığı altında 230 büyük sahife halinde yayımlanan eser her anlamı ile kıymetlidir.

Bu kitapta bilhassa onun farsça şiirleri anlatılmakta, diğer o devrin şairleri ile kıyaslar yapılmaktadır.

Bunları gözönünde tutarak Yakup bey hakkındaki medhiyeleri, ölümünde söylemiş olduğu mersiye buraya yazmayı lüzumsuz buldum. Hem makaleyi lüzumundan fazla büyütecek, hem de Yakup beyin hayatına ait önemli bilgiler vermediği için tarih bakımından da bir fayda temin etmeyecektir.

Afyonkarahisar Mevlevihanesi I. Yakup bey zamanında tesis edildiği hakkında ayrı bir vakfiye mevcuttur. Orijinali elimizde yoksa da, bunun suretleri birkaç yerde kayıtlıdır.

789 Rebiülâhbirinde vefat eden Süleyman Şahın türbesi olmak üzere Afyonkarahisar'da 4 tarafı açık kalın örme direkler üzerinde kubbeli bir anıt mevcut olup, Kadınlar Pazarı denilen yere yakındır. Dergâhlar açıkken ihya gecesi denilen Pazar akşamı, Pazartesi gecesi ile Perşembe akşamı, Cuma gecesi Mevlevihaneden iki derviş, *çarağ getirir, başında akşam çarağ gülbenk'in okuduktan sonra çarağ orada bira-*

*kırlar idi*¹. Onun etrafı da kabristan olup, yine mevlevilerden, gerek aileden, gerek Mevlevi muhiplerinden birçoklarının mezarları varmış. Ben 1935 de ziyaret ettiğim zaman burada filhalka iki kabir mevcut ise de, bunların üstünde yazı yoktur. O zaman aldığım bir fotoğrafı okurlarıma takdim ediyorum.

Yakup beyin mühim taraflarından birisi, cömertliğidir. İmaretinin kapısına diktiği türkçe vakfiye gerek dilimiz, imlâmız bakımından pek ziyade ilginçtir. Meselâ ordan birkaç noktayı burada belirtecek olursak maksada kafi gelir. O vakfiyesine şöyle başlıyor: Sebebi tahrir oldur kim Emiri Âzam manedül cudu vel kerem azimül kadri veş-siyem Yakup bey bin Şah Süleyman hallede mülkehu ilâ gayetizze-man. Bina etti bu imareti ahireti için, Peygamber hicretinin 814 ünde tamam oldu. Kapısı açıldı, işlendi, beş ay işlendikten sonra Karaman oğlu sebebiyle 2,5 yıl muattal kaldı. Andan sonra Tanrı, Hüdavendigârın devletini artırsın geldi, Karamanoğlunu sürdürdü, bu yerleri hep geri aldı, bana verdi. Anın devletinde, anın sadakası ile girü bu evin kapısı açıldı, işlendi, inşaallah anın devletinde devri kiyamete dek kapısı bayılmıya (kapanmıya). Guldu'yu babam atası Mehmet bey kâfirden aldı. 31 satır olan vakfiyede bizi en çok ilgilendiren şu satırlardır:

28 — Gelen misafirlerin atına, yi ne 3 güne dek yem vereler. Andan girü anda olan misafirlere ve mücavirlere âdetince aş ve ekmeği ilkin anlara bol vireler, andan sonra.

1. Akşam-ı Şerifler hayrola, hayırlar fet-hola, şerler def ola, Çarağı Ruşan, Fahri der-vişan, zuhuru iman, kanunu merdan dem-i Hazreti Mevlâna, Sirri Sultan Divanı ve Ateş-bazı Veli Hû diyelim Hû!...

Her vaktin kendine mahsus, bizim o zamanlar Gülbenk dediğimiz, şimdi dua denilen böyle dualar vardı. Netekim Mehter Takımı başlayacağı veya bittiği zaman böyle Gülbenkler okumaktadırlar.

29 — Girü kalan halka vireler. Ve dahi anda kim ki hasta olası olursa, ana hekim getireler. İlâç ettireler. Ve hekim hakkını vireler. Ve edviye bahasını vireler.

30 — Ve anda kim ölesi olursa, kefen saralar, hakka koyalar, andan girü misafir, mücavir... dururlarsa, duralar. Gine, git demiyeler. Andan gelen ne kadar...

Demekki, hasta olanlar imaret yöneticileri tarafından hekim getirilerek muayene ettirilecek, yazdığı reçete imaretin parası ile ecza satanlardan yaptırılarak hastalara verilecek. Ölen olursa, onun kefenini sararak Allah rahmetine tevdi edecekler. Bu masraflar da yine vakıf yöneticileri tarafından ödenecek.

Bu cümleler, 1414 senesinde ne kadar göğüs kabartıcı ise, aradan 554 sene geçmesine rağmen bugün de iftiharımızı mucip olmaktadır. Onun adını rahmetle, minnetle anar, ruhuna fatihalar okuruz.

*
**

Bizim vakfiye'nin ta baş tarafında ismi bulunan Elhaç Halil oğlu İshak Fakih, Germiyanoğlu Devletinin nüfuzlu devlet adamlarındandır. Halil Beyin Tarih-i Osmani Encümeni Mecmuasındaki kitabelerden 4 üncüsü, bu zata ait 823 tarihli bir çeşme kitabesidir. Halil Bey şöyle diyor: İshak Fakih asrının en büyük ilmiye ricalinden olduğu gerek vakfiyede görüldüğü veçhile Germiyanlılar evkafına mütevellî nasp olmasından, gerek daha pek çok sene önce, Yakup Beyin babası Süleyman Şah adını henüz öğrenmediğimiz kızını Yıldırım Beyazıt'a namzet edip, kabulü hakkında Murad-ı Hüdavendigâr'a, 783 de elçi olarak gönderilmesinden anlaşılmaktadır. Hattâ bugünkü Kütahya'da Germiyanoğulları denilen zatların, İshak Fakih'in torunları

olduğu söylenmektedir. Başka bir vesikada İshak Fakih'in babası Halilden başka, büyük babasının da Mehmet isminde bir zat olduğunu öğreniyoruz. 844/1440 tarihinde hayatta olduğu anlaşılıyor. Herhalde o zaman 80 i geçkin bir ihtiyar zat olacak.

İshak Fakih'in kendi adıyla anılan bir Camii Şerif Kütahya'da hâlâ durmakta, İshak Fakih'in mezarı cami içindeki hususî türbede bulunmaktadır. Bunun tarihi 837 dir. 837/1434.

Çelebi Yakup Beyin Mevlâna Sinan Paşa bin Mehmet adına müceddet Anadolu Vakıf defterinde 19/27 ile kayıtlı sahife 253 de bu vakfiye sureti bulunmaktadır. Orada İshak Fakih'in dedesi Mehmet diye gösterilmektedir. Bu vakfiyenin kenarında Manisa Hakimî Hüsameddinoğlu Fazlullah onun altında Ebusuut, Bursa Kadısı olarak Mehmet bin beylik, yine orada Karahisar Kadısı Yusuf oğlu İbrahim, Lâdik yani Denizli Kadısı Carullah oğlu Mehmet'in isimleri geçtiği gibi, ayrıca Yusuf Fenari'nin oğlu Ali, Kaziasker sıfatı ile bu vakfiye suretinde imzası mevcuttur. Yakup beyin adını ettiğimiz Mehmet oğlu Sinan Paşa'ya ve evlâdı evlâdına vakfeylediği Etnos ve Ağcağıl, Sivrice üyük mezra'aları bu vakfiyede yer almaktadır. Şahitler arasında sırası ile şu zatlar imza etmişlerdir: Elhaç Hisar Beyi Sübaşı bin Eynehan Bey, ikinci olarak bizim vakfiyede de ikinci sırada olan Mehmet Bey bin Hasan Bey, üçüncü şahıs Mevlâna Hüsameddin bin Ahmet (bizim vakfiyede bu isim yok), dördüncü Mevlâna Sinan bin Mecdüddin Eşşehir biş - Şeyhi. Buna mukabil bizde Şeyhi'nin Ahmet isimli babasından sonra Seyyidi Hâkim ismi görülüyor. Demek Şeyhi lâlettayın bir hekim, bir şair değil, belki Germiyan Hükümetinin devlet ricali arasında yer almaktadır. Zira burada Ahmet yerine onun lâkâbı olan Mecdüddin diye söylenmekte,

sonra bize iyice tanıtmak için Eşşehir biş - Şeyhî diye açıklamak suretiyle herhangi bir şüpheden bizleri, daha doğrusu tarihi aydınlatmaktadır. Beşinci şahıs Uğuz bin Abdullah'dır. Abdullah ismi ekseriya muhtedilere verilen bir kurtarma adıdır, belki bu vakfiyeyi o yazmıştır, belki Kıpçak kölelerindedir.

Yakup Bey, bu vakfiyesinde de büyük ünvanlarla anılmakta ve Sultanul İslâm vel Müslimin denildikten sonra Yakup Çelebi İbnül Merhumül Mağfur Şah Süleyman diye anılmaktadır. Mevlevilerden Şaban başlangıcı 825, bizimki ise 825 senesinin gök aylarının 11 incisi olan Zilkadenin evailidir. Bu 825 yılının Şaban ayı başları gözönünde tutulunca 25 Temmuz 1422 eder. Bu vakfiyenin altında Mevlevi vakfiyesindeki şahitlerden diğer 5 i bulunmadığı gibi, Mevlevilerden de kimse yoktur. Hisar Beyi'nin Vakıf defterinde 815 yılı Rebiülevvelinin ortasında tanzim edilmiş bir vakfiyesi vardır ki, orada Hisar Beyi Sahibül Hayratı vel Hasanat Melükül Ümerai Vel Ekabir Zaimül Cüyüşu vel asakir Mecmaül maali vel mefahir Hisar Beyi Subaşı İbnül Merhum Eynehan Bey diye övülmektedir. Şimdi Kütahya'da Hisar Beyi Camisi yahut Saray Camisi denilen Hükümet Konağının arkasındaki bu güzel camii 893 tarihinde Hisar Beyi'nin oğlu Mustafa Bey inşa ettirmiştir. İsmail Hakkı Bey Kütahya Şehri adlı eserinde Eynehan adına Gediz kazası

1. Hisar Beyi Camisinin Osmanlı Tarihinde önemli yeri vardır. Kanunî Süleyman Sıgetuvar kalasını alırken orada eceli ile ölmüş, II. Selim adını alan Şehzadeye haber geldiği zaman ilk defa onun adına hutbe okumak şerefi Kütahyanın Hisar Beyi Camisi hatibi tarafından yerine getirilmiş olması bu Camiye ayrı bir önem verdiği gibi, Anadolu Valisi olur. 1171 Zilhiccesinin 9 nda /Agustos 1758 de vefat eden Hekimzade Ali paşa Kütahya'da defnedilmiş idi. III. Mustafa'nın emri ile Hisar Beyi Camisinin altında bulunan soğuk yerden alınarak İstanbula getirilip Hekimoğlu Ali Paşa Camisi denilen yerdeki türbesine gömülmüştür.

nın merkezine bağlı bir köy olduğunu söylemektedir. S. 111 not 2.

Kanunî Sultan Süleyman 974 senesi Safer ayının 22 nci Cumartesi gününü sabaha 4 saat kala bu dünya mihnet sarayından ruh kuşu, cennet sarayına uçtu. Hassa Tabibi Kaysunizade ile Padişahın imamı Derviş efendi, rikâptar Mustafa ağa, Musa ağa, Hasan ağa cümlesi 12 kişi padişahın cesedini yıkayıp namazını kılarak tabuta koydular... Avn ve inayet deyip, keremi ümmit ricasında iken İstanbul'dan tafsilâtlı mektuplar gelip, cülusu humayun keyfiyetini yazmışlar. Bundan önce kalenin fethinde yazılan müjde hükümlerini bildiren mektuplar arasında Halep müjdesine giden kapuculuktan çıkma Hasan Çavuş'a yolun üstünde Sıcanlı (!) sahrasında diye yazılı ise de, bunun vakfiyede ismi geçen Sincanlı sahrası olacağı şüphesizdir. Mektup, Sincanlı sahrasında Şehzade Sultan Selim Han hazretlerine mektubumuz isâl ile fetih haberini ilâm eyliyesin, şevketlü Padişah hazretleri kal'ayı tamam muhkem yapmayınca göç etmez diyesin, afiyet, selâmet haberini veresin, demişler. Adı söylenen Hasan Çavuş Tanrının verdiği bir kolaylıkla 8 günde yetişeceği İstanbul'a 4 günde yetişir. İstanbul'dan Şehzade Hazretleri Derneğine kuşluk vaktinde varıp, Halep müjdesi ile giderim, Veziri Âzam hazretlerinin mektub-u şerifleri deyip, kapu ağasına teslim ederek kalenin fethedildiğini Padişahın sıhhat ve selâmet haberini verip, çekilip gitmek üzere iken, mektup Şehzadei Civanbaht ve Sezavar-ı Tacü taht Sultan Selim Hazretlerinin dest-i Şerifine vusûl bulmakla, Sadrazam Paşa'nın gönderdiği mektup, saltanat haberini müjdelemekte olmasıyle, Şehzade görür ki Sadrazam Sokullu Mehmet Paşa'nın kendi hattı iledir. Okuyup maali mâlüm oldukta, gelen çavuş'un adını sorunca Hasan olduğunu öğrenir. Kanun

üzere yol harçlığı verilir, imdi hizmetten geri kalmasın diye gönderirler gider. Derakap şehzadenin hocası Atullah efendi, Lala Hüseyin Paşa'yı isteyip, Ilgar ile bizim Kütahya'ya gitmekliğimiz lâzım geldi, yarar atlarımız ile hazır olun diye tenbih buyurmuşlar. Mirahur Hüsrev ağaya: Ilgara yarar atların hazırlanmasını emreder, başka zamana kıyas olunmaz buyurmuşlar. Rebiülevvel ayının 7 nci günü Ilgar birle kalkıp 2 nci konakta Cuma günü namaz kılma zamanı yakın olduğunda Kütahya'ya gelinip, o zamanlar valilerin oturdukları büyük saray yanındaki Hisar Beyi Camii Hatibi namaz, niyaz, iyi hâl ile tanınmış Feyzullah Fakih demekle ün salmış bir zat hitabet hizmetine giderken yol üzerinde Şehzade hazretleri, beni gelirken görüp selâma dururlar, saadetle gelip, selâm verince buyurur ki merhum ve mağfurunleh babam Hüdavendigâr Tanrı rahmetine erişmiş olduğu hakkında haber geldi, Cuma hutbesinde bizim adımıza dua eyleyip beklemekte olan Müslüman cemaate bildirirsiniz demişler. Hatip efendi dahi rikab-ı humayun'a yüz sürüp, dualar eylemişler. Hemen o günün gecesinde karar etmeyip kalkıp İstanbul yollarını tutarlar. Sabah namazını eda ettikleri yerde rikab-ı hümayunlarına hizmet eden emektar ve hizmettar ağalar toplanıp arzuhal etmek isteyenleri Emir Ahur Hüsrev ağa mani olur, sabredin, ilk yedek zamanına diye onlara anlatır... Selânikli Tarihi, Âmire Matbaası, 1281, S. 51 - 54. den ufak tefek değişikliklerle aldım.

Böylelikle 825 tarihinde Germiyan oğlu Yakup beyin iki vakfiyesinde birinci şahitlik vazifesini gören sübaşı Elhaç Hisar Beyin Camisi tarih sahnesine bir defa daha çıkmış oluyor.

Diğer Mehmet bin Hasan Beyin kim olduğunu tâyin edemedim. Ancak Bicar Beyin 3 oğlundan ikisini burada

şahit olarak görmekteyiz. Bunlar hakkında Kütahya şehrinde İsmail Hakkı, S. 147 Arslan Bey Camii diye geçen bölümde Evliya Çelebinin bu camii'ye Bey Camisi dediğini, Kütahya'nın Meydan mahallesindeki cami, kârgir olup, metanetle yapılmış, kubbesi kurşunla kaplatılmıştır. Kitabesi yokmuş. Mabedi Osmanlı beylerinden Bicar oğlu Arslan Bey yaptırmıştır. Arslan Beyin, Tavşanlı kasabasında da eserleri vardır, kendisi de orada gömülüdür.

Arslan Bey Çelebi Mehmet, oğlu II. Murat zamanındaki devlet büyüklerindedir. Büyük babaları Anadolu Selçuklu Devleti ümerasından idi. Arslan Beyin kardeşi Hamza Bey, Tokat'ta gömülüdür.

Tokat'ta Cehkânlı mahallesindeki Hamza Bey Mescidi diye 815 tarihli bir mescidin kapısı üzerindeki kitabede Hamza bin Bicar adı yazılı olduğu gibi, İsmail Hakkı Beyin kitabeler isimli 1927 de Âmire Matbaasında Millî Matbaa adıyla yeni bir isim alan matbaanın tab ettiği kitabeler eserinin 20-23, 27 ve 109 uncu sayfelerinde bilgi vermekte olduğundan bu hususta malûmat almak isteyenler söylediğimiz eserlere ayrıca, Amasya Müverrihi Hüseyin Hüsameddin efendinin Amasya Tarihinde bilgi bulurlar.

Diğer şahitlerden Orhan Bey bin Devlethan Beyin kim olduğunu öğrenemedim. Lütfullah Çelebi bin Beyazıt Fakih'in de kimliğini bilemediğimiz gibi yazıcı Ahmet bin Abdullah'ın da hüviyetini tahkik edemedik. Onuncu şahit olup adı ve imzasının yazılış şekli Yakup Beyin adının yazılış şekline benzemesi bakımından amcazadesi olduğuna hükmettiğimiz bu zat, Emir Âdil bin Ahmet Paşa bin Mehmet Paşa bin Hızır Paşa bin Mutahhare Âbide Hatun binti Sultan Veled bin Hazreti Mevlâna olup, Emir Âdil'in kardeşi Mehmet Balı Çelebi Bey bin Ahmet Paşa bin Mehmet Paşa bin Hızır Paşa

bin Mutahhare Âbide Hatun binti Sultan Veled bin Mevlâna Celâleddin. Bu vakfiyede, Emir Âdil'in imzası bulunup da kardeşi Mehmet Balı Çelebi'nin imzasının bulunmayışı, Emir Âdil'in yaşça Mehmet Balı Çelebi'den daha büyük olması, o senelerde Mevlevi ailesi = Germiyanogulları birleşiminden meydana gelen aileye ait vakıfların mütevellisi olmasından ötürüdür. E-yüp'te Hüsrev Paşa kitaplarının içerisine karıştırılan, fakat kitaplıkta Şehit Mehmet Paşa Kütüphanesine ait kısım diye bilinen ve gösterilen kitaplar arasında 282 numaralı Mesnevi Şerif nüshasının sonunda fotografisini taktim ettiğim, tugraya benzeyen ketebehu Ahmet Paşa imzasının altındaki rubai dahi Ahmet Paşa'nın elile yazılmıştır. Şehit Mehmet Paşa denilen zat Fatih'in en son sadrazamı Mevlâna oğullarından Mehmet Celâleddin Paşa Çelebi bin Ârif Çelebi'ye ait olan 282 numaralı Mesnevi Şerif'in Afyonkarahisar'dan, oradaki Mevlevilerden bir ailenin kitaplığına ait idi. Bu Mesnevi'yi 750 / 1350 yılının Safer ayının sonunda Bahaeddin-i Sarayi Mevlevi'nin yazdığı nüsha olup, son sayfasının resmini takdim ediyoruz. Burada adı geçen Deşti Kıpçağın merkezi Saray şehri ahalisinden Bahaeddin'in Mevlâna huzurunda yazdığı başka bir Mevlevi eseri daha vardır.

Ankara Millî Eğitim Bakanlığına ait eski yazma eserler arasında Veled Çelebi efendinin kitaplarından geçmiş Gülşeni Esrar isimli farsça bir eser bulunmaktadır ki, Mevlevi şairlerinden Muğlalı Şahidi Dedenin kaleminden çıkmıştır. Hepsi farsça olan bu eserin kitaplıktaki kaydı F. 6/88 dir. Bu eser hakkında şunları yazmışım: Gülşeni Esrar tamamen farsça yazılmış, kendi devrinin ricali hakkında be tahsis Karahisar-ı Sahip, Bursa, Kütahya, Lâzîk denilen Denizli için pek kıymetli bilgiler vardır. O, bütün mevlevilerde

usül olduğu üzere önce yazacağı konunun nesir halinde muhtevasını yazmakta, sonra onu daha genişleterek manzum bir hale getirmektedir. Kitapta babası, dedesi, Ahmet Paşa Çelebi, onun oğlu II. Emir Âdil, Sultan Divane Mehmet Bey, Fenai Dede, Vahdetname sahibi Abdurrahim hakkında çok kıymetli bilgiler vardır. Macar müstşriklerinden Nemeth, Şahidinın babası Hüdai Dedenin Divanını bulmuş, Budapeşte'deki Şark Dilleri Enstitüsünde, Divanı neşretmek için çalışmakta olduğunu 1938 senesinde yani tam 30 yıl önce bana yazdığı türkçe bir mektupta bir hayli bilgi vermekte idi. Bilmiyorum neşredebildi mi? Şahidi için Osmanlı Müellifleri, Tahir Bey, Cilt I., S. 92-94 te değerli bilgi var.

Gülşen-i Esrar'daki bilgilerden bazılarını buraya tercüme ederek okurlarıma takdim ediyorum. Şahidi diyor ki: Lâdik denilen Denizli'de Paşa Çelebi ile görüştüm. Ahmet Paşa Çelebi Kahrisar'da oturur, Karaman ülkesinin en kıymetli atlarını daha tayken satın alır, onları yetiştirir, padişahlar, şehzadeler, vezirler at lâzım olunca Paşa Çelebi'ye haber gönderirler, o, onların istediği atları seçip yollar, böylelikle ihtiyaçlarını temin etmiş olurdu. Bu, bugünkü anlayışımızla bu ilme Zootechnie yani hayvanları yetiştirme, bununla uğraşan kimseye Zootechnisterler. Şahidi diyor ki: Ben Ahmet Paşa'nın yanında bulunuyordum, şehrin Kadısı, benim, Paşa Çelebi gibi Germiyan Şehzadesinin yanında oturmaklığımı galiba benim için biraz fazla görmüş. Paşa Çelebi bunu anlamış olacak ki, yarın Şahidi Cuma'da vaaz yapacak, gel dinle, diye söyleyince, Kadı, sende türkçe vaaz kitabı var mı? diye soruyor. O ise, ben bir fakir mollayım, ismini işittim, fakat görmedim, diyor. Cuma günü Gaşiye suresinden vaaz edeceğimi düşünerek o gece Beyzavi

tefsirinden bu surenin tefsirini baştan sona kadar gayet iyi okudum, tetebbü ettim*. Vaazda ilim ve hünerden nâcizane behrem bulunmakla can tudu kuşuna marifet şekerini verdim. Ve böyle mimbere çıktım. Şehir Kadısı Pirim Ahmet Paşa Çelebi ile yanyana mihra- bın içerisinde oturuyorlardı. O mecliste Vali, Alemşah Bey II. Beyazıt'ın oğlu da mimbere arkası tarafında oturmakta idi. Fakir vaaza başladım, irfan hazinesinden perdeler kaldırdım. Kur'andan hakikatler, meşayihin sırlarından dakik bahisler beyan ettim. İrfan deryası coşmağa başladı. Mecliste bulunanlar cümleten hayran oldular. Hal sahibi azizler, kendilerini yitirdiler, naralar vurdular, şevkler, zevkler gösterdiler. Öyle bir yere vasil oldum ki, hal ehlinin iç âleminde zahir ehli bu-

*) Gaşiye suresi : Hel etake Hadisül Gaşiyeti vücühün yevme izin haşlatün gibi devam eden 26 Ayeti Kerimedir. Ertesi günkü vaaz'da ilimden, hünerden behrem olan Şahidi, can Tudu kuşuna şekerler vermiş, mimbere çıkmış, şehir kadısı da Paşa Çelebi ile birlikte Cami'nin mihra- bında oturuyorlardı. O mecliste II. Beyazıt'ın oğlu Denizli Valisi Şehzade Alemşah beyde bulunuyor, mimbere diğer tarafında oturuyormuş. Şahidi diyor ki, bu hakir, vaaza başladım, irfan hazinesinin yüzünden perdeler kaldırdım, Kur'andan hakikatler, meşayihin sırlarından birçok sırlar beyan ettim. İrfan deryası coşmağa geldi, ehli meclis cümleten hayran oldu, hal ehli azizler kendilerini kaybettiler, naralar vurdular, zevkler, şevkler gösterdiler. Öyle bir yere vasil oldum ki hal ehlinin iç âleminde zahir ehli tabii anlıyamazdı, zira suret ehli gönül sahiplerinin vücudundan gafildir. Çünkü onlar ilmi yalnız satırlarda sanırlar Zekâi : Sultan Beyazıt'ın oğlu Sultan Alemşah yanında Divan kitabeti vazifesini görürdü. Surette güzel, zehin ve zekada eşsizdi. Parlak şiirleri, nazik inşası vardı. Bu matlağ onundur :

Neylerim ol bezmi, kânın şakiyi mehrusu yok

Ya şu meclisten nolur ki mutrib-i hoşgüsü yok

Bunu bugünkü dile çevirecek olursak

O bezmi yani o topluluğu neylerim, çünkü oranın ay yüzlü içki dağıtması yok, yahut şu meclisten ne umulur ki, onun güzel parçalar çalıp çağırın saz heyeti yok.

Bu başlangıç manzumesi de onun suver-i mekâtip yani mektuplar sureti adlı yazma kitabındandır.

Lâtifi Tezkiresi İktam gazetesi bas- kısı, 1314 S. 161-162.

nu anlayamaz, çünkü eksiktirler, nasıl ki ehli suret gönül sahiplerinden birşey anlayamadığı gibi, onlar âlimi bile ancak elbiseleri ile tanırılar. Kadı Mihrabın önünde şeyhimle bu mesele hakkında gizlice konuşuyorlardı. Dua ettim, vaaz kürsüsünden indim, pirimi evvelâ der ağuş ettim, sonra Kadı merhaba dedi, o, dünkü sözlerinden özür diledi. Biraz sonra şehzadenin maiyetinden birisi geldi, biraz bekleyiniz, şehzade size in'am eyleyecektir dedi.

Pirim, hışm ile bana dönerek şehzadenin in'amına bu muhtaç değildir, sözlerini yüksek avaz ile söyledi ki, yalnız şehzade değil, belki bütün halk işitti. Ben sıkıldım, o, sözlerine şunları ilâve etti; bana beş tane at getir diye üç senedenberi mektup yazıyordu. Mektuplarında en güzel atlardan getir diyordu. Ben de, şehzade at istiyor diye her birine büyük paralar vererek satın aldığım atları getirdim. Burada Şahidi mukavvim, kaya gibi at cinsinden bahsediyor. Bunu ancak Zootechniste bir baytarın okuması lâzım. Böylelikle Anadolu'daki Karaman atlarını, onların cinslerini öğrenmiş oluruz. Birisine 3 bin, öbürüne 10 bin akçe vermesi icabederken o, hepsine birden yani 5 ata değil, bir ata verilecek para ile 5 tanesini satın almak istiyor. Beyhude zahmet çekerek getirmişim, yazık olmuş, diye söylendi.

Yalnız ben değil, bütün camide oturanlar önlerine bakarak büyük bir sükût içerisinde Paşa Çelebi'nin öfke ile söylediği lâkırdıları dinlediler.

Bana dedi ki, benim bir oğlum var, ondan başka yok. O, Mevlâna neslinde dir, kabiliyetlidir, adına Emir Âdil derler, benimle gel, o çocuğu talim ve terbiye eyle, dedi*.

Şahidi'nin Gülşen-i Esrarı okunmaya, dilimize tercüme edilmeye lâyık mühim bir eserdir. Meselâ orada Paşa Çelebi'nin Kütahya'da mütevellî olduğu oğlu Emir Âdil ile yanyana oturduklarını bir vesile ile söylemektedir. Vakfiyede ismi geçen Ahmet Paşa oğlu Emir Âdil'den Gülşeni Esrar'da bilgiye rastlamadığımız göre, belki kendisi 909 tarihlerinde ölmüş bulunuyordu. Burada sözü geçen Ahmet Paşa Çelebi vakfiyedeki Emir Âdil'in oğlu ve II. Emir Âdil'in babasıdır. Yaşça Divane Mehmet Çelebi'den büyük olduğu için I. Emiri Âdil oğluna babası Ahmet Paşa'nın adını koymuş, kardeşi Mehmet Balı Çelebi'nin oğluna ise Mehmet yani Ahmet Paşa'nın babası olan paşanın ismi verilmiştir.

Nitekim büyük şair Abdurrahim-i Karahisarî'nin (Meşhur Vahdetname sahibidir) zengin, âlim biraderi Muslihiddin Mustafa'nın 857/1453 yılında tanzim ettiği vakfiyesinde Karahisar'ın en büyük âlimleri içerisinde Balı Çele-

urken nağihan Sultan Alemsah beyin vefatı haberi geldi. Hicretin 909 tarihinde.

Beliğ'in Güldestel Riyazı İrfandaki ifadesine göre doğum yılı 871 dir. 909 da öldüğü zaman meşhur Lamî ona bir tarih söylemiştir :

Çünkü elfi kameti düştü o şahın yere
Dil dedi tarihini "mate" Alemsah
bey -- 909

Bursa'da Muradiye'de metfundur. Sahaifül Ahbar da ölüm tarihi 918 gösterilmiş ise de Lamî o devirde yaşadığı için bu tarihi daha doğru olarak yazmıştır. Saruhanda Vali iken orada 909 da vefatı üstüne cenaze saruhandan Bursa'ya taşınmış, II. Murat dairesine defnedilmiştir. Sicilli Osmanî, C. I., S. 58. Öyle olunca 871-909 — 38 eder. Şehzade ya veremden ölmüştür, yahut Malerya tropikal gibi zehirli sıtmadan, yahut Kara humma, yahut Lekeli hummadan vefat eylemiştir. Yani bizim için ölümün sebebi karanlıktır. II. Beyazıt'ın 8 oğlu, birkaç'ta kızı olmuştur. Çocuklarının hepsi tahsil görmüş hepsi değerli şehzadelerdir. Meselâ Sultan Selim'in 1904 yılında Berlinde Kaiser Wilhelm tarafından nefis talik harfleriyle büyük kıtada bastırılan farsça divanı XVI. Yüzyılın başlarında bir Türk çocuğunun yazamıyacağı, söyleyemeyeceği kadar güzel bir farsça ile inşat edilmiş hoceste, berceste eserlerdir. Şehzade Korkut Fetavayı Korkutuye diye bir eser yazmıştır.

*) Alemsah bey hakkında Lutfi Paşa tarihinde şöyle diyorlar. Sultan Beyazıt İstanbul'da nice zaman kendi halinde olup du-

bi bin Ahmet Paşa ile Paşa Çelebi bin Emiri Âdil (Bizim bahsettiğimiz Zoo-techniste zat), şahit olarak bulunmaktadır.

**

Şimdi burada mühim bir konu ortaya çıkmaktadır. Kütahya Mevlevihanesi Şeyhi Sakıp Mustafa Dede bin İsmail (ölümü 1148 senesi Muharreminin 4 üncü Perşembe (28 Mayıs 1735) günü vefat etmiş, Celâleddin Ergun'un gömülü bulunduğu eski İmadüddin-i Hezar-ı Dinarı'nın Mescidi iken sonra türbe haline getirilmiş olan üstü kubbeli eski bir binadır. Sakıp Dede'nin güzel bir divanından başka Mevlâna'nın soyundan gelen Çelebilerle, Mevlevihanelerdeki şeyhleri dile getiren, çille çıkarmış dervişleri anlatan 3 ciltlik Sefine-i Nefise-i Mevleviyye isimli, Mısır'da Mevlevi Şeyhi Mustafa Azmi Dede'nin himmeti, Meclisi Ahkâm-ı Mısıriye âzasından saadetlü Mehmet Ârif Paşa'nın para yardımı ile Vehbiye Matbaasında Şevval sonu / Şubat 1867 de 3 büyük cilt halinde basılmıştır. Sakıp Dede Hızır Paşa ve Burhannedin-i Elyas Paşa sülâlesinden Hüseyin Çelebi'nin kızı Havva hanımla evlenmiş olup, şimdi Kütahya'daki Çelebiler bu birleşimden doğan çocuklardır. Bundan ötürü Sakıp Dede Mevlâna'nın erkek tarafından gelen çocuklarını önce yazmayıp, bu iki paşadan doğan torunları kaleme almış, ancak Âbit Çelebi'nin oğlu Emir Alim Çelebi'den başlamak üzere zükûr evlâtlarını yazmıştır.

Burada kendisine vakıf yapılan Cemaleddin bin Âdil Çelebi'nin oğlu Kadı Tayagan Mehmet Çelebi'yi, birinci cildinin 121 inci sahifesinde kız tarafından gelmiş göstererek büyük bir yanlışlıkta bulunmaktadır. Bu önemli yanlışlığı düzeltmek için ilk defa Mehmet Sait Hemdem Çelebi kendi mecmuasında bir düzeltme yazısı kaleme al-

mıştır. Hemdem Çelebi 1222 / Muharreminde / 20 Mart 1807 de Konya'da makamda oturan ve bu satırlarında yazarının büyük dedelerinden bulunan Elhaç Mehmet Çelebi bin İsmail Çelebi'nin oğlu olup, Mevlâna makamında 45 sene şeyhlik etmiş, 1275/1859 Şubatında Konya'da ölmüştür. Fatin tezkeresinde hal tercümesi, farsça, türkçe gazelleri dercedilmiştir. İstanbul, 1271 /1856, S. 451 - 455.

Hemdem Çelebi, Mecmuasında diyor ki :

Kadı Mehmet Paşa* Fatih Sultan Mehmet vaktinde kanun olmadığı hasebiyle vezirlik ile kadılık, sair memuriyetler ilim ehli ile şeriata uyan hal erbabına verilirmiş. Vezirlikten azledilen bir kimse kadı tâyin edilir. Kadılıktan ayrılan birisi askerlerin başına kumandan olurmuş.

Muşarunileyh de evvel Kaziasker, sonra vezir olup, daha sonra bu vazifeden ayrılarak Konya'da babası Cemaleddin Çelebi'nin yanında rahat üzere iken, baka âlemine göç edip, Mevlâna'nın kutsal türbesinde Salâhaddin-i Zerkub-u Kunevi'nin yanına gömülerek babasından önceki vefatı hasebiyle büyük babasının ölmesiyle torunu Hüsrev Efendi büyük baba yerine Mevlâna'nın postuna oturmuştur. Sefine Cilt I., S. 121 - 122 de Kadı Paşa'nın hal tercümesi bildirilmektedir.

Hemdem Çelebi makalesinde diyor ki, Sefine'nin birinci cildi Mevlâna'nın makamında oturan torunlarının hal tercümelerini ihtiva eder. Birinci Cilt 268 büyük sahife olup, 123 üncü sahifesinden başlamak üzere zükûr Çelebilerin Menakıbını ihtiva eder. Sakıp De-

*) Aile arasında bu zate Kadı Mehmet Paşa şeklinde anıyoruz. Halbuki Klišesini koyduğumuz birisi arapça mühim bir hüccette bu zatin ismi Mehmet Tayagan Kadı şeklinde geçmektedir. Sakıp dede Kadı Mehmet Paşa dediği için 1730 tarihinden sonra bu ünvanla meşhur olmakla bizde burada onu bu şekilde yazıyoruz.

de erkek tarafından gelen Çelebileri yazmadan önce, İstanbul'un birinci kadısı meşhur Hızır Bey Çelebi'nin oğlu Sinan Paşa, Yavuz Selim ile Kanunî Süleyman'ın baş veziri Pir Mehmet Paşa'yı anlattıktan sonra Kadı Paşa'nın Menakıbına başlayıp der ki: Sultan Veled hazretleri, kendi kızı Mutahhare Hatun'u Kütahya'daki Germiyan ili hükümdarına ihsan edip, onlardan Burhaneddin-i Elyas Paşa ile Hızır Paşa adına iki şehzade doğup, onların silsilelerinden Celâleddin Ergun ve Sultan Divane Efendimiz ile sair Çelebiler husule geldiler. Gûya Kadı Paşa dahi Pir Mehmet Paşa ve emsali o sülâleden yani babası tarafından Germiyanî, anası tarafından Hazreti Mevlâna sülâlesi olmak icabeder. Mumaileyh Kadı Paşayı, Cemaleddin Efendi veliaht etti. Onlar dahi bütün mallarını vakfedip, evlâdına meşruta kıldı. Hâlâ Karahisar'da bu vakıflar caridir.

Kadı Paşayı da Karahisar-ı Sahipte mefundur diye yazar. Vakıa Kadı Paşa vakfı orada caridir. El'an Gezler Karyesi vakfı Traş baha adıyla bütün erkek koldan gelen Çelebiler aralarında taksim ederler.

Sakıp Dede'nin vakıf olamadığı şurasıdır. Kadı Paşa, Cemaleddin Çelebi'nin bizzat sulbî oğludur. Mutahhare Hatun sülâlesinden İnas yani kız tarafından gelen evlât değildir. Belki evlâdı zükûrdan pederinden pederi Ulu Ârif Çelebiye, ondan da Sultan Veled Efendimizde nihayet bulur.

Hâlâ evlâdı zükûrdan mevcut küçük, büyük, kızlar ayrı 38 Çelebi cümlemizin silsilemiz Kadı Paşa'da toplanır. Eğer ki o vakıf Karahisar-ı Sahipte toplanır, lâkin beher sene Gezler karyesinin hasılatını evlâdı zükûr arasında seviye üzerine taksim ederler. Hattâ erkek evlâtla, inas elvât arasında da 3 imtiyazımız vardır:

1) Evlâdı İnanstan hiç birisi Hz. Mevlâna Türbesine postnişin olamaz. Eğer olmak lâzım gelse, bu kadar yüksek mertebesine binaen Divane Mehmet Çelebi hazretlerinin olması lâzım gelirdi*.

2) Kız tarafından hiç kimse Türbei Şerif'in içerisine gömülmez. Hattâ babası zükûr Çelebilerden olan bir kız türbeye defnedilir, fakat bu kızdan doğan babası zükûr tarafından gelmeyen bir erkek türbeye defnedilemez. Anası Türbeye - babasının zükûr Çelebilerden olması dolayısıyla gömülür, fakat bu kadından doğan oğlu türbenin içerisine gömülmez.

3) Kadı Paşa vakfı evlâdı evlâdına meşruta idüğünden İnanstan doğan erkekler hisse alamaz.

Eğer Kadı Paşa, İnas tarafından olsa idi, Kütahya ile Karahisar-ı Sahip köylüğünde o koldan biraz adamlar vardır, anlar alır, diğer Çelebiyanı almaması lâzım gelirdi.

Bir de El İyazunbillâh Hz. Pîr Efendimizin sülâlesi, zükûr tarafından munkarız olup, sade mumaileyh Kadı Paşa vasıtasıyla Mutahhare Âbide Hatun tarafından Germiyanlılar ceddialâ olmak lâzım gelirdi.

Nihayeti şöyledir ki: Kadı Paşa, babası Cemaleddin efendiden önce vefat etmesi hasebiyle, büyük baba Cemaleddin Çelebi'nin ölümü üstüne torunu Hüsrev Çelebi postnişin olmuştur. Hemdem Çelebi Mecmuası. Bu mecmuadan kendisi için ayrı bir mecmua tertip eden Şems Türbedarı, Çelebi efendilerin sır kâtibi Hacı Ahmet Şükrü Dede'nin özel mecmuası şimdi

*) Divane Mehmet Çelebi yahut o devrin vakfiyelerinde şahit olarak Balı Mehmet Bey Çelebi diye yazılıdır. Gerçi kendisi Çelebilik makamında bulunmamış ise de gerek post duasında, gerek mukabeleden sonra okunan farsça duada makamda oturan Çelebilerin arasında Divane Mehmet Semai Çelebi diye okunurdu.

benim elimdedir, orada dahi bunun aynı yazılıdır. Ayrıca Veled Çelebi Efendi, kendi mecmuasına Hemdem Sait Çelebi'nin mecmuasından bu kısımları olduğu gibi yazmıştır, ben ayrıca onunla da mukabele, mukayese ettim. Sefine-i Mevleviye C. I., S. 121 - 122.

Veled Çelebi Efendi ile birlikte hazırladığımız Mevlevî Silsilenamesi Taşpınar, Afyon Halkevi Mecmuası, 1943, Sayı 100 - 101, S. 250 - 251.

Vakfiye'nin sağ tarafındaki Ulema sınıfından olduklarına imzalarından sonraki ünvanlarından öğrendiğimiz bu zatlar hakkında bilgim yok. Ali bin Ahmedül Cemalî'nin kim olduğu meçhulüm, Cemalî'den maksat Aksarayda'ki Cemaleddine mensup mu demek bilmiyorum. Bu onun el yazısı diye bildirilen Abdülvacit bin Mehmet Kütahya'nın şöhretli bilginlerindedir.

Şahitler arasında önemli bir sima dahi Şeyhi diye edebiyat, tababet tarihinde ün salan Yusuf Sinan'dır. Burada onun iki cephesini genel olarak kısaca incelemek lâzım. Evvelâ edip olarak inceliyecek olursak, şairlerin eskilerinden, Hacı Bayram'a mensup olması dolayısıyla Şeyhi diye tahallüs etmiş dervişlerindedir. Lâtifi Tezkeresindeki Şeyhi maddesini olduğu gibi yazacak olursak, bizim diyeceklerimizden pek çoğunu, hayır daha iyisini demiş oluruz.

Kütahya şehrinde, Çelebi Mehmet zamanında şöhret bulmuş, II. Murat devrinde daha çok tanınmış, meşhur Seyit Nesimi ile Bursa'da görüşmüştür. Devrinde Hekim Sinan demekle maruf idi. Etibba arasında hazakat ve maharetle vasfolunurdu. Anadolu şairlerinin eskilerinden «kudemasından», Ankaralı Hacı Bayram'ın hülâfasındandır. Ama kimseyi irşat etmek ve tariki zerku tamata gitmek olma-

mıştır*. Genç yaşında İran'a çıkıp şeyhlerin ulularından birçok azizlere erişmiş, tasavvuf yolunda veliliğe ayak basıp, Tevhidi Sırfa, yetişmiştir. Zahir ve batın ilminde yüce ele ve tevhit ve tasavvufa büyük nasibi vardır. Bu konuda onuru ululuğuna vukuf ve bilgi arzu edenler, Hüsrev ve Şirin isimli manzum eserinin ön ve son bölümlerine bakmalıdır. Çünkü bu kısımlarda tevhidin mertebelerini zat ve sıfatın tecellilerini pek güzel aşikâr etmiş ve anlatmıştır. Astronomi ve astrolojinin tabiat ve ahvalini izhar etmiş, lâıyık ile anlatmıştır. Türkçe Hüsrev ve Şirin isimli olup, kendisinden önce de Genceli Nizami'nin demiş olduğu farsça Hüsrev-i Şirini türkçeye çevirirken kudret göstermiş, hattâ Şirini, Nizami'den daha tatlı bir dille anlatmıştır. Gerçi o nazm-ı bi nazire nazire benzetme diyenler çok olmuştur, fakat Şeyhi'nin mertebesine erişmiş, Kitabı Hüsrev-i Şirin denmemiştir. Hele mana yüzünden Ulum'un, Maarifin izharına illet ve bahane olmuştur.

*İlim içinde yazan müttun-u şuruh
Sureti vücud etti, maniyi ruh*

Kaside ve Mesnevi üslûbunda başkalarına üstün ve faiktir. Ama şiir vadisinde gazel yazmak usulünde, eski şairlerin üslûbuna üstün gelmiştir.

Bu birkaç matla' onun mübarek nefesindedir:

*Gönlüm kuşuna yine dane benlerin
Öldürmesin tutup ki girer kane*

benlerin

Yine ondan:

Dilde kelâm-ı zuht-ü din hatırımız

güzelidir

Nasih olan kişi sanır hatır ile göz

eldedir

*) Zerk, riya, sofulara yalandan benzemeye çalışmak anlamına gelir.

Tamat hezeyan makulesi, münasebetsiz, sağma sapan lakırdılar demektir.

Yine onun:

*Gamzen ki bir ok ile bin cana kasdeder
Hoş ahuvane gözler, arslanca kasdeder
Kaşın çekti hatem yakute daire*

*Bir karınca ki mührü Süleymana
kasdeder*

*Beneğin zülfüne dolaşıp alınna ağar
Hindu sıfat kement ile eyvana kasdeder*

Bu iki beyit Peygamber övgüsündedir:

*Rahman iken öğretmenin ümmi kodun
adın*

*Sultan iken du keвне kaba urbaya aba
İrdi nebat-ü maden-ü hayvana davetin
Kim oldu tanığın taş deve ve asa*

Bursalı Tahir Bey, şiir kaidelerini meşhur Ahmedi'den öğrendiğini yazar. O, Müellifleri, C. II., 254. Şiirlerinde lâfız bakımından tatlılık yoksa da Mesnevileri üstatça yazılmıştır. Hâpnamei Attar'ın düşlerini «rüyalarını» nazmen tercüme etmiştir ki, bir nüshası Manisa'daki Muradiye kütüphanesinde. Sultan Murat'ın emri ile Şeyh Nizami'nin Peñ Genç yani Beş Hazine adındaki büyük manzum romanını Hüsrev ve Şirin adlı bir hikâyede türkçeye manzum olarak çevirmeye başlamış, fakat ömrü vefa etmemekle yiyeni olan Cemali, bunu tamamlamıştır. Tahsilini ikmal için İran'a giderek meşhur Cürcanlı Seyit Şerif ile ders arkadaşlığı ettiğini Sehhi Bey Tezkeresinde yazmaktadır. Sehhi Bey Tezkeresi, İstanbul baskısı, 1913, S.

Şimdi anlatacağımız Çelebi Mehmet'in Melancholie hastalığından kurtardığı zaman padişahın verdiği birçok parayı elinden alan kimseleri Harname «Affedersiniz Eşekname» adıyla gülünç bir üslup ile o adamları anlatmıştır ki, eskiden beri yazılan bu cins eserlerin en güzellerindendir. Dede Korkut kitabını yayınlarken iktidarsızlığını göstermiş birisine Orhan Şâik Bey yazmış olduğu Duçentname bu konuda bir şa-

heserdir. Harnameyi de içerisine alan Divanı Türk Dil Kurumunun himmeti ile tıpkı basım olarak 1942 tarihinde bastırılmıştır. Ancak kâğıt, mürekkebinin kâğıdı olmadığı için okunması müşkülâtlıdır. Harname bu Divan'ın 63-70 inci sahifelerinde 88 beyit olarak bir yer işgal etmektedir. Şeyhi'nin 901/1495 - 96 tarihinde vefat eden Molla Kasım-ı İzari adındaki yeğeni de fazıl şairlerimizden bir zattır.

Şerh-i Mevakıf'ın İlahiyat bahsine Havaşisi, Molla Lutfi'nin Seb-i Şettat ünvanlı suallerine cevabı meşhurdur.

Ona izafe edilen, yani onun yazdığı sanılan Kenzül Menafi fi Ahvalil Emziceti vet Tebayi isimli tıbbî eserini Hasan Âli Yücel 28 Şubat 1937 tarihinde Milli Eğitim Bakanlığı hesabına 30 sahife halinde bastırmıştır. Gerek eserin ifadesi, gerek eski kaynaklarda Şeyhiye ait böyle bir isimde kitabın bulunmayışı, özellikle ifade tarzı bunun Şeyhi gibi çok eski şairimizin hususiyle elimizde divanı Hüsrev-i Şirini bulunması hasebiyle kitap onun eseri olmadığını herkese bağurmaktadır. Ben bu manzum tıp kitabının Kütahyalı Yusuf Sinan-ı Şeyhiye ait olmayıp, Şeyhi eğreti adını kullanan herhangi bir şairin evet doktor olmayan birisinin yazdığı manzum bir kitap olarak anlaşılacağını delilleri ile Türk Tıp Tarihi Arşivi Cilt 2., Numara 6, sene 1937 de S. 45-53 arasındaki biraz sert ifadelili makalemle bildirmiştim. Aziz arkadaşım Hasan Âli Yücel bunun için bana - haksız olarak - gücenmişti, sonra barıştık.

Şeyhi'nin tıbbî bir eserini görmüş değiliz. Onun tababetle ilgili iki hikâyesi vardır: Bunlardan birisi Şakayıkı Numaniye tercümesinde, hem asıl arapça metinde dahi mevcuttur. İkinci hikâyeye bütün o devri anlatan tarih kitaplarında yazılıdır. Bunların içerisinde de geniş bilgiyi Tacüttevarih yaz-

maktadır. Türk ruh hastalıkları tababeti için önemli bir yeri, göz hekimi olmasına rağmen ruhî hâdiselerden de iyi anladığını bize anlatan bu olay, herhalde biraz etraflıca yazılmalıdır.

Birinci olay göz hastalıkları hakkındadır. Şakayıkı Numaniyeyi asıl kaynak olarak alan, bütün yazarlar, Şeyhi'nin yüzünü güzel bir insan suretinde olmadığını anlattıkları gibi, Şeyhi'nin de divanında Harnamesinde yokluktan, yoksulluktan söz açması onu, lâlettayin para toplayan bir açgözlü gibi tarif ettiği için, kendisi, tıbbın asaletin verdiği gururdan yoksun birisi olarak tanınmasına sebep olmuştur ki, burada kabahatli kendisidir. Halbuki, bizim vakfiyemizdeki şahitliğinde büyük babasının da tabip olduğunu anlatıyor. O zaman hekimlik gibi yüksek bir sanata, kutsal bir mesleğe sahip olan Şeyhi'nin paradan bu derece söz açması hiç iyi olmamış. Şahsen ben bile elimizdeki vakfiyeyi iyi okuyup anlamadığım devirlerde yani daha İdadi talebesi iken Şeyhi'ye karşı saygı duygusu hissetmiyordum. Elbette bu bir talihsizliktir. Önce birinci olayı anlatalım:

Şeyhi, yukarıda yazdığımız gibi, memleketinde ilim tahsil etmiş, bilhassa Ahmedî'nin yanında hem şiir, hem yine Şakayıkın anlattığı gibi Mısır'da 3 Anadolu ilim öğrencisi Ahmedî, Molla Fenari, aslen Konyalı olup sonra Aydınogullarının hizmetine girmiş, türkçe, arapça yazdığı tıp kitaplarını Aydınogullarının hükümdarlarına hediye etmiş Celâleddin-i Hıdır diğer şöhretli ismi ile Hacı Paşa, bir gün Mısır'da Sofi şeyhlerinden sırları bilen, gayip âleminin esrarına vukufu olan bir ulu kişinin huzuruna girip kendisinden hallerinin yücelmesi için dua rica ederler. Şeyh hazretleri bunların iç âlemine nazar edip, Ahmedîye hitaben şöyle söyler:

— Sen gençliğinden olgunluk çağına kadar tıp tahsiline gayret edeceksin amma asıl mesleğin şiir olacak. Şiir sanatı ile meşgul olacaksın, orada tanınmış bir kimse gibi maruf olacaksın. Hacı Paşa'ya dönüp söz kanununa şu perdeden başlar:

— Bazı arıza sebebiyle tıp ilminin ölümlüsü olarak bütün ömrünü onun tahsili derdine müptelâ olmuş birisi gibi şifa kanunu üzere bu ilmin teshil ve teşmilinde ömrünü harcıyacaksın.

Molla Fenari'ye hitaben: - Ömrü-yün fatihasından, hayatıyın hatimesine (sonuna) kadar tavzih-i usul-i meşru ve menkul; telvih-ü tenkih-i Fürü-i mesmuu makûl eyleyip, kemalâtı ilmiyye ve ameliyyeyi havi, melekâtı suriye ve maneviyeyi cami' olursun, çok şöhretli bir zat olarak tanınacaksın diye söyleyip kelâmını ve meramını tamamlar.

İşte ismini öğrenemediğimiz fakat herhalde Türk olması icabeden Kahire'deki o büyük şeyhin hekimliğini de, şiirini de övdüğü Ahmedî'den, Şeyhi Yusuf Sinan şiir, edebiyat ile tababeti öğrenmiş, bununla da yetinmiyerek Lâtifi ile Şehi Bey gibi iki eski değerli edebiyat tarihi yazarının şahitliği ile anlıyoruz ki, o ta İran'a kadar gitmiş, hem de Seyit Şerif-i Cürcanî gibi ta zamanımıza kadar şöhreti yaygın olan bir zatla ders arkadaşlığı yapmıştır. Sadettine büyük şöhret kazandıran ustalar, nasıl oluyor da Şeyhi üzerinde bir romancı, vaktin padişahlarına şiirler, övgüler yazan şair derekesinde bırakıyor. Bu, talim ve terbiyenin kâfi olmadığına, bunun yanında bilhassa kabiliyetin ayrı, hattâ istisnai bir yeri olduğunu bize anlatıyor. Bu konu için Bk. Şakayıkı Numaniye tercümesi, İstanbul, 1269/1852, S. 70 - 71.

Şeyhi'nin Şakayıktaki göz hastalığı hakkında yazılı bulunan hikâyesi sudur: Şeyhi'nin zahî halde yani dış

görünüşi itibariyle siması hor ve hakir olup, suret ve heyeti sâkim ve zemim*, gözleri alil ve kelil** idi. Bazı arızalar sebebiyle gözleri hasta olmuş kimselerin rahatsızlıklarına ilâç için Collyre (göz ilâçlarına denilir) ihdas eylemişti. Yani bugünkü anlayışımızla hasta gözler için spesifik bir ilâç bulmuştu. Ancak ilâcın terkibi, içerisinde neler bulunduğu hakkında hiçbir bilgi olmadığından Kütahya havalisinde görülen hususî bir hastalığa karşı mı hazırlanmıştır, yoksa lâlettayin bir göz hastalığı için midir? burayı da ayırt edemiyoruz. Yalnız Şakayik, ilâcı almış olanların Collyre'den fayda gördüklerini sözüne ilâve ediyor:

*Aynı nef'iydi durdukça o kohl -
Collyre*

*Nazar ehline hayli nafi idi
Satılır oldu tutuya gibi ki
Remed-i çeşm-i halkı dafi idi*

عين نفى ايدى دوردوجه او كحل

نظر اهلىنه خيلى نافع ايدى

صاتيلاور اولدى توتيا كى اول

رمد چشم خلقى دافع ايدى

Kâmil insan olan Şeyhi bu hasta gözlere parlaklık veren ilâcını, illet sahiplerine dirhem dirhem satar, az ilâç sayesinde halkın gözlerini boyardı!

*Clâ ver çeşm- icana hâkipay-ı
dilrubayile*

Sakın kâhhaller göz boyarlar tutuya ile

*) Sâkim, sakamet ile nitelenmiş, bozuk, Zemin mezmum gibi yerilmiş, yermeye müstehak fena, kötü şey, yahut hal.

**) Alil illetli, hastalıklı. Kelil kesmez kılıç, bıçak, bunlara benzer ne varsa onlar, yahut yorulmuş kişi.

***) Kühl, Göze çekilen fenni sürmelere, bütün göz ilâçlarına denilir, Remed, göz hastalığı, Remed-i Çeşm göz ağrısı Tıp terimlerinde, göz kapağının içerisindeki örtünün iltihabı demektir.

Sevgilinin gözüne güzellerin ayak tozu ile parlaklık ver; aman dikkat et, kâhhal denilen göz mütehassısları tutuya denilen Sulfate de Zinc ile göz boyarlar.

Demek istiyor.

Bir gün güneş gecenin karanlığı perdesini nuru ile kaldırmış, o nur ile aydınlanmış bir zat: Surei Zariyattaki 21 inci ayetteki ve fi enfisükim efelâ tupsirun «nefislerinizde vardır, hâlâ ibret gözü ile görmüyorsunuz anlamı ile Şeyhi'nin yani göz hekiminin yüzüne dikkatle bakarak gözündeki ayetin manasını okuyarak aldığı ilâcın bir tertibini daha vermesi için parasını oraya bırakarak: Bu ilâçla kendi gözüne de deva ediniz» diye söyler.

Şeyhi zerafetli, anlayışlı, zeki bir insan olan hastasının kendisine yaptığı şu muameleyi, hayatı boyunca unuttuğunu söyler, bu lâtifeden zevk, *şevk duyarmış*:

*Ayby hodra ilâç mi ne küni
Bari ez ayby diğerean hamûş*

«Kendi kusurlarına ilâç yapamıyorsun; bari başkalarının ayıbını söyleme de, sükût et.»

İkinci hikâye ise daha manalıdır:

Aşağıda iki kaynaktan alarak anlatacağımız olayı, Şakayik-ı Numaniye'nin ne arapça aslında, ne de Mecdi'nin yaptığı tercümede bulamıyoruz.

Bunlardan Hoca Sadüddin Efendi gibi olaydan 290 yıl sonra yazılmış Çelebi Sultan Mehmet'in hastalığı hikâyesi, tarihçinin edebî kudretini göstermek üzere birçok kelime oyunları yapılmaktadır. Bunları bugünün diline çevirmek için türkçenin henüz genişliyememiş olması, birçok tekrarlara bazan bize yabancı gelen sözleri katarak sevilmiyen bir şekle getirmek endişesi vardır. Aşıkpaşazadenin 1914 yılı başında basılan tarihinde, olaydan hiç bir suretle bahis geçmemektedir. Şey-

hi Divanı 1942 yılında T.D.K. marifiyetiyle Tıpkı Basım olarak yayınlandığında, önsöz yazan Türk Dil Kurumu Genel Yazmanı İbrahim Necmi Dilmen önsözde S. VI da bakınız ne diyor: «Karaman Seferinde Çelebi Mehmet'in uğradığı göz hastalığını tedavi için, onun «Çelebi Mehmet'in» annesinin kardeşi olan Yakup Bey tarafından gönderilmiş, hastalığın kaynağı sinirden olduğunu bularak, Hünkârı kurtarmasına karşı, Osmanlı Sarayına bağlanmış, Çelebi Mehmet ve II. Murat devirlerinde Osmanlı şairleri arasında yer almıştır.

İkinci hikâye ise daha manalıdır :

Bütün Osmanlı tarihlerinin hemen hepsinde birbirinden alarak yazmış oldukları bir hikâye vardır: 818/1416 tarihinde Ankara'ya gelen Çelebi Mehmet'in hastalanması. Hikâyeyi yazanlar o devri bizzat görmüş olanlardan ziyade işitmiş bulunanlardır. Çelebi Mehmet, kardeşlerinin işini nispeten düzeltmiş olmakla beraber, büyük biraderi olup, birçok harblere iştirak ettiği için Rumeli'deki beylerle askerlerin gayet iyi tanıdıkları Şehzade Mustafa'dır. Bu hâdise bütün tazeliği ile ortada iken, Karaman oğlu Mehmet Bey daha evvel Bursa'ya kadar gelmiş, bütün geldiği yerleri talan etmiş, Bursa'yı yakmış, Çelebi ile hattâ barışmış iken Karamanoğlu Mehmet Bey, yeneden isyan bayrağını kaldırmış, Canik vilâyetlerini fetheden Çelebi ile savaşa tutuşmuştur. Bir tarafta kardeşi şehzade Mustafa, diğer tarafta Karamanoğlunun isyanı, zaten çok yorulmuş olan aklî ve asabî organlarında büyük bir çöküntü husulüne sebep olmuştur. Osmanlı hanedanını inceleyecek olursak, irsî olarak tıp dilinde depresyon melânkolik denilen, daha ziyade devrî, irsî olarak zuhur eden bir hastalığa rastlarız.

Murad'ı Hüdevendigâr, Kosova'da Sırp Kralının başkanlığı altındaki

Haçlı Ordusu ile şiddetli bir savaşa tutuşmuş, ordunun mağlûp olacağından, bunun neticesinin fenalıklarından o derece yılmış bir halde idi ki, Hoca Sadettin Efendinin kendi tarihinde, padişahın ağzından yazmış olduğu münaaat pek ziyade ilginçtir. Ertesi günü zafer Osmanlılarda kalmakla beraber, Sırp bir asılzade onu hançerleyerek şehit etmiştir*

Gerek orduda, gerek İslâm memleketlerinde büyük teessür uyandıran bu olaydan sonra Yıldırım Beyazıt cülûs etmiş, fakat onun da yanlış siyaseti yüzünden Anadolu'da, kendi aleyhinde bir cereyan hasıl olmuştu.

Timürlenk Sivas'a kadar gelmiş, orasını zaptetmiş, Moğollara mahsus tüyer ürpertici zulümler yapmıştı. Harap kelimesinin epcet cümlesince tutarı 803/1400 tarihinde Yıldırım'ın Ertuğrul ismindeki çok sevdiği şehzadesi de ölünce, Beyazıt da büyük sıkıntılar hasıl olmuş, artık sarayında oturamıyarak Bursa'nın ovalarında dolaşmağa başlamıştır. İşte böyle bir zamanda herşeyden habersiz hüznü kaval sesi, onu pek müteessir etmiş;

— Çal çoban çal, Ertuğrul gibi oğlun mu öldü, Sivas gibi kal'an mı yıkıldı, diye zamandan şikâyet etmişti.

Tarihlerin yazdığı gibi, Çubuk ovasında Timur'la tutuştuğu harbdde mağlûp, esir olmuştu. Esasen içtiği içkiler dolayısıyla pek ziyade zayıflamış olan sinirleri, bu son faciaya tahammül edememiş, melankoli sıkıntısı içerisinde parmağında taşıdığı, niteliğini bilmediğimiz bir zehiri (yüzüğün kaşında bulunuyormuş) yemek suretiyle hayatına son vermiştir.

Görülüyor ki, büyük baba, baba rahatsızdır. Çelebi Mehmet'in iki düşman arasında kalması, onda irsen gelen hastalığın ortaya çıkmasına sebep olmuş, Ankara'da dehşetli hastalık ortaya çıkmıştır.

Ab-ı ruy-ı Hâbib-i ekrem için
 Şeb-i firkatda ağlayan göz için
 Kertela'da revan olan dem için
 Reh-i işkinda sürünen yüz için
 Ehl-i derdin dili hazini için
 Cana tesir eden enini için
 Eyle yarabbi lufunu hemrah
 Hıfzını eyle bize zahr-u penâh
 Ehl-i islama ol muyunu nasir
 Dest-i a'dayı bizden eyle kesir
 Bakma yarap bizim gunâhımıza
 Nazar et can-u dilden âhımıza
 Etme yarap mucahidini telef
 Tir-i a'daya kulma bizi hedef
 Çeşmimiz sakla gerd-i ma'rekeden
 Cund-ü islâmi bekle mehlekeden
 Bunca yıl say-u içtihadımızı
 Gazavat içre yahşi adımızı
 Etme yarap kahrın ile tebâh
 Yüzümü halk içinde etme siyah
 Râh din içre ben fida olayım
 Siper-i asker-i Hudâ olayım
 Din yolunda beni şehid eyle
 Ahiretde beni saîd eyle
 Mülk-i islâmı paymal etme
 Menzil-i fırka-i dalâl etme
 Keremin çoktur ehl-i islama
 Dilerim kim erişe itmama

آب روی حبیب اکرم ایچون
 کربلا ده روان اولان دم ایچون
 شب فرقه ده آغلايان کوز ایچون
 ره عشق کده سورون یوز ایچون
 اهل دردك ديل حزينی ایچون
 جانہ تاثیر ايدن اینی ایچون
 ایلله یاربی لطفکی همراه
 حفظکی ایلله بنه ظهر و پناه
 اهل اسلامه اولک معین و نصیر
 دست اعدایی بز دن ایلله قصیر
 باقه یارب بزم کناهمزه
 نظرایت، جان و دلدن آهمزه
 ایتمه یارب مجاهدینی تلف
 تیر اعدایه قیلمه بزنی هدف
 چشمز صافله گرد معرکه دن
 جند اسلامی بکله هملکه دن
 بونجه ییل سعی و اجتهاد میزی
 غزوات ایچره بخشی ادمیزی
 ایتمه یارب قهرک ایلله تباه
 یوز من خلق ایچنده ایتمه سیاه
 راه دین ایچره بن فدا اولایم
 سپر عسکر هدی اولایم
 دین یولنده بنی شهید ایلله
 آخرتده بنی سعید ایلله
 ملک اسلامی پایمال ایتمه
 منزل فرقه ضلال ایتمه
 کرمک چوقدر اهل اسلامه
 دیلرم کیم ایریشه اتمامه

Padişahın maiyetinde bulunan hekimler, hastalığı teşhis edemedikleri için tedavisini de yapamamışlar, her birisi bir ilâç vererek rahatsızlığı bütün bütün artırmışlardır. Orduda bulunan beylerden birisi hekimlerin başarısızlığını görünce tarihlerin yalnız göz hekimi olarak bahis ettikleri Yusuf Sinan Şeyhiyi, üvey dayısı, Germiyan hükümdarı Çelebi Yakup Bey'den istemesini arzetmişlerdir. Yazılan mektuba Yakup Bey, Sinan Şeyhiyi göndermek suretiyle olumlu cevap vermiş. pek uzak olmayan Kütahya'dan Hekim Şeyhi, Ankara'ya gelmiştir. Hekim Şeyhi, o zamanki muayene metotları ile padişahın idrarını muayene etmiş, dilini görmüş, uykusunu, günlük çalışmalarını, diğer bütün hallerini tesbit ettikten sonra

*Her tabibi hazik'in miyarı nabzı
hastadır.*

kavline uyararak nabzını muayene etmişti.

Hastalık diğer tabiplerin sandıkları gibi değil, belki «iltihab-ı Niran-ı gamden heyecan, ıztırab-ı buhran-ı elemden hafakan» dan ızdıraptır.

Hastalığın ilâcı için diyor ki:

«Ey şehriyar-ı felek kuvvet vey tacidâr-ı melek tabiat, hemişe tiğî honhariyin şerbeti adayî memlekete sebeb-i subat ve sehr-i gürz-ü kühu efsareyin darbeti husamayı saltanata madde-i devvarı (!) sadr ola. Bu maraz-ı hatır-nâke iptilânın arazları nefsanî ve gizli birçok vehimlerin toplanmasıdır. vücudunuzun gerek zahirinden, gerek batınında hiçbir kusur yoktur. Hamiyetin acılığından gayri hatıra başka bir sebep gelmiyor, ilâcı ise esbabı humumu def'aten hücumu def etmektir. Binaenaleyh bu arızaların mizacınızdan gitmesi için zafer haberinden muvafık deva olamaz. Düşmanın yenilgisinin müjdecisinden başka hiçbir ilâç buna tesir edemez, diyor.

Günlerdenberi yemeden, içmeden, uykudan mahrum kalan kaşını bile kaldırıp etrafına bakmak, bakılmak istemeyen Çelebi'yi ilâç yerine bir zafer haberinin ulaşmasını reçete gibi tavsiye etmek onu cidden sevindirdi. Bu nasıl elde edilecekti. Padişahın vezirlerinden Bayezit Paşa'nın Karamanoğulları ile gizli mektuplaşması vardı. Mehmet Beye mektup yazarak padişahın ağır rahatsızlığını söyledi. Buraya gel, eğer padişah bu hastalıktan kurtulmayıp bir hal olursa, esasen annen tarafından Osmanlı ocağına mensup olduğun için sen padişah olursun, değilse hiç olmazsa barışsın, diye mektup yazdı. O zaman çok kuvvetli olan Millî Emniyet Teşkilâtı yani casuslar, Karaman oğlu Mehmet Beye verdikleri raporda olayı tasdik ettiler. Herşeyden habersiz Ankara'ya doğru gelmekte olan Mehmet Beyi Bayezit Paşa, bir gece basıp oğlu Mustafa Beyle birlikte esir etti. Padişaha bu haber derhal ulaştırıldı. Hekim Şeyhinin dediği gibi padişah hastalıktan kurtuldu, yatağı toplattırıldı. Mehmet Beyin usulen elleri bağlanarak o kıyafette Çelebi Mehmedin huzuruna çıkarıldı.

Ağır bir hastalıktan bu kadar kolay kurtulan padişah, Karamanoğlunu tazir, tevbih ettikten sonra sadakatine dair yemin ettirdi, birçok ikramlarla, aldığı yerleri geri vererek, ayrıca atlar hediye ederek affetti.

Olayı bir de, neşri tarihinde yazılı olduğu gibi yazalım:

Hicretin 818/1414 ünde Sultan Mehmet, Karamanoğlu ile sulh edip, varup Kastamonu'yu ve Canik vilâyetlerini fethetti.

Ol esnada haber geldi ki, Karamanoğlu il vurup, yine yağdı oldu (yağdı düşman demektir), deyü Sultan Mehmet yine leşker cem edüp, Karamanoğlunun üzerine niyet edip, Engüri'ye geldi. Andan Sultan Mehmet'in mizacı

şerifine inhiraf vaki oldu, hastalandı. Ne kadar etibba var ise getirtip, ilâç ettirdi. Fayda etmedi; ahirül emr, beylerden biri eğitti (dedi): «Germiyanoğlunun bir tabibi vardır, Hekim Sinan derler, şöyle hikmette *Eflâtun-u* sanidir,» dedi. Filhal adam gönderip, Sinan'ı getirttiler. Ve bu ol hâkim Sinandır ki, *Şeyhi* demekle maruftur. *Hüsrev-ü Şirin* bunun tercümesidir. Andan hâkim Sinan gelip Sultanın nabz-ı şerifine el urup, eğitti:

«Ey Sultanı âlem, senin hastalığın bir hastalık değildir ki, tabip ilâç cde. Sakın macun ve şerbet cinsinden hiç birin istimal etme!. Bu marazın devası hemen sevinmektir.» dedi. Hekim Sinan'ın bu sözü Sultana hoş gelip, yanından hiç koyuvermedi. Andan Karamanoğlu üzerine Sultan varmıyacak «kini gönderelim» deyu müşavere ettiler. Vezirler «bu hizmet Beylerbeyinindir» deyip, Beyazıt Paşa ol vakit Anadolu'ya Beylerbeyi idi, anı gönderdiler. Beyazıt Paşa, daima Karamanoğlu ile dostluk edip, birbirine adamları varp gelirdi. Ol dostluğa bina edip, Karamanoğluna gizlice bir mektup yazıp gönderdi, ki «ne durursun? Sultan, katı hasta oldu. Hemen bir nefes kaldı. Ne merdaneliğin varsa edip, gelip ermek ardınca olasın,» dedi. Karamanoğlu dahi bu söze itimat edip, filhal şehirden çıkıp Konya ovasına kondu. Yanına adam cem etmeğe meşgulken, bu yandan Bayezit Paşa ikişer atlı adam seçip, yortup, alessabah Konya ovasına yetişip, hazır olan askerlerle uğraşıp, dağıtıp, Karamanoğlu Mehmet Beyi ve büyük oğlu Mustafa Beyi yatağında tutup, bend etti. Karamanoğlu Mehmet Bey eğitti: «Hay paşa, ne yavuz kıydın?» Bayezit Paşa eğitti: «Erlik on, dokuzu hile demişler. Eğer sana böyle etmesem kaçardın. Ben - seni bulmuyacak, padişah katında yüzüm ağarmazdı,» dedi. Andan bu haber Engüri de Sultana yetişip, eğittiler ki; «Bayezit Pa-

şa, Karamanoğlu Mehmet Beyi ve oğlu Mustafa Beyi tutup getiriyürür, dediler. Heman ki, Sultan, bu haberi işitti; «Yüzün ağ olsun, Bayezit» dedi. Döşeginden kalkıp sapa sağ oldu. Hekim Sinan'a mübalâğa nesnelere ata edip, yine Germiyana gönderdi. Bayezit Paşa, Karamanoğlunu alıp, gelip Sultana arz edicek, Sultan eğitti, «Ey Karamanoğlu, seni ben neyleyeyin, Karamanoğlu eğitit: «Sultanım, eli bağlı günahkâr kuluyum, her ne siyaset ki, ben kuluna emrede ol kadar siyasete lâyıkim, baki ferman Sultanındır» dedi. Sultan, kerim kişi idi, esirgeyip yine yanına alıp, eğitti: «Karamanoğlu gel, yemin eyle bir dahi müslümanlara zarar etmiyesin» dedi. Andan Karamanoğlu Mehmet Bey, baş üzerine deyip, elini göğsüne koyup eğitti: «Madem şu can bu tendedir, memleketi Osmana yaramaz nazarla bakmıyayım, eğer bakarsam Kelâmı Kadim bana garim olsun» dedi. Sultan bu yemini işidicek, gönlü hoş olup andan Karamanoğluna ve oğluna hil'at geyürdü. Tabilhane ve sancak verdi örkü ile atlar ve katarla katırlar, develer verdi. Ve ol alınan şehirlerini dahi yine sadaka edip gönderdi. Neşri Tarihi, Ankara, 1957, Cilt 2., S. 530 - 534.

..

Şeyhi'nin Divanında Munasib-i Hikâyet başlığı altında 88 beyitlik Harname ismi ile meşhur Hicivname vardır. Bazıları bunu Çelebi Mehmet'in hastalığından kurtulması üzerine kendisine verilen, daha doğrusu iktâ' edilen köy yahut köyler dolayısıyla oraların eski sahipleri tarafından birçok eziyetlere, hakaretlere uğratıldığını, hatâ padişah tarafından verilen kıymetli hediyelerin bile elinden alındığını, bundan ötürü bu manzumeyi yazarak onlardan intikam aldığını söylerler. Bazıları da Harnamenin II. Murat zamanında yine bu köyler, aldığı hediyeler dolayısıyla uğradığı hakaret-

ten dolayı yazdığını söylerler. Bunlar bizi, burada ilgilendirmez. Elimde bulunan eski bir mecmuada Şeyhi Kad-desesirrehu ibaresinden sonra şöyle bir şiir yazılı:

*Şeha tevhidî esrarın, diyen bilmez
bilen dîmez
Hakikat ehli goftarn, diyen bilmez
bilen dîmez
Mezahir ile ürtülmüş yüz, nice görsün
anı her göz
Ne vasfetin anı her söz, diyen bilmez
bilen dîmez
Çözermiş haddi imkânı
Hicap etmiş teni canı
Kuran kimdir bu eyvanı
Diyen bilmez bilen dîmez*

Bu şekilde devam eden eskilerin müsammet dedikleri bu tarzdaki şiir 28 beyittir. Sonu şöyledir:

*Ner sardır bu dem-i vahdet
Ne demektir hakka vuslat
Nedir ey Şeyhi bu lezzet
Diyen bilmez blen dmez.*

Bana göre bu yazış, bu söyleyiş XIV. yüzyılın tarzı değildir. Şeyhi mahlaşlı herhangi bir şairin sözüdür. Esasen içerisinde de pek güzel parçalar yoktur.

Yine elimdeki bu eski mecmuada deniyor ki: «Akşemseddin Efendi Hazretleri Serfürü Bürdei murakebe iken: Hey Germiyan Türkü hey! deyip huzar-ı meclisi feyz eserleri bu goftarın sebab-i vürudundan gotahor-u lüccei hayret iken bugüne gevherbar olurlar ki müşahidimde görürüm ki zümre-i melei âlâ, Germiyan Şeyhinin bu beyitini virdi zeban edip sema ider, vesse-lâm:

*Salike makamı hitam feth olunca gâhi
Cemi eşyadan amin sedası işidir evkâtı
duada*

*Ve gâhi ayatı esmaullâh işidir
Evkâtı rızada hal edinen ihvana
Bi kavli nuri efendi*

Bu ibarelerde açıklık yok, aşağıda yazdığımız manzum değil, bunun neresinde önemli bir taraf var ki, Akşemseddin gibi mühim bir zat ona değer vermiş.

Şeyhi denilmesinin sebebi, Ankara'da yatan Hacı Bayram'a intisap etmesinden dolayıdır.

Bursalı Tahir Bey, Osmanlı müelliflerinde onun eserlerinden olmak üzere Attar'ın Hapnamesini nazmen tercüme ettiğini, bunun bir nüshası Manisa kitaplığında bulunduğunu kaydediyor. Osmanlı Müellifleri, C. 2., S. 254. شرح مواقف في بحث الهيات

Şerhi Mevakıfın ilâhiyat bahsine havaşisi, Mevlâna Lutfinin Seb-i Şeddat ünvanlı suallerine cevabı vardır, diyor ise de bunların nerede olduğunu söylemiyor. 804/1401 senesinde kopya ettiği Neyname, Beşiktaş'ta Yahya Efendi Kütüphanesinde, bir de «Dürerül Akayit ve Gurer-i Külli Saikü Kaid» isminde türkçe mensur bir eseri vardır ki bir nüshası Halis Efendi kütüphanesinde mevcuttur. Bu son eserler hakkında - onları görmediğim için birşey diyemem - Tahir beyin «Osmanlı Müellifleri» II. Cildi, 225 - 256, 1338 / 1921 tarihinde yayımlandığı, «Türk Edebiyatı Numuneleri» kitabı 1926 senesinde ortaya çıktığına göre, genç müelliflerin bu eserleri görüp yazmaları icabederdi. Bizdeki kitapların neden işe yaramadığı, şu yazılmış satırlardan anlaşılır:

دورالعقائد و غرر كل سائق وقاعد

Şeyhi'nin imzasını, hakkında kısa bilgi ile beraber Türk Dili Aylık Dergisinin Cilt 4., 1 Mayıs 1955, Sayı 44, Sahife 486 - 175 te bir makale ile imzasının örneğini yayınlamıştım.

Edirne'li Nazmî'nin Divan-ı Türki'yi basit ünvanlı 1928 de basılan eserinin sahife 22 23 te:

*Öğər gebr-i görün Şeyhi Sefihi
O da yansun anın şehri vü dihi
Çekp nazm eylemiş gerçi şedidi
Rasulün namesin yırtan pelidi*

Lâtifi tezkeresinde S. 306 hal tercümesi yazılı olan Muharremi *حرمی* (942 / 1535 - 36 da ölmüş), Şeyhi'nin Hüsrevi Şirin eserini kötülemek için söylemiş. Lâtifi diyor ki, Muharremi'nin Merhum Keşfi ile Hezl yüzünden çok muarazası, münazarası geçmiştir, dediğine göre, demekki Muharremi veya Mahremi herkesle kavga eder birisi imiş. 942 de öldüğüne göre, Şeyhi'nin ölümünden sonra bile onunla uğraşmaktan vazgeçmeyen bir zavallı olacak. Kanunî Süleyman zamanında iki Keşfi var. Birisi Yavuz Sutan Selim zamanında ölmüş, Saruhanlı Halveti tarikatı müntesiplerinden, Mevli't yazmıştır. İstanbullu Keşfi, bunun da farsçada, aruz ilminde mahareti varmış, iki divanı farsça, türkçe mevcutmuş, acaba Mahremi yahut Muharremi bunun hangisi ile münazara ediyor belli değil.

Şahitler arasındaki önemli bir sima Abdülvacit bin Mehmet'tir. Haza Hattî demesinden o yazıyı, kendisinin yazdığını anlatır. Abdülvacit İran'ın Meşhet kasabası ahalisinden iken Kütahya'ya gelip, Demirkapı diye anılan 714/1315 yılında II. Yakup Beyin büyük babası Mübaruziddin-i Umur bin Savcı tarafından yaptırılan bu medrese sonraları Vacidiyye ünvanı ile ilim tarihinde yer almış, 838/1435 yılında ölen Vacit, oraya gömülmüştür. Hidaye'nin şerhini Nakaye Muhtasarul Vikaye diye serhetti. Fenarizade için manzum Usturlâp kitabı yazan Abdülvacit, aynı zamanda hem şair, hem astronomi bilginidir. Burada klişelerini koyduğum sayfeler 838 yılında kopya edilmiş, içerisi şekillerle süslü bir nüshaya aittir. Güneşin, ayın tutulmasını gösteren şekillerle son sahifesi görül-

mektedir. Muharrem sonu 838 / 1 Eylül 1435, okunduğu üzere asıl müellif Abdülvacit bin Mehmet'in kendi nüshasından kopya edilmiştir. Ali oğlu Âdil oğlu Ali, yalnızsız yazdığına göre, acaba o dahi Heyet ilmi ile uğraşan birisi mi idi? Kendisinin nereli olduğunu yazmaması, bir noksandır. Abdülvacit'in Fatih Kütüphanesinde 2007, 2008 numarada kayıtlı Şerhi Nakayesi vardır. Tarihi 806/1403 de yazmıştır. (0) sıfır rakamı o zamanlar sonra kullandığımız 5 e benzediği için Tahir Beye not veren kim ise bunu 5 zannederek 806 yı 856 yapmıştır. Osmanlı Müellifleri C. I., S. 279, sahifenin en altı. Âli, Kühül Ahbar, C. IV. Cüz'i evvel. S. 126. Sicil, İstanbul 1311, C. III., S. 403. Keşfüzzünunda klişelerini takdim ettiğim Çağmini kitabı hakkında şu bilgi var. Şerefeddin-i Mahmut bin Mehmet bin Ömerül Çağminiyül Harzemi, mülâhhas ismi ile ilim âleminde şöret alan esere, Türklerden meşhur Kadızade Şerh yazdığı gibi, Hızırbey oğlu Sinan Paşa Çelebi dahi buna bir şerh yazmıştır. Abdülvacit'in şerhini Keşfüzzünun sahibi görmüş, eserine yazmış, Keşfüzzünun C. II., Sütun yazmış, Keşfüzzünun C. II., Sütun 1819 - 1820 Abdülvacit'in Mülâhhas adındaki kitabın asıl müellifi Mahmut bin Mehmet bin Ömer al Harzemi'nin ismine bizim nüshada Şerafeddin Mahmut diye gösteriliyor. Çağmini veya Çağmini Harzem'de bir kasabanın adıdır. İslâm Ansiklopedisinin C. III., sene 1945, S. 323 - 324 de İstanbul medreselerinde de yüzyıllar boyunca okutturulan eserin pek çok yazması olduğu gibi, Avrupa'nın ünlü kütüphanelerinde de yazmaları mevcuttur. Hattâ eser almancaya bile tercüme edilmiştir. Bilgi isteyenler İslâm Ansiklopedisinin haber verdiği-miz sayfelerini okusunlar. Bu makaleyi orada yazan zat, zahmet çekip İstanbul ile Anadolu kitaplıklarındaki Çağminileri arasa idi, belki daha kıymetli

bilgiler elde ederdi. Aydın Sayılı'nın, 1948 yılı Belleten S. 655 - 680 arasındaki makalesinde Mülâhhas şerhi hakkında bilgiye tesadüf edilmemesi, astronomi ile uğraşan bir zatın medresesinden söz açılırken biraz tuhaf buldum. Müstakimzade'nin Tuhfei Hattatin İstanbul, 1928, S. 682, 683 deki hal tercümesi kitaplarını görüp okuyarak değil, daha ziyade icat yoluyla yazıldığı gibi Habibin Hat ve Hattatan., İstanbul 1305, S. 55 - 206 da bulunan Abdulvacid'in Meşhedi, Sultan Âli'nin Şagirdi olarak gösteriliyor. İstanbul'un alınmasına daha 20 sene varken, onu Sultan Süleymandan maaş alır göstermek 806 da yazılan Nekaye şerhine 873 diye tarih göstermek, sonra dönüp kendisinin 838 de vefatını yazmak, ancak Şark'ta görülen hallerdendir.

Şerhlerde - Kommentarede usül şöyledir: Kırmızı mürekkeple metin yazılır, siyah mürekkeple onun şerhi yapılır. Burada da öyledir. Kale o dedi yahut Kalel Musannif ibaresinden sonra kendi fikrini yazar. Burada da böyledir. İkinci sahifenin 7 nci satırında bu şerhin Murat Han diye II. Murad'a takdim edildiğini, onun namına kaleme alındığını açıkça bildiriyor. Yazılar okunaklı olduğu için biz bunları tekrar yazmayı lüzumsuz bulduk.

Müstakimzade yukarıda haber verdiğimiz eserinde, bu kitabın yazısını, daha çok beğenmiş olduğuna işaret ediyor. Kim bilir o güzel nüsha kimin elinde kaldı, aramak icabeder.

Cemaleddin bin Âdil Çelebi. Vakfiye'nin, vakfın adına yapılan Mevlâna oğullarından Cemaleddin Çelebi hakkındaki bilgilerimiz çok yok. Sakıp Dede'nin Sefinei Mevleviyye yani Mevlevi Gemisi ünvanlı 3 ciltlik Mısırdaki basılmış eserinde Bölüm 1, S. 139 - 142 arasındaki ifadelerden ettiğimiz istifade, onun Çelebi Mehmet oğlu II. Mu-

rad'la aynı senede post'a oturduğunu yani (824/1421) açıkça bildiriyor ki, elimizdeki vakfiye de onu gösteriyor. Onun zamanında bütün Anadolu'da, hattâ Edirne'de Mevlevihaneler açıldığını anlattığı gibi, 50 yıla yakın Mevlâna postunda oturduğunu, İstanbul'un fethedileceği hakkında Fatih'e ma'nen yardım ettiğini haber veriyorsa da, bu hususta tarihi bilgimiz yoktur. Yalnız Konya Türbesinin Kible duvarında ve Yeşil Kubbenin tam altında iki satır arapça bir ibare vardır ki, buradaki nakışların hepsini Halepli Mehmet oğlu Mevlevi Abdurrahman'ın yaptığını, bu tamir için kendisinin iki beyit söylemiş olduğunu kabartma sülüs ile nakışlar içerisinde bize anlatmaktadır. O söylediği beyitler zamanla tamamen yok olmuş. onun yerini kireçle sıvamışlar, şimdi üstüne iki levha koyarak oradaki açıklığı kapatmak istemişlerdir. Bunun manası şöyledir: Yeşil Kubbenin nakışlarına yardım eden Tanra'nın te'yidi ile müeyyet kılınmış, Sultan Bayezit bin Mehmet'in zamanında Halepli Mehmetoğlu Mevlevi Abdurrahman yapmış ve şu iki beyiti inşa eyledim diyor:

Bu olayı bize bildiren mühim bir kaynak Harzem diyarının Termiz şehri ahalisinden iken Konya'ya, Karamanoğullarının son zamanlarında gelen Pîr Ahmet Bey, Kasım Bey, Cem Sultan'a methiyeler yazan Aynî isimli şairin tek nüshası Konya Mevlâna dergâhında bulunan koca divanının içerisinde 47 beyitli uzun bir farsça manzume vardır ki, burada Ahmet Paşa'nın (herhalde Gedik Ahmet Paşa) Padişahın emri ile Mevlâna dergâhını tamir ettiğini uzun uzadıya pek güzel ifadelerle anlatmaktadır. Bu manzumede 4 yerde ebcet hesabıyla 887 yılında bu onarımın yapıldığını bildirmektedir. Onu burada yazacak olsak çok yer tutacağından vaz geçtim. Yalnız o tarih beyitlerini aşağıda bildiriyorum.

Her nedense şair Aynî, bu uzun manzumesinde Mevlâna makamında oturan zatın ismini açıklamıyor.

Sakıp Dede Sefine'de S. 143 sahifenin sonuna doğru Mevlâna'nın huzurunda bulunan bütün sandukaların yani mezarların üzerine padişahın giydiği ipekli kadifeden puşide (örtü) yapılmasını emretmiştir. Hakikaten Bursa'nın, İznik'in, Bilecik'in ipekli kadifele-ri, gerek renkleri, gerek kendileri bugün yapılmış gibi gözleri okşayan bir şekilde durmaktadır.

Fatih 872/1468 tarihinde Konya'yı, Karamanlılardan zaptettiğinde Konya'ya geldiği muhakkaktır. Dergâh hakkında neler yaptığını bilmiyoruz. Ancak Mahmut Paşa'dan sonra Rum dönmesi Mehmet Paşa, bu mübarek şehir ahali hakkında Aksaray, Karaman, Ereğli, Akseki şehirlerinden pek çok evi İstanbul'a nakletmiştir. Bu gidenler arasında Mevlâna'nın torunu Emir Şemseddin Âbit Çelebi'nin torunlarından Emir Ali Çelebi'nin de bulunduğunu öğrenmesi üzerine, Rum dönmesini takdir etmiş, Emir Ali Çelebi'yi Konya'ya yollamıştır.

Cemaleddin Çelebi hakkında Hüsnürev Çelebi ile Celâleddin Çelebi'nin yazdığı Mersiyeler, o devrin edebî mahsulü değildir. Sonradan yazılmıştır. Sefine C. 1., S. 143.

نشست القصة الخضراء في أيام دولت السلطان المؤيد
سأيد الله المستعان السلطان باير يدين محمد خا
علي يد العبد الضعيف المولوي عبدالرحمن
محمد الحلبي واشد في تاريخه هذى البيتين *

ناق ابن دلدان از تاريخي * در لطاوت نام او احمدود ٨٨٧

سأيد ن از حسام الدين بلى ناياب شد * از ضياء الحق شد تاريخه تاب آفتاب ٨٨٧

نوشتت عمي تاريخش جنات * مكان قطب الاقطاب است اين ٨٨٧

Mevlevi Hilâfetnamesi .

Elimizdeki Mevlevi Hilâfetnamele-ri farsça yahut arapçadır. Yazısından çok eski olduğu anlaşılan Hilâfetname türkçedir, şöyle başlar:

Bismillâhirrahmanirrahim «Ayeti Kerime» Fetih suresinin - bu sure Kur'anda 48 incidir - 10 uncu ayetidir. Meali şudur: Sana Hudeybe'de biat edenler yok mu, onlar hakikat halde Allah'a biat etmişlerdir. Allah'ın eli, onların ellerinin üstündedir¹. Kim ki ahdini bozarsa, ancak kendi zararına bozmuş olur. Her kim Allah ile ettiği ahdi yerine getirirse, Allah ona büyük bir mü-kâfat verecek, sadakallahülâzim.

Ashabı Tarikat ve erbabı hakikate zahir ve bahirdir ki, Hz. Risaletpenah

صلى الله عليه وسلم

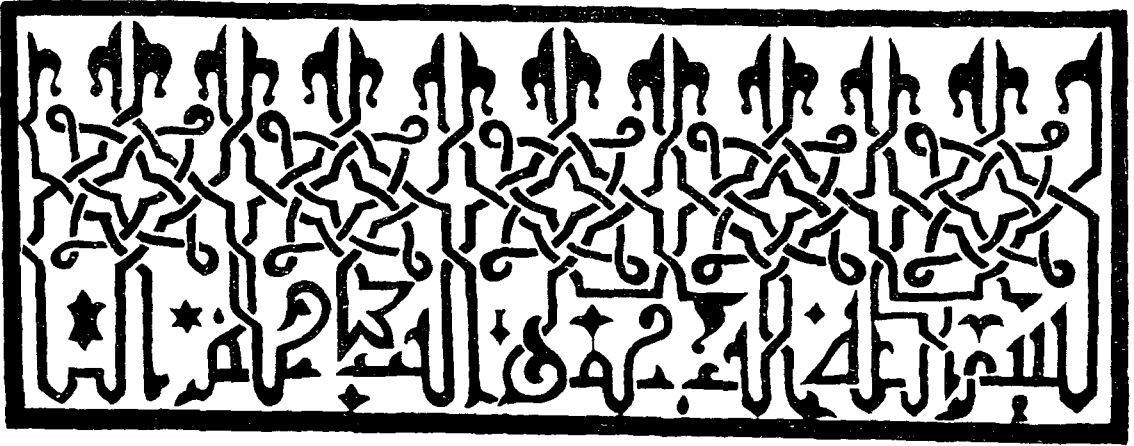
İmamı Aliye

Keremallahu veçhehu'ye Lâilâhe İllallah kelimesini cehrile telkin buyurdular. İmamı Ali Radiallahu anh dahi Hasan-ı Basriye, Hasan-ı Basri dahi Habibi Acemiye, Habibi Acemi dahi Davud-u Taiy'ye, Davud-u Tai dahi Maruf-u Kerhiye, Maruf-u Kerhi dahi Serî'i Sakatiye, Seri Sakati dahi Seyyidüt Taife Cüneydi Bağdadiye, andan Ebubekr-i Şibliye, andan Mehemed-i Zeccace, andan Ebubekr-i Nessace, andan Ahmed-i Gazzaliye, andan Ahmed-i Hatibiye, andan Şemsül Eimmei Sarahsiye, andan Sultanul Ulemaya, andan Seyyit Burhaneddini Muhakkık-ı Termiziye, andan Hz. Mevlâna'ya, andan Çelebi Hüsameddin'e, andan Sultan Veled'e, andan Ulu Ârif Çelebi'ye, andan Âbit Çelebi'ye, andan Emir Âdil Çelebi'ye, andan Mehmet Çelebi'ye, andan Küçük Ârif Çelebi'ye, andan Burhaneddin Çelebi'ye, andan Şehit Âbit Çelebi'ye, andan Cemaleddin Çelebi'ye (Vakfiyenin adına tertip edilen zat), andan Tayagan Mehmet Çelebi'ye, andan Divane Mehmet Çelebi'ye, andan Mükâşif Sinan Dede'ye, andan Hadır Şah Efendi'ye, andan Ahmet Çelebi'ye,

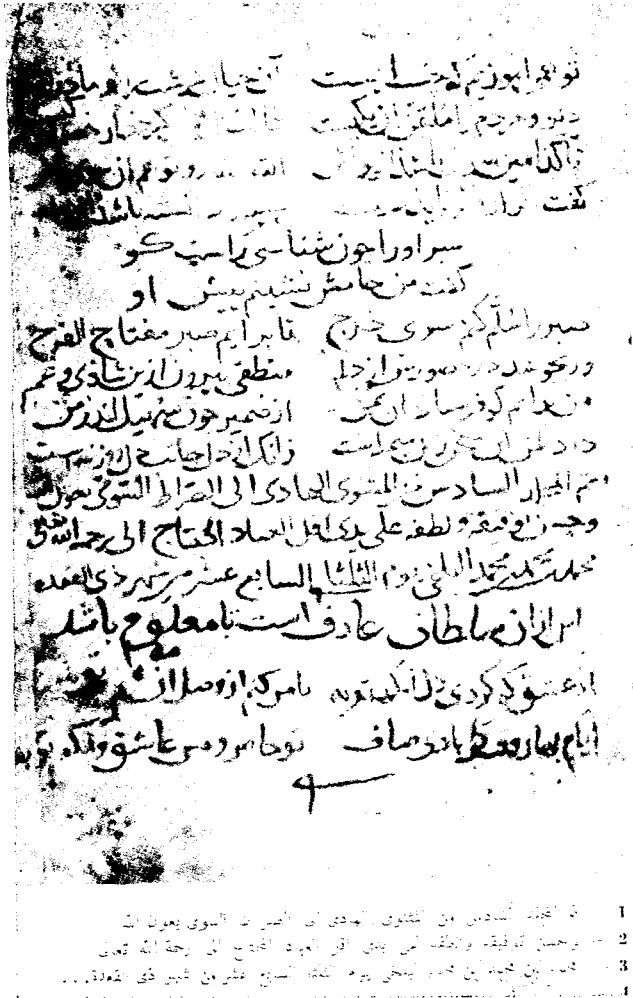
andan Muhyi Efendi'ye, andan Karahisari Mehmet Çelebi'ye, andan Ağazade Mehmet Efendi'ye, bitti.

Bu Hilâfetname tabii eksik. Çünkü sonunda tarih yok, şahitler yok, kimin tarafından verildiği yazılı değil. Yukarıdaki zatlardan hepsini ayrı ayrı tanımıyoruz. En son Ağazade Gelibolu Mevlevihanesinde şeyhlik etmiş, 1032

senesinde şimdiki Çırağan Sarayının bulunduğu yerde Derya Kaptanı Küçük Hüseyin Paşa tarafından onun adına Mevlevihane kurulmuş, Sultan Aziz zamanında (1862 - 1876) buraya Çırağan Sarayı inşa olunmuştur. 1032/1623 ten 1870 tarihine kadar bu Mevlevihane de şeyhlik edenlerin mezarları orada idi.

Şek. 1 — Bismillahirrahmanirrahim. (Cini üzerine küfi hat ile yazılmış bu güzel eser, Kayseride Gülek Camisinde bulunmaktadır)

Şek. 1 — (a) Sultan Veled'in eli ile yazmış olduğu Mesnevişerif'in altıncı cildi olup, Şehit Mehmet Paşa denilen Fatih'in son sadrazamı, Nişancı Mehmet Celaleddin Paşaya ait iken Eyup'ta Husrevpaşa kitaplığına gelmiş, Kitap No. 182

کتاب
مکتبنا

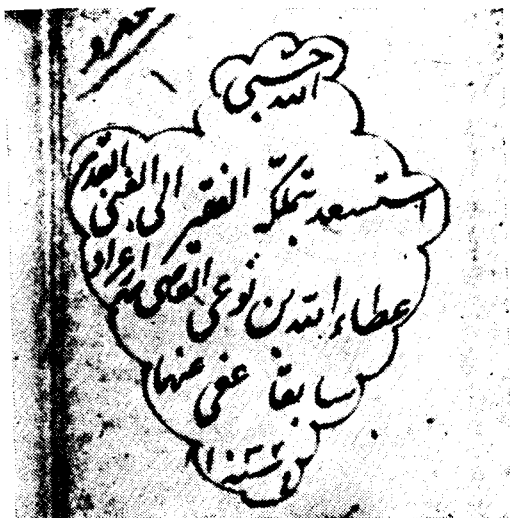
ای طایر اسناد طریحی
فی رخ نوار اجتهاد
پیش از رخ نویسی
و صورت اهرامی
قدسنا الله العزیز
عاشقان ایند
مکتبنا

Şek. 2 -- Germiyan Şehzadesi Ahmet Paşanın el yazısı, Mevlâna'ya ait Rubai Rubai, Hz. Mevlâna'nın olup, Fûrûzanfer'in Tahran'da bastırması olduğu (H. Şemsi 1342 1963) VIII. Cildin S. 153, Rubai sırası 903 de bir kelimedede değişiklik olarak mevcuttur

۴۹۴

و ابوبکر سراج مکتب کرد احمد غزالی را و احمد غزالی مکتب کرد احمد عظیمی را
و احمد عظیمی سراج مکتب کرد شمس الایوب شمس را و شمس الایوب شمس
مکتب کرد خدمت مولانا بهار الدین محمد المصطفی بیها اولد را و بهار و مکتب
کرد برهان الدین سید محقق ترمذی را و سید برهان الدین محقق ترمذی
مکتب کرد حضرت مولانا جلال الدین محمد را قدسنا الله العزیز
امین یارب العالمین برحمتک بارحم الراحمین
قد وقع الفواعل من کثیر هذه النسخة الشریفة
على يد الصنف المتحاج ابوبکر ابن فرخ جلین
من اعماب حضرت قطب العارفين قدسنا
الواصلین من جلال الدین رومی
قدسنا قدسنا العزیز فی اوایل
شهر ربیع الآخر سنة
ست عشر والف
من الهجرة النبویة
على ما حصل
التحییم
م

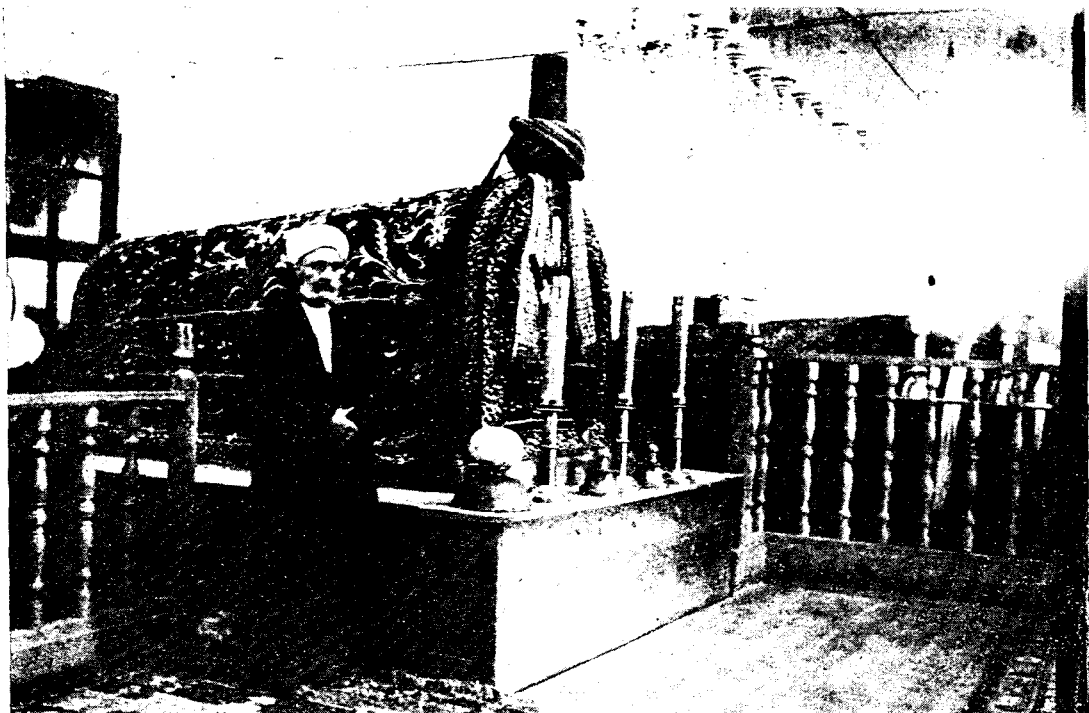
Şek. 3 -- Mevlâna Makamında Bostan I. Çelebiden sonra postnişin olan Ebubekr I. Çelebi'nin Kopya ettiği Eflâki Dede'nin Menakibul Arifin nushası. Kitap şimdi Halet efendi kütüphanesinde 321 numarada kayıtlıdır. Rebi 2, başı 1016/25.7.1607

Şek. 4 — Nev'zade Ataullah Atai'nin el yazısı (1032/1622-23) Şakayığı Numaniye-ye Türkçe Zeyl yazmıştır, 1268/1852 de basılmıştır

Şek. 5 — Meşhur Halet Sait efendinin el yazısı ve imzası. Bu iki ketebe Galata Mevlevihane kitaplığındaki 321 numaralı nusha üstündedir

Şek. 6 — Afyon Karahisar Mevlevihanesinin içi. Divane Mehmet bey Çelebinin Sandukası. Yanında elpençe ayakta duran İlmiye kıyafetli zat, eski Küdümzenbaşı, sonra yıllarca müftülük eden Hüseyin Bayık efendidir. Oğlu halen, bu Caminin baş Müezzini Kemal Bayıktır

الامانة المأثرة بالانصاف
عند
عقل سليم

بعد وحق الشرح لمعرفه ومحمد الذي منصف مضمون الخبر وحرره الذي
 في مريم نورا والاحسن فان ما يظلم والمعدول من صاحب البر التي في نبيته
 جامع افضلي في الغلبة والخلاف لخير البرهمنه العادل الحافظ والمفيد بولاية قدرته في حق
 سواء ناسخه اذ قد يكون مقرر مقابله بالبروز في المرفوع من حق اذ في الخبر
 وفي المصطفى الشيخ صالح الدين دونه في حياية ابن كرامه من اهل الامن
 وانه ليس تاجي في توفيق محمد وانه اجلول الذي المروري في دسته في يديه في المرفوع
 في ذي الاجسام سبله في العباد في من غرابة في بعد من غير في فرج بالانصاف في المرفوع
 ان نسبه للمرفوع في المرفوع في المرفوع وها هو الحزن وها هو المرفوع في المرفوع
 في المرفوع في المرفوع وها هو المرفوع في المرفوع وها هو المرفوع في المرفوع
 والورثة لا يعرضه فيها في المرفوع وها هو المرفوع في المرفوع وها هو المرفوع في المرفوع

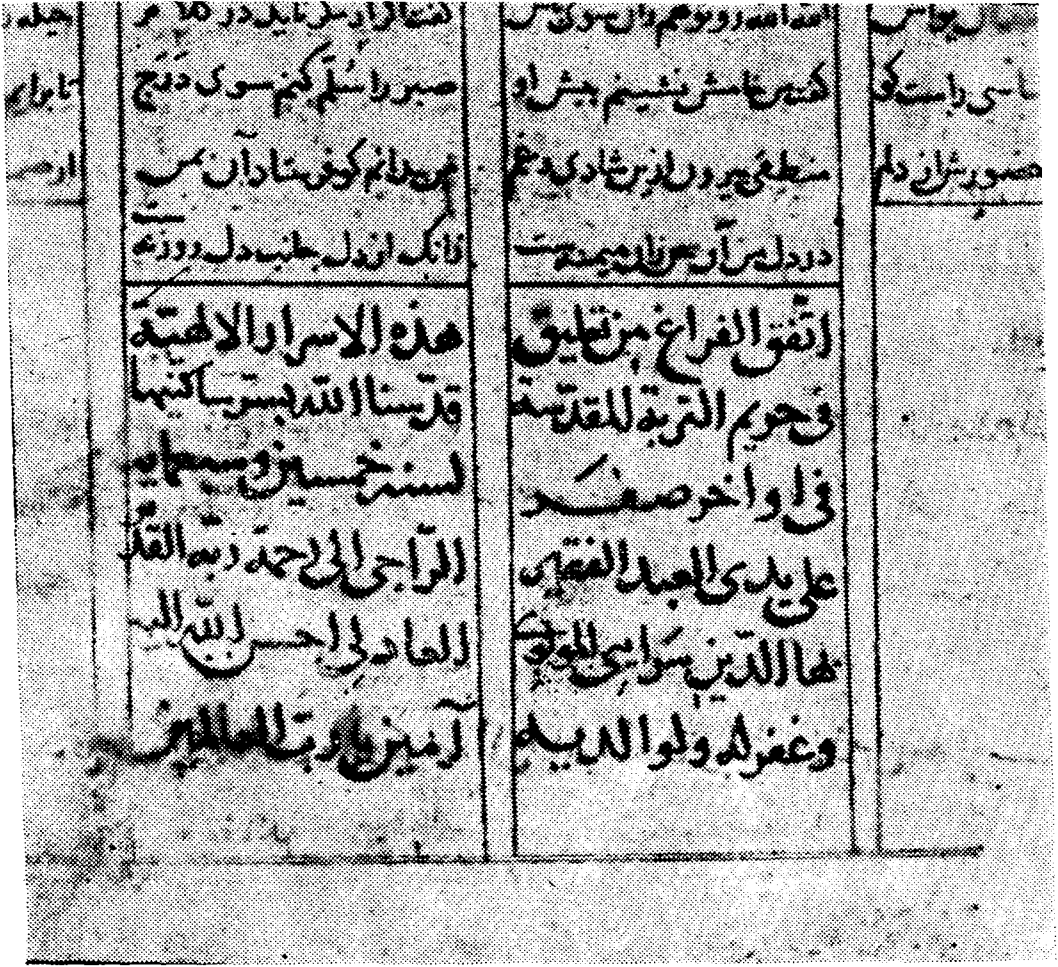
في القضاء والامانة
في الميثاق والحق
في القضاء والامانة

في القضاء والامانة
في الميثاق والحق
في القضاء والامانة

في القضاء والامانة
في الميثاق والحق
في القضاء والامانة

في القضاء والامانة
في الميثاق والحق
في القضاء والامانة

Şek. 7 — Bostan I. Çelebi'nin 1012/1603 de vefatı üzerine Zükür ve Inas Çelebiler arasındaki ihtilafı çözümlmek üzere açılan dāvaya Konya Kadısının verdiği şer-i hüccettir. Şahidlerden sağdan 2. ci satırın başındaki Mahmut imzası, son derece önemlidir. Sevaki-b-ı Menakıb eserini Türkçeye tercüme eden Husrev oğlu Mahmut dede işte bu zattır

Şek. 8 — 6 ciltlik Mesnevi Şerif'in hepsini yazıp, en sonuna imzasını atan Deşt-i Kıpçak'daki Saray şehri sakinlerinden olup, Konya'da Mevlânânın kutsal türbesi yanında Mesnevi'yi yazıp, sona erdiren Bahaeddin-i Saray-îl Mevleviyül Âdil-i Safer ayının sonu 750 yılı Miladi olarak 19 Mayıs 1349. Bu nüsha dahi Şehit Mehmet paşa kitapları arasındadır

Şek. 9 — Afyonkarahisar'daki Süleyman Şah ile Mutahtahara Abide Sultanın gömülü bulunduğu 4 direk üstüne konulmuş açık türbe

وَقَفَّ وَخَلَسَ هَذَا الشُّؤْيُ الْمَعْنُوِي عَلَى تَرْكِهِ

الْمُنَوَّرَةِ الْمُطَهَّرَةِ الشَّرِيفَةِ اللَّطِيفَةِ الْمَسُوبَةِ لِمَوْلَانَا

وَأَوْلَانَا سَيِّدِ اللَّهِ الْأَعْظَمِ وَالْكَرِيمِ الْعَظِيمِ

صَاحِبِ الْمَقَامَاتِ وَالْكَرَامَاتِ وَمَنْبَعِ الْكَمَالَاتِ

وَالْوَلَايَاتِ مَعْدِنِ التَّصَدِيقِ وَالْمُحَقِّقِ وَالتَّذَقُّقِ

الصِّدِّيقِ بْنِ الصِّدِّيقِ بْنِ الصِّدِّيقِ سُلْطَانِ الْعَارِفِينَ

وَالْعَاشِقِينَ مَوْلَا أَجْلَالِ الْحَقِّ وَالَّذِينَ مُحَمَّدٌ بَلِيغٌ قَدَّ سَنَا اللَّهُ تَبَرُّكَ الْعَزِيزُ

وَهُوَ تَرْابُ عَيْتِهِ بَابِهِ وَخَادِمٌ فَقْرَاءِ جَنَابِ عِمَّانِ الْمَوْلَوِيِّ وَشَرْطَانِ يَسْتَفِيدُ

مِنْهُ فَخْرُ السَّادَاتِ وَمَنْبَعُ السَّعَادَاتِ وَمَعْدِنُ الْكَمَالَاتِ سَيِّدِ عَلَايِ بْنِ سَيِّدِ مُحَمَّدِي

الشَّيرَازِيِّ مِنْ جَبِينِ صُدُورِهِ هَذَا الْوَقْفُ إِلَى الْخَيْرِ عَزْمٌ وَبَعْدُ وَفَايَةُ يَسْتَفِيدُونَ مِنْهُ

الْفُقَرَاءُ الْمَوْلَوِيُّ فِي التَّرْتِيبِ الْمُطَهَّرِ وَقَفَّ صَحْحًا شَرْعِيًّا مُسْتَجَلًّا لِحَبِثِ الْبَيْعِ وَالْبَيْعِ

وَالْيُوهَبِ فَمَنْ يَدْرِبُهُ مَعَهُ فَاثْمًا أَيْ عَلَى الَّذِي يَدْرِبُونَهُ وَصَلَّى اللَّهُ عَلَى مُحَمَّدٍ وَآلِهِ وَصَحَّحَ أَجْمَاعِينَ

شهادة بخط ابو اقطاع بن محمد الاماني
في سنة 723 لاله اول سنة اثنى وثمانين وستمائة
انا احقر الوردي محترم بن عبد الرحمن
القنكي للدرس بمدرسة خدوانه بكاز
قد سائر باسواره

شهادة كمال الدين بن محمد
الادبي الشيرازي

شهادة لاهور محمد بن
محمد بن العارز العارز
الولوي

شهادة من الائمة في
الامانة الفخرية في سنة
723 هـ

شهادة من
الفقيه المحقق عارز
العارز الولوي

بسم الله الرحمن الرحيم
الحمد لله رب العالمين
والصلاة والسلام على
سيدنا محمد وآله الطيبين
الطاهرين

Şek. 11 — Kütahya'nın genel görünüşü

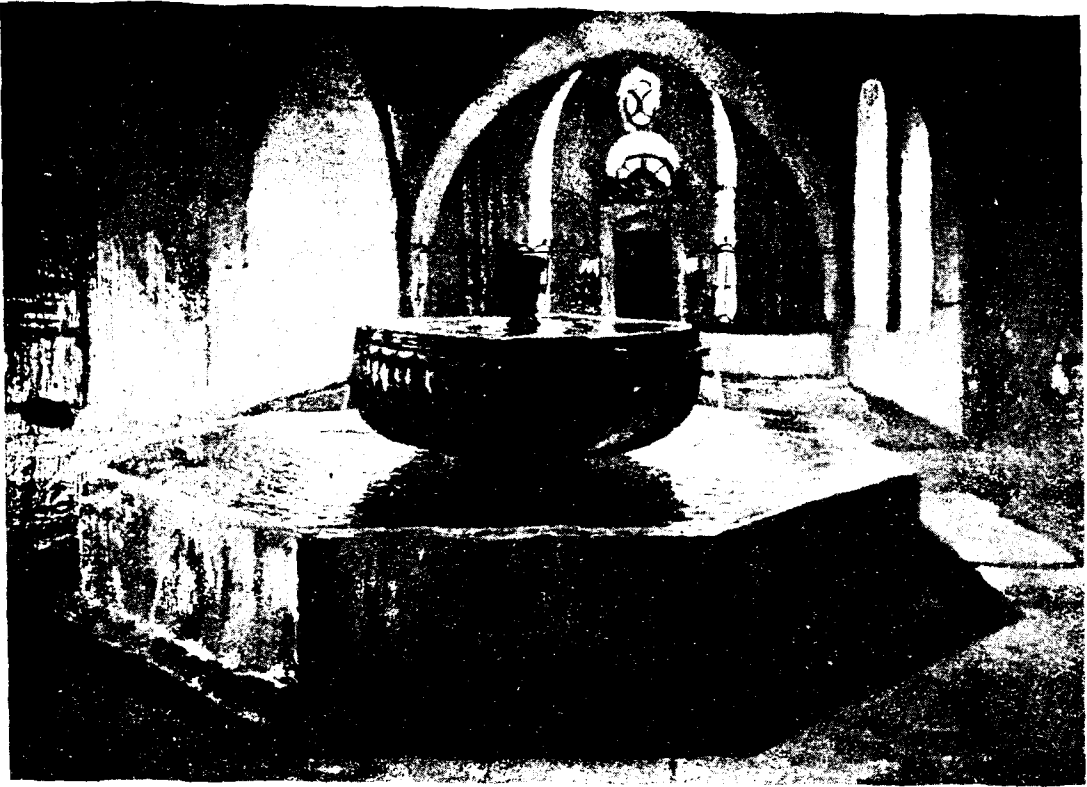
Şek. 11 a — Kütahya şehrinin genel görünüşü

Şek. 12 — Kütahya'da Yoncalı kaplıcalarına giden yol üzerindeki Durulu köyünde bulunan Hekim - Şair Şeyhi'nin mezarı işte böyledir

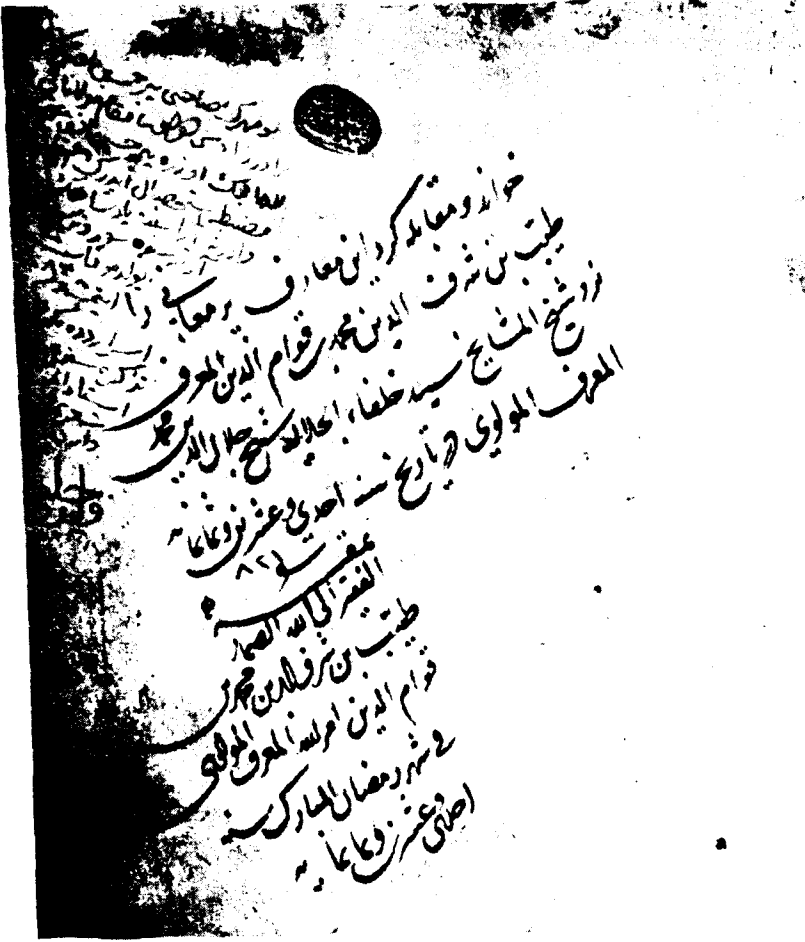
Şek. 13 — Konya'da Mevlana Türbesinin Hacet, (ml-yaz) penceresi. Destanlı sıkrenin içerisinde Mevlâna'nın bir rûbâisi yazılıdır. Manası :
"Bütün kapılar kapandığı halde, ağkım sana yolbulabilmesi için -yalnız semin kapım- açık bıraktılar
Ey keremde, izzette nur saçarı AY, Güneş, yıldız-lar... senin naçiz kölendim,,
Dıvamı Kebir, Fûrûzanfer baskısı C. VIII. Sahife 258, Rûbâi sayısı 1531.

Şek. 14 — Kütahya'da (Şimdi Kütüphane olan) Gök Medresedeki Şadırvanın Kadehi. Bir eşi Konya Müzesindeki Şadırvandır

بسم الله الرحمن الرحيم ان الذين يباعدونك انما يباعدون الله فليبعدهم فانك
 فاما نيكيت عن نفسه ومن اولى باعاده عليه الله فسيؤتيه اجر اخيها صدق الله العظيم
 اصحاب طريقت وارباب حقيقتة ظاهر و باهر دركده حضرت رسالت پناه صلوات الله تعالى
 عليه وسلم امام علم يكرم الله وجهه لاله الا الله كلمة سين جهر اليه تلقين بيورد يرا امام علم
 عند دخر حسن بصير يكرم بصير دخی جيب شجر جيب شجر دخی داود طالی به داود طالی
 دخر معروف كز به معروف معروف كز دخی سرى سقطلى يكر سرى سقطلى دخی مستبد الطائفة
 جنيد بقدر به آندره ابو بكر شيبلى به آندره محمد ز طاجه آندره ابو بكر جه آندره احمد بن ابي
 آندره احمد خطيب به آندره شمس الائمة بن خسر به آندره سلطان العلماء به آندره سيده برهان الدين
 محقق ترمذى به آندره حضرت مولانا به آندره جليل حسام الدين آندره سلطان ولد آندره
 اولوعارف جليل آندره عابد جليل آندره امير عابد جليل آندره محمد جليل آندره ابو جليل عارف جليل
 آندره برهان الدين جليل آندره شهيد عابد جليل آندره جمال الدين جليل آندره شيخ محمد جليل
 آندره ديوانه محمد جليل آندره مكاشف سنان دوه آندره حضرت ه آندره آندره احمد
 جليل آندره يحيى آندره قره حصار محمد جليل آندره اغا زاده محمد آندره

Şek. 15 — Mevlevi Hilafetnamesi. Cemaleddin Çelebinin oğlu olup, bizim Kadı Mehmet Paşa, burada Tayagan Mehmet Çelebi olarak geçen zatten sonra Beşiktaş ve Gelibolu Mevlevihanelerinde şeyhlik eden Ağazade Mehmet dedeye kadar gelmektedir. Mevlevi Hilafetnameleri Farsça olduğu halde bu Türkçedir.

Şek. 16 -- Kitaphımda bulunan Sultan Veled'e ait Maarif isimli mensur eserin üzerindeki yazılardır. Teyyip b. Şerefeddin Mehmet b. Kıvamüddin-ül Muarrif Cemaledin Çelebinin Babası, Adil Çelebinin babası II. Arif Çelebiye aittir. Ramazan 821/16 Ekim 1418. Sağ üst taraftaki mühür, Mevlâna evlatlarından Derviş Çelebi'nindir. Ez'afül İbat-ül Fakir Derviş ibaresi okunmaktadır. Esrar Dede tezkiresinde üstadane bir gazeli dercedilmiştir. Ölümü 1083/1372

التاس إلى وجهه الطبيعة بين الوضوح واقتمام
 إلى القواعد العلاجية ظاهر الطوع، ومن نفسه علم شرف
 ومجلا... أما شرعا فيكفيلك مدح النبي عليه السلام
 حيث قال المدة حوض الجسد والعروق إليها وأردة
 فإذا أصحبت المدة صددت العروق بالصحة وإذا
 سقت المدة صددت العروق بالسقم وأيضا قال
 عليه السلام أعلم عيان علم ثم بدان وعلم له ديان
 وأما عقلا فلا مزين أحدهما أن موضوعه بدان
 لراشاة الذي هو أشرف لأجسام في هذا المكان

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ
 الحمد لله الذي خص براسات بأعدل لمنجة
 النامية وشرفه بأحسن التقويم والتطوق العقول
 الكافية، وكل منة بعرفته ضرر لأشياء، ومنافعها الشارة
 ليحفظ الصحة وييسر لأذي جالتي المرض والعاهة
 والصلوة والسلام على محمد الموبد بالقرآن الهادي
 وأصحابه القايدين بالصدق والصدور الصافية
 وبعد فيقول المنتعم بحبل الرباني محمد بن
 محمود بن حاجي الشرفاني لما كان احتياج محوم

فلا لب الله عن أهل العلم ظله شعرا
 من قال آمين أتى الله منجته فان مزادها يشمل البراه
 وهذا ابتداء الكتاب اعلم ان تكون
 ابدا نالما كان كمن من بني الرجل هو قابض
 مقام الفاعل وبني المزاة في قيام مقام المادة
 كما قالت الحكماء تكون البدن من النسيب كلكون
 الجنب من لافحة واللبن وما بعد اشتراكهما
 في الرطوبة والسبالة اختلفا في ان المايئة
 ولا رصية في بني المزاة ودم العن الذي

هادم اساس الجور ولا اعتنا في عظيم المالك منقل
 الضعفاء عن رطة المهالك ناصر الدين والدين
 غيات لاسلام والمسلمين ملجأ لرافض في العالمين
 امير يعقوب بن امير سليمان شاه اعز الله
 تعالى اعوان دولته وشيئا وكان مملكته اذ
 هو اخطر على العالمين بحايب لانعام والنوال واخذ
 على العالمين بحايب لاكرام ولا سبال وعلمته باسمه
 وسميته يعقوب بن يعقوب طول الدهور منه اذ
 هو معين في هذا العصر بتربية هذا العلم واهله

Şek. 18 — Dilşad-ı Şirvani'nin Yakubiye isimli eserin ilk sahifelerinden birisi sağ tarafta altı çizilmiş olan satırlarda Emir Yakup bin Emir Süleyman şah ismi okunmaktadır

Handwritten manuscript page with dense Arabic script. The text is arranged in vertical columns, with some lines underlined. The script is highly stylized and compact. Marginal notes are visible on the left side.

Handwritten manuscript page with dense Arabic script. The text is arranged in vertical columns, with some lines underlined. The script is highly stylized and compact. Marginal notes are visible on the right side.

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ وَالْحَمْدُ لِلَّهِ

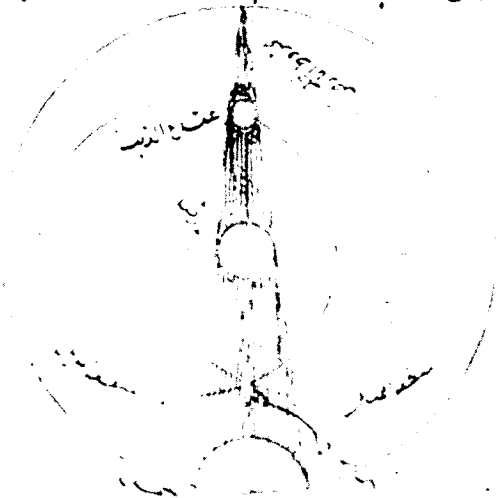
حسنة لذي نضر سموت قو والارضين وزيناما برينه الكواكب
 منتهى مقبول وحسن فقله بان لتعكرين المعشرين والصلون
 سندر من انفسنا ريين والارض سيدنا محمد واله الطيبين الطاهرين
 وحسين بن علي بن ابي طالب بن عبد المطلب بن عبد المطلب بن هاشم بن عبد
 شمس بن عبد مناف بن قصي بن كلاب بن مرة بن كعب بن لؤي بن غالب بن فهر بن مالك بن
 النضر بن كنانة بن خزيمة بن مدركة بن إلياس بن مضر بن نضر بن معد بن عدنان
 بن ابي طالب بن اسد بن عبد المطلب بن هاشم بن عبد شمس بن عبد مناف بن قصي بن
 كلاب بن مرة بن كعب بن لؤي بن غالب بن فهر بن مالك بن النضر بن كنانة بن خزيمة
 بن مدركة بن إلياس بن مضر بن نضر بن معد بن عدنان بن ابي طالب بن اسد بن عبد
 المطلب بن هاشم بن عبد شمس بن عبد مناف بن قصي بن كلاب بن مرة بن كعب بن لؤي
 بن غالب بن فهر بن مالك بن النضر بن كنانة بن خزيمة بن مدركة بن إلياس بن مضر بن
 نضر بن معد بن عدنان بن ابي طالب بن اسد بن عبد المطلب بن هاشم بن عبد شمس بن عبد
 مناف بن قصي بن كلاب بن مرة بن كعب بن لؤي بن غالب بن فهر بن مالك بن النضر بن
 كنانة بن خزيمة بن مدركة بن إلياس بن مضر بن نضر بن معد بن عدنان بن ابي طالب بن
 اسد بن عبد المطلب بن هاشم بن عبد شمس بن عبد مناف بن قصي بن كلاب بن مرة بن
 كعب بن لؤي بن غالب بن فهر بن مالك بن النضر بن كنانة بن خزيمة بن مدركة بن
 إلياس بن مضر بن نضر بن معد بن عدنان بن ابي طالب بن اسد بن عبد المطلب بن هاشم
 بن عبد شمس بن عبد مناف بن قصي بن كلاب بن مرة بن كعب بن لؤي بن غالب بن فهر بن
 مالك بن النضر بن كنانة بن خزيمة بن مدركة بن إلياس بن مضر بن نضر بن معد بن
 عدنان بن ابي طالب بن اسد بن عبد المطلب بن هاشم بن عبد شمس بن عبد مناف بن
 قصي بن كلاب بن مرة بن كعب بن لؤي بن غالب بن فهر بن مالك بن النضر بن كنانة بن
 خزيمة بن مدركة بن إلياس بن مضر بن نضر بن معد بن عدنان بن ابي طالب بن اسد بن
 عبد المطلب بن هاشم بن عبد شمس بن عبد مناف بن قصي بن كلاب بن مرة بن كعب بن
 لؤي بن غالب بن فهر بن مالك بن النضر بن كنانة بن خزيمة بن مدركة بن إلياس بن
 مضر بن نضر بن معد بن عدنان بن ابي طالب بن اسد بن عبد المطلب بن هاشم بن عبد
 شمس بن عبد مناف بن قصي بن كلاب بن مرة بن كعب بن لؤي بن غالب بن فهر بن مالك
 بن النضر بن كنانة بن خزيمة بن مدركة بن إلياس بن مضر بن نضر بن معد بن عدنان

اطفالهم جميعا لنأبدن على كل كلمة مستعجلين ما كانوا من كان احسان العصفان
 مصلحي ما اطلعوا علمهم من الفجار وما عروا عليهم العشار فادع خنقا ما قدوت
 وباجوا التقصير اهقرن فمما نخرنوز انتم جعلته برس من شغل وجود الكرم
 وكلوا بغيره طلعته مكرم الاخلاق وسما بالحق وانام الامام في معدي طالع
 ودمر ما دل بعد له بجمع لفصل العزرة والذليل وهو السلطان الاعظم مكرم
 الامم سلطان اسلاط العرب والعمم خلق الله في العالم والاولاد والاحسان السلطان
 مكرم فان يسهرا لله ما يتقاه وصان به من طوار والجدوان واسكن اسلافه في المكنان
 ويواجه اعين قريظ الكمان من سسب للعصف رجة لله بعد ما بلاء بسهم اولاد
 الجسم بركا ونحو ما به الحكمد لله كنا افضاله انكر هو النساء على الحكيم الاشيا
 من قوله وعبره فانما خلقك ليكره دون العبد الذي هو افضاه على الحكيم سلطان
 بالافعال لا خسارة ودون الشكر الذي هو على النبي خاصة وله مواضع قلند لشكر
 وافعاله لشكر الشكر المكرم والمكرم من خلق الله اعلم سلطانا ملك مكرم وجهنا
 بين الشكر لكم وخاصة من اكرم الله على هذا للمحبة الواجبة الوجه نفعوا لك
 له الكسرة لا نظيره وحرق الاصل مصدر وقيل مصدر بمعنى الفاعل من كافه
 يتناول مصدر حسنة مصدر كذوق والتقدير هذا كما في افضاله وكثرة مضارع
 معول جاز وعزم حسنة فكلت مع كون المضاف اليه معول وليس المرفوعة منه على
 الاضراس هذا كما في افضاله اي نظرا لفضاله وسبوا افضاله والاضراس اضعف
 والصلوة له الرضوخامة ولا يستغفر من الملائكة والفرح من المؤمنين
 ظهر والمقرن القدر القدير الالهية المكرم المكرم من الحكيم الكوازي
 ببيت الله نراه ان القدر هذه الملائكة في رؤيتها العالم القدر في بيت الله
 افاضه من افاضه الله الملائكة من المؤمنين

Şek. 21 — Kütahya'da gömülü Abdülvacîd b. Mehmed'in yazdığı mülahhas Çağmını eserinin ilk iki sahifesi

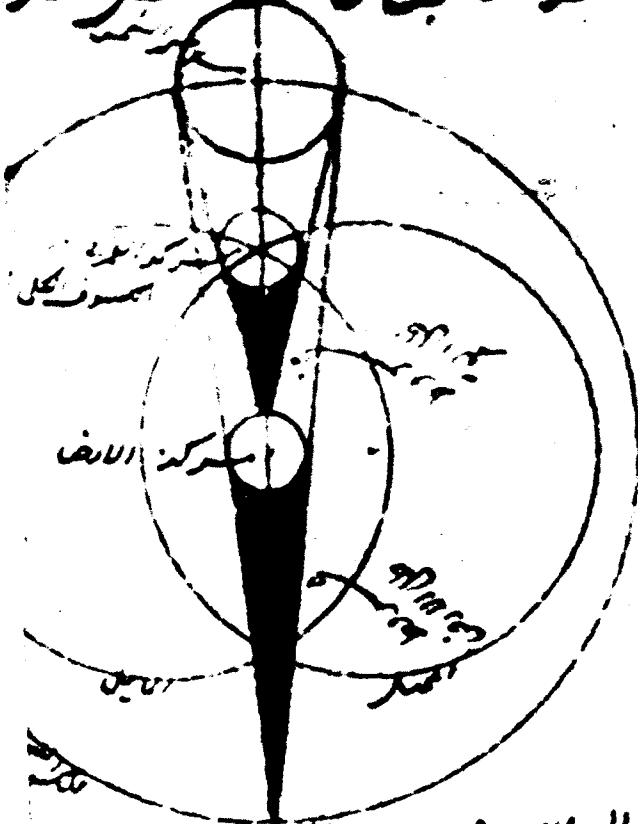
قطر الظل والبروج بحيث يعرضه واما اذا كان عرضه عمداً لمجموع نفس قطرهما او اكثر فلا يمتزج
شيء منه البتة بل يماس كوسط الظل الاول ولا يماسه الاضائة الثاني وبتدوين خسوف القمر
والجلاء من جهة المشرق لانه يقع القوسا كان اسرع حركته من السحر ومن الظل للمحرك كركبنا على
ظل الارض من جهة المغرب ان البرودخل في الظل من جهة المغرب وظل الارض كحجمه وحده المشرق
فيحصل طرفه ان طرف البروج الشرقي او الى الاضائة فتدرك الطرف في اسوه وكذلك
يكون مرور طرفه ان طرف البروج الشرقي بالشرق او ما قبله من الاضائة وسنصوفاً الكسوف

وما عرفنا للشمس من الاحوال التي
معرض للبروج في حركاتها القياس
الشمس بوسط الشمس من وجهه
مدويره ابدال في خروجه الاجماع
والا سبحانه لعن ان بعد الشمس
عن احد ما كبعدها عن الاخر فالمراد
ان الشمس بعد مساره مركزه التدوير

الاجماع بوسطه دائما بين الاوج ومركز التدوير ان حمايته من غير انما عند الاجماع او
عند الاوج سبحانه وذلك ان مركزه يدور في مركزه تدويره في مركزه تدويره في مركزه تدويره
عند نفسه من ذلك البروج ويكون تلك النقطة من راسها عن مركزه تدويره في مركزه تدويره
الشمس ومركز تدوير البروج في نقطة واحدة من ذلك البروج ويمكن ان يكون اولها عند
حركته عن راسها كالأوج في اوله حركته العكس ما قبله في اوج الاوج بعينه تدويره
وضمها من ذلك وسبحوا ان ذلك من اوجها من ذلك اوجها من ذلك اوجها من ذلك اوجها من ذلك
يبدل حركته تلك الحركة تدويره في مركزه تدويره في مركزه تدويره في مركزه تدويره
نفسه حركته او حركه الاوج الى خلاف القبول كما يجب ان يكون حركته تدويره في مركزه تدويره

اصبعا واحدا عند عينك وانظرا ما قاطع من هذا المنكر بصير

واذا كان النور كره او ككرة
 في الاجتماع على طرفه الشمس
 ارض مدارها وهو فكر البروج
 وذكر عند الراس او القرب
 او تقرب منها مقدار اقل من
 اثنين عشره درج قبل كل واحد
 من العقدين وبعدها عند
 الاستتار ارض معايله

النيرس حاله عنها ارض الشمس والارض ووقع ظلها ارض الارض
 اليه ارض الارض فترا الشمس لان الارض جسم كنف تجب نور الشمس وتقع له ظل
 في الظل لا يقع عليه شيء من شعاع الشمس وروعا اوليا يبعث البرقع على طلامه الا
 مضى من داء كاعرف وهو خسوف القمر يعني من الغالب في خسوف القمر
 لئلا يتصل ولكن ظل كل جرم كنف ينعى اجمعه معايله للجرم للمضي كما است
 المتباين والارض اصغر من الشمس كنفه كاعرف فتقع ظل الارض على شكل مخروط
 الارض ورأسه نقطه معايله مركز الشمس فاذا كان القوس معايله الشمس على مدار الارض
 الظل موعن في جميع جرم التي منظم وحسوف البرق كنفها صلاف البلاء ولا
 امر عارض لشمس وهو جبره وربه مطلقا وليس الكسوف امرا عارضا لذاتها فانها على
 كما هو ودرسم بانها عيان عن عدم اضاءه البرق عالم العناصر مما يلبسنا في الوقت
 ان يعني انه لوقوعه في ظل الارض لما طر بها النيرس اعني كونها معها على طرف من
 كسما وذلك في المكن للعرض وخصف كله او نزيبا وذلك اذا كان عرضها اقل من

من الايام اراسعه وعشرين يوما واحدا وبلدين وقعه وحسن ياتنه من يوم
واحد مكذا في التبعرة وفي كساء العلامة وشروع التدوير وبعض نسخ المتن فلان ليد
الماخالفة ومقام مقدار الشهر الى الوسط لم ضربوا ذكر هذا المقدار الخارج لعدم
في اثنين عشر عدو شهر السنة فحصلت ايام السنة القوية الاصطلاحية من شهر لوما
وخمسة يوم وسدسه الايام رابعة وخمسة يوما وثمان يوم وسدس يوم اعمى ثمان
واربعين دقيقة من ساعة فعملوا شهر الشمس كالمحرم وشهر اسعة وعشرين كصفر لان كل
مقدار من الشهر وسبعة وخمسون لوما ومكذا الى ان يصير ذوا الحجة سبعة وعشرين يوما وثمان
وسدس يوم وهو الخمس والسدس في سنين حتى يصير لوما ويزيدون في اخر ذوي
الحجة ويصيرون اليوم الثلثين منه بالكبيسة ومن السنة القوية الاصطلاحية فصار
عن السنة الشمسية كمنه بعشرة ايام وعشرين ساعة ونصف
ساعة بالتقريب وذلك لان ايام السنة الشمسية ثمانمائة وستون يوما وثمان
ساعات وست واربعون دقيقة عند بطليموس كما ذكر صاحب التبعرة والسنة القوية
ثمانمائة واربع وخمسون يوما وثمان ساعات وثمانية واربعون دقيقة فاذا اقصوا الثانية
من الاولى بق فضل الاولى على الثانية عشرة ايام وعشرين ساعة وثمانية وخمسة دقائق كما
ذكر في بعض الشروح ومكذا كانت ايام سنة القوية فصار عن ايام سنة الشمس
بعشرة ايام وعشرين ساعة ونصف بالتقريب كما في المتن وفي بعض
الشروح واثنى عشر ساعة مكان قوله ونصف بفصل النظام
في امساك مذاخر متعلق بهذا الفن من اراد ذلك فليطلب
في كتب العولدة ثم يعون الله وحسن بوقعه
قبيل الظهور يوم الخميس من شهر المحرم
من سنة ٨٣٨

سنة ٨٣٨

سنة ٨٣٨

في امساك مذاخر متعلق بهذا الفن من اراد ذلك فليطلب
في كتب العولدة ثم يعون الله وحسن بوقعه
قبيل الظهور يوم الخميس من شهر المحرم
من سنة ٨٣٨

Şek. 24 — Abdul Vacid'in Şerh-i Mülahass-ı Çağmını kitabı olup 157 sahifelik arapça
dır. Sonunda Muharrem sonu 838 senesinin Perşembe günü öğleden önce bitirildiğini
bildirmektedir. 15.IX.1434. Kopya eden Ali oğlu Adil oğlu Alidir, Kilişeye bakana gö-
re sağdaki ibarede, Mehmet oğlu Abdulvacid'in yazdığı asıl şerhe ait nushadan kopya
edilmiş olduğunu bildirmektedir. Bu güzel nusha şahsi kitaplığımdadır

Şek. 25 -- Yeşil Kubbenin iç tezyinatını nakşeden Halepli Mehmet oğlu Mevlevî Abdurrahman'ın adını bildiren Kible divardaki arapça kitabe. Öndeki kabir, Mevlâna ile oğlu Sultan Vele'd'e aittir. Altun sırma ile siyah kadife üzerine işlenmiş olan örtü II. Abdulhamit zamanında Hüseyin Sırî isimli bir hattat tarafından yazıldığı ketebesinden okunmaktadır. Sene 1312/1894

DİYARIBAKIR ULUCAMI MİMARİ MANZUMESİ

Mahmut AKOK

Ulucami Mimarî Manzumesi durumu plânına genel bir bakış (Planı 1)

Bugün Diyarıbakır Ulucami Mimarî Manzumesinden, ayakta duran parçalar, iki cami, iki medrese, iki maksure ile, abdest alma tesislerinden ibarettir.

Bütün bu manzumenin genel durumu plânına bir göz atacak olursak, manzumedeki ana bina olarak kurulmuş olan cami ile kuzey yönündeki, etrafı revaklı ve maksureli geniş avlu, bu heyetin en eski yapılarından. Bu binanın, kuzey ve batı taraflarına çeşitli zamanlarda, çeşitli binalar kurularak, manzume genişletilmiştir.

Ulucami ve çevresini kaplayan ve saran bina ve tesisler arasında öyle boşluklar bulunmaktadır ki, bu yerlerde de birtakım ve manzume ile ilgili yapıların, vaktiyle bulunabilecekleri düşünülebilir. Nitekim 1962 yılında Vakıflar İdaresince Zenciriye Medresesi'nin doğusunda yapılan toprak temizlemesi sırasında, menzihaneye benzer bazı bina kalıntılarının parçaları görülmüştür.

Ulucaminin kuzeyindeki geniş avlusunun doğu, kuzey ve batısında olmak üzere üç girişi vardır. Bu kapılardan doğuda olanı, şehrin Ticaret Meydanına açılan esas kapılarından biridir. Buranın önündeki meydan zamanla yükselmiş olduğundan cami avlusu ile burası arasında bir metreye yakın yükseklik farkı olmuştur.

Kuzey taraftaki giriş yeri bugün için ikinci derecede bir durum göstermektedir. Bu kapıdan avluya uzunca bir aralık ile ulaşılır. Bu kısmın etrafı, Mesudiye Medresesi arka kısımları, Şafiiler Camii yan duvarı ve abdestlik tesisleriyle çevrilmiştir. Yakın zamanlarda yapılmış abdest alma depo ve musluklarıyla de büsbütün darlaştırılmıştır.

Batı taraftaki geçit de, buradaki revaklarla, Hanifiler Camii binasının bir köşesinde bulunmaktadır. Bu kapıdan Zenciriye Medresesine ulaşan dar sokağa çıkıldığı gibi, caminin batı duvarı dibinde bulunan dar aralığa da ulaşılır. Ulucaminin bu cihetinde, gerek avluya bitişik ve gerek Zenciriye karşısında manzume ile ilgili bazı yapıların bulunması ihtimali, her vakit düşünülebilir.

Diğer taraftan, Mesudiye Medresesinin doğu kısmının, sağır duvarlar halinde girintili ve çıkıntılı oluşu, esas giriş kısmındaki, altlı üstlü binanın bu tarafa doğru uzadığını, kabul etmeğe bizi zorlamaktadır.

Mesudiye giriş kısmının iki tarafında da modern yapılar yer almıştır.

Bu yerlerde de medresenin bazı kısımlarının bulunması gerekmektedir.

16. Yüzyılda ilâve edilmiş olan Şafiiler Camii ile, çok yakın çağlarda genişletilmiş olan abdestlik binaları ye-

rinde de, manzumenin başka hizmetlere yarar binalarının bulunduğunu her vakit düşünebiliriz.

Genel durum plânında bugün görülen camiler, medreseler kuruluşları itibariyle, birbirlerine uygunluk göstermektedirler. Avlu kısmının batı revak ve maksurelerinin oturtuluşu, cami istikametine nazaran tam (90) derece olmayıp bir miktar doğuya doğru kapalı, dar açıda yapılmış bulunmaktadır.

Ulucami Mimarî Manzumesinin genel tanzimi, bugün Hanefiler Camii denilen binanın kitlesine uyularak kurulmuştur. Minare kitlesi de, ana bina ile birlikte kurulmuş ve yine onunla birlikte onarımlar geçirmiştir.

Geniş avlu ortasındaki şadırvan, namazgâh ve açık havuz sonradan buraya ilâve edilmiş durumdadırlar. Şafiiler Camii ile, Mesudiye Medresesinin birbirlerine yaklaştığı avlu kısmı revakları üstünde, basit bir oda halinde olan meşruta binası sonradan kurulmuştur.

Bu da, 1964 onarımlarıyla tamamen kaldırılmış ve 16. Yüzyıldaki durumuna getirilmiştir.

DIYARBAKIR ULUCAMİNİN PLÂN DURUMU :

Manzumenin diğer binaları hariç yalnız cami plânının incelenmesinden çıkarılacak anlam, şöyledir; Diyarbakır Ulucami, eski şeklini oldukça muhafaza eden bir bina gibi durmaktadır. (Bkz. Plân 2).

Aşağıdaki yazılarımızda da açıklayacağımız veçhile, ilk kuruluş binası, camiin kapalı kısmı (Haremi)¹ ile, ku-

zey taraftaki, üç yanı revaklar ve maksurelerle çevrili bir avlu kısmıdır.

Plân kuruluşunun bu şekliyle, Diyarbakır Ulucamii, Şam'daki Ümmeyye Camiinin kuruluş tipine uyarlık göstermektedir.

Bugün, eski avludan ancak, Doğu ve Batıdaki iki katlı, altları revaklı, üstleri maksureli, olanlar az çok eski şekillerinde durmakta iseler de, kuzey tarafta olması lâzım gelen, revak ve maksurelerden ancak, dokuz tane direk ve üstlerindeki kemerler, harap bir durumda bulunmaktadır. Bu Kuzey tarafın bir kısmına 16. Yüzyılda Şafii mezhebi salık ve abitleri için ufak çapta bir cami binası yerleştirilmiştir.

Geniş avlunun orta kısmının ilk şeklinde ne gibi tesislerin bulunduğu, bugünkü durumdan anlaşılacakla beraber, bugün orta kısmında yer alan, 18. Yüzyıl yapısı bir şadırvan ile, bir namazgâh (aynı zamanda müezzin mahfeli) ve geniş bir de havuz yer almış bulunmaktadır.

Şimdi gerek kapalı cami kısmını ve gerek avlu etrafı ve içindeki yapı tesislerini plân özellikleri ve yapı kuruluşlarını ayrı ayrı inceliyelim:

Harim kısmı : (Bkz. Rölöve Plân 2).

Diyarbakır Ulucamiinin ilk kuruluş şekline yakın durumda olan kapalı ibadet mekânı, ortalama, 72 m. boy ve 16 m. eninde olmak üzere 1152 m² lik bir alan kaplamaktadır. Mihrabına göre enlemesine konulmuş dikdörtgen şeklinde bir plân kuruluşundadır. Kible duvarında iki mihrap nişi görülmektedir. Bunlardan biri orta aks'ta olup, en esaslı ve büyüğüdür (Resim: 1, 2). Diğer sol tarafta yer alır ve sade yapıdadır. Camiin kapalı mekânı, biri ortada, olmak, üçerde sağ ve solda bulunmak üzere, beş nefe bölünmüştür. Orta nef, etrafı çeşitli açıklıktaki direk ve kemerler üzerinde, yüksek ta-

1. Birçok sanat yazarları, Bizim harim dediğimize harem deyimini kabul etmişlerdir. Halbuki harem deyimini, Sürye tipi olarak ter-tiplenmiş külliyelerin kapladıkları alanlara toplu olarak söylenilegelmektedir. Biz harim deyimini ile, külliyeler içinde ayrı, olan kapalı mekanları kast ediyoruz.

vanlı bir mekân halindedir. (Bkz. Plânj 3).

Sağ ve sol nefler ise; mihrap duvarına paralel iki sıra kârgir direk ve iki katlı kemerlerle taşınan, ahşap makas kirişli dam örtülerine sahip mekânlar halindedirler. (Bkz. Plânj 4).

Sağ mekânın kible duvarı ortasına yakın açılmış bir kapı ile, Güney tarafa doğru bina kitlesinden çıkıntı teşkil eden minareye geçilir. Batıya doğru uzanan bu kısmın güney duvarında, altlı ve üstlü üç pencere yer almaktadır. Minareden sonra, kuzeye uzanan duvar yüzlerinde de, üst seviyelerde çeşitli ölçüde pencereler bulunmaktadır. (Resim 3).

Mihraba karşı kuzey taraf duvarın iç kısmında ve ortasının genişliğince yer almış ve H. 1126 tarihinde yapılmış bir ahşap müezzin mahfeli bulunduğu gibi (Resim 4-5), bu kısım duvarı da, altları kapı şeklinde ve üstleri pencereli biçimde, orta avluya bağlanmaktadır. Geniş açıklıkta olan bu pencere tesislerinden bugün dört tanesi, kapı şeklinde kullanılıp, diğerlerinin yüz kısımlarına örülmüş parapet duvarlarıyla, pencere gibi kullanıldığı görülmektedir. (Bkz. Plânj 5).

Kuzey kısmı duvarının avluya bakan yüzünde, altan orta kısımda, bir mihrab ile, üzerinde ahşaptan bir müezzin cumbası (Mukbire)², kurulmuştur. (Resim 6). (Bkz. Plânj 6).

Harcmin kuzey tarafındaki orta boşluğun eni 29 m., boyu 66 m. olan ve ortalama yüzölçüsü 1472 m² yi bulan avlusu da, dikdörtgen plânlıdır. Bu avlunun, doğu ve batı taraflarında yüz itibarıyla az çok eski şekillerini muhafaza edebilmiş altları revaklı, üstleri maksureli, tesisler bulunmakta ve kuzey tarafında da, alt revak-

ların 9 sütun ve kemeri ile, arka sahanlığı eski hüviyetini göstermektedir.

Avlu ortasında, kısmen batı tarafa düşmek üzere, sekiz köşe plânlı ve sekiz tane mermer direk üzerine oturtulmuş, ahşap çatı ve saçaklı, sivri külahlı bir şadırvan abdestlik ile (Resim 7), dört köşe plânlı, sekiz mermer direğe bindirilmiş ahşap çatısıyla seki halinde bir namazgâh bulunmaktadır. Namazgâhın da, batı tarafında yine dört köşe plânlı, geniş, açık havuz yer almaktadır. Avlu zemini, revakların altı ve geçit kısımları tamamen geniş ve yassı taşlarla kapalıdır.

Avlunun Kuzey - Batı tarafında ve avluya yakışıklı bir yüzle bağlı, Şafii-ler Camii kitlesi ile bu cihette bir arka geçilen, kuzey tarafın girişi bulunmaktadır.

Revak ve Maksurelerin mimari durumu :

Diyarbakır Ulucamii avlusunu, bugün için üç taraftan çevreleyen revak ve maksurelerden ancak, iki tarafta olanlar tarihi mimarî hüviyetine yakın olarak varlığını muhafaza eder durumda görülmektedir. Avlu kuzey yüzünü tutan revaklı ve maksureli kısım, olması gerekirken 16. Yüzyılda veniş tamir ve tadillerle iki yanı maksureden farklı bir şekle girmiştir.

Kuzey taraftaki, revak ve maksurelerin de, yine yanları tutar şekilde altlı, üstlü olmaları ve aynı yüksekliği kavramaları gereği vardır. Büyük değişmeler daha çok bu kısımda olmuştur. Bu hesaba göre, avlunun böyle, iki katlı revak ve maksurelerle çevrili olması, Diyarbakır Ulucamiine bir özellik verdiği aşikârdır. Ve bu suretle de, gününün klâsik cami anlayışına da uyaktadır.

Tarihi şekline yakın durumda olan Doğu ve Batı maksureleri iki katlı olarak tertiplenmişlerdir.

2. Tahsin Öz, İstanbul Camileri, Ankara 1962, C. I. s. 12

Doğuda bulunan revak ve maksurenin alt katının tam ortasında çarşıya açılan esas girişlerin biri bulunmaktadır. Bu giriş yüksek tonozlu eyvan şeklindedir, avluya da yine bir eyvan biçiminde bağlanır. (Bkz. Plân 6-9), (Resim 8, 9, 10, 11, 12, 13).

Bu kısmın alt katı, avlu seviyesinde revaklar ve çarşı seviyesinde ki eski namaz sekileri, şimdi dükkân, mağaza ve banka holü olarak kullanılan bölmeler şeklinde plânlanmıştır. Bu kısmın üst katı da alttaki kârgir ayaklara uygun kemerler ve tonozlarla avlu yüzündeki revaklara uygun biçimde kolon, silme ve arkatlı olarak tertiplenmiş, namaz sahnaları halinde iken, bugün önlerine cam ve çerçeve geçirilerek Diyarbakır'ın Genel Kitaplığı şeklinde kullanılmaktadır. (Resim 14, 15, 16, 17).

Batı tarafta bulunan revak ve maksure ise; doğudakine nazaran daha değişik bir plân gösterir. Zemin seviyesindeki revaklar, iki yanda ve bir ortada olmak üzere üç geçitli bir şekilde tertipli olduğu ve bunlardan bugün ancak birisinin karşısında kapı bulunduğu, diğer iki geçitin de aynı şekilde vazife göreceği düşünülürse, buraların iç ve dış kısımlarında zamanla değişmelerin yapılmış oldukları akla gelebilmektedir. (Bkz. Plân 10-13), (Resim: 18, 19, 20, 21, 22, 23, 24, 25).

Bugün batı duvarı dibinde, üst katta çıkan iki serbest (Portafo) merdiven bulunmaktadır. Bunlardan kuzeyde olanı ile, üst kat maksureye, batıda olanı ile de, 18. Yüzyılda yâni (1126 H.) tarihinde yukarı kata kurulmuş olan, Sarı Abdurrahman Paşa kitaplığına çıkılmaktadır. Merdivenlerle üst kat tesisleri bu binaya tamamen yeni ilâvelerdir. Bu kısmın üst kat maksureleri son zamanlarda o derece değişiklikler geçirmiştir ki³, buranın eski şek-

lini bir bakışta anlamak hayli zor olmaktadır. Bu maksurelerin avluya bakan yüzlerindeki eski şekil oldukça muhafaza olunmuştur. (Resim 26-27) (Bkz. Plân 14, 15).

Alt kısım revaklarının dar taraflarından, kuzeyden bir kapı ile Şafiiler Camiine ve Güneyden bir kapı ile de, Hanefiler Camiine girilmektedir. Batı duvarı güney köşesinde de, Zenciriye Medresesine doğru giden bir sokağa açılan kapısı bulunmaktadır.

Yine batı duvarında birtakım kapılar bulunur ki, bunlar da, birtakım depo ve odalara açılırlar.

Batı taraftaki revak ve maksurelerin bugünkü durumuna ve bilhassa cami avlusuna dönük yüzüne bakarak diyebiliriz ki; buralarda da doğuda olduğu gibi, geniş bölme ve teşkilâtlı kısımları bulunuyordu.

Diyarbakır Ulucamii avlusunun, kuzey taraf revaklarına gelince :

Bu kısımda eskiden kalabilen parçalara nazaran kesin hükümlere varmak oldukça güçtür. Yapılan değişiklikler, (H. 575-639) senelerinden başlayıp (Mesudiye Medresesi kuruluşundan) 16. Yüzyılda yapılan eklerle de birçok yeni değişikliklere uğratılmıştır. Bize kalırsa; bu kısımda da, diğer tarafa uyacak şekilde, iki katlı, alt kısmı revaklı ve üst kısmı maksureli olabileceği gibi, yüksek bir duvar önünde yalnız bir revak sırası şeklinde de düşünülebilir. (Suriyedeki Ümeyye Camiinde olduğu gibi)⁴, İlerideki yazılarımızda, yapı stil ve malzemesini incelerken de açıklayacağımız gibi, bu kısımdaki revak tanzimi diğer taraflardan oldukça farklı kuruluşadır. Revakların orta kısımları, inşaî ayaklı olmayıp, mermer direk ve zarif kemerlerle tertiplenmiş

3. Basri Konyar, Diyarbakır kitabeleri, 36-38 No. lu resimlere lütfen bakınız.

4. Prof. Suut Kemal Yetkin, İslâm Mimarisi, Ankara 1959, s. 9-16; İslâm Sanat Tarihi, Ankara 1954, s. 17-23.

olduğundan, diğer yüzlerdeki gibi üstte gelecek ağır kat yüksekliklerine dayanacak durumda görülmezler. (Bkz. Plânj 18 - 19), (Resim 28 - 31).

Diyarbakır Ulucamii'nin yapı özelliği ve mimari stili: Kuruluşundan bu yana geçirdiği değişiklikten dolayı, çeşitli yapı kuruluş parçalarından tereküp eden cami yapı heyetini bu yazılarımızla ayrı ayrı tahlil ve mütelâa etmek zorunu karşısındayız.

Aşağıdaki yazılarımızda, manzume üzerinde bulunan yazıtlar yoluyla da, açıklayacağımız gibi, eserde bugünkü şekli alma, uzun seneler boyu sürüp gitmiş ve hatâ eserin kuruluş devrinde bütün hale getirilmesi için (100) seneye yakın bir zaman geçmiştir.

Bilhassa binanın asırlar boyu geçirdiği arızalar dolayısıyla büyük değişiklikler, caminin harem kısmında olmuştur; bu kısımda en son değişme ve onarımlar, H. 1124 tarihinde yapılmıştır. Bu iç mekânda plân ve kârgir kalın yapı aksamı, eski durumunu az çok muhafaza ediyorsa da, çatı ve dam örtüsü tamamen 18. Yüzyılın yeni anlayışına göre tertiplenmiştir.

Eskiden kalan iç mekân parçalarından anlaşılacağına göre; bu eser, H. 484 - M. 1091 tarihindeki ilk kuruluşu zamanında, Suriye'de bulunan bu nevden eserlere tamamen uygun düşecek tarzda yapılmıştır.

Avlu kısmından, genişçe açıklıktaki arkatlarla serbest olarak orta ve yan neflere ulaşılmakta idi. Cami geniş avlusu ile tam bir bütün halinde bulunuyordu. Orta ve yan nef damlarını taşıyan inşai ayaklarla kemerler, muntazam kesme taşlarla yapılmışlardır. Yan neflerin orta duvarının alt kemerleri üstünde, tavan ve çatıyı yükselten ikinci sıra kemer açıklıkları bulunur. Bunların yüzleri kalın sıva tabakalarıyla kaplı buldukların-

dan inşa malzemesinin ne cinsten oldukları tarafınızdan bütün açıklığı ile görülememiştir. Alttakiler gibi taş kârgir olmayıp, tuğal örgülü kârgir olmaları gerektir. Kemer açıklıklarını birbirine bağlayan eski ahşap kergi ve süslü çatkılarında birşey kalmamıştır. (H. 1124) onarımları bunarı kaldırmış olmalıdır.

Mihrap tarafı ile kuzey ve güney duvarlarında çeşitli onarımların etkisi ile ortaya gelmiş çeşitlikler, bir bakışta göze çarpar, mihrabın sağ taraf nefi ile, sol tarafı birbirlerinden tamamen ayrı kuruluşundadırlar (Resim 3, 11, 13).

Dış yüz itibariyle sağ taraf, dışa doğru payandalı ve pencere kenarları kârgir çevrilidir. Diğer taraf ise, top- rak içindeki kısımlar kalın moloz duvar şeklinde olup, üst tarafları ise, sade kemerli sıra pencereler halinde, bir çeşit sıralı moloz duvar örgüsü tarzındadır. Yan duvarlarda, moloz taştan olup, iç neflerinin bölücü duvarlarına mesnetlik edecek şekilde, destek ayaklarına maliktirler. İçten kalın bir harçla sıvalı, dıştan da taş araları harçla derzlidir.

Cami haremını avlu kısmından ayırt eden duvar ise, içten sıvalı ve dıştan iki renkli kesme taşlarla kaplıdır⁵. Avluya bakan yüzü taş kaplama, işçiliği (H. 935) tarihinde ve Osmanlı hükümdarlarından Kanunî Süleyman zamanında yapılmış olan, Şafii mezhebi abitlerine ait camiın yüzüne benzediğinden, bu yüzünde, bu çağda yeniden kurulduğunu zan ve tahmin etmekteyiz. Bu suretle cami harem kısmı diğer yandaki maksurelerin fasatlardan tamamen ayrı duruma sokulmuş olmalıdır.

5. Ulucaminiın divar yüzü taş kaplamalarının bir kısmı siyaha yakın koyu boz renkte ve bazalt cinsindedir, bir kısmı da kırem renkte kumlu kalker cinsindedir. Yazıtlarla, oymalı kısımlar ekseriyetle kalkerlere işlenmiştir.

Bu kısmın avluya bakan yüz duvarında, orta nefin kemerlerini karşılayacak destek çıkıntılarının bulunması (tıpkı Şam'daki Ümeyye ve Selçuktaki İsa Bey camilerinde olduğu gibi) gerek-mekte idi.

Avluya bakan duvarın üst kısımları da, bugünkü gibi alçak olmayıp, üst sıralar, yüksek duvar ve geniş pencereleriyle hem içeriği aydınlatır ve hem de avlunun yan kanatlarını teşkil eden maksureli kısımlarla bir ahenk teşkil etmeleri gerek-mekte idi.

Bu yüzden taş kaplama ve örgüsünde de eskilere uymayan bir işçilik ve stil görülmektedir. İki camiın yüz kaplamaları, eski olan yan revaklardan her bakımdan aşikâr bir ayrılık göstermektedir. Harem kısmı içindeki mihrap, kârgir yapıda olup, eski şekline uymaktadır. Minber ise kesme taş yapıdır (Resim 1, 2). Sonradan sıva ve badanalamak suretiyle kısmen şekil değiştirmiştir ve fakat eski şekle uygun düşecek bir eser halindedir.

Harem kısmı dam ve tavanını örten çatısı (H. 1126) tarihinde yenilenmiş olup, soyma yuvarlak çapta ağaçlarla makas tipinde bir çatki ile örtüldür. Orta nefin ve kısmen sol neflerden birinin tahta kaplamalı tavanı varsa da, diğer kısımların kaplamaları eksik bırakılmıştır⁶.

Orta nefin tavan kaplamalarının dış yüzleri, yağlı boyalı ve nakışlıdır. Bu nakışlar, 18. Yüzyıl süslemesi tarzındadır.

Cami haremî içine ve mihrabın karşısına ilâve edilmiş olan mermer sütunlar üzerine oturtulmuş ahşap müezzin mahfeli de, yine bu çağda ve aynı tarz işçilikte bir yapıdır.

Yağlı boyalı nakışları da, aynı üsluptadır (Resim 32). Harem içinin taban döşemeleri kısmen sekiler şeklinde ahşaptır. Bu döşemelerde, sonradan yapılmışlardır. Camiin ilk döşemeleri, geniş ve yassı taşlarla yapılmışlardı. Bazı kısımlarda tuğlalar da bulunuyor.

İç kısmın duvar yüzleri beyaz renkte kireç ile sıvalı ve badanalıdır.

Yapı kuruluşu itibariyle en gösterişli ve anlamlı mimarî kuruluş, Ulu Camiin avlu kısmıdır. Bilhassa iki yan maksureli, yüzler bu konuda önemle üzerinde durulması gereken parçalarıdır.

Bu maksure yüzleri iki katlı olarak monümantal anlamda tertiplenmişlerdir. Bu suretle geniş avluya iç görünüşü itibariyle olgun bir mimarî estetik ifade kazandırmışlardır.

Buradaki fasat tertip tarzı ve stili bu çağ İslâm mimarisinde kabul edilen bir esastan aksetmektedir.

Bu şekilde tanzim edilmiş çok süslü avlu tarzı; klâsik çağ mimarisinde tanıdığımız Palastra ve Atriyunlarından alınabileceği gibi, Roma çağının süslü fasat yaratmaktaki tarzından da alınmış olabilir⁷.

Diyarbakır Ulucami avlusunun yüzlerinde, eskiden kalmış mermer direk, direk kadesi gibi birkaç basit taş malzemenen başka eski çağ eserlerinden alınmış parçalar yoktur.

Yapının bütün diğer mimarî süs yaratan elemanları, baştanbaşa bu yapı için yeniden ve özel olarak yapılmışlardır.

Avlu çevresinin sağlı sollu iki dar yüzler, az çok birbirlerinin kuruluş şekline benzeseler de, aralarında de-

6. Bu yarım bırakılışı; H-1125 de zuhur eden vebâ hastalığı salgınına bağlayanlar vardır. Bu onarımları yapan usta ve işçilerin Suriyeden geldikleri ve hastalık salgınından korkarak işi yarıda bırakıp gittikleri rivayet edilmektedir.

7. Roma çağı hamamlarının polastraları, ağoraları ile Atina'daki Hadriyan kütüphanesi binası yüzü ve Antalya'daki üç kapılar örnek olarak gösterilir.

tay ve tertip itibariyle farkları da bulunmaktadır.

Biz bu farkın, zamanla yapılmış onarımlarla da olabileceğini ileri sürüyor ve kabul etmek istiyoruz. Doğu taraftan girildikte, o kısmı avluya bağlayan yüzün alt sıra kemerleri inşai ayaklıdır. Kemerleri iki merkezle sivri kemer tipindedir (Bkz. Plân 12, 13).

Ayaklar ortasında bir fasat süsü mahiyetinde yerleştirilmiş yuvarlak mermer sütunlar konulmuştur. Bunların başları kemer kilit taşları üstü hizalarına kadar yükselmekte ve üst başlarına klâsik çağ yapılarından toplanmış başlıklarla duvardan çıkma plâstr yastıklarına destek olarak yerleştirilmişlerdir. Alt sıra revak kemerlerinden en ortadaki bir nevi eyvan manzarasında ve konsollu kemerlidir. Ve avluya girişi temin eder.

Bu fasatın daha üst kısımları, zeminine paralel düşecek şekilde zengin ifadeli silmeli, Kûfi üslupta süslü yazı şeritli ve çiçek, yaprak, asma dalı motiflerle bezelidir.

Bilhassa, üst kat tabanı hattında ve revaklar parepetindeki silmeler, geniş bir konsol saçağı hasıl ederler.

Üst katın içe bakan revakları üstünde kenarları konsollu söğelere oturtulmuş taş lento ve bunların da üstünde yarım daire kemerli pencere boşlukları bulunur. Üst kısımda avlu yüzünde yine süs mahiyetinde, direk, direk üstüne gelmek üzere, sütun sıraları kaide ve başlıklarıyla bir cephe nizamı tesis ederler. Sütunların üst başlarında, çıkma plâstrlar ve bir şerit şeklinde uzanan silme saçaklar görülür⁸:

Bu cephenin bütün revak açıklıkları sonradan görülen lüzum üzerine

önlerine duvarlar örmek ve doğrama cam pencereler konulmak yoluyla kapatılmışlardır. Buranın çarşı meydanı tarafına uzanan kısımlarında kendini muhafaza edebilen bir tarafı, geniş kemer ve tonozlu giriş yeridir. Diğer taraflar son yılların Vakıflar Dairesi onarımlarıyla hayli değiştirilmiş, bir kısmına da dükkân ve mağazalar tesis olunmuştur.

Üst katın geniş sofalar şeklinde olan namaz sahalarına, bazı yeni bölmeler ilâvesiyle genel kitaplık yerleştirilmiştir. Buranın üst örtüsü betonarmeye çevrilerek kiremit çatı haline konulmuştur.

Rölöve resimleri arasında bulunan ve bu kısmın cephe ve kesitlerine bakacak olursak, bu kısımda son zamanlarda geniş ölçüde değişiklikler yapıldığı anlaşılır.

Mesudiye'ye doğru uzanan kısımda, bu kısma ek olacak bina gruplarının bulunması gerekli ise de, şimdi bu kısımlar yıktırılarak boş birer arsa haline getirilmişlerdir.

Batı taraftaki eski hüviyetteki, revak ve maksure yüzünde, alt kısımdaki serbest sütunlar daha uzun tutulmuş, korniş ve yazı, şerit ve silme yüzleri özel surette örneanlı olarak hazırlanmıştır (Bkz. Plân 10 - 11).

Alt revaklardan ortadaki ile, iki baştaki konsol kemer tarzında olup, diğerleri iki merkezle sivri kemer şeklindedirler. Kemer yüzleri, mimarî anlamı kuvvetlendirmek amacıyla paralel silmeli şekilde işlenmiştir. Üst kısmın süslü kolonları bu binayı gösteriş yönünden ifadeli kırlarlar. Ayrı ayrı şekil gösteren motiflerle de bu yüzdeki zenginliğini arttırmışlar. Bu kısım revakları da, küçük yan söve konsollarına oturtulmuş, düz lento taşlarıyla yapılmıştır. Üst kısım revakları diğer tarafa nazaran, daha geniş ve yüksektirler.

8. Bu cephenin üst kısmının son tamirlerle bir takım değişikliğe uğradığı ve bu yönden geniş ölçüde karşı yüzden ayrılık göstermesiyle de anlaşılmaktadır.

Üstlerinde de ayrıca pencereleri yoktur.

Duvar yüzü üst başları da, diğer tarafa yakın bir şekilde, silmeli saçaklıdır. Bu cephenin de alt kısım revaklarının dip ve önlerine duvarlar ve demir parmaklıklar konularak, caminin sirgülasyonu tanzim edilmiştir.

Bu kısmın üst katında ve 18. Yüzyılda o zamanın Diyarbakır valisi olan Sarı Abdurrahman Paşa tarafından bir oda ve bir balkon şeklinde, kitaplık tesisi yerleştirilmiştir. Kitaplık tesisinin önü, giriş yüzü tuğla ile süslü himiş tarzı bir yapı olup, iç kısmı ahşap olarak kurulmuştur. Kitaplık odasında tavan ve kitap rafları yağlı boyalı ve nakışlıdır. Nakışlar bu devrin tarz ve üslubundadır. (Bakınız Plânj)

Geniş avlunun kuzeydeki yüzünün eskiden kalabilmiş revaklarına bakılınca; burada mimari kuruluşunun diğerlerinden farklı olduğu görülür.

Burada doğrudan doğruya mermer kolonlara ve başlıklara bindirilmiş revak kemerleri görülür. Kemerler arkasındaki duvarların normal mesafeli oturuşta oldukları anlaşılmaktadır. Orijinal tipte olan revaklar, ancak Mesudiye Medresesi'nin cami avlusuna bakan duvarı önünde bulunanlar olduğuna göre; onunla olan bağlantısının ağaç kirişlerle mi veya ara kârgir kemerle mi olduğu, bugünkü izlerinden kesin şekilde anlaşılmamaktadır. Fakat bugünkü halin bir değişme sonucu olduğu da kesin olarak bilinmemektedir. Doğu ve batıdaki altları revaklı, üstleri maksureli yüzlerin bu tarafa doğru da dönen kemer uçları ve bilhassa alt kısımlardaki köşelerde görmekte, aynı yüzlerin küçük değişiklik ve farklarla bu yüzde de ifadelendiğini zannetmekteyiz. Bu kısımda mermer direkli kemerlerin üstlerinde, maksure revaklarının olduklarını, avlu yüzlerini bütünleme yönünden (Ümeyye'de olduğu

gibi) iki katlı olarak düşünmek istiyoruz.

Bu kısma ait rölöve resimlerinden ayakta kalabilmiş sütun ve kemerleri inceleyerek anlarız ki; Doğu ve Batı taraflarında, geniş birer ayağa oturtulan ilk kemerden sonra dokuzar mermer direk sıralanıp, yine birer dört köşe plânlı ayaklara geçilmekte ve ortadaki iki inşai ayak üzerine oturtulmuş orta eyvan mahiyetinde genişçe bir kemer olması gerekmektedir.

Batıya doğru olan ayak, sütun ve kemerler, Şafiiler Camii binası yapılmadan kaldırmıştır. O kısımda da dokuz mermer sütun ve bazı inşai ayakların bulunması icabetmektedir.

Ayakta duran revakların arkasında, eski şekli hayli değişik, Mesudiye Medresesi duvarı bulunmaktadır. Revaklar açıklığı boyunca ve duvarın üst başında sonradan buraya konulduğunu açık olan bir yazıt şeridi görülmektedir. Medresenin bu tarafa açılmış bazı kapı ve pencereleri de bulunmaktadır. Bunların büyük bir kısmının sonradan açıldıkları, yapı özelliklerinden anlaşılmaktadırlar.

Sunduğumuz rölöve resimlerden dış yüzleri gösterenlerin, incelenmesinden de anlaşılacağı üzere, Diyarbakır Ulucamiinin, dış şehirle geniş ölçüde temas eden yüzü, doğu tarafa rastlayan ve üzerinde arslan ve boğa boğuşma kabartması olan kısmıdır. Diğer kısımlar, ya bazı binalarla kaplı veya kapalı geçitler halinde olmalıydılar. Bu yüzlerden bazılarında, (dıştan görülecek gibi durumda yazıtlar bulunduğu göre) buraların da meydanlara ve müsait yollara yüzleri olması gerektiği ortaya çıkmaktadır. Bize göre; bunların, sonradan yapılan onarım ve yeni tanzimlerle buralara uygunsuz, yerleşmelerle bu durumun ortaya çıkmış olması ihtimalleri kuvvetlidir.

Diyarbakır Ulucamii'nin orta avlusu :

Yukarıdaki yazılarımız ve sunduğumuz fotoğraf ve röleve resimleriyle anlatmağa çalıştığımız Diyarbakır Ulu Camiinin üstün mimarî ve sanat anlamı taşıyan yeri, avlu parçasıdır. Bugüne kadar kalabilmiş parçalarıyla de, kuruluş tarz ve mimarisini tamamen konuşturacak haldedir. Aşağıda yazılarımızda açıklayacağımız bu eserin yapılışının, kademe kademe safhalarını anlatan yazıtlarda da, birbirlerine rekabet edercesine bu güzel ve değerli mimarî eserin başarısını paylaşamayan zamanın hükümdarlarının, gayret ve isteklerini yazıtlarıyla anlatmaya çalışan bir çaba görülmektedir.

Avlunun tüm kuruluşu, tamamen klâsik mimari anlayışı içindedir. 1470 m² lik bir açık avlu çerçevesinde, iki katlı, revak ve maksureli ve buna uygun aynı yükseklik ve mimarî zenginlikte cami yüzü ile, bu kısım, muhteşem bir anlam taşıyan yeridir. Burada taş işleme sanatının bütün kudretini görmekteyiz. Kemer taşları silmelerle ifadelendirilmiş, kemeri taşıyan inşai ayakların köşeleri yuvarlak sütuncuklarla ve pahlarla yumuşak hale getirilmiştir. Ayak genişliklerinin ön kısımlarına dikilen mermer direklerle, zengin ve plâstik ifadeli hale konulmuştur. Hele döşeme düzeyine paralel kat silmeleri, klâsik çağın saçak silmeleri gibi, cesur profillerine rağmen, yüzleri ayrıca kabartma motiflerle bezenerek, yapısındaki sağlamlık anlamına kat kat zenginlik ve güzellikler katarak, mimarî ihtişamını, mabedin uluhiyetine yaklaştırmıştır.

Avlu yüzlerindeki yazı kuşakları da, diğer süs firizlerine uygun düşecek şekilde, şecerî Kûfî denilen⁹ süslü yazı

tipi olarak işlenmiştir. Bu yazılar, mimarî yüzeylerde binayı tezyin için kullanılmışlardır.

Avlu fasatları, üstüste sütunlar, onların mesnedi olan silme ve saçak çıkmaları, kaide ve başlıklarıyla plâstik ifadede olgunluğun üstünde bir başarı halindedir. Cepheler, aşağı kısımlarda, sadelik ve sağlamlığın ifadesini taşıyorlarsa da üst kısımlarda inceleyerek ve süslü hale konularak, zarafetin üstünde bir anlama bürünmüştür. Bu geniş avlunun dört yüzünde de birbirini tutan taraflar olmasına rağmen, derin bakınca sezilebilen, ayrı ayrı mimarî süsleme buluşlarına sahiptir. Bu çeşitlilikler öyle güzel ve olgun işlenişlerle kaynaştırılmıştır ki, ilk bakışta bu ayrılıkları sezme mümkün değildir.

Bu fasatlarda, klâsik çağın yapı artıklarından alınmış malzeme¹⁰, bu yapının öz unsuru imiş gibi ayrılık yaratmadan kullanılmıştır. Ekseriyetle korint kompozit tarzda olan sütun başlıkları sanki toplama olmayıp, bu yüzlerde kullanılan direklerle birlikte yapılmış gibidirler. Esasında bu yüz mimarisi tertibinin ana esasın az çok klâsik mimari olgunluğundan ilham aldığı anlamına da gelir. Tabiidir ki, Diyarbakır Ulucamiinin bu avlu fasatında Türk - İslâm mimarisinin kendi özelliğine uygun yeni mimarî buluşlar da vardır. Türk ve İslâm çağının olgun mimarî buluşları bu yüzlerin kuruluş ve tezyinî tertibinde, başta rol almıştır. Eseri yapma, yaptırma ve başarıma isteği tamamen onundur.

Cami ve kuzey taraf yüzlerinden günümüze kadar gelebilenlerin ifadesinden de anladıklarımız; bu fasatlarında, (erbabınca sezilebilir) mimarî nuanslarıyla yanyana duran fasatların zevkli bir şekilde kaynaştırılmış olduğunu görmekteyiz.

9. Şecerî küfî = Ağaç şeklinde yazı anlamına gelir. Buna, nebati küfî de derler. Bazı tetkikçilerin çiçekli küfî yazı dedikleri de görülmüştür.

10. Bu fasatta kullanılan taş malzemeye göre, hazır klâsik çağ yapı artıklarından faydalanma % 3 oranını geçemez.

Diyarbakır Ulucamii orta avlusu tam anlamiyle bir haremî şerif olarak tanzim ve tertip edilmiştir. Bu süslü ve üstün mimarî tanzim karşısında Tanrı huzuruna varmanın ve yaklaşmanın duygusuna kapılmak kadar tabii birşey olamaz. Yakın yüzyılların ihmal ve kıymet bilmezlik sonucu perişan hale düşen bu değerli anıt, son yılların cumhuriyet hükümetleri tarafından ele alınarak, imkânlar ölçüsünde kurtarılmağa çalışılmaktadır. Bu hususta, Türkiye Cumhuriyeti **Vakıflar İdaresinin** son yıllardaki himmeti ögülmeğe değer bir konudur.

DIYARBAKIR ULUCAMİİNİN DİĞER BİNA PARÇALARI :

Minare :

Ulucamiin minare binası: Cami kapalı kısmın kible duvarına bitişik, orta mihraba yakın olarak kurulmuş bir çıkıntı teşkil eden durumdadır. Ve bir giriş kısmı ile cami içinden bağlantısı vardır. Bir nevi küçük hol şeklinde olan bu kısımdan Doğuya doğru açılmış olan bir kapı ile minareye geçilir. Minarenin papuç, küp ve gövdesi, kareye yakın dikdörtgen plân üzerine tertip edilmiştir. Şerefe kısmı da dikdörtgen plânındadır (Bkz. Plânj).

Minare papuç, küp ve gövde beş tabaka şeklinde kornişlerle ayrılan diziler halinde yerden şerefeye doğru yükselmektedir. Aşağıdan yukarı doğru dördüncü kademedeki silmesine kadar gövde içindeki merdiven, yuvarlak, yelpaze biçimindedir ve gövde tamamen içli dışlı kesme taşlı kârgir yapıdır. Dördüncü silmeden şerefe kısmına kadar yine kesme taş şeklinde olup, Doğu ve Batı yönlerinde iki duvar kemeriyile, tavan kubbe açıklığını, sekizli tanbura ayırmak üzere kare plâna geçer, tanburun köşelerindeki pantantif yerinde kemerli tromplar vardır. Pete-

ğin mesnedi olan tavan - kubbe kısmı, bindirmeli yalancı kubbe şeklindedir.

Şerefe altındaki üst oda da, dört tarafa bakan, dışları kemerli, köşeleri kolonlu ve pencerelidir.

Bu kısımdaki taban döşemesi ahşaptır. Şerefeye ulaşmak için ahşaptan merdivenler vardır. Şerefeye çıkan ahşap merdivenler, dayama merdiven şeklinde olup, üst oda içinde ara sahanlık olacak tarzda, odanın yarısını kaplayacak şekilde ahşap döşemesi de bulunmaktadır.

Şerefe dikdörtgen teras şeklindedir. Yeri taş döşeli, kenarları yassı taşlarla korkulukludur. Minarenin petek kısmı yuvarlak plânlı olup, tuğla ile kârgir yapı halindedir ;içten ortasında çam ağacından bir sereni ve üstünde de kurşun örtülü ahşap külâhı vardır.

Minarenin açık şerefe ve paket kısmı bu binaya sonradan ilâve gibi durmaktadır. Bunun eski şeklinin Urfa'daki, Halilul-Rahman'da, Selâhattin Eyubi'ye atfedilen minareye benzediği, daima hatırlanabilir. Bu tip minarelerin ayrıca şerefesi olmayıp, altındaki dört pencere kısmın bu hizmeti gördüğü anlaşılmaktadır¹¹.

Minarenin çeşitli kademelerinde farklı renk gösteren açık renk taşlarda kullanılmıştır. Bazı kısımlarında açık renkte taşla yazılı kuşak ve madalyonları da bulunur.. (Resim

Aşağıdan yukarı gövdenin, her silme atlayışında en ve boydan, ortalama 10 sm. kadar daralma yapmaktadır. Şu hesaba göre gövdenin yukarı kısmı aşağı başlangıçta ki ölçülerinden en, az 40 sm. kadar daha dar olmaktadır.

Minarenin Mimari stili :

Bu yerlerde ve çevrede benzerlerine çok rastladığımız bir şekil göster-

11. Yine Urfada'ki Ulu cami, Haremdeki cami ve Anıdaki Selçuk çağı minareleri de bu tipe örnek olarak gösterilebilirler.

mektedir. Üslup ve mimari gelişmeyi bilemeyen kastî ve efsanevî mutalaaları bir birinden ayıramayan bazı bilgin kişiler, böyle dört köşe plânlı minarelerin topunun kiliselerin çan kulelerinden muaddel olduğunu yazmaktadırlar¹². Halbuki birçok yerlerde dört köşe plân gösteren minareler, bir stil örneğinin devamı olarak tatbik edilegelmiştir. Anadolumuz da bu tip minarelerin 12. yüz yıldan başlayıp, 17. yüzyıla kadar yapılmış birçok muvaffak örnekleri bulunmaktadır.

Diyaribakır Ulu Camii minaresi geçirdiği harabiden sonra ve H. 1269-1266 yılında, heman baştan başa yenilenmiştir. Ve bu sıradadır ki, (H. 550) tarihi yazıt şeriti¹³. Minarenin, üçüncü kademesinde süs mahiyetinde konan beyaz şeritini teşkil etmektedir.

Şu hale göre ,bu günkü minare yapısı eski olmayıp, eskiyi örnek tutarak belki benzeri şeklinde yeni bir minare binası kurulmuştur.

Kaide kısmının eski yapı halinde olduğu kanısındayız.

Avlu kısmındaki şadırvan :

Sekiz köşeli plânda tertiplenmiş olan şadırvan tesisi, bu kısma 18. Y. Y. da kurulmuş olacağı. yapı sitilinden anlaşılmaktadır. ortasında yine sekiz köşeli kuruluşta bir su havuzu ve etrafındaki köşelerde sekiz mermer direk ve üzerinin kenarlar kırma saçaklı ve çok sivri şekilde külâklıdır. Şadırvan Havuzunun üst başı kenarlarıda yine Ahşap malzeme ile yapılmış kademeli ve çeşitli geometrik süslü şebekelidir. Şadırvan tavanı çitakâri ahşaptır. Ve saçak kenarları da oygu dantellidir.

Külâh ve saçların dış yüzleri kurşun levhalarla kaplıdır. (Bakınız Planj 16)

Namazgâh :

Cami avlusunda ve şadırvanın batı tarafında yer tutan namazgâh tesisi kare plânlı ve kâğir seki halindedir. Kenar ve köşelerine dikilmiş sekiz mermer direk üzerine, kare plânlı bir ahşap külâh ve saçak oturtulmuştur. Mermer direklerden kible tarafına gelenlerden ortadakine, sade bir mihrâbiye yapılmıştır.

Namazgâhın tabanı taş döşemeli-dir. Külâh ve saçak örtüsü kurşun kaplıdır. Ahşap tavanı düz ve sade bir biçimde çıtalı ve pervazlıdır.

Bu mekân avlu döşemesinden 70 sm. yükseklikte olmakla, kalabalık ibadetler sırasında müezzin mahfeli hizmetin de görmektedir. Şadırvan ve namazgâh binalarının külâhların çok sivri olmaları, etrafı yüksek duvarlı avluya nazaran uygun düşmektedir.

Şadırvan namazgâh yapıldıkları zamanın anlayışına göre bu alanı bir dereceye kadar süsleyen yapılar olarak kurulmuştur. Yapılmasında ki incelik ve itina bunu göstermektedir.

Açık Havuz :

Namazgâhın batı tarafına bitişik şekilde kare planlı ve zemin düzeyinin döşenmesi üzerine, oldukça büyük ölçüde bir açık havuz tesisi yerleştirilmiştir. Bu havuz avlu tabanından yükselen kenarı bir çeşit korkuluk şeklindedir. Üst kenar çevresinde yassı taştan babalar ve aralarında demri çubuktan parmaklık biçiminde korkuluklar bulunmaktadır. Bu havuz tesisi işe yarar olmadığından kullanılır halde değildir. Namazgâh ile havuz tesisinin eldeki tarih yazılarına göre (H. 1266 M. 1887) de yapıldığı anlaşılmaktadır.

12. Basri Konyar, Diyaribakır kitabeleri, C. II. Ko. 43 de. Evliya Çelebi ile, Büküngenin bu husustaki fikir ve beyanlarını naklen rivayetler.

13. Bu yazıt için lütfen No. 5 deki yazıt kısmına bakınız.

Şafiiler Camii Binası :

Konu olarak ele aldığımız bu yapılarımızda yapılış tarihini (H. 935) olarak işaretlediğimiz. Şafii mezhebi Abitlerine tahsis edilmiş olan mescit kısmı¹⁴, geniş avlunun, kuzey batı köşesine yerleştirilmiştir.

Plân kuruluşu bakımından dik-dörtgen tertiplidir. Kible istikametine göre enlemesine kurulmuş 10,50 X 32,50 m. olan iç mekânı 654 m² yi bulmaktadır. İç kısımda ve Cami mekânının orta aksında, zarif ve sade yapıda bir mikrabı bulunmaktadır. Cami iç sahnı, mihrap hattına paralel, iki sıra halinde beşer yuvarlak mermer sütun üzerine, oturtulmuş açıklıklar zarif ve muntazam kesme taş örülü kemerli, bölmelerle üç kısma ayrılmış gibidir. Namaz sahnında esasında bölme görülmez. Ortadaki kemer sıraları kuzey ve güney duvarlarına genişçe plaster şeklinde ayaklarla bağlanırlar. (Bakınız Planj 17)

Şafiiler Camii içinde ve arka duvarı ile önündeki kemer sırasını dolduracak durumda, ahşap çatıklı bir mahfel kısmı bulunur. Kible duvarında Ulü Cami avlusuna bakan altı pencere ile, bir kapu ve maksure altına da açılan bir başka kapusu vardır. Avluya açılan kapu ulu orta bir giriş ise de, diğer kapu bütün hüviyetile önemli mimari karakter ve kuruluşadır.

Şafiiler Camiinin yapı ve mimari özelliklerine gelince : baştan söyleyebiliriz ki öyle iddialı bir yapı değildir. Yalnız, büyük ve mimari yapı ve önemli bir avluya bağlı olması nedeniyle, o kısma bakan yüzde, bir derece itinâlı kuruluş göze çarpar. (Bakınız Planj 18 - 19)

14. Bu maksatla yapıldığı bir rivayet olabilir. Geniş tarihi yazıtında böyle hiç bir işaret yoktur. Bu günü Şafii mezhebi salıkları tarafından kullanılıyor.

Bu yüz muntazam kesme ve iki renkte taşla işlenmiştir. Avlu yüzüne açılan pencerelerin hepsi, evvelce geniş arklar halinde iken, önleri sonradan kısa boy divarla kapatılarak, pencereler halinde getirilmiş gibi durmaktadır. (Resim 35)

Avlu yüzünü süsleyen bu divardaki pencereler, altta düz lentolu, üstte iki merkezli sivri kemerler halinde aynı pencere şeklindedir. Yalnız kapulardan doğuda olanın üstbaşı, konsol kemer ve batıda maksure içinde olanında, kırma kemer şeklinde olduğu görülür.

Şafiiler Camiinin iç kısım duvarları kalın ve moloz taş örgülüdür. Yalnız bu duvarların plastır halinde olan kısımlarıyla, dıştan doğu yüzü muntazam kesme taş ile örgülüdür.

Tavan ve Dam Örtüsü :

Mihrabına paralel olarak üç kısma bölünmüş olan tavan kısmı, kuzeyden, güneye doğru uzatılmış yuvarlak çapta sık ahşap kirişler üzerine, kalın tahtalar ve toprak malzeme örtülmek suretiyle düz dam halindedir. Bu çeşit tavan ve damların uzun ömürlü olamayacakları aşikâr olduğundan kurulduğundan bu güne, bir çok onarımla yenileneceği, dolayısıyla bu binanın dam örtüsünün ahşap kısımları yeni ve sağlam görülmektedir (Bakınız Planj 20).

İç kısımdaki Ahşap mahfel derme çatma şekil göstermektedir., Bu tesisin sonradan fazla cemaat aldırma amacıyla yapıldığı anlaşılmaktadır.

Şafiiler Camii iç mimarisinde önemle üzerinde durulacak konu, ancak harem kısmı dam bölmelerini üçe ayıran kolon ve kemer sıralarının yapısıyla, kuble duvarının iç yapısıdır.

Orta kısımdaki, kemerli bölmelerin mermer direkleri, klâsik çağ ya-

pı artıklarından faydalanılarak yapılmış olabilirler. Fakat yine mermerden olan başlıklar özel ve orijinal olarak hazırlanmışlardır.

Kemerler ve ara kısımlarının duvar yüzleri itinalı kesme taş işçiliğiyle hazırlanmış ve mükemmel yapılmıştır. Kemer açıklıkları kolondan kolona 4.50 m. dir. Yüksekliği de, yerden itibaren 5 m. yi geçmektedir. Bu hali ile kolonlu ve kemerli bölmeler camii iç boşluğunda, bütünlük ifadesini asla bozmamaktadırlar. Kemer örgüleri sivri şekildedir, bazı kısımlarda iki kemer aralarındaki duvar yüzlerinde, kırma kemerli nişlerin yapıldığı görülür. (Işıklık - Kuşluk şeklinde).

Camii iç zemini bugün tamamen ahşap döşemelidir. Etraf duvarları kalın olduğu halde mihrap duvarı ince kesitlidir. Bu duvar ortasında itinalı bir taş işçiliği gösteren, sade yapıda mihrabı vardır. Bize göre, Şafiiler Camii denilen mescitbinası, Ulucami avlusunun kuzey tarafı maksureleri harabî ile müşerref oldukça, bu kısma muayyen mevsimlerde istifade edilmek üzere, avluya serbestce bağlı ve üzeri kapılı bir mekanin kurulması düşüncesinden doğmuştur. Tabii cemaat giriş ve çıkış yerleri belli olmak şartıyla. Bu gün görülen pencereler önündeki parapetler ve doğrama ve camlar yeni ilavelerdir.

Özet olarak diyebilirizki; Şafiiler camii denilen bina Ulu caminin mevsimlik ihtiyacı için kurulmuş, bir nevi ,kısmen kapalı son cemaat yeri şeklinde küçük bir tesistir. Şafiilere ibadet mekânı olarak ayrılması da yeni bir iştir. Çünkü, bu mezhep kişileri 1938 senelerinde diğer büyük camii içinde ibadet ederlerdi. oradaki mihraplardan biri bunlara tahsisli idi.

Abdestlik Tesisleri :

Diyarbakırın diğer bütün camilerinde, abdestlik tesislerine geniş önem

verilmiştir. Bu şehir, çevrenin önemli ticaret merkezidir. Her gün ve her saat bu Şehirde dışardan gelmiş bir çok insan, temizlik ve istirahat ihtiyaçlarını bu Camilerin tesislerinden faydalanmak suretiyle temin ederler.

Bu nedenle, amme hizmeti için kurulmuş camiler yanında bu tesislerin mükemmel ve elverişli olmaları düşünülmüştür. İşte bunun içindir ki, Ulucami mimari manzumesi için de bu neviden tesislerin en büyüğü kurulmuş bulunmaktadır. Bu tesis içinde geniş abdest alma yerleri ayrıca, hamam yapma kısmı ve 20 den fazlası da hela bulunmaktadır.

Bütün bu tesise, Ulucamii avlusundan kuzeye doğru uzanan geçitten, bir kapu ile girilir ve giriş kısmı da bir eyvan şeklindedir. Ortası açık bir avludur. Etrafı da inşâi ayaklar, kemerler ve tonozlarla revaklıdır. Pek itinalı görülmeyen kesme taş yapı halindedir. Damları toprak örtülü, düz şekildedir. Etrafı tamamen kapalıdır. Bu tesiste temizliğin esasını su temin ettiğinden, açık ve kapalı şekilde akar su tesisi görülür. (Bakınız. Planj 17) (Resim 36, 37)

Hamam kısmında boy abdesti için, derince bir havuz da vardır. Burada bu gün bozuk ve işlemeyen bir sıcak su tesisinin de evvelce var olduğu görülmektedir. Bu abdestlik tesisinin yapı şekline göre pek eski zamanda olmadığı anlaşılmaktadır.

Mesudiye Medresesi :

Diyarbakır Ulucamii mimarı manzumesinin önemli binalarından biride (579.576. H) yıllarında inşâ edilmiş olduğu anlaşılan Mesudiye Medresesidir.

Durum itibariyle geniş cami avlusunun, kuzey taraf revaklarının, doğu köşesinde, yer almış bulunmaktadır. Ulucami yapısının ikmâlinden en az

yarım asır sonra, bu manzumeye katılmıştır. (H. 620) tarihinde Sultan bulunan, Artuk oğullarından, Sultan Mesut tarafından yaptırılmıştır. Eser üzerindeki yazıtlara göre bu binanın bitirilmesi de Ulucami gibi uzun sürmüş görülmektedir. (Tabii biz bukanı da değiliz.)

Mesudiye Medresesinin Plân özelliği :

Aslında iki katlı bir bina olarak kurulan bu medrese binası, zemin kat ve üst kat olarak iki tabaka plâna sahiptir. (Bakınız Planj 21)

Zemin katta kuzey taraftan, önü geniş kemerli ve içi tonozlu bir giriş kısmı vardır. Bu holden oldukça süslü ve konsol kemerli bir kapu ile, kuzey tarafa düşen revaklar altına ulaşılır. Giriş istikameti kemerlerin orta aksını tutmaz, adeta bir giriş şeklindedir. Giriş kapusunun hemen sağ tarafında (yani, Batı tarafında) Ulu orta bir yapı halinde, yukarı çıkan merdiven bulunmaktadır.

Avlu ve Revaklı kısımları kareye yakın dikdörtgen plânlıdır. Kuzey tarafta geniş ve yüksek tonoz halinde baş eyvanı bulunur. Eyvan kısmı iki kat yüksekliğindedir. Alt kısımdaki Revaklar, ikisi köşe ve altısı serbest olmak üzere sekiz yonu taşlı, kârgir direklere bastırılmıştır.

Baş eyvanın sağ ve solunda iki oda bulunur, bu odalardan güney tarafta olanı daha uzun görülür. (Diğeri sonradan kısaltılmış olmalı)

Giriş Kısmı karşısına ve güney taraf Revaklarından orta kemerin içine (H. 910) tarihinde mimar Cafer tarafından yapılmış gibi duran çok süslü ve orijinal yapıda bir mihrap yer almaktadır.

Revakların batı tarafındaki duvara açılmış dört kapu ile, başka bölme-

lere geçilir. Bu kapılardan ortaya raslayan en büyük olanıdır. Büyük kapıdan, bir orta kısma geçilir ki, burası da bu gün bir mihrap ilâvesiyle mescit haline konulmuştur. Kapu karşısında bir eyvan kuzey ve güneyde de, önleri kemerli sahnalar bulunurlar. Yan kısımlardan ayrı kapularla birer büyükçe odalara geçilmektedir.

Mesudiye Medresesinin üst katı Plânına gelince ;

Bizim Rövöle ölçülerini aldığımız sırada, üst kısımda bütün bir plân ifade edecek pek fazla bir kalıntı görülmemekte. ancak orta avlu etrafındaki Revakları üst kısımların bazı ayak ve kemer dizileri ve eyvan yanındaki odalardan, kuzeyde olanının çok harap bir odası ile, revak etrafındaki üst sahanlığın döşemesi görülüyor ve etrafında da bazı duvarlar çeşitli yükseklikte bulunuyorlardı (Bakınız Plânj 22).

Üst Revaklardan, orta kemerler geniş ve diğerleri dar açıklıkta idi,

Girişe göre yana düşen, yani batı tarafa rastlayan kısımların üst katları tamamen yıkılmış olup, belli olmayacak biçimde perişan durumda idi.

Etraf duvarlardan batı tarafta olanında, bazı kapu izleri görülüyor ve içleri de eğreti duvarlarla örülmüş bulunuyordu.

Başeyvanın kemer kısmı duruyor ise de tonoz kısmı özengeleri hizasına kadar yıkılmış bir halde idi.

Mesudiye Medresesinin, Yapı Özelliği ve Mimari Durumu :

Yapı kısmı detaylarına girmeden, binanın genel yapı ve Mimari durumunu gözden geçirmek en uygun ifade tarzı olacaktır.

Binanın dışa bakan hiç bir yüzü yok gibidir. Kuzeydeki kemerli giriş ve arkasındaki tonozlu kısmı, üzerinde duracak önemde bir mimarî kuruluş değildir.

Buradaki kapu, yarı, tâk - kapu tipindedir. (Biz bu giriş kısmının, ikinci devrede, bu binaya sonradan eklenmiş olduğunu kabul ediyoruz.)

Yeni bir taş işçiliği ile ileri bir mimarî kompozisyona sahiptir. Kapı söğelerinde profilli silmeleri, kemer konsolları, dişli düz lento halinde kemer şekli ve bilhassa üsteki staliktitlerin tanzimi, binanın diğer estetik tanzimlerini tutmamakta ve onlara göre de daha genç durmaktadır. Bu itibarla, bu kısımdaki kapının, sonraki lüzuma uyularak buraya kurulduğu anlaşılmaktadır.

Mesudiye Medresesinde mimarî ifadenin olgunluğu, ancak orta avlu yüzleriyle baş eyvanda ve revaklarda görülür. Buranın yüzleri tamamen kesme taş işçiliğindedir. Zengin ifade ve işçilik alt kat revaklarında kendini gösterir, buradaki kemerlerin herbiri diğeriyle yarış edercesine süsleme ve örgüleme çeşitliği içinde üstün başarı ile kurulmuşlardır. Kemer aralarındaki boşluk gösteren kısımlara, geometrik esaslarla tertiplenmiş çeşitli oyma rozetler yerleştirilmiştir (Bkz. Plân 23, 24).

Revakların arka kısmındaki tonozlar ve kubbeler tuğla örgülüdür, dilimli kubbelerin kilitleri taştan ve stalâktili püskül şeklindedir. Tuğla örgülerinde intizam ve maharet göze çarpar. Alt katın etraf duvarları da, muntazam kesme taştır. Oda kapılarının tanzimi gerek işçilik ve mimari tertip bakımından maharetli çeşitliklerle başarılmıştır. Avlu yüzünün alt katını üst taraftan, olgun profilli bir silme ayırır; onun da altında, güzelliği, işleniş ve anlamı ile bir yazıt kuşağı, buradaki

estetik üstünlüğü tamamlar. (Resim 40 - 42).

Baş eyvanın mermer kemerindeki şahlanış, avlu yüzünde tam anlamı ile ferahlık yaratır. Eyvan içi tonozu özengisinde, alçı üzerine bir yazıt kuşağı vardır. Üst kısım revaklarından baş eyvan karşısına düşenin de özengileri, mukarnas konsolludur. Üst arkalarından ortadakileri geniş açıklıkta ve yüksek yapılandır. Kemerler tek taş esasına göre işlenmiştir. Duvarların üst başlarındaki saçak konsolları ve saçak plâkları taştan olup, orijinal yapıda ve tiptedirler. Ağaç kiriş başı şeklinde pahlı ve konsolludur. Üst katın etraf duvarları, değiştirilmiş şekilleriyle moloz taş örgülüdür. Üst kısım revaklarının arkalarındaki tonoz ve kubbe örtüleri de tuğla ile yapıldığı, kalan bir parçasından anlaşılmaktadır (Resim 43 - 46).

Mesudiye Medresesinin revaklı avlusunun batı tarafında bulunan ve ayrı durum gösteren bir kısım yapı teşkilâtı daha vardır. Burada görülen özellikler de ayrıca gözden geçirmeye değer durumdadır. Batı taraftaki orta kapıdan girilince, dört köşe plân veren bir kısım vardır ki, buranın taş örgülü kemer ve eyvan tonoz başlangıçları arasında taş - tuğla karışımı pantantifleri incelenince, buranın üst örtüsünün çapraz tonozla örtülü olduğu anlaşılmaktadır. Kemer, tonoz ve duvar örgülerinde diğer taraf gibi itinâ görülmez. Buradaki mihrap ve duvar ek bir yapıdır. Mihrap ta ampir tipte ve uluortadır. Alınlığındaki yazıt taşlarının içinde tersine konulmuş olanı da vardır (Resim 47, 48).

Buradaki oda kapıları da orta tip işçiliktedir. Tonoz örtülerinin örgüleri düzenli moloz veya tamamen moloz taş şeklindedir.

Batı taraf yapı kısmı bu hali ile eski Mesudiye Medresesine sonradan eklenmiş gibi durmaktadır. Bize göre;

bu kısımda eskiden Mesudiyenin esas girişleri bulunmakta iken, durumun değişmesi üzerine giriş yeniden değiştirilmiş olacaktır. Çünkü bugünkü giriş kısmı hiçbir vakit bu çağ medreselerinde görülmeyen yerdedir. Yukarıdaki görüşlerimizin açıklanmasında da, bu girişteki yapılaş unsurlarının iç kısma göre çok genç olduğunu görmekle şüphemizi belirtmiştik.

Mesudiye Medresesi binasından bazı mimari detaylar :

Baş eyvan: Yalnız kemer örgüsü mermer taşındandır. Yüzü, silmelidir. Aşağı bakan ön köşesi pahlı ve üzeri zencerek motiflidir. Bu kemer özengi hattı merkez noktalarında aşağı geçiktir. Mukarnaslı özengileri konsol yaparak oturtulmuştur. Eyvanın tonoz kısmı tuğla örgülüdür. Yan duvarlarının özengi hizasından aşağısı hemen kesme taş yapıdır. Etraf duvarlarında çeşitli tip ve şekilde dolap nişleri bulunmaktadır. Zemin döşemesi muntazam taşla yapılmıştır (Bkz. Plânj 25).

Bizim rölöve'ye başladığımız sırada buranın içi tamamen moloz ve toprak ile dolu idi, kaldırılmasından sonra, buradaki muhdes odalara çıkabilmek için küçük bir taş merdiven ile alt kısımda bir kuyuya raslandı. Bu tesisler hep son kullanmanın gereği olarak kurulmuşlardır.

Bu temizleme sırasında orta avlunun çok muntazam taş döşemeli zemini sağlam olarak meydana çıktı. Bu döşemenin revak ayakları dibindeki sahanlık sekisi kenarında yağmur sularını kanallara götürecektir olukları bulunuyordu.

Revak Kemerleri :

Mesudiye Medresesi binasının orta avlusunu estetik ihtişamıyla yaşatan, avluyu zinetli bir mekân haline getiren, buranın, üstün zevk, üstün işçilik ve

üstün bir başarı ile yapılmış, revak ayak, kemer ve eyvan şekillerinde toplanmaktadır. Bu başarılı durum, taş yapıya insanı sıcaklık hisleriyle kendine çekici bir hal kazandırmış olusundadır.

Alt kısımda dört köşe plânlı, inşaat, kesme taş ayakları vardır, bunların üst başlarına konulmuş genişçe, yüzleri pahlı ve fitilli yastık gibi başlıklar, kemerlere özengilik ederler (Bkz. Plânj 25).

Revak kemerleri, baş eyvanın karşısındaki üç tarafı tutarlar. Kemer taşları yüzleri birbirinde ayrı süs, aygu geçmelerle ve üstün bir maharetle işlenmiştir. Kemerler genel olarak sivri tiptedirler. Aralarında kırmalı şekilde olan da vardır. Kemerler genellikle tek taş esasına göre yapılmışlardır.

Revaklı kısımdaki mihrap :

Yanında, medresenin maharetli üstat mimarının da adı bulunan mihrap bu kuruluşuyla ayrıca üzerinde durulmaya değer bir eser parçasıdır (Bkz. Plânj 26). Revaklı avlunun güney duvarına kurulmuştur. Buranın orta aksındadır.

Koyu ve açık renkte iki cins taştan, üstün bir işçilikle yapılmıştır. Ortasında yarım yuvarlak plânda bir nişi ve iki koltuğunda, kendi etrafında dönebilen yüzleri fitil ve oluklu sütünceleri vardır. Bunların başlıkları sade şekilde mukarnaslıdır. Nişin yarım kubbesi, bir oluk ve bir kaval profili ile şemse şeklindedir. Sütünceler üzerindeki kemer kısmı, beş yarım daire şeklinde dilimli tarzdadır.

Mihrabın etraf çerçevesi silmeli, zikzak şeritler halinde bütün üst başı taçlamaktadır. Üstün derecede maharetli bir eser olan bu mihrap, bütün bu hususiyetleriyle, girişin yarım takapısının istifine yakındır.

Yapılış zamanı da onunla bir olmalıdır. Çünkü, bu yere kurulması da bir sonradan olmalık anlamına gelmektedir. Hattâ bu neden ile, üstat mimarın isim ve tarihini taşıyan yazıt levhası da yer değiştirmiş olmalıdır.

Mesudiye Medresesinin iç kısmında böyle çok sayıda mihraplar oluşu (belki bugün yıkılmış olan üst katlarda da vardı), buranın son zamanlarda geniş ölçüde mesçit gibi kullanıldığını hatırlatmaktadır.

Mesudiye Medresesi bugün ayakta durabilen, eski ve tadilat görmüş kısımlarıyla, klâsikleşmiş ölçülere tamamen uyan bir medrese gibi durmaktadır. Yalnız öğrenciler için hücreleri azdır, yıkılıp yok olduğunu tahmin ettiğimiz kısımlarda birtakım odalar bulunsa bile, bu kadar az bölmeli bir binanın o zaman bir hankâhı olması ihtimali de ileri sürülebilir. Bu değerli eser, son zamanlarda Vakıflar İdaresince ele alınarak ve binasına yeni bir fonksiyon da vermeği düşünülerek, esaslı surette restore edilmiştir¹⁵. Bu restorasyonda takibedilen yol, eskilerden kalmış ve yerinde bulunmuş hiçbir döküman şekil değiştirmeden, tehlikeli kısımlar takviye edilme, çürüyen parçalar, uygun şekliyle yenilenme ve görünmeyen kısımlarda modern malzeme kullanılma suretiyle olmuştur. Binaya verilen yeni hizmet dolayısıyla bazı kısımlara ahşap ve madenî camlı bölmeler konulmuş ve oda bölmelerine kapılar takılmıştır.

Alt kısımda, medresenin havası asla değiştirilmemiş, baş eyvan ve ibâdet mekânları oldukları şekilde bırakılarak, üst katlarda, esasen yok olmuş bulunan kısımlar, yine eski izlerine uyularak, yeni fonksiyona elverecek şekilde ihya edilmiştir.

15. Bu Restorasyon projeleri tarafımızdan 1963 yılında hazırlanmıştır.

Zenciriye Medresesi :

Ulu Cami mimarî manzumesinin önemli ve bugüne kadar ayakta kalmış bir eseri de, (H. 634) tarihinde¹⁶ yapıldığı anlaşılan Zenciriye Medresesidir.

Bu medrese binası manzumeye dahil isede, merkez yapısı olan cami ile arasında, bir başka binaların bulunduğu anlaşılmaktadır. Şu hale göre, Zenciriye'nin doğusunda ve güneyinde belki de, küçük sokak arası ile kuzeyinde de, aynı manzumenin başka tesisleri bulunmakta idi.

Zenciriye Medrese Binasının Plân Durumu :

(Bkz. - Zenciriye Rölövesi Plânj 27).

Bu medrese binası dış sınırı itibarıyla, kareye yakın bir dikdörtgendir. Kuzey tarafında, önü geniş kemerli, tonoz örtüsü bulunan, basit şekilde, yapı ve mimarî gösteren kapısından binaya girilmektedir.

Giriş holü, iki tarafa taş sekili, içe doğru eyvan biçiminde kemerle açık bir mekândır.

Buradan revaklı kısma ve avluya geçilir, orta avlu 36,50 M² lik küçük alandır. Etrafında inşâi ayaklar ve çeşitli açıklıkta revak kemerleri vardır.

Kemerler çevresi muntazam revak sahanlığı halindedir. Arka duvarlarda çeşitli oda = hücrelerin, kapıları bulunmaktadır.

Tam giriş aksı ilerisinde baş eyvan bulunur, bu eyvan avluya doğrudan doğruya açılmayıp, önünde, geniş açıklıkta ve süslü bir kemer ile bağlanmak-

16. Zenciriye Medresesi'ndeki yazıtlar arasında, binanın yapılış tarihi kesin görülmez. Amma eserin yapıcısı Mimarın adı dolayısıyla, kale surlarındaki bir yazıt yardımıyla, Zenciriye yapısına (H. 634) tarihini kabul edebiliyoruz.

tadır. Avlu ve revaklı kısım etrafında 15 adet, çeşitli plânda ve çeşitli ölçüde oda = hücreler sıralanmaktadır.

Bölmelerden, doğu ve güney taraflarda olanların dışı açılmış pencereleri vardır.

Medresenin kuzey taraf yüzünde ve batı köşesine doğru bir çeşme binası bulunmaktadır. Batı tarafı duvarı, sağır duvar şeklinde olup, bir başka binaya komşu olduğu anlaşılmaktadır.

Pencereli yüzler, yanındaki binalarla, müşterek avlu veya müsait koridorlarla bağlı olduğunu anlatmaktadır¹⁷.

Bölmelerden, kuzey ve batı köşesine düşen kısım abdestlik tesislerini kapsar, burada boy abdesti için genişçe bir de havuz bulunur. Diğer odaların, çevre duvarlarında uygun sayıda ve ölçüde dolap nişleri de vardır. Yine batı duvarı dibinde ve avlunun Doğu-Batı aksı üzerinde bir oda daha vardır ki, bunun zemini revak seviyesinden yüksektir. Revaklara geniş ve büyük pencerelerle bağlıdır.

Buranın bir derşane olması gereklidir.

Sunduğumuz rölöve plânlarının incelenmesinden de anlaşılacağı üzere, Zenciriye Medresesi etraf araziye 1,5-2 metreye yakın gömülü bulunmaktadır. Bu yüzden giriş yapılan sokaktan basamaklarla ve rampa ile medrese içine âdeta inilir.

Zenciriye Medresesinin Yapı ve Mimari Özelliği :

Zenciriye Medresesi de dışı karşı oldukça kapalı bir binadır, Kuzey tarafta kesme taşla işlenmiş sade bir yüzü

vardır. Giriş kapısı eyvanı ile, çeşme nişi bir hareket yaratıyorlarsa da, bu yüzdeki anlam basitlik ve sadelik kelimelerinin deyimi içinde kalır. Giriş eyvanı yarım yuvarlak kemerdir. Giriş yeri, düz lentoludur. Çeşme sivri kemerli bir, niş halindedir (Bkz. Plân 28).

Esas monümantel anlam, bu eserde de orta avlu içinde ve etrafında toplanmıştır. Burasının her yeri muntazam kesme taşla yapılmış olup, mimaride olgunluk gösteren bir anlayış taşır. Bilhassa avlu yüzlerini meydana getiren, revakların, ayak ve kemerleri, incelik, çeşitli tertip ve buluşlarıyla, bu kısmı mimari anlamda zenginleştirirler.

Revak ayakları, köşelerde (L) şeklinde ve ortalarda kare olarak plânlanmıştır.

Her yüzün, orta kemerleri geniş ve birbirlerine benzemez şekildedir. Bunlardan en tipik ve sanatkârane olanları, giriş aksı üzerine raslayanlardır. Yan küçük kemerlerde de, çeşitli güzel buluşlarla, değişiklikler yapılmıştır. Avlu fasatında, küçük kemerler üst seviyesinde, bütün avluyu çevreleyen (Nesih) süslü bir yazı kuşağı bulunmaktadır. Üst seviyede de saçak konsolları ve plâkları sıralanmaktadır. Revakların dip duvarlarındaki kapıların üst başları, düz lentolu olup, onun da üstünde yarım daire kemerli aydınlık pencereleri bulunur. Revakların tonozları tuğla malzeme ile örgülüdür. Odaların da böyle olması gereklidir. Oda eyvan kısımlarının duvar ve tonozları sıvalıdır. Avlu zemini ve bölmelerin içleri taş döşelidir¹⁸.

17. 1962 yılı Zenciriye medrese binası doğusunda yapılan bir kazıda, bu husus anlaşılmıştır.

Güney kısmı arsalarda'da, eski yapıların enkazı görülmektedir.

18. Zenciriye Medresesi, Diyarbakır Arkeoloji Müzesi olarak kullanılmaktadır. Son onarımlar da, Müzeler Genel Müdürlüğüne yapılmıştır. Bu onarımlarda eseri tarihi hüviyetine kavuşturma amacı güdülmendiğinden Restorasyona fazla itina gösterilmemiştir.

Binanın üstü toprak örtüsüne benzer şekilde, kısmen **kro beton** olarak örtülmüştür.

Zenciriye Medresesinde görülen bazı mimari detaylar :

Mimarî varlığın orta avluda toplandığını yukarıdaki açıklamalarımızda yazmıştık. Üzerinde durulacak detaylarda yine bu kısımda olacağı aşîkârdır.

Zenciriye mimarı İbrahim Dirhem maharetli yapı detayları hiç şüphe yokki buradaki revakların kemer çeşitlerinde kendini göstermektedir. Avlunun orta akslarına düşen geniş açıklıktaki kemerler, maharetli ve üstün buluşlu örneklerdir. Girişin hemen önü, üç sıra örgülü, içli dışlı geçmelidir. Yüzlerden biri tek taş, yanındaki iki taş olarak örülmüştür ve konsol kemer şeklindedir. (Bkz. Plânj 29-30), (Resim 49-52). Aralarında başka renk taşda vardır.

Baş eyvan önündeki kemer de (Elips) kemer şeklindedir. Buna lâmbalı kemer de diyebiliriz. Önden yarısı aşağı doğru çıkıntı yapar (Resim 41). Yüzden bir atlayarak örgüde bulunan taşların yüzleri rûmî motiflerle bezelidir.

Köşe kısımlarıyla yanlarda olan küçük kemerlerden aynı sıradakiler, birbirinin aynı olmak üzere çeşitlilik gösterirler. Aralarında, orta özengisi havada çifte kemer olanı da vardır. (Resim 50). Bunlar arasında da lâmbalı, yarım uygulı olanlar bulunur. Bugün epeyce harap görülen bu kemerlerin yapımı, oldukça maharetli ve başarılı mimarî buluş ve işçiliği temsil ederler.

Zenciriyenin bütün taş işçiliği iyi kalitededir. Son onarımlarla hayli bozulmuş olmakla beraber, eskilerin üstün başarısı en küçük parçasında bile görülmektedir.

Özet olarak diyebiliriz ki; Zenciriye Medresesi plân özelliği ile tam anlamıyla ölçülü bir medrese kuruluşudur. Yapı ve detay özelliğiyle de; mübalâğaya gitmeyen bir kuruluş ile orta çapta bir yapıdır.

Diyarbakır Ulu Camii Mimari Manzumesi bina grupları üzerinde bulunan ve bu yapıların kuruluş ve onarılış durumlarını belirten yazıtlar hakkında :

Ulucami binasıyla, diğer bu mimarî manzumeğe dahil binalarda, yapı ve onarım tarihlerini belirterek, binaları kutsal kılmak ve mimarî yönden süslemek amacıyla birtakım yazıt grupları, yapı bünyesine işlenmiş oldukları gibi, bazı vakfiyelerle, vergi ve yasaklarının kaldırılmasına ait ferman suretleri, binaların duvarlarında yer almış bulunmaktadır.

Bunların sayısı (27) kadardır. Ekseri yazıt parçaları Ulucamiin avlu yüzlerine de toplanmış gibidir. Biz bu yazıtta da konumuz içinde ancak mimarî manzumenin yapılış, onarım ve tâdilleriyle ilgili olanları alarak, konumuzu açıklığa kavuşturmak emelindeyiz.

Bunları, tarih sırasına koyarak ve manzume binaların konusunu açıklama tertibine uyarak diziledik. Esasları arapça olan metinlerin türkçeye tercümeleriyle birlikte aşağı yazılarımızla okuyucularımıza sunmaktayız¹⁹.

Yazıtların büyük bir kısmı yapıldıkları gündeki yerlerde ise de, bazıları da, sonradan yapılan onarımlar sırasında yer değiştirmiş, bazı parçalarını kaybetmiş ve bazıları da bir süs şeridi şeklinde şöylece ve tekrar kullanılmıştır.

Bu çağda yazılarla süsleme yapmak Türk - İslâm mimarî sanatı için

de itibarlı bir konu olmuş bulunduğundan, Diyarbakır Ulucamii mimari manzumesindeki binalar da, yaşadığı tarih boyunca bu sanatın çeşitli tipte örneklerine rastlanmış bulunmaktadır. En eskiler, süslü şereci küfi olup, nesih ve düz nesih şeklinde sıralı örnekler görülmektedir. Günümüze kadar gelebilmiş örneklerin çoğu, koyu veya açık renkli taşlar üzerine oyma kabartma olarak işlenmiş parçalardır ve bunlarında çoğunluğu binaların dış yüzlerindedir.

İç yüzlerde olanlar arasında kuytu yerlerde alçıdan yapılmış olanları, kalmış bir örneğinden anlaşılmaktadır. Bu örnek, Mesudiye Medresesi baş eyvanı içindedir. Ulucami mimari manzumesinde en eski kuruluş tarihini taşıyan yazıt (H. 484 - M. 1091) tarihli olup, camiin avluya bakan duvarının sağında, yani batısındaki duvarın pencereleri üzerinde, bir satır halinde bulunmaktadır.

Bu yazıtın türkçe kısaltılmışından Artuklu Sultan Melik Şah'ın emriyle, veziri Ebül Mansur Muhammedin vilâyetinde, Kudüslü Muhammetoğlu Ahmed'in vekâletiyle binanın yapıldığı anlaşılmaktadır (Y. No. 1).

Bu yazıta zaman bakımından en yakın tarihi taşıyan değerleri yazıtta (H. 511 - M. 1112) tarihli olup, avluyu çeviren revak ve maksurelerden batı tarafında olanın birinci kat sırasındadır (Y. No. 2). Ve Sultan Melik Şahın oğlu (Muhammet) zamanında, Kadı Abdülvahit eliyle bu kısmın yapıldığına işaret edilmektedir.

Buranın üst kısmında bir firiz şeklindeki başka yazıtta (H. 518 - M. 1119) tarihleri olup, Ebül Mansur İlâldı zamanında (Muhammedoğlu Abdül Kasım Mahmud'un devleti zamanında) yine Abdül Vahit eli ile bu kısmında tamamlandığı öğrenilmektedir (Y. No. 3).

Ulucamiin avlu cephesinin doğu yanında (H. 550 - M. 1157) tarihli bir yazıt vardır ki, bu cephedeki yazıtın devamı gibi durmaktadır. Halbuki her ikisi arasında 66 senelik bir fark görülmektedir. Bu yazıttan çıkarılan anlama göre, avlunun doğu ve kuzey taraflarındaki, revak ve sofalarında bu zamanda yapıldığını anlatmaktadır. Bu kısımların yapılması, Nisan oğlu Ahmed'in Oğlu, Hasanın isteği üzerine İlâldı Oğlu Kutlu Bey Ebül Muzaffer Mahmut'un zamanında, vekili Mimar Kürgânlı Hübbetullah eliyle yapıldığı beyan edilmektedir (Y. No. 4).

(H. 550 - M. 1157) tarihli bir başka yazıtta, Ulucamiin minaresinde bulunmaktadır. Yukarıdaki yazılarımızda da açıkladığımız gibi, bu yazıt bu kısma son yapılan onarımlar sırasında, bir süs elemanı olarak konulmuştur. Ebu Sait İlâldı emriyle, Nisanoğlu, Ali Oğlu tarafından, avluya ait maksurelerin yaptırıldığını bildirmektedir (Y. No: 5).

(H. 557 - M. 1164) tarihli bir yazıtta Ulucami avlusunu çeviren revaklardan doğuda olanının alt sırasında bulunur. Nisanoğlu Abdül-Kasım Ali Emir eti ve İlâldı oğlu Ebül Muzafferin valiliği yanında, mimarları gürgânlı Hibbetullah'ın yaptığı anlaşılmaktadır (Y. No. 6).

Yukarıda, tarih sırasıyla yerlerini belirttiğimiz, Ulucami yapısına tarih gösteren yazıtlar altı taneden ibarettir. Bunlar tarih gösterilerinden anlaşılan bir şey varsa, Diyarbakır Ulucamiinin yapısı 73 sene kadar uzun bir zaman içinde tamamlanmıştır¹⁹.

Bunlardan başka yine bu zamanlar içinde Ulucamiin çeşitli yerlerinde tarihsiz olan ve aynı zamanlara ait olabileceği aşikâr olan yazıtlar vardır. Böyle

bir yazıt Büyük Doğu kapısının dış yüzünde ve kemerin üstündedir (H. ?) ve Y. (No. 7).

Nisan oğlu Hasan, oğlu Alinin yapılmasını istediğini bildirmektedir ki (H. 550 - M. 1157) atriherinde cami avlu cephesi duvarlarıyla, minarede bulunan yazıttaki şahsın isimlerinin aynı olmasıyla uymaktadır.

Diğer tarihsiz yazıtlar da, yazı şekli ve istifi bakımından yine ilk yapılışı ifade eden yazıtlar arasında bulunurlar, Ebül Kasım bin Nisan isimlerini ihtiva etmesi bakımından (H. 518 - M. 1119) tarihli olması icabetmektedir (Y. No. 8).

Ulucami'de bunlardan başka tamir ve tadillere ait yazıtlarda bulunmaktadır; (H. 735 - M. 1334) tarihleri olan ve camiin doğu yüzünde pencere üstünde bulunan yazı Sultan Melik Sabbahın zamanında, Selâhattinin oğlu, Hacı Yusuf tarafından yaptırılan tamiri bildirmektedir (Y. No. 9).

(H. 874 - M. 1448) tarihli olan bir başka yazıtta, camiin güney duvarında pencereleri üstündedir. Osmanlı tarihlerinin uzun Hasan diye tanıdıkları Sultan Ebül Mansur Hasan Bahadır'ın emrettiği ve Şeh Alinin yaptırdığı tamirleri bildirmektedir (Y. No. 10).

Ulucami'de bir tadil işi olarak yapılan ve avlunun kuzey - batı köşesine yerleştirilen, Şafiiler Camii avlu cephesinde bulunan yazıtta, (H. 935 - M. 1550) tarihli olup, Osmanlı İmparatorlarından Kanunî Sultan Süleyman'ın emriyle, Diyarbakır Kalesi Emîri Muhammet tarafından yaptırıldığını beyan eder. (Y. No. 11).

Bunlardan başka (H. 1124 - M. 1745) tarihli camide geniş ölçüde onarımların yapıldığına (Y. No. 12) ve (Y. No. 13) (H. 1255 - 1266 M. 1885) minarenin tamir edildiğine ve (H. 1269 - M.

1888) de de büyük havuz ile, namazgâhın yapıldığına dair yazıtlara rastlanılmaktadır. (Y. No. 14). Şu hesaba göre özet olarak konuyu sıralarsak :

Ulucamiin 70 seneye yakın bir zaman bütünlemesine uğraşmış ve bundan yüz yıl sonra da tamirleri başlamıştır: Manzumenin genişlemesi çalışmaları yapılmış ve son olarak da 18. Yüzyılda tekrar geniş ölçüde camide onarımlar yapılarak o haliyle son Cumhuriyet devri onarımlarına kadar gelinmiştir.

Ulucami mimarî manzumesine dahil, Mesudiye ve Zenciriye medreselerindeki yazıtlara gelince; biz bunlara ait tarihleme konularını, mimarî bildirileri arasında açıklamaya çalıştık (Lütfen bakınız Y. No. 14 - 18).

Mesudiye'de bir dereceye kadar açık beyan yapan yazıtlar varsada, birçokları da, mimarî süs durumunda, kutsal anlamlı yazıtlardır.

Zenciriye'de ise; gerek tarih ve gerek süs olan yazıtlar, son yılların bakımsızlığından ortaya çıkan harabîlikten ve yine bu arada yapılan bilgisiz onarımlardan, tamam denilecek şekilde dağıtılmıştır. Burada üzerinde durulacak esaslı bir yazıt yoktur denilebilir.

Bir âyetin bazı parçaları, yarım yamalak, mimarının adını açıklayan yazıt parçası görülebilmektedir.

Şimdi mimarî manzumenin kuruluş onarım tamir ve ilâvelerine ait olan yazıtlara ve türkçe tercümelerine bir göz atalım:

Yukarıdan aşağı açıklamaya çalıştığımız mimarî manzumenin, 14 Plânj Ulucami ve etrafına, 6 Plânj Şafiiler Camiine, 6 Plânj Mesudiye Medresesine ve 4 Plânj da Zenciriye Medresesi

ne ait rölöve çalışmalarını okuyuculara sunarak, konumuzu tam açıklığa kavuşturmağa çalıştık.

1 — DİYARBAKIR ULU CAMİİ

harem kısmı avlu duvarı üzerindeki (H. 484 - M. 1091) tarihli yazıt:

بسم الله الرحمن الرحيم اذنا الله والاله محمد ووالله امر من العظم شامته
اعظم سيداولة الهم من العرم والهم من العرم من جوار الفقه اور الفقه
ام الله سلطان في كلية النور السيد الذي من عمار الدولة تاج العراة
سور محمد من محمد حبيب الله اياته وحبر ذلك على بين القاصي الاولي
عواصنا ابي نصر محمد بن محمد الوكيل احمد بن محمد القوي من تكملة جاري
عامنة

TERCÜMESİ . Yargılayan ve esirgeyen Tanrı'nın adiyle,

Tanrı'dan başka Tanrı yoktur. Muhammet Tanrı'nın elçisidir. Büyük Sultan, en büyük şehinşah ümmetlerin ve hükümdarların ulusu, Arap ve Acemin büyüğü, dünya ve dine kuvvet veren, devletin büyük kudreti, fetihler babası, Melikşah (Allah saltanatını devamlı kılsın) yapılmasını emir etti.

Dinin şerefi, devletin umadı, vezirlerin tâcı büyük vezir Cüheyir Oğlu, Muhammet Oğlu, Ebü Mansur Muhammet'in valiliği zamanında, kadıların mecdi olan, Büyük Kadı, Abdülvahit Oğlu, Ebu Nasır Muhammet'in elile,

Kudüslü Muhammet Oğlu, Ahmedin vekâletiyle, H. 484 senesinde yapıldı.

2 — DİYARBAKIR ULU CAMİİ

Batı tarafı maksuresinin alt sırasındaki (H. 511 - M. 1112) tarihli yazıt:

بسم الله الرحمن الرحيم المصوة الشرف والمصورة الكشوفة... الامير الحاج
السيد المير المصورة الخالد من سيداولة وبراء الله وجمال الاله لعمرك الله عراة
ابو منصور ابن العدم ابراهيم حسام امير المؤمنين اظا الله فتدنى دولة السلطان العظم
شامته الاعظم من الهم ملك... من الدنيا ناصر الاسلام والسعي في شجاع محمود
تلكشا قسم الهم من حبر ذلك على بين القاصي الهم من عواصنا جاري
في سنة احدى عشر وثمانمائة

TÜRKÇE TERCÜMESİ : Yargılayan,

esirgeyen Tanrı'nın adiyle doğu tarafındaki maksure ile açık maksurenin büyük emir, Müeyyit ve Mansur, dini fahri, devletin saadeti, milletin ba-

bası, ümmetin Cemâli, hükümdarın yardımcısı, emirlerin izzeti, emirül-müminin kılıcı, İbrahim oğlu, Ebu Mansur İlâldı - Allah ömrünü uzatsın, Büyük Sultan, çok büyük şahinşah ümmetlerin ulusu... maliki, dünya ve dinin izzeti, İslâm ve Müslümanların nusreti, Emirülmüminin sevgilisi, Melik Şah oğlu Ebu Şucca Muhammedin devleti zamanında, Büyük Kadı, dinin yardımcısı, Muhammet oğlu Abdülvahidin elile (H. 511) senesinde...

3 — DİYARBAKIR ULU CAMİİ

nin batısındaki maksurenin üst tarafındaki (H. 518 - M. 1119) tarihli yazıt:

بسم الله الرحمن الرحيم امر حمله الامير الوجل الاسعوالار محمد الدين سعداولة وبراء الله
شرف الاله تاج الملوك عز الامير انوشهور ابن العدم من ابراهيم امير الله... سلطان
شرف الاله اعظم شامته الاعظم ملك... تاج الهم من العرم والهم ناصر الاله
طهر خليفه الله من الدنيا والدين مالك الاسلام والمسلمين ابي الفهم محمود من محمد
من امير المؤمنين وحبر ذلك على بين القاصي الى حمة الله تعالى عبد الواحد من
محمد سنة ثمان وعشر وثمانمائة

TÜRKÇE TERCÜMESİ : Yargılayan,

esirgeyen Tanrı'nın adiyle, büyük emir, Serasker, dinin fahri, devletin saadeti, milletin behası, ümmetin şerefi, meliklerin tacı, emirlerin izzeti, İbrahim oğlu Ebu Mansur İlaldı. - Allah saltanatına devam versin - Büyük Sultan en Büyük Şahinşah, ümmetlerin rikâbına malik, Arap ve Acemin Mevlâsı, İbadullahın nâsırı, mahlûkatın zahiri, dünya ve dinin mümini, İslâm ve Müslümanların Meliki, Emirul Müminin sağ eli - kuvveti Muhammet oğlu Ebu Kasım Mahmudun zamanı devletinde; Allahütaalânın rahmetine muhtaç, Muhammet oğlu Abdül Vahidin elile (H. 518) senesinde yapılmasını emir etti.

4 — DİYARBAKIR ULU CAMİİ

harem kısmı avlu duvarı doğusundaki kitabe = yazıt (H. 550 - M. 1157) tarihli:

بسم الله الرحمن الرحيم إله الاله محمد رسول الله نطرح بعمل هذا الجناح الشرق، وأدله سبحانه
والإنصاف عاليه من ماله المبلع من مال الله سبحانه الحسن بن أحمد بن يحيى سنة الله من سنة
و ريت في دولته مولانا أمير الإسلام الإجل السيد الخليل المؤيد المصور العالم العادل
جمال الدين والمدله برأه الإسلام والمسلمين سيد الله بشن الملوك والسلاطين حائزاً
والشركيين فخر الامرا والمجيش عر الجياصين أمير المؤمنين أمير المؤمنين في الملوك محمود بن أبي الدرد
مع أمير المؤمنين إله الله إياه ونصراؤه وذلك في سنة خمس وخمسين من سنة الكوكب المن
من عمره واليا لله الله أنكرتاني

TERCÜMESİ : Yargılayan ve esirgeyen Tanrı'nın adıyla, Tanrı'dan başka Tanrı yoktur. Muhammet Tanrı'nın Elçisidir. Büyük Tanrı'ya muhtaç kul olan, Nisan oğlu, Ahmedin oğlu, Hasan - Anı rahmetle anana Allah rahmet etsin - Bu doğu tarafı ve kuzeydeki sufeyi, kendi malından bir hayır yapılımasını diledi.

Büyüğümüz, Serasker, Ulu Emir, Müeyyit ve Mansur ve bilgin ve âdil, din ve devletin cemali, İslâm ve Müslümanların behası, milletin saadeti, hükümdar ve sultanların güneşi, kâfirlerle müşriklerin katili, Emirlerle askerlerin fahri, mücahitlerin nâsırı, kalelerin beyi, Emirülmüminin'in yardımcısı, İlâldı oğlu Kutlu Bey, Ebul Muzaffer Mahmudun devleti zamanında - Allah zamanını uzatsın ve ordusunu muzaffer kılsın - (H. 550) senesinde yapıldı. Vekili, Gürganla mimar, Ömeroğlu, dadî Hibatullahtır.

5 — **DİYARBAKIR ULU CAMİİ** minaresinin üstündeki (H. 550 - M. 1157) tarihli kitabe = yazıt:

1 — Minarenin güney yüzünde alt yazıt;

بسم الله الرحمن الرحيم أمر من هذه المعبر بين الروان الرنى مولانا

2 — Batı yüzünde;

لا إله الا الله السيد فخر الدين عز الإسلام سيد الله برأه الله جمال الاله تاج ا

3 — Kuzey yüzünde ;

للملك ابو سعيد ايلولى ابن ابي الجهم حاتم أمير المؤمنين وحي ذلك على يد مولانا الوزير الاجل الرا

4 — Doğu yüzünde;

حدا لملك آلبير مؤيد الدين مجد الإسلام وضر المولى وحيين الملك

Daha üstte ve güney yüzünde;

الصيرير ابي علي بن نيبان اذام الله اياه في رمضان سنة خمس يا الحسن بن احمد وجمماه

Bu yazıttaki yanlışlık ve karışıklıklar dolayısıyla, (Tercümesinden de anlaşılacağı üzere) başka bir yere ait olup, son minare onarımlarıyla buraya konulmuştur¹.

TERCÜMESİ : Yargılayan, esirgeyen Tanrı'nın adıyla, bu iki maksure ile saçağın yapılmasını, Müslümanların Emiri, İbrahim Hasan oğlu, Büyük ulu emir, dinin fahri, insanların izzeti, devletin saadeti, milletin bahası ve iptihacı, meleklerin tacı Ebu Sait İlâldı. Emir etti. Bu yapı, Nisan oğlu, Ali oğlu, büyüğümüz, büyük vezir, Ulu Hada....., dinin müeyyidi, İslâmın mecdi, devletin nusreti, mulkım şiddet ve kuvvete, hisilmarın elleriyle (H. 550) yılında yapıldı.

6 — **DİYARBAKIR ULU CAMİİ** avlusunun doğu tarafındaki süslü maksurelerin yüzünün alt sınırındaki (H. 557 - M. 1164) tarihli yazıt:

بسم الله الرحمن الرحيم نطرح بمولانا ايمه الخليل المؤيد المصور العالم العادل جمال الدين والمدله برأه الإسلام والمسلمين سيد الله بشن الملوك والسلاطين حائزاً جمال الدين والمدله برأه الإسلام والمسلمين سيد الله بشن الملوك والسلاطين حائزاً مع أمير المؤمنين إله الله إياه ونصراؤه وذلك في سنة خمس وخمسين من سنة الكوكب المن

TÜRKÇEYE TERCÜMESİ :

Tanrı'ya ve Ahiret gününe, bu duğu sofasını, temelinden yüksek maksuresi

1. Merhum Zeki Ural bey bu yazıtların Hacı Şeyh Mehmet Sait efendi tarafından yaptırılan onarımlarla buraya konulduğunu kabul eder. (Millî Eğitim B. Eski E. arşivi)

çatısına kadar topunu, Tanrı'nın rızasını arayarak, malından teberru ederek, büyük emirimiz, ulu Serasker, dinin kemâli, İslâmın şerefi, devletin cemâli, milletin bahası, askerlerin önde geleni, emirlerin tâcı Emirülmüminin yardımcılarından, Nisan oğlu, Hasan oğlu, Ebul Kasım Ali istedi.

(Allah onu okuyana ve (adı geçeni, Rahmetle ve mağfiretle anana, Rahmet etsin) büyüğümüz, melik ve âdil, veliyul niam, dinin cemâli, İslâmın behası, milletin sâdi, ümmetin imdatçısı, kalelerin emiri, Müslümanların emiri, İlledi (İlâldı okunacak) oğlu Ebul Muzaffer Mahmudun valiliği zamanında, (H. 557) senesinde yapıldı. Mimarı Gürkanlı oğlu Hibbetullahtır.

7 — DİYARBAKIR ULU CAMİİ
Doğu tarafındaki kemerli girişinin yüzündeki tarihsiz yazıt:

Üst sırada birinci satır;

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ . مَا نَطْرُقُ بِعَمَلِهِ وَالْإِذْنَاقَ عَلَيْهِ نَالَهُ مَوْلَانَا الزُّبَيْرُ بْنُ الْعَبَّادِ عَمْرٍو
الْوَدَّاعِ نَالِ الْمَدِينِ شَيْخِ الْأَسْتِخْرَمِ حَمَالِ بَوْلِهِ سَيِّدِ الْمَلِكِ أَمْرٍو الْمَدِينِ مَقْدَمِ الْحَبِيبِ
نَاجِ الْأَمْرِ

Birinci satırın altında sağ tarafta;

عَمْرٍو الْحَسَنِ بْنِ نَيْسَابُ (حَمَالِ الْمَدِينِ كَمَالِ الْمَدِينِ) أَمْرٍو عَلِيُّ بْنُ حَسَنِ بْنِ نَيْسَابُ

Birinci satırın altında sol tarafta;

عَمْرٍو نَيْسَابُ

TÜRKÇEYE TERCÜMESİ : Yargılayan, esergeyen Tanrı'nın adiyle bu yapı, Büyük Emirimiz Ulu Serasker, dinin kemâli, İslâmın şerefi, devletin cemâli, milletin behası, ümmetin rükünü, askerlerin piştarı, emirlerin tacı, Emirül Müminin yardımcısı, Nisan oğlu, Hasan oğlu Alinin, teberruan yapılmasını ve masrafının malından ödenmesini emir eyledi.

8 — DİYARBAKIR ULU CAMİİ
avlusunun doğu tarafındaki maksurenin orta girişi üstündeki (pencerelerin üstünde ve iki sütun arasındaki) yazıt tarihsizdir.

أَعْمَارُ سَابِقِ اللَّهِ مِنْ آمْنِ اللَّهِ وَالْبَيْعِ الْإِخْرَ وَأَقَامَ الصَّلَاةَ وَأَتَى الزَّكَاةَ

Sağdaki sütun başında;

أَبْرَأَقُ

Soldaki sütun başında;

بِوَيْسَابُ

TÜRKÇEYE TERCÜMESİ : Tanrıların mescitlerini, Tanrı'ya ahiret gününü inanan ve namazını yoluyla kılan, zekâtını yolunda veren, kimseler tamir ederler. Nisan oğlu Ebul Kasım.

9 — DİYARBAKIR ULU CAMİİ
nin doğu duvarı pencere, üstündeki (H. 735 - M. 1334) tarihli yazıt:

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ . حَمْدٌ هَذَا الْجَانِبِ الْمَدِينِ قِيَامُ مَوْلَانَا الْأَسَدِ . أَنْتَكَ الصَّالِحِ سَمِي الْمَدِينِ . أَمْرٍو مَوْلَانَا السُّلْطَانِ الشَّرِيفِ وَالْمَلِكِ الشُّجْرَةَ أَعْمَارَهُ الْأَصْبَارِ . وَرَبِّكَ بِالْوَسْطِ الْعَالِيَةِ وَالْوَلَوِيَّةِ الْكَلْبَةِ الْحَمَامَةِ حَامِ الْمَدِينِ وَالْمَدِينِ حَمْدَهُ اللَّهُ تَعَالَى وَرَبِّكَ .
يُنْزِلُ إِلَهُ الْعَفَّةِ . إِلَى اللَّهِ تَعَالَى الْحَاجِّ بِمَا هَدَى الْوَسْفُ . صَالِحِ الْمَدِينِ
عَمْرٍو حَمْدَهُ وَتَلْبِينِ سَمَاءُ .

TERCÜMESİ : Yargılayan ve esirgeyen Tanrı'nın adiyle bu kutlu duvar, büyüğümüz, Şehit Sultan ve Mansur Melikin oğlu, dünya ve dinin güneşi, Sultan Meliki Salihin zamanında yenilendi (Allah yardımcılarına kuvvet versin). Dünya ve dinin kılıcı yücelik, büyüklük, meliklik, bahadırılık işaretiyle ve (H. 975) senesinde, Salahattin oğlu, Allaha muhtaç kul, dinin mücahidi hacı Yusufun nezaretinde yapıldı.

10 — DİYARBAKIR ULU CAMİİ
Harim kısmı güney duvarı batı ucunda bulunan (H. 874 - M. 1448) tarihli yazıt Akkoyunlu Hükümdarı Uzun Hasana aittir.

(Ayeti Kërimesi).....

سورة الزمر التي اتم . اما بعد احسن الله
 امرجه وانته عليه من ماله ملكا السلطان الملك العادل العالم العادل المظفر الظفر
 المشهور بالاسود حاتم الدنيا والدين سلطان الامم والسلمين قاتل البغ
 والمترين ابوالنصر حسن بن ابي علي بن عثمان خلد الله ملكه وسلطانه واقامني
 على العالمين عدله واحسانه وذلك في سنة اربعه مئتين وخمسة عشر على يد
 العبد الشيع على بن الشيخ ابراهيم القندوز رحمه الله . (1)

TERCÜMESİ : Yargılayan ve esirgeyen Tanrı'nın adiyle, Tanrı'ya inanan, ahiret gününe inanan, namazı yoluyla kılan ve zekâtı yolunda veren Tanrı'dan başkasından korkmayan kimseler, Tanrı'nın mescitlerini tamir ederler ve bu kimselerin hidayet bulanlardan olması çok kuvvetlidir.

Büyüğümüz, malik ve âdil ve bilgin ve abit, müeyyet ve muzaffer ve Mansur beyindir.

Dünya ve dinin kılıncı, İslâm ve Müslümanların sultanı, facirlerle, mütemerritlerin katili, Osman oğlu, Ali oğlu, Sultan Ebulnasır Hasan Bahadır. Kendi malinden yapılmasını emir etti. - Allah mülkü saltanatını daim ve adaletü-ihsanını, bütün âlemlere şâmil eylesin - bu imaret, (H. 874) senesinde, Ali oğullarından şeh İbrahim oğlu ve Allahın kulu, şeh Alinin eliyle yapıldı. Tanrı ona rahmet etsin.

11 — **DİYARBAKIR ULU CAMİİ AVLUSU** kuzey - batı köşesinde Şafii-ler Camii denilen kısmın avluya bakan yüzünde, kapı ve pencereler üzerinde (H. 955) tarihli bir yazıt vardır. **Şöyle ki** :

سورة الزمر التي اتم . اما بعد احسن الله
 امرجه وانته عليه من ماله ملكا السلطان الملك العادل العالم العادل المظفر الظفر
 المشهور بالاسود حاتم الدنيا والدين سلطان الامم والسلمين قاتل البغ
 والمترين ابوالنصر حسن بن ابي علي بن عثمان خلد الله ملكه وسلطانه واقامني
 على العالمين عدله واحسانه وذلك في سنة اربعه مئتين وخمسة عشر على يد
 العبد الشيع على بن الشيخ ابراهيم القندوز رحمه الله . (1)

1. Buradaki birbirin üzerine yazılı bir kaç harf okunamadı.

TÜRKÇEYE TERCÜMESİ : Yargılayan, esirgeyen Tanrının adiyle, çok büyük sultan, kerametli şahinşah, Arap ve Acemin mevlâsı, kılıç ve kalem sahibi, Tanrının din uğrunda kaza yapan, cihat açan, adli insaf sancaklarını yükseleten, küfür itisaf bayraklarını düşüren, yeryüzünde Tanrının gölgesi, su ve toprağın kahramanı, Sultan oğlu Sultan Selimin oğlu, Sultan Süleymanın (Tanrı mülküne devam versin saltanat denizlerinde donanmasını yürütsün) zamanı adaletinde bu mesciti, kerametli emirlerin Fahri, emir Muhammedin oğlu, Diyarbakır Kalesinin emiri Zerbâğlı, emir Muhammedül-Hüseynî tamir ve teçdit etti (Tanrı ecrini kat kat etsin ve iki dünyada kadrini yüceltsin). (H. 935) senesinde.

12 — **DİYARBAKIR ULU CAMİİ**-nin Harîm kısmı içinde ve orta sahında, mihrabın üzerinde (H. 1124) tarihli türkçe - osmanlıca 28 beyit üzerine yazılmış, manzum bir yazıt vardır. Buna göre; bir yangından sonra, Maktul Zade Ali Paşa tarafından camiin baştan başa tamir edildiği anlaşılmaktadır.

13 — **DİYARBAKIR ULU CAMİİ**-nin avlu kısmında bulunan namazgâhın güney tarafında ve saçak altında asılmış olan levhada (H. 1266) tarihli bir yazıt daha vardır. Bu da; 16 beyitten ibarettir. Bu yazıttan havuz ile namazgâhın yeniden yapıldığını ve minareninde bir depremden sonra, esaslı surete onarıldığını anlatmaktadır. İşte bu onarımlar içinde (H. 550) tarihli ve avludaki bir kısım maksurelerin yapımına işaret eder yazıt şeridi de kullanılmış olduğu anlaşılmaktadır (Bkz. yazıt No. 5).

14 — *DIYARBAKIR MESUDİYE MEDRESESİ*'nin aşağı kemerlerinin üst ve yukarı kemerlerinin altındaki (H. 575) tarihli yazıt;

بسم الله الرحمن الرحيم مثل الذين يتفقون . . . الخ آية الكرسي

Batı tarafındaki parça;

الذين يتفقون . . . الخ آية الكرسي

Batı tarafındaki parçanın sonundan başlayarak, güneydeki kemerlerinden dolaşan parça;

والذي هو بسم الله الرحمن الرحيم مولانا السلطان الملك المعور قطب الدين ابوالمظفر شمساه بن محمد بن قرا أرسلان بن داود بن أبق وهو أمير المؤمنين . . . الخ

TÜRKÇE TERCÜMESİ : Yargılayan, esirgeyen Tanrının adiyle, Tanrı yolunda malını infak edenlerin hal ve sıfatı, bir tanenin (tohumun) hali gibidirki yedi sümbül verir. Her sümbülde (başakta) yüz tane bulunur. Tanrı dilediğini kat kat eder; Tanrının vergisi boldur. İyi hizmetleri ve kalplerdeki niyetleri bilir. Bu medresenin inşasına tavan teberru eden, büyüğümüz, Sultan Meliki Mesut Kutbuddin, Emirul müminin Nâsırı, artık oğlu, Davut oğlu, Kara Arslan oğlu, Muhammet oğlu, Ebul Muzaffer Sökmandır. (Allah yardımcılarına kuvvet ve izzet versin). Bu inşa (H. 575) senesinde yapıldı.

15 — *DIYARBAKIR MESUDİYE MEDRESESİ* baş eyvanı içinde alçı kabartma halinde (H. 596) tarihli bir takım yazıt parçaları görülür.

بسم الله الرحمن الرحيم . . . الخ
وطوع بامر هذه المنصة المباركة لله والى الله العلي العزير الى رحمة الله
امير المؤمنين امير المؤمنين . . . الخ
له منه وذلك في سنة ست وثمانين وخمسمائة

TÜRKÇE TERCÜMESİ : Yargılayan, esirgeyen Tanrının adiyle, Tanrının yardımına muhtaç olan kul, bu kutlu medresenin topunu Tanrıya yakın olmak için gönülden yaptırdı. . . . Müminlerin emiri, - Allah saltanatına devam versin - onu buranın fakirlerine

müseccel ve müebbet olarak vakıf etti.

Onun için ondan.

(H. 596) senesinde.

16 — *DIYARBAKIR MESUDİYE MEDRESESİ* kuzey tarafındaki giriş tonozu kemeri üstünde (H. 596) tarihli yazıt:

بسم الله الرحمن الرحيم تطوع بمل هذا المدرسة السلطان الملك المعور
شمساه بن محمد بن قرا أرسلان بن داود بن أبق وهو أمير المؤمنين . . . الخ

TÜRKÇE TERCÜMESİ : Yargılayan, esirgeyen Tanrının adiyle, Mahmut oğlu Melik Mesut, Sultan Sekman (H. 596) senesinde bu medresenin yapılmasını tatavvuu ve teberru etti.

17 — *DIYARBAKIR MESUDİYE MEDRESESİ* avlusundaki güney taraftaki revakların içinde çok süslü mihrabın üzerinde (H. 620) tarihli bir yazıt şöyledir:

بسم الله الرحمن الرحيم حافظوا على الصلوة والصلاة الوسطى ورووا بها ما بين يدي

Bunun altında ve sağında;

بسم الله العظيم

Solunda;

ورسوله الكريم

Yazıt vardır.

TÜRKÇE TERCÜMESİ : Yargılayan, esirgeyen Tanrının adiyle. . . . İhtimamla namazlara ve orta namaza devam ediniz, Tanrının yolunda sükût ve sakinetli durunuz. Büyük Tanrı doğru buyurdu. Mimar Mesuttur, Mahmut oğlu, Halepli Cafer ustadın tersimidir. Bu (H. 620) senesinde yapıldı.

18 — *DIYARBAKIR MESUDİYE MEDRESESİ* güney yüzündeki, takribî (H. 620) tarihli yazıt:

بسم الله الرحمن الرحيم . امر ببناء هذا المظان الملك المشهور العالم المؤيد
الملك المنصور المعاهد الزاخر العدل من العدلين كان الدنيا . الذي عماد السلام
واسمهم اختيار اللوك وارسلين فأنزلهم والمثابرين فاهم الخواج
والشعبيين من جنس حبوش المصين وارسال القرأت والنجاهدين ظهور الامام
عز الانام يراون حمر ايران مشهور (1) ان آلب لياخ بقوا قتلوك
ابوالفتح مودون ابن محمود ابن محمد بن قرا أرسلان ابن دادستان ابن آرق

مصبر المأمين وذلك اي الامير الاسفزيار صاحب الملك شمرالدين
ابن العراقي الملك السعود

Bu yazıtın sol tarafında altında, siyah taş çerçeve içinde ve yine siyah taş üzerine yazılmış bir yazıt daha vardır. Şöyledir:

أنا مسعود بن محمد الإمام جعفر بن محمود الحلبي وذلك
في سنة عشرين وستمائة .

TÜRKÇE TERCÜMESİ : Yargılayan, esirgeyen Tanrının adıyla... Mülkü saadetle muttasif sultan, alimü âdil müeyyet ve muzaffer ve Mansur mücahit ve murabut, âlemlere şâmil olan adabeti canlandıran(x) dünya ve dinin rüknü, İslâmiyetle Müslümanların imdadı, meliklerle sultanların iftiharını,

kâfirlerle müşriklerin katili, itaattan sapanlarla sapıklalıkta inat ve temerrüt edenlerin ezicisi, Müslüman askerlerinin şerefi, gazilerle mücahitlerin yardımcısı, imanın zahiri, halkın nâsırı, cihanın pehlivanı, İran'ın Hüsrevi... Şehriyarı, Emirul Müminin Nâşiri, Artık oğlu, Sekman oğlu, Davut oğlu, Kara Arslan oğlu, Muhammet oğlu Alplhtane Babuka Kutlu Bey Ebül Fetih Mevdunun emriyle bu yapıldı. Bu yeni işe Serasker mülk sahibi, dinin güneşi Ebülirâki Melik Mesuddur.

ALT YAZITIN TERCÜMESİ : Mimar Mesuttur. Mahmut oğlu Halepli Cafer ustadın tersimidir. (H. 910) senesi.

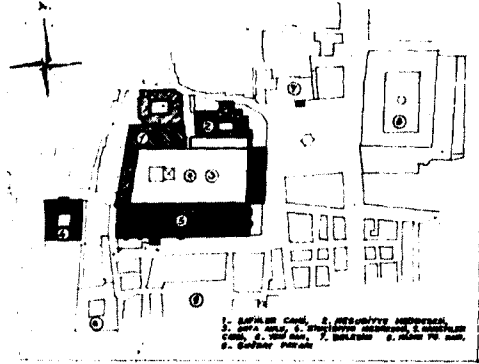
x. Bu kısımda üç, dört harf bozuktur.

PLÂNŞLAR

Plang No.	1 —	Diyaribakır Ulu camii M. M. durum plânı
»	2 —	Hanefiler kısmı ve avlu plânı
»	3 —	» » Camii kesitleri ve cephesi
»	4 —	» » Camii » Kuzey - Güney
»	5 —	» » » avlu cephesi
»	6 —	» » » arka ve yan cepheler
»	7 —	» » Minare - Mimari detayları
»	8 —	» » Doğu taraf maksuresi P. ve cephesi avlu yüzü
»	9 —	» » Doğu taraf maksuresi P. ve çarşı yüzü
»	10 —	» » Batı taraf Maksuresi P. ve Yüzü
»	11 —	» » » » Kesiti
»	12 — 13	» » Doğu ve Batı taraf Maksureleri detayı
»	14 — 15	» » Sarı Abdurrahman Paşa Kitaplığı cephe ve tavan det.
»	16 —	Ulucami avlusundaki şadırvan, Havuz ve namazgâh
»	17 —	Şafiiler camii ve etrafındaki binaların plânı
»	18 — 19	» » avlu yüzü ve kuzey maksuresi yüzü
»	20 —	Şafiiler Camii detayı.
»	21 —	Mesudiye medresesi alt kat plânı
»	22 —	» » Üst kat »
»	23 — 24	» » Kesitleri
»	25 —	» » Revak detayları
»	26 —	» » Mihrap »
»	27 —	Zenciriye Medresesi Plânı
»	28 —	» » Kesitleri
»	29 —	» » ve detayları
»	30 —	» » Revak detayları.

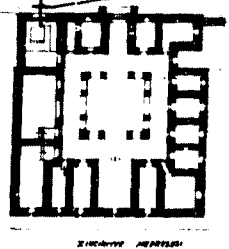
DIYARBAKIR ULU CAMİ MİMARİ MANZUMESİ RÖLÖVE.

VAZİYET PLÂNI Mik. 1/200

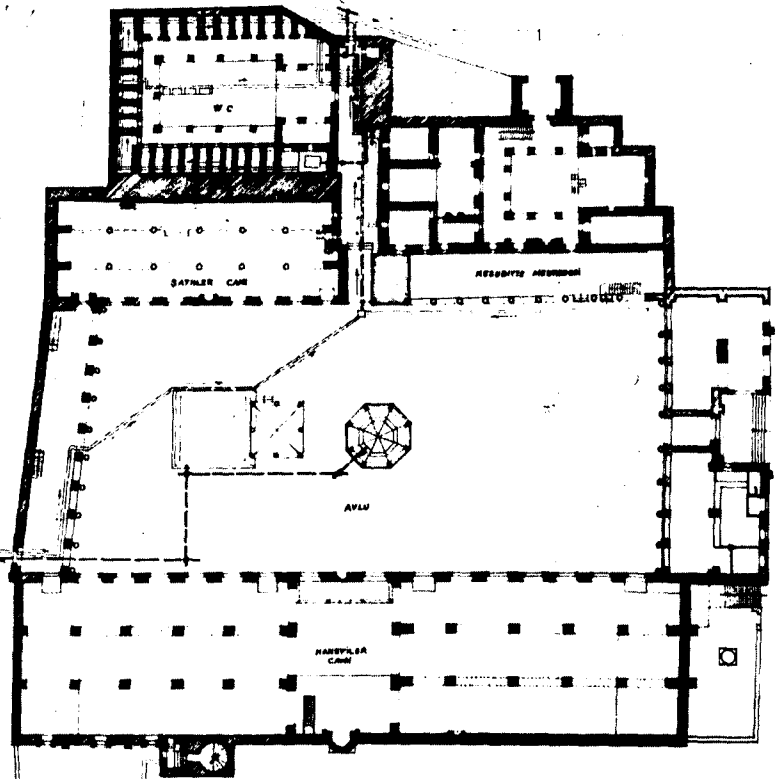

DIYARBAKIR 1/1000 HALLI HAZİR HARİTASINDAN
MANZUMEVİ ÖĞETENİR
BİR PARÇA

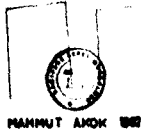
1. SİYAHİ CAMİ, 2. RESİDİTVE MÜDÜRÜK
3. SİYAHİ CAMİ, 4. SİYAHİ CAMİ, 5. SİYAHİ CAMİ
6. SİYAHİ CAMİ, 7. SİYAHİ CAMİ, 8. SİYAHİ CAMİ
9. SİYAHİ CAMİ

RESİDİTVE MÜDÜRÜK

- İSARETLER
- ULU CAMİ İHTİSAP HANEVELERİNE BİRLİK SİYAHİ
 - CIYAR SİYAHİ
 - SEBİR SUYU SİSTEMİ
 - ERKEK KANALLIĞI

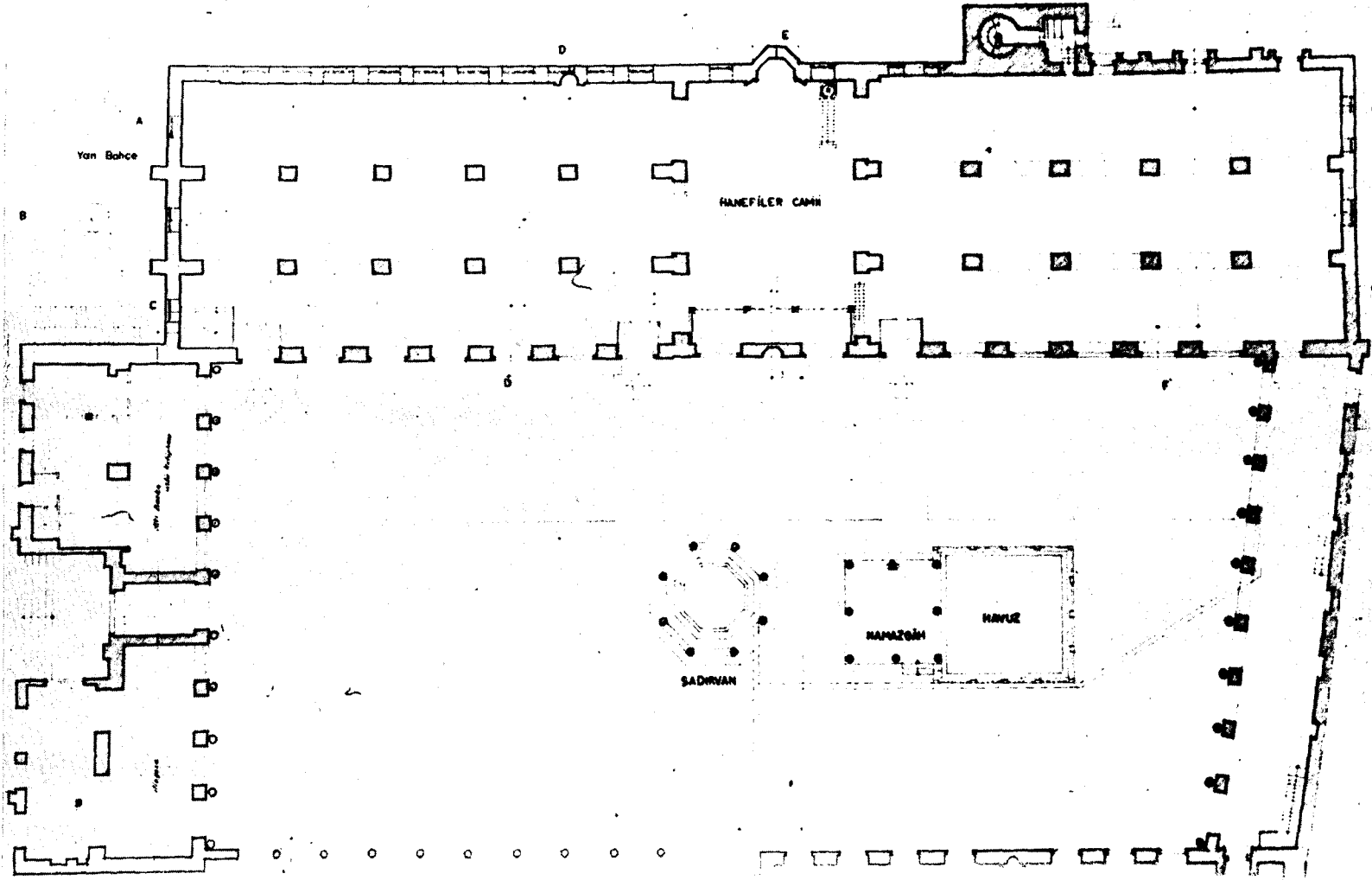
PLANŞ : 1

AKOK

DIYARBAKIR _ ULU CAMİ MİMARİ MANZUMESİ RÖLÖVE. MİKYAS: 1/100

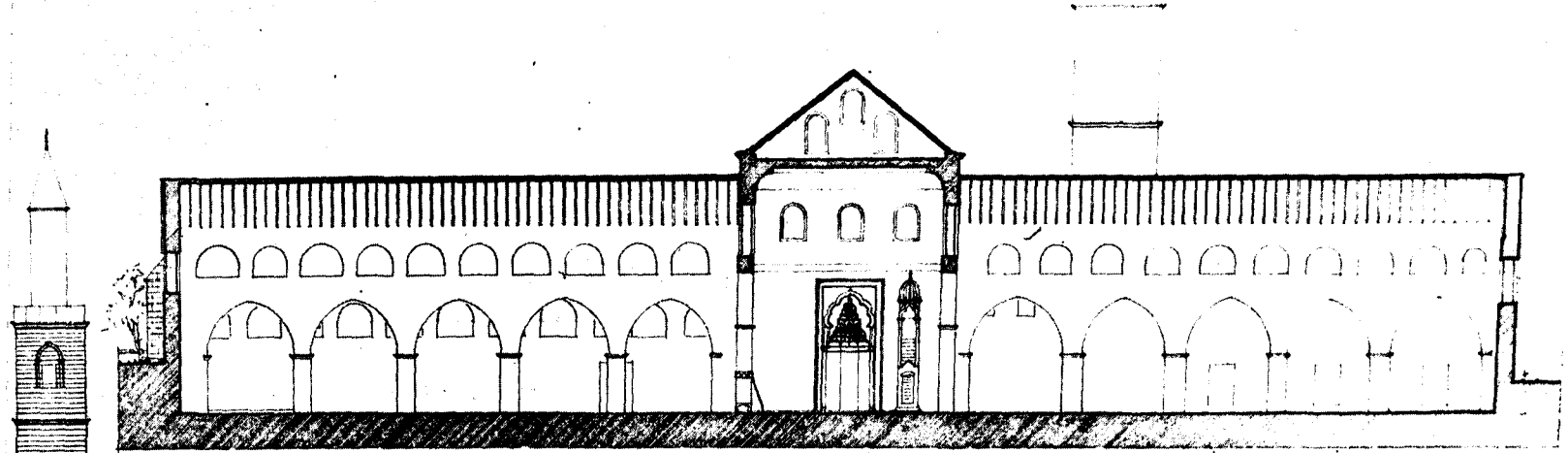
HANEFİLER KISMI ve AVLU

PLANŞ : 2

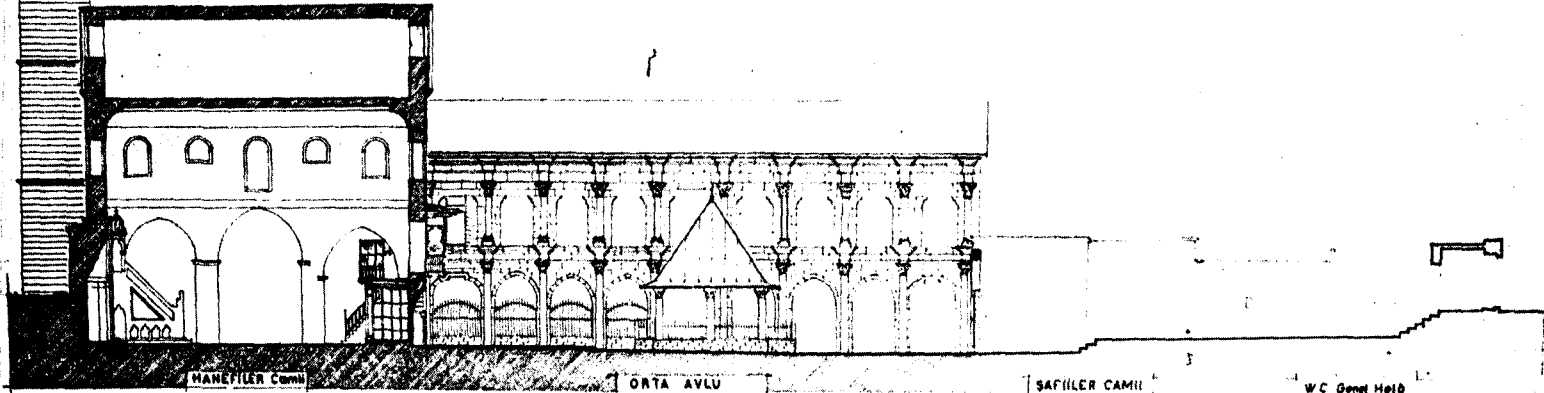

DIYARBAKIR - ULU CAMİ MİMARİ MANZUMESİ -RÖLÖVE- MİKYAS: 1/100

ULU CAMİ'den kesitler

E-F KESİTİ

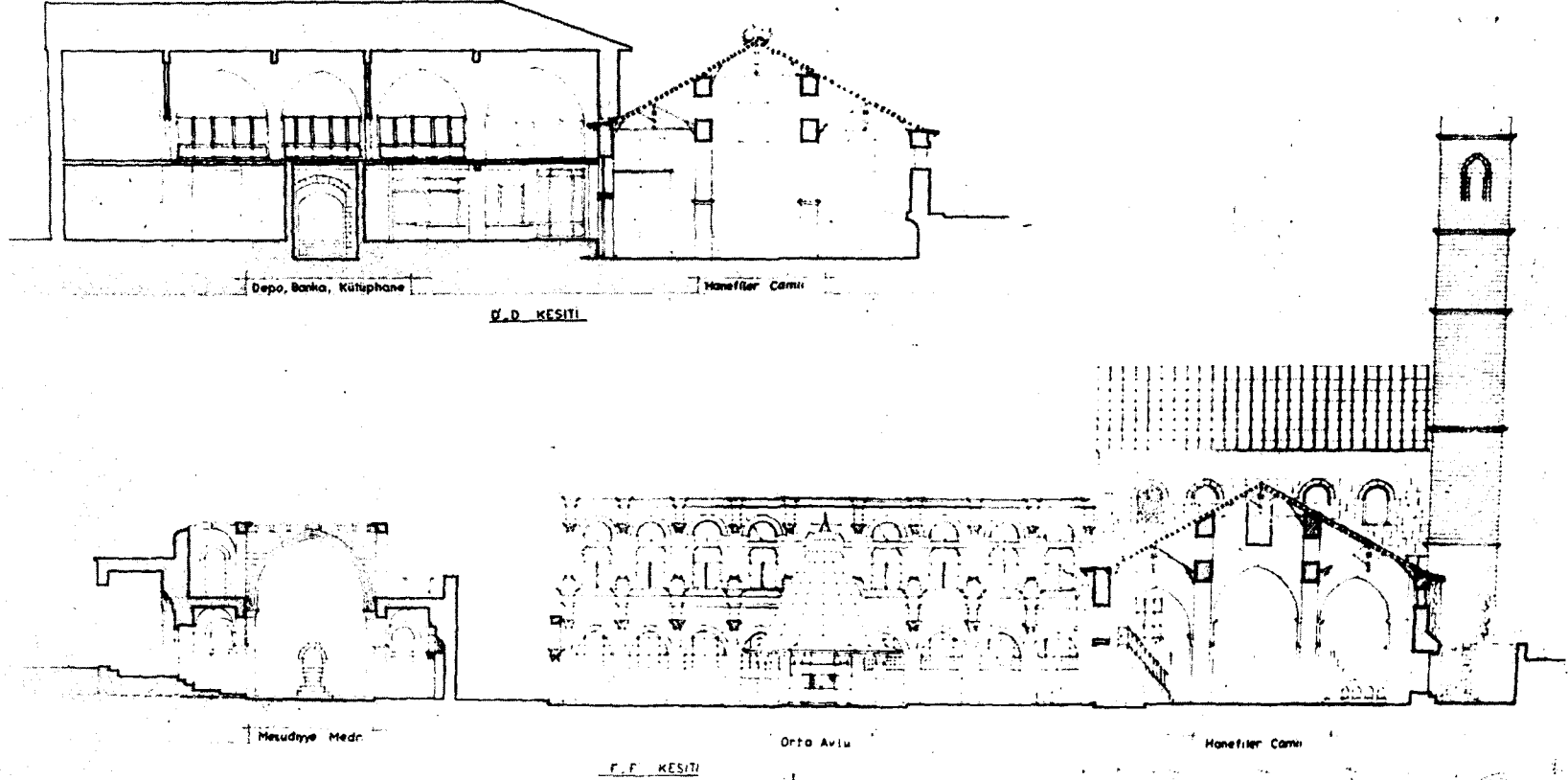

E-F KESİTİ

PLANŞ : 3

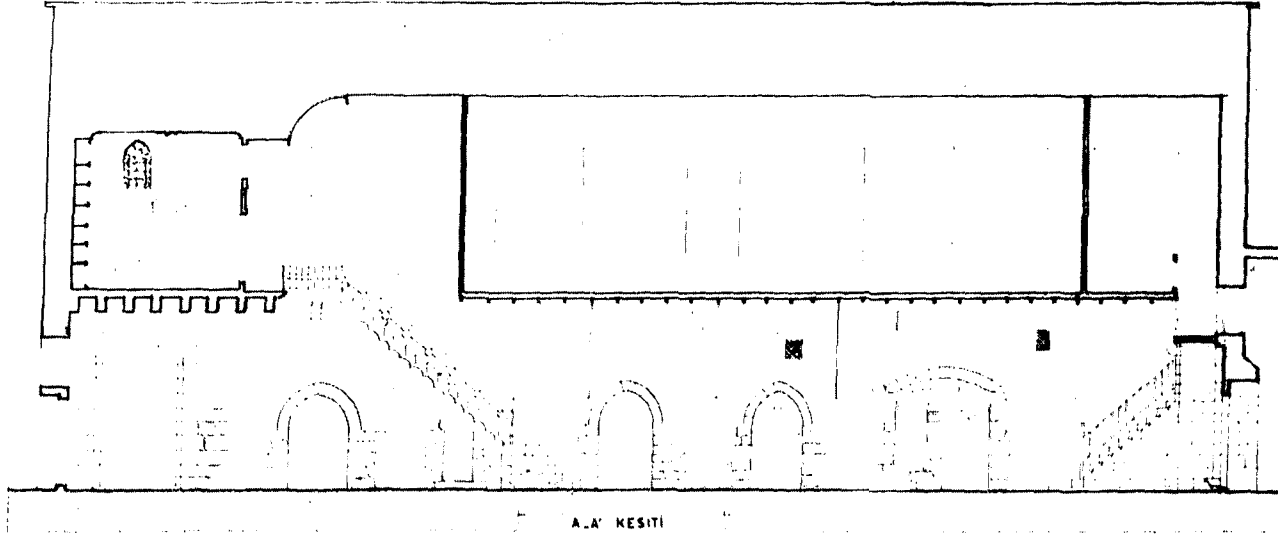
DİYARBAKIR - ULU CAMİ MİMARİ MANZUMESİ RÖLÖVE. MIKYAS 1/100

ULU CAMİ. Avlu, Mesudiyye ve Kütüphane

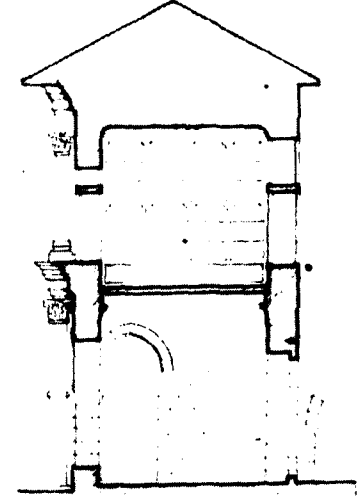

DİYARBAKIR - ULU CAMİ MİMARİ MANZUMESİ -RÖLÖVE-
ULU CAMİ - PLÂN ve KESİTLER

MİKYAS: 1/50

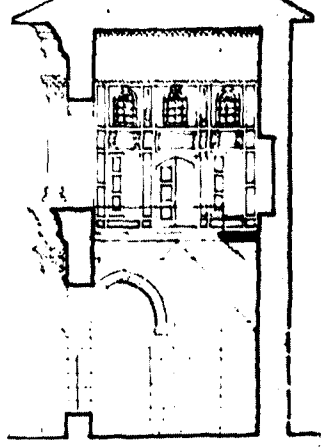

A.A' KESİTİ

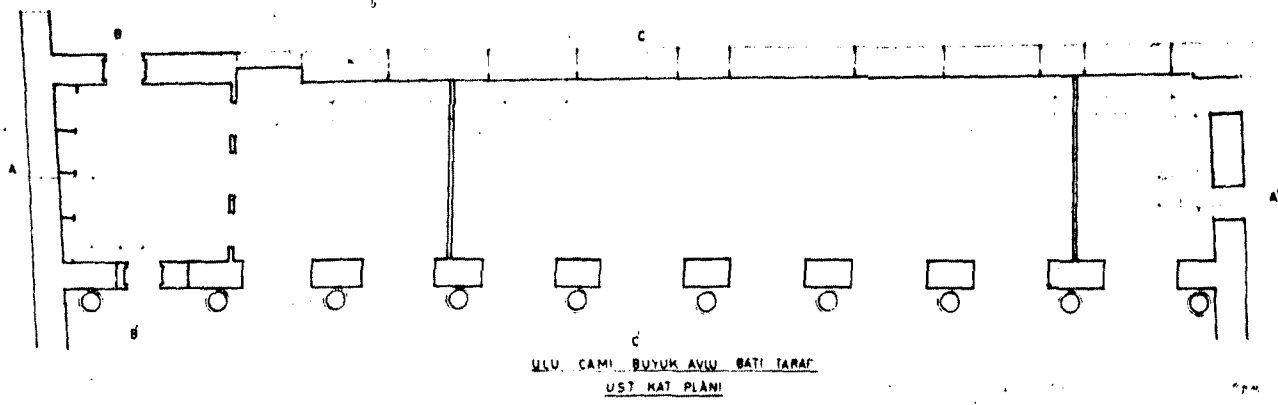
B.B' KESİTİ

Seri Abdurrahman Paşa Kitabı

C.C' KESİTİ

MAHMUT AKOK 19

ULU CAMİ BÜYÜK AVLU BATI TARAF
ÜST KAT PLANI

PLANŞ : 5

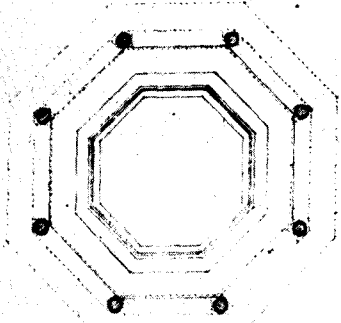
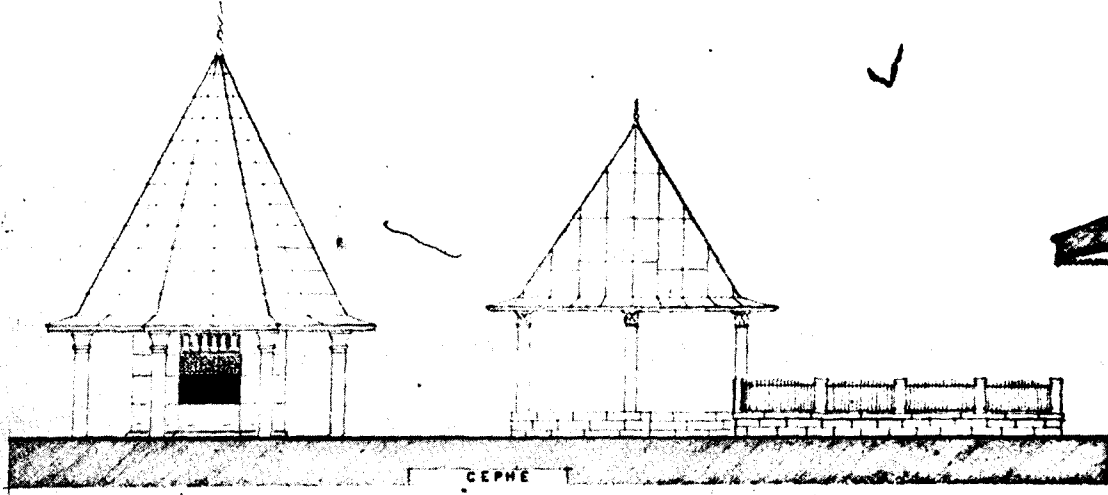
AKOK

DİYARBAKIR - ULU CAMİ MİMARİ MANZUMESİ .RÖLÖVE. MIKYAS: 1/50.1/10

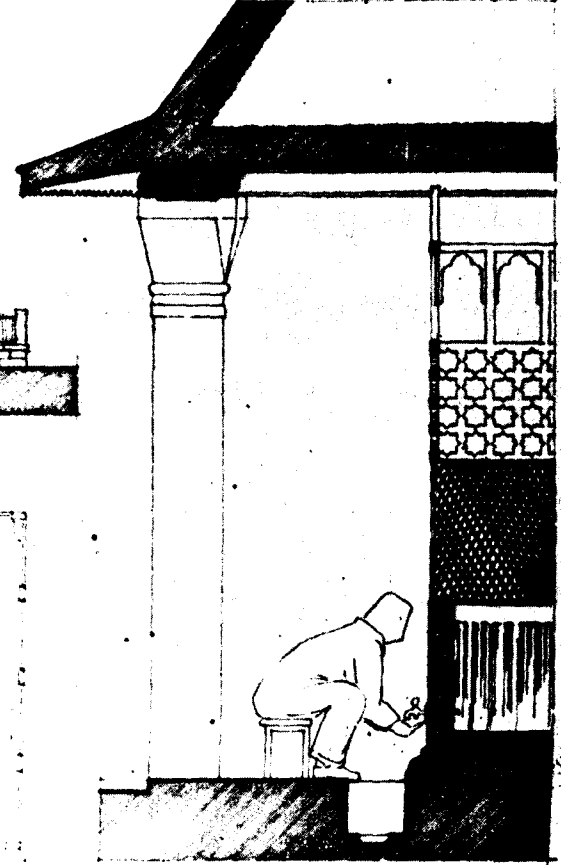
ULU CAMİ Avlusunda

Sadirvan, Namazgâh ve Havuz

PLANŞ : 6

SADIRVAN, NAMAZGÂH ve HAVUZ PLANI 1/50

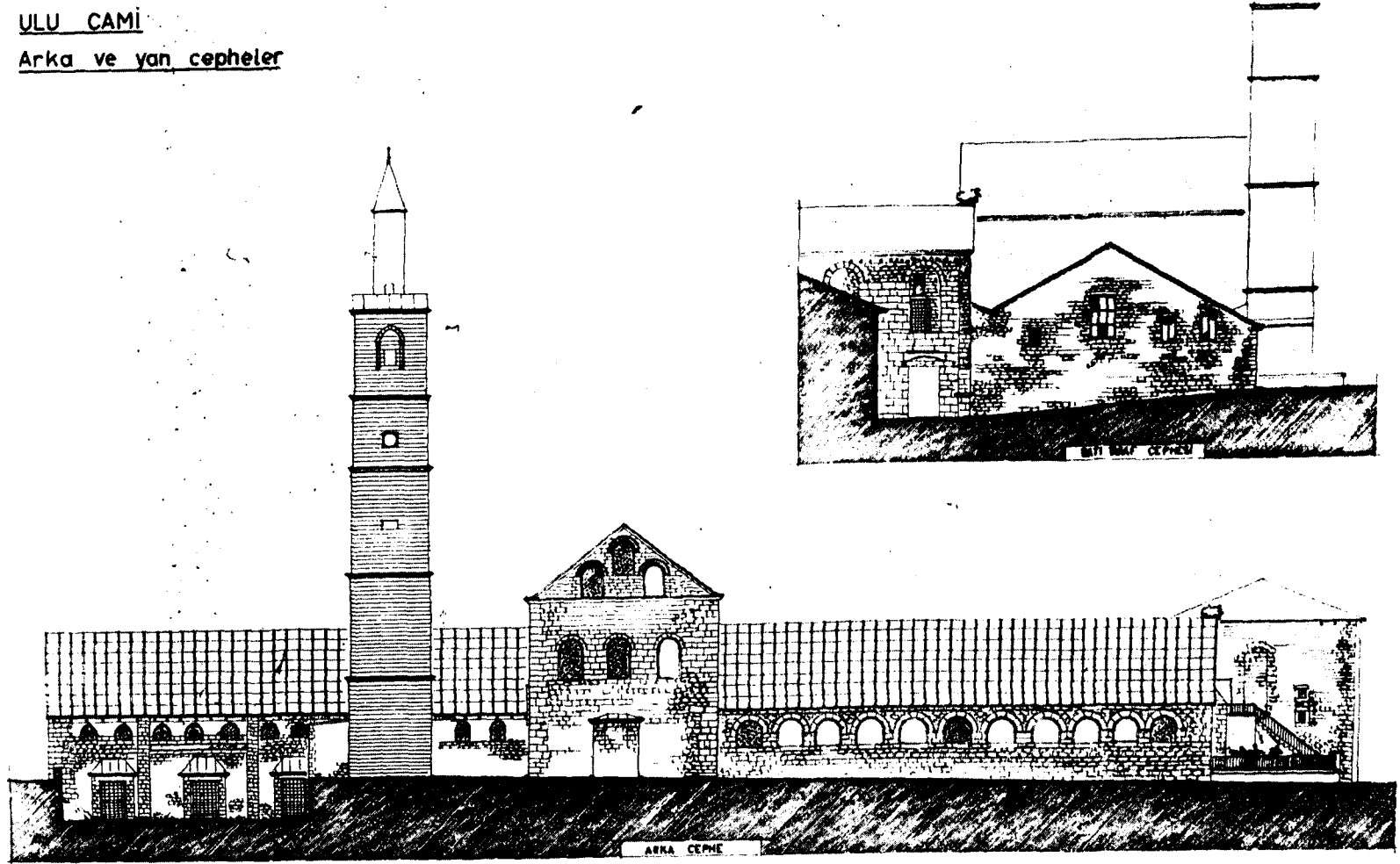

SADIRVAN DETAY KESİTİ 1/10

DIYARBAKIR - ULU CAMİ MİMARİ MANZUMESİ - RÖLÖVE. Mik. 1/100

ULU CAMİ

Arka ve yan cepheler

PLANS : 7

M. d. t.

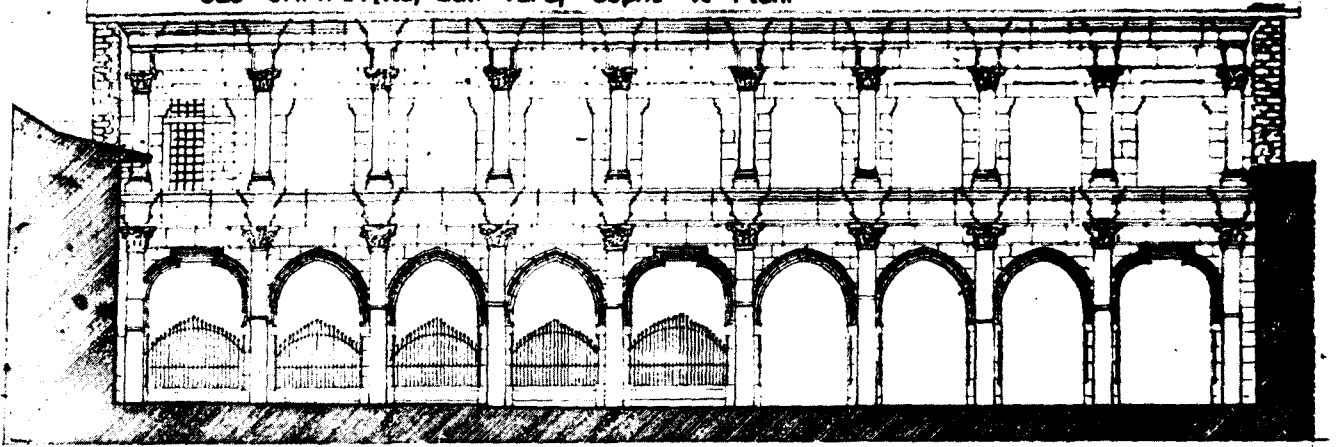
17

MAHMUT AKOK 1982

AKOK

DIYARBAKIR _ULU CAMİ MİMARİ MANZUMESİ RÖLÖVE. M. 1/30.

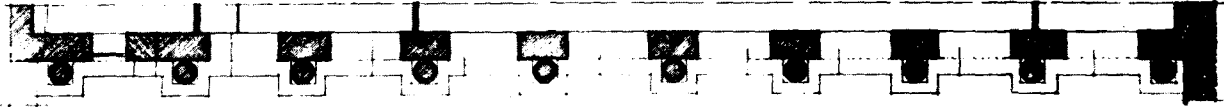
ULU CAMİ - Avlu, Batı taraf Cephe ve Plânı

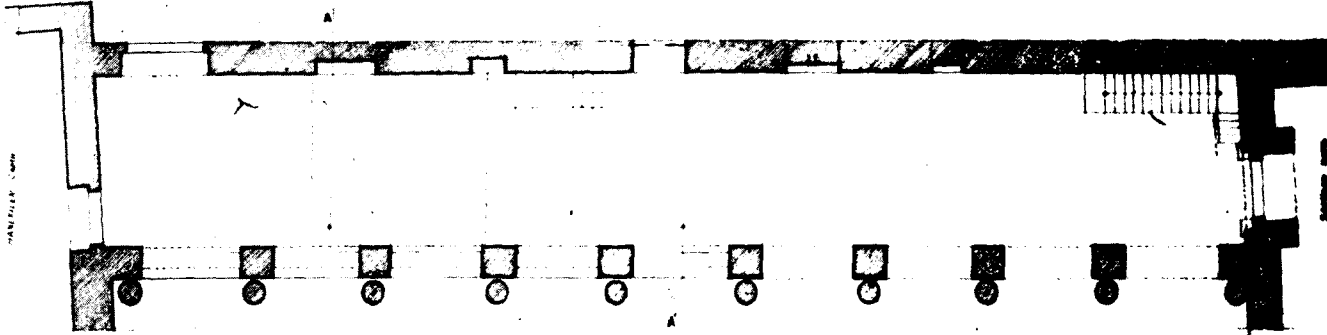
ULU CAMİ

CEPHE

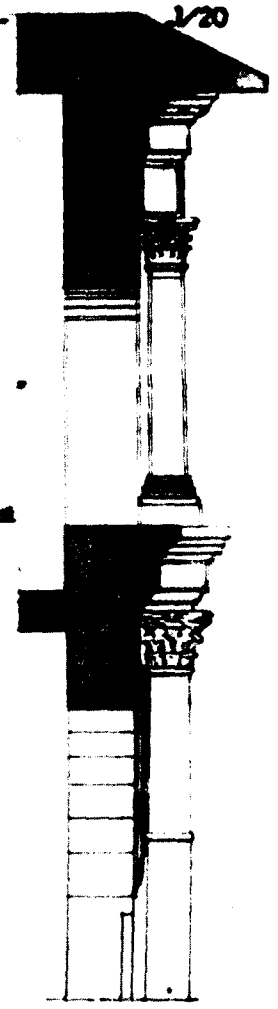
SARAY ÇATI

ÜST KOLONLU KISIM PLANI

ALT KISIM PLANI

1/20

GENEL MİMARİ MANZUMESİ
ULU CAMİ

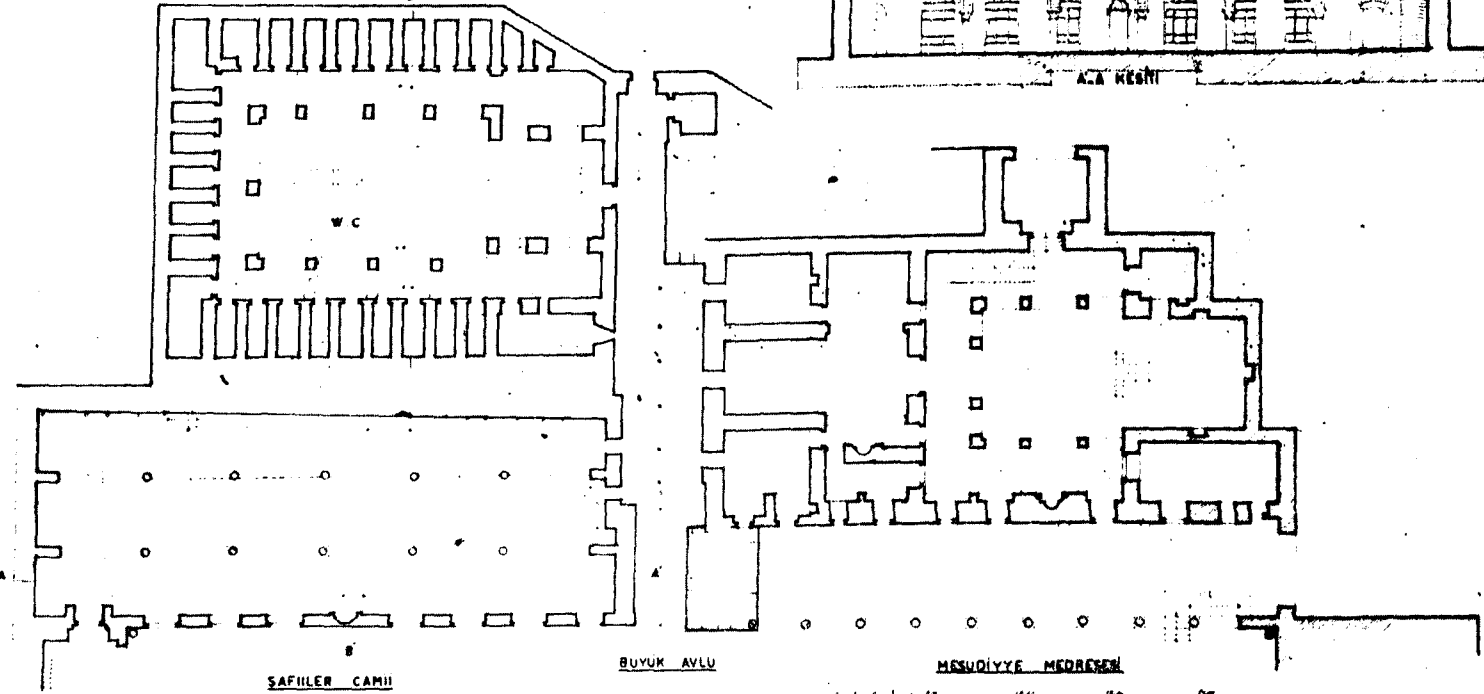
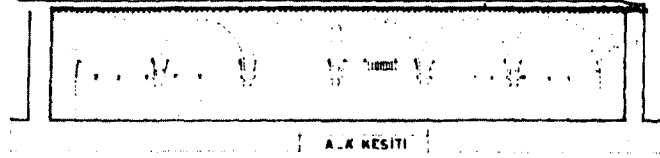
1/30

DİYARBAKIR _ ULU CAMİ MİMARİ MANZUMESİ _RÖLÖVE_ MİKYAS: 1/100

ŞAFİİLER CAMİİ, MESUDİYYE MEDRESESİ

Çevresi Plân ve Kesitleri

PLANS : 9

M/1

MAHMUT AKOK 1988

AKOK

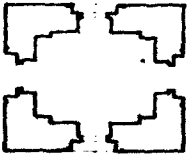
DIYARBAKIR - ULU CAMI MİMARİ MANZUMESİ. RÖLÖVE.

ULU CAMI MINARESİ

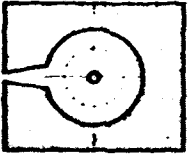
MİKYAS: 1/50. 1/10

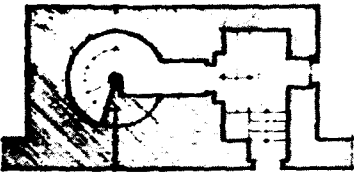
SERİFE PLAN

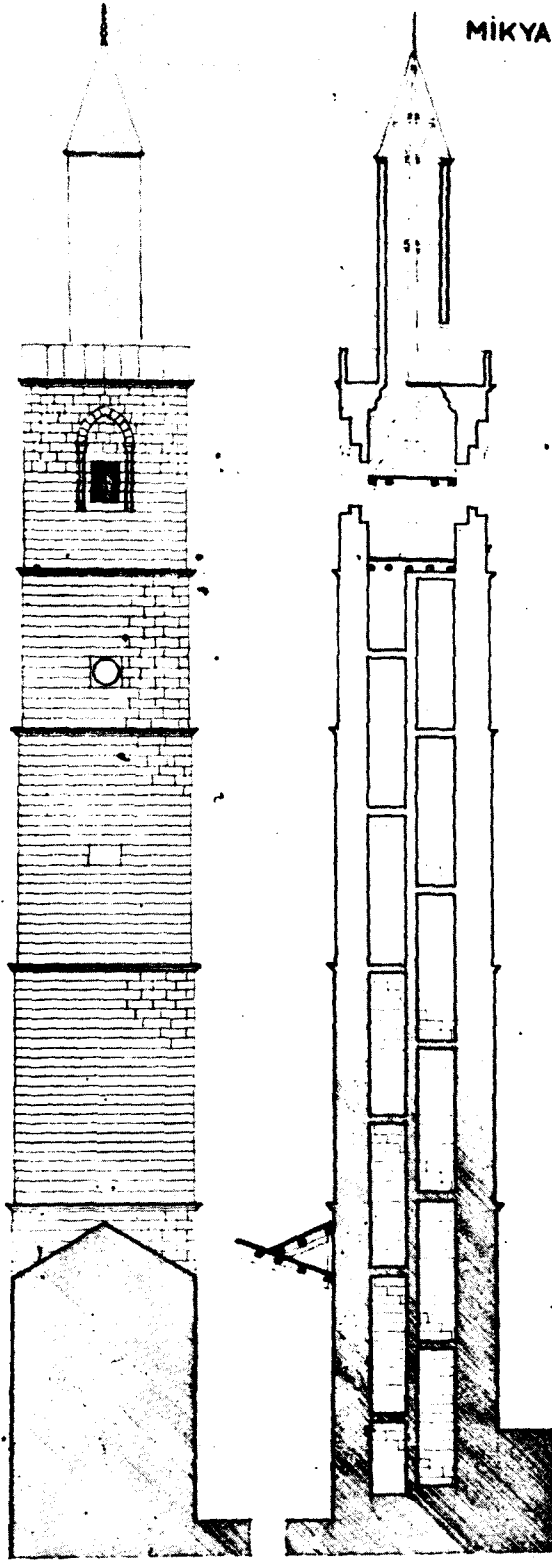
SERİFE ALTI PLAN

MİNARE GÖRÜŞÜ

ZEMİN PLAN

CAMİ CEPHESİ

A-A KESİTİ

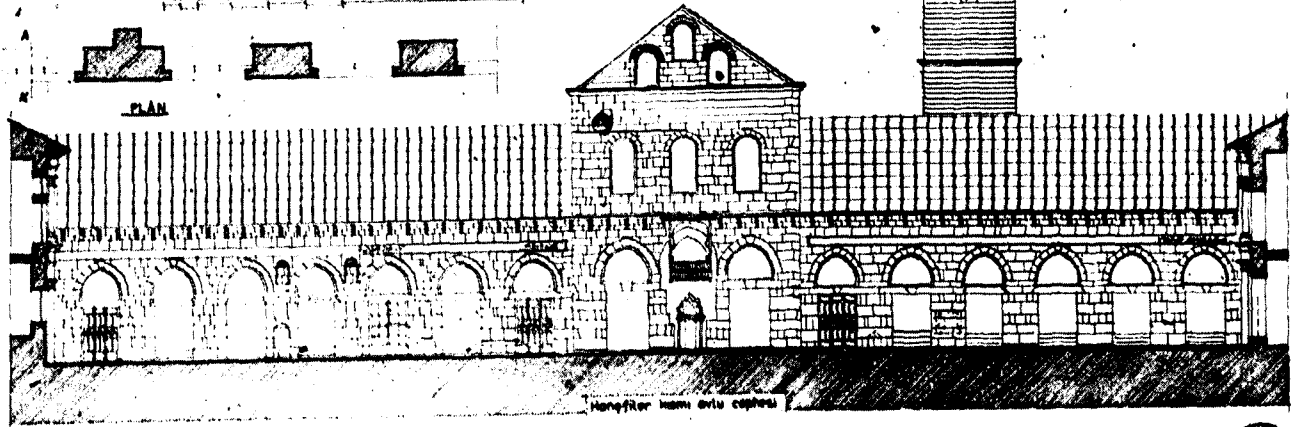
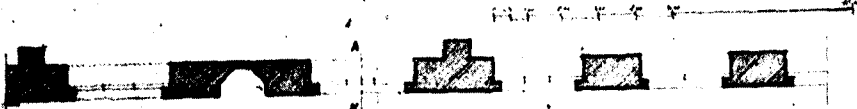
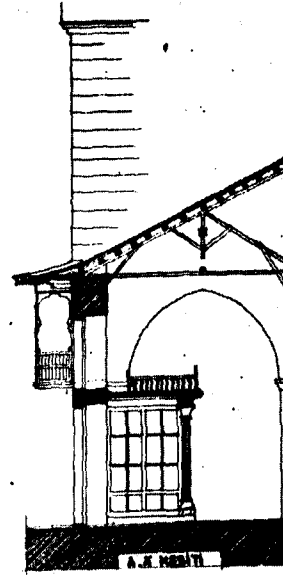
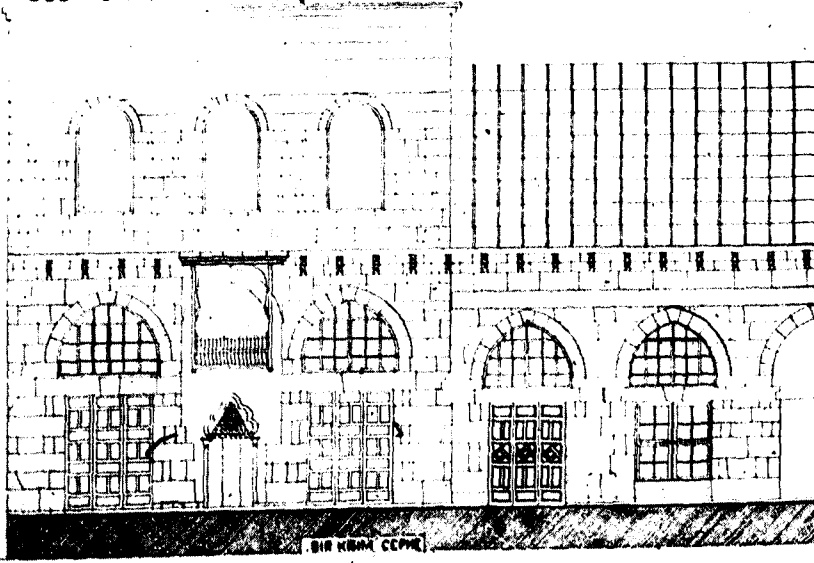
ARA KÖRÜŞÜ DETAY
1/10

MARUF AKOĞ 1987

DIYARBAKIR - ULU CAMI MİMARİ MANZUMESİ .RÖLÖVE.

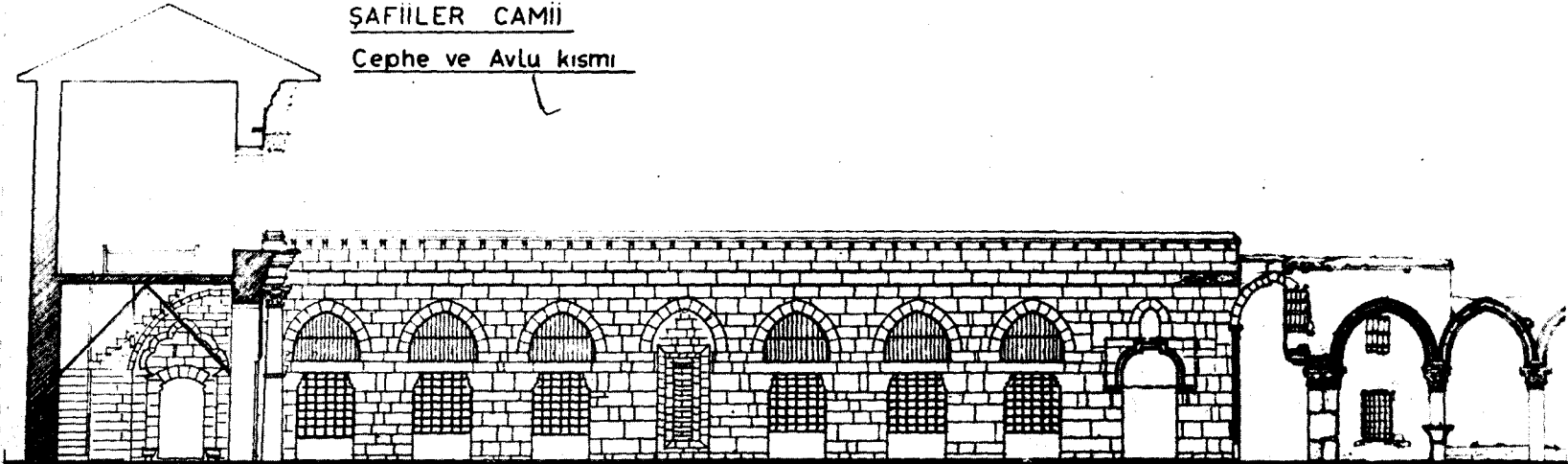
MİKYAS: 1/50. 1/100

ULU CAMI Avlu Cephesi

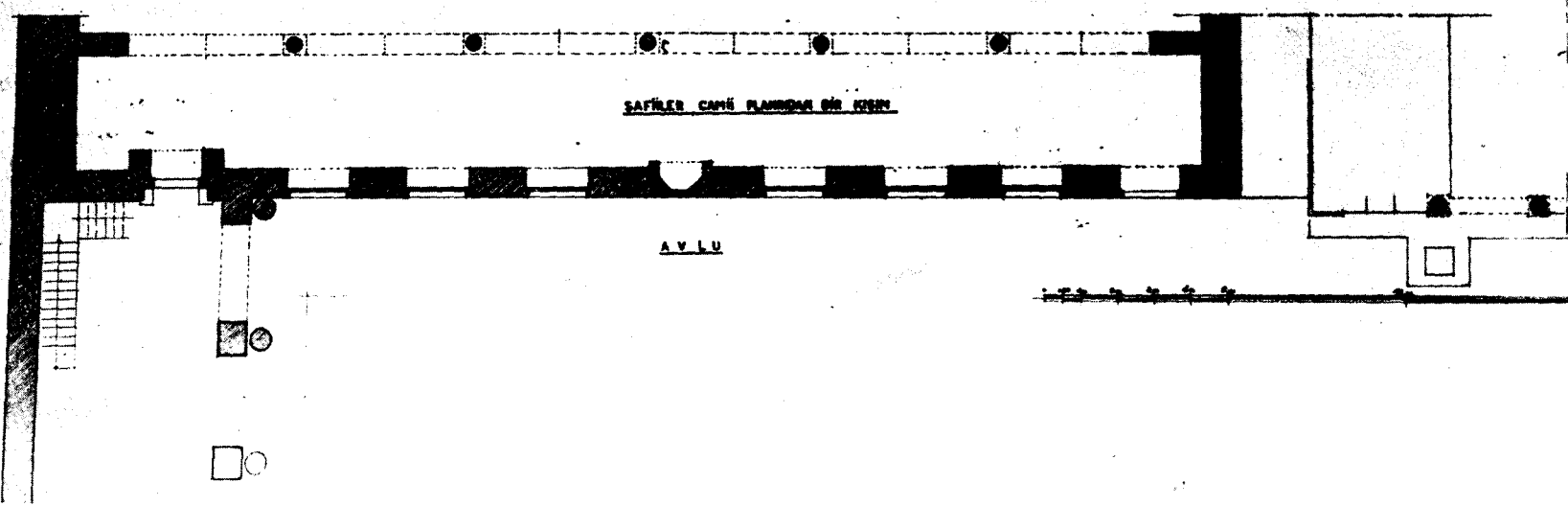

ŞAFİLER CAMİİ

Cephe ve Avlu kısmı

ŞAFİLER CAMİİ Avlu Cephesi

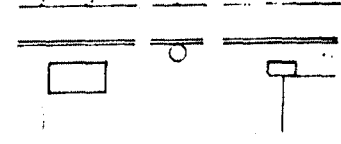
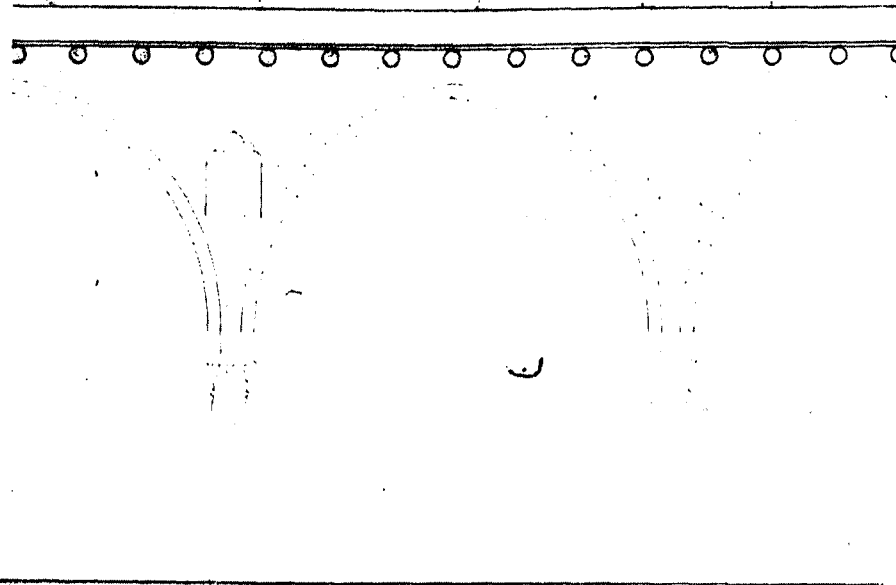
ŞAFİLER CAMİİ PLANINDA BİR KESİM

A V L U

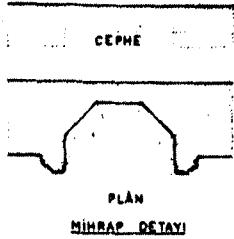
DİYARBAKIR _ ULU CAMİ MİMARİ MANZUMESİ .RÖLÖVE.

MİKYAS: 1/20

ULU CAMİ - Şafiiler Camii

DİVAR DİBİ TAS KONSOLLARI

CEPHE

PLÂN

MİHRAP DETAYI

CEPHE

MİHRAP KARSISINDAKİ KEMER ve KOLONLARIN DETAYI

A.A Keah

A

PLÂN

A

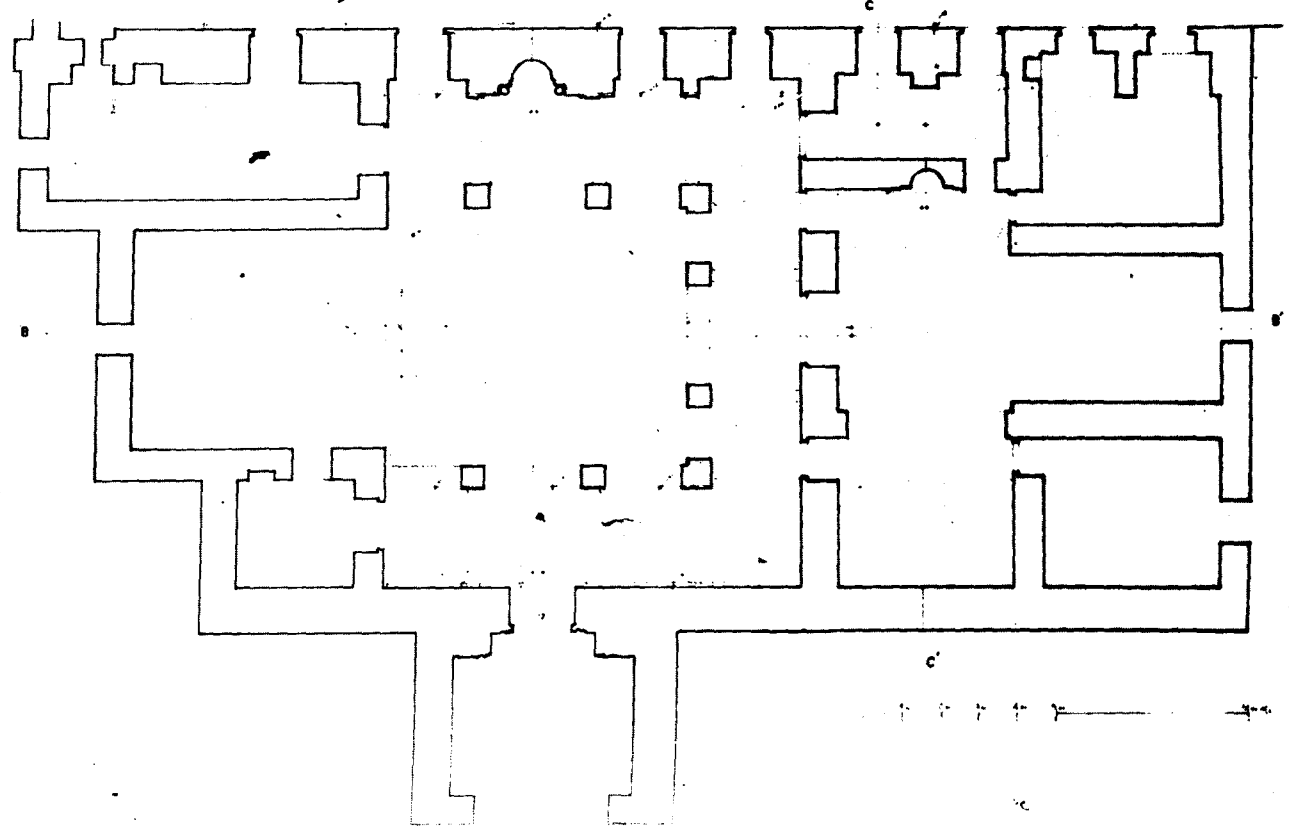
DİYARBAKIR - ULU CAMI MİMARİ MANZUMESİ - ROLOVE.

MIKYAS : 1/50

MESUDİYYE MEDRESESİ

Zemin kat Plân

CAMI AYLIĞI

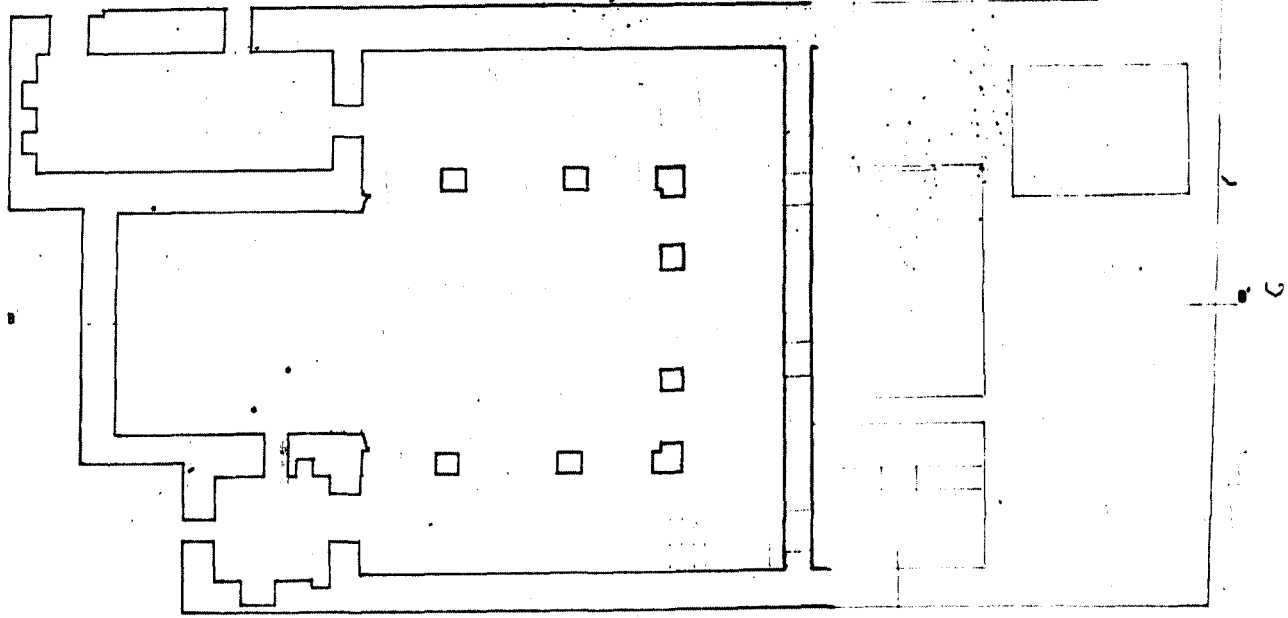

DIYARBAKIR _ ULU CAMI MİMARİ MANZUMESİ _ RÖLÖVE.

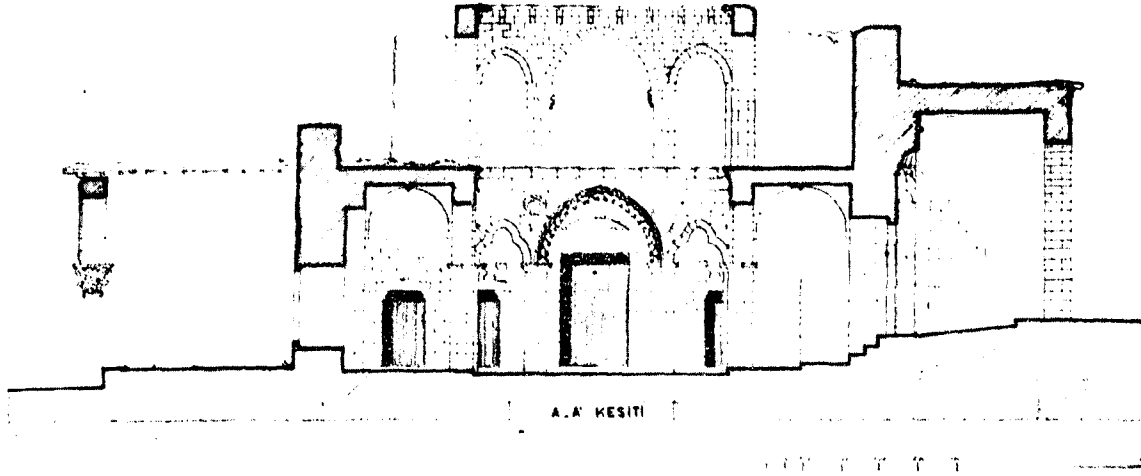
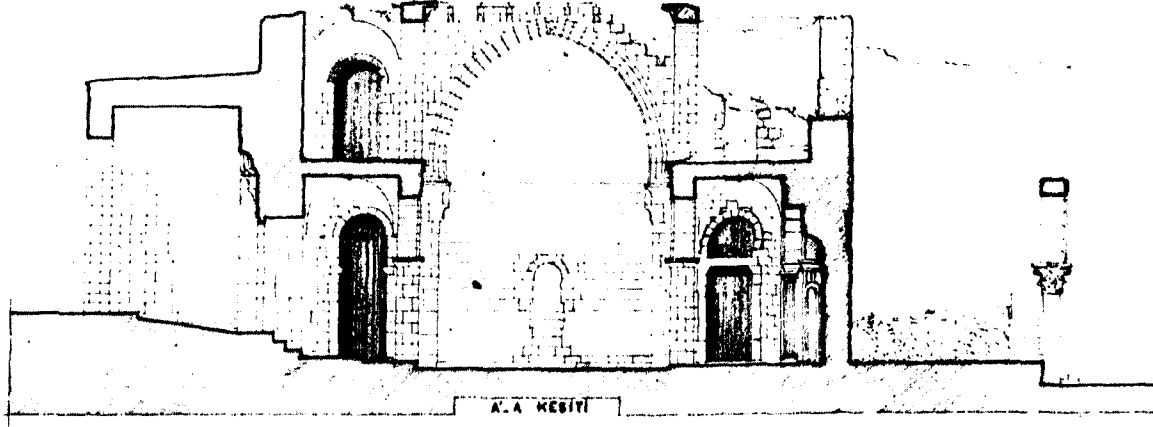
MİKYAS: 1/50

MESUDİYYE MEDRESESİ

Üst kat Planı

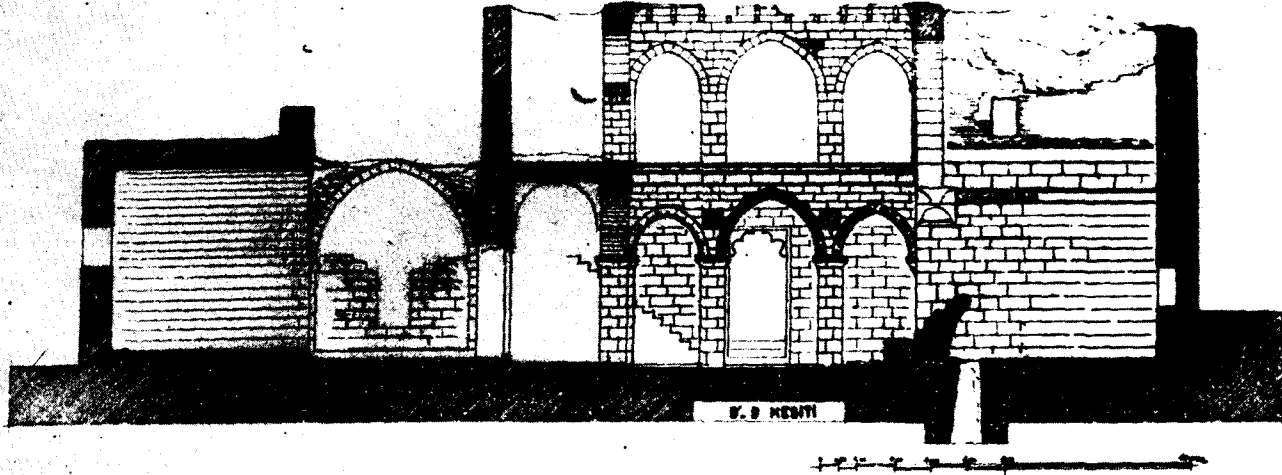
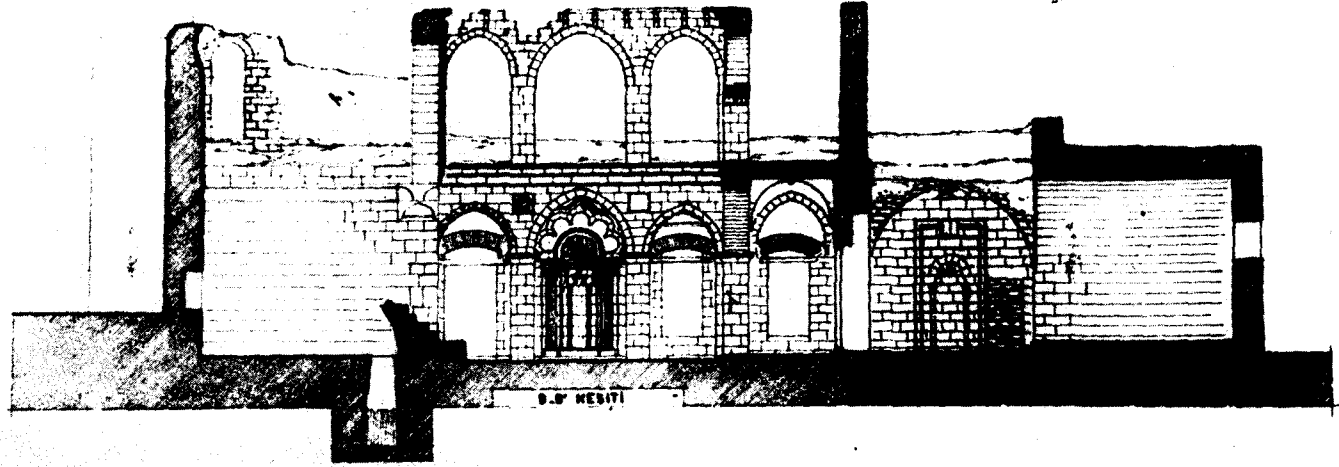

DİYARBAKIR ULU CAMİ MİMARİ MANZUMESİ RÖLÖVE MİKYAS: 1/50
MESUDIYYE MEDRESESİ KESİTLERİ

DIYARBAKIR ULU CAMI MİMARİ MANZUMESİ .RÖLÖVE. MİKYAS: 1/50

MESUDİYYE MEDRESESİ KESİTLERİ

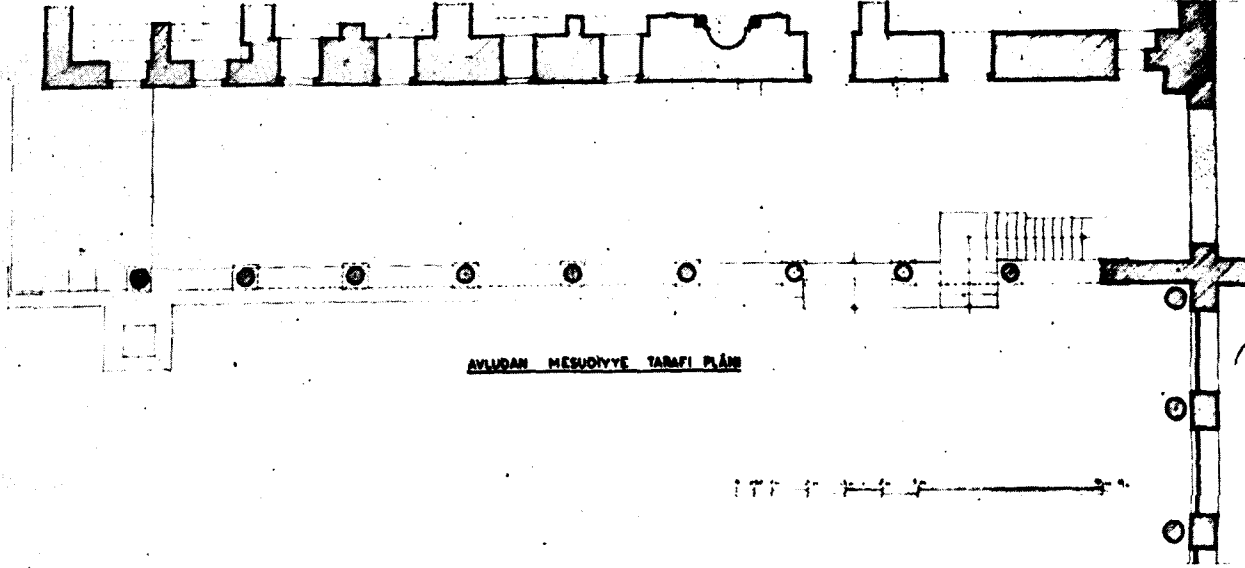
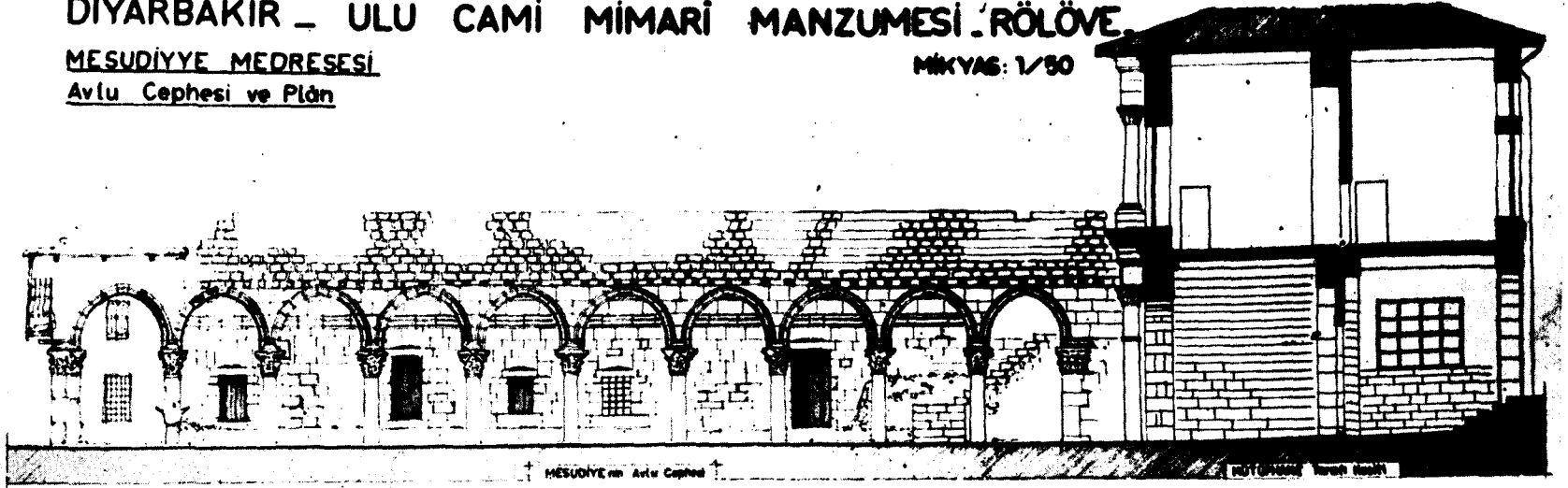

DIYARBAKIR - ULU CAMİ MİMARİ MANZUMESİ RÖLÖVE.

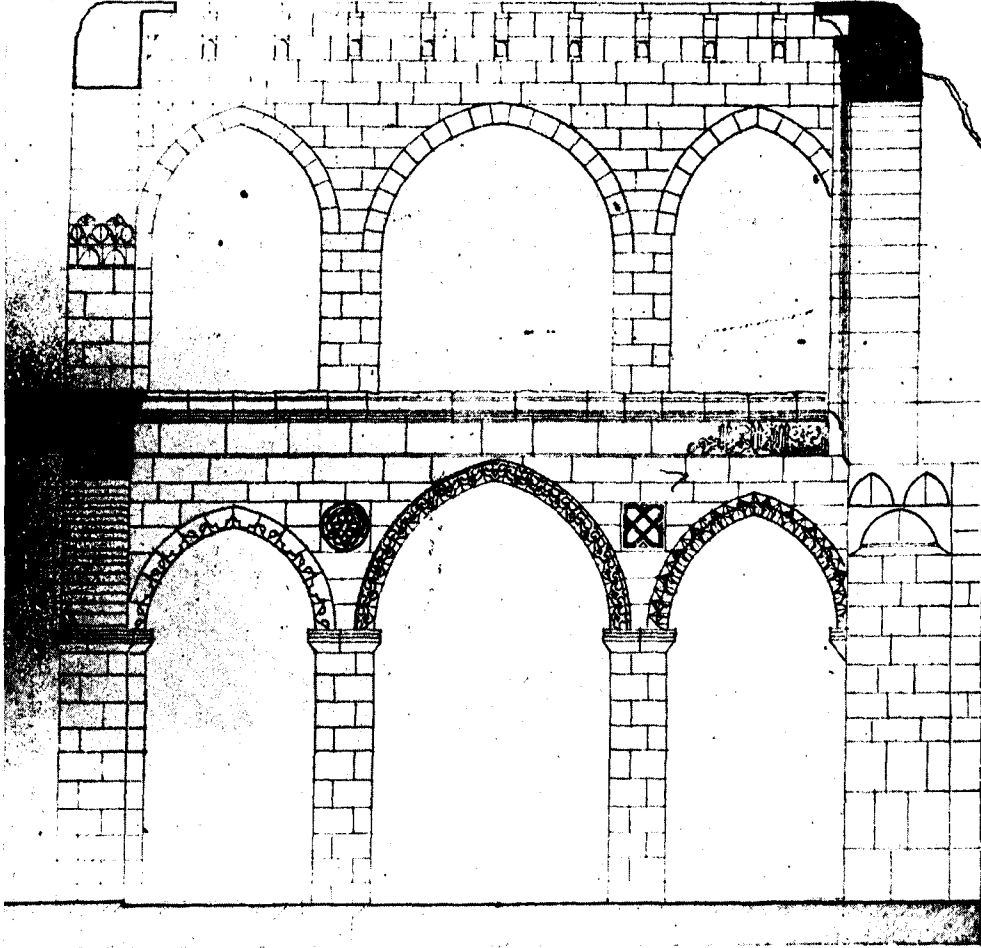
MESUDİYYE MEDRESESİ

Avlu Cephesi ve Plân

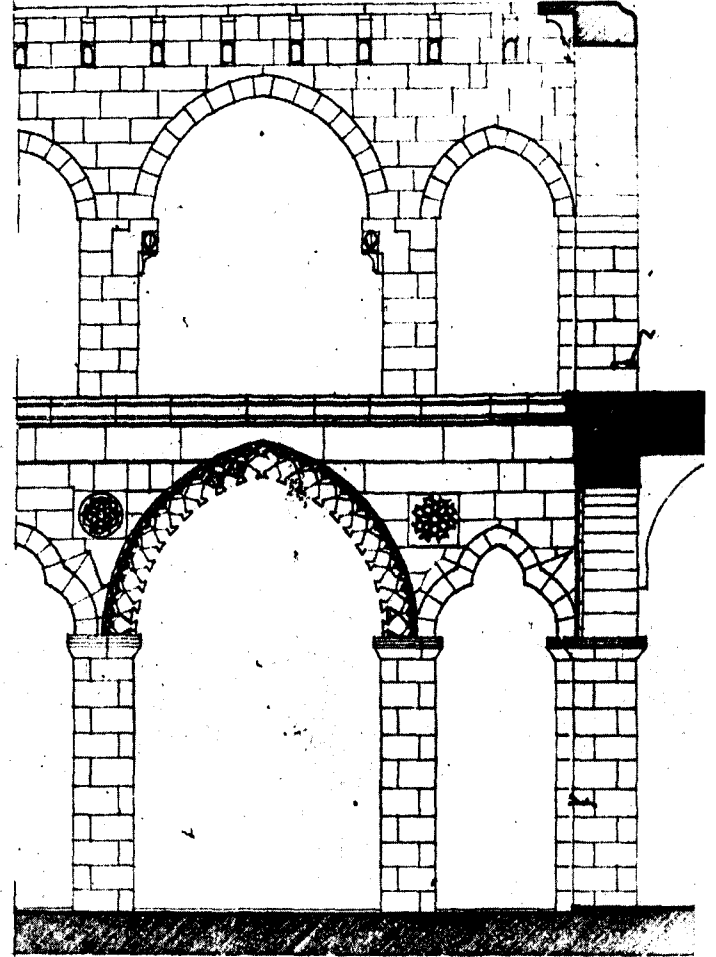
MİKYAS: 1/50

DIYARBAKIR - ULU CAMI MİMARİ MANZUMESİ .RÖLÖVE. M.K. 1/20
MESUDİYYE MEDRESESİ REVAK DETAYLARI

KUZEY TARAF REVAKLARI

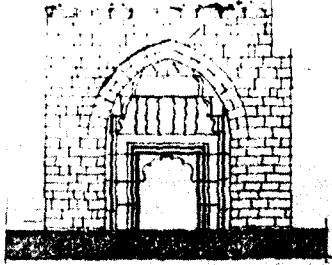

BATI TARAF REVAKLARI

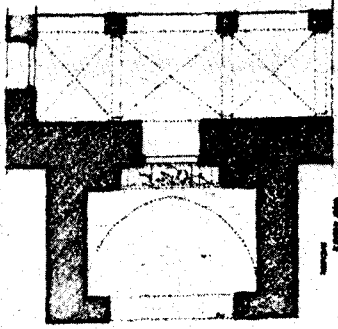
DIYARBAKIR - ULU CAMI MİMARİ MANZUMESİ -RÖLÖVE- MİK. 1/50 -1/20

MESUDIYYE MEDRESESİ DETAYLARI:

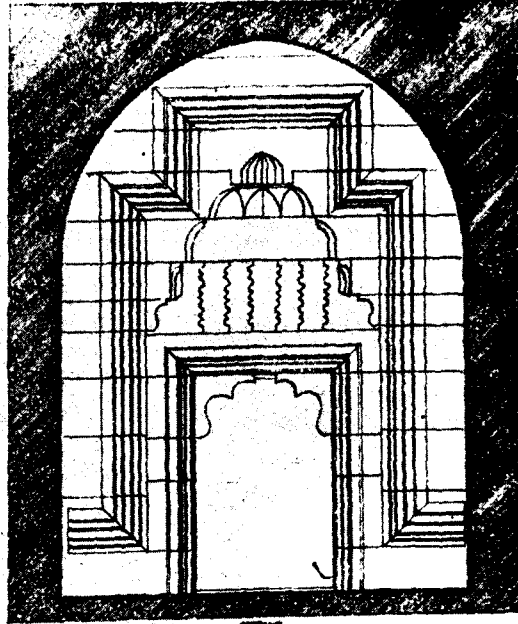
PLANS : 20

ŞİŞİN İZMİRİ KISMI

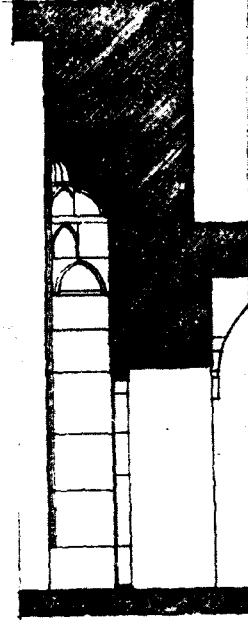
PLÂN 1/50

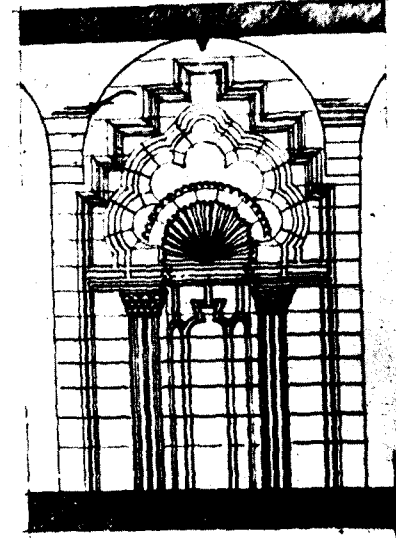
ŞİŞE

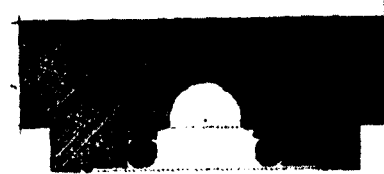
PLÂN
CUMLE KAPISI

A.A. İZMİRİ

ŞİŞE

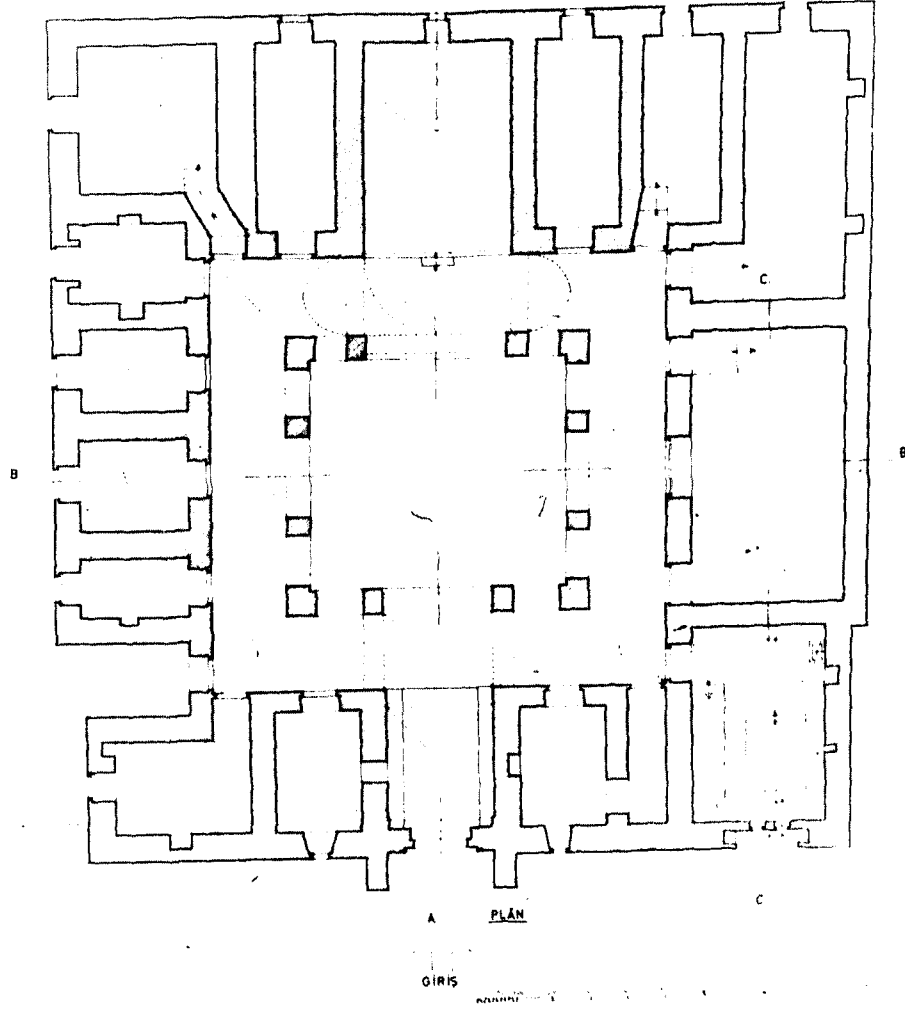

PLÂN
BEYAZLI KISIMININ İZMİRİ

DİYARBAKIR - ULU CAMİ MİMARİ MANZUMESİ - RÖLÖVE -

MIK : 1/50

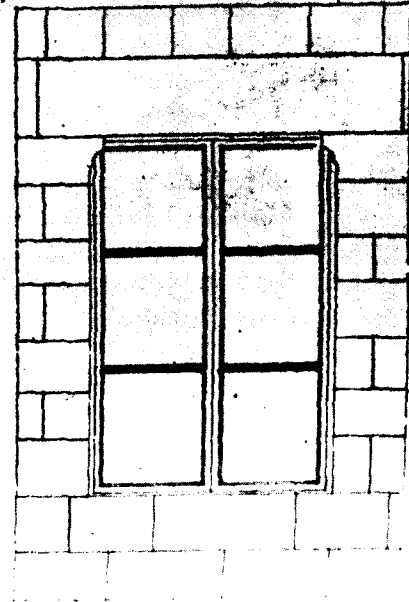
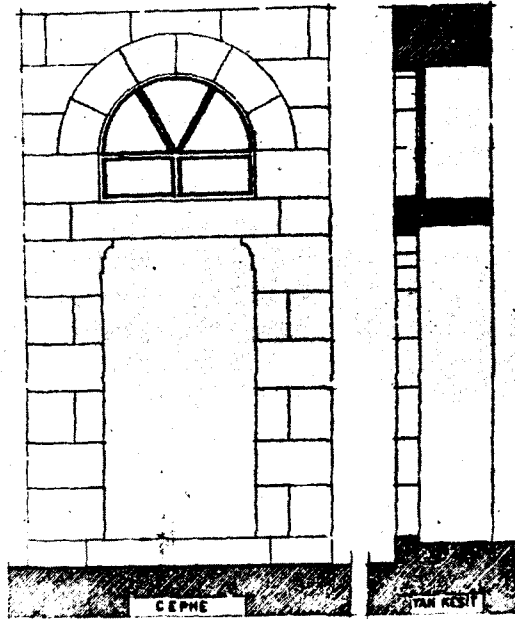
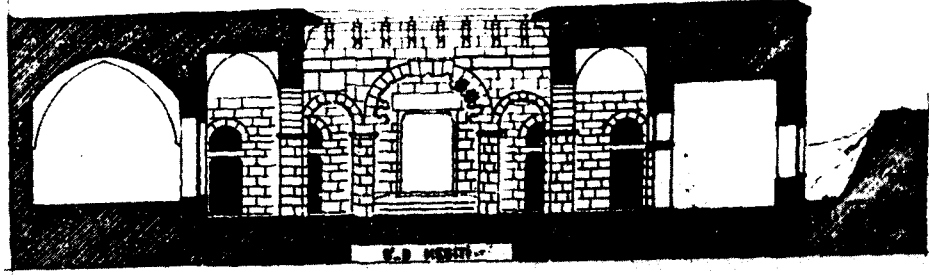
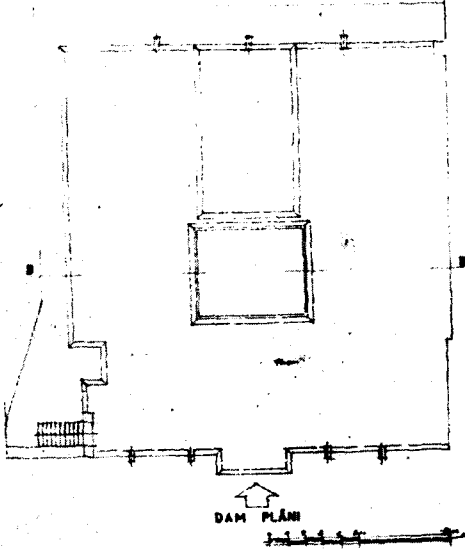
ZİNCİRİYE MEDRESESİ

DIYARBAKIR - ULU CAMİ MİMARİ MANZUMESİ .RÖLÖVE. MİKYAS: 1/10 .1/50.1/K

ZİNCİRİYE MEDRESESİ

Dam Plânı, Kesit ve Kapı, Pencere Detayı

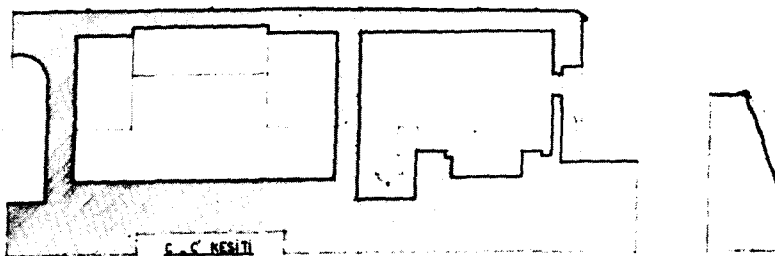
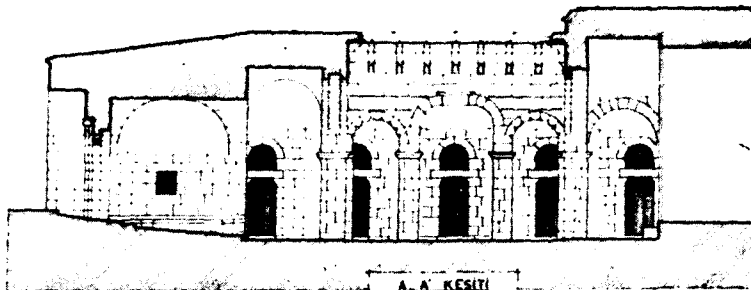
BÜYÜK İNCE PENCERE
1/10

DIYARBAKIR - ULU CAMİ MİMARİ

ZİNCİRİYE MEDRESESİ

Kesit ve Cephe

PLANŞ : 22

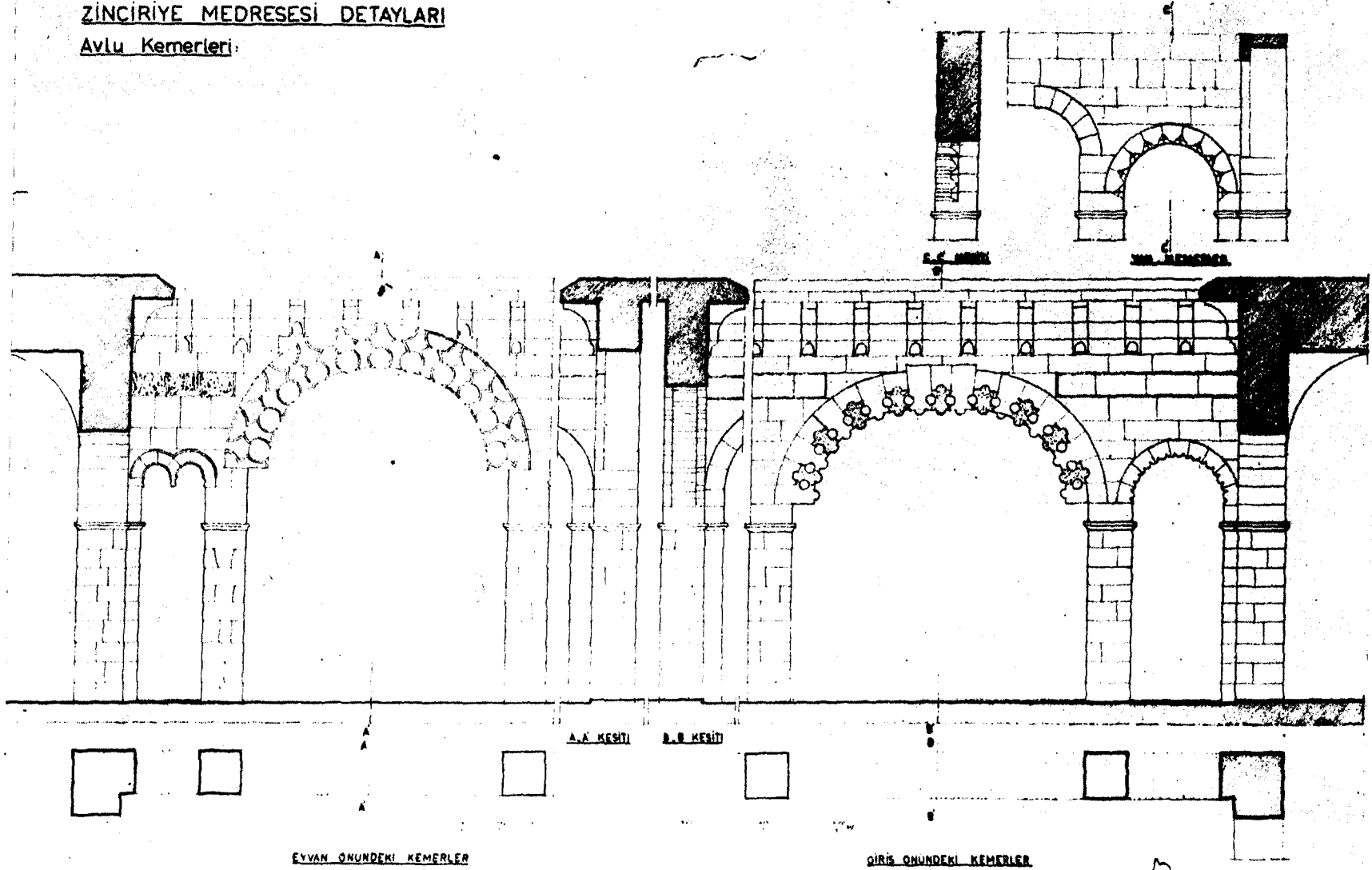

DİYARBAKIR _ ULU CAMİ MİMARİ MANZUMESİ .RÖLÖVE.

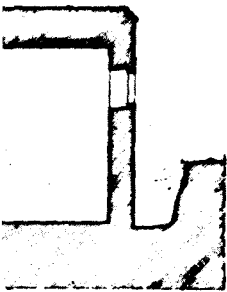
MİK: 1/20

ZİNCİRİYE MEDRESESİ DETAYLARI

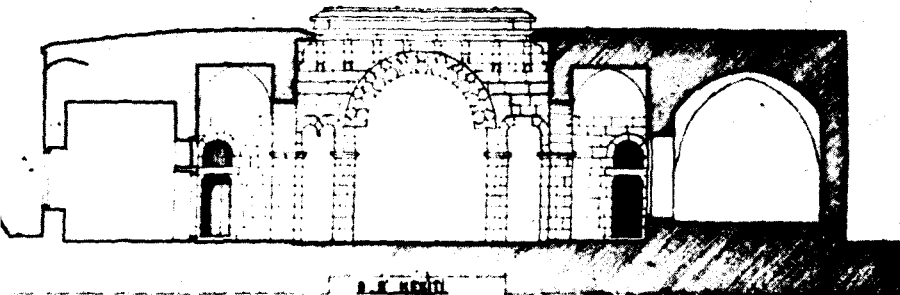
Avlu Kemerleri:

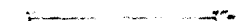
MANZUMESI RÖLÖVE. Mik. 1/50

RAJ. CEFVSI

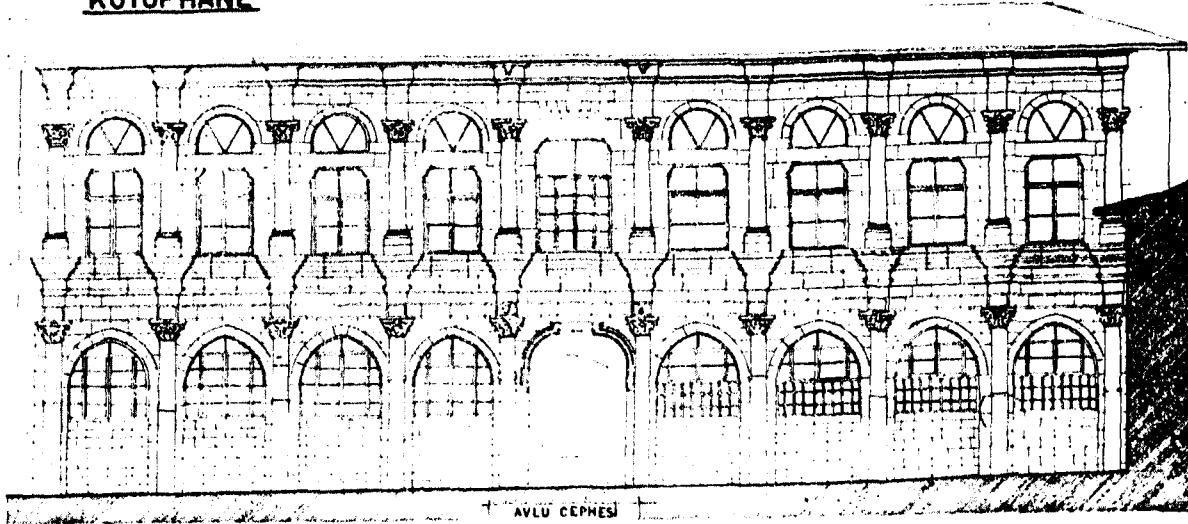

R. E. KORTI

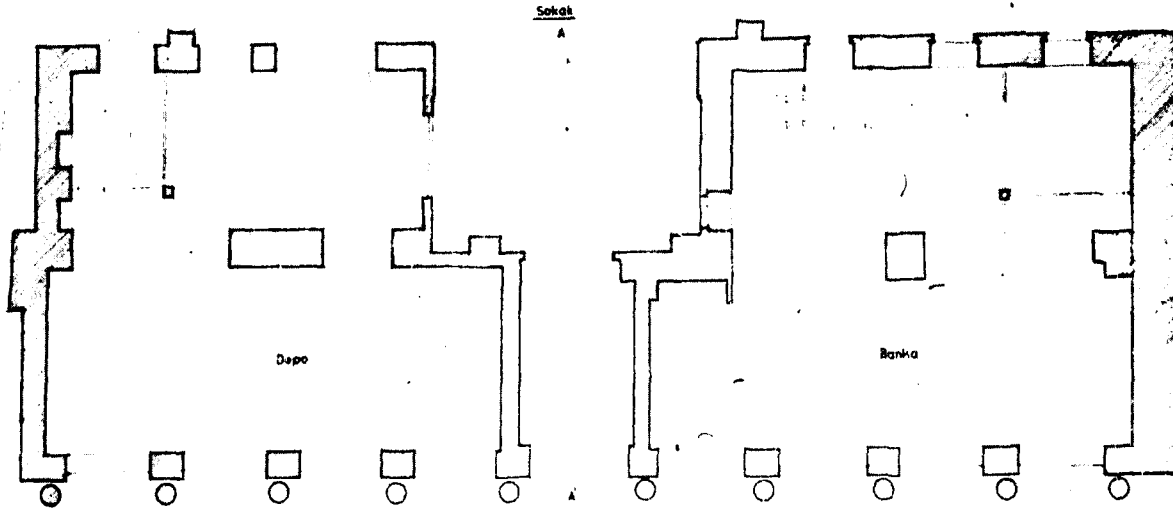

DIYARBAKIR - ULU CAMI MİMARİ MANZUMESİ RÖLÖVE. M. 1/50 -
KÜTÜPHANE

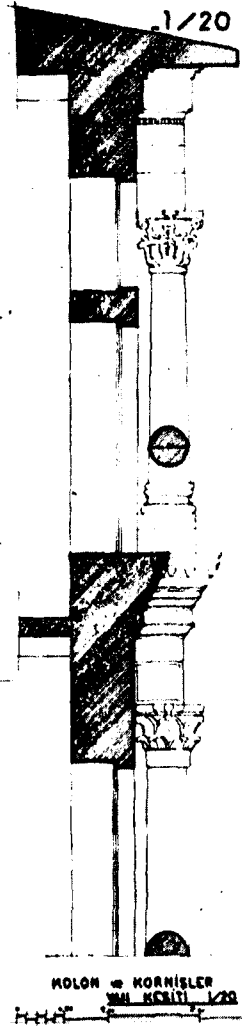
1/20

AVLU CEPHESİ

ZEMİN KAT PLANI
AVLU

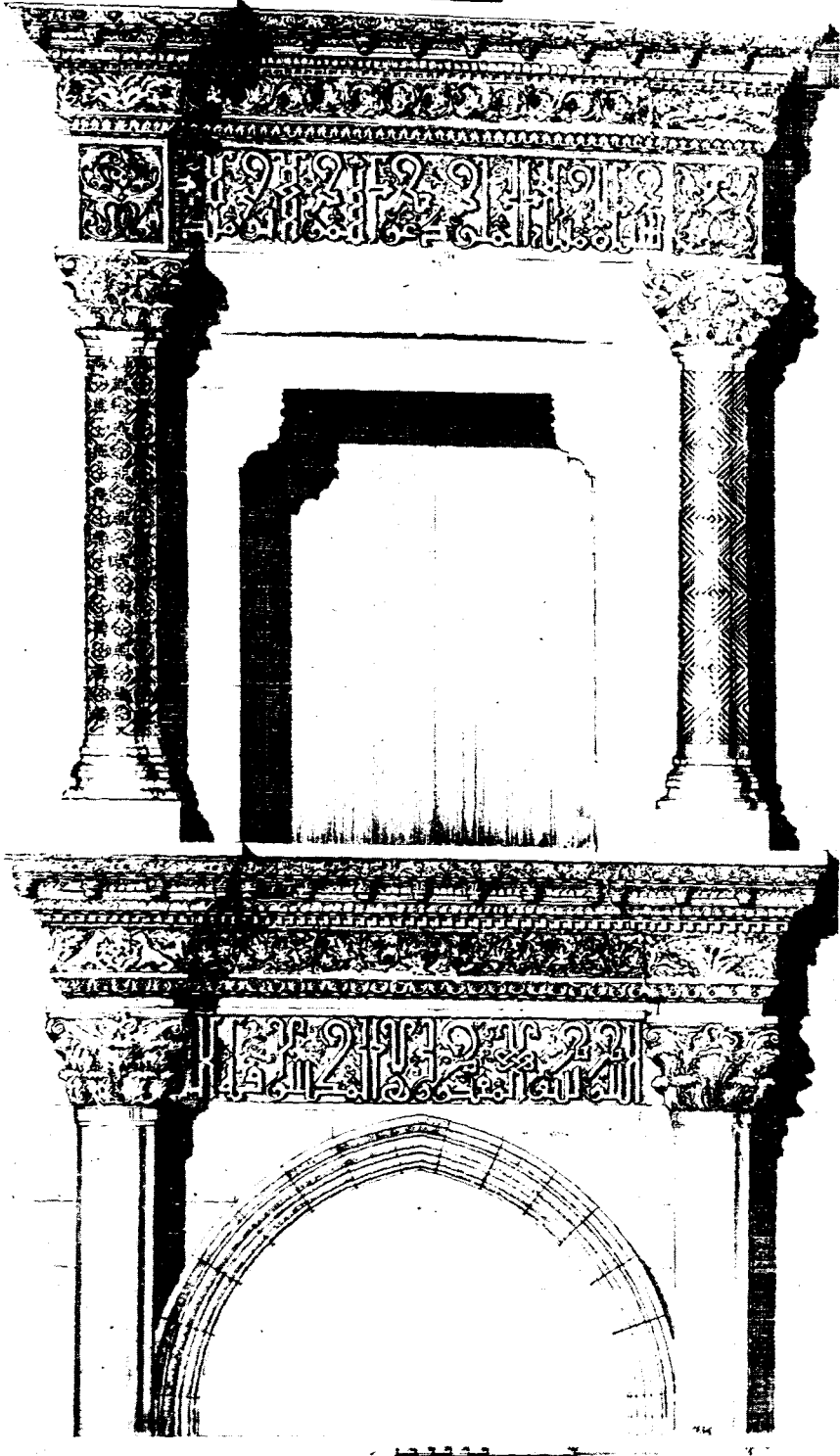
MOLON - KORNİŞLER
MİN. KORNİŞ

DIYARBAKIR . ULU CAMİ MİMARİ MANZUMESİ . RÖLÖVE .

SARI ABDURRAHMAN Ps. KİTAPLIĞI TARAFI

Avlu cephesinden bir kısım

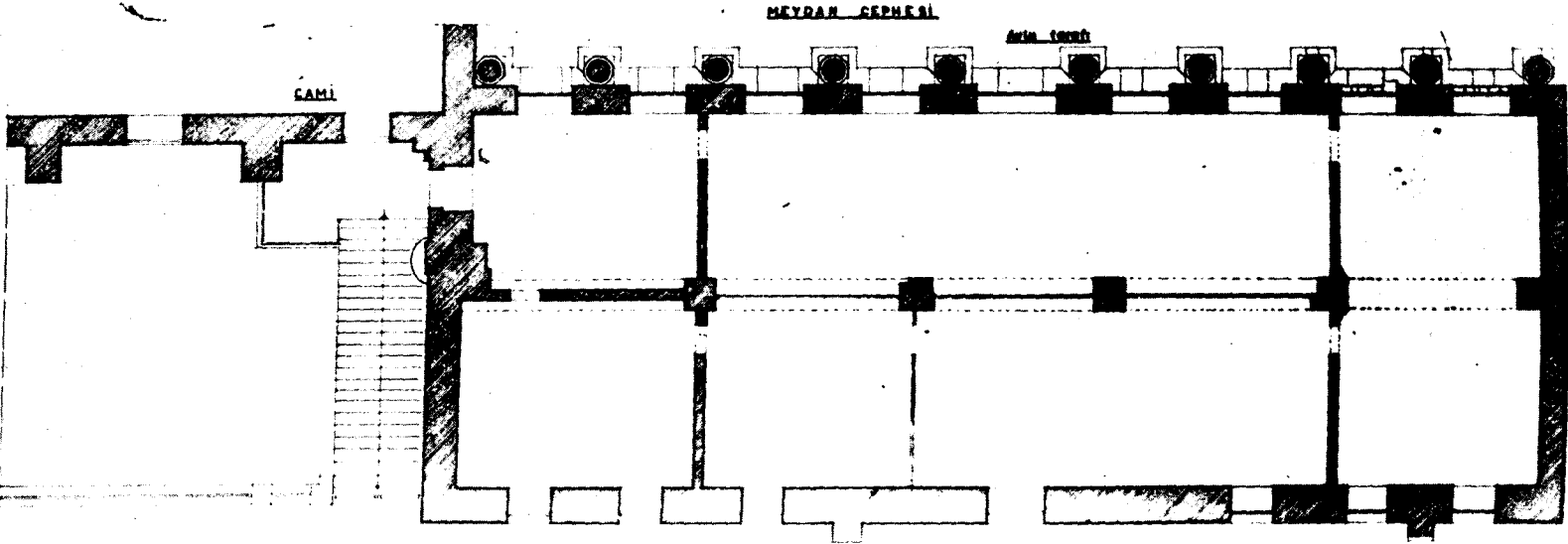
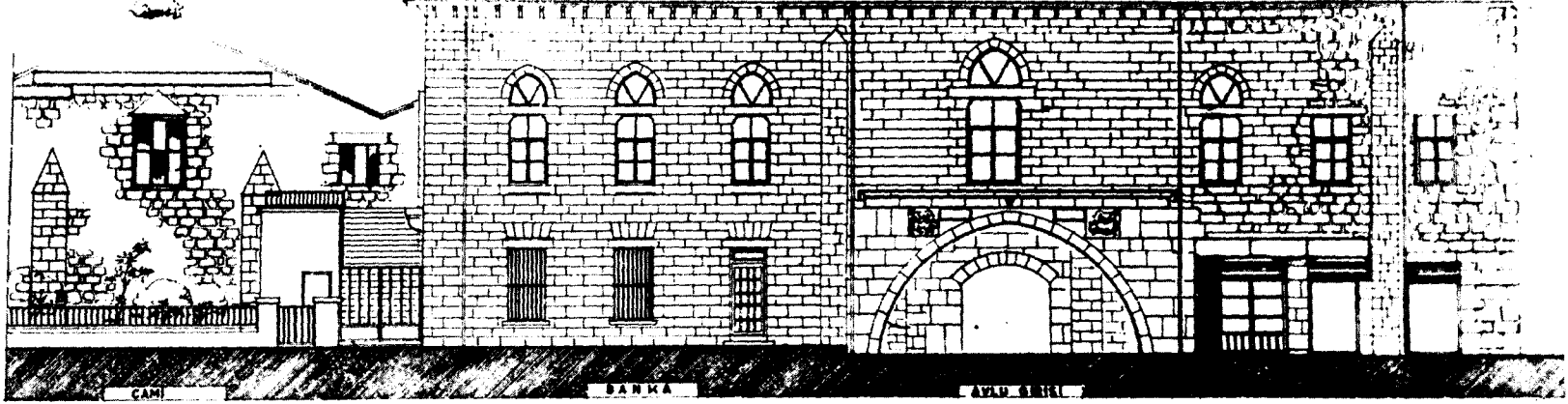
Mik. 1/10

DİYARBAKIR - ULU CAMİ MİMARİ MANZUMESİ - RÖLÖVE. MİKYAS: 1/50

KÜTÜPHANE BİNASI

Üstkat Plâni ve cadde cephesi

DIYARBAKIR ULU CAMI MİMARİ MANZUMESİ

ROL

ŞİMİ KUTUPHANE TARAFI

Avlu cephesinden bir kısım Mik. 1/10

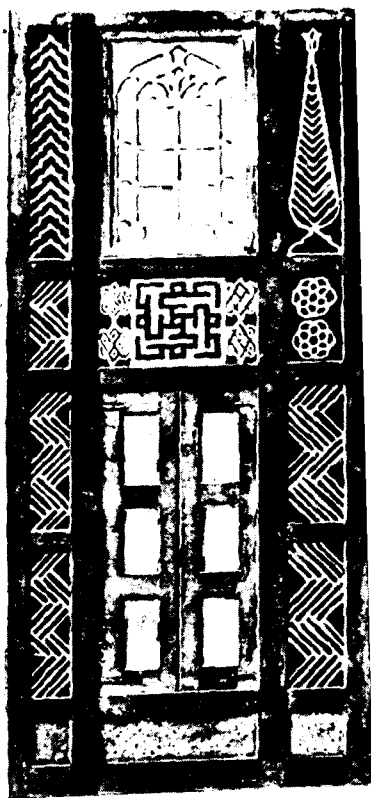

DIYARBAKIR MIMARİ

1. 19
2. 1911-1912

PLANŞ : 30

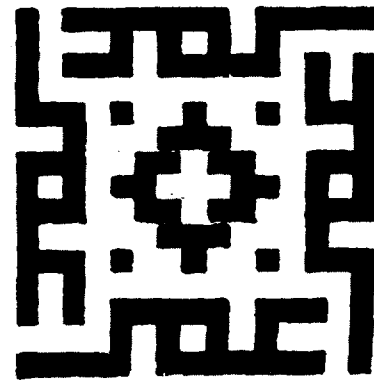
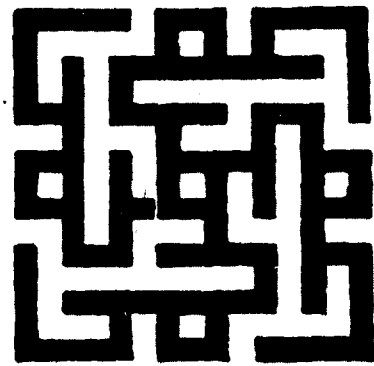
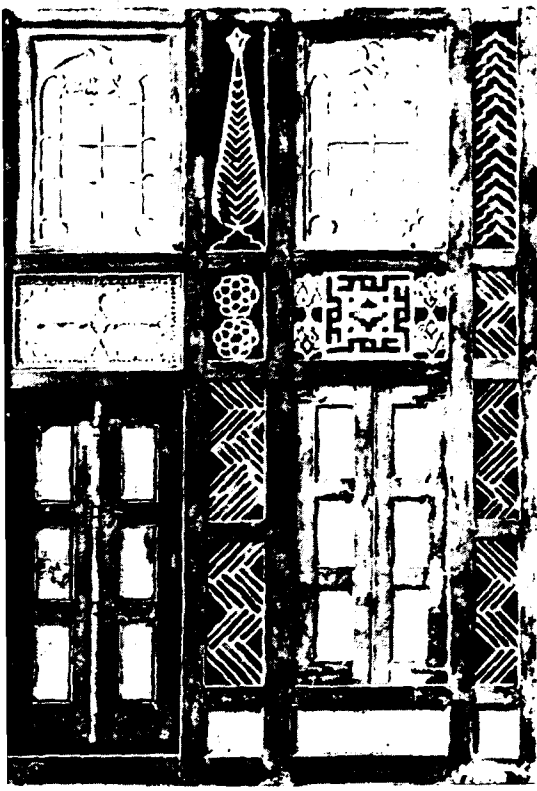
Res. 1 — Diyarbakir Ulu Camii harim kısmından mihrap ve minberin görünüşü

Res. 2 — Diyarbakir Ulu Camii harim kısmı kârgir mihrabı

MANZUMESI ROLOVE

Pasa ...

Res. 3 — Diyarbakir Ulu Camii mihrap arkası yüzü (hatı taraf ucu)

Res. 4 — Diyarbakir Ulu Camii harım kısmındaki ahşap müezzin mahfeli

Res. 5 — Diyarbakır Ulu Camii harım kısmındaki ahşap müezzin mahfeli (H. 1124 tarihinde yapılmıştır.)

Res. 6 — Diyarbakır Ulu Camii avlusundan ahşap mukebbiresi

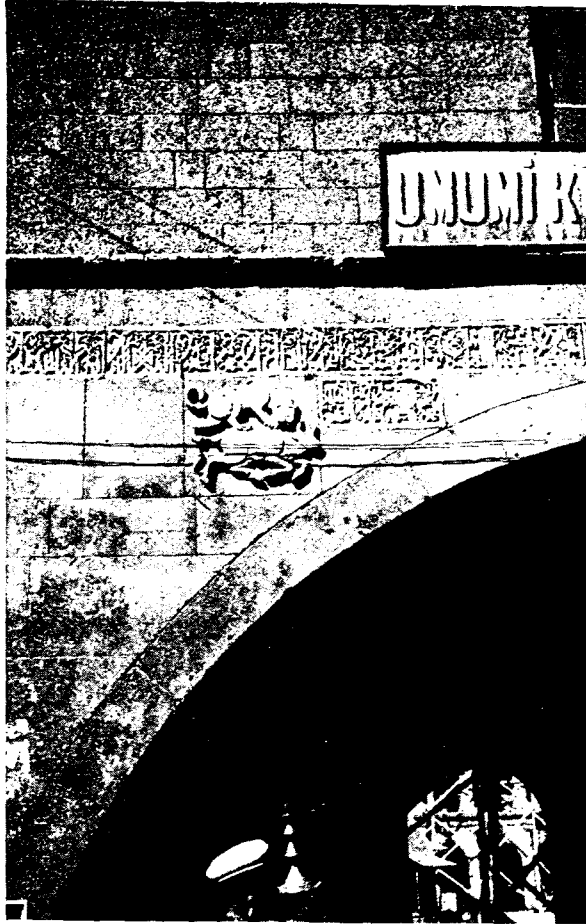
Res. 7 — Diyarbakir Ulu Camii avlusundaki şadırvan, namazgâh ve çevresi

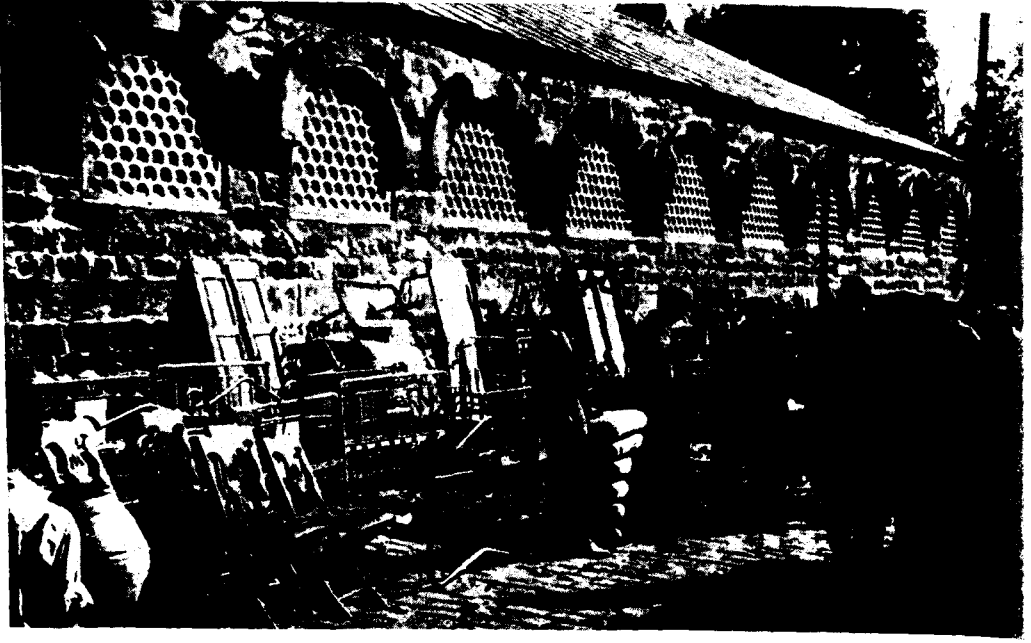
Res. 8 — Diyarbakir Ulu Camii çarşı yüzündeki esas giriş kısmı.

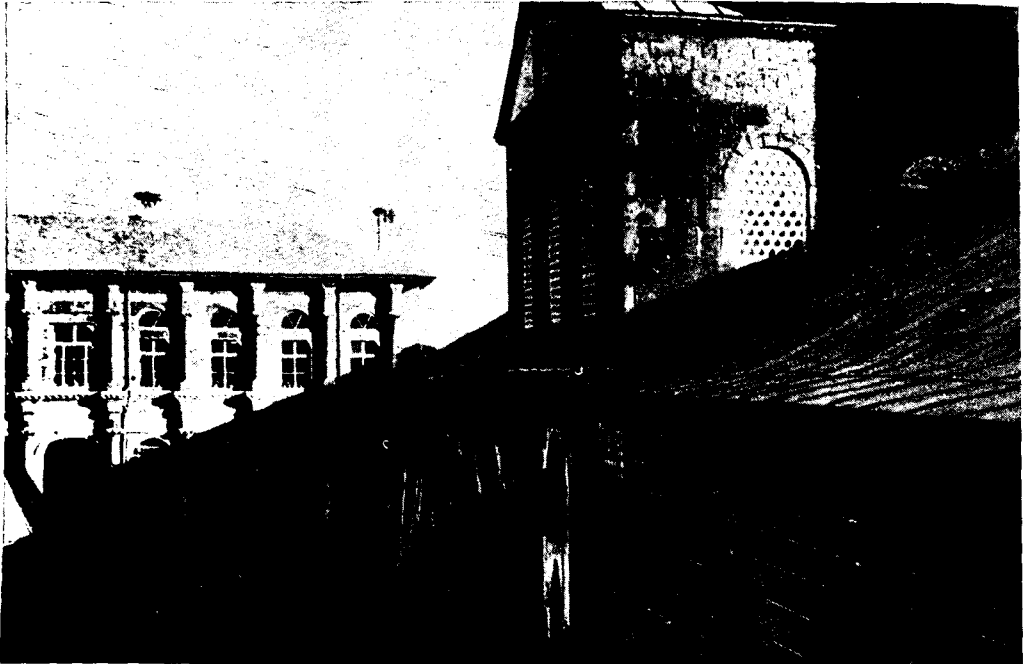
Res. 9 -- Diyarbakır Ulu Camii doğu tarafındaki esas giriş kısmı

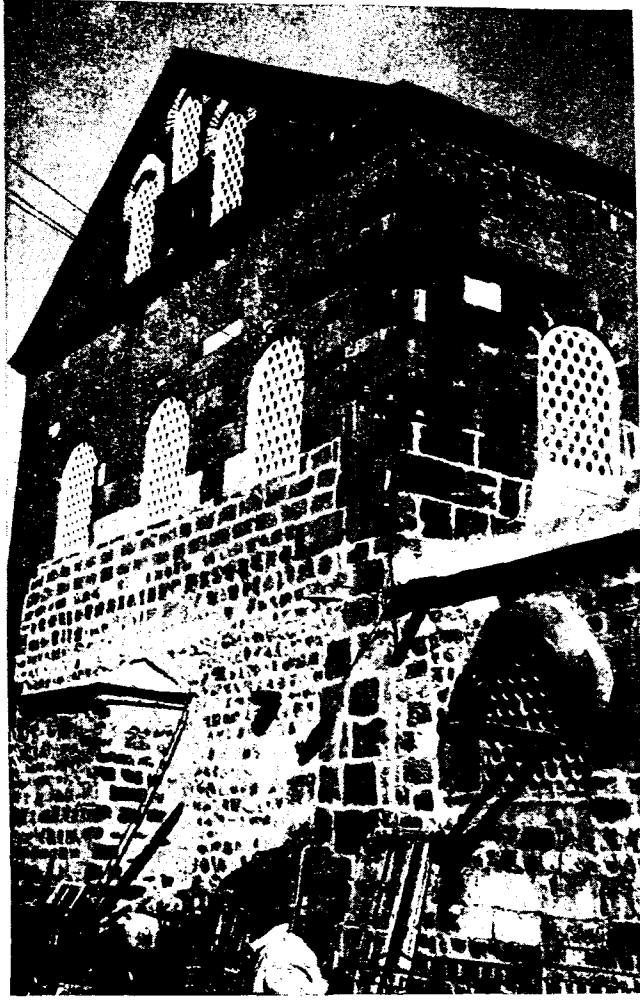
Res. 10 -- Diyarbakır Ulu Camii çarşı tarafındaki esas giriş kemerinin yüzü

Res. 11 — Diyarbakir Ulu Camii, mihrap arkası yüzü. Doğu taraf ucu)

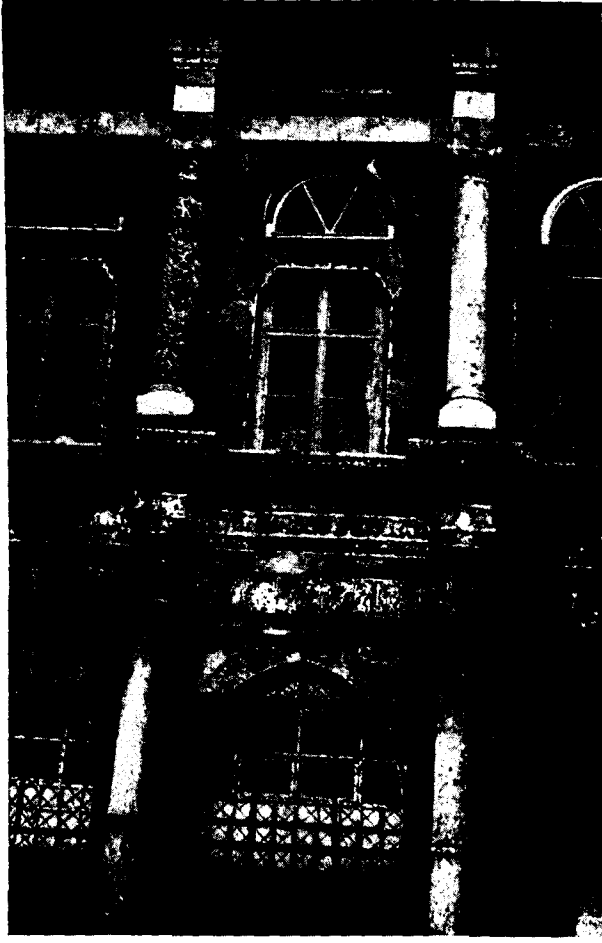
Res. 12 — Diyarbakir Ulu Camii avlu yüzlerinden doğu - güney köşesinin görünüşü.

Res. 13 — Diyarbakir Ulu Camii güney yüzünden mihrap arkası

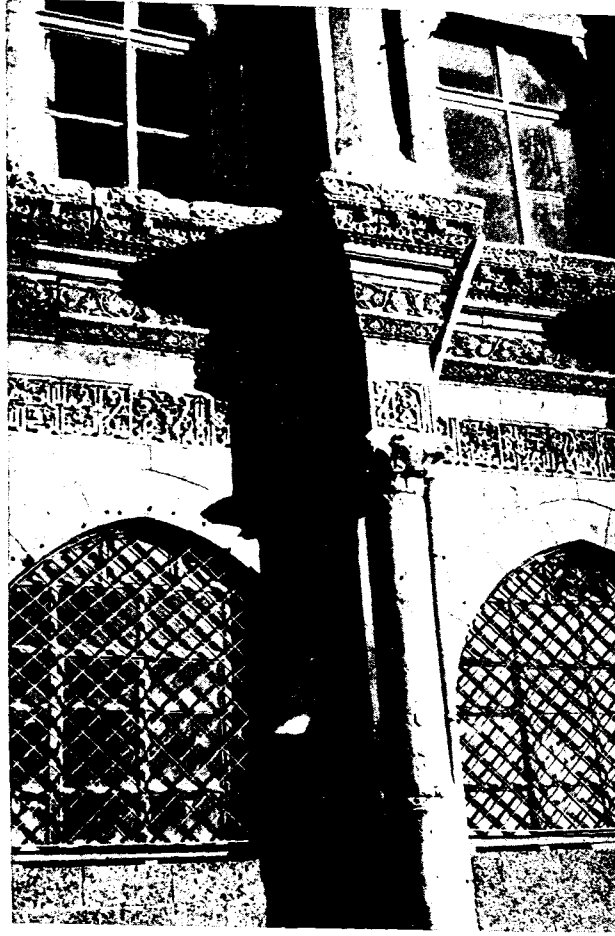
Res. 14 — Diyarbakir Ulu Camii avlu kısmı doğu taraf maksureleri yüzü

Res. 15 --- Diyarbakir Ulu Camii avlu kısmından doğu taraf maksureleri yüzü.

Res. 16 --- Diyarbakir Ulu Camii avlu kısmından doğu taraf maksureleri yüzü (Alt ve üst kolonlar, başlıklar ve ana silmeler).

Res. 17 — Diyarbakir Ulu Camii avlu kısmı, doğu taraf maksuresi yüzü, kolon, başlık ve süslü silmeleri.

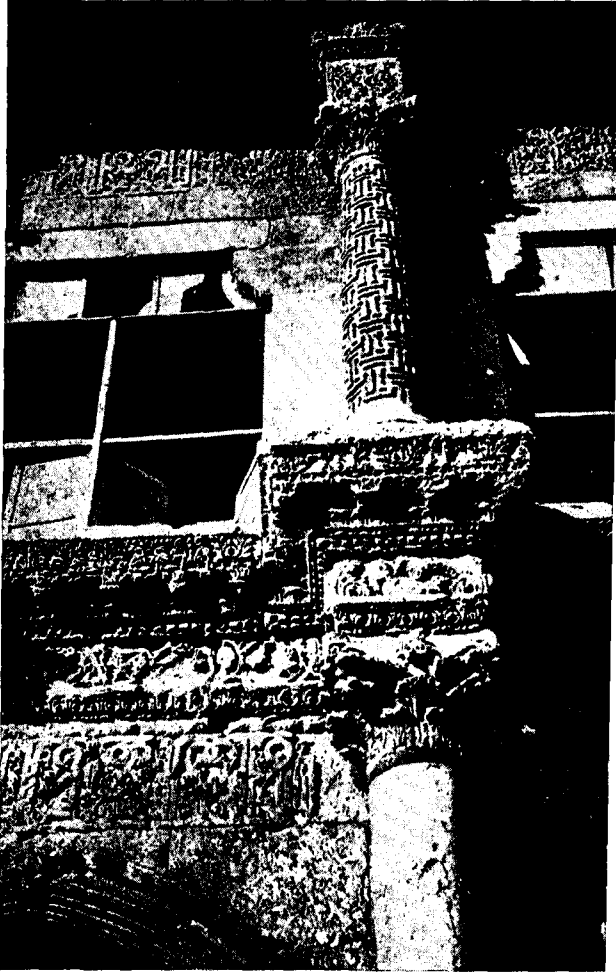
Res. 18 — Diyarbakir Ulu Camii avlusu Batı tarafı maksureleri yüzü (Rölöre için iskele kurulmuş halde.)

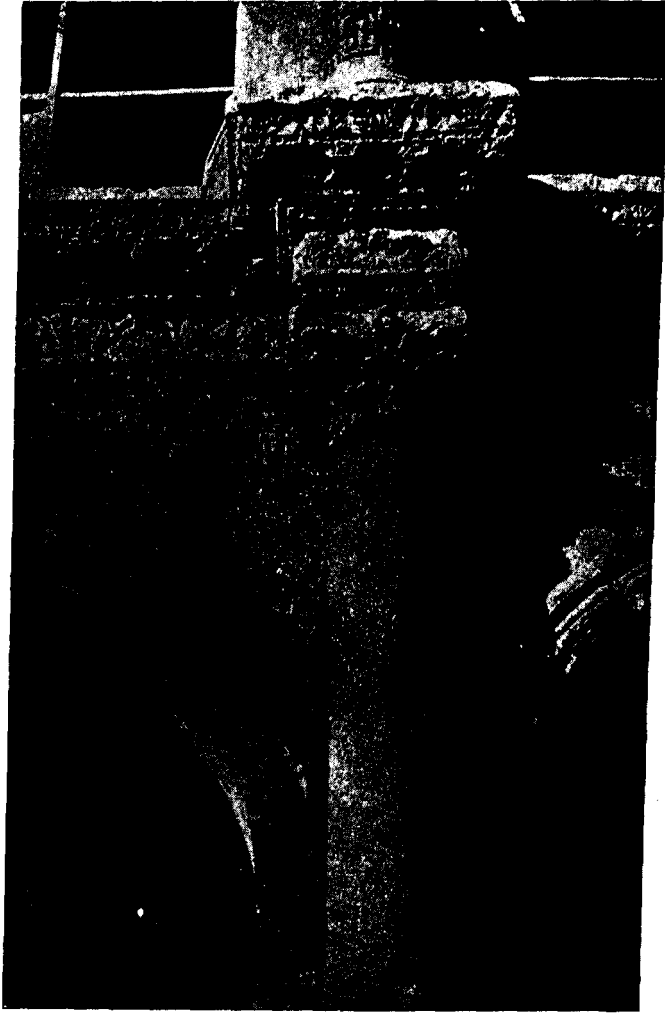
Res. 19 — Diyarbakır Ulu Camii avlusu batı tarafı maksureleri yüzü ve Şafiler Camii köşesi

Res. 20 — Diyarbakır Ulu Camii avlusunun batı taraf makuresinin üst kısmı yüzü

Res. 21 — Diyarbakır Ulu Camii avlu kısmı, batı taraf maksurelerinden üst yüzün süslü kolon, başlık ve silmeleri.

Res. 22 — Diyarbakır Ulu Camii avlusu batı tarafı
maksurelerinden alt kısmı başlık ve silme konsolları.

Res. 23 — Diyarbakır Ulu Camii avlu kısmı batı tarafı maksurelerinin, Şafîiler Camii köşesine düşen kolon, kemer ve başlık kısmı, (Alt revak kemerinin kuzey tarafa döndüğü de görülmektedir.)

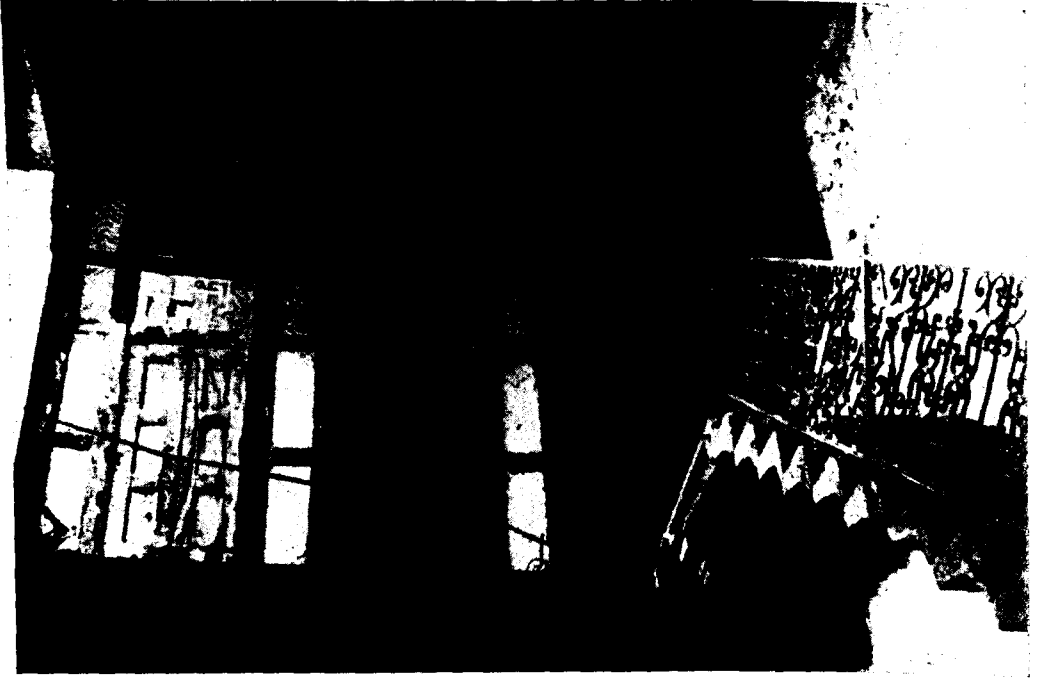
Res. 24 — Diyarbakır Ulu Camii avlu kısmının batı taraf maksuresinin alt kısmı kolon ve kemeri.

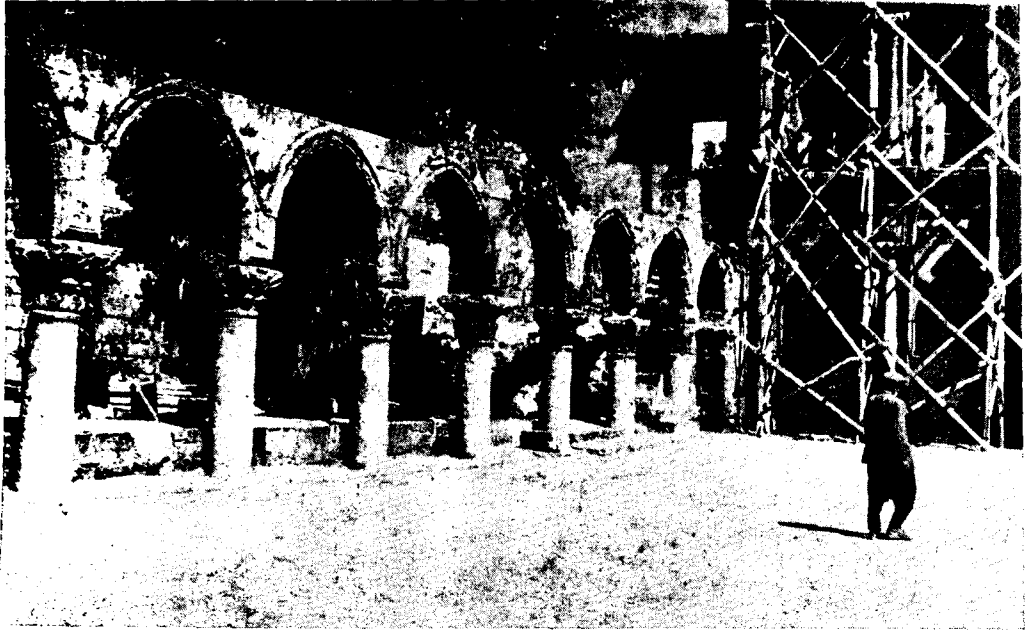
Res. 25 — Diyarbakir Ulu Camii avlu kısmı batı taraf maksureleri üst yüzündeki süslü direk ve başlığı

Res. 26 — Diyarbakir Ulu Camii avlusunun batı taraf revaklarının iç kısmı.

Res. 27 — Diyarbakır Ulu Camii, avlu kısmı batı maksuresi içinde kurulmuş olan Sarı Abdurrahman Paşa kütüphânesinin giriş yüzü.

Res. 28 — Diyarbakır Ulu Camii avlusundan kuzey taraf revakları ve doğu - kuzey köşesi

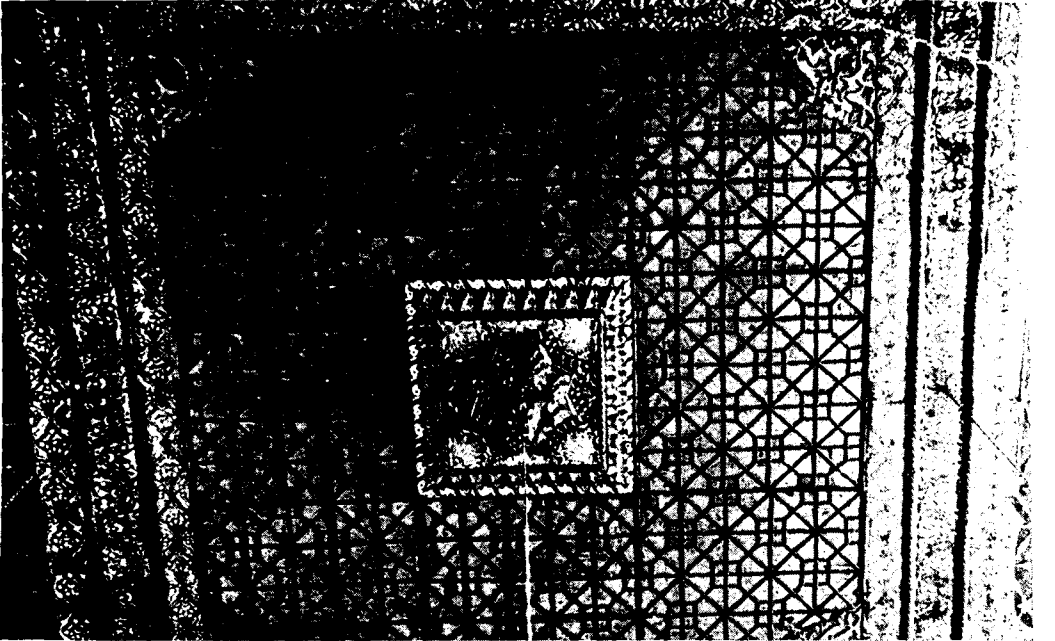
Res. 29 — Diyarbakır Ulu Camii avlusundan kuzey taraf revaklarından bir kısmı ve muhdes oda ve geçitin kemeri.

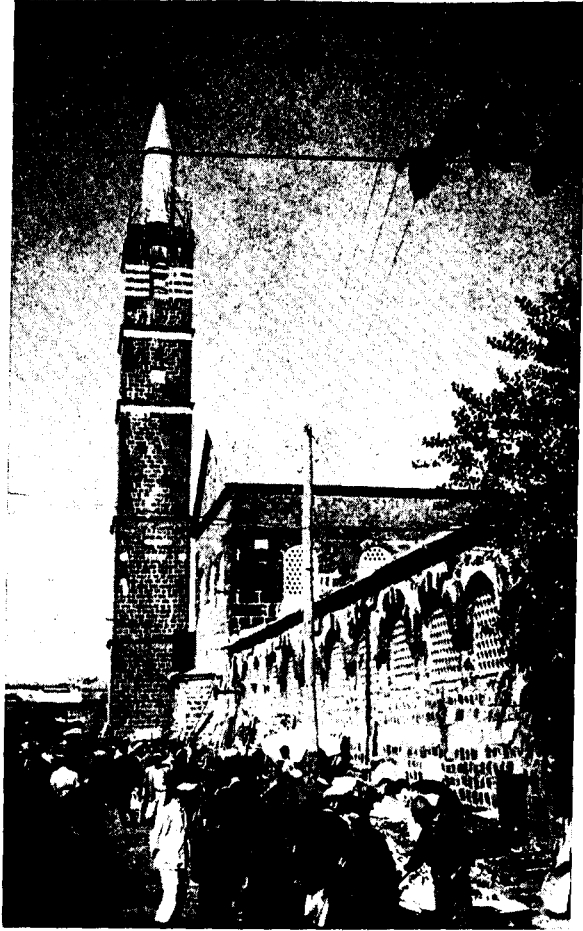
Res. 30 — Diyarbakır Ulu Camii avlu kısmından kuzey taraf revaklarından birisinin inşâi ayak, başlık ve kemer özengisi

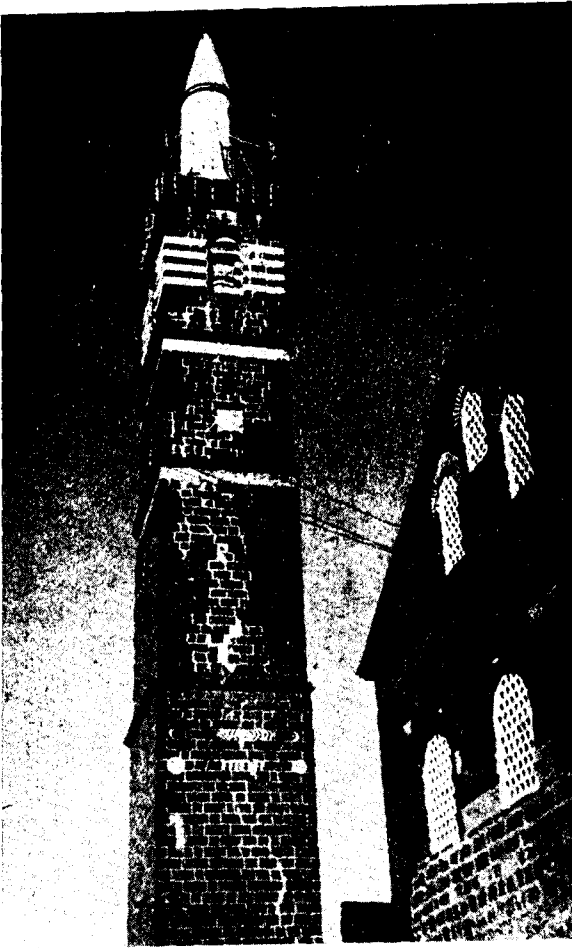
Res. 31 — Diyarbakır Ulu Camii avlu kısmı kuzey taraf revaklarından birinin inşâi ayak, başlık ve kemer özengileri

Res. 32 — Diyarbakır Ulu Camiinde orta sahnın 1874 tarihinde yapılan ahşap tavanı

Res. 33 — Diyarbakır Ulu Camii minaresinin doğu taraf yüzü

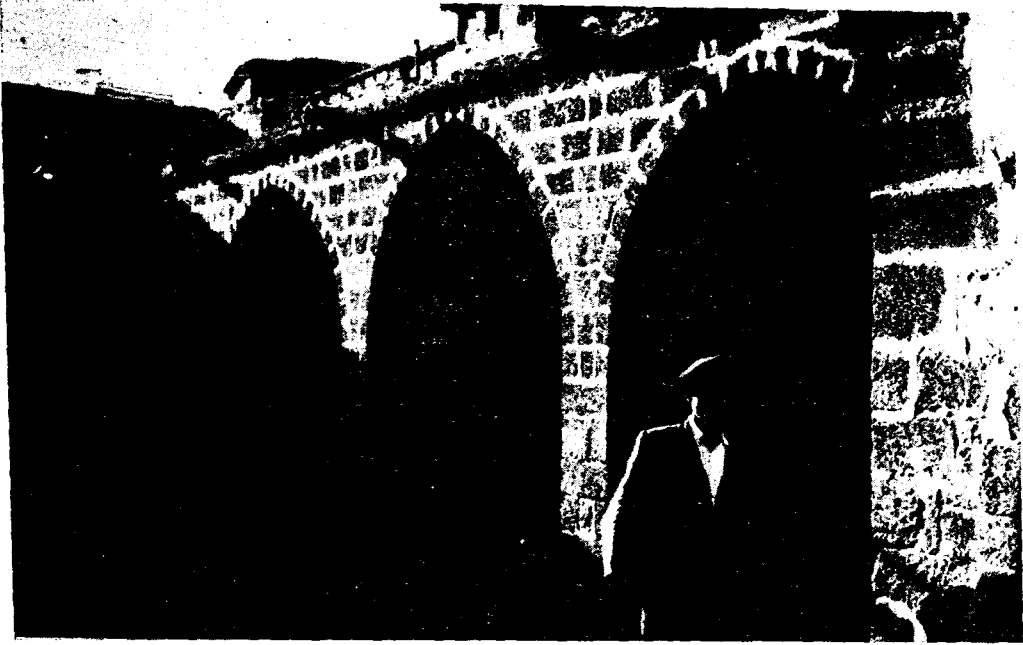
Res. 34 — Diyarbakır Ulu Camii mimari manzumeinden, Şafiiler camii avlu yüzü.

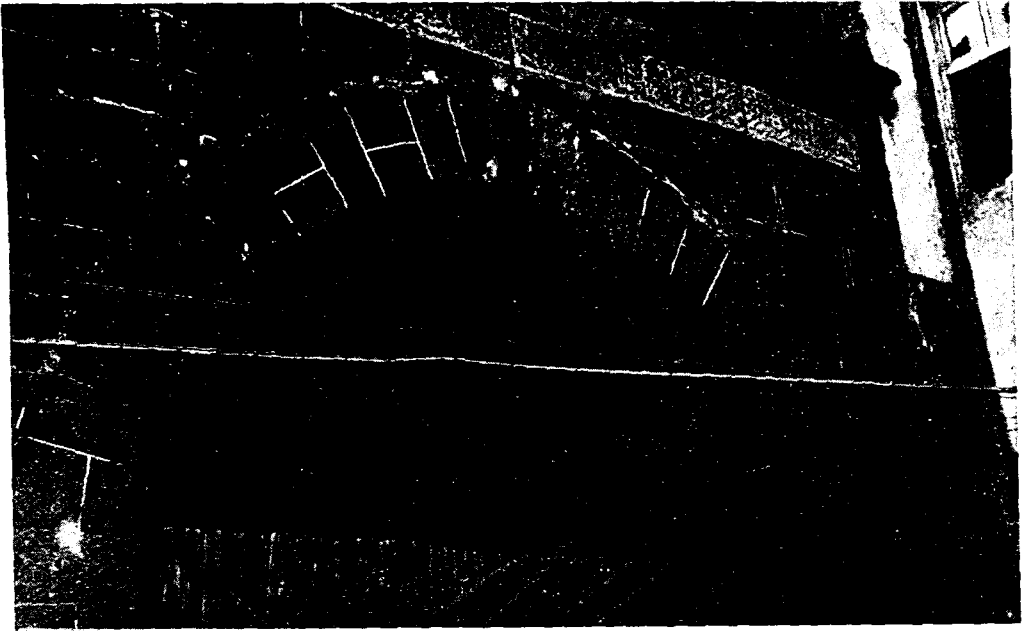
Res. 35 — Diyarbakır Ulu Camii mimari manzumesinden Şafiler Camii avlu yüzü

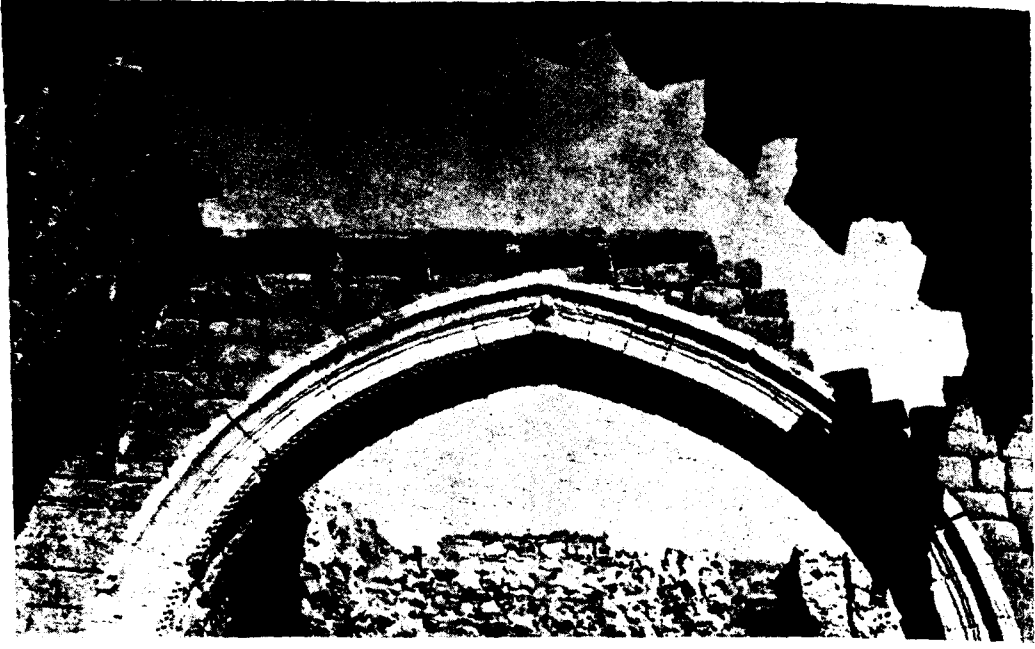
Res. 36 — Diyarbakır Ulu Camii mimari manzumesinden, abdestlik binası giriş kısmı

Res. 37 — Diyarbakır Ulu Camii mimari manzumesinden, abdestlik binası.

Res. 38 — Diyarbakır Ulu Camii mimari manzumesinden Mesudiye medresesi esas giriş kısmı eyvanı

Res. 39 — Diyarbakır Ulu Camii mimari manzumesinden Mesudiye medresesi baş eyvan kemeri

Res. 40 — Diyarbakır Ulu Camii mimari manzumesinden baş eyvan kemeri kuzey taraf özengisi

Res. 41 — Diyarbakır Ulu Camii mimari manzumesinden Mesudiye medresesi, baş eyvan kemeri güney tarafı özengisi

Res. 42 — Diyarbakır Ulu Camii
mimari manzumesinden, Mesudiye
medresesi baş eyvan kemerli

Res. 43 — Diyarbakır Ulu Camii mimari manzumesinden Mesudiye Medresesi baş eyvan ve üst kat kemerleri kuzey tarafı

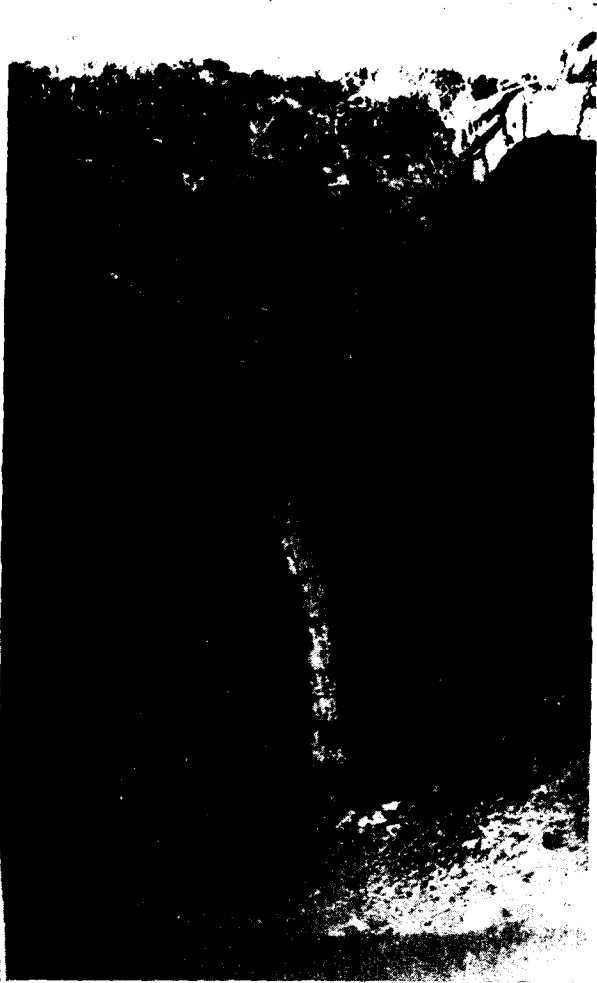
Res. 44 — Diyarbakır Ulu Camii mimari manzumesi Mesudiye Medresesi üst kat revakları

Res. 45 — Diyarbakır Ulu Camii mimari manzumesinden, Mesudiye Medresesi avlu kısmı alt ve üst kat kemerlerinin kuzey doğu köşesi

Res. 46 — Diyarbakır Ulu Camii mimari manzumesinden Mesudiye Medresesi, üst kat eyvan, revak kemerleri güney batı tarafı

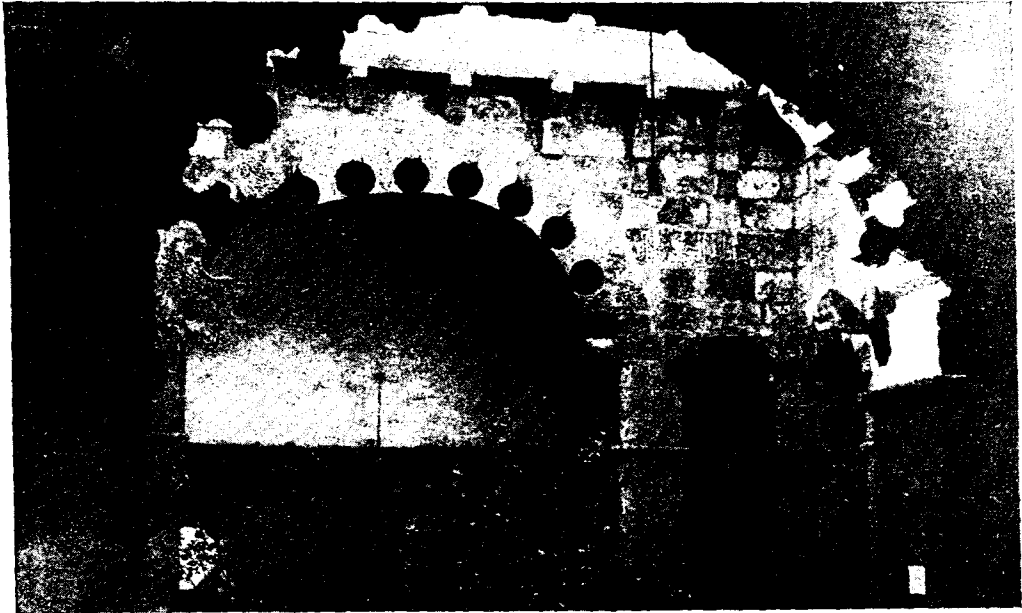
Res. 47 — Diyarbakir Ulu Camii minari
manzumesinden. *Mevdû'ya Medresesi* (Diyarbakir) 1907, s. 10.

Res. 48 — Diyarbakir Ulu Camii minari
minare-i kâşık minarabî.

Res. 49 — Diyarbakır Ulu Camii Mimari manzumesinden Zenciriye medresesi eyvan kemeri detayı

Res. 50 — Diyarbakır Ulu Camii Mimari manzumesinden, Zenciriye medresesi avlu kısmı eyvan kemerleri.

Res. 51 -- Diyarbakır Ulu Camii Mimari manzumesinden Zenciriye medresesi avlu kısmı revak kemerleri

Res. 52 — Diyarbakır Ulu Camii Mimari Manzumesinden Zenciriye Medresesi avlusu revakları

MALATYA ULU CAMİİNİN ASLİ PLÂNI VE TARİHİ HAKKINDA

M. Oluş ARIK

Türklerin İslâm âleminde, bilhas- sa İran'da hâkimiyet kurmalarıyla pa- ralel olarak, bir orta avlunun dört ya- nında birer eyvan ile karakterize olan ve kısaca «dört eyvanlı şema» diye an- dığımız Ulu Cami tipi iyice benimsenip yayılır.

Türklerin Anadolu'yu kendilerine mâl etme işlemi başladıktan sonra ise, bu yeni yurttta, o zamana kadar İslâm âleminde teşekkül etmiş enlilemesine haremli ve ön avlulu tiplerden, Ana- dolu'ya has olan derinlemesine mekân- lı, derinlemesine sahnları olan avlusuz camilere kadar çeşitli tarzlar görüldü- ğü halde, İran'da hâkim olan tip pek benimsenmemiştir. Ayrıca, malzeme ve tezyinat yönünden de Anadolu'daki bu ilk devir verilerinde, İran'daki tuğla geleneğinin aksine, taş yapılar baş ye- ri tutar ve bununla birlikte taş tezyi- nat büyük önem kazanır. Yâni Anadolu fâtipleri, buradaki imar faaliyetlerinde, birlikte getirmiş olmaları gereken ge- lenekleri hemen uygulamıyorlar; önce buranın tarihî ve coğrafi şartlarına in- tıbak etmiş görünüyorlar.

İşte Malatya Ulu Camii, bu yeni gelişmenin dışında kalan ve İran'daki Büyük Selçuklu İmparatorluğu cami geleneğini Anadolu'da temsil eden tek örnek olarak önem kazanıyor.

Bugünkü hâliyle cami, malzeme bakımından iki esas kısma ayrılır:

1. Kible tarafındaki kubbe - ey- van kombinezonu ile avlunun

batı revakı. Bunlar aslî hüvi- yetlerini ve tuğla yapılarını muhafaza etmektedir.

2. Bunun dışında kalan ve umu- miyetle taştan yapılmış olan kısımlar. Bunlar XIII. Asırdan beri başlayan tamir ve ilâvele- rin mahsulüdür.

Camiin bu muhtelif kısımlarında, altı muhtelif kitabe vardır:

I) Batı portalindeki kitabe; sa- dece bu portalin, II. İzz-üd-din Keykâ- vus zamanında Şıhab-üd-din İlyas bin Şıhab-üd-din Ebûbekir adlı bir kimse tarafından Hüsrev adlı bir sanatkâra 1247 yılında yaptırıldığını belirtir¹.

II) Doğu portalindeki kitabeden, adımı bilmediğimiz bir kimsenin, yine aynı sanatkâra, yani Hüsrev'e camiye 1274 yılında tecdit ettirdiği anlaşıl- yor².

III) Camiin kuzeyinde, âdeta ikinci bir cami gibi görünen kısmın avluya bakan cephesindeki kitabe, Sey- fi Küşlü'nün bu «kaysariye» yi yaptırdığını bildiriyor³.

IV) Bugün Ankara Etnoğrafya Müzesinde bulunan ahşap minberin ki- tabesinde bu camiin yapılmasını Ebu'l Vefâ 'Azizi bin Emir Kiyâ el Kazvini

1 — A. Gabriel, *Voyages Archéologiques dans la Turquie Orientale* Paris 1940 No. 145 s. 352
2 — ibid, No. 146
3 — ibid, No. 150 s. 353

(veya Alevi?) emretti denilmektedir. İsim farklı şekillerde okunmuştur⁴. Tarih bulunmamaktadır. Camiin aslı yapılış zamanına mı aittir, bilmiyoruz. Hattâ bu camie ait olduğu dahi şüphelidir.

V) Eyvan kemerinin sağdaki sütuncesinin başlığında, Yakub bin Ebûbekir el Malatî yaptı denilmektedir⁵.

VI) Eyvan arka kemerinin köşeliği üstünde, Ahmed bin Ya'kub yazdı ibaresi vardır⁶.

VII) Kubbe kasnağındaki sağır nişte, Ya'kub bin Ebûbekir el Malatî yaptı denilmekte, «yaptı» kelimesinin alt ve üstünde, bunu Ahmed bin Ya'kub yazdı diye ilâve edilmektedir⁷.

Görüldüğü üzere, taş kısımlardaki kitabeler tamir ve ilâvelere; tuğla kısımlardakiler ise, sanatkâr imzalarına aittir. Şimdiye kadar aslı tuğla kısmın tarihini ve yaptırınımı belirten bir kitabe yayınlanmamıştır. Yine bu kısmın ne şekilde tamamlandığını gösteren doğru bir restitüsyon da, şimdiye kadar yapılmamıştır⁸.

Bu âbide hakkında ilk ve esaslı çalışmayı yapan A. Gabriel, tuğla kısımların, yani kubbe-eyvan kombinezonu ile batı revakının aslı kısımlar olduğu kanaatindedir. En erken tarihli kitabe de batı portalinde bulunduğundan, minare dahil bütün tuğla kısımlarla birlikte bu portalin 1247 ye ait olabileceği ihtimalini ileri sürer⁹. Fakat bizce bu kitabe orijinal tuğla inşaatın başlangıcı ile bağıntılı olamaz; zira metninde

münhasıran bu kapının yapılışından bahsedilmektedir.

Şu halde bina gerçekte hangi tarihte yapılmıştır; aslı plânı tam olarak nasıl şekillenmiştir?

Bu soruların karşılığını bulmak üzere yapıyı yeniden gözden geçirdiğimizde, şu hususları tesbit ediyoruz:

A. YAPI ÜZERİNDE MÜŞAHEDELER :

1 — a) Tuğla yapılı aslı kısımda, yani kubbe-eyvan kombinezonunda, simetrik olarak yanlara ve kuzeye uzanan aslı kemer başlangıçları görülmektedir (1. Şekil: J, K, L, M, N, S, T, U ve 1.-4. Resimler). Demek ki bugün aslı tuğla kuruluşu kanatlandıran taş kemer ve ayaklar, önceki kuruluşa uygun bir şekilde yapılmıştır. Aynı zamanda batı duvarında, kible tarafındaki birinci enine sahnın kemer sıralarının dışa doğru devam etmesi gerektiğini gösteren bir kemer kalıntısı vardır (5. Resim; 1. Şekil: C).

b) Bu duruma göre eyvan-kubbe kombinezonunun iki tarafında simetrik olarak ikişer sıra ayak ve kemerler uzanarak enine sahnlar teşkil ediyordu. Doğu kanadında bugün durum zaten böyledir. Aslında doğu ve batı kanatlarının belirttiğimiz gibi simetrik düzenlenmiş olması daha akla yakındır. Bugünkü batı duvarı, batı kanadındaki ikinci ayak sırasının yerini almış olmalıdır.

c) Şu halde yapıda şimdiye kadar bilinen en eski kitabeyi havi batı portalini, ancak bu taraf herhangi bir sebeple daraltıldıktan sonra yeni cepheye kurulmuş olabilir.

2 — a) Avluda aslı tuğla yapısını koruyan batı revakı ayaklarının iç yüzleri, herhangi bir kemer başlangıcına rastlanmaksızın dümdüz yükseliyor. Bu yüzlere birleşen kârgir tonoz

4 — *ibid*, No. 146 bis; Z. Oral, *Anadolu'da Sanat Değeri Olan Ahşap Minberler, Kitabeleri ve Tarihçeleri*, "Vakıflar Dergisi" Ankara 1962, sayı V, S. 50

5 — A. Gabriel, *op. cit.* No. 148 s. 353

6 — *ibid*, No. 149

7 — *ibid*, No. 147

8 — *ibid*, s. 272, fig. 269 deki restitüsyonu doğru bulmadığımızı ilerde gösteriyoruz.

9 — *ibid*, s. 271-275, fig. 200

ayakları ile araları biraz açıktır. Aradan, tuğla ayakların bu yüzlerinin hâlâ çinili tezyinat ihtiva ettiği görülüyor (6. Resim; 1. Şekil: O, Ö).

b) O halde avlunun iki tarafındaki yan sahn kemer ve desteklerinin, aslında bu ayaklara birleşmediğini, bunlar ve dolayısıyla bu kısım tonozlarının güney - kuzey doğrultusunda uzandıklarını kabul edebiliriz.

c) Uzak da olsa bir de şu ihtimal akla gelebilir: Avlunun iki tarafındaki yan sahnların (veya revakların) kirişlere dayanan düz bir çatısı bulunabilir.

3 — a) Bu aslı avlu revakının son ayağı, kuzeydeki «kaysariye» denen muhdes kısma giriyor (7. Resim; 1. Şekil: P). Bu ayağın içerideki kuzey yüzü düz ve temizdir (8. Resim). Yani buraya bir duvar birleşmiyordu. Şu halde revak bu ayaktan kuzeye doğru, aslında en az bir kemer daha devam ediyordu.

b) Bu durumda, yan eyvanları bulunmayan bu avlunun aslında, A. Gabriel'in restitüsyonundaki¹⁰ gibi değil de, bir kuzey eyvanı ve bunun yan kanatlarıyla tamamlandığı düşünülebilir. Bu şekilde kible tarafıyla daha mantikî bir denge sağlanmış olur.

4 — a) Minare gövdesi Onüçüncü Yüzyıldaki diğer örneklerle aynı karakterdedir diyebiliriz. Ama kaide kısmı ile çok oynandığı anlaşılıyor. Bu, herhalde sonraki müdahaleler yüzünden olmalıdır (9. Resim).

b) Ayrıca, Onüçüncü Yüzyılda çok kere olduğu gibi burada da, camiin önce minaresi bulunmadığı, sonradan, muhtemelen batı cephesi bugünkü hizada yeniden düzenlendiği sırada bir de minare ilâve edildiği düşünülebilir.

5 — a) Camide birkaç yıldır Vakıflar Genel Müdürlüğünce yürütülen onarım çalışmaları devam ederken, 1966 Ekiminde yapının kible cephesi doğu ucunda muhteşem bir portalin aslı zeminden 1 m. kadar kalabilmiş alt kısmı meydana çıkarılmıştır (10. Resim; 1. Şekil: A). Kible duvarından heybetli bir taşıntı meydana getiren ve takriben 6 m. genişliğinde bulunan bu muhteşem portal, kible tarafının doğu kanadındaki kubbeli bir bölmeye açılmaktaydı. Kapı açıklığı sonradan moloz örgüyle kapatılmıştır. Kalıntılar, gayet olgun bir taş işçiliğiyle tezyin edildiğini gösteriyor.

b) Öbürlerinin aksine, bu portalle hiç oynanmamış gibi görünüyor. Bu bakımdan, ilk inşaatta da mevcut olan aslı bir unsur diye kabul edebiliriz.

c) Bu kapı ya camiin güneyinde yer alan ve şimdi tamamen harap durumda bulunan medrese ile bağlantı sağlamak için yapılmıştı; ya da mahfil kapısı, hükümdar kapısı v.b. gibi bir fonksiyonu vardı.

B — YENİ BULUNAN KİTÂBE :

1) Yeni Malatya'da Saray Mahallesinde dar bir sokakta, Alibey Camii veya Saray Camii denen yeni ve basit bir mâbet var. Cephesinde pencere-lerin altında, yerden 1,5 m. kadar yüksekte, büyük bir kitabe bordürünün, 150 × 60 cm. kadar büyüklükte bloklar halinde altı parçası monte edilmiştir (11. Resim). Malatya'da, uzun zamandır yörenin tarihi ve anıtları üzerinde çalışmakta olan sayın Celâl Yalvaç'ın ifadesine nazaran¹¹, yaşlı kimse-ler bu parçaların «eski Malatya'daki Ulu Cami'den getirildiğini söylemektedirler. Kitabe spiral nebatî arabesk

zemin üzerine olgun ve iri harflerden müteşekkil güzel bir neshî yazı ihtiva etmektedir.

2) Parçalar buraya sırayla yerleştirilmediği gibi, arada bazı parçalar da eksiktir. Mevcut parçalar sıraya konunca şu metni veriyor¹²:

- (12 Resim) ...هشاه الاعظم سيد سلطين العا
(13 Resim) لمولى العرب والعجم علا الدنيا و
(14 Resim) الدين نيات الاسلام والمسلمين
(15 Resim) العدد الضعيف المحتاج الى رحمة ا
(16 Resim) و تغراه منصورين يعقوب في تاريخ عمدة محمد سنة
(17 Resim) احدى وعشرين و ستائة

3) Eksikler çoğunlukla rastlanan formüllere göre şöyle tamamlanabilir:

[امر بعبارة هذا الجامع المادى فى ايام الدولة السلطان المعظم
شا [هشاه الاعظم سيد سلطين العالم مولى العرب والعجم
علا الدنيا والدين نيات الاسلام والمسلمين [ابراهيم كيقباد
من كيمسور و رهاد أمير المؤمنين [العبد الضعيف المحتاج الى رحمة
[لله تعالى] و عمراه منصورين يعقوب فى تاريخ عمدة
محمد سنة احدى وعشرين و ستائة

4) Parantez içindeki ibarelerle tahminen tamamladığımız metnin tercümesi şöyledir:

(Bu mübârek camiin yapılmasını es-Sultan-ül-mu'azzam şâ) hinşâh-ül-âzam dünya sultanlarının beyi, Arap ve Acemlerin efendisi Alâ-üd-dünya ve'ddin, Gıyâs-ül-İslâm ve'l-müslimîn (Ebu'l-feth Keykubad bin Keyhüsrev, bürhanı emîr-ül-müminîn devleti günle-

rinde) zayıf kul (yüce Allah) ın rahmet ve gufrânına muhtaç Mansûr bin Ya'kub 621 yılı Muharreminin başı tarihinde (emretti).

Tamamlarken yapının cinsini cami olarak belirtişimiz, yukarıda naklettiğimiz beyanlara göre kitabeyi konumuz olan camie ait kabul etmemize dayanıyor. Bu durumda yapının tarihi hakkında şöyle bir teori kurmak mümkündür:

I — Malatya Ulu Camii, 1224 (Hicrî 621) yılında, I. Alâ-üd-din Keykubad zamanında Mansur bin Ya'kub adlı bir kimsenin patronluğuyla yapılmıştır. Kubbe-eyvan kombinezonu ve avlunun batı revakı bu aslı yapının günümüze kalabilen parçalarıdır.

II — A. Gabriel tarafından ilk inşâ tarihi kabul edilen 1247 tarihi sadece, II. İzz-üd-in Keykâvüs zamanında, Şihab-üd-din İlyas bin Şihab-üd-din Ebübekir tarafından Hüsrev adlı bir sanatkâra yaptırılan batı portalinin yapılış tarihidir.

III — 1274 yılında meçhul bir kimse aynı sanatkâra, yani Hüsrev'e camii yenilemiştir. O zamanlar henüz bulunmayan «kaysariye» hariç, esas cami bünyesindeki bütün taş kuruluşlar ile doğu portalini bu inşaatın mahsulüdür.

IV — Muhtemelen 14. Yüzyılın ikinci yarısında, Memlûk Valisi bulunan Seyfî Küşlü, «kaysariye» denen kısmın yapılmasını ısmarlamıştır.

Buraya kadar tesbit ve münakaşaya ettiğimiz inşâî durumlar ile belirttiğimiz tarihî yapı safhalarının ışığı altında, 1224 yılında yapılmış olması gereken camiin aslı plânı şu şekilde tasavvur edilebilir (Şekil : 2) :

Konya'daki Sırçalı Medrese, Kayseri'deki Huand Hatun Medresesi gibi, orta avlunun iki ucunda ana eyvan ile karşısında bir giriş eyvanı şeklinde denge kurulan bir ana tertip, plânın

12 — Metni okuyup tercüme ederek tamamlayan mühterem Kemal Turfan beye burda şükranlarımı tekrarlamak vazifemdir. Ayrıca bu metinleri Prof. Dr. F. Sümer kontrol ve tashih lûtfunda bulunmuştur.

esasını teşkil etmekteydi. Her iki eyvanın iki yanında, simetrik düzenli enine sahnlar bulunmaktaydı.

Avlunun iki tarafında kuzey - güney yönünde uzanan üçer sıra revak vardı.

Doğu ve batı portallerinin muhdes olduğu düşünülürse, kuzeyde varlığını tahmin ettiğimiz giriş eyvanının ucunda, kuzey duvarında yer alan bir portalin bulunduğu ve kiblede yeni bulunan portalin medreseyle irtibat sağlayan veya hükümrân kimselere mahsus bir giriş olduğu akla yakın görünüyor. Yeni bulunan kitabe bu, biri gerçekten

var olan, diğeri tasavvurî iki kapıdan birine ait olmalıdır.

Anadolu Selçuklu camilerinde çok görüldüğü üzere ilk inşaatta minare yapılmamış olsa gerektir. Yukarda da belirttiğimiz gibi, bugünkü minare, batı cephesi herhangi bir sebeple bir sahn geri alınıp yeniden düzenlenirken buraya eklenmiş olmalıdır.

Bu şekilde cami, Anadolu medreselerine has, yan eyvanları tasfiye edilmiş, iki eyvanlı ve uzunlamasına şemaya uyarak, hem Anadolu'daki transformasyonun bir yankısı, hem de Büyük Selçuklu camilerinin buradaki tek temsilcisi oluyor.

NEU DATIERUNG der GROSSEN MOSCHEE in MALATYA und RESTITUTION IHRES UHRSPRÜNGLICHEN PLANS

Als die Türken, die durch den Iran, der Heimat der Moschee im «vier Iwan Schema» nach Anatolien hinein strömten, und in diesem neuen Lande Herrscher geworden waren, entwickelte sich hier ein neuer Moscheetyp: Die längsgerichtete Moschee ohne Hof, die auch von manchem als «basilikal Typ» bezeichnet wird. Gleichzeitig gewinnen anstelle der iranischen Ziegel-Tradition die Steinbauten und parallel zu diesen das Steinornament grosse Bedeutung. Hier wenden also die Eroberer Anatoliens bei ihrer Bautätigkeit nicht die Tradition an, die sie vom Iran hätten mitbringen können, sondern passen sie den lokalen, historischen Gegebenheiten an.

Nun befindet sich die Ulu Cami von Malatya interessanterweise ausserhalb dieser neuen Entwicklung und gewinnt ihre besondere Note dadurch, dass sie die einzige Vertreterin der Persisch - Seldschukischen Iwan - Moschee in der Türkei allerdings in abgewandelter Form ist.

Im heutigen Zustand kann man die Moschee in Hinsicht des Materials aus zwei Gesichtspunkten betrachten:

I — Kuppel-Iwan Kombination und westliche Arkaden des Hofes besitzen noch ihre originale Ziegel-Struktur.

II — Die übrige, hauptsächlich aus Stein errichteten Teile sind die Ergebnisse der schon im 13. Jahrhundert begonnenen Adierungen und Restaurierungen.

In diesen beiden verschiedenartigen Teilen der Moschee gibt es sechs ver-

schiedene Inschriften. Diese und eine siebte Inschrift an dem heute im Ethnographischen Museum Ankara befindlichen Mimbar wurden publiziert¹. Die Inschriften an den Steinbauteilen gehören zu den Addierungen und Restaurierungen und die an den originalen Ziegel-Strukturen befindlichen vermitteln uns undatiert nur die Künstlernamen. Auch auf dem Mimbar fehlt eine Datumsangabe.

So besaßen wir bis heute kein Dokument für das ursprüngliche Baudatum.

A. Gabriel, der über dieses Monument die erste wesentliche Arbeit unternahm, behauptet, dass die Ziegel-Konstruktion, das heisst Kuppel-Iwan Kombination und westliche Arkade am Hof die ursprünglichen Teile sind und da die früheste Inschrift sich auf dem Westportal befindet, nimmt er an, dass alle Ziegel Strukturen inklusiv Minaret und West-Portal aus dem Jahre 1247 stammen². Aber diese Inschrift kann zu der Originalen Struktur keine Beziehung haben, weil sie ausdrücklich nur von der Portalserbauung spricht.

Nun entsteht die Frage: Wann wurde der Original-Bau tatsächlich errichtet, und wie war dessen ursprünglicher Plan als ganzes.

1 — A. Gabriel, *Voyages Archéologiques dans la Turquie Orientale* (Paris : 1940) ss. 352-353

Z. Oral, "Anadolu'da Sanat Değeri Olan Ahşap Minberler, Kitabeleri, ve Tarihçeleri", *Vakıflar Dergisi* V, (1962) s. 50

2 — A. Gabriel, *op. cit.* ss. 271-275, Fig. 200

Wenn wir den Bau darauf hin untersuchen, sehen wir folgende Tatsachen:

I — DIE BAUZUSTÄNDE :

1 / a — An dem originalen Ziegelteil, das heisst an der Kuppel-Iwan Kombination sehen wir die Reste von Bögen, die nach beiden Seiten und nach Norden verliefen (Abb. 1-4; Fig. 1: J, K, L, M, N, S, T, U). Gleichzeitig befindet sich an der westlichen Aussenmauer der Rest eines Bogens (Abb. 5; Fig. 1: C).

b — An den beiden Seiten der Iwan-Kuppel Kombination befanden sich ursprünglich also zwei Reihen von Pfeilern. Die ehemaligen Bögen bildeten quergerichtete Schiffe. Im Westen wurde die zweite Pfeilerreihe durch die heute dort befindliche Aussenmauer abgeschnitten.

c — Der an der westlichen Mauer sich befindende Bogenrest, zeigt an, dass die Moschee zum Westen hin breiter gewesen sein muss, als wir es heute sehen, deshalb ist es anzunehmen, dass der mit der bisher bekannten ältesten Inschrift versehene Westeingang erst nach der Verschmälerung dieser Seite errichtet worden ist.

2 / a — Die Pfeiler der originalen Ziegel-Arkaden im Hof gehen an den Innenseiten glatt hoch. Die an diesen Seiten befindlichen Strebepfeiler des westlichen Seitenschiffes lassen zu den originalen Pfeilern einen Zwischenraum. An ihm können heute noch Reste von Fayencedekoration an den Ziegelpfeilern festgestellt werden (Abb. 6; Fig. 1: O, Ö).

b — Das heisst also das Tonnengewölbe des westlichen Seitenschiffes ist mit den originalen Pfeilern nicht verbunden und ist deshalb von Süden nach Norden gerichtet.

c — Es könnte aber auch sein, dass die Westschiffe einmal eine Flachdecke gehabt hatten.

3 / a — Der nördlich sich befindende «Kaissaria» genannte, später hinzugefügte Teil zeigt an der Hofseite einen Pfeiler der originalen Arkaden, der in der Mauer eingelassen ist (Abb. 7; Fig. 1: P). Die nördliche Seite dieses Ziegelpfeilers innerseits der «Kaissaria» ist glatt und sauber (Abb. 8). Das bedeutet, dass ehemals hier keine Mauer angesetzt gewesen ist. Im Gegenteil ist anzunehmen, dass von diesem Pfeiler aus zumindest noch ein Bogen nach Norden weiter geführt worden ist.

b — Man kann dann vermuten, dass dieser Hof ohne Seitengewölbe nicht wie in Gabriels Restitution³ im Norden abgeschlossen gewesen ist, sondern sich dort ein Nord-Iwan befunden haben kann, der wahrscheinlich sogar Seitenräume entsprechend den Seitenschiffen des Süd-Iwans gehabt hatte. In diesem Falle wäre eine überzeugendere Lösung und ein Gegengewicht zu dem Kibla-Teil gegeben.

4 / a — Das Minaret zeigt den üblichen Baucharakter des 13. Jahrhunderts. Der Sockel jedoch hat vielfältige Spuren verschiedener Herkunft, was von zeitweisen Addierungen und Restaurierungen herrühren mag (Abb. 9).

b — Eine andere Möglichkeit wäre, dass das Minaret, wie es häufig im 13. Jahrhundert der Fall ist, erst in späterer Zeit hinzugefügt wurde.

5 / a — Als im letzten Jahre die Schuttablagerungen rund um das Gebäude beseitigt wurden, wurden an der Kibla-Wand Reste eines prächtigen Portals gefunden (Abb. 10; Fig. 1: A).

3 — *Ibid.*

Man konnte feststellen, dass es in einem sehr reifen Steinmetzstil dekoriert gewesen ist.

b — Dieses Portal könnte dazu gedient haben, die Verbindung zwischen der Moschee und der im Süden befindlichen Medresse herzustellen. Oder es wurde als Zugang für die Sultane benutzt.

II — DIE NEU GEFUNDENE INSCRIFT :

1/a — Im heutigen Malatya, in einer engen Gasse im sogenannten «Saray»-Viertel befindet sich ein neues und einfaches Gebetshaus, das man «Ali Bey»-oder «Saray»-Moschee nennt. An der Aussenwand sind in etwa 1.50 m. Höhe, sechs Fragmente einer Inschrift-Bordüre in der Grösse von 1.50×0.60 m. eingelassen (Abb. 11-17). Nach Celâl Yalvaç, ein historisch interessierter Laie aus Malatya, wurden diese Fragmente von der grossen Moschee der alten Stadt hierher gebracht, und an der «Saray» Moschee wiederverwendet. Auf dem von Arabesken Spiralen gebildeten Hintergrund stehen in schön ausgebildetem Naskhi-Duktus grosse Buchstaben.

b — Die Fragmente sind nicht dem Schriftsinn nach montiert, und es fehlen sogar einige Teile. Wenn man die vorhandenen Fragmente sinngemäss ordnet, und die Textlücken nach den klassischen Formeln ergänzt, ergeben sich für unsere Untersuchung folgende Tatsachen :

Während der Regierung des Alâ-ud-din Keykubad des ersten wurde im Jahre 621 der Hecira, das heisst 1224 n. Chr. durch eine Persönlichkeit namens «Mansur bin Ya'kub» der Befehl erteilt, die Moschee zu errichten.

Wir können nun, auf unsere Beobachtungen am Bau und das wichtige Textdokument gestützt, zu folgenden

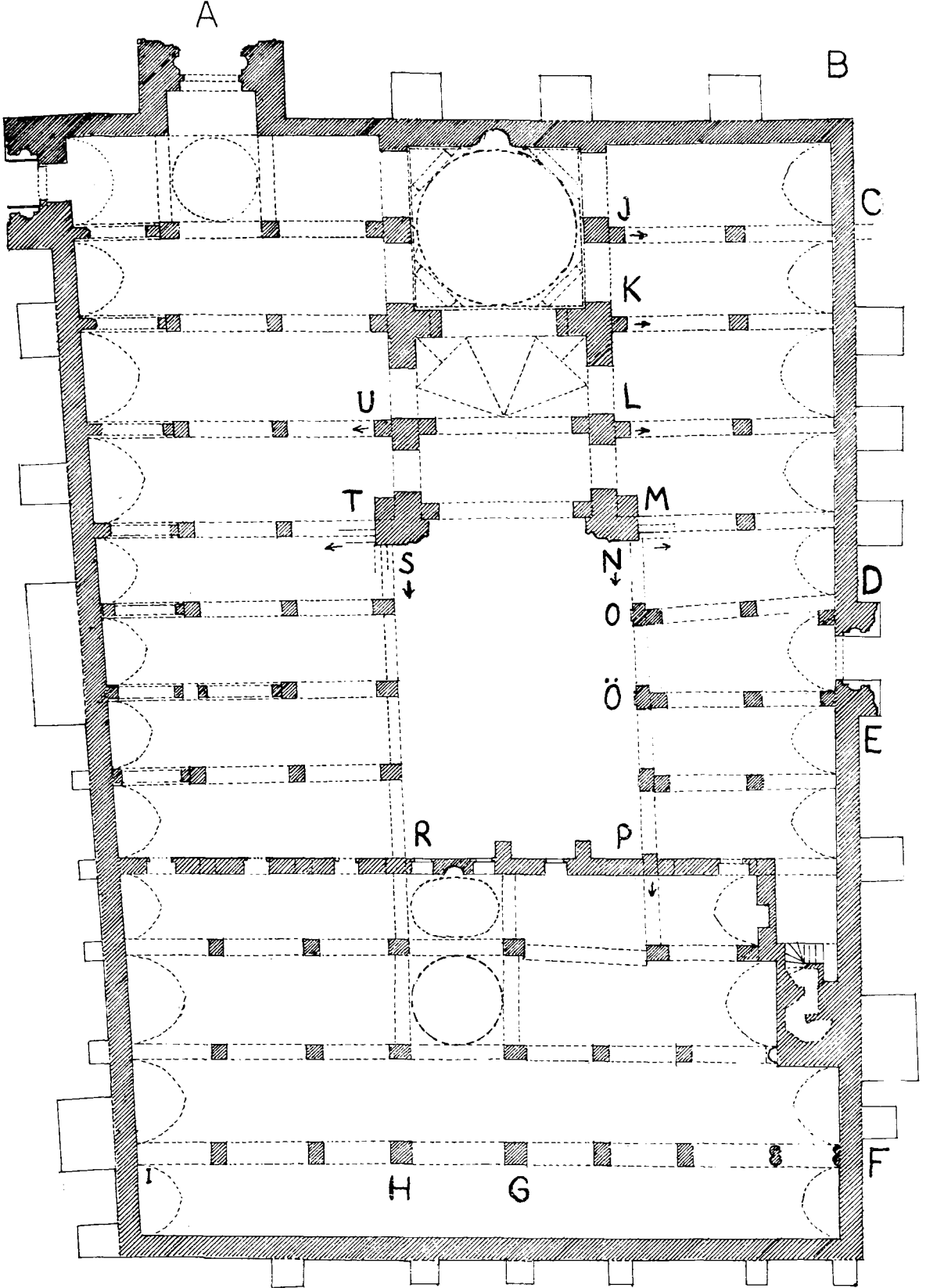
mutmasslichen Ergebnissen über die Erbauung und den Bauverlauf der Malatya Ulu Cami gelangen (Fig 2):

1. Die Moschee wurde im Jahre 1224 während der Regierungszeit des Sultans Alâ-ud-din Keykubad I. im Auftrage von Mansur bin Ya'kub erbaut. Die ältesten Teile der Moschee, die Iwan-Kuppel Kombination und die westlichen Arkadan des Hofes sind die heute noch erhaltenen Teile des Original-Baues.

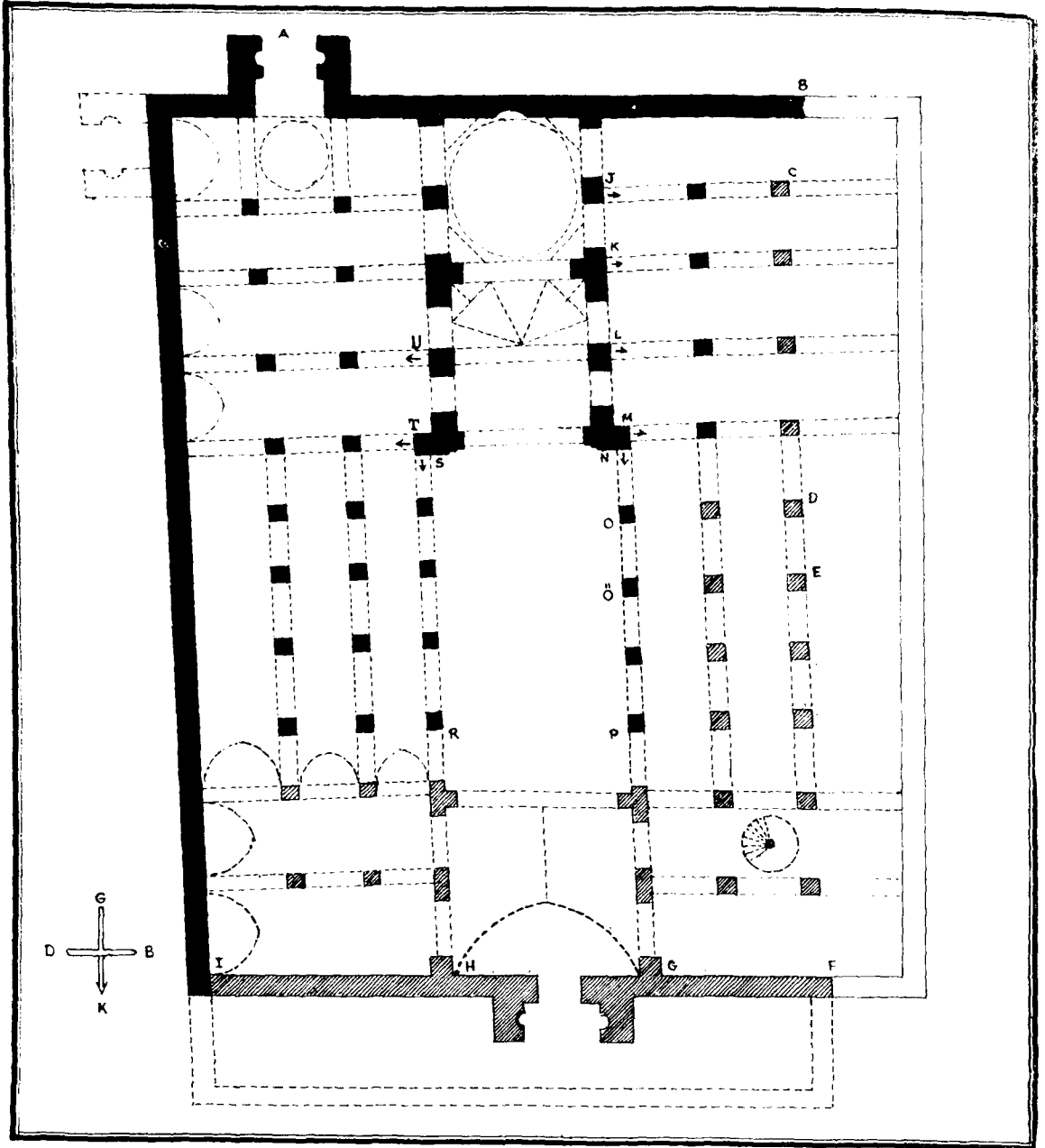
2. Das von A. Gabriel angegebene Erbauungsjahr 1247 gilt nur für die Errichtung des West-Portals, das zur Zeit Izz-ud-din Keykâvus II. von Şihab-ud-din İlyas bin Şihab-ud-din Ebu-bekr dem Künstler Husrev in Auftrag gegeben worden ist.

3. Im Jahre 1274 hat eine uns unbekannte Persönlichkeit denselben Künstler beauftragt, die Moschee zu renovieren. Ausser der damals noch nicht bestehenden «Kaissaria» gehören alle Steinstrukturen und das Ost-Portal diesem Auftrag.

4. Wahrscheinlich um das 14. und 15. Jahrhundert wurde durch eine unter der Mamluken-Herrschaft in der Stadt weilende Autorität namens «Seyfi Küşlü» die Erbauung des «Kaissaria» genannten Teils geföhren. Fig. 2, zeigt, wie ich mir den Plan der originalen Moschee aus dem Jahre 1224 vorstelle, indem ich mich auf die vorher angezeigten Bauzustände und das damit verbundene Kommentar stützend. In dieser Weise ist ein Werk entstanden, in dem die Gross-Seldschukische Tradition des vier Iwan Schemas umgeformt worden ist, und das eine frühe Versuchsphase in der Anatolisch-Türkischen Moschee Architektur wieder spiegelt.

Şekil 1 — Malatya Ulu Camii, bugünkü durum plânı

Şekil 2 — Malatya Ulu Camii, restitüyon plâni

Res. 1 — Eyvandan yanlara uzanan kemer artikları

Res. 2 — Eyvandan yanlara uzanan kemer artikları

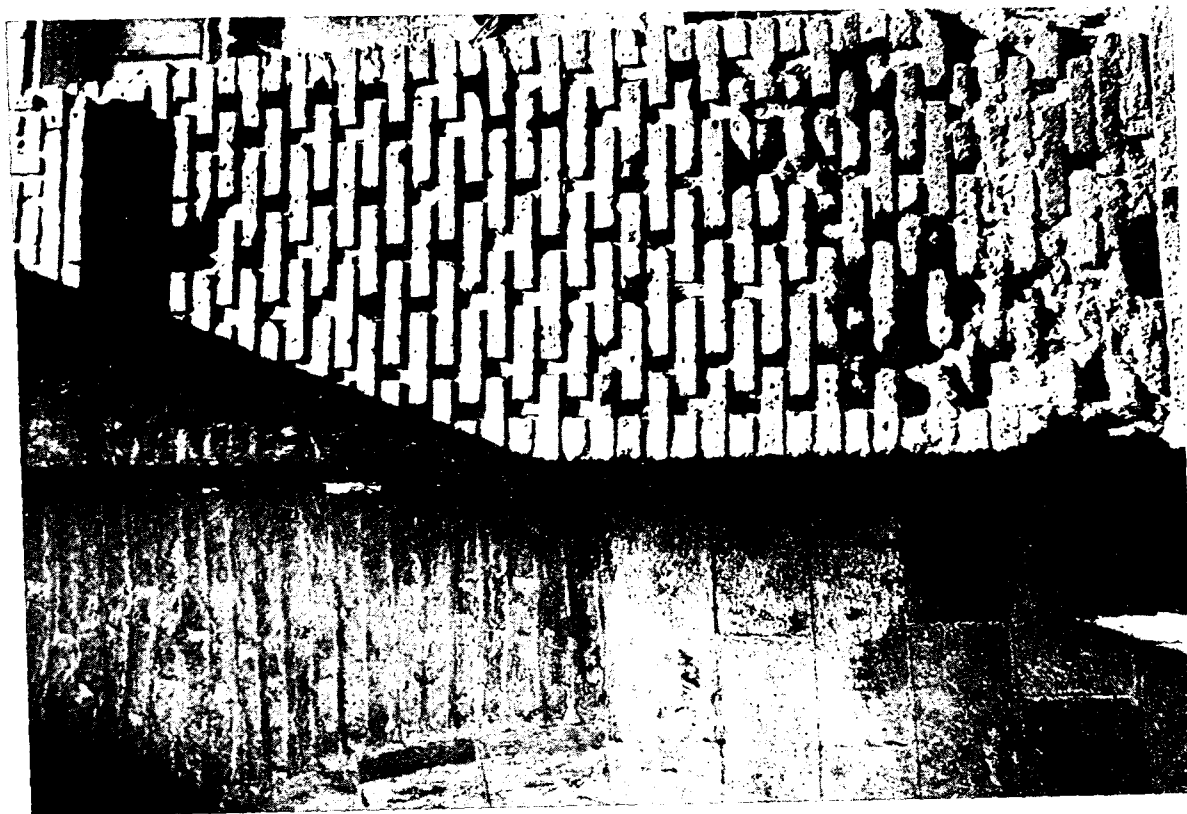
Res. 3 — Eyvandan yanlara uzanan kemer kalıntısı

Res. 4 — Eyvandan yanlara uzanan kemer kalıntısı

Res. 5 — Batı duvarındaki kemer kalıntısı.

Res. 6 — Batı revakının ayak aralıklarından

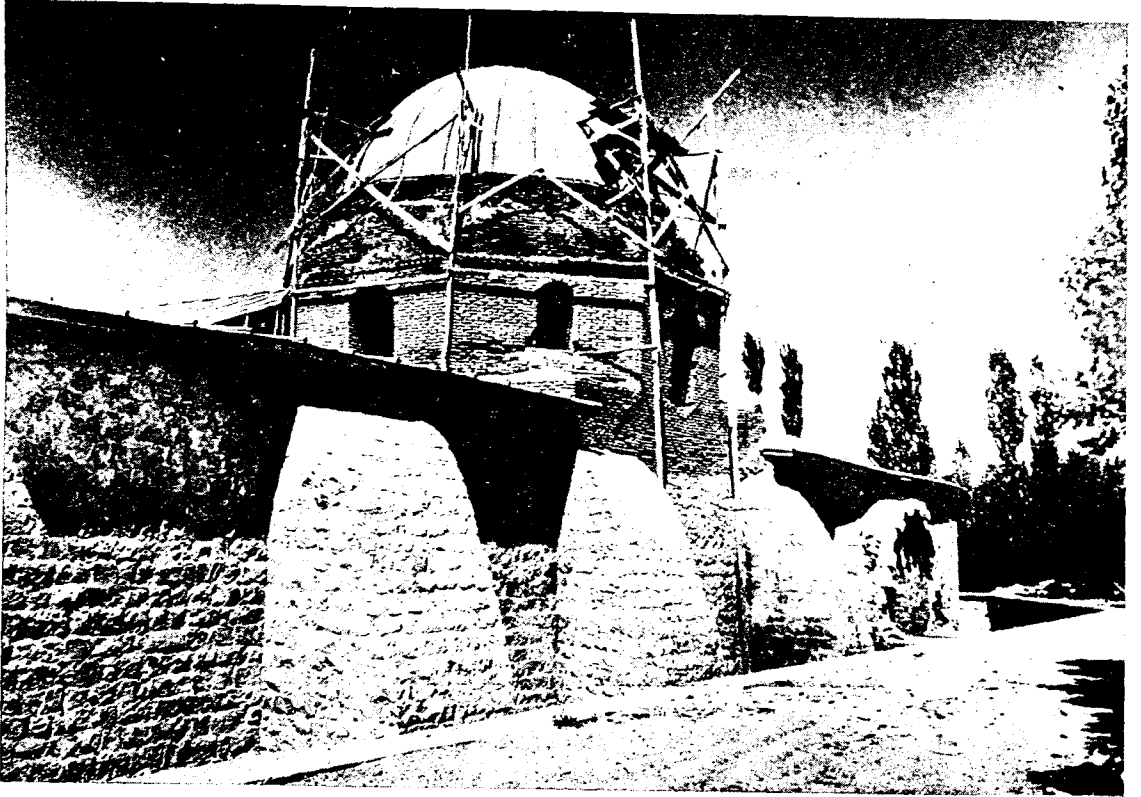
Res. 7 — Batı revakının Kayseri'ye giren ayağı.

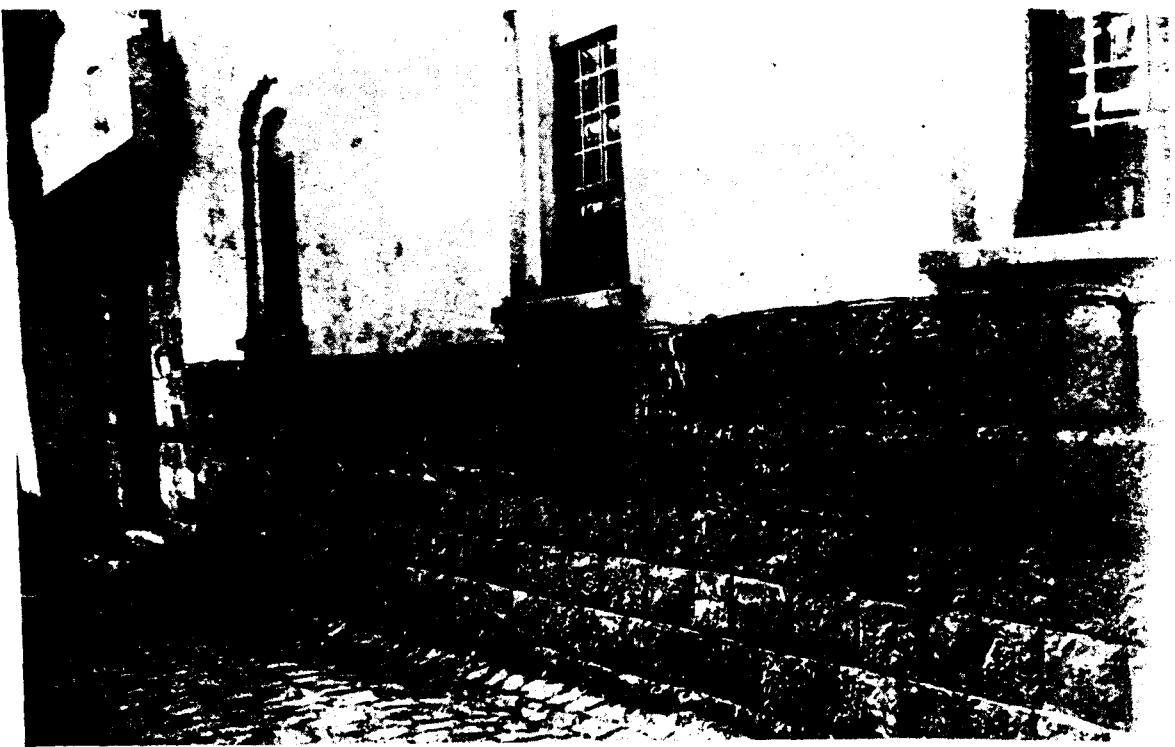
Res. 8 — (Resim 7 deki ayağın iç yüzü.)

Res. 9 — Minare kaidesi

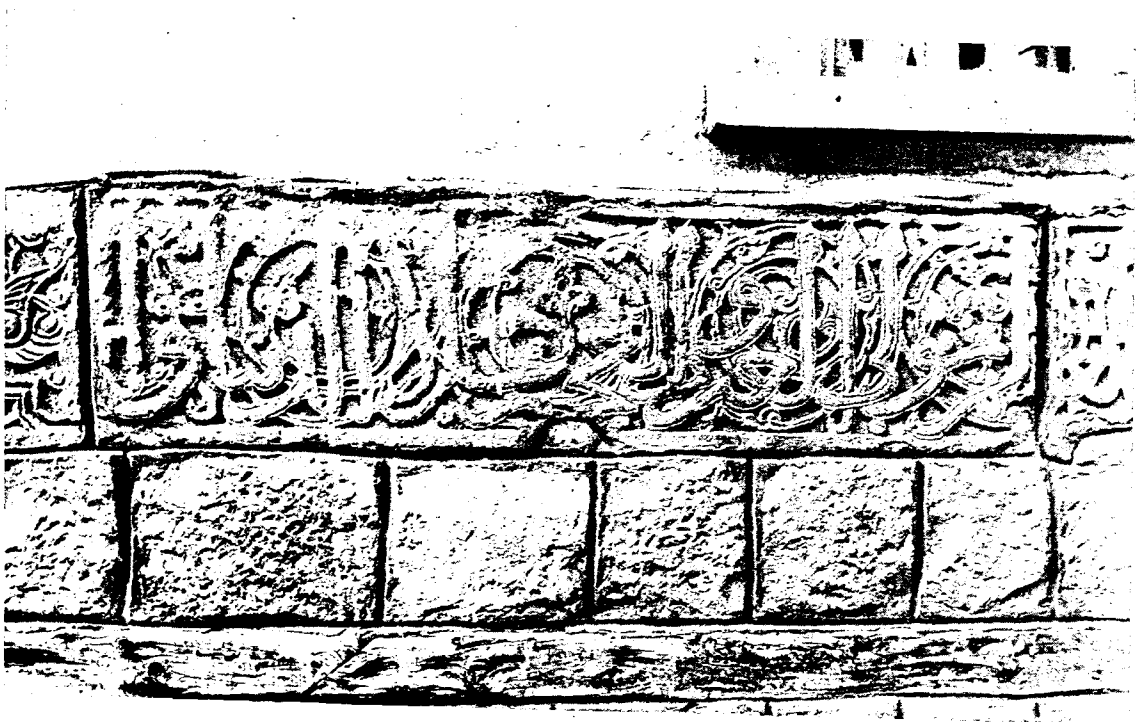
Res. 10 — Yeni çıkan portal (en sağda)

Res. 11 --- Yeni bulunan kitabe.

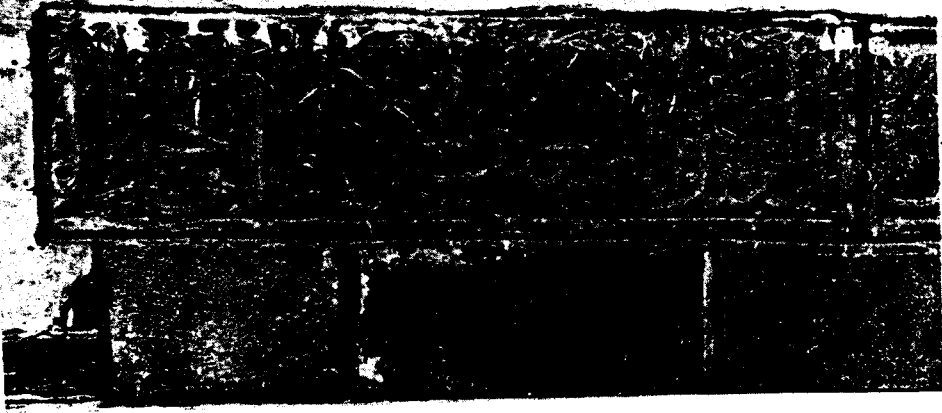

Res. 12 — Yeni kitâbenin birinci parçası

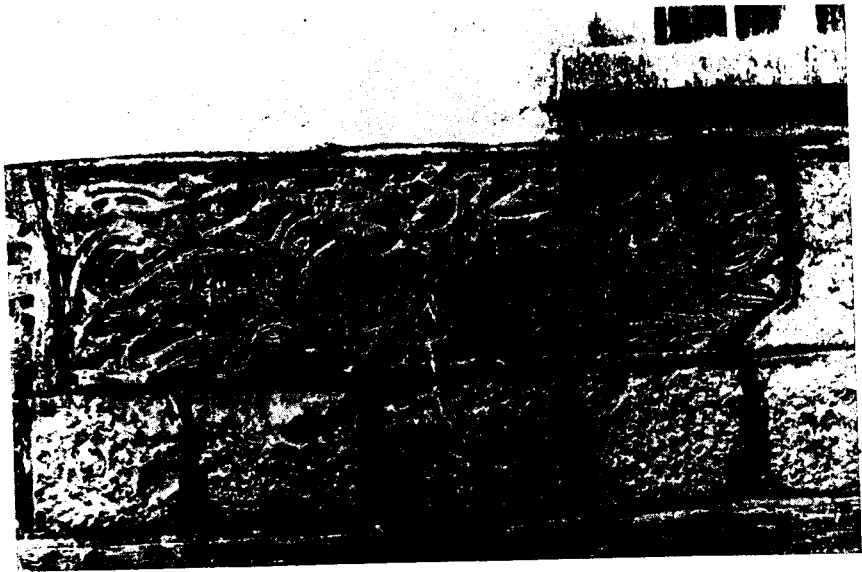
Res. 13 -- 2 nci parça

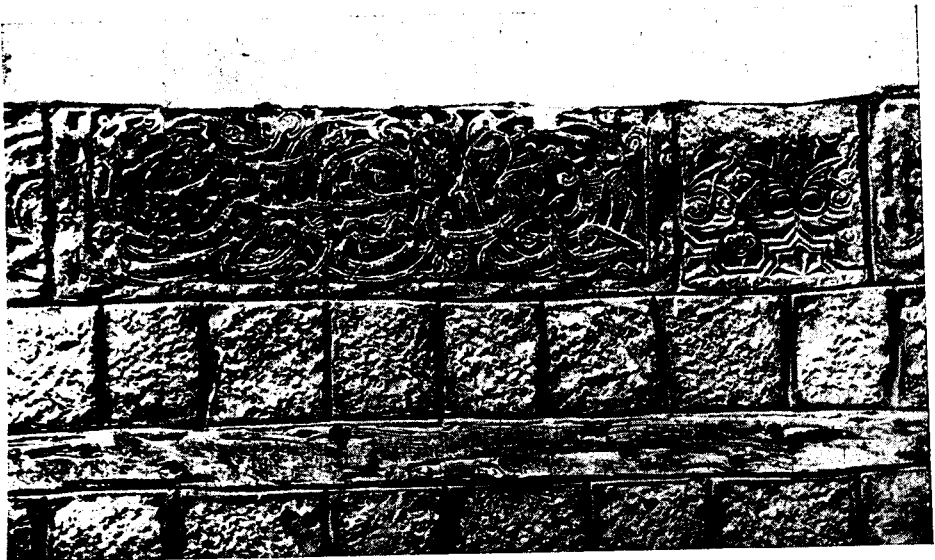

15 = Resim: 4 parça

Res. 15 — 4 ncü parça

Res. 16 — 5 nci parça

Res. 17 — 6 nci parça

ERZURUM'DA İKİ CAMİ

Rüçhan ARIK

Bilindiği gibi Selçuklular Anadolu'ya yerleştiklerinde, hemen birlik kuramamış, geleneksel Türk idare tarzı olan yarı federatif imparatorluk yolunu benimsemişlerdir. Bir bölgeyi fethedene o bölgenin idaresini vermek suretiyle fütuhata teşvik etmişler ve mahallî idareyi kolaylaştırmışlardır. Asırlar boyunca süregelen kültür geleneklerine sahip olan Erzurum'da tahminen bir buçuk asra yakın hüküm süren ve önce Horasan, Irak Selçuklularının hâkimiyetini tanıyan, daha sonra da Anadolu Selçuklularına tâbi olan Saltuklu Beyliği de bu şekilde teşekkül etmiş mahallî bir devletçiktir. Saltuklu Beyliğinin tarihî gelişimi hakkında bilgimiz maalesef çok azdır. Bunlara ait bilgiyi birkaç para¹, bir kitabe² ve bazı yazılı kaynaklardan ediniyoruz. Burada ele alacağımız iki eser³, Saltuklu devrinin en önemli anıtlarıdır.

KALE MESCİDİ

İç kalede yer alan mescit, kalenin güney duvarının yarı silindirik burcuna dayanır (Resim: 1). Dıştan ilk bakışta, iç kubbeyi örten yüksek silindirik gövdeli, konik çatılı tanbur dikkati çe-

ker. Çatının diğer kısımları düz toprak damla örtülüdür (Resim: 2).

Mescidin plânı derinlemesine dikdörtgen bir alanı kaplar (Şekil: 1 a, b). Gayet geniş ve apsid görünüşlü mihrap önünde yüksek tutulmuş bir kubbe yer alır. Bu kubbeyi L şeklinde iki ayak destekler. Bu ayaklarla bina, iki enine kısma bölünmüştür: Mihrap önü kubbesinin örttüğü kare ünite ile iki yanda buna açılan ve kubbe ağırlığını karşılayan hafif sivri tonozlar birinci kısmı meydana getirir. İki ayakla, giriş cephesi arasındaki ikinci kısım ise, yine ortada kare plânlı, fakat bu defa haç tonozlu bir ünite ile iki yanda buna açılan sivri tonozlardan ibarettir.

DIŞ GÖRÜNÜŞ VE TEZYİNAT

Mihrap önündeki kubbeyi dıştan örten silindirik gövdeli, konik külâhlı çatı sisteminin külâh kısmında, ince kaval silmeler, üsttekiler daha büyük ölçüde olmak üzere, alt alta tezyinî kemer sıraları teşkil ederler (Resim: 3).

Külâh eteğinde, alt alta iki silme ise gövdeyi çepeçevre kuşatır. Aynı şekilde diğer bir silme de kesiksiz devam ederek gövde üzerinde onaltı hafif sivri, tezyinî kemer meydana getirir. Bu karakterdeki süslemeye ayrıca Erzurum'da Cimcime Sultan Türbesiyle, üç Künbedlerden I. Anonim Künbedde de rastlamaktayız. Böyle silmelerin, kesiksiz devam ederek tezyinî kemerler meydana getirmesi erken Hıristiyan sanatında, bilhassa Suriye yapılarında da göze çarpmaktadır. Burada, silindirik gövdede her üç kemeri müteakip dör-

1 — İ. H. Konyalı, *Erzurum Tarihi*, İstanbul 1960, s. 37-38

2 — A. Ş. Beygu, *Erzurum Tarihi, Anıtları, Kitabeleri*, İstanbul 1936, s. 38-39.

3 — 1962 de tamamladığımız Erzurum'un Osmanlı - öncesi eserlerinin tam kataloğunda bu yapıları, tarihî verilerin ve üslûp özelliklerinin ışığı altında ilk defa doğru olarak tarihlemiştik. (Bk. R. Arık, *Erzurum Osmanlı - öncesi eserleri*, Ankara 1963, basılmamış doktora tezi)

düncü kemer yüzüne birer istiridye kavsaralı niş oyularak, gövde masif etkiden kurtarılmıştır. Bu motifi Anadolu'da birçok yapılarda, bilhassa türbelerde ve ayrıca erken hristiyan yapılarında da bulmaktayız. Nişlerin etrafında yine kaval silmeler dolaşır.

Bina cephesi gayet sade tutulmuştur (Resim: 2). Giriş mihrap aksı üzerinde olup dikdörtgen şeklinde basit silmeli, bir çerçeve içine yerleştirilmiştir (Resim: 4). Kapı alınlığı gemi teknesi kemerlidir ve yüzeyi boştur. Üstte iç bükey bir silme, altta çift mukarnas yuvalı konsol şeklindeki kemer üzen-gerileri, kübik başlıkları olan silindirik sütuncelere oturur (Resim: 5). Giriş kısmının üzerinde, dikdörtgen şekilli, basit silmeli bir pencere açıklığı bulunmaktadır. Cephede girişin iki yanında, simetrik olarak açılmış, girişte de olduğu gibi dikdörtgen silmelerle çevrelenen, gemi teknesi kemerli alınlıkları bulunan, pencereler dikkati çeker (Resim: 2). Kapı ve pencere açıklıkları düz lento ile örtülüdür.

Sivas'ta 1220 tarihlerinde inşa edilmiş olan I. İzzeddin Keykâvus Türbesi, içteki kubbenin prizma bir gövde ve piramit bir külâhla örtülü olması ve cephesine üç dikdörtgen çerçeve içinde sade profilli kapı ve pencerelerin yerleştirilişi ile Kale Mescid'inin kompozisyonunu hatırlatır (Resim: 6 a, b). Yalnız, I. İzzeddin Keykâvus Türbesi mescide nazaran kompozisyon bakımından daha zengin ve olgun teriple karşımıza çıkar.

İÇ GÖRÜNÜŞ VE TEZYİNAT

Binanın içine girildikte, karşıda, kible duvarında derin ve geniş tutulmuş mihrap göze çarpar (Resim: 7). Binanın kapladığı alana göre, mihrabın bu kadar derin ve geniş tutulması ilk başta yadırganırsa da, dışarıdan tetkik edildikte anlaşılır ki, kale burçlarından birine uydurularak yapılmıştır.

Oldukça büyük, geniş ve sivri kemerli bir niş şeklinde olan mihrabı, içte, kabartma olarak zencerek motifi, dışta sade ve enli, profilli bir silme dikdörtgen çerçeve içine alır (Resim: 8). Mihrap içi sonradan doldurulmuş ve buraya basit mukarnas kavsaralı yeni bir mihrap yerleştirilmiştir. Bu mihrabın üstüne ve yanına, başka bir yerden getirildiğini tahmin ettiğimiz neshî yazıyla yazılmış kitabe parçaları konulmuştur.

Asıl mihrabın iki yanında, tezyinî kemerlerle çerçevelenmiş kare biçiminde birer göz bulunur (Resim: 9).

Köşelerden kubbeye geçişi pandantifler sağlar (Resim: 10). Kubbenin eteğinde ince, hafif çıkıntılı bir kasnak bulunur. Buradan itibaren kubbe git-tikçe daralan üç katlı bir kuruluş gösterir. Her katın arasında tıpkı kasnak gibi çıkıntılı ve ince birer kuşak bulunur. İlk iki kat mukarnaslı konsol frizleri şeklindedir (Resim: 11). Bunların üstünde muntazam küresel kısım gelir. Birinci katta, ana eksenlere denk gelmek üzere dört pencerecik açılmıştır.

Kubbeyi destekleyen ayaklardan girişe göre sağdakine, tıpkı Erzurum Ulucamiinde görüldüğü gibi basit, mukarnaslı bir mihrabiye oyulmuştur.

Tonoz ve kemerlerin üzen-geri hatları boyunca devam eden konsol kornişler, yükselerek doğu ve batı duvarlarındaki pencereleri çerçeveler (Resim: 12).

MİNARE KULE

İç Kale'nin güney-batı köşesinde, kaidesi muntazam kesme taşlarla ve gövdesi tuğladan inşa edilen bir minare bulunmaktadır (Resim: 13). Bu minareye Tepsî Minare, Kesik Kule, Saat Kulesi, Minare Kule denmektedir. Giriş kapısı tuğla dekorasyona sahip olan minarenin, hem Kale Mescidi minaresi, hem de kale için gözcü ku-

lesi olarak kullanıldığı düşüncesindeyiz. Kaide ve sonra silindirik gövde beyaz ve kırmızı taş sıraları ile yükseilir; daha sonra gövde tuğla yapı olarak devam eder. Aşında, şerefe kısmından itibaren ne tarz bir üst yapısı olduğunu bilemiyoruz. Şerefe altına rastlayan bir seviyeden yukarısı, saat kulesi haline getirildiği zamana ait çirkin bir konstrüksiyona sahiptir.

Minarenin gövdesi kitabe bordürüne kadar, yatay tuğla sıralarıyla kaplanmıştır. Her sıradaki düşey tuğla araları, alt ve üst sıralardaki tuğlaları ortaliyacak şekilde istiflenmiştir.

Kitabe bordüründe, beyaz zemin üzerine kırmızı tuğla ile kufî yazı yerleştirilmiştir. Bu yazı saat konurken mühim bir kısmı tahrip edilmiş ve o kısımlar yok olmuştur. Kitabede, «İkbal (Devlet ve saadet), dinin ışığı, İslâmın kutbu, devletin yardımcısı, milletin zahiri, arkası (meliklerin) ve emirlerin güneşi EB-İL KASIM oğlu EB-İL MUZAFFER GAZİ İNANÇ BİYGU ALP TUĞRUL BEY⁵» adı ve bazı ünvanlar verilmektedir. Burada geçen «İnanç, Biygu, Alp, Tuğrul gibi ünvanlar eski Türk ünvanlarıdır ki bu an'aneyi Selçukluların istitalelerinden olan küçük Türk devletlerinde görmekteyiz⁶». Bu ünvanların yanı sıra emir Ebu'l Kasım'ın oğlu Ebu'l Muzaffer adı veriliyor. Bugün henüz yeteri kadar aydınlatılmamış olan Saltuklu şeceresinde: El-Muzaffer Melikşah'ın, Saltuk'un oğlu olan Muhammedin oğlu olduğu ve ba-

basından sonra, 1189-1197 tarihleri arasında hüküm sürdüğü söylenir. Sonra yerine oğlu 1197 de Saltuklu ailesinin son hükümdarı Alâeddin Ebu'l Mansur'un geçtiği ifade edilir⁷. Bu bilgiye göre minarede adı geçen emirin 1189-1197 yılları arasında hüküm süren Ebu'l Muzaffer Melikşah olduğu ve yapının da o tarihlerde inşa edildiği anlaşılıyor.

Kitabe bordürünün muhdes kısma kadarki yüzeyde tuğla işçiliğinin en güzel örneklerinden biri verilmiştir: Yatay istifli tuğlalarla teşkil edilen iki zikzak şeridi, baklavalar sırası meydana getirecek tarzda kesişir. Böylelikle hasıl olan baklava ve üçgen şekilli yüzeylerde, tuğlalar yatay ve düşey yerleştirilmek ve derz aralıkları çukur tutulmak suretiyle plâstik etkili bir dekoratif düzen sağlanmıştır.

Bu dekorasyondan da anlaşıldığı üzere eser itina ile yapılmış olup, şehrin görünüşünde rol oynayan bir anıt-kule durumunda idi.

SONUÇ :

Minare - Kule'nin yapıldığı zamanı tahmin etmek için elimizde kitabesi bulunmamaktadır. Bu belgeye göre eserin, Ebu'l Muzaffer Melikşah'ın hüküm sürdüğü 1189-1197 yılları arasında yapıldığını kabul edebiliriz. Sırlı tezyinata yer vermeyen, başlıca süs unsuru şerefe altında toplanan, sade ve heybetli ifadesi ve arkaik karakterli küfi yazısı ile minare, üslûp bakımından da bu erken tarihlere uygun düşmektedir.

Aynı zamanda mescit için ezan okunacak yer ödevi gördüğü de göz önünde bulundurulursa, minare ve mescidin beraber yapıldığı akla gelebilir. Mescidin masif ve sade görünüşü bir bakıma bu tahmini destekler mahiyettedir. Fakat bunun yanı sıra bilhas-

4 — İ. H. Konyalı, aynı eser, s. 137 de kitabenin okunuşunu ve burada naklettiğimiz şekilde tercümesini veriyor. Ancak, aynı eser s. 136 da neşrettiği resimden dahi görülebileceği gibi, saatin kitabede imha ettiği kısım epey bir mesafe tutuyor. Bu durumda, eksikler sadece yazarın parantez içinde tamamladığı (لوك) harfleri midir; yoksa en az bir kelime daha gerekmez miydi, kestirmek güçtür.

5 — İ. H. Konyalı, aynı yer

6 — F. Köprüdü, (Atabey mad), "İslâm Ansiklopedisi", 9. cüz, s. 715

7 — C. Cahen, Pre-Ottoman Turkey, London 1966, s. 107; müellif bu bilgi için mehaz zikretmiyor.

sa iç tertip ve kuruluşunda, kubbe eteğindeki mukarnaslı kornişlerde görülen olgunluk, bu hususta tereddüde yol açmaktadır. İç görünüşü itibariyle kubbenin sahip olduğu kompozisyonun Anadolu yapıları arasında bir benzerini göstermek zordur. Bu yüksek kubbenin dıştan künbet görünümlü bir tanbur ve konik külâhla kapatılması, aynı bölgede daha önceden beri görülegelen hiristiyanî yapıların etkisini akla getiriyor (Resim: 14). Böyle hem benzeri olmayan özellikleri, hem de çeşitli komşu kültür etkilerini birarada bulunduran yapılar; Anadolu Türk mimarisi durulup belli bir senteze ulaşmaya kadar, yani takriben XV. yüzyıl sonlarına kadar herhangi bir zamanda yapılmış olabilirler. Bu arada bilhassa söz konusu örtü sisteminin, XIV. yüzyıla ait Erzurum künbedleriyle benzerliği Kale Mescidinin, XII. yüzyıl sonuna doğru da yapılmış olsa İlhanlı İstilasında esnasında onarılıp bugünkü karakterini kazandığını düşündürüyor.

ULU CAMI

Erzurum'da ele alacağımız ikinci eser, Anadolu'nun en büyük camilerinden biri olan Ulu Camidir. Bu yapı yüzyıllar boyunca birçok onarımlar geçirmiş, son üç sene içinde de yine onarım gayesiyle çalışılırken, binanın mimarî özelliğini üzerinde toplayan orta sahn çökmüş, böylece yapı büyük ölçüde ortadan kalkmıştır.

Ekseri muntazam kesme, blok taş ve kısmen tuğla ile inşa edilen cami, mihrap doğrultusunda, genişçe ve yüksekçe orta sahn ile daha dar olan 6 yan sahn dan ibaret enlilemesine dikdörtgen bir plâna sahiptir (Şekil: 2). 28 müstakil ayakla desteklenen binanın orta sahnında ,mihrap önünde bir kubbe bulunduğu anlaşılıyor⁸. Bundan sonraki böl-

me aydınlık fenerli, yüksek geçme tonozlu bir örtü ile kapatılmıştır. Üçüncü bölme ise kilit taşı noktası açık mukarnaslı haç tonoz ile örtülü bulunmaktadır. Hemen girişin önünde yer alan bölmeler ise beşik tonozlarla örtülüdür. Böylece mihrap aksındaki orta sahn, örtü sisteminin değişik olarak verilmesi, geniş ve yüksek tutulması ile değerlendirilmiş; ayrıca bu kısım dış kuruluşta da belirtilmiştir (Resim: 15). Mihrabın sağında kalan üç sahnla, solunda kalan iki sahn kuzey-güney yönünde uzanan tek bir beşik tonozla örtülüdür. Bu tonozlar ayak aralarında sivri kemerlerle desteklenmiştir. Doğu duvarına bitişik yedinci sahn mihraba göre enlilemesine beşik tonozlarla örtülmüştür.

Bina, derinlemesine uzanan tonozlarla ve bilhassa orta sahnı ile, boyuna doğrultunun önem kazandığı bir iç mekâna sahiptir. Bu bakımdan ,orta sahn bölmelerinin teşekkül tarzı da göz önünde bulundurulursa, XII. yüzyıla ait Kayseri Ulu Camiine çok benzemektedir (Şekil: 3). Yalnız Kayseri Ulu Camiinin orta sahnında üstü açık bir bölme bulunur; Erzurum'dakinde buna denk gelen bölme, mukarnaslı haç tonoz ile örtülüdür. Bu tonozun İlhanlı devri onarımlarının eseri olduğunu tahmin etmekteyiz. Zira tonozu taşıyan kemerlerden birinin üst iki yanında ve tonoz üzengisinden aşağıda, mukarnaslı konsol gibi birer unsur görünmektedir (Resim: 16). Bunlar şu ihtimalleri akla getiriyor: Bunlar ya dekoratif unsurlar veya böyle unsurların kalıntılarıdır; yahut fonksiyonel bir gayeleri vardı. Bu da ya giriş v.s. gibi bir şeyi taşımak olabilir; yahut da daha önceki bir örtünün başlangıç unsurları idiler. Hattâ, köşelerde mukarnaslı tromplarla bir kubbeye geçiş hazırlandığı, sonra bundan vazgeçildiği veya o kuruluş çökünce bu artıklar aynen muhafaza edilerek daha yukarıda

8 — C. Cahen, aynı eser, s. 397 de Curzon'dan aldığı resimde, Ulu Cami'nin örtü sistemi ve bilhassa kübik tanburulu mihrap kubbesi açıkça belli oluyor. (Bizim 15. Resmimizle karşılaştırınız).

mukarnaslı haç tonozun yapıldığı düşünülebilir.

DIŞ GÖRÜNÜŞ VE TEZYİNAT

Camiin kuzey yüzüne, orta ve yan sahnalara üç kapı açılmıştır (Resim: 17). Orta sahna rastlayan kapıda profilli kaidelere oturan ve çifte sütunce havasını veren silmeler, yukarıda yine profilli başlıklara dayanırlar (Resim: 18). Başlıklar stilize yapraklardan meydana getirilmiş çeleng motifleri ile süslüdür. Bir başlıktan diğer başlığa uzanan yatay silme ile kapının dikdörtgen çerçevesi tamamlanmış olur. Bu çerçeve içine oturtulan kapı kemeri yuvarlaktır. Kemerin iki yanında kitabe yeri olarak boş bırakıldığını zannettiğimiz profilli çerçeveler göze çarpar. Segment kemerli kapı boşluğuna iki basamaklı merdivenle çıkılır.

Orta sahna açılan kapının sağ yanına, minarenin soluna düşen kapı kompozisyonu ise şöyledir (Resim: 19): Yuvarlak bir kemer içine mukarnaslı bir kavsara yerleştirilmiştir. Kapı lentosu segment kemerlidir. Bu kapıyla orta kapı arasındaki yüzeyin ortasına yine yuvarlak kemerli bir niş oyulmuştur.

Mihrap aksındaki kapının soluna düşen kapı nişi, üç kademede profilli yuvarlak kemerlerle çerçevelenmiştir ve erken hiristiyan yapılarının dekorasyonunu hatırlatır (Resim: 20). Üç basamaklı merdivenle kapı boşluğuna, oradan segment kemerli kapı açıklığına geçilir. Bina bu üç kapılı kuzey yüzünde, intizamsız olarak yerleştirilmiş dikdörtgen şekilli pencerelere sahiptir. Bu cephenin doğu ve batı duvarıyla birleştiği köşeler, kapı yüksekliğine kadar düz, sonra gittikçe daralan kademeli bir profilasyonla uca kadar süslenerek pahlanmıştır (Resim: 21).

Binanın doğu yüzünde de iki kapı bulunmaktadır (Resim: 21); Birinci kapı, ortası alçak ve düz, kenarları ka-

demeli olarak profilli dikdörtgen bir bordürle çevrelenmiştir (Resim: 22). Bunun içinde yuvarlak kemerli bir kapı nişi yer alır. Kapı boşluğuna, yanlara, sade iki mihrabiye oyulmuştur. Hafifçe basık yuvarlak kemerli kapı boşluğunun üstündeki yüzeye dörder sıralı iki sütun halinde neshi ile yazılı bir kitabe oturtulmuştur. Kitabede binanın «1277 H. - 1860 M. tarihinde İbrahim Ethem Paşa tarafından tamir ettirildiği» yazılıdır⁹.

Diğer kapı sade yuvarlak kemerli bir boşluğa açılmıştır.

Camiin doğu yüzüne de dikdörtgen şekilli altı pencere gayri muntazam olarak yerleştirilmiştir.

Binanın doğu ve güney duvarının birleştiği yerde gömme, iri, silindirik bir sütun bulunmaktadır. Güney duvarında cami sekiz pencereye sahip olup, mihraba rastlayan yerde geniş bir kontrafor ile desteklenir.

Yukarıda işaret ettiğimiz doğu kapısındaki kitabeden de anlaşıldığı üzere binanın dışı XVIII. ve XIX. yüzyıllarda onarılmış ve orijinal karakterini kaybetmiştir.

Batı duvarının kuzey duvarıyla keşiştiği köşede minare yer alır. Şerefeden yukarısı yıkılmış olan ve tuğladan inşa edilen minarenin şerife altını stâlaktitler süsler. Minareye caminin içinden çıkılır. Bu, batı duvarında da beş pencere yer alır .

İÇ GÖRÜNÜŞ VE TEZYİNAT

Mihrap aksındaki kapıdan orta sahna girilir. Kapının yer aldığı duvara bitişik ayaklar, önlerindeki ayaklara ve birbirlerine sivri kemerlerle bağlıdırlar. Bu kısımların örtüsü beşik tonozdur.

Bundan sonraki, dört büyük kemerin meydana getirdiği kare plânlı

bölme, mukarnaslı haç tonozla örtüldür (Resim: 23). Bunun eşini Erzurum 1310 tarihli Yakutiye Medresesinde, Akşehir - Afyon yolunda 1249 tarihli İshaklı Hanın köşk mescidinde ve Ani'de, cephesinde Selçuk portal şemasını havi bir kilisede görmekteyiz (Resim: 24). Bu mukarnaslı örtü sistemi Erzurum'daki yapılarda sevilen bir unsur olarak karşımıza çıkar. Tonozun kilit taşı noktası açıktır ve buradan giren ışık, sistemin plâstik ifadesini kuvvetlendirir.

Daha sonra, beşik tonoz ortasına yerleştirilen yine ortası açık ayna tonozlu bir örtü sistemi dikkati çeker (Resim: 25).

Mihrabın bulunduğu kare plânlı kısımda, dört büyük sivri kemere oturan büyük kubbe yer alır. Bugün bindirmeli olarak ağaçtan kurulmuş olan ve üzerinde 1275 H. - 1862 M. kuruluş tarihi bulunan bu kubbenin aslı durumunu bilmiyoruz (Resim: 26). Belki de önceleri kârgir bir kubbe var idi. Kible duvarındaki kemer sağır olup, dört geniş kademeli bir profilâsyona sahiptir. Üçer kademeli olan üç kemerin doğu ve batıdaki ikisinin karnında üçlü silindirik sütun demeti diyebileceğimiz bir profilâsyon daha vardır (Resim: 27). Bu tip profilâsyonu 1223 tarihli Niğde Alâeddin Camiinin maksure kubbesini taşıyan kemerlerinde de görmekteyiz (Resim: 28). Burada, kuzeydeki kemerin karnında ise bu demetin prizmatik silmelerle teşkil edilen bir varyasyonu görülür.

Kible duvarında yer alan mihrap için caminin orjinalliği su götürmez tek parçasıdır diyebiliriz. Fistolu bir şeritle çerçevelenen mihrap içinde, geniş yüzeyli üç bordür içiçe ve kademe kademe derinleşerek yer alır. En dıştaki, fistonlu şeritten sonraki bordür, iç bükey ve işlemsizdir. İkinci bordürle, eğik bir yüzey halinde derinleşen üçüncü bordür, geometrik bir ör-

gü kompozisyonu ile işlenmiştir (Resim: 29). Bu geometrik geçmelerin varyasyonlarına Anadolu'da birçok erken tarihli yapılarda, örneğin 1196 tarihli Sitte Melik Türbesinin XII. yüzyıl sonuna tarihlenen Mama Matun Türbesinin ve yine XII. yüzyıla ait Boyalı Künbedin portallerinde görebiliriz. Erken devirde esasen tezyinat bol olmadığı gibi, kübik karakterli diyebileceğimiz mimarî, az sayıdaki tezyinî unsuru geometrikleşmeğe zorlar¹⁰. Burada, bu sistemin çerçevelediği yüzeye sivriye yakın bir kemer yerleştirilmiştir. Bu kemer epey tahrip olmuş, zar başlıklı olarak düşünülen sütuncelere oturur. Mihrap nişi yuvarlak olmayıp, köşelidir. Bilhassa niş ve kavsaradaki bu kuruluş Niğde Alâeddin Camiinin mihrap kuruluşuna çok benzemektedir.

Esas mihraba göre sağda, güney duvarında bir mihrap daha vardır (Resim: 30). Duvar yüzü, biraz yontularak dikdörtgen çerçeveli bir yüzey meydana getirilmiş ve içine çok sade mukarnas kavsaralı bir niş oyulmuştur. Bu basit mihrabın simetriği olarak diğer yanda, son onarım sırasında böyle bir mihrap daha çıkmıştır.

Yine kible duvarında dört mısralık bir kitabeye rastlanır. Kitabede «Atabek Camii 1049 H. - 1639 M. tarihinde Nasuh Paşazade Hüseyin Paşa tarafından tamir ettirilmiştir¹¹.» yazılıdır.

Doğudaki son sahnda, yine kible duvarında profillerle çevrelenen genişçe sathî bir niş oyulmuştur.

Caminin beşik tonozlarını destekleyen ayaklar, doğudaki sahnda T şeklinde, diğerleri, bazıları profilli, bazıları dikdörtgen masif ayaklar şeklinde yapılmışlardır.

10 — O. Arık, *Anadolu' Selçuklularında Erken Devir Mimarî Tezyinatı* (basılmamış doçentlik tezi, Ankara 1966) s. 204

11 — İ. H. Konyalı, *aynı eser s. 268*

Kuzey duvarının doğu köşesinde sivri kemerli, silmeli bir niş daha bulunur. Niş kemerinin üstüne ve yanlarına geometrik desenli taşlar oturtulmuştur (Resim: 31). Ayrıca bu taşların yanlarında biri geometrik şekilli, diğeri oniki dilimli stilize çiçek şeklinde görülen iki rozet vardır. Bu parçaların nereye ait olduğu belli değildir. Bunlar belki de bir zamanlar mevcut bulunan portale aitti.

Bu nişin yanında dikdörtgen şekilli ufak bir kapıdan birkaç basamakla çıkılan, duvar içine gizlenmiş, «itikâf» yeri olduğunu tahmin ettiğimiz haç tonozlu bir hücreye çıkılır. Bu hücrenin yanında küçük bir hücre daha bulunur. Bu kısmın da doğu duvarı onarılrken ilâve edilen bir kısmı olduğunu düşünebiliriz.

Kemer aralarında yer yer çeşitli rozetler göze çarpar (Resim: 32, 33). Kemerlerden birinde Kur'andan âyetler yazılı bir kitabe oturtulmuştur¹².

Orta sahna göre sağda ve solda olmak üzere ayaklardan ikisine aynı Kale Mescidinde gördüğümüz basit mukarnas kavsaralı birer mihrap nişi oyulmuştur¹³ (Resim: 34, 35).

Mukarnaslı haç tonoz örtü sistemini destekleyen, kemerlerin kilit taşı noktalarında da kabartma haç motiflerinin kalıntıları göze çarpmaktadır.

SONUÇ :

Erzurum Ulu Camii günümüze kadar, hatta günümüzde de devam eden onarımlarla tarihi hüviyetini yitirmiş bir yapı haline gelmiştir. Eserin kesin tarihini bilmiyoruz. XII. yüzyıla ait Kayseri Ulu Camii ile benzerliğine bakarak (Şekil: 3), günümüze kalmış orijinal dekoratif elemanların sade karak-

terini de göz önünde bulundurarak üslup yönünden erken bir tarihe, meselâ XII. yüzyıl ikinci yarısına ait olduğunu tahmin edebiliriz.

Öte yandan, Tarihçe - i Erzurum' da bahsedilen, daha sonra İngiliz seyahatçisi Lynch'in de gördüğü ve sözünü ettiği, Ulu camide bulunan bir inşa kitabesinde «Bu Cuma mescidini 575 senesinde alim ve abîd Ebu'l-feth Melik Muhammed yaptı» ibaresi geçtiğine ve kitabenin Cihan Savaşı sırasında kaybolmuş olabileceğine İ. H. Konyalı işaret eder¹⁴.

Ayrıca, A. Ş. Beygu «Ulu Caminin yapıldığı yıl, Şeyh Abbas Türbesinin yapıldığını; Erzurum'lu şair Ketencizade Rüstü'nün iki mısra ile türbenin yapılış tarihini belirtirken, Ulu Caminin de 575 yılında yapıldığına işaret ettiğini söylüyor¹⁵.

Kitabe bugün mevcut bulunmadığına göre, bu nakillerin camiye tarihlendirmede kuvvetli bir kaynak sayılmaları zorlaşıyor; fakat yine de, binanın XII. yüzyıl sonuna doğru yapıldığı fikrini kuvvetlendirirler.

Tarihçe-i Erzurum'da ve Lynch'de geçen kitabesindeki Ebu'l Feth Melik Muhammed, Saltuklu şeceresine göre İzz-üd-din Saltuk'un oğludur. 1174-1189 tarihlerinde yaşadığı tahmin edilir. Bunu Claude Cahen de doğrular ve Muhammed'in Erzurum Ulu Camiini yaptırdığını torunu Alâ-üd-in Ebu'l Mansur'un da güzelleştirdiğini yazar¹⁶.

Ayrıca Anadolu'da Türk - İslâm iskânı başladığında, bir şehirde ilk ihtiyaç duyulacak müesseselerden biri de muhakkak ki bir ana cami, Ulu Camidir. Nitekim hepsi de zamanla birçok tadilâta uğramış olmakla beraber, Selçuklu çağı Anadolu'sunun başlıca şehirlerindeki Ulu Camilerin ilk kuruluş-

12 — İ. H. Konyalı, aynı eser, s. 265

13 — Bunlar son onarım sırasında yuvarlak kemerli basit birer niş haline getirilmiştir.

14 — İ. H. Konyalı, aynı eser, s. 268

15 — A. Ş. Beygu, aynı eser, s. 101

16 — C. Cahen, aynı eser, s. 107

ları (büyük bir çoğunlukla) XII. yüzyıla aittir. Buna göre Erzurum Ulu Camide, yukarıda sözünü ettiğimiz tarihî kayıtlar olmasa bile muhakkak ki XII. yüzyılda kurulmuş olmalıdır. Ancak bütün mesele, bugünkü yapının hangi kısımlarının, bu ilk inşaatın mahsulü olduğudur.

Yukarıda da belirttiğimiz gibi, mihrap asli hüviyetini korumuştur.

Mihrap aksında gelişen orta sahn ve muhtemelen bunun iki yanındaki sahnlar da en az plân tertibi ile, ilk kuruluş devresindeki karakterlerini korumuş olmalıdırlar.

TWO MOSQUES IN ERZURUM

Rüçhan ARIK

Very little is known on the Saltukids which is among the first feudal lordships «Beylikler», established in Anatolia, except a few coins¹, inscription panels², and very few written sources. Here two of the most important monuments of this lordship will be discussed³.

KALE MESCİDİ

The mescid which leans on one of the circular towers of the inner citadel, is rectangular in plan and 9.70 m. × 9.00 m. in its inner dimensions (fig. 1 a, b). The space in front of the wide, apselike mihrab is covered with a high dome. The two L shaped piers supporting the dome divide the inner space into two: the first part being the domed space in front of the mihrab and the pointed barrel vaulted side spaces flanking it on the sides, and the second part being the cloister vaulted square space in front of the portal and the flanking vaulted sides. On the exterior, the dome is placed on a high cylindrical drum, and is covered with a conical cap whereas the tops of the vaults are covered with earth (pl. 2).

The building is treated very simply on the exterior, the main decorative elements being used on the conical cap of the dome and on the facade. The

high mihrab niche in the interior, is framed with a high relief simple geometric interlace decoration (pl. 7). The high dome has a three step construction: the first two steps are divided by stalactite consoles on which the hemispherical dome is placed (pl. 10)

THE MINARET TOWER: There is a minaret at the south-west of the inner castle, on the west of mescit (pl. 13). The base and the lower parts of the shaft are constructed in red and white coursed stone masonry and the upper part of the shaft in brick. The brick courses form a geometric decorated band under the balcony, and above this runs a band of inscription written in kufic. Above this level the minaret has lost original features because it has been turned into a clock tower in the last century with unbecoming additions to it. Part of the inscription has been destroyed during this operation. İ. H. Konyalı, who has read the inscription most correctly gives the name and titles «Ebu-l Kasım oğlu Ebi-l Muzaffer Gazi İnanç Beygu Alp Tuğrul Bey»⁴. It can be deduced from the inscription that the tower was constructed during the reign of Abu'l Muzaffer Malik Shah, that is between 1189 - 1197⁵. The minaret, with no used glazed tiles, and its solid and simple effect and the type of the kufic writing can also be stylistically dated to such an early date.

1 — İ. H. Konyalı, *Erzurum Tarihi*, İstanbul 1960, pp. 37-38

2 — A. Ş. Beygu, *Erzurum Tarihi, Anıtları, Kitabeleri*, İstanbul 1936 pp. 38-39

3 — In my dissertation (R. Arik, *Pre-Ottoman Works of Erzurum*, Ankara 1963, not yet published) these buildings were dated correctly for the first time

4 — İ. H. Konyalı, *op. cit.* p. 137

5 — C. Cahen, *Pre-Ottoman Turkey*, London 1968 p. 107

One thinks that the minaret was erected to call to prayer to the mescid and used as a watch tower as well. In turn, it can be accepted that the minaret and the mescid were constructed about same date. Although the massive and solid character of the mescid also backs this dating the mature character of the stalactites of the cornices of the lower part of the dome makes one hesitate. It is quite difficult to find a parallel to this monument in Anatolia; the high drum and the conical cap makes one consider a possible influence of earlier christian examples of the region (pl. 14). Such monuments with unencountered individual features which have been influenced by nearby cultures can be found in Anatolia until the XV. century, that is until the turkish architecture arrived at a synthesis. The similarity between the exterior structure of the dome and those of the Erzurum tomb towers leads one to the assumption that the mescid which was built about the end of the XII. century has received its present appearance after an Ilkhanid repair.

The Great Mosque

The second monument in concern is the highly repaired and altered Great Mosque of Erzurum. Twenty-eight individual piers divide the inner space into seven aisles, a wider and higher one in the center and three narrower and lower ones on either side of it (fig. 2a, b). In the central aisle, which is on the axis of mihrab, starting from the North, after two barrel vaulted spaces there is a stalactite vault perforated with an oculus (pl. 16,23). There are some projecting stalactite remains on the two sides of one of the arches, just below the springing point. The first possibility is that they are purely decorative elements or remains of them, or they were functional supporting a beam or the remains

of an earlier stalactite superstructure. They may even be the remnants of a stalactite squinch which was left unfinished or the structure it supported collapsed and the present one was built over the remains of it. The following space is covered with a cross vault, perforated with an oculus and a lantern over it, and the vault itself has been placed in the center of a barrel vault (pl. 25). Following it, the space in front of the mihrab is covered with a corbelled timber domedated 1826 A. D. (pl. 26). Although how the dome exactly was is not known, it must have been constructed in masonry. The superstructures of the central aisle are also expressed externally on the roof of the building (pl. 15).⁶

The exterior of the building which has been altered has lost its original character as is also understood from the repair inscription and the ornamentation of one of the portals on the east facade. (pl. 17, 21).

Inside the mosque the only remaining original decoration is the frame of the mihrab in simple geometric borders (pl. 27). Some geometrically decorated stones can be found in the north wall and rosettes between the piers (pl. 31, 32, 33).

The first erection date of the Great Mosque is unknown, nor is there an inscription panel concerning the construction of the building. But judging from the similarity with the Great Mosque in Kayseri from the XII. century (fig. 3), as well as the simplicity of the ornamentation of the building itself, «Erzurum Ulu Camii» can be dated stylistically towards the second half of the XII. th century. İ. H. Konyalı talks about a construction inscription which might be lost during the world war. This panel, which is men-

6 -- see also the picture in *ibid*, p. 397

tioned in the «Tarihçe-i Erzurum» and also given by Lynch who had seen it states that «this Friday mescid was constructed by 'Abid âlim Ebu-l Feth Melik Muhammed' in 575 (1179/80 A. D.)»⁷. A. Ş. Beygu also states that the türbe of Sheyh Abbas was constructed at the same date with the Great Mosque, and that the poet Ketencizade Rüştü mentions the date with two lines in poetry also giving the date of the mosque as 575⁸. Although the non-existence of the inscription panel now makes a questionable source, it at least backs the assumption that the mosque was constructed about the end of the XII. century.

The person given in the inscription panel mentioned in «Tarihçe-i Erzurum» and by Lynch, is according the Saltukid pedigree, the son of Izz-ud-din

Saltuk. This fact is accepted to be true also by C. Cahen saying that Muhammed had founded the Great Mosque of Erzurum and his grandson Alâ-ud-din Abu'l Mansur embellished it⁹.

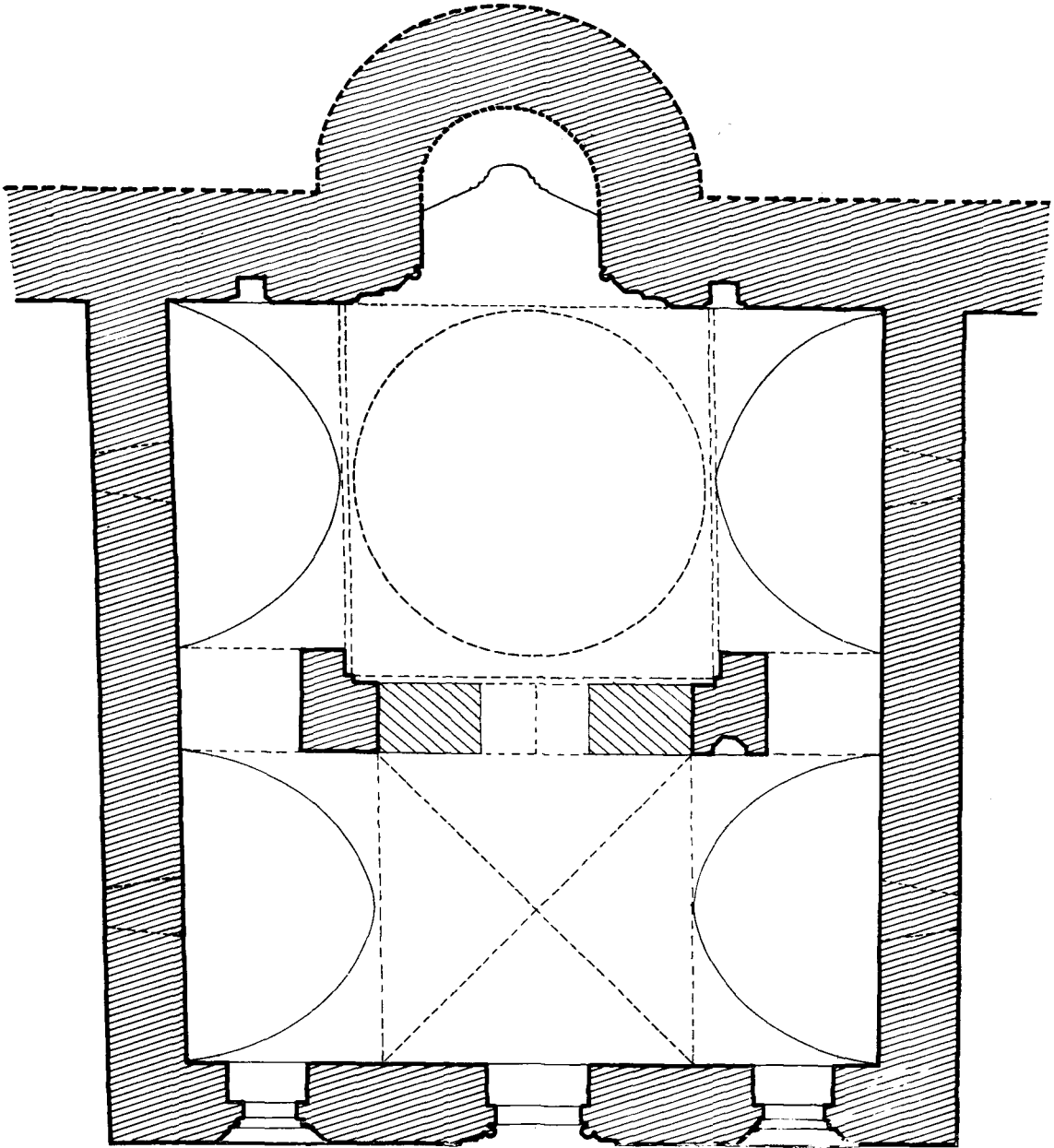
It must be kept in mind that when the moslem turkish settlement started in Anatolia, one of the first institutions needed in a city was the Great Mosque. Although most of them have been altered or rebuilt, most of the Seljuk Great Mosque in the important cities of Anatolia are first constructed in the XII. century. The Erzurum Great Mosque must not have been an exception. But which parts of the mosque are original is still a question. The already mentioned mihrab as well as the central aisle, and most probably at least the plan arrangement of the two aisles to the sides of it can be accepted as the original parts of the building.

7 — I. H. Konyalı, *op. cit.* p. 268

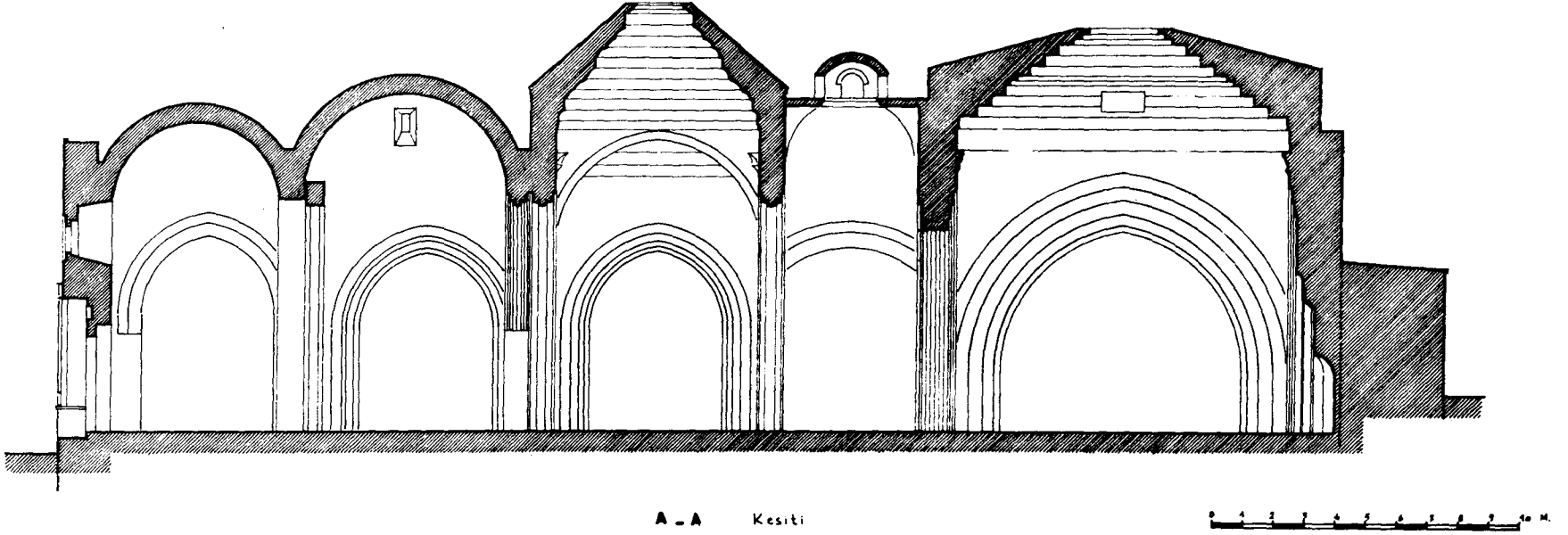
8 — A. Ş. Beygu, *op. cit.* p. 101

9 — C. Cahen, *op. cit.* p. 107

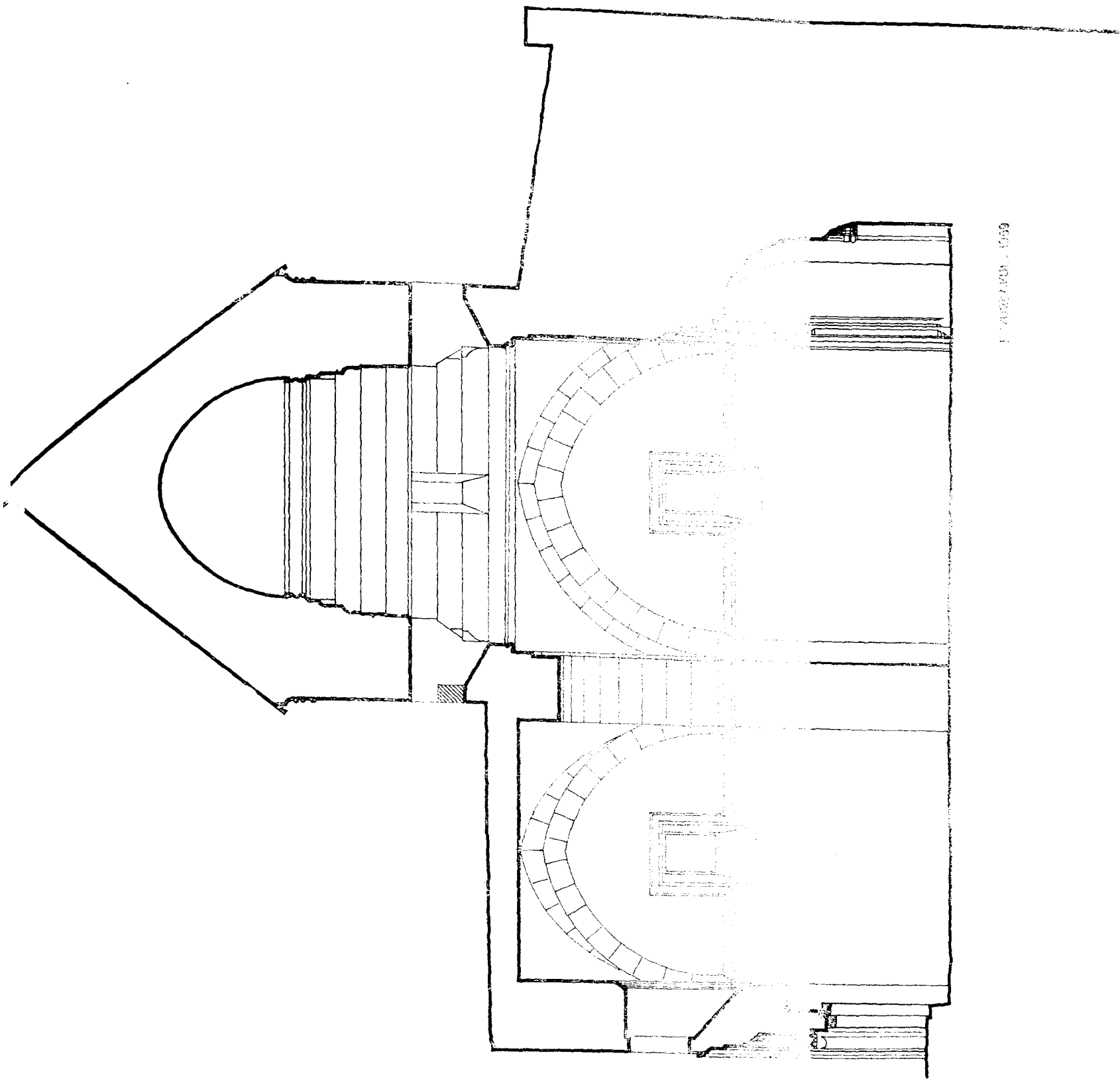
ERZURUM KALE MESCİDİ
M:1/50

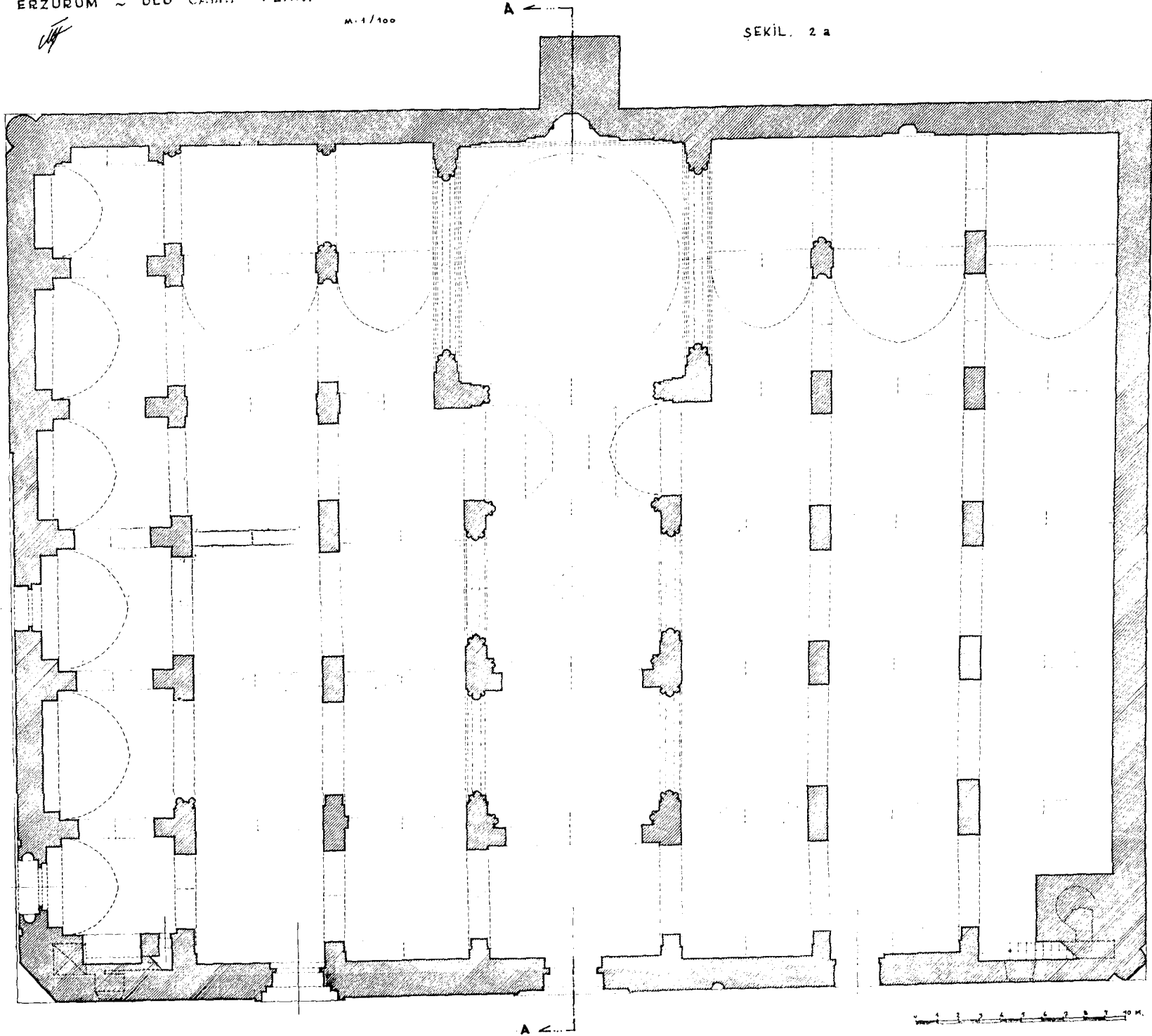
Şek. 1 a — Erzurum kale mescidi plânı. (Rüçhan Arık)

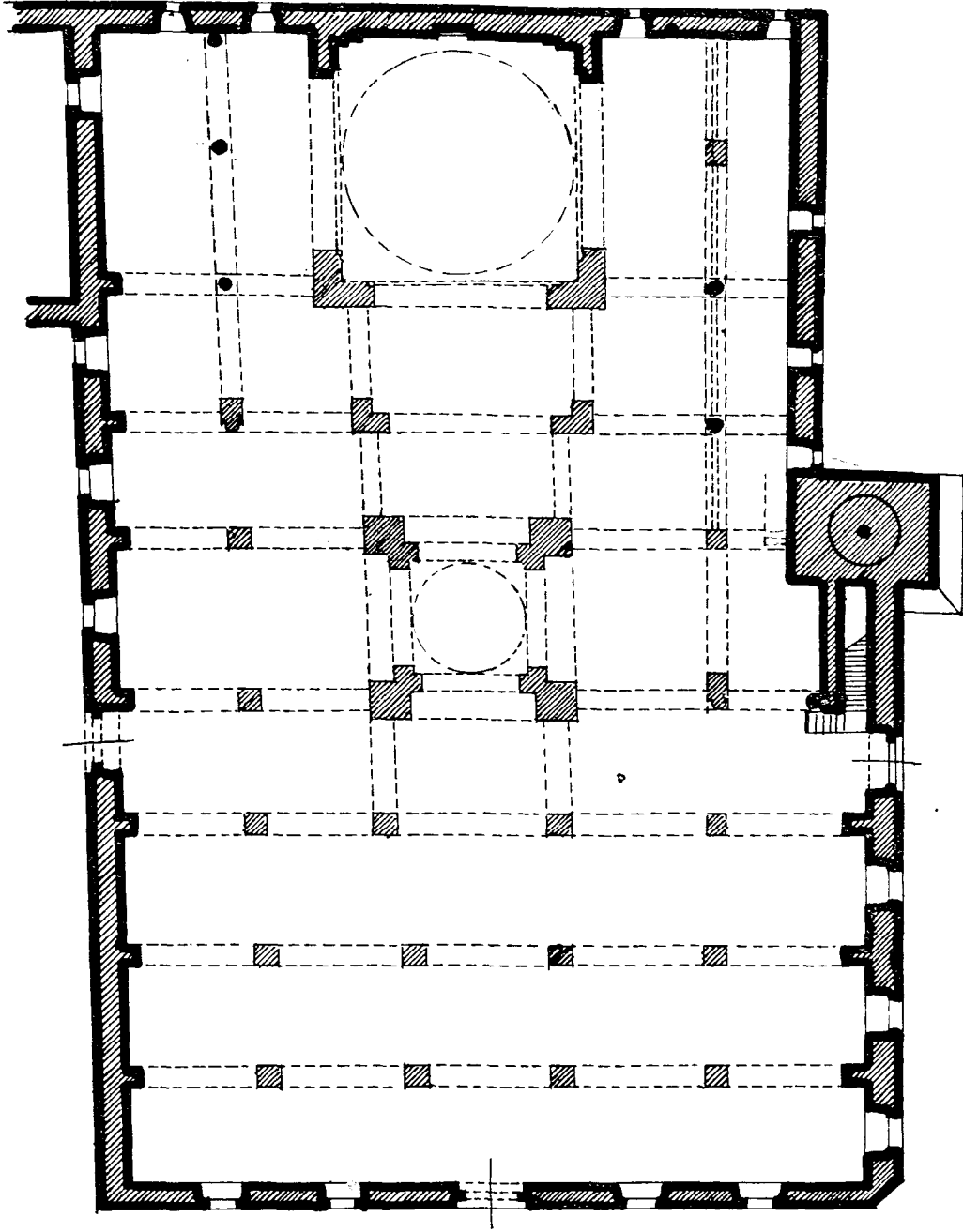

Şek. 2 b — Erzurum Ulu Camii kesit

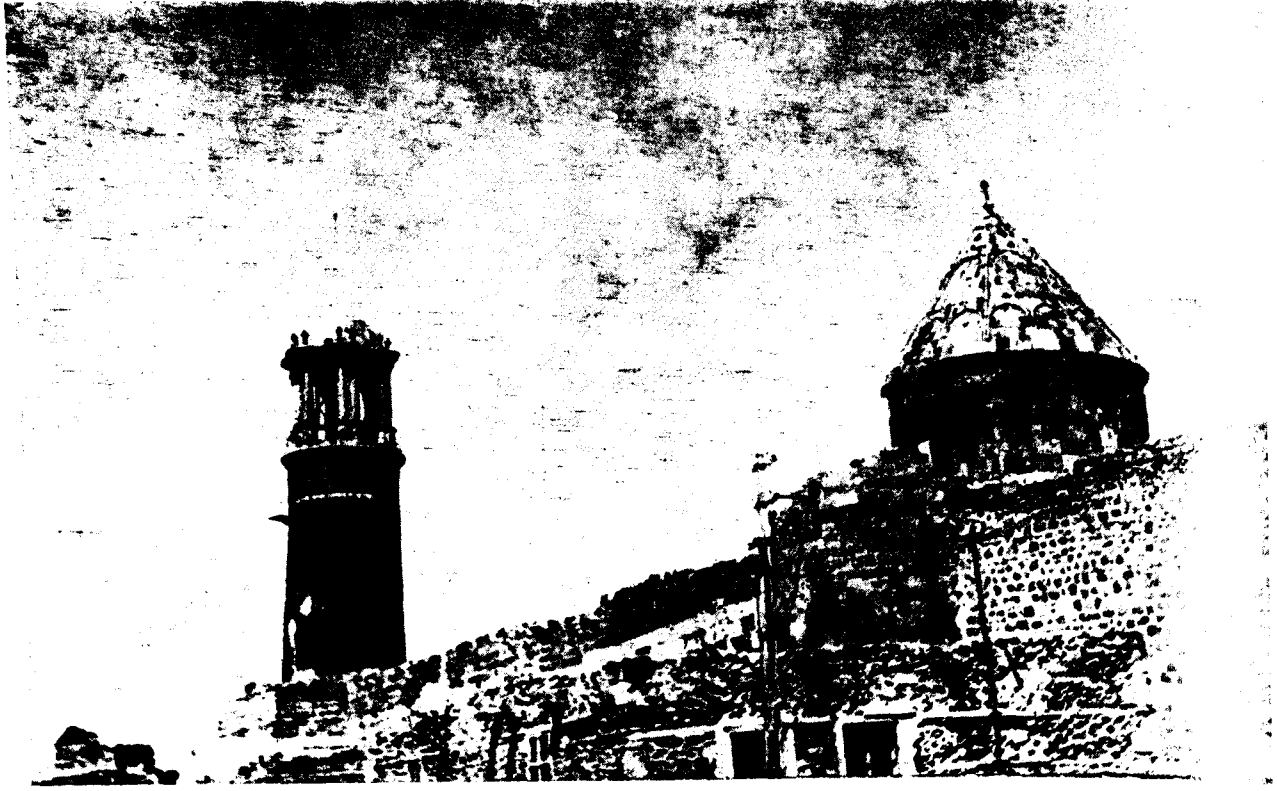

1. 1000/1001 - 1059

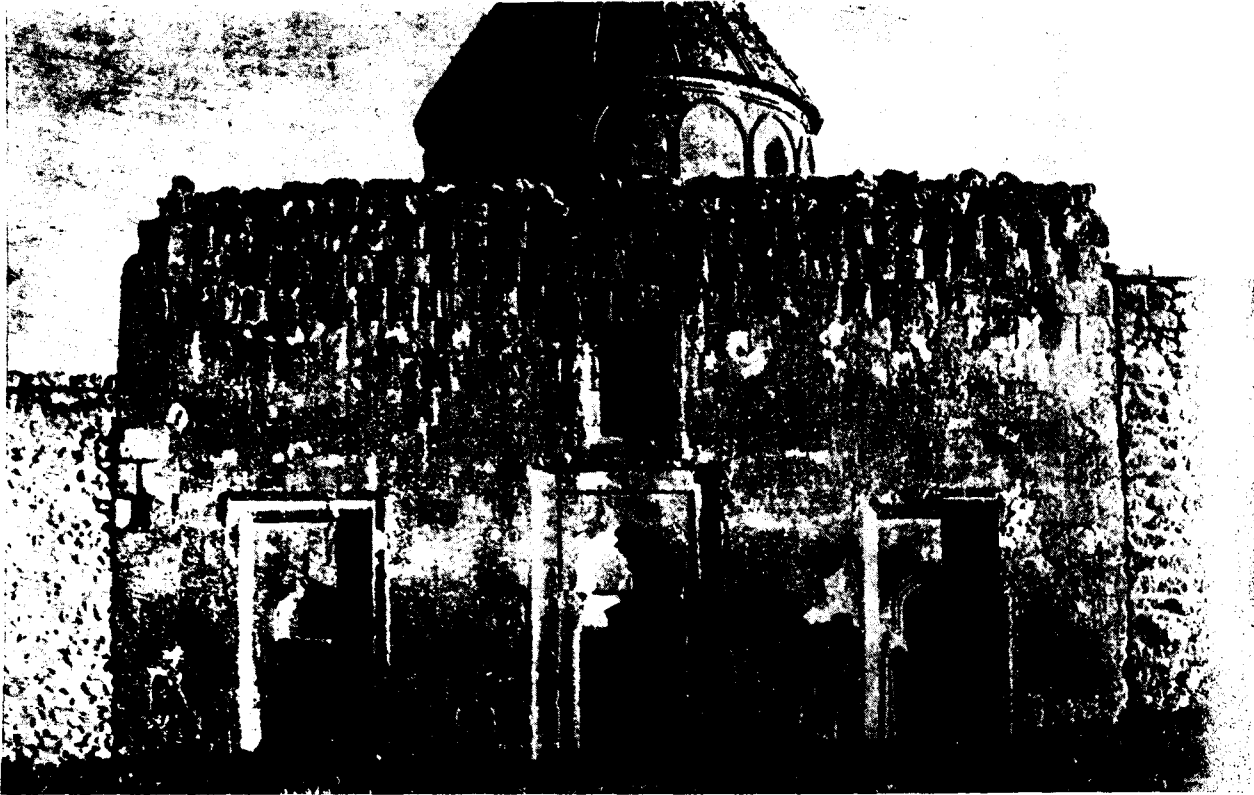

Şek. 3 — Kayseri Ulu Camii (Gabriel'den)

Res. 1 -- Erzurum Kale Mescidi ve minarenin sur
dışından görünüşü.

Res. 2 -- Mescidin cephesi

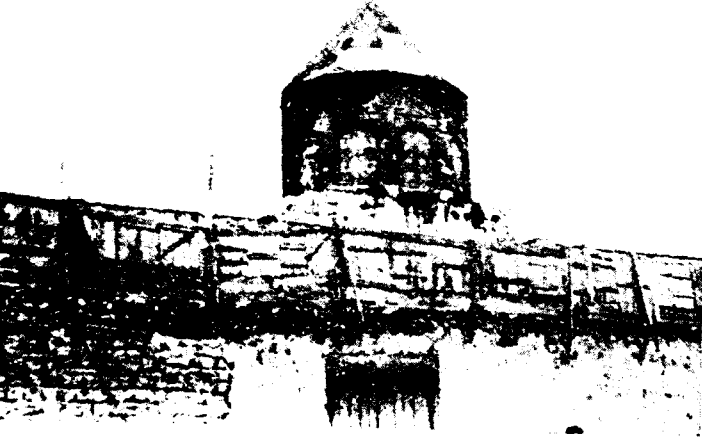
Res. 3 — Kubbeyi örten tambur

Res. 4 — Portal

Res. 5 — Portalden detay

Res. 6 a — Sivas I. İzz-ü-din keykâvus türbesinin dıştan görünüşü

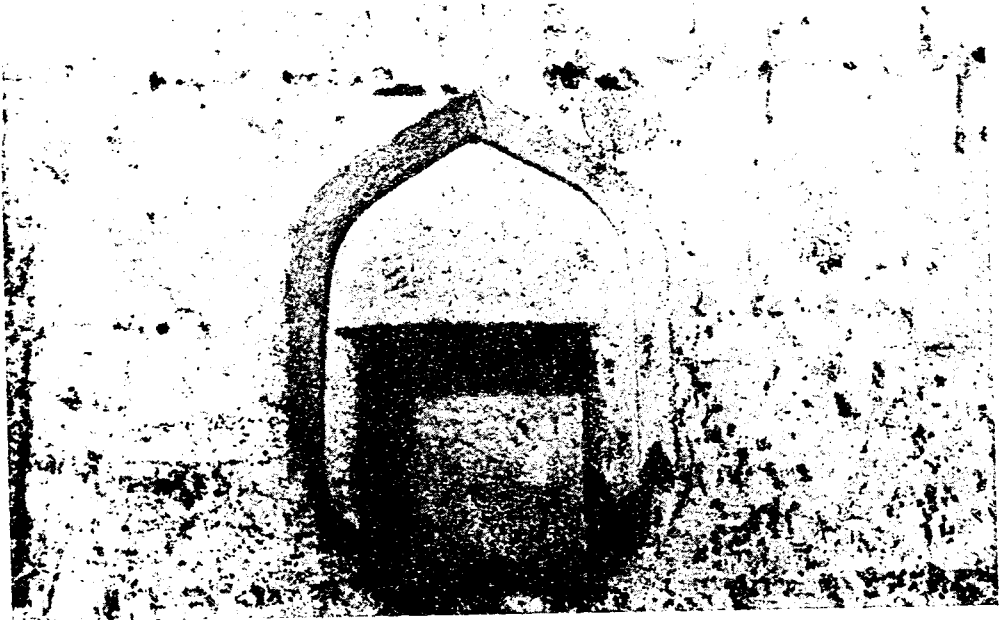
Res. 6 b — Sivas I. İzz-ü-din keykâvus türbesinin cephe görünüşü

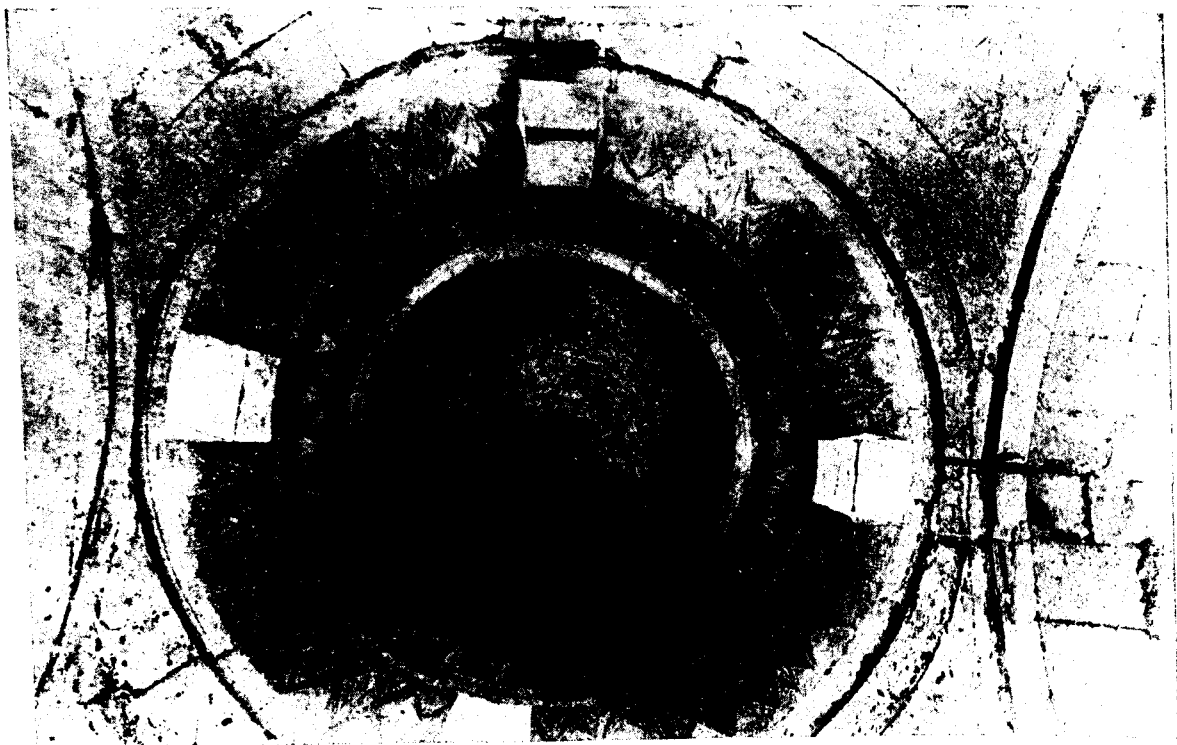
Res. 7 — Mihrap

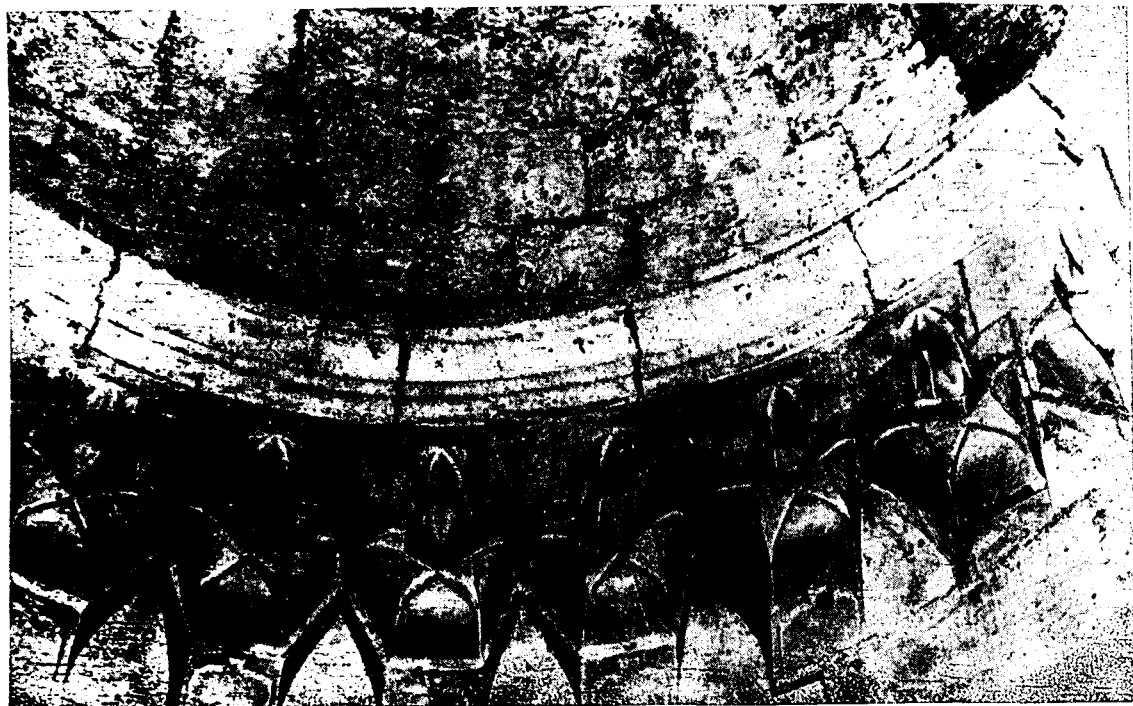
Res. 8 — Mihraptan detay

Res. 9 — Mihrap yanındaki gözlerden biri (E. Yurdakul)

Res. 10 — Kubbe (A. Tükel)

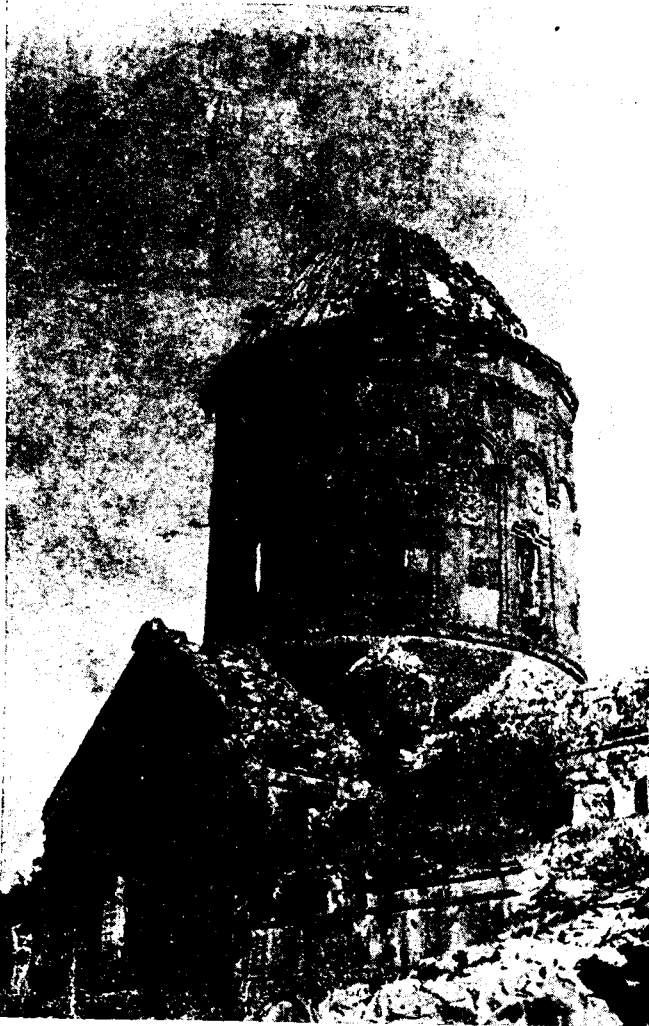
Res. 11 — Kubbeden detay (A. Tükel)

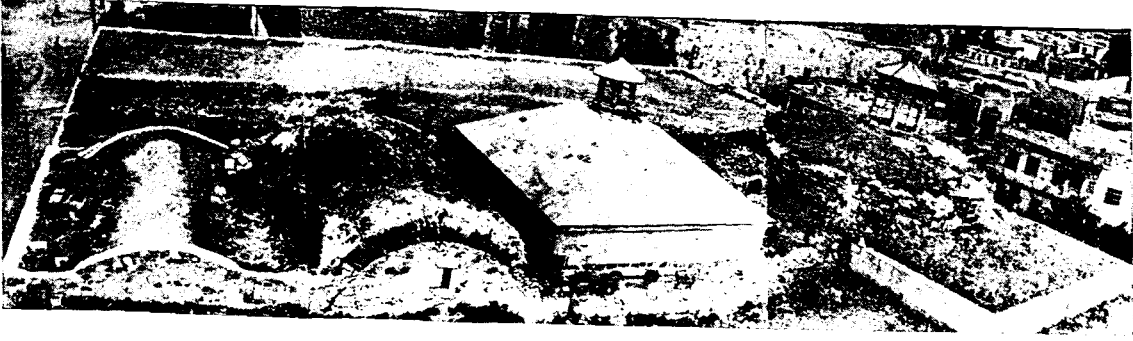
Res. 13 — Minare

Res. 12 — Mescidin pencerelerinden biri (E. Yurdakul)

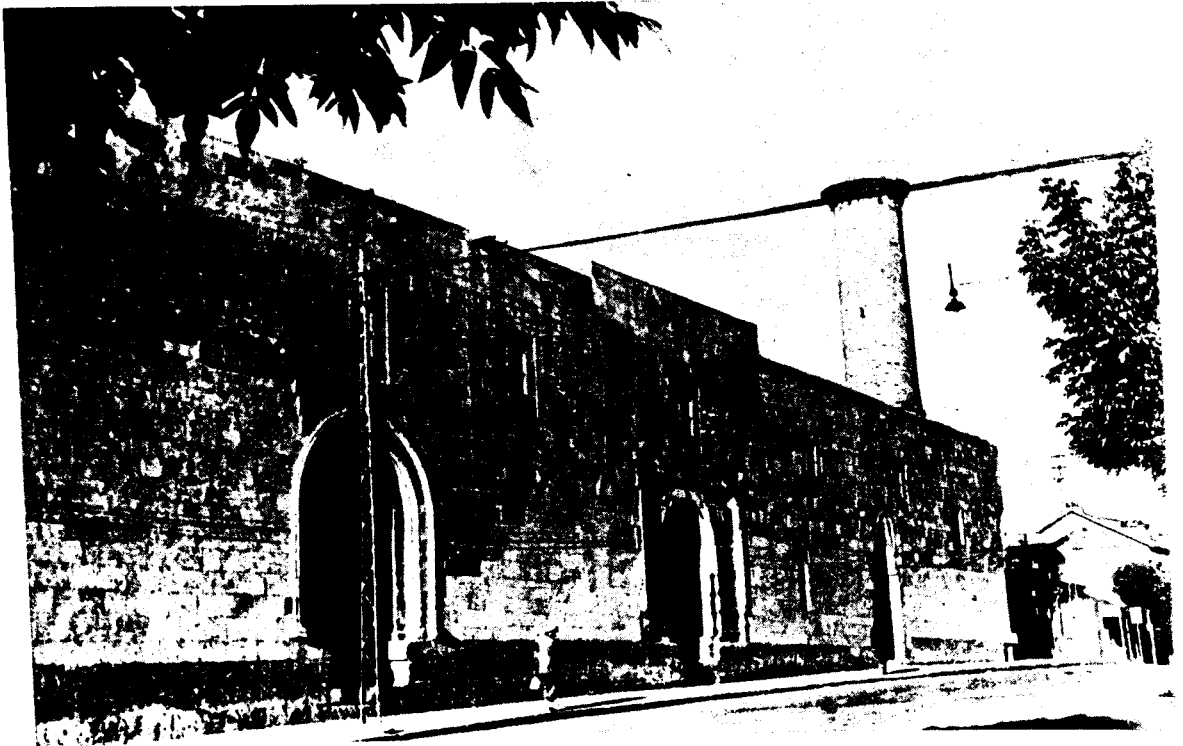
Res. 14 — An'den bir kilise

Res. 15 . Erzurum Ulu Camii örtü sirteminin dıştan görünüşü.

Res. 16 — Mukarnash tonoz

Res. 17 — Ulu Camiin kuzey cephesi

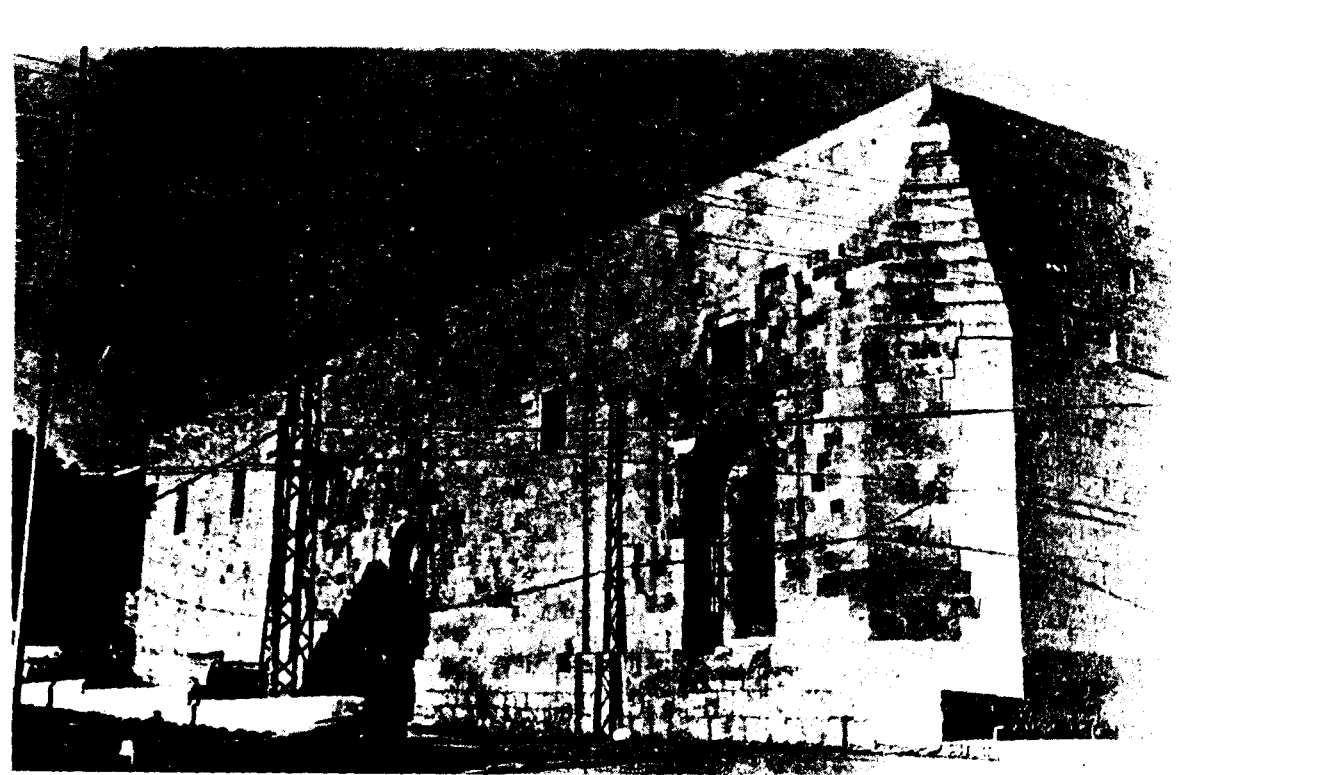
Res. 18 — Esas kapı

Res. 19 -- Kuzey cephedeki kapılardan biri

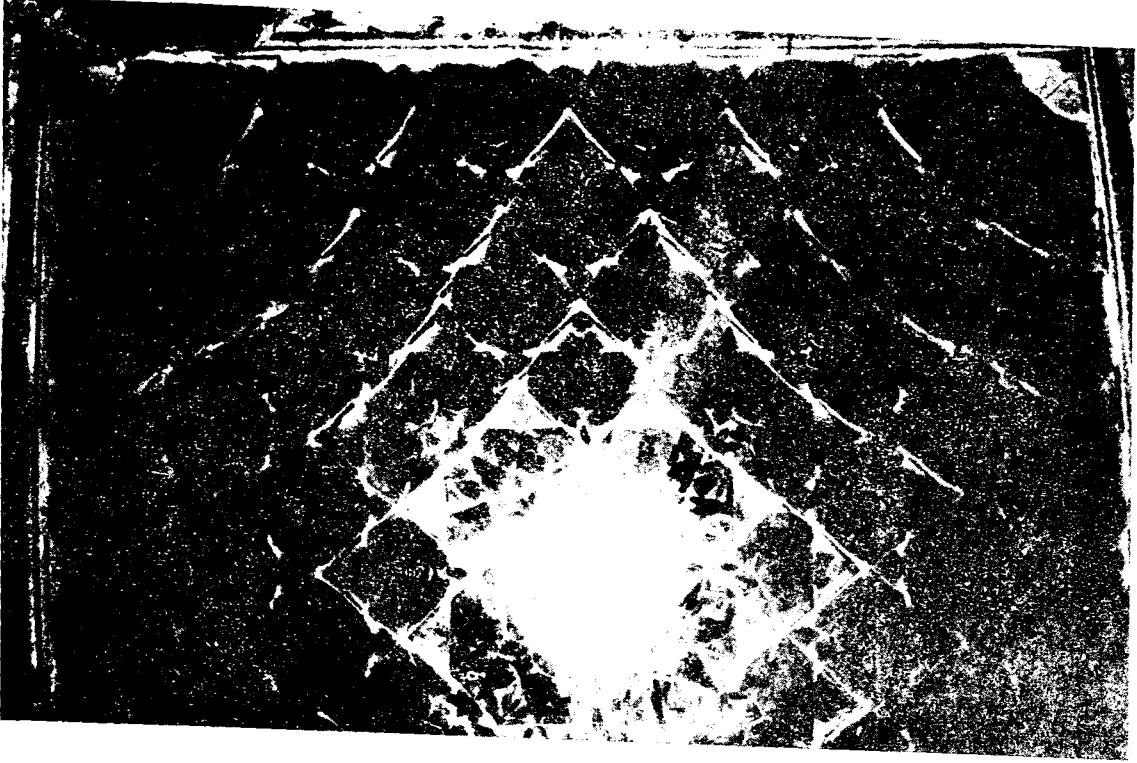

Res. 20 --- Kuzey cephedeki kapılardan biri

Res. 21 — Doğu cephesi

Res. 23 — Mukarnash tonoz detayı

Res. 24 — Ani'deki bir kilisenin mukarnash tonozu

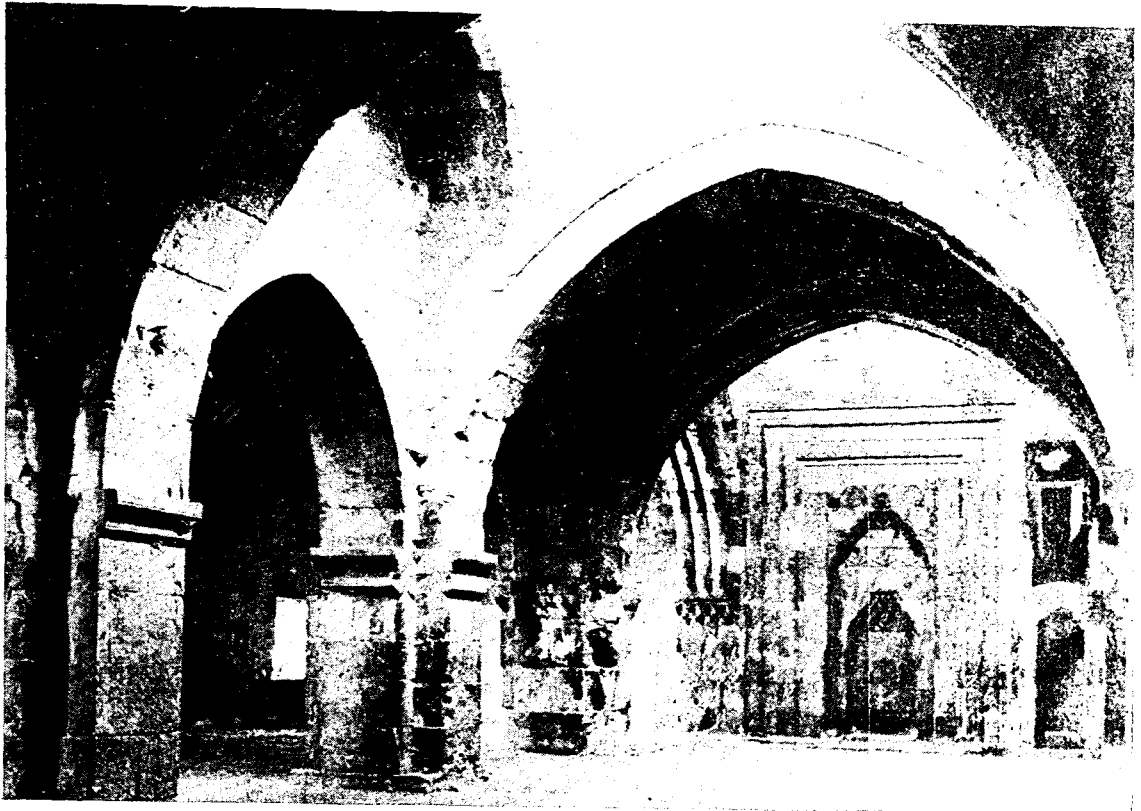
Res. 25 — Ulu Camiin aynalı haç tonozu

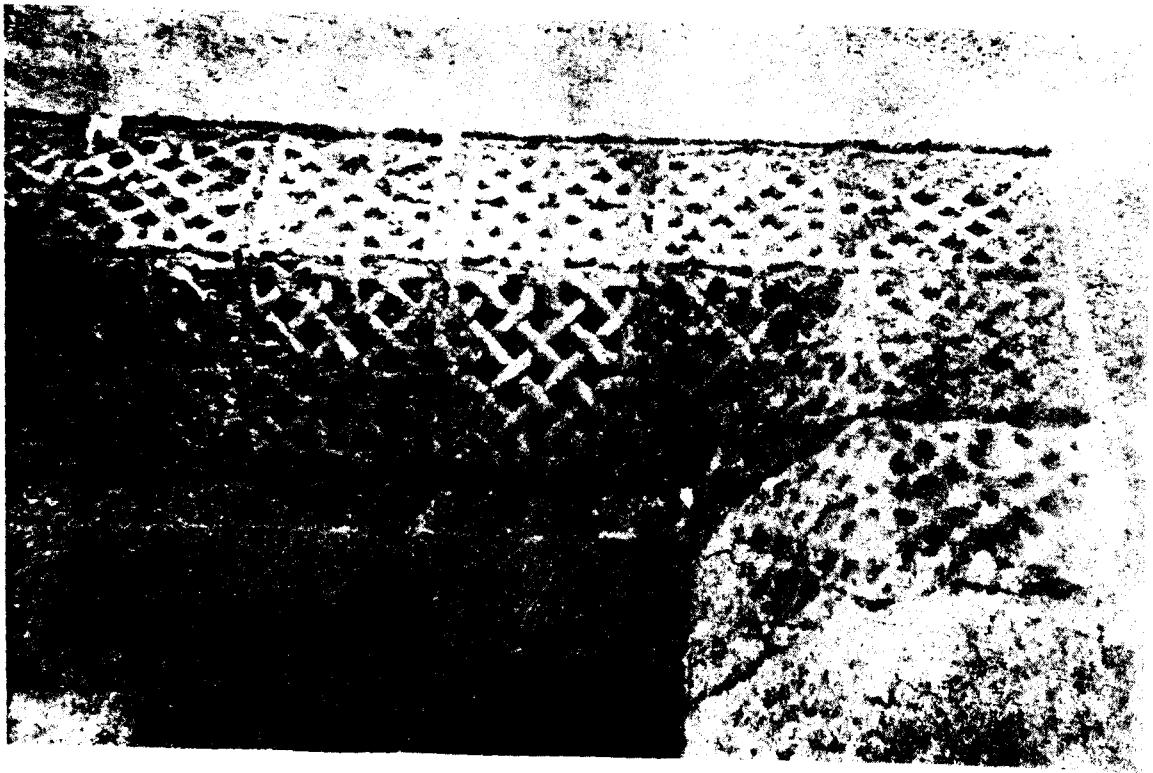
Res. 26 — Bindirmeli ahşap kubbe

Res. 27 -- Mihrap

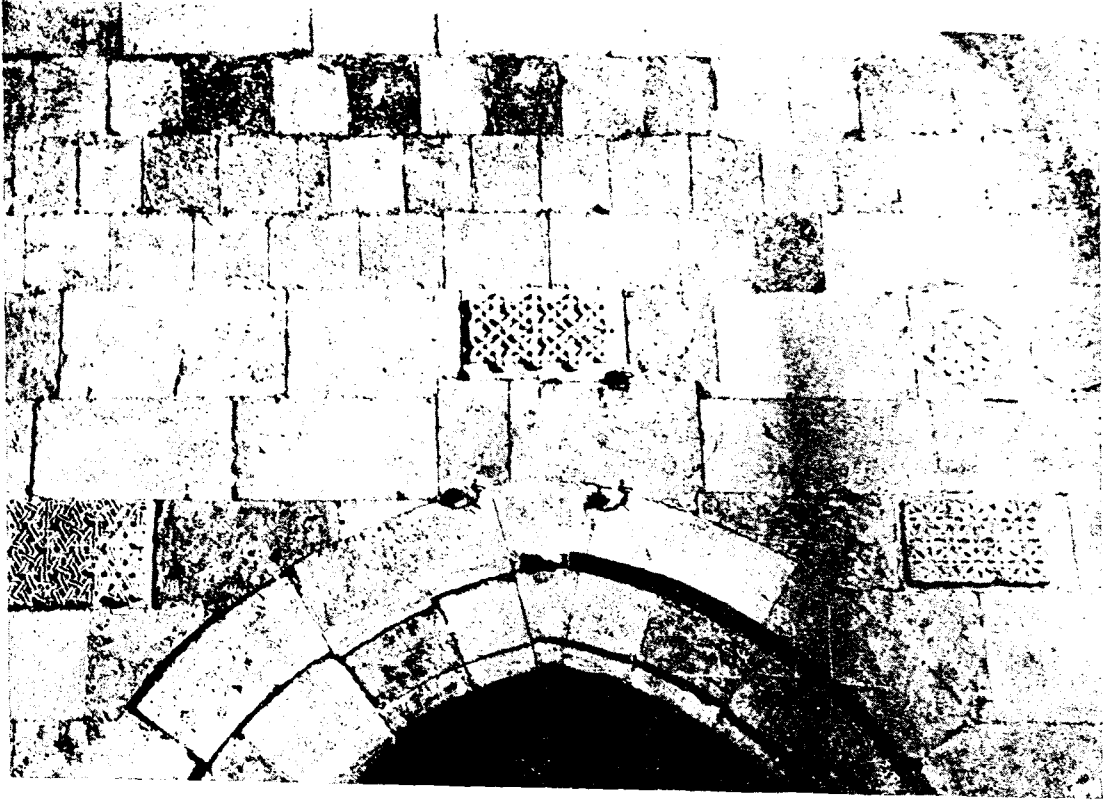
Res. 28 -- Niğde Alâ-üd-din camii mihrabı

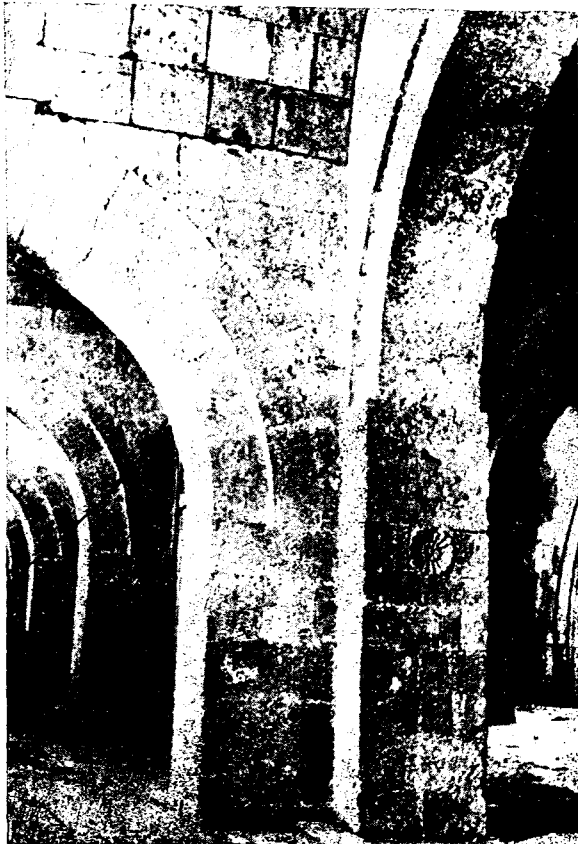
Res. 29 — Erzurum Ulu Camii mihrap detayı

Res. 30 — İkinci mihrap

Res. 31 — Kuzeydeki nişlerden birinde geometrik desenli parçalar

Res. 32 — Ayaklardaki süslerden

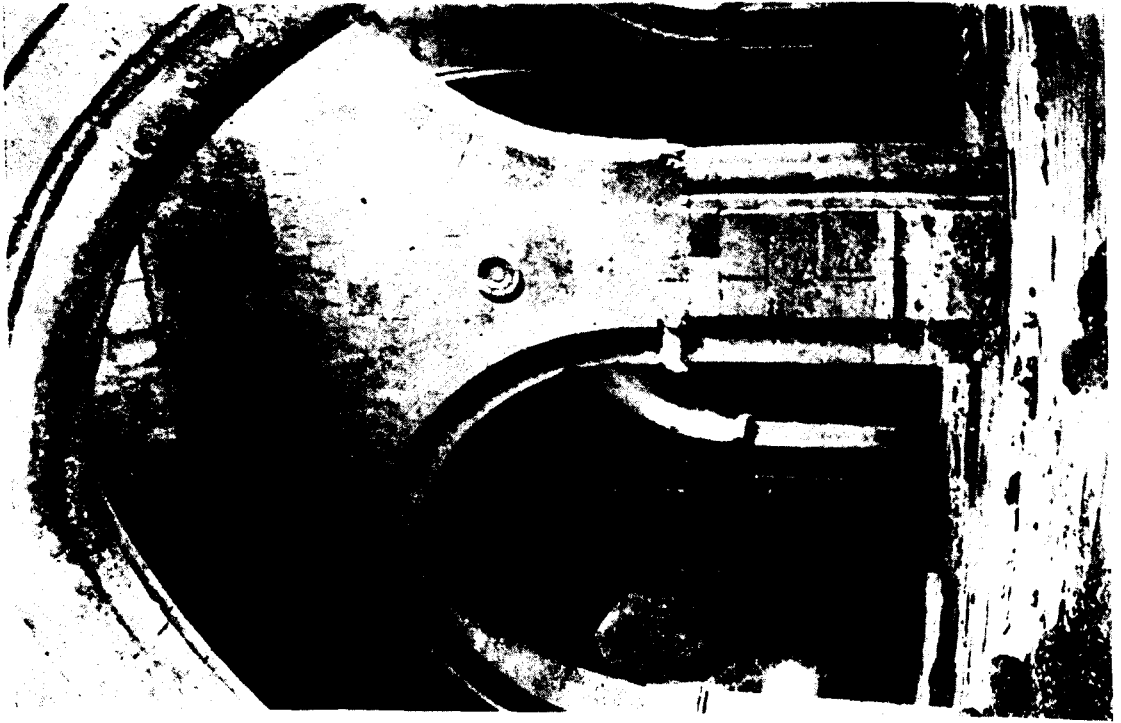

Fig. 2. — Tunnel interior, showing structural elements.

Res. 35 -- Aynı mihrabiye'nin onarımdan sonraki hali
(Ö. Bakier)

TİRE'DE ÜÇ CAMİ

İnci ASLANOĞLU

Bu makaleye Tire'deki camiler üzerine yaptığım çalışmada ilginç bulduğum üçünü konu olarak seçtim. Bu üç camide ortak taraf tek hücreli oluşları ve son cemaat yerlerinin varlığıdır. Molla Arap ve Kazanoğlu camilerinde bu kısım önde, Doğanbey camisinde ise yandadır. Bu camileri konu olarak seçerken dikkatimi çeken özellikleri Molla Arap'ın bir külliye için ait oluşu, Doğanbey'in ilginç bulunduğu son cemaat yerinin yerleştirilişi ve Kazanoğlu'nun yine son cemaat yeri üst örtülerinin değişik niteliğidir.

MOLLA ARAP CAMİ VE KÜLLİYESİ

Külliye, Tire kasabasının 5 km. kadar kuzey batısındaki Yahşibey ovasında bulunmaktadır. (Resim 1)

H. 897 (1492) de II. Beyazıt'ın Molla Arap lâkabı ile anılan Şeyhülislamı Zeynüddin Ali tarafından yaptırılmıştır.

Külliye'nin vaktiyle medreseleri, çarşı ve hamamı ile pek çok ihtiyaca cevap verebilecek büyüklükte olduğu söylenir. Kanunî devrinin Şeyhülislamlarından Tire'li Bostani Mehmet Erendi bu medreseden yetişmiş olup, o zamanın Diyanet İşleri Reisliği derecesine kadar yükselmiştir.

Evliya Çelebi, seyahatnamesinin Tire'ye ait olan kısmında Molla Arap caminden «Kârgir bina ve kubbe-i rânâları serapa kurşunludur» şeklinde bahsetmektedir.

Külliye'den halen cami ile medrese odalarından bir kısım ayakta durmaktadır. Yani şimdiki durumu bir harabe halindedir. Diğer binalar tamamen yok olmuştur.

Halen mevcut olan kalıntılardan, caminin tek hücreli bir esas hacimle, medrese avlusuna açılan üç bölmeli son cemaat yerinden meydana geldiği anlaşılıyor. Medrese oda kalıntıları birbirlerinden 20-30 m. mesafe ile ayrılırlar.

Camiye girişte sağ tarafa isabet eden odalardan altı tanesinin, solda ise sadece üçünün kalıntıları ayakta durmaktadır (Resim 2). Üstleri beşik tonozlu, birbirlerinin eşi olan odaları 2.85 X 2.85 m. ölçüsünde birer karedir. Her birinde birer pencere ve ocak ve kapıdan girişte sağdaki duvarda birer niş ile, ocak ve pencerenin bulunduğu duvarda, üstte, altıgen bir pencere görmekteyiz. Medrese odalarının önündeki revaktan, sadece duvarda kemer başlangıçları ve etrafta görülen sütun parçalarından başka ize ratlayamadık.

Cami, avlu ve medrese odalarının seviyeleri dolarak oldukça yükselmiş durumdadırlar.

CAMİ

Cami esas mekân ile üç bölmeli son cemaat yerinden teşekkül eder.

HAREM :

Tek hücreli bir yapı olan caminin iç hacmi 7.15 X 7.15 m. ölçüsünde kare

bir plâna sahip olup, eskiden kubbeli olan üst örtüsünden sadece üçgenli kasnak durmaktadır. Bu kasnağın altında, 40 cm. kadar derinlikteki sivri sağır kemercik dizisinin meydana getirdiği bir sıra süslü şeridin hemen altından kemerler başlamaktadır. (Resim 3) Duvar kalınlığı 80 cm. dir. Halen doğu cephesinin büyük bir kısım ile, batı ve kuzey cephelerinin çok azı mevcut olup, kible duvarı tamamen yok olmuştur.

Ayakta kalan doğu cephesinde ortada bir niş, iki yanda birer pencere bulunmaktadır. Bu cephede duvar yüksekliği kible köşesinde ancak 80 cm. ye, diğer köşede ise kasnağa kadar varmaktadır.

İçte, giriş cephesinde, kasnağın ortasında pencere biçiminde bir niş ile, kemerin altında, yani portalin üstüne isabet eden kısımda, altıgen bir pencere bulunmaktadır.

SON CEMAAT YERİ :

Üç bölmeli ve kubbeli son cemaat yerinin camiye giriş duvarında üç kemer başlangıcı durmaktadır. Ortadaki kubbenin stalaktitli pandantif kalıntıları ile girişte bunun sağına isabet eden kalıntılardan yan kubbelerin sekizgen kaideye oturduğunu anlıyoruz.

Girişte altıgen pencerenin üstündeki kemer içtekinin aksine süslüdür. (Resim 4)

Sütunlar mevcut değildir. Portalin nasıl olduğunu, duvarın alt tarafı tamamen yıkık olduğu için bilemiyoruz.

MINARE

Minare girişte son cemaat yerinin sağ kubbeli bölümünü işgal eder. Kaidesinin kible cephesinde kare bir kısım bulunmakta imiş. Bunun üst örtüsü sekizgen bir kısma varana kadar

stalaktitlerle süslü sıralar halindedir. (Resim 5)

Cami kubbe kasnağı hizasından başlayan sekizgen minare kaidesinde pencere ve nişler vardır. Kirpi saçak tipindeki süslü bir şerit bu kısmı üstteki üçgenli küpten ayırır.

Bir bilezikten sonra ise minare gövdesi başlar, şerefe altı, üç sıra stalaktitli olup balkon mevcuttur. Fakat petek kısmı yok olmuştur. Minarenin gövdesi tamamen tuğladan örülmüştür. (Resim 1)

TEKNİK, MALZEME, DUVAR ÖRGÜSÜ:

Cami duvarları moloz taşlarla örülmüş olup, üçgenli kasnak, kemerler ve son cemaat yeri kubbe ve kemer kalıntıları tuğladandır.

Aynı yapı malzemeleri medrese odalarında da kullanılmış olup, burada da kemerlerin tuğladan, duvarların moloz taşlardan örülmüş olduğunu görüyoruz. (Resimler 2,3)

DOĞAN BEY CAMİSİ

Doğancıyan ismi ile de anılan cami, Tire'nin eski kesiminde, Kayalık mevkiinde olup güney tepelerinden biri üzerinde yerleştirilmiştir. (resim 6) Aydınogulları devrinde 1384 yılında Doğan Bey tarafından yaptırılmış olan bu esere, oldukça küçük olmasına rağmen Tire'nin en güzel camilerinden biridir diyebiliriz.

Bilhassa oturduğu yer ve çevresi gerek form, gerekse kullanılan malzeme rengi itibarı ile çok güzel uyuşmuştur ve eski rustik güzelliğini halen muhafaza etmektedir.

Rutubet yüzünden terkedilmiş olan cami dört seneden beri kapalı olup, aynı nedenle iç duvarları yeşil küf kaplamıştır.

Cami iki kısımdan meydana gelmiştir :

Harem ve son cemaat yeri.

Bu iki kısmın mihrap aksı üzerinde değil de, son cemaat yerinin, harem duvarına bitişmiş olduğunu görüyoruz.

HAREM :

5.90 × 6.15 m. ölçülerindeki tek hücreli harem oldukça küçüktür. Sekizgen kaideye oturan kubbenin, kare duvarlara geçişi köşelerde tromplar vasıtasıyla olmaktadır. İçleri dört sıra konsollarla süslü olan trompların ve kaidenin diğer dört köşesindeki nişlerin 40 cm. kadar üstünde, kubbeye varmadan süslü iki ince şerit bulunur.

Giriş kible aksı üzerinde olmayıp, batı cephesindedir. Doğu ve batı cepheslerinde, içte, 2.75 m. uzunlukta, 50 cm derinlikteki nişlerden batıdakinin içinde bir pencere ile kible duvarında süslü mihraptan başka iki niş görmekteyiz. Kuzey cephesinde ise süslü nişler içindeki iki pencere, içte harem seviyesinden 15 cm. kadar yukarıda olup dışarıdan yol seviyesinden 1 m. kadar yüksektedirler. (resim 7) Duvar kalınlığı 80 cm. dir.

SON CEMAAT YERİ

Yol seviyesinden 1,50 m. kadar yüksektedir. Yoldan önce üç basamakla cami seviyesine, yine bir miktar yükseklik farkı ile son cemaat yerine çıkarılır (Resim 8). Esas olarak iki bölmelidir. Bu bölmeler ortada bir sütunun taşıdığı kemerlerle, mihrap aksına paralel olarak ayrılırlar. Bu kemerlere dik yöndeki iki sivri kemer ise 80 X 90 cm. 90 cm. ölçüsünde bir ayak üzerine oturmuşlardır. 35 cm. eb'adındaki sütunun kapitali antik bir koront başlığı taşımaktadır. Tuğla olan kemerlerin üstündeki duvar 40 cm. ye kadar

mevcut olup, ahşap gergiler de halen durmaktadırlar.

Cami haremının mihrap duvarının devamı olan son cemaat yerinin kible duvarında da üstü stalâktitli bir mihrap ile bunun, girişin sağına isabet eden kısmında bir niş görmekteyiz.

Batı cephesi de duvar olup, üstte kapatılmış iki pencere ile, altta biri doldurulmuş, diğeri açık, üstleri sivri kemerli, dış cephede dikdörtgen nişler içerisine yerleştirilmiş iki pencere mevcuttur. Son cemaat yerinin üst örtüsü tamamen yıkılmıştır.

PORTAL :

Hareme giriş portalinin üstü sivri kemerli olup, her iki yanında 40 cm. eninde, 20 cm. derinlikte birer mihrabiye vardır. Dıştaki kemer Bursa kemeri tipindedir.

MINARE

Girişi içeriden olan minare, caminin doğu cephesine bitişiktir. Gövdesi gayet kısa olduğu için güdük minare de denilmektedir. Taş, tuğla karışık olarak örülmüş olan kare biçimindeki kaide üstündeki sade tuğladan yapılmış olan küp gövdeden bir bilezik ile ayrılıyor. Kaideyle küp arasında ise aralıklı olarak dizilmiş taş konsollar yer almaktadır. Minarenin çapı 2.90 m. boyundaki gövdeye nispetle oldukça kalındır. Gövdedeki tuğlalar helezonî sıralar halinde yukarı, şerefe altına kadar çıkarlar. Aslında şerefe altının stalâktitlerle süslü olduğu anlaşılıyor. Fakat bugün bunlar mevcut değildir. Minarenin gövdeden yukarısı muhdes olup, önemli değildir (Resim 9).

TEKNİK, MALZEME, DUVAR

ÖRGÜSÜ :

Duvarlar iki sıra tuğla, iki sıra taştır. Taşlar muntazam büyüklükte de-

ğildir. Pencere üstü ve son cemaat yeri kemerleri tamamen tuğladandır. Kubbe dış örtüsü büyük eb'atta dikdörtgen taş levhalarla kaplıdır. Camiin kuzey cephesinde iki sıra kirpi saçak vardır (Resim 10).

KAZANOĞLU CAMİSİ

Kazanoğlu Camisi, Tire kasabasının güney - doğusuna isabet eden Duastepe mahallesinin Çeşmealanı üstü denilen kısmındadır.

Bânisi Kazanoğlu namında birisi olup, yapılış tarihi kesin olarak bilinmemektedir. Eserin XV. yüzyıl ortalarına ait olduğu zannedilmektedir.

Cami esas olarak iki kısımdan meydana gelir: Tek hücreli harem ve öndeki son cemaat yeri.

HAREM :

Kubbeli hacim 7.25 X 7.25 m ölçülerinde kare bir tabana sahip olup, üst örtüsü olan kubbenin kare duvarlara geçişi pandantifler vasıtası ile dir. Kible cephesi hariç, diğerlerinde altta ve üstte ikişer pencere vardır. Bu cephede ise sivri kemerli iki üst ve mihrabın üstüne rastlayan bir yuvarlak pencere bulunur.

Doğu ve batı cephelerindeki pencereler simetrik olarak yerleştirilmemişlerdir. Zaten simetriyi içeriden ve dışarıdan minare bozmaktadır. Alt sıra pencerelerin üstleri düz, üsttekilerin ise sivri kemerlidir.

SON CEMAAT YERİ:

Bu kısım, tavan örtüsüne bakarsak beş bölmelidir. Önde sadece 8.20 m. lik bir kısım açık olup, iki sütuna ve yanlarda duvarlara oturan üç sivri kemeri vardır. Son cemaat yerinin diğer kısımları duvarla çevrilidir. Doğu ve batı duvarlarında birer pencere bulunur. Batı duvarının devamı minareye kaide teşkil eder. Son cemaat yeri orta bölmesi kubbeli, onun yanındaki

ler çapraz tonozlu ve en uçtakiler ise pantantiflere oturan yarım kubbelidirler.

Son cemaat yeri haremden uzun olup, her iki tarafta 2.85 m. kadar dışarıya taşmaktadır. 45 cm. çapındaki öndeki iki sütunun başlıkları oldukça basittir. Kapının iki yanındaki seki ile son cemaat yeri yerden 40 cm. kadar yükselir (Resim 11, 12).

MİNARE :

Minare girişi cami haremindedir. 60 cm. genişlikteki kapıdan girdikten sonra merdiven başlangıcına kadar olan 2.20 m. lik mesafede sağda ve solda birer niş bulunur. Merdiven genişliği 60 cm., 70 basamaktan herbirinin yüksekliği 29 cm. dir.

Minare kaidesi, son cemaat yeri batı duvarı ile birleşmiştir. Kaide, son cemaat yeri çatısından sonra 1.00 m. kadar devam edip, üçgenli küp kısmına geçer. Oldukça uzun olan minare gövdesi altta ve üstte birer bilezik ile sınırlanır. Şerefe yüksek olup, beş sıra stalâktilidir. Minarenin gövdesi tamamen tuğladandır (Resim 13).

MİHRAP :

Yarım daire olan mihrap yerden 4.10 m. ye kadar çıkar. Bunun alttan 1.80 m. si düz, geri kalan kısım ise beş sıra stalâktilidir. Sonradan yağlıboya ile süslenmiştir (Resim 14).

PORTAL :

Portal ve alt sıradaki pencerelerin kapakları ahşaptır. Portalin her iki kınadının orta kısımları mevcut olmadığından sonradan kapatılmıştır. Alt ve üstteki oymalı panolar geometrik desenleri havidir. Sonradan yok olan orta kısımdakiler de herhalde aynı şekilde süslenmişlerdi (Resim 15).

Pencere kapaklarında da gayet sade geometrik süslemeler oymalar şeklinde işlenmiştir.

**TEKNİK, MALZEME,
DUVAR ÖRGÜSÜ :**

Caminin beden duvarları tuğla hatıllı taş örgüyle yapılmıştır. İri veya küçük parçaların meydana getirdiği taş sıralar, iki sıra tuğla ile değişerek devam ederler.

Bağlantı olarak da kullanılan ikişer tuğla, taş sıralar arasına dikey olarak konmuştur.

Kemerler tamamen tuğladandır. Son cemaat yerinin iç ve dış duvarları sıva ile kaplı olup, birçok yerde dökülmüştür.

Kurşun kaplı olan kubbenin alt tarafı kiremitle örtülüdür. Son cemaat yeri orta gözünün üstündeki sekizgen kasnaklı kubbe alaturka kiremitle kaplanmıştır (Resim 11, 12, 13).

THREE MOSQUES IN TIRE

The subject of this article is three mosques that I have found interesting of the mosques of Tire, I have been making a study of.

They have a common characteristic in that, they have a single domed space and a portico.

This portico is attached to the opposite side of the mihrap in Molla Arap and Kazanoğlu mosques, it falls to the west side in Doğanbey Mosque. The following have effected my choice, the fact that Molla Arap mosque belongs to a complex; the sideways layout of the portico of Doğanbey Mosque; and the differently treated upper - structure of the portico of Kazanoğlu Mosque.

MOLLA ARAP COMPLEX:

The complex is situated on the Yahşibey plain about 5 km. North-west of Tire.

It was constructed in H. 897 (1492) by Zeynüddin Ali, known as Molla Arap, Şeyhülislâm of Beyazıt II.

The complex, once with its medrese, shopping facilities, and bath is known to have fulfilled many needs of its time. Bostani Mehmet Efendi from Tire, who was one of the Şeyhülislâms of Kanuni, was educated in this medrese and was raised to the position of being the head of the department of religious matters.

Evliya Çelebi, in his reports on his travels, while writing on Tire, tells of the Molla Arap mosque as having a sto-

ne masonry construction and its domes being covered with lead.

Today what is left of the complex is the mosque and some rooms from the Medrese. The rest of the buildings have disappeared. In other words, it is in a ruinous condition.

From the remains of the mosque we understand that, it is a domed, one-cell structure with a three bay domed portico in front.

The medrese rooms lie about 20-30 m. apart from one another.

On entering the mosque, on the right six rooms, on the left three rooms are in existence (Fig. 2). These rooms are all identical, having interior dimensions of 2.85 × 2.85 m. and being topped by a barrel vault. Each has a window, a fireplace, and on entering the room, on the right wall, a nich. On the wall with the window, and the fireplace we see a hexagonal window above.

From the portico that once lined the medrese rooms, we haven't seen more than a few pieces of columns here and there and the beginnings of arches on the wall.

The ground levels of the mosque, courtyard and the medrese rooms have been filled beyond the original.

THE MOSQUE :

The mosque is composed of the main prayer area and the portico.

The prayer area :

The single spaced, square prayer area which has internal dimensions of

7,15 × 7,15 m., was once covered by a dome. Today, only its belt with triangles remains. Under it we see a 40 cm. deep decorated belt below which begin the arches (Fig. 3).

The walls have a thickness of 80 cm.

Today a large part of the east wall, and very little of west and north walls exist. The kible wall where the mihrap is situated is completely gone.

On the remaining parts of the east wall, there are a niche and two windows on either side. This wall on the south corner reaches a maximum of 80 cm. on the other corner it is existent up to the level of the belt.

On the interior, the entrance wall has a hexagonal window above the portal and a window shaped niche on the belt with triangles.

The Portico :

On the entrance wall of the mosque there are the beginnings of three arches of the once existing three-bay domed portico.

From the remains we know that the middle dome rested on perpendives with stalactites and the ones at the sides were sitting on octagonal bases.

Above the portal, the arch in contrast to the one we find on the interior side of the same wall is quite ornate in curved forms (Fig. 4).

The columns do not exist. Since the lower part of the entrance wall is demolished, we cannot say anything about the original form of the portal.

The Minaret :

The entrance to the minaret is on the right corner of the portico. To its base used to be attached a small space of square shape with a covering that

has rows with stalactites up to an octagonal drum (Fig. 5).

On the octagonal base which starts at the same level with the drum of the main dome, there are windows and niches alternated.

A porcuping cornice divides this part from the upper section with triangles.

After a ring, the shaft of the minaret begins. Below the şerefe there are three rows of stalactites.

The part above is destroyed. The shaft is constructed of brick (Fig. 1).

Technique, materials used, type of masonry :

The main walls of the mosque are constructed of rubble stone, brick was used for the belt with triangles, the arches and the domes of the portico. The same building materials were utilized for the medrese rooms, rubble stone for walls, brick for arches (Figs. 2, 3).

DOĞANBEY MOSQUE

Known also as Doğancıyan, the mosque is situated in the old section called Kayalık which is on one of the hills in southern Tire (Fig. 6).

The mosque was built in 1384 by Doğanbey during the reign of the Principality of Aydınogulları. Although small in size, it is one of the best works in Tire. With its form and the coloring of its materials the mosque goes very well with its surroundings and still retains its old rustic character.

The mosque is out of use since four years because of moisture that has caused efflorescence on the walls.

The mosque is composed of two main sections:

The main prayer area and the portico.

These two parts are not placed along the axis of the mihrap but the portico is attached to the western wall of the mosque.

The prayer area :

The main domed space is quite small with internal dimensions of 5.90×6.15 m.. The dome sits on an octagonal base. Its transition to the walls is by means of squinches which have inside them consoles with four rows of stalactites.

Between the zone of squinches and the dome there are two thin decorative belts.

The entrance to the mosque is not along the kible but on the west wall. On the east and west walls in the interior, there are niches which are 2.75 m. long and 50 cm. deep. We see a windows on the west wall, two niches and an ornate mihrap on the kible wall. On the north façade two windows below the ornate arches are about 1 m. high from the street level on the exterior, and raised 15 cm. from the floor level of the prayer area (Fig. 7).

The wall thickness is 80 cm.

The Portico :

The portico is raised about 1.50 m. from the street level. First, to reach the level of the mosque, there are three steps, then with another level difference one enters the portico (Fig. 8).

The portico has two divisions whose arches rest on a column in the middle, thus, dividing the space into two, along the mihrap axis.

The column with a diameter of 35 cm. at the base has an antique corinthian capital.

The other arches at right angles to the already mentioned are carried on a pier 0.80×0.90 m. in dimensions.

The walls above these brick arches go up to a height of about 40 cm. We still see the wooden tension bars. The kible wall of the portico which is the extension of the kible wall of the main prayer area, has a mihrap with stalactites and a niche. On its west wall, we see two rows of two windows, the lower ones being placed within arched niches on the exterior, the upper row having been filled in later.

The upper structure of the portico is nonexistent.

The portal :

The portal has a pointed arch placed within another, a type known as the «Bursa arch».

At either side of the portal there are two mihrabiyes, each 40 cm. wide and 20 cm. deep.

The Minaret :

The base of the minaret, the entrance of which is from the interior of the mosque, is attached to the eastern façade.

Since the shaft is very short, it is also called «güçük minare». The base which has a square form and constructed of stone and brick together is followed by a brick section, the so-called «cube» which in turn is divided from the shaft by a ring. The shaft is thick compared to its height of 2.90 m.

Its brick rows turn around the minaret spirally till the lower part of the şerefe is reached. We can say that the «şerefe altı» that is the part below the balcony, used to be decorated with rows of stalactites of which today nothing remains. The upper part of the

minaret is of a later addition and unimportant (Fig. 9).

Technique, materials used, type of masonry :

The mosque is built of a combination of stone and brick. Two rows of brick then two rows of stone is the pattern used. Stones are not of uniform dimensions. Arches above windows and of the portico are of brick. The dome of the mosque is covered externally with rows of stone slates.

KAZANOĞLU MOSQUE

Kazanoğlu mosque is situated in the section called Çeşme Alanı, within the Duatepe district in the south eastern part of Tire.

It was built by Kazanoğlu at an unknown date. However, it is said that it belongs to the mid XV th. century.

The mosque is again of two main parts:

A single spaced main prayer area and the portico.

The prayer area :

The domed prayer area has a square plan with internal dimensions of 7.25×2.75 m.

The transition of the dome to the walls is by means of pendentives. Except for the kible wall which has two windows and a round one above the mihrap, other walls have two rows of windows each. The windows on the east and west walls are not disposed symmetrically.

The minaret is another element that disturbs symmetry.

The lower windows have straight heads while upper ones have pointed arches.

The Portico :

The portico considering the upper structure is of five parts. At the entrance to the portico there is an open section 8.20 m. long which has three pointed arches that rest on two columns in front and walls at the sides. The sides of the portico is surrounded by walls each pierced with a window. The continuation of the west wall forms the base for the minaret.

The middle bay of the portico is domed, the bays at either side are cross-vaulted and the ones at further ends have half domes on pendentives.

The portico is longer than the main prayer area with a 2.85 m. protrusion at either end.

The front columns with diameters of 45 cm. at the base, have simple capitals. The portico is raised 40 cm. at the two sides of the portal above street level.

The Minaret :

The entrance to the minaret is from the interior of the mosque. On entering, we see two niches, one on left, one on right, in the 2.20 m. section before the stairway which has a 60 cm. width. The minaret has 70 steps each being 29 cm. high. The base of the minaret which is attached to the west wall of the portico, goes up 1.00 m. higher than the eave of the portico, after which comes the cube section with the tirangles. The high shaft which is constructed with bricks is limited at the bottom and top by two rings.

Şerefe altı with five rows of stalactites is quite high (Fig. 13).

The mihrap :

The mihrap with a semicircular cross-section goes to a height of 4.10 m. The upper section with a height of 2.30

m. is divided into five rows of stalactites. Later on it was decorated with motifs in oil painting (Fig. 14).

The portal and the exterior window panes are of wood. The middle parts of the portal were replaced later with simple wooden panels. The lower and upper parts are decorated with geometric designs carved out of wood (Fig. 15).

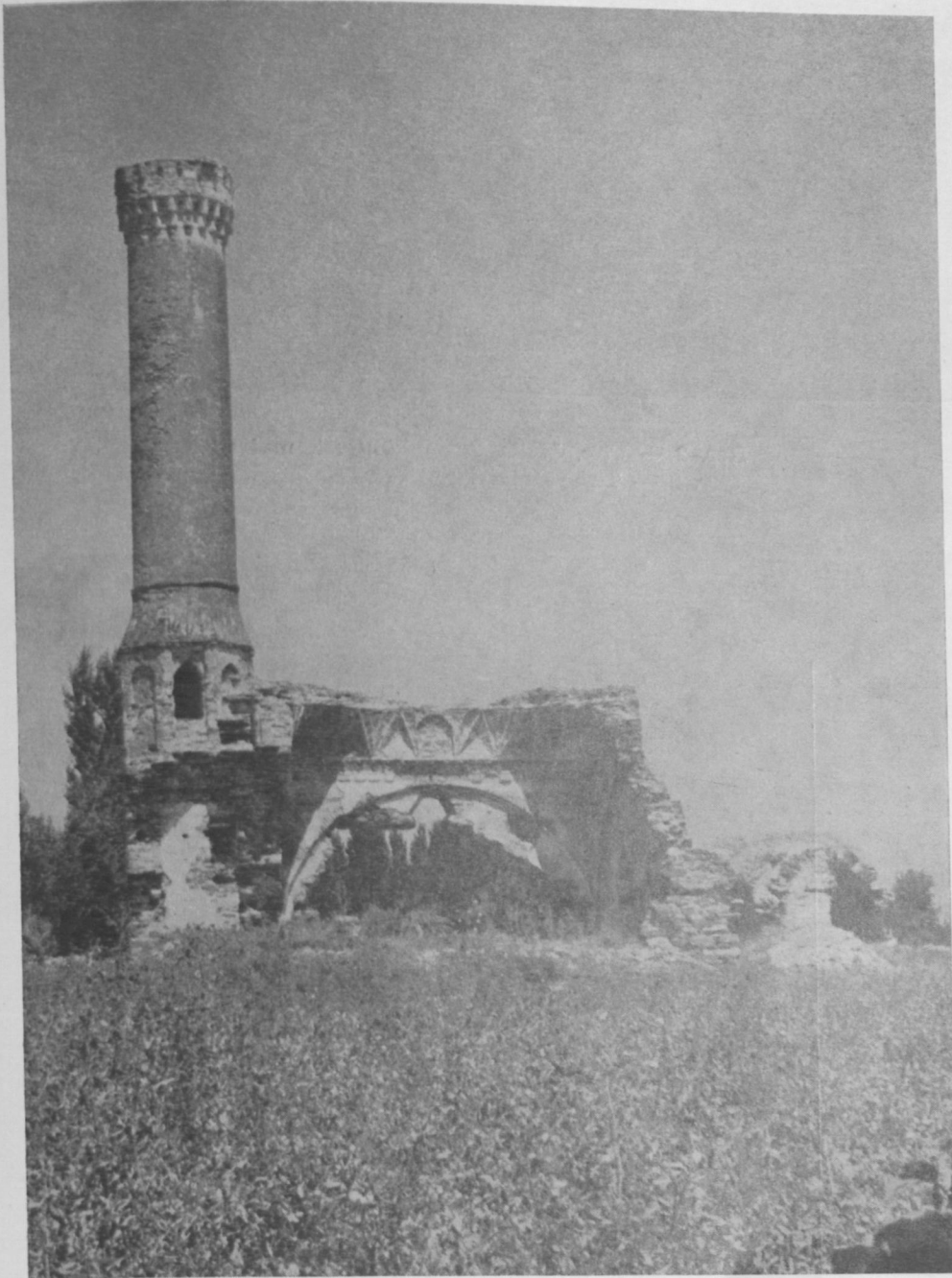
The window panes also have very simple geometric carvings.

Technique, materials used, type of masonry :

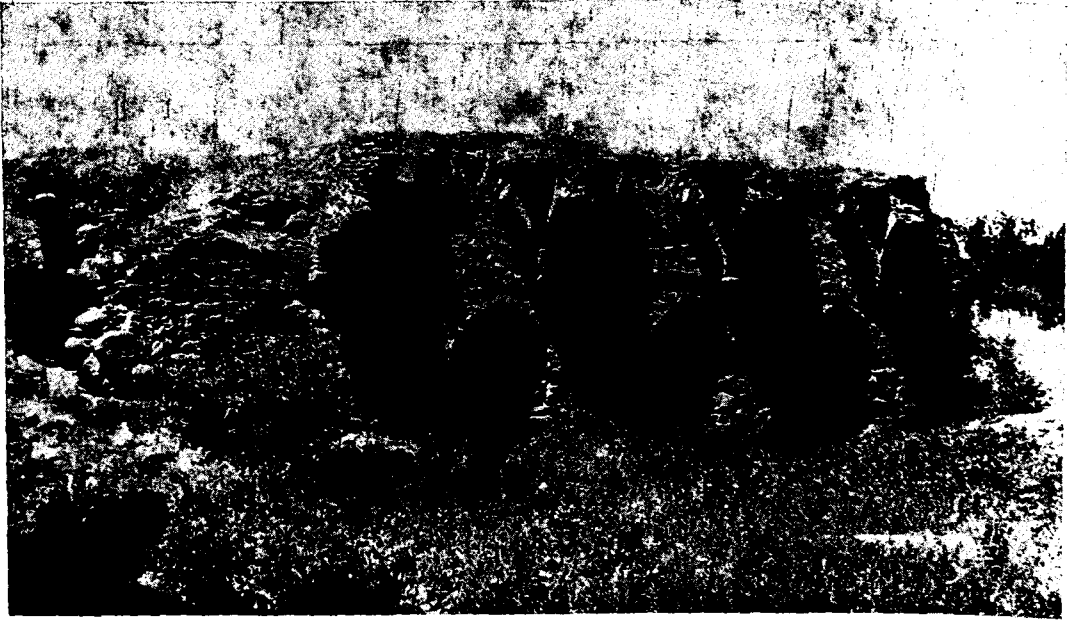
The walls of the mosque is constructed of stone and brick. Rows composed of irregular sized stones are alternated with two rows of bricks. Bricks are also used as a bonding element between stones and are placed at right angles to the courses. Arches are of brick.

The portico is stuccoed in and out but it has fallen off at some points.

The lower parts of lead covered domes have tiles. The dome over the middle bay of the portico is also covered with tiles.

Res. 1 — Tire, Molla Arap Camii.
Fig. 1 — Tire, Molla Arap Mosque.

Res. 2 — Tire, Molla Arap külliyesi, medrese.
Fig. 2 — Tire, Molla Arap complex, medrese

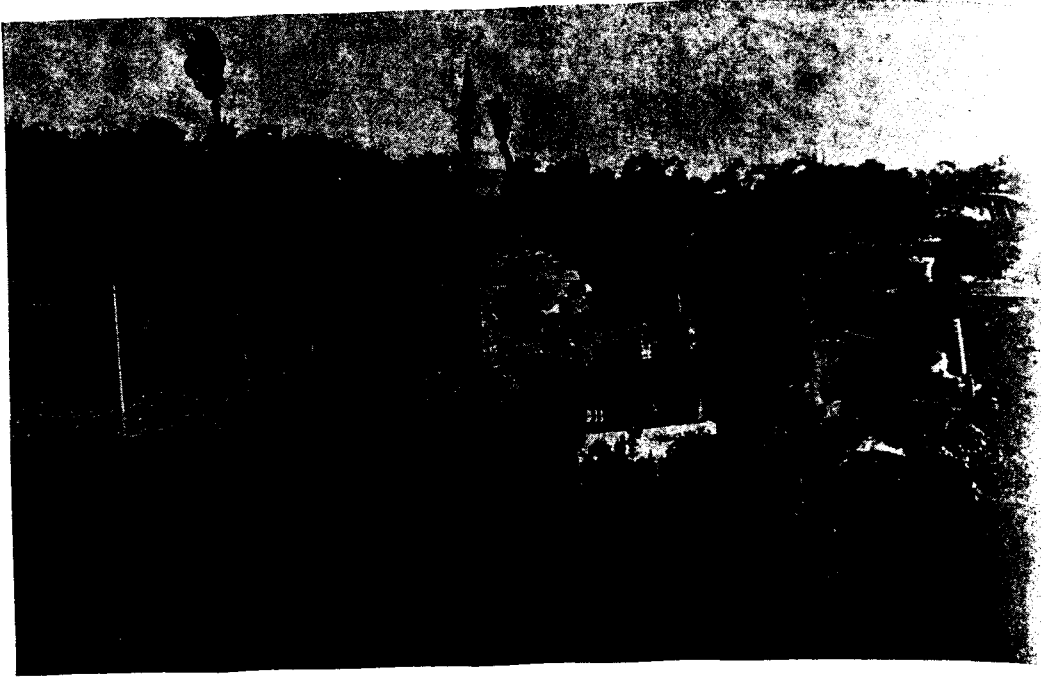
Res. 3 — Tire, Molla Arap Camii, iç görünüş.
Fig. 3 — Tire, Molla Arap Mosque, interior view.

Res. 4 — Tire, Molla Arap Camii, son cemaat yeri orta bölme kalıntısı
 Fig. 4 — Tire, Molla Arap Mosque, remains of middle Bay of portico.

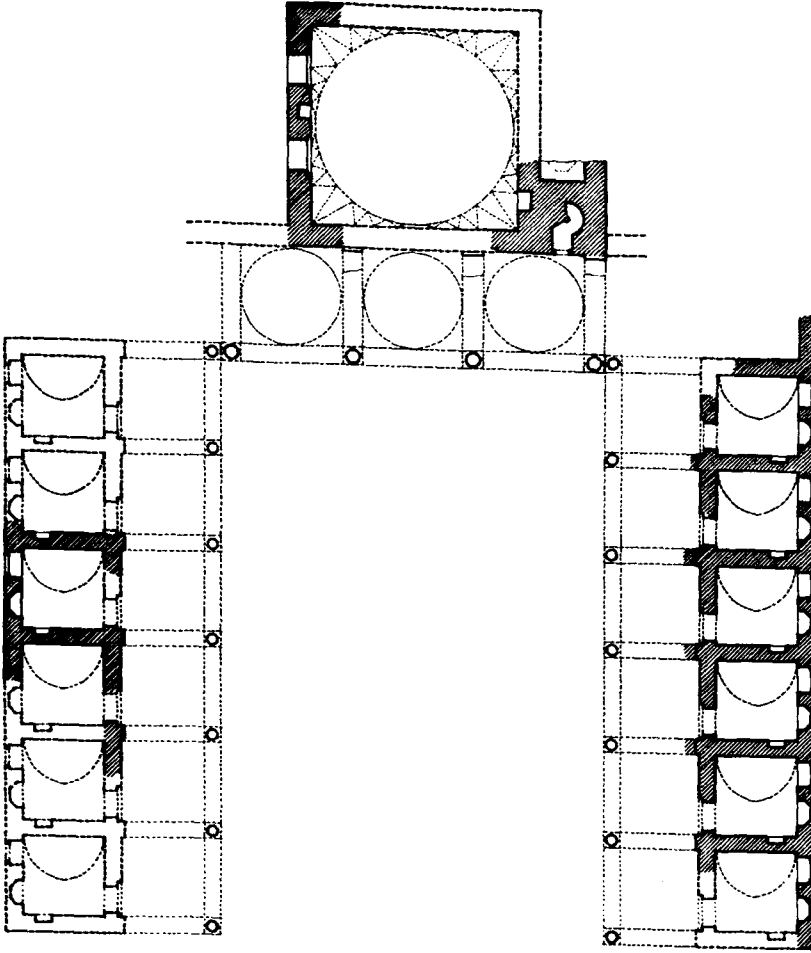
Res. 5 — Tire, Molla Arap Camii, minare.
 Fig. 5 — Tire, Molla Arap Mosque, Medrese.

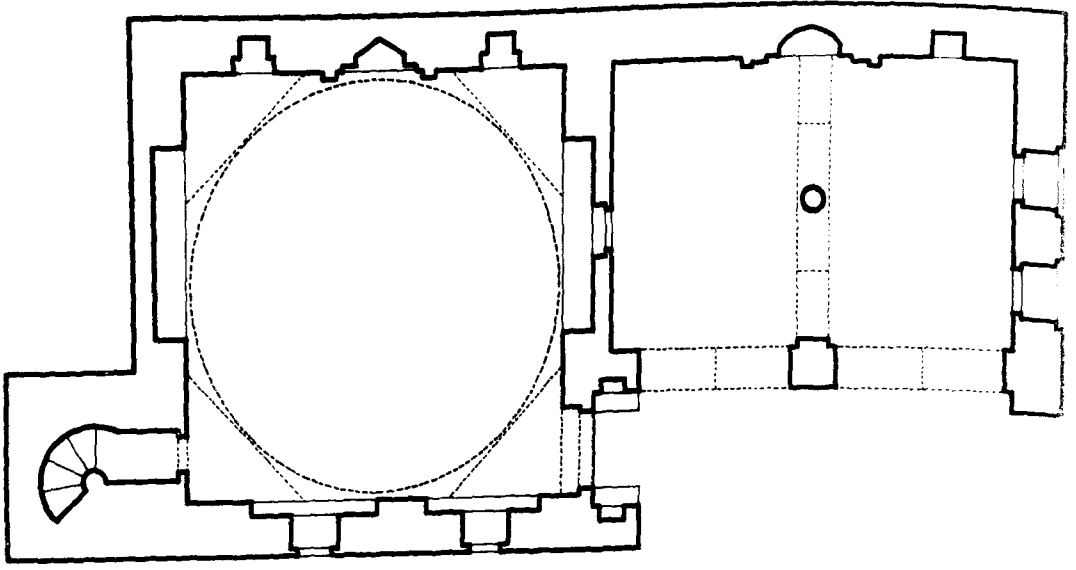
Res. 6 — Tire, Doğanbey Camii.
Fig. 6 — Tire, Doğanbey Mosque.

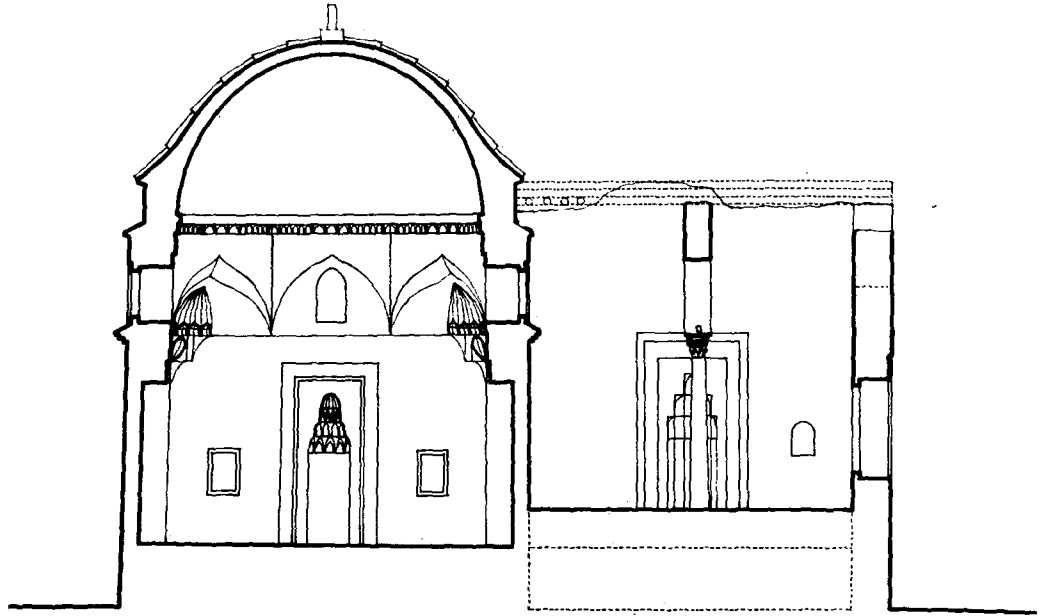
Res. 7 — Tire, Doğanbey Camii, iç görünüş.
Fig. 7 — Tire, Doğanbey Mosque, Interior view

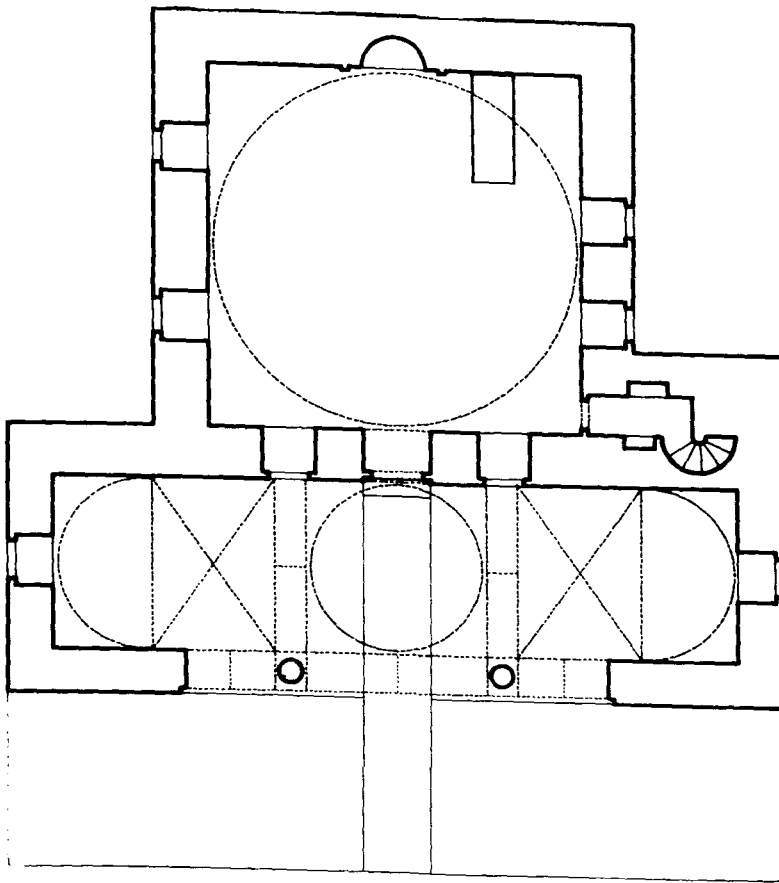
Tire, Molla Arap Camii ve Medresesi plân.
Tire, Molla Arap Mosque and medrese plân.

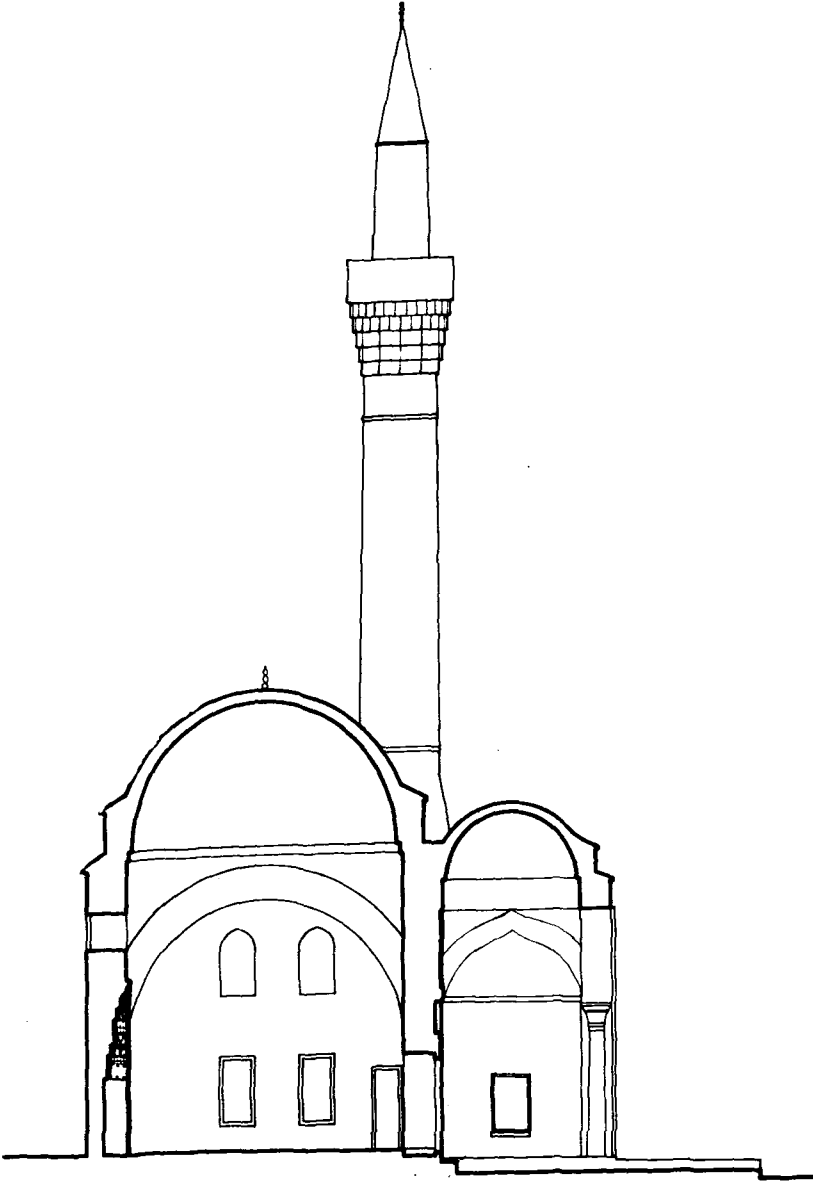
Tire, Doğanbey Camii plân.
Tire, Doğanbey Mosque plân.

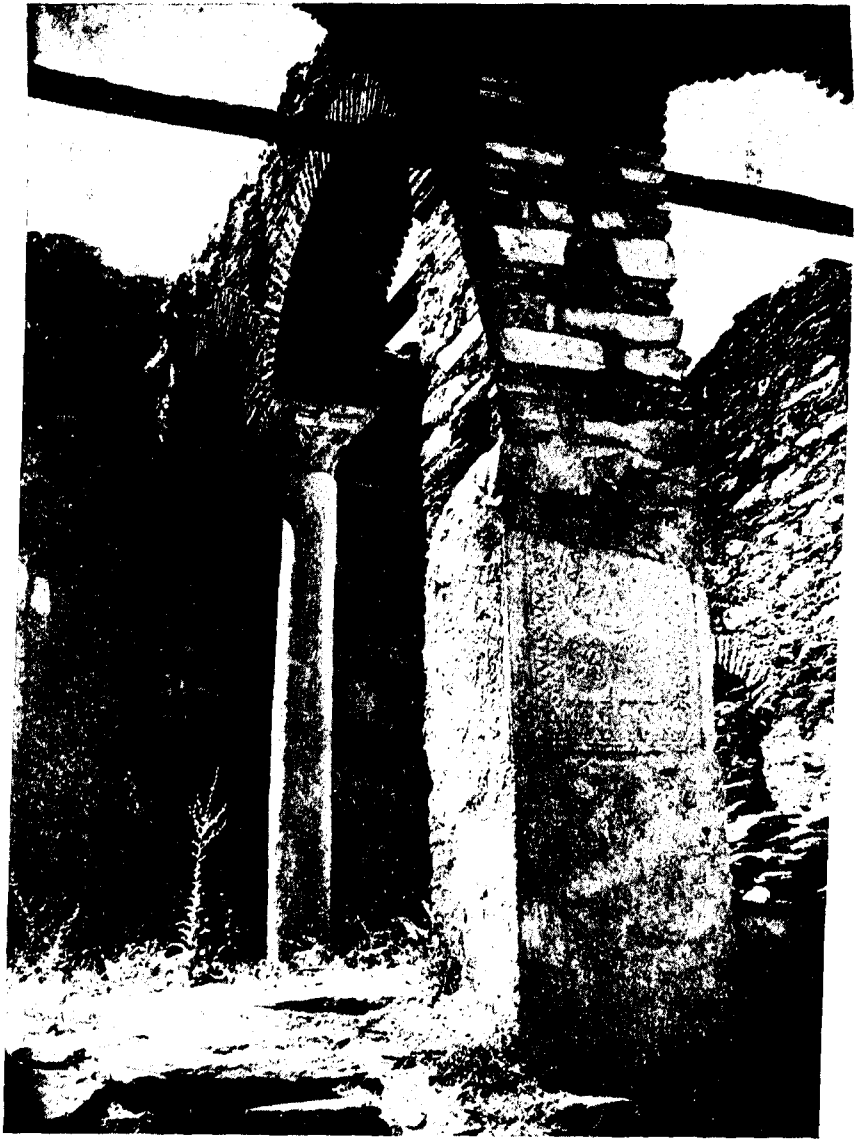
Tire, Doğanbey Camii kesit.
Tire, Doğanbey Mosque section

Tire Kazanoğlu Camii plân.
Tire, Kazanoğlu Mosque plân.

Tire, Kazanoğlu Camii kesit.
Tire, Kazanoğlu Mosque section.

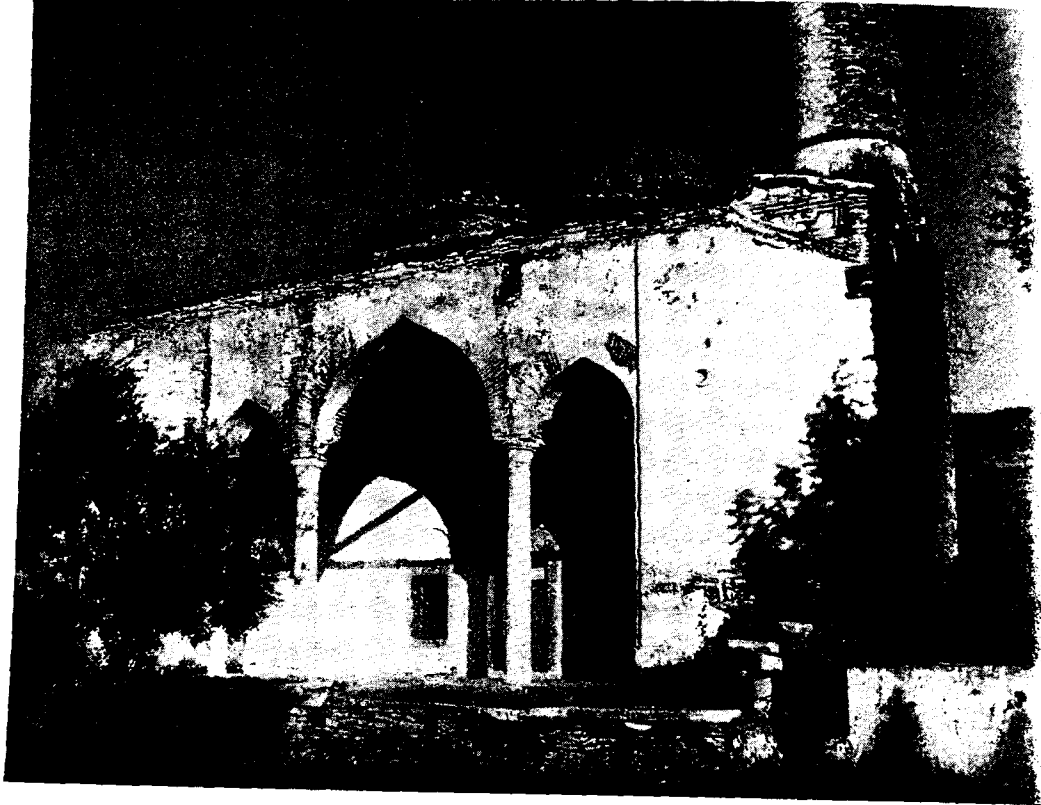
Res. 8 — Tire, Doğanbey Camii, son cemaat yeri.
Fig. 8 — Tire, Doğanbey Mosque, Portico.

Res. 9 — Tire, Doğanbey Camii Minare.
Fig. 9 — Tire, Doğanbey Mosque, the minarel.

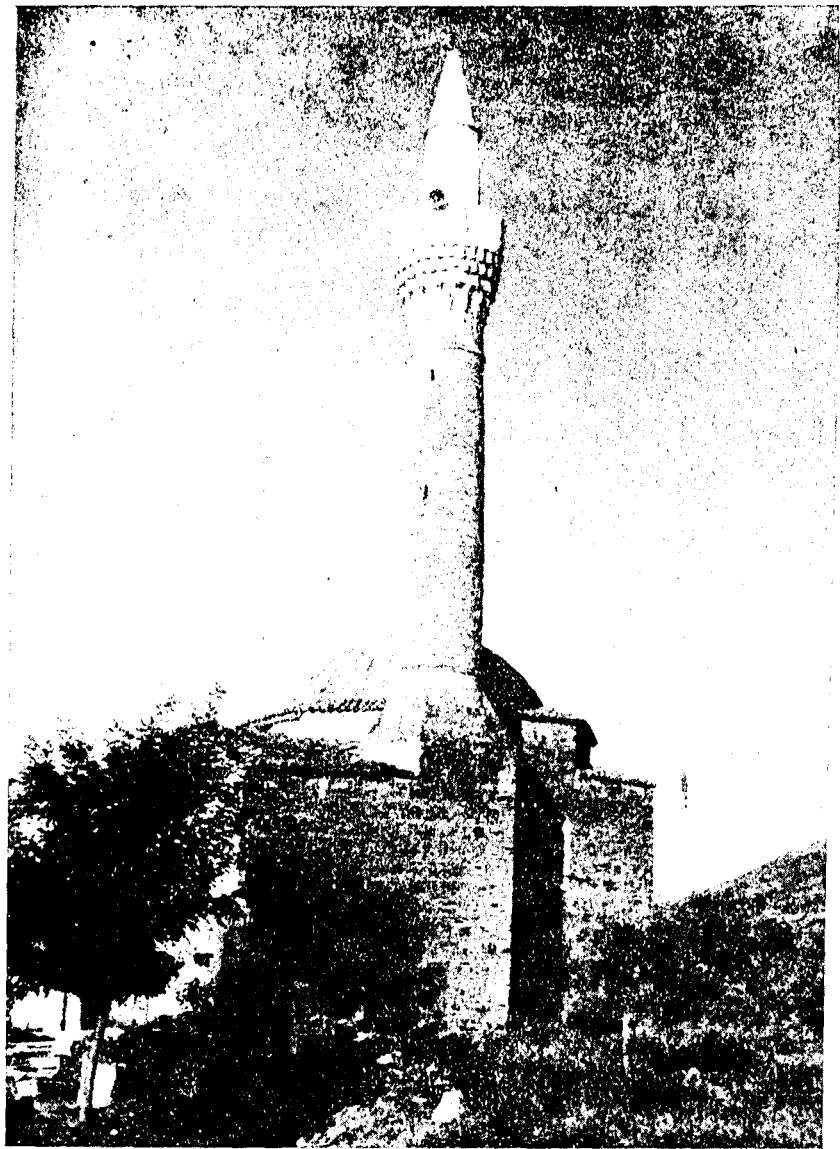
Res. 10 — Tire, Doğanbey Camii, üst görünüş.
Fig. 10 — Tire, Doğanbey Mosque, view from minaret

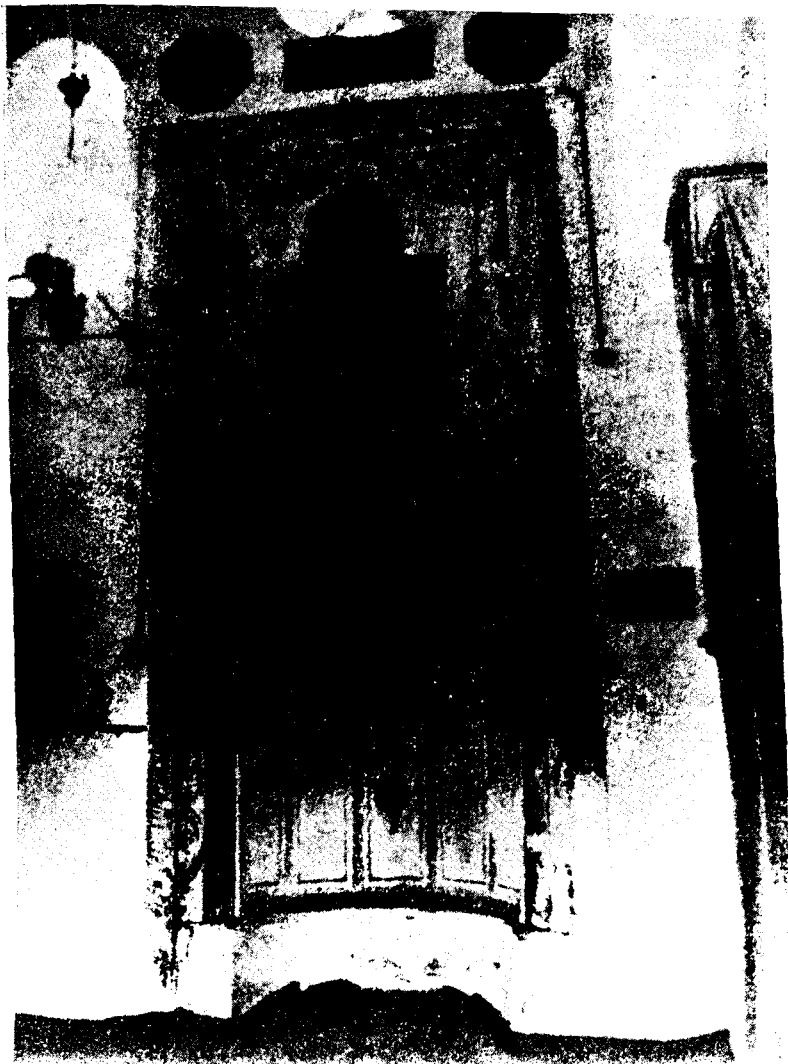
Res. 11 — Tire, Kazanoğlu Camii, giriş cephesi.
Fig. 11 — Tire, Kazanoğlu Mosque, front view.

Res. 12 — Tire, Kazanoğlu Camii, son cemaat yeri
Fig. 12 — Tire, Kazanoğlu Mosque, portico

Res. 13 — Tire, Kazanoğlu Camii, batı cephesi ve minare
Fig. 13 — Tire, Kazanoğlu Mosque, western facade and minaret.

Res. 14 — Tire, Kazanoğlu Camii, mihrap.

Fig. 14 — Tire, Kazanoğlu Mosque, mihrap.

Res. 13 -- Tire, Kazanoğlu Camii, portal.
Fig. 15 -- Tire, Kazanoğlu Mosque, portal.

HACI FERRUH MESCİDİ

Önür BAKIRER

Hacı Ferruh Mescidi, Konya'da Aksine Mahallesi, Taş Cami Caddesinde ve Sahip Ata Külliyesi yakınında inşa edilmiştir¹.

Hem dış beden duvarlarının, hem de iç mekânın tamamen kesme taşla kaplanmış olması, mescidin halk arasında daha ziyade «Taş Cami» adıyla tanımlanmasına sebep olmuştur. Yapıya verilen «Akçe gizlenmez» isminin de mescidin yapılışı sırasındaki bir rivayetten mülhem olarak ortaya çıktığı anlaşılmaktadır².

Konya'da uzun senelerdir iyi tanınan ve neşriyata çok geçmiş büyük yapılar yanısıra, hemen her mahallede Hacı Ferruh gibi bir veya iki küçük mescide raslamak mümkündür. Bilhas- sa son yıllarda dikkati çekmiş olan bu mescidlerin mühim bir kısmı orijinal

mimarî karakterlerini halen muhafaza etmelerine rağmen, diğer bir kısmı da sonradan yapılan ilâveler ve değişiklik- ler yüzünden etraflarındaki evlerden güçlkle ayırdedilebilmektedir³.

Konya'daki bu küçük mescidleri plân tertiplerine göre iki grupta ince-lemek mümkündür:

1. Mescid kare plânlı, kubbeli tek bir hacimden ibarettir⁴.

2. Kare plânlı, kubbeli hacmi ku-zeyde veya doğuda bir ikincisi takip eder. Bu ikinci hacim üç tarafı kapalı veya üç tarafı açık ve sütunlu bir son cemaat şeklini alır⁵.

Plân şeması itibariyle bu ikinci gruba dahil olan Hacı Ferruh Mescidi bu plânın uygulandığı en erken örnek-lerden biri olmak yanısıra Konya mes- cidleri içinde tamamen kesme taştan inşa edilen yegâne örnektir.

Mescid, giriş cephesinde, dikdört- gen portal çerçevesi üzerindeki kitabey-

1. Hacı Ferruh Mescidinden aşağıda ki eserlerde kısaca bahsedilmektedir : S. Eyiçe, 'Mescid', İslâm Ansiklopedisi, C. VIII, Cüz 105, S. 89; M. Katoglu, '13 y.y. Konya'sında bir cami gurubunun plan tipi ve son cemaat yeri'. «Türk Tarih Etnoğrafya Dergisi», Sayı IX, s. 88, Ankara, 1967, İ.H., Konyalı, Abi- deleri ve Kitabeleri ile Konya Tarihi, Konya, 1964, s. 362-367; M. Önder, Konya Rehberi, Konya, 1956, s. 47; M. Önder, Mevlana Şehri Konya, Konya, 1962, s. 97; F. Soyman - İ. Toygar, Konya Eski Eserler Kılavuzu, Konya, 1944, s. 47; E. Yurdakul, Konya ve Akşehir- de'ki XIII. yüzyıl Selçuk mimarisinde Öneri Revaklı Cami ve Mescitler, Ank. 1965, (basıl- mamış lisans tezi).

2. İ. H. Konyalı, op. cit., s. 362. Riva- yete göre, mescidin banisi mimarı çağırarak şöyle bir pazarlığa girişmiştir : 'Bana her tar- rafı taştan öyle bir cami ve mektep yapacak- sın ki hiçbir yerine akçe bile gizlenmesin, taşlar birbirine o kadar ântizamla yapıştı- rılmış ve kenetlenmiş olsun. Aksi halde kelleni tehlikede bil.' Ancak bahsedilen mektep hak- kında hiçbir bilgi yoktur.

3. Orijinal görüntülerini tamamen kay- betmiş olanlara en iyi örnek Erdemşah mes- cididir, uzaktan fark edilen kubbesi de olma- sa mescit olarak tanımlanmasına imkân yok- tur.

4. Örnekler : Abdülaziz (XIII. y. başı); Abdülmumin (1275'ten önce); Halkabegüş (1220 civarı); Şekerfuruş (1220); Sakahane (XIII. y.); İç Karaaslan (1219-36); Tercü- man (XIII. y. başı) Zevle Sultan (XIII. y.)

5. Örnekler : Başarabey (1213); Beyhe- kim (1275 civarı); Erdemşah (1220); Hacı Ferruh (1215); Karatay (1248); Sırçalı Mes- cid (XIII. y.); Tahir ile Zühre (1248); Zem- buri (XIII. y.).

E. Yurdakul, op. cit., Bu mescitlerde açık veya kapalı bir son cemaat mahalli bu- lduğuna ilk defa dikkati çekerek, Konya ve Akşehirde'ki örneklerden bahsetmiştir.

le kati olarak tarihlenir. Selçuk sülüsü ve beş satır olan kitibede yapının 612 H. - 1215 M. yılında, İzzeddin Keykâvüs'ün oğlu Gıyaseddin Keykâvüs devrinde, Hacı Ferruh bin Abdullah tarafından yaptırıldığı belirtilmektedir⁶. Kitabe, No. 1, Arapça metni⁷:

في ايام الدولة السلطانية...
 دنيا والدين ابو الفتح كيكوس
 بن كينسروين
 خان أمير المؤمنين امر هذا المسجد
 العبد
 الضعيف المحتاج الى رحمة الله
 الحاجي
 فرخ في اول رجب سنة اثنا
 عشر وستماية

عمل رمضان

ابن كوش

(القيصري عفى عنه)

I. PLÂN

Ana hatlarıyla dikdörtgen bir plân şeması gösteren mescid, iç ölçüleri 6.85×6.85 m. olan kare bir harimle, doğuda buna eklenen 6.85×3.57 m. ölçüsünde kapalı bir son cemaati ihtiva etmektedir (Şekil: 1).

Harimin doğu duvarı iki mekânı birbirinden ayırır. Bu duvarda dıştaki cephe düzeni tekrarlanarak bir kapı ve iki pencere ile bölünmüştür. Harime açılan iç kapı giriş portalı gibi monumental ölçülerde inşa edilmiş, dekorasyonuna aynen onun kadar itina gösterilmiş ve bu özellikleriyle bir taç kapı karakteri kazanmıştır (Şekil: 2). Netice olarak da harim ve son cemaatin kendi giriş kapıları ile iki ayrı hacim olarak plânlandığı ve sonradan arka arkaya eklendiği intıbai uyanmaktadır. Bu da harimle son cemaat arasında sıkı bir bağlantı kurarak iç mekânda bir bütünlük yaratmak fikrinin henüz gelişmemiş olduğunu göstermektedir. Ancak, iki hacmin mescidin iç yapısında göze çarpan ayrıntısı dışarıda göze çarpmaz. Kuzey ve güney duvarları içteki bölünmeyi aksettirmeden bir bütün olarak uzanırlar⁸.

Halen mescidin minaresi yoktur, fakat son cemaatin güney-doğu köşesinde ve duvar kalınlığı içinde kalan birkaç basamak merdivenin orijinalde minareye çıkan merdiven olduğu tah-

İkinci bir kitabe, mescidin harim kısmına açılan iç kapısı üzerinde yer alır. Gene Selçuk sülüsü ve üç satırdan ibaret olan bu kitabede tarih yoktur, ancak mimarın Ramazan bin Güneş olduğu ve muhtemelen Kayseri'den geldiği anlaşılmaktadır⁸. Kitabe, No. 2, Arapça metni:

6. İ. H. Konyalı, op .cit., s. 363; M. Ünder, Mevlâna Şehri Konya, ibid; F. Soyman - İ. Toygar, ibid; Baninin ismi ikinci bir yazılı dokümanda, Sivas Keykavus Darüşşifası vakfiyesinde geçmektedir. 1217 tarihinde İzzeddin Keykavus tarafından yaptırılan Darüşşifa'nın vakfiyesi 1221 yılında tanzim edilmiş ve Hacı Ferruh'ta vakfın mütevellisi olarak gösterilmiştir.

7. İ. H. Konyalı, ibid. kitabe metni ve fotoğrafı.

8. İ. H. Konyalı, ibid. Mimarın geldiği memleketi gösteren satırdaki kelimeler aşınmıştır, fakat bu kısım Konyalı tarafından 'el Kayseriyye' olarak okunmuştur. Yazar yapıda Kayseri mimarı tarzının hakim olduğunu ve bununla mimarın Kayserili oabileceğine işaret ettiğini ileri sürmektedir.

9. Kapalı son cemaatleri olan diğer bazı mescitlerde, örneğin Başarabey ve Karatay, harim ve son cemaat içerde aynı şekilde kesin bir bölüntüye uğradığı halde bu ayırım dış duvarlarda göze çarpmaz. XIII. y.y.'ın son çeyreğinde inşa edilen Beyhekim ve Tahir ile Zühre'de ise son cemaatle harim arasında daha yakın bir ilişki mevcuttur, ancak her ikisinde de son cemaat dış duvarda bariz çıkıntı yapar.

min edilmektedir¹⁰. Diğer son cemaat mahalli olan bazı mescitlerde (Örneğin Zemburi, Sırçalı, Hoca Hasan ve Akşehir Taş Medresesinin mescidinde), son cemaat mahallinin güney - doğu veya kuzey - doğu köşelerinde minare bulunduğu gözönüne alınırsa, bu fikrin gerçeğe yakın olduğu kabul edilebilir.

II. DIŞ YAPI

Halen mescit dış görünüşünün orijinal etkisini az çok kaybetmiş durumdadır. Şöyle ki, büyük bir ihtimalle diğer Konya mescitlerinde olduğu gibi kubbe olan üst yapı yıkıldıktan sonra tavan şimdiki düz dam ile örtülmüştür¹¹. Bu yeni örtü yapıya yatay ekseninde uzanan dikdörtgen bir blok şeklini vermektedir (Resim: 1)¹². Güney beden duvarında meydana gelen mihrap çıkıntısından başka bu formun masifliğini giderecek bir çıkıntı veya girinti yoktur. Bahsedilen güney duvarında ise çift nişli mihrap zeminde 60 cm. genişlikte başlayan ve yukarı doğru inceleerek 10 cm. genişlikte nihayetlenen bir taşıntı meydana getirir (Şekil: 1).

A. Beden Duvarları :

Yukarıda bahsedildiği gibi, yapının iç düzeni duvarların dış yüzüne taşınmaz ve yan duvarlar bir bütün ola-

rak uzanır¹³. Duvarlar Gödene taşı ile kaplanmıştır¹⁴. Taşlar büyük dikdörtgen bloklar halinde kesilmiş ve derz araları çok muntazam yerleştirilmiş, düzgün, pürüzsüz bir yüzey yaratılmış, tır. Duvarların üst kısmındaki açık renk iki taş sırası ve bütün çörtlenler yakın zamana ait ilâvelerdir.

Güney duvarında batı köşeye kaymış küçük tepe penceresinden başka yan ve arka duvarlarda hiçbir pencere açıklığı yoktur. Sağır beden duvarları yapının dış görünüşündeki masifliği arttırır, âdeta yeknesaklaşan bir bütünlük yaratır.

Arka ve yan duvarların aksine cephe kompozisyonuna oldukça ehemmiyet verilmiş, ortada büyük bir portal ve iki kenarında iki pencere ile bölümlenmiştir (Resim: 2).

XIII. yüzyıl yapılarının cephelerinde genellikle rastlanan abidevi portalere, yalnızca kare bir hacimden ibaret olan ve birinci grup olarak bahsettiğimiz Konya mescidlerinde rastlanmamaktadır. Bunun sebebi de genellikle bu yapıların küçük oluşu ve cephe duvarında büyük bir portale yer olmayışıdır. Bunun aksine, ikinci grup mescidlerde, kapalı veya açık bir son cemaat mahalli olanlarda, cephe düzeni daha itina ile ele alınmış ve uygulamada da

10. İ. H. Konyalı, op. cit., s. 361-365.

11. İç mekanda kare alt yapıdan üst yapıya geçiş elemanı olarak kullanılan trompların meydana getirdiği daire kasnağı üst yapının kubbe olduğunu göstermektedir. Bu kubbenin nasıl ve ne zaman yıkıldığı hakkında kesin bilgi edinilemediği gibi yıkılmadan önceki şeklini gösteren veya kaydeden doküman da bulunamamıştır.

12. Orijinal kubbeleri halen mevcut olan diğer mescidlerde, (Abdülmin, Karatay gibi) iki geometrik formun, kare alt yapı ve yarım daire kubbenin, üst üste konması ile dikey aksta iki tabakalı bir yükseliş meydana gelir. Kubbeler alt yapının yan duvarları üzerine oturur, kasnak yoktur. Yalnız birkaç örnekte, (İç Karaaslan, Halkabegus) alt yapı ile üst yapı arasında dar bir kasnak mevcuttur.

13. Kapalı son cemaatleri olan diğer iki mescitte, Beyhekim ve Tahir ile Zühre mescidlerinde, son cemaatin kısa yan duvarı harim duvarına nazaran bir çıkıntı meydana getirir. Bu çıkıntı Beyhekim'de 1.80 m., Tahir ile Zührede ise, .80 m. dir. Böylece iç mekanda ki bölünme mescidin dış kütesine de akseder. Başarabey ve Karatay mescidlerinde ise, Hacı Ferruh'ta olduğu gibi, dış duvarlarda içteki ayırımı belirtecek hiçbir işaret yoktur.

14. İ. H. Konyalı, op. cit., s. 367; M. Z. Oral, 'Konya'da Sırçalı Medrese', «Belleten», C. IX, Ankara, 1961 sayı 53, s. 356; Gödene taşı kalkerli, sarımsı beyaz renkli bir taş cinsidir, kolay aşınır. Konya'da ki tarihi yapılarında çok kullanılan üç çeşit taştan biridir.

çeşitlilik sağlanmıştır¹⁵. Ancak yalnız Hacı Ferruh Mescidi portalinde XIII. yüzyılın bilhassa ilk çeyreğinde inşa edilen abidevi portallerle direkt bir benzerlik kurulabilecek ve mukayese edilebilecek bir düzene rastlanmaktadır. Bu erken devirde formüle edilmeğe başlanan elemanlara ve dekoratif özelliklere Hacı Ferruh portalinde rastlamak mümkündür. Şu farkla ki, burada portal çerçevesi yapı kütesinin dışına taşmaz. Cephe duvarıyla aynı seviyede kalır, yan duvardan sadece ince bir silme ile ayrılır.

B. Portal :

Portal, dikdörtgen bir çerçeve ve bunun içine yerleştirilmiş derin bir portal nişinden ibarettir. Yukarıda da bahsedildiği gibi, cephe duvarında dışa doğru bir çıkıntı yapmayan ve yan duvardan ince bir silme ile ayrılan çerçevenin genişliği 4.50 m., yüksekliği ise 6.00 m. ye yakındır. Çerçevenin üç kenarını dolaşan, değişik silmeli iki kenar bordürü portal nişine doğru hafif kademelenir (Şekil: 2 a).

Dıştaki .41 m. genişlikteki bordür içbükey kavslidir. İç kenarındaki girintili friz, büyüklü küçüklü üçgen girintilerin aynı hat üzerine sıralanmasından meydana gelir. Bazen de bir üçgen, bir yarım daire olmak üzere değişiklik gösterir, etraflarını iki ince yiv

dolaşır¹⁶. Girintilerin asimetrikliği yanısıra friz gayri muayyen aralıklarda dönüşler yaparak intizamsız bir hat takip eder (Şekil: 2 b).

İkinci kenar bordürü .45 m. genişliğindedir ve muntazam bir dikdörtgen çerçeve meydana getirir. Yüzeyini alçak kabartma oyulmuş, geometrik bir geçme aralıksız kaplar. Burada ilginç olan iki ayrı kompozisyonun seçilmesidir. Her iki kenarda da, alttan dört taş sırasında, merkezden yayılan ve kesişen inşe şeritler merkezlerde on kollu yıldızlar meydana getirir¹⁷. Bu dört taşın üzerindeki sıralarda ise merkezdeki bir yıldızla ilmiklenen dikdörtgenler ve bunları çerçeveleyen bir altıgen yer alır¹⁸ (Şekil: 2 b). Her iki örnekte de yıldız ve altıgenlerin herbiri bir taşı kaplar. Geometrik geçmeyi meydana getiren ince şeritlerin alçak kabartma oyuluşu tezyinata yüzeye yakın, yüzeye bağlı bir özellik verir. Kuvvetli ışık, gölge kontrastı olmaz.

Dikdörtgen çerçeve ile kemer arasında yer alan üçgen köşeliklerde ve kemerde yüzey boş bırakılmıştır (Resim: 4).

Portal nişi, 1.96 m. genişliğinde, 1.10 m. derinliğindedir ve mukarnaslı kavsara ile örtülür. Eş yükseklikte yedi sıra halinde dizilen mukarnaslar, intizamsız basamaklarla yükselen kavsara ağzını meydana getirir. Mukarnas yuvaları geniş ve derin, yüzeyleri yelpaze dilimlidir. Yalnız alttan ikinci sırada ve köşelerde gruplaşırlar, diğerlerinde tek tek dizilirler. Portal nişinin

15. Birinci guruptaki mescitlerin giriş kapıları tam merkezde değildir. Çoğunlukla kapı doğu veya batı köşeye doğru kaydırılmış, diğer köşeye de denge sağlamak amacıyla bir pencere yerleştirilmiştir. İlaveten de kapıda kemerli bir niş girintisi yoktur, sadece alçak ve dar bir çerçeveden ibarettir. Abdülmumin, Sakahane, İç Karaaslan ve Şekerfuruş mescitlerinde olduğu gibi. İkinci gurupta ise, hem bütünüyle cephe kompozisyonunda, hem de giriş kapılarının düzeninde bir mescidden diğerine değişen uygulamalar göze çarpar. Bunda da en büyük rolü son cemaatin açık veya kapalı oluşu oynar.

16. 1210 tarihli Alay Han ve 1223 tarihli Niğde Alaattin Camisi portallerinde bu friz aynı boyda üçgenlerden meydana gelen muntazam bir düzen gösterir. Bk : S. Ögel, Anadolu Selçuklularının Taş Tezyinatı, Ankara, 1965, Lev. 2, 10.

17. Aynı kompozisyon Niğde Alaattin Camisi portalinin esas bordüründe yer alır Bk : S. Ögel, op. cit. Lev. 10.

18. 1205 tarihli Kayseri, Darüşşifa portalinde esas bordürde aynı kompozisyon mevcuttur. Bk : S. Ögel, op. cit. Lev. 4

arka duvarında yayvan kemerli kapı açıklığı, nişin yan duvarlarında ise karşılıklı iki mihrabiye yer alır. Mihrabiyelerin dikdörtgen çerçevelerinin dış hatları halen çok aşınmış olan ince kaval silmelerle belirtilmiştir. Sivri kemerli yarım kubbeleri gene mukarnaslıdır, hemen üstlerinde de mukarnaslı bir korniş yer alır (Resim: 5).

Portal'da tezyinatın azlığı, yalnız kenar bordürlerine ve alçak kabartma olarak işleniş, yapının erken tarihinin özelliklerindedir. Yukarıda da belirtildiği gibi, geometrik geçme kompozisyonlarının benzerlerine veya tıpatıp aynlarına, XIII. yüzyıl başında inşa edilmiş başka yapılarda da rastlanmaktadır. Ancak bu geçmelerin Hacı Ferruh portalindeki dizilişinde bariz bir intizamı göze çarpar.

C. Pencereler :

Portalın iki kenarında 1.00 m. genişliğinde ve 1.60 m. yüksekliğinde dikdörtgen iki pencere yer alır. Etraflarını yekpare taştan söveler çerçeveler, üst kısımlarında ise yuvarlak birer alınlık ve sivri kemerler yer alır.

III. İÇ YAPI

A. Kapalı Son Cemaat Mahalli :

Üç tarafı kapalı dikdörtgen bir mekân olup, harimden önce bir hazırlık mekânı vazifesi görür. Duvarlar harimin iç duvarlarında kullanılan gri taşlarla kaplanmıştır. Burada da harimdeki gibi üst örtü değişikliğe uğramıştır ve halihazırdaki beşik tonoz ya da devir yapısıdır (Resim: 10)¹⁹. Ha-

rimle kapalı son cemaati ayıran duvarda şimdiki beşik tonozla alâkası olmayan üzengi taşlarının mevcudiyeti orijinal üst yapının daha değişik bir şekilde olduğunu göstermektedir.

Yukarıda da bahsedildiği gibi, ara duvarı harime geçit veren iç kapı ve iki yanındaki pencerelerle bölünmüş, böylelikle de bu kısımla harim arasında az da olsa bir bağlantı kurulabilmiştir. Aynı zamanda bu açıklıklar harime ışık sağlayan yegâne elemanlardır²⁰. Ancak her iki mekân da genellikle karanlıktır, bu da daha ziyade taşların koyu renginden ileri gelmektedir.

1. İç Portal

Harime açılan iç portal de dikdörtgen bir çerçeve içine alınmıştır. Burada da aynen giriş portalindeki gibi çerçeveyi dolaşan bordürler değişik silmelidir ve nişe doğru kademelenirler (Şekil: 3 a).

En dıştaki 40 m. genişlikteki bordürde yer alan alçak kabartma geometrik geçme, giriş portalindeki ikinci bordürün üst kısmında yer alan geçme kompozisyonunun yakın benzeridir. Sırtları içbükey kavisli şeritlerden kurulan kompozisyonda merkezlerdeki yıldızlara dikey, yatay ve diagonal yönlerde ilmiklenen dikdörtgenler ve hepsini birden çerçeveleyen içiçe iki altıgen mevcuttur. Geçme her kesme taş bir altıgen isabet edecek şekilde ulanır (Şekil: 3 b)²¹.

Bu geniş bordürü takiben, yüzeyi balık sırtı yivli ince bir kaval silme, üçgen girintili bir frizle son bulan geniş içbükey kavisli bordür ve ince bir

19. Aynı şekilde kapalı bir son cemaati olan Başarabey mescidinde de mevcut üzengi taşları şimdiki üst yapıya uymamaktadır. Karatay mescidinin kapalı son cemaat kısmında da üst yapı değişikliğe uğramıştır. Orijinal üst yapının mevcut olduğu örneklerden biri Tahir ile Zühre mescididir, ancak burada durum diğerlerinden farklıdır. Son cemaat iki ayrı hacime ayrılmış ve bunlarda kubbe ve haç tonozla örtülmüştür, bu yüzden de Hacı Ferruh'un son cemaat kısmında ki orijinal örtünün nasıl olduğuna dair bir bilgi veremez.

20. 1968 yılında yapılan mahalli onarım sırasında bu kısımlar ahşap bir bölme kapısı ve pabuçluk arkasında kaldığı için, halen ne iç kapıyı ne de pencereleri tam olarak görmek mümkündür. Işık imkânı da artık tamamen ortadan kalkmıştır.

21. Aynı kompozisyon 1180 tarihli Divriği Kale camisi portalinde alınlıkta, 1195 tarihli Sitte Melik türbesi ve 1205 tarihli Alay Han portalinde ise kenar bordüründe yer alır.

şerit olarak uzanan ve çerçeveyi alttan da dolaşan iki şeritli bir geometrik geçme gelir (Şekil: 3 b, Resim: 9).

Kavsara kısmında, üzerine mimar kitabesinin yerleştirildiği alınlık ve bunu çerçeveleyen basık sivri kemer yer alır.

2.00 m. derinliğindeki nişin iki kenarındaki mihrabiye yarım kubbelerle ve bunları takip eden mukarnaslı konsollarla nihayetlenir.

Böylece hem ölçüleri, hem de dekorasyonuna verilen önemle bu portal talî mahiyetteki bir iç kapıdan ziyade bir giriş portalı karakterine sahiptir.

2. Pencereleer

İç kapının iki kenarındaki 1.05 m. açıklıkta, 1.00 m. derinlikteki dikdörtgen pencerelerin üst kısımlarında sivri kemerli alınlıklar yer alır ve cephedeki pencerelere benzerlik gösterir.

B. Harim

6.85×6.85 m. ölçülerindeki kare plânlı harimin kuzey ve batı duvarlarında zeminden başlayan ve 1.50 m. kadar yükselen, .15 m. genişlikte bir çıkıntı mevcuttur. Güney duvarındaki küçük tepe penceresinden başka duvarlarda hiçbir açıklık yoktur.

Kare alt yapının köşelerine yerleştirilen dört geniş tromp ile kubbenin dairevî kasnağına geçilir (Resim 11). Tromp kemerlerinin biraz üzerinde sağlı sollu ikişer küçük sağır niş yer alır ve kubbe kasnağı ile esas tromplar arasında ikinci bir geçiş kısmı meydana getirir.

Güney-doğu köşesindeki tromp diğer üçünden farklıdır. Burada yanlardaki sağır nişlerden başka, tromp kemerlerinin hemen üzerinde beş küçük mukarnas hücreleri düz bir hatta yan yana sıralanır. Bunlar şekil baki-

mından mihraptaki mukarnaslarla mukayese edilebilirler (Resim: 13).

İç duvarlar tabandan tavana kadar, trompların içbükey kavisli yüzeyleri de dahil, kesme taşla kaplanmıştır. Mahallî ismi ile «Gici Muhsine» taşı denilen bu taşın, zamanın ve sürtünmenin tesiriyle parlaklaşmış koyu gri bir rengi vardır²². Burada taş işçiliğine dış duvarlardan daha fazla itina gösterildiği, derzlerin intizamına bilhassa dikkat edildiği göze çarpmaktadır. İlâveten de dış tesirlere, aşınmaya maruz kalmayan iç duvarlar çok daha iyi korunmuştur.

Evvelce de bahsedildiği gibi, mescidin kubbesi, dairevî kasnağın hemen üstünden, çöktükten sonra şimdiki düz ahşap örtü ile yenilenmiştir. Bu yeni üst örtü muhakkak ki yapının içte ve dıştaki orijinal tesirini değiştirmektedir. İlk yapıda, duvarlardaki taş kaplamanın kubbe de devam ettiği ileri sürülmektedir²³. Bu görüş doğru ise muhtemelen kubbenin de aynı sebepten çöktüğü söylenebilir, çünkü Hacı Ferruh Mescidi ile aynı yıllarda veya daha erken inşa edilmiş olan diğer Konya mescidlerinin çoğunda orijinal tuğla kubbeleri halen iyi durumdadır²⁴.

1. Mihrap

Mihrap çerçevesi tavana kadar yükselen, fakat duvar yüzeyinden taşmayan 4.30 m. genişlikte, 6.00 m. yükseklikte dikdörtgen formdadır. Mihrap hücreleri içiçe yerleştirilmiş, birincisi dikdörtgen plânlı, ikincisi yarım poly-

22. M. Z. Oral, *ibid*, Bu da bileşimi kalıkerli bir taştır, kolayca işlenmesine mukabil dış tesirlerle kolay aşınmaz.

23. İ. H. Konyalı, op. cit. s. 366.

24. Örneğin Karatay ve Halkabeguş mes-citlerinde orijinal tuğla kubbeyi görmek mümkündür. Abdülaziz, Başarabey, Beyhekim, Hoca Hasan, Tahir ile Zühre'de ise tuğla kub-beyi içerde badana altından seçmek mümkünse de dışta beton şapla kaplandığı için esas şekilleri kaybolmuştur.

gonal plânlı, iki nişten meydana gelir²⁵. İç mekânın küçüklüğü yanında mihrabın ölçüleri fazlasıyla büyük tutulmuştur. Ancak, malzemenin seçimi ve kullanılışı bu ölçülerin fazla göze batmasını önler. Mihrap yüzeyinde malzeme değişikliği yapılmamış, iç duvarlara kaplanan Gici Muhsine taşı burada da kullanılmıştır. Bu husus mihrabın monumental tesirini azaltmak yanısıra iç mekânın umumi havasıyla da tam bir ahenk yaratır. Netice olarak da mihrap, duvara sonradan applike edilmiş yabancı bir eleman olarak durmaz, yan duvarlarla bir bütün haline gelir. Satırlar arasındaki yegâne ayırım yan duvarların düzlüğü, pürüzsüzlüğü yanında mihrap çerçevesindeki kenar bordürlerinin içe doğru kademelenmesi ve yüzeylerinin alçak kabartma oyulmuş oluşudur. Ancak bu işlenmiş satırlar asgariye indirilmiş ve sadece esas elemanların dış hatlarını belirtecek şekilde sıralanmıştır (Şekil: 4, Resim: 12).

Çerçevenin üç kenarını dolaşan en dıştaki .25 m. genişlikteki içbükey kavisli bordür, duvar yüzeyinden ince bir silme ile ayrılır. Bordür yüzeyinde alçak kabartma geometrik geçme yer alır. Desen olarak, iç portalin en dış dördüründeki geçme tekrarlanmıştır. Bunu takibeden ikinci bordür .58 m. genişlikte ve düz silmelidir. Birinci nişi çerçeveleyen yarım daire kemer üzerinde ve niş girişinde devam eder. Yüzeyini alçak kabartma, hasır örgü gibi örülmüş bir üç şeritli geçme kaplar.

Birinci niş 1.35 m. açıklığında, .35 m. derinliğinde dikdörtgen plânlıdır. Arka yüzünde .40 m. açıklığında, .20 m. derinliğinde yarım polYGONAL plânlı ikinci küçük niş yer alır²⁵. Birinci nişin köşelerindeki silin-

dirik gövdeli sütuncelerin yüzeyleri düz, tezyinatsız bırakılmıştır. Başlıkları üstte küp, altta yarım daire tabla olmak üzere iki kademelidir. Küçük nişin etrafını dolaşan profilsiz kemer zemine kadar devam eder. Bunun yüzeyinde de içiçe ilmiklenen daire ve baklavalardan meydana getirdiği girift bir geçme yer alır (Resim: 14).

Birinci nişin kavsarasında .25 - .28 m. yüksekliğinde beş makarnas sırası mevcuttur. Dış portalde olduğu gibi kavsara ağız intizamsız basamaklarla yükselir. Portaldekilere benzeyen mukarnas yuvarları derin, geniş ve yelpaze dilimlidir; gruplaşmadan tek tek dizilirler. İkinci nişte ise gene yelpaze dilimli, fakat küçük yuvalardan meydana gelen üç mukarnas sırası kavsarayı örter.

SONUÇ :

Konya'da XIII. yüzyıl boyunca inşa edilen küçük mescidlerde başlıca iki plân tipinin geliştiği ve bunların az değişikliklerle yirmi tane kadar mescidde uygulandığı görülür. Hacı Ferruh Mescidinin plân şeması, kare harim kısmı ve bunu takip eden kapalı son cemaat kısmı ile, ikinci gurup mescidler arasında mütalâa edilir ve bu plânın görüldüğü en erken örneklerden biridir. Aynı zamanda Başarabey, Erdemşah ve Karatay mescidlerinde olduğu gibi bu plânın en basit şeklini göstermektedir.

Hacı Ferruh Mescidi Konya mescidleri içinde tamamen kesme taştan inşa edilmiş yegâne örnektir ve bu da ona aralarında daha hususî bir yer vermektedir. Bu yüzden de mescid malzeme ve işçilik yönünden diğerlerine nazaran bir üstünlüğe sahiptir. Dış duvarlarında kullanılan Gödene taşı ve iç duvarlarında kullanılan Gici Muhsine

25. Burada çift nişli mihraplara XIII. yüzyıldan muhtemelen en erken örneği bulmaktayız. Aynı şekilde çift nişli taş mihraplara yüzyıl boyunca yapılmış birkaç eserde

daha rastlanmaktadır. Örneğin Niğde, Alaattin Camisi (1221), Aksaray, Sultan Han (1229'dan sonra), Kayseri, Sultan Han (1222 - 36), ve Develi, Sivasi Hatun camisi (1280).

taşı, derz aralıkları hemen hiç belli olmayacak şekilde kaplanmıştır. Bu titiz işçilikte mescide halk arasında iyi bilinen ikinci ismini «Akçe Gizlenmez Mescidi» ismini vermiştir.

Taş işçiliğinin yanısıra portal dekorasyonunda Hacı Ferruhla çağdaş cami ve kervansaray portallerinde rastlanan özelliklere yer verilmiştir. Sadece esas elemanları çerçevelemek ve barizleştirmek için kullanılan geometrik geçmelerin tıpatıp aynı veya benzer şekillerinin bu erken devirde inşa edilen eserlerde yaygın olarak kullanıldığı görülür. Dekorasyonda ikinci

bir özellik de, her iki portalde ve mihrapta geometrik kompozisyonların benzer şekilde tekrarlanması ve mukarnasların benzerliğidir. Bu da iç ve dış yapı arasında bir homojenlik meydana getirir. Netice olarak da, kesme taş duvarlarının meydana getirdiği bütünlüğü dekorasyon tamamlar.

Bütün bu özellikleriyle Hacı Ferruh Mescidini Konya'daki küçük mescidlerden ziyade aynı sıralarda inşa edilen daha büyük çaptaki binalarla mukayese etmek ve onlarla birlikte değerlendirebilmek fırsatı elde edilmiştir.

THE MESCİD OF HACI FERRUH

Hacı Ferruh Mescidi is in Konya, Aksinne Mahallesi, Taş Cami Caddesi, in the immediate vicinity of the large Sahip Ata complex¹.

This building is also called Taş Cami, since both its exterior and interior are completely faced with cut stones; and Akçe Gizlenmez Mescidi, after an anecdote originating from its time of construction which complements the fine stoneworkmanship of the mescid².

Besides the well known and much discussed larger structures of the XIII. th. century, small mescids such as Hacı Ferruh are abundantly distributed all over the city of Konya, with at least one or two in every neighbourhood. While most of them still retain their original characteristics, a few others are hardly distinguished from the houses that surround them.

According to their plans, these mescids can be divided into two groups:

1. İ. H. Konyalı, *Abideleri ve Kitabeleri ile Konya Tarihi*, Konya, 1964, p. 362-367; M. Önder, *Mevlana Şehri Konya*, Konya, 1962, p. 97; S. Eyice, 'Mescid' *İslâm Ansiklopedisi*, vol. VIII. p. 89; F. Soyman - İ. Toygar, *Konya Eski Eserler Kılavuzu*, Konya 1944, p. 47; M. Katoglu, '13. y.y. Konyasında bir cami gurubu ve son cemaat mahalli', *«Türk Etnoğrafya Dergisi»*, No. IX. p. 88.

2. İ. H. Konyalı, op. cit. p. 362.

According to this anecdote, the donor of the building ordered the master mason to face both the exterior and the interior walls with cut stones. He wanted the joints so perfectly fitting that there would not be any opening between the stone courses even to hide a thin gold coin (akçe). The master mason was threatened with death in case he could not fulfill these requirements.

1. The prayer hall is a single unit and has a square plan, surmounted with a dome³.

2. The domed, square prayer hall is preceded by a second unit, which is either a closed vestibule or a colonnaded portico⁴.

The plan of Hacı Ferruh Mescidi, falls in the second group and it can be mentioned as one of the earliest and best preserved examples among them. The building is definitely dated by its inscription panel inserted above the entrance portal (Pl.4). This inscription, in Arabic, consists of five lines which state that the mescid was donated by Hacı Ferruh bin Abdullah, in 612 H. - A.D. 1215, during the reign of İzzeddin Keykâvüs, son of Gıyaseddin Keyhüsrev⁵.

A second inscription panel is placed above the lintel of the inner portal, which leads into the main prayer hall (Pl. 8). This one does not contain any dates, but in the first two lines it gives the name of the architect as «Ramazan

3. Examples : Abdülaziz, Abdülmumin, Halkabeguş, Şekerfuruş, Sakahane, İç Karaslan, Terceman, Zevle Sultan.

4. Examples : Başarabey, Beyhekim, Zemburi, Tahir ile Zühre, Erdemşah, Hacı Ferruh, Karatay.

5. İ. H. Konyalı, op. cit. p. 363, illustration of the inscription panel on the same page. M. Önder, *ibid.*

The same person's name is mentioned in a second written document, which is the foundation charter of the Keykavus Hospital in Sivas. The foundation charter of this hospital (constructed for İzzeddin Keykavus in 1217) was prepared in 1221, and the name of Hacı Ferruh bin Abdullah is given as the trustee of the fund established by İzzeddin Keykavus.

bin Güneş», who probably came from Kayseri⁶.

I. PLAN

The overall plan of the mescid is a rectangle comprising a square prayer hall and the vestibule (Fig. 1). The interior measurements of the prayer hall are 6.85×6.85 m. This is preceded, on the east, by a closed vestibule measuring 3.57×6.85 m. The east wall of the prayer hall serves as a partition between these two spaces. It is pierced with a portal and two windows, exactly following the facade scheme. The scale and decoration of this inner portal has the same character as the entrance portal, thus giving the impression that the prayer hall and the vestibule were planned singly with their own entrances. Despite their juxtaposition they remain distinctly separate. It is apparent that the problem of merging the main prayer hall with the vestibule as one unit, whilst creating a close link between them is not yet solved. This internal separation of the mescid is not apparent on the exterior, where the walls extend uniformly without a brake to mark the dividing line of the two spaces⁷.

Although the building does not now have a minaret, on the South-East corner of the vestibule there is a passage

6. İ. H. Konyalı, *ibid.*

The third line of the inscription, mentioning his place of origin has been partly damaged, but it is deciphered as 'el-Kayserlyye' by İ. H. Konyalı. The fine stone workmanship of the building, a characteristic of most XIII. Century buildings in Kayseri, also makes him think that the architect came from this city.

7. In other mescids which have a closed vestibule, like Başarabey and Karatay, the prayer hall and the vestibule are similarly separated from one another in the interior, even though this separation is not marked on the exterior. However, in Beyhekim and Tahir ile Zühre, built during the last quarter of the XIII th. century the vestibule has a closer relationship with the prayer hall.

and a flight of steps built in the thickness of the wall. It has been assumed that originally this staircase led to the minaret⁸. This assumption can be accepted since in other mescids, whenever a portico or a vestibule precedes the prayer hall (e.g. in the Zemburi mescidi, Sirçalı Mescid and Hoca Hasan Mescidi), there is a minaret flanking the South-East or the North-East corner of the vestibule.

II. EXTERIOR

At present the mescid has somewhat lost its original appearance. The original upper structure, which most probably was a dome, as in all the rest of the mescids, has apparently collapsed, and replaced with the present flat roof⁹. This covering gives the building a very massive, rectangular block-like form (Pl. 1)¹⁰. There are no projections or recessions to alter it, except on the South Wall where the mihrap protrudes slightly. At the top it projects 10 cm. increasing downward to about 60 cm. to accommodate a second smaller niche placed within the first mihrap niche (Fig. 1).

A. Walls

As stated above, the articulation of the interior spaces is not revealed on the exterior of the walls which ex-

8. İ. H. Konyalı, *op. cit.*, p. 364-365.

9. The condition of the interior, four squinches creating the zone of transition for the base of the dome, indicates that it was a dome. However, information on how and when this dome collapsed was not available. Nor was it possible to find pictorial or verbal information for the original shape of this dome.

10. In other mescids, which still carry their original domes, there is a massing of two geometrical forms, which produces a two layer elevation. The domes are placed directly over the cubic or rectangular lower structures, without a drum. Only in a few cases it is possible to see a low drum between the lower structure and the dome.

tend uniformly¹¹. They are faced with large, rectangular blocks of finely cut and jointed «Gödene Taşı», producing a smooth surface texture¹². On the uppermost section of the walls, the two rows of stones, lighter in shade, and the water spouts are later additions. Except for the single window opening on the upper part of the South wall, the other three walls are not perforated with windows. They rise uniformly, increasing the massiveness of the exterior.

In contrast to the side walls the facade is treated rather elaborately, and articulated with a portal flanked by two windows (Pl. 2). The idea of marking the main entrance with a monumental portal, a characteristic of most XIII. th. c. buildings, is not much favored in the first group of mescids having only a prayer hall. This is partly due to the small size of the buildings where the facade has no room to incorporate a large portal. Whereas, in the second group with the vestibule or the colonnaded portico, emphasis is given to a rather elaborate treatment of the facade, and various schemes have been employed to achieve this¹³. However, only in Hacı Ferruh does there seem

11. In two other mescids with vestibules, Beyhekim and Tahir ile Zühre, the short wall of the vestibule makes a projection against the side wall of the prayer hall. In this way the prayer hall and the vestibule are differentiated on the exterior. However, in Başarabey and Karatay, as in Hacı Ferruh, the division cannot be observed on the exterior.

12. İ. H. Konyalı, *op. cit.* p. 367.

M. Z. Oral, 'Konya'da Sırçaltı Medrese' «*Bellekten.*» vol IX. 1961, p. 356. Gödene Taşı is a kind of calcareous stone. It has a yellowish white color, and is one of the three kinds of stones used abundantly in the monuments erected in Konya.

13. In the first group of the mescids, the entrance doors do not have a central placement. They are usually placed close to one corner, and there is a single window opening at the other corner in order to create a balance. Furthermore, the portal consists of a very low and narrow rectangular framework, without an arched recession. In the second

to be a direct reference to the larger structures of the XIII. th. c. Its portal carries all the elements of a monumental portal but is treated in a very simple style.

B. Portal

The portal has a rectangular format, and a pointed and stepped arch recession which is covered by a half-dome faced with stalactites (Pl. 3). The rectangular framework measures about 4.50 m. in width, and more than 6.00 m. in height, and it does not project from the surface of the wall. Two large bands, with different mouldings, run around the three sides of the rectangle and define its borders.

The first band is a concave moulding. It follows an irregular line and gives a stepped outline to the framework (Pl. 3) (Fig. 2). A chevron pattern with angular projections is carved in low relief on its inner face. Both the size and form of these projections show an assymmetrical arrangement.

Within this first one, the second band forms a perfect rectangular framework and its surface is decorated with a geometric ornament. The composition is an interlace, arranged with the continuous intersection of narrow ribs that form ten sided star patterns at the centers and are then repeated vertically, one corresponding to each stone course. These narrow ribs are carved in low relief, thus the outlines of the design stay close to the background and do not create strong contrasts of light and shadow.

Between this rectangular outer framework and the pointed arch, triangular zones appear and their surfaces

group, the portals and the composition of the whole facades show variations from one mescid to the other, depending mostly on whether there is a vestibule or a portico following the prayer hall.

are left free of decoration. Here there is merely the semicircular arch which crowns the halfdome filled with stalactites (Pl. 4). The stalactites are shallow but large hemispherical triangles, grouped in twos and threes and placed on seven rows within the halfdome.

Behind the niche recession lies the door opening framed with a low arch. Like on the first band of the framework, a chevron pattern is carved on its lower edge (Pl. 6).

On the lower part of the niche recession, there are smaller niches (Mih-rabiye) on the sides, flanking the door opening. Their rectangular frameworks are defined with simple mouldings, yet these are badly damaged through weathering. The small halfdomes, crowning their upper parts, are filled with stalactites and a stalactite cornice is placed slightly above (Pl. 5).

As the above mentioned descriptions point out, the decoration of the portal shows a simple composition where the carved zones are kept to a minimum, and the carving itself is very shallow. These characteristics are due to the early date of the structure.

The stone facings of the portal have suffered a great deal through weathering, however it is still possible to distinguish the details of the carved designs.

C. Windows

Two rectangular windows flank the portal. They are topped with pointed relieving arches, which outline lunette-like zones. The window openings are separated, however, from the lunettes by a substantial voussoired flat arch (Pl. 7).

III. INTERIOR

A. Vestibule

This is a compact rectangular space, serving as a passage before entering the main prayer hall. The walls are faced with the same grey stones as those which cover the walls of the prayer hall.

As in the main prayer hall, the upper structure is altered, and the present barrel vault is a later addition¹⁴ (Pl. 10). On the partition wall, between the prayer hall and the vestibule, there are the remains of transverse arches, which do not coincide with this barrel vault, and indicate that in the original, the form of the upper structure was different.

The partition wall is pierced with a door and two windows, which together form the link between the prayer hall and the vestibule. Also these are the only means of lighting the prayer hall. On the whole, the interior of both spaces is quite dark due to the lack of windows and the dark color of the stone facing.

1. Inner Portal

The inner portal, leading into the prayer hall has a rectangular format, measuring about 4.50 m. in width. Just like the entrance portal, it is formed of a deep niche recession, and two small niches (Mih-rabiye) at the sides (Fig. 3).

14. In Başarabey mescidi, where there is a similar vestibule, there are also the remains of transverse arches, yet the present covering is not the original one. The upper structure of the vestibule in Karatay mescidi is also altered. The only example where the vestibule still retains its original upper structure is Tahir ile Zühre mescidi. However, here the condition is different, the vestibule is divided into two bays and covered with a dome and a cross vault respectively, thus it does not give a reference for the upper structure of Hacı Ferruh.

The rectangular format is framed by four bands that vary in their width and recede slightly inwards. The surface of each band is decorated with a different geometric ornament carved in low relief. The first and the largest one has a geometric interlace whose composition is similar to the one on the entrance portal. This is followed by a round moulding filled with a herringbone design; a concave moulding with a chevron pattern and a simple interlace arranged in a narrow band (Pl. 9). With its monumental proportions and elaborate decoration, this portal seems to be more suitable as a main portal than an inner one.

2. Windows

The inner portal is flanked by two windows. The form and scale of these windows, besides the form of the arches that crown them, are reminiscent to the windows on the façade wall.

B. Prayer hall

The interior of the prayer hall, can be defined as a single bay with a three layer elevation: the square mescid space, the zone of transition, and the dome. The transition from the square to the circular base of the dome is by four large squinches (Pl. 11). These are simple squinches in which the joints radiate from the back of the squinch arch. These squinches are flanked on the upper part by eight small blind arcades, which produce a second zone before the base of the dome finally starts.

The squinch on the South-East corner is treated in a slightly different manner. Here in addition to the small arcades flanking the squinch, there is a row of five small niches, whose forms closely follow the large hemispherical forms of the ones within the mihrap niche (Pl. 13).

As stated above, at present the original dome has fallen down from im-

mediately above the ring moulding which formed its base. The present covering is a flat timber roof, which considerably alters the original effect of the interior.

The inner walls are faced with stones from their foundations to their tops, including the hemispherical surfaces of the squinches. Here a different kind of stone is used, which is called «Gici Muhsine Taşı», and has a grey color with a smooth patina¹⁵. The small blocks of stones are carefully jointed and arranged even within the squinches. On the whole the stone workmanship is more refined and better preserved than on the exterior.

It has been assumed that stone construction was carried on into the dome¹⁶. This may be true and could be the reason why the dome collapsed, because in all the rest of the mescids in Konya, earlier or contemporary with Hacı Ferruh, the brick domes are still preserved in a good condition.

Since the entrance to the prayer hall is not on the East wall, the mihrap is not opposite the door, but falls to its left.

1. Mihrap

The mihrap has a rectangular format which extends up to the ceiling, but does not project from the side walls. The format measures about 4.30 m. in width and over 6.00 m. in height, and the prayer niche consists of a double niche recession. Thus, the proportions are quite monumental, considering the small scale of the interior (Fig. 4).

However, its scale is not disturbing, because of the selection and

15. M. Z. Oral, *ibid.*

This stone is also of a calcereous origin. It can be easily carved, but not easily destroyed by natural agencies.

16. I. H. Konyalı, *op. cit.* p. 366

handling of the material. The mihrap is faced with the same kind of greyish stones as those which cover the inner walls, and as a result the surfaces merge within one another. This besides diminishing the monumental effect, brings the mihrap into perfect harmony with the general effect of the interior. As a result, the mihrap does not stand as a foreign element, juxtaposed with the wall, but stays in unity with the rest. There is merely a contrast of textures between the smooth surfaces of the stones covering the walls, and the decorated surfaces of those used on the mihrap.

These finely carved zones of decoration are kept to a minimum, and used in bands which merely define and emphasize the outlines of the component elements (Pl. 12).

A large band of geometric ornament frames the rectangular format. This intricate interlace is similar to the ones used on the entrance and inner portals. A second, narrower band, runs as a semicircular arch over the stalactites of the first pointed niche, and continues within the niche recession. The design in this case is a multiple interlace carved in low relief.

The niche recession has a rectangular plan with a second, smaller niche placed at its back wall¹⁷. The rectangular frame of this second one is defined by a band of carving, running around the sides and the semicircular arch. The composition is again a geometric one, where circular patterns follow one another. Each circle is linked to the one next to it by an interlace of lozenges (Pl. 14).

17. This seems to be the earliest example from the XIII. c. where the mihrap has such a double niche recession. The same is repeated in a few more stone mihraps built in later years, such as: Niğde, Alaaddin Cami (c. 1221), Sultan Han in Aksaray (after 1229), Sultan Han in Kayseri - Sivas (c. 1222-1236), and the Develli Ulu Cami (c. 1280).

The stalactites of the first niche recession are arranged in five rows. These are shallow but large and have a close relationship to the shape and arrangement of those both on the entrance portal and squinches (Pl. 13).

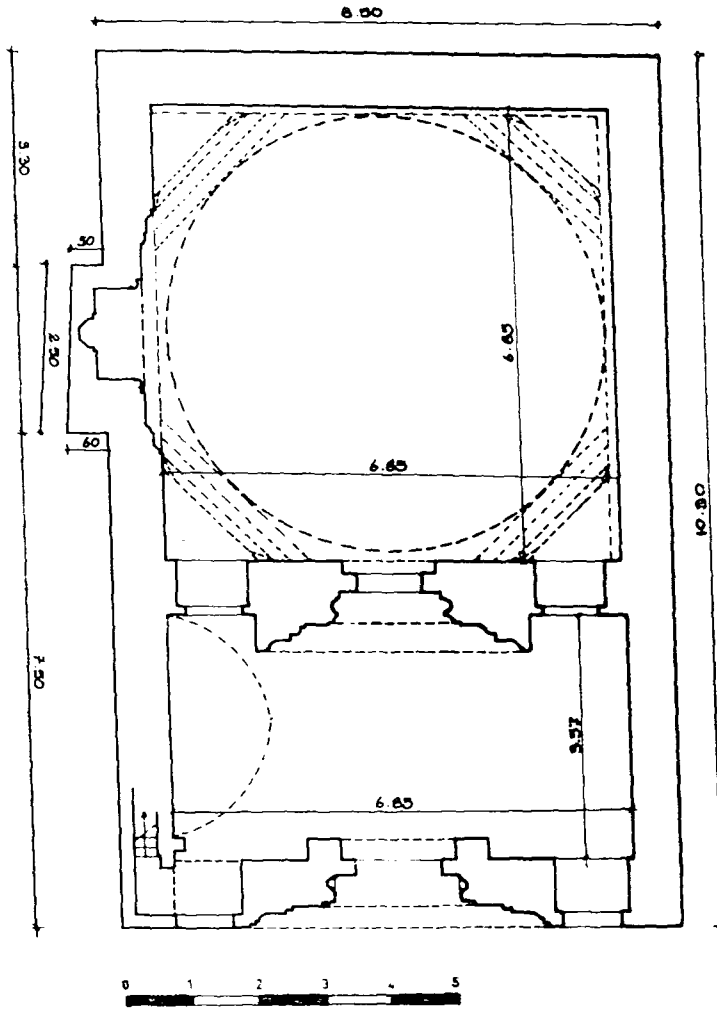
The stalactites of the second smaller niche are smaller in size, and are arranged in two rows (Pl. 14).

CONCLUSION

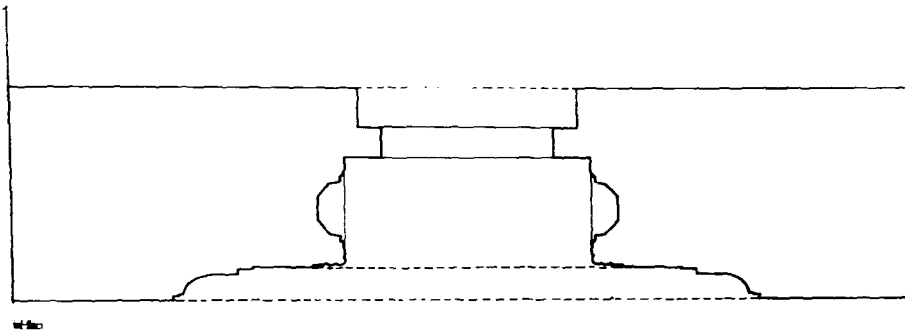
Surviving XIII. th. c. mescids are not so abundant. Only a few examples are found in Akşehir and Alanya and a larger group of them is in Konya where it is possible to distinguish two different plan types. Hacı Ferruh Mescidi belongs to the group of mescids where there is a square planned and domed prayer hall preceded by a closed vestibule. And it is one of the earliest examples where this plan type has been used¹⁸. Furthermore, with Başarabey, Erdemşah and Karatay it shows the preliminary state of this plan where the interior is distinctly divided into a prayer hall and a vestibule, but there is not a close unity between the two spaces. On the other hand the exterior block-like appearance of the mescid does not reveal this articulation of the interior.

This building can be mentioned as a unique example among the rest of the XIII. the century Konya mescid's, because of its material and the superior stone craftsmanship. Only in this mescid, both the exterior and the interior are completely faced with dressed stones, and the entrance is emphasized by a large and ornate portal. These features bring the building closer to the larger structures of the XIII. th. century, than to the small mescids with which its plan is related.

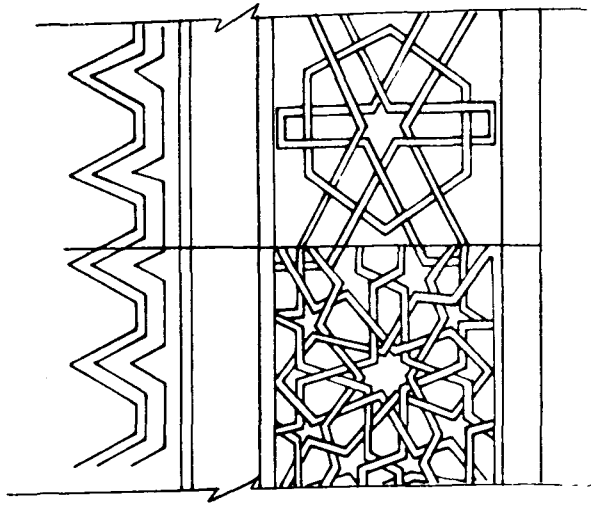
18. Examples: Başarabey, built in 1213; Erdemşah, built in 1220; Karatay, built in 1248; Tahir ile Zühre, probably built around 1258; Beyhekim, probably around 1275.

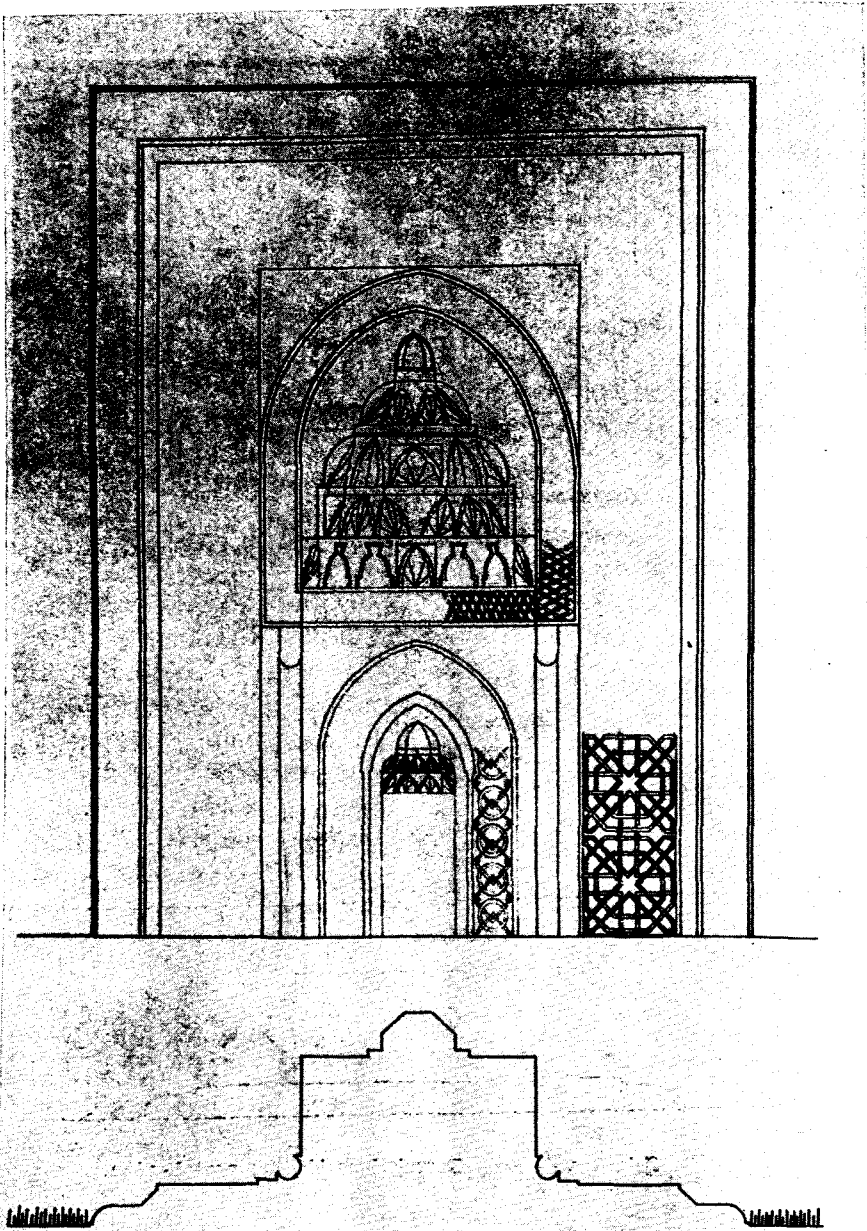
Şek. 1 — Hacı Ferruh Mescidi, plân.

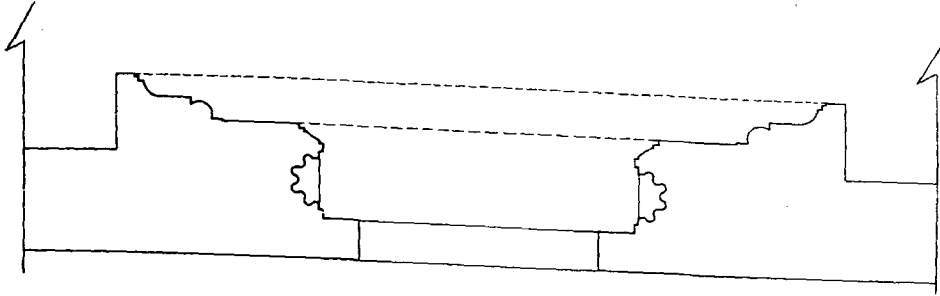

Şek. 2 a — Hacı Ferruh Mescidi, dış portal - plân.

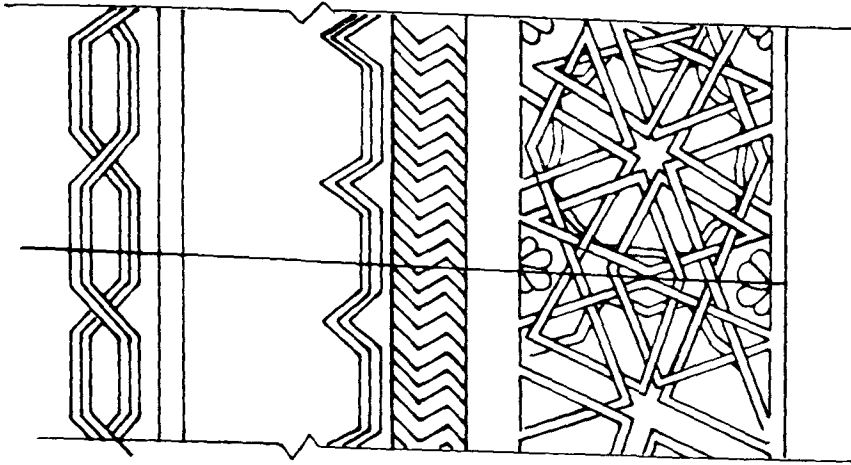

Şek. 2 b — Dış Portal geometrik geçme detayı.

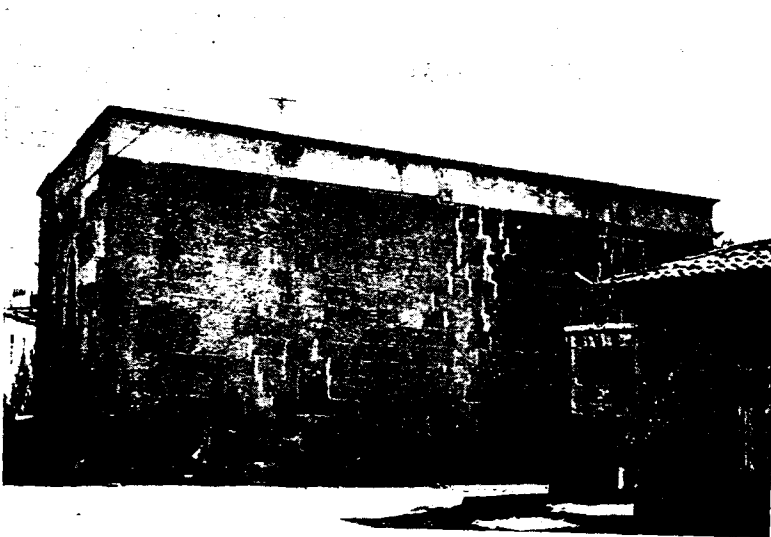

3 a — İç portal-plân.

3 b — İç Portal, detay.

Res. 1 — Konya, Hacı Feruh Mescidi kuzey duvarı

Res. 4 — Hacı Ferruh Mescidi, dış Portal.

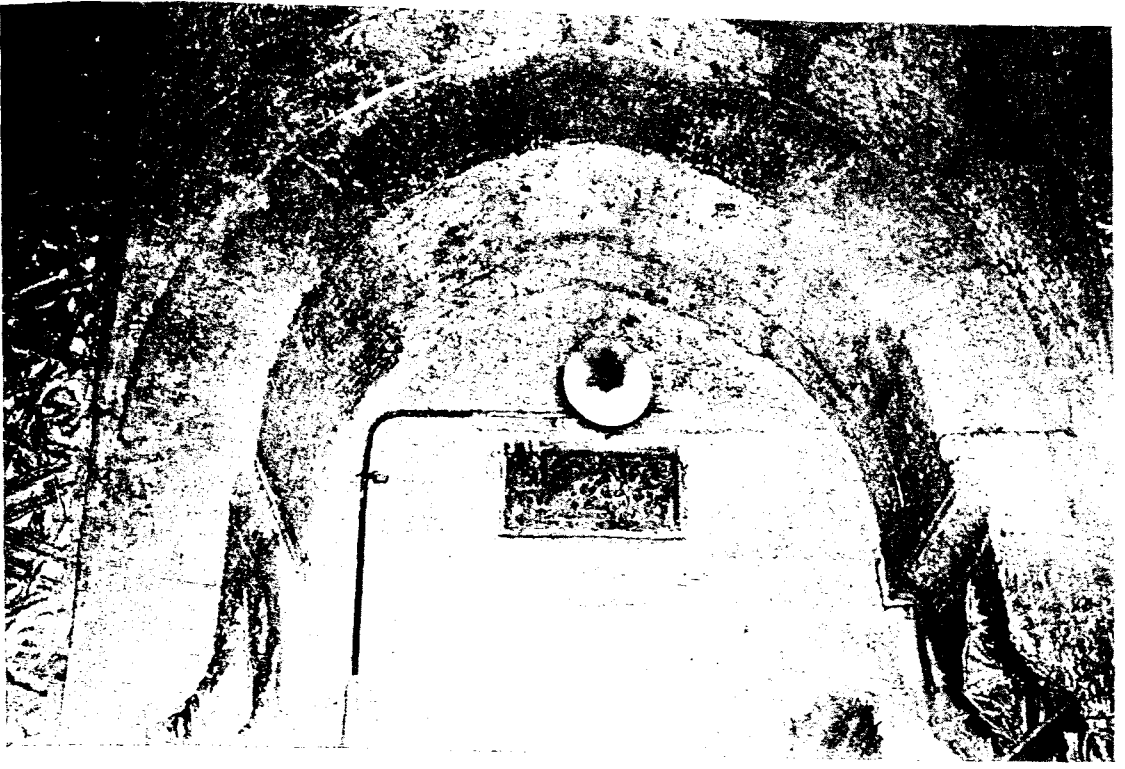
Res. 5 — Konya, Hacı Ferruh Mescidi, Portal, mihrabiye.

Res. 2 — Konya, Hacı Ferruh Mescidi, batı duvarı.

Res. 3 — Konya, Hacı Ferruh Mescidi, Portal üst kısmı.

Res. 8 — Konya, Hacı Ferruh Mescidi, kapalı son cemaat iç kapı, üst kısım

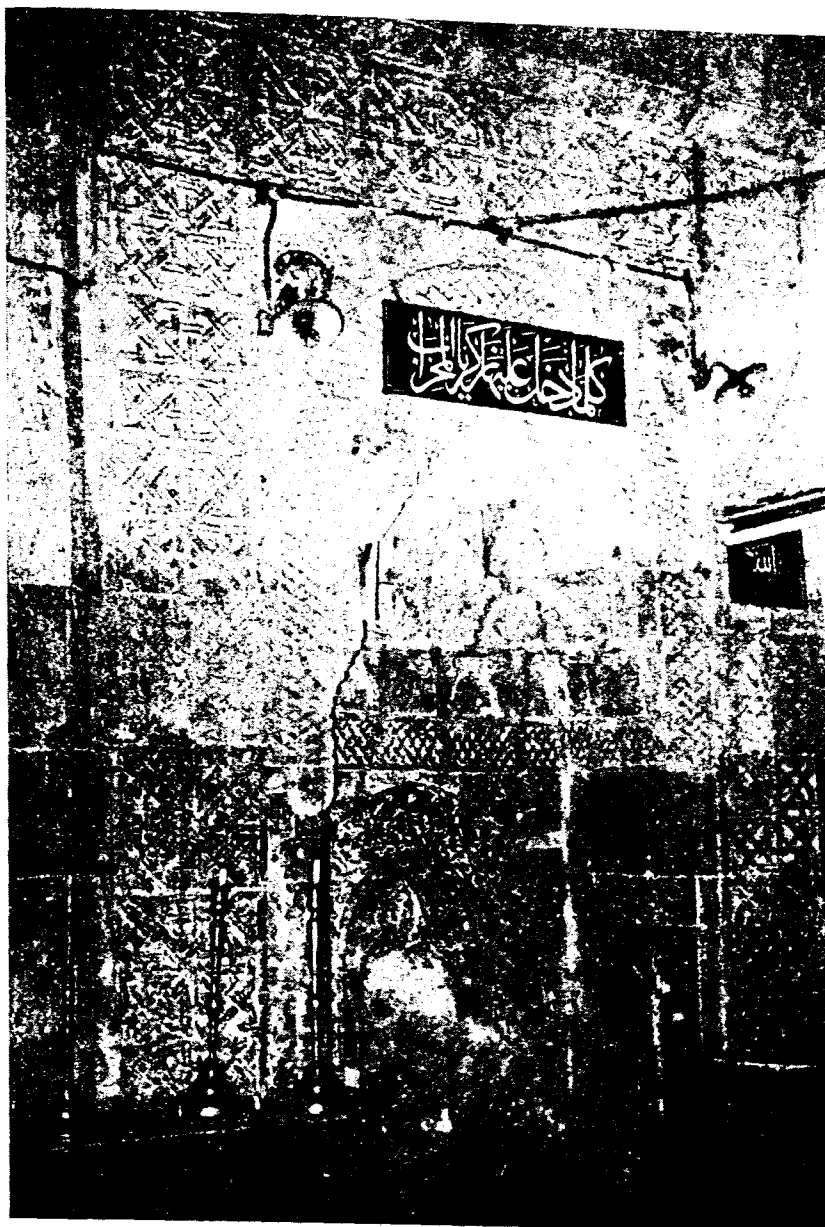
Res. 9 — Konya, Hacı Ferruh Mescidi, iç kapı, kenar bordürü.

Res. 6 — Konya, Hacı Ferruh Mescidi, Portal, detay

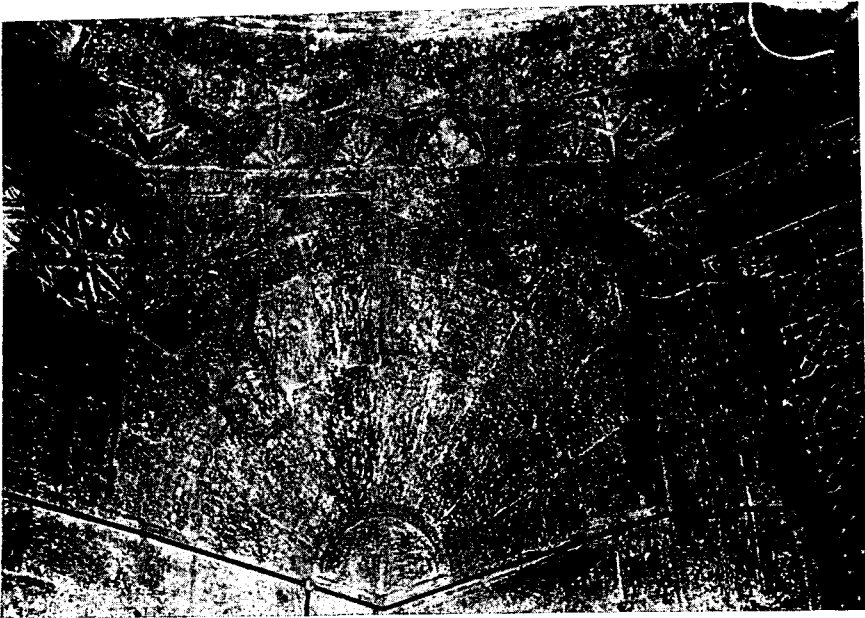
Res. 7 — Konya, Hacı Ferruh Mescidi, cephe, pencere.

Res. 12 — Konya, Hacı Ferruh Mescidi, Harem, mihrap

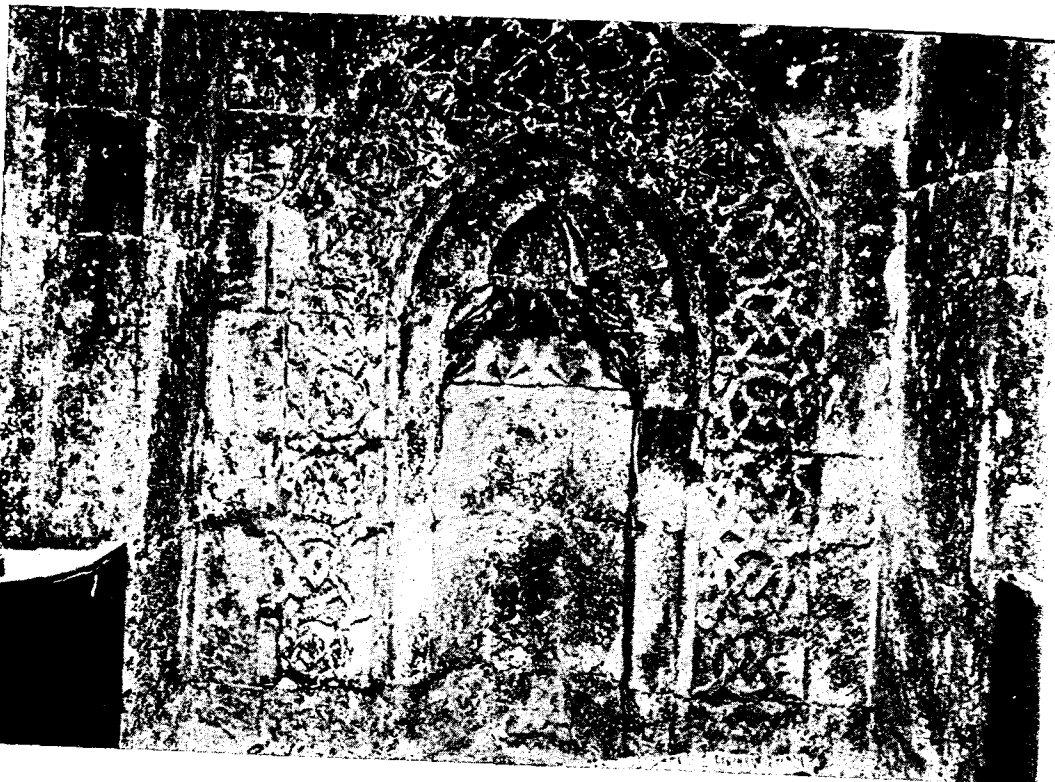
Res. 10 — Konya, Hacı Ferruh Mescidi, kapalı son cemaat, beşik tunoz restorasyondan sonra

Res. 11 — Konya Hacı Ferruh Mescidi, Harem güney - doğu köşe, tromp

Res. 13 — Konya, Hacı Ferruh Mescidi, mihrap, kavsara.

Res. 14 — Konya, Hacı Ferruh Mescidi, Mihrap, ikinci inis

KAYSERİ'DE RAŞİT EFENDİ KÜTÜPHANESİ VE VAKFIYESİ

Müjgân CUNBUR

İstanbul'un Fethinden sonra kütüphanecilik tarihimizde iki büyük akım görüyoruz. Bunlardan birincisi 1453 tarihinden önce Anadolu'daki çeşitli kültür merkezlerinde toplanan yazma eserlerden bir kısmının, yeni başkente götürülüşüdür. Kısa bir süre içinde İstanbul'un büyük bir kültür merkezi haline gelmesi üzerine, bu defa da İstanbul'da toplanan, istinsah yoluyla çoğaltılan kitaplardan bir kısmının tekrar Anadolu'daki çeşitli şehir ve kasabalarda kurulan kütüphanelere iade edildiği görülmektedir. Anadolu'da doğup yetişmiş, zamanla devlet işlerinde çeşitli yüksek makamlara yükselmiş kimselerin, doğdukları yerleri kültür müesseselerinden, kitap ve kütüphaneden mahrum bırakmamak için yaptıkları vakıflar 16. Yüzyıldan başlar, 19. Yüzyılın sonlarına kadar devam eder. Asırlar boyu süren bu ikinci akım neticesi, İstanbul'daki büyük Türk - İslâm kültürünün eserlerinden Anadolu az da olsa nasiplenmiştir. İşte bu ikinci akımla Anadolu şehirlerinde kurulan kütüphanelerin en önemlilerinden biri de Reisü'l-küt-tab Mehmed Raşit Efendi'nin Kayseri'de kurduğu kütüphanedir.

Raşit Efendi Kütüphanesinden önce Kayseri'de ve kasabalarında kronolojik sırayla şu kütüphaneler kurulmuştur:

Kadı Bedreddin Mahmud Kütüphanesi 960 H. (1557 M.) de Bedesten içinde 400 ciltten fazla yazma eserle kurulmuştur. Şimdilik ilk çarşı kütüphanemiz olarak bilinen bu kuruluş,

Kadı Mahmud'un babası, devrinin bilgin ve yazarlarından Süleyman Efendi'nin kitaplarının vakfıyla meydana gelmiştir. Bunlara sonradan bir kısım kitabın daha eklendiği söylenmektedir¹.

Tavlusunlu Sadrazam Halil Paşa Kütüphanesi 1026 H. (1618 M.) tarihinde Tavlusun köyünde kurulmuştur².

Erkiletli Sadrazam Mehmed Paşa, kendi adını taşıyan cami ve medreseden müteşekkil külliye içinde 1081 H. (1671 M.) yılında bir kütüphane tesis etmiştir³.

Kayseri dolaylarında kurulan bu iki kütüphaneden sonra 1135 H. (1722 M.) de Huvand Camiinde Matbahemini Hacı Halil Efendi tarafından bir kütüphane daha meydana getirilmiştir⁴. Bu kuruluşun kitap mevcudu söylentilere kadar 300 cilt kadardır.

Kayseri kültür tarihinde en büyük ve en önemli kütüphane kuruluşu, hiç şüphesiz, Raşit Efendiye ait olanıdır.

Önceleri Beğlikçi, daha sonra Reisü'l-küt-tab diye tanınan Kayserili Mehmed Raşit Efendi (Doğ. 1753 - Öl. 3 Mart 1798)⁵, Divanı-ı Hümayûn Kalemî

1. Kâzım Özdoğan, *Kayseri Tarihi Kültür ve sanat eserleri*, Kayseri 1948, s. 107-110.

2. Kâzım Özyedekçi, *Raşit Efendi Kütüphanesi ve yazma eserler*, «Erciyes Kayseri Halkevi Dergisi», Kayseri 1945, Sayı 59-60, s. 3.

3. Aynı yazar, aynı makale. s. 3.

4. Aynı yazar, aynı makale. s. 3.

5. Hayatı için, Bk. Ahmed Nazif. Biyografik belge, (yazma nüsha), Raşit Efendi Kütüphanesi No. 37; Ahmed Remzi, Not, Raşit Efendi Kütüphanesi fihrist defteri, S. la-b, 2a.; Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmanî*, İstan-

ketebesinden Kocağa-zade Cafer Fevzi Efendiyle Ümmüğülsüm Hatunun oğludur. Ispıdın köyünde dünyaya gelmiş, ilk öğrenimini Kayseri'de, daha sonrakileri İstanbul'da yapmış, 1774 te Beğlikçi kesedarı, 1780 de Beğlikçi, 1783 te Sadr-ı Âli mektupçusu, 1785 te yine Beğlikçi, 1787 de birinci defa Reisü'l-küttab, 1788 de Reis vekili, 1791 de Çavuşbaşı, 1792 de ikinci defa Reisü'l-küttab, 1794 te Defter emini, 1795 te Tersane emini, 1797 de üçüncü defa Reisü'l-küttab olmuştur. Memuriyet hayatında iki defa 1784, 1794 te azledilmiş, devlet memuriyetinde olduğu kadar Türk matbaacılığına da hizmet etmiş, 1783 - 1794 yılları arasında I. Abdülhamid'in iradesiyle vazife aldığı «Matbaa-i Âmire»de altı eserin basılışında büyük emeği geçmiştir⁶.

Kaynaklar onu kuvvetli bir hafıza ya sahip, kabiliyetli, kültürlü, iyilik sever, cömert bir kişi olarak tanırlar⁷. Edebiyata aşina ve şair ruhlu bir kimse olduğundan da bahsederler, hattâ şairlerinden örnekler verirler⁸.

Muhakkak ki, Raşit Efendi'nin en büyük eseri Kayseri'de 1796 yılında inşa ettirdiği kütüphanedir⁹.

Raşit Efendi Kütüphanesi, Kayseri Ulu Camiinin batı duvarına¹⁰ bitişik

bul 1311, C. II, S. 351; Cevdet Paşa : *Tarih-i Cevdet*, İstanbul 1309 C. VI, s. 269-272; Şemseddin Sami : *Kamusü'l-âlam*, İstanbul 1308 C. III, S. 2245; Kâzım Özdoğan, *Türk Matbaacılığı tarihinden notlar*, Kayserili Reisül-küttap Mehmet Raşit Efendi ve eserleri, «Erciyes Kayseri Halkı dergisi», Kayseri 1939, sayı 13, S. 391-398.

6. Selim Nüzhet Gerçek, *Türk Matbaacılığı İbrahim Müteferrika Matbaası*, İstanbul 1939, S. 94-99.

7. İbrahim Kâmi : *Meftuh* (Otograf nüsha), Kayseri Raşit Efendi Kütüphanesi, No. 1224, S. 113b-114a.

8. Ahmed Resmî : *Halifetü'r-rü'esâ Sefinetü'lru'esâ*, İstanbul 1269 Takvimhane-i Amire, S. 129-132.

9. Kâzım Özdoğan, *Kayseri tarihi kültür ve sanat eserleri*, Kayseri 1948, S. 110.

10. Halil Edhem, *Kayseriye şehri*, İstanbul 1334 S. 17-18.

olarak inşa edilmiş ampir tarzında küçük bir binadır. Üç basamakla çıkılan giriş kapısı, üzeri beşik tonoz örtülü uzunca bir koridora açılır. Asıl okuma salonunun bulunduğu kısım küp şeklinde olup, üzeri kubbeye örtülmüştür. Giriş koridorunun sonlarına doğru yer alan sağdaki kapı, cami'e, soldaki okuma salonuna açılmaktadır. Cami'e açılan kapı bugün duvar boyunca sıralanan dolaplarla kapatılmıştır. Okuma salonunun piriç üzerine altın yaldız kaplı müşebbek olarak «Ya Fettah» yazılı kapı tokmakları dikkati çeker. Kütüphane batı, güney ve kuzey cephele- rindeki ikişer pencere ile kubbe kasnağındaki dört tepe penceresinden ışık alır. Penceresiz duvarda ve pencere aralarında tahtadan yapılmış gömme dolaplar bulunur, bunların ve pencerelerin üstüne gelen kısımlar renkli duvar nakışları ile süslenmiştir. Dış cephe kesme taştandır, pencereler demir parmaklıkla örtülmüştür. Çatının dört köşesinde silindir şeklinde dört küçük kule yapılmıştır. Binanın 25.000 kumruş mal olduğu Raşit Efendi'nin, inşa atla meşgul olan amcası Koca Ağay yazdığı 29 Cemaziyel-ahir 1211 tarihli mektubundan anlaşılmaktadır. Amcasının bu hizmetine karşılık, Raşit Efendi, kendisine yeşil çuha kaplı samet bir kürk, başbazergâna da âlâ şemsel kaput göndermiştir¹¹.

Kütüphaneye vakfedilen kitapların sayısı bir rivayete göre 17 si Arap harfli basma, 926 sı yazma eser olmak üzere 943 tür. 17 Mayıs 1333 tarihli arapça yazıya göre kitap sayısı ise 933 tür, filistin defterinde 851 adet, 948 cilt olarak kayıtlıdır¹². Her kitabın baş, orta ve sonunda üzerinde «Vukife haze'l-kitabe Mehmed Râşit b. Ca'fer Fevzî taleben li-marzati'llâhi te'alâ bi-şarti en lâ yuhrice min hızanetihî gafere lehu v

11. K. Özyedekçi : *Raşit Efendi Kütüphanesi*, II, Erciyes, Yıl VI, Sayı 61-62, Şubat-Mart 1948. S. 3, 10.

li-valideyni 1211» yazısı bulunan vakıf mührü basılmıştır.

Kütüphaneye sonradan 1 Ağustos 1333 te Hacı Halil Efendi Kütüphanesinden nakledilen 167 mühürlü, 359 mühürsüz kitapla, H. Nafi Efendinin bağışladığı 60 eser, Binbaşı Fevzi-zade Osman Hayri bağışı olarak da 33 yazma, 26 basma eser daha eklenmiş¹². Kitap mevcudu Erkiletli Mehmet Paşa Kütüphanesi'nin nakliyle daha da artmıştır. Bugün kütüphanede bulunan yazma eserlerin 972 si arapça, 167 si farsça, 330 u türkçe, eski harfli basmaların ise 1677 si türkçe, 1004 ü arapça, 33 ü farsçadır.

Kütüphanenin vakfiyesi birçok bakımlardan ilgi çekici ve kütüphanecilik tarihimiz için değerli bir vesikadır¹³. Vakfiyenin aslı vaktiyle kaybolmuş, kütüphanede yalnız kabı bulunmuştur. Eldeki suret, 7 Nisan 1323 te filigranlı, saykallı, krem rengi ince bir kâğıda istinsah edilmiştir. Pek çok hataları olup, bunların bir kısmı sonradan düzeltilmiştir.

Kütüphanenin geliri, vakfiyenin başında sıralanan İstanbul Soğanağa Mahallesiindeki konak ve müstemilâti, bahçeler, evler, Galata'daki bahçe, ev, mahzen, Hacı Bayram Mahallesiindeki bahçenin getireceği kiralarla karşılanmıştır.

Kütüphane medrese talebelerinin yararlanmak isteyen diğer şahısların okuma ve kitap çoğaltmaları için kurulmuştur. Okuyucuların, isteklerinin zorluk çıkarılmadan, yumuşaklık ve güler yüzle karşılanması; kitapları yırtmamaları, lekelememeleri, yazılarını bozmamaları için hafız-ı kütüpler tarafından dikkatle kontrol edilmesi vakıf şartları arasındadır.

12. Aynı yazar : aynı makale, S. 2.

13. Vakfiye ilk defa bazı yanlışlarla Erceyes dergisi, Sayı 65-70 de yayımlanmıştır.

Gerek vakfiyede, gerekse kitaplara basılan vakıf mühürlerinde kitapların hiçbir suretle kütüphane dışına çıkarılmıyacağı ve iare edilemeyeceği belirtilmiştir.

Vakfiyenin en dikkati çeken yönü, hafız-ı kütüplerin ne şekilde vazife almaları ve nasıl vazife görecekleriyle ilgili kısımlardır. Hafız-ı kütüpler iyi ahlak sahipleri, emin, doğru ve aynı zamanda bilgisi kimselerin arasından seçilecekler, ulema, müderris, kadı, imam, müezzin ve kayyum gibi başka yerlerde işleri olan kimselerden seçim yapılmıyacaktır. Kütüphanenin 3 hafız-ı kütübü vardır, Ulu Cami'in kayyımbaşısı kütüphanenin temizliğini yapmakla da görevlendirilmiştir. Yine aynı camiin mütevellisi, kütüphanenin zamanında açılıp açılmadığını, iyi işleyip işlemediğini kontrol için nazır tayin edilmiştir. Vakfın asıl mütevellisi Mehmed Raşit Efendi'nin kendisidir, ölümünden sonra yerini erkek çocukları, onların nesli kesilince kız çocuklarının nesli, onların soyu da tükenince hizmetkârlarının neslinden gelenler müteveli olacaklardır. Kayseri'de de emin, sadık, doğru ve dindar bir şahıs seçilip müteveli kaimmakamı olarak hizmet görecektir.

Personelin maaşları, birinci hafız-ı kütübe 120, ikinciye 100, üçüncüye 80, ferraş ve nazıra 10 ar, müteveli kaimmakamına 30, asıl mütevelliyeye 40 akçedir. Maaşlar altı ayda bir kere topluca ödenecektir. Maaşların nasıl verileceği, vakfiyede genişçe izah edilmiştir.

Raşit Efendi vakfiyesini diğer kütüphane vakfiyelerinden ayıran bir husus, hafız-ı kütüplere hacca ve sılaya gitmek üzere verilen bir yıl süreli izinlerle ilgilidir. Bu konu da, vakfiyede üzerinde ısrarla durulan bahislerden biridir. İzinli gidenin yerine bir vekil tayin edilmekte, gidenin maaşı tamamen bu vekile verilmektedir. İzin bir yıl süreden daha fazla uzarsa, gidenin

görevi sona erdirilmektedir. Hizmetlerde münavebeyle çalışmaya katıyen müsaade edilmemiştir. Personel tâyinlerinde geleneksel evlâdiyelik sistemine karşı, ayrılanın veya ölenin yerine bir aşağısındaki hizmetlinin geçirilmesi, ancak ölenin bu işe yarar yaşta ve durumda bir oğlu olursa, üçüncü hafız-ı kütüplüğe atanması uygun görülmüş, kasrı yed bir başka deyimle vekâletle çalışmaya da vakfiyede izin verilmemiştir.

Vakfiyeye göre kütüphane Cuma, Salı ve iki bayramın üçer günleri dışında her gün, gün doğuşundan bir saat sonra açılacak, gün batmağa bir saat kalıncaya kadar açık bulundurulacaktır. Kütüphaneye okumak için hiç kimse gelmese de kütüphane asla kapatılmıyacaktır. Kütüphane açılırken her sabah bir dua töreni yapılacaktır.

Kütüphanenin koleksiyonu yılda bir kere gözden geçirilecek, bozulan ve eskien ciltler onarılacaktır. Gerek tefiş, gerek onarım için vakfiyede ne yapılacağı, ne kadar ve nasıl para sarfedileceği kaydedilmiştir.

7 Rebi'ül-ahir 1212 tarihli vakfiye, vakfın sahipliği üzerine müctehidlerin fikirlerini karşılaştıran bir mahkeme ile son bulmaktadır.

Osmanlı İmparatorluğu devrinde Anadolu'da açılan kütüphanelerin en büyük ve en önemlilerinden biri olan Raşit Efendi Kütüphanesi, bugün Kayseri'de bir eski eserler araştırma kütüphanesi olarak, yazma ve eski harfli basma eser koleksiyonlarıyla dondurulmuştur. Bu kıymetli koleksiyonun ancak bir kısmının, usul-i hadis ve hadis kitaplarının kataloğu neşredilmiştir. Çok değerli sanat ve bilim eserlerinin yer aldığı Raşit Efendi Kütüphanesi bugün için de önemli ve tarihî bir kültür kurumumuzdur.

Reisü'l-Küttâb Mehmed Râşid Efendi binu Ca'fer Fevzi bini Ca'fer Ağa'nın bin ikiyüz on iki târihiyle müverrah ve ol târih ile mukayyed olan vakfiyesinin sûretidir.

Atyab-i mâl ve enfes-i menâlimden ifrâz ve imtiyâz eylediğim ber-müceb-i defter işbu vakfiyeme müzeyyel ve vakf mührümle memhûr kütüb-i nefise-i mütenevvi'a ile mâru'z-zikr Soğan Ağa Mahallesi'nde vâki' bir taraftan ba'zen Mühürdâr Şevki Efendi menzili ve ba'zen tarîk-i hâs ve etraf-ı selâsesi tarîk-i âmm ile mahdûd işbu akd-i meclis olunan konağım hudûd(u) dâhilinde kâ'in vakf-ı âtiyyü'l-beyânın sudûruna değın mesned-i şer'î olan hücec-i müte'addide mantuklarınca silk-i milk-i sahîhimde münselik konag-ı mezkûrun selâmlık kapusu dâhilinde bir taraftan Hamîdiye vakfından bi'l-icâreteyn tasarrufda olan ebniyeli mahall ile damlalık ve bir taraftan yedimde mülküm olan binâsız mahal ve iki taraftan tarîk-i âmm ile mahdûd tûlen ve arzen bi-hisâb-ı terbi'î üçyüz zirâ' havli ve yine konag-ı mezkûr dâhilinde bir taraftan el-Hâc Mustafâ vakfından kezâlik bi'l-icâreteyn tasarrufda olan selâmlık ebniyesinin ba'zı ve bir taraftan zikr olunan Hamîdiye vakfından mutasarrıf olduğum selâmlık ebniyesinin ba'zı ahır ve bir taraftan bâlâda muharrer mülk havli ve bir taraftan tarîk-i âmm ile mahdûd selâmlıkda vâki' ebniye-i ma'lûme-i müstemil ve hâli olan kezâlik terbi'an beşyüz zirâ' arsayı ebniye-i memlûke-i mevcûdesiyle ma'an ve yine konag-ı mezkûr dâhilinde bir taraftan İbrâhim Beğ vakfından kezâlik bi'l-icâreteyn mutassarrıf olduğum bağçe ve bir taraftan el-Hâc Mustafâ vakfından yine tasarrufumda olan bağçe ve iki taraftan tarîk-i âmm ile mahdûd tûlen yirmi ve arzen onbeş bi-hisâb-ı terbi'î üçyüz zirâ' bağçe ve konak-ı mezkûr karşusunda kâ'in zikr olunan Soğan Ağa Mahallesi'nde vâki' bir taraftan ba'zen

14. Kayseri Umumi Kütüphanesi Raşit Efendi kısmı usul-i hadis ve hadis ilmüne ait Arapça elyazma eserler kataloğu. Hazırhyan, Ahmet Okutan. İstanbul 1964 Millî Eğitim Basımevi. VI + 100 S. 8°

Kirişçi el-Hâc Hüseyin menzili ve ba'zen çukurda kârgir mekteb civârında olan menâzil-i adîde hevâları ve bir taraftan ba'zen tarîk-i âmm ve ba'zen Kepenkçi Sinân Câmi-i şerifi civârında kezâlik çukurda vâki' menâzil-i müte'addide hevâları ve bir taraftan ba'zen İbrâhîm Ağa menzili ve ba'zen Soğan Ağa Câmi'i ve tarîk-i hâsda vâki' iki bâb menzil ve bir taraftan tarîk-i âmm ile mahdûd matbah ve bağçe ve müştemilât-ı sâire-i ma'lûmeyi hâvi mahal dâhilinde bir taraftan ba'zen mezbur Kirişçi el-Hâc Hüseyin menzili ve ba'zen Hacı Bayram Mahallesi'nde es-Seyyid Yûsuf Paşa vakfından tasarrufumda olan bağçe ve bir taraftan Defterdâr Hüseyin Paşa vakfından kezalik tasarrufumda olan bağçe ve bir taraftan ba'zen yedimde milkim olan fevkanî bağçe ve ba'zen yine müşârün-ileyh Hüseyin Paşa vakfından kezalik mutasarrıf olduğum ahur kurbinde etbâ' odaları ve bir taraftan tarîk-i âmm ile mahdûd bi-hisâb-ı terbi'i sekizyüzellî zirâ' bağçe ve yine mahall-i mezkûr dâhilinde bir taraftan Haremeyn-i muhteremeyn vakfından kezâlik tasarrufumda olan matbah, bir taraftan müşârün-ileyh Defterdâr Hüseyin Paşa vakfından tasarrufumda olan etbâ' odaları ve bir taraftan bâlâda muharrem milk bağçe tarîkı ve bir taraftan tarîk-i âmm ile mahdûd terbi'an iki yüz seksen zirâ' sâlifü'z-zikr fevkanî bağçe ile diğer bir kıt'a huccet-i şer'iyye ma'mûletün-biha nâtika olduğu üzere vakf-ı câ'iyü'z-zikrın sudûruna değin silk-i milk-i sahîhimde münselik olan mahrusse-i Galata'da Pençşenbe Pazarı nâm mahalde Bereket-zâde Mahallesi'nde kâ'in bir taraftan ashâb-ı hayrâtdan merhûm Kilârî Mehmed Ağa vakfından Mıgırdıç zimmî veled-i Karabet tasarrufunda olan menzil ve etrâf-ı selâsesi tarîk-i âmm ile mahdûd bi-hisâb-ı terbi'i üçyüz doksan dokuz buçuk zirâ' arsayı muhtevi fevkanî ve tahtânî dört bâb kârgir oda ve bir mikdâr ahşâb sundurma ebniye ve zir-i zemîn sahrınc

ve bir mikdâr havli ve iki sokak kapusunu müştemil kebîr mahzen ve hudûd-i mezkûre dâhilinde terbi'an seksen iki buçuk zirâ' arsa üzerinde mebni kârgir ve ahşâb mahlût ebniye müştemilât-ı sâire-i ma'lûmeyi hâvi bir bâb mülk menzili bi-cümleti't-tevâbi' ve'l-levâhık ve kâffetü'l-hukûki ve'l-merâfık hasbeten l'illâhi's-Samed ve taleben li-marzâti Rabbihi'l-Ahed vakf-ı sahihi şer'i-yi mü'eyyed ve habs-i sarîh-i mer'i-yi muhalled ile vakf u habs idüp şöyle ta'yîn-i şurût ve tebyîn-i kuyûd eyledim ki zikr olunan kütüb-i mu'tebere-i mütenevvi'a vilâyet-i Anadolu'da medîne-i Kayseriyye dâhilinde kâ'in Câmi-i Kebîr'in şarkî cânibi ittisâlinde vâki' müceddeden binâ ve inşâsına muvaffak olup vakf eylediğim Kütüb-hâneye vaz' olunup kütüb-i mezkûreden talebe-i ulûm ve sâ'ir müstefidîn mütâla'a ve istinsâh eyleyeler ve kütüb-i merkume dâ'imâ kütüb-hâne-i mezkûrede hıfz olunup mütâla'a ve istinsâhı ancak dâhil-i kütüb-hâne'de ola. Ve isti'âre ve vücûh-i sâ'ire ile vechen mine'l-vücûh bir tarîk ile hârice ihrâç ve ferd-i vâhide i'tâsı ve rehn ü kefil ile dahi kütüb-hâneneden hârice bir kitâb dahi ihrâcı câ'iz olmaya. Ve ulemâ ve sulehâ ve ümenâdan bir kimesne yevmî yüz yirmi akçe vazife ile hâfız-ı kütüb-i evvel ve kezalik ulema ve sulehâ ve ümenâdan bir kimesne dahi yevmî yüz akçe vazife ile hâfız-ı kütüb-i sâni ve yine ulemâ ve sulehâ ve ümenâdan bir kimesne dahi yevmî seksen akçe vazife ile hâfız-ı kütüb-i sâlis ola. Zikr olunan Câmi-i Kebîr'de kayyumbaşılık hizmetinde bulunan kimesne kütüb-hâne-i mezkûreyi silüp süpürüp tathîr ve vakt (u) zamâniyle hasr u kalîcelerini ferş eylemek için yevmî on akçe vazife ile ferrâş-ı kütüb-hâne ola. Ve Câmi-i Kebîr-i mezkûr vakfına her kim mütevellî bulunursa kütüb-hâne-i mezkûrenin vakt u zamâniyle açılıp kapanmasına ve kütüb-i mezkûrenin hâfız-ı kütübler ma'rifetleriyle muhâfazasına yevmî on akçe vazife ile nâzir ola. Ve medîne-i mez-

kürede bir sâdik u emîn ve müstakîm ü mütediyyin kimesne asıl mütevellî tarafından memhûr mütevellî senedi ve yevmî otuz akçe vazîfe ile ka'im-makam ola. Ve asıl mütevellî vazîfesi yevmî kırk akçe ola ve vakf-ı mezkûr nezâret-i hazret-i sadr-ı a'zamîde âsûde olup beher sene îrâd-ı vezâ'if u masârif muhâsebesi nezâret-i müşârûn-ileyhde olan evkâf müfettişi efendiler huzûrlarında rû'yet olunup müfettiş-i mûmâ-ileyh efendiye bin sekiz yüz akçe harc-ı muhâsebe virile ve zikr olunan konağım derûnunda ve karşusunda olup bâlâda tahrîr olunduğu üzere vakf eylediğim ter'î'an mecmû'u iki bin iki yüz otuz zirâ' arsalu mahaller hâlâ te'âmül-i nâs üzere icâre-i mu'accele ve mü'eccele ile ve mahrûse-i Galata'da kâ'in mâru'z-zikr mahzen-i kebîr ve hudûd(u) dâhilinde olan menzil ecri misilleriyle icâre-i vâhîde-i sahiha ile icâre olunup hâsıl olan gallâtından ber-minvâl-i muharrer vezâ'if ve harc-ı muhâsebe-i mezkûre virilüp fazlası inde'l-hâce kütüb-i merkûma ve kütüb-hâne ve müstegallât-ı mezkûrenin tecdid u ta'mîr u termîmine sarf için asıl mütevellî mührü ve evkâf müfettişi bulunan efendi ma'rifetiyle mahall-i imâmete vaz' ve hîfz ve lede'l-iktizâ masârif-i mezkûreye sarf olundukda ma'mûlünbih müfredat defteri tafsilî üzere bi-aynîhi muhâsebeye idhâl ve teftiş mahkemesine tescil olunup sinin güzerâniyle fazla mütekekkire ve ta'mîre vefâ idecek mikdârı tehâzur ile ziyâde tecemmü' iderse ziyâde-i merkume akare tebdîl için îrâdlu emlak iştirâ ve ma'rifet-i şer'ile müstegallât-ı vakfa zamm u ilhâk ve işbu vakfiyeme zeyl u idhâl olunup ancak bu husûsda mütevellî muhayyer olup sonradan iştirâ ve zamm olan akarı icâreteyn ile yahud icâre-i vâhîde ile icâr ve hâsîlâtını gallât-ı müstegallât-ı sâbıkaya idrâc ile ke'l-evvel amel eyleye. Ve kütüb-hâne-i mezkûrenin inşâsiyle kütüb-i mezkûrenin vaz'ı erbâb-ı ulûmun ve tullâb-ı fûnûnun ale'd-devâm nef'leri için olmağ-

la Cum'a ve Salı ve iydeynin üçer günlerinden mâ'adâ eyyâm-ı hamsede tullû-i şemsden bir sâ'at mürûrunda zikr olunan hâfız-ı kütübler kütüb-hâne-i mezkûreyi bi'l-ictimâ' Besmele-i şerif ile açup gurûb-ı şemse bir sâ'at kaldukda kapayup ancak zuhr (u) asr salâvâtları edâ oluncaya değin ta'til olunmak câ'iz olup eyyâm-ı hamse-i mezkûrenin evkat-ı sâ'irelerinde bir dürlü ta'til olunmayup mekşûf tutulmasıyle kütüb-i mezkûrenin mütâla'a ve istinsâhına devam oluna ve kütüb-hâne-i mezkûre her sabâh ber-vech-i muharrer Besmele-i şerif ile açıldukda zikr olunan hâfız-ı kütübler ve müstefidlerden mevcûd bulunan kimesneler hasbeten-lillâhi te'âlâ üçer salâvât-ı şerif ve üçer İhlâs-ı şerif ve bir Fâtiha-i münîfe kırâ'at idüp hâsıl olan ecr ü mesûbâtın evvelen bi'z-zât Hazret-i Fahr-i Kâ'inât ve Şefi'i yevm-i arasât aleyhi efdalü's-salâvât Peygamberimiz Muhammedeni'l-Mustafâ sall'Âllâhu aleyhi ve sellem ve ezvâc-ı tâhirât ve ebnâ-i tayyibîn ve benât-ı tayyibât ve ashâb-ı zevil-hasenât ve tâbi'in ve tebe'-i tâbi'in ve müştehidîn ve mü'ellifin ve sâ'ir ulemâ-i muvahhidîn-i ridvan'ullâhi te'âlâ aleyhim ecma'in hazerâtının ervâh-ı tayyibelerine ebeveynim merhûmeyn Ca'fer Fevzî Efendi ve Ümmügülsüm Hatun ve sâ'ir güzestegân-ı kâffe-i mü'minîn ve mü'minât rûhlarına ihdâ idüp bu abd-i âciz hayâtda oldukça tûl-i ömr ve selâmet-i dâreynim için du'â ve bi-emri'llâhi te'âlâ irtihâl-i dâr-ı beka eylediğimde mesûbât-ı mezkûreder benim dahi rûhumu hisse-mend ve hisse-yâb buyuralar.

Ve Kütüb-hâne-i mezkûrede mütâla'a ve istinsâh için talebe-i ulûm ve müstefidînin matlûbları olan kütübü hâfız-ı kütüb efendiler mahallinden iltirâc ve itâda asla kimesneye cevri ü ezâ itmeyüp kemâl-i rıfk u mülâyemet ve nevâziş ü mülâtefet ile itâ eyleyeler. Ve esnâ-yı mütâla'a ve istinsâhlarında kütüb zâyî' olmak ve evrak kat' olun-

mak ve mürekkebe ve sâ'ir vechile kitâblar leke-dâr olmak ve yazuları bozulmak ihtimâllerini def' için hâfız-ı kütüb efendiler ihâle-i enzâr-ı dikkat ile nâzükâne mukarin-i nezâret ve mü-tâla'a ve istinsâhdan fârig olduklarında kitâbları mahallerine vaz' ideler ve ey-yâm-ı hamse-i mezkûrede kütüb-hâne-i mezkûreye farazâ kimesne gelmediği vakt olur ise dahi hâfız-ı kütüb efendiler şart-ı mezkûre kemâl-i ri'âyet birle yine gurûb-ı şemse bir sâ'at kalmadukça kütüb-hâne-i mezkûreyi kapamaya-lar. Ve Âsitâne'de sâkin asıl mütevellî vakf-ı mezkûrun gallâtını tahsîl idüp balâda tahrîr olunduğu üzere medîne-i Kayseriyye'de vâki' mürtezikanın altı ayda müstehak oldukları vezâ'ifi beher senenin re's-i Muharremü'l-harâm gurrasinde ve evâsıt-ı Recebü'l-ferd gurrasinde medîne-i mezkûrede sâkin ka'im-makamına bâk ve râyic-i nukud olarak irsâl u isâl idüp ka'im-makam-ı mezbûr dahi ba'de'l-kabz mürtezika-i mezkûreye altı aylık güzeşte müstehak oldukları vazîfelerini kezâlik bâk u râyic-i nukud olarak müftî-i belde ve ulemâdan vukuf u vücûdu iktizâ idenler muvâcehelerinde temâm her birine edâ ve teslim eyleyüp yedlerinde kabzlarını müş'ir memhûr sened-i âher ve li'ecli't-tasdîk müftî-i beldeye dahi temhîr itdirüp Âsitâne'de sâkin asıl mütevellîye irsâl eyleye. Ve hâfız-ı kütüblerin bu makule senedleri geldikde tatbîk için mühürleri bir kâğıda bastırılıp her birinin imzaları mühürleri üzerine yazılıp li'ecli'l-hıfz asıl mütevellîye irsâl olunup hâfız-ı kütübler mahlûlen ve ref'en tebeddül itdikçe lâhıkların mühürleri dahi bu minvâl üzere Âsitâne'de olan asıl mütevellîye irsâl oluna. Ve mürtezikaya mahallinde vazife virildikde bir akçeleri tenkîs ve bir kimesne tarafından bir akçe talep olunmaya. Ve kütüb-i mezkûreden cild ve şirâzeleri ta'mîre muhtâc olanlar zuhûr itdikçe müftî-i belde ve vücûh-i ulemâ nezâretleriyle ka'im-makam-ı mütevellî ta'mîr itdirüp iktizâ iden ma-

sârif-i sahihasını defter ve müftî-i belde mühriyle memhûren asıl mütevellîye irsâl eyleye. Ve asıl mütevellî dahi galle-i vakfından masârif-i mezkûru bilâ tevakkuf ka'im-makama râyic u bâk olarak nakden irsâl eyleye. Ve vü-sûl (ü) teslimin müş'ir ka'im-makam memhûr sened gönderüp asıl mütevellî yedinde hıfz oluna. Ve senede bir def'a müftî-i belde bulunan efendi ve ulemâ-i ilâmın vücûhu efendiler ve hâfız-ı kütübler kütüb-hânedeki içtimâ idüp ka'im-makam-ı mütevellî hazır olduğu hâlde kütüb-i mevcûde ta'dâd ve memhûr kâğıd ile ihbâr oluna. Ve hâfız-ı kütübler mevâlî ve müderrisîn ve kudât ve e'imme ve mü'ezzinîn ve kayyim zümrelerinden ve'l-hâsıl eyyâm-ı hamse-i mezkûrede hidmet-i kütüb-hâne-i mezkûreye mikdâr-ı zerre mâni' olur şugl-i âher ashâbından olmaya-lar ve hâfız-ı kütübün hidmeti hidmet-i âher ile mâni'atü'l-cem' add olunup bu maddeye dâ'ima dikkat u ihtimâm oluna.

Ve üç nefer hâfız-ı kütübden birinin bir mikdâr mâni'-i şer'isi zuhûr iderse diğer iki nefer hâfız-ı kütübler kütüb-hânedeki mevcûd bulunup ke'l-evvel hidmet-i mezkûreyi ru'yet eyleyeler. Mâni'-i şer'isi mündefi' oldukda kat'en tevakkuf itmeyüp ol dahi diğerlere mülhâk ve edâ-yi hidmet-i lâzimesine mukdim ola.

Bu vesile ile hâfız-ı kütübler beynlerinde münâvebe sûreti ihtiyâr olunmak ihtimâli olur ise bir vech ile tecvîz olunmaya. Eğer içlerinden birine iskat-ı farîze-i Hac ve sıla-i rahim misillu bir sefer vâcib olur ise, yalnız o makûleye ruhsat câ'iz ola. Şöyle ki müftî-i belde ve ittifâk-ı ulemâ ile mütemed ü müstakim ulemâdan biri intihâb ve yerine vekâlet için müftî ve ulemâ hazerâtının ve ka'im-makam-ı mütevellî ve diğer hâfız-ı kütüblerin mühürleriyle memhûr kâğıd ile asıl mütevellî tarafına inhâ olunup asıl mütevellî tarafından nihâyet bir sene müd-

det ta'yîn ile memhûr olan kâğıdı virilüp ol-vechile yalnız o kadar müddet şer'an lâzım gelen sefere izin virile. Ve yerine intihâb olunan kimesne vekil nasb olunup asıl gelinceye dek vazife-i mu'ayyene temâmen vekile virile. Nihâyet bir seneden ziyâde te'hîr ider ise ciheti ref' ve aşağıda şart kılındığı üzere ahire tevcîh oluna ve işbu hac ve sıla-i rahim seferi icâzeti dahi hâfız-ı kütüblerin üçüne ve yahud ikisine birden câ'iz olmayup biri gitdikten sonra ahire dahi icâb ider ise evvel giden gelüp hidmetiyle kıyâm itmedikçe diğerine ruhsat bir' vech ile câ'iz olmaya. İşbu hac ve sıla-i rahim maddelerinden mâ'adâ sûretle hâfız-ı kütüblükde vekâlet vechen mine'l-vücûh câ'iz olmaya. Bi'n-nefs hidmetinden imtinâ' ve ihtiyâr-ı kusûr ve rehâvet ve hilâf-ı şurût-ı vekâletle edâ sûretinden mübâderet ider olur ise o makûlenin cihetini ref' ve kezâlik aşağıda şart kılındığı üzere ahire tevcîh oluna ve cihât-ı mezkûrenin kasr-ı yedi şart-ı vakfa mugâyir olmağla kasr-ı yed murâd ider olur ise, ruhsat virilmeyüp bilâ-tevakkuf o makûlenin dahi cihet(i) ref' ve ber-vech-i âti ahire tevcîh oluna.

Zikr olunan hâfız-ı kütüblerden evvel bulunan kimesnenin bâlâda tahrîr olunan şurûtuma âdem-i ri'âyetle cihet(i) ref' olunup yahud bi-emri'l-lâhi te'âlâ vefât idüp cihet-i mezkûresi mahlûl olur ise yerine hâfız-ı kütüb-i sâni nakl olunup şurût-ı mezkûre üzere yevmî yüzyirmi akçe vazife ile hâfız-ı kütüb-i evvel ola. Sâlis dahi yevmî yüz akçe vazife ile hâfız-ı kütüb-i sâni ola. Ve sâlisin yerine şurûtumda münderic evsâf ile mevsûf bir (müstehak) şahsı müftî ve ulemâ ve ka'im-makam-ı mütevellî ma'rifetleriyle intihâb ve ihtiyâr oluna. Ve tevcîhleri için asıl mütevellî tarafına memhûr kâğıdlariyle inhâ olunup asıl mütevellî dahi ve bâ-işâret-i şeyhu'l-islâmî tevcîh oluna. Ve hâfız-ı kütüblerden biri fevt oldukda sagir veledi kalup örf-i beldeye kıyâsen ciheti-

ne sabî ve mürâhik oğluna virildiği sûretde lâ-mahâle birkaç akçe ücret ile bî-gâne bir kimesnenin tevkîli iktizâ idüp bu sûretde gelecek bî-gâne ve mechûlü'l-ahvâl kimesne kütüb-i mevkufe muhâfazasında sadâkat ve istikâmeti umûr-i mevhûmeden olduğundan gayrı vekâlet takarrübiyle şart eylediğim hidemât-ı kütüb-hâneye ri'âyet idemeyeceği bedihi olmağla binâ'en-aleyh sabî ve mürâhik uşaklara babası mahlûlünden hâfız-ı kütüblük cihâtı tevcîh olunması hilâf-ı şartım olduğuna binâ'en ruhsat virilmeyüp vefât iden evvel ise ber-vech sâni, evvel ve sâlis sâni olup eğer vefât iden sâni ise kezâlik sâlis sâni olup alâ kelâmü't-takdireyn erbâb-ı istihkakdan ehl-i ilm ve müteveyyin ve müstakim aher kimesne sâlis ola. Ve işbu hâricden bulunacak hâfız-ı kütüb maddesinde ka'im-makam-ı mütevellî gereği gibi taharrî ve dikkat idüp erbâbı olduğunu müftî ve ulemâ hazerâtı ittifâklariyle gereği gibi teyakkun itmedikçe ale'l-amyâ arz olunmaya. Erbâbı olduğu tahakkuk eyledikde tevcîhini asıl mütevellî tarafına ka'im-makam arz ve arzını müftî ve ulemâ efendilerin mühürlü kâğıdlariyle tasdik itdire. Eğer vefât iden hâfız-ı kütübün kebîr ve evsâf-ı mezkûre ile muttasif oğlu var ise hidmete müdâvemete ve şurût-ı vakfe ve şurûta ri'âyet şartı ile o makûleye hâfız-ı kütüblük tevcîhi câ'iz olup kemâ fi'l-mezkûr yine hâfız-ı kütüb-i sâni evvel ve sâlis sâni olup vefât iden(in) müstehakk olan oğlu sâlis ola.

Ve zikr olunan vakfımın tevliyyetini vazife-i merkumesiyle hayâtda oldukça bi'n-nefs kendim mutasarrıf olup âmme-i umûr-ı evkat-ı mezkûre ve kâffe-i mesâlih-i husûs-i merkume ve azlu nasb-ı erbâb-ı vezâ'if ve izdiyâd u tenkis-i masârif ve ibdâl u tebdil u tagyir u istibdâl ve tahvil u taklil u teksir merreten ba'de uhrâ kendi yedimde dilediğim gibi tasarrufumda olup bi-emrillâhi'l-meliki's-sübhân ve

bi-inâyet-illâhi'l-kerîmi'l-gufrân azm-i gülşen-serây-ı cinân eylediğimde ebnâ-i ebnâ-i ebnâmın ekberi batnen ba'de batnin fer'an gıbbe aslin ba'dehu benât ve evlâd-ı benât ve evlâd-ı evlâd-ı benâtımın zükûrunun ekberi ba'dehu inâsının ekberi kezalik batnen ba'de batnin fer'an gıbbe aslin ve ne'uzu b'il-lâh min zalike evlâdım münkariz olursa utekam ve ba'dehu utekatım ve ba'de-hüma evlâd ve evlâd-ı evlâdlarının evlâd-ı zükûrlarının ekberi ba'dehu inâsının ekberi kezalik batnen ba'de batnin fer'an gıbbe aslin ve ba'de inkırâzu'l-küll müfettiş-i mûmâ-ileyh arziyle bâ-işâret-i şeyhu'l-islâm ve bâ-berât-ı pâdişâhî umûr-ı vakfa âlim ve şartına râ'i ve müdekkık ve mütedeyyin ve mu'temed-i aleyh bir kimesne mütevellî olup nezâreti vekil-i saltanat-ı uz mâ olan himâye-i hazret-i sadr-ı azamîde olup nâzır-ı müşârün-ileyh hazretlerinin hasbeten l'illâhi te'âlâ bi'l-fadli nezâretleriyle vakf-ı mezkûrun devâm u imtidâd ve icrâ-yi şerâ'it esbâbının istihsâline himmet-i aliyye ve inâyet-i mâlâ-nihâyelerine mebzûl buyurup nâ'ili ecr-i cezil olalar. Ve dahi mürûr-i eyyâm ve şuhûr-i a'vâm ile şerâ'it-i mezkûreye ri'âyet asir olur ise, vakf-ı sâlifü'l-beyân mutlaka umûr-i fukarâ-i ehli imâna sarf için vakf-ı ebedî ile vakf ola. Ve bu ta'yîn-i sudûr ve teb'yîn-i şurût u kuyûd birle zikri mürûriden kütüb-hâne ve kütüb-i mütenevvi'a ve konag-ı mezkûr hudûdu ile karşusunda kâ'in matbah hudûdu dâhilinde olan mahaller ve Galata'da vâki mahzen ve menzili fâriğen anî-ş-şevâgil mütevellî-yi mûmâ-ileyh Âdem Efendi ye teslim eylediğimde anlar dahi berminvâl-i muharrer vakfiyyet üzere teslim u kabz ve evkaf-ı sâ'ire mütevellîleri misillu tasarruf eylediler. Ve bu hatm-i kelâmı hasbî ve itmâm-ı merâm-ı resmî buyurduklarında gibbu't-tasdik-i şer'i, emr-i vakf tamâm ve hall u teslim-i encâm bulmuş iken vâkif-ı müşârün-ileyh-i esbagullahi ni'mehu aleyh Mehemed Râşit Efendi hazretleri ih-

tilâf-ı akvâl-i e'imme-i müctehidin-i kirâma vâkif ve turûk-i tashih-i rivâyâte sâ'il müctehidûn-i fihâbih ârif olmalarıyle lâ-halu'l-istihkâmu ve'l-ahkâm semt-i vifakdan cânib-i hilâf(a) sülûk buyurup meclis-i ma' kud-i mezkûr-ı nebevî ve sa'âdet-şî'âr-ı şerif-i Ahmedîde li'ecli't-tescil nasb buyurdukları mütevellî-yi mûmâ-ileyh Âdem Efendi ile kemâ hüve'l-mestûr fi'l-kütübi'l-meşhûr makarr-ı im'ân olup evvelâ akarın vakfiyyeti mefhar-i e'imme-i fuhûl e'azım-ı müctehidinden zevil-ukul olan İmâm-ı Âzam ve himâm-ı sirâcu'l-mille ve'd-dîn üstâzu'l-e'immeti'l-müctehidin Nu'man ibnu Sâbiti'l-Kûfi cûzi bi'l-hayri ve kûfi hazretlerinin mezheb-i hatîr u re'y-i münîrleri üzere sahîh lâkin âriyyet menzilesinde olmağla benim için rücû'a mesâğ olup sâniyen menkulün vakfiyyeti İmâm-ı müşârün-ileyh hazretlerinin indinde gayr-ı sahîh ve fahru'l-müctehidin Muhammed ibnu Sülleme rahmetullah hazretleri kütüb-i vakfı tecvîz itmeyüp sâlisen vâkifın menâfi'-i vakfı nefsine şartı İmâm-ı Sâlis müşârün-ileyh Muhammed ibnu Hasani-ş-Şeybânî hazretleri re'y-i âlileri üzere sahîh olmadığından nâkis-ı vakf olup derûn-i vakfiyede tahrîr olunduğu üzere vakf-ı mezkûrun tevliyyeti evvelâ kendime meşrûta olmanın tevliyyete ta'yîn olunan vazîfe nefsime menfa'at şartı olduğuna binâ'en vakf-ı mezkûr mütenakkız olmanın zikr olunan vakfımın vakfiyyetinden rücû' idüp mâru'z-zikr akar ve arsa ve kütübü ke'l-evvel milkime istirdâd(ı) murad iderim didiklerinde mütevellî-yi mûmâ-ileyh Âdem Efendi dahi (cevâb-ı) bâ-savâba mübâderet idüp hâl-ı vâkif-ı müşârün-ileyh hazretlerinin tahrîr-i meşrûhlarına muvâfık lâkin İmâmeyn-i himâmeyn-i fâzileyn u âlimeyn rahimehümâ'l-lâhi hazretleri indlerinde akar-ı vakf u habsu'l-ayni alâ hükmi meliki'llâhi te'âlâ olduğundan vâkifın mülkü zâ'il olmanın akar-ı mezkûru mülküne ircâ' mümkün olmayup ve İmâm-ı sâlis âlim-i rabbânî İmâm Mu-

hammedü's-Şeybânî hazretlerinin kavli şerifleri üzere menkulun vakfiyeti sahîh olup ve fuhûl-i müctehidinden Nasîr ibnu Yahya rahmetu'llâh hazretleri kütüb vakfını tecvîz ve kendi kütübünü vakf eylediği meşhûr ve Fakîh ibnu Ca'fer rahmetu'llâh hazretleri dahi kütüb vakfının sıhhatini tasrih buyurdıkları kütüb-i mu'teberânda âşikâr olduğuna binâ'en kütüb-i mezkûrenin dahi vakfiyeti sahîh olup vâkıfın küllen ve ba'zen menâfi'-i vakfı nefesine şartı fâzıl-ı samadânî hazret-i İmâm Ebu Yûsufi's-sânî kavli şerifleri üzere sahîh olduğu musarrah olduğuna binâ'en vâkıf-ı müşârün-ileyhin vazife-i tevliyyeti nefesine şartı vakfını nâkıs olmayup sahîh olmağla bir dürlü rüçû mümkün değildir, diyu yedinde olan akâr ve arsa ve kütübü redd ü teslimden imtinâ' ve tarafeyn mübtegalarınca fasl u hasm u hükm-i şer'a tâlibân olduklarında husûs-ı mezkûre me'zûn-ı bi'l-hükm olan Mevlânâ-yı Kassâm müşârün-ileyh hazretleri dahi bu bâbda te'emmül-i lâıyk ve tefekkür-i fâ'ik buyurup temhîd-i kavâ'id-i hayrı ulâ ve teşyîd-i mebânî-i vakfı uhrâ görmekle tarafeynin kelâmına nazar ve mâni'-i hayr olmakdan hazer idüb âlimen bi'l-akâvili'l-mezkûre ve murâ'iben bi-cemî'i mâlâ bûdde minhu fi'l-hükmi bi'l-evkaf alâ re'yi men yerâhu mine'l-e'immeti'l-müctehidini rıdvân'ullâhi te'âlâ aleyhim ecma'in zikr olunan akâr ve arsa ve kütüb-hâne ve kütüb-i merkûmenin vakfiyyet ve şurûtu mezkûrenin sıhhat u cevâzına bi'l-muvâcehe hükm-i şer'î buyurdıklarından sonra vâkıf-ı müşârün-ileyh inân-ı kelâmını semt-i ahire atf birle gerçi mâru'z-zikr kütüb-hâne ve akâr-ı sâ'ire ve arsa ve kütübün vakfiyyet ve kuyûd ve şurûtu hükm-i mezkûr ile sıhhat buldu. Lâkin İmâm Ebu Hanîfe müşârün-ileyh hazretleri katında sıhhat lüzümü müstelzim olmayup vakf lâzım olmadığından sâlifü'z-zikr akâr ve arsa ve kütüb-hâne ve kütüb-i istirca' ve temellük câ'iz olmağın kemâ fi'l-evvel

mülkûme istirdad için mütevellî-i mûmâ-ileyhden taleb iderim diyu, yine mütâlebe buyurdıklarında mütevellî-i mûmâ-ileyh e'anul-lahil-meliki's-şekûr tekrâr cevâb-ı bâsavâba müte'addi olup fi'l-hakika İmâm Ebu Hanîfe hazretleri katında vâkıfın mücerred vakfiyyet kavli vakfın sıhhat ve lüzûmunu müstelzim olup ve âlim-i rabbânî İmâm-ı sâlis müşârün-ileyh Muhammed ibnu'l-Hasani's-Şeybânî re'y-i şerifleri üzere teslim-i ile'l-mütevellî ve zikr-i te'yîd ile vakfa lüzûm ârız olmağla alâ re'yi-humâ evkaf-ı mezkûre sahiha ve lâzımadır diyu yine redd u teslimden imtinâ' eylediğinde Mevlâna-yı Kassâm müşârün-ileyh lâ-zâle'l-hak beyne yedeyhi hazretleri bu bâbda dahi tekrâr te'emmül-i lâıyk ve tefekkür-i fâ'ik ile temhîd ile kava'id-i hayrı ulâ ve teşyîd-i mebânî-i vakf(1) uhrâ ve nazm-ı kerîm ile sâbit-i va'idden hazer idüb âlimen bi'l-hilâf beyne'l-e'immeti'l-eslâf ve mer'iyyen bi-cemî'i mâlâ-budde minhu fi'l-hükmi bi'l-evkaf alâ re'yi men yerâhu mine'l-e'immeti'l-müctehidini rıdvân'allahi te'âlâ aleyhim ecma'in vakf-ı mezkûrun tekrâr sıhhat ve lüzûmuna ve şurûtu merkûmenin cevâzına vâkıf-ı müşârün-ileyh müvâcehelerinde hükm-i sahîh-i şer'î ve kaza-i sarîh-i mer'î buyurmalarıyla vakf-ı mezkûr cemî'-i e'imme hazerâtı indlerinde vifâken ve ittifâken sahîh ve lâzım ve habs-i sarîh-i mütemmim olup fimâ ba'd husûs-i mezkûru mübeddil Hakk celle ve alâ hazretlerinin

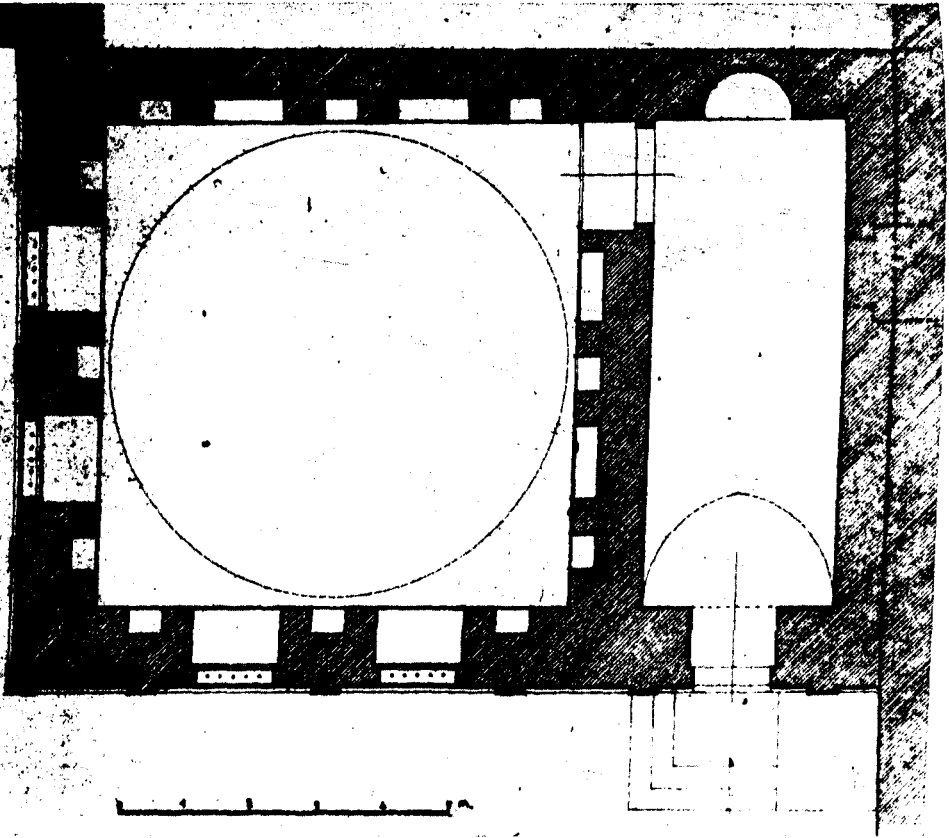
فی بدله بعد ماسمه فانما ائمه علی الذین
یبدلونه الله سبع علیهم

nazm-ı kerîmînde olan esiminden olacağı bilâ-reyn olduğdan sonra vâkıf-ı müşârün-ileyhi lâ-zâle müşârün-ileyh hazretleri meclis-i şer'î mefkud-ı mezkûrede mütevellî-i mûmâ-ileyh mahzarında derûn-i vakfında mezkûr olup akvâl-i e'imme-i müşârün-ileyhim hazerâtının ictimâ'ları ve hükm-i şer'înin vukû'ıyla evkâf-ı mezkûre sahiha ve

lâzıma ve bi'l-cümle şurûtu mer'iyeye ve ma'mûletun bihâ olup tevliyyet-i mezkûrenin azl u nasbı yedimde olduğundan mâ'adâ evvelâ nefsimi meşrûta olmağla mütevellî-i mûmâ-ileyh Âdem Efendi tevliyyet-i mezkûreden hâlâ azl ve bi'n-nefs kendim mütevellî olup zikr olunan akar ve arsa ve kütüb-hâne ve kütübü vakfiyyet üzere bi't-tevliyye taleb eylediğimde ol dahi ber vech-i muharrer tamamen ve kâmilin bana teslim ve ben dahi bi't-temâm ve'l-kemâl ahz u kabz-ı itmâmla min ba'd vakfım olan akar ve arsa ve kütüb-i merkumeden bana yed-i mûmâ-ileyhden bir nesne bâkî kalmadı diyü ikrâr-ı sahîh buyurdıklarında mûmâ-ileyh Âdem Efendi dahi tasdik ve bu vech ile umûr-i mezkûre hitâm bulduğunu Mevlânâ-yı Kassâm-ı müşârün-ileyh hazretleri mahallinde tahrîr ve ma'an meb'ûs-i ume-

nâ-i şer'le meclis-i şer'e gelüp alâ vukufihi inhâ vü takrîr buyurdıklarında ilâ-yı kitâbı tevkî'i refi'i ile tevşih buyuran hâkim-i hâsım-ı vâlâ cenâb-ı lâzâle hükmühu câriyen bi'l-hakku ve's-savâb hazretleri dahi hükm-i mezkûru dahi tegayyur ve vakf-ı merkumu takviyye ve tesdid buyurup hükm-i mezkûr dahi münkad olmagın ecru'l-vâkıfı ale'l-hayyi'l-cevâdi'l-kerîm cerâ zâlike ve hurrîre fi yevmi's-sâbi' min şehri rebî'ul-âhir li-seneti isnâ aşere ve mi'eteyne ve elf.

(İşbu suret kaydına mutâbık olup Ankara Vilâyet-i celilesinde 1. Kânun-i Sâni 1322 tarih ve 84 numaralı inhâsiyle vukû bulan taleb üzerine ihrâç kılınmıştır.) 7 Nisan 1323.

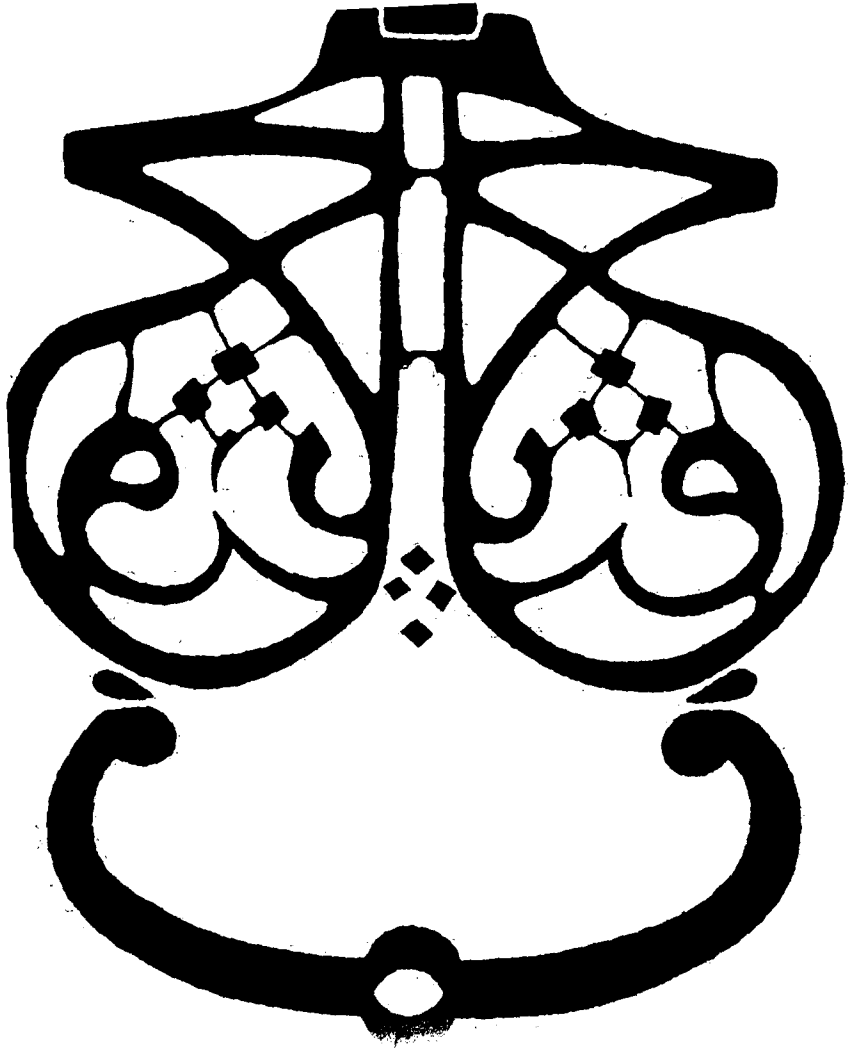
Res. 1 -- Raşit Efendi Kütüphanesi'nin plânı.

Res. 2 -- Raşit Efendi Kütüphanesi Kuzey - doğu görünüşü

Res. 3 — Raşit Efendi Kütüphanesi, doğu cephesi ve Ulu Cami

Res. 4 — Raşit Efendi Kütüphanesi'nin «Ya Fettah»
yazılı kapı tokmağı

ERKEN DEVİR ANADOLU TÜRK MİMARİSİNDE 12. ve 13. YÜZYIL ARTUKOĞULLARI MEDRESELERİNİN YERİ

Fügen İLTER

Anadolu Selçuklu devri Türk mimarisini incelerken, Güney - Doğu Anadolu'daki dinî ve dünyevî yapıların özellikleri ile bölgeye has bir mimari üslûba sahip oldukları görülür. Bu bölge 12 - 15. yüzyıllar arası üç asır boyunca Artuklu devletinin hüküm sürdüğü bölgedir. Artukoğullarının çok sayıda Türkmen kütlelerinin bulunduğu Diyarbakır çevresi şehir ve kazalarını içine alan hakimiyetleri, Sultan Alpaslan ve Sultan Melikşah'ın değerli kumandanlarından olan ve Artuklu Beyliklerine adını veren Artuk bin Eksük'ün 1091 de ölümü üzerine oğullarının kurduğu beyliklerle başlamıştır¹. Artuklu devlet idaresinin hangi beylikler etrafında toplandığına burada kısaca değinmekte fayda vardır:

- 1 — Hısn Kayfa ve Amid Beyliği (1101-1231). (Eyyubilerin saldırısı ile son bulmuştur.)
- 2 — Mardin Beyliği. (1108 - 1408). (Karakoyunlular tarafından ortadan kaldırılmıştır.)
- 3 — Harput Beyliği. (1185 - 1233). (Anadolu Selçukluları bu şubeye son vermiştir².)

1. Daha geniş bilgi için bak. Ali Sevim, (Artukoğullarının soyu ve siyasi faaliyetleri), Belleten, Cilt XXVI, sayı 101, (Artukoğlu Sökmenin siyasi faaliyetleri). Belleten, Cilt XXVI, sayı 103. (Artukoğlu İlgazi). Belleten, Cilt XXVI, sayı 104 Ankara, 1962.

2. Artukoğulları Beylikleri hakkında özelliği için bak. M. Fuat Köprülü, (Artukoğulları) maddesi, İslâm Ansiklopedisi, Cilt I, İst. 1950, s. 617 - 625.

Bundan sonra Artukoğullarının devlet statülerinde önemli bir noktayı belirtmek yararlı olacaktır. Artukoğulları Beyliklerinin kuruluşu ve sonra da devleti devam ettirme gayretleri, çeşitli mücadeleler içinde geçmiştir. Bir taraftan Anadolu Selçuklularının birliği sağlama çabaları içinde Artuklu bölgesine saldırıları, öte yandan Suriye Atabekleri ve Eyyubilerin kuzeye doğru genişlemeleri, Artukoğullarını tâbi bir devlet olmaktan kurtaramamıştır³. Tâbi oluştta da ortaya ilginç durumlar çıkmaktadır. Meselâ 1127 de kurulan ve kısa zamanda yukarı Mezopotamya, Güney - Doğu Anadolu'nun bir kısmı ve Suriye'yi idareleri altına almayı başaran Zengileri bir süre metbu olarak tanımaları, ortaya zincirleme bir vasallık statüsü koymaktadır; çünkü Zengiler de Irak Selçukluları Devletinin vassalı idi⁴. Nureddin Zengi'nin ölümünden kısa bir zaman sonra ise, Selâhaddin Eyyubi tarafından kurulan Eyyubilere tâbi olmuşlardır.

Siyasî alanda Zengi ve Eyyubilere bağlılık, kültür ve sanat yönünden de Artukoğullarını Zengi ve Eyyubilerle kaynaştırmış, Anadolu'da özellikle Suriye mimarisini tamamlayan bir hâkimiyet haline getirmiştir. Yukarıda da belirttiğimiz gibi, Anadolu Selçuklularının zaman zaman, Anadolu birliğini kurmak için güneye saldırıları Artuk-

3. Ali Sevim, (Artukoğlu İlgazi), s. 662.

4. Mehmet Altay Köymen, Selçuklu Devri Türk Tarihi, Ankara, 1963, s. 155.

oğullarını daha güneye itmiş, Anadolu'dan koparmıştır.

Konumuz olan Artuklu medreseleri de siyasi ve kültürel bağları çok sıkı olan bu birliğin tabii bir sonucu olarak, pek çok yönden Zengi ve Eyyubi medreseleri ile aynılık gösterirler.

Anadolu'da Selçuklu devrinde (medrese yapısı) genellikle iki büyük grup altında incelenir:

- 1 — Açık avlulu medreseler,
- 2 — Kapalı medreseler⁵.

En yaygın tip olan, açık avlulu medreseler de kendi aralarında iki ve dört eyvanlı olmak üzere ayırma tâbi tutulur. Bilindiği gibi dört eyvanlı şema İrânlıdır. İki eyvana indirgeme ise Anadolu için bir yeniliktir. Artuklu medreselerini de, Anadolu'nun açık avlulu medreseleri adı altında toplamak kabildir. Açık avlulu çuşları dışında, mimari unsurlarda, kuruluşta, hücre sayısında ve dekorasyonda ayrıntılar büyüktür.

Selçuklu devrinin Anadolu'lu medreseleri (güney - doğu bölgesi dışında), ister açık avlulu, isterse avlusu kapalı olsun, herşeyden evvel, genel olarak, düzgün, geometrik plânlı yapılarıdır. Böylece ilk plânda gelen bu özellikleri ile hemen İrân'a bağlanırlar. Herzfeld'in de dediği gibi, «İkili simetri, İrân mimarisi için nasıl herşeyse⁶» Anadolu'nun güney - doğu bölgesi dışındaki medreseler için de odur.

Medresenin vatani İrân, kurucuları da Selçuklu Türkleridir. Selçuklular

5. Doğan Kuban, kapalı medreselerin, Anadolu'da açık avlulu medreselerden daha evvel ortaya çıktığına işaret eder, (Anadolu - Türk Mimarisinin kaynak ve sorunları, İst., 1965, s. 139.)

En erken kapalı medreseler için bk. Aptullah Kuran, Tokat ve Niksar'da Yağ-Basan medreseleri, Vakıflar Dergisi, Sayı VII, İst., 1968, s. 39-43.

6. E. Herzfeld, "Damascus: Studies in Architecture", Ars Islamica, XI-XII, 1946, s. 37.

Abbasi Halifesinin himayesi altında, İslâm ülkelerini sünni akide etrafında toplamak amacıyla birleştirici olmuşlardır. Şiiliği yenmek ve sünniliğin dört mezhebini öğretmek ve yaymak amacıyla medrese yapımına başlanmış, kısa zamanda İrân ve Mezopotamya'da pek çok medrese kurulmuştur. Melikşah'ın büyük veziri Nizamülmülk medrese yapımında öncü ve destekleyici olmuş, Nişapur, Tus, Bağdat'ta açılan medreseleri, Basra, Rey, Kargirt ve İsfahan şehirlerindeki diğerleri izlemiştir.

Anadolu'nun çifte simetrikli, dört eyvanlı medreselerine (Kayseri Çifte Medrese gibi 1205 - 1206), bir ön örnek olarak Rey (XII. Yüzyıl) medresesini belirtebiliriz⁷. Plâna dört eyvan yerleşimi ile ikili simetri hakimdir. Rey medresesi bugüne ulaşamamış yapılarıdır.

Anadolu'da çoğunluğu veren simetrik kuruluşlu, dengeli medreselerde, ana eyvan yanında yer alan kubbe hücreler (türbe olarak yapılmışlardır) revak sıraları, eksende yer alan portalin derinleşmesi, ve figür tasvirleri, İrân'dan ayrılan özellikler olarak önemle belirtilmelidir.

Sünnilik cereyanının şiddetlenmesiyle, bütün İslâm ülkelerinde medrese yapımı hız kazanmış, Suriye'de de

7. İrân'da dört eyvanlı medreselerin erken örnekleri olarak kabul edilen Kargirt (XI.y.y.) ve Rey medresesi (XII. y.y. başı) için bk. A. Godard, "Origine de la Madrasa, de la Mosquée et du caravansérail à quatre iwans", Ars Islamica, Vol. XV-XVI, 1951, s. 1-9. Bugüne ulaşamayan erken devir İrân medreseleri için E. Kühnel, Die Kunst des İslâm, Stuttgart, 1962, s. 72 de, "istisnasız olarak Şafi öğrenimine hizmet etmekteydiler" diyerek dört eyvanın her birinin bir sünni mezhebine ait olduğu fikrini kabul etmemektedir. Kühnel aynı bahse devamla, "Musul ve Suriye'de ise Zengiler Hanefi mezhebinin koruyucusu idiler ve Irak'ta Hanbeli doktrini hüküm sürüyordu. Sünniliğin Dördüncü mezhebi Maliki'lik içinse, Mağrib yurtluk etmekteydi" demektedir.

Dört mezhebe de yer veren Bağdat'daki ünlü Mustansiriye Medresesi ise (1232) tarihidir.

aynı gayeye hizmet yolunda birçok medrese inşa edilmiştir. Suriye'de medresenin kurucusu da Nureddin Zengi'dir. Suriye'de böylece başlayan medrese mimarisini ana hatlarıyla belirtmek ve İran'dan ayrılan taraflarını ortaya koymak gerekirse, herşeyden önce «simetri» nin kaybolduğunu söylemeliyiz. Kısımlarda her ne kadar dengeli bir uyum varsa da, plânda, İran'lı ve Anadolu'lu düzenli geometrik şekil yoktur⁸. Çünkü plâna hükmeden artık fonksiyonlar olup, yapı yalnızca medrese değil, bir kompleks halindedir. Mescit büyük ölçüde yapıya girmiş, türbe de medrese bünyesine alınmıştır.

İşte Suriye'li medreseleri tariflediğimiz belli başlı özellikleri, aynı özelliklerle, Anadolu'nun diğer medreselerinden ayrılan Artuklu medreselerinde de bulmaktayız.

Artuklu medreselerinin Anadolu için bir önemi de, en erken örnekleri vermeleridir. XII. Yüzyılın ilk çeyreğinden başlattığımız, ancak bir kısmı kayıtlarda kalmış⁹ bu medreseler hakkında yakın bilgiyi, XII. Yüzyılın son yarısından, XIII. ve XIV. Yüzyıllardan günümüze ulaşmış diğer örneklerden elde edebileceğimizi söylemek yanlış olmaz. Bu sebeple, yapımlarına XII. Yüzyılın ikinci yarısında başlanmış, Diyarbakır'da bulunan iki medreseyi öncelikle tanıtmayı uygun bulmaktayız.

MESUDİYE MEDRESESİ :

Diyarbakır Ulu Camiinin kuzey - doğusundadır. Yapıdaki en erken kita-

8. Suriye'de medreselere hakim olan düzensiz şekilli plânlar için E. Herzfeld, "o zamanın kalabalık şehirleri için bu düzensizlik kaçınılmaz bir kaldeydi" der.

E. Herzfeld, Ay. es. IX. s. 45.

9. Kâtip Ferdi, Mardin Artukluları Tarihi (H. 944), İst. 1939. Kitaba ilâve olarak Ali Emiri'nin notları.

C. Cahen, "Le Diyar Bakr au temps des premiers Urtukides", Journal Asiatic, 1935, s. 237.

be 590 H. (1193/4, en geç kitabe de 620 H. (1224/5) tarihli olup, portalden 596 H. (1200) senesini ve kurucusu olarak da, Muhammet oğlu el-Melik el-Mesud Sukman'ı öğreniyoruz¹⁰.

Medrese iki katlıdır. Plân bütünüyle düzgün bir şekle sahip değildir (Plân I, II). Medresede giriş kuzey - doğuda yer alırken, ana eyvan ve yanlardaki iki oda, üç yönden revaklarla çevrili avlunun doğu yüzündedirler. Ayrı bir kısım meydana getirecek şekilde, eyvan ve hücre topluluğundan ibaret olan mescit bölümü ise, batı karnadı meydana getirir.

Medrese, düz, boş ve sağır cephe yüzü ile son derece sadedir. Portal, kuzey - doğu köşedeki yeriyle, cepheyi asimetik bir bölüntüye uğratmıştır (Resim: 1). Kuzey - batı duvarı ile portal çıkması arasındaki boşluk ev ve dükkânlarla doldurulmuştur. Portal, sade ve sivri kemerli girişi ile, enlilemesine dikdörtgen bir yere açılır. Dışarıda, kemerle silmeli saçak kornişinin arasında uzanan, ince, uzun beş parçanın yanyana sıralanmasıyla meydana gelen kitabe, çiçekli bir fon üzerine, neshi yazıyla yazılmış olup, bir satırdır ve portalin yegâne süsüdür (Resim: 2, 3, 4).

Dehliz, son derece sade portalle, profile edilmiş silmelerle çevrili, stâlaktitlerle tepelenmiş, derinliği az bir kavsara içine açılmış kapıyı birbirine bağlar. Zengin profilasyonlu silmeleri ve karşısına gelen mihrapla bağlantıyla bu kapı, esas kapı olmaya ilkinden daha lâyıktır (Resim: 5).

Buradan zengin dekorlu revaklarıyla, şaşırtıcı bir görünümü olan avluya girilir. Medresenin en sağlam kısımlarından biri de, avluyu üç yönden kuşatan bu arkadlardır (lev III, IV. Resim : 6,7)

10. A. Gabriel, Voyages Archéologiques dans la Turquie Orientale, Paris, 1940, 97, 99, 100 No. lu kitabeler.

Doğuda büyük bir eyvan iki kat boyunca yükselir. Önünde, anlam verilemeyen bir merdiven kalıntısı ve bir de kuyu kulunur¹¹

Avluyu iki kat halinde üç yönden kuşatan arkadlardan, alttakilerin şahane işçiliğine karşı, ikinci kat arkadları, alt kata yakışmayacak kadar sade, süslemesiz sivri üçlü kemerler kurulmuşlardır (Resim :8). Bu ahenksiz kuruluş karşısında, ikinci katın sonradan ilâve edilmiş olabileceğini söyleyen Gabriel'in fikrine¹² biz de katılmaktayız.

Eyvannın, yüksek, sivri, silmelerle kademelenen kemerinin kilit taşında, hayvan başına benzer bir kabartma varsa da, ne olduğunu söylemek kolay değildir. Eyvan orijinal halinden çok şey kaybetmiş, her üç duvarından da büyük hasar almıştır. Eyvan duvarlarında, kuzey ve güneyde, kısım kısım aşınmış, kûfi ve neshî, kitabe kuşakları vardır (Resim : 9 - 13). Eyvan içindeki köşeli nişler, üç duvarı da ortalarak yerleştirilmiştir.

Zengin bezemeleriyle avluyu çevreleyen kemerler, ortadaki yüksek ve geniş, yanlardaki dar ve alçak olmak üzere, üçlü gruplar halinde inşa edilmişlerdir. Kemerler kalın, köşeli ayaklar üstünde yükselir. Başlıklar taşkın ve yassı olup, kemer boynuyla birleşen üst kısımları iki sıra yivlidir. Köşelerde ise, küt L şeklinde ayaklar yer alır. Kemerler arasındaki rozetler, daire veya kare şekiller halinde taşa oyularak yapılmışlardır. Her yüzde iki tane olmak üzere, altı rozet işlenmiştir.

Giriş katıyla üst kat arasında, silmeli saçak kornişisi altında, stilize palmet motiflerinden örülü, bitkisel arabesk bir fon üzerindeki neshi yazı şeridi,

kemerler üstünden geçerek avluyu çevreler. Yazı kuşağı, siyah bazalt taşlarıyla kaplı duvarlar üzerinde, açık renk malzeme üzerine işlenmiş olmasıyla da ilk bakışta belirgindir.

Kemer süslemelerinde özellikle, motiflerin ve şekillerin değişmesine rağmen, boşluğa sarkan ve üstleri işlenmiş dilimler ayrı bir önem taşır. Bu arada yanlardaki küçük kemerlerden bazılarının üç dilimli olduğu görülür. Üçlü kemerlemelerden öncelikle, batı cephedeki, eyvan karşısına gelen ve avludaki kemerler için de en ustalıklı bezenmiş olanı ele alalım (Resim : 7). Taş işçiliğinin eşsiz örneklerinden biri olan ve yanlardaki üç dilimli kemerler arasında yer alan orta kemer, yuvarlaktır. İçlerinden çıkan dallar zincirine tutunmuş, üçgen kaideli dörtköşe karınlı vazolar dizisine benzeyen süslemede, dörtköşe kısımlar bitkisel arabesklerle işlenmişlerdir. Üçgen kaideler prizmalar halinde uzayarak, kemer karnını bir dolu bir boş dikdörtgenlerle bir ışıklandırır bir karartırlar. Kemer üstteki yazı şeridini içe kavislendirip daraltacak kadar yüksektir. Yanlardaki kemercikler ise üç dilimlidir. Taşlar bir atlayarak bitkisel arabesklerle ince kabartmalar halinde bezelidir.

Diğer iki cephe, yani kuzey ve güneydeki arkadlar ilk nazarda eş intiba bırakırlarsa da, orta kemer süslemeleri farklıdır (Resim :6).

Revaklarda örtü haç tonoz olup malzeme tuğladır. Özellikle kible duvarı önünde tonozlar doğu - batı yönünde geniş bir çatlakla ikiye ayrılmışlardır (Resim : 14)

Girişin tam karşısında, ölçüleri ve süslemesiyle sürpriz teşkil eden bir mihrap bulunur. Zengin nakışlı kemerler arasında hemen seçilir (Resim : 15, Levha : V).

Mihrap stalaktitli başlıkları olan desteklere dayanan beş dilimli bir kemer

11. Vakıflar Genel Müdürlüğü tarafından, restorasyon öncesi yapılan boşaltmada, söz konusu kuyu ve basamaklar ortaya çıkarılmıştır.

12. A. Gabriel, ay. es. s. 195.

içinde, istiridye tepelikli yuvarlak bir niş halindedir. Bünyesinde topladığı elemanlarla, ilk nazarda Dunaysır Ulu Camii mihrabını hatırlatır¹³. Birçok hususlarda da ikinci giriş kapısı özelliklerini tekrarlar. Kemer alınlığı neshî yazıyla doldurulmuştur. Mihrap nişi, çift sıralı silme kuşağı ile sınırlandırılmış istiridye tepeliği altında, üçlü bir sistemle sathî, sağır, uzun nişlere bölünür. Nişlerde, revaklardaki üçlü kemerleme esprisi vardır. Ortadaki daha yüksek, geniş ve tepeliği ile daha zengin-dir.

Mihrabın her iki yanında, dikdörtgen kenarlı, birer pencere vardır. Girişe göre mihrabın sağında kalan pencere açıklığı üstünde, enine dikdörtgen bir pano içindeki iki satırlık kitabe neshî yazılıdır. Bu kitabeden «Halepli Mahmud oğlu üstad Cafer'in plânlarına dayanarak 620 H. (1224/5) yılında Mesud tarafından inşa ettirildiğini öğreniyoruz (Resim : 16).

Güney revağına, doğudan, eyvanın sağındaki uzun beşik tonozlu odanın kapısı açılır. Üzengileri, stalâktil konsollu, düz söveli kapıda, lentonun üzerine yuvarlak kemerli bir açıklık kaplar. Aynı şekildeki diğer bir kapı, eyvanın solundaki, küçük beşik tonozlu odayı kuzey revakına bağlar. Yalnız bu kapıda, stalâktil konsollar üzerindeki atkı taşı artık yerinde yoktur. Odaların fonksiyonları hakkında pek kesin birşey söylenemezse de, türbe olarak yapılmış olabileceklerini kabul etmek en uygun çözümdür .

Giriş katında, yukarıda tanıtmağa çalıştığımız avlu, eyvan, revaklar ve hücrelerden sonra, batı kanadı teşkil eden mescid bölümü gelir. Bu kısma dört kapı açılır. Batı kemerlerinin ar-

kasında, kemer gözleri doğrultusunda ki üç kapıdan ortadaki, ana kapı olup, diğerlerinden yüksek ve geniştir. Söve ve lentosu düzdür. Yan kapılarda ise lento, konsollu üzengilere oturur. Mescid, harap eyvanlar, odalar, tonozlardan düşmüş taş yığınları ile bu katın en yıkık bölümüdür.

Dökülmüş kesme taşlar altından tuğla ve moloz taş, duvar konstrüksiyonu görülür. Kapının karşısındaki sivri kemerli eyvan, dip duvarındaki küçük bir pencere ile aydınlatılmıştır. Eyvan girişinin yanında orta bölümün haç tonozunun başlangıç kalıntıları görülür. Bu kalıntılar dışında tonoz tamamen yıkılmıştır. Haç tonozlu orta kısma sağdan açılan ikinci eyvanın kemeri, üstü çökmüş olarak yalnızca ayakta kalmıştır (Resim : 17). Eyvana batıdan tek pencereli, beşik tonozlu bir odanın kapısı açılır.

Güney duvarındaki mihrap, dışa doğru hafifçe çıkmalıdır (Resim : 18). Mihrap nişi yuvarlak kemerli (bir keretik yaparak aşağı doğru uzaması ile at nalı şeklini alır) dairevi bir niş olup, silindirik gövdeli, basık topuz başlıklar üzerinde, kübik yivli abakusları olan sütunçelerle çevrilmektedir. Başlıkların altı, sütun boynu, iki sıralı yassı kabartma ile bileziklenir. Abakuslardan sonra yuvarlak kemere varmadan evvel, yassı kabartma bir silme, kemerin üzengiye bindiği yerden nisin içini dolandır ve karşiki üzengide son bulur. Silmenin üstündeki niş tepeliği, yarı kürevi şekilli olup, altta, ortada, bir noktadan çıkıp açılarak kemere kadar uzanan çizgilerle bir istiridye şeması verir. Yuvarlak kemer üstünde, etraftaki kademeli, profilli dikdörtgen çerçeveye kadar dayanan, çiçekli düğümlü küfi yazı enine dikdörtgen bir pano halindedir. Kitabe ters olarak durmaktadır. Muhtemelen bir tamir sırasında ters olarak yerleştirilmiştir.

Mihraplı duvarın arkasındaki odaya, revaklardan normal bir giriş oldu-

13. Dunaysır Ulu Camii mihrabı ile Mesudiye Medresesi mihrabı arasındaki benzerlikler için bk. Fügen İter (Tunçdağ), Artuk Oğulları Sanat eserleri, - Basılmamış Doktora tezi - Ankara, 1963, s. 34-35, 154, 167.

ğu halde, bir de ayrıca mihrabın hemen yanından bir girişin daha olması düşündürücüdür.

Mescit kısmının üstünde neler vardı bilemiyoruz. Üst katın batı karnadı, oda taksimatı hakkında fikir veremeyecek kadar haraptır.

ZİNCİRİYE MEDRESESİ :⁽¹⁴⁾

Diyarbakır Ulu Caminin güney doğusundadır. Yapıyı tarihlememize binayı yapan İsa Ebu Dirham adı yardımcı olmaktadır. Bu ismi bize veren de avlu etrafındaki kitabelerdir. Buna göre Medresenin 595 H. (1199) yıllarında yapıldığını kabul etmekteyiz¹⁵. Yanlışlıkla Eyyubilere¹⁶ ve hatta Akkoyunlulara¹⁷ atfedilen yapının Mesudiye Medresesi ile gösterdiği müşterek özellikler ve İsa Ebu Dirham la ortaya konan tarih yapının Artukoğullarına ait olduğunda şüphe bırakmaz.

Bina, Mesudiye Medresesinde olduğu gibi, merkezi bir avlu etrafına toplanmış küçük büyük odalar gurubundan meydana gelmiştir. Plân, Mesudiyeye nazaran daha düzgün olup, eyvan, giriş karşısında yani doğu yüzde yer alır. (Plân III, Levha : VI)

14. Besim Dərkoť, (Diyarbakır maddesi), İslâm Ansiklopedisi, Cilt 3, s. 604.

Medrese için Zincirli veya Sincariye kaydı vardır. Evliya Çelebi, Seyyahatname IV. s. 31 de camilerin ikiser de medreseleri olduğunu ve camii kebirde Mercaniye Medresesinin bulunduğunu söyler.

Bedri Günkut, Diyarbakır Tarihi ve Diyarbakır, s. 101 de, Basri Konyar, Diyarbakır Yıllığı, Cilt 3, s. 231 de Evliya Çelebinin Ulu camide bulunduğunu bildirdiği Mercaniye medresesinin. Zincirliye Medresesi olması lâzım geldiğini belirtirler.

Rahmetli Hocam Ali Saim Ülgen de Medreseyi Ulu cami mimari manzumesine dahil etmekte idi. (Bak. Mahmut Akok tarafından çizilen rölövelerde, Zincirliye medresesi Ulu Cami manzumesine dahil edilmiştir.)

15. Diyarbakır kalesine ait 69 ve 71 nolu kitabelerde de İsa Ebu Dirham adına raslanmaktadır. 69 nolu kitabe 595 H. (1199) tarihini taşıdığına göre, medreseye de bu tarih verebiliriz. (A. Gabriel, ay. es., s. 199)

16. Bedri Günkut, ay. es. s. 100.

17. Basri Konyar, ay. es., s. 201.

Medrese tek katlıdır. Kuzey batıdaki merdivenle, binanın üstünü örten terasa çıkılır. Yapı, aşımına uğramış ve düşmüş kısımlar yanı sıra, büyük çapta bir restorasyon geçirmiştir. Malzeme siyah bazalt taştır. Dar bir sokağa bakan cephede portal, sola kayıktır. Asimetrik cephede, sağda bir çeşme yer alır. (Resim : 19, Levha : VII)

Cephe duvarından öne çıkmış olan girişte portal, yan duvarlardan pek az yukarı taşmıştır. Sade karakterli portalde kavsara tezyinatsızdır. Kapının sağ ve solunda, silindirik sütunler uzanır. Başlık kısmına yakın yerde gövde, enine silmelerle bileziklenmiştir. Başlık, altta basık kürevi bir parça üstte de ona dayanan, köşeli kübik bir abakustan ibarettir. Abakus ortasında, üçlü yuvarlak bir dizi dikkati çeker. Kapı lentosu stelâktitli konsollara oturur. Girişte kitabe yoktur. (Resim : 20)

Sivri kemerli bir niş içindeki çeşmenin musluk duvarında, üstte, iki pencere açıklığı ve arada da sonradan konduğu anlaşılan bir kitabesi vardır. Yanlarda köşeli iki niş bulunur.

Girişin açıldığı, üstü haç tonozlu dehliz, bizi revaklarla çevrili avluya çıkarır. Gerek avlu ve gerekse avluya açılan eyvan abidevi olmaktan uzak, küçük ölçüdedirler. Eyvanın yanında, sağda, üçüncünün girişi güneyde olmak üzere üç, solda ise iki oda yer almıştır. Kuzey cephede ufak ebattaki talebe odaları, güneyde mescit, batıda girişin yanında da ikişer oda vardır. Bu odalardan kuzey doğudaki kubbeli oda hariç diğerlerinde örtü beşik tonozludur.

Her cephede arkadlar üç gözlüdür. Kemerler yuvarlakdır. Mihverdeki kemer gözleri yanlardan daha yüksek ve daha geniştir. Üçlü kemerlerden yuvarlak, köşeli, dantel gibi dilimler sarıkar. Dilimler zengin bitkisel arabesk motiflidir. Kemerlerle üstlerindeki, ay-

luyu dört yönden dolanan konsollar arasında, bir yazı şeridi bulunur. Yazı kuşağı, orta kemerlerde kesintiye uğrar, kemere dayanır kalır.

Destekler de sayı ve şekil bakımından Mesudiyede kiler gibidir. Yalnızca farklı olan taraf, başlık yerinde yası, bilezik halinde geçişlerin bulunmasıdır. (Resim : 21)

Giriş karşısındaki eyvan kemeri, ve yanlardaki küçük kemerli cephe, diğer yüzlerden daha zengin işlenmiştir. (Resim : 22). Eyvan genişliğince olan orta kemerde, daireye yakın yuvarlak boşluklar ve bunları birbirinden ayıran balta ağzı şeklindeki sarkıtların meydana getirdiği bir çıkma dizisi görülür. Keskin ağızlı parçalar üzerine, bitkisel arabesk bir ağ oyularak işlenmiştir. Yandaki küçük dar kemercikler ise, ancak orta kemerin ilk dilimine kadar yükselirler. İki yuvarlak kemercğin ortada, aşağıya yönelen bir sarkıt meydana getirecek tarzda kaynaşmalarından ibaret ikili bir sistem görülür. (Resim : 23). Üzerleri ana kemer gibi bitkisel arabesk motiflerle, oyularak kabartılmıştır.

Eyvan cephesine karşı olan giriş yüzünde ise, yanlardaki - küçük, dışa yuvarlak dilimli - kemerler arasında, çift sıra çıkıntılı geniş orta kemer yükselir. Orta kemerdeki (lambriquen) şeklindeki sarkıtlar, diğer kemerlerde olduğu gibi - aradaki ufak taşlar düz bırakılmak üzere - bitkisel arabesk motiflerle doldurulmuşlardır. Geriye kalan karşılıklı iki yüz, diğer yüzlerden daha sadedir. Ortadaki sade basık kemeri, yanlardaki, aşağıya uzanan sivri üçgen parçaları bir atlıyarak bezenmiş küçük basık kemerler kuşaktır.

Revakların avluya bakan yüzlerini dört yönden çeviren neshi yazı, Mesudiyedeki gibi bitkisel arabesk bir fon üzerine yazılıdır.

Revaklardan odalara açılan kapılar, üstleri konsollu dört köşe açıklıkları ile birbirinin aynıdır. Atkı taşları üzerinde, yuvarlak tepelikli, pencereler yer alır.

Güneyde yer alan mescitte örtü, diğer odalardaki gibi beşik tonozdur. Her odasında pencere bulunan medresenin mescidi penceresizdir.

Eyvanlı cephenin kuzey doğu köşesindeki oda kubbelidir. Bu da ilerdeki geç devir medreseleri için, bir hazırlık sayılabilir.

Aydınlatıcı olmak amacı ile öncelikle ele aldığımız Diyarbakırdaki iki medreseyi tanıdıktan sonra, yalnız kayıtlarda kalmış erken medreselerden başlayarak Mardin ve civarındaki örneklerle geçelim.

Mardine 1108 den beri sahip bulunan Nacm - Al - Din İlgazi'nin yaptırdığı mimari eserleri Kâtip Ferdi şöyle anlatmaktadır :

NECMEDDİN İLGAZİ'NİN

MEDRESESİ :

(Necmeddin Gazi Mardinde bir bimaristan ile cami ve medrese ve hammam ve saire bina etmiştir. Maristan harap olmuş ise de sair müberratı birçok tamirata uğradığı halde mevcuttur)¹⁸.

Necmeddin İlgazi 516 H. (1121) de öldüğüne göre Kâtip Ferdi'nin kaydettiği ve 16. y. y. da birçok tamir geçirdiği halde, hâlâ ayakta olduğunu öğrendiğimiz medrese, 12. y.y. ın ilk çeyreğinde yapılmış olmalıdır. İlgazi'nin medresesi böylece Artuk Oğulları medreselerinin en erken tarihte yapılandır. Ne yazık ki yapı ile ilgili bilgimiz bundan öteye gidememektedir.

18. Kâtip Ferdi, ay. es., s. 34.

HÜSAMİYE MEDRESESİ

1121 de tahta çıkıp 1150 de ölen, Hüsameddin Timurtaş'dan bahisle Ali Emiri (Müşarünileyh Mardinde Hüsamîye namıyla bir medrese ve karşısında birde cami bina ve bunlara evkafı külliye tahsis eylemiştir. Melik Hüsameddin Timurtaş yadigârı kıymettarı olan medresede definî - hakî - gufrandır) der¹⁹. Böylece, onikinci yüzyılın ilk yarısına giren ikinci medrese de Timurtaş tarafından yaptırılmış olmaktadır. Hakkında daha fazla bilgimiz yoktur.

HATUNİYE MEDRESESİ

Mardindeki medreselerden biri de Sitti Radaviye²⁰ diğer adı ile Hatuniye Medresesidir²¹. Kutbeddin İlgazi zamanında yapıldığı kabul edilen medrese, İlgazi'nin tahta geçiş yılı olan 572 H. (1177) ile ölüm yılı 580 H. (1185) arasında yapılmış olmalıdır.

Gabriel'de yapıdan kısaca bahsetmekte, medresenin geçirdiği çok sayıda değişikliğe temasla, hiç bir karakteri olmayan bir bina topluluğu diyerek, girişin sağındaki salonda ananeyeye göre, medreseyi kuranların mezarları olduğunu ilâve etmektedir²². Medresenin güney duvarında, kabartma olarak yazılmış neshi kitabeden, Sultan el - Melik el - Mansur Nasıreddin zamanında 602 H. (1206) yılında medreseye vakfedilenleri öğrenmekteyiz²³.

19. İbid, s. 35.

20. Kâtip Ferdî, ay. es., 12 de Kutbeddin Gazi bin Necmeddin Alpi'nin ölümünden sonra gömülmesi ile ilgili olarak "..... cesedi pa-ki Babî-Sur kurbunda validesi defnolundu" der. (Sitti Radaviye) medresesine defnolundu" der.

21. Ali Emiri de aynı eserin sonundaki notlarında, "..... Meliki müşarünileyhin (Melik Necmeddin Alpi) haremî olup ve mahdumu El-Melik Kutbeddin İlgazi hazretlerinin valideleri bulunan Sitti Raziye (Radaviye) nin Hatuniye ismile mevsüm ve halen mevcut bir medresesi vardır. Mahdumu İlgazi zamanında inşa ettiği cidarına muharrer olan kitabeden müsteban oluyor" diyerek medresenin diğer adını verir. (s. 37).

22. A. Gabriel, ay. es., s. 26.

23. İbid, 12 No. lu kitabe.

HARZAM MEDRESESİ

Giriş kapısı lentosuna oyulmuş bir kitabeye göre (608 H. - 1211) yıllarında yapılmıştır.

Plân düzgün bir şekil göstermez (plân, Resim : 24). Uzunlamasına dikdörtgen uzantılı revaklı avluya açılan talebe odalarının teşkil ettiği sol kanda karşılık, sağda ağırlık mescid kısmındadır. Medresenin doğu bölümünden pekçoğu, kuzey kısmı (talebe odaları ve minare dahil) ve cephenin sol tarafı yıkılmıştır, bugün ayakta değildirler²⁵.

Portal yapıyı asimetrik bir bölünmeye uğratar. Dışarıya çıkıntılı kapıyı, boyuna dörtgen plânlı giriş dehlizi izler.

Plâna göre, profilsiz görünümü ile, bu medresenin de, diğer erken örnekler gibi, sade ve tezyinatsız bir portale sahip olduğunu söyleyebiliriz. Dehlizden sonra gelen giriş ise, daha profile edilmiştir. Bu özellik de Mesudiye'nin ana girişine nisbetle daha zengin ikinci girişini hatırlatır. Avlunun yalnızca, kuzey ve doğusu arkadlıdır. Dört köşeli ayakların desteklediği arkadlarda oldukça haraptır. Kuzey - batıda olması düşünülen minare ve talebe odaları tamamen yıkıktır. Avluda camiye ulaşan girişten başka eyvan yoktur.

Kapının solunda bir merdiven, sağında da küçük bir oda vardır. Odadan sonra güneydeki büyük hacım, mesciddir. Ortadaki büyük eyvan girişi dışın-

24. Harzam, Koçhisar'ın 8 km. kuzey - doğusunda, Zerkan suyu kenarında küçük birkaç evli bir kasabadır. Medrese nehrin kenarındaki tek eserdir. (A. Gabriel, ay. es., s. 53).

Kâtip Ferdî de Harzam medresesinden şöyle bahsetmektedir : "Sahibidünya veddin elmaruf bisşehid ancılayın Nasreddin Saidin Koçhisar demekle maruf şehird camiikebir ve kurbunda medreseâli ve Harzamedahi bir medreseyi ahar ve andan "..... bünyad ettürüp anun gibi medarisdür ki derzebanüha mevşuf est." (ay. es., s. 12-13).

25. Medrese hakkındaki bilgi için bk. A. Gabriel, ay. es., s. 53-54.

da, yanlardaki ikişer kapı da mescide götürür. Mescidde kible duvarına paralel iki sahnın, büyük dörtköşe ayakların taşıdığı üçlü çapraz tonozlarla örtülmüşlerdir. Eyvan-giriş kısmı ve yan bölümler, iki paralel sahnın önünde bir ön mekân meydana getirirler. Mamber, kesme taştandır. Mescidde, kuzey, güney ve batı yüzde mescidi aydınlatan ikişer pencere vardır. Mihrap önündeki sahnın solundaki kapı ile, doğuya yönelmiş, ince uzun bir salona girilir. Beşik tonozla örtülü ve içinde bir lahdin bulunduğu, duvar üzerinde uzun bir kitabesi olan oda bu olmalıdır. Güney doğuda yıkık olan diğer bir oda, türbe ile mescit duvarının kesiştiği dik köşeyi doldurmaktaydı.

Yapıda, el-Melik el-Mansur Nasreddünya veddin Artuk Aslan zamanında yapıldığını veren (608 H. 1211) tarihli kitabeden başka, (794 H. - 1390) tarihli, Sultan İsa tarafından restore ettirildiğini veren, giriş kapısı üzerinde diğer bir kitabe daha vardır. Gene bu kitabeden, Sultan İsa'nın yıkılan minarenin tekrar yapılması için, emir verdiğini öğreniyoruz. Mezar salonunun tonoz başlangıcından itibaren aşağı yukarı on metre uzunlukta olan yazı ise binanın vakıflarından bahseder²⁶.

ŞEHİDİYE MEDRESESİ

Nasireddin Artuk Aslan tarafından yapıldığını öğrendiğimiz medrese Artuk Aslan'ın hükümdar oluş tarihi ile (597 H. -1201) ölüm yılı olarak

26. Kitabeler için bak. A. Gabriel, ay. es., 20, 21, 22 nolu kitabeler.

27. Kâtip Ferdi Şehidiye medresesi ile ilgili olarak Nasreddin Said'in (Artuk Aslan) Koçhisar ve Harzemdeki medreselerine temarla (bk. 24. dip notu) şöyle devam eder; "..... ve andan mahruşei Mardinde medrese maa camii vasi ki şehidiye demekle mevsuf medrese ve cuma mescidin bünyad ettürüp anın gibi medarisdür ki ve mezbur Nasreddin sene 633 de müteveffa olup, Mardinde bünyad olunan medresede defnolundu." ay. es., s. 13. Ebülfida ise, (Ali Emiri den naklen) Nasireddin Artuk Aslan'ın ölümünü 637 H. olarak düzeltir. Ibid., s. 43.

Ebülfida'nın düzelttiği (637 H. - 1240) arasında yapılmış olmalıdır. Portaldeki kitabe ise, Artuk Aslan oğlu El-Melik El-Sait Nacm-al-Din Gazi nin medreseye vakıflarını gösteren (637 H. - 658 H. 1239 - 1260) yıllarından bir kayıttır²⁸.

Portal kuzey doğudaki yeri ile cepheyi asimetrik bir bölüntüye uğratmıştır. Güney doğu köşeye de türbe yerleştirilmiştir. Nasireddin Artuk Aslan burada gömülü olmalıdır. Cepheyi geçen öne çıkmalı girişin, ayakta kalmış sol yanı motifli ve kademeli şeritlerle süslenmiştir. Eyvan portal tipini veren portal de kemer sivridir. Kapı segment kemerlidir. (Resim : 25) Kapı açıklığına, portal ayakları seviyesinden başlayan bir kaç basamaklı merdivenle inilerek varılır. Portal kavsarasında, iç yüzde, biri ortada (sathî), diğerleri köşelerde olmak üzere yer alan üç, dilimli nişin altında, yukarıda belirttiğimiz vakfiye kitabesi dolanır. Boyuna dikdörtgen giriş dehlizi avluya bağlanır. (Plan Resim : 26). Kuzey yüzdeki oldukça büyük, çeşme ve su yolları olan, eyvanın karşısında, soldan girilen, enine iki sahnı, köşeli destekli, kapısı karşısında yuvarlak mihrap hücreli bulunan mescit kısmı yer alır. (Resim : 27) Üst kata ait sivri kemerli açıklıklar ve duvar bitiminde kısa bir konsol sırası ise iki katlı avlu cephesi hakkında fikir edinmeyi mümkün kılar.

Ali Emiri, «müşrünüyleh bu medreseyi cesimeî seksen hücre olmak üzere bina eylediğinden (semanin) namiy-le yad olunur» der²⁹. Seksen hücreden geriye bir kaç mekan kalmıştır. Mescidin batısında Harzam medresesinde de olduğu gibi bir minare vardır.

XII. y.y.ın başlarından itibaren yapılmaya başlamış Artuklu medrese-

28. A. Gabriel, ay. es., s. 27-28, 13 nolu kitabe.

29. Kâtip Ferdi, ay. es., s. 42.

bi, Artukluların XIV. y.y.a ait Mardin Sultan İsa ve Kasımiye medreselerine³⁵ bir ön yapı olmaktadır. Söz konusu geç medreselerde, bölgenin yerleşik cami tipini özetleyerek veren gelişmiş, kapalı mescidler yanı sıra, birde avluda açık, yazlık namaz kılma yerleri vardır. Ancak, Mesudiye'de mihrabın böylesine abidevi ve dekoratif tutuluşu anlaşılmamaktadır.

Artuki medreseleri ile yakın paralelleri kurduğumuz, Zengi, Eyyubi ve daha sonra Memlûk medreselerinde, ortadaki havuza bağlanan su yolları ile, eyvandaki sebiller, ilk örneklerde hazırlık devresini kuyu ve çeşmelerle gösterirken, daha sonra Mardin Şehidiye ve XIV. y.y. in geç örneklerinde gelişmiş olarak yer ahırlar.

Anadolu Selçuklu yapılarının, cephede, bütün nazarları bir anda üzerinde toplayan, tezyini bordürlerin birbiriyle yarış edencesine bezediği, yan duvarlardan taşan taç kapıları yerine, güney-doğulu erken medreselerde camilerde de olduğu gibi -portaller, cephe duvarları arasında adeta belirsizdirler. Cepheleri asimetric bölme ye uğratan girişler, XIV. y. y. örneklerinde de yerlerini değiştirmemişlerdir.

Dilimli kemerlerin Anadolu'daki erken örnekleri XII. y. y. Artuklu yapılarında verilmiştir. Portallerde, mihraplarda avlu revaklarında, mihrabiyelerde, hatta sağır nişlerde çok tutunmuş, zengin bezemeli kemerler, çok ve üç dilimlilikleri ile Emevi ve Abbasi geleneğini, güney doğu Anadolu'da, daha güney'in bir bütünü olarak yaşatır ve Anadolu'ya aktarır.

Gerek kemerlerde, gerek yazı kuşaklarında ve gerekse daha geç örneklerde diğer tezyini unsurlarda iki renkliliğe verilen önem, Suriye'de moda olmuş bir özellik olup, iç ve doğu Anadolu'da bazı han, medrese ve cami portallerinde de görülür.

İç ve Doğu Anadolu'da, Selçuklu devri eserlerinde bol miktarda kullanılmış, stalâktitli kapitallerin, erken örneklerini veren bir yapı gurubu da, Artuklu bölgesinde toplanmaktadır. Silvan Ulu camii cephe galerisinde görülen sütünce başlıkları, Duncysır Ulu camii ve Mesudiye medresesiyle devam etmektedir. Buna karşılık, incelediğimiz bütün medreselerde taşıyıcı destekler, köşeli ayaklar halinde olup, kemere, gayet basit, yassı, süssüz yastıklarla geçilir. Bu arada, yalnızca iki yapıda (Mesudiye mescid mihrabında ve Zinciriye portalinde) ilgi çekici sütüncelere raslanmaktadır. Bunlar ince, yassı bir abakus'un altına yerleştirilmiş, basık kürecikler olup, gövdeye sıralı bileziklerle geçilir. Erzurum türbelerinin bazılarını plâstikleştiren bu sütünce örneklerini Ermeni mimarisinde bol bulmak mümkündür³⁶.

Daha sonraları, orta ve doğu Anadolu'da pek çok kullanılacak tezyini motiflere, Artukoğulları eserleri başlangıç teşkil ederler. Mesudiye ve Zinciriye medreselerinin, dilimli kemerlerini bir atlayarak bezeyen bitkisel arabesk motiflerin yanı sıra, Dunaysır Ulu camii mihrabını ajur gibi işli geometrik arabeskle çevreleyen bordürler, Anadolu'nun diğer bölgelerine önderlik etmişlerdir.

35. A. Gabriel, ay. es. s. 28, 29.

36. Jurgis Baltusaitis, Gèorgie eten Armenie, Paris, 1929.

leri, yukardaki örneklerle açıkça gör­düğümüz gibi, Anadolu medrese mimarisinin gelişimi içine girmemişlerdir. Anadolu'da çeşitli tipleri deneyerek oturmaya çalışan bir cami mimarisi söz konusuyken, güney - doğu Anadolu bölgesinde, Şam Ümeye camiinin plân ve kuruluşunu tekrar eden camiler gibi, medreseler de Suriye'ye bağlı kalmışlar. Suriye mimarisi gelişimi içinde yerlerini bulmuşlardır³⁰.

Merkeziyetten ve simetriden uzak. fonksiyonları değişen mekânların birarada toplanması ile meydana gelmiş yapılar olmaları, Selçuklu devri Anadolu medreselerinden ayrılan en önemli özellikleridir. Bu ayırıcı taraf, Suriye medreselerinin ise, kaçınılmaz bir hususudur. Anadoluda çok defa, ana eksen üzerinde bulunan eyvan, mihrabiyesi ile mescid vazifesi görürken, Artuk Oğulları medreselerinde mescid, bütün ağırlığı ile yapıya girmiştir. Harzam ve Şehidiye medreselerinde, mescid yanında minarenin de yer alması, medrese içinde mescidin yerinin ne kadar önemli olduğunu göstermesi bakımından ilginçtir. Bu açıdan Anadoludan benzer örnekler bulamazken, Suriye'den Sünnilik cereyanının kuvvetlendiği sıralarda, Nureddin Zengi ve Selâhattin Eyyubi'nin yaptırdığı medreselerden, yaklaştırmalar yapmak kolaydır. İbni Batuta'nın kısaca «Hanefi» medresesi³¹ diye adlandırdığı El-Nuriya el-Kubra medresesi (1172), (Plân A) ve gene Şam'daki Adiliye medresesi (1223), (Plân B), çeşitli vazifelere hizmet eden bölümleri ile aradaki büyük ilişkiyi açığa vuran yapılardır.

Güney - doğu Anadolu'daki medreselerin de tek bir Sünni mezhebe hizmet ettiği düşünülemez. Hernekadar Suriye'de ağırlık «hanefi» mezhebi etrafında toplanıyorsa da³², Herzfeld, El-

Nuriya el-Kubra medresesinin «hem Safiler ve hem de Hanefi'ler içindi»³³ deyerek, her iki mezhep mensuplarına açık olduğunu kaydetmektedir.

Artuk Oğullarının hüküm sürdükleri bölge de, çeşitli din ve mezhep sahibi toplulukların bulunduğu bir bölgeydi. Artuklular, Sünniliğe bağlı oluşları yanı sıra, dinsel taassuptan kaçınmışlar ve böylece din serbestisi yönünden Selçukilerin siyasetini izlemişlerdir³⁴.

Mesudiye medresesinde, eyvanı üç yönden çevreleyen küfi kitabeden, II. Sökmen'in bu medreseyi, dört hak mezhebi müminlerinin yararına devamlı bir vakıf olarak kurdurduğunu öğreniyoruz. Böylece belli bir mezhebe değil, Sünniliğe hizmet etme amacı açıkça ortaya çıkmaktadır.

Artukoğulları medreselerinde, orta ve doğu Anadolu'dakilerin aksine, Suriyeli medreselerde olduğu gibi, eyvan sayısı ve düzeni önemli değildir. Suriyeli medreselerde mescid çok defa ana eyvan karşısında yer alır. Bu özelliği Artuklu medreselerinde de bulmak mümkündür. (Diyarbakır Mesudiye, Mardin Şehidiye gibi). Anadolu medreselerinde eyvan yanındaki kubbeli türbe odaları (Konya sırcalı medrese 1242/43, Konya İnce Minareli Medrese 1258 gibi) Artuklu medreselerinde yerini kaybetmiş olup, Suriyedeki medreselerde olduğu gibi değişik yerlerde ve belli bir türbe mimarisine yönelmişlerdir (Sultan İsa ve Kasımiye gibi 14. yüzyıldan olan geç örneklerde en olgun şekline ulaşmıştır).

Bir mescid bölümü olmasına rağmen, büyük ölçülerde tutulmuş ve zengin dekorasyonu ile, giriş karşısında yer alan mihrabıyla Mesudiye medresesi ayrıca ilgi çekicidir. Bu açıdan Şam Adiliye medresesine benzediği gi-

30. Fügen İter (Tunçdağ), ay. es., s. 138-158. Doğan Kuban aynı eser., s. 59-62.

31. E. Herzfeld, ay. es., s. 41, fig. 28.

32. bk. dip not 7.

33. E. Herzfeld, ay. es., s. 41.

34. F. Köprülü, ay. es. s. 623.

Medreselerde revakların avluya bakan yüzlerine ve portallere oyulmuş, erken örneklerdeki basit, şematik rozetler, Suriye'de çok sevilen bir motiftir³⁷. Bu basit ve şematik rozetler de, Orta Anadolu'nun plâstik rozet ve ka-

37. Suriye mimarisinden rozet örnekleri için bk. E. Herzfeld, *ay. es.*, Vol. XI-XII (Fig. 55 (Damascus, Salihya, Muristan al-Kaimari), fig. 56 (Damascus, Turbat Al-Izziya).

baralarını hazırlayan erken tipler olarak kabul edilebilir³⁸.

38. "Erken devir Anadolu Türk Mimarisinde, 12. ve 13. y.y. Artukoğulları medreselerinin yeri" adlı bu makale, birkaç ilâve dışında, doktora (çalışmamdan) alınarak hazırlanmıştır.

Fügen İter (Tunçdağ), Artuk Oğulları Sanat Eserleri "basılmamış doktora tezi", Ankara 1963.

Mesudiye ve Zinciriye Medreselerinin rölevelerini (plân, kesit ve ayrıntılar) veren levhalar, derginin bu sayısındaki Mahmut Akok'un makalesinde de yer aldığı için, tekrar etmemek amacıyla burada verilmemiştir.

F. İ L T E R

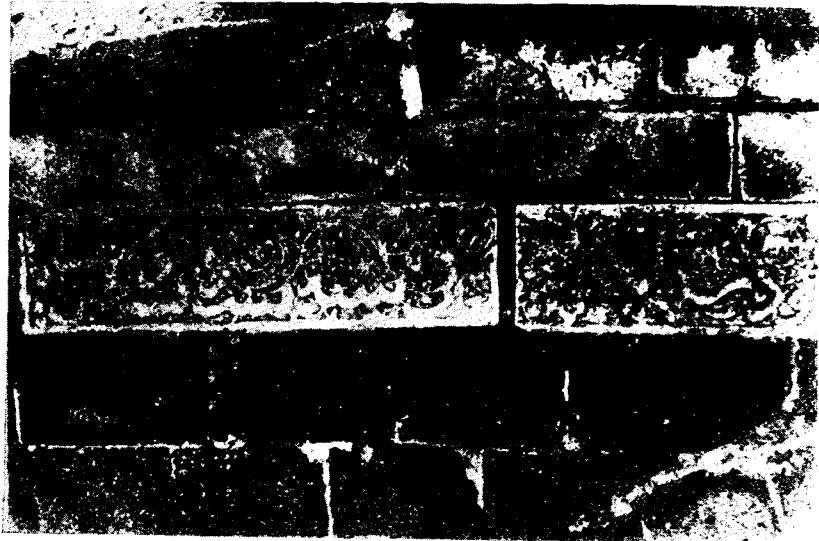
Res. 1 — Mesudiye Medresesi Portali

Res. 2 — Mesudiye Medresesi Portal kitâbesi.

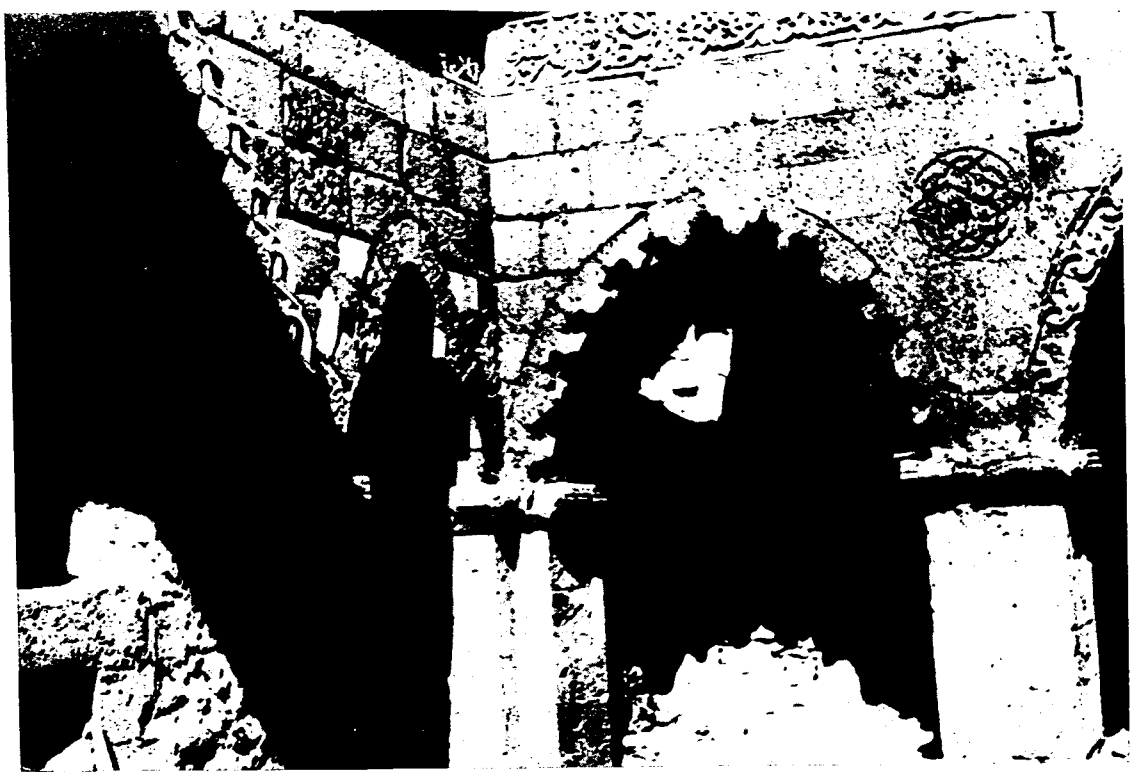
Res. 3 — Mesudiye Medresesi Portal kitâbesi

Res. 4 — Mesudiye Medresesi portal kitabesi.

Res. 5 — Mesudiye Medresesi ikinci giriş.

Res. 7 — Mesudiye Medresesi, avludan batı cephe.

Res. 8 — Mesudiye Medresesi, üst kat arkadlarından görünüşü.

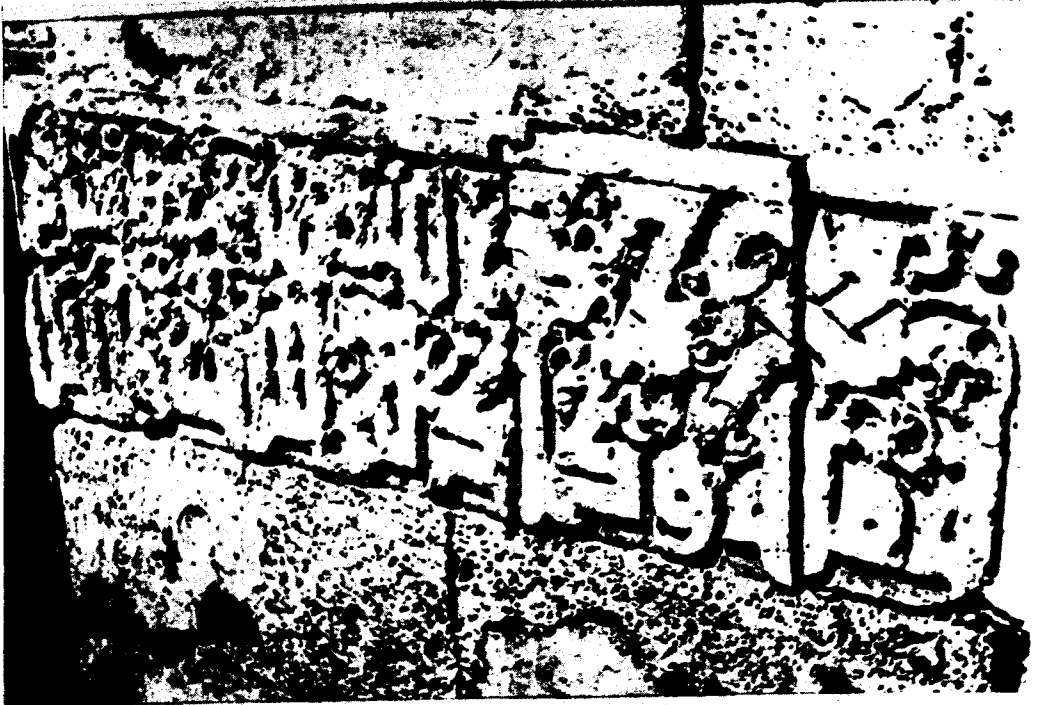
Res. 9 — Eyvan içindeki kûfi yazı kuşağı

Res. 10 — Eyvan içindeki kûfi yazı kuşağı

Res. 11 — Eyvan içindeki kûfi yazı kuşağının devamı.

Res. 121 — Eyvan içindeki kûfi yazı kuşağının devamı.

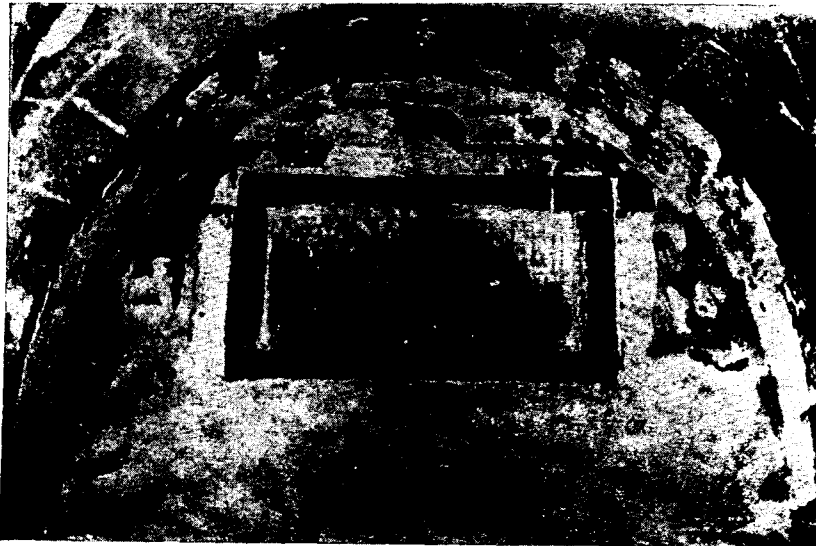
Res. 13 — Eyvan içindeki neshî yazı şeridinden.

Res. 14 — Mihrab duvarı önündeki haç tonozlar

Res. 15 — Avludaki mihrap.

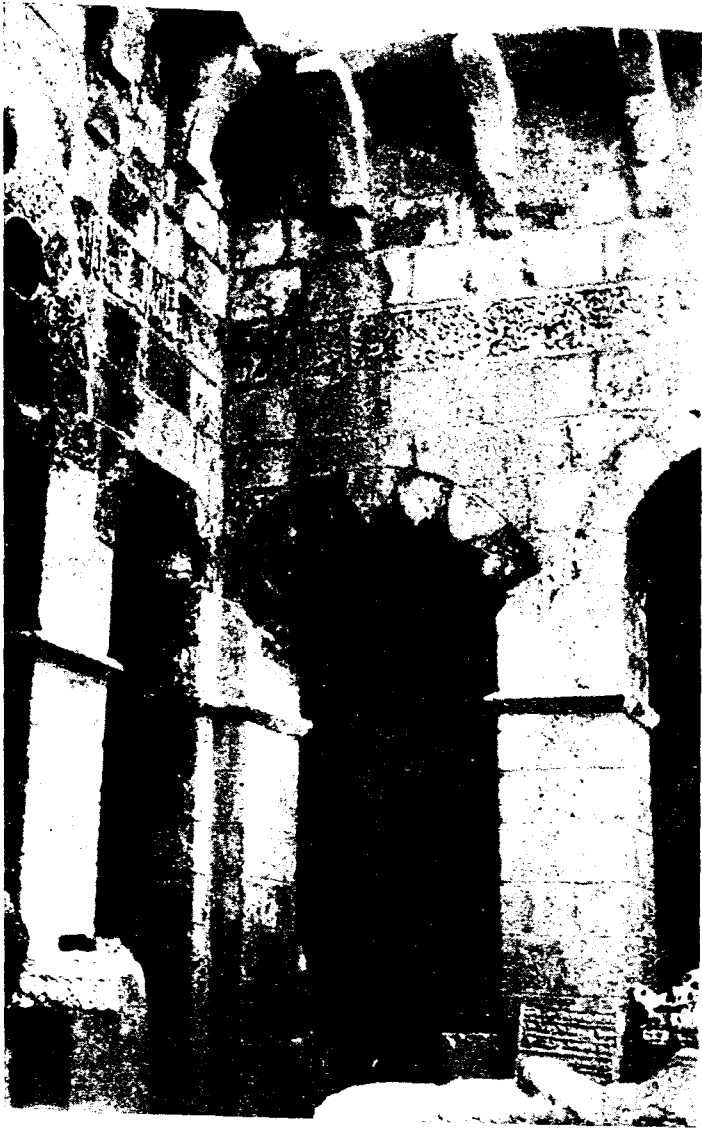
Res. 16 — Mihrap sağında pencere üstündeki kitâbe.

Res. 17 -- Mescidde kuzey - batı köşe.

Res. 18 -- Mescid mihrabi.

Res. 21 — Avludaki arkadlardan bir görünüş.

Res. 22 — Doğu cephede eyvan kemi ve küçük yan kemerler.

Fig. 27. — Zvezdov. Medrasnitsa. Oshibnaya gostin.

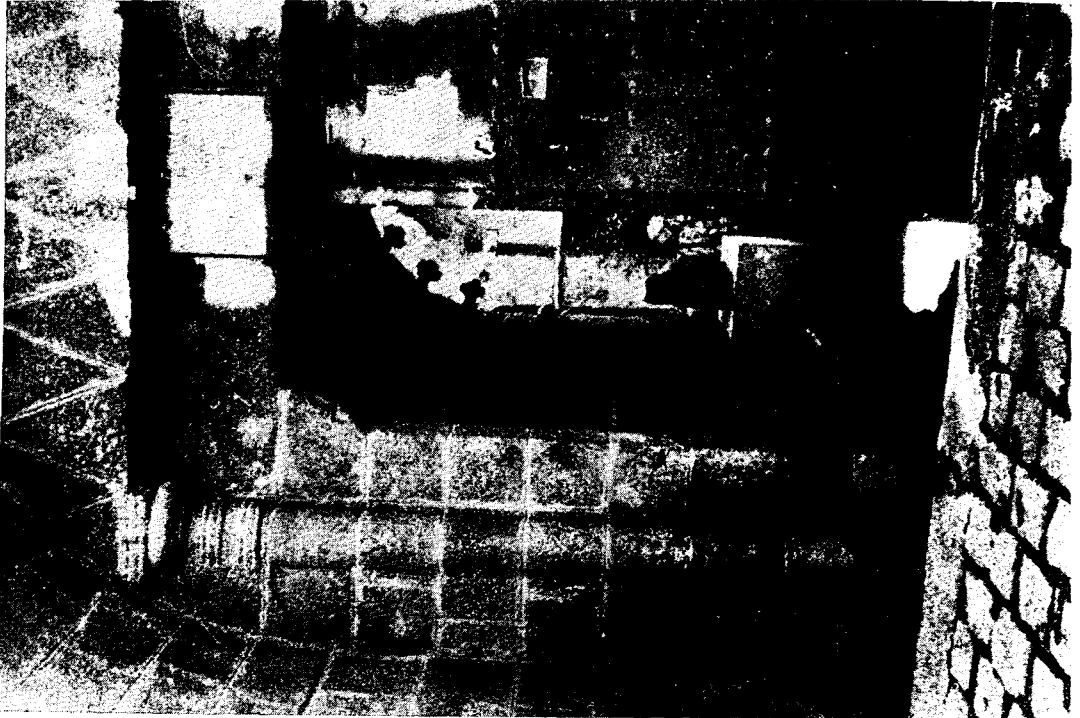
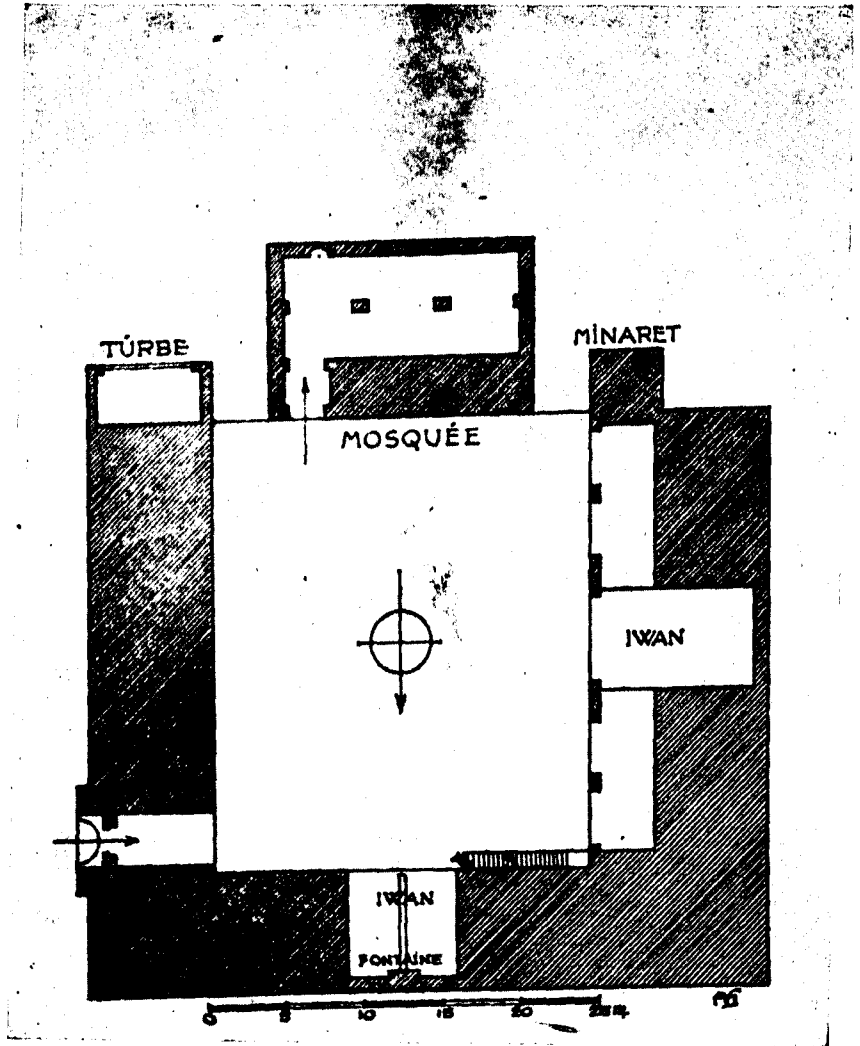

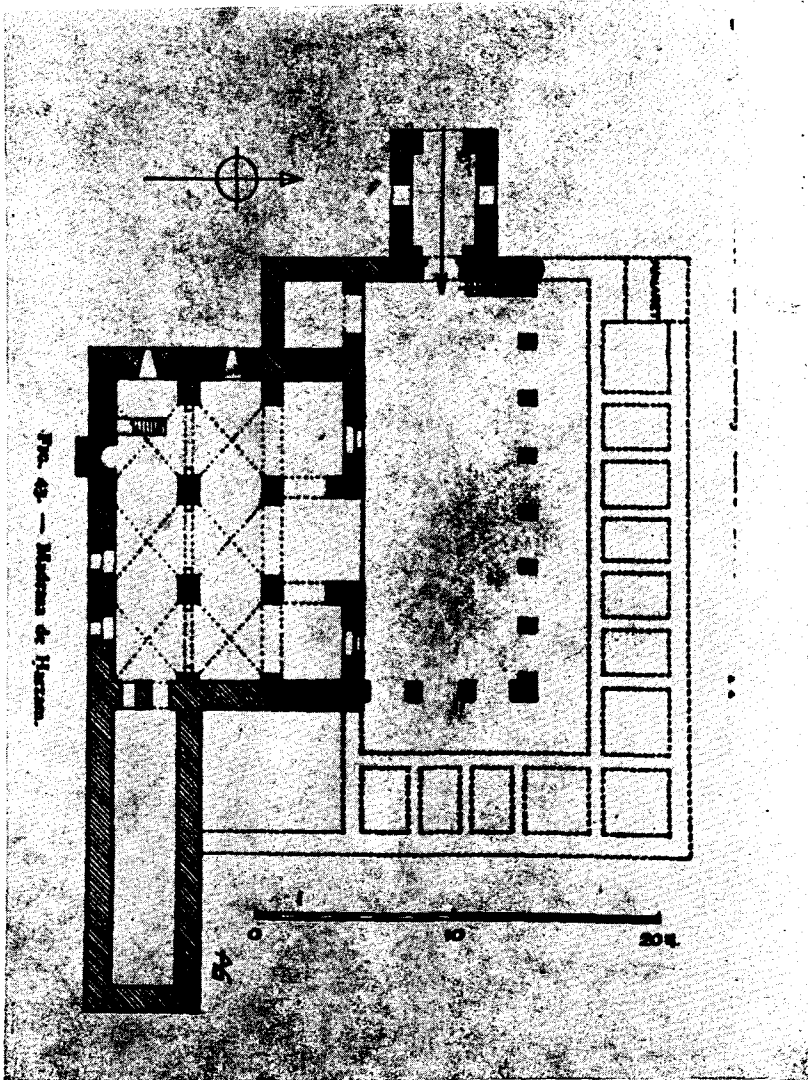
Fig. 28. — Zvezdov. Medrasnitsa. Oshibnaya gostin.

Res. 26 — Şehidiye Medresesi plâni «Gabriel'den»

Res. 23 — Doğu cephede eyvan kemeri ve küçük yan kemerler.

Res. 24 — Harrum Medresesi plâni «Gobriel'den»

Res. 25 - - Mardin Şehidiye Medresesi portali «Gabriel'den»

Res. 27 — Şehidiye Medresesi. Avludan bir görünüş «Gabriel'den»

KARAMANLI MEDRESELERİ

Aptullah KURAN

GİRİŞ :

Anadolu'da Türkmen Beylerinin en önemlilerinden biri olan Karamanoğulları, 1243 Köseadağı yenilgisinden sonra siyasî kudretini kaybeden Anadolu Selçuklularının halefi olarak ortaya çıkmışlar, 1308 yılına kadar Selçuklulara, 1355 yılına kadar İlhanlılara tâbi olarak, bu tarihten itibaren Osmanlılar tarafından ilhak edildikleri 1482 yılına kadar Orta Anadolu'da müstakil bir beylik olarak hüküm sürmüşlerdir. 1399 yılından 1402 yılına kadar kısa bir süre Osmanlı Devletine katılan Karamanlı Beyliği Ankara Muharebesinden sonra Timur tarafından ihya edilmiş ve Osmanlıların fetret devrinde Bursa'yı kuşatacak ve kısmen yıkacak derecede güçlenmiştir. Ancak Bursa'yı ele geçiremedikleri gibi, Osmanlılarla yaptıkları mücadelede başarı sağlayamadılar. Altın çağında bugünkü Konya, Kayseri, Ankara, Kırşehir, Nevşehir, Niğde, İçel illeriyle Antalya'nın doğu kısmına hâkim olan Karamanlı Beyliği XV. Yüzyılın ortalarından itibaren Osmanlılar tarafından istilâ edilmeye başlandı. Fatih Sultan Mehmed'in 1451 yılında çıktığı Karaman Sefer-i Hümayûn'u Akşehir, Beyşehir ve Seydişehirin Karamanlılar tarafından Osmanlılara bırakılmasıyla sonuçlandı. 1466 yılında harekete geçen ikinci Karaman Sefer-i Hümayûn'u ise Karaman Beyliğine bir daha kalkınmayacağı darbeyi vurdu. Bu seferde, Fatih Sultan Mehmed Konya'yı, Vezir-i Âzam Mahmud Paşa Karaman'ı (Lârende) aldılar ve Fatih Sultan Meh-

med Karaman Devletinin, merkezi Konya olan bir beylerbeylik şeklinde Osmanlı İmparatorluğuna bağlandığını ve büyük oğlu Şehzade Mustafa'nın Konya Beylerbeyi tayin edildiğini ilân etti. Karamanlı hükümdarı Pir Ahmed Bey yenilgiyi kabul etmemişti. İçel bölgesine çekildi ve yeni başkenti Silifke olmak üzere Karaman Beyliği bu havalide bir süre daha devam etti. 1482 yılında Osmanlılar Karaman Beyliğinin bu son topraklarını da ele geçirerek bölgeyi İçel Sancakbeyliği olarak İmparatorluğa kattılar. Devrin Karamanlı emiri Kasım Bey ve onun bir yıl sonra ölmesi üzerine yine Karamanlı ailesinden Kasım Beyin damadı Turgutoğlu Mahmud Bey sancakbeyi tayin edildi. 1485 yılında başlayan Osmanlı - Memluk Harbinde Turgutoğlu Mahmud Bey'in Osmanlılar aleyhine faaliyette bulunması üzerine Osmanlılar kendisini azlettiler ve Mahmud Bey 1487 yılında Haleb'e kaçarak Memluklara sığındı. Böylece, 1482 de toprakları Osmanlılar tarafından işgal edilerek fiilen ortadan kalkan Karamanlı Devleti, beş yıl sonra Karamanlı ailesinden gelen son beyin de azledilmesiyle tarihe karışmış oluyordu.

Karamanlı Beyliğinin ilk başkenti Konya Ereğlisi'dir. Devletin kurucusu Oğuzların Kaçar boyu beylerinden olan Ahmed Saadeddin Bey'in oğlu Nüre - Sûfi Bey (1250 - 1256) beyliği bu şehirden idare etmiştir. Nüre - Sûfi Bey'in oğlu Kerimeddin Karaman Bey (1256 - 1261) başkenti Ermenek'e götürdü. Daha sonra, Karaman (Lâren-

de) başkent seçilmiş ve Karamanlı emirlerinin zaman zaman Konya ve beş yıl (1351-1356) Mut'ta oturmalarına rağmen başkent 1466 yılında mecburen Silifke'ye taşınuncaya kadar Karaman şehri beyliğin merkezi olmuştur.

Karamanlılar altın çağları olan XIV. yüzyılın ikinci yarısıyla XV. yüzyılın ilk yarısında hâkim oldukları topraklarda önemli yapılar inşa etmişlerdir. Siyasî bakımdan kendilerini Anadolu Selçuklularının varisi olarak gören bu beyliğin mimarisi stil bakımından Selçuklu geleneğini sürdürmüştür. Karamanlı mimarisi kitle ve plân kuruluşu itibarıyla Selçuklu mimarisine çok benzer. Makalemizin konusunu teşkil eden ve bugün tamamen veya kısmen ayakta duran sekiz Karamanlı medrese yapısında bu benzerliği açıkça görürüz. Bu medreselerden bir kısmı açık avlulu, bir kısmı ise orta avlusu kubbeye örtülü olan kapalı avlulu tipte yapılmıştır ki her iki tipi de Anadolu Selçuklu medreselerinde buluruz. Karamanlı medreselerinin ekserisi tek katlı fakat biri iki katlıdır. İki katlı medrese yapısını da daha önce Artuklu, Selçuklu ve İlhanlı medreselerinde görmekteyiz. Öte yandan, Karamanlı medreselerinde portal ile ana eyvan nispetlerinin değişikliğine ve bu bina elemanlarının daha önce raslamadığımız bir şekilde yükseldiğine şahit oluyoruz. Süsleyici taş işçiliğinin de Karamanlı medreselerinde Selçuklu medreselerine kıyasla daha zenginleştiği ve bu mimarinin bazı yenilikler getirdiği bir gerçektir.

Karamanlı medreselerinin analizine geçmeden önce şimdi söz konusu sekiz medreseyi inşa tarihi sırasına göre inceleyelim:

TOL MEDRESE, ERMENEK :

Konya ilinin Ermenek ilçesinde bulunan Tol Medrese, Karamanlı çağı-

nın en güzel eserlerinden biridir. Son yıllara kadar pek harap durumda ve güney tarafındaki revakı yıkık olan medrese Vakıflar Genel Müdürlüğünce onarılarak kurtarılmıştır.

Dış ölçüleri 27.75 m. × 27.30 m. olan açık avlulu, üç eyvanlı (Şekil: 1) Tol Medrese'ye doğu cephesinin ortasındaki portalden girilir (Resim: 1). Üstü bir oturtma çatıyla örtülmüş portal binanın önünde bir kule gibi yükselir ve bu yükseklik avlunun içinde de belirli bir şekilde görülür (Resim: 2). Avlunun üç tarafı, gözleri hafif sivri kemerli bir revakla çevrilmiştir. Doğuda, orta yerde sivri beşik-tonozlu giriş eyvanı, onun sağında ve solunda birer hücre, daha yanlarda ise, güneydeki bir bölmeyle ikiye ayrılmış olan birer oda bulunur. Giriş eyvanının güneyindeki hücre içinde çatıya çıkan bir merdiven, bölmeli odanın içinde bir ocak yeri vardır.

Revak kolonları kare daireler üzerine konulmuştur. Başlıkları Karamanlı çağına ait olduğundan volonların bu medrese için yapıldıkları anlaşılır. Ortasında kare biçiminde bir havuz bulunan 8.40 m. × 8.35 m. ölçülerindeki avlunun güney kanadına dört hücre, kuzey kanadına iki hücre ile bir eyvan yerleştirilmiştir (Resim: 3). Yan eyvan merkezde olmayıp, bir kenarda tetip lenmiş, eyvanın önünde bir kolon atlanarak bu tarafta revak üç açıklıklı olarak yapılmıştır. Yan eyvan 5.25 m. derinliğinde, 4.00 m. eninde ve avlu seviyesinden 60 cm. yüksektedir.

Medresenin sivri beşik-tonozlu ve yüksek esas eyvanın avlunun batı cephesini kaplar (Resim: 4). Derinliği 8.35 m., genişliği 7.70 m. olup, avlu zemininden bir basamak (30 cm.) yüksek yapılmıştır. Arka cephesinde üstteki yüksek ve sivri kemerli olan altı üstlü

1. Oturtma çatı 50 yıl kadar önce Naci Paşa tarafından yaptırıldığı rivayet edilen onarımda konulmuş olsa gerektir.

iki pencere, alt pencerenin yanlarında iki niş görülür. Ana eyvan aslında çiniyle kaplıymış². Bu çinilerden bugün herhangi bir iz kalmamıştır.

Medresenin batı köşelerini işgal eden kubbeli salonlardan kuzeydekine yan eyvanın içindeki işlemeli kapıdan girilir. 7.10 m. × 6.75 m. ölçülerindeki salonun moloz taştan yapılmış kubbesi köşelerde üç bölümlü yelpaze bingilere oturur (Resim: 5). Salonun ikisi dışarıya, biri esas eyvanın içine bakan söveli üç penceresi vardır. Alt tarafına ters «V» şeklinde çentikler açılmış bir silme salonu çepeçevre dolanarak mekâna bir süs elemanı daha katar.

Güneydeki salon kuzeydekinin eşidir. Yalnız, kapısı revakın ucunda olup, esas eyvan içine bakan penceresi de yoktur. Tol Medrese'nin kubbeli salonlarının türbe oldukları 1964-1965 yıllarında burada yapılan sondajlar sonucunda ortaya çıkmış bulunmaktadır³. Türbelerin altında mezar mahzeni yoktur. Ölüler odaların kayalık zemininde açılan çukurlara defnedilmiş, üzerlerine sandukalar konulmuştur. Sandukalar maalesef zamanımıza intikal etmemiştir. Yapılan kazıda kuzeydeki türbe üzerinde bir sıra kabartma yıldız motifi bulunan alçı şeritleri, güneydeki türbede çini kakmalı alçı sanduka kalıntılarına rastgelinmiştir.

Aslında çok süslü ve renkli olduğu anlaşılan türbe ve ana eyvan dışında Tol Medrese'nin diğer bir süslü elemanı enfes portalidir. Selçuklu portallerinden oldukça farklı bir görünüş arzeden portalin nişi dar ve çok yüksektir. İç köşelerdeki gömme kolonlar başlıkları üzerinde de halat örgüsü biçiminde devam eder ve stalâktit dolgulu niş

kemerini bunun üzerine oturur. İçi oymalı basık kemerle yüksekte kalan stalâktit dolgu arasına da üzerinde kitabe levhası konulmuş olan söveli bir pencere bulunur. Mihrabiyelerin üstü de stalâktitli yapılmıştır. Dolguyu çeviren kemer üzerinde ahşap karakterinde bir oyma deseninin taşla işlenmiş şekli görülür. Kemerin tepesine yan yana konulan dört ajurlu kabara özellikle dikkati çeker.

Tol Medrese'nin iki satırlık arapça kitabesinde⁴ binanın Karamanlı hükümdarı Bedreddin Mahmud Bey'in (1300-1308) oğlu Emir Musa Bey tarafından 740 H. (1339) yılında inşa ettirilmiştir. Emir Musa Bey 758 H. (1356) da Mut'ta ölmüş, cenazesi Ermenek'e getirilerek Tol Medrese'nin türbesine gömülmüştür. Türbelerde bulunan diğer mezarlar ailesinden bazı kimselere aittir.

Tol Medrese'de bir ikinci kitabe daha vardır. Yan eyvan kemerini üzerinde bulunan bu kitabede binanın 1120 H. (1708)⁵ yılında Şahin tarafından onarıldığı kaydedilmiştir.

EMİR MUSA BEY MEDRESESİ, KARAMAN :

Karaman'da, Çeltik Mahallesinde bulunan Karamanoğlu Emir Musa Bey Medresesinden bugün sadece kubbeli arka odalarından, içindeki lâhitlerden türbe olduğu anlaşılan güneydekinin bir kısım duvarlarıyla bir trompu kalmıştır (Resim: 6). 1927 yılında yıktırılarak taşlarıyla ilkökul binası yaptırılan bu medreseyi Sarre tamam olarak görmüş, plânını çıkartarak neşretmiş

2. Ernst Diez - Oktay Aslanapa - Mahmut Mesut Koman. *Karaman Devri Sanatı*, İstanbul 1950, s. 24.

3. Yılmaz Önge, «Karamanoğlu Devri Çini ve Alçı Tezyinatına Ait Yeni Buluntular» «Türk Dili Gazetesi», (özel sayı) Karaman, 4 Haziran 1966.

4. Kitabenin Arapça ve Türkçeye çevrilmiş metni için bk. İbrahim Hakkı Konyalı, *Abideleri ve Kitâbeleri ile Karaman Tarihi*, İstanbul, 1967, s. 716.

5. Kitabenin Arapça metni için bk. İ. H. Konyalı, aynı eser, s. 717. Kitapta kitabenin tarihi yanlışlıkla "1120 H./1611 M." şeklinde yazılmıştır.

tir⁶ (Şekil: 2). Sarre'nin yanlışlıkla Hatuniye Medresesi'nin plân şeması olarak verdiği resme göre medrese, avlusu kubbeye örtülü kapalı tip medreselerden biridir. Mihraplı ana eyvanının sağında ve solunda kubbeli odalar, avlusunun yanlarında revaklı dörder hücre, ön köşelerde iki dikdörtgen biçiminde oda ve giriş eyvanının güneyinde bir oda, kuzeyinde minare vardı. Portal, sade bir bordürle çevrili, nişi iri stalâktitlerle örtülü ve basık kemerliydi⁷. Kapı kemerinin üstünde de kitabe levhası vardı.

Çok yüksek olan şerefe altı stalâktitli minare külâhına kadar kesme taştan yapılmış, gövdesi iki renkli taşla damalı olarak örülmüştü⁸. Küpünden itibaren yedi kuşak çiniyle süslüydü⁹. Türbede Karamanoğullarından Emir Fahreddin Ahmed (Öl. 750 H. / 1349), Emir Şemseddin (Öl. 753 H. / 1352) ve Emir Bedreddin Bey'in kızı Dürhand Hatun'un (Öl. 810 H. / 1407) mezarları vardır¹⁰.

Medresenin kitabesinde tarih yoktur. Bu yüzden ne zaman yaptırıldığını kesinlikle söyleyemeyeceğiz. Emir Musa Bey'in 1356 yılında Mut'ta ölüp, cenazesinin Ermenek'e getirilerek Tol Medrese içindeki türbeye gömüldüğünü biliyoruz. Öldüğünde kaç yaşında olduğu belli değildir; fakat Karaman'daki medreseyi 1340-1356 yılları arasında yaptırttığını düşünmek pek hatalı olmayacaktır sanırız.

TAŞKIN PAŞA MEDRESESİ, ÜRGÜP :

Ürgüp ilçesinde 20 km. güneyindeki Damsa köyünün kenarında bulunan

6. F. Sarre, *Konia, Seldschukische Bau-denkmäler*, Berlin, 1908, s. 20. Abb. 30. Bu plân resmini Diez - Aslanapa - Koman negretmiştir. Aynı eser, s. 21, şekil 72.

7. Bk. *Karaman Devri Devri Sanatı*, s. 52, şekil 74.

8. Bk. aynı eser, s. 53, şekil 75.

9. Konyalı, aynı eser, s. 458.

10. Mezar taşı kitâbeleri için bk. aynı eser, s. 459-460.

Taşkın Paşa Medresesi üst yapısı tamamen çökmüş ve beden duvarları yer yer temel seviyesine kadar yıkılmış durumdadır. Mevcut bazı bina elemanlarından aslında oldukça süslü bir yapı olduğu anlaşılan ve plân şeması itibarıyla de bazı özelliklere sahip olan bu XIV. yüzyıl medresesinin onarılarak kurtarılması sanat ve mimari tarihimiz bakımından zorunludur.

Köşe taşları ve pencere söveleri dışında beden duvarları ahşap hatıllı moloz taştan inşa edilmiş olan Taşkın Paşa Medresesi 23.85 m. × 22.60 m. ölçülerinde kareye yakın bir binadır. Yalnız ana eyvan güney cephesinin merkezinde 3.95 m. lik bir çıkıntı yapar (Şekil: 3). Medreseye batı cephesinin orta yerinde bulunan yüksek portalden girilir (Resim: 7). Kapının girişinde derinliği 5.15 m., genişliği 3.80 m. olan ve duvarları kâmil kesme taştan yapılmış giriş holü vardır. Holün doğusunda iç avluya, güneyinde mescide açılan birer söveli kapı görülür. Kuzey tarafındaki duvar ise yıkılmıştır. Ancak kalan izlerden bu kattan ön cephe duvarına bitişik, çatıya çıkan bir merdiven ve onun doğusunda yine giriş holüyle bağlantılı bir oda olduğu anlaşılmaktadır.

Medresenin avlusu 8.55 m. × 8.25 m. ölçülerinde kareye çok yakın bir hacimdir. Bu bakımdan açık bir avlu olmayıp, üzeri kubbeye örtülü bir avlu olması kuvvetle muhtemeldir. Duvarlarının üst kısmı yok olduğundan bu konuda kesinlikle birşey söylemek mümkün değilse de, avluda yapılacak bir kazıda kubbeye ait yapı elemanlarının bulunabileceği gözönünde tutulmalı ve bunlar araştırılmalıdır. 6.30 m. × 6.15 m. ölçülerindeki ana eyvan avlunun güneyinde bulunur (Resim: 8). İki geride, ikisi de yanlarda olmak üzere kesme taş söveli dört büyük penceresi vardır ve bina kitlesinden dışarı taşırılmak suretiyle belirtilmiştir. Eyvanın karşı tarafında (kuzeyde) mev-

cut izlerden ortada küçük bir eyvan, onun yanlarında da iki küçük hacim olduğu anlaşılıyor. Küçük hacimlerden batıda bulunan medresenin kuzeyindeki odaya geçit veren bir hücredir. İki mazgal pencerele odanın gerisine onun içinden geçilen penceresiz bir hücre konulmuştur. Küçük eyvanın doğusundaki hücreden medresenin kuzey - doğu köşesinde bulunan büyük odaya, bu odanın güneyindeki iki odaya da avlunun doğu duvarındaki kemerli kapılardan geçilir. Doğu kanadındaki odalardan ikisinin yüksek mazgal pencerele olduğu görülür. Güney - doğu köşesindekinin ise kesme taş söveli büyük bir penceresi vardır (Resim 9).

Avlunun batı yanına da iki tane kemerli kapı konulmuştur. Bunlardan kuzeydeki avluya giriş holüne bağlayan kapıdır. Diğer mescide açılır. Böylece mescide hem avludan, hem de giriş holünden girilmek imkânı sağlanmıştır. Mescidin ölçüleri 6.45 m. × 5.00 m. dir ve kubbeli olmayıp¹¹, diğer odalar gibi tonozlu olması gereklidir. Mescidin dikkat çeken elemanı bütünüyle yerinde kalmış mihrabıdır (Resim: 10). Stalâktitli mihrap nişinin içinde yine tepesi stalâktitli bir ikinci niş yapılmış, kemerin tepesine kaytan bağından bir silme içine alınmış iki ajurlu kabara ile bir rozet konulmuştur. Nişi çevreleyen palmet ve rumî süslü iki sıra bordürün alt kısımları işlenmemiş, yarım bırakılmıştır.

Bir ikinci süs elemanı da orijinal şeklini az çok muhafaza eden portaldır (Resim: 11). Basık kemerli dar kapı 25 cm. derinliğinde bir niş içerisindedir. Niş kemeri iki kademeli yapılarak arka arkaya iki sütunceye oturtulmuş ve dış kemer zambak motifleriyle, içteki birbirine geçme yarım dairelerle süslenmiştir. İki sıra bordür rumî ve palmetli, bunun dışındaki bordür ile

köşe kolonları geometrik şekilli yapılmıştır. Niş kemerinin tepesindeki dikdörtgen biçiminde boşluğun kitabe yeri olduğu söylenir¹². Kanaatimizce böyle değil, penceredir. Giriş holünün kesme taş duvarlarının üç yanda aynı hizada bitmesi ve giriş kapısı üzerinde pencerenin epeyce altında kalan tonoz izi, giriş holünün diğer hacimlere nispetle alçak yapılarak üstüne bir oda konulduğunu ve bu odaya çatıya çıkan merdiven yoluyla erişildiğini ispatlıyor. Portalin yüksek inşa edildiği hallerde arkasına bir oda yapılması daha Selçuklu çağında görülür. Meselâ Câcâbey Medresesinde olduğu gibi. Portal nişi üzerinde pencereye Tol Medresede de rastlanır. Taşkın Paşa Medresesinde de portalin yüksekliğinden faydalanılarak arkasına bir oda inşa edilmiştir.

Portalleri arasındaki bu eş eleman, kitabesi bulunmayan Taşkın Paşa Medresesinin XIV. yüzyıla ait bir Karamanlı yapısı olduğunu ve Tol Medreseden pek uzak olmayan bir tarihte yapılmış olabileceğini gösterir. Yine Taşkın Paşa tarafından Damsa'da inşa ettirilen caminin avlusunda bulunan iki türbedeki lâhitler üzerinde görülen 1342, 1351 ve 1355 tarihleri¹³ Damsa'nın altın çağı hususunda bir fikir vermektedir. Yukarıda zikrettiğimiz tarihlere dayanarak Taşkın Paşa Medresesinin XIV. yüzyılın ilk yarısına ait bir Karamanlı yapısı olduğunu söylemek hatalı olmayacaktır sanırız.

TAŞ MEDRESE, BEYŞEHİR :

Beyşehir'de Eşrefoğlu Camii'nin batısında bulunan Taş Medrese'den maalesef bugün sadece portaliyle bir kubbeli oda kalmıştır (Şekil: 4). Gayet güzel ve Karamanlı mimari stilinde yapılmış olan portalin (Resim: 12) genişliği 5.15 metredir; fakat niş kemeri

11. Diez - Aslanapa - Koman, aynı eser, s. 188.

12. Aynı eser, s. 188.

13. Aynı eser, s. 188.

seviyesinin üstü yıkılmış olduğundan¹⁴ yüksekliğini kesinlikle söylemek mümkün değildir. Portali palmet ve örgü motifli üç bordür çevreler. Dış ve iç köşelerde gömme kolonlar görülür. Oldukça geniş (2.50 m.) niş kemerinin içi on sıra stalâktitle örtülmüştür (Resim: 13). Stalâktitlerin altında iki satırlık kitabe, daha aşağıda yüzü zambak motifiyle süslenmiş sivri kemerli kapı vardır. Kapı kemerinin yanlarına iki, tepesine bir rozet konulmuştur. Ortadaki diğerlerinden daha küçüktür. Nişin sağına ve soluna ise içleri oluklu, tepeleri stalâktitli mihrabiyeler yerleştirilmiştir.

Medresenin ayakta kalan diğer elemanı, portalin güney-batısına düşen odadır. Avlu toprakla dolduğundan kemerli kapısı çok alçakta kalmış olan oda (Resim: 14) dikdörtgen biçiminde olup, iç ölçüleri 5.75 m. × 4.40 m. dir. Fakat uzun kenarları yanlarda içeriye doğru eğriltilerek kareye yakın bir üst yapı tabanı meydana getirilmiş ve tuğla kubbe bu taban üzerine dört tromp vasıtasıyla oturtulmuştur. Odanın güneyinde yüksekçe bir seki, onun üzerinde de bir lâhit bulunur.

Kubbeli odanın kuzeyinde, portalin tam karşısına düştüğü için ana eyvan olduğu anlaşılan hacim yer alır. Duvar kalıntılarından genişliğinin 5.25 m., derinliğinin 6.70 m. olduğunu tesbit ettiğimiz bu hacim kubbeli odaya bitişik duvarının ortasında bir kemer üzengisi, arka köşede ise bir tromp başlangıcı görülür. Bu üst yapı elemanları eyvanın ön kısmının sivri beşik tonozlu, arka kısmının ise köşelerde tromplara oturan yarım kubbe şeklinde olabileceğine işaret etmektedir.

14. Karaman Devri Sanatı kitabında portalin tamamını gösteren eski bir fotoğraf verilmiştir (bk. s. 192, şekil 251). Bu resimlerde köşedeki gömme kolonların tepelerinde ajurlu küreler, portal kemerinin yanlarında kabalar ve çatının alaturka kiremitle örtülü olduğu görülmüştür.

Taş Medrese 1930 yıllarına kadar harap fakat duvarları mevcutmuş. O yıllarda taşları inşaatta kullanılmak üzere sökülmüş¹⁵, arsası üzerine de bazı evler yapılmıştır. Bu evler kaldırılıp dolgu toprak temizlenirse binanın temelleri bütünü ile meydana çıkabilir ve medresenin plân şeması elde edilir. Hatırlayanların ifadesine göre, medresenin avlusu açılmış ve iki yanında kemerleri mermer kolonlara binen revaklar, eyvanın sağında ve solunda da kubbeli odalar varmış. Bu odalardan bugün mevcut olan türbede Süt Dede adıyla tanınan evliyanın yattığını söylediler.

Portalin üstündeki 770 H. (1368) tarihli kitabeden öğrendiğimize göre medresenin bânisi İsmail Ağa'dır. Bu zat Anadolu'daki İlhanlı Beylerinden biri olup, kardeşi Kutlu Şah'la birlikte kendisine verilen Beyşehir-İlgin bölgesine yerleşmiş olan Halil Ağa'nın oğludur¹⁶. Büyük bir ihtimalle türbede yatan şahıs da İsmail Ağa'dır.

OBA KÖYÜ MEDRESESİ, ALANYA :

Alanya'nın 15 kilometre kadar kuzey-doğusunda, sırtını Toros Dağlarının eteğine dayamış olan Yukarı Oba Köyünde XIV. yüzyılın ikinci yarısına ait bir medrese vardır. Köyün Belen Mahallesinde bulunan medrese bakımsızlıktan harap olmuş, avlusunda otlar, ağaçlar bitmiş, fakat buna rağmen orijinal durumunu kaybetmemiştir. 1964 yılı Mayıs ayında görüp incelediğimiz çift eyvanlı, açık avlulu medresenin en ilginç yanı ana eyvanının yalnız bir yanında kışlık dersane yapıлып, öbür yanının boş bırakılmış olmasıdır (Şekli: 5).

Dış ölçüleri 22.70 m. × 19.50 m olup, moloz taştan inşa edilmiş Oba

15. Aynı eser, s. 193.

16. Aynı eser, s. 191-192.

Köyü Medresesinin portali binanın kuzey cephesinde bulunur (Resim: 15). Portal gayet sadedir. İç köşeleri yuvarlatılmış kesme taştan bir söveyle belirtilmiş, bunun üzerine tuğladan bir sivri kemer oturtulmuş ve derinliği 50 cm. olan niş içerisinde, kitabe yerinde ters çevrilmiş bir İyon kolon başlığı bulunan basık kemerli kapı konulmuştur. Portal üzerinde rastgeldiğimiz tek süs elemanı dış yüzü palmeltili, iç yüzü geçmeli kapı sövesidir ki sol sövenin üzerine işlenen iki başlı ejder motifi özellikle dikkate değer¹⁷.

4.70 m. × 2.00 m. ölçülerindeki sivri beşik - tonozlu giriş eyvanının sağına ve soluna dikdörtgen biçiminde odalar yerleştirilmiştir. Boyları 6.50 m., enleri 3.95 m. olan sivri beşik - tonozlu odalarda cepheye bakan birer mazgal pencere, onların yanında ocak yeri ve uçlarında bir niş bulunur. Doğudakinin tepesinde bir hava bacası vardır. Odaların kemerli kapıları avluya açılır. Avlunun derinliği 9.20 m., genişliği 10.30 m. dir ve her iki yanında üçer hücre tertiplenmiştir. Hücrelerin hepsinin dış duvarı ortasında bacaları ayakta duran bir ocak yeri görülür (Resim: 16).

Avlunun güneyinde ise esas eyvan ile kubbeli bir salon yer alır. Eyvanın iki dış duvarında tepedekiler kemerli olmak üzere altı üstlü pencereler vardır. Güneydeki ve batıdaki pencerelerin mermer sövelerinin aynı karakterde olması, aslında eyvanın batısında diğerinin mütenazırı bir kubbeli salının bulunması, fakat sonradan yıkılmış, ya da yıktırılmış olması ihtimalini ortadan kaldırıyor. Zaten beden duvarlarında böyle bir ize rastlanmıyor.

Ana eyvanın ölçüleri 7.10 m. × 5.10 m. dir. Avluya bakan kemeri kesme taş-

tan inşa edilmiş (Resim: 17), fakat içi moloz taş yapılmıştır. Aslında sıvalı olduğu anlaşılıyor. Batı duvarındaki altı üstlü pencere sonradan örülerek kapatılmıştır. Güneydeki tepe penceresi de iptal edilmiştir; fakat alttaki açık duruyor (Resim: 18).

Eyvanın doğusundaki kışlık dershanenin güney ve doğudaki altı üstlü pencereleri de açık bırakılmıştır. 5.65 m. × 5.10 m. ölçülerindeki odanın bir de eyvanın içine bakan penceresi vardır. Ocak yeri ise kuzeyde, kapının yanındadır. Kubbe köşelerde üç bölümlü bingilerle duvarlara oturur. Kışlık dershanenin içi sadedir. Öte yandan kapısı süslü yapılmıştır. İç kenarı balık sırtı gibi silmeyle bezenmiş yıldız motifli bir bordürle çerçevelenmiş, yarım daireye yakın kemerli kapı sövesinin alt kısmı bitki desenleriyle işlenmiştir (Resim: 19). Sövenin üst kısmı ya yarım kalmış ve taşlar işlenmeden yerine konmuştur, ya da sonradan yapılan bir onarımda taşlar düz olarak yenilenmiştir.

Oba Köyü Medresesi'nin kitabesi yoktur; fakat binanın yapı karakteri ve süslemesi civarda bulunan 1373 tarihli Gülefsen Camiine çok benzediğinden medresenin de aynı tarihlerde inşa edildiğini söyleyebiliriz. Bu devirde Karamanlı Hükümdarı Mahmud Alâeddin Ali Bey (1359-1398) dir, fakat Alanya'yı yarı bağımsız olarak Bedreddin Mahmut Bey idare etmekteydi. Ancak Oba Köyü Medresesi'nin Bedreddin Mahmud Bey tarafından yaptırıldığını gösteren bir vesika mevcut değildir¹⁸. Bu durumda, medresenin XIV. yüzyılın

18. Diez - Aslanapa - Koman, medresenin 1373 yılında Emir Bedreddin Mahmud tarafından inşa edildiğini söylüyorlar. Aynı eser, s. 33; Konyalı, (Alanya Tarihi Turistik Kılavuzu, İstanbul, 1946; Seton Lloyd-Storm Rice (Alanya Alâ'iyya), London, 1958 ve Sözen (aynı makale) ise durumu aydınlığa kavuşturacak bir vesika yokluğunda kesin bir tarihlendirme yapmaktan haklı olarak kaçınılmıştır.

17. Oba Köyü Medresesinin süslenmesi konusunda daha etraflı bilgi için bk. Metin Sözen, «Oba Pazarı Çevresi ve Oba Medresesi» «Edebiyat Fakültesi Sanat Tarihi Yılığ», I İstanbul, 1965, s. 143-154.

ikinci yarısına ait bir Karamanlı eseri olduğunu söylemekle yetineceğiz.

HATUNIYE MEDRESESİ, KARAMAN :

Karaman'da bulunan Hatuniye - ya da Nefise Sultan - Medresesi pek harap ve sağ (doğu) revakı tamamiyle yıkılmış durumdayken son yıllarda onarılarak kurtarılmış çok güzel bir eserdir (Resim: 20). Kâmil kesme taştan yapılmış medresenin plân şeması düzenlidir; fakat birkaç noktada simetrisinin bozulduğu görülür (Şekil: 6).

Binanın çok süslü, montümantal portalı kuzey cephesindedir (Resim: 21)¹⁹. Kemerli kapıdan iki kademeli giriş eyvanına, oradan açık avluya geçilir. Derinliği 12.30 m., genişliği 7.20 m. olan avlunun ortasında bir havuz, yanlarında sivri kemerli revaklar bulunur. Revakların mermer kolonları şpolyen olup, güneydekiler yuvarlak gövdeli fakat kuzeydeki ikisi beyzidir (Resim: 22). Sonuncuların başlıkları alçak, yanları oluklu, gövdeleri de yuvarlak olanlardan kısa kaldığı için altlarına kaideleler, üstlerine taştan kesilmiş ekler konularak diğerlerinin yüksekliği elde edilmiştir. Revakların gerisinde üçer tane kubbeli hücre vardır. Derinlikleri 3.20 m., enleri 2.80 m. ile 3.10 m. arasında değişen hücrelerin hepsinde bir ocak ve dışarıya bakan bir mazgal pencere görülür. Kapıları sivri kemerli yapılmıştır. Hücrelerin önünde, doğudaki köşede sivri tonozlu bir oda, giriş eyvanıyla onun arasında yine sivri beşik - tonozlu daha dar bir oda yer alır. Mukabilinde ise, köşede kubbeli bir oda, onun yanında şekli dikdörtgen olmakla birlikte üstü kubbeli ikinci bir oda, arka tarafında ise dar (98 cm.),

derin (4.65 m.) ve düz tavanlı bir hacim bulunur. Biz medreseyi 1964 yılında gördüğümüz zaman onarım henüz bitmemiş ve dehlize bir şekil verilmemişti. Burasının aslında ya yan avluya açılan bir geçit, ya da çatıya çıkan merdiven yeri olduğunu sanıyoruz.

Hatuniye Medresesi'nin arka (güney) kanadı tipik medrese şeması gösterir. Ortada sivri beşik - tonozlu eyvan vardır. Ölçüleri 8.70 m. × 7.20 m. olan ve arka cephede 95 cm. çıkıntı yapan yüksek eyvanın arka duvarında tepedeki kemerli olan altlı üstlü pencereler, yan duvarlarında birer pencere görülür. Eyvan kemerinin alını palmetli bir şeritle süslenmiştir. Kalan izlerden, bu şeridin dışında kemerin dışarıya taşarak eyvanın önünde bir saçak meydana getirdiği anlaşılıyor. Eyvanın sağında ve solunda bir kenarı 6.10 m. olan kubbeli iki salon bulunur. Bunlardan doğudaki kışık dershanedir. Sivri kemerli kapısının bordürü palmet ve rumilerle işlenmiş, üstüne iki satır halinde âyetler yazılmıştır. Bir güneye, öbürü doğuya bakan altlı üstlü iki pencere salona iki basamak merdivenle çıkılır. Kesme taştan örülmüş kubbe dört köşede stalâktitli tromplara oturur (Resim: 23). Bir sıra stalâktit de kubbe çemberinin altına konulmuştur.

Eyvanın batısındaki kubbeli salon diğerine çok benzerse de aralarında bazı küçük farklar göze çarpar. Bu salonda kubbeye geçiş yalnız bir köşede (kuzey - doğuda) stalâktitli trompla yapılmış, öbür köşelere ikili üçgen birgiler konulmuştur. Türbe olan bu salonun sadece güneye bakan bir penceresi vardır. Sivri kemerli kapısı palmet ve lotüs motiflerinden zengin bir bordürle çerçevelenmiş, sivri kemerin tepesine akroteri andıran iri bir palmet yerleştirilmiştir (Resim: 24). Palmetin yanlarında yazı şeritleri, onların dışlarında iki kabara, daha yukarıda palmetli bir friz, onun üstünde yine bir

19. Verdiğimiz fotoğraf 1964 yılı Mayıs ayında çekilmiş olup medresenin Vakıflar Genel Müdürlüğünce onarımı sırasındaki durumu göstermektedir.

yazı şeridi ve kapının tırtıllı çevre bordürünün tepesinde ise içi palmet motifiyle bezenmiş sekiz köşeli bir yıldız görülür.

Gerek türbenin, gerekse kışlık dershanenin yenilenen kubbelerinin tepesinde açık gözler bırakılmıştır. Bu gözlerin aslında mevcut olmadığı kanısındayız; çünkü tepesi delik kubbeler yalnız orta avlularda ve altlarına havuz konulmak suretiyle yapılırdı. Son onarımdan önce binayı gören Diez - Aslanapa - Koman grubu eyvanda ve kubbeli salonlarda çini izlerine rastlamışlardır²⁰. Biz medreseyi incelediğimizde bu izler ortadan kalkmıştı. Onarımda korunmaları iyi ve doğru olurdu.

Hatuniye Medresesi'nin en muhteşem elemanı hiç şüphesiz portalidir. Cephe duvarından 3.25 m. öne çıkan 7.50 m. genişliğindeki portalin niş kemeri seviyesine kadarki alt kısmı beyaz mermerden, üstü sarıya çalar taştan yapılmıştır. Cephesi geometrik ve bitkisel motiflerle işlenmiş beş sıra bordürle çevrilmiş, iç köşelere gövdeleri süslü gömme kolonlar konulmuştur. Niş kemeri aslında üzerinde âyet yazılı bir şeritle zenginleştirilmişti²¹; fakat son onarımda sökülerek üstü yazısız olarak yenilenmesi hata olmuştur. Bugün âyetin sadece başlangıcından bir parça kalmıştır. Niş kemerinin içi on-dört sıra stalâktitle doldurulmuş, iki yanına altı köşeli yıldızlar (mühr-ü Süleyman) konulmuştur. 2.05 m. derinliğindeki portal nişinin yanlarında ise tepeleri stalâktitli, içleri paravana gibi kırık yapılmış mihrabiyeler vardır (Resim: 25). İki renkli mermerden inşa edilmiş kapı geniş olduğundan (2.15 m.) fazla basıkmış hissini verir. Kitabe levhası basık kemerin üstündedir.

20. Aynı eser, s. 62

21. Eski bir fotoğrafı için bk. aynı eser, s. 63, şekil 85.

Kitabesine göre²², medrese Karmanoğlu Alâeddin Bey'in (Damad I. Alâeddin Ali Bey - 1359 - 1398) zevcesi ve Murad Hüdavendigâr'ın kızı Sultan Hatun (Nefise Melek Hatun) tarafından, ya da onun adına yaptırılmıştır. İnşa tarihi 783 H. (1381), mimarı Numan bin Hoca Ahmed'dir. Mimarın adı kapının sol köşesindeki altıgen panonun içinde yazılıdır²³.

AK MEDRESE, NİĞDE :

Niğde'nin içinde bulunan ve kâmilen beyaz mermerden yapılmış portalline izafeten Ak Medrese diye tanınan Ali Bey Medresesi iki katlı, dört eyvanlı medrese tipinin değişik bir örneğidir (Şekil: 7, 8, 9). Plân şeması son derece düzenli ve simetrik, taş işçiliği muntazam ve kalitelidir. Ak Medrese zamanımıza iyi durumda intikal etmiştir. Binanın cephesinde portalin sağında ve solunda ikiz kemerli galeriler daha sonra kapatılmış ve portalin iki yanına üst kata çıkan taş merdivenler yapılmıştı²⁴. Muhdes elemanlar kaldırılmış ve cephe eski şekline getirilerek binanın orijinal havası ihya edilmiştir (Resim: 26). Ak Medrese bugün müze olarak kullanılmaktadır.

Binanın portalı kuzeydedir. Kapıdan 5.55 m. × 3.25 m. ölçülerindeki giriş eyvanına, oradan da üç yan revaklı açık avluya geçilir. Bir kenarı 9.40 m. olan ve ortasında bir kuyu bulunan kare biçimindeki avlunun revakları her cephede üç açıklıklı olarak yapılmıştır. Revak kemerleri zeminde kırık sivri (kaş) kemerli, üst katta iki merkezli sivri kemerlidir (Resim: 27). Yanlarda alt kemerlerin etrafı kaytan bağı silme-

22. Kitabenin metni için bk. Konyalı, *Karaman Tarihi*, s. 466.

23. Altıgen panonun resmi ve metni için bk. aynı eser, s. 467.

24. Ak Medrese'nin restitüsyondan önceki durumunu Gabriel fotoğrafla tesbit etmiştir. Bk. Albert Gabriel, *Monuments Turcs d'Anatolie I*, plans LII, resim 1.

lerle çevrilmiş, üst kemerler süslenmemiştir. Fakat üstte her üç cephede de ortadaki açıklık aynı tip kaytan bağı bordürle bir dikdörtgen çerçeve içine alınmış ve binanın eksenleri belirtilmiştir. Süs bordürün bu şekilde üst kata intikal ettirilmiş olması sebepsiz değildir. Medresenin alt katında giriş eyvanı, onun mukabilinde esas eyvan, yanlarda ise dörder hücre vardır. Böylece zemin katı uzunlamasına eksen üzerinde karşılıklı iki eyvan bulunan tek eksenli bir tertip gösterir. Halbuki üst katta giriş eyvanının üstündeki eyvandan başka yanlara, revakın orta açıklıklarının gerisine birer eyvan konulmuş ve enlemesine eksen tesis edilmiştir. Kısacası, alt katta tek eksenli plân düzeni gösteren Ak Medrese üst katı itibarıyla çift eksenli ve dört eyvanlı bir mimari düzene sahiptir. Bu konu üzerinde ileride daha etraflıca duracağız.

Ak Medrese'nin iki kat yüksekliğindeki esas eyvanın derinliği 7.40 m., genişliği 6.30 m. olan sivri beşik - tonozlu bir mekândır. (Resim: 28). Döşemesi avlu zemininden 70 cm. yüksek yapılmış, kemeri kaytan bağı silmeyle belirtilmiş ve daha dışta palmet motifli bir bordürle çerçevelemiştir. Eyvanın arka duvarının orta yerinde stalâkit kemerli mihrap, onun sağında ve solunda birer pencere vardır.

Medresenin güney köşelerine iki salon konulmuştur. Bir kenarı 5.40 m. olan kare biçimindeki salonların üstü üçgen bingilere oturan kubbeyle örtülmüş, her ikisinin de güney duvarına bir pencere açılmıştır.

Ön köşelerde ise dikdörtgen biçiminde ve pencereleri yanlara bakan iki tonozlu oda, onların iç taraflarında merdivenler vardır. Kapıları revaka açılan merdivenlerden üst kattaki galerilere çıkılır. Galeriler bir kemerle iki göze bölünmüş, her gözün cepheye bakan yüzü bir sivri kemerle belirtil-

miş, onların içine ortada mermer kolonlara binen tepesi kalkık sivri kemerli pencereler açılmıştır. İkiz kemerli pencerelerin tepesine bir de yuvarlak pencere konulmuştur.

Galerilerle üst revakı bağlayan kapılar revakların yan kollarının kuzey uçlarında bulunur. Bunların mukabilinde birer kapı daha vardır. Tırtıllı bordürle çevrilmiş, kemeriyle söve arası palmetlerle işlenmiş bu kapılar (Resim: 29), alttaki salonların kubbe ka- buğu yanından gizli olarak çatıya çıkan merdivenlerin girişleridir.

Ak Medrese'nin portalı Anadolu Türk mimarisine pek çok yenilik getirmiştir. Binanın iki katlı olmasına rağmen çatı seviyesi üstünde bir kat daha yükselir ve stalâkitli bir kornişle biter. Niş kemeri tepesi kalkık bir kaş kemerdir ve stalâkitli gömme kolon başlıkları tepesinde bulunan yine stalâkitli konsollar üzerine biner. Sütun- celerin gövdeleri oluklu; stalâkit niş dolgusu, Selçuklu eserlerine kıyasla, daha ufak parçalı ve plâstisitesi daha fazladır. Basık kemerli kapı, portal nişinin içerisinde profilli bir mermer söveyle ayrıca belirtilmiştir.

Ak Medrese'nin kapısı üzerindeki kitabesi iyi durumda bulunuyor. Kitabesine göre²⁵ medrese Karamanoğlu Hükümdarı I. Alâeddin Bey'in oğlu II. Alâeddin Ali Bey tarafından kardeşi II. Mehmed Bey'in hükümdarlığı zamanında (1398 - 1423), 812 H. (1409) yılında inşa edilmiştir. II. Alâeddin Ali Bey, Timur istilasından sonra Mehmed Bey'e tâbi olarak Niğde hükümdarı olmuş, 1418 - 419 yıllarında Memlukların yardımıyla kısa bir süre için Karamanoğlu tahtını ele geçirmiştir. Ağabeyi Mehmed Bey 1423 yılında öldükten sonra da bir yıl süreyle tekrar tahta

25. Kitabenin Arapça metni ve Türkçe çevirisi için bk. İsmail Hakkı Uzunçarşılı, «Karamanoğlu Ali Bey Vakfiyesi», «Vakıflar Dergisi» II, Ankara, 1942 s. 49-62.

çıkıştır. Daha sonra ortadan kaybolmuştur. Nerede ve ne zaman öldüğü, Ak Medrese'de gömülü olup olmadığı bilinmemektedir²⁶.

ZİNCİRLİ MEDRESE, AKSARAY:

Bir zamanlar hapisane olarak kullanıldığından oldukça tahrip edilmiş, fakat son yıllarda ele alınarak onarılmaya başlanılmış olan Zincirli Medrese Aksaray ilçesinin içindedir. Açık avlulu, dört eyvanlı medrese tipinin güzel ve çok süslü bir örneği olan bina (Şekil: 10, 11)²⁷, iki yanında yollar yüksek yapıldığından bugün 1.50 metre kadar toprağa gömülmüş ve beden duvarları çok alçakmış gibi bir hal almıştır (Resim: 30).

Medresenin gayet süslü portali doğu cephesindedir. Kapıdan derinliği 4.95 m., eni 3.95 m. olan giriş eyvanına, oradan da 17.85 m. × 13.20 m. ölçülerindeki üç yan revaklı avluya geçilir. Sivri kemerleri dikdörtgen biçiminde ayaklara binen revak doğuda, giriş eyvanının önüne rastlayan orta açıklığı iki yanındakilerden fazla ve yüksek olmak üzere üç gözlü (Resim: 31); güneyde ve kuzeyde ise, yan eyvanların önündeki diğerlerinden daha yüksek ve onun ana eyvan tarafında iki dar ve diğer tarafta bir geniş olmak üzere dört gözlü (Resim 32) yapılmıştır. Yeneden inşa edilen kuzey revakında daha kolaylıkla görüldüğü gibi, gözlerin kemerleri geometrik yıldız ve örgü motifleriyle süslenmiş, her kemer profilli silmelerle dikdörtgen çerçeveler içinde belirtilmiş ve eyvan önündeki açıklıklar diğerlerinden daha yüksek inşa edilmekten başka iç köşelerine gömme kollarla zenginleştirilmiştir.

26. Aynı eser, s. 69.

27. Diez - Aslanapa - Koman'ın **Karaman Devri Sanatı** kitabında verilen plân hatalıdır (s. 181, şekil 239). 1940 yıllarında medrese hapisane olarak kullanıldığından binayı iyi ölçememiş olsalar gerektir.

Giriş eyvanının sağında ve solunda sivri beşik - tonozlu ikişer oda bulunur. Kuzeydeki odaların derinliği 3.75 m., ilkinin boyu 4.75 m., ikincisinininki 7.50 m. dir. Birinci odanın revaka açılan bir kapı ve bir penceresi, ikinci odanın sadece bir kapısı vardır. Güneydeki tertip biraz farklı olup, burada önce büyük bir oda ve onun girişinde bölmeyle ayrılmış küçük bir hacim yer alır. Büyük odanın kapı ve pencereleri revak tarafındadır ve giriş eyvanına bitişik duvarında bir ocak yeri görülür. Gerideki hücre ise ön cepheye açılan bir mazgal pencereden ışık alır.

Avlunun güneyinde, içinde bir lâ hit bulunan eyvanın derinliği 4.85 m., eni 4.20 m., yanlardaki odaların derinliği ise 4.00 m. dir. Batıda 7.40 m. boyunda, iki pencereyi bir oda, doğuda, 5.25 m. boyunda bir pencereyi bir oda, onun alt tarafında da 1.10 m. eninde basık tonozlu bir dehliz bulunur. Dehlizin sonunda dışarıya açılan bir kapı vardır ki bugün sadece kemerinin üst kısmı toprak üstünde kalmıştır.

Avlunun kuzeyindeki plân düzeni üç husus dışında karşı taraftakinin eşidir. Bu kanatta dehliz yapılmayarak yeri eyvanın doğusundaki odaya verilmiş ve böylece bu odanın boyu 6.90 m. ye çıkmıştır. Eyvanın batısındaki odanın üç penceresi vardır. Ve bu kanatta dış duvar odaların iç duvarına paralel olmadığından oda derinliği doğuda 5.10 m. iken batıda 3.30 m. ye düşmektedir.

Bu asimetric düzen, medresenin batı kanadında da devam eder. Ana eyvan avlunun merkezinde tertiplenmişse de sağında ve solundaki odalar farklı genişlikte inşa edilmiş ve bu yüzden çarpık kuzey duvarına kubbeli küçük dersane hizasında 2.60 m. lik bir girinti yapılmıştır. Medresenin kuzey-batı köşesini işgal eden dershanenin derinliği 8.65 m., eni 6.15 m. dir. Tuğ-

ladan örülmüş oval kubbesi köşelerde sivri kemerli tromplara oturtulmuş, tromp kemerleri üstüne iki yanda küçük kemerler bindirilerek kubbe yuvarlağına geçiş kolaylaştırılmıştır (Resim 33). Odanın duvarlarında pencere yoktur. Kubbe kabuğuna dört pencere açılmış, bir de tepede göz yapılarak içeriye ışık sağlanmıştır.

Oval kubbeli odanın mukabilindeki salon da aynı derinliktedir; fakat genişliği 9.25 m. dir. Üst yapısı çökmüşse de köşelerdeki üçgen panolar aslında yirmidört köşeli bir üçgenli kuşak üzerine binen kubbeyle örtülü olduğuna işaret ediyor. Odanın batı duvarında 1.45 m. eninde kemerli bir pencere izi vardır. Dışarıdan daha belirli bir şekilde görülen pencere sonradan (herhalde bina hapishane olarak kullanılmaya başlandığında) örülmüştür. Ana eyvanın arka duvarında da eni 2.00 m. olan büyük ve kemerli bir pencere görülüyor. Bu pencere de öbürü gibi sonradan kapatılmıştır.

Ana eyvanın ölçüleri 9.70 m.×6.95 m. olup, avlu zemininden 80 cm. yüksek yapılmıştır. Sivri beşik - tonozunun üst kısmı çökmüş, cephesinin alt kısmındaki taş süsler tahrip edilmiştir. Fakat bunun dışında orijinal durumunu iyi muhafaza etmiştir (Resim: 34). Tepesi hafifçe yukarıya kalkık eyvan kemerinin alını, içleri geometrik motiflerle bezenmiş, değişik çapta birbirine geçme dairelerle süslenmiş, üst köşelere iki ajurlu kabara konulmuştur. Birer ajurlu kabara da kubbeli odaların basık kemerli kapılarının tepesinde merkeze yerleştirilmiştir. Gerek eyvan, gerekse sağında ve solundaki kapılar geometrik yıldız ve örgü motifli bordürlerle çerçeveselenmiştir.

Portalde de aynı motifli enli bordürler göze çarpar (Resim: 35). İç köşelerde olduğu gibi, dış köşelerde de birer gömme kolon vardır. Nişin stalağit dolgusu son derece zengin yapılmış;

üzerinde kitabe bulunan sivri portal kemeri yüksek tutulmuş, kemerin iki yanındaki ajurlu kabaralar kare biçiminde balık sırtı örgülü çerçeve içine alınarak ayrıca belirtilmiştir.

Zincirli Medrese, Çelebi Sultan Mehmed'in damadı Karamanoğlu II. İbrahim Bey (1424 - 1464) tarafından inşa ettirilmiştir. İbrahim Bey Aksaray'da, babası Nâsireddin Mehmed Bey (II. Mehmed Bey) tarafından başlanan Ulu Camii tamamlattı. Medresesini de bu arada inşa ettirdiğini düşünüyor ve binanın XV. yüzyılın ilk yarısına ait bir eser olduğu kanısında bulunuyoruz.

KARAMANLI MEDRESELERİNİN ANALİZİ :

İncelediğimiz sekiz Karamanlı medresesinden Tol ve Ak Medreselerle, Oba Köyü, Hatuniye ve Zincirli Medreseleri açık avlulu, Emir Musa Medresesi ise kapalı avlulu medreselerdir. Beyşehir'deki Taş Medrese, muhtemelen açık avluluydu. Öte yandan, Taşkın Paşa Medresesi'nin kapalı avlulu olduğunu sanıyoruz. Avlunun kare biçimi bu medresenin aslında kapalı olduğu intibasını uyandırmaktadır. Burada yapılacak kazı, problemi açıklığa kavuşturacaktır.

Karamanlı çağında inşa edilmiş olup, bugün pek az bir kısmı ayakta duran Emir Musa Medresesi'nin bir kapalı medrese olduğunu Sarre'nin röleve ve fotoğraflarından biliyoruz. Orta avlusu kubbeyle örtülü medrese türü Anadolu'da ilk önce Dânişmentliler tarafından inşa edilen Niksar ve Tokat Yağı - Basan Medreselerinde görülür. Anadolu Selçukluları da bu çeşit kapalı avlulu medreseler inşa etmişlerdir. Kapalı avlulu medrese Beylikler çağında devam eder. Germiyanogulları tarafından Kütahya'da inşa edilen Vacidiye Medresesiyle Nallı Medrese kapalı avlulu medreselerdir. Bursa'daki Lala Şahin Paşa Medresesi de orta avlusu

kubbeyle örtülü bir ilk devir Osmanlı medresesidir. Aynı tip yapı zaviye ve imaret binalarında da görülür. Tokat'ta Halef Sultan, Niksar'da Çöreği Büyük, Amasya'da Pîr İlyas Tekkelerinde, Osmanlılar tarafından XIV. ve XV. yüzyıllarda çok sayıda inşa edilen Eyvan camilerde (zaviyeli - camilerde) kullanılmıştır. Zaviyeli - cami tipinden mülhem, orta avlusu kubbeli bir imaret binası da Karamanlı çağında yapılmıştır. Konumuzun dışında kaldığından Karaman'daki İbrahim Bey İmaretine (1433) bu makalede yer vermedik.

Karamanlı Medreseleri genellikle tek katlıdır. Yalnız tek katlı medreselerden hiç olmazsa ikisinde - Tol Medrese ile Taşkın Paşa Medresesi - portalin arkasına rastlayan ön kısmın iki katlı olduğunu düşünmek gerekir. Ön kısmı iki katlı olan medrese Karamanlı devrine ait bir yenilik değildir. Anadolu Selçuklu çağında inşa edilen ilk medreselerden biri olan Boyalıköy Medresesinde giriş holünün üstünde bir oda bulunur. Kırşehir Câcâbey ve Erzurum'daki Yakutiye Medreselerinde de iki katlı bir ön kısım görülür. Bursa'daki Eyne Subaşı Medresesi de bu gruba girer. Tamamı iki katlı olan medrese ise Niğde'deki Ak Medresedir. İki katlı medrese için de daha eski örnekler mevcuttur. Diyarbakır Mes'udîye Medresesi iki katlı bir Artuklu yapısıdır. Selçuklu yapısı Tokat Gök Medrese, İlhanlı çağının monümantal medreselerinden Erzurum'daki Çifte Minareli Medrese iki katlıdır. Sadece ön duvarı ayakta kalmış olan Sivas'taki Çifte Minareli Medresenin de iki katlı bir yapı olması kuvvetle muhtemeldir. İki katlı medreseyi Beylikler çağında da görüyoruz. Mardin'de bulunan Sultan İsa Medresesi ile Akkoyunlu yapısı Sultan Kasım Medresesi, Hamidoğulları çağında inşa edilen Korkuteli'ndeki Sinanüddin Bey Medresesi (1319) ile, Saruhanoğullarına ait

Manisa'daki İshakiye Medresesi (1378) iki katlı medreselerdir. Daha değişik bir program arzemesine rağmen Bursa'daki Hüdavendigâr Cami - Medresesi de (1366) iki katlı bir yapıdır.

Bursa Hüdavendigâr Cami - Medresesinin Ak Medreseye benzeyen bir yanı daha vardır. Her iki binada da giriş eyvanının iki yanında bulunan merdivenler cepheye açılan üst galeriye çıkar. Yalnız Hüdavendigâr'da altı üstlü iki sıra revak olmasına rağmen Ak Medrese'de alt kat sağır yapılmış, merkezde iki kat yükselen portalin sağına ve soluna ikiz - kemerlerle belirtilen çift gözlü galeriler konulmuştur. Kısacası, birinci binada yanları açık ve devamlı olan beş gözlü bir galeri vardır. İkincisinde ise yanları kapalı ve çift gözlü iki galeri yapılmıştır.

Karamanlı medreselerinde eyvan sayısı bakımından belirli bir tutum görülmez. Zincirli Medrese, dört eyvanlı ve simetrik bir plân kuruluşuna sahiptir. Ak Medresenin alt katı iki eyvanlıdır; fakat üst katta dört eyvanlı bir tertip göze çarpar. Tol Medrese üç eyvanlı, diğer dört medrese iki eyvanlıdır. Taş Medrese'nin de iki eyvanlı bir medrese olması gerekir.

Zincirli Medrese'nin dört eyvanı avlunun her cephesinin orta yerinde bulunur ve binanın uzunlamasına ve enlemesine eksenlerini tesbit eder. Ak Medrese'nin üst katında da aynı simetrik düzeni görürüz. İki eyvanlı medreselerden Emir Musa, Oba Köyü, Hatuniye Medreselerinde ise ana eyvan ve onun karşısına konulmuş giriş eyvanıyla tek eksenli bir düzen yaratılmıştır. Öte yandan, Taşkın Paşa Medresesi'nin iki eyvanı giriş eksenini üzerinde olmayıp, portale dik bir şekilde tertiplenmiştir. Tol Medrese'de ise uzunlamasına eksenini tesbit eden giriş eyvanıyla ana eyvandan başka bir tarafta tek bir eyvan vardır. Bu yan eyvan avlunun gerisinde bulunur. Selçuklu ça-

ğında Ümmühan Hatun, Afgûnu ve Saraceddin Medreselerinde gördüğümüz bu özelliği Karamanlı çağında Tol Medreseden başka İbrahim Bey İmaretinin yan eyvanlarının tertibinde de buluyoruz.

XIII. yüzyıl Anadolu medreselerine kıyasla Karamanlı Medreselerinde eyvan nispetleri değişmiştir. İki kat üzerine inşa edilmiş Artuklu, Selçuklu ve İlhanlı medreselerinde (meselâ, Diyarbakır Mes'ûdiye, Tokat Gök, Erzurum Çifte Minareli Medreselerde) kitle kuruluşu bakımından zorunlu olarak eyvanların iki kat yüksekliğinde yapıldığını görürüz. Ak Medrese'de ana eyvan iki kat yüksekliğindedir. Ancak tek katlı Tol Medrese'de ve Hatuniye Medresesi'nde de ana eyvan binanın saçak seviyesinde belirli bir şekilde yükseltilerek inşa edilmiştir. Zincirli Medrese'de bu yolda daha da ileri gidilmiş ve ana eyvandan başka diğer üç eyvan da saçak seviyesinin üstüne taşırılarak belirtilmiştir. Karamanlı Medrese mimarisinde ortaya çıkan bu özellik erken Osmanlı medreselerinde de görülür. Bursa'daki Yıldırım, Yeşil ve Muradiye medreselerinde ana eyvan, medresenin diğer hacimlerinden çok yüksek ve büyük yapılarak göze batar şekilde ifade edilmiştir.

Karamanlı medreselerinde ana eyvan gibi portal de yükseltilmiştir. Tol Medrese tek katlı bir bina olduğu halde portali iki kat yükseltilmiş ve daha önce işaret ettiğimiz gibi arkasına bir oda konulmuştur. Taşkın Paşa Medresesi'nde buna benzer bir tertip görülür. İki katlı bir yapı olan Ak Medrese'de portalin dar ve yüksek yapılarak yine saçak seviyesi üzerine taşırılması bu hususun, belirli bir estetik anlayışının tezahürü olduğunu ortaya koyar. Dar ve yüksek portali ilk defa Afyon'un Çay ilçesindeki 1278 tarihli Yusuf bin Yakup Medresesi'nde görüyoruz. Bu tip portal, XIV. yüzyılda benimsenmiş

ve Karamanlı medreselerinde olduğu gibi diğer beylikler çağı medreselerinde de kullanılmıştır. Örnek olarak Mardin Sultan İsa ve Manisa İshakiye medreseleri, Bursa'da Yıldırım Medresesi ile Yeşil Medrese'nin portallerini gösterelim.

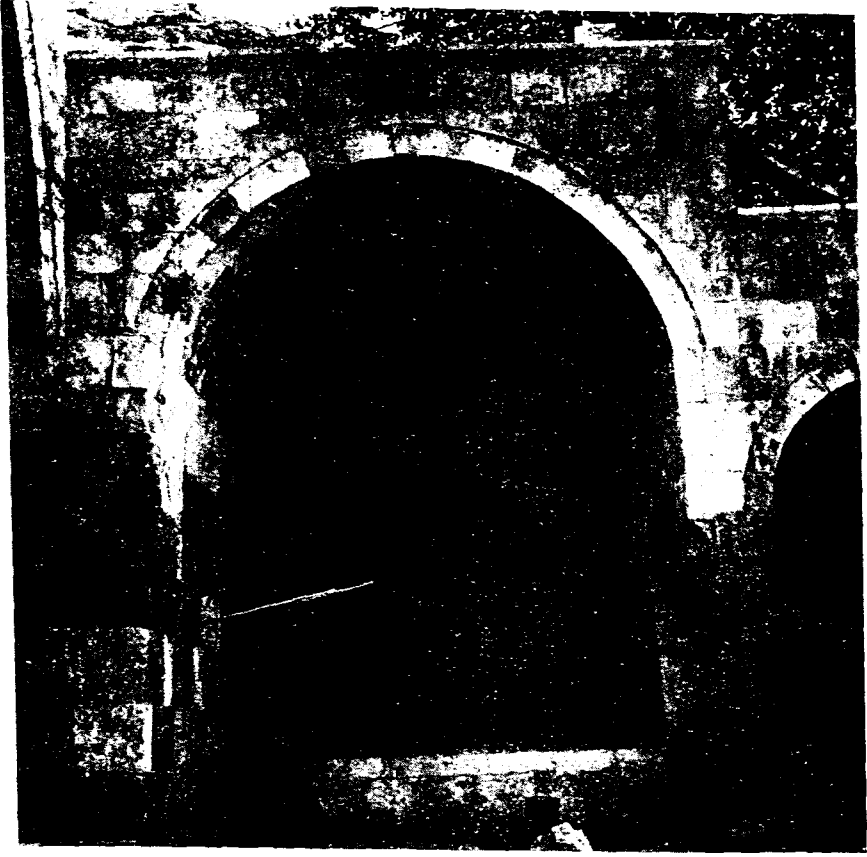
İlk devir Osmanlı medreselerinde ana eyvanın yanındaki kapalı dershaneler yapılmış ve ana eyvan genellikle medrese kitlesinde dışarı taşırılarak ifade edilmiştir. Karamanlı medreselerinde ise binanın dörtgen ana kitle içindeki çözümlendiği Selçuklu geleneği devam eder. Bu bakımdan ana eyvanının sadece bir tarafında kapalı bir hacim bulunan Oba Köyü Medresesi bir istisna teşkil eder. Zincirli Medrese'de gördüğümüz değişik ölçü ve biçimdeki arka odalar da dikkate şayandır. Özellikle, bu odalardan kuzeydeki oval kubbesi daha önce rastladığımız bir yeniliktir.

Karamanlı medreselerinde hücrelerin üst örtüsü genellikle beşik - tonozlu olduğundan Selçuklu geleneğini devam ettirir. Yalnız Hatuniye Medresesi'nde hücrelerin kubbeli olarak yapılmış olması çok önemli bir gelişmedir. Osmanlı medreselerinde gerek eyvanın, gerek hücrelerin, hattâ avlu revaklarının kubbeli kare hacimler şeklinde inşa edildiğini biliyoruz. Ancak, İznik'teki Süleyman Paşa Medresesi bir yana bırakılırsa Karaman'daki Hatuniye Medresesinin inşa edildiği 1381 yılında Osmanlı medreseleri henüz her hacmi kubbeli olan binalar haline intikal etmemişti. Bursa'daki Yıldırım, Yeşil ve Muradiye ile Merzifon'daki Çelebi Sultan Mehmed medreselerinin eyvanları kubbeli yapılmışsa da hücreleri beşik - tonozludur. Hücrelerin kubbeli yapılması XV. yüzyıl ortalarında başlar. Bu bakımdan, XIV. yüzyılda inşa edilen Karaman'daki Hatuniye Medresesi Anadolu medrese mimarisinin gelişmesinde önemli bir hamle olarak karşımıza çıkar.

Son olarak Karamanlı medresele-
rinin süsleme unsurlarına değinelim:

Karamanlı mimarisinde, süsleme konusunda da Selçuklu geleneğinin devam ettiğini görüyoruz. Şu farkla ki, Karamanlı taş oymacılığında desenler daha kesin ışık ve gölge oyunlarına yer verilen plâstik ve göze batır şekilde gelişmiş, geometrik ve bitkisel motifler karıştırılarak sade ve ölçülü Selçuklu süsleme sanatının yerini hareketli ve zengin bir süsleme stili almıştır. Anadolu İlhanlı medreselerinde gördüğümüz bu hareket ve zenginliğin Karamanlı sanatını etkilediği bellidir. XIV. yüzyıl Osmanlı mimarisinde görülen sade süsler, hattâ süsten kaçınır hava-

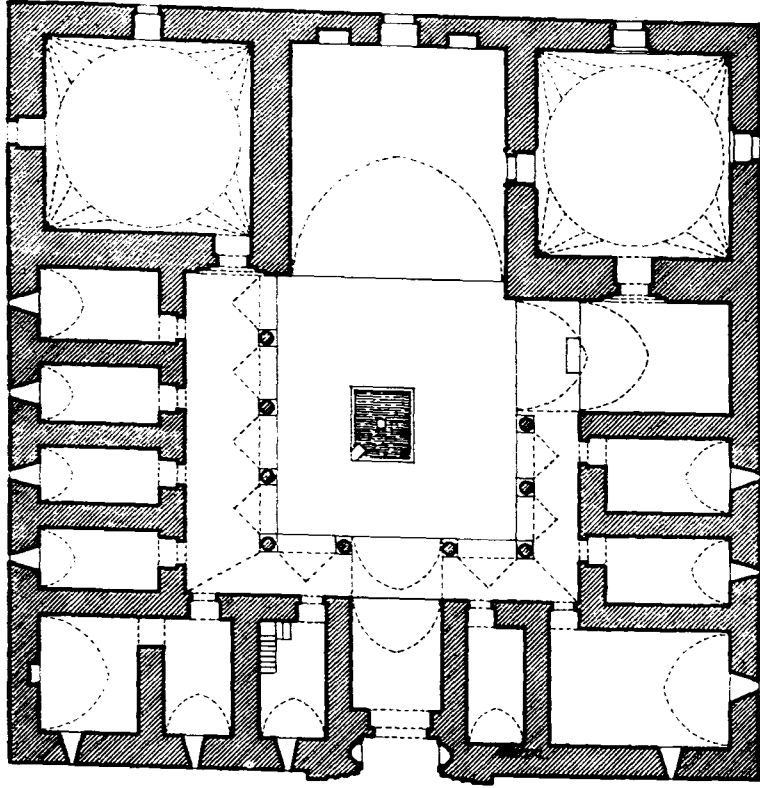
ya karşılık Karamanlı mimarisinde gördüğümüz tantanalı süsleme Anadolu'da bu iki sahip beyliğin mimari konusundaki tutumlarını aydınlatan bir husustur. Osmanlı mimarı mimarinin temel prensiplerine inerek enerjisini mekân, form ve yapı problemlerinin çözümlenmesine teksif etmiştir. Karamanlı mimarı ise Ortaçağ Selçuklu mimarisinin ana çerçevesi içinden çıkmamış, Selçuklu bina kalıplarını küçük farklarla kabul edip, mimarinin ihtişamını satır plâstikinde aramıştır. Ve bu tutum, Karamanlı mimarisini Selçuklu mimarisinin devamı olmaktan, şuurlu bir gelişme sonucu yenilik getirmek yerine bir geleneği yaşatmaktan ileri götürememiştir.

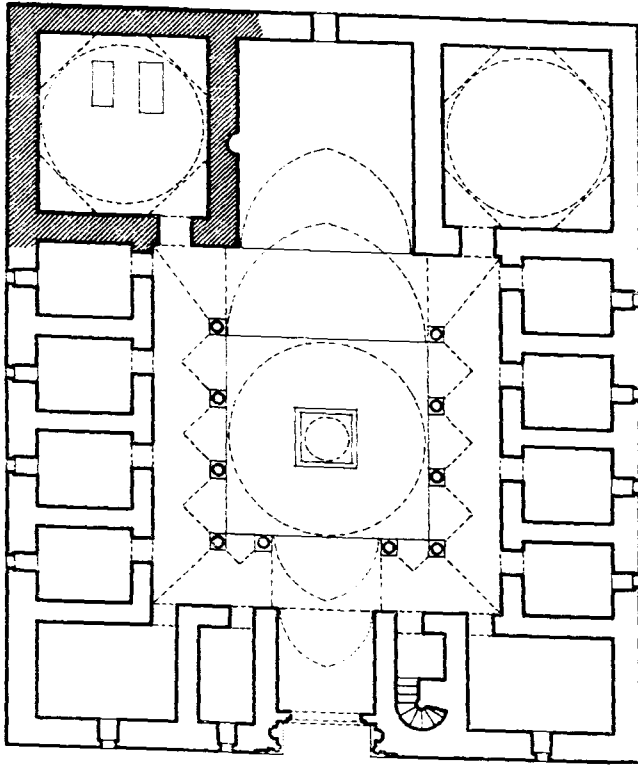
Res. 2 — Tol Medrese. Avlu ana eyvandan giriş
eyvanına bakış.

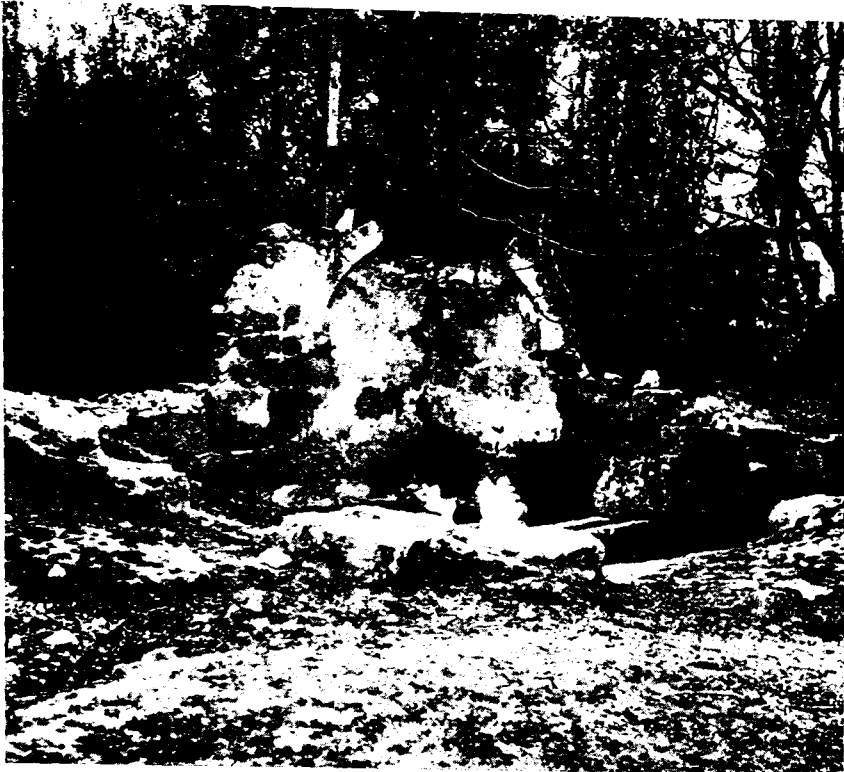
Res. 3 — Tol Medrese. Yan eyvan.

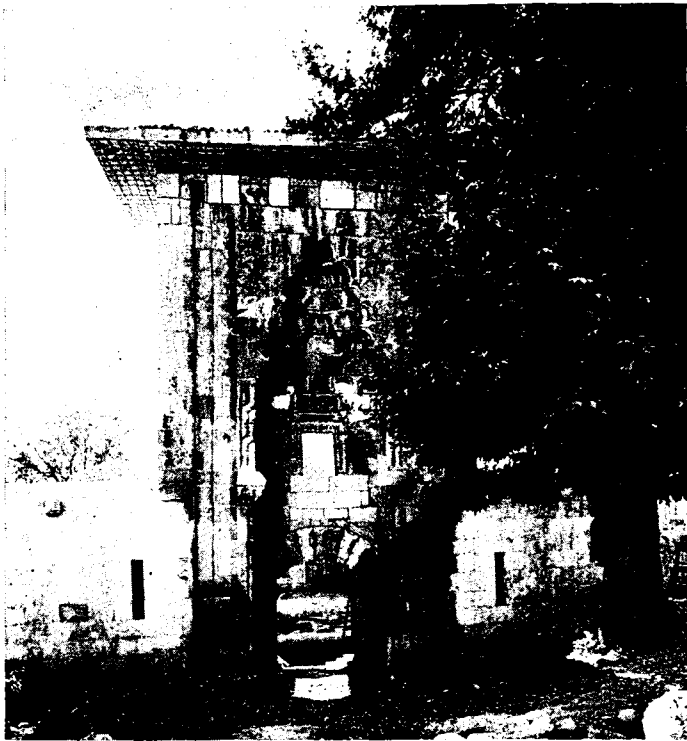
Şek. 1 — Tol Medrese Plân.

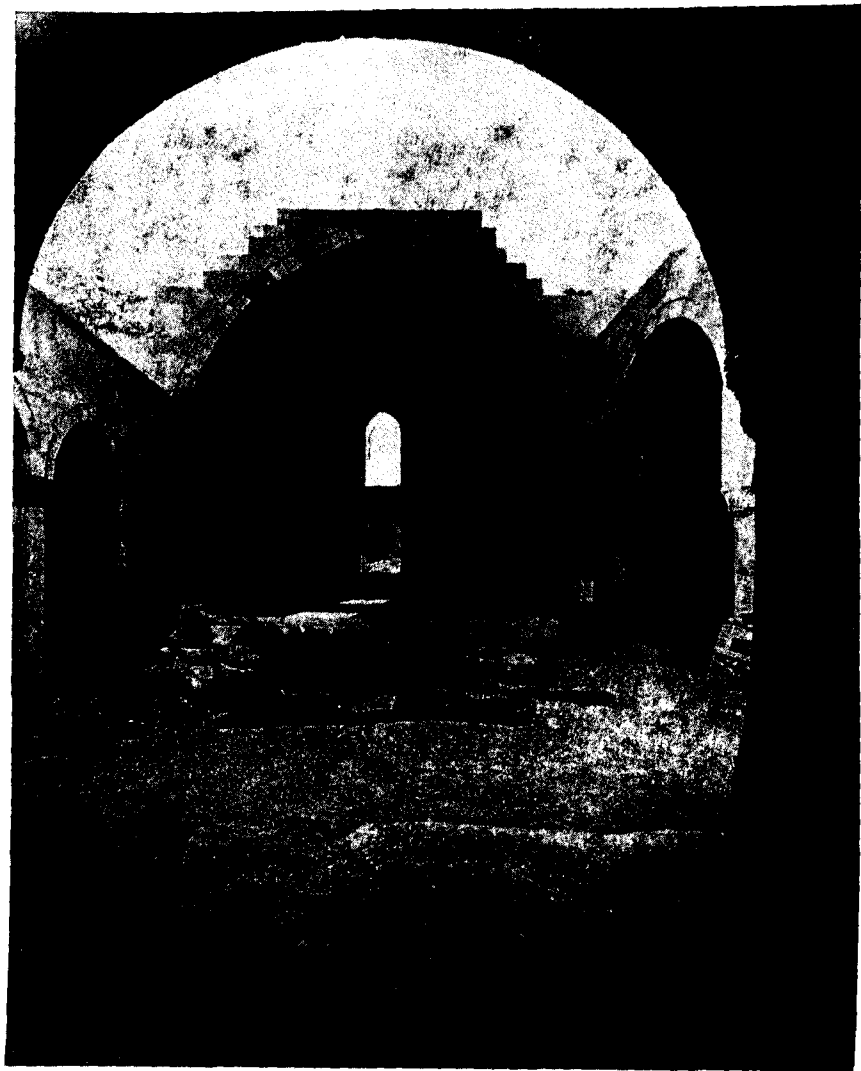
Şek. 2 — Emir Musa Bey Medresesi. Plân.

Res. 6 — Emir Musa Bey Medresesi. Trümp kalıntısı

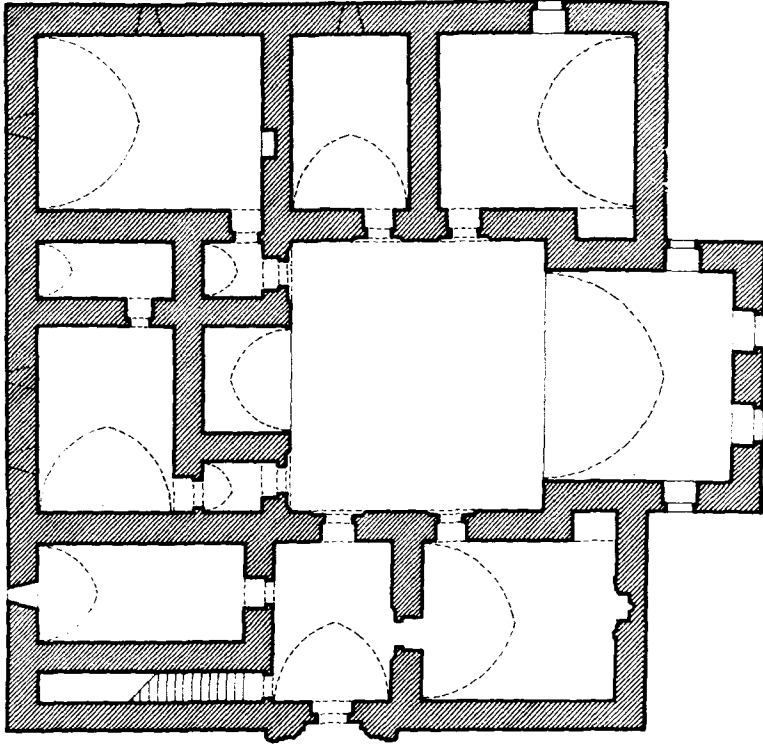
Res. 1 — Tol Medrese Portal.

Res. 4 - Tol Medrese, Ana eyvan.

Res. 5 — Tal Medrese, Keshle dershaneinin içi.

0 5 10 m.

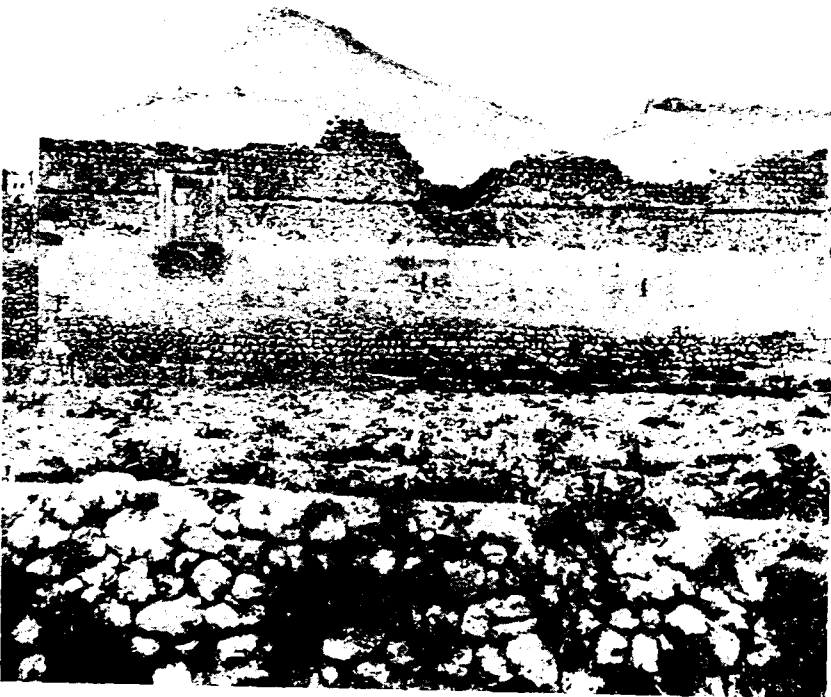
Şek. 3 — Taşkın Paşa Medresesi. Plân.

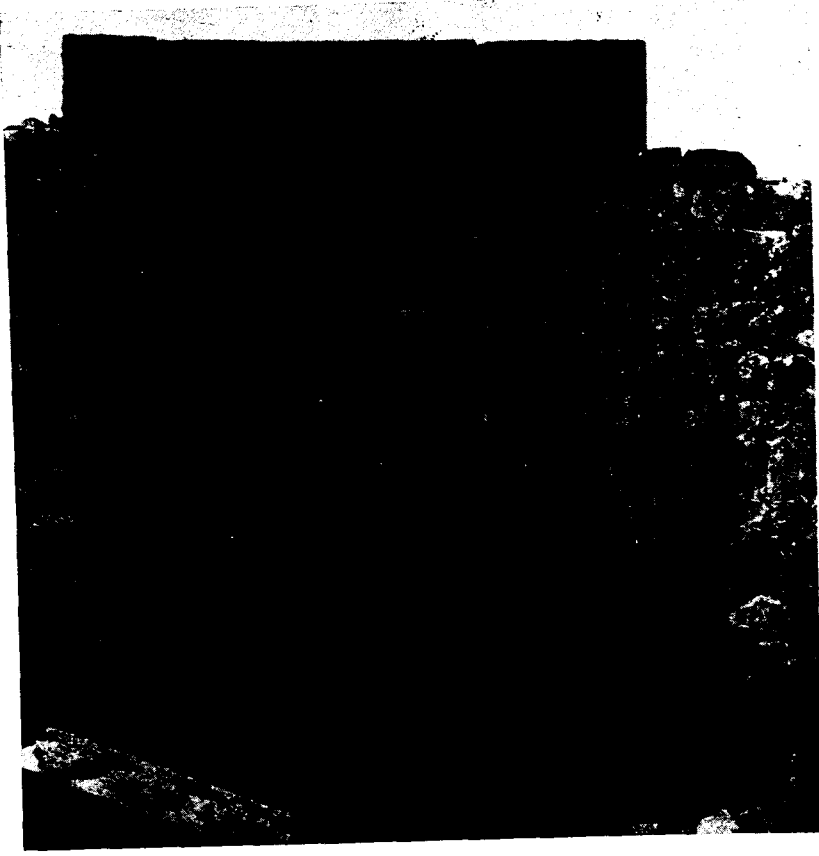
Res. 7 — Taşkın Paşa Medresesi. Genel görünüş.

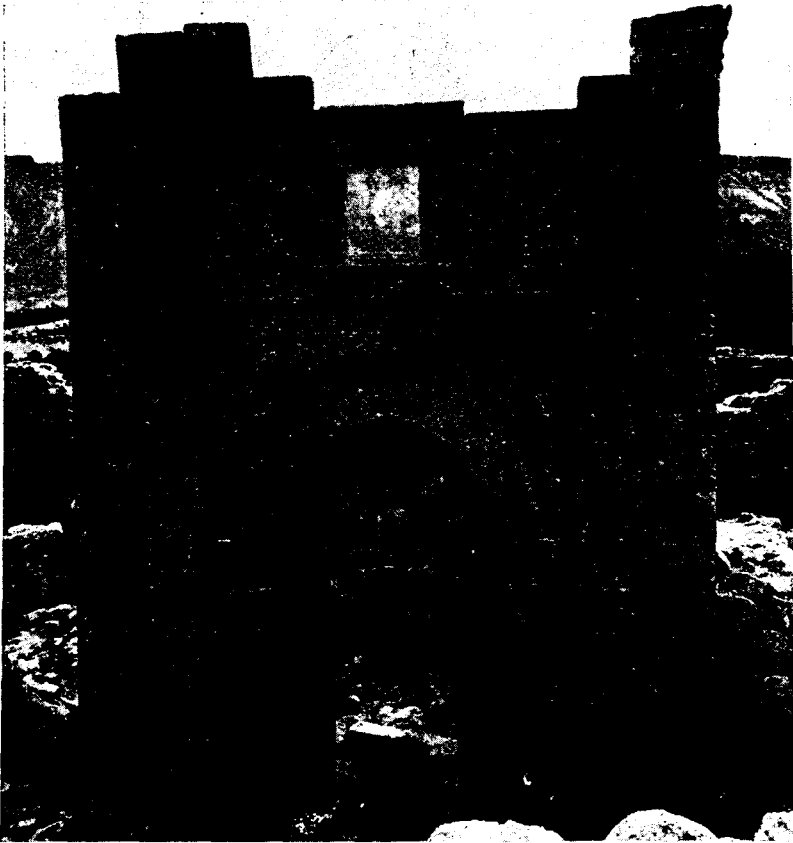
Res. 8 — Taşkın Paşa Medresesi. Ana eyvan.

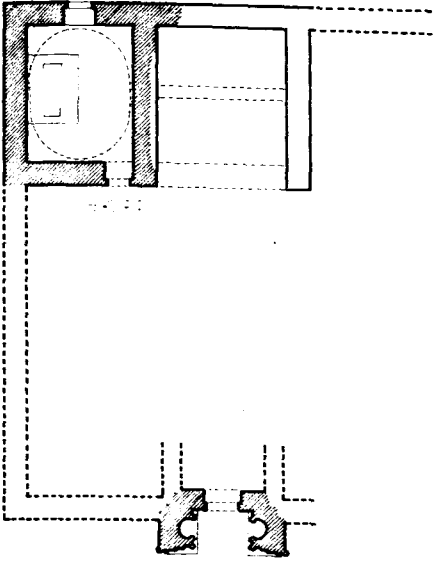
Res. 9 — Taşkın Paşa Medresesi. Binanın doğu cephesi.

Res. 10 — Taşkın Paşa Medresesi. Mihrap.

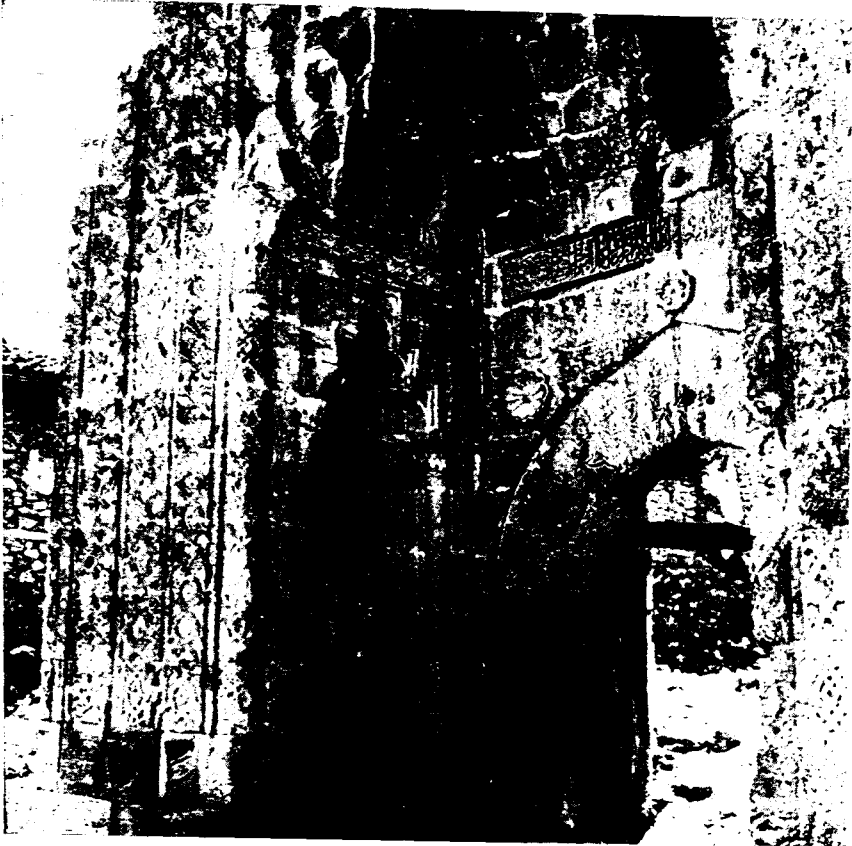
Res. 11 — Taşkın Paşa Medresesi. Portal.

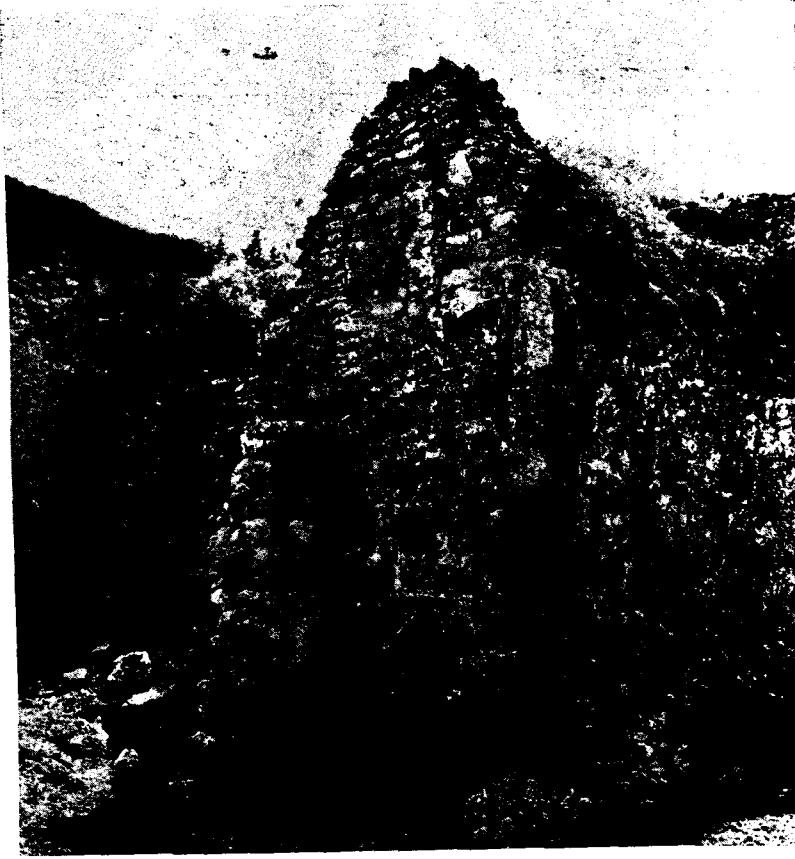
Şek. 4 — Taş Medrese. Plân.

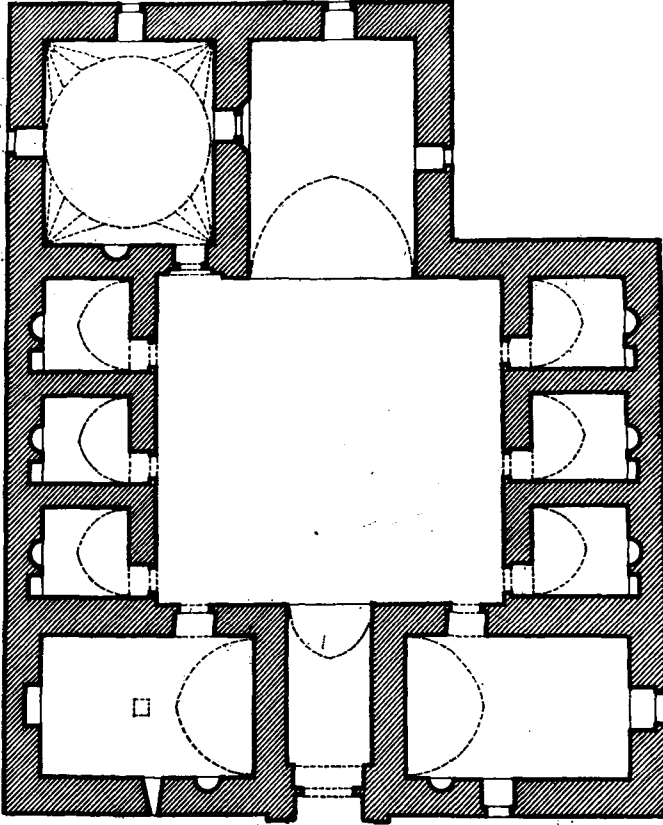
Res. 12 — Taş Medrese, Portal

Res. 13 — Taş Medrese. Portaldan detay.

Res. 14 — Taş medrese, Türbe.

0 5 10m.

Şek. 5 — Oba köyü Medresesi. Plân.

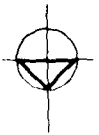
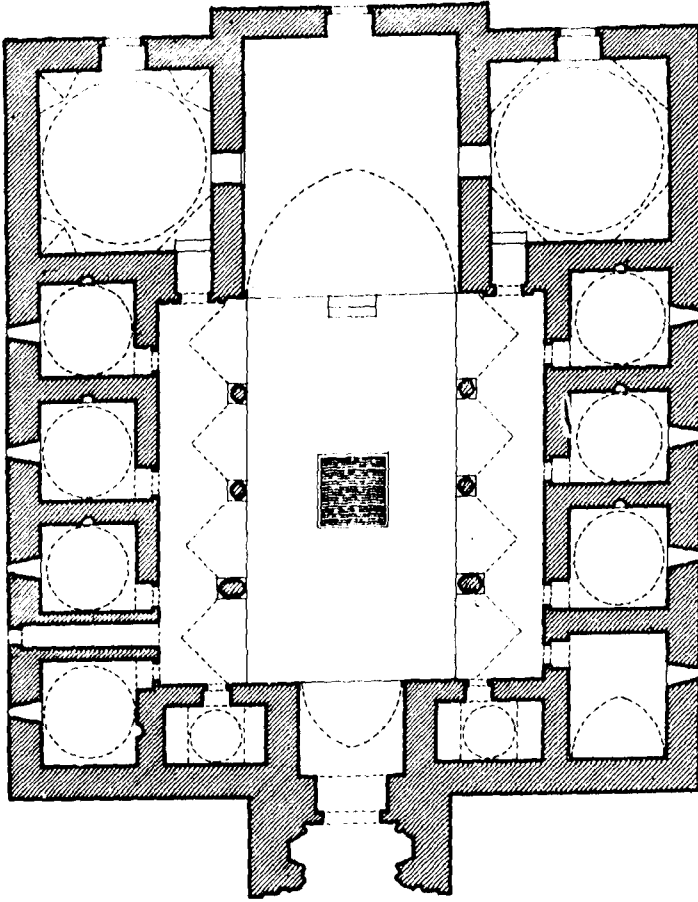
Res. 15 — Oba köyü Medresesi Portal.

Res. 16 — Oba Köyü Madresesi, Genel görünüş.

Res. 19 --- Oba Köyü Medresesi. Kubbeli odanın kapısı

0 5 10 m

Şek. 6 Hatuniye Medresesi. Plân.

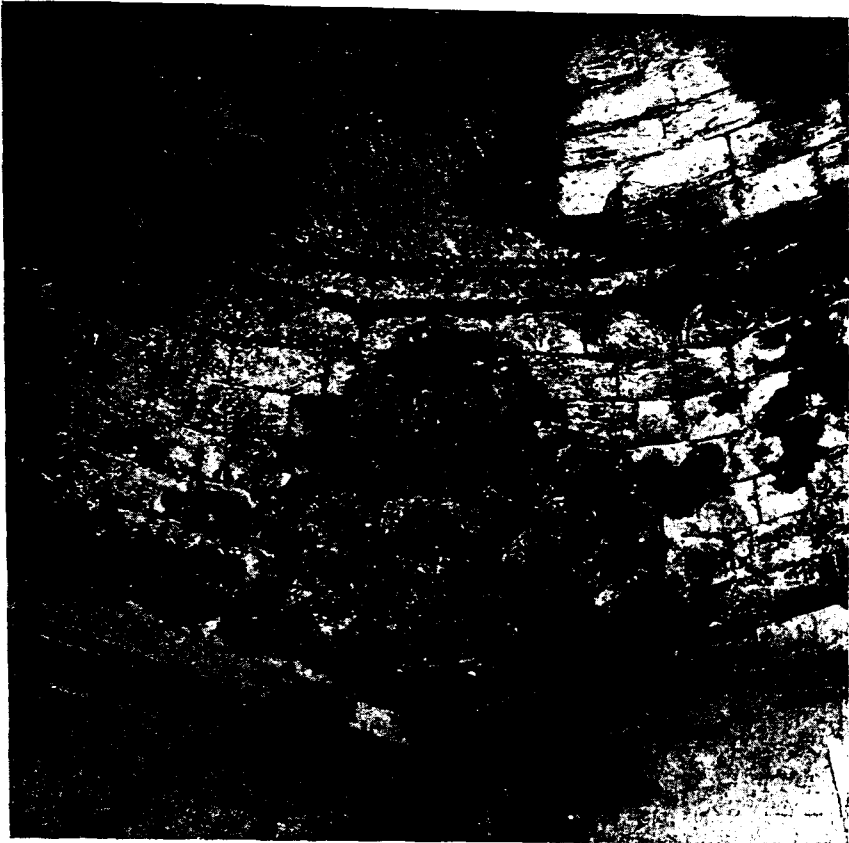
Res. 17 — Oba K y  Medresesi, Ana eyvan.

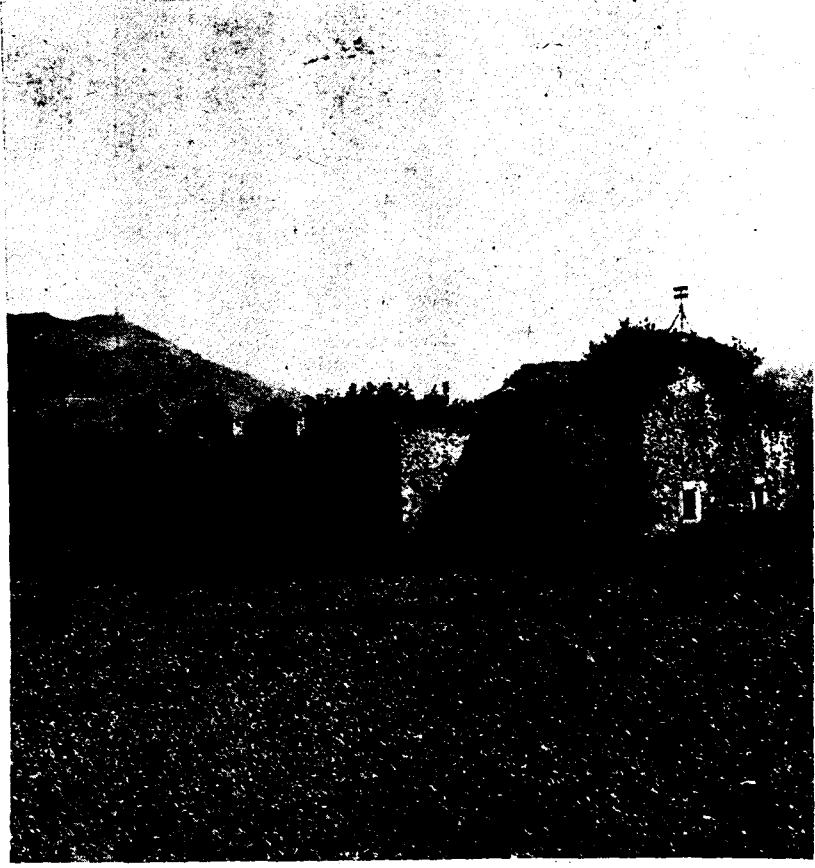
Res. 18 — Oba K y  Medresesi. Binanın g ney cephesi.

Res. 22 — Hatuniye Medresesi, Avlu revaki

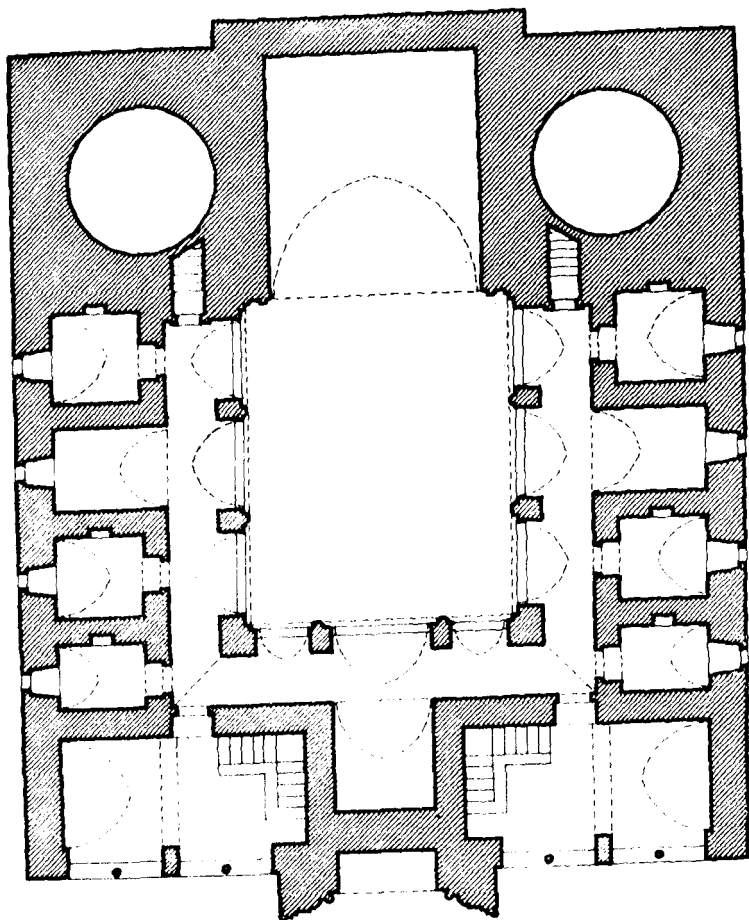
Res. 23 — Hatuniye Medresesi. Kubbeli odada stalaktitli tromp

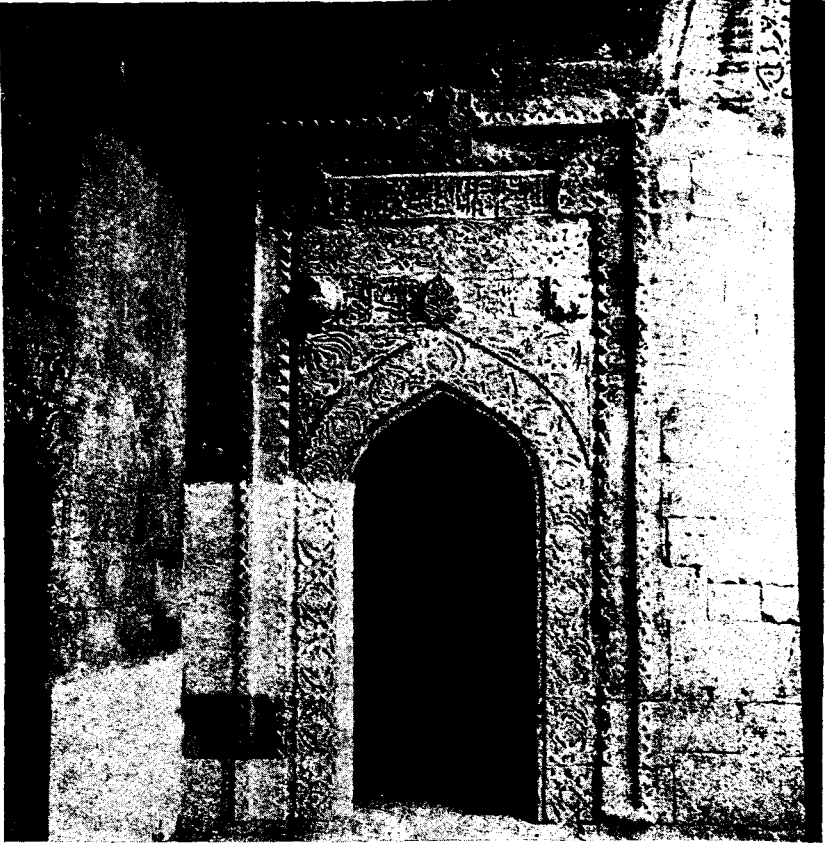
Res. 20 — Hatuniye Medresesi. Güneyden görüſü.

Res. 21 — Hatuniye Medresesi portal.

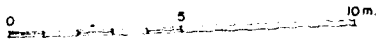
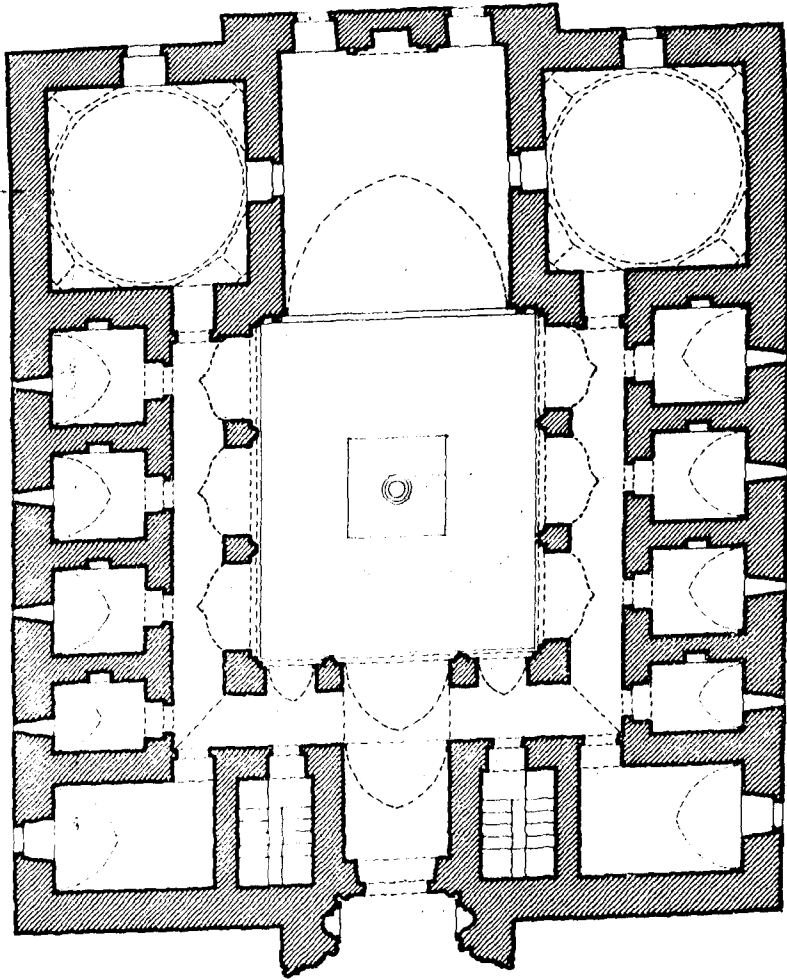
Şek. 8 -- Ak Medrese. Üst kat plânı.

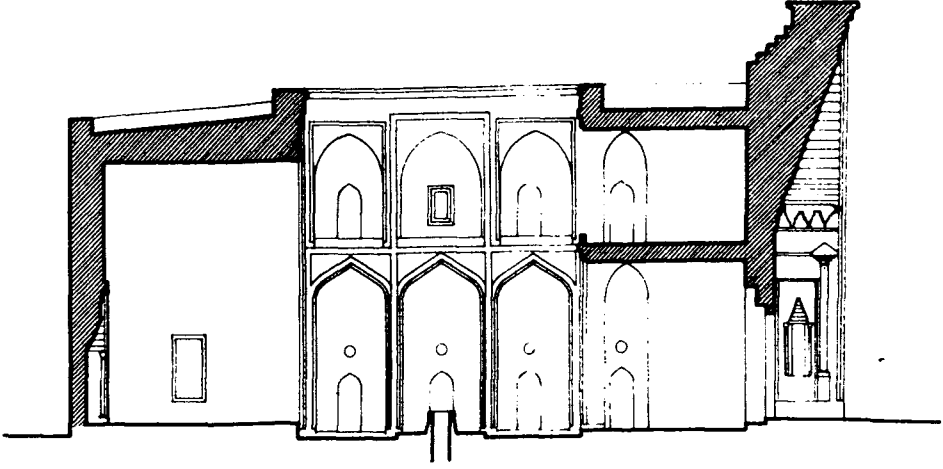
Res. 24 — Hatuniye Medresesi, Eyvanın doğusundaki
kubbe odanın kapısı

Res. 25 — Hatuniye Medresesi, Portalden detay (mihrâbiye)

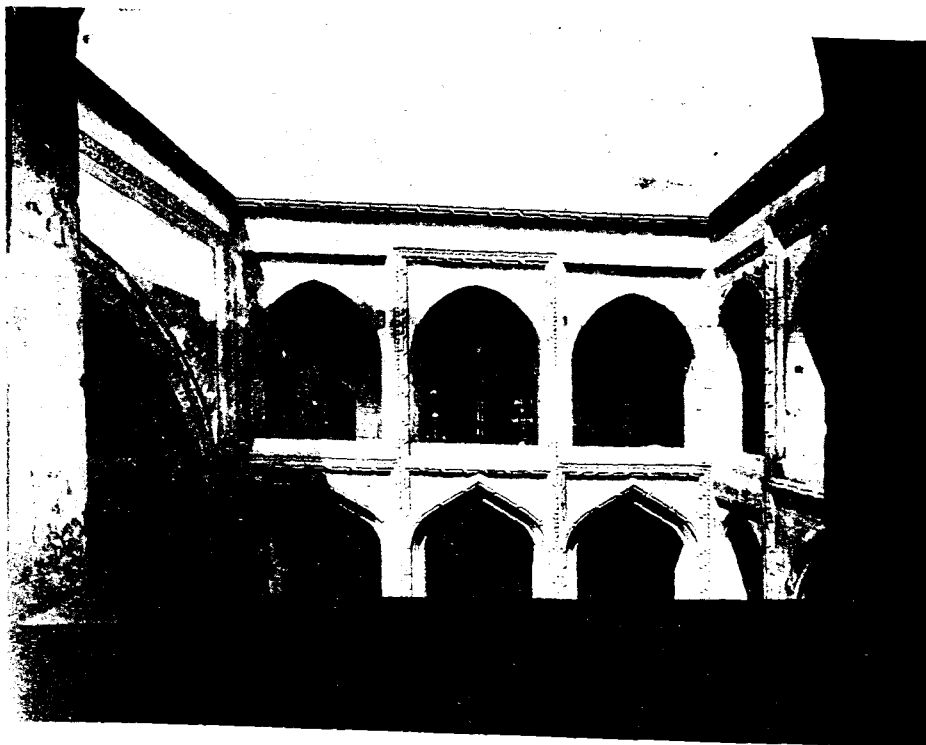
Şek. 7 — Ak Medrese. Alt kat plânı.

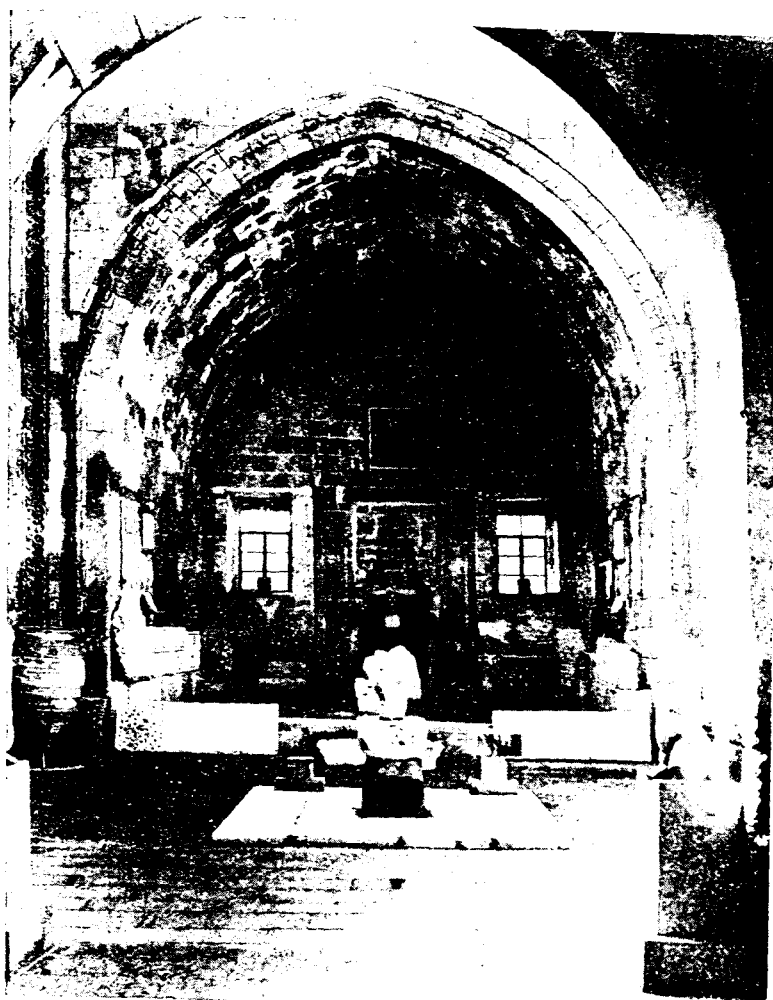
Şek. 9 — Ak Medrese. Uzunlamasına kesit.

Res. 26 — Ak Medrese. Binanın ön cephesi.

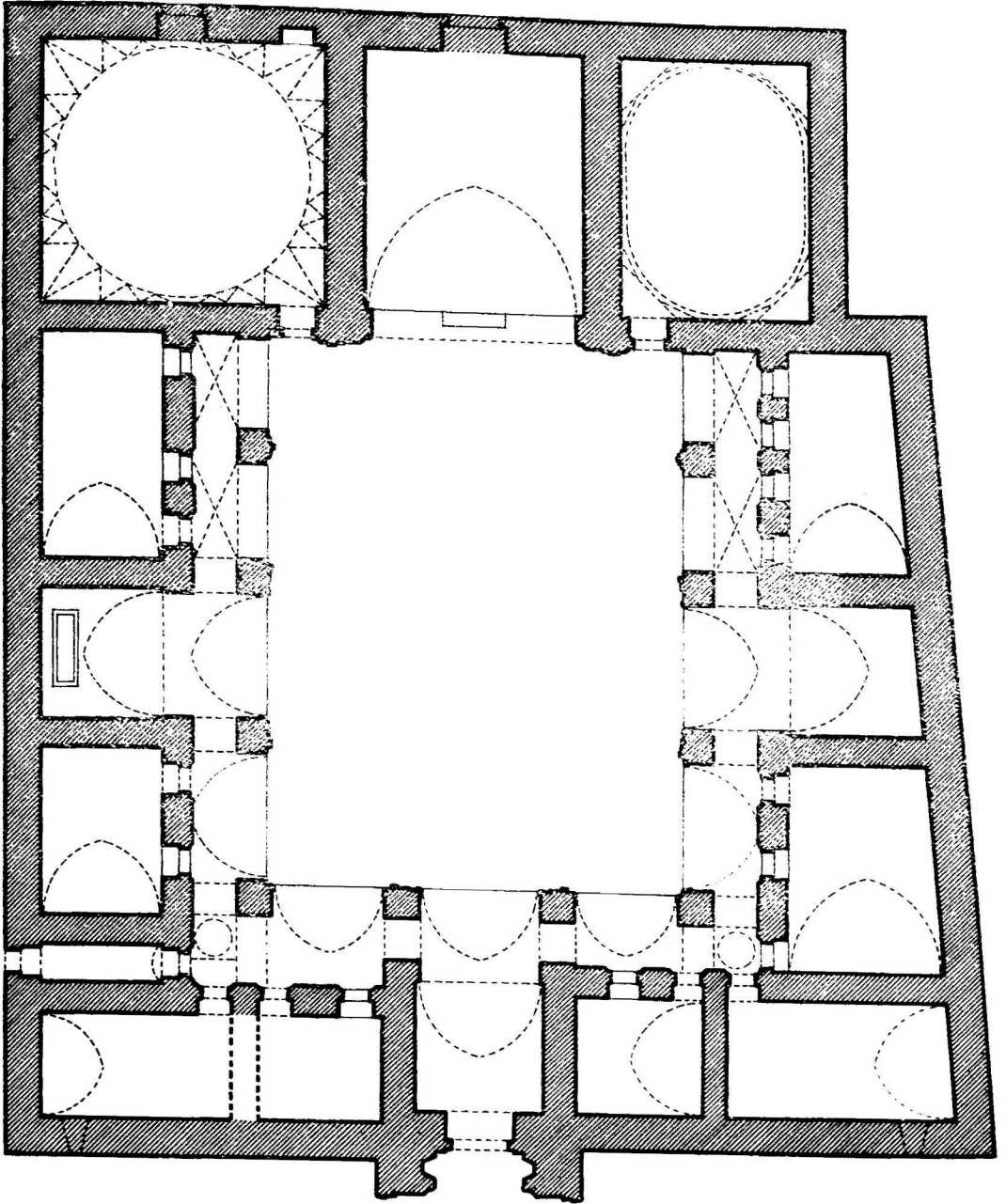
Res. 27 — Ak Medrese. Avlu

Res. 28 — Ak Medrese. Ana eyvan.

Res. 29 — Ak Medrese. Çatıya çıkan merdivenin kapısı.

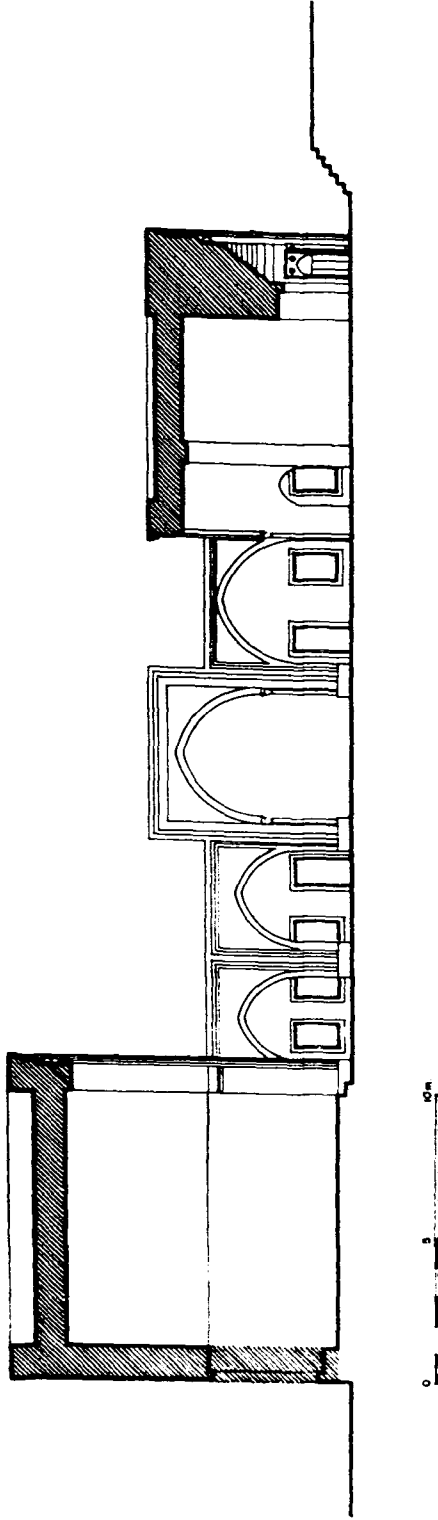
Şek. 10 — Zincirli Medrese plân.

Res. 30 — Zincirli Medrese. Binanın ön cephesi

Res. 31 — Zincirli Medrese. Avlu (ana eyvandan giriş eyvanına bakış)

Şek. 11 --- Zincirli Medrese Uzunlamasına kesit

Res. 32 — Zincirli Medrese. Avlunun kuzey kanadı

Res. 33 — Zincirli Medrese. Kışık dershaneden oval kubbeye geçiş.

Res. 34 — Zincirli Medrese. Ana Eyvan

Res. 35 — Zincirli Medrese. Portal.

**BİLİNMEYEN BİR KERVANSARAY
TİPİ
(DÜĞER KERVANSARAYI)**

H. Baki KUNTER

I — KERVANSARAYIN ÜZERİNDE BULUNDUĞU YOL :

Osmanlı devri yapısı olan Düğer Kervansarayı plânı ve inşai hususiyetleri kadar, üzerinde bulunduğu yol ile de bize yeni bilgiler getirmektedir.

Düğer Kervansarayı Üsküdar - İznik - Yenişehir - Akbıyık - Pazarcık - Bozhöyük - İnönü - Kalburcu - Saka - Düğer - Akören - Çay - Akşehir'den geçen yol üzerindedir. Bu yola yakın; biri doğusunda diğeri batısında olmak üzere iki yol daha kuzeyden güneye doğru iner. Birincisi : Eskişehir - Seyitgazi - Hüsrevpaşa - Bayat..., İkincisi :... İnönü - Ilıca - Kütahya - Karahisar üzerinde üçü de Akşehir'de birleşirler.

Seyitgazi'den geçen yol (Halep yolu) ve (Hac yolu) olarak bilinir. Son iki yoldan her ikisi de hem kervan yolu, hem de müteaddit seferlerde ordu yolu olarak kullanılmıştır. Bu bakımdan müteaddit arşiv vesikalarında ve muhtelif eserlerde adları geçen ve bilinen yollardır.

Kervansarayımızın üzerinde bulunduğu yol güzergahının tesbiti ise, ancak, Başbakanlık Arşivinde bulunan Hicri 986 yılına ait bir tek (menzil kaydı) sayesinde mümkün olabilmiştir.

II — KERVANSARAYIN TAVSİFİ :

Düğer Kervansarayı iki kısımdan müteşekkildir.

a) Birinci kısım iki katlıdır. Cephesi 29.40, derinliği 13.20 metredir.

b) İkinci kısım birinci kısma bitişik olup tek katlıdır. Uzunluğu 27.10, derinliği 13.20 metredir.

Her ikisinin cephe uzunluğu 56.50 metreyi bulmaktadır.

Birinci kısmın dışı ve çatısı taş kaplamadır. İkinci kısmın duvarları moloz taşıdır. Yalnız çatısı taş kaplamadır.

İçeri girilince zemin katında taştan yapılmış 4 tane dört köşe direk görülür. Eşit açıklıklarla doğu - batı istikametinde yer alan bu direklere klâsik yassı tuğladan yapılmış 4 kemer dayanır. Kervansarayın üst katı bunların üzerine oturtulmuştur. Zemini toprak, irtifai 6.00 metre olan alt katın seyislere ve tımar görmüş binek hayvanlarına mahsus olduğu anlaşılmaktadır. Bu katta pencere yoktur. Bitişikteki ahır kısmını gözetlemeye yarayan iki mazgal deliği vardır. Bunların mukabilinde doğu yönünde de dışarı bakan iki mazgal bulunmaktadır. Bunların yerden yüksekliğine bakılırsa seyislerin tahtadan kerevetler üzerinde yatıklarına hükmolunabilir. Zemin katında üçü kapının sağında, üçü solunda olmak üzere 6 tane ocak dikkati çekmektedir. Ventilasyonu sağlayan bu ocaklar taş duvarın içerisine dolap şeklinde oyulmuştur. Altısı da çatıdan sonra, bacalıdır. Ayrıca duvarlarda seyisler için ufak dolap yerleri de vardır.

Zemin kattan, giriş kapısının karşısına isabet eden, taş bir merdivenle birinci katta boydan boya uzanan bir koridora çıkılmaktadır. Koridorun yüksekliği 4.000 metredir. Koridorda biri doğuya, beşi kuzeye bakan 6 pencere vardır. Bunların sonradan içerden örülerek mazgala çevrildiği görülmektedir. Bu katta iki köşede, kubbeli birer büyük oda, bunların iç tarafında tonozlu ve daha küçük birer oda, tam ortada mescit bulunmaktadır. Kubbeli odaların iç yüksekliği 6.30, tonozlu odaların yüksekliği 3.30 metredir. Kubbeli odalarda cepheye bakan birer pencere, birer mazgal mevcuttur. Tonozlu odalarda da birer pencere ve birer mazgal vardır. Mescidin penceresi olmayıp mihrabın iki tarafında birer mazgal bulunmaktadır. Kubbeli ve tonozlu odaların hiç birinde koridora açılan pencere ve mazgal yoktur. Koridordan birer kapı ile bu odalara girilir. Odaların içerde ayrıca irtibatları mevcut değildir. Mescit, bir kemerle bağlanmış olup orta yerine kapı konulmamış açık bırakılmıştır.

İç ve dışı moloz taşından, iç taraftaki kemerleri tuğladan yapılmış ve çatısı taş kaplanmış olan ikinci kısma gelince: İçeride direkler olmadığından burası yekpare geniş bir satıhtır. Yük hayvanlarına ve nakil vasıtalarına mahsus büyük bir ahır olduğu anlaşılmaktadır. Bu ahırın, yanındaki iki katlı yapı ile dahilen hiç bir irtibatı yoktur. Kapısı tam orta yerdedir. Üçü kapının sağında; üçü solunda olmak üzere altı tane geniş açıklıklı kemer vardır. Bütün açıklık taşkemerle bağlanmıştır. Bu kemerlerin yüksekliği 8.80, ahırın iç temiz açıklığı 10.60 metredir. Burada yine üçü sağda üçü solda olmak üzere duvar içersine altı tane baca konulmuştur. Bu bacaların çatı üstünden görülen harici kısımları yoktur. 0.80 metre uzunluk ve 0.20 metre genişlikte olan bacalar çatıya kadar çıkar, orada kalır. Tam bir vantilasyon sağlaya-

cak, asla koku bırakmayacak şekilde yapılmıştır.

III — BÂNİSİ VE İNŞA TARİHİ :

Hem (Menzil Binası) hem (Kervansaray) hizmetlerini gördüğü anlaşılan Düğer Kervansarayını her iki kısmı üzerinde de kitâbe ve tezyinat yoktur. Ahır kısmında küçük bir kitabe yeri görülüyorsa da yeri hâlen boştur. Mahallinde bu kervansarayın II. Murad'a aidiyeti söylenmektedir. Yaptığımız araştırmalarda bânisi ve inşaa tarihi hakkında bir vesika ve bilgi elde edemedik. İnşaa tarzına göre Osmanlı Kervansaraylarının orta devirlerine raslayan bir eser olduğunu kabul etmek gerekiyor.

IV — DÜĞER KERVANSARAYI-NIN ÖZELLİKLERİ :

Kervansarayın iki kat oluşu, üst katta çephede pencereler bulunuşu, kubbeli odalarda ısınma ocaklarından başka yemek pişirmek için ayrı ocaklar ve yıkanma yerleri bulunması, Duvarların ve çatının taş kaplama tekniği, büyük ahır kısmının binadan ayrı yapılması ve buraya hariçten başka bir kapı ile girilmesi, her iki kısmın da son derece mükemmel ve iyi gizlenmiş vantilasyon tertibatına malik oluşu, geniş ve yüksek olan ahırın direksiz ve tek açıklık üzerine kurulmuş olması Düğer Kervansarayının başlıca özelliklerini teşkil eder.

Düğer Kervansarayında gördüğümüz bu hususiyetler çok mühim ve enteresandır.

Şimdiye kadar görülmemiş olan kervansarayları ve bunlarla ilgili arşiv vesikalarını da görüp incelemeden Anadolu Kervansarayları ve bilhassa bunların plân tipleri hakkında kesin hükümlere varmanın mümkün olmadığını ve olamayacağını bize açıkça göstermektedir.

A NEW TYPE OF CARAVANSERAI (THE CARAVANSERAI AT DÜĞER)

Translated by : Emre MADRAN

1. THE ROAD ON WHICH THE CARAVANSERAI IS LOCATED :

The Düğer Caravanserai was built during the Ottomans, and brings us recent knowledge about, both its plan and structural characteristics, and the road on which it was situated.

The Caravanserai is on the Üs-küdar - İznik - Yenişehir - Akbıyık - Pazarcık - Bozhöyük - İnönü - Kalburcu - Saka - Düğer - Akören - Çay - Akşehir road. Two more roads (Eskişehir - Seyitgazi - Hüsrevpaşa - Bayat, road and İnönü - Ilıca - Kütahya - Karahisar road) run on the north - south direction, one being on the west, and the other being on the east of the first road, and they all three meet at the Akşehir.

The road which passes by Seyitgazi is also known as the Hadj Road or Aleppo road. The two latter roads have been used both for caravans and for army units in various expeditions. Hence these two roads are well known from the archive documents and the various works.

On the other hand however, the site of the road on which our caravanserai is located could only be determined by means of a «Menzil Kaydı» (=Zone of Communication record) dated 986 H. found in the Archives of the Prime Ministry.

2. DESCRIPTION OF THE CARAVANSERAI :

The Düğer Caravanserai is composed of two sections :

a) The first section is of two storeyed, measuring 29.40 meters in depth, and 13.20 meters in width.

b) The second section which is only one storeyed, adjacent to the first one measuring 27.10 meters in width, and 13.20 meters in depth.

The total length of the caravanserai is 56.50 meters. The walls of the first section are of cut stone whereas the walls of the other section are of rubble stone. Both sections have cut stone roof covering.

First section is entered through a covered entrance. This place was used to accommodate the guards. There are large openings on both sides for observation and watch.

After the entrance, there are 4 square piers, out of cut stone which support 4 brick arches running on the east-west direction with equal spans. Upper floor of the caravanserai is set on these arches. The first floor is 6 meters high and covered with earth. It is understood that this place was used for hostlers and well trained riding horses. There are no windows in this floor, but two holes in the wall to keep watch on the adjoining stable section.

There are two other holes in the east wall looking outside. Judging from the height of these holes, it may be assumed that the hostlers slept on wooden benches. On the ground floor, there are three fire places on both sides of the door. These built-in fire places provide ventilation. All of the fireplaces have chimney stacks on the roof. There are also small niches in the walls for the hostlers.

A stone staircase in front of the entrance at the ground floor leads up

to a corridor along the length of first floor. This corridor is 4 meters high. There are 6 windows on the corridor, one of which faces east and the others north. It is observed that these windows were later filled with brick from the inside to be used as crenelles. On the first floor there is the prayer hall at the center, two vaulted rooms on both sides of it, and two domed rooms on the corners adjacent to the vaulted ones. Internal height of the domed rooms is 6.30 meters and that of the smaller rooms is 3.30 meters. In the rooms with domes there is one crenelle. The same openings also exist in the smaller rooms. There is no window in the prayer room but crenelles on both side of the pulpit. Rooms have no window opening to the corridor whereas they have doors, opening to the corridor. The rooms are not interconnected. The prayer hall has a big arched opening on the corridor side.

The walls of the second section is of rubble stone and the interior arches built with bricks and the roof is covered with stones. Since there is no column here, a big space could be obtained. It is understood that this place was a large stable for load carrying animals and carriages. This large stable is not connected to the main building in any way. The door of this stable is at the center. There are three wide arches on either sides of the door of which height is 8.80 meters, and the width is 10.60 meters. Here, there are three built-in chimneys on both sides of the wall. No chimney stack can be seen from the outside. They have been built in a manner to provide complete ventilation and not to leave any odor behind.

3. THE DONOR, AND THE DATE OF CONSTRUCTION :

There is nor inscription neither ornament on any part of the caravanserai which served both as zone of communication building and as caravanserai. There is a place for an inscription panel on the stable section, but it is empty now. Local people have stated that, it might have been built during the reign of the Sultan Murat II.

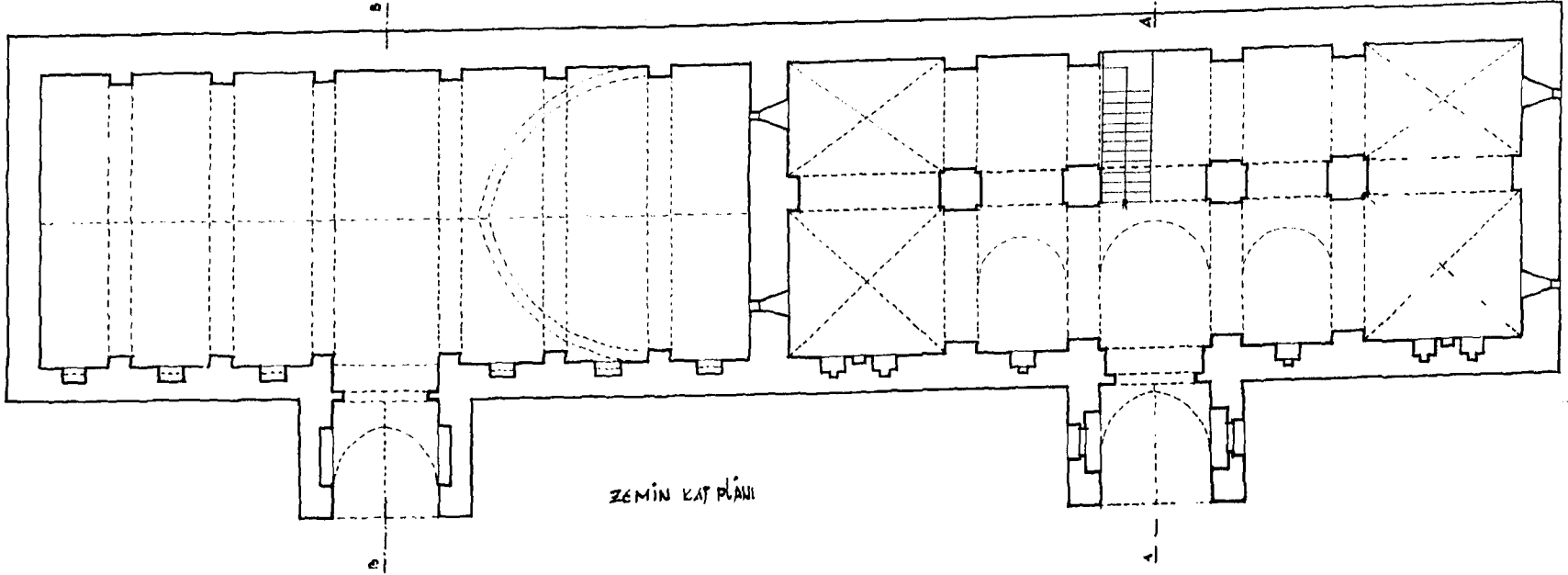
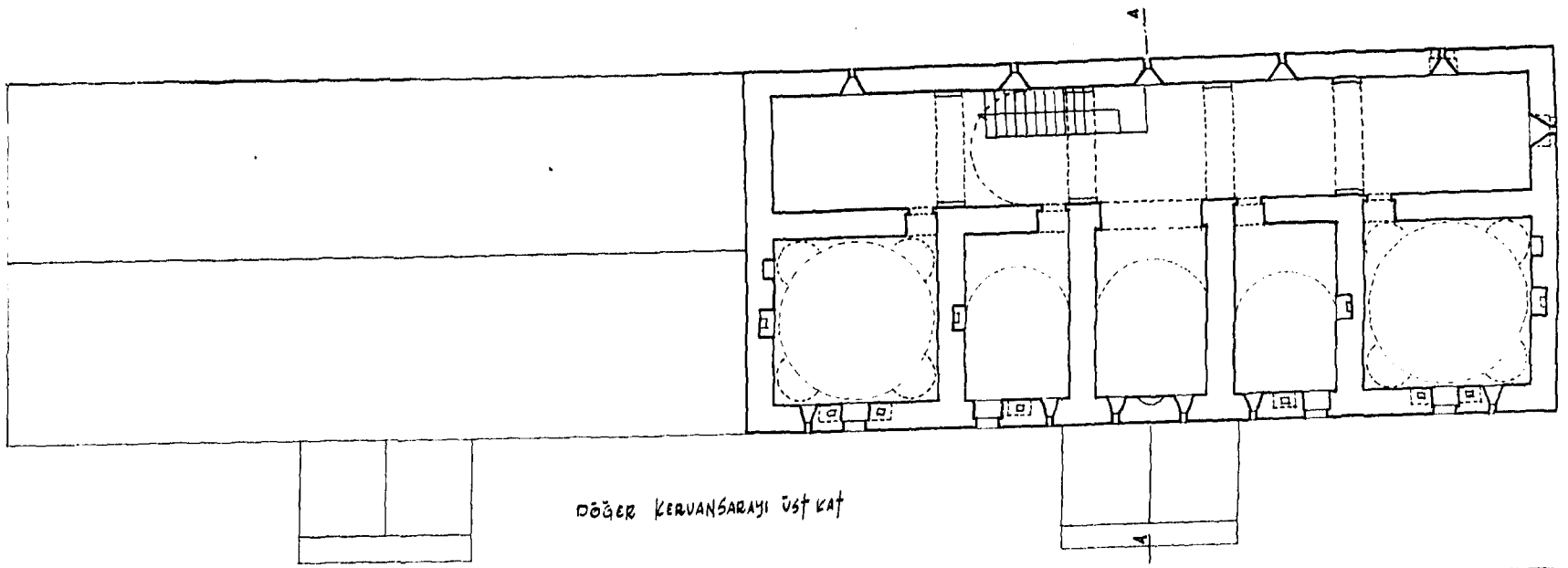
We couldn't obtain any document or information about the donor and the date of construction.

It may be assumed according to the style of construction that, it was built during the middle period of the Ottoman caravanserais.

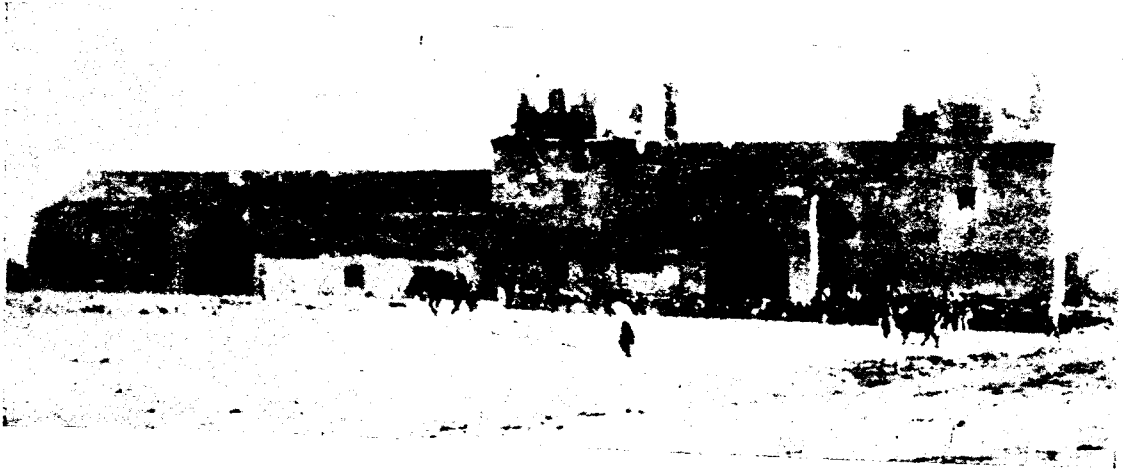
4. CHARACTERISTICS OF THE DÜĞER CARAVANSERAI :

The main characteristics of the caravanserai consist of the fact that it has two floors; there are windows on the facade of the upper floor; heating is provided with fire places in the rooms; there are washing places; stone coating technique used on the walls and roof; the stable section has been built separately, and has a private entrance; well hidden and efficient ventilation is provided for both sections; the wide and high stable has no supports which give chance to have a big space.

The above characteristics of Düğer Caravanserai are important and worthy of interest. It is evident that, no definite result can be obtained on the subject called «Anatolian Caravanserais and their plan types» without studying all available documentation about them or without examining the caravanserais which have not been seen so far.

Döğler kervansarayı zemin ve üst kat plânı.

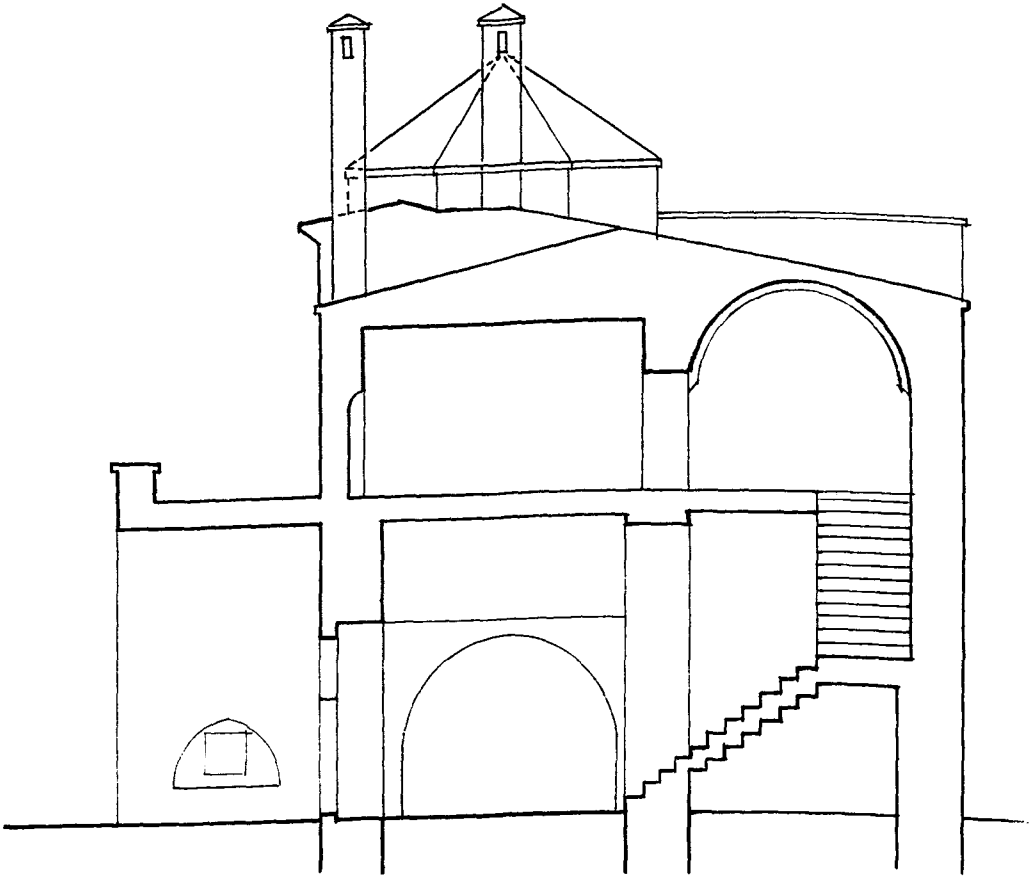
Düğer kervansarayının cephe görünüşü

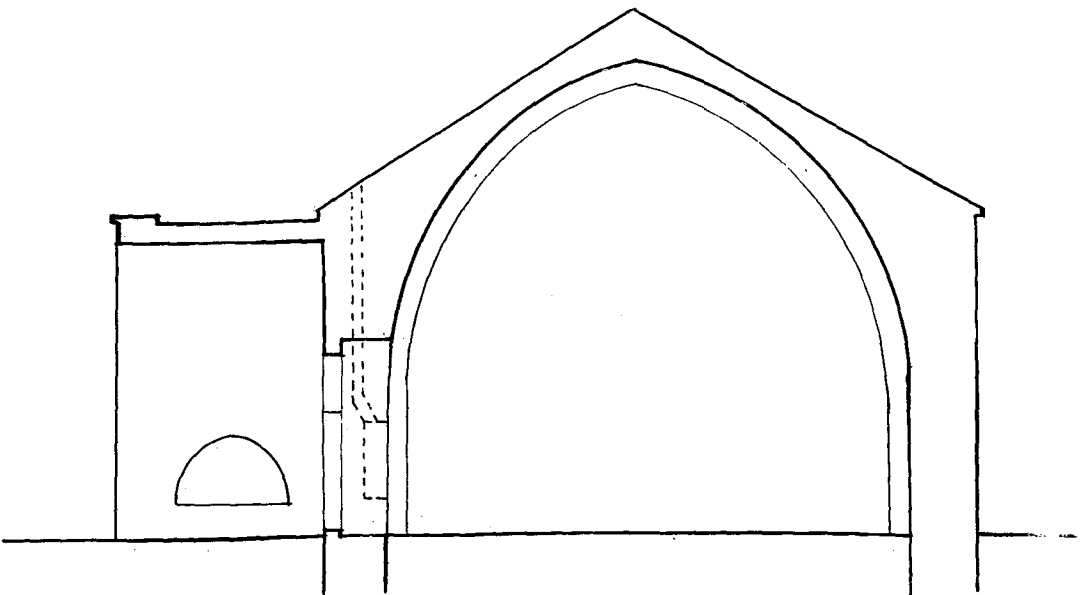
Düğer kervansarayından bir görünüş

Düğer kervansarayından bir görünüş

A — A Kesiti

B — B Kesiti

SAĞMANDAKİ ÇOK FONKSİYONLU SALİH BEY CAMİSİ

Ayşıl TÜKEL

GİRİŞ :

Sağman'daki Çok Fonksiyonlu Salih Bey Camii 1968 yılı Ağustos ayında görülmüş ve incelenmiştir¹. Sağman köyü halen Tunceli'nin Pertek kazasına bağlıdır. Pertek, Hozat yolundan ayrılarak ciple Dere Köyü yakınlarına kadar gidilir. Dere Köyden Sağman'a kadar olan 8 km. yolu ancak yaya veya katırla katetmek mümkündür.

Sağman'da bulunan bir kale, çok fonksiyonlu bir cami, bir saray ve iki kilise kalıntısı bu küçük köyün bir zamanlar önemli bir yerleşme yeri olduğunu göstermektedir. Hem Pertek, hem Sağman tarih bakımından Çemişgezek'e sıkıca bağlıdır². Kalan eserlere bakarak bu çevrenin Anadolu'ya Türklerin gelmesinden önce, Ermeni ve hat-

tâ Arap³ hâkimiyeti altında bulunduğunu kabul edebiliriz. Çemişgezek ve civarına Türk boylarının yerleştiği ve Beylerinin Alparslan'ın maiyetinden ve Büyük Selçuk sarayına akraba Salık Bey olduğu bilinmektedir. İlk Beylikler devrinde bu çevre Mengücek hâkimiyetine girmiş ve Gürcü prensleri ve Diyarbakır Artukluları ile mücadele edilmiştir. Çemişgezek Kalesi Alâaddin Keykubad devrinde zorlu bir kuşaltmadan sonra Anadolu Selçuklu İmparatorluğuna katılmıştır. Şah İsmail Safevî ile çağdaş olan Çemişgezek Beyi Hacı Rüstem zamanında Şah İsmail'in yolladığı Şii misyoner Nur Ali'nin etkisi artmış ve Çemişgezek bir Şiilik merkezi haline gelmiştir. Çevre, Yavuz Sultan Selim zamanında Bıyıklı Mehmet Paşa⁴ tarafından Osmanlı İmparatorluğuna katılmış ve Çemişgezek doğrudan doğruya Osmanlı Sancağı haline gelmiş, Pertek ve Sağman ise yurtluk ve ocaklık haklarıyla Çemişgezek Beylerine verilmişti. Hacı Rüstem Bey'in Yavuz'un hizmetine girmiş olan oğlu Pîr Hüseyin de Çemişgezek Beyi oldu. Pîr Hüseyin Bey'in ölümünden sonra evlâtları arasında Beylik yüzünden çıkan anlaşmazlık Çemişgezek Beyliğinin harap olmasına ve bazı kısımlarının parçalanmasına sebep olmuştur. Arazinin büyük bir kısmı Pîr Hüseyin'in büyük oğluna verilmişse de aile anlaş-

1. Eser, O.D.T.Ü. Mimarlık Fakültesi Restorasyon Bölümünün Keban baraj gölü altında kalacak eserlerden olan Pertek camileri üzerinde çalıştığı 1968 yazında ziyaret edilmiştir. Bu arada caminin ölçülmesinde yardım eden meslektaşım Ömür Bakırcı'ya ve Fakülte arşivine koymak üzere eserin fotoğraflarını çeken fotoğraf laboratuvarı şefi Mustafa Niksarlı'ya teşekkür ederim.

2. Genel tarihi durum için aşağıdaki eserlerden faydalanılmıştır :

İbn-i Bibi, *Anadolu Selçuklu Tarihi*, (M. Nuri Gençosman - F.N. Uzluç), Ankara, 1941.

Evliya Çelebi, *Seyahatname*, (Ahmet Cevdet Tercümesi), Cilt III İstanbul, 1314

Naşit Uluğ, *Tunceli Medeniyete Açılıyor*, İstanbul, 1939.

Nezmi Sevgen, *Anadolu Kaleleri*, 1. cilt, Ankara 1960.

Hayat Mecmuası «Tunceli, sayı II, Aralık 1967, s. 183 - 184.

3. Evliya Çelebi, op. cit. s. 221. «Halife İdris) kavli ile Abbasiler asrında Amed yani Diyarbakır Meliki...» diye başlayarak Sağman kalesinin kuruluşu hakkındaki efsaneyi anlatmaktadır.

4. N. Uluğ, op. cit. s. 27.

mazlığı yüzünden iyi idare edilmemiş ve bunun üzerine Erzurum mirimanı Sinan Bey Sancak Beyi yapılmış, ancak halk onu da istemeyince Pir Hüseyin'in soyundan Bilten Bey başa geçmiştir. Pertek ve Sağman'ın, idaresi özel sancaklar haline gelmesi herhalde bu devre rastlar⁵. Pir Hüseyin Bey'in büyük oğlu Rüstem Bey Kanunî tarafından Pertek Sancağına Bey tayin edilmiş ve ondan sonra da yerine oğlu Baysungur Bey geçmiştir. Pir Hüseyin Bey'in bahçelerinin bulunduğu Sağman ise Pir Hüseyin Bey'in küçük oğullarından Keyhüsrev Beye Beylik olarak verilmiştir. Ölüncü yerine oğlu Salih Bey, onun yerine Salih Beyi öldürüp kardeşi Ömer geçmiştir; Ömer'in kısa bir zaman sonra öldürülmesi üzerine de Salih Beyin büyük oğlu Bey olmuştur. Onaltıncı asrın sonunda Allahverdi adında birinin Bey olduğu bilinmektedir.

Evliya Çelebi, Abbasiler devrinde Diyarbakır Meliki tarafından yaptırıldığını söylediği kaleyi⁷ anlatmakla beraber Sağman'daki diğer eserler hakkında hiç bilgi vermemektedir. Camiden ancak birkaç kaynak birer cümle halinde bahsetmektedir⁸.

5. Basri Konyar, *Diyarbakır Tarihi*, 3. cilt, Ankara 1936, s. 250. «İdaresi hususi usule tabi tutulan sekiz sancak ta şunlardır : 1) Atak, 2) Pertek, 3) Tunceli, 4) Çabakçur, 5) Çermik, 6) Sağman, 7) Kelap, 8) Mihrani».

6. N. Uluğ, op. cit. s. 30 «Keyhüsrev Bey ölünce oğlu Salih Beye kaldı. Diğer iki kardeşinden Ömer harıstı, Ağabeysini öldürttü, yerine geçti. Öldürdüğü kardeşinin katısını almak istedi. Fakat kadın zıfaz gecesi Ömer'i öldürttü ve İstanbul'a gidip büyük oğluna Sağman Sancağını tevcih ettirdi».

7. Evliya Çelebi, ibid.

8. N. Sevgen op. cit. s. 269. «bakınız şuracıktaki Sağman'da Baysungur'un kardeşi Salih Beyin eseri olan güzel cami ve yanındaki türbe hâlâ ayakta...». Çeşmenin ve mezarın kitabesini veriyor. Kitabelerde yalnızlar olduğu gibi Salih Bey Baysungur'un kardeşi değil amcaoğludur.

N. Uluğ, ibid. «Bugün Sağman köyünde somaki taştan yapılmış sütunları, mihrabı ve çinileri, dış kapısının sana'tkarane kemerleriyle bir cami harabesi göze çarpar. Bu ca-

KONUM :

Sağman Camii doğu - batı yönünde devam eden ve doğu ucunda Sağman Kalesi bulunan alçak bir sırtın üzerindedir. Camiin yerleştiği alan ayrıca hem güney, hem kuzeye doğru meyillidir (Resim: 1).

Camiin kuzey - batısında yanyana iki eyvanlı mekândan meydana gelen çeşme yer alır (Resim: 3). İki eyvan da iki merkezli sivri beşik tonozla örtüldür ve tonozların üstü toprak kaplıdır. Aralarındaki inşaat derzi batıdaki gözün sonradan eklendiğini göstermektedir. Bu kısım biraz daha batıya dönüktür, iç kısmı ve açık yüzü tamamen kesme taştır. Doğudaki eyvan daha büyükçedir ve tonoz hizasına kadar kısmı ve açık yüzü kesme taşla, geri kalan kısım ise molozla örülmüştür. Batı duvarında, içinden su akan sivri kemerli nişin üzerinde, bir kitabe vardır (Resim: 4). Üç satır Sülüs yazılı kitabe arapçadır:

1 —

وقد سعى باجزاء هذا العين عن الأكرام

Vakad seâ bi-icra hâze el-ayn nu-zu-el-ikram.

2 —

صاحب الفضل والعلم مراد الاعظم كخسرو بيك

Sahib-i dil vel-ilm murad el-a'zam Keyhüsrev Bey.

3 —

بن أمير البير مرحومين حسين بيك في تاريخ رمضان سنة ٩٦٧

mi III. Murat devrinde sancak beyi olan Salih Bey tarafından yaptırılmıştır. 1916'da isyan eden Pilvenk haydutları tarafından tahrip edilmiştir.»

Hayat Tarih Mecmuası, op. cit. s. 184. «Sağman kalesi 15 km. mesafededir. İçinde XVI. yüzyıl sonu sancak beylerinden Salih Beyin yaptırdığı güzel bir cami vardır.» deniyorsa da cami kalenin dışındadır.

Albert Gabriel, *Voyage Archeologique dans la Turquie Orientale*, cilt I., Paris, 1940, s. 261, dip not I. «La Mosquée de Sagman village situé a deux heures de marche a l'ouest de Pertek, posséderait, au dire de certains paysans, des revêtements de faïence ancienne».

İbn emir el-bir merhum bin Hüseyin Bey fi tarih Ramazan sene 963.

Bu kitabe bize çeşmenin, (kuyu)? (su)? sahibi merhum Hüseyin Bey oğlu, büyük, izzet ve ikrâm eden, kuvvet ve bilgi sahibi, murat, büyük Keyhüsrev Bey tarafından Ramazan 963 H. (1555/56) tarihinde inşa edildiğini bildirmektedir⁹.

GENEL TARİF :

Cami, plân olarak, bir hazırlayıcı mekân, tek hücreli bir hacim, son cemaat mahalli ve minareden ibaret bir ana çekirdeğin doğu, batı ve kuzey taraflarında yer alan çeşitli hacimlerden meydana gelir (Levha: 1, 2). Esas cami kısmının, ileride görüleceği gibi, önce inşa edildiği ve etrafını saran kısmın ona ilâve edildiği anlaşılmaktadır. Camiin yalnız güney, doğu ve batı duvarlarının bir kısmını serbest bırakan bu tali hacimler kuzeye dönük ters T biçimli bir dış plân şeması meydana getirmektedir.

Cami :

Camiin güney cephesi 11.09 m. uzunluğundadır (Resim: 2) ve diğer cephelerden daha aşağıda başladığı için daha yüksektir. Binanın güney - doğu köşesinde zemin camiin iç taban seviyesinin iki metre altına kadar inmektedir. Cephede ikisi yanlarda, üçüncüsü ise ortada ve yüksekte olmak üzere üç pencere vardır. Alttaki dikdörtgen pencerelerin üstü düz bir lento ile kapatılmış ve onun üzerine de alt yüzü basık kemer gibi oyulmuş düz bir kemer yerleştirilmiştir. Kemerin alt yüzünün ortasında enlemesine oyul-

muş bir kaval silme vardır. Her iki pencerede de orijinal pencere yüksekliği alttan ikişer sıra taş örülmek suretiyle kısaltılmıştır. Üstteki pencere daha küçük boyutlarda olup, üstü penceri bir kemerle örülmüştür.

Doğu ve batı cepheleri (Resim: 2, 5) 9.76 m. düz devam ettikten sonra son cemaat mahallinin yan duvarları, doğuda 1.03 m., batıda 1.82 m. çıkıntı yapmaktadır ki bu çıkıntılardan batıdaki minarenin tabanını teşkil etmektedir. Bu cephelerdeki pencere düzeni ve yapılan tadilat güney cephenin aynıdır, yalnız her iki cephede de kuzey alt pencereler, yıkıntı ve molozların meydana getirdiği dolgunun altında, cepheden görünmemektedir. Çıkıntılar ise yan hacimlerin içinde kalmıştır.

Cephelerin hepsi eşit sıralı kesme taşla örülmüştür ve malzeme bejimsi renkli tortul bir taştır.

Son Cemaat Mahalli :

Camiin kuzey cephesini işgal eden son cemaat mahalli 4.00 m. derinliğinde ve (üç kısmın toplamı) 10.80 m. uzunluğundadır (Resim: 6). Doğu ve batı duvarlarının kuzey dış köşeleri yerden ca. 1.80 m. yükseklikte pahlanmış ve pahlı yüzeye geçiş, köşeye gelen taşla işlenmiş iki sıra halinde stâlaktitlerdir (Resim: 9).

Son cemaat mahalli üç sahından müteşekkil olup, orta sahında güney duvarı portal kaplamaktadır. Doğu ve batı sahnın ortasında birer dikdörtgen pencere, batı sahnın batı ucunda ise minarenin dikdörtgen kapısı bulunmaktadır. Sahnları örten kubeler, kuzey cephedeki kemerler ve orta sahnın doğu - batı yönündeki kemerleri ve kolonları tamamen yıkılmış ve tahrip edilmiştir¹⁰. Esas kolonların aksına, orijinal kolon par-

9. Sevgen, op. cit. s. 270. kitabeyi şöyle vermektedir : Vakad se'a ecr'i hazelayn ind'el ekrem sahib-ül tabl-i vel'alem min-el-azm bin'i emr'i kebir Keyhüsrev bey bin'i Pir Hüseyin Bey». Bu tercümedeki yanlışların çoğu noktalamadan delayidir. Bu arada kitabelerin okunmasına yardım eden Gouhar Shemdin'e teşekkür ederim.

10. N. Uluğ'un bahsettiği isyanda tahrip edilmiş olmalı (bakınız dip not 8)

çalarının üzerine; yerleştirilmiş ikişer ahşap direk ve onların üzerindeki doğu - batı yönündeki girişleme muhtes, düz ahşap çatıyı taşımaktadır. Esas çatı örtüsünden sadece doğu ve batı duvarlarındaki bingiler üzerindeki kemer başlangıçları ve güney duvarın doğu - batı köşelerinde görülen pandantif başlangıçları kalmıştır.

Kemer bingileri yarım kum saati şeklindedir, onların üzerine pahlı küp başlıklar yerleştirilmiştir (Resim: 8). Köşe bingilerinde aynı düzen dörtte bir olarak görülmektedir. Bingiler ve başlıklar binanın esas malzemesi olan tortul taşla yapılmıştır. Kuzeydeki kemerlerin üzerinde daha ince, dışa doğru pahlanmış ikinci bir kemerin döndüğü, kuzey - batı köşedeki bingi üzerindeki kalıntıdan anlaşılmaktadır (Resim: 9). Hâlen iki yan sahının taban seviyesi ortadaki portalin bulunduğu kısımdan ca. 50 m. yüksektir ve değişik boyutlarda kesme taşlarla döşenmiştir. Şimdiki ahşap çatıyı taşıyan direklerin kuzeyde olanları bu plâtförmin üzerine yerleştirilmiştir, içtekiler ise orta kısmın taban seviyesinden başlamaktadır. Bu düzen ve yerinde dikkatli bir inceleme, portal önündeki kesme taş kaplı döşemenin bu plâtförmin altında devam ettiğini göstermektedir. Son cemaat mahallinin, kolonları, kemerleri, duvarlarının özengi hizasına kadar olan kısımları ve portali pembe somaki¹¹ mermerdendir. Sağır kemerlerin içi sıvanmış moloz, pandantifler ve kubbe kalıntıları tuğladır.

Portal, orta sahnı tamamen kaplamaktadır, 3.05 m. enindedir ve güney duvardan 71 m. çıkıntı yapmaktadır (Resim:7). Portali kapsayan çerçeve yatay olarak iki eşit parçaya bölünür: Alt parçanın alt kısmında, içte yer alan bankın iç bükey bordürü portalin ka-

natlarının yarısına kadar dışarı dönmektedir. Bu profilin bittiği seviyede iç açıklığın ve bütün portal açıklığının köşelerini tutan, her iki tarafta, birer sütunce başlar. Bunların üstü birer pahlı küp başlıkla bitmektedir. İçtekilerin altı kum saati motifiyle başlamaktadır ve gövdeleri de geçmeli örgü ile süslenmiştir; dıştakiler ise sadedir. Sütuncelerin üzerinde, dıştaki ensiz, içteki enli olmak üzere iki iç bükey silme dolaşır. Dıştaki silme sütunce başlıkların üzerinde yatay olarak devam eder. Portalin iç yüzeyini dışarıya bağlayan stalâktitli kavsara beyaz mermerdendir ve yer yer püsküller meydana getiren on stalâktit sırasından meydana gelir. Yanlarda, yerden 50 m. yükseklikte ve yan duvarlardan 26 m. taştan iki bank ve bunları ortalarında yarım daire plânlı ve üstü yarım kubbe ile biten birer mihrabiye yer alır. Arka duvardaki basık kemerli kapı harem kısmına geçişi sağlar.

Harim :

Halen kullanılmakta olan harim girişin önünde doğu - batı yönünde enli kemerli bir kısım ve onun önünde kubbeli ana mekândan meydana gelir. Hazırlayıcı mekân 7.24 m. eninde ve 1.42 m. derinliğindedir (Resim:10). Uzun yönde iki somaki mermer kolon üzerinde beton olarak yenilenmiş korkuluksuz bir balkon bu kısmı yatay olarak bölmektedir. Bu bölünme, kemer yüksek olduğu için harimin mekân bütünlüğünü bozmamaktadır. Balkon, kemerin profilini takip eden eyimli bir açıklıkla, minare merdivenine bağlanmaktadır. Kemerli kısmın altında, camiin kuzey duvarında, kapının iki yanında, 40 m. yüksekliğinde, somaki mermerden, altışar penceli kemerli göze bölünmüş bir ayakkabılık bulunmaktadır.

Kemerli kısımdan sonra harim doğu ve batıda 72 m. lik birer dış ya-

11. Mermer çok iri beyaz parçalı bres mermerdir ve demirli olan birleştirici malzeme pembe rengi vermektedir.

parak genişlemekte ve kesme taş tabanın seviyesi .15 m. lik bir basamakla yükselmektedir (Resim: 11, 13). Harim (batıda) 8.77 m. ve (güneyde) 7.79 m. dir. Üst örtüyü meydana getiren kubbeye geçiş tromplardır. Trompların kenarları birer sivri kemerle sınırlanmıştır ve içleri çapraz tonoz profindedir. Kemerlerin alt ucu iki stalaktit sırası ile bitmektedir. Kuzey - doğu ve kuzey - batı köşelerdeki tromplar giriş kısmının enli kemeri üzerine binerler. Trompların arasında aynı profilde sağır kemerler yer alır, bunların dolgusu kemer yüzeyinden .07 m. içeridedir, tromp ve sağır kemerler arasındaki dolgu ise .05 m. taşıktır. Geçiş kısmının üzerindeki tuğla kubbe hâlen trompların .40 m. kadar üstünden itibaren tamamen yıkıktır, şimdiki düz ahşap çatıyı gelişigüzel yerleştirilmiş dört kavak direk taşımaktadır. Çatının altı örtülmediğinden kaba ağaçlardan yapılmış kirişleme olduğu gibi görülmektedir.

Camiin kuzey duvarında iki dikdörtgen pencere, diğer duvarlarında da ikişer dikdörtgen pencereden başka, sağır kemerlerin içinde, birer kemerli pencere bulunmaktadır. Doğu ve batı duvarlardaki kuzey pencereler içten briketle örölmek suretiyle iptal edilmiştir (Resim: 13). (Bu pencereler zaten dıştaki dolgu seviyesinin altında kalmaktadır). Diğer alt pencerelerin çerçeveleri duvarın dış yüzüne yakın takılmıştır ve hiçbir pencerede kepenk yoktur. Üst pencerelerin, içi yuvarlak üfleme camlarla doldurulmuş olan, orijinal alçı içlikleri hâlâ yerindedir. Doğu ve batı üst pencereler dıştan, içliğin hemen gerisinden, örölmüştür. Aynı işlemi gören mihrabın üzerindeki pencerede ise sadece ufak bir kısım açık bırakılmıştır (Resim: 11).

Duvarlar sıvalı ve kat kat badanalı olduğundan inşaat malzemesini tesbit etmek mümkün değildir. Duvarların, tromp ve sağır kemerlerin içlerinin

moloz olması mümkündür. Kemerlerin üstü ve kubbe tuğladır.

Girişin aksında yer alan mihrap 1.96 m. açıklığında ve 2.95 m. yüksekliğindedir; .99 m. derinliğindeki mihrap nişinin plânı yarım altıgendir (Resim: 12). Nişin iki tarafında pahlı küp başlıklı silindirik sütunceler bulunmaktadır. Sütuncelerin üstünde başlayan kavsara dört konsol üzerinde yükselen, süssüz, yuvaları az derin, ufak, yedi stalaktit sırasından müteşekkildir. Mihrabın dış çevresini ise daha iri yuvalardan meydana gelen iki sıra stalaktitli bir bordür sınırlamaktadır.

Mihrabın batısındaki minber iri kristalli mermerdendir ve .90 m. eninde ve 3.00 m. boyundadır (Resim: 16). Üst kısmı, merdiven korkuluğu, basamakları parçalanmış ve kırık üst kısımları ahşapla kapatılmıştır. Büyük bir ihtimalle kubbe çöktüğü zaman harap olan minberin parçaları hâlen son cemaat mahallinin doğu sahnına atılmış olarak bulunmaktadır (Resim: 14, 15). Alt kısmın iki tarafında üstü çok sivri pencî kemer şeklinde oyulmuş beşer niş bulunmaktadır. Güney duvarına bitişik kısımda, nişlerin .15 m. üstünde, doğu - batı yönünde üstü Bursa kemeri profilli bir göz vardır. Batı yüzünde bu gözün üst kısmında kalem işi bir madalyon yer almaktadır. Yıkılmış olan merdivenin yerinde duran ilk basamağı üç şeritli geometrik geçme ile süslenmiştir. Kırık parçaların arasında aynı desenle süslenmiş taşların bulunması basamakların yanlarını teşkil eden kısımlarda da aynı motifin kullanıldığını göstermektedir. Yine kırıklar arasında bulunan korkuluk parçaları, korkuluğun çiftli makara biçiminde lâmbriken motifi ile oyulmuş olduğunu ve üzerinde kalem işi süsler bulunduğunu göstermektedir (Resim: 14, 15).

Harim duvarlarının alt kısmında, yerden ca. 1.30 m. yükseklikte yer yer

(doğu duvarının güney penceresinin iki yanında, mihrap duvarının doğu ve batı köşelerinde ve batı duvarında iki pencere arasında tek sıra halinde) çini panolar bulunmaktadır (Resim: 17, 18, 20); çoğu dikkatsizce yanyana getirilmiş irili ufaklı parçalardan meydana gelmiştir. Bununla beraber bütün çinilerin aynı üst seviyeyi tutması, camiin doğu, batı ve güney duvarlarının bu seviyeye kadar tamamen çini ile kaplandığını göstermektedir. Kullanılan kare boyutlu çiniler iki ayrı desendedir ve dikdörtgen boyutlu ve değişik desenli bir su panoları çerçevelemektedir. Kare çiniler .33 m. × .33 m. ve dikdörtgen çiniler de .15 m. × .33 m. boyutlarındadır ve hepsi tek karede ulamalıdır.

Birinci desende (Levha: 3) iki yönde dizili şakâyıklar ve aralarında dişi kılıç yaprakları, şakâyık sıralarının meydana getirdiği köşe boşluklarında ise bahar çiçekleri yer almaktadır. Şakâyıklar, biri yaprakları dışa dönük, diğeri daha büyük ve kapalı olmak üzere, iki ayrı tiptedir ve her yönde de bir atlıyarak dizilmişlerdir. Sütü beyaz fon üzerine hâkim renkler firuze ve kobalt mavisidir; çiçeklerin göbeklerinde çok az kırmızı kullanılmış ve motifler siyahla çerçevelemiştir. Fon hayli dolu olup, desene koyu renkler hâkimdir. Batı duvarında bulunan 1 No. lu desenli dört çininin büyük şakâyıklarının ortasında kartuş içinde yazılar bulunmaktadır (Resim: 19). Bunların en kuzeyindeki arapça, diğerleri farsçadır. Yazılar tek kartuş içinde tamamlanmakta ve tasavvufî anlam taşımaktadırlar¹².

İkinci kare çinide, desen daha serbest olarak işlenmiştir (Levha: 4). Fon daha serbest bırakılmıştır. Desenin ortasında içi Çin bulutlarıyla süslü bir

madalyon, dört kenarın ortasında da içi aynı şekilde süslenmiş fakat kenarları dilimli birer yarımşar madalyon daha vardır, ki bunlar diğer karelerdeki parçaları ile ulamayı sağlamaktadırlar. Madalyonların aralarındaki kısımlara yapraklı gül, lüle, sümbül ve bahar çiçekleri yerleştirilmiştir. Renkler ilk desendekinin aynıdır, yalnız kırmızı ve beyaz daha bolca kullanılmış ve sütü beyaz fon daha boşça bırakılmıştır. Bu çiniden hiç tamam kare yoktur. Üçüncü tip çini arabesk, içi Çin bulutlarıyla doldurulmuş, pozitif - negatif olarak yerleştirilmiş, dandanlardan müteşekkildir (Levha: 3). Her dikdörtgende iki pozitif ve bir tam, iki yarım negatif motif bulunmaktadır. Siyah, lacivert, kobalt mavisi, firuze ve az miktar da beyaz kullanılmıştır. Desene tamamen koyu renkler hâkimdir.

mümkün olmuştur. Güneyden itibaren üç tanesi Farsçadır. Diğeri Arapçadır. İlki okunmamıştır; diğerleri şöyledir :

تاج تخت سلطنت چون
کدکی عالم دیر نیر مسلمان
از نمکدان لبث اگر نمکی نوش کنم
.. اگر با کوکم بی نمک
شفاء القلوب فی لقاء المحبوب

Bu türlü yazılı çini örneğine nesredilmiş çiniler arasında rastlanmamıştır. En yakın benzerleri Antalya müzesindedir ve Prof. Aslanapa tarafından incelenmiştir. 26, 64, 65 envanter no. lu haç çinilerin aralarındaki boşluklara yerleşmiş küçük kare çiniler yazılıdır. Ancak bunlar ayrı parçalar olup esas çininin değil, kompozisyonun bir parçasını teşkil etmektedirler. Bu çinilerin müzeye nereden geldiği ve hangi tarihe ait olduğu belli değildir. Müzede Aspendos'tan gelen Selçuk çinilerin arasında bulunmaktadır. Ama Aslanapa, bunların Antalya'dan gelmiş olması gerektiğini ve teknik olarak 14. asrın sonundan daha geç bir tarihe ait olması gerektiğini söyler. (Bakınız : Prof. Oktay Aslanapa «Antalya Müzesinde Selçuklu Çinileri», Resim Rahmet Arat İçin, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları 19, Seri a2, s. 7-8

12. Bu yazıların mevcudiyeti ancak Ankara'ya döndükten sonra fark edildiğinden ancak fotoğraflardan bir kısmını okumak

Camiin orijinal iki kanatlı ahşap kapısı hâlen harem kısmında, ayakba-
bılığın üstünde durmaktadır. Kapı boy-
lamasına üç panoya ayrılmış olup, her
pano ayrıca kendi içinde enlemesine
kısımlara ayrılmıştır (Resim: 21). Or-
tadaki pano şerit geçmelerle (künde-
kari) süslüdür. Geometrik örgünün ke-
şişen bantları merkezlerde sekizgen
yıldızlar ve yıldızların kollarında beş-
genler meydana getirir.

Minare :

Minare, camiin batı duvarındaki
çıkıntı üzerine yükselmektedir (Resim:
22). Halen tabanın önemli bir kısmı
dibinde yükselen molozun içinde, batı
ve kuzey yanları ise batı kanadın sap-
lanan duvarı ve 10 No. lu hacmin için-
de kalmıştır (Resim: 28). Minarenin,
bir kısmı duvarın eti içinde kalan, ka-
re kürsüsünden üç dalgalı bir pahla
sekizgen pabuç kısmına geçilir. Sekiz-
genin her yüzünün üstü birer pencî ke-
merle işlenmiştir. Gövde, 48 kesme
taş arasından müteşekkildir. Biri gü-
ney, biri doğu ve ikisi batıya açılmak
üzere dört küçük pencere merdivenle-
ri aydınlatmaktadır ve şerefeye açılan
kapı güney - batıya bakmaktadır. Şere-
fenin tam altında bir kaval silme, onun
sekiz sıra altında iki sıra, uzun altıgen-
lerden meydana gelmiş, dik kafes geç-
me ile işli bir band dönmektedir. Şere-
fe kısmı kısadır, kaval silmenin üzerin-
deki iki düz sıradan sonra küçük, süs-
süz ve yuvaları az derin dört sıra sta-
laktitten meydana gelir. Batıdaki sta-
laktitlerin son sırası ve şerefenin taban
döşemesi yıkılmıştır. Şerefede balkon
parmaklığının nasıl olduğunu gösteren
hiçbir iz yoktur. Minarenin peteği yer
yer çatlamış ve taşların bir kısmı ye-
rinden oynamıştır. Hâlen üzerinde ha-
rap, ahşap konik bir külâh bulunmak-
tadır. Çevre örnekleri peteğin 1.5 m.
kadar daha devam ettiğini göstermek-
tedir (Resim: 34, 35).

Saçak ve Çatı :

Esas cami kısmının duvarları ori-
jinal yüksekliğinde olup, bir saçakla
sınırlanmıştır. Ancak saçaklar aynı se-
viyede olmakla beraber yer yer tek ve
ya çift profilli olmak üzere değişiklik
göstermektedir. Camiinin batı duvarının
minare ile birleştiği köşede (Resim:
22) ve doğu duvarın güney kısmında
iki iç bükey profilden meydana gelen
asil saçak silmesini görmek mümkün-
dür. Tek sıra silmeli kısımlarda bu
profillerden biri kullanılmıştır. Bu, bi-
nanın üst kısımlarının yıkılıp değişik
zamanlarda tamir gördüğünü belirtir.

Camiin hâlen düz olan çatısı beton
şapla kaplanmıştır. Minareden veya
başka bir yerden dama geçiş yoktur.

Camiyi Saran Hacimler :

Camii saran hacimler, ufak tefek
farklar ve batı kanattaki türbenin dı-
şında, simetrik olarak plânlanmıştır
(Levha: 1, 2). Doğu kanatta dört oda
ve iki göz revak, batı kanatta ise (tür-
be ile) beş oda ve iki göz revak vardır.
Bu hacimlerin hiçbiri (türbe hariç)
kullanılmadığından pek harap durum-
dadır. Bu kısımlar esas cami kısmının-
kine benzeyen mütecanis bir inşa ka-
rakteri göstermektedir. Cepheler, ayak-
lar ve kemerler, kapı ve pencere söve-
leri, camiin kesme taşları ile aynı tor-
tul taştandır. Saçak silmeleri camiin-
kilerle aynı profildedir. Tek tek hacim-
leri incelerken görüleceği gibi, üst ya-
pının mühim bir kısmı, duvarların
bir kısmının sadece üst kısmı yı-
kılmıştır; güney - batı köşede yıkıntı
ve çatlak fazladır (Resim: 5), doğu ka-
nadın güney duvarının camie bitişik
kısmı tamamen yıkılmıştır. Revak kıs-
mının batı kemeri ve doğu - batı yönün-
deki kemerlerin bazıları da çökmüştür.

Batı kanattaki odalar :

11 ve 13 No. lu mekânlar kuzey
cephedeki revakın batı kanadını teşkil

ederler (Resim: 23). 11 No. lu hacim ise (güneyde) 3.72 m. ve (batıda) 3.62 m. boyutlarındadır. Doğudaki ayak L, batı ayak ise T şeklindedir ve bu ayakların üzerinde iki hacim arasında, 11 No. lu hacmin doğu ve kuzeyinde sivri kemerler yer almaktadır. 13 No. lu mekânın kuzeyindeki kemer yıkıktır. 13 No. lu hacmin güney ve batı cephelerinde birer basık kemerli kapı açıklığı bulunmaktadır. Ayaklar, kemerler, batı duvarı, güney duvarının özengi seviyesine kadar olan kısmı ve kapı söveleri kesme taşandır. **Güney duvarındaki** alınlıklar ve yıkılmış olan kubbelere geçişi sağlayan pandantifler üzeri sıvanmış molozdur, ancak sıva birçok yerlerde dökülmüştür. Zemin, taş kaplamadır.

12 No. lu hacime güney duvarındaki kemerli kapıdan girilmektedir (Resim: 25). (güneyde 2.10 m. ve (doğuda) 3.60 m. boyutlarındadır. Yan mekânlara giriş holü karakterindedir. Güney duvarında, türbeye açılan çift renk taşı, basık kemerli bir kapı, doğu ve batı duvarlarında karşılıklı 10 ve 14 No. lu hacimlere açılan kapılar ve ayrıca her iki duvarda birer dikdörtgen niş bulunmaktadır. Hacim doğu ve batı yönünde sivri beşik tonozla örtülüdür.

Güney duvarındaki kapıdan geçilen sekizgen türbenin her kenarı içten 1.90 m. dıştan ise 2.60 m. uzunluğundadır (Resim: 29)¹³. Ortada 80 m. yüksekliğinde bir mezar ve başında da taşı bulunmaktadır. Nazmi Sevgen bu mezarın Keyhüsrev oğlu Salih Beye ait olduğunu belirtmektedir. Tarihi 1570 veya 1575 olsa gerektir.¹⁴ Harım kısmının kırık çinileri yer yer mezarın yanlarına ve üstüne yapıştırılmıştır.

13. Türbenin ayrı bir bina olarak yapılmadığı 12 no : lu hacmin içinde görülen moloz örtülü duvarından bellidir.

14. N. Sevgen, ibid. «Haza fırak fi tarihi semane ve tisi'ne ve seb'a mi'e (bu 798 demektir). Elhamd'ü-lillah illezi kuberuhû ceale şehiden vessâlihîn mevrud sayuhûma bilhasse-

Doğu, batı ve güney cephelerinde birer pencere vardır. Bu dikdörtgen pencereleri içten pahlı küp başlıklı iki silindirik sütunce üzerinde yükselen birer sepet kulplu kemer çerçevelemektedir; aynı düzen dış cephede de tekrarlanmıştır. Hâlen yalnız güney pencere açık olup, diğerlerinin dikdörtgen açıklıkları içten örülmüş ve sıvanmıştır. Orijinal demir parmaklıklar pencerelerin dış sövelerinde hâlâ durmaktadır.

Gövde duvarları pencere kemerlerinin .40 m. kadar üstünde birer ahşap hatilla son bulmaktadır. Bu kısmın üstünde, her duvarda iki merkezli sivri kemer profilinde birer alınlık yer almakta ve bunların arasında başlayan pandantifler ile kubbeye geçilmektedir. Zemin topraktır.

Yapı malzemesi, içten kubbeye kadar moloz, kubbe, pencereler ve dış cepheler iki renk sıralı kesme taştır. Cephelerde çift renklilik, pencerelerin altından başlamaktadır. Taşların beyaz renklisi kireç taşı, grimsi yeşil renklisi ise kum taşı veya yumuşak bir andezittir. Güney cephedeki taşlar pencerenin üstüne kadar yıkılmıştır. Silmenin altındaki beş sıranın yıkıldıktan sonra onarılmış olduğu ayrı renkli taşların, dikkatsizce, aynı sırada kullanılmasından anlaşılmaktadır. Kubbenin üstü hâlen yer yer çatlamış, çimento şapla örtülüdür.

10 No. lu hacim (batıda) 3.70 m.× (kuzeyde) 5.25 m. boyutlarındadır. Doğu duvarını esas cami kısmının kesme

nat'ı tezsian ve tab'an bittayib'ü-rrevayih tayyiben velmerhumeten inelmağfirete hacceten haz'el levh vel emir-i şehiden el müsemma bi-Salih bin-i Keyhüsrev bey nevver-el Allah'ü merkadehü». H. 798 (M. 1395) senesine isabet eder ki bu tarih Salih Beyin Babasının çeşme kitabesinden 855 yıl önceye rastlar. 7 ve 9 rakkamlarının yalnız dizildiğini düşünürsek H. 978 (M. 1570) tarihi uygun düşmektedir. Ancak aynı sayfada Sevgen «.. çeşmenin camiden yirmi yıl önce yaptırıldığını anlamış bulunuyoruz» demektedir. Bu hesap 1575 senesini vermektedir. Bu şıkta kitabedeki tarihin yanlış olması gerektir.

taş batı cephesi meydana getirmektedir ve güney - doğu köşesinde minarenin kürsüsü çıkıntı yapmaktadır (Resim: 27). Tamir görmüş güney duvarında iki niş ortasında bir pencere, kuzey duvarında iki niş, ortasında yarım daire plânlı bir ocak bulunmaktadır. Üst örtü kuzey - güney yönünde sivri beşik tonozdur. Doğu duvarı hariç, diğer duvarlar ve üst yapı molozdur. Zemini dolduran moloz taban seviyesini ve malzemesini tesbite imkân vermemektedir.

Yine 12 No. dan geçilen 14 No. lu hacimin, içindeki moloz dolgudan ve büyümüş ağaçlardan dolayı, tam ölçüleri alınmamıştır. Biri güney duvarında içte ve dışta dikdörtgen, diğeri ise batı duvarında yüksekte ve küçük bir dikdörtgen olmak üzere iki penceresi vardır. Üst örtü yekten içeriye göçmüştür, ancak moloz iç duvarlar üzerindeki kalıntılar üst örtünün tuğla pantantifler üzerinde yükselen tuğla bir kubbe olduğunu göstermektedir.

15 No. lu hacime 13 No. nun batısındaki kapıdan ulaşılmaktadır. (güneyde) 3.30 m., (doğuda) 3.20 m. boyutlarındadır. Doğu duvarında içte ve dışta dikdörtgen, fakat dışta kesme taşla örülmüş bir pencere, kuzey duvarında ise küçük bir niş vardır. Üst örtü tamamen yıkılmıştır. Kalıntılar bunun da, 14 No. lu hacim gibi, moloz duvarlar üzerinde, pantantiflerden itibaren tuğla bir kubbe ile örtüldüğünü göstermektedir.

Doğu Kanattaki Hacimler :

5 ve 7 No. lu hacimler 11 ve 13 No. ların simetriğidir (Resim: 25). 5 No. lu mekân içten içe (güneyde) 4.55 m. ve (doğuda) 3.50 m. boyutlarındadır. Batı kanattaki 11 No. lu hacmin aynıdır, yalnız doğu tarafta duvar boydan boya devam etmekte ve güney duvara birleştiği köşede basık kemerli bir kapıya 7 No. lu hacime açılmaktadır (Re-

sim: 28). Doğu duvar özengi hizasına kadar, güney duvar ise onun üç sıra üstüne kadar kesme taşla örülmüştür. Güney duvarın aslında daha yüksek olan kesme taş duvarı yıkılmış ve yıkılan yerden itibaren moloz örülmüştür. Batı kanatta olduğu gibi, moloz pantantifler ile şimdi yıkılmış olan kubbeye geçilmektedir. Zemin kesme taş kaplıdır.

7 No. lu hacim içten içe (güneyde) 3.96 m. ve (batıda) 3.41 m. boyutlarındadır. 5 No. lu hacimle arasındaki duvarın ortasında üstü penci kemer şeklinde oyulmuş bir niş vardır (Resim: 26). Duvarın iki tarafında da yapılan dikkatli bir inceleme ve duvarın sonradan mevcut ayağa, birer sıra aralıkla ayağın son taşları çıkarılarak eklenmek suretiyle, örüldüğünü göstermektedir. Ayakla duvar arasındaki fark ayrıca ek kısmındaki kalın kireç harçlı derzlerden de belli olmaktadır. Kubbeli üst yapıdan sadece moloz pantantifler kalmıştır. Bu hacmin diğer bütün özellikleri batıdaki benzerinin aynıdır.

6 No. lu hacim, batı kanattaki, 12 No. gibi, 8 ve 4 No. lu hacimlere giriş holü durumundadır (Resim: 30). Doğu ve batı duvarlarını güney kısmında birer basık kemerli kapı ile adı geçen mekânlara açılmaktadır. (güneyde) 2.20 m. ve (batıda) 3.63 m. boyutlarındadır. Güney duvarında dışta üstü yuvarlak ince uzun bir mazgal deliği şeklinde ve içe doğru şevlenerek dikdörtgen haline gelen, hâlen içi doldurulmuş bir pencere vardır. Üst yapı yıkılmış, ancak doğu - batı yönünde bir tonozun izleri kalmıştır. Moloz duvarlar, üst yapının yıkılışından sonraki bir tarihte kötü bir işçilikle onarılmıştır.

8 No. lu hacim (güneyde) 4.35 m. ve (doğuda) 3.33 m. boyutlarındadır

(Resim: 32). Biri doğu duvarının ortasında içte ve dışta dikdörtgen (dışta camiin dış pencereleri gibi), diğeri de 6 No. lu hacimdeki gibi dışta mazgal, içte dikdörtgen iki penceresi vardır. Duvarlar tamamen molozdur ve harap durumdadır. Moloz pandantiflerin pekaz bir parçası kalmıştır. Odanın içi kapı üstüne kadar moloz ve yıkıntı ile dolu bir haldedir.

4 No. lu mekân binanın en harap yeridir. Güney duvarı tamamen yıkılmıştır ve bu sebeple içten ölçü almak mümkün olmamıştır.

9 No. lu oda yan kanatların en detaylı plânlanmış ve en sağlam kalmış odasıdır (Resim: 31). (kuzeyde) 3.03 m. ve (doğuda) 3.17 m. boyutlarındadır. Doğu duvarının ortasında camiin pencereleri tipinde bir pencere ve onun hemen .80 m. kadar üzerinde diğer odalarda görülen şevli pencerelerden bir tane vardır ve içi molozla örülmüştür. Aynı duvarın güney köşesinde, üstü pencerenin üst seviyesini tutan bir niş bulunmaktadır. Kuzey duvarın ortasında uzun, üste doğru daralan ve üçgen şeklinde biten yarım daire plânlı bir ocak ve iki yanında, diğer nişle aynı seviyede, birer niş yer almaktadır. Batı duvarın kuzey kısmında da aynı tipte bir niş bulunmaktadır.

Üst yapıya geçişi sağlayan pandantifler, duvarın yüzünden .05 m. taşkın, yatık yerleştirilmiş tek sıra tuğladan bir kemer üzerinde yükselirler. Odanın duvarları ve pandantifler üstü sıvanmış ve boyanmış moloz, kubbe ise tuğladır ve türbeninkinden sonra en sağlam kalmış kubbedir. Odanın zemini hâlen eşik seviyesinden 1.20 m. kadar aşağıdadır. Duvarlardaki izlerden tabanın ahşap olduğu ve çöktüğü anlaşılmaktadır. Odanın ahşap tabanı ve temel arasındaki seviye farkı bu köşede arazi meylinin kuzeye doğru çoğalmasından dolayıdır.

Son Cemaat Mahallinin Önündeki Kısım :

Hâlen bu kısım açık bir geçit durumundadır, yalnız 5 ve 11 No. lu hacimlerin bu kısma bakan yüzlerinde birer kemer başlangıcı vardır (Resim: 23, 24). Batıdaki kalıntı bu kemerlerin üzerinde ayrıca, son cemaat mahallinin kuzey kemerlerinde olduğu gibi, dışa doğru pahlı ince bir kemerin bulunduğunu göstermektedir. Zemindeki kesme taş döşemenin son cemaat mahalli kolonlarının aksına isabet ettiği yerlerde birer büyük kare taş yerleştirilmiştir. Bu karelerden doğudakinin üzerinde somâki mermerden profilli bir kolon kaidesi bulunmaktadır. Kaidenin profili son cemaat mahalli kolonlarının kaidelerinden farklıdır. Diğer taraftan, son cemaat mahallinin kuzey duvarında, kuzey - güney yönünde üst yapı başlangıcını gösteren hiçbir iz yoktur. Bu ek kısımlar yapıırken, son cemaat mahallinin kuzey kolon ve kemerlerinde tadilat yapılmadığı kuzey - güney yönünde kemer örüleceğine göre, bu kısmı dört taraftan kemerlerle kaplı ve büyük bir ihtimalle de üstü açık avlumsu bir mekân olarak düşünmek doğru olur. Zemini kesme taş döşeli olup, son cemaat mahallinden .05 m. daha aşağıdadır.

CAMİNİN BÖLGESEL ÖRNEKLER ARASINDAKİ YERİ :

Sağman'daki Salih Bey Camisi her ne kadar Onaltıncı yüzyılın ikinci yarısında bütün Osmanlı İmparatorluğu içinde görülen dinî mimarinin genel karakterini taşumakta ise de bir takım unsurları ile çevre örneklerine yakından bağlıdır ve bölgesel mimarinin belirgin özelliklerini taşumaktadır. Sağman Camii ile benzer özellikleri olan camilere Doğu ve Güney - Doğu Anadolu bölgesinde görmek mümkün-

dür¹⁵. En yakın benzerlikleri Sağman ile zaten tarihî ve ailevi bağları olan Pertek'te bulmaktayız. Burada Pertek Beyliği eşrafından Ali oğlu Çelebi Camisi (976 / 1569 — 981 / 1573) (Resim: 35) ve Salih Bey'in amcaoğlu Baysungur'un yaptırdığı ve kendi adını taşıyan (985 / 1577) tarihli cami bulunmaktadır (Resim: 34, 33), (Levha: 7)¹⁶. Esas cami kısmı, minare girişi ve hazırlayıcı mekân dışında, ayındır. Sağman Camii son cemaat mahallinde görülen kum saati biçimindeki bingiler Baysungur Camiinden başka Diyarbakır Nebi (Fatih Paşa) Camii (1516-1520)¹⁷ ve Behram Paşa (980 - 1572) camilerinde kullanılmıştır (Resim: 36, 37, 38). Kuzeydeki kemerlerin üzerinde dolanan ince kemerler ise Baysungur Camiinde tekrarlanmıştır (Resim: 33). Harem kısmının tromp kemerleri ve bitiş şekli Pertek Camilerinden başka Harput Cemşit Hamamında da görülmektedir. Behram Paşa¹⁸ Camiinde, harem kısmının ortasında enlemesine bir basamak vardır (Resim: 38).

Camiin mihrabı Baysungur Camiindeki ile aynı şemayı göstermektedir (Resim: 36). 1968 yazında Baysungur Camiinde bulduğumuz bazı parmaklık parçaları her iki minberin de parmaklıklarının aynı olduğunu göstermiştir. Form benzerliğinin yanısıra her ikisinde de aynı iri kristalli mermerin kullanılması aynı taş ocağının ve ustanın kullanıldığı izlenimini uyandırmaktadır.

Minare, unsurları ve orantıları bakımından bütün çevre örneklerini an-

15. Adana'daki örnek hariç diğerleri yerinde incelenmiştir.

16. Pertek camileri için çalışmasına katıldığımız şu esere bakınız:

Doomed by the Dam, O.D.T.Ü. Mimarlık Fakültesi, Restorasyon Bölümü, Mimarlık Fakültesi yayın No : 7, Ankara 1967. Bu camilerin kitabeleri 1968 Pertek çalışmalarımız sırasında incelenmiştir.

17. A. Gabriel, op. cit. s. 200

18. A. Gabriel, ibid.

dırmakta ise de en çok Çelebi Camiinin minaresi ile müşterek unsurları bulunmaktadır. Sağman Camiinde kürsüden papuca geçişi sağlayan üç sıra dalgalı pah Çelebi Camiinde beşli olarak tekrarlanmıştır. Papuç kısmındaki sağır kemerler ise her iki Pertek Camiinde ve diğer örneklerde de görülmektedir (Resim: 34, 35). Kaval silmenin altındaki uzun altıgenlerden meydana gelmiş dik kafes geçme aynı camiin (çalışmalarımız sırasında bulunmuş) şerife balkonunda görülmektedir. Çelebi Camiinin minaresinde aynı yerdeki geometrik geçme ise Sağman'da minberde kullanılmıştır.

Türbe ise iki ayrı unsur ile bölgesel etkiye örnek olmaktadır: Çift renkli taş kullanılışı ve pencere çerçevelerinin düzeni. Güney - Doğu Anadolu'nun pek belirgin bir özelliği olan, Suriye etkili olduğu söylenen, çift renkli taş kullanılışı aynı devir ve bölge içinde Pertek camilerinin son cemaat mahallerinde, Baysungur Camiinin minaresinde, Nebi ve Behram Paşa camileri başta olmak üzere birçok Diyarbakır örneklerinde, Van'daki Kaya Çelebi ve¹⁹ Hüsvrev Paşa camilerinde, Eski Ahlat'taki Kadı Mahmut²⁰ (992/1584) ve İskender Paşa (972/1564) camilerinde görmek mümkündür.

Türbedeki pencere düzeni ise iki Pertek örneğinde de kullanılmıştır (Resim: 33). Bölgeye bağlılığı en iyi belirlenen örneklerin biri de Sağman Camiindeki çiniler, boyutları ve kullanılış yerleridir. Bu çinilere benzer desenli küçük parçaları Sağman ve Pertek kalelerinde ve Pertek'te «Bey Hamamı» denen sivil binanın civarında bulunması, çininin yakın çevrede bolca kullanıldığını göstermektedir. Harem duvarlarını, en fazla pencerelerin üst seviyesinde, çepeçevre dönen çini kullanılışını Diyarbakır Nebi ve Behram Paşa (Re-

19. A. Gabriel, op. cit. s. 251.

20. A. Gabriel, ibid.

sim: 39), Adana Ulu (1513 - 1541) (Resim: 39) ve Van Hüsrev Paşa Camilerinde görmekteyiz. 1 No. lu desen daha çok kullanılmıştır. Behram Paşa Camiinde kullanılan desen, karelerin ulağığı köşelere gelen çiçekler değiğik olmasa, Sağman'daki 1 No. lu desenin aynıdır ve 3 No. lu desenlerde çerçevelemektedir (Resim: 40).

Nebi Camiinde de aynı düzen içinde kullanılan çinilerin boyutları ve desen unsurları benzemekle beraber kompozisyon değiğiktir. Daha serbest plânlanmış 2 No. lu desene tam benzer örneğe rastlanmamıştır ve yakın benzeri olan desenler çevrede az kullanılmıştır (Adana Ulu Camii). Bu desenin unsurlarını bilhassa İstanbul ve Edirne örneklerinde, kompozisyonlar meydana getiren serbest desenli panolarda (Topkapı Sarayı ocakları) ve bazı ulamalı çinilerde (İstanbul Rüstem Paşa Camii) rastlanmaktadır²¹.

Genellikle Onaltıncı Asrın ikinci yarısına ait bütün bu eserler, ayrıca kendi aralarında başka müşterek benzerlikler göstermekte ve dolayısıyla Sağman'daki bu eserin devir ve bölge mimarisinin çok sayıda önemli özelliklerini taşıdığını belirtmektedirler.

TARİHLEME :

Binanın tarihlendirilmesine gelince, camiin tarihini gösteren herhangi bir kitabe veya vakıf kaydı mevcut değildir. Son cemaat mahallinin doğu sahnında bulunan ve şimdilik anlamı olmayan birkaç kırık kitabe parçası, doğu kanattaki yıkıntıların kaldırılması sonunda tamamlanıp bir ip ucu verebilir. Esas cami kısmı ile diğer mekânların inşaf ve mimarî unsurları bakımından birbirine çok benzemesi (malzeme, pencereler, saçak, son cema-

at mahallinin kuzeyindeki kemerler ve onun önüne inşa edilen kemerli kısmın üstünde dolaşan ince kemer, kemer profilleri) iki kısım arasında pek az bir zaman farkı olduğu ve hattâ iki kısmın detaylarının aynı zamanda tamamlandığı kanısını uyandırmaktadır. Eserin mevcut bütünlüğü, Onaltıncı Yüzyılın ikinci yarısında inşa edilen bölge örnekleriyle müşterek unsurları ve bilhassa (1569 - 1577) seneleri arasında tarihli Pertek örneklerinde görülen mimarî unsurların esas cami ve yan mekânlarda ayrıntı göstermeksizin tekrarlanması iki kısım arasındaki zaman farkının azlığını bilhassa belirtmektedir.

Esas camii çeşmenin kitabe tarihi olan 1555 ve Salih Bey'in mezar taşı tarihi olan 1570 veya 1575 tarihleri arasında, 1565-1570 civarlarına tarihlemek yanlış olmaz kanısındayız. Camie muhtemelen Salih Bey²² zamanında başlamıştır, yani 1570/1575 ten önce. Cami kısmının bitişi ve yan mekânların eklenmesi Salih Bey zamanında başlamış olabilir. Salih Beyin, kardeşi Ömer Bey tarafından öldürülmesi ve onun da Salih Beyin karısı tarafından öldürüldükten sonra Beyliğin Salih Beyin oğluna geçmesinden sonra²³ inşaata devam edilmiş ve Salih Beyin türbesi de plâna katılmıştır. Pertek camileri ile yakın benzeyiş, mihrap ve minber gibi elemanların malzeme ve işçilik benzerlikleri ve iki Beyin amca oğlu olmaları Sağman ve Pertek'teki inşaatların aynı tarihlerde yapıldığını hattâ aynı ustaların kullanıldığı kanısını kuvvetlendirmektedir.

FONKSİYON :

Sağman'daki yapının en zorlu sorunu, tarihlenmesi yanısıra, fonksiyonu

22. Yukarıda verdiğimiz kaynaklar caminin III. Murat devrinde (1546) - 1595) sancak beylerinden Salih Bey tarafından yaptırıldığını kaydetmekte fakat kaynak vermemektedirler.

23. Bakınız dip not 6.

21. Çini örnekleri ve terminolojisi üzerinde beni aydınlatan Doğ. Dr. Gönül Öney'e teşekkür ederim.

üzerinde karar vermektir. Camii çevreleyen mekânların dinî bir gayeye hizmet eden bir grup insanı barındırdığı muhakkaktır. Ancak hankâh, zaviye, imaret, tekke, tabhane gibi müesseselerin değişik isimler taşıması fakat fonksiyonlarının tam ayrıntı göstermemesinden ve devrin sosyal hayatı üzerindeki eksik bilgimizden dolayı fonksiyonlarının karıştırılması veya birbirlerine çok benzemesi, bu binada camiin etrafındaki hacimlere belirli bir isim vermeyi zorlaştırmaktadır. Ancak «zaviye» kelimesinin tek cami dışındaki bütün dinî fonksiyonlu binaları kapsadığını kabul edersek (ki çok fonksiyonlu camileri «zaviyeli camiler» diye sınıflandıran Prof. Semavi Eyice'nin sınıflandırması²⁴ zaviye, imaret, hankâh, tekke, tabhâne, hattâ dersane odalarını kapsamaktadır) Sağman'daki bu çok fonksiyonlu esere «zaviyeli cami» demek mümkündür.

Zaten Onaltıncı Yüzyılın başlarında yapılmış olan Nüfus ve Vergi Tahrirleri, mescitlerden sonra en çok zaviye ve hankâhların bulunduğunu göstermektedir²⁵. «Zaviyeli Cami» denen bi-

naların plân şemaları çeşitli olmakla beraber çoğunluğu kuzey - güney aksında iki kubbeli mekân veya girişin önündeki kubbeli kısma veya doğrudan doğruya dışarı açılan ve sayıları değişen odalardan müteşekkildir.

Sağman örneğinde plân elemanları ve düzeni bu türlü binaların genel şemasına uymaktadır. Cami mekânı hernekadar tek kubbeli ise de kemerli hazırlayıcı kısmın giriş önündeki kubbeli mekânın değişikliğe uğramış bir şekli olarak düşünmek mümkündür. Zaten Profesör Semavi Eyice de geç devirlere doğru bu mekândan vazgeçilmeye başladığını söylemektedir²⁶. Harim kısmının içindeki ayakkabılık, basamaklı geçiş ve yan odaların konumu da prototipin genel özelliklerine uymaktadır.

Sağman Camiinde diğer örneklerden ayrılık gösteren unsur, cami kısmının tam bir cami olarak plânlanıp inşa edilmesi ve sonra yan mekânların eklenmesidir. Camiin Sağman'daki tek dinî bina olması esas cami kısmının ve minarenin (bu tür binaların mühim bir kısmında minare yoktur)²⁷ önemini arttırmaktadır. Bu husus, cami kısmının önce ve tam olarak bitirilmesini gerektirmiş olabilir. Ama, hazırlayıcı mekân, papuçluk ve yazılı çiniler gibi unsurlar, daha ilk plânlamada, camiin çok fonksiyonlu olarak düşünüldüğü kanısını uyandırmaktadır.

24. Prof. Semavi Eyice, «Zaviyeler ve Zaviyeli Camiler», İ. Ü. İktisat Fakültesi Mecmuası, 23, cilt, no. 1 - 2, Ekim 1962 - Şubat 1963, İstanbul, s. 1 - 80.

25. Prof. Ö. Lütfi; Barkan Şehirlerin Teşekkül ve İnkişafı Tarihi Bakımından Osmanlı İmparatorluğu İmaret Sitelerinin Kuruluş ve İşleyişine ait Araştırmalar, İ. Ü. İktisat Fakültesi Mecmuası, cilt; 23; Ekim 1962 - Şubat 1963, No. 1 - 2, s. 239 - 296.

26. S. Eyice, op. cit. s. 5

27. S. Eyice, op. cit. s. 9

ENGLISH SUMMARY :

There is a multi - functioned mosque in Sağman, which was a former Ottoman «Sancak», now is a village connected to Pertek, Tunceli. The mosque is situated on a ridge in the east-west direction, to the west of the castle. There is a two-eyvan fountain to the north-west of the mosque the inscription of which gives the date H. 963 (1555/56 A.D.) and the name of Keyhüsrev Bey, son of Hüseyin Bey as the donor.

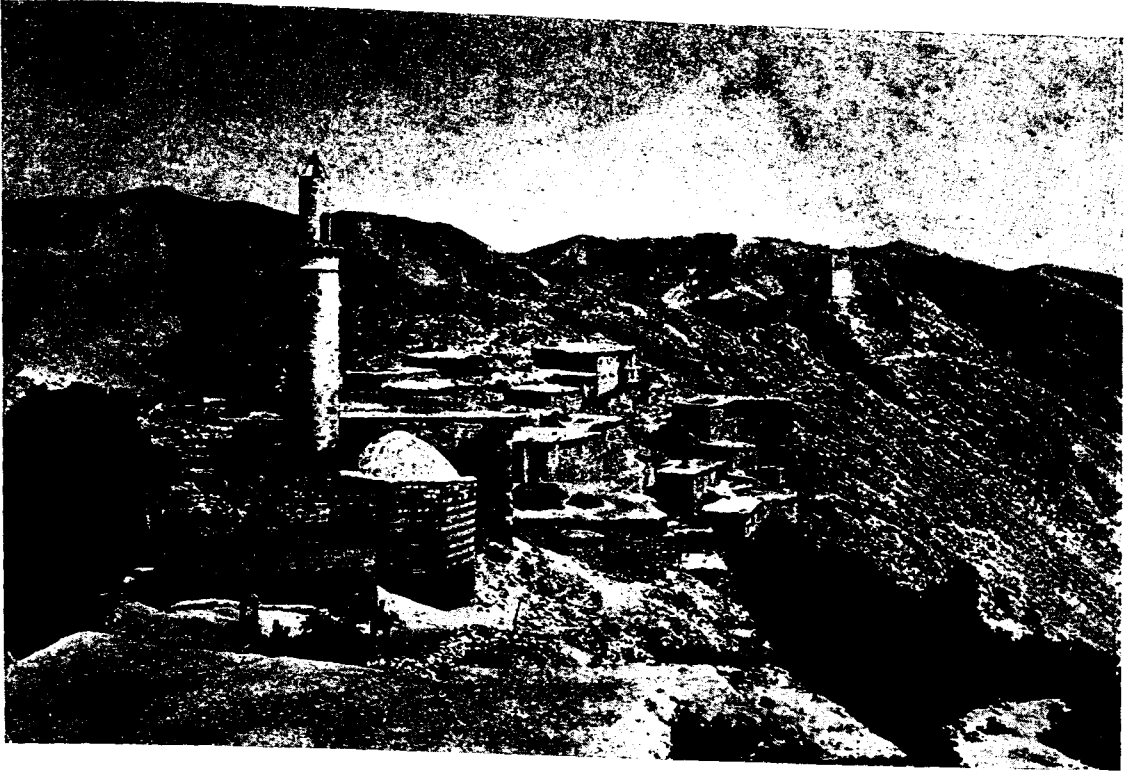
The mosque consists of a core, composed of a prayer area, portico and a minaret, encircled by other spaces on the north, east and west sides, attached halfway to the east and west walls of the main prayer area. There are very obvious evidences which show that the core was constructed earlier than the rooms enveloping it. It is constructed in cut stone rectangular masonry on the body walls and brick is used in the superstructure most of which has collapsed.

The mosque is entered from the three bay portico, the domes and columns of which have collapsed. The portal in the central bay leads to a vestibule divided by a balcony and covered with a wide arch. The prayer area which is a step higher than the vestibule is covered with a dome on squinches which has crumbled. The mihrab and minber are in pink marble as the portal and the columns and arches of the portico. The lower parts of the walls are partially covered with decorated tiles. The minaret is attached to the west side projection of the Portico, its staircase also serving the balcony in the vestibule.

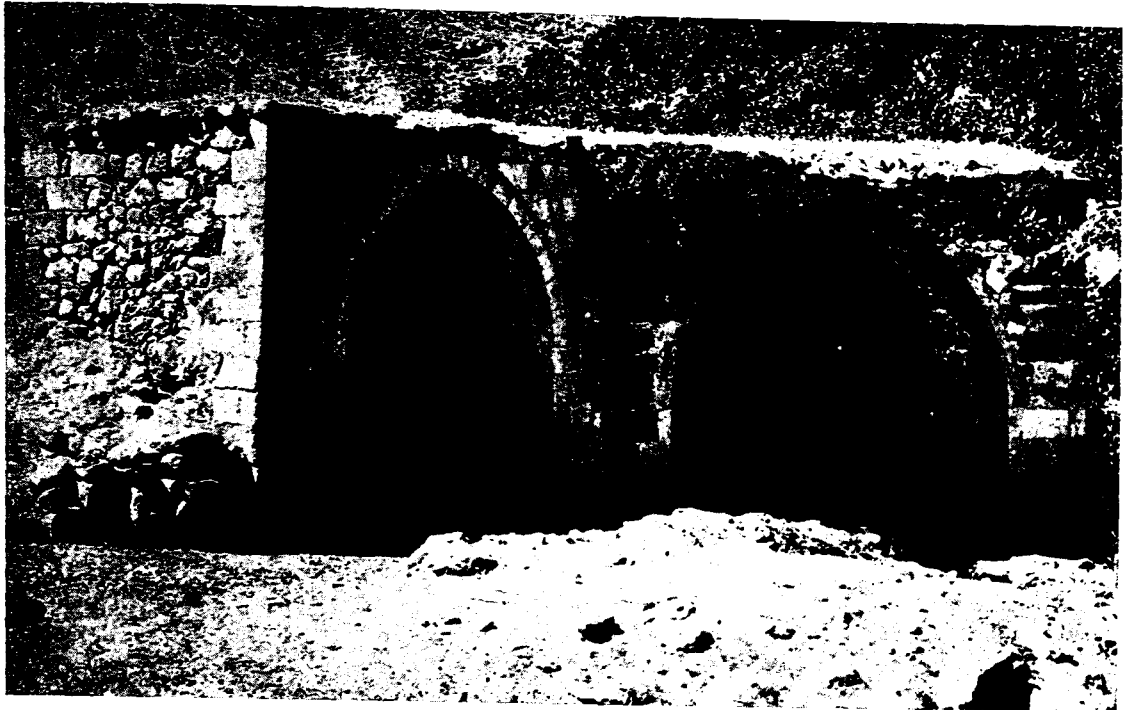
The spaces on the sides are arranged symmetrically except the türbe on the west side. There are four rooms and two bay portico on each side. The rooms are of different sizes; most of them covered with domes on pendentives and some of them have niches and fireplaces. The türbe is octagonal in plan and covered with a dome. The inscribed tombstone gives the date 1570 or 1575, and the name of Salih Bey, the son of Keyhüsrev Bey.

Even if we can accept this latter date as the date of the lateral sides there is no document to date the mosque itself. The common features with regional examples makes us date the building to the second half of the sixteenth century. The similarity of many architectural features of the mosque in Sağman and those in Pertek is striking and is very significant because of the family connections of the rules of both «sancaks». The two mosques in Pertek have been constructed between 1569 - 1577. Thus we can accept that the construction of the mosque had started after 1555, around 1570 by Salih Bey and was continued by his son after his death. The little or no time lapse between the two parts of the building accounts for the present architectural unity. It is even possible to assume that the building was conceived as a whole but constructed in two stages.

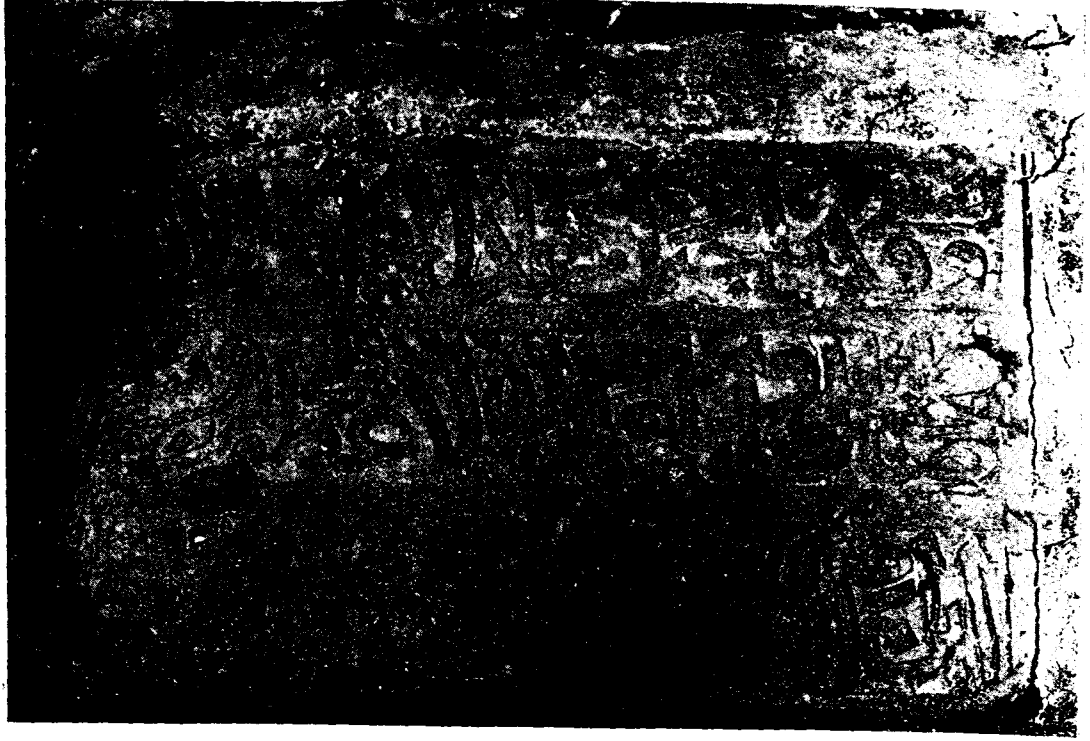
The building, in its plan type, makes part of a group of multifunctioned buildings called the «zaviye - mosques» if we accept the broadest sense of «zaviye» as meaning any building with religious function.

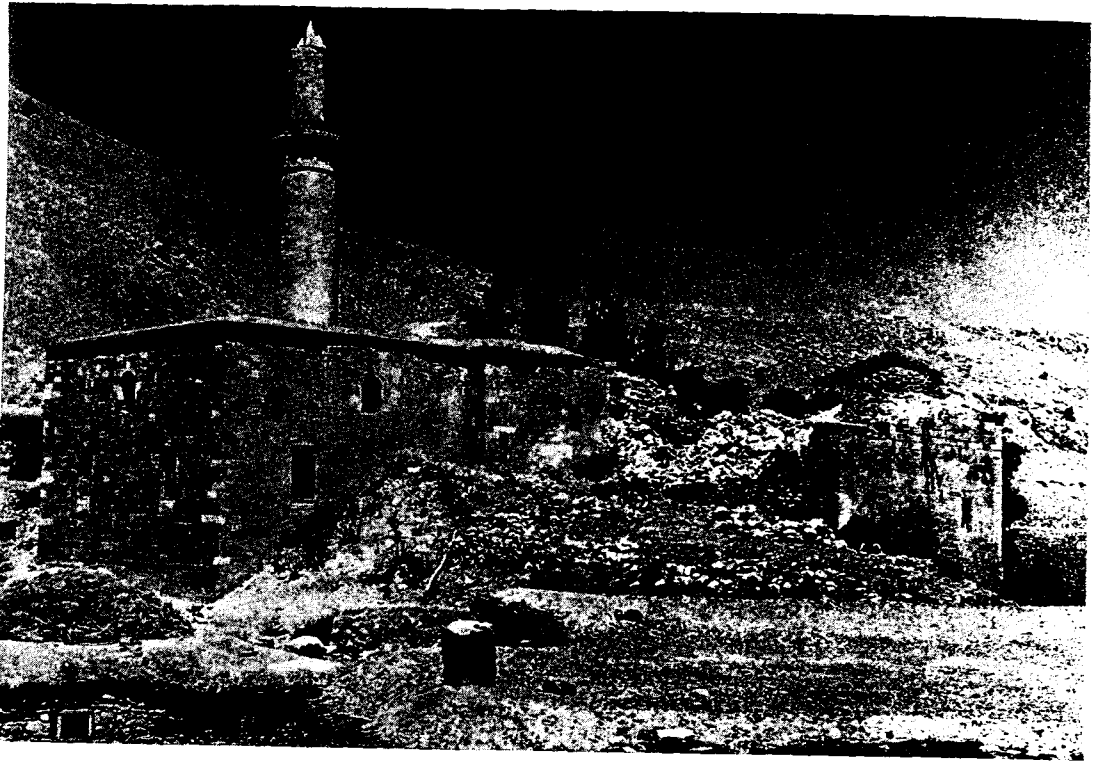
Res. 1 — Kale ve caminin yerleştiği sırtın batıdan görünüşü

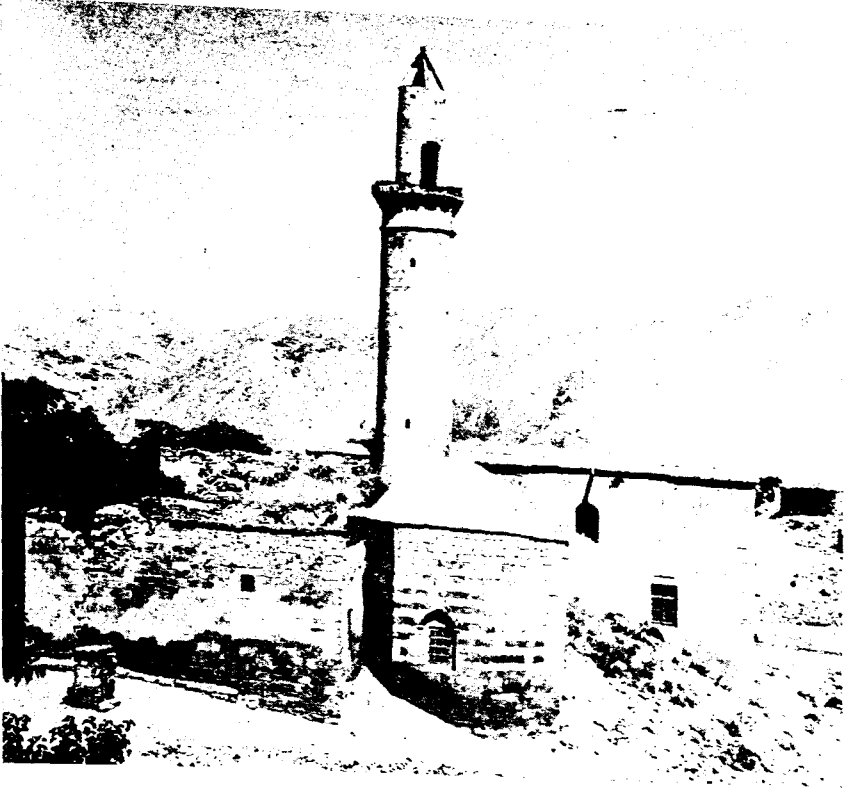
Res. 2 — Çeşme - Cephe

Res. 3 — Çeşme - Kitabe

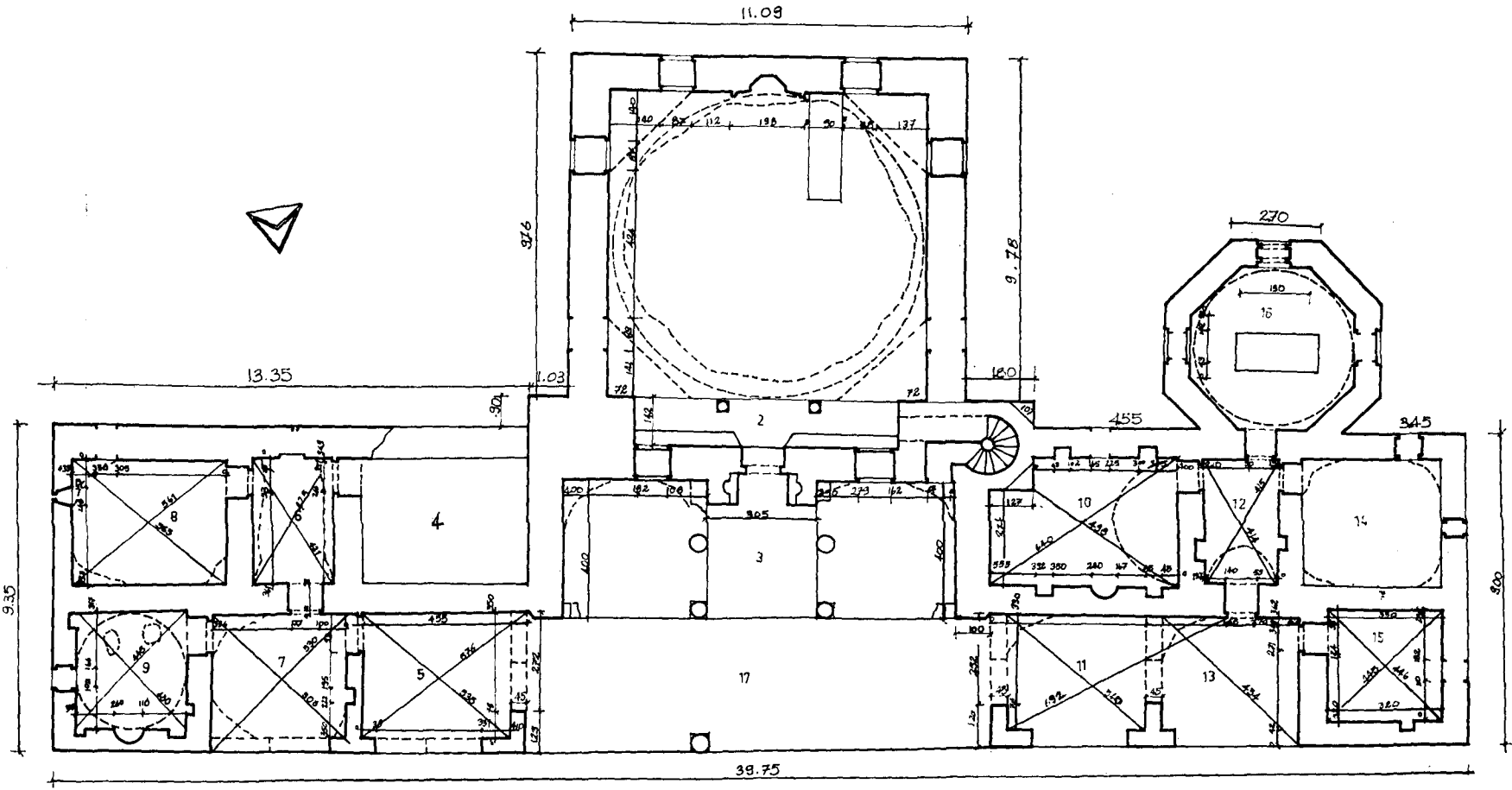
Res. 4 — Cami - Güney ve doğu cepheler

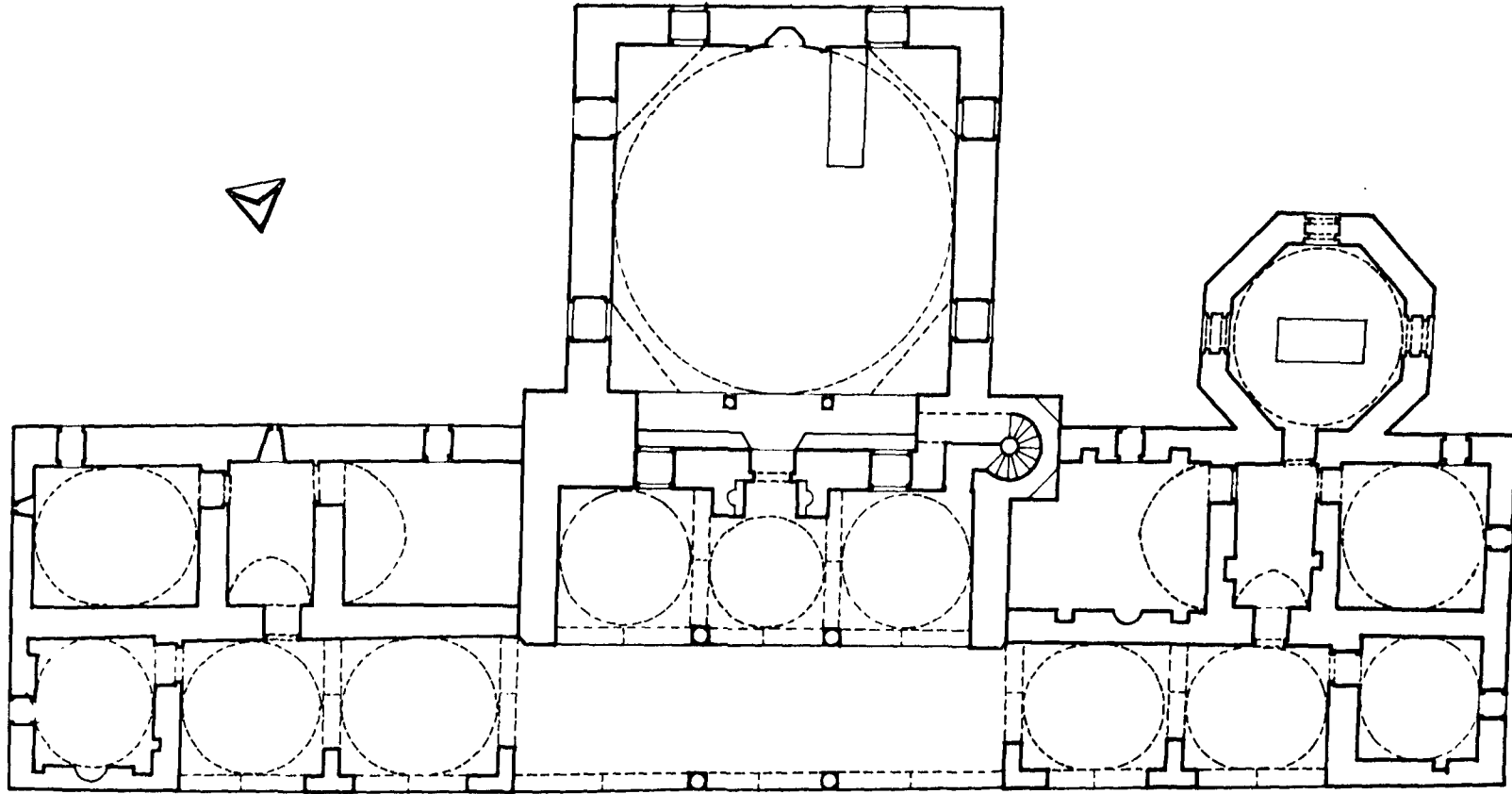
Res. 5 — Cami - Batı cephe

Res. 6 — Cami - Son cemaat mahalli

Levha : 2 -- Sağman Salih Bey Camisinin plânı (restitüsyon)

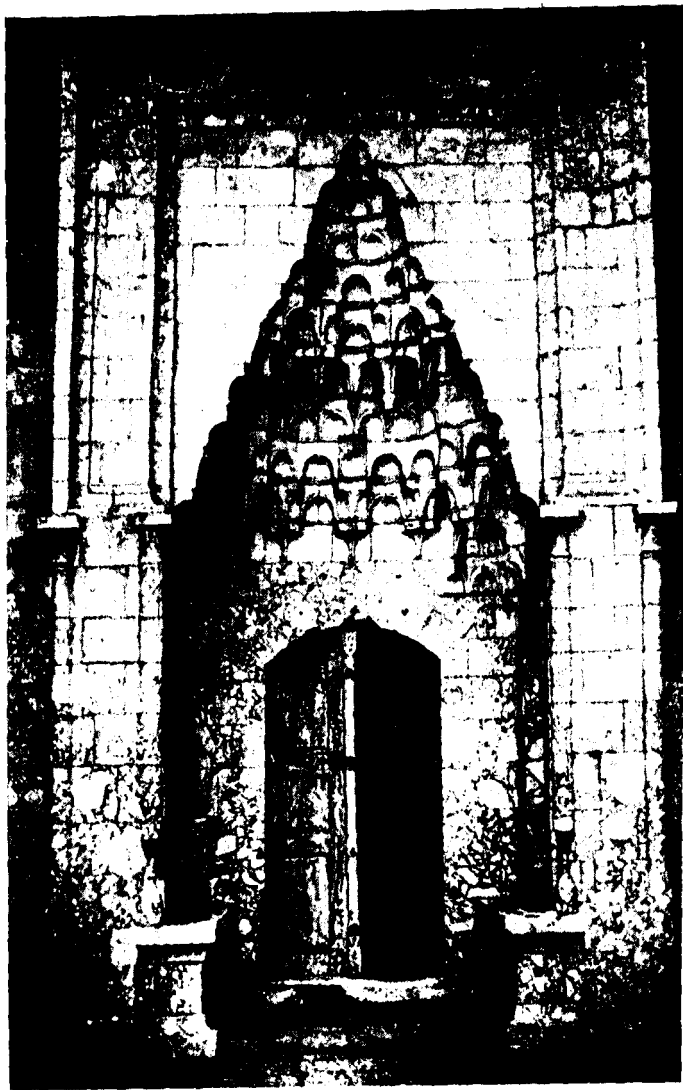

0 1 2 3 4 5 10

Levha : 1 Sağman Salih Bey Camisinin plânı (röleve)

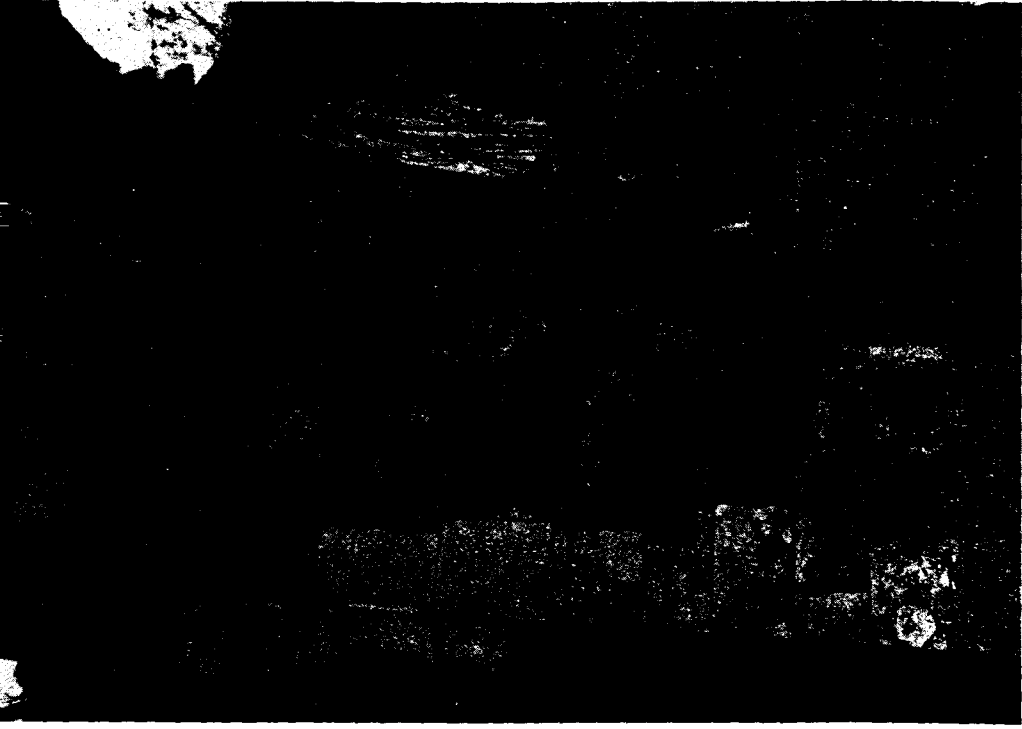
Res. 12 Cami - Harim - kuzeydoğu köşe - detay

Res. 9 Cami - Son cemaat mahalli - portal

Res. 11 a - Zami - Harim - güneydoğu köşe

Res. 7 --- Cami - Son cemaat mahalli doğu duvarın
kuzey köşesi

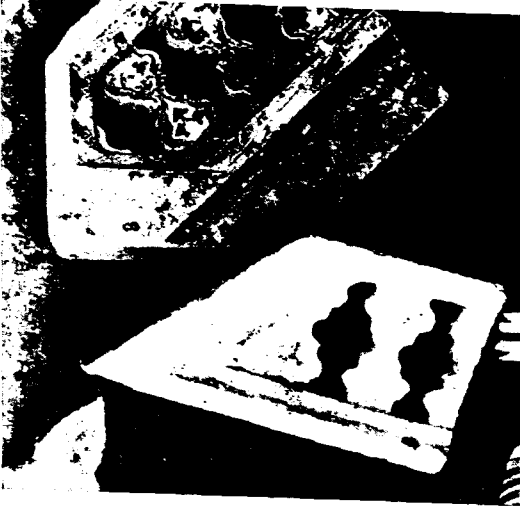
Res. 8 — Cami - Son cemaat mahalli - bingi detayı

Res. 10 a --- Cami - Harim kuzeybatı köşe

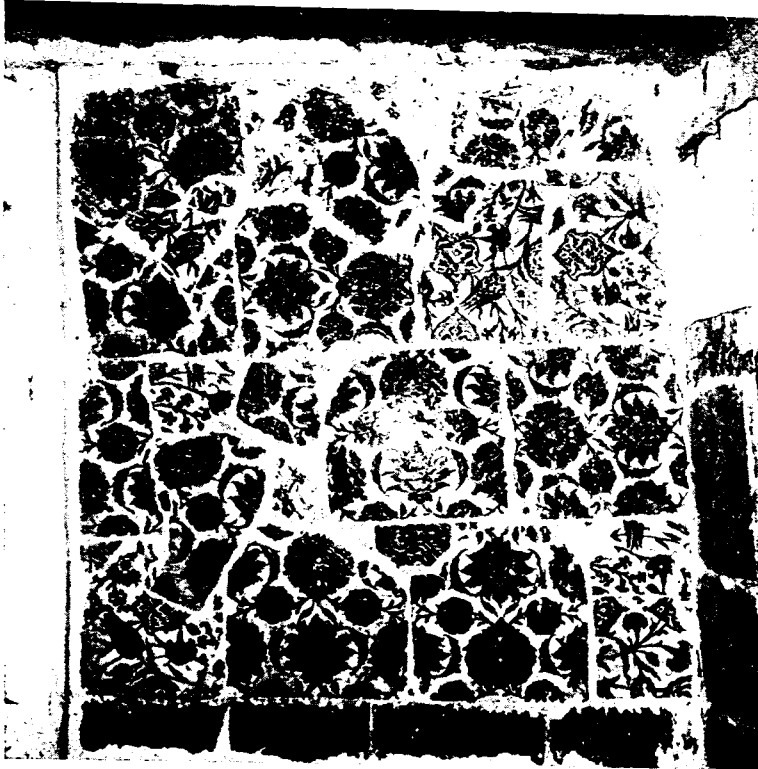
Res. 11 b - Cami - Harim - güneybatı köşe

Res. 15 — Cami - Harim - minber
korkuluk

Res. 16 — Cami - Harim - minber
detay

Res. 17 — Cami - Harim - çini, güney doğu köşe

Res. 10 b --- Cami - Harim kuzeydoğu köşe

Res. 13 - Cami - Harim - mihrap

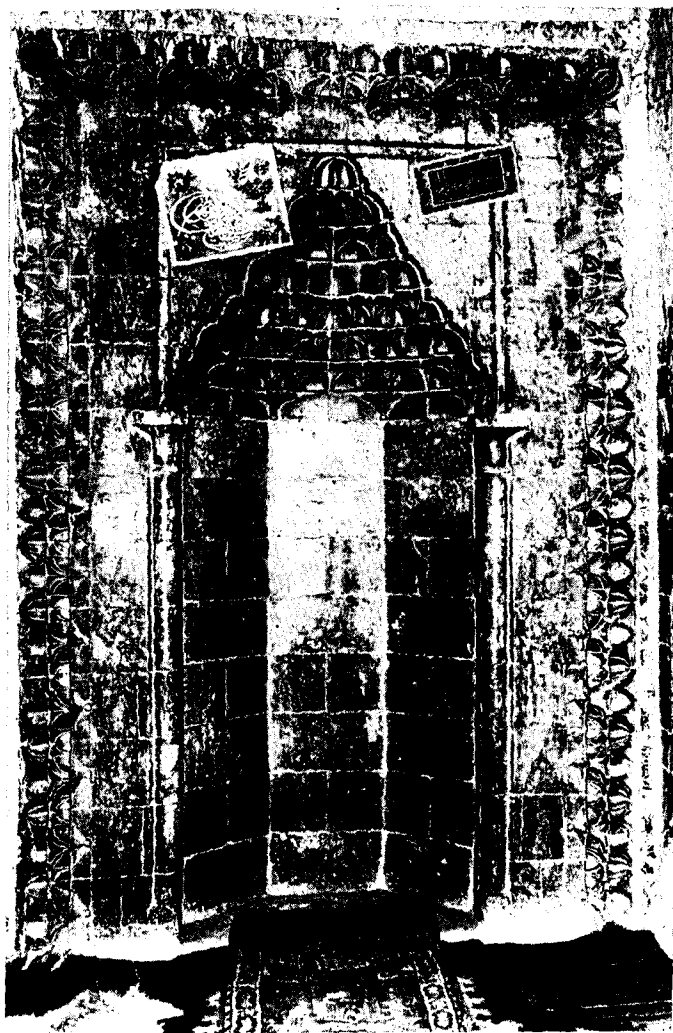
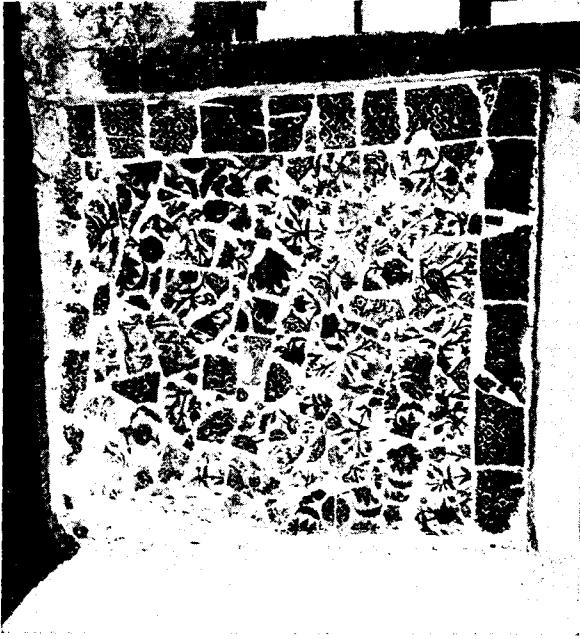
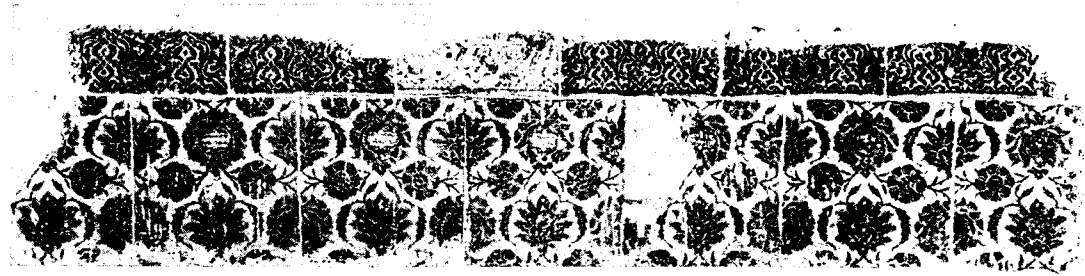

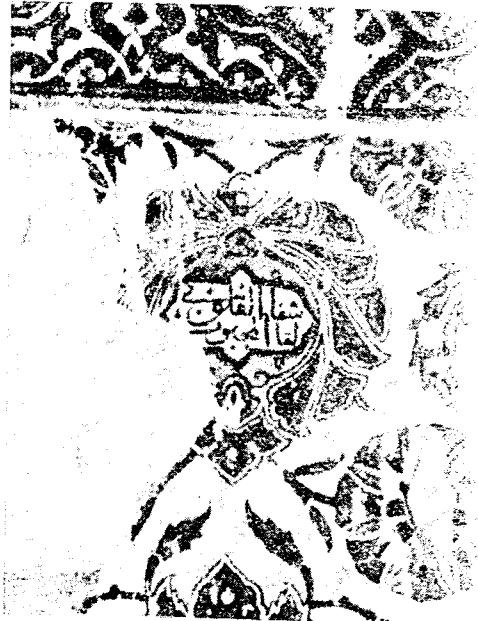
Fig. 14 — Cimi, Horduz, minaret

Res. 18 — Cami - Harim - çini - güneybatı köşe

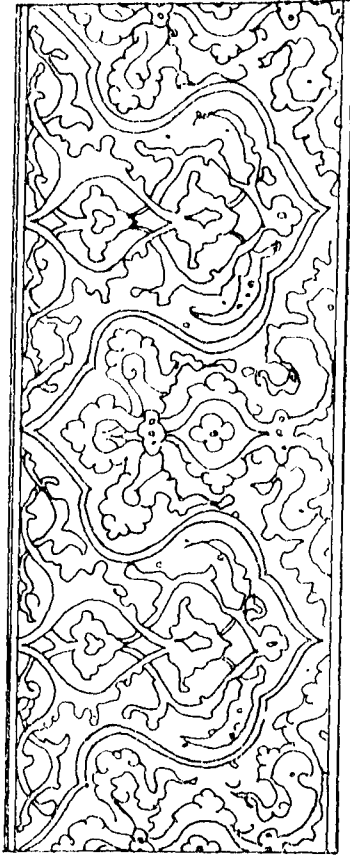
Res. 19 — Cami - Harim - çini - batı duvarı

Res. 20 a, b — Cami - Harim yazılı çiniler - detay

Levha : 3 Çini - 1 Nolu desen

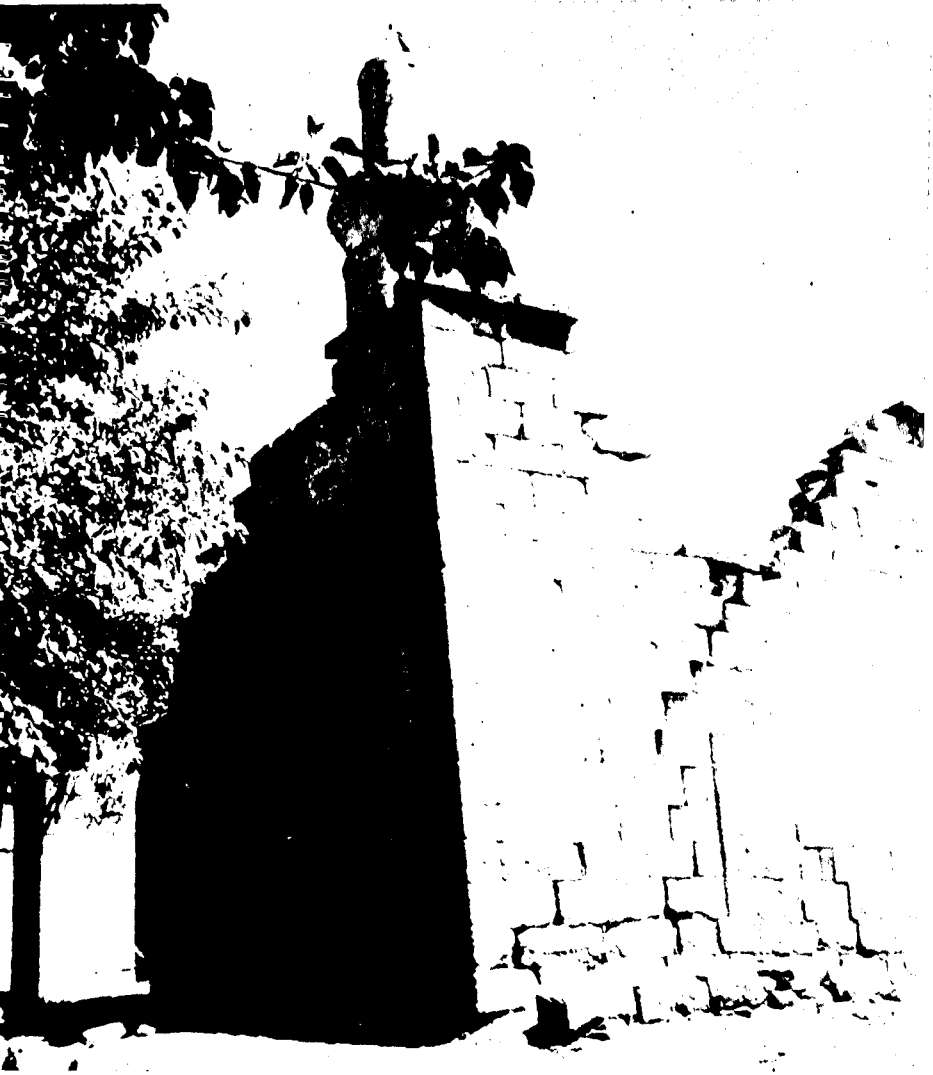
Levha : 4 Çini - 2 Nolu
desen

Levha : 5 Çini - 2 Nolu desen

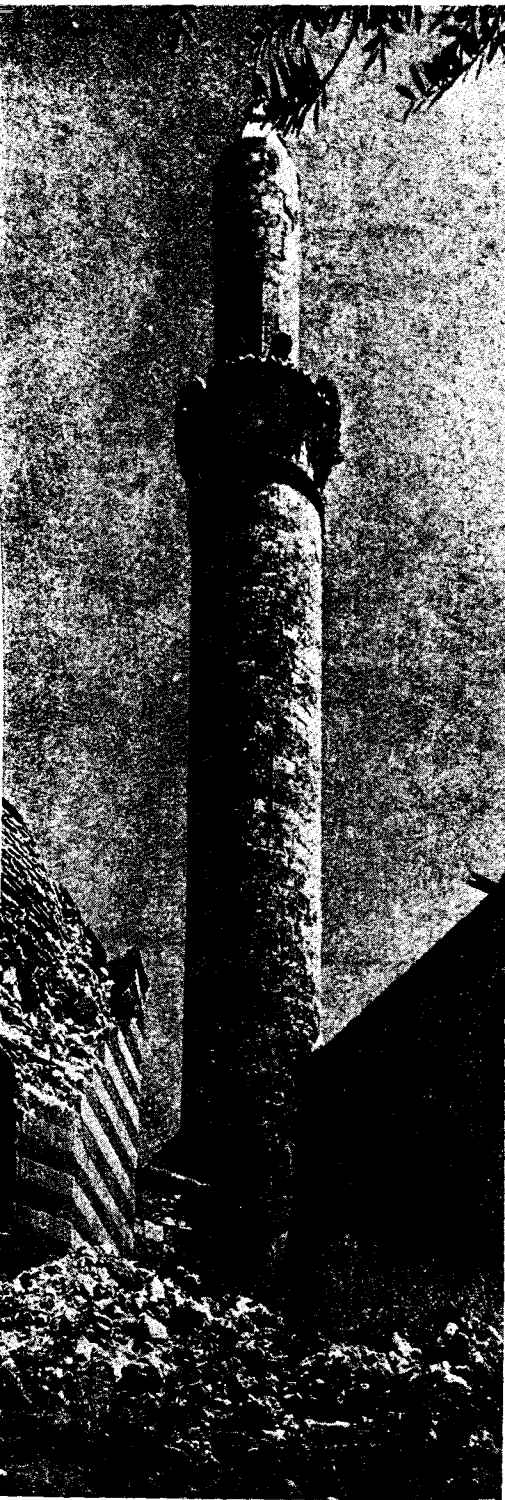
Res. 24 Cami - Batı Kanadın Kuzey Kısmı

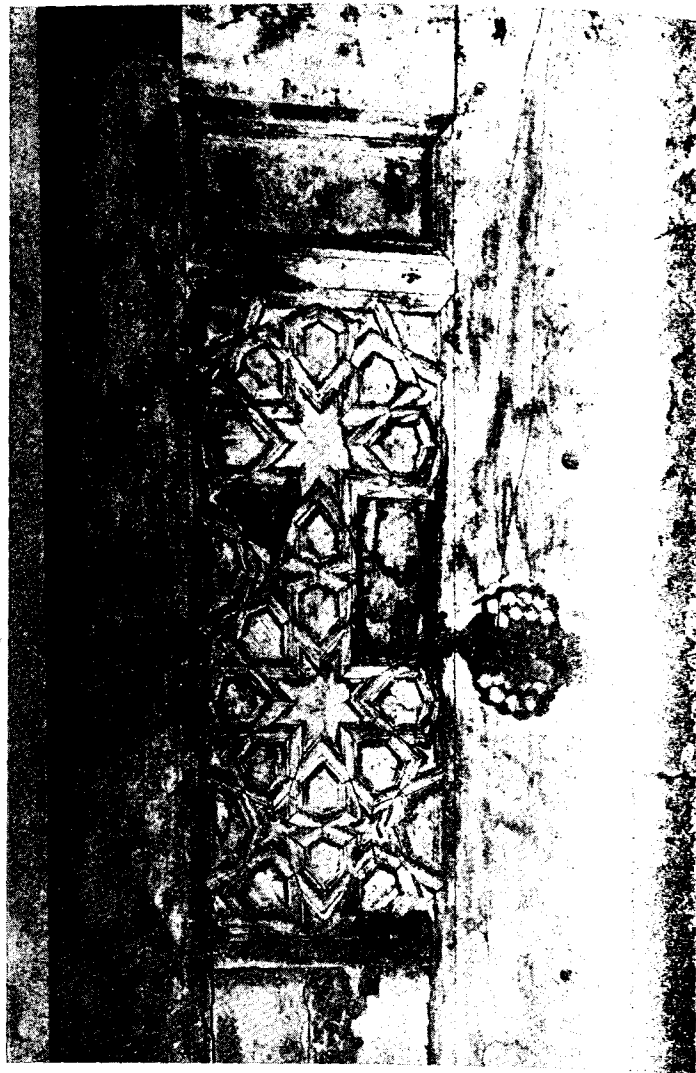
Res. 23 Cami - Güneybatı cephe

Res. 28 10 Nolu hacim içinde kalan minarenin kürsüsü

Res. 22 — Minare

Res. 21 — Cami - Harim - Kapı

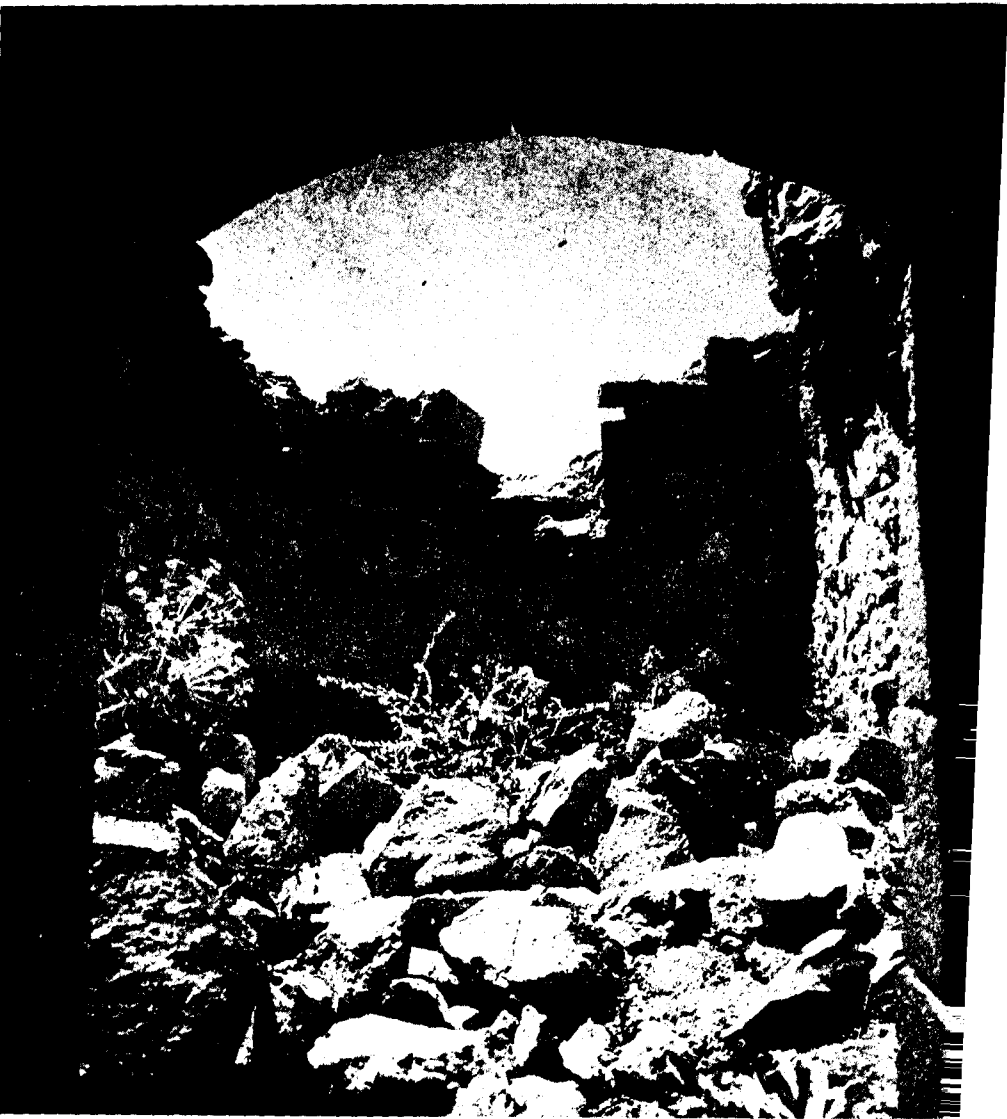

1. 2. 3. 4. 5. 6. 7. 8. 9. 10. 11. 12. 13. 14. 15. 16. 17. 18. 19. 20. 21. 22. 23. 24. 25. 26. 27. 28. 29. 30. 31. 32. 33. 34. 35. 36. 37. 38. 39. 40. 41. 42. 43. 44. 45. 46. 47. 48. 49. 50. 51. 52. 53. 54. 55. 56. 57. 58. 59. 60. 61. 62. 63. 64. 65. 66. 67. 68. 69. 70. 71. 72. 73. 74. 75. 76. 77. 78. 79. 80. 81. 82. 83. 84. 85. 86. 87. 88. 89. 90. 91. 92. 93. 94. 95. 96. 97. 98. 99. 100.

Res. 27 — Türbe - İçten görünüş

Res. 32 : 8 Nolu hacim - güney duvarı

Res. 31 -- 6 Nolu hacim - güney duvarı

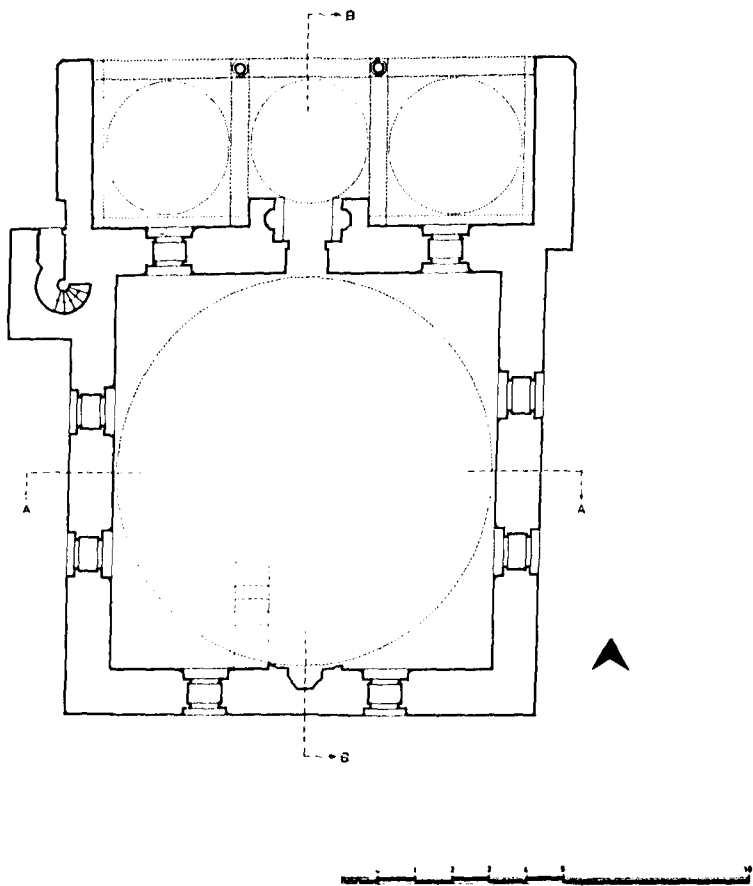
Res. 30 — 7 Nolu hacim - batı duvarı

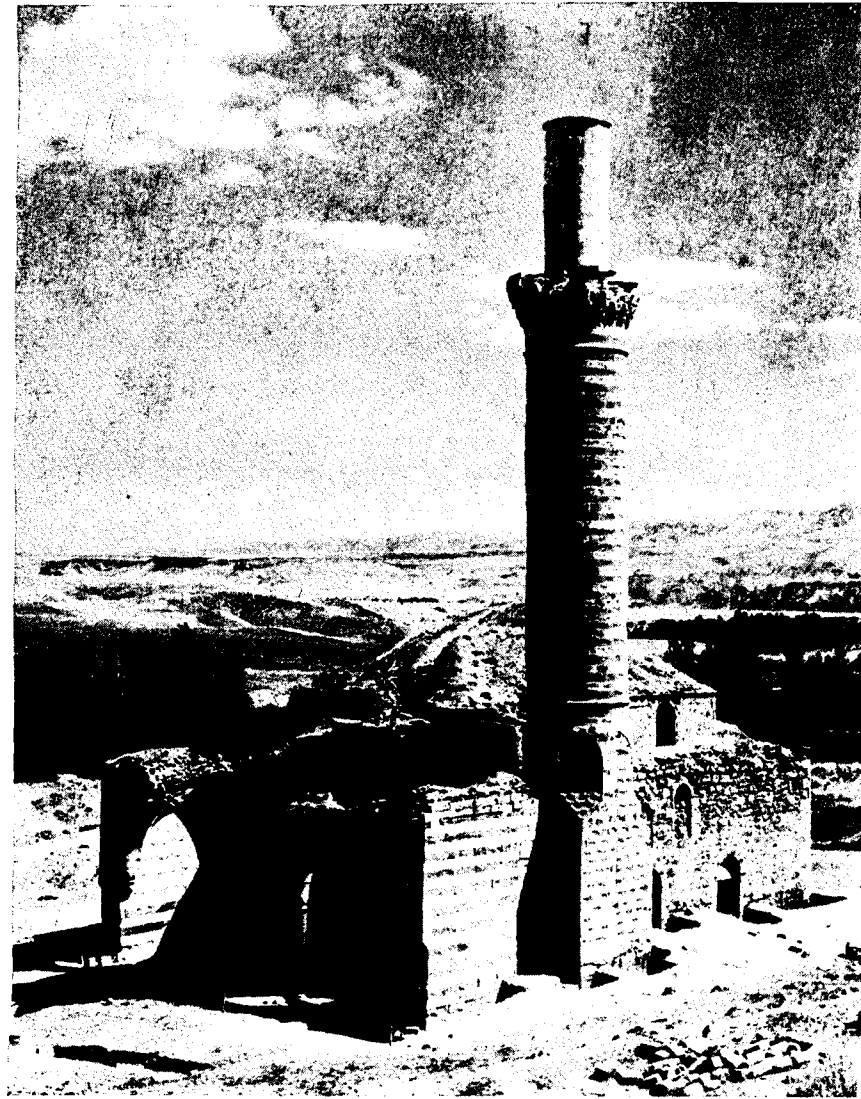
Res. 29 -- 5 Nolu hacim - batı duvarı

Res. 35 — Pertek Çelebi Ali Camisi - batı cephe

Levha : 6 — Pertek Baysungur Camisi plâni-rölöve (1966)

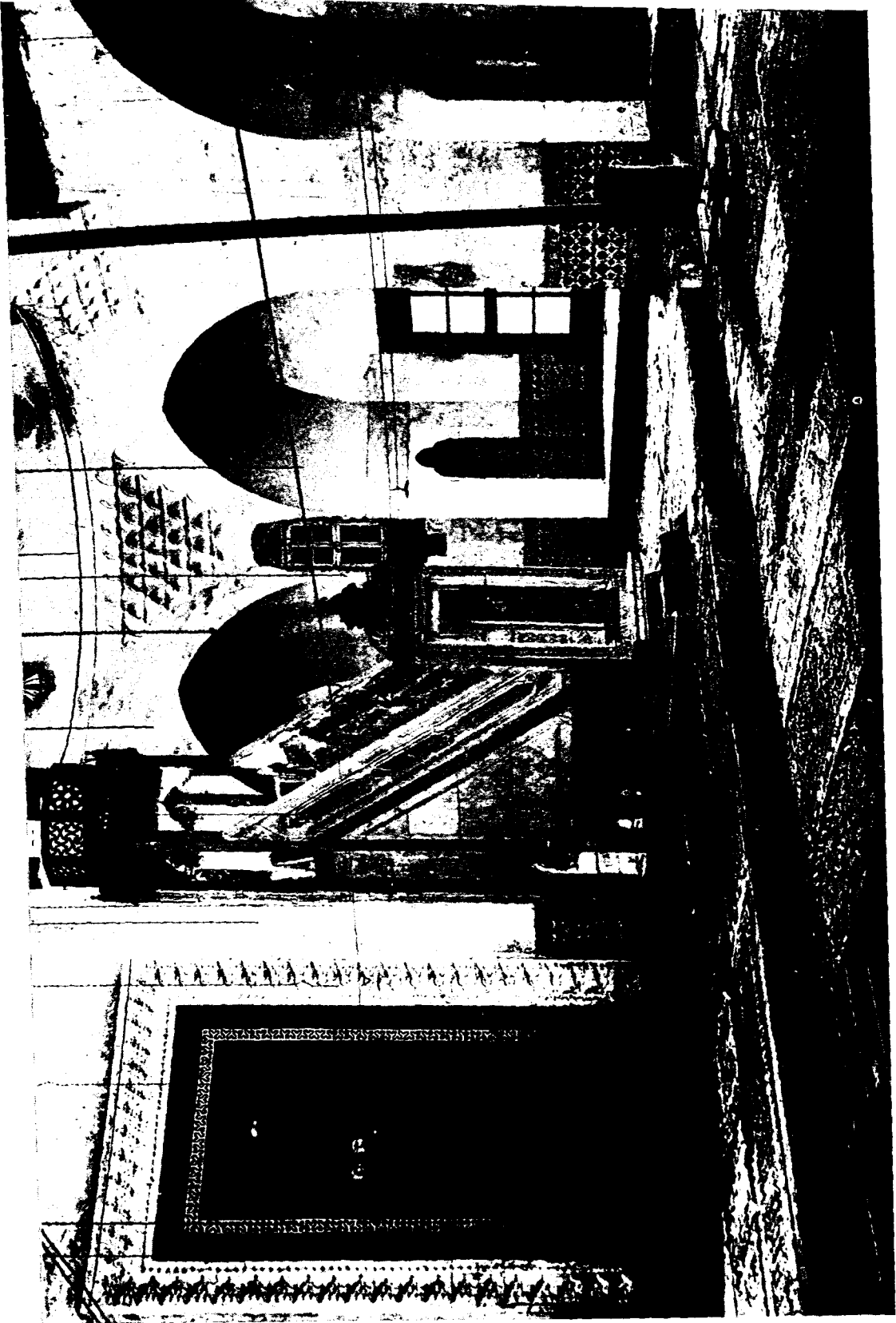

Şekil 22 - 9. Nolu ada - kuzeydoğu köşe

Res. 34 — Pertek Baysungur Camisi - kuzeybatı köşe

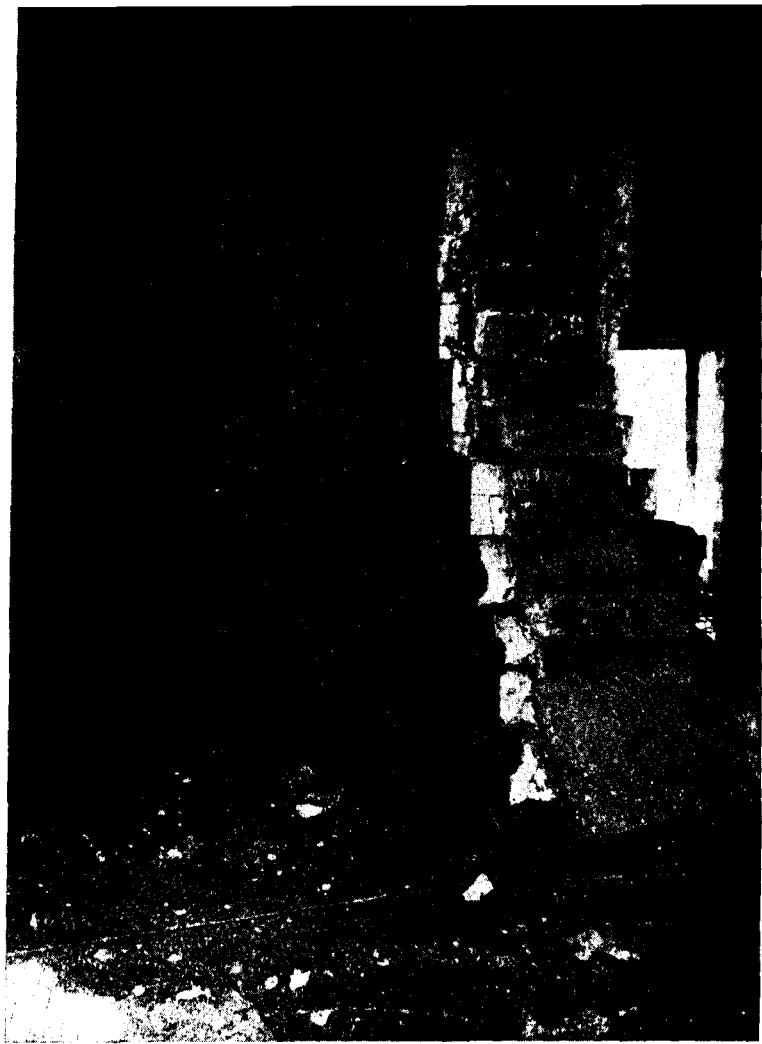

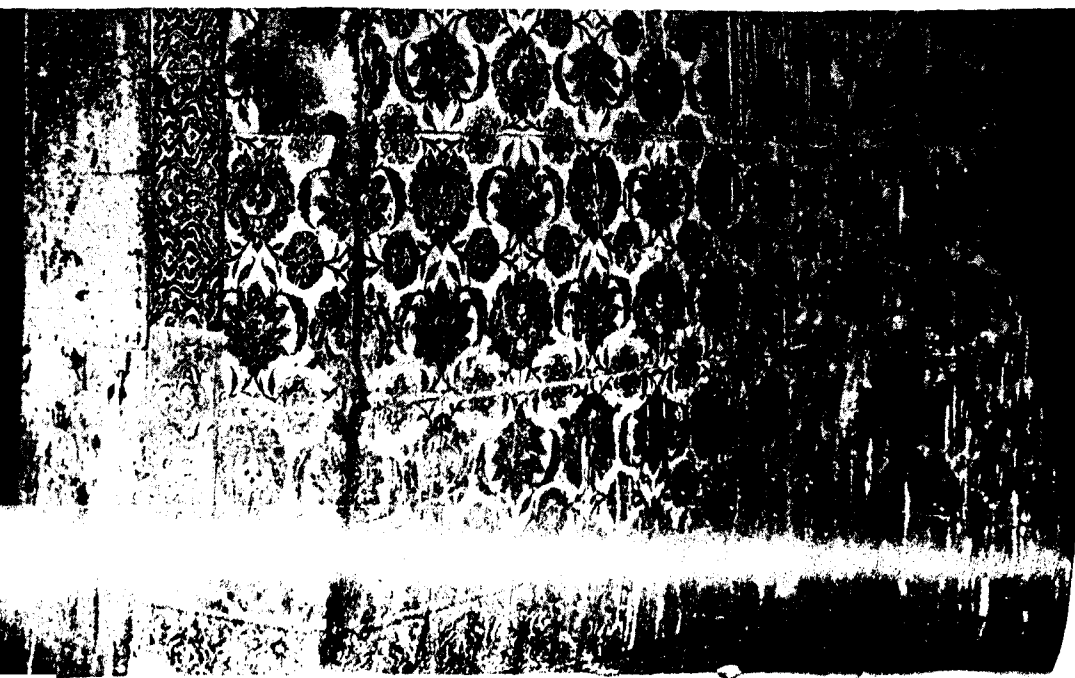
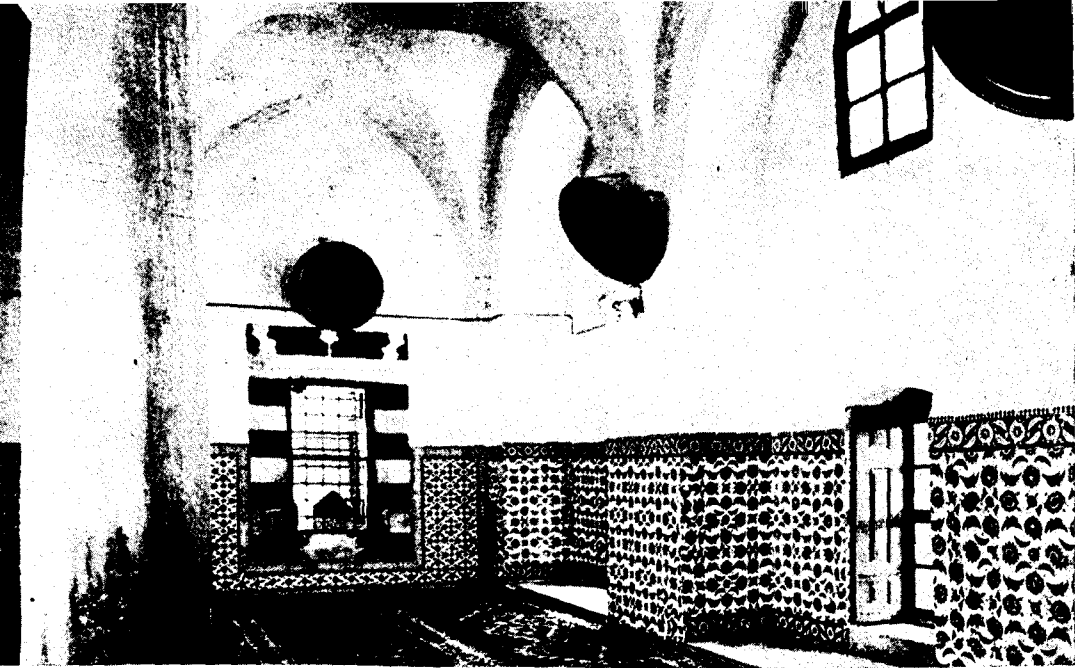
Res. 39 Diyarbakir Behram Paşa Camisi - Harfın

Res. 36 — Pertek Baysungur Camisi - kemer bingisi

- Res. 40 — Pertek Baysungur Camisi - Harim güney duvarı
Res. 41 — Adana Ulu Camisi - Harimde çini kullanılış
Res. 42 — Diyarbakır Behram Paşa Camisi - Harimden
çini detayı

TOKAT VİLAYETİNİN GÜMÜŞTOP (DAZYA) KÖYÜNDEKİ XIV ncü YÜZYILA AİT ESKİ ESERLER

Erol YURDAKUL

Vakıflar Genel Müdürlüğüne ait eski eserleri tetkik ve rölövelerini yapmak üzere 1966 Nisan ayında Tokat ve civarında çalışmakta iken seyahat programında bulunan Turhal Kazasının Gümüştöp (eski adı DazyA) köyüne de gitmek icabetti. Gümüştöp, Turhal'ın 8 km. kuzey - doğusunda 40-50 haneli ufak bir köy olup, içinde XIV. Yüzyıldan kalma bir zaviye, bir dar-ül huffaz ve bir de türbe olmak üzere üç yapı vardır.

A — Zaviye (1) :

Kuzey - batı köşesine sonradan ilâve edilmiş dar-ül huffaz ile birlikte meyilli bir arazi üzerine inşa edilmiş olup, üzeri kısmen kiremitli ahşap çatı ve kısmen toprak örtü ile muhafaza altına alınmıştır (Şekil: 1, 2) (Resim: 1, 2, 14).

Dört tuğla kemer üzerine oturtulmuş bir ön mekândan (revak) geçilerek zaviyeye girilmektedir. Cümle kapısı siyah mermerden inşa edilmiş olup, üstünde aynı zamanda fisto şeklindeki dilimli kapı kemerini meydana getiren 76 × 143 cm. eb'adındaki kitabe yer almaktadır (Resim: 5, 6). Kitabe 5 satır olarak düzenlenmiş olup, sağ ve sol alt uçlarında, kuyrukları ejder başı şeklinde nihayetlenen kabartma iki arslan figürü vardır². Bugün bu arslanların baş kısımları tahrip edilmiş durumda

dır. Sol köşedeki arslan figürünün solunda basit bir çerçeve içine yapanın ismi yazılmıştır. Kapı ve kitabe, basit bir profille çerçevelenmiştir (Şekil: 4) (Resim: 6).

Bina haremî (Şekil: 1,2) giriş aksında biri kubbeli iç avlu, diğeri tonozla örtülü eyvan mescit olmak üzere iki büyük mekândan meydana gelmiştir. Kubbeli kısmın iki yanına bitişik kubbeli iki oda ve tonozla örtülü eyvanın doğu tarafına bitişik yine tonozlu bir hücre vardır (Resim: 2, 3). 630 × 670 cm. eb'adındaki kareye yakın iç avlunun üstünü dört sivri kemere oturtulmuş tuğla kubbe örtmektedir. Bu sivri kemerlerden sağır olan üç adedi tuğla olduğu halde (Resim: 7) eyvan tarafındaki dördüncü kemer taştan inşa edilmiştir. Kubbenin üst kısmında 134 cm. çapında yuvarlak bir delik bulunmakta olup, deliğin ağız kısmında ve kubbe içinde yer yer alçı dekorasyon izlerine rastlanmaktadır (Resim: 8). Kubbe ortasındaki deliğin üstünde (Anadolu'da pek çok örneği olan zaviye veya imaret tipi camilerdeki gibi) evvelce bir aydınlık feneri olduğu tahmin edilmektedir. Bu avlunun doğu ve batı duvarlarında kubbeli odalara geçişi temin eden basık kemerli iki kapı bulunmaktadır (Resim: 9).

Giriş kapısının karşısına gelen eyvan mescidin üstü tonoz ile örtülmüştür (Resim: 10). Bu tonozun üzengi hizalarından 120 cm. yüksekliğe kadarı

1. Zaviyeler hakkında genel bilgi bk. Semavi Eyice. İlk Osmanlı Devrinin Dini - İctimai Bir Müessesesi Zaviyeler ve Zaviyeli - Camiler, İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası, Cilt - 23, No : 1 - 2, İstanbul - 1963.

2. Arslan figürleri için bk. Gönül Öney, Anadolu Selçuklarında Heykel, Figürlü Kabartma ve 14 - 15. Asırlarda Devamı, Cilt - II, Ankara - 1966 doğentlik tezi (Neşredilmemiştir)

Kitabenin türkçesi :

Bu mübarek zaviye, Ertena oğlu Mehmedoğlu Ali'nin sultanlığı günlerinde inşa olundu. - Sultanlığı daim olsun - . Bu binayı din ve devletin burhanı sultanın devletli günlerinde - Milki daim olsun - . Zaif kul Abdullah oğlu Hacı Bulu yeniledi. Müslüman âlimleri ile fakirlerine vakf etti. Buranın maslahatları içinde Tazye, Kâbnus, Ağcahan ve Arslan doğmuş köylerinin tevabilerile (Maiyet) dört bağın tamamını vakf etti. Ve - Yukarıda olduğu gibi - Timur Yusuf da bir bağın tamamını akıcı bunarın (Çeşme) maslahatlarına vakf etti. Allah kabul etsin. Sene 777.

Amel Konyalı Şadi oğlu Yusuf⁶.

Kitabenin birinci satırında (Bu mübarek zaviye Ertena oğlu Mehmed oğlu Ali'nin sultanlığı günlerinde inşa olundu). İkinci satırında ise (Bu bina din ve devletin burhanı sultanın devletli günlerinde yenilendi) denilmekle çelişmeye düşüldüğü görülmektedir. Bir binanın aynı tarihte hem inşa edilmesi, hem de tamir olması bizce tuhaf görülmüştür.

Kitabeyi lütfedip okuyan sayın İ. Hakkı Konyalı bu satırlardan (Binanın inşasına Ali Bey zamanında başlanıp, daha sonra Sultan Burhaneddin zamanında yenilenmiş olduğu) manasının çıkabileceğini söylemiştir.

Ancak, kitabenin beşinci satırındaki H. 777 (M. 1375) tarihi Ertena oğlu Alâaddin Ali Bey'in sultanlık günlerine (M. 1365 - 1380) tesadüf etmektedir. Ertena Oğullarının sultanlığına son veren Vezir Kadı Burhaneddin Ahmed ise M. 1380 yılında tahta geçmiştir⁷. H. 777

6. Sivas - Saçlı Zadeler (Numan Efendi) Haziresi hacet penceresi kemerinin kilit taşı üzerinde Şadi bin Yusuf'un adı geçmektedir. İki Yusufun aynı şahıs olup olmadığı araştırma mevzuudur.

7. Yılmaz Öztuna, Türkiye Tarihi, Cilt : 2, sayfa : 182, İstanbul - 1964

yılında inşa edilen bu binanın kısa bir zaman sonra tekrar Sultan Burhaneddin zamanında yenilenmesi veya yenilense dahi gelecek olayların kitabeye yazılması mümkün değildir.

Nitekim eyvan incelenirken bazı problemler ortaya çıkmakta, diğer üniteler ile aralarında inşaat ve malzeme bakımından farklar olduğu görülmektedir.

Şöyle ki :

1 — Binanın diğer kısımlarındaki kemerler ve kubbeler tuğla ile inşa edildiği halde eyvan kemerleri kesme taştandır.

2 — Selçuk, Beylik ve Osmanlı devri türbe, medrese ve camilerindeki tonoz ile örtülü eyvanlara üçlü takviye kemeri konmadığı halde, burada Selçuk kervansaraylarının mütemadi tonozlarında olduğu gibi yer yer takviye kemeri konmuştur.

3 — Mihrap duvarı önündeki (S) profilli taş konsollar üzerinde kemer üzengileri mevcut olup, kemer yıkılmış olduğundan, bunun biraz ilerisine mihrap duvarının üzerine gelecek şekilde sonradan bir tuğla kemer inşa edilmiştir.

4 — Tonoz örgüleri ekseri aynı cins malzeme ile inşa edildiği halde buradaki tonozun üzengiden itibaren 120 cm. yüksekliğe kadarı sıralı moloz, üst tarafı ise büyük eb'attaki taşlarla yapılmıştır. Altta küçük, üstte ise büyük malzemenin kullanılması şayanı dikkattir.

5 — Mihrap arkasında sonradan kapatılmış olan bir pencere izine tesadüf edilmektedir.

6 — Kemer üzengilerinin bastığı (S) profilli konsollar Selçuklu üslubundadır. Netice olarak Eyvan kısmının büyük bir tamir geçirdiği görülmektedir.

moloz, daha üst kısımları ise taslak yonu taşı ile inşa edilmiş olup, tonozun orta kısmı ve kible duvarı önünde kesme taştan takviye kemerleri yapılmıştır. Bu kemerler (S) profilli taş konsollara basmaktadır (Resim: 10). Bu kısmın zemini, avlu zemininden 46 cm. yüksek olup, kible duvarında tahrip edilmiş mihrap nişi ve üstünde basık yuvarlak kemerli bir üst pencere vardır. Bu mihrap nişinin üst tarafında Horasan sıvadan malakârî olarak yapılmış bir alınlık ile mihrabın arkasına gelen dış duvarda sonradan kapatılmış bir pencere izine tesadüf edilmektedir (Resim: 3, 4). Batı duvarında taş söveli iki alt pencere, doğu duvarında ise bir dolap yeri ile bugün kısmen yıkılmış olan tonozlu hücrenin girişini temin eden kapı vardır.

Kubbeli odalardan batı taraftaki fazla tahrip edilmemiş olup, bugün mescit olarak kullanılmaktadır. 615 × 655 cm. eb'adında olan bu kısmın üstünü köşelerde üçgenlere oturtulmuş tuğla bir kubbe örtmektedir. Bu üçgenlerin aralarında sivri kemerli nişler vardır. Bunlardan kuzey ve doğu yönünde olanlar sağır, güney ve batı taraftakiler ise birer pencere ile dışarıya açılmaktadır. Bu odanın doğu duvarı alçı kaplama ile dekore edilmiş olup, ortada sonradan kapatılmış olan ocak yer almaktadır³ (Resim: 11). Ocağın iki yanında bugün sadece üst kısımlarda kalmış dekorasyonun izleri görülmektedir. Bu alçı kaplama üzerinde kalıp işçiliği ile yapılmış çiçek ve palmet motifleri ile kemerli sağır nişler vardır (Resim: 12). Bu sıralı sağır nişlerin kemer koltukları birer tavuskuşu figürü ile doldurulmuştur⁴. Ocağın ve

duvarın etrafını basit profilli dekoratif bir alçı bordür çerçevelemektedir. Doğu tarafındaki kubbeli odanın ise sadece bir köşesi sağlam olup, diğer kısımlar tamamen yıkılmıştır. Takriben 415 × 430 cm. ölçüsünde olan bu odanın üstünün de; diğer odada olduğu gibi üçgenlere oturtulmuş bir kubbe ile örtülmekte olduğu halen mevcut izlerden anlaşılmaktadır (Resim: 13).

Vakfiye şeklinde yazılmış kitabesinden anlaşıldığına göre, bu zaviye Ertena oğullarından Gıyaseddin I. Mehmed Bey'in oğlu Sultan Alâaddin Ali Bey zamanında Abdullah oğlu Hacı Bulu tarafından H. 777 (M. 1375) tarihinde inşa edilmiştir.

Kitabe :

- 1- انشاء هذه الزاوية المباركة في ايام السلطان علي بن محمد بن ارتناخلد سلطانه .
- 2- وجدد بناءها في ايام دولة السلطان برهان الدولة والدين خلد ملكه العبد الضعيف الحاج .
- 3- بولوبن عبدالله وقف وجعلها على العلماء والفقراء المسلمين عامة ووقف على مصالح جميع القرية المدعوة .
- 4- طازيه و كانوس و آنچه خان و آرسلان طغتش و تواجها و جميع الكروم الاربعة و وقف ايضا جميع الكرم تمور .
- 5- يوسف على مصالح العين التجارية - تقبل الله منه لسنة سبع وسبعين وسبع مائة .
عمل يوسف بن شادي القنوي

3. Bursa - Yeşil, Tokat - Horozlu imaret gibi bu tip zaviyeli camilerin Tabhanelerinin (misafirhane) ocaklı duvarları umumiyetle dekore edilmektedir.

4. Bereketi, iyiliği ve hayırı sembolize eden bu Bizans motifinin örnekleri Tokat - Horozlu İmaret, Konya - Doğanhisar Zaviyesi, Gebze - Çoban Mustafa Paşa imaretinin tabhanelerinde, Karaman - İbrahim Bey İmaretli-

nin ahşap kapı kanadında, Kubad abad sarayı ve Konya köşkünün alçı ve çini dekorasyonunda görülmektedir. Ayrıca 1966 yılında Konya'da yapmış olduğumuz Ali Gav medresesi hafriyatında da üzerinde tavus kuşu motifi bulunan bir Bizans balüstrad parçası ele geçmiştir. Yılmaz Önge, Ön asya mecmuası. Cilt: 3, Sayı: 28. Ankara - 1967

5. Sayın İ. Hakkı Konyalı Tarafından okunmuştur.

ahşap çatı örtmekteyse de, duvardaki izlerden orijinal örtünün enine tonoz olduğu anlaşılmaktadır.

Hareme giriş kapısının sağ tarafında hacet penceresi, sol tarafında da sivri kemerli bir sağır niş vardır. Hacet penceresi taş söveli ve klâsik lokmalı demir parmaklıklıdır. Pencere üzerinde tuğladan inşa edilmiş sivri kemer yer alır.

76 × 156 cm. eb'adındaki giriş kapısı, sivri taş kemerli olup, dıştan üç dilimli kemer sistemi ile çerçevelenmektedir. Kapı üstünde hareme açılan sivri kemerli bir pencere vardır (Resim: 21, 22).

Bina haremi 530 × 535 cm. eb'adında olup, üzerini sivri kemerli tromplara oturmuş tuğla kubbe örtmektedir (Resim: 23). Tromp aralarındaki dört sağır kemerin ortalarında dört cepheye açılan sivri kemerli dört üst pencere bulunmaktadır. Bu üst pencerelerden kuzey cephede olanı hariç diğerlerinin

dış taraflarındaki kemerleri üzerinde kemer kavsine uygun olarak bir sıra kirpi saçak vardır. Trompların içleri aynalı yıldız tonoz şeklinde inşa edilmiştir¹¹ (Resim: 24, 25).

Haremin ortasında 295 × 120 × 70 cm. ölçüsündeki çamur sıvalı sanduka yer almaktadır.

Türk sanat ve mimarlık tarihine çeşitli yönlerden ışık tutabilecek nitelikteki ve günümüzde tanınmayan bu eserler, ilk defa tarafımızdan orijinal rölöve projeleri ve fotoğraflarıyla tesbit olunmuş olup, ileride bu konuda araştırma yapacaklara bir ön çalışma mahiyetinde sunulmuştur.

Ancak çok harap ve tehlikeli durumda olan bu eserlerden bilhassa zaviyenin, yıkılıp yok olmaması için gerekli tedbirlerin âcilen alınmasının şart olduğunu belirtmemiz gerekiyor.

11. Aynı formdaki tromplar XVI. Yüzyıl yapısı olan Kayseri - Kadıhamamının soyunma mahallinde de görülmektedir.

Yukarıda sıralanan sebepler ve kitabenin ikinci satırında belirtilen «yenilendi» sözü bir bina bakiyesinin ihya edildiğini göstermekte ve bunun da bir kervansaray bakiyesi olduğu tahmin edilmektedir⁸.

Dar - Ül Huffaz :

Zaviyenin kuzey - batı köşesine bitştirilen ve kitabesine göre zaviyeden 13 sene sonra yani H. 790 (M. 1388) tarihinde inşa edilmiş olan Dar-ül Huffaz, kubbeli bir oda ile bunun girişinde bulunan eyvan şeklinde bir ön mekândan ibarettir. Üzeri sivri tonoz ile örtülmüş bulunan eyvan dairevi bir tonoz vasıtasıyla zaviyenin revakına bağlanmaktadır.

Giriş kapısı yerden 77 cm. yükseklikte siyah mermerden inşa edilmiş olup, üzerinde aynı zamanda kapı kemerini meydana getiren 66 × 88 cm. eb'adında kitabe taşı yer almaktadır (Resim: 15, 16).

Kitabe :

- 1- وقف جميع الكرم المنسوب الى الخان
2- يوسف علم مصالح دار الحفظ في سنة تسعين وسبعائة

Kitabenin türkçesi :

Yusuf, Han'a mensup olan bağın tamamını Dar-ül Huffaz'ın mesalihine (yapılmasına) vakf etti. Sene 790 (M. 1388).

385 × 390 cm. eb'adındaki bina haremının üstünü üçgenlerle bölünen tromplara oturtulmuş tuğla bir kubbe örtmektedir. Doğu, batı ve kuzey cephelelerinde tromp aralarına açılmış üç

üst pencere ile batı ve kuzey duvarlarında iki küçük alt pencere bulunmaktadır. Güney - batı ve kuzey - batı köşelerine yerleştirilmiş, zeminden 185 cm. yükseklikteki iki alçı rafın kemerleri üzerinde zaviye odalarında kullanılanlardan daha büyük ölçüde tavuskuşu figürleri yer almıştır (Resim: 17, 18).

Dar-ül Huffaz inşa edildikten bir müddet sonra türbeye tahvil edilmiştir. Çamur ile sıvanmış sandukanın baş tarafında okunamıyan ve nereye ait olduğu belli olmayan kırık bir kitabe vardır. Ayak ucunda ise 39 cm. yüksekliğinde ortası mihrabiye bir mezar taşı bulunmaktadır.

Türbe :

Halk arasında Ali Baba Türbesi adıyla anılan türbe, vadiye bakan çok dik bir yamacın üzerine, ön cephe ve köşeler kesme taş, arka ve yan cephele tuğla hatıllı sıralı moloz ile inşa edilmiş olup, üzeri sonradan çatı ile örtülmüştür (Resim: 19, 20). Binanın arka duvarının köşeleri pencere hizasından itibaren bir kubbe kasnağı gibi 45° ile pahlanmakta, köşeden pahlı yüzeye geçiş tuğla şevli üçgenler vasıtası ile temin edilmektedir (Resim: 20). Dıştan 720 × 930 cm. eb'adındaki kitabesi olmayan türbe, kubbeli bir harem ile bunun önünde olan bir eyvandan ibarettir.

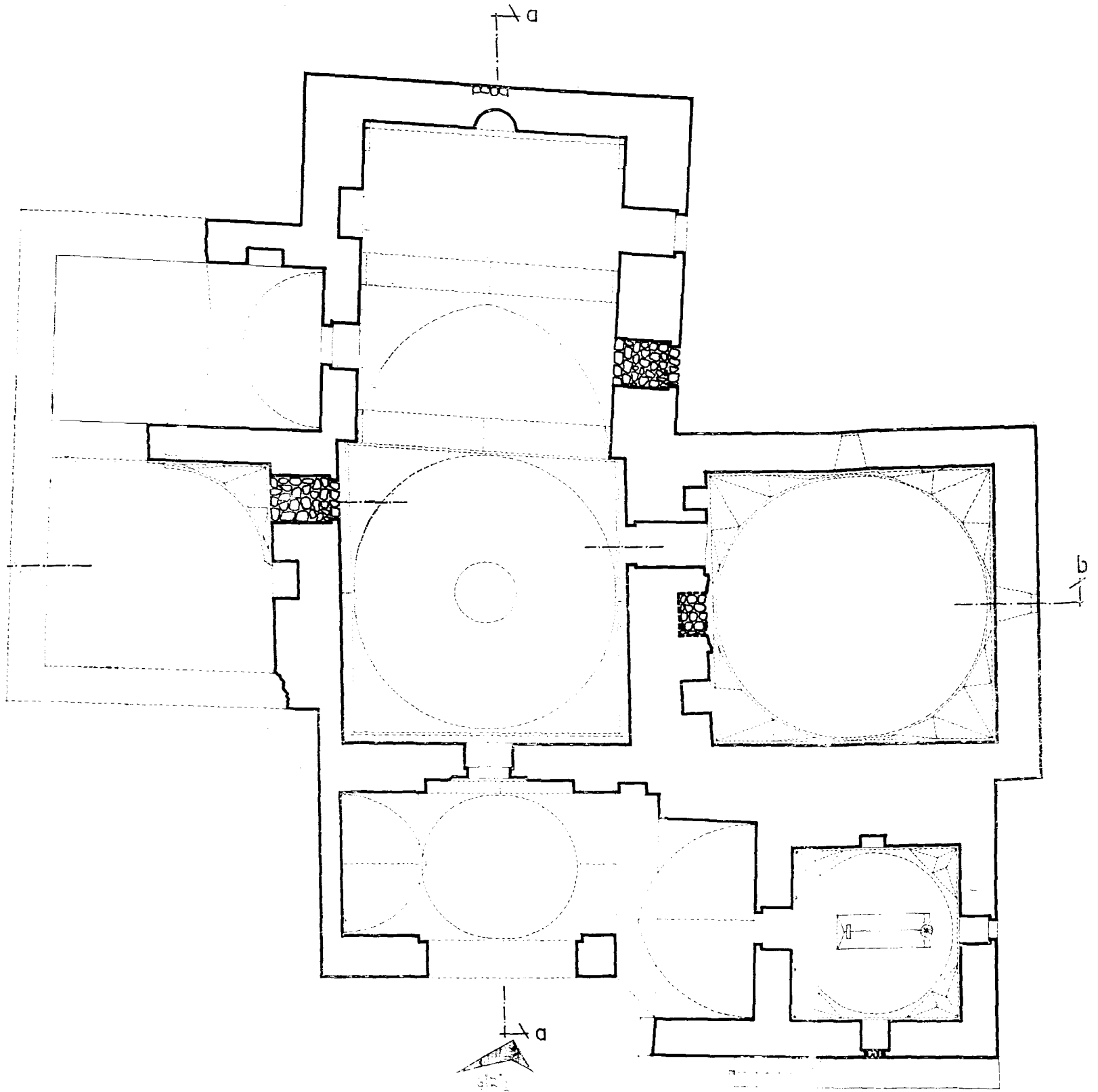
Eyvana 430 cm. yüksekliğinde, 522 cm. genişliğindeki tek açıklıklı bir sivri kemerden geçilerek girilmektedir¹⁰. Kemer, kesme taş ve tuğla ile sıralı olarak inşa edilmiştir. 175 × 530 cm. eb'adındaki bu ön mekânın üzerini bugün

8. K. Erdmann. Dazya köyünde bir Selçuk kervansarayından bahsetmekte fakat fazla malûmat vermemektedir. Das Anatolische Karavansaray des 13. Jahrhunderts. Teil: I. S. 197 BERLİN - 1961

9. Sayın İ. Hakkı Konyalı tarafından okunmuştur.

10. Bursa - Abdal Mehmed Türbesinin ön mekâmı da bu şekilde inşa edilmiştir. Youri Yaralov, (Ön tarafında binanın bütün genişliğini kaplayan muazzam bir kemerin bulunduğu Orta Asya'daki Namazgâh camilerinden bahsetmektedir.) Milletlerarası birinci Türk San'atları Kongresi, Sayfa - 402,, Ankara - 1962

TOKAT - TURHAL - GÜMÜSTOP (DAZYA) KÖYÜ
ZAVIYE VE DAR-ÜL HADİS'İN RÖLÖVE PROJESİ Ö:1/50

plân

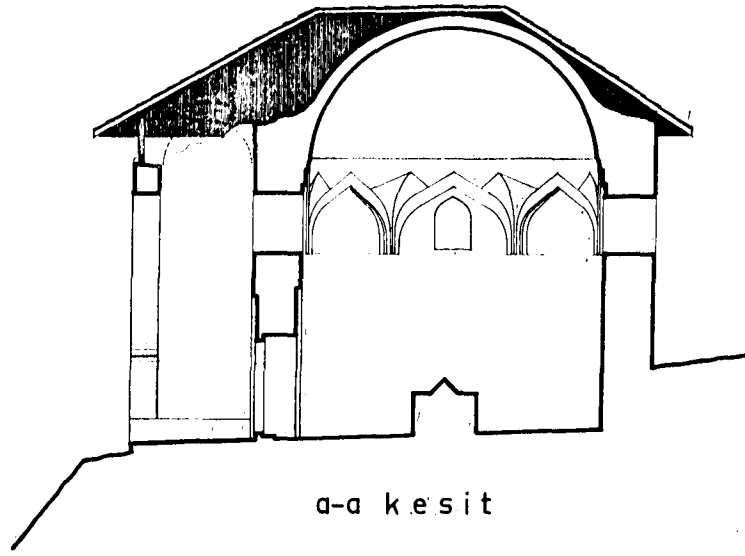
84

TOKAT - TURHAL - GÜMÜŞTOP (DAZYA) KÖYÜ
ZAVİYE VE DAR-ÜL HADİS'İN RÖLÖVE PROJESİ Ö:1/50

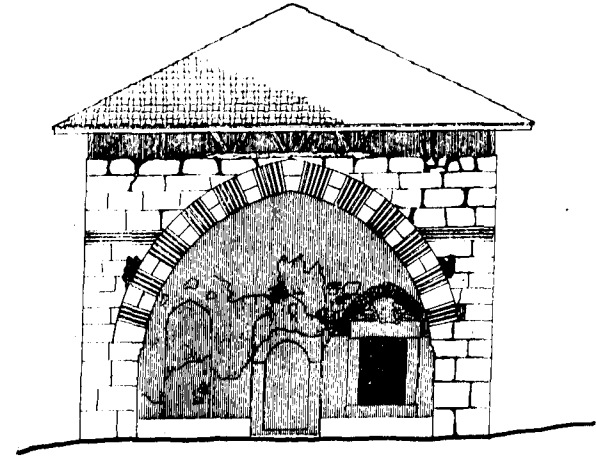

a-a kesit

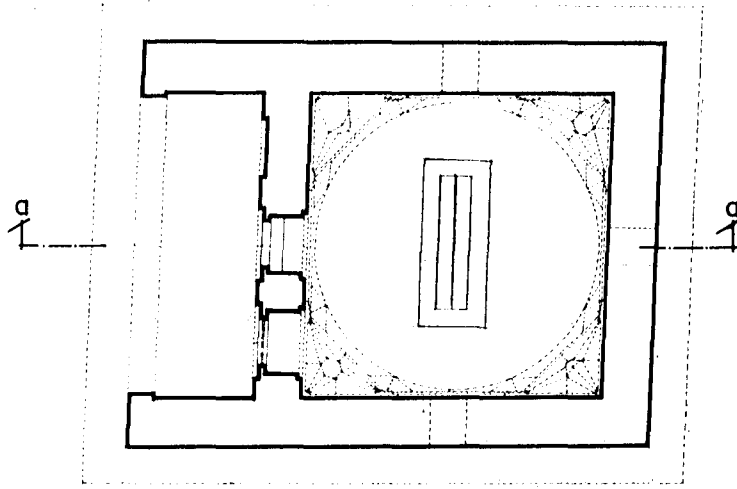
Şek. 2 --- Zaviye'ye ait kesitler

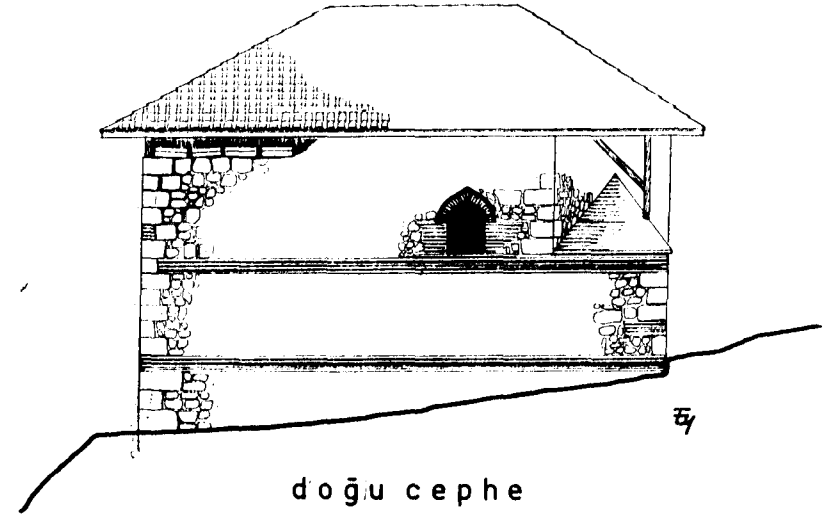
a-a kesit

giriş cephesi

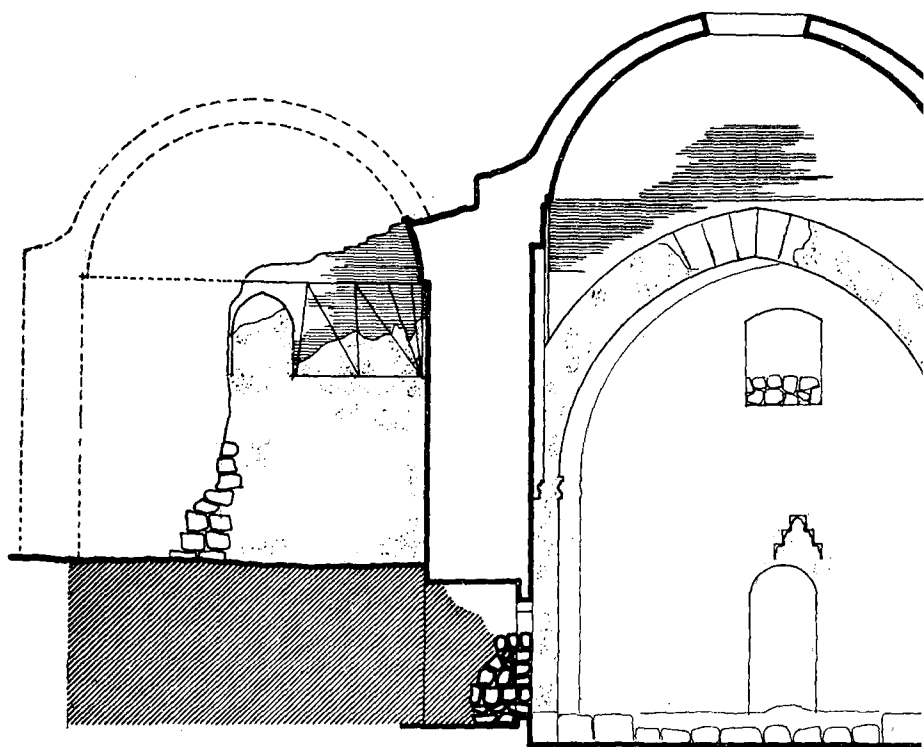
plân

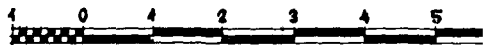
doğu cephe

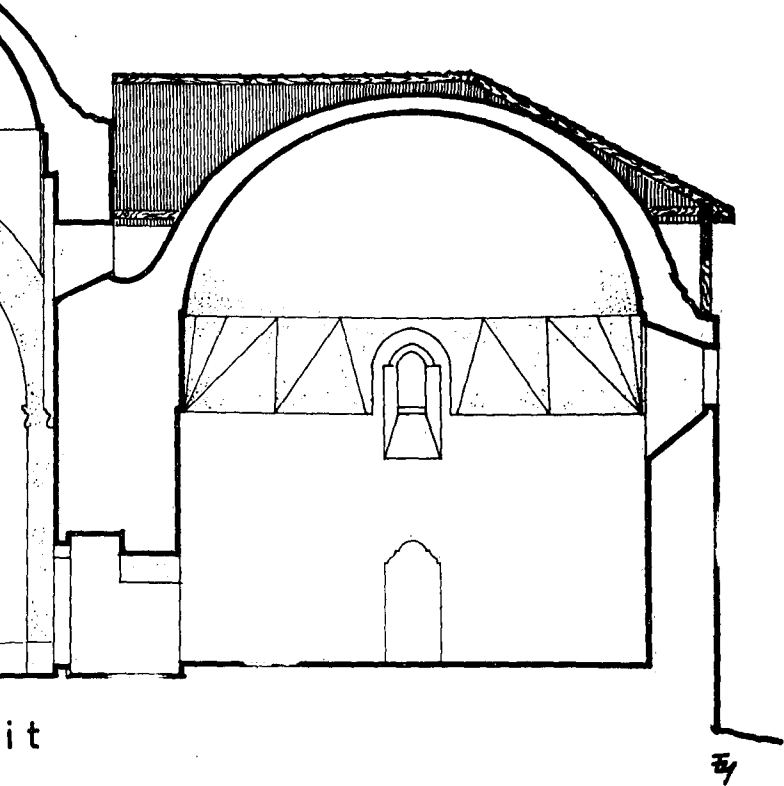

Şek. 3 -- Ali Baba Türbesi

b-b kes

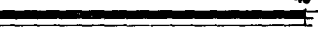

it

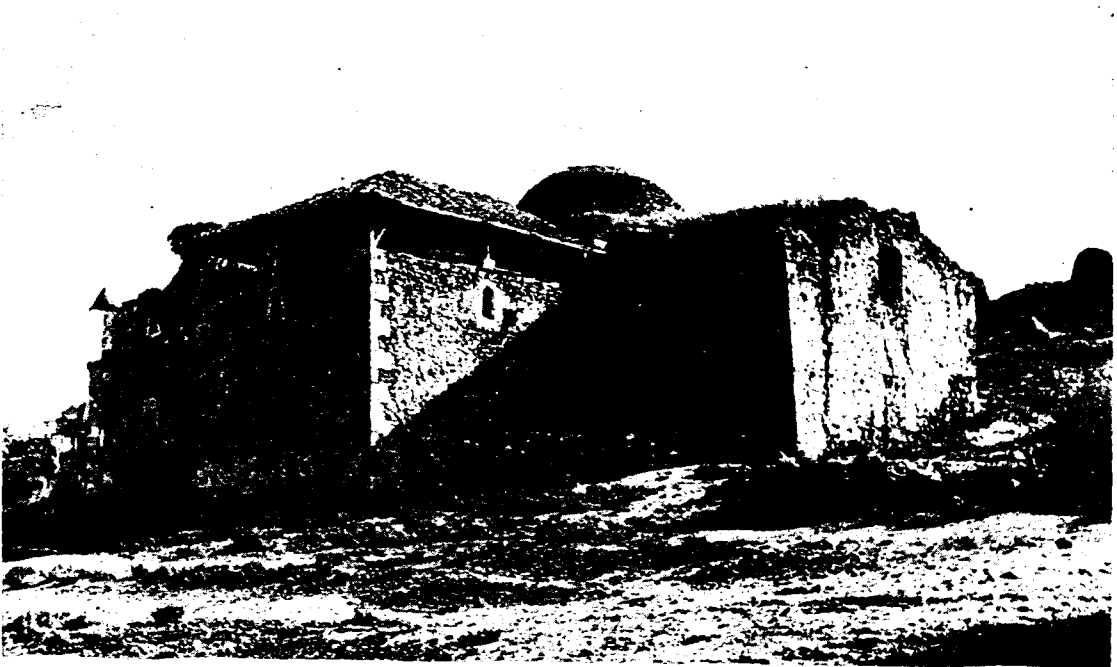
E1

40 m.

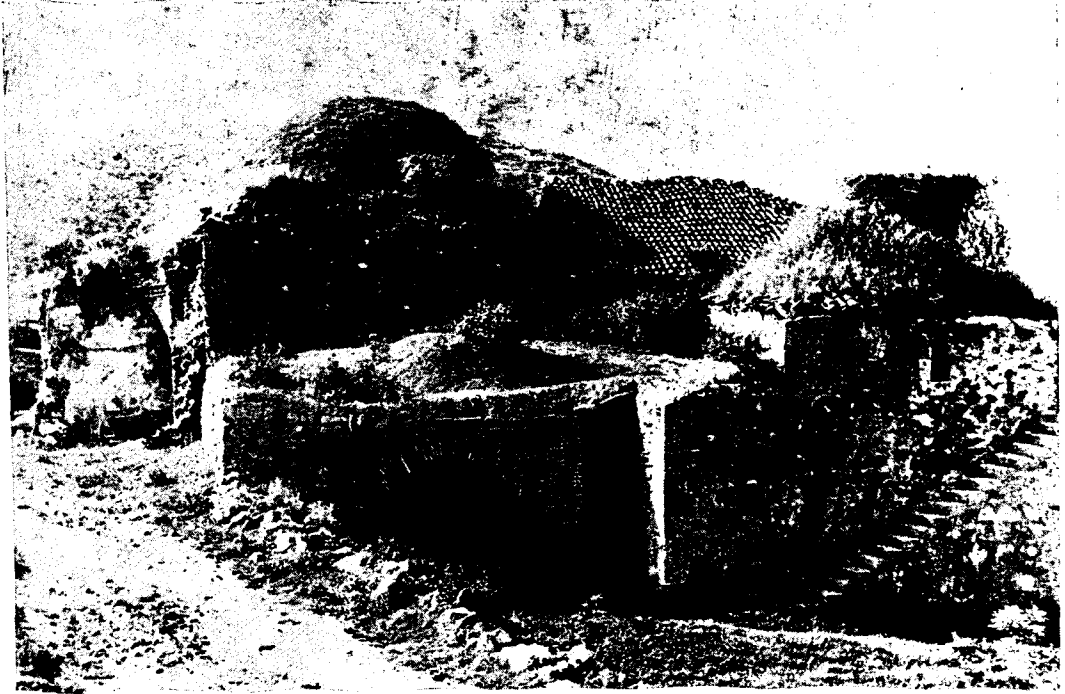

Res. 3 — Güney - doğu cephenin görünüşü

Şek. 4 -- Zaviye giriş kapısı üstündeki kitâbe istampajı

Res. 1 — Zaviye giriş cephesi (Sağ tarafta dar-ül huffaz)

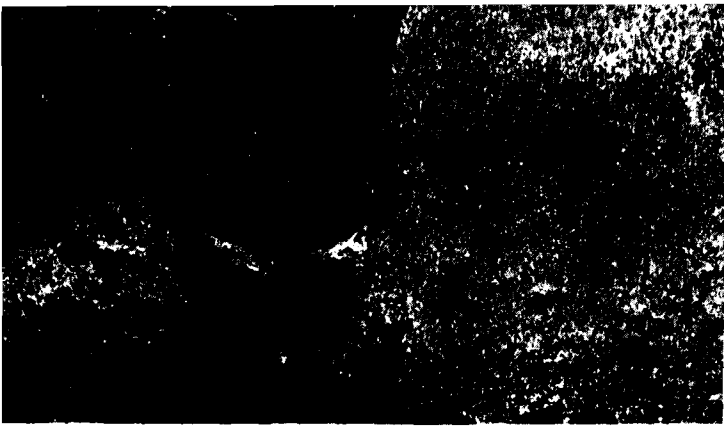

Res. 2 — Doğu cephesinin görünüşü (Zaviye)

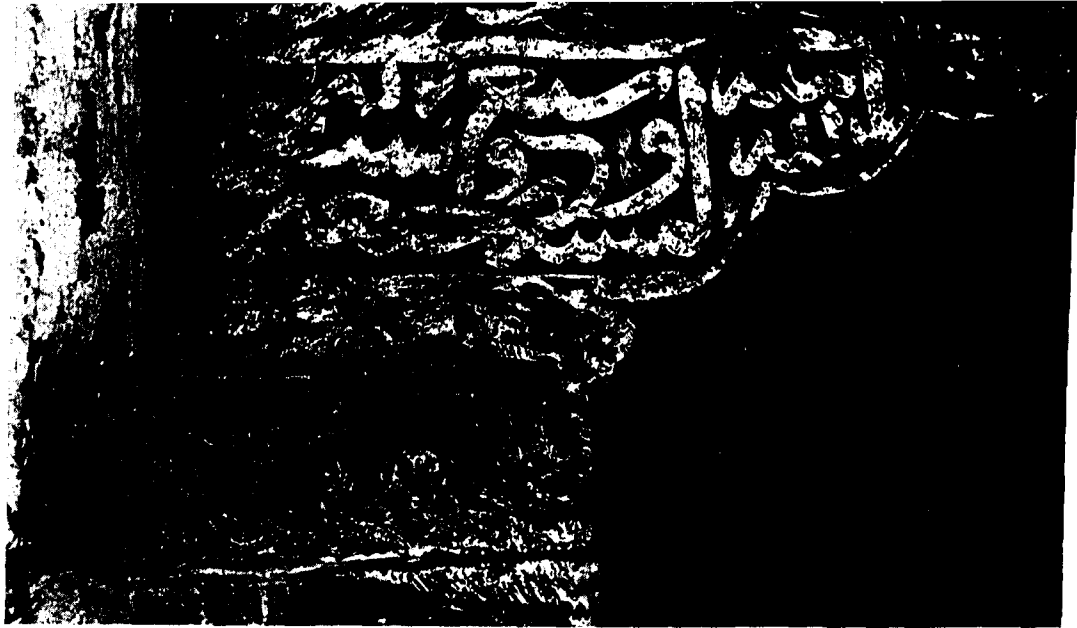

Res. 5 — Zaviye giriş kapısı

Res. 7 Avlu kemerlerinden detay (zaviye)

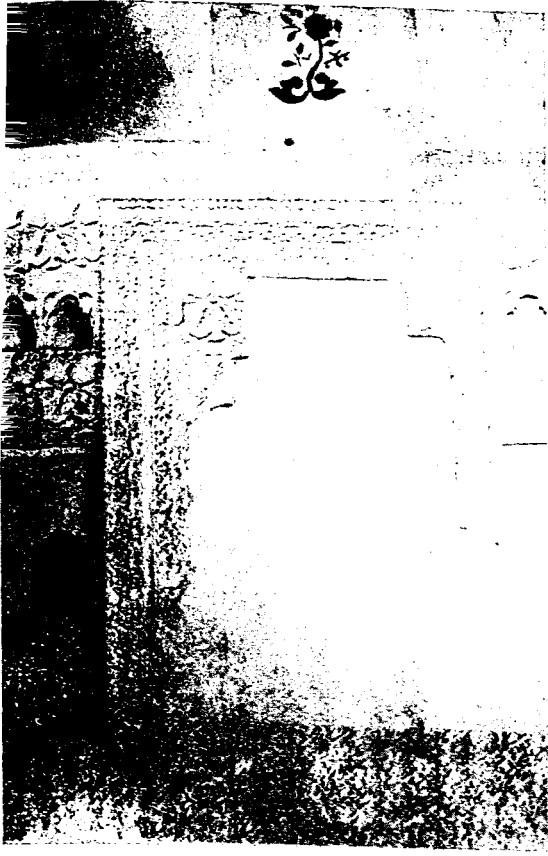
Res. 6 Zaviye kitabesinin tarih kısmı ve yapının ismi.

شامه الله اوله مبارک اوله السلام انما غلبت على هذا من اهل الطائفة
 وحلقتنا انما امر الله السلام ببرها الاله والذخلة ملك العبد الخ ليجف
 لو لو عدو ووقها على العلم المثل اعاد وعاد صلواتها جميع المولى عن
 ما زير كاسر غنم خا المغلا ووايعات الاله الاله الاله الاله الاله
 على مصالح العباد
 يوسف

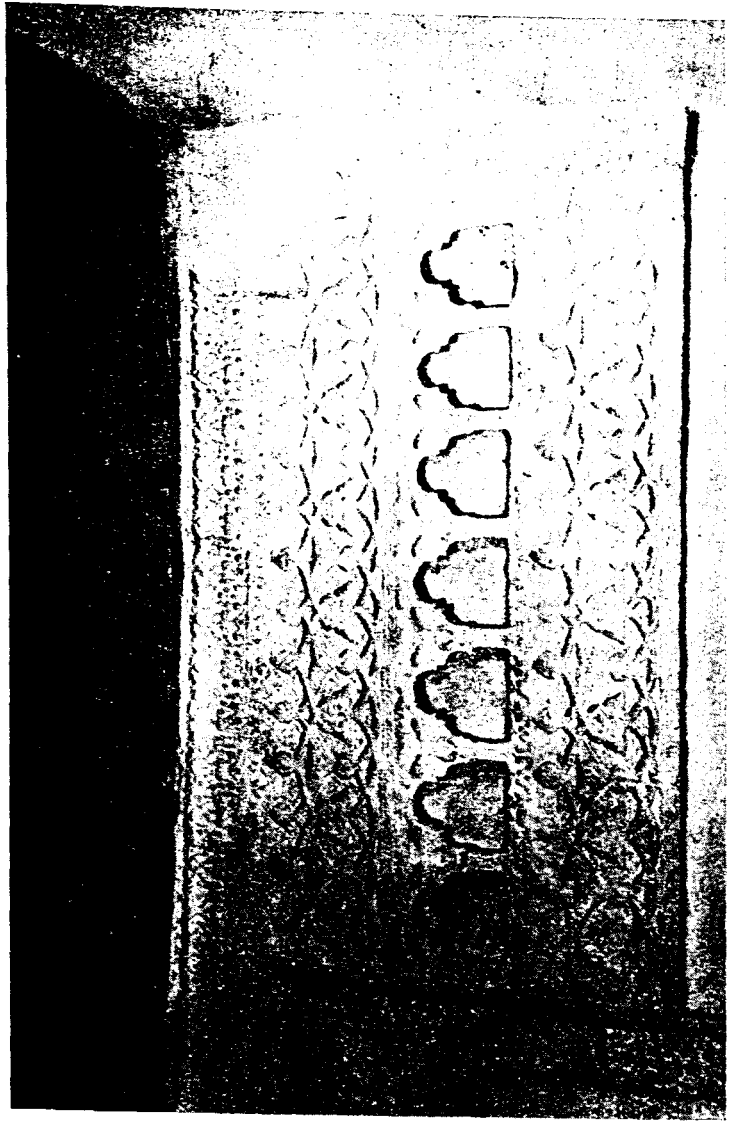
عز يوسف
 ساد القدر

Şek. 4 — Zaviye giriş kapısı üstündeki kitâbe istampajı

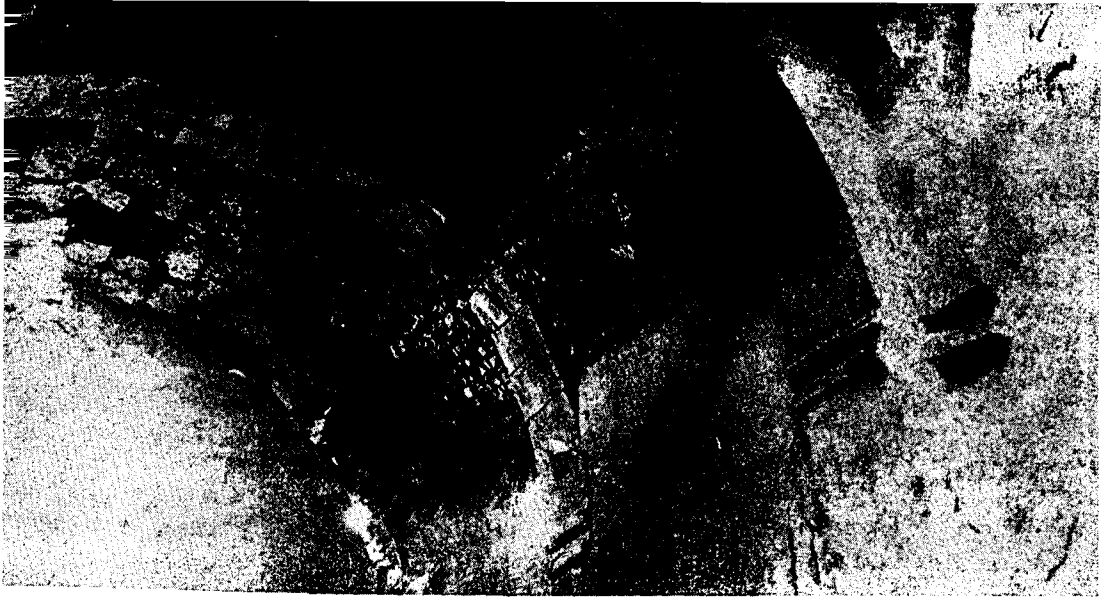
Res. 11 -- Batı yönündeki kubbeli odanın doğu duvarındaki ocak (zaviye)

Res. 12 -- Batı yönündeki kubbeli odanın doğu duvarındaki dekorasyondan detay

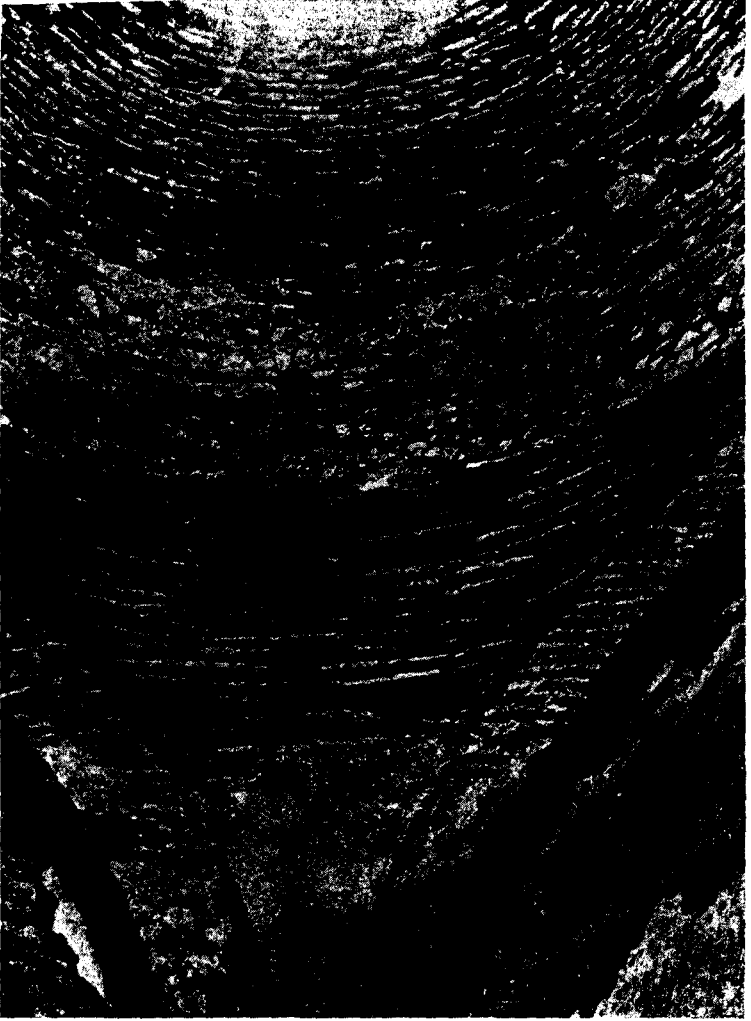
Res. 13 — Doğu yönünde yıkılmış olan kubbeli odanın

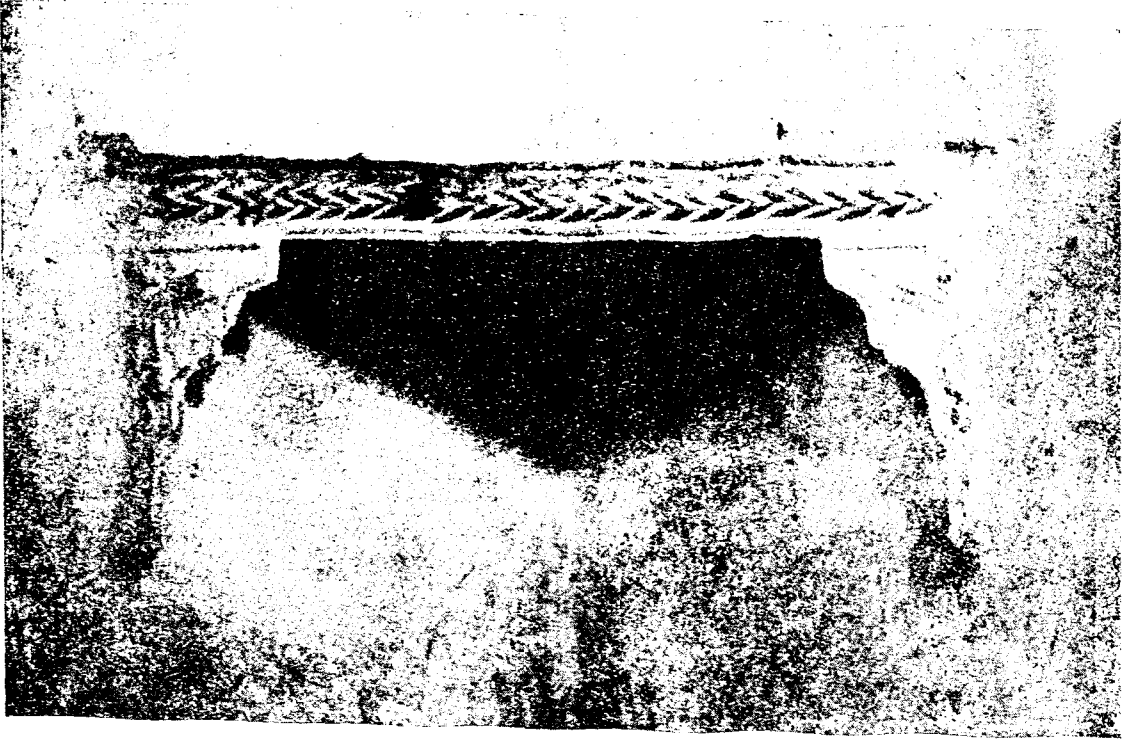
Res. 10 — Zaviye eyvanından görünüş.

Res. 9 — Avlu kısmından kubbeli odalara girir kapısı (zaviye)

Res. 8 -- Avlu kubbesinin iç kısımdan yörünüşü (zaviye)

Res. 17 — Dar - ül huffaz içindeki alçı raflardan biri

Res. 18 — Alçı raftan (Detay)

Res. 19 — Ali Baba Türbesi, Kuzey cephe (görünüşü)

Res. 14 -- Çörten detayı (zaviye)

Res. 15 — Dar - ül huffaz giriş kapısı

Res. 16 — Dar - ül huffaz kapısı üstündeki kitâbe «Detay»

Res. 22 — Türbe giriş kapısı ve hacet penceresi (iç kısımdan görünüş)

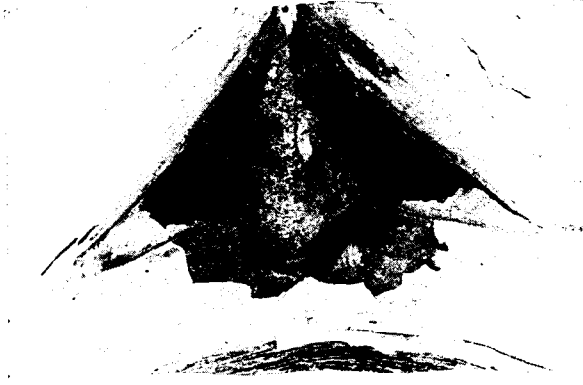
Res. 23 — Türbe köşe tromplarından biri (cephe)

Res. 20 — Ali Baba Türbesi batı cephe (görünüş)

Res. 21 — Türbe giriş kapısı ve sağ tarafta haret penceresi

Res. 24 — Türbe köşe tromplarından biri.

Res. 25 — Türbe, köşe tromplarından biri (Plân)

AMCAZADE HÜSEYİN PAŞA KÜLLİYESİ

Erdem YÜCEL

AMCAZADE HÜSEYİN PAŞA :

Sultan Mustafa II devrinin (M. 1695 - 1703) ünlü sadrazamı, Köprülü-zade ailesinden Amcazade Hüseyin Paşa, Köprülü Mehmet Paşa'nın büyük kardeşi Mevlî Hasan Ağa'nın oğludur. Aynı zamanda Köprülü Fazıl Ahmet Paşa'nın da amca oğlu olduğundan tarihe Amcazade veya Yeğen Hüseyin Paşa ünvanı ile geçmiştir.

Günümüzde doğum yeri ve tarihi kesin olarak bilinmemekle beraber, eğer Hadikat al-vüzara'nın belirttiği gibi, öldüğü zaman altmış yaşında bulunuyorsa, doğumunu H. 1054 (M. 1644) olarak kabul etmek pek hatalı olmayacaktır¹. Amcazade Hüseyin Paşa'nın gençliği, Köprülü ailesinin en parlak ve gösterişli zamanında geçmiş, otuz yaşına kadar ne yaptığı, ne gibi görevlerde bulunduğu tesbit edilememiştir. Bu arada bazı kaynaklar, onun tarihte ilk defa H. 1094 (M. 1682) yılında Haseki Sultan'ın konakçısı ünvanı ile geçtiğini kaydetmektedir².

Amcazade Hüseyin Paşa, Sultan Mehmet IV (1648 - 1687) zamanında Osmanlı devletinin çeşitli görevlerinde bulunmuş, 1683 te Viyana'yı ikinci defa kuşatan Merzifonlu Kara Mustafa Paşa'nın da yanında yer almıştır. Fakat

Viyana kuşatmasının başarısızlıkla sonuçlanması üzerine ileri gelen bazı devlet büyükleri ile birlikte onun da elinden selâhiyetleri alınmış, nezaret altında rikâb-ı hümayuna gönderilmiştir. Tarihi kaynakların belirttiğine göre de bu bozgun üzerine aynı yıl 15 Sefer 1095 (M. 1683) de Musul vilâyetine bağlı Zor kasabasına sürgüne gönderilmiştir³. Fakat Amcazade Hüseyin Paşa, burada pek fazla kalamamış, aynı yıl içerisinde Gelibolu civarındaki Çardak'a muhafız olarak tâyin edilmiştir. Burada beş yıl devamlı olarak kalan Amcazade Hüseyin Paşa, H. 1100 (M. 1688) de Suyolcu-zade Vezir Ali Paşa'nın ölümü üzerine, vezir ünvanı ile Seddülbahir muhafızlığına, bunu takiben H. 1102 (M. 1690) yılında da İstanbul'a çağrılarak sadaret kaymakamlığına getirilmiştir. Fakat bu son görevinde bazı bakımlardan çekimser davranması üzerine sadaret kaymakamlığından azl edilerek, yeniden Seddülbahir muhafızlığına tâyin edilmiştir. Bundan sonra H. 1106 (M. 1694) yılına kadar Seddülbahir muhafızı olan Amcazade Hüseyin Paşa'ya Sultan Ahmet II (1691 - 1695) tarafından, Yusuf Paşa'nın azli üzerine kaptan-ı deryalık görevi verilmiştir. Onun kaptan-ı deryalığa tâyini imparatorluğun buhranlı ve karışık zamanına isabet etmiş, daha önceleri bir türlü zaptedilemeyen Sakız

1. Orhan F. Köprülü, *Hüseyin Paşa, Amcazade* mad. "İslâm Ansiklopedisi" İstanbul 1697, C. 5/1, s. 646; Osman-zade Ahmet Taib Efendi, *Hadikat al-vüzara*, İstanbul 1271 (1855), s. 136.

2. Orhan F. Köprülü, aynı yer; Fındıklılı Mehmet Ağa, *Silâhdar Tarihi*, nşr. Ahmet Refik, İstanbul 1928, C. II, s. 10

3. Fındıklılı Mehmet Ağa, aynı eser, s. 125; Şemseddin Sami, *Kâmus-ül Âlam*, İstanbul 1306, C. III, s. 1956.

Adası Amcazade Hüseyin Paşa'nın gayretiyle ele geçirilmiştir⁴.

Sakız Adasının zaptından sonra Amcazade Hüseyin Paşa bir süre daha kaptan-ı deryalık görevine devam etmiş ve aynı yılın Ramazan ayında Sakız muhafızı olmuştur. Diğer taraftan paşa, bu görevinde de uzun bir süre kalamamış, H. 1107 (M. 1695) de Anadolu müfettişi olarak Adana eyâletine gitmiş, Anadolu'da yer yer çıkan ayaklanmaları bastırmağa çalışmıştır. Bu isyanları başarı ile bastırması üzerine padişahın yeniden iltifatına nail olmuş ve H. 1108 (M. 1696) yılı başlarında da Belgrat muhafızlığına getirilmiştir.

Bu sıralarda Sultan Mustafa II Macaristan'a karşı yeni bir seferin hazırlığında idi. Donanmanın Sakız Adasını ele geçirmesi, Rusların Azak Kalesini muhasarasındaki başarısızlığı ve buralarda kazanılan bazı topraklar padişahın gayretini bir kat daha arttırmıştı. Ayrıca Sultan Mustafa II daha önce yapılan ilk iki savaşı başarı ile sonuçlandırmış olmakla beraber, henüz sağlam bir antlaşmayı hazırlıyacak zaferi kazanamamıştı. Fakat buna rağmen düşmanı barışa zorlayacak bir yenilgiye uğratma imkânı da henüz kaybolmuş değildi.

Sefer hazırlıkları yapılırken Belgrat'ta biri padişahın, diğeri de Sadrazam Elmas Mehmet Paşa'nın başkanlığı altında iki savaş meclisi toplanmış ve ordunun hangi yöne doğru gideceği tartışılmıştı. Meclis, Amcazade Hüseyin Paşa'nın şiddetle karşı koymasına rağmen, sadrazamı zor duruma sokmak isteyen başta Cafer Paşa olmak üzere diğer vezirlerin Tamışvar yönüne doğru yürünmesi fikrini kabul etmiştir. Sadrazam Elmas Mehmet Paşa'nın tarafını tutan Amcazade Hüseyin Paşa, Alman ordusunun fırsat kol-

ladığını, Osmanlıların zayıf bir anını beklediğini ve herşeyden önce Macar toprakları üzerindeki nehirlerden geçilirken hücum etmelerinin ihtimal dahilinde olabileceğini ileri sürmüş; arkasından Tamışvar yolu üzerinde de aşılması gereken Tuna, Temeş, Tisa ve Begi gibi akarsuların bulunduğunu sözlerine eklemiştir.

Buna rağmen Osmanlı ordusu, Alman ordusunu bularak yenmek ve Macaristan'ı tamamıyla ele geçirmek amacıyla Tamışvar'a doğru yürüyüşe geçmiştir. Dokuz akarsu üzerinden geçildikten ve artık Macar ovasına girişi sağlayacak Tisa Suyunda Alman ordusunun ani bir hücumu ile karşılaşmıştır.

Zenta'daki bu savaşta Osmanlı ordusunun büyük bir kısmı 26 Sefer 1109 (18 Eylül 1697) günü maalesef yok edilmiş ve saltanat arabası bile düşman eline geçen Sultan Mustafa II beraberindeki askerlerle ancak Belgrat'a çekilebilecek zamanı bulabilmişti.

Zenta bozgunu Amcazade Hüseyin Paşa'nın daha önce ortaya koyduğu görüşünün ne derece doğru ve yerinde olduğunu göstermiş, değerinin artmasına sebep olmuştur. Bunun neticesi olarak da bozgunun bir hafta sonra savaşta şehit olan Sadrazam Elmas Mehmet Paşa'nın yerine, gerçekten devrinin en değerli devlet adamlarından Amcazade Hüseyin Paşa'ya sadrazamlık görevi verilmiştir.

Bu tarihte artık Osmanlı devleti Almanya, Venedik, Lehistan ve Rusya'ya karşı onaltı yıldanberi tek başına devam ettirdiği savaştan yorulmuş, ekonomik durumu bozulmuş, halk ise malî külfetlerden sıkıntıya düşmüş idi. Amcazade Hüseyin Paşa ve onunla aynı düşüncede olan devletin ileri gelenleri, savaşta kaybedilen yerlerin tekrar geri alınmayacağını anlamışlardı. Sultan Mustafa II'nin karşı koymasına ve yenien 100.000 kişilik bir ordu ha-

4. Bu muharebe için bk. Fındıklılı Mehmet Aga, aynı eser; M. Galibert, *Histoire de Venise*, Paris 1847.

zırlamasına rağmen, aleyhlerine de olsa biraz halka nefes aldirmek amacı ile herşeyi olduğu gibi kabul ederek bir antlaşma yapmağa kararlı idiler.

Durumu yakından izleyen İngiliz Elçisi W. Paget, Amcazade Hüseyin Paşa ve Bâb-ı Âli'nin barış taraftarı olduğunu anlamış, Hollânda Elçisi Collyer ile birlikte müracaat ederek antlaşma için arabuluculuk yapabileceklerini bildirmişlerdi. Bunun üzerine uzun müzakerelerden sonra 26 Recep 1110 (26 Ocak 1699) günü Osmanlı devletinin ilk felâketli antlaşması olan Karlofça, o sırada reîsülküttap olan Râmi Efendi'nin de gayretiyle imzalanmıştır.

Amcazade Hüseyin Paşa'nın sadrazamlığı beş yıldan biraz fazla sürmüştür. Karlofça Antlaşmasından sonra savaştan bıkan memlekete biraz nefes aldirmek ve halk için büyük bir yük olan vergileri azaltmaya uğraşmıştır. Kaptan-ı Derya Mezzomorta, Hüseyin Paşa ile gayet iyi anlaşmış olmasına rağmen Şeyhülislâm Feyzullah Efendi'ye bir türlü ısınmamış ve onunla geçinememiştir. Feyzullah Efendi'nin nüfuzunun artması onu son derece üzmüş ve dilediği gibi hareket etmesini önlemiştir.

Şeyhülislâm Feyzullah Efendi, Sultan Mustafa II'nin şehzadeligi sırasında hocası idi. Kendisi iki defa şeyhülislâmlık görevinde bulunmuş ve bir defa da Erzurum'a sürülmüştü. Sultan Mustafa II tahta çıktıktan kısa bir süre sonra onu Meşihata tâyin etmiş ve hocasının arzusu dışında da hiçbir iş görmemeğe başlamıştır. Padişah bu hareketinde o derece fleri gitmiştir ki, Amcazade Hüseyin Paşa'dan Feyzullah Efendi'nin sözünün dışında hiçbir şey yapmamasını tenbih etmiştir. Mezzomorta Hüseyin Paşa ise her iki tarafı anlaşdırmak için büyük çaba sarfetmiştir. Fakat Amcazade Hüseyin Paşa, Feyzullah Efendi'nin tükenmiyen hırs

ve istibdadı sonunda istifaya mecbur olmuştur⁵.

Amcazade Hüseyin Paşa sadrazamlıktan affını rica ettiği zaman, padişah önce buna yanaşmamış, sonradan belki de Feyzullah Efendi'nin teşviki ile 11 Rebiulâhir 1114 (M. 1702) de mührü kapıcılar kethüdası ile aldirmiştir. Fakat bunun yanısıra sadaretinden memnun kaldığını, bu hatt-ı hümayun ile kendisine bildirmiştir.

Amcazade Hüseyin Paşa, sadrazamlıktan ayrıldıktan sonra Silivri'deki çiftliğine çekilmiş ve orada hastalanmış, hastalığının onyedinci günü 13 Rebiulâhir 1114 (1 Eylül 1702) de ölmüştür. Ölümünden sonra, vasiyeti gereğince Saraçhanebaşındaki külliyesinin haziresine, gayet mütevazi bir törenle gömülmüştür.

Amcazade Hüseyin Paşa, Osmanlı tarihinin karışık, imparatorluğun zayıfladığı ve gerilemeğe başladığı zor bir devresinde sadrazamlık yapmıştır. Köprülü ailesine yaraşacak şekilde yararlıklar göstermiş, fakat savaşa inatla devam etmenin pek olumlu sonuçlar getirmeyeceğini anlamış ve bu yüzden de padişahı barışa inandırmaya çalışmıştı. Yabancı elçiler onun iyi bir devlet adamı ve aynı zamanda da insanlık tarafının kuvvetli olduğunu belirtmişlerdir. Kendisi, akıllı, dürüst, lâübâli hareketlerden hoşlanmayan, iyi bir devlet adamı olarak tarihe geçmiştir. Savaşın her türlü güçlüklerini görmüş, halkın bu gibi durumlarda nasıl ezildiğini bildiğinden daima barıştan yana olmuştur. Zamanında tarımı teşvik etmiş ve imparatorluğun zenginlik kaynaklarını diriltmeğe gayret etmiştir.

Diğer taraftan Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı'nın da belirttiği gibi, Am-

5. Zehra Kanışkan, Amcazade Hüseyin Paşa, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, II'nci disiplin tarih travayı, XIV-286 (Basılmamış)

cazade Hüseyin Paşa'nın ehemmiyetle takip etmiş olduğu işlerden birisi de, yürük ve kürt aşiretlerinin iskânı idi; hükümet gezginci olan bu aşiretlerin Antalya, Alâiye, Manavgat, Urfa ve Malatya taraflarına yerleşmelerine çalışarak bunların ziraî kalkınmada yapacakları faaliyetten istifade etmek istiyordu⁶.

Bundan ayrı olarak gene Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı'dan öğrendiğimize göre, Amcazade Hüseyin Paşa'nın zamanına kadar vezir, beylerbeyi, ümera v.s. tarafından gönderilen evrak veya diğer yazışmaların, mektupların sonlarına tarih konması ve yerinin belirtilmesi âdet değildi. Amcazade Hüseyin Paşa bundan sonra bir yanlışlığın önüne geçmek niyetiyle bu gibi evraka tarih konulmasını emretmiştir⁷.

Kendisi devlet işlerini genellikle reisülküttap Râmi Efendi, Kaptan-ı Derya Mezzomorta Hüseyin Paşa ile birlikte paylaşmış ve onlar da daima her işte onu desteklemişlerdi. Bir rivayete göre zevk ve sefasına aşırı derecede düşküdü; bu yüzden arkadaşlarının ihtarına maruz kaldığı, halkın kendisine sarhoş lâkabını verdiği de kaydedilmiştir⁸. Diğer taraftan ilim ve sanat adamlarını daima korumuştur, tarihe ise son derece meraklı idi. Nitekim Nâima, meşhur tarihini «Ravzat-ül-Hüseyin fi Hülâsata Ahbâri Hâri-kayn» ı ona ithaf etmiştir.

Amcazade Hüseyin Paşa'nın yaptırdığı ve bir kısmı zamanımıza kadar gelen eserlerinin başında Boğaziçinde-

6. Ord. Prof. İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, Ankara 1956, C. IV, Kısım I, s. 7

7. Ord. Prof. İsmail Hakkı Uzunçarşılı, aynı eser, s. 10

8. Bkz. Faruk Erus, *Türk donanmasının derya kaptanlığı ve meşhur isimler*, "Tarih Konuşuyor" İstanbul 1966, S. 28, 2306; İ. Alaattin Gövsa, *Türk Meşhurları Ansiklopedisi*, s. 179; Şemseddin Sami, *Kâmus-ül Âlam*, İstanbul 1306, C. 3, s. 1306; T. Yılmaz Öztuna, *Türkiye Tarihi*, İstanbul 1966, C. 10, s. 168; Zehra Kanışkan, aynı eser.

ki yalısı⁹, Saraçhanebaşı'ndaki külliyesi, Edirne'de Buçuk Tepe'de inşa ettirerek, Sultan Mustafa II'ye hediye ettiği kasır ve Bursa'daki tekkesi gelmektedir. Bunlardan başka vakfiyesinden öğrenildiğine göre, Edirne'de Çavuş Bey Mahallesinde taştan bir çeşmesi, Noktacı Camii avlusunda bir şadırvanı ile aynı camiin kapısı önünde bir başka çeşmesi daha vardır¹⁰. Ayrıca Rıfki Melül Meriç'de Amcazade Hüseyin Paşa'nın Edirne'de Taşlık Camiinde H. 1113 (M. 1701) tarihli bir şadırvanı, Kıyık Arabacılar Meydanında'ki bir başka çeşmesi olduğunu, fakat H. 1297 (M. 1878) de Hacı Panayot adında bir şahıs tarafından satın alındıktan sonra yiktırılarak yok edildiğini, Horozlu Bayırında H. 1110 (M. 1698) tarihli başka bir çeşmesi olduğunu kaydetmektedir¹¹. Amcazade Hüseyin Paşa'nın H. 1110 (M. 1698) tarihli

9. Yerli ve yabancı yazarların zaman zaman hayranlıkla bahsettikleri, Amcazade Hüseyin Paşa'nın Anadoluhisarı ile Kanlıca arasındaki yalısında Karlofça antlaşması münasebetiyle Avusturya elçilerine muhteşem bir ziyafet verilmiştir. Bu eski yalıdan günümüze gelebilen kısım selâmlık, bir bakıma da divânhanedir. Fazla tafsilat için bk : Câhide Tamer, *Amuca Hüseyin Paşa yalısı ve yapılan onarım "Arkitekt"* İstanbul 1947, s. 191-192, s. 248-251; C. Tamer, *Amuca Hüseyin Paşa yalısı hakkında "Abidelerimiz"* İstanbul 1954, s. 227; C. Tamer, *Anadoluhisarındaki meşrutta yah mad. "İstanbul Ansiklopedisi"* İstanbul 1959, C. 2, s. 823-827; H. Saladin et R. Mesguich, *Le Yalı des Keuprulia Anatoli-Hissar*, Paris 1915; Reşat Ekrem Koçu, *Anadoluhisarındaki meşrut yalının salonu, "İstanbul Ansiklopedisi (Birinci Baskı)"* C. 2, s. 503-506; Mimar Sedat Hakkı, *Amca Hüseyin Paşa Yalısı, "Mimar"* İstanbul 1933, s. 377-381; Prof. Dr. A. Süheyl Ünver, *Anadolu Hisarında Amuca Hüseyin Paşa Yalısı*, İstanbul 1956; Dr. A. Süheyl (Ünver), *Tarihi Binalardan Amuca Hüseyin Paşa Yalısı*, "Milli Mecmua" İstanbul 1926, s. 68; Zarif Ongun, *Boğaziçinde eski bir Türk yalısı, "Arkitekt"* İstanbul 1939, s. 1-2, s. 9-10.

10. Vakıflar Genel Müdürlüğü, Sayı 604 nolu vakfiye suretinden öğrenildiğine göre, 734 nolu defterin 6 sahife, 5 sırasında kayıtlı 27 Safer 1111 tarihli Amcazade Hüseyin Paşa vakfiyesinden.

11. Rıfki Melül Meriç, *Edirne'nin tarihi ve mimari eserleri hakkında, "Türk San'atı Tarihi Araştırma ve İncelemeleri I"* İstanbul 1963, s. 456

bir çeşmesi de İstanbul'da Haseki Bi-marhanesi arkasında bulunmaktadır¹².

Bunlardan ayrı olarak Amcazade Hüseyin Paşa, doğduğu Köprü kasabasında Kedegie ahalisinin suyu az olduğundan, oraya su getirmiş, babası Hasan Ağa'nın namına vakıflar yaptırmış ve Taşçı Hacı Mahmud Mahallesindeki Bayram Paşa vakfına da para yardımı yapmıştır.

AMCAZADE HÜSEYİN PAŞA KÜLLİYESİ :

Amcazade Hüseyin Paşa, Saraçhane başındaki Mimar Ayas Mahallesinde, kendi malı olan bir arsa üzerine, ismini taşıyan külliyesini yaptırmıştır (Resim: 1). Külliye, derslane - mesçit, kütüphane, sıbyan mektebi, onaltı medrese hücre, sebil ve sonradan bunlara eklenen bir çeşmeden ibaret olup, 2580 metrekarelik bir alana yayılmıştır. Vakıflar Genel Müdürlüğünde bulunan 5 Recep 1112 (M. 1700) tarihli vakfiye suretinden öğrenildiğine göre bu yapı topluluğunun doğusunda umumî yol, kuzeyinde Ali Efendi vakfı ile kısmen Hacı Şaban Ağa'nın tasarrufunda olan ve Medine-i Münevvere vakfından arsa, batısında menzil, güneyinde de müteveffa Sadrazam Köprülü Mehmet Paşa'nın kızı Emine Hanım'ın bahçesi bulunuyordu¹³. Amcazade Hüseyin Paşa, külliyesini Fatih Sultan Mehmet'in inşa ettirdiği 110 dükkânlı ve ortasında bir de loncası bulunan meşhur Saraçhanenin karşısında yaptırmıştır¹⁴. Böylece burası, o zamanlar ci-

varında bulunan Dülgerzade Camii, Mimar Ayas Camii, Canfedâ Hatun Sebili ve Sultan Osman III ün su terazisi ile birlikte Saraçhanebaşında bir Türk sitesini meydana getirmiştir¹⁵.

Amcazade Hüseyin Paşa'nın külliyesini inşasından sonra gelip gören ve çok beğenen devrin padişahı Sultan Mustafa II, vakfına Mihaliç'de oldukça önemli sayılabilecek yerler ilâve etmiştir. Vakfiyesinden öğrenildiğine göre bu külliye, öncelikle Kur'an okumasının usul ve kuralları, sonra da kıraat usulü ile tecvid ilminin öğrenilmesi için yaptırılmıştır. Ayrıca öğrencilerin başlarına son derece ehil bir kimsenin getirilmesi; burada ders vereceklerin de bu işe lâyık olmaları özellikle belirtilmiştir. Bundan sonra külliyenin vakıfları teker teker kaydedildiği gibi burada ayrıca âlimler¹⁶, hafızı kütüpler, kâtipler, imamlar, müezzin, ferraş, ferraş çırağı, mücellit, sebilci, mutemet, meremmetçi, su yolcu, su yollarının düzenlenmesi için mezbelekeş; sıbyan mektebi için de öğretmen yardımcısı,

döşenmesi sırasında yıktırılarak yola ilâve edilmiştir. Ekrem Hakkı Ayverdi, Dülgerzade Camii yanındaki kemerli beş dükkânın Saraçhaneden arta kalanlar olduğunu kaydetmektedir. (Bkz. Ekrem Hakkı Ayverdi, **Fatih Devri Mimarisi**, İstanbul 1953, s. 411, Res. 435) Fakat günümüzde bu dükkânlarda yapılan ilâveler ile orijinalliyi kaybetmiştir. (Resim : 2) Ayrıca Ord. Prof. Dr. A. Süheyl Ünver, Saraçhanenin caddeye açılan üç kapısının, Amcazade Hüseyin Paşa külliyesinin karşısında olduğunu kaydeder. (Bkz. Prof. Dr. A. Süheyl Ünver, **Fatih'in oğlu Beyazid'in su yolu haritası dolayısıyla 140 sene önceki İstanbul**, İstanbul 1945, s. 15-16) Bu çarşı hakkında bize iyi bir fikir verebilecek plân Bayezid su yollarına ait olup H. 1228 (M. 1813) yılında mühendishane talebeleri tarafından yapılmıştır.

15. Bu yapılar arasından sadece Dülgerzade Camii günümüze kadar gelmiştir. Diğerlerinden Mimar Ayas Camii 1957 yılında Saraçhanebaşı'nın genişletilmesi sırasında yıktırılmıştır. Canfedâ Hatun Sebili ile Sultan Osman III su terazisinin ne zaman yıkılıp ortadan kalktığını bugün için tespit edemedik.

16. Amcazade Hüseyin Paşa külliyesinde ders verecek âlimler arasında, Nafi bin Abdürrahman-ül Medeni, Abdullah bin Kesir-üd Derasiy-ül Mekki, Ebu Amr bin Hamza, Hamza bin Habib-ül Küfi... gibi isimlerin bulunduğu vakfiyesinden öğrenilmektedir.

12. İbrahim Hilmi Tanışık, **İstanbul Çeşmeleri**, İstanbul 1943, C. 1, s. 98-99

13. Vakıflar Genel Müdürlüğündeki 502 nolu defterin sahife I'in I'nci sırasında kayıtlı, İstanbul Mimar Ayas Mahallesindeki veziri mükerrerem Hüseyin Paşa vakfına ait 5. Recep. 1112 tarihli vakfiye örneğinden.

14. Birinci Dünya Savaşına kadar kısmen ayakta bulunan Saraçhane, 1916 yılındaki bir yangın sonucunda yanmış, kalıntıları da Fatih tramvay yolunun genişletilmesi, rayların

hattat, bevab, muhasib ve ferraşın görevli olacağı belirtilmiştir.

Sadrazamın vefatından sonra kızı Rahmiye Hanım babasının vakıflarının idaresini eline almış, bunlara bazı yerler ilâve etmiş ve bu arada H. 1168 (M. 1754 - 1755) yılında depremden hasar gören külliye tamir ettirmiştir¹⁷.

Amcazade Hüseyin Paşa, külliyesi ni 1697 - 1702 yılları arasında devam eden sadareti sırasında inşa ettirmiştir. Külliye üçyüz yıl öncesinin dikkate değer bir yapı topluluğu olup, eserin mimarı burada devrinin mimarî, dekoratif üsluplarıyla görüşlerini serbest bir şekilde tatbik etmiştir. Benzeri mimarî örnekler İstanbul'da ilk defa XVI. yüzyıl sonunda Sinan Paşa ile Gazanfer Ağa külliyelerinde görülmüş ve daha sonraları XVII. yüzyılda Kuyucu Murat Paşa, Ekmekçizade Ahmet Paşa, Merzifonlu Kara Mustafa Paşa külliyelerinde de devam etmiştir. Amcazade Hüseyin Paşa külliyesi daha dar sahalar içindeki bütün bu örnekler ile karşılaştırıldığı zaman, işgal ettiği geniş sahanın verdiği imkânlarla mimari kompozisyonundaki ferahlıkla temayüz etmektedir. Türkiye'de Avrupa'dan gelen barok üslubun mimarlık sanatımızda kendini hissettireceği bu külliye de klâsik devir özellikleri henüz hâkimdir.

Eserin, Mimarbaşı İbrahim Ağa zamanında yapıldığını İ. Kumbaracılar belirtmektedir¹⁸.

17. Kâmil Kepecioğlu, Başvekâlet Arşivindeki tetkikleri sırasında bulduğu bir vesikada paşanın karısının isminin Emine olduğu, Ayşe isminde bir kızının daha olduğunu belirtmiştir. (Bkz. Ord. Prof. Dr. A. Süheyl Ünver, *Anadolu Hisarında Amuca Hüseyin Paşa Yahısı*, İstanbul 1956, s. 6) Diğer taraftan Suyolcu-zade Mehmet Necip de Eğri defterdarı Noktacı-zade Elhac İbrahim Efendi'nin oğlu Babüssâde Ağasının muhasibi İsmail Efendi'nin Amcazade Hüseyin Paşa'ya damad olduğunu kaydetmektedir. (Bkz. Suyolcu-zade Mehmed Necib "Tertip ve tashih Kilisli Mualim Rifat "Devha-tül-Küttâb, İstanbul 1942, s. 12).

18. İzzet Kumbaracılar, *Türk Mimarları, «Arkitekt»* İstanbul 1937, S. 2, s. 60.

Külliye günümüze kadar orijinal hüviyetiyle ulaşmamıştır. Bunda, geçirdiği doğal âfetlerin olduğu kadar çeşitli onarımların da büyük rolü olmuştur. İlk defa 18 Şaban 1130 (M. 17 Temmuz 1718) gecesi Haliç'in Cibali kapısı dışından başlayarak kısa zamanda geniş bir çevreye yayılan ve Saraçhanebaşına kadar uzanan yangında külliye geniş ölçüde zarar görmüş, hemen bunun arkasından da onarılmıştır. Mustafa Cezar ilgili bir yazısında, kol kol muhtelif yönlerde dağılarak alanını genişleten ve yirmiyedi saat süren bu yangında Amcazade Hüseyin Paşa Sarayının da yandığını belirtmektedir¹⁹. Amcazade Hüseyin Paşa Sarayının nerede olduğu henüz tesbit edilememiştir. Bu sarayın veya konağın muhtemelen külliyenin arkasındaki sahada bulunduğunu düşünüyoruz²⁰. Bundan sonra H. 1168 (M. 1755) yılında depremden bir defa daha zarar gören yapı topluluğu, yeniden onarılmış ve buna ait tamir kitabesi kütüphanenin giriş kapısı üzerine yerleştirilmiştir. Ord. Prof. Dr. A. Süheyl Ünver, 14 Ramazan 1196 (11 Ağustos 1872) gecesi Gül Camii civarında başlayan yedinci Cibali yangınının çeşitli kollar halinde yayıldığını ve bunlardan Saraçhane'ye uzanan bir kolun Amcazade Hüseyin Paşa Türbesini yaktığını kaydetmektedir²¹. Böylece külliyenin 1872 yılında bir kere daha yangından zarar gördüğünü öğreniyor, ancak türbe ile beraber hangi kısımlarının da yandığını tesbit edemiyoruz. Nihayet H. 1310 (M. 1896) depremi külliye için çok ciddi ola-

19. Mustafa Cezar, *Osmanlı devrinde İstanbul'da yangınlar ve tabii âfetler*, "Türk San'atı Tarihi Araştırma ve İncelemeleri I", İstanbul 1963, s. 347.

20. Amcazade Hüseyin Paşa külliyesinin arkasındaki bir sahada bazı duvar bakiyeleri bir müstemilat binasının orada bulunduğu işaret etmektedir. Bu kalıntı bir konağa ait olabileceği gibi külliyenin sonradan üzerinde durulmamış bir kısmı diye de düşünülebilir.

21. Ord. Prof. Dr. A. Süheyl Ünver, *İstanbul Yangınları*, "Tarih Dünyası" İstanbul 1952, S. 33, s. 1340.

rak bir kere daha hasara uğratmış, revakların üç kemeri ve altı kubbesi ile birlikte bacalar, sağdan dört oda tamamen yıkılmış, kısmen sıbyan mektebi ve derslane - mescit de bundan zarar görmüştür. Birinci Dünya Savaşında burada bulunan öğrencilerin askere alınmasıyla birdenbire boşalan külliye, bundan sonra zaman zaman şunun bunun işgaline uğramış, uzun müddet perişan ve harap bir halde kalmıştır.

Bu durumda bulunan külliye'nin önemli bir kısmı 1940 yılında Ekrem Hakkı Ayverdi tarafından daha fazla harap olmaması kaygısıyla sağlamlaştırılmıştır²². Fakat bu imkânın ortadan kalkmasıyla güneydeki odalar duvarı ile birlikte çökmüştür²³. Nihayet Vakıflar Genel Müdürlüğü tarafından ilk defa 1957 - 1958 yılında iş programına alınan külliye'nin onarımına başlanmış, darülkurranın yıkılan yerleri, medrese hücreleri, kütüphane ve sıbyan mektebi yenilenmiş ve 1966 yılı sonuna kadar devam eden çalışmalar sonucunda orijinal durumuna sadık kalmak üzere yapılan restorasyonu nihayetlenmiştir²⁴.

Yapılan istimlaklar sonucunda Macar Kardeşler Caddesi ile kısmen Saraçhane meydanına karşı önü açılan külliye'nin cephe görünüşü : Ortada yuvarlak kemerli girişin bir yanına 1739 yılında eklenmiş Şeyhülislâm Mustafa Efendi çeşmesi ile dört dükân üzerine inşa edilen sıbyan mektebi, diğer yanına da üç ayrı bölüm halindeki hazireler ve sebil yerleştirilmiş-

tir (Plân: 1). Yuvarlak kemerli giriş kapısı tamamen köfeki taşından olup profilli silmeler ile bu kısım biraz daha belirtilmek istenmiştir. Kapının üzerine de kartuşlar içerisine alınmış oniki mısralık, sülüs hatlı arapça inşa kitabesi yerleştirilmiştir (Resim: 3).

Kitabe :

*Lil lâhidârun benahu
Lil ilmi sadrun mucedded
Nizâmu ikdil meani
Fi ısrı hayrın muarded
Hayfu tefada yakinen
Annalgana - imâ suyed
Fâzet sıhamû münibin
Hüsniil mesâi tezeved
Tarih - i tekmiil - ia kad
Alhâ tamamen bimuhrad
Şedel Hüseyinü vezirân
Lil ilmi dâran veceddet*

Giriş kapısından külliye'nin, ortasında şadırvanı bulunan, oldukça ferah ve geniş avlusuna girilmektedir (Resim : 4, 5). Külliye'nin mimarı, bu avlunun sağ tarafına kütüphane, sıbyan mektebi ve dört medrese hücrelerini, sol tarafına derslane - mescit'i giriş kapısı karşısına da medrese hücrelerini yerleştirmiştir (Resim: 6).

DERSHANE - MESÇİT (Resim: 7-8)

Amcazade Hüseyin Paşa külliyesi'nin en dikkati çekici bölümlerinden birisini hiç şüphesiz girişin solunda, avluya hâkim, abidevi görünümlü derslane meydana getirmekte olup bu yapı, İstanbul Köprülü Medresesi'nin mesçiti ile de çok yakın benzerlikler göstermektedir. Üç taraftan 22 mermer sütunun meydana getirdiği bir revak sistemi, derslaneyi külliye'nin diğer yapılarından ayırmakta ve ona daha başka, daha heybetli bir görünüş vermektedir. İlk bakışta bir türbeye benzeyen bu derslaneyi çeviren reva-
kın üzeri kubbe, çapraz ve ayna to-

22. Öğrendiğimize göre o yıllarda külliye'nin bir kısmı onun tarafından depo olarak kullanılmak üzere kiralanmış bulunuyordu.

23. Ekrem Hakkı Ayverdi, *Amcazade Hüseyin Paşa Külliyesi* mad. "İstanbul Ansiklopedisi" İstanbul 1959, C. 2, s. 799

24. Amcazade Hüseyin Paşa külliyesinin onarımına Y. Mimar Câhîde Tamer başlıyarak devam etmiş ve kalan dağınık işler Y. Mimar Fikret Çuhadaroğlu tarafından tamamlanmıştır.

nozlar ile örtülüdür. Fakat bunların üzeri dıştan nispeten düz ve hafifçe meyilli bir dam görünüşündedir. Ekrem Hakkı Ayverdi, «Bu geniş revakı mimarî bütüne sindirmenin başarılması güç bir iş olduğunu ve müşkülün çözümlendiğini, bahçenin üç tarafı böyle bir unsurun dinlendirici tesirinden mahrum edilmediği gibi dershane-nin hücrelerden ayrı olduğu hissini bertaraf edilerek iç ahenge sindirildiğini belirtmektedir. Ayrıca, buna karşı dershane, kible yönünden dışarıdan bakılacak olursa manzumenin mihrakı gibi ihtişamla görüldüğünü» de sözlerine eklemektedir²⁵.

Revakı meydana getiren sütunların tamamen stalâktit başlıklı olmalarına karşılık, güneyde kalan üç tanesi bunlardan ayrılmakta ve baklava başlıklara sahip bulunmaktadır. Beyaz yekpare mermerlerden meydana gelen sütunlar üzerinde, dikkat çekici diğer bir nokta da bunlardan ikisinin gövdeleri üzerinde görülen demir takviye kelepçeleri veya kenetleridir. Bu çatlıyan sütunları yenileriyle değiştirmek yerine, burada görüldüğü gibi demir kelepçelerle kuvvetlendirerek bırakmayı ve böylece günümüzün restorasyon anlayışına uygun onarım prensipleriyle çalışan eski Türk mimarlarının tutumuna güzel bir örnektir.

Revak sütunları birbirlerine köfekten sivri kemerlerle bağlanmış olup, dershane-nin köşelerindeki konsollar ile bağlantılarında da bir ustalık sezilmektedir. Revakların cadde tarafına eski Saraçhaneye bakan kısmının biraz değişikliğe uğradığını düşünebiliriz. Çünkü bu kısma sonradan ilâve edilen hazirenin ihata duvarı ile revakın birbirine bağlanması sonunda revakın bazı sütunlarından istifade çareleri araştırılmış, aralarına şebekeler yerleştirilmiş ve taşıyıcı fonksiyonu dolayısıyla

de köşedeki iki sütun yanyana getirilmiştir.

Revak kubbelerinin iç kısımlarının kalem işleriyle süslü olduğu, yapılan bazı sondajlar sonunda meydana çıkmıştır (Resim: 9). Bilhassa avluya bakan köşe kubbelerinden bir tanesinde görülen bazı izler araştırılınca, burada klâsik devir özelliklerinde yuvarlak madalyonlar ve kuşakların varlığı meydana çıkmıştır. Kırmızı zeminli, beyaz rûmilerden ibaret bu tezyinatın üzerindeki noktaların çoğalmış olması bize kalem işlerinin XVII. yüzyıla ait olduğunu açıklamaktadır. Külliye-nin onarımı sırasında, revaktaki kalem işleri de ele alınmış ve ziyaretçiye bu hususta iyi bir fikir verebilmek amacıyla bir kubbenin nakışlarında eksik kısımlar tamamlanmıştır (Resim: 10). Var olan diğer izlerin mevcutları muhafaza edilmek şartıyla mümkün mertebe tamamlanmasının yerinde olacağı düşüncesindeyim. Dershane-nin medrese hücreleri yönündeki bir revak kubbesi içinde de çok geç devre tarihlendirilen başka bir kalem işi görülmektedir.

Dershane - mescit'in girişi özellikle belirtilmiş, buradaki içerisi malakâri sıvalı revak kubbesi diğerlerinden biraz daha yüksek olup, buna karşılık sütunlar arasındaki mesafe diğerlerine oranla daha dar, kemeri ise daha da dar tutulmuştur. Dışarıya doğru hafifçe çıkıntılı, iki yanında mihrapçık olarak niteleyeceğimiz birer niş bulunan, mermer söğeli dershane portali yuvarlak kemerlidir ve bu kemerin ortasında mührü süleyman biçiminde bir rozet yer almaktadır. Ayrıca kapı sövesinin iç ve dışında süsleme elemanı olarak üç mademli birer mukarnas frizi eklenmiştir.

Portal üzerinde koyu mavi zemine, yaldızlı sülüs yazı ile bir kitabe yazılmıştır. Bu kitabenin metni şöyledir:

«Kad benâ hâzihil buk'at-ül mübareket-ül hasenete fid devlet-i sultan

25. Ekrem Hakkı Ayverdi, aynı eser, s. 796.

Mustafa Han veziri-ül âzam Hüseyin Paşa fi seneti isnâ aşere ve miete ve elf. H. 1112 (1700)».

Kitabenin çevresi bilhassa süslenmiş ve böylece girişin önemi bir defa daha belirtilmiştir. Yuvarlak kemer ile kitabe arasında kalan koyu mavi zeminli yüzeyler yaldızlı rûmillerle doldurulmuştur. Diğer taraftan bu kısmın da üzerinde yer alan bir sıra mukarnas frizi, yaldızlı lotüs ve palmetlerden meydana gelen bordür, girişe daha ilgi çekici bir görünüş vermektedir.

Dershane'nin duvarlarının hemen hemen büyük çoğunluğunun temiz işlenmiş olmayışı, üzerlerinin sıvalı olduğu kanaatini vermektedir. Portal yanındaki nişlerden birisinde dikkati çeken ve bundan ayrı olarak da bazı duvar taşları üzerinde bulunan sıva kalıntıları, bu düşüncemizi kuvvetlendirmektedir. Ayrıca revak kemerlerinin dershane duvarlarına bağlandığı konsolların üzerindeki bazı kalıntılar, bu kısımlarda tezyinî mahiyette alçı mukarnasların bulunduğunu göstermektedir. Varlığını kabul ettiğimiz bu sıva tabakasının ayrıca çini panolar ile kaplı olup olmadığı hakkında ise hiçbir bilgimiz yoktur. İlgili kaynaklarda bir ip ucuna rasıyamadığımız gibi, dershane önünde avlunun düzenlenmesi sırasında yapılan toprak hafriyatında hiçbir çini veya izlerinin bulunmayışı da bu süsleme unsurunun kullanılmadığını göstermektedir.

Yukarıda belirttiğimiz gibi, dershane her kenarı 4.50 ilâ 7.00 m. arasında değişen sekizgen plân şekli göstermekte, üzeri ise 11.00 m. çapında merkezi bir kubbe ile örtülmektedir. Kasnaksız olan ve tamamen duvarlar üzerine oturan kubbenin sekizgen prizma şeklindeki alt yapıya geçişini üzeri kısmen mukarnaslar ile örtülü küçük pandantifler sağlamaktadır.

Dershane altlı üstlü iki dizi halinde ve sekizgen plânın her kenarında

ikişer adet olmak üzere 28 pencere ile aydınlatılmıştır. Alt sıra pencereler dikdörtgen mermer çerçevelidirler. Üst sıra pencereleri ise sivri kemerlidir.

Giriş kapısı ile aynı eksen üzerindeki mihrap beyaz mermerden yedi köşeli bir nişe sahip olup, üstü mukarnasla nihayetlenir. Dıştan dışa genişliği 7.00 m. dir. Üzerine sülüs yazı ile «Kalellâhu taalâ küllemâ dahale aleyha zekeriyyel mihrap» yazılıdır, buna ilâve olarak lotüs ve palmetlerden meydana gelmiş bir friz ile yukarıdan taçlandırılmıştır. Mihrap nişi üzerine atılan, dershane dışında değişik taş örgüsü ile kendini belli eden bir boşaltma kemeri üst kısmın ağırlığını karşılamaktadır.

Derhane - mesçit, kubbe eteğindeki yumurta frizini andıran alçı silme dışında kalem işleri ile süslenmiştir. Son onarımdan önce burası tamamiyle XIX yüzyılın ikinci yarısına tarihlenen Avrupaî kalem işleri ile kaplı bulunuyordu. Bu süsleme, ampir stilde üzeri dilimli saksılardan çıkan çiçekler, yapraklar ve kıvrık dallar v.s. ile her köşenin birleştiği yerlerde yuvarlak madalyonlar içerisinde yazılmış, «Allah, Muhammet, Ebubekir, Ömer, Osman, Ali, Hasan ve Hüseyin» «Küllemâ dahale aleyha zekeriyyel mihrap» ibarelerinden ibaretti. Fakat bu tabaka restorasyon sırasında raspa edildiği zaman, altında XVII. yüzyıl karakterinde orijinal kalem işleri meydana çıkmıştır (Resim: 12). Kubbenin merkezine, siyah zemine güzel girift bir sülüs yazı ile ihlâs suresi ve besmele yazılmıştır. Bunun dışında kalan kubbenin iç kısmı küçük taşlar halinde kırmızı zeminli beyaz rûmillerden meydana gelmiş bir bezeme ile süslenmiştir (Resim: 13). Ayrıca kubbenin merkezinden çıkan ve güneş ışınlarını andıran onaltı çizgiye irili ufaklı elips ve şemse şeklinde madalyonlar yerleştirilmiştir. Sıra halinde birbirini takip eden bu madalyonlar kırmızı zeminli

olup, içleri rûmiler, hançer yaprakları, güller ile doldurulmuştur. Alt sıra pencereler üzerinde de aynı motiflerle meydana getirilmiş alınlıklar mevcuttur.

Son onarım sırasında dershanenin kalem işlerinin bozulan kısımları mevcut orijinal nakışlardan faydalanılarak yenilenmiş, geç devir nakışlardan sadece yazılı kısımlar olduğu gibi bırakılmıştır.

KÜTÜPHANE :

Amcazade Hüseyin Paşa külliyesine girişte avlunun sağında, dershanenin karşısına gelecek şekilde inşa edilen kütüphane, iki katlı bir yapıdır (Plân: 2-3). Dış görünüşü ve mimari elemanlarının birbirine oranları pek ahenkli olan bu bina, külliyenin bütününde kendini gösteren klâsik üslûptan ayrılarak ampire yakın bir mimari karaktere sahip bulunmaktadır (Resim: 14-15). Külliyenin yapıldığı tarihlerde mimarın kütüphane için yapının bütününden ayrı bir şekli tercih etmesi için de ortada sebep yoktur. Şu halde yukarıda da belirttiğimiz gibi yangın, deprem v.s. felâketler de külliyenin en fazla zarar gören yeri burası olmuş (Resim: 16), harap kısımlar yıkılmış, sonra da ayrı bir üslûpta ve eski beden duvarlarından istifade edilerek yeniden inşa edilmiştir: Kütüphanenin giriş kapısı üzerinde ondört satırlık bir tamir kitabesi bulunmakta olup, metni şöyledir (Resim: 17):

*Amucaî valâ Hüseyin Pâşâ kim
Sabıkaa mühr ile olmuştu vezîr
Sâhibül hayr-ü hisan olduğun
Ettiler sahne-i dehre teşhîr
Kurretül aynı Rahmiye Hanım
Râbia ismet o pâkize zamir
Pederi vakfını ihyâ etti
Eyledi her tarafı tamir
Hedm olan yerleri kıldı âbâd
Eyledi meckai ilme tevkâr*

*Oldu berceste bu târihi Lâtiş
Eyle bu beyti Necibâ tahrîr
«Vakıfın rûhini berkâm etti»
H. 1168 (M. 1755)
«Oldu bu medrese hasbî tâmir»
H. 1168 (M. 1755)*

Kitabeden de anlaşılacağı gibi, H. 1168 (M. 1755) yılındaki deprem sonunda oldukça zarar gören külliyenin ve bu arada özellikle kütüphanenin onarımı, Amcazade Hüseyin Paşa'nın kızı Rahmiye Hanım tarafından yapılmıştır. Bu defa kütüphane klâsik üslûptaki yapı topluluğundan farklı olarak yeni mimari akımlara uyumuş ve ampir-rokoko karışığı olarak inşa edilmiştir.

Kütüphanenin cephesi ile iki yan kenarının köşeden yanlara dönen ikişer metrelik kısımları gayet muntazam kesme taştan, yan kenarları ise tuğla hatıllı kesme veya kaba yontma taşrandır. Dışarıya karşı tamamen kapalı olan zemin katın üzeri kuvvetli bir silme ile dışarıya doğru hafifçe taşırılmış, ikinci kata da kütüphane odası yapılmıştır. Kütüphanenin avluya bakan yüzünde dikdörtgen çerçevesi, demir parmaklıklı dört pencere vardır. Pencerelerin üzerlerinde duvar sathından içerlek tutulmuş, etrafı silmeli, sivri kemerli alınlıklar cepheyi zenginleştirmektedir. Tuğla sıralarının bindirme düzeniyle tertiplenen iç bükey saçak profilinde, köşede ve ortada köfeki taştan aynı profilde işlenmiş silmeli parçalar bulunmaktadır.

Kütüphanede zemin katı meydana getiren **ve dışa karşı tamamen kapalı** olan mekânın mahiyeti önce kesinlikle belli değildi. Konu üzerindeki çalışmalarımızın başlangıcındaki bir ön yazımızda²⁶ değindiğimiz gibi bu mekânın avluya bakan cephesinde bulunan yu-

26. Yılmaz Önge - Erdem Yücel, *Amca Hüseyin Paşa Külliyesi*, "Arkitekt" İstanbul 1966, S. 324, s. 185.

varlak kemerli üzeri silmeli küçük niş arkasındaki haznesi ile beraber bir çeşme olabileceği kuvvetle tahmin olunur. Fakat külliye'nin giriş kapısı yanındaki Süleyman Ağa Çeşmesi ile avlu içindeki oldukça geniş su deposu, burada ikinci bir çeşme ile hazne yapmayı gerektirmeyeceğini ortaya koymaktadır. Fakat bunun külliye'nin inşasından sonra yapıldığı düşünülse bile avlunun ortasındaki şadırvan, Süleyman Ağa Çeşmesinin hazne duvarında sıralanmış muslukları, bunlardan ayrı olarak kütüphane altında çeşme yapmağa ihtiyaç hissettirmeyecektir. İlk bakışta çeşmeye benzeyen bu niş yakından, dikkatle incelenecek olursa, gerek tabanı ve gerekse muntazam işlenmiş iç kenar duvarı, bir ayna taşının buraya yerleştirilmesinin imkânsız olduğunun açık belirtileridir. Ayrıca kenar duvarları üzerindeki birtakım kenet izleri de nişin demir bir kapağı olduğunu ve böylece burasının çeşme olamayacağını göstermektedir. Bundan başka nişin içerisindeki duvarda bulunan iki su borusu izi ve avlu tanzimi sırasında meydana çıkan ikiye ayrılmış su kanalı ile yere gömülmüş bir emniyet musluğu burasının su dağıtma yeri (maksim) olduğunu ortaya koymaktadır. Zira kütüphanenin giriş holünde ve yüksekte bulunan bir derinlik penceresinden, yaklaşık olarak 6.50×6.50 m. ölçüsündeki bu mekâna girdiğimiz zaman duvarlarının muntazam sıvandığı, üzerinin de tonozla örtülü olduğu görülmüştür.

Su dağıtma yerinin yanında bulunan, gayet muntazam silmeli, rokoko üslubunda, üzerinde tamir kitabesi olan yarım daire şeklindeki kemerli kapı, kütüphaneye girişi sağlamaktadır. Kütüphane girişinin arka tarafına isabet eden küçük avlunun kenarında ise altında bir helânın bulunduğu üst katta çıkış merdiveni yer almaktadır. Giriş koridoru, arka taraftaki bu küçük avluya ortada büyük bir sütunun des-

teklediği, iki basık kemerli, yarım çapraz tonozlarla açılmıştır. Üst katta kütüphanenin önündeki sahanlığı taşıyan bu büyük sütun onarımdan önce yerde yatar vaziyette bulunmuş, zemindeki kaide izine dayanılarak yerine dikilmiştir. Avlunun güney hududunda önceden birkaç tane daha helânın yanyana sıralandığı, eski durumu bilenen tarafından da söylenmiştir.

Giriş koridoru sonunda yer alan ve dönerken bir sahanlık meydana getiren yirmibir basamaklı taş merdivenden kütüphane odası önündeki revaka çıkılmaktadır. Revak cephesi, baklavalı başlıklı iki sütuna dayanan üç basık kemerden ibarettir. Bu üç kemer revak sahanlığının orijinal olup olmadığı hususunda bazı şüpheler uyandırmaktadır. Binanın külliye'nin esas avlusuna göre ters bir yönde girişe sahip olması kuzey cephedeki revak kemer ve tonoz bağlantılarının gayri muntazamlığı, külliye'nin bu kısmında daha önceleri bazı yapıların bulunduğunu akla getirmektedir. Yakın tarihlerde bu kısımlarda inşa edilmiş muhtelif binalar, herhangi bir kalıntıya rastlıyabilme ümidi ile araştırma yapma imkânını bize vermemektedir. Daha önce neşrettiğimiz yazımızdan⁷ sonra elmize geçen ve külliye'nin onarımdan önce bu kısmın eski halini gösteren bir fotoğrafta kısmen merdiven ile üst cephe görülmektedir. Buradaki cephenin oldukça harap olduğu ve hatâ tuğla hatıllı kesme taşların yer yer döküldüğü dikkati çekiyorsa da, böyle bir revaka ait kalıntı görülmemektedir.

Yuvarlak kemerli dıştan köfeki, içten ise mermer söveli bir kapı ile girilen kütüphane 6.50 X 6.50 m. ölçüsünde üzeri kubbeli bir mekândır. Kütüphane, külliye'nin avlusuna bakan dört pencereden başka, yan köşede birer ve giriş kapısının iki yanında da birer ta-

ne olmak üzere dövme demir kanatlı sekiz pencere ile aydınlatılmıştır. Ayrıca iki yan kenarında üçerden altı tane de kitap dolaplarının nişleri bulunmaktadır.

Kütüphanenin orijinal nakışları hakkında günümüzde maalesef bir ip ucu verebilecek ize rastlamak mümkün olamamıştır. Sadece iki pandantif ile kubbe eteğinde görülen ve onarım sırasında yerinde bırakılan, XIX. yüzyılın ikinci yarısında İstanbul'un birçok camilerinde rastladığımız ecnebi sanatkarlarının yaptığı nakışlar mevcuttur.

İstanbul kütüphaneleri içinde Amcazade Hüseyin Paşa Kütüphanesinin meşhur olduğu belirtilmiştir²⁸. Amcazade Hüseyin Paşa bu kütüphaneye 457, daha sonra Seyyid Nazif Efendi isminde bir şahıs da 86 kitap vakfetmiştir²⁹. Daha sonraki yıllarda İstanbul'da dağılık bulunan kütüphanelerin birleştirilmesi sırasında Amcazade Hüseyin Paşa kütüphanesi, önce Beyazıt kütüphanesine, 1929'da Fatih Millet Kütüphanesine ve oradan da 1936'da Süleymaniye Umumi Kütüphanesine götürülmüştür. Öğrendiğimize göre günümüzde bu son yerinde, vâkifının ismini taşıyan ayrı bir bölüm meydana getirmektedir. Kıymetli kitapları ihtiva etmektedir; meselâ 1, 2, 3 numaralarda kayıtlı üç yazma Kur'an cilt ve tezhip bakımından fevkalâde eserlerdir. Bunun yanı sıra 373 numaradaki «Divanı Câmiin ilk iki sahifesi de tezhip sanatının şaheserlerindedir³⁰.

SİBYAN MEKTEBİ :

Amcazade Hüseyin Paşa külliyesinin ön cephesinde, Saraçhanenin karşısında, dört dükkân üzerine inşa edil-

miş bulunan fevkanî sıbyân mektebinin yapı topluluğunun diğer bölümleri ile direkt bir bağlantısı bulunmamaktadır (Plân: 4-5).

Türk mimarisindeki sıbyân mektepleri, bir külliye içerisinde yer alanlar veya mahalle içlerindeki tek yapılar olarak iki gruba ayrılacak olursa³¹, Amcazade Hüseyin Paşa sıbyân mektebi de şüphesiz ki bunlardan birincisine örnektir.

Sıbyân mektebinin yapı elemanlarını, külliyenin diğer binalarında olduğu gibi tuğla hatıllı kesme taş meydana getirmekle beraber, yalnızca avluya bakan kısım tamamen yekpare köfeki taşındandır. Günümüze kadar yapı, orijinal bir şekilde gelememiş, özellikle 1896 depreminde kısmen yıkılmış ve yeniden inşa edilmiştir. Vakıflar Genel Müdürlüğü tarafından külliyenin onarımına başlanıldığı sıralarda, yapı topluluğunun en harap kısmı sıbyân mektebi idi. O sıralarda üzeri kubbeli iki sınıftan meydana gelen sıbyân mektebinin birinci kısmı bütünüyle, ikinci kısmı da kısmen yıkılmış, altındaki dükkânlar ise orijinal şekillerini kaybetmişlerdi (Resim: 18, 19, 20, 21).

Sıbyân mektebine külliyenin dış cephesindeki dükkânların ortasında yer alan yarım daire kemerli bir kapıdan girilmektedir. Buradan üzeri basık, tonozlu bir dehlizin aracılığı ile etrafı yüksek duvarlarla çevrili, zemini taş döşeli, küçük bir iç avluya girilir. İçerisinde bir de helâsı bulunan bu avludan, onsekiz basamaklı merdiven ile teras şeklindeki sahanlığa, oradan da yine yuvarlak kemerli bir kapıdan mektebin birinci bölümünü meydana getiren mekâna geçilir. Bu kısım, son onarım sırasında tamamiyle yeniden inşa edilmiş, bir köşede dikkati çeken kubbe başlangıç izlerine dayanılmak

28. Enver Behnan Şapolya, *Kütüphaneler, «Önasya»* Ankara 1968, S. 34, s. 13.

29. Şükrü Nail Bayraktar, *Amcazade Hüseyin Paşa Kütüphanesi mad, "İstanbul Ansiklopedisi"* İstanbul 1959, C. II, s. 799.

30. Şükrü Nail Bayraktar, aynı yer.

31. Bkz. Özgönül Aksoy, *Osmanlı Devri Sıbyân Mektepleri üzerinde bir inceleme*, İstanbul 1968, s. 128.

suretiyle de üzeri kubbe ile örtülmüştür. Burada dikkat çekici bir durum olarak, girişten 1.00 m. sonra hemen başlayan 0.30 m. yüksekliğindeki bir sekiyi gösterebiliriz. Oda, ikisi sokağa, ikisi de sahanlığa açılan mermer söveli, üzerlerinde ahnlıkları bulunan dört pencere ile aydınlatılmıştır. Ayrıca kuzey yönündeki duvarda üç, diğer oda ile aralarındaki bölme duvarında da bir niş bulunmaktadır. Fakat bu bölme duvarındaki niş onarım öncesinde bir pencere şeklinde açık idi. Sonradan bu kısım niçin niş haline getirilmiştir bilmiyoruz. Tahminime göre burası kapalı bir avlu mahiyetinde idi. Burada bulunması gereken revaktan ise hiçbir iz kalmamıştır. Ayrıca dershanedeki gibi bir ocağın bulunmaması, yukarıda belirttiğimiz ve seki olarak nitelediğimiz yüksek kısım da bu düşüncemizi kuvvetlendirir mahiyettedir.

Bu bölümden mermer söveli, düz atkılı oldukça yüksek eşikli bir kapı ile öğrencilerin ders gördükleri sınıfa girilir. Oda, 6.50×6.50 m. ölçüsünde olup, üzeri diğerinde olduğu gibi sekizgen kasnağa oturmuş, kenarları silmeli pandantifli bir kubbe ile örtülüdür. Sokağa üç, sahanlığa da bir pencere ile açılan bu odanın duvarlarında dört niş bulunmaktadır. Bundan başka oda içerisinde diğerinden farklı olarak, dıştan sekiz kenarlı bacası bulunan bir de ocağı vardır.

Sıbyân mektebi yukarıda da belirttiğimiz gibi, çok fazla zarar gördüğünden, eski nakışlarını veya bunların olup olmadığını belirtecek izler günümüze kadar gelememiştir. İki odayı birbirinden ayıran bölme duvarındaki stilize edilmiş Muhammet yazısı ise geç devirlere XIX. yüzyılın ikinci yarısına aittir.

Külliyenin mimarı, sıbyân mektebinin avluya bakan yan duvarı üzerine, buradaki yeknesaklığı gidermek ama-

cıyla iki kuş köşkü yerleştirilmiştir. İnce bir şekilde oymaları olan bu kuş köşklerini burada hem süs, hem de hayır eseri olarak kabul etmek yerinde olacaktır (Resim: 22 - 23).

Sıbyân mektebinin zemin katını meydana getiren ve ikişer ikişer mektebe giriş kapısının yanında yer alan dükkânlar da son onarım esnasında yenilenmiş olup, üst katın çıkmalarını taşıyan profilli konsollara müstenit yuvarlak kemerleri ile güzel bir cephe görünüşüne sahiptirler. Amcazade Hüseyin Paşa'nın vakfiyesinde «dört kıt'a kârgir dükkân» olarak belirtilen bu dükkânların herbirisinin altında kendilerine mahsus mahzenleri varmış³². Günümüzde bu mahzenlerin var oldukları, dükkân sahipleri tarafından bilinmediğinden kullanılmamaktadır. Yerinde yaptığımız soruşturmada dükkân sahiplerinden sadece biri, onarım sırasında zemine beton şap yapılırken, çimento ve suyun bulabildikleri bir delikten aşağıya akarken gördüğünü söylemiştir. Bu da mahzenlerin aslında var olduğunu, girişlerin kaybolduğunu ve araştırılmadığı için de kullanılmadığını göstermektedir.

Sıbyân mektebinin avlusu ile kütüphane köfeki taşından, ortasında yuvarlak kemerli kapı bulunan bir duvar ile birleştirilmiştir. Kesinlikle tesbit edilemeyen bir tarihte, muhtemelen XIX. yüzyılda sıbyân mektebinin avluya bakan köşesine 3.50×2.50 m. ölçüsünde köfeki taşından bekçi kulübesi ilâve edilmiştir. Üzeri tonozlu olan bu küçük odanın içerisinde bir niş ile ocak bulunmaktadır (Resim: 24).

MEDRESE HÜCRELERİ :

Girişin karşısında, dershane - mesçit ile kütüphane arasında kalan alanda yer alan medrese hücreleri avluyu âdeta bir «U» şeklinde çevrelemekte-

32. Vakıflar Genel Müdürlüğündeki 502 numaralı defterin İnci sahifesinin İnci sırası.

dir. Amcazade Hüseyin Paşa'nın vakfiyesinde³³ onaltı medrese hücrelerinin adı geçmekle beraber, plânda da görüleceği gibi onyediyi hücre bulunmaktadır. Hücrelerden onyedincisi kuzey ve doğu medrese hücrelerinin birleştiği köşede üzeri açık, arkadaki arsaya muhdes bir kapısı olan bir mekândır. Bu kısmın onyedinci hücre olup olmadığı bir problemdir. Burada bulunan bir ocak ve baca bunun medrese hücresi olabileceğini belirtiyorsa da «onaltı adet hücerat» tabiri kullanılan vakfiyedeki sayı ile bu defa bir uyumsuzluk meydana gelmektedir. Ekrem Hakkı Ayverdi, burada onyediyi medrese hücrelerinin bulunduğunu belirtmişti; biz de daha önceki ön yazımızda bu rakkamı benimsemiştik³⁴. Fakat bu defa vakfiyeyi incelememiz sırasında «sâir müstemilât» ifadesine rastladığımızdan ve aşağıda bahsedeceğimiz gibi hücrelerin bu kısmında bazı değişiklikler olduğunu kabul etmemiz gerekir.

Önlerinde revak bulunan bu hücrelerin yapı malzemesini, arka cephesinde iki sıra tuğla ve bir sıra kesme taş, ön cephede ise tuğla hatıllı moloz taş duvar meydana getirmektedir. Hücrelerin revak cephelerinin aslında sıvalı olduğu bu duvar örgüsünden ve eski sıva izlerinden anlaşıldığından onarım sonunda sıvattırılmıştır.

Hücreler 4.00×4.00 m. ölçüsünde olup, üzerleri küçük kubbeler ile örtülüdür. Üst örtü sisteminde dikkati çeken bir nokta kubbeler arasındaki ahenksizliktir; bunlar irili ufaklıdır ve bazen de revak kubbeleri arkadaki hücre kubbesinden daha büyüktür. Bu da, depremlerin medrese hücrelerinde büyük zararlara yol açtığını ve sonuçta, zaman zaman yapılan tamirlerin bu gibi durumları meydana getirdiğini göstermektedir (Resim: 25-26).

33. Aynı yer.

34. E. Hakkı Ayverdi, aynı eser, s. 794; Y. Önge - E. Yücel, aynı eser, s. 187.

Köfekiden basık kemerli birer kapısı bulunan hücrelerin herbiri içerisinde iki, üç dolap nişi ve birer de ocakları bulunmaktadır. Maalesef yuvarlak kemerli ve zeminden biraz yüksek olan bu ocakların yaşmaklarına ait bir iz günümüze kadar gelememiştir. Hücreler revaklara bir, dışarıya ise bir veya iki dikdörtgen köfeki söveli pencere ile açılmaktadır. Bununla beraber plândan da görüleceği gibi, bazı köşe odalarda pencereler sadece avluya açılmaktadır. Meselâ, dersane - mesçit tarafında güney - doğu yönündeki ikinci oda ile kütüphané yanındaki ilk üç odanın dışarıya hiç penceresi yoktur.

Hücrelerin önünde yer alan revaklar, baklavalı başlıklı mermer sütunlara dayanmaktadır. Bu sütunlar birbirlerine ve medrese hücrelerine köfekiden sivri kemerler ile bağlanmışlardır (Resim: 27). Ayrıca kemerlerin kalıt taşları üzerine de birer kabartma rozet süs olarak yerleştirilmiştir. Revakların dersane tarafındaki kısımları tamamıyla yıkılmış olduğundan son onarım sırasında bunlar yenilenmiştir. Üzerleri kubbeler ile örtülü olan bu revaklardan dersane tarafındakilerde ayna tonoz kullanılmıştır (Resim: 28-29).

Medrese hücreleri ile önündeki revakların birbiriyle olan ilgileri dikkatle incelenecek olursa aralarında bazı uygunsuzluklar olduğu göze çarpmaktadır. Meselâ revak duvarlarındaki ve bugün kısmen sıva altında kalmış kemer ayaklarının oturacağı özengi taşlarının muntazam olmayışı üzerinde durulmağa değer noktalardandır. Çeşitli değişikliklere uğrayan külliyeenin en çok zarar gören kısımlarından birisinin revaklar olduğunu daha önce belirtmiştik. Revakların 4.00 m. mesafe ile gelen kemerleri kuzey - doğu köşeye gelince birden **küçülmekte, önce 3.30 m., sonra da 2.88 m. ye** inmektedir. Zannımıza göre revakların birleştiği bu noktadaki kemer açıklığı yeni duruma

uydurulmak suretiyle küçültülmüş, üzeri de buna bağlı olarak kubbe yerine ayna tonozla örtülmüştür.

Diğer taraftan kuzey yönündeki revaklar ile medrese odaları kütüphaneye bağlanmakta olup, son revak kemerinin özengi taşı da kütüphanenin altındaki maksemin yan duvarı üzerine yerleştirilmiştir (Resim 30). Acaba kuzey - doğu revaklarının birleştiği köşedeki kemer açıklığı diğerlerinin ölçüsünde olsa idi durum nasıl olurdu? Bu durum karşısında kütüphaneye bitişik olan revak ile üç hücrenin yaklaşık olarak 1.50 - 2.00 m. daha geriye gitmesi gibi bir şekil meydana gelirdi. O zaman kütüphane kendine dayanan hücrelere göre biraz daha ortaya çıkacak ve ayrıca doğu cephesinde döner taş profil gizlenmeyecek, yukarıda iki pencere de kendisini kısmen kapatarak revak kubbesinden kurtulmuş olacaktı. Fakat 1958 yılındaki onarım öncesine ait bir fotoğraf bu kısmın kütüphaneye bitişik olduğunu göstermektedir. Eğer böyle bir değişiklik varsa bunu yakın zamana değil, çok öncele, belki de kütüphane üzerindeki tamir kitabesindeki tarihlere kadar indirmek gerekecektir. Bunun doğru olup olmadığını külliye'nin arkasında ve hususî şahıslara ait bahçede yapılacak bir temel arama kazısı ortaya koyacaktır. Böyle bir temel izine rastlayacak olursak bu sorunun cevabı kendiliğinden verilecek, aksi halde ise Türk mimarisinin birçok örneklerinde gördüğümüz gibi tam simetrik anlayıştan kaçınıldığı ve pencerelerin kısmen kapatılması gibi ufak problemlere binanın bütünü ele alındığı için ehemmiyet verilmediği anlaşılacaktır.

ŞADIRVAN :

Amcazade Hüseyin Paşa külliyesi'nin avlusunda bulunan orijinal şadırvanın şekli hakkında kesin bir bilgiye sahip değiliz. Sadece Ekrem Hakkı Ayverdi, «bahçenin ortasında basit mer-

mer levhalardan yapılmış bir havuz ile yine sâde ve başlıksız sekiz mermer sütuna müstenit bir çatıdan mürekkep bir şadırvan bulunduğunu» belirtir³⁵. Günümüzde şadırvan, son onarım sırasında yukarıda sözü edilen parçalardan istifade edilmek suretiyle yenilenmiştir. Sekiz köşeli bir plân gösteren bu şadırvan el yüz yıkamak ve abdest almak için yapılmıştır. Havuz kısmının kenarlarını meydana getiren mermer eteğin bazı parçaları orijinaldir. Her kenarın ortasında da sivri kemerli, içlerinde birer rozet ve burmanın yer aldığı dekoratif aynalar işlenmiştir. Şadırvanın üzeri etrafındaki sekiz baklavali başlıklı mermer sütunun taşıdığı geniş bir saçak ile örtüldür.

Bu şadırvandan ayrı olarak avluda kenara, gerekli görüldüğünden abdest almak için ikinci bir yer yapılmıştır. Girişin hemen sağına, hazne duvarına birtakım musluklar sıralanmış ve bunların önüne de dar bir şerit halinde köfekiden su yolu yapılmıştır. Ayrıca sibyan mektebinin alt katını teşkil eden duvar üzerinde görülen bir iz de bunun ahşap bir çatı ile örtülü olduğunu işaret etmektedir. Bu ikinci şadırvanın XIX. yüzyılda yapılmış olması muhtemeldir.

SEBİL :

Külliye'nin inşası sırasında buraya ilâve edilen sebil, hazireler arasında, dış cepheye ayrı bir hareket kazandırmaktadır (Resim: 31).

Sebil, yapı topluluğunun mimarı İbrahim Ağa zamanında H. 1109 (M. 1697) yılında yaptırılmıştır³⁶.

Yonca yaprağı şeklinde, dilimli plân ile dışarıya doğru çıkıntı meydana

35. Ekrem Hakkı Ayverdi, aynı eser, s. 798.

36. İzzet Kumbaracılar, *İstanbul Sebilleri*, İstanbul 1938, s. 29; Sedat Çetintaş, *Türklerde su-çeşme, sebil*, "Güzel Sanatlar" İstanbul 1944, S. 5, s. 144.

na getiren sebil, 4.40×4.50 m. ölçüsündedir. Üzeri oldukça geniş, yayvan pandantifli bir kubbe ile örtülüdür.

Dış görünüşünde, yaklaşık olarak yerden 1.50 m. yüksek olan etek kısmı dikdörtgen şeklinde beyaz mermer levhalardan meydana gelmiştir. Bu kısmın üzerinde, ikisi duvara bitişik stâlaktitli beş mermer sütun kemerlerle birbirine bağlanmıştır. Sütunlar arasındaki dökme, stilize edilmiş dört yapraklı yoncalı şebekeler, son onarım sırasında orijinallerine uygun olarak yapılmıştır. Altında altı tane su verme yerinin bulunduğu bu şebekeler XVIII. yüzyıl üslûbundadır.

Kemer aynalarının üzerlerindeki rûmi ve kıvrık dallar devrinin güzel motifleri ve taş işçiliklerini ihtiva etmektedir. Bu eteklere ait orijinal bir parça avluda bulunarak muhafaza altına alınmıştır³⁷.

Sebilin içerisinde bulunan, üzeri servi ve karanfillerle kabartma olarak süslenmiş su teknesi de taş işçiliğinin güzel örneklerindedir.

Taş zeminli sebilin altında, duvarları muntazam sıvanmış yaklaşık olarak 5.00 - 6.00 m. derinliğinde bir su soğutma mahzeni bulunmaktadır. Bundan başka sebilde dikkati çeken başka bir nokta da, su teknesinin arkasında izi görülen ve sonradan duvarla örülmüş, hazreye açılan dışarıdaki toprak zeminin yükselmesiyle yere gömülmüş sivri kemerli kapıdır (Resim: 32). Zanimımıza göre kapı sebilin dışına, külliye'nin bir nevi hududunu teşkil eden yere açılıyordu. Amcazade Hüseyin Paşa'nın H. 1114 (M. 1702) de ölümünden sonra gömülmek üzere belki en uygun yer olarak bugünkü hazire kararlaştırılmıştı. Mezarlara hürmeten, âdet olduğu gibi bu kısım sonradan

toprak dolgusuyla yükseltilmiş, hazire şeklini aldığı için de sebilten açılan kapı iptal edilmiştir.

Sebilin içerisinde nakış olarak XIX yüzyıl sonu veya XX. yüzyılın başlarında tarafımızdan tarihlendirilen, siyah - beyaz manzara resimleri, çiçekler, perdeler gibi şekiller bulunuyordu. Son yıllara ait bu sıva tabakası raspa edilince, altından orijinal kalem işleri kısmen meydana çıkmıştır. XVII. yüzyıla ait oldukları şüphe götürmeyen bu kalem işleri de derslane - mesçit'in revaklarında görülenlerin benzeridir.

ÇEŞME :

Amcazade Hüseyin Paşa külliyesi'nin inşasından bir süre sonra giriş kapısının sağına Şeyhülislâm Feyzullah Efendi'nin oğlu Şeyhülislâm Mustafa Efendi H. 1152 (M. 1739) yılında bir çeşme yaptırmıştır³⁸.

Klâsik üslûpda, köfeki taşından yapılan çeşme üzerinde bir rozet dışında hiçbir süsleyici eleman yoktur. Çeşme, sivri kemerli ayna taşı, tekne ve külliye'nin içerisinde oldukça geniş bir yer kaplayan haznedan ibarettir.

Kitabesi tâlik yazı ile oniki beyit halinde, kartuşlar içerisine, zamanında Kâtipzade ünvanıyla tanınan ve tâliki memleketimizde en iyi yazan birkaç üstattan biri olan Hattat Mehmet Refii bini Mustafa tarafından yazılmıştır.

Zamanla bozulan kitabenin tarih beyti şöyledir:

«Eyledi gencide bir beyte iki târih-i
tâm
İç bu vâlâ çeşmeden ayn-ı hayat-ı
canfezâ

1152

Gel gel al iç zemzem irrâ eyledi
müfti enâm
1152»

37. Türk İnşaat ve Sanat Eserleri Müzesi Env. 61 numaraya kayıtlı olan bu parça "Taş ve Mimari Eserler" seksiyonunda teşhir edilmektedir.

38. İbrahim Tanışık, İstanbul Çeşmeleri, İstanbul 1943, C. I, s. 162.

HAZİRELER :

Amcazade Hüseyin Paşa'nın sebil yanındaki yere gömülmesinden sonra H. 1115 ve H. 1117 (M. 1703 - M. 1705) yıllarından itibaren bu aileden ölenler buraya defnedilmiştir. Böylece cadde üzerinde, arazi durumuna göre bir set teşkil eden, kademeli, üç bölüm halinde uzanan elli mezardan ibaret hazire meydana gelmiştir. Ayrı bir etüt olması gereken bu hazirenin birinci bölümü külliye'nin giriş kapısı yanında, sütun ve piriç şebekelerle çevrilmiştir. Burada ikisi duvara gömülü yarım, biri de ortada olmak üzere üç sütun ve bunları birbirine bağlayan yuvarlak kemerler, taşıdıkları alınlıklar, üzerlerinde mukarnaslı friz ile güzel bir cephe görünüşü meydana getirilmiştir. Sütunlar arasındaki iki büyük piriç şebeke ise ortasında bir de rozet bulunan zilbaharı hatırlatacak şekildedir. Avlu ve yan tarafta beş yuvarlak kemeri taşıyan sütunlar ile başlıkları, demir şebekeleri, ön taraftakiler kadar süslü değildir. Hazirenin bu bölümünde ikisi büyük, ikisi de küçük olmak üzere dört mezar bulunmaktadır. Bu mezarlar, Köprülüler ailesinden Said Bey (H. 1215 - M. 1800), Amcazade Hüseyin Paşa mütevellilerinden Şerife Rabia Hanım (H. 1233 - M. 1817), Mehmet Said Bey'in hafidi Affan Bey (H. 1217 - M. 1802) ve Şerife Saliha Hanıma (H. 1151 - M. 1738) aittir.

Hazirenin ikinci bölümünü meydana getiren kısım, sebilin yanında, ders-hane - meşit'in de önünde bulunmaktadır. Bu kısmın cephe görünüşünü, stalâktit başlıklı beş mermer sütun ve bunları birbirine bağlayan dört kemer meydana getirmektedir. Kemerler arasında geometrik bölümlü, çok kenarlı piriç şebekeler ile doldurulmuştur. Ayrıca iç tarafta, sebilin arka tarafındaki sofanın yanında köfekiden yuvarlak kemerli, demir şebekeli bir kapı ile girilen hazirenin dershaneye bakan tarafında beş sütunun taşıdığı dört ke-

mer, diğer yan tarafta ise köşelerdeki-ler de sayılmak şartıyla gene beş sütunun taşıdığı dört kemer yer almaktadır. Burada dikkati çeken bir husus hazire ile ders-hane - meşit revakının güney - doğu yönünde birleştiği köşedeki yanyana, âdeta birbirine bitişik iki sütundur.

Hazirenin bu bölümünde ortada Amcazade Hüseyin Paşa'nın son derece mütevazî ve basit, fakat bazı izlerden anlaşıldığına göre boyalı, altın yaldızlı (Resim: 33) mezarından başka yirmi mezar daha bulunmaktadır. Burada gömülü bulunanlar şunlardır: Mütevellî İsmâil Rifat Bey (H. 1247 - M. 1831), Köprülüzade Affan Bey'in kızı Esmâ Hanım (H. 1174 - M. 1760), Yusuf Paşazade Mehmet Emin Bey'in oğlu Nesib Ahmet Bey (H. 1155 - M. 1742), Hüseyin Paşa ahfadından Emine Hanım (H. 1155 - M. 1742), Fatma Hatun (H. 1126 - M. 1714), Süleyman Ağa'nın zevcesi Zeynep Hanım (H. 1115 - M. 1703), Muhassızade Ömer Raşit Efendi'nin oğlu Ali Galip Bey (H. 1217 - M. 1802), Tahir Mehmet Bey (H. 1137 - M. 1724), Abdurrahman Efendi'nin kızı Hatice Hanım (H. 1266 - M. 1849), Hüseyin Paşa'nın kızı Hatice Hanım (H. 1133 - M. 1852), Ruhiye Hanım (H. 1130 - M. 1720), Hüseyin Paşa'nın büyük kızı Hatice Hanım, Köprülüzade Hasibe Hanım'ın kızı Nesibe Hanım (H. 1189 - M. 1175), Haznedar Ali Paşa'nın kızı Zeynep Hanım (H. 1117 - M. 1705), Hüseyin Efendi (H. 1139 - M. 1726), Hüseyin Paşa'nın büyük kızı Rahime Hanım (H. 1188 - M. 1774), Hasibe Hanım (H. 1198 - M. 1784), Serbevvab mir Osman'ın kızı Enise Hanım (H. 1199 - M. 1784), Köprülüzade Mehmet Sadık Bey (H. 1197 - M. 1782), Ahmet Bey (H. 1133 - M. 1720), Affan Bey (H. 1185 - M. 1771), Köprülüzade Affan Bey'in kızı Hasibe Hanım (H. 1189 - M. 1775), Zaim İbrahim Ağa'nın oğlu Mehmet Emin Ağa (H. 1149 - M. 1736).

Hazirenin üçüncü bölümünü meydana getiren kısım ise diğerlerine göre hem basit, hem de sadedir. Cephe görünüşü demir şebekeli, köfekiden sivri kemerli bir pencere meydana getirir. Âdeta ince uzun bir koridor şeklinde, derslane - mesçit'in arkasından medrese hücrelerine kadar uzanan bu kısımda yirmiiki mezar bulunmakta olup, gömülü olanlar şunlardır: Amcazade Hüseyin Paşa akrabasından İsmail Efendi (H. 1161 - M. 1748), Afife Hanım (H. 1157 - M. 1744), Saray-ı Hümayundan Zaim Ali Ağa (H. 1200 - M. 1785), Köprülüzade Elhac Mehmetzade Ömer Lütfi Bey'in annesi Vesile Hanım (H. 1334 - M. 1915), Arif Süleyman Beyzâde Nesip (H. 1172 - M. 1758), Ayşe Ni-yazi Kadir (H. 1119 - M. 1707), Kibleli-zade merhumun kızının oğlu İbrahim Bey (H. 1117 - M. 1705), Vezir Ahmet Paşa'nın oğlu Ali Bey (H. 1118 - M. 1706), Hüseyin Bey'in oğlu Ahmet Bey (H. 1198 - M. 1783), Paşazade Mahmut Bey'in oğlu Hüseyin Bey (H. 1198 - M. 1783), Rukiye Hatun (H. 1144 - 1731), İçelli İbrahim Halil Efendizade Hüsnü Efendi (H. 1273 - 1856), Ali Ağa'nın oğlu Mustafa Ağa (H. 1182 - M. 1768), Hüseyin Bey (H. 1153 - M. 1740), Ali Bey (H. 1170 - M. 1756), Hazinedar Hasan Ağa (H. 1189 - M. 1775), Behçet Efendi'nin kızı Ümmü Selma Hanım (H. 1220 - M. 1805), Arif Süleyman Bey'in oğlu Rıfat Hasan Bey (H. 1168 M. 1754), Rabia Hatun (H. 1118 - M. 1706), Fatma Hanım (H. 1169 - M. 1755), Hüseyin Paşa mütevellisi Sait Bey kızı Behiye Hanım (H. 1225 - M. 1810) ve Rûmî Mehmet Bey (H. 1119 - M. 1707).

AMCAZADE HÜSEYİN PAŞA KÜLLİYESİNİN GÜNÜMÜZDEKİ DURUMU - TÜRK İNŞAAT VE SANAT ESERLERİ MÜZESİ :

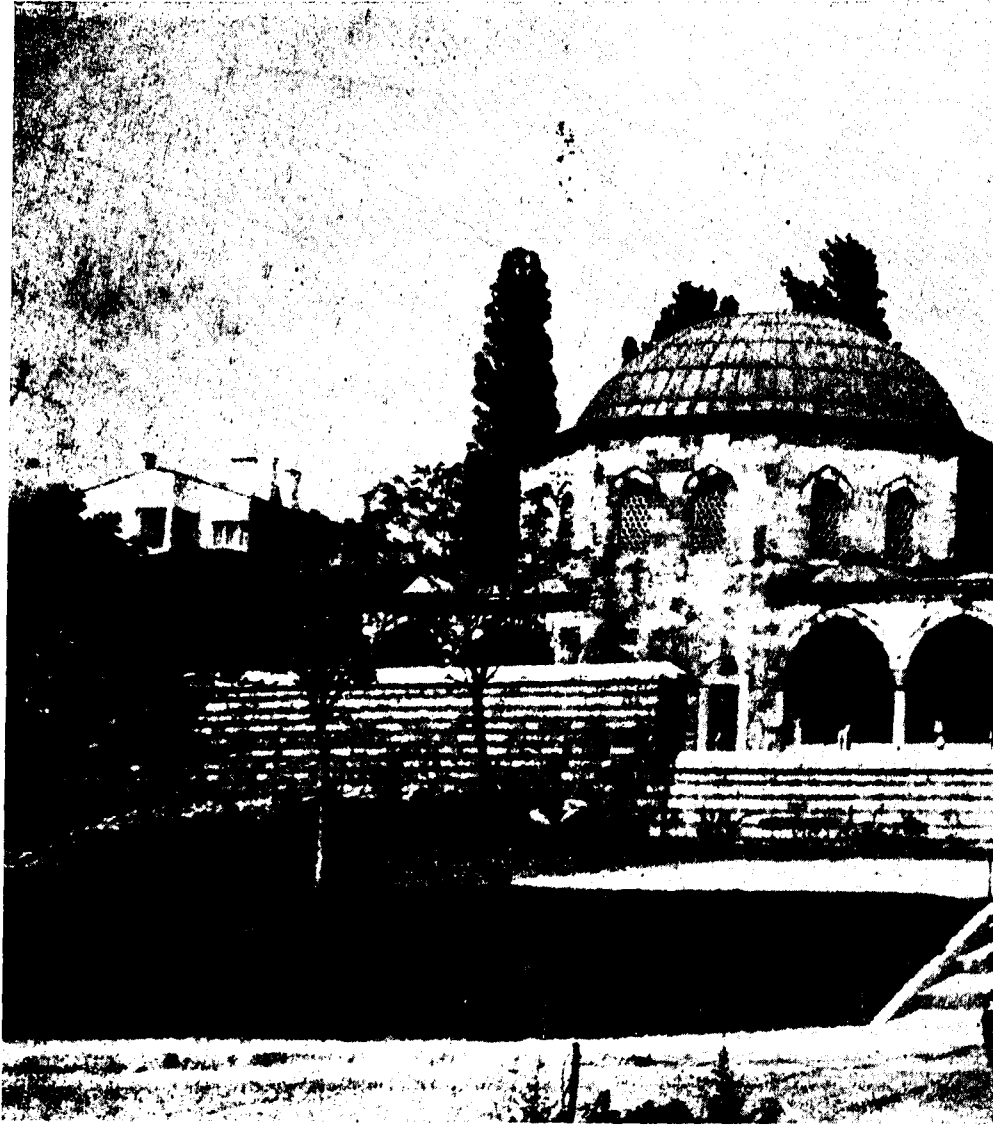
Amcazade Hüseyin Paşa külliyesinin restorasyonundan sonra, 1966 yılı

başlarında burasının ne şekilde fonksiyone edileceği hususunda bir karara varılmasını icabettiriyordu. Külliye-nin müsait durumu ve vakıfların gerek inşaat ve gerekse teberrikât ambarlarında yıllarca önceden toplanmış başlıyan malzemelerin değerlendirilmesi, tanıtılması isteği gözönüne alındı. Vakıflar Genel Müdürlüğü eldeki malzemenin bir kere daha elden geçirilmesinden sonra 11 Mayıs 1966 tarihinde aldığı kararla Amcazade Hüseyin Paşa külliyesinde «Türk İnşaat ve Sanat Eserleri Müzesi» nin kurulmasına karar vermiştir³⁹.

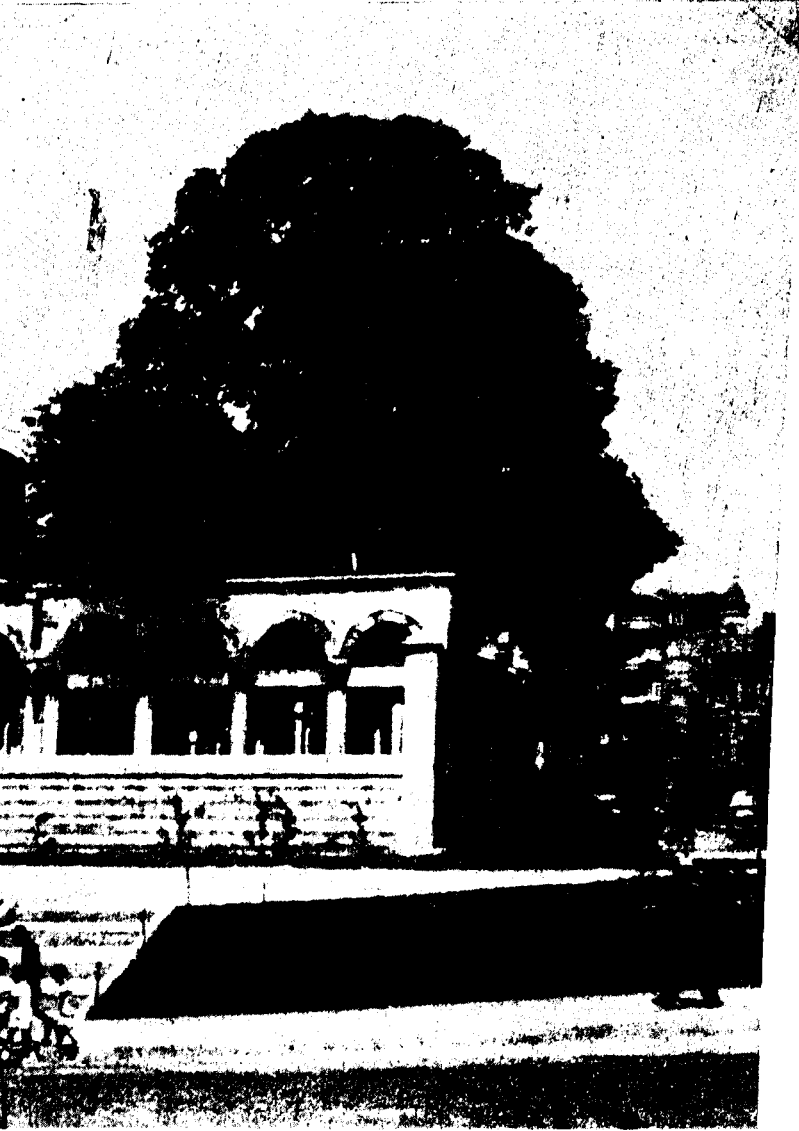
Türk İnşaat ve Sanat Eserleri Müzesi, Amcazade Hüseyin Paşa Külliyesinin medrese hücreleriyle dershanesinden teşhir yeri olarak azami derecede istifade etmiştir. Ayrıca avlu, açık teşhir sahası olarak büyük ölçüdeki mîmarî taş eserlere ayrılmış, kütüphane müzenin idare kısmını meydana getirmiş ve sıbyân mektebinde de inşaat arşivi hazırlanmaktadır.

Müze günümüzde onuç seksiyondan ibaret olup bunlar: Alçı kalıp örnekleri, Taş mimarî parçalar, Tuğla ve taş kitabeler, Madenî şebekeler, Alçı pencereler, Çini kaplamalar, Ahşap mîmarî parçalar, İnşai ve dekoratif elemanlar, Sancak, kubbe ve minare âlemleri, Aydınlatma araçları ve Teberrikât eşyalarıdır.

39. Türk İnşaat ve Sanat Eserleri Müzesi için bk : E. Yücel, *Amcazade Hüseyin Paşa külliyesinde kurulmakta bulunan yeni bir müze. «Türk Yurdu» İstanbul 1967, S. 1 (331), s. 30-31; E. Yücel, Türk İnşaat ve Sanat Eserleri Müzesi, «Arkitekt» İstanbul 1967, S. 327 s. 114-117; E. Yücel, Türk İnşaat ve Sanat Eserleri Müzesi, «Tarih Mecmuası» (Hayat), İstanbul 1967, S. 8, s. 35-38. Muzaffer Batur, Vakıflar Türk İnşaat ve Sanat Eserleri Müzesi, «Bilgi» İstanbul 1967, S. 241, s. 13-14.*

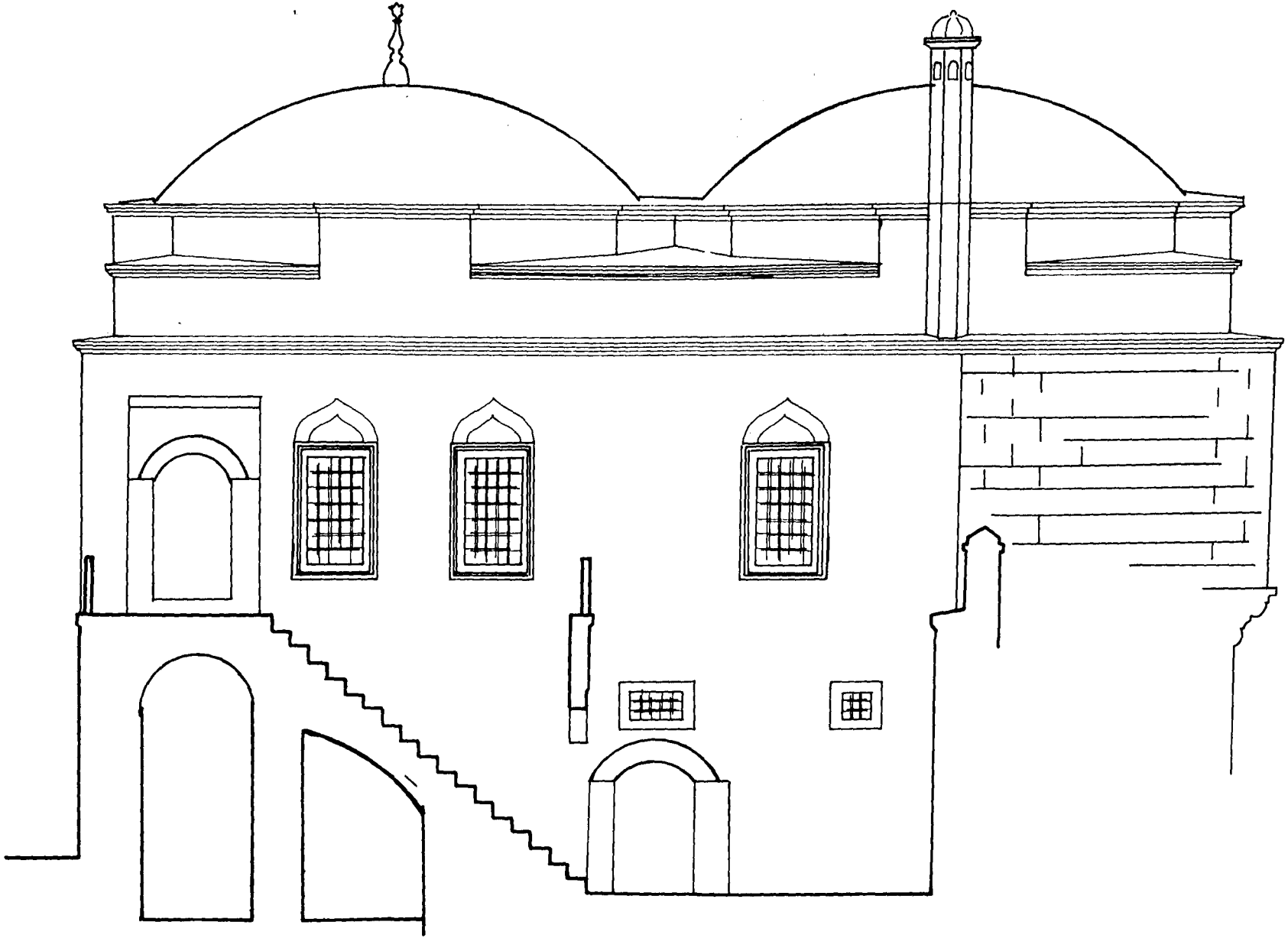

Res. 1 — Amcazade Hüseyin Paşa

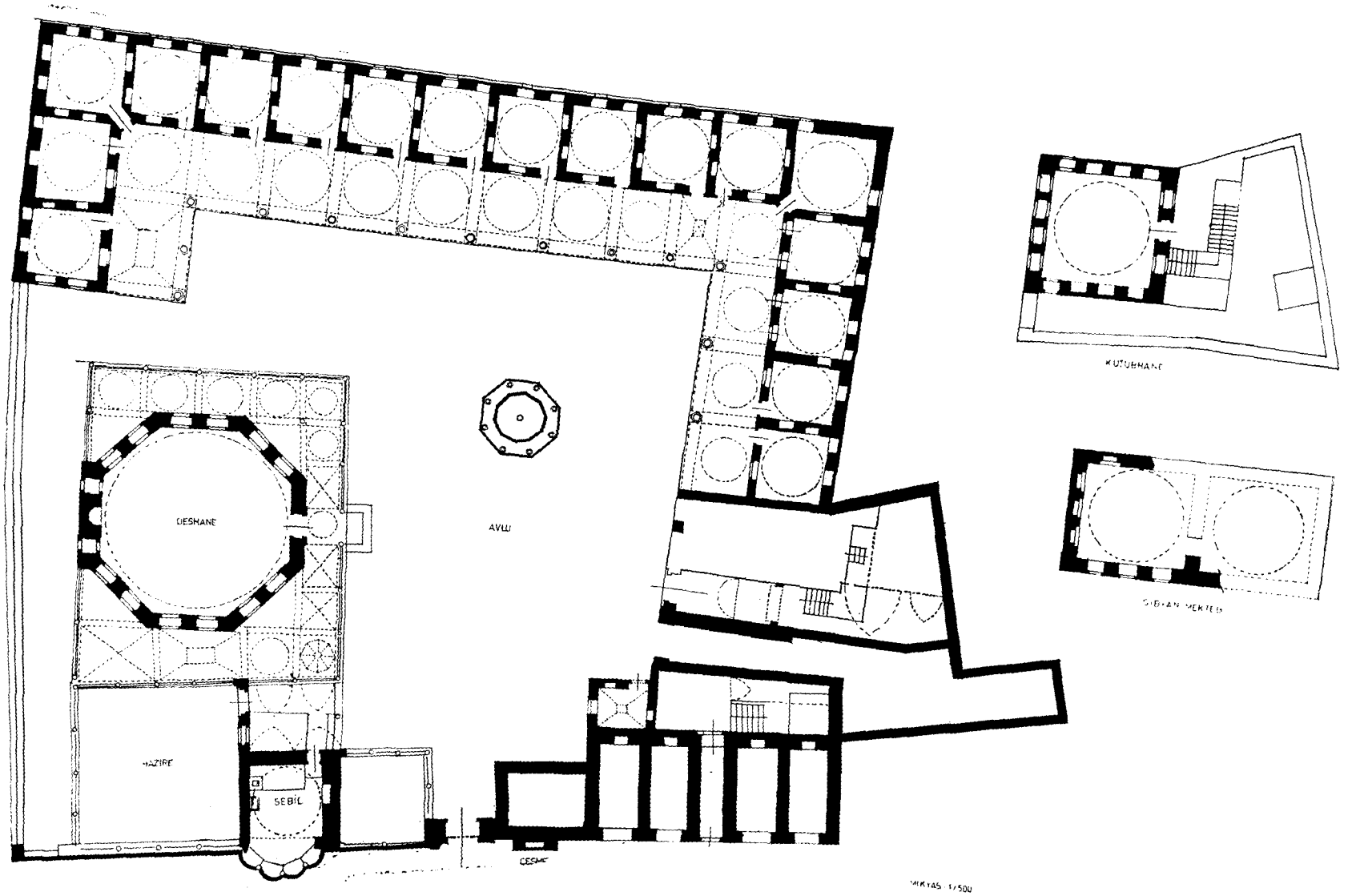

Külliyesinin genel görünüşü.

Amcazade Hüseyin Paşa Külliyesi Sıbyan Mektebi
Restorasyon Projesi 1/50

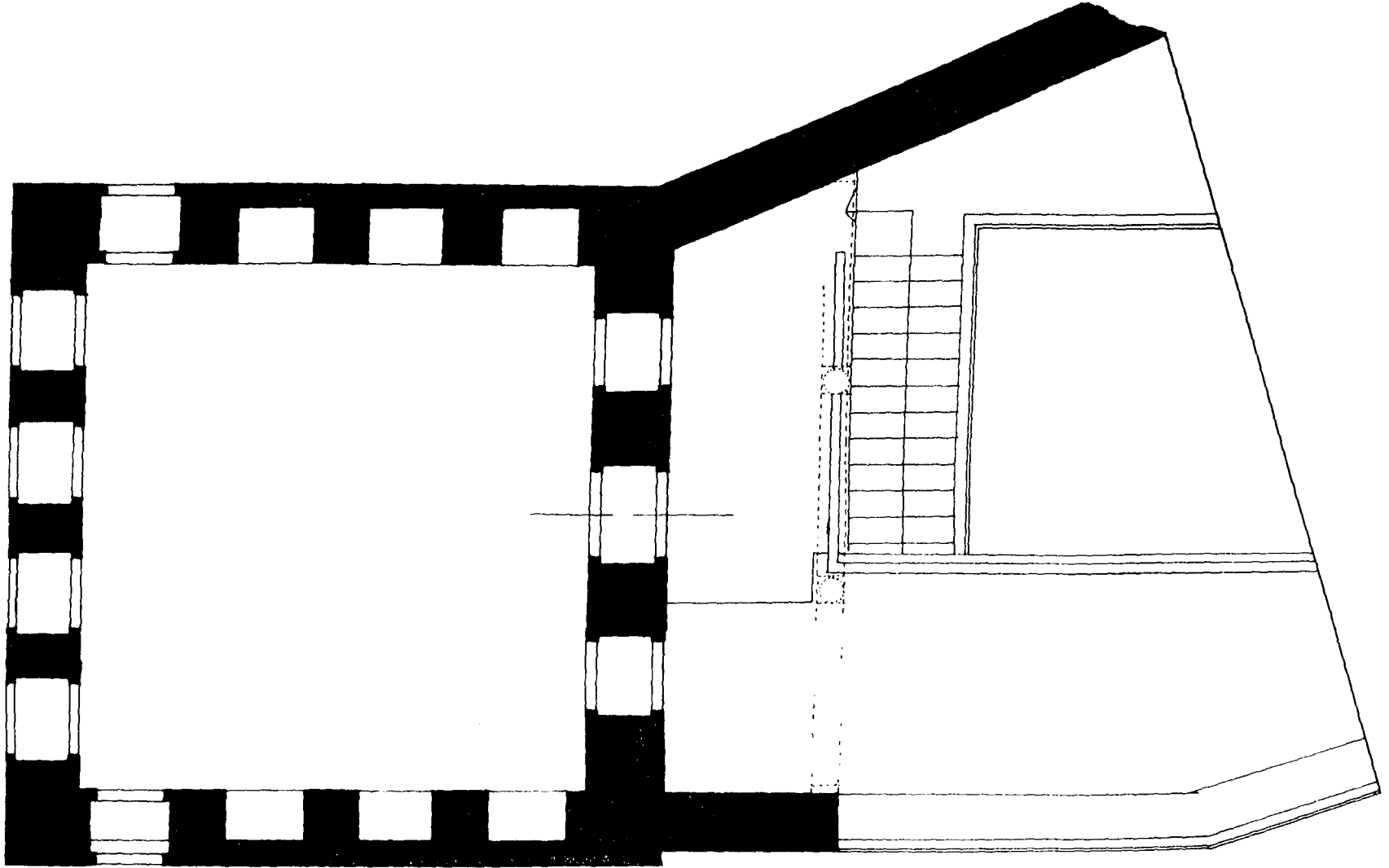

cephe ve makta

Plân : 1 — Amcazade Hüseyin Paşa Külliyesinin genel plânı

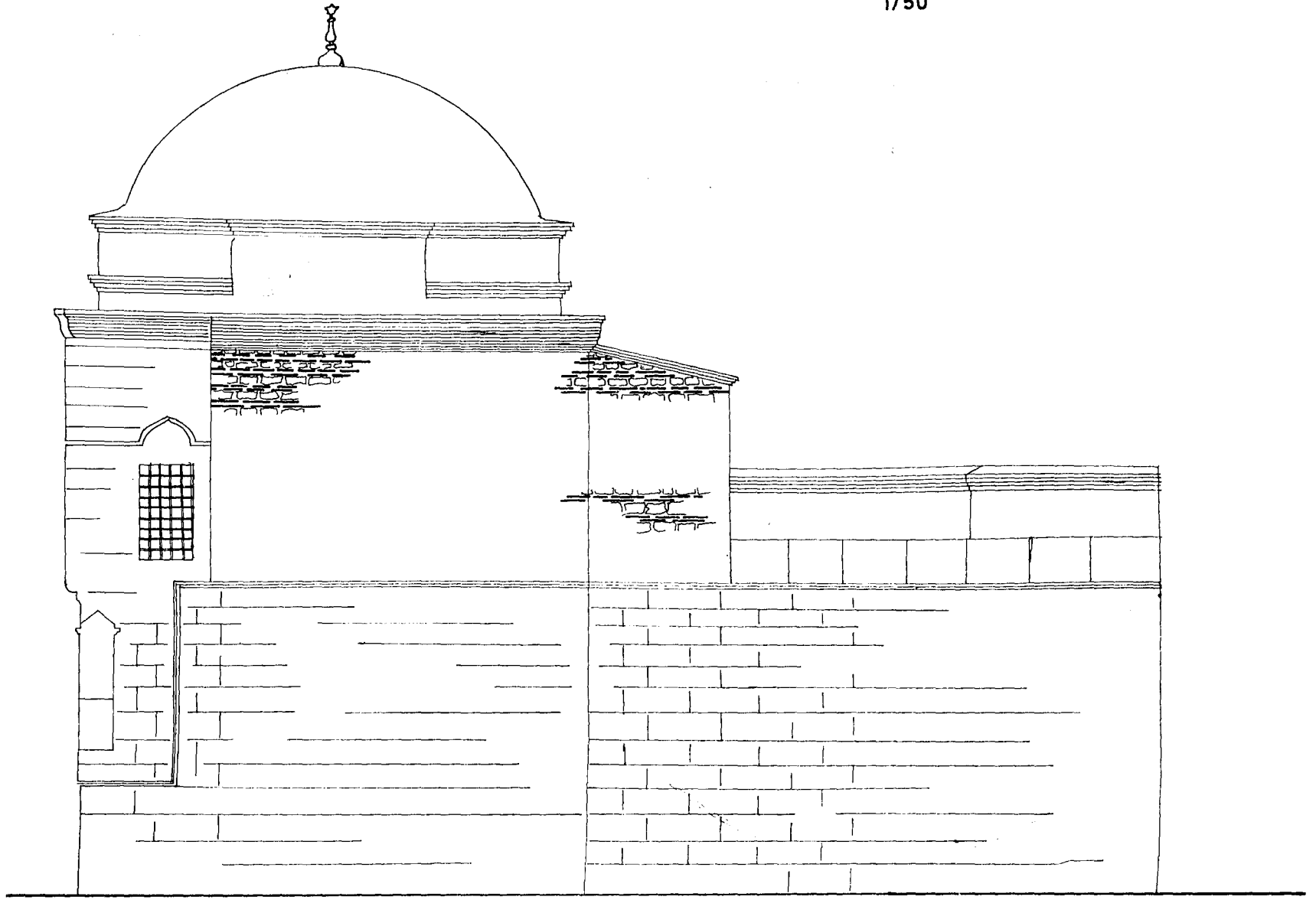
Amcazade Hüseyin Paşa Külliyesi Kütüphanesi
Restorasyon Projesi 1/50

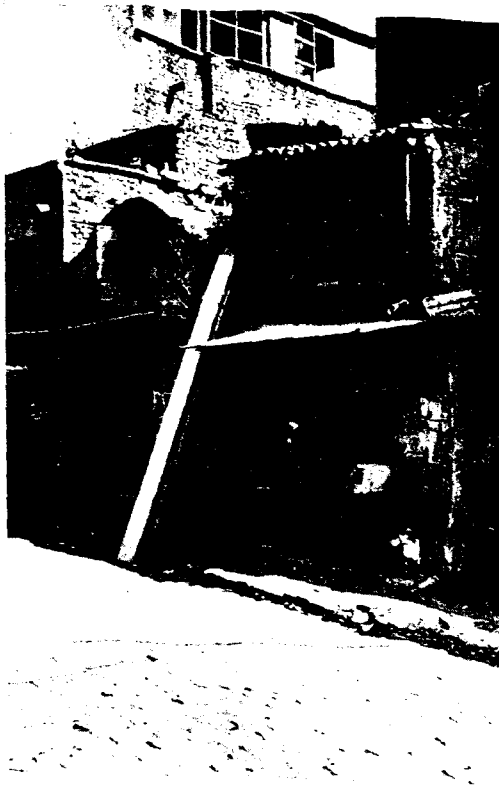
PLAN

Plân : 4 - Amcazade Hüseyin Paşa Külliyesi, Sıbyan mektebi plânı.

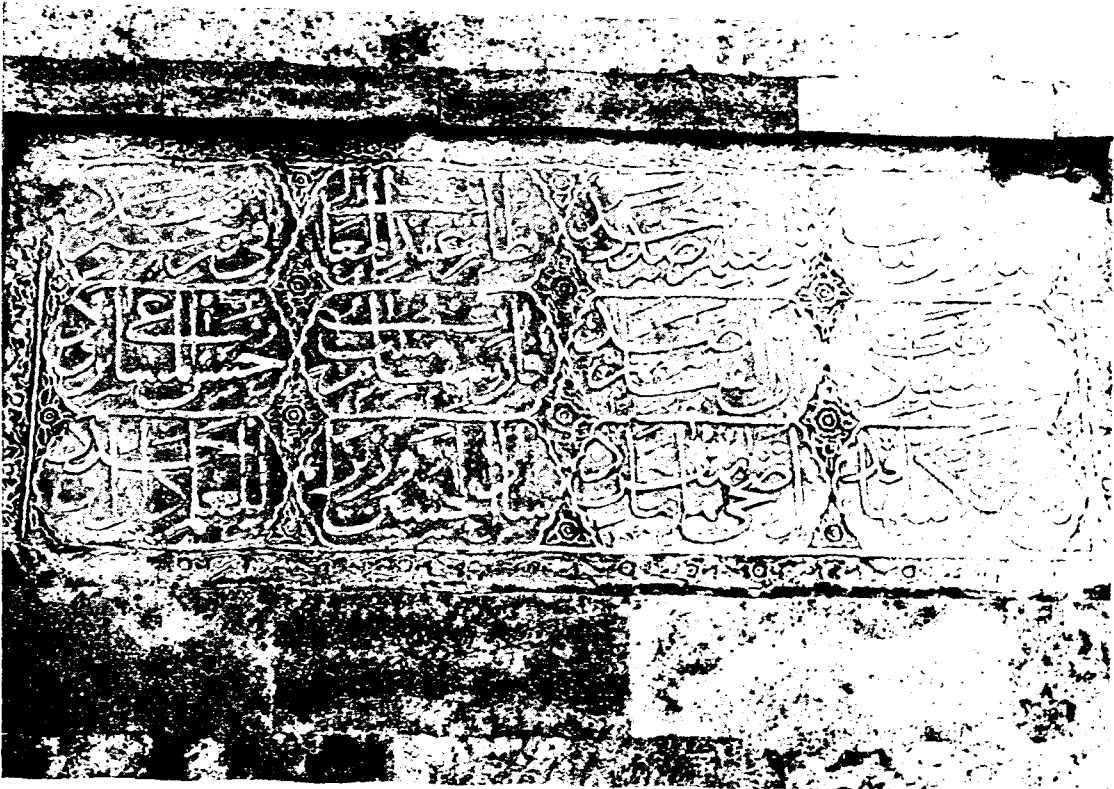
YÜCEL

yan cephe

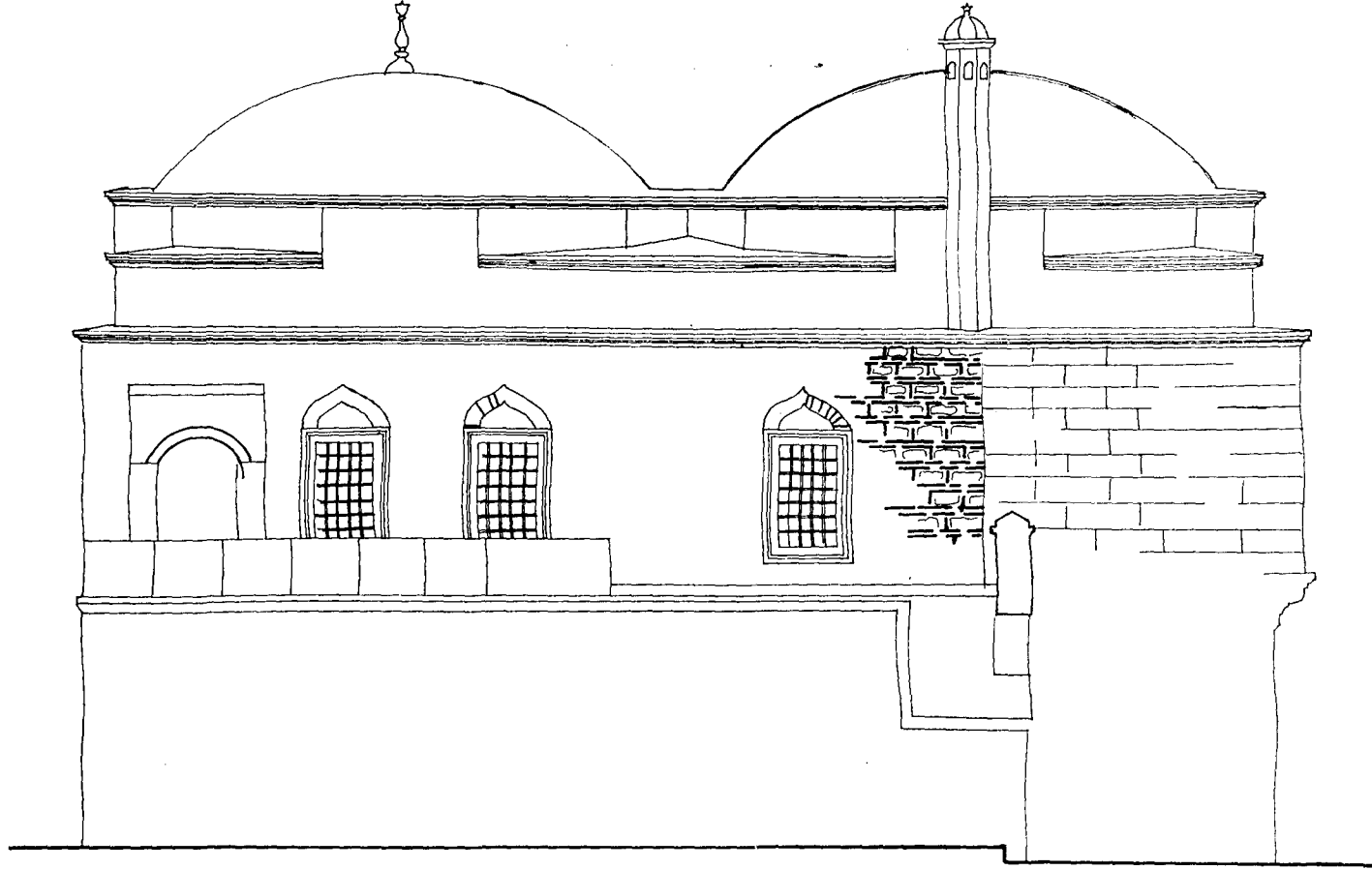

Res. 2 — Külliye'nin, karşısında inşa edildiği,
Saraçhane'den şekil değiştirmekle beraber
günümüze gelen dükkânlardan ikisi

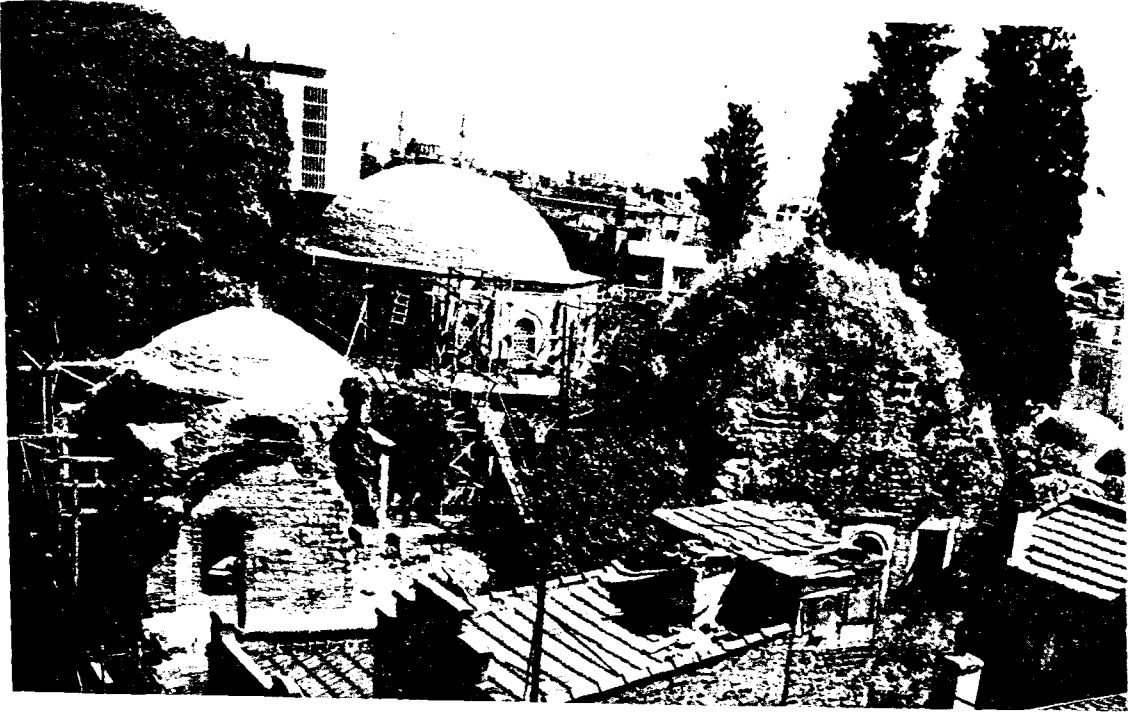
Res. 3 — Külliye'nin kapı kitâbesi.
ve şadırvan

Amcazade Hüseyin Paşa Külliyesi Sıbyan Mektebi
Restorasyon Projesi
1/50

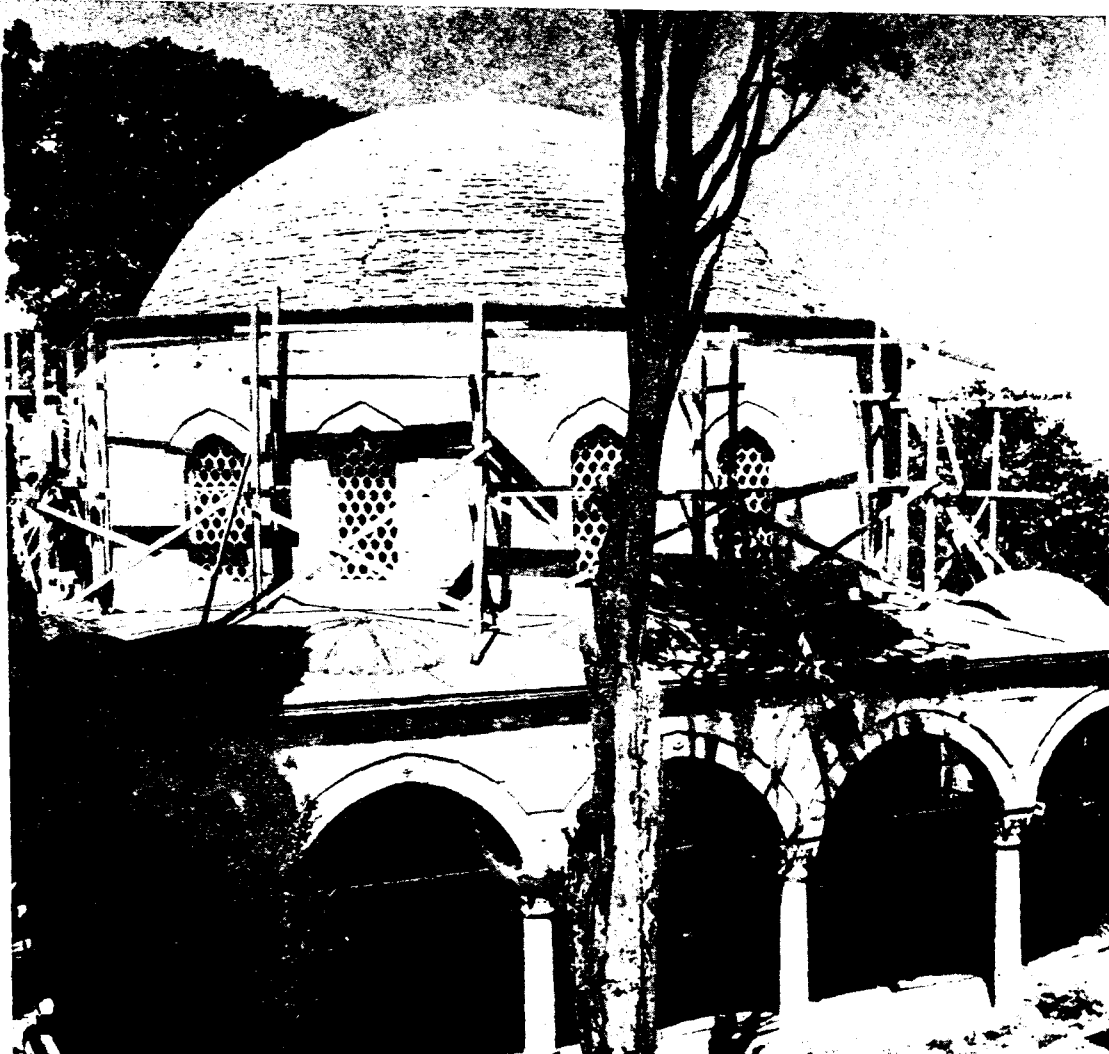

cephe

Plân : 5 --- Amcazade Hüseyin Paşa Külliyesi Sıbyan mektebi kesit

Res. 6 — Onarım öncesi dersane - mescit. Sibyan mektebi
ve kütüphane

Res. 4 — Külliye'nin avlusu, medrese hücrelerinin bir kısmı ve şadırvan

Res. 5 — Külliye'nin avlusu, medrese hücrelerinin bir kısmı ve şadırvan

Res. 10 — Dershane - mescit revaklarda meydana çıkarılan orijinal kalem işlerinden bir örnek.

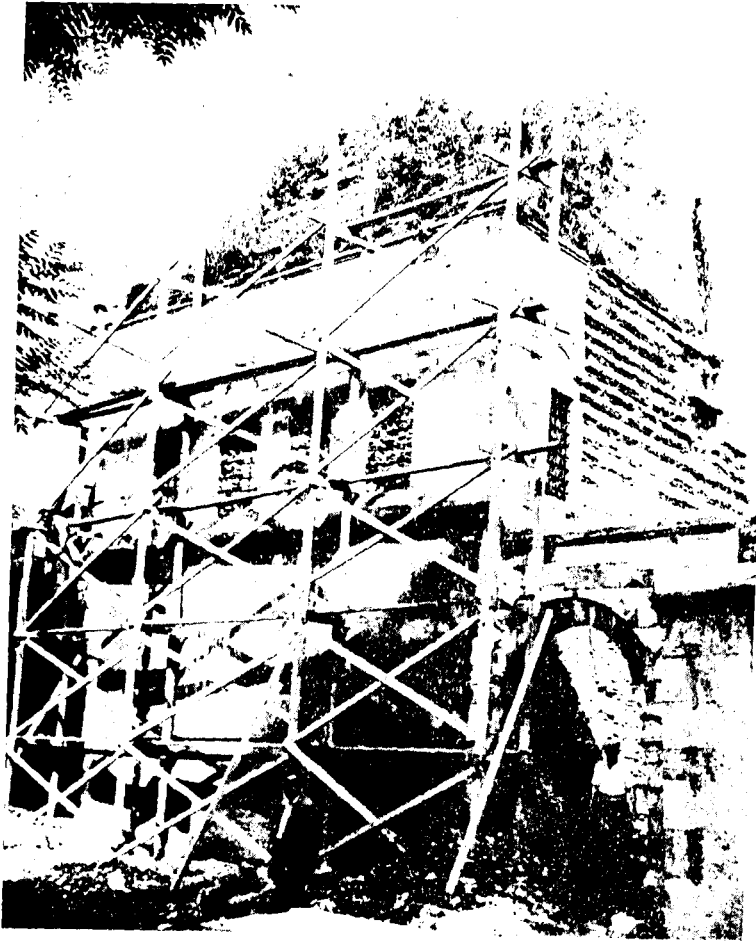
Res. 11 — Dershane - mescit'in revaklarında meydana çıkarılan orijinal kalem işlerine dayanılmak suretiyle nakışları tamamlanan bir kubbe

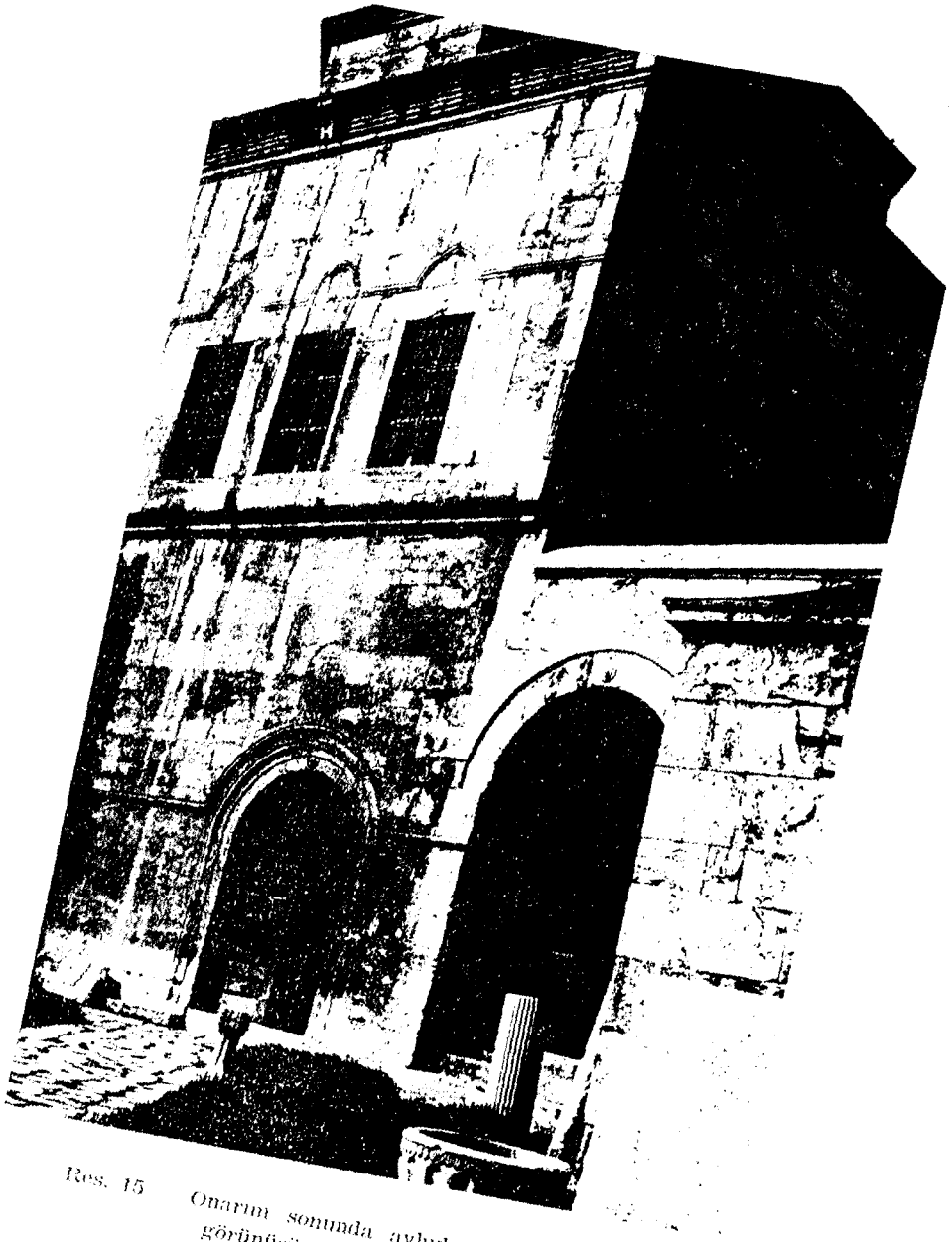
Res. 8 — Onarım sonunda derashane - mescit

Res. 9 — Derashane - mescit revaklarda meydana çıkarılan orijinal kalem işleri. (Fotoğraf Y. Önge)

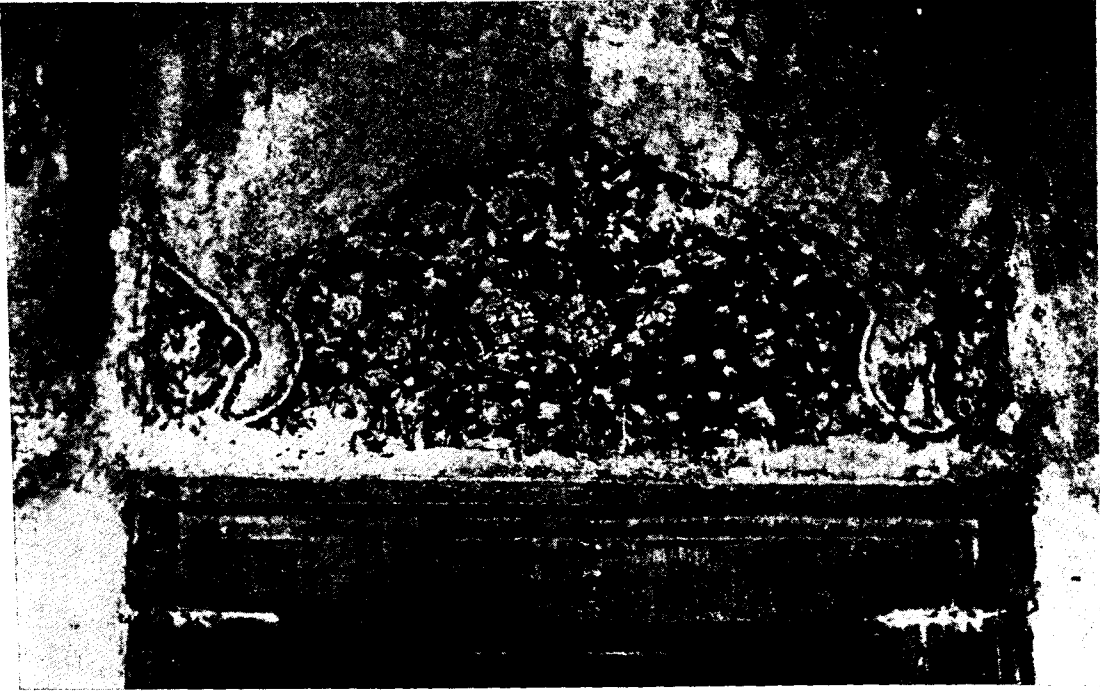

Res. 14 Onarım sırasında avludan kütüphanenin görünüşü

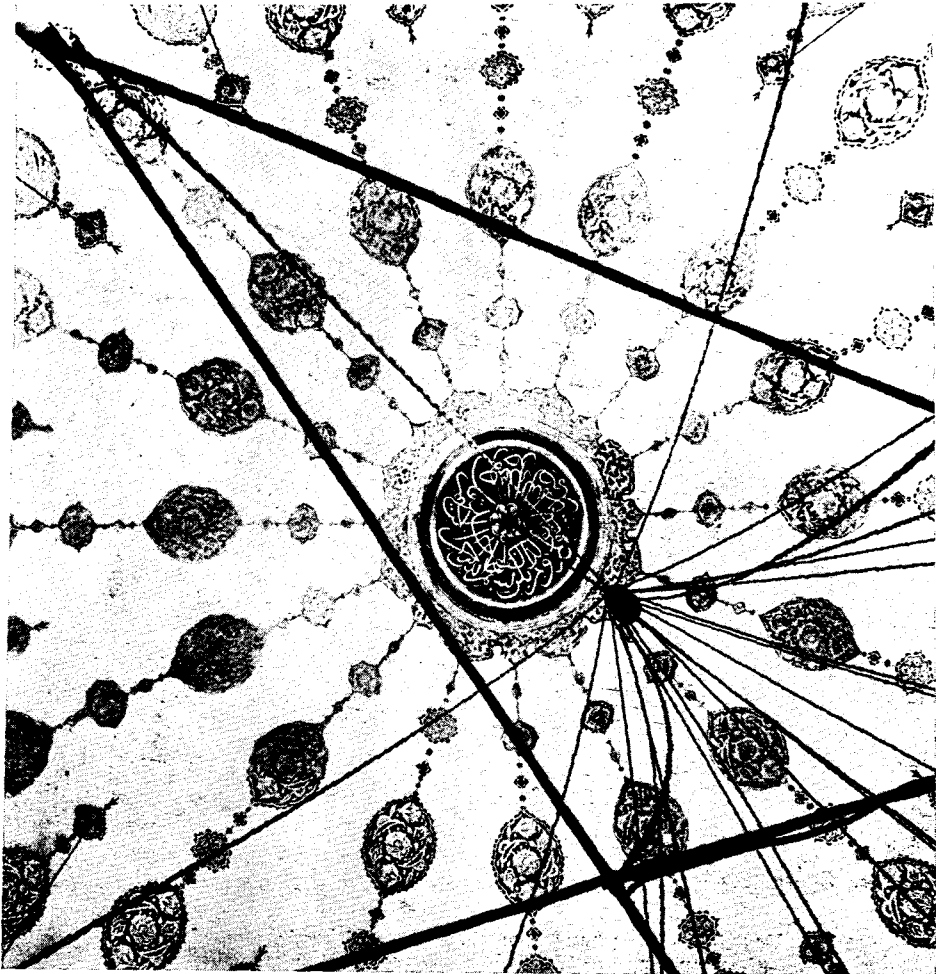

Res. 15 Onarım sonunda avludan kütüphanenin görünüşü (Fot. Y. Önge)

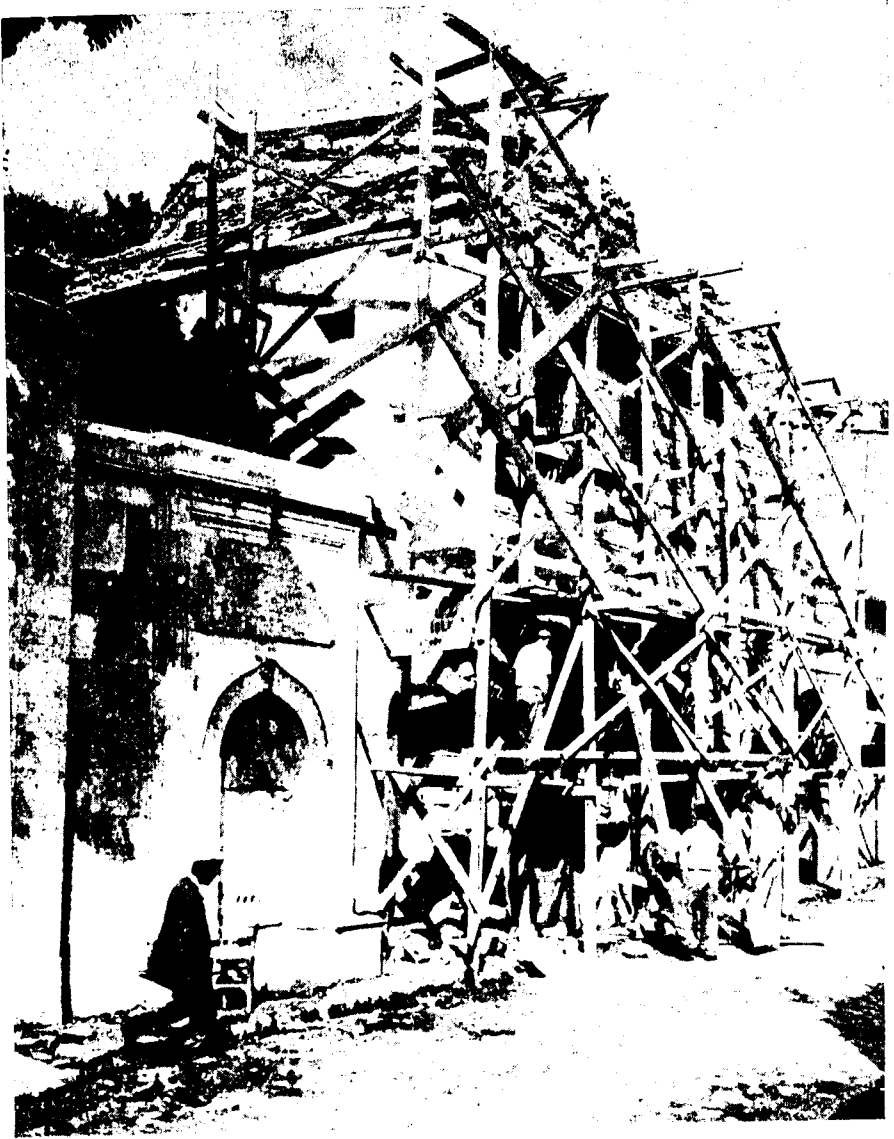
YÜCEL

Res. 12 — Dershane - mescit'in alt sıra pencereleri üzerinde meydana çıkan orjinal kalem işleri

Res. 13 — Dershane - mescit'in kubbesinde onarım sonucunda meydana çıkarılan klâsik devri kalem işleri

Res. 19 --- Onarım sonunda Sibyan mektebi (Fot. Y. Önge)

Res. 18 - - Onarım sırasında Sıbyân mektehi

Res. 17 — Kütüphane giriş kapısı üzerindeki
tamir kitabesi

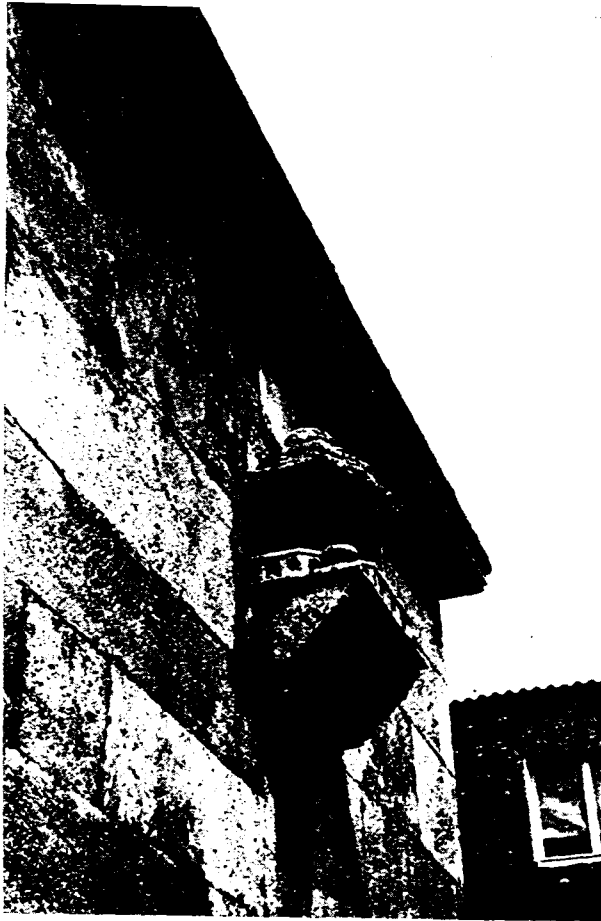

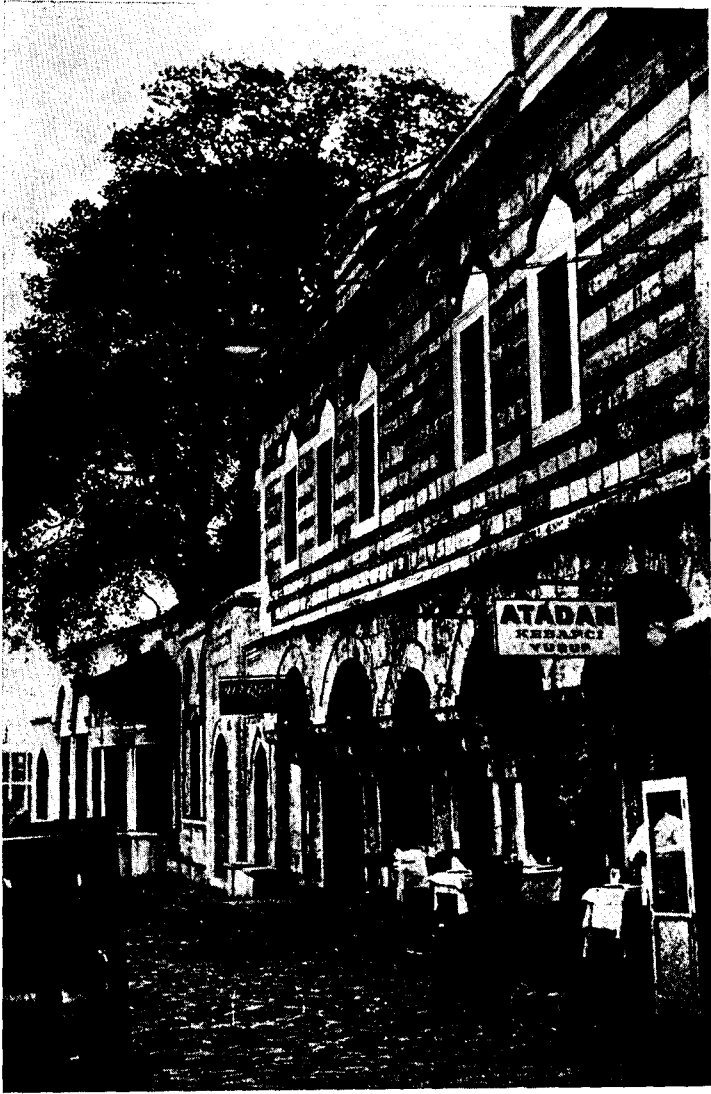
Res. 16 -- Onarım öncesi kütüphanenin arka cephesi.

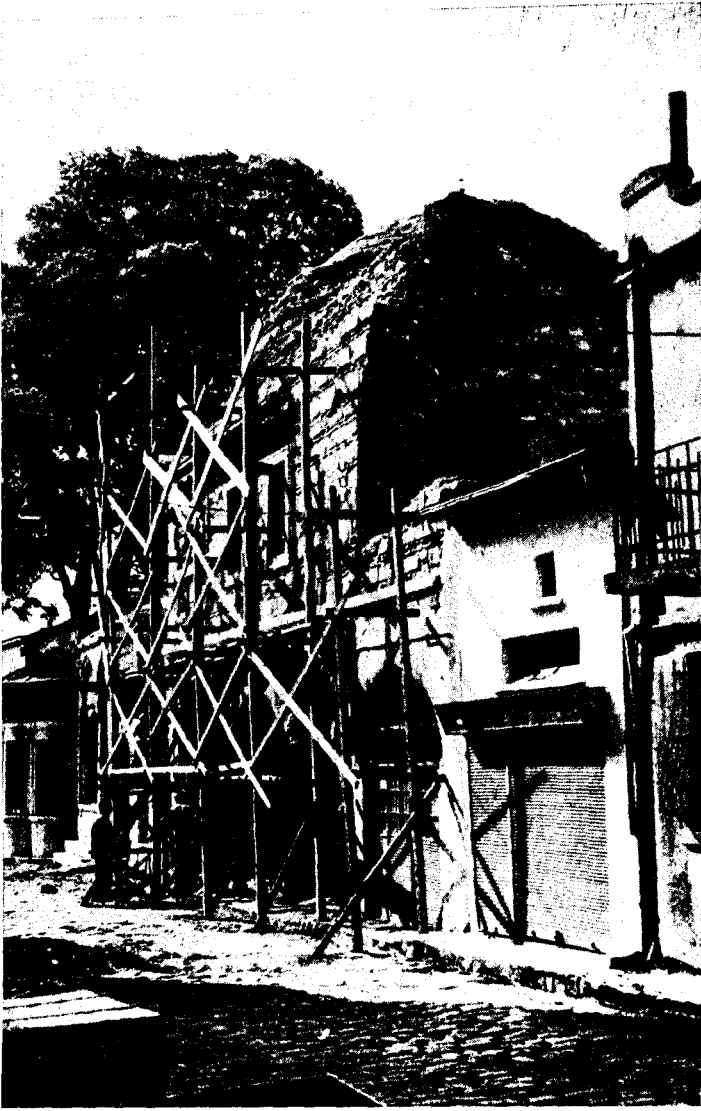
Res. 22 — Onarım sonunda Sıbyan mektebinin külliyesinin avlusundan görünüşü ve çeşmenin haznesi ile bekçi kulubesi

Res. 23 — Sıbyan mektebi duvarlarındaki kuş köşğelerinden bir tanesi (Fot. Y. Önge)

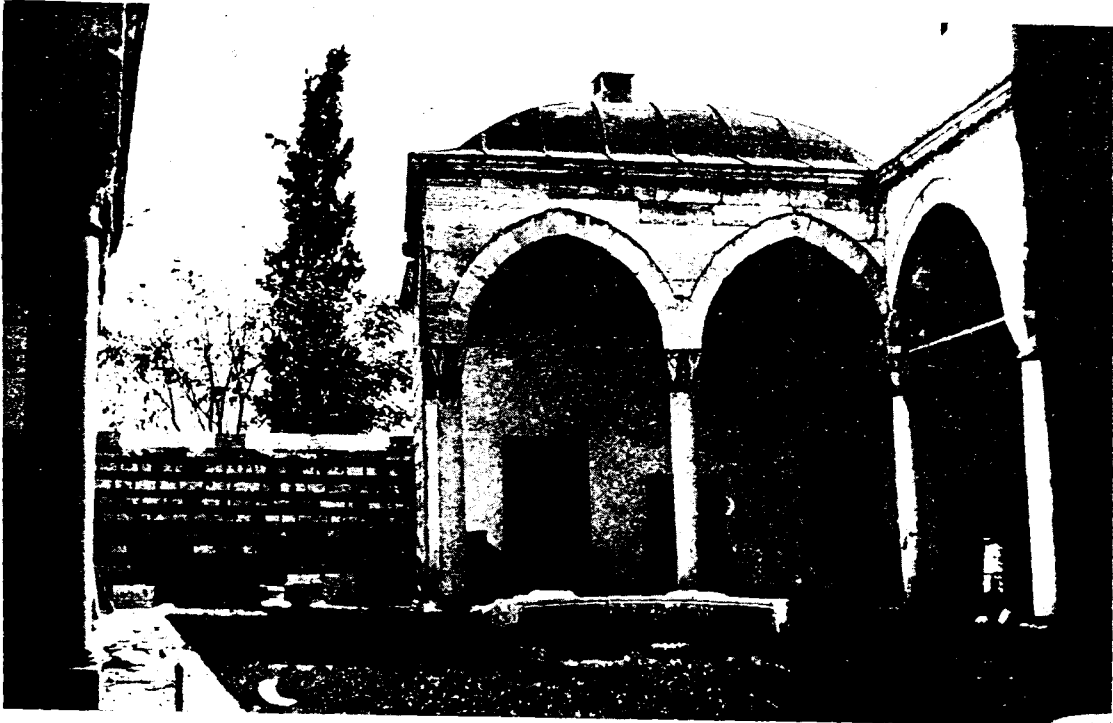
Res. 21 — Onarım sonunda Sibyan mektebi (Fot. Y. Önge)

Res. 20 — Onarım sırasında Sıbyan mektebi

Res. 26 — Medrese hücreleri önündeki revakların sıvanmadan önceki durumu (Fot. Y. Önge)

Res. 27 — Onarım sonunda medrese hücreleri

Res, 24 — Onarım sırasında Sıbyan mktebinin külliyesinin avlusundan görünüşü

Res. 25 --- Onarım öncesi kütüphane ile medrese
hücrelerinin bir kısmı

Res. 30 Medrese hücrelerinin kütüphane ile birleştiği köşe

Res. 21 Sebül ile hazir'e duvarının bir kısmı

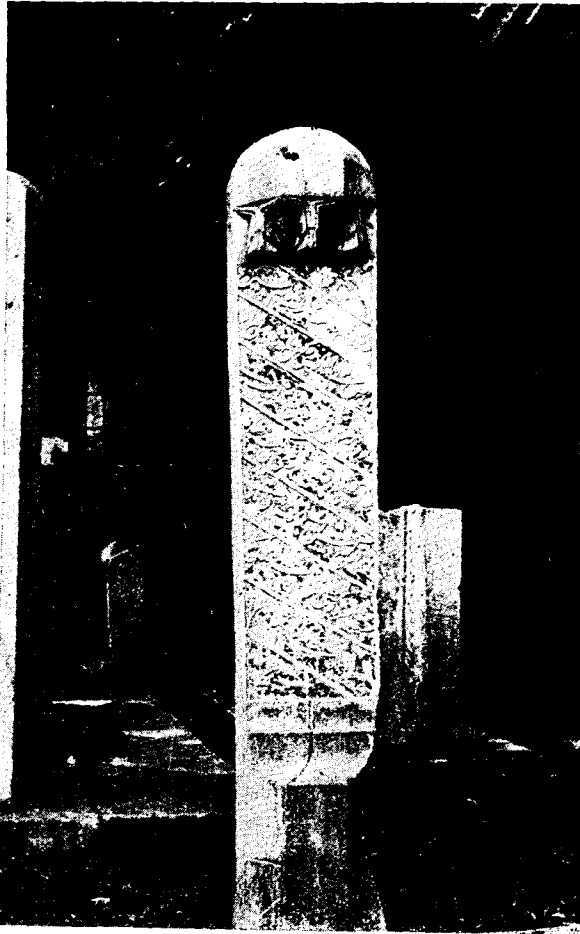
Res. 28 — Onarım öncesi medrese hücrelerinden dershane - mescit tarafındaki bölüm (Fot. H. Doğanbey)

Res. 29 — Onarım sonunda medrese hücrelerinden dershane - mescit tarafındaki bölüm (Fot. Y. Önge)

Res. 32 — Sebilin yan tarafında, hazirenin teessüsünden sonra iptâl edilen kapı. (Fot. Y. Önge)

Res. 33 — Amcazade Hüseyin Paşa'nın mezar taşı

TEZYİNİ SAN'ATLARIMIZDA VAZO MOTİFLERİ

Azade A K A R

Tezyini san'atlarımızın ihtişamlı ve zengin motifleri arasında şimdiye kadar nedense pek ilgi çekmemiş ve haklarında ayrıca etüdler yapılmamış bir tür vardır: *Vazolar*.. Bunları merak edip topladıkça ve aradığımız nispette bulduğumuz şekillerin güzelliği, çeşitlerinin bolluğu ve kullanılan sahalının çokluğu mevzuu ciddiyetle ele almamıza sebep oldu.

Vazo kelimesi türkçemizde odalara, bahçelere veya bina duvarları üstüne süs olarak konulan tezyini saksı, küp, kavanoz gibi kablara denir¹. Ash italyancadan² gelmekle beraber, mânâ bakımından biraz değişiktir. Zira bizde sadece tezyini mahiyette kullanıldığı halde fransızcada (vase) geniş anlamı olarak bütün ağzı dar ve geniş kablara denmektedir. Nitekim dünya dekoratif san'atlarını eleştiren birçok eserlerde vazolara geniş yer verilmekte ve kablara bütünü ile vazolar başlığı altında incelenmektedir³.

Tahminen XVIII. yüzyılın sonlarındanberi türkçeye girmiş olan vazo kelimesinin yerine eskiden çeşitlerine göre pek çok isimler vardı:

Şüküfedan⁴ — Biçim itibariyle sürahiye benzeyen ağzı dar, tek veya iki çiçek koymaya mahsus vazo.

Küze⁵ — Aslı farsça olup, testi biçimi vazo denmektedir.

Kavanoz⁶ — Ekseriya silindir biçiminde topraktan, çiniden, ağzı genişçe kaba denir. Küpün ufağı.

Küp⁷ — Toprak, çini veya porselenden yapılan ağzı geniş, büyük vazolar.

Saksı⁸ — Saksonya'da yapılan maden kab, çömlek.

Toprak mangal⁹ — Limon fidanı ekilen bir cins saksı.

Fakfûri¹⁰ — Çeşitli Çin vazolarına verilen isim.

Hattâi¹¹ — Çin vazolarının madenden olup, beyaz çiçeklerle tezyin edilmiş.

Tombak¹² — Bakırdan yapılan vazo, saksı.

Çiçeklik¹³ — Her türlü çiçek konan kab veya saksı.

Bunlardan başka yerine göre kâse, testi ve çanak da dekoratif mahiyette çiçek kablara olarak kullanılırdı.

Tezyinatımızda bulunan vazunun geniş mânâda tarihçesini yapmak, ilk

4. C. E. Arseven *San'at Ansiklopedisi*, İstanbul, 1943

5. " " "

6. " " "

7. " " "

8. *Lehçe-i Osmaniye*

9. *Lehçe-i Osmaniye*

10. Şemseddin Sami. *Kamusu Türkî*, İstanbul 1317.

11. *Lehçe-i Osmaniye*

12. *Kamusu Türkî*

13. Prof. Süheyl Ünver arşivi.

1. Celâl Esad Arseven, *San'at Ansiklopedisi*, İstanbul 1943.

2. Ahmet Vefik Paşa *Lehçe-i Osmaniye*, İstanbul 1306.

3. Franz Sales Mayer, *Handbook of Ornament*, 1888, s. 297-358.

cedlerini bulmak, araştırmaya ve dolayısıyla zamana bağlıdır. Maamafih şimdiye kadar görebildiklerimizle elimizdeki dokümanlara göre de birtakım hükümler vermek ve bağlantılar yapmak mümkündür.

Vazoya çiçek yerleştirme mefhumunun bilhassa uzak şarkta pek eskilere dayandığını görüyoruz. Her türlü canlı varlığın mukaddes sayıldığı Budada dininde, rahipler fırtınalarda köklerinden kopan çiçek ve nebatları biraz daha yaşatabilme çabası ile su doldurulmuş kablara yerleştirip mabetlerinde muhafaza ederlermiş. Nebatı kutsallaştırıran bu âdet zamanla halk tarafından da benimsenerek sembolik bir gelenek halini almış ve böylece çiçek, kabı ile birlikte gerek tabii hali ile, gerekse resim (motif) olarak Uzak Şark insanların her çeşit san'atlarına girmiş. «İkebana» adı altında bugün bütün dünyanın hayranlık duyduğu Japon çiçek yerleştirme san'atı da bu geleneğin meyvalarındandır¹⁴.

Türklerin, Çinle olan yakın temasları kabli çiçek motifinin Orta Şarkta da benimsenmesinin sebeplerinden biridir diye düşünüyoruz. Uygur nakışlarında vazolara tesadüf edemedik ama Leningrad Müzesinde bu devire ait maddeden yapılmış pek çok miktarda vazolar bulunduğu yazılmaktadır¹⁵. Orta Şarkta Onüç ve Ondördüncü Asırlardanberi vazunun çiçeklik olarak kullanıldığını teyit eden muhtelif minyatürler mevcuttur. Meselâ Onüçüncü Asıra ait Erivan'da yapılmış bir minyatürde¹⁶ tezyini çiçeklerle bezenmiş iki kulplu bir vazoya ile On - Ondördüncü Asırda, muhtemelen Suriye'de yapılmış minyatürlü bir kitapta¹⁷ çeşitli çiçek vazoları

görülmektedir (Resim: 1). Ancak bu asırlarda, bilhassa Anadolu'da hayvan, insan ve geometrik şekillerin daha çok revaçta olduğu gerek mimarî eserlerden, gerekse dekoratif eşyadan anlaşılmaktadır.

Onbeşinci Asırda Osmanlı hâkimiyeti ile Anadolu ve İstanbul'da yeni san'at hareketleri başlarken tezyinatta da birtakım değişiklikler olur. İnsan ve hayvan motiflerinin yerine çiçekler ve dolayısıyla vazolar hakim olmağa başlar. Bizce bunun sebeplerinden biri de dinî taassubun artması ile motiflerden manalı sayılabilecek bazı konuların çekilip meydanı boş bırakmalarıdır. Halbuki çiçekler ve vazolar her mekân için müsait konulardı. Etrafı ürkütecek veya türlü şeylere yorulacak yönleri yoktu¹⁸. Böylece vazoya motifinin Türklerde revaç bulması Osmanlı devrine tesadüf eder. Bursada Yeşil Türbenin muhteşem mihrabında çiçekleri bir araya toplayan rumilerle tezyin edilmiş güzel bir vazoya, çinide pek çok kullanılmış olan bu türün ilklerindedir (Resim: III). Yine Bursa'da Atik Mustafa veya Sultan Cem Türbesinin duvarlarında, devrinde fresk olarak çalışılmış ve halen durumları iyi olan beş tane şahane vazolu çiçek buketi bulunur. Bu vazoların boyları büyük olup, birbirlerinden tamamen değişik ve fevkalâde teferruatlıdırlar. (Resim: V). Onbeşinci Asırda vazoya, çini ve fresklerin yanısıra kitap tezyinatına ve minyatürlere de girmiş bulunmaktadır. Meselâ *Kitabül Cerrahiye İlhaniye* adlı eserin minyatürlerinde¹⁹ tamamen süsleme maksadı ile yapılmış muhtelif çiçek vazoları olduğu gibi, Fatih devri saray nakışhanesinin eserlerini ihtiva eden bir albümde de²⁰ ayrı-

14. Georgie Davidson, *İkebana, The Art of Japanese Flower Arrangement*, 1967 s. 7-8.

15. C. E. Arseven *Lès Arts Décoratifs Turcs*, İstanbul, s. 12.

16. *İncilden Sahneler, Matenadran 7651*, Erivan

17. *Keşfül Esrar, Lala İsmail küt. 565*, Süleymaniye kütüphanesi, İstanbul

18. Malik Aksel *Türklerde Dini Resimler*, İstanbul 1967 s. 91-97

19. *Cerrahiye İlhaniye*, Paris Millî Kütüphanesinde bulunan bir nüshasının resimleri. Prof. S. Ünver'in aynı isimli kitabından görülmüştür.

20. Üniversite Kütüphanesi F. 1423.

ca çalışılmış mavi nakışlı bir vazoyu resmi ile halkârlar arasında ufak vazoyu motiflerine tesadüf edilmektedir.

Onaltıncı ve Onyedinci Asırlarda ise, vazoyu motifini teker teker sayamayacak çoklukta buluyoruz. Bilhassa taş, mermer ve çini tezyinatında ısrarla tekrarlanan bir süstür. Tamamen üsluplaşmış bir Türk zevkini muhteşem bir şekilde yayarlar. Gerek şekil, gerek süslenişleri itibarıyla kendilerine mahsus hususiyetleri vardır.

Onsekizinci Asır ortasından sonra Avrupa tesiriyle, Barok, Onbeşinci Louis ve Ampir stilleri bize de tesir ederek tezyinatımızda bariz değişiklikler meydana getirdi. Garp motifleri, eski Türk motifleriyle karışık kullanıldığında Türk Rökokosu olarak adlandırığımız, zevki tamamen millî karakterimize uygun yepyeni bir üslubun ortaya çıkmasına sebep olmuştur²¹. Bu devirde yapılmış olan vazoyu motifleri de bu yeni tarza uygun ve çok bol olarak her çeşit süslemelerde bulunmaktadır.

Çeşitli vazoyu desenlerini buldukları yerlerde tetkik ederken içlerinden çıkartılan çiçeklerin bolluğu ve yerleştirilme tarzlarının orijinalliği dikkatimizi çekti. Mademki resim aslının bir ifadesidir, eski Türk saraylarının ve evlerinin dekorlarında böyle vazoyu çiçeklerin bulunması gerekiyordu. Halbuki bu da Türk an'anesine uygun değildi. Zira tek bir gülü veya çiçeği koparıp şüküfedana koymak veya kavuklara süs diye takmak âdeti, mezar taşlarında gördüğümüz üzere, mevcut ise de demet halinde çiçek koparmak usulü yoktu²². Şu halde vazolara doldurulmuş böylesine süslü çiçek kompozisyonları hakiki değil de yalancı olmalıydı. Nitekim Vehbi'nin *Surname'sin-*

den, renklendirilmiş balmumu veya şeker kullanarak çiçek dekorları yapmanın ayrı bir san'at olduğunu öğreniyoruz²³. Ayrıca, çeşitli maden kullanarak çiçek dekorları yapıp bunların çini vazolara yeleştirildiğini ve İstanbul evlerinde bunların hemen hemen her odada süs eşyası olarak kullanıldığını 130 yıl önce İstanbul'u gezen Miss Pardoe hatıralarında anlatmaktadır²⁴. Şu halde tezyinatımıza giren ve hele Onyedinci, onsekiz ve ondokuzuncu asırlarda pek süslü olan vazoyu çiçek buketlerinin bu yalancı çiçek dekorlarından da ilham alınarak yapıldığı düşünülebilir.

Vazoyu çiçeğinle beraber saray ve evlerin dışında umumi yerlerde de girmişti diyebiliriz. Meselâ İstanbul'u muhtelif zamanlarda resmetmiş olan Allom, Bartlett ve Preziosi gibi yabancı ressamın kahvehane, çarşı gibi yerleri gösteren gravür ve resimlerinde küçük, büyük vazolar göze çarpar. Dikkati çeken diğer bir husus da, vazoyu camiye girmiş olmasıdır. Meselâ Edirne'de 150 sene evveline kadar cami ve mescitlere mevsiminde sümbül gönderme an'anesi vardı. Sevap kazanmak maksadı ile bilhassa Selimiye camisine sümbüller yollar ve bunlar saflar arasına konarak kokular içinde namaz kılınırmış²⁵. Ayrıca Edirneli Arif Dağdeviren beyin anlattıklarına göre de, yine 150 sene evveline kadar cami bahçesinde sümbül ve lüle yetiştirildiği ve bunların vazocuklarla camiye konduğu vakidir²⁶. Bu an'aneyi gösteren desenleri de (vazoyu içinde tek bir sümbül dahil) Onaltıncı ve Onyedinci asırlara ait mezar taşlarında bulmaktayız²⁷.

Bunlardan başka İstanbul'da düğün, sünnet düğünlerine tablalarla çiçek vazoları, saksıları ve fideleri yol-

21. Prof. S. Ünver arşivi, Rökoko dosyası
22. Prof. S. Ünver'den ve Ahmet Rasim, *Resimli ve Haritalı Osmanlı Tarihi*, C. 2 İstanbul 1326.

23. " " "

24. Miss Pardoe *Beauties of the Bosphorus*, London 1839, s. 34-35.

25. Tahsin Öz beyden.

26. Prof. S. Ünver, *Sümbüllü Edirne* adlı henüz neşredilmemiş makalesinden.

27. Dr. Muin M. Tayanç mezar taşları desenleri koleksiyonundan.

lamak âdeti olduğunu Vehbi'nin Surname'sinde bulunan minyatürlerden (Resim IV) ve muhtelif Karagöz tablacı figürlerinden (Resim XI) görmekteyiz.

TEZYİNİ VAZOLARIN MOTİF OLARAK GÖRDÜĞÜMÜZ NİSPETTE BULUNDUKLARI YERLER :

A — Duvar çinilerinde (Resim XV)

İstanbul'un eski çinilerle süslenmiş abidelerinin çoğunda envai çeşit vazo motifleri bulunmaktadır. Bunların kimi tek bir karoya sığacak kadar ufak, kimi de bir panonun alt kısmını kaplayan ve dört ile altı karo içine sığabilen kocaman vazolardır. Dikkati çeken husus, hiçbirinin diğerine benzemeyişidir. Kompozisyonlarındaki maharet ve çeşit bizde cidden hayranlık uyandırmıştır. Topkapı Sarayı, çinilerindeki vazo motifleriyle birinci gelmektedir. Harem, Hırka-i Saadet Dairesi ve Bağdat Köşkünde olmak üzere 40 ayrı çeşit vazo saydık. Bundan başka: Sultan Ahmet Camii ve Türbesinde, Rüstem Paşa Camii ve Türbesinde, Şehzadebaşında İbrahim Paşa Türbesinde, Ayasofya Kütüphanesi ve türbelerinde, Takkeci Camii, Yeni Camii, Hünkâr Hasrı ve Türbesinde, Eyüp Sultan Türbesinde, Atik Valde Camii, Mehmet Ağa Camii, Kandilli Camii (Mustafa Paşa Mescidinden nakledilen çinilerde), Kadirga'da Sokullu Camii gibi abidelerde vazo motiflerinin en mükemmellerini bulmaktayız.

B — Çiniden mamûl eşyada (Resim: XVI):

Onbeş ve Onaltıncı Asır İznik yapısı tabakların üstünde zengin vazo motiflerine rastlanmaktadır. Bunlar dünyanın muhtelif müzelerine yayılmışlardır. Bütün bu tabağı kaplayan kocaman vazoluları olduğu gibi (Kahire Müzesi), ufacık bir bağ kadar minikleri (Çinili Köşk) veya bir tabak üze-

rinde birkaç tane olarak tezahür ederler (Resim: XIV).

C — Taş, mermer üzerinde (Resim: XVII):

Vazo motiflerinin envai çeşitlerini sayılamıyacak kadar çok miktarda kabir taşları ve çeşmelerin ayna taşları üzerinde buluyoruz. Onaltıncı Asırda nispeten sade çalışılmışken, sonraki asırlarda çok teferruatlı kompozisyonlar halini alarak çiçekleriyle birlikte âdeta birer nature - morte olurlar. Sultan Ahmet Çeşmesi, Tophane Çeşmesi, Azapkapısı Çeşmesi, Kırımî Çeşmesi ve daha pek çok çeşmelerle Eyüp, Karaca Ahmet, Merkez Efendi, Sümbül Efendi mezarlıklarında pek çok hazirede en mükemmel örneklerini görmek mümkündür.

D — Eski resim ve minyatürlerde :

Vazolar gerek desen olarak, gerek iç dekoru tamamlamak maksadıyla minyatürlerde de sık sık yer almışlardır. Meselâ Nakşî, Levnî, Abdullah Buhari gibi san'atkârlar minyatürlerinde vazodan faydalanmışlardır. Ayrıca halk resimlerinde de çiçekli vazolar tezyini mahiyette kullanılmıştır²⁸. Hele Karagöz figürlerinde vazo pek sık görülür.

E — Bugün kütüphanelerimizin gözbebekleri olan eski el yazması kitaplarımızın kablaları ekseriyetle süslüdür. Bu süsler arasında vazoya da tesadüf edilir. Bilhassa şemseler arasında pek nefis vazolu örnekler topladık. Ayrıca lâke kablarda, bilhassa Edirne-kâri olanlarda renkli, altın ve gümüş vazo desenleri bulunmaktadır.

F — Tezhib ve çiçek resimlerinde :

Onaltıncı Asıra kadar yapılan tezhibler arasında vazoya tesadüf edemedik. İlk gördüklerimiz bu devirde

28. Malik Aksel, *Halk Resimleri*, İstanbul 1960, s. 18, 37-40.

revaç bulan halkârlar arasındadır (Resim VII). Daha sonraları da tezhibten ziyade bazı çiçeknamelerde ve murakalarda kullanılmıştır. Rökoko devrinde ise Kur'anı Kerim süslemelerinde sık sık görülür (Resim: XIX).

G — Tahta üzerinde nakışlarda
(Resim: X):

Tahtaya çalışılmış nakışların arasında pek çok vazoya rastlanır. Topkapı Sarayı harem dairesinde değişik devirlere ait en nefis örneklerini görmek mümkündür. Amcazade Hüseyin Paşa yalısının ve Ankara, eski Türk evlerinin duvar nakışlarında da büyük boy pek mükemmel örnekler vardır.

H — Sedef işlerinde :

Sedef kakmacılığında da vazo çalışılması daha zor olmakla beraber, sevilmemiş bir örnektir. En nefis misalleri Topkapı Sarayında bulunan Sultan Ahmet III'ün tahtında ve Deniz Müzesinde bulunan Sultan Mehmet IV'ün kadırgasının hünkâr mahfilinde bulunur.

İ — Kâğıt oymacılığında (Resim: XX):

Topkapı Sarayı Müzesinde bulunan birçok yazı çekmecesinin nakışlarında ve muhtelif kütüphanelerde bulunan birkaç yazma eserde cidden pek san'atkârane çalışılmış kâğıt oyma usulü ile yapılmış vazolar tesbit edebildik.

K — İşlemelerde ve yazmalarda
(Resim: XX):

Onaltıncı Asırdanberi işlemelerimize girmiş olan vazo motifi yine sayılamıyacak kadar bol bulunmaktadır. Bundan başka saf bir halk san'atı olan eski yazmalarımızda da muhtelif örnekler tesbit ettik.

Vazo, yukarıda saydığımız bütün el san'atlarında kendini bol bol göstermiştir. Bunlardan başka halı, kumaş, fresk, alçı pencere nakışlarında daha seyrek olmakla beraber yine de mevcuttur.

Böylece diyebiliriz ki, Türkler çiçekle birlikte vazoyu da sevmişler ve onu kendilerine mahsus bir Türk üslubu içinde yoğurmuşlar, değerlendirmişlerdir.

Res. I — Keşfü'l Esrar adlı el yazması eserden bir minyatür. Lala İsmail Küt. 565. Süleymaniye kütüphanesi — İstanbul

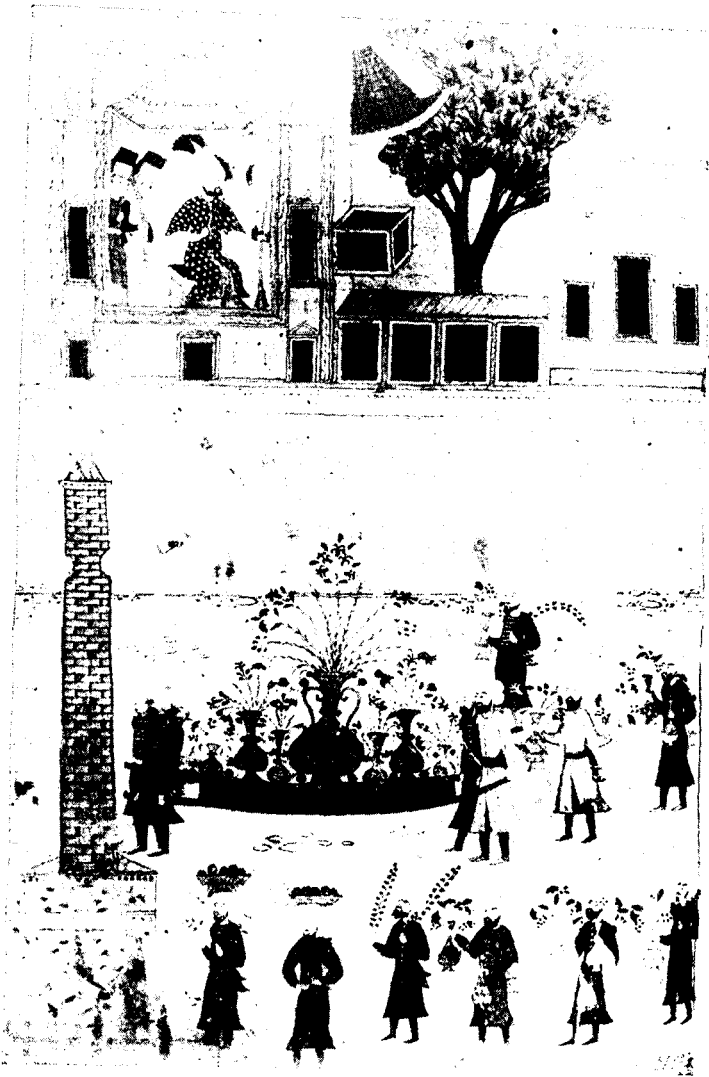
Res. II — Topkapı Sarayı, kütüphanesi, Fatih albümünde bulunan zamanı belirsiz ve Mehmet Siyah Kalem'e izâfe edilen bir Türk resmi

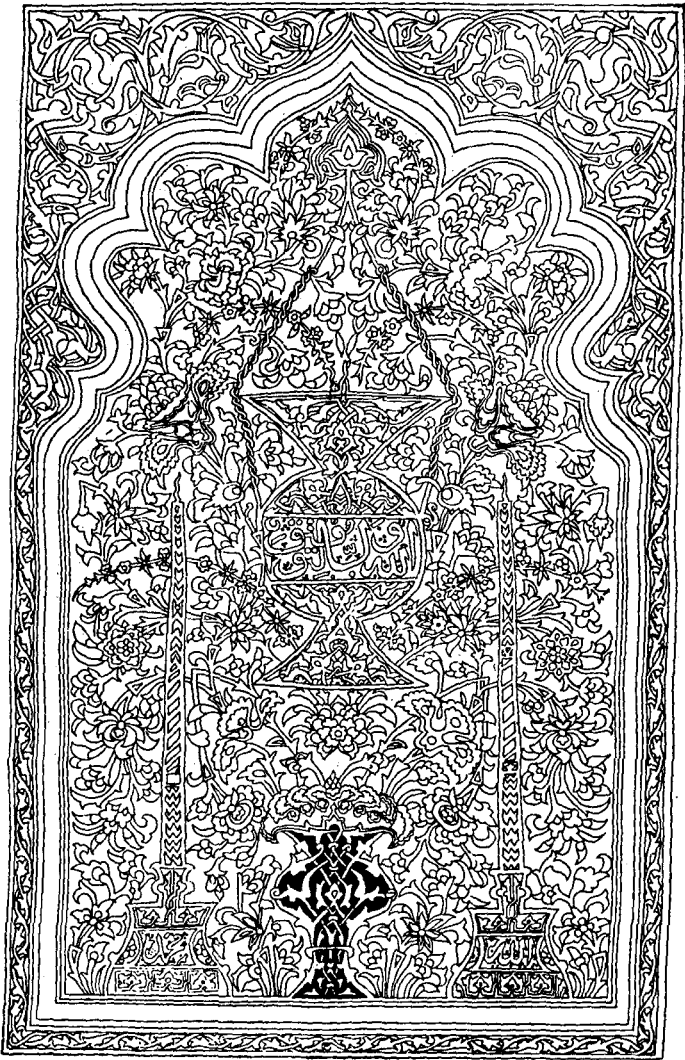
Res. VI Üsküdar'da Emetullah Valide Sultan
Çeşmesi aynasındaki kabartma süslerinden.
(1709 tarihli)

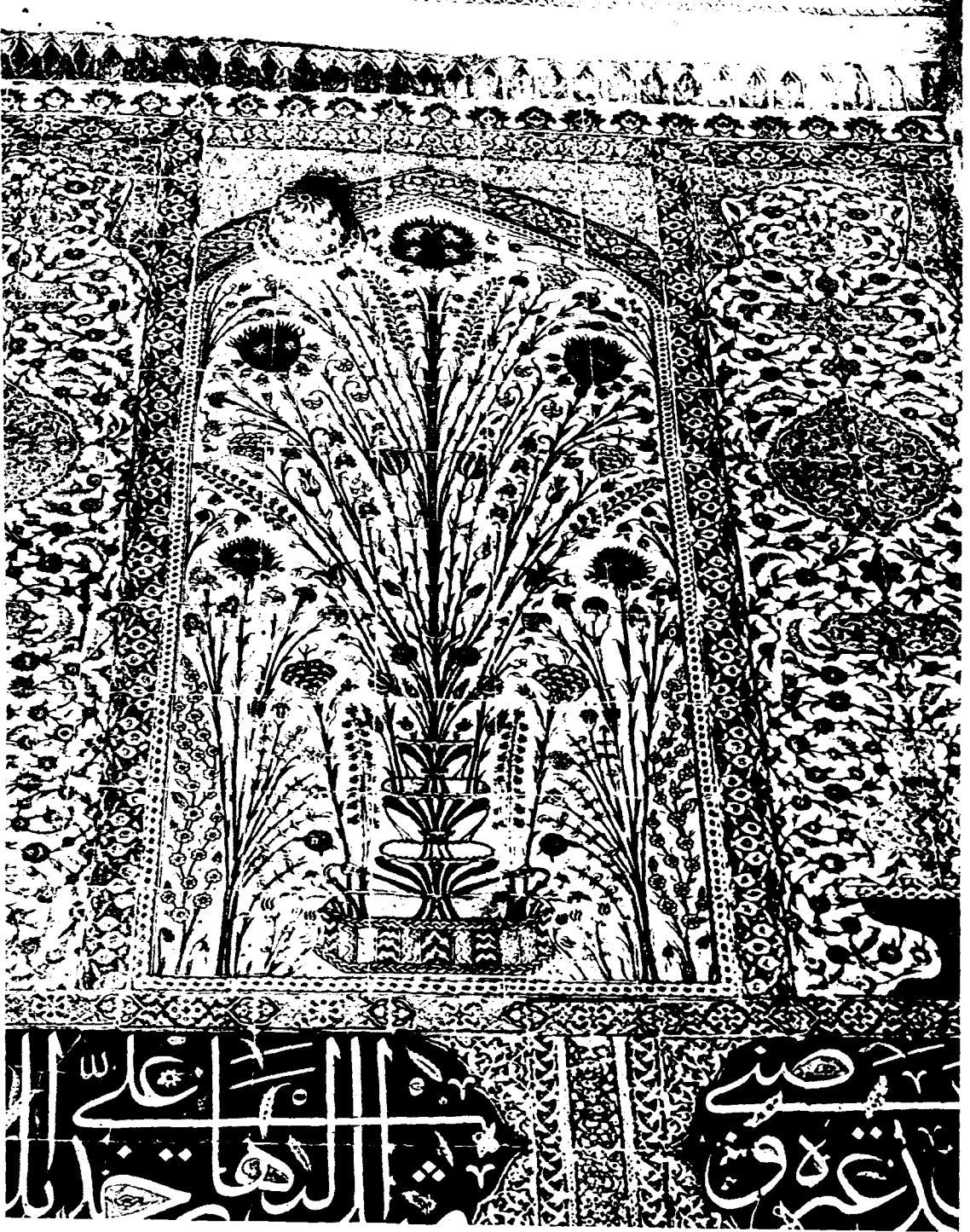
Res. V — Bursada Sultan Cem veya Atik
Mustafa türbesinden vazo nakışlı bir fresk
detayı

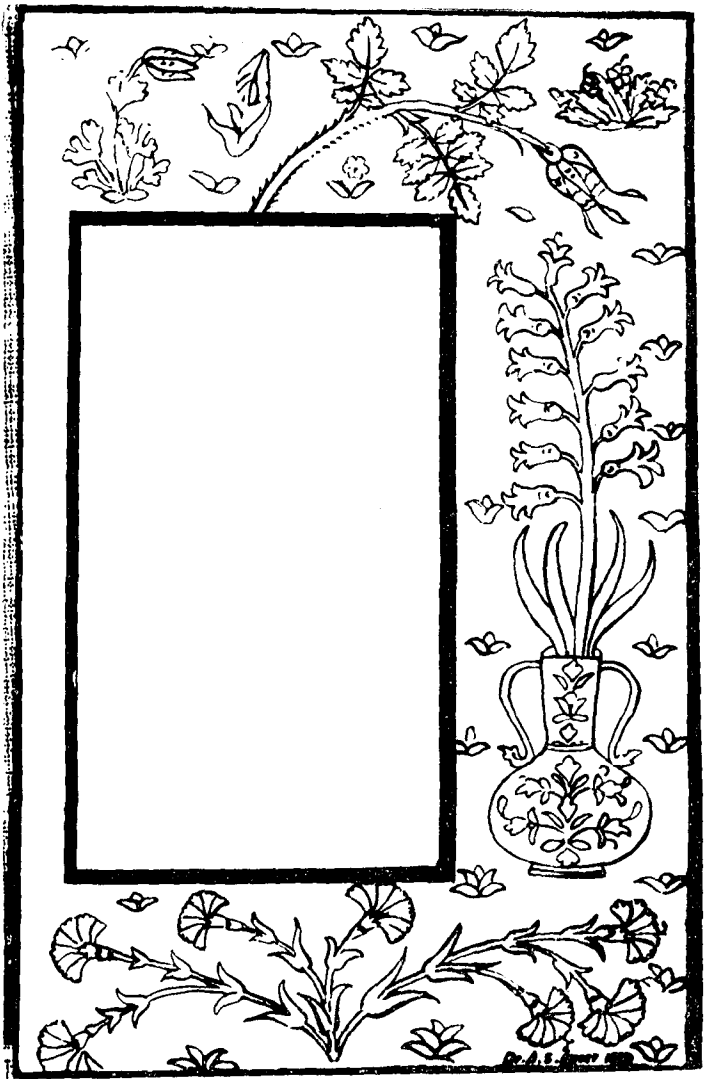
Res. IV — Vehbi'nin Surname'sinden bir minyatür

Res. III — Bursada, Yeşil Türbesinin mihrap panosunun
ve vazosunun çizgileri

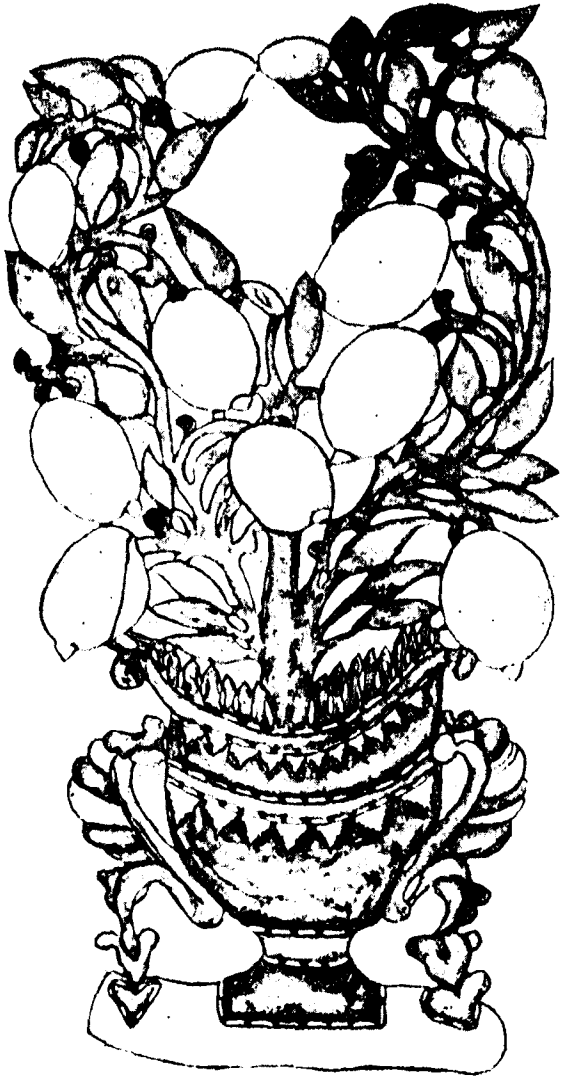
Res. IX — Topkapı Sarayı harem dairesinde selsebil şeklinde yapılmış vazolu çini bir pano

Res. VII — Topkapı Sarayı, Revan küt. 738 de on altıncı asır halkârlarında vazo. (Prof. S. Ünver tarafından yapılan kopyası)

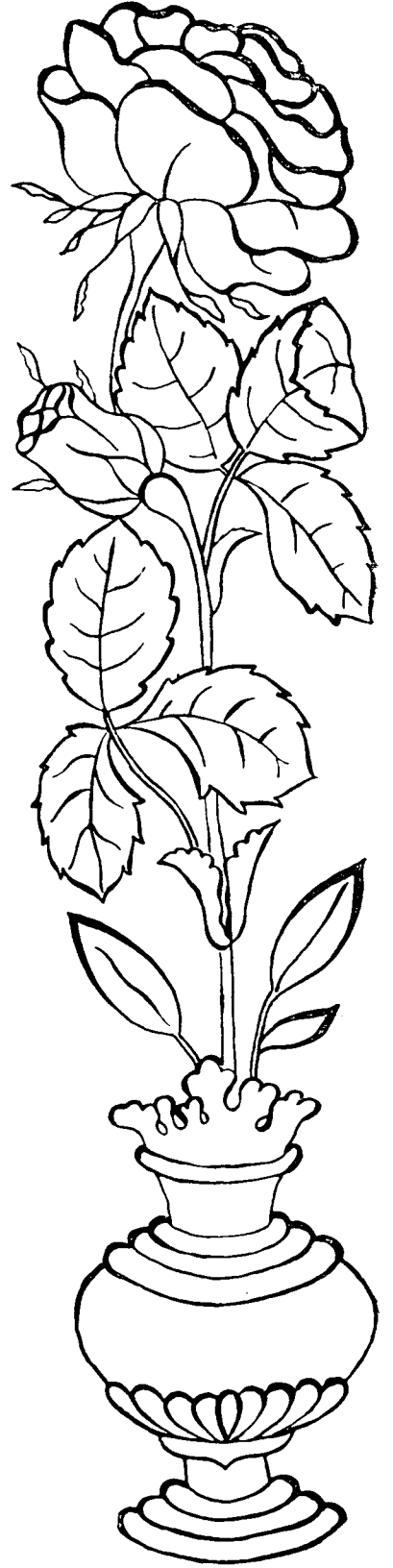
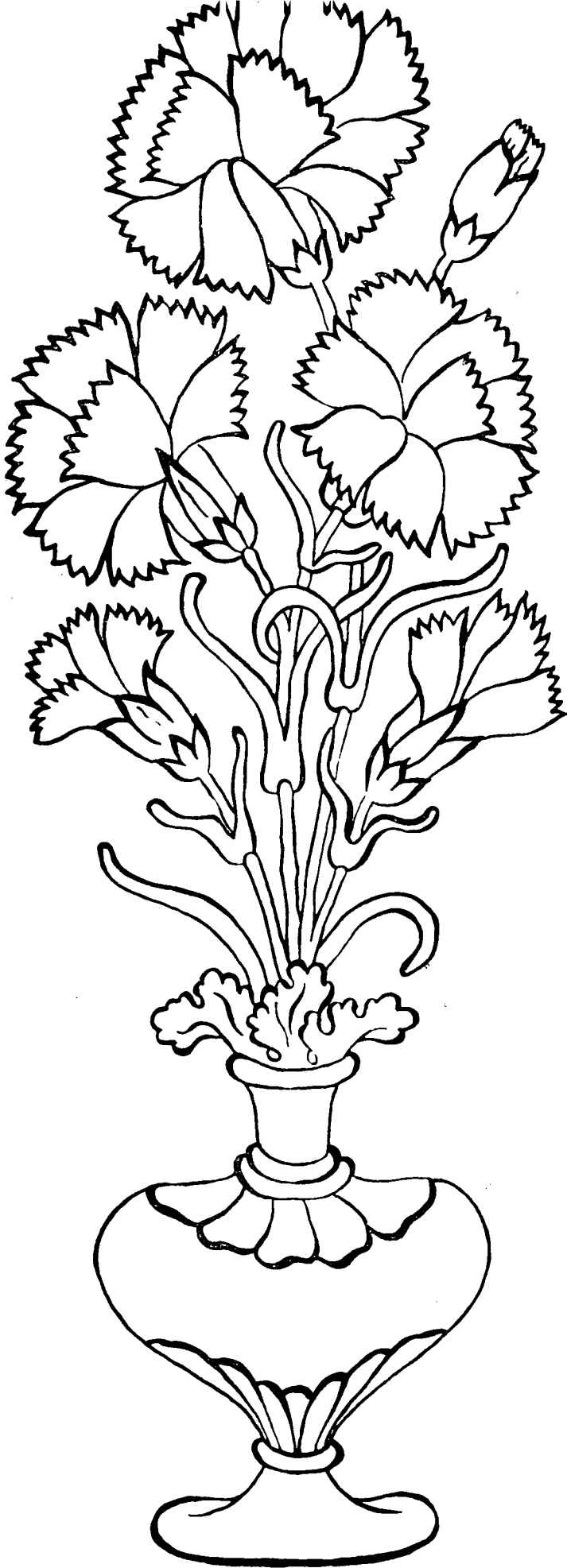
Res. VIII — İstanbul Üniversite
küt. 8644 bulunan Abdullah Buha-
ri'nin bir minyatürünün çizgileri.
(On sekizinci asır)

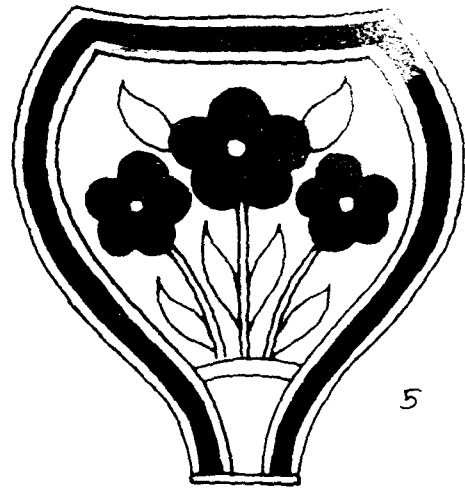
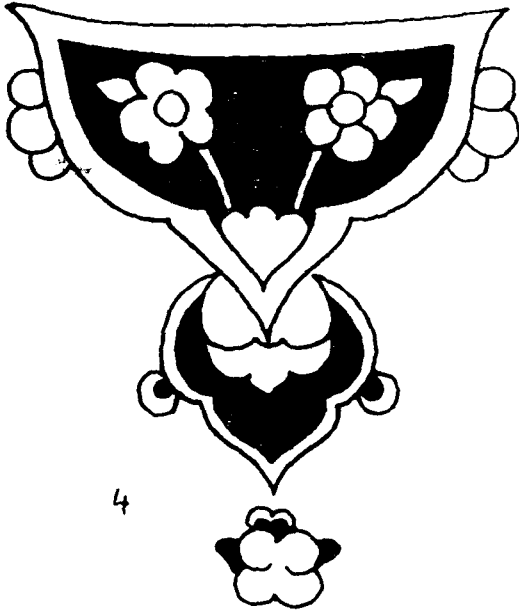
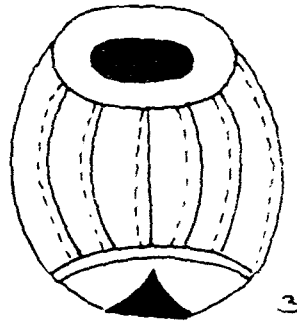
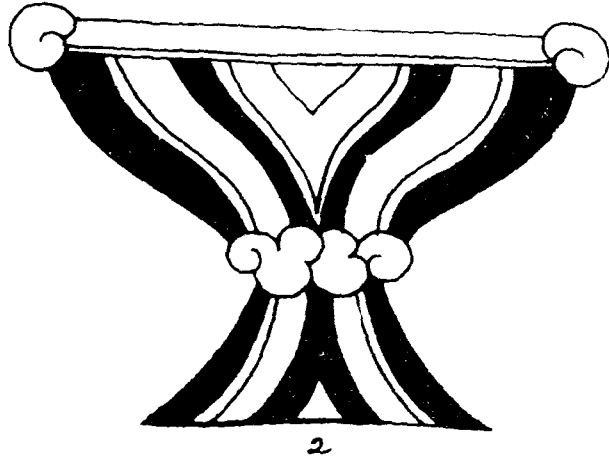
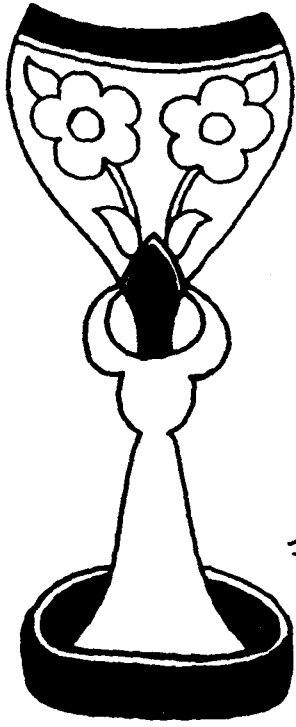
Res. XII Karagöz sahnesinden bir göstermelik : Limon ağacını tutan bir toprak mangal

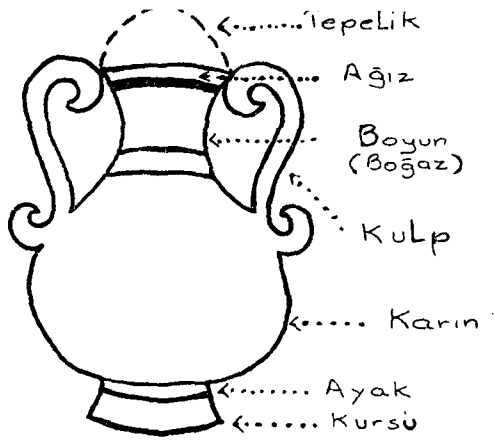
Res. XI Topkapı Sarayında bulunan eski Karagöz tiplerinden Tablact

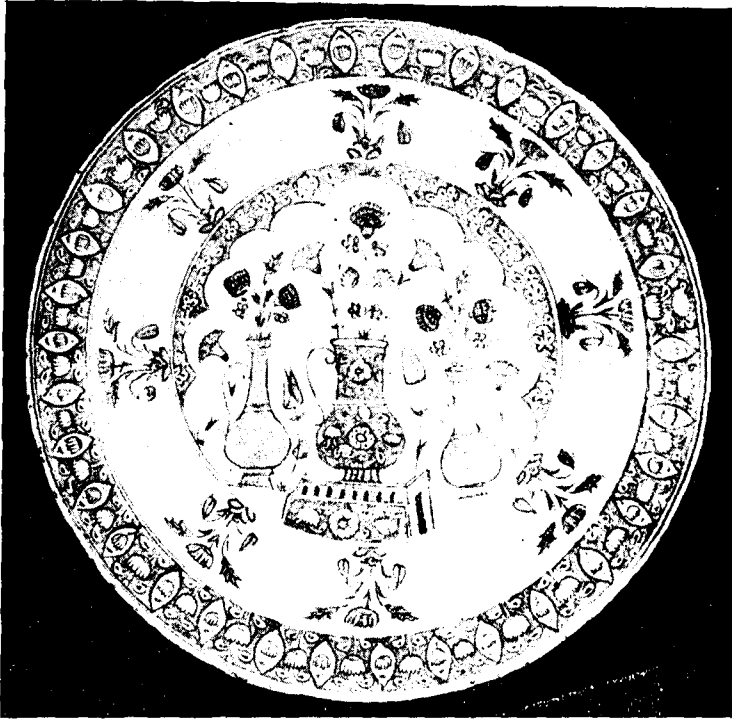
Res. V — Tokkapı Sarayı harem dairesinde on sekizinci asrın süsüne gelen bitkilerin

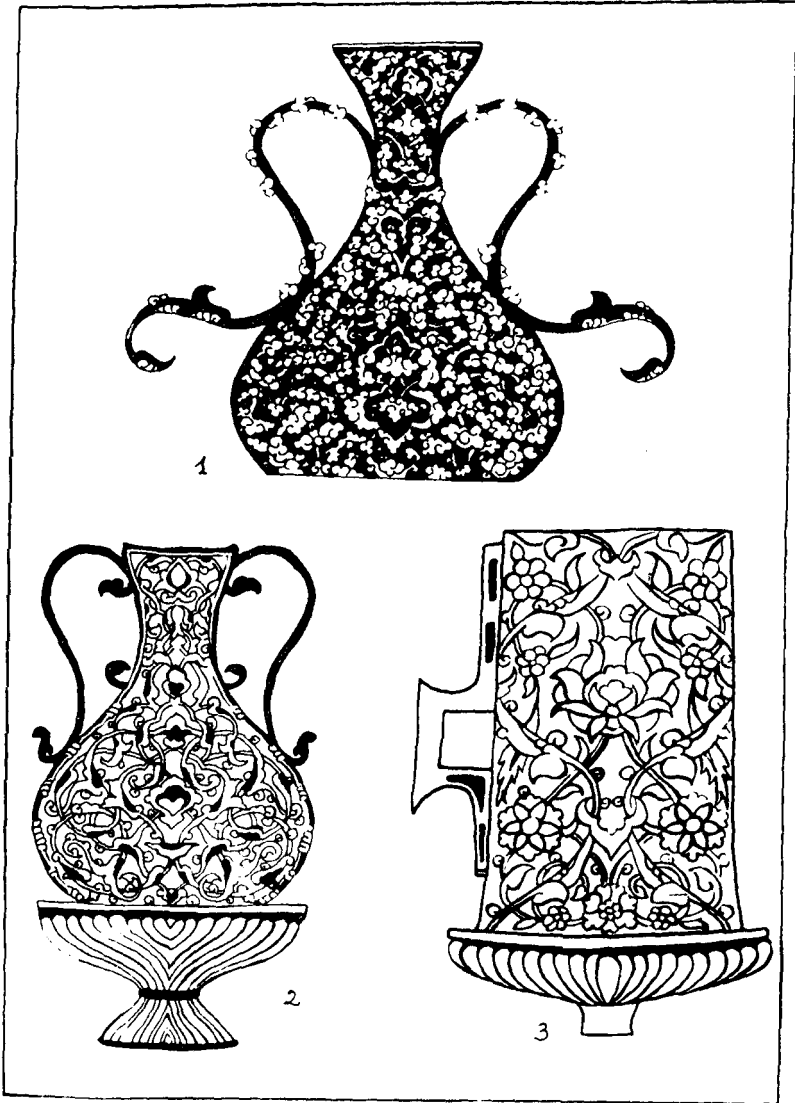
Res. XVI — Çinide bulunan küçük boy vazo örnekleri, 1) On altıncı asır İznik mamulâtı bir tabaktan. (H. Kocabaş), 2) On altıncı asır İznik işi çini bir karodan. (H. Kocabaş), 3) On beşinci asır İznik işi çini bir karodan. (H. Kocabaş), 4) On altıncı asır İznik işi çini bir köşeliktan (Vakıflar müzesi) 5) On altıncı asır İznik işi çini bir panodan (Topkapı Sarayı)

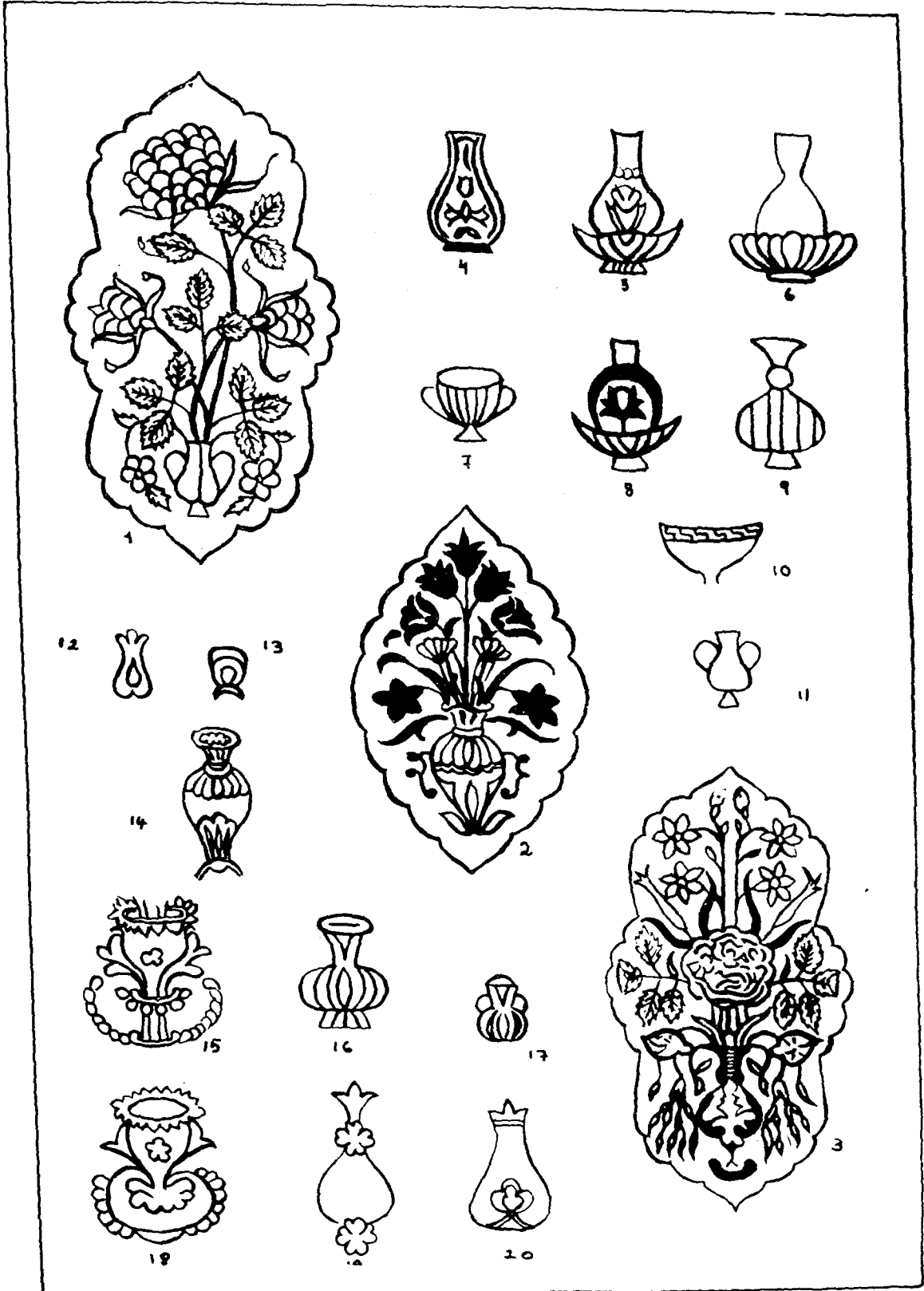
Res. XIII — Vazonun kısımlarını gösteren şema

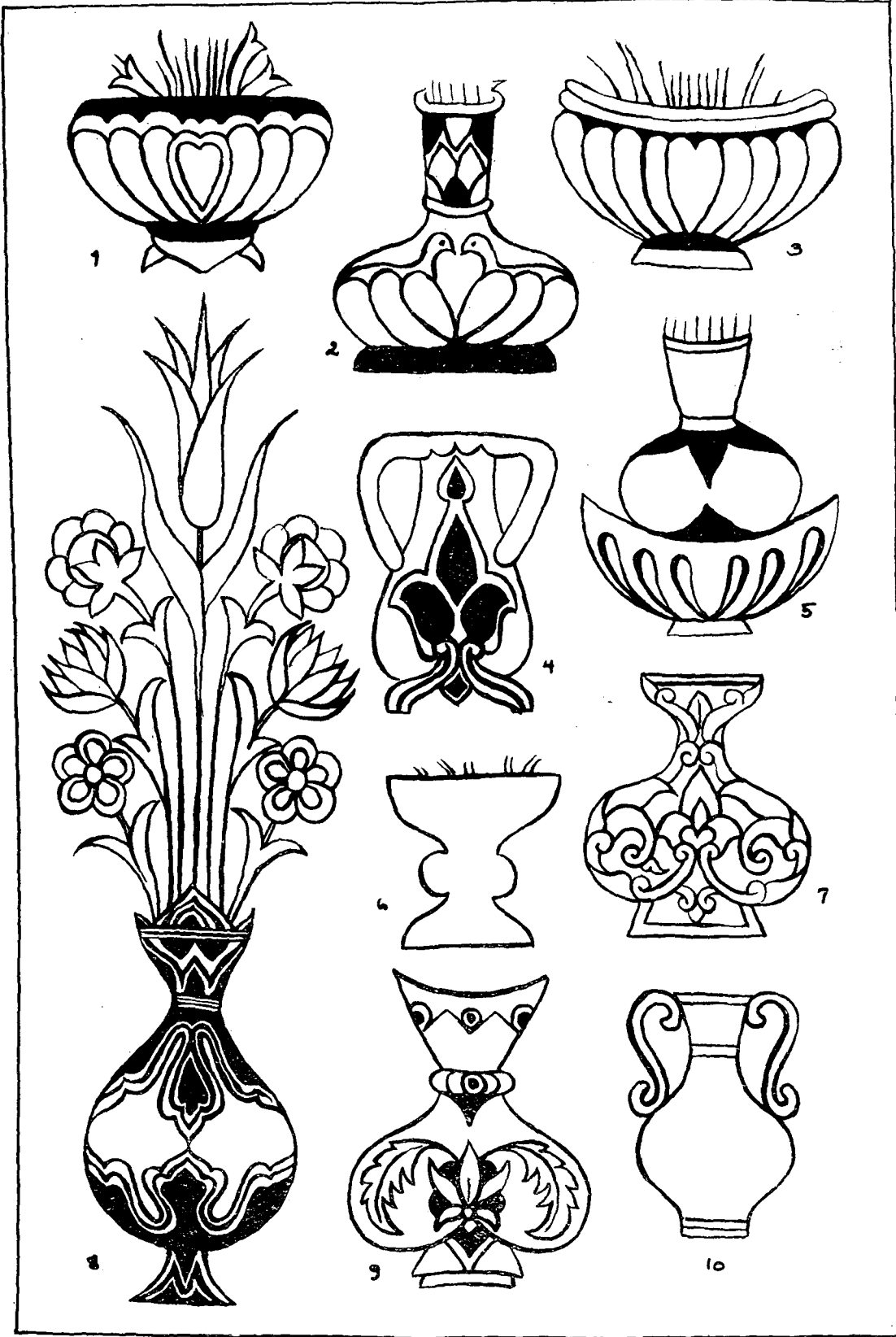
Res. XIV — On altıncı asıra ait çini bir tabak

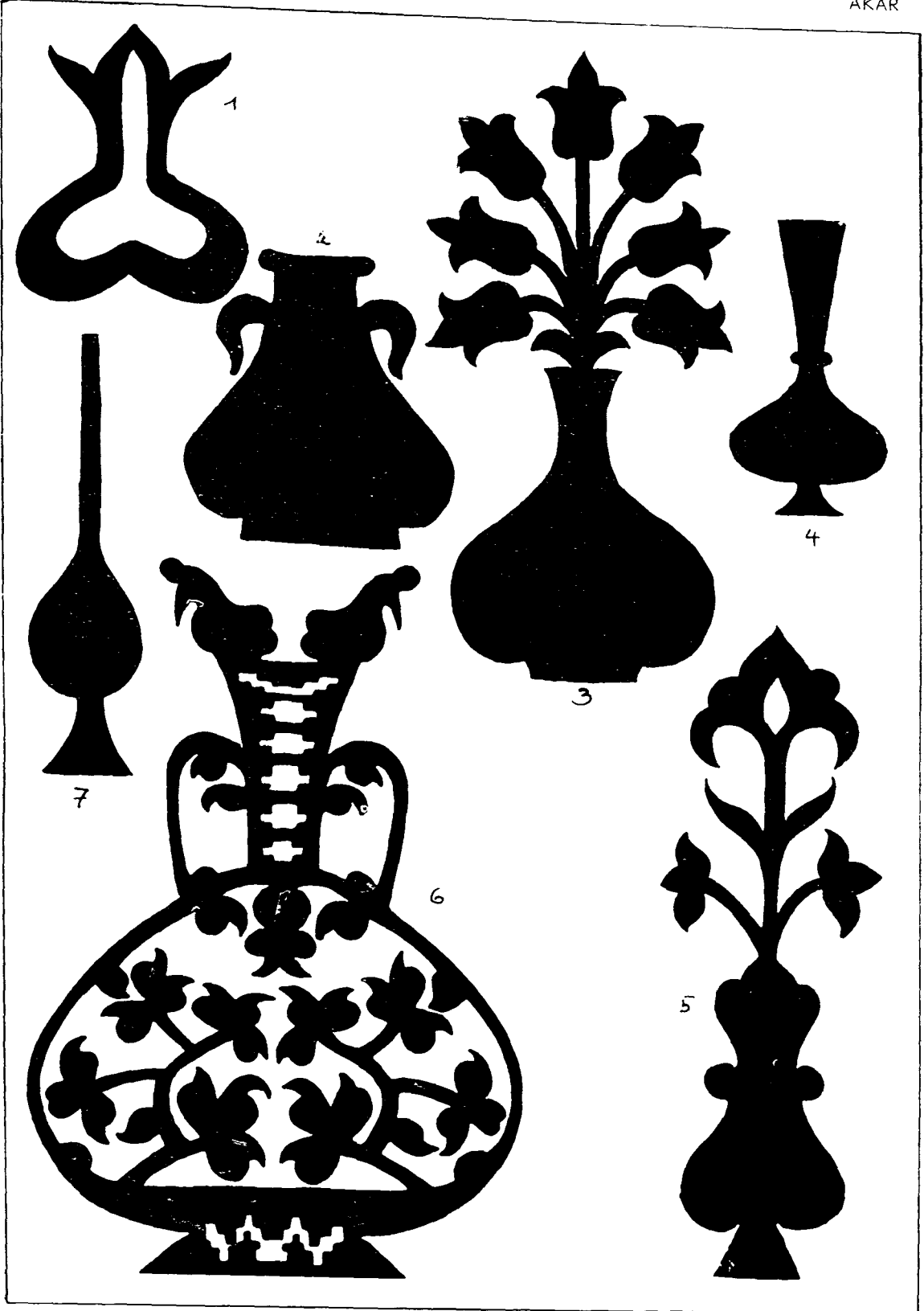
Res. XV — Çinî duvar panolarında bulunan büyük boy vazo örnekleri, 1) Eyüp Sultan Türbesi methalinde bulunan onaltıncı asıra ait çini bir panodan, 2) Takkeci camiinden (on altıncı asır), 3) Victoria Albert Müzesi Londrada bulunan büyük bir çini panodan kupa biçimi vazo. (İznik)

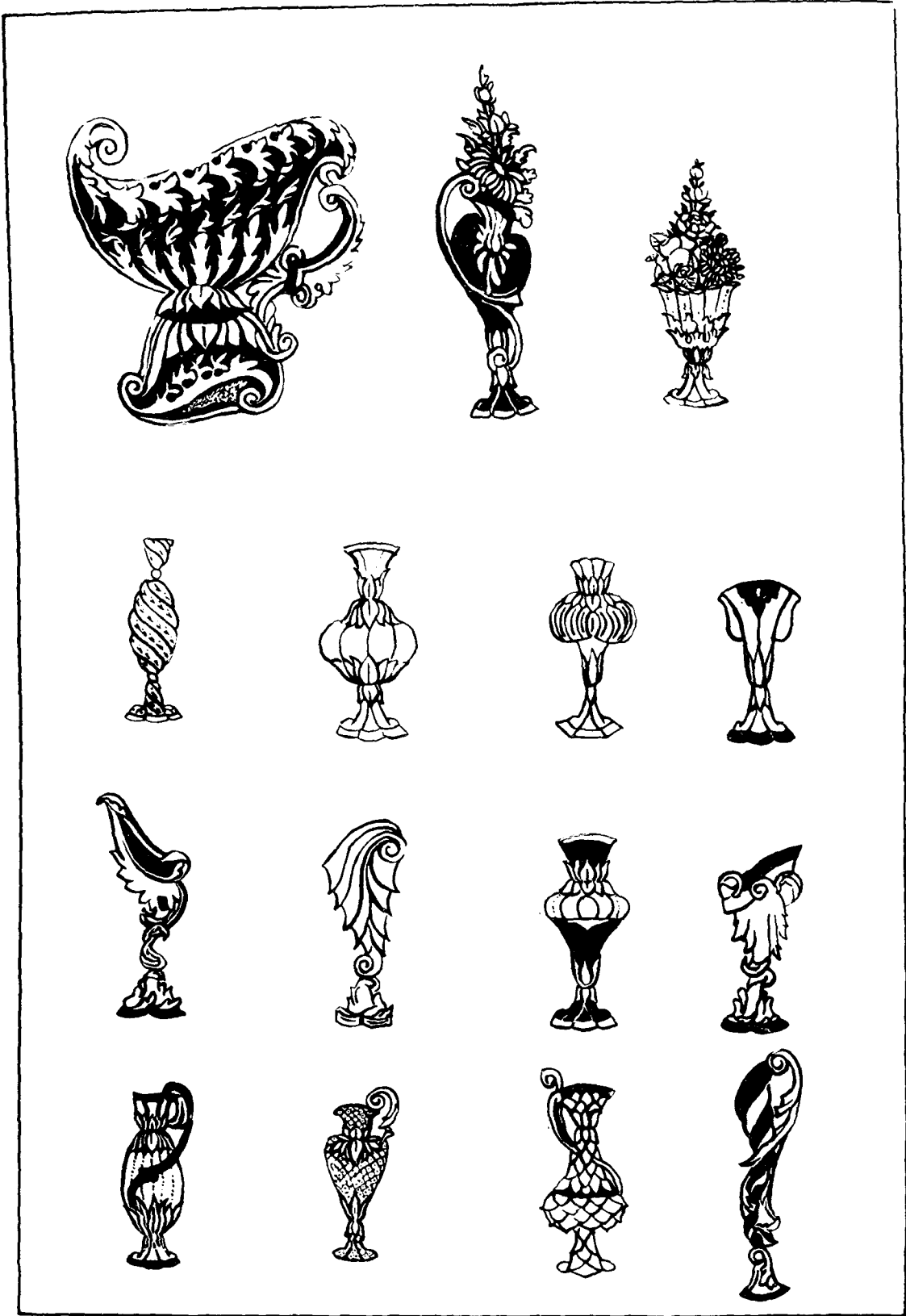
Res. XVIII — Kitap kablardaki şemselerden vazo zrneklere. 1) Murat Molla küt. 1222, 2) Murat Molla küt. 3) Murat Molla küt. 901, 4) Murat Molla küt. 982, 5) Murat Molla küt. 1211, 6) Murat Molla küt. 1212, 7) Esad efendi küt. 1351, 8) Ragıp paşa küt. 128, 9) Lâleli küt. 283, 10) Süleymaniye küt., 11) Esad efendi küt. 840, 12) Nurosmaniye küt. 773, 13) Süleymaniye küt. 14) Rasathane küt. 76, 15) Topkapı Sarayı küt. 1262, 16) Lâleli küt. 684, 17) Veliyuddin küt. 2041, 18) Hamit I küt. 97, 19) Topkapı Sarayı küt. 20) Lâleli küt. 1438

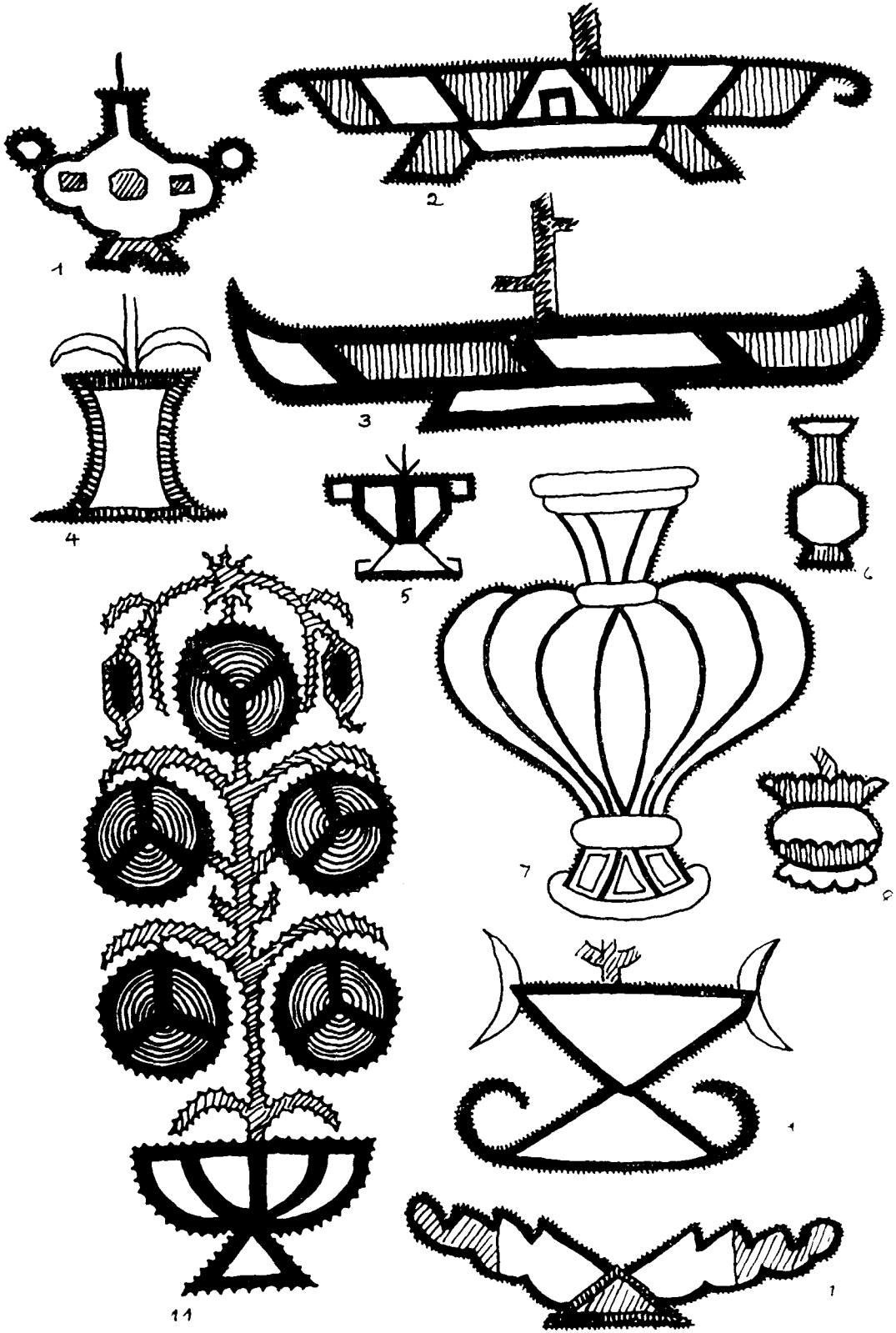
Res. XVII — Taş tezyinatımızda vazo, 1) Azapkapısında Saliha Sultan sebilinden (18 inci asır), 2) Zal Mahmut Paşa haziresinden (18 inci asır), 3) Otakçılarda Kırımı çeşmesi üzerinde (18 inci asır), 4) Aksarayda bir taştan (16 ncı asır), 5) Eyüp nuşancısı ile Mustafa Paşa mescidi arasında bulunan bir mezar taşından (18 inci asır), 6) Sokollu türbesinden (16 ncı asır), 7) Üsküdar, Karaca Ahmet'te bir mezar taşından (17 inci asır), 8) Bursada bir mezar taşından (18 inci asır), 9) Üsküdar'da bir mezar taşından (17 inci asır), 10) Uzun çarşı başında Mehmet efendi taşından (18 inci asır başı)

Res. XX — Kâğıt oymalarda vazolar, (7, 5 ve 1 — Kastamonu küt. 2490, 2 ve 3 — Topkapı Sarayı küt. 341, 4 — Tire, Necib Paşa küt. 6 — Hollanda, Leiden küt. cod. or. 797)

Res. XIX — 1807 tarihli bir Kur'anı Kerim'in süslemelerinden. Müzehhibi Ali Nakşibendî el Rakım. Kitabın 135 çiçek buketinden 29 u vazolu olup, 14 tanesi oriinal büyüklüğünde aynen kopye edilmiştir. En üst baştaki ise çift sayfalı zahriyesinden yapılmıştır

Res. XXI — El işlemlerinde vazolar, (1, 5, 6, 7, 10 — Kenan Özbel beyin hususi kol.
2, 3, 4, 9, 11 — A. Akar kol. 8 — Atina, Benaki müzesinde) (18 inci asır)

ANKARA ETNOĞRAFYA MÜZESİNDEKİ NOMAD KARAKTERLİ HALILAR

Sevim İŞLEK

Ankara Etnoğrafya Müzesi, çeşitli halı ve seccade tiplerini içinde toplamaktadır. Müzede teşhirde altı adet Nomad karakterli halı vardır. Bunların dördü tam, ikisi parça halindedir. Biri Türk - İslâm Eserleri Müzesinden gelme, bir diğeri satın alınma, dördü de Besim Atalay Beyin müzeye hediyesidir. Yakın tarihlerde müzeye girmişlerdir. Yüzyıllar boyu belirli bir yol takip ederek, sanat dünyasına çeşitli örnekler veren Türk halıcılığında ayrı bir yeri olan bu tip halılar, şimdiye kadar yeterince incelenmemiştir. Biz bu sayfalarda onları, sanat açısından değerlendirmeye çalışacağız. Yalnız, halıları teşhirden indirmek imkânı olmadığından, müzede buldukları yerde fotoğrafları çekilmiştir. Bu nedenle, iyi sonuç elde edilememiştir. (Resim: 1, 2, 3, 4, 5, 6).

DEĞERLENDİRİLMESİ

Halk sanatı diyebileceğimiz bu halılar, köylerde, yaylalarda ve evlerde yaşayan halkın, kendi ihtiyaçları için ve kendi iç varlıklarını tabii haliyle dokumaya aksettirerek meydana getirdikleri eserlerdir. Kurt Erdmann, 15. Asır Türk halısı kitabında, halıları, dokunduğu yerlere göre, dört grupta toplar: 1) Ev endüstrisi: Ev ve köy ihtiyacını karşılayan küçük boy halılar. 2) Şehir halıları. 3) Daha büyük işler yapan halı atölyeleri eserleri. 4) Saray siparişlerini karşılayan atölyelerin halıları¹. Bu gruplamaya göre No-

mad karakterli halılar, köy ve çoban ihtiyacına cevap veren halılar ile ikinci gruptaki şehir evlerinde dokunan halıları içine alır ve bunlar, çoğunlukla resimsiz ve kontrolsüz olarak dokunurlar. Bu tip halılar, ilk düğümlü halı zamanından bu yana yapılagelmiştir. İlk düğümlü halıların, Orta Asya'da çadır halkı tarafından, keçe ve kilimlerini dokudukları tezgâhlar üzerinde, ufak bir değişikliklerle okunduğu anlaşılmaktadır. Bunların örnekleri tamamen zihinden halı üstüne işlenmekte idi ve bu örnekler anadan kızına geçip, ailece bilinen birtakım basit ve sade geometrik şekillerden ibaretti. Aynı şekiller Türkmen'ler tarafından bugün de Anadolu'da kilimler üzerinde devam ettirilmektedir².

O devirleri düşünenecek olursak, daha tam bir yerleşme olmamışken, ilk halının bir atölye eseri olduğunu söylemek çok gülünç olur. Nasıl o günkü halılardan elimizde birşey yoksa, ilk Nomad karakterli halılardan da örnek aramak ve bulmak imkânsızdır. İlk halı madem ki atölyede yapılmamıştır, o halde bir köy, ya da göçebe halısıdır³.

Anadolu Selçuklarına gelinceye kadar, önemli bir parça kalmadığı için, halı sanatını onlarla başlattığımız gibi, Nomad karakterli halıların da o devirde var olduğunu, daima kendi bünye-

2. Sümerbank. Aylık Endüstri ve Kültür dergisi, Temmuz, İstanbul, 1961, sayı: 1, (Atif Saynaç tarafından)

3. Sevinç Özudoğru, Nomad karakterli halılar, İstanbul Edebiyat fakültesi, Sanat Tarihi lisans tezi, 1966.

1. Kurt Erdmann: 15. asır Türk halısı, İstanbul Edebiyat Fakültesi yayınları, İstanbul, 1957, sahife: 105.

sinde tarihî devirlerde kişiliğini kaybetmediğini kabul edebiliriz. Bu halılar, 12. ve 15. yüzyılda olduğu gibi, bugüne kadar devam edegelmişlerdir. Yalnız ihtiyaç için yapıldıklarından ve ayrıca eskime, yıpranma, zaman aşımı gözönüne alınırsa, bunların çok eski örneklerini zamanımızda bulmak güçtür. Fakat her devre ait, her kompozisyonda bu tip halılar vardır; ancak camilere hediye edilen geç devir örnekleri zamanımıza gelmiştir.

Bugün genel hayat şartları değişmesine rağmen, eski değer ve nitelikte Afşar, Türkmen, Yörük, Yağcı Bedir, Kürt aşiret halıları olduğu gibi, köy ve şehir adlarıyla anılan, örneğin: Konya Karapınar, Konya İncesu, Bor, Niğde, Maden, Saray, Sille, Obruk, Yahyalı, Kavak, Karaman v.s. halıları vardır. Ve bunlar, gelenek ve safiyetlerinden hiçbir şey yitirmemişlerdir.

Çoğunlukla, malzeme olarak kalın, orta, ya da uzun boyda, az bükümlü yün, ya da yün-kıl karışımı hav kullanılmıştır ve gevşek dokumadır. Uçlarda bazen renkli, örgülü saçaklar yer alır. Boyları küçüktür.

Gördes düğümlüdür. 10 cm² de 400 - 900 - 1300 gibi değişik sayılarda düğümlenmiştir. Argaç, çift bükümlü beyaz yündür. Bazen de kıl-yün karışımı görülür. Arıçda, tek büküm, çoğunlukla kırmızı rengin nüanslarında yün kullanılmıştır. Bazen kaba beyaz, bazen de kahverengi, zeytin yeşili, ya da lácivert yün tercih edilmiştir.

Renkler, daima kök boya ile elde edilmiştir. Tabii renkler: Beyaz, siyah, kahverengi, mordur. Bölgelere göre renk nüansları değişir. Türkmen aşiretlerinde tabii renk yünlerle beraber, kırmızı nüansları, mavi, sarı, mor vardır. Yörük'lerde yine tabii renklerle lácivert, kırmızı, mor, yeşil nüansları, sarımsı renkler tercih edilmiştir.

Çoğunlukla, bir geniş, iki dar bordürden meydana gelir. Bazen, bölge

özelliklerini gösteren, iki başta mazgal motifleri yer alır (Desen: 1) (Resim: 1).

Motifler, çoğunlukla geometrik formdadır, aynı zamanda stilize bitki ve hayvanlar da kullanılır. Dörtgenler, altıgenler, sekizgenler, sekiz köşeli yıldızlar esas motiflerdir ve bunların etrafı çok defa çengellidir.

Kompozisyon şemaları geometriktir ve çok çeşitlidir.

Ankara Etnografya Müzesi'ndeki Nomad karakterli halılar grubuna soktuğumuz halıların kompozisyon şemaları, madalyonlardan meydana gelmiştir. Fakat hem madalyonlar ve hem de düzen şekli birbirinden farklıdır. Örnekleri incelersek:

(Resim: 1) Konya Karapınar halısında: (Parlak sarı, yeşil, kırmızı hâkim) Geometrik formların yanında, stilize bitki motiflerinin de yer aldığı görülür. Ortada, dolgusu çengelli bir çokgen ve bunun iki ucunda üçgen görünüşünde motiften meydana gelen dikey bir kompozisyon şeması gösterir.

(Resim: 2) Konya İncesu halısında: (Bordo ve lácivert gibi, karanlık renkler hâkimdir) Üst üste ve uç uca sıralanmış, içi kancalı ve geometrik dolgulu, kancalı konturlu üç çokgenden meydana gelen bir dikey kompozisyon gösterir, bir önceki gibi.

(Resim: 3) Yağcı Bedir halısında: (Balıkesir, Sındırgı, Bigadiç, Bayramiç, Savaştepe dolaylarında yaşayan Yağcı Bedir aşiretinin dokuduğu koyu lácivert, bordo ve beyaz renklerin kullanıldığı ve aşiretin adıyla anıldığı küçük boy seccadedir) Ortada, stilize çiçekli konturlu baklava madalyon ve dik üçgen şeklinde çift mihraptan meydana gelmiştir. Buna benzer halı, Heinrich Ropers'in (Les Tapis D'orient 1958) kitabında vardır⁴.

4. Heinrich Ropers, Les Tapis D'orient, Paris, 1958, sahife : 95, Levha : 28.

(Resim: 4) Türkmen seccadesinde de, yine dik üçgen çift mihrap ve zemin ortasında baklava madalyondan meydana gelen bir kompozisyon görülür.

(Resim: 5) Kilim taklidi halıda, altıgen madalyonlar yanyana ve üstüste sıralanırlar.

(Resim: 6) Halı parçasında, zeminin görülebildiği kadarında, sekizgen yıldız şeklinde kartuşlar sırası yer alır. Tümünün kompozisyon şemasını doğru olarak meydana çıkarmak imkânsız da olsa, çeşitli yüzyıllara ait motiflerin derlenmesinden meydana gelen bir kompozisyon hissini verir. Bu halıda, kartuş şeklinde motiflerin üstüste ve yanyana sıralandığı bir kompozisyon şeması kullanılmış olabilir.

Yukarıdaki örneklerin kompozisyon şemalarından da gördüğümüz gibi, Nomad halıları serbest sanat zevki ile yapılmış da olsalar, şehir atölyelerindekine benzer görünüştedirler. Örneğin :

(Resim: 1-2) Madalyonları ve dolguları çeşitli olmasına rağmen, dizilişlerinden ötürü, Anadolu Yörük halısı⁵⁻⁶, Anadolu kilimi⁷ ve Yağcı Bedir halısı⁸ ile benzer durumdadır. Ayrıca, Kafkas Kabistan⁹, Gensche ve 18. yüzyıl Kafkas Ejder halısında¹⁰ (madalyon ve dolguları farklı da olsa) halının boyunun küçülmesiyle, desenden çok desende kullanılmış olan parçalar küçüldüğünden, ortada baklava şemasından kalan kısım, bizim halıların kompo-

zisyon şemasına benzer bir şema gösterir. Ayrıca, İran Hemedan¹¹ ve Şiraz¹² halılarının kompozisyonları ile de benzerlik açıktır.

(Resim: 3) Uşak Transilvanya (Siebenbürgen) seccadeleri ile benzerlik gösterir¹³. Kompozisyon şeması benzediği gibi, orta madalyonun konturları, iç dolgusu ve alınlık iç dolgusu motifleri de çok benzer.

(Resim: 4) deki halının kompozisyon şemasının, bir evvelki örneklere benzerliğinden bahsedilebilir.

(Resim: 5-6) da, 1. tip Holbein halılarının zemin şemasını görmekteyiz¹⁴. Yalnız (Resim: 5) de sekizgenlerin yerini altıgenler, (Resim: 6) da ise kartuşlar almıştır. Ayrıca bunlar Orta Asya Teke Türkmen halıları¹⁵, Memlûk halısı¹⁶, Kafkas halılarının kompozisyon şemalarındadır¹⁷.

Motiflerini incelersek :

Zeminde kullanılan altıgenleri (Desen: 2), Carl Johan Lamm'ın Fustat'da bulunduğu parçalarda da görebiliriz (Desen: 3)¹⁸. Anadolu kilimi ve cicimlerde de aynı altıgenlere rastlanır. Cicim ve kilimler, göçebelerin yaptığı bir tekstil olduğuna göre, buradaki Nomad karakterli halılarla benzerliği açıklanmış olur.

11. Herman Haack : adı geçen eser, sahife : 26, levha : 7.

12. Rudolf Neugebauer, Julius Orendi : Orientalischen Teppichkunde, Leipzig. 1922, sahife : 202, levha : 132.

13. Sümerbank, adı geçen dergi, sahife : 81, resim : 41.

14. Kurt Erdmann, adı geçen eser, sahife 26, levha : 24 ve sahife : 27, levha : 24 a.

15. Heinrich Ropers, adı geçen eser, sahife : 280, levha : 20 ve sahife : 272, levha : 193.

16. W. Bode - E. Kühnel, Vorderasiatische Knüpftteppiche Aus alterer Zeit, Leipzig. 1922, levha : 89.

17. Kurt Erdmann, Europa und der Orientteppich, Berlin, und Mainz, 1962, sahife : 25.

18. Kurt Erdmann, 15. asır Türk halısı, sahife : 69, levha : 64.
Erdoyun Enstitüsü Yayınları, İstanbul, 1957.

5. Sümerbank, Aylık Endüstri ve Kültür dergisi, Halı semineri özel sayısı, Cilt : 5 Temmuz - Ekim, Sayı 49-52, İstanbul, 1965, Sahife : 115, resim : 57.

6. Heinrich Ropers, Les Tapis D'orient, Paris, 1958, sahife : 105.

7. Herman Haack : Echte Teppiche, München, 1956, sahife : 19.

8. Kâzım Dirik, Eski ve Yeni Türk Halıçılığı ve Cihan Halı Tipleri Panaromasi, İstanbul, 1938, sahife : 71.

9. Heinrich Ropers, adı geçen eser, sahife : 141, levha : 72.

10. Heinrich Jaboy, Sammlung Orientalischer Teppiche, Berlin, 1923, sahife : 49.

Küçük boydaki içi kaঞ্চalı sekizgenler dıştan kaঞ্চalı sekizgenler, Selçuk halısında içi kaঞ্চalı sekizgenler olarak görülür¹⁹.

(Resim: 2) deki uzun kaঞ্চalı dikdörtgen (Desen: 4) ve zemin etrafındaki ufak kaঞ্চalı baklavalalar (Desen: 5), Kafkas göçebe halısı olan Kazak halısında, uzun kaঞ্চalı çokgen ve zemini çevreleyen içi kaঞ্চalı ufak sekizgenler olarak yer aldığı görülür²⁰.

Bordürlerde incelendiğinde, şehir atölyeleri eseri birçok halı bordürleri ile benzerlikler bulunabilir. Örneğin:

(Resim: 5) in kıvrık, köşeli (S) motifli bordürü (Desen: 6), (Resim: 6) nın iç bordüründeki dolgun ve ilâveli (S) leri (Desen: 7), Ankara Etnografya Müzesinde teşhirde olan bir Holbein halısının (parça halinde) iç ve dış bordüründe köşeli olarak karşımıza çıkar. Böylece örnekleri çoğaltmak her zaman mümkündür.

Yukarıdaki karşılaştırmalarda gördük ki, Nomad karakterli halıların gerek kompozisyon şemaları, gerekse motifleri, 13. yüzyıl Anadolu Selçukları ile başlayıp, Holbein, Uşak halıları, Anadolu seccadeleri ile birlikte devam etmiştir. Buradan da anlaşıldığına göre, bu tip halılar, tam bir serbesti içinde, daha ilkel ellerde yapılmış olsalar da, kendi şehir atölyelerimizdekine paralel bir gelişme göstermişler ve bugüne kadar aynı oluş içinde, eskisi gibi devam etmişlerdir. Ayrıca 19. yüzyıl Orta Asya Türkmen halılarındaki motif ve bazı kompozisyon şemalarına benzerlikleri gözönüne alınarak, eski Türkmen halıları ile bağı unutulmamalıdır. Göçebelerin yaptığı kilim ve cicimlerde de görülen bütün benzer geometrik dekorlar, Orta Asya süslemesine dayanırmakla izah edilebilir.

Bazı İran, Şiraz, Hemedan, Feraghan halılarının kompozisyon şema ve motif benzerlikleri ise, herhalde İran'ın bu bölgesinin geç devirde, dolaylı bir etki alması şeklinde izah edilmelidir zannederiz.

Ayrıca, Nomad karakterli halılar, Kafkas halılarına benzerlikleri yüzünden (motif ve kompozisyon şeması), birçok kimseleri yanıltabilir, ya da Kafkas etkisinden bahsettirebilir. Oysa, Selçuklu'lardan beri geleneğin devam etmesi ile ve bazılarında bölge unsuru olan iki baştaki mazgal motiflerinin bulunması ile ve Kafkas halılarının, Türk halılarının tesirinde kaldığı gerçek olduğundan, Nomad karakterli halıların, Anadolu halısı olduğu kesinlikle kabul edilmelidir. 19. yüzyıl Kafkas halılarında Anadolu motiflerinin tekrar görüldüğü bir gerçektir. Bu, orijinallerinin aynı olması ile izah edildiği gibi, göçebelerin karşılıklı etkilerde bağı temin etmesi ile de ayrıca ifade edilmelidir.

Sonuç olarak diyebiliriz ki, önce-leri evlerde dokuma başlayan ilk halıcılığımız, Anadolu'da Selçuk Türkleri tarafından geliştirilmiş ve herbiri sanat eseri olan ilk güzel halılar meyhalıcılığımız Anadolu'da Selçuk Türk-halı tiplerinin yanında, 13. yüzyıldan başlayıp, bugüne kadar gelmiş olan Nomad karakterli halılar ise, tarihî devirler içinde, siyasî değişiklikler etkisinde kalmadan, eski geleneklerini devam ettirmişlerdir.

BİBLİYOGRAFYA

- Aslanapa, Oktay : Türk sanatı, Doğan Kardeş yayınları, İstanbul, 1962
- Aslanapa, Oktay : Ernst Diez - Oktay Aslanapa : Türk sanatı, Edebiyat fakültesi yayınları, İstanbul, 1955
- Bode - Kühnel : Vorderasiatische Knüpfteppiche Aus alterer Zeit, Leipzig, 1922
- Dirik, Kâzım : Eski ve Yeni Türk Halıcılığı ve Cihan Halı Tipleri Panaromasi, İstanbul, 1938

19. Kurt Erdmann, aynı eser, sahife : 4, levha : 3.

20. Ali Hosain, Les tapis D'orient, Paris, 1956, sahife : 17.

- **Durul, Yusuf** : (Türkmen, Yörük, Afşar halı ve kilim motifleri üzerinde araştırma), Etnoğrafya dergisi, Sayı : 2, Ankara, 1957
- **Erdmann, Kurt** : 15. asır Türk halısı, Edebiyat fakültesi yayınları, İstanbul, 1957
- **Erdmann, Kurt** : Europa und der Orientteppich, Berlin und Mainz, 1932
- **Hosain, Ali** : Les tapis D'orient, Paris, 1956
- **Haack, Herman** : Echte Teppiche, München, 1956
- **Jaboby, Heinrich** : Sammlung Orientalischer Teppiche, Berlin, 1923
- **Neugebauer, R. Orendi, J.** : Orientalische Teppichkunde, Leipzig, 1922
- **Özüdoğru, Sevinç** : Nomad karakterli halılar, Edebiyat fakültesi, Sanat tarihi bölümü, lisans tezi, İstanbul, 1966
- **Özbel, Kenan** : Anadolu tefriş halıları, Ankara, 1943
- **Ropers, Heinrich** : Les Tapis D'orient, Paris, 1958
- **Sümerbank, Ayık Endüstri ve Kültür Dergisi** : Sayı : 1, Temmuz, İstanbul, 1961
- **Sümerbank, Ayık Endüstri ve Kültür Dergisi** : (Halı semineri özel sayısı) : Cilt : 5, Temmuz - Ekim, Sayı : 49-52, İstanbul, 1965

K A T A L O G

RESİM : 1

- En. No.** : 15268, Konya Karapınar halısı, Devir : 18. yüzyıl sonu.
- Boyutu** : En : 110 cm, Boy : 160
- Düğümü** : Gördes düğümlüdür. 10 cm². de H : 29, V : 36 düğüm vardır (H : horizontal, V : vertikal).
- Malzeme** : Sert, kalın, uzun boyda yün. Argaç : Çift büküm, ince, beyaz yün. Arıç : Tek büküm, ince, kırmızı yün.
- Renkler** : Kırmızı, sıklâmen, açık yeşil, petrol yeşili, sarı, siyah, beyaz.
- Durum** : Kilim kısmı püsküllenmiş, havı dökülmüş. Yer yer ezikler var.
- Zemin** : Rengi açık yeşil. Ortada sıklâmen renkli zeminli, araları beyaz rozet çiçekli konturlu bir çokgen ve bunun iki ucunda üçgen motiflerden meydana gelen dikey bir kompozisyondan meydana gelir. Orta çokgenin içinde, meandır konturlu, kırmızı zeminli baklava madalyon yer alır. Baklavanın içi, kenarları Küfi harfi andıran ok başlı şeritlerin alt ve üstte birleşerek meydana getirdiği çokgendir. Zemininde sıklâmen, sarı, siyah geometrik şekiller yer alır. Baklava madalyondan yukarı ve aşağıya sap meydana getiren mavi renkli çift ok başı ve bu saptan karşılıklı çıkan sarı göbekli mavi rozet çiçekleri görülür. Zeminde, iki uzun kenarda iki üçgen meydana gelir. Ortalarında stilize çiçek demetleri yer alır.
- Bordürler** : Sadece geniş bordür vardır. Geniş bordürün zemin rengi siyahtır. Bir içe bir dışa dönük stilize çiçek motifleri (stilize palmet) ile, bir içe bir dışa diyagonal konmuş, ortası gamalı haç motifli levha ve buna alt ve üstte bağlanan ikişer küçük karenin meydana getirdiği motifin alternatif yerleştirilmesinden meydana gelir. Desen renkleri : yeşil, kırmızı, beyaz, sıklâmen, siyah, sarı.
- Mazgal motifli bordür : Baş ve sonda, geniş bordürden sonra yer alır. Değişik renk sıralı mazgalların karşısında, iki kenarı ufak

rozet konturlu küçük üçgenler vardır. Bu üçgenlerin sivri köşesinden çıkan siyah sap üzerinde, yine ufak çiçekler yer alır. Zemin rengi kırmızıdır. Desen renkleri : Sarı, yeşil, açık mavi, beyaz, siyah, sıklâmen, kırmızı (Desen : 1).

- Şeritler : Zeminin etrafını, sarı zeminli, kırmızı ve açık mavi renk zik-zak motifli şerit çevirir.
- Kilim : İki dar kenarda, 5.5 cm. lik, kırmızı - yeşil çizgilidir.

RESİM : 2

- En. No. : 251, Konya, İncesu halısı, Devir : Geç devire ait.
- Boyutu : En : 122 cm. Boy : 210 cm.
- Düğümü : Gördes düğümlüdür. 10 cm² de H : 31, V : 37 düğüm vardır.
- Malzeme : Sert, orta kalınlıkta, orta boyda yün. Argaç : Tek büküm, beyaz yün. Arıç : Tek büküm, lâcivert yün. Her düğüm sırasından sonra 3-2-2-3-3-3-3 sıra geçirilmiştir.
- Renkler : Bordo, açık ve koyu mavi (lâcivert), küf yeşili, turuncu.
- Durum : Kilim kısımları püsküllemiş. Uzun kenardaki 25 cm. lik yırtık dikilmiş. Bir köşesi kopmuş. Yer yer ezikler var.
- Zemin : Bordo renktedir. Halının uzun kenarları boyunca üç tane baklavamsı çokgen, uc uca yerleştirilmiş ve ufak kancalı, beyaz bantla belirtilmiş. Çokgenlerin içersine iki uzun kenarı kancalı, iki dar kenarı uzun ok başlı ve içi geometrik motif dolgulu dikdörtgen yerleştirilmiş (Desen . 4). Yalnız, orta çokgenin içindeki dikdörtgenin dolgusu, gamalı haçtır. Dikdörtgenin etrafı çepeçevre, içleri rozet dolgulu sekizgenler ile çevrelenmiş. Zemindeki üçgen sahalara, bir kenarları kancalı, içi benek dolgulu karşılıklı iki üçgen ile doldurulmuş. Araya yatık Z motifleri yerleştirilmiş. Ayrıca zeminin dört kenarına, konturları kancalı ufak baklavalara dizilmiş (Desen : 5). Zeminin alt tarafında 10 cm. kadar olan kısımda renk değişmiş ve zemin rengi turuncu olmuştur.
- Bordürler : Bir esas, iki dar olmak üzere üç tanedir.

Esas bordür : Genişliği 14,5 cm. dir. Beyaz zemin üzerinde, basamaklı baklavalaların birleştirdiği altıgenlerin içersine, kancalı, geometrik yıldızlar yerleştirilmiş. Üçgen sahalarda çift kancalı, geometrik motif yer alır. Desen renkleri : Mavi, turuncu, bordo, lâcivert. (Desen : 8).

İç bordür : Genişliği 3 cm. dir. İki uzun kenarda, bordo zemin üzerinde mavi renkli, bir içe bir dışa bağlanmış stilize dallar yer alır. İki dar kenarda, bu bordürün yerini, noktalı bir motif alır. Dış bordür : Genişliği 3 cm. dir. İki uzun kenarda iç bordürün eşi yer alır, sadece zemin rengi farklıdır. Zemin rengi mavi, desenler bordürdür. Dar iki kenarda, bu bordür daha basitleşmiştir (Desen : 9).

- Şeritler : Bordürleri, mavi - bordo benekli şeritler ayırır.
- Kilim : İki dar kenarda, 3 cm. genişliğinde, lâcivert ve kırmızı renk desenli, kilim kısmı vardır.

RESİM : 3

- En. No. : 6524, Yağcı Bedir halısı, Devir : 19. yüzyıl sonu.
- Boyutu : En : 93 cm. Boy : 145 cm.
- Düğümü : Çok yüksekte asılı olduğundan, sayılamadı.
- Malzeme : » » » » »
- Renkler : Bordo, lâcivert, beyaz.
- Durum : Oldukça iyi.
- Zemin : Lâcivert renktedir. Çift mihraplı ve mihrap dıştan kancalıdır. Mihrap beyaz konturla belirtilmiştir. Zeminin ortasında, kırmızı zeminli bir baklava yer alır. Baklavanın konturları bir rozet, bir yaprağın alternatif sıralanması ile çizilmiştir. Madalyonun ortasında stilize bir çiçek yer almakta ve bundan haçvari, ince sap çıkmaktadır. Haçın iki, karşılıklı kolu, KEMGÖZ motifi ile nihayetlenmektedir. Baklavanın dışındaki boşluklar, ufak rozet çiçekleri ile doldurulmuştur. Uzun kenarlarda zemin, bordürden beyaz renkli zik - zak motifi ile ayrılır. Desen renkleri : beyaz, lâcivert.

Alınlık : Zemin rengi kırmızıdır. Alınlıkta, simetrik yerleştirilmiş, beyaz ve lâcivert renkli, büyük ve küçük rozet çiçekleri görülür. İki uzun kenarından köşeli, çift başlı, beyaz kancalar sarkar. Rozetlerin üzerlerinde zik - zak motifi yer alır.

- Bordürler : Bir tek bordür vardır. Kırmızı zemin üzerinde, beyaz ve lâcivert renkli, sekiz köşeli yıldız ile, diyagonal sıralı ufak rozetlerin alternatif yerleştirilmesinden meydana gelir.
- Kilim : İki dar kenarında, 10 cm. lik kırmızı - lâcivert renk çizgili, kilim kısmı vardır.

RESİM : 4

- En. No. : Bulunamadı, Türkmen halısı, Devir : 19. yüzyıl.
- Boyutu : En : 100 cm. Boy : 124 cm.
- Düğümü : Gördes düğümlüdür. 10 cm² de H : 17, V : 25 düğüm vardır.
- Malzeme : Sert, kalın, orta boyda yün. Argaç : Çift büküm, orta kalınlıkta, lâcivert yün. Arıç : Tek büküm, orta kalınlıkta, lâcivert yün.
- Renkler : Kiremit kırmızısı, mavi, sarı, beyaz, siyah, turuncu.
- Durum : Kilimi püsküllemiş. Bazı yerlerinin havi dökülmüş. Oldukça iyi durumda.

- Zemin** : Çift mihraplıdır. Mihrap dik üçgen şeklindedir. Zemin, kiremit kırmızısı rengindedir. Ortada, kenarları kancalı baklavadan bir madalyon vardır. Baklavanın üst ve altında, iki dar kenarı tırpanlı, içi haç dolgulu iki dörtgen (tarak motifi) yer alır. Tarak motiflerinin üstünde mihrap nişi içinde, iç içe geçmiş çift kanca motifi vardır. Zeminin diğer boşlukları ufak, rozet çiçekleri ile doldurulmuştur. Alınlık : Mavi renklidir. Alınlığa simetrik olarak, dar kenar şeridi tarafından kesilen, içleri sekiz köşeli yıldız dolgulu iki sekizgen yerleştirilmiştir. Boşluklar, ufak, serpmeye rozet çiçekleri ile doldurulmuştur. İki uzun kenarda alınlık ince şerit halinde devam etmektedir.
- Bordürler** : Bir esas, iki dar olmak üzere üç tanedir.
- Esas bordür : Genişliği 17.5 cm. dir. Beyaz renk zeminlidir. İçleri zik - zak dolgulu geometrik kartuşlardan meydana gelmiştir. Üçgen sahada üçer tane üçgen grubu yerleştirilmiştir. Renkler : kiremit kırmızısı, sarı, mavi, turuncu, beyaz.
- İç bordür : Genişliği 4.5 cm. dir. Turuncu zeminlidir. Ufak rozet çiçeklerinin yanyana dizilmesinden meydana gelmiştir. Beyaz, mavi, kiremit kırmızısı, sarı renklerde dir.
- Dış bordür : Genişliği 5.5 cm. dir. Turuncu renkli zemin üzerinde kare forma uydurulmuş rozet çiçeklerinden meydana gelmiştir. Konturlar siyahtır. Renkler : sarı, kiremit kırmızısı, mavi, beyazdır.
- Şeritler** : Kiremit kırmızısı ve mavi şerit ile, zik - zak şeritlerdir.
- Kilim** : Bir kenarında 8 cm. lik kırmızı renkte kilim kısmı vardır.

RESİM : 5

- En. No.** : 256, Geç devir Anadolu halısı (parça halinde).
- Boyutu** : En : 100 cm. Boy : 183 cm.
- Düğümü** : Gördes düğümlüdür. 10 cm² de H : 29, V : 34 düğüm vardır.
- Malzeme** : Sert, kalın, kısa boyda, kaba yün. Argaç : Çift büküm, beyaz yün. Arıç : Çift büküm, beyaz yün.
- Renkler** : Kırmızı, koyu yeşil, beyaz, açık turuncu, mavi, kahverengi.
- Durum** : Bir parça halindedir. Alt tarafından beyaz bezle kaplanmış. Görülen iki kenar bordürü, kopuk ve püsküllenmiş. Çeşitli yerlerinde yırtık, ezik ve kopuklar var. Havı dökülmüş.
- Zemin** : Kahverengi zemin üzerinde, beyaz üçgen sarkaçlı konturlu altıgenler, vertikal bir sıraya göre ve yanyana dizilmiştir (Desen : 2). Altıgenlerin zemin rengi çeşitlidir. Altıgenlerin içlerine, geometrik dolgulu, kancalı konturlu altıgenler yerleştirilmiştir. Aralarda kalan baklavalılar yerleştirilmiştir.

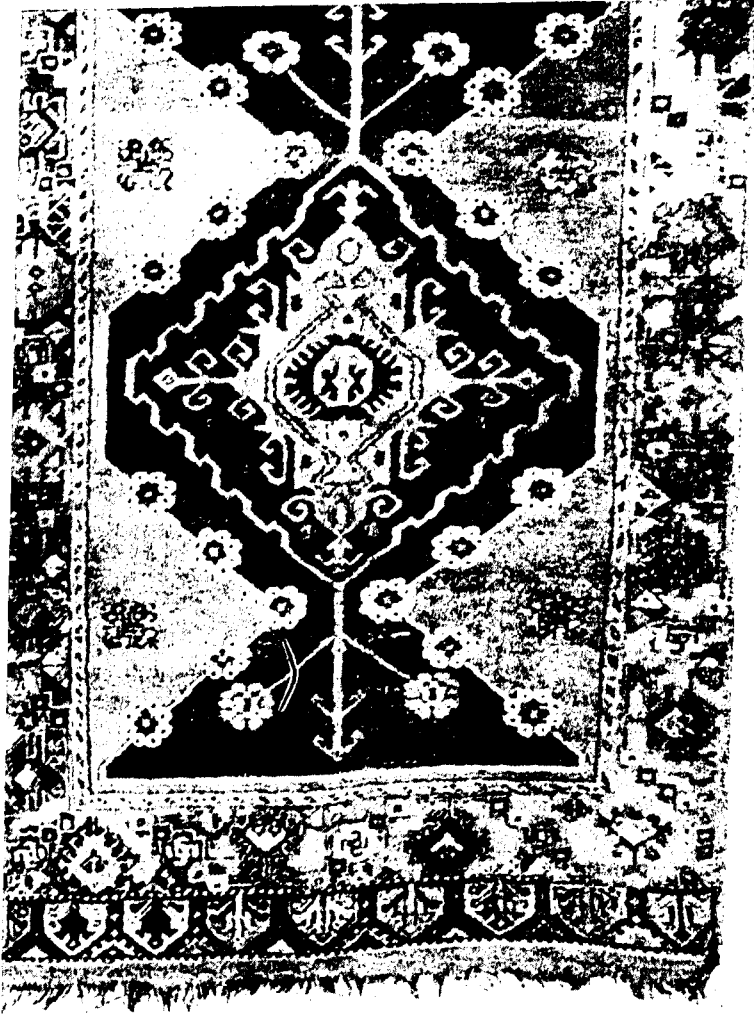
- Bordürler** : İki bordür sırası görülmektedir.
 İç bordür : Köşeli, kıvrık S) motiflerinin arasına diyagonal çift mazgal motifi yerleştirilmiş. Renkler : beyaz, kırmızı, mavi, turuncu, kahverengi (Desen : 6).
 Dış bordür : Açık turuncu zemin üzerinde, üçgen çıkıntılı geometrik motifler (stilize meşe kozalağı motifi) dizilmiş. Aradaki boşluklara, sivri uçları karşılıklı gelen üçgenler yerleştirilmiş.
- Şeritler** : İç bordür zeminden, ufak rozet çiçekli sedef bordür ile ayrılır.

RESİM : 6

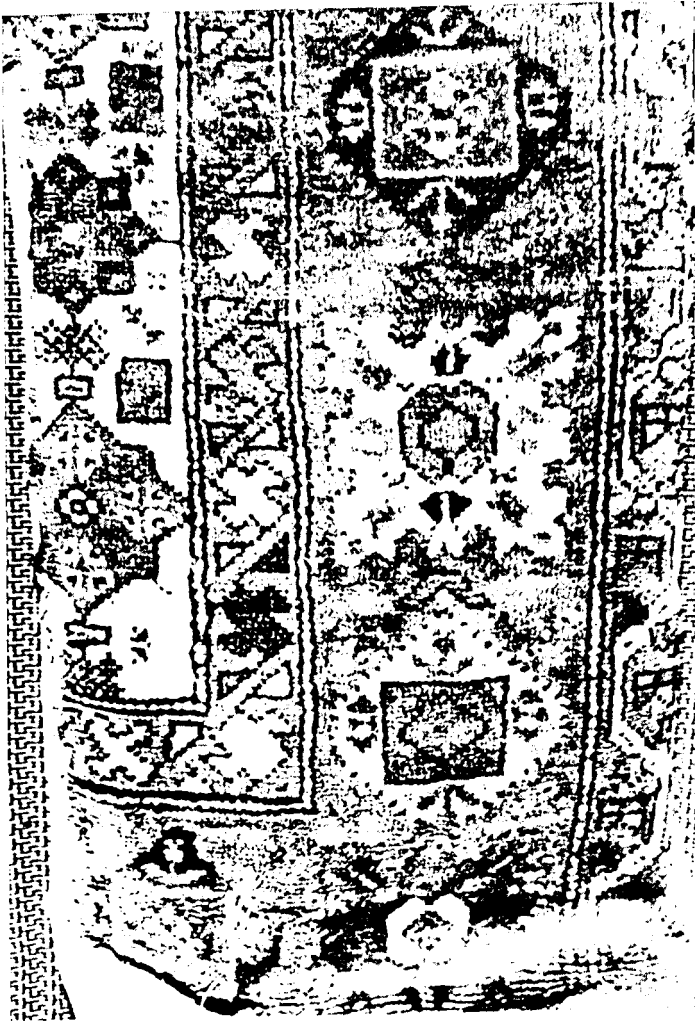
- En. No.** : 252, Geç devir Anadolu bordür parçası.
- Boyutu** : En : 46 cm. Boy : 115 cm.
- Düğümü** : Gördes düğümlüdür. 10 cm² de H : 26, V : 27 düğüm vardır. Argaç : Çift büküm, orta kalınlıkta, beyaz yün. Arıç : Tek büküm, kırmızı yün.
- Renkler** : Yeşil, kırmızı, beyaz, mor, açık mavi, sarı, siyah.
- Durum** : Alt tarafından beyaz bez ile kaplıdır. Bazı yerlerinde yırtıklar vardır.
- Zemin** : Parça halinde olduğundan, bütün halının zemin kompozisyonunu tahmin etmek imkânsız, fakat beyaz zemin üzerinde, büyük ve küçük sekiz köşeli geometrik kartuşların (yıldız) vertikal sıralandığı anlaşılıyor. Her motif, küçük motiflerle bağlanmış, iki tarafına içleri (Z) dolgulu dikdörtgen yerleştirilmiş.
- Bordürler** : Esas bordür : Genişliği 17.5 cm. dir. Yeşil zemin üzerinde basamaklı kare ile eşkenar dörtgenlerin, alternatif sıralanması ile elde edilmiştir. Her motifin içi, stilize bitki ve geometrik motif dolguludur. Aralarına çift yaprak, iki tarafına rozet çiçekleri yerleştirilmiş. Desenler konturludur.
 İç bordür : Genişliği 6 cm. dir. Kırmızı zemin üzerinde, Türkmen'lerin Sinek motifine benzeyen, fakat daha dolgun motiflerden meydana gelmiştir. Her motifin arasına, bir kenarları paralel gelecek şekilde, karşılıklı iki üçgen yerleştirilmiş. Renkler : mavi, sarı, yeşil, mor, beyaz (Desen : 7).
 Dış bordür : Genişliği 6.5 cm. dir. Kırmızı zemin üzerinde köşeli kıvrık dala bağlı, bir içe, bir dışa dönük stilize çiçeklerden meydana gelmiştir. Konturlar siyahtır.
- Şeritler** : Bordürleri, beyaz - kırmızı noktalı şeritler ayırır.
- Not** : Müze elemanlarının verdiği bilgiye göre, bu halı, Besim Atalay Beyin büyük annesi tarafından dokunmuştur.

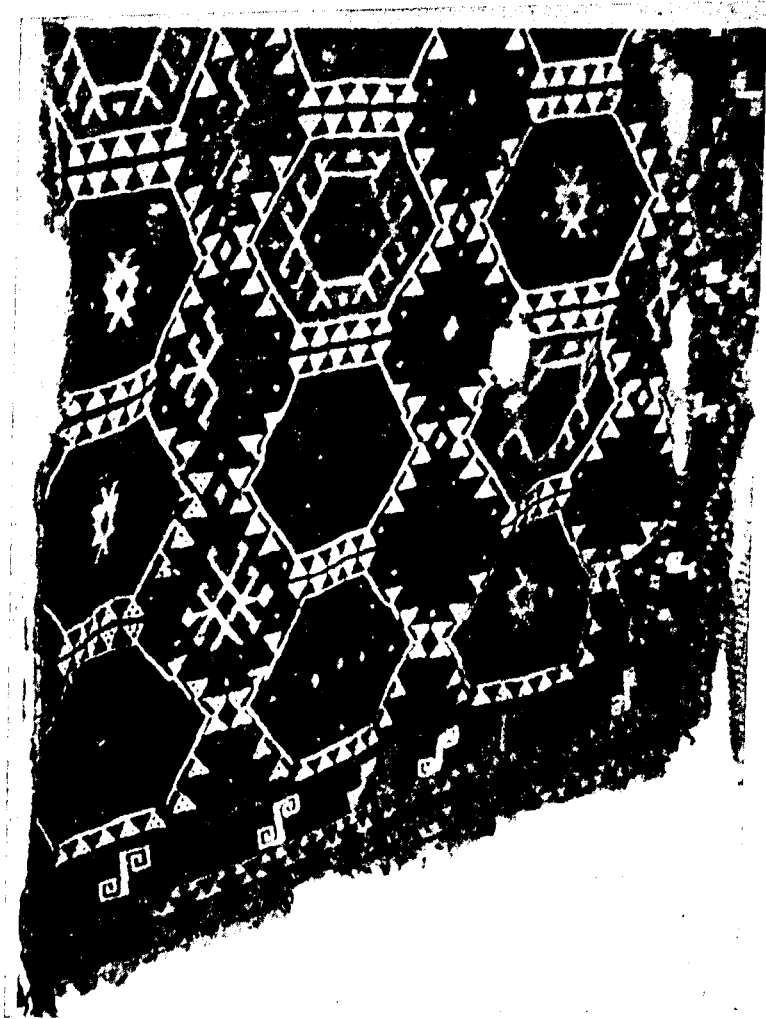
Res. 2 Konya Incesu halisi

Res. 1 Konya Karapınar halısı

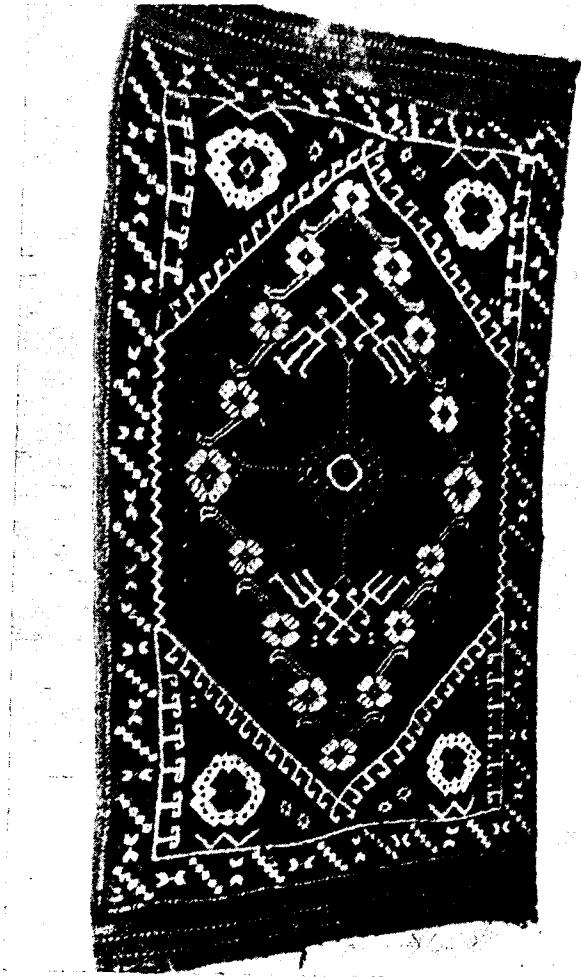
Res. 6 Geç devir Anadolu halısı (bordir parçası)

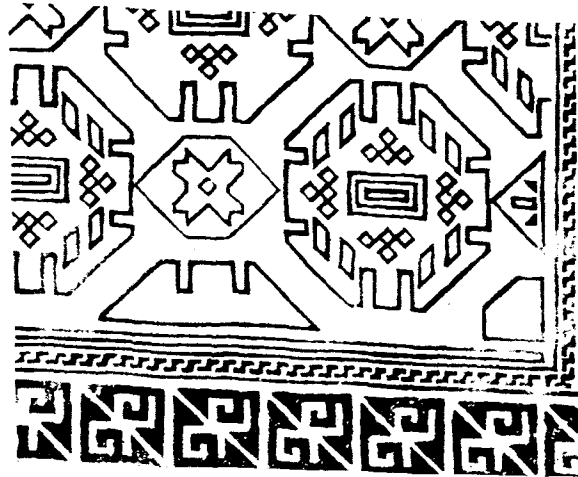
Res. 5 Geç devir Anadolu halısı (parça halinde)

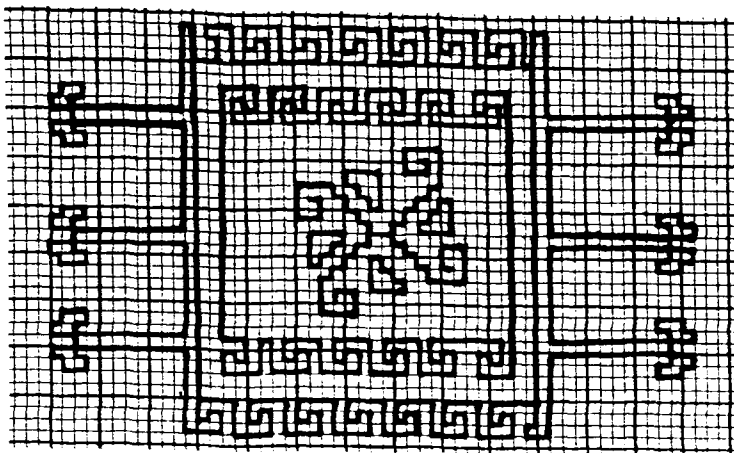
Res. 4 — Türkmen halısı

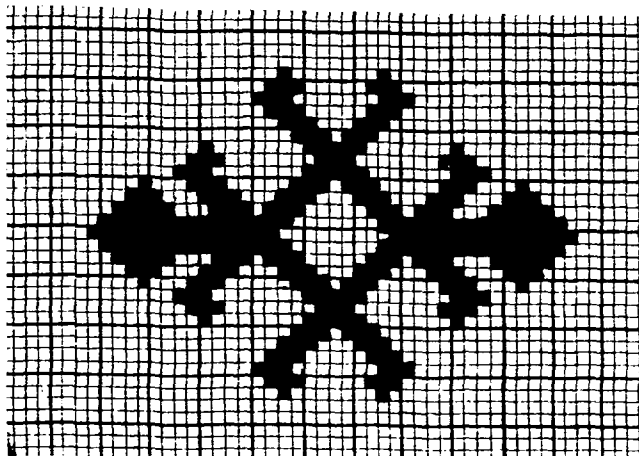
Res. 3 -- Yağcı Bedir halısı

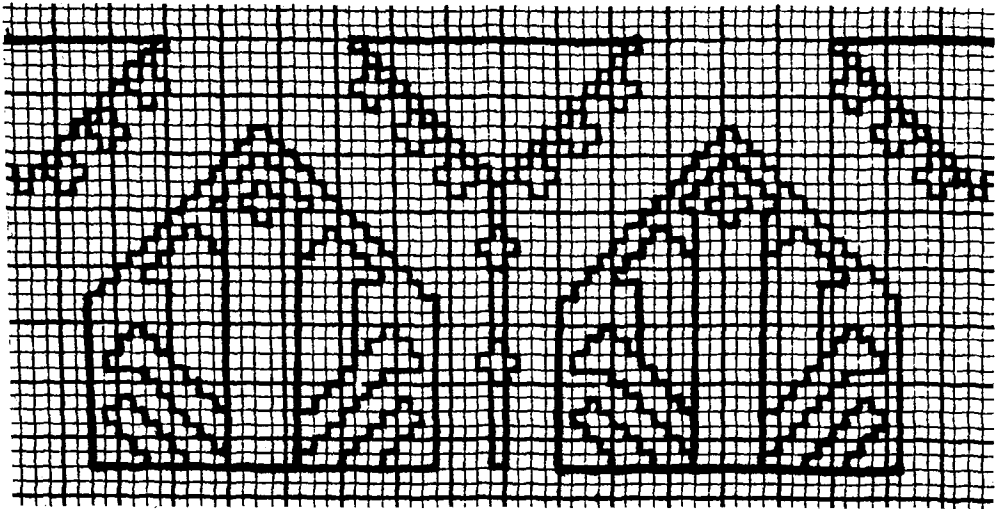
Desen : 3

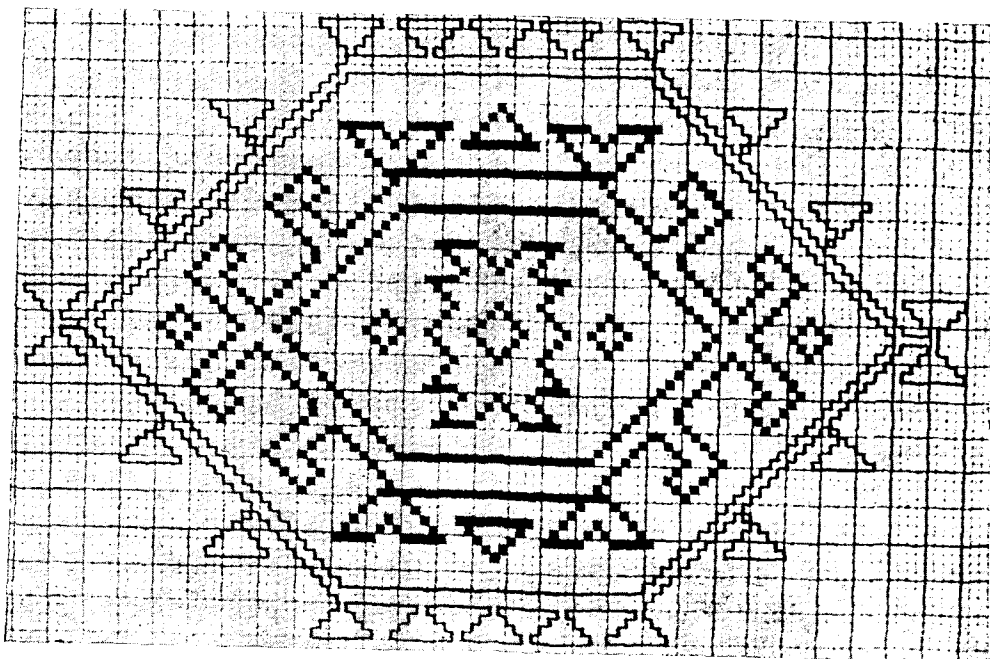
Desen : 4

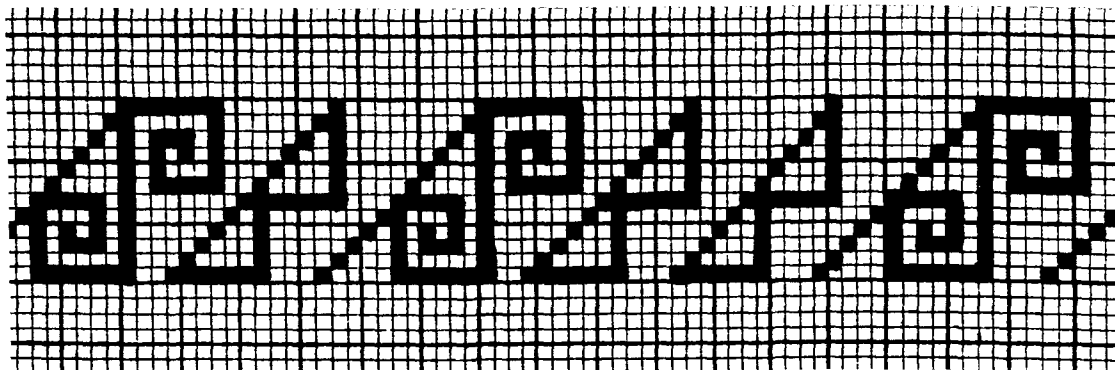
Desen : 5

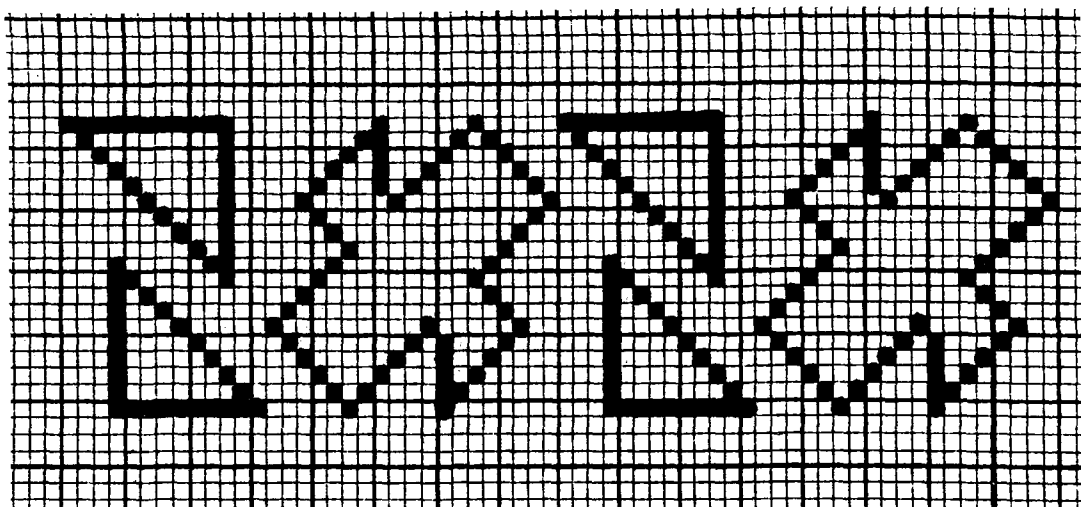
Desen : 1

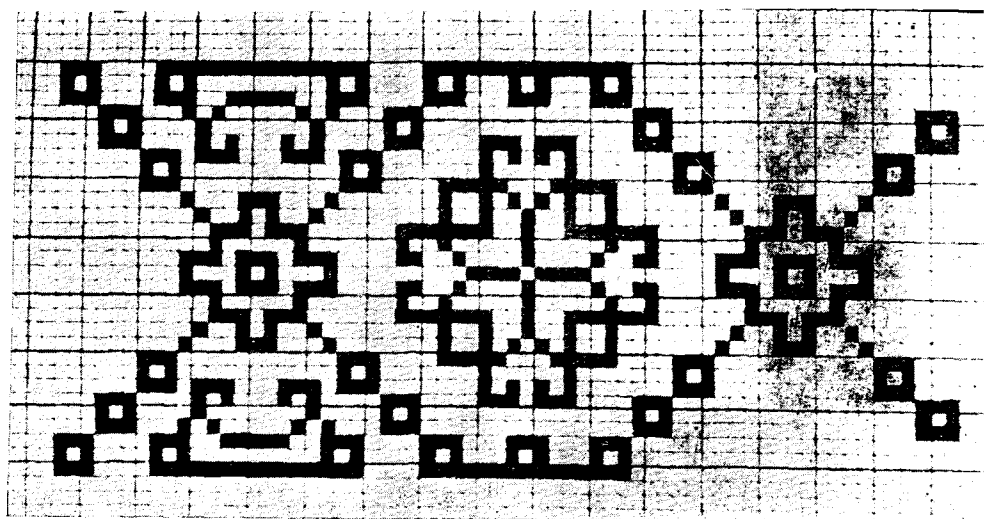
Desen : 2

Desen : 6

Desen : 7

Desen : 8

ANADOLU'DA SELÇUK GELENEĞİNDE KUŞLU, ÇİFT BAŞLI KARTALLI, ŞAHİNLİ VE ARSLANLI MEZAR TAŞLARI

Gönül ÖNEY

Anadolu'da Selçuklu geleneğinde yapılan bilhassa Tokat, Sivas, Kırşehir, Akşehir ve Konya bölgesine inhisar eden bir gurup mezar taşında kuş, çiftbaşlı kartal, şahin veya arslan figürleri dikkati çeker. Kaba ve çok stilize işlenmiş kuş kabartmaları tek veya çift olarak taşın tepesinde yer alırlar. Bazı çift örneklerde hayat ağacı olması mümkün olan bir tasvir görülür. Profilden verilen kuşlar stalaktitli bir nişin tepesinde otururlar. Kuşların ve nişin etrafında çeşitli rozetler vardır. Çift başlı kartallı örneklerde rozetler ve stalaktit nişler taşın arka yüzünde toplanır. Şahinli örneklerde şahinle birlikte avcının da görülmesi dikkati çeker. Çift veya tek olarak işlenen arslan figürleriyle birlikte de kuşlarda olduğu gibi benzer rozetler görülmesi dikkate değer. Tanıtılan mezar taşlarında genellikle üst kısımda dilimli ve sivri bir kemer mevcuttur.⁽¹⁾ Figürlü mezar taşlarımızı guruplandırarak tanıtalım.

I. TEK KUŞLU MEZAR TAŞLARI

a. Sivas Mezar Taşı (Resim: 1a,b):

Sivas Gök medrese müzesinde Env. No. 569 da kayıtlı mermer mezar

1. Bu mezar taşlarını ilk olarak doktora tezimde tanıttım. Bk.Öney, G. Anadolu Selçuk'larında Kuş Figürü» Ankara, Nisan 1931.

«Ahlat Mezar Taşları» konusunda Beyhan Karamağaralı tarafından bir doçentlik tezi hazırlanmıştır.

Kitabeleri okuyan Sayın Faruk Sümer'e ve Res. 1 a daki kitabenin tashihi hususunda dikkatimi çeken Sayın Beyhan Karamağaralı'ya teşekkürü borç bilirim.

taşı üzerinde üst kısımda profilden alçak kuş kabartması görülmektedir. Taşın ölçüleri : 0.75x0.35 m. kalınlık 0.07 m. dir. Taş sivri tepeli ve dilimli kemerlidir. Kuş tepe diliminin altında sağa dönük vaziyettedir. Taş stalaktit nişlidir. Nişin ortasında iki satır neshî kitabe yer alır. Kitabede . 798 senesinin cemaziyelevvel ayında (1395 M.) (Fi şehri cumada'l-ülâ senete gemânin tis'ine ve seb'mi) yazılıdır. Nişin üzerinde iki yanda simetrik olarak büyüklü küçüklü rozetler vardır. Bunlar çiçek, girdap, geometrik, örümcek ağı tipi rozetlerdir. Taşın arka yüzü işlenmemiştir. Sivas içinde Abdülvahab Gazi mezarlığından getirilmiştir.

b. Sivas Mezar Taşı (Resim: 2a,b):

Sivas Gökmedrese müzesi bahçesinde 516 Env. No. da kayıtlı mermer mezar taşının sivri tepe dilimi altında alçak kabartma sağa dönük kuş figürü görülmektedir. Taş Sivas'ta İstasyon tarafında, Kayseri kapı mezarlığından gelmedir. Taşın ölçüleri : 0.78x0.37 m. kalınlık 0.09 m. dir. Tepesi dilimli, sivri kemerlidir. İçi stalaktit nişle doldurulmuştur. Nişin tepesinde sağa dönük kuş, iki yanlarda ise muhtelif rozetler yer alır. Simetrik rozetler yukarıdan aşağı doğru çiçek, damla, örümcek ağı, geometrik, girdap tipi rozetlerdir. Taşın arka yüzünde dört satırlık neshî kitabede «affedilmiş ölü» (merhum al ma'fur) ibaresi okunur. Bu taşı da resim 1,8,9 daki tarihli taşlara kıyasla 14. asra tarihleyebiliriz.

c. Tokat Mezar Taşı (Resim: 3a,b):

Tokat Gök medresesi müzesi avlusunda Env. No. almamış mermer mezar taşı üzerinde alçak kabartma sola dönük tek kuş figürü görülmektedir. Kuş sivri tepe diliminin altında yer alır. Taşın ölçüleri 0.78X0.37 m. dir. kalınlık 0.08 m. dir. Bu taş da Sivas örnekleri gibi dilimli sivri kemerlidir. İçinde büyük stalaktit niş vardır. Nişin içindeki iki satır neshî kitabede: Mehmet bey kızı Şah Melek (Şah Melek binti Mehmet bey) yazılıdır. Mihrap nişinin iki yanında zikzak hatları ile süslenmiş sütuncuklar vardır. Stalaktik nişin dışında yan boşluklarda büyüklü küçüklü rozetler yer alır. Bunlar aşağıdan yukarı doğru çiçek, geometrik, girdap rozetlerdir. Kuş motifinin önünde de küçük bir yıldız rozet görülür. Taş Tokat Erenler mezarlığından getirilmiştir. Arka yüz aynı şekilde işlenmiştir, burada kuş motifi yoktur. Taş resim 1,8.9 daki tarihli mezar taşlarıyla kıyaslayarak 14. asra tarihleyebiliriz.

d. Tokat Mezar Taşı: (Resim : 4)

Tokat Erenler mezarlığından Gök Medrese müzesine getirilmiş envanter numarası almamış mezar taşı üzerinde kaba işlenmiş sola dönük kuş kabartması görülmektedir. Kabartma sivri tepe diliminin altında yer alır. Altında stalaktit niş bulunur. Nişin dışında, mezar taşının kemer dilimlerine intibak ettirilmiş rozetler yer alır. Simetrik yerleştirilen bu rozetler yukarıdan aşağı doğru çiçek, fırıldak, yıldız, fırıldak ve çiçek tipi rozetlerdir. Stalaktitli nişin iki yanını zikzaklı sütunceler çevirir. Ortada ikinci bir niş içinde üç satır neshî kitabe yer alır. Burada «Çelebi Muhammedin oğlu, toprakları güzel olsun» yazılıdır. (Bin-i Muhammed Çelebi tâbe serahüma). Taş diğer benzer örneklerine göre 14. asra tarihleyebiliriz.

II. ÇİFT KUŞLU MEZAR TAŞLARI :

a. Sivas Mezar Taşı : (Resim : 5 a,b)

Sivas Gök Medrese bahçesinde 597 Env. No. lu mezar taşı üzerinde profilden karşılıklı simetrik yerleştirilmiş alçak kabartma iki kuş figürü vardır. Taşın ölçüleri : 0.30X0.40 m., kalınlık 0.08 m. dir. Taş Sivas kabristanından getirilmiştir. Alt kısmı kırıktır. Taşın tepesi dilimli, sivri kemerlidir. Ortasında stalaktitli niş yer alır. Nişin meydana getirdiği basamakların üzerinde karşılıklı simetrik olarak altta kandil motifi, bunların üzerinde de stilize kuş figürü, tepelerinde de beşer büyük, ikişer küçük rozet yer alır. Küçükler girdap, büyükler ise girdap ve geometrik rozettir. Kuşların başları küçük, gövdeleri nokta nokta deliklidir. Kanat ve kuyruk üzerinde paralel çizgiler mevcuttur. Arkasında iki satır neshî kitabeden taşın bir kadına ait olduğunu anlıyoruz. Burada «affedilen ölü» yazılıdır. (al merhume al ma'fure). Kitabenin ikinci satırı kırıktır. Taşın diğer örneklerle mukayese sonucu 14. asra ait olduğunu söyleyebiliriz.

b. Tokat Mezar Taşı : (Resim : 6).

Tokat Gök medresesi Müzesi avlusunda Env. No. almamış ve 1965 yılı sonbaharından beri kayıp olan bir mezar taşı üzerinde alçak kabartma karşılık simetrik yerleştirilmiş stilize kuş figürleri görülmektedir. (2) Taşın ölçüleri : 0.24X0.23 m. kalınlık 0.08 m. dir. Taş dilimli sivri kemerlidir. Kuşlar diğer örneklerde olduğu gibi hemen

2. 1960 yılında kürsüce yaptığımız inceleme gezisinde taşın resmi çekilmiş ve doktora çalışmamda tanıtılmıştır. Öney, G. aynı eser. s. 29,104. Resim 22a, b. 1965 yazı başında öğrencimiz İsmet İter taşın fotoğrafını çekmiştir. 1965 Kasım'ında daha iyi bir resim temini için kürsümüz mensupları ve öğrencilerimiz tarafından aranan taşı bulmak mümkün olmamıştır. Bilâhare müze bir yazı ile taşın bulunamadığını bildirmiştir.

sivri kemerin altında yer alır. Profilden verilen kuşlarda kuyruk kıvrıktır ve arkaya uzanan tüylerle detaylı işlenmiştir. Aralarında stilize hayat ağacı olduğunu tahmin ettiğimiz bir motif yer alır.⁽³⁾ Kuşların sırtları üzerinde küçük bir girdap rozet vardır. Figürlerin altında dikdörtgen çerçeve içine alınmış tek satır neshî kitabede «Tabet Seraha» (Toprağı güzel olsun - kadın için -) yazılıdır.

Taşın alt kısmı kırıktır. Arka yüzde stalaktit niş ve etrafında muhtelif tip rozetler vardır. Bu taş da diğerleri gibi mukayese neticesi 14. asra tarihleneyebiliriz.

c. *Afyon Boyalıköy Mezar Taşı* :
(Resim : 7)

Afyon civarında Boyalık köyden Afyon Müzesine getirilmiş Env. No. 26 da kayıtlı bir lâhdin baş tarafında karşılıklı simetrik yerleştirilmiş iki kuş kabartması mevcuttur.⁽⁴⁾ Taşın ölçüleri 1.29X0.64X0.24 m. dir. Lâhdin yan yüzünde atlı ve sfenks kabartmaları yer alır. Taş baş tarafında daha yüksek, ayak kısmında daha alçaktır. Üst kısım çatı şeklinde eğiktir. Çok stilize ve şematik verilen kuşlarda baş geriye dönüktür. Sol taraftaki kuşun baş ve sırt kısmı kırıktır. Kuşlar hayat ağacı sembolü olduğunu tahmin ettiğimiz bir çubuk üzerine tünemiştir.⁽⁵⁾ Afyon mezar taşları 13. asra tarihlenmiştir.

3. Öney, G. *Anadolu Selçuklu Sanatında Hayat Ağacı Motifi. Das Lebensbaum Motiv in der Seldschukischen Kunst in Anatolien.*

«Belleten», XXXII, 125. Ankara 1968, 8, s. 27 - 30, 39 - 42.

4. Otto - Dorn, K. *Türkische Grabsteine mit Figurenreliefs aus Kleinasien.* «Ars Orientalis» III, 1959, s. 63 - 75.

5. Öney, G. *Hayat Ağacı Das Lebensbaum Motiv.....* 27 - 37, 49 - 43. Resim. 7.

III. ÇİFT BAŞLI KARTALLI MEZAR TAŞLARI :

a. *Sivas Mezar Taşı* : (Resim : 8 a, b)

Sivas Gökmedrese Müzesinde 575 Env. No. da kayıtlı mermer mezar taşının üst kısmında alçak kabartma olarak çift başlı kartal görülmektedir. Sol taraftaki baş kırıktır. Taşın ölçüleri : 0.86X0.43 m., kalınlık 0.08 m. dir. Taş Sivas kabristanından getirilmiştir. Tepesi dilimli, sivri kemerlidir. Sol üst tarafı kırıktır. Çift başlı kartalın altında üç satır neshî kitabe vardır. Alt kısım yine kırıktır. Kartalların boyunlarını geç devir örneklerinde olduğu gibi arada bir boşluk bırakarak birbirine dolanmıştır,⁽⁶⁾ kanatlar yaygın vaziyette, ayaklar ve pençeler kanatlara paralel durumdadır.

Kitabede «merhum ve mazlum ulu Allahın rahmetine muhtaç Salihoğlu Hoca Mehmet 740 senesinin zilkade ayında» yazılıdır (1340 M.)
(al-marhum al mazlum al muhtac ila rahmet-illâhi teâlâ Hoca Muhammed bin Sâlih fî şehri zilkade sene - kırk ise de 'erba'in olması kuvvetle muhtemel - erba'in seb'amie).

Aynı taşın arka tarafında, kuşlu örneklerde olduğu gibi stalaktit niş görülür. Çeşitli tip rozetler nişi kuşatır.

b. *Tokat Mezar Taşı* : (Resim 9 a, b)

Tokat Erenler mezarlığından Gökmedrese müzesine getirilen bir mermer mezar taşında iki bölüme ayrılmış neshî kitabe üzerinde çift başlı kartal görülmektedir. Kabartma sivri kemerli bir nişte yer almaktadır. Kartalın ölçüleri 0.18X0.19 m. dir. Çift baş-

6. Öney, G. *Niğde Hüdavent Hatun Türbesi Figürlü Kabartmaları. Die Figurenreliefs an der Hüdavent Hatun Türbe in Niğde.*

«Belleten», XXXI, 122. Ankara 1967, s. 148., 150 - 161. Resim 12 a.

lı kartal Selçuk örnekleri stilinde başta sivri kulaklar, kıvrık gagalar, yelpaze tipi kuyrukla verilmiştir. Gövde üzerinde bir palmet, kanatlarda dekoratif dilimler görülür. Başların tepesinde tek bir palmet yaprağı bulunur. Kartalın altındaki kitabede: «826 senesinin muharrem ayının 29 unda» (1422 / M.) (Fi şehri tā'si 've' l işrin muharrem sene sitte ve' işrine ve şemānime) yazılıdır.

2. *Tokat Mezar Taşı* : (Resim : 10 a, b, c)

Tokat Erenler mezarlığından önce Tokat Gök medreseye sonra da Ankara Etnoğrafya müzesine nakledilen mermer mezar taşı üzerinde çift başlı kartal gözükmektedir. Ölçüler 0.56X0.29 m. kalınlık 0.09. m. Taş müzede Envanter No. almamıştır. Resim 12 deki mezar taşının, aynı mezarın ayak taşı olduğu Tokat Gök medresesi kayıtlarında belirtilmektedir Biz diğerleri gibi bu taşların da ayrı ve tek başına kullanıldığını tahmin ediyoruz. Taş diğerleri gibi dilimli, sivri kemerlidir. Kemerin altında kitabe yer alır. Kitabede : Vefat eden merhume Allahın mağfiretine ve rahmetine muhtactır (Tu-vuffiyet al-marhume al-mağfure al-muhtace ilâ rahmeti rabbiha) yazılıdır.

Üç satırlık kitabede birinci satır bir çizgi ile diğerlerinden ayrılmış, diğer iki satır da bir çerçeve içine alınmıştır. Kitabenin altında çok temiz vaziyette işlenmiş çift başlı kartal figürü yer alır. Başta sivri kulaklar ve kıvrık gagalar görülür. Boyunlar Selçuk sonrası çift başlı kartallarında olduğu gibi bir düğümlerle birbirine dolanmış, tepede üç dilimli palmet motifi meydana getirmişlerdir.⁽⁷⁾ Kanatlar birbirine paralel helezoni çizgilerle doldurmuştur. Pençeler kuvvetlidir.

Kuyruk yatay bir hat üzerinde iki yana uzanmış ve uçları birer helezoni kıvrıntıyla son bulmaktadır. Kuyruk da kanatlar gibi birbirine paralel hatlarla doldurulmuştur.

Aynı taşın arka yüzünde (Resim : 11), stalaktitli mihrap nişinin ortasında yer alan girdap tipi rozetin etrafını bir kitabe çevirir. Burada : «Yusuf kız Hatice» (Bint-i Yusuf Hatice Hatun) yazılıdır.

Bir kadına ait olan taşın Resim 12 deki benzer örneğe göre 15. asrın başından olduğunu söyleyebiliriz.

d. *Tokat Mezar Taşı* . (Resim : 12 a, b, c)

Tokat Erenler mezarlığından önce Tokat Gökmedrese sonrada Ankara Etnoğrafya müzesine getirileu ve eski Env. No su 73/4 olan mezar taşında ölçüler 0.56X0.33 m. ve 0.08 m. kalınlığındadır. Taşın tepesinde dilimli sivri kemerin altında yaygın kanatlarıyla bir çift başlı kartal yerleştirilmiştir. Altında dikdörtgen çerçeve içinde kitabe görülür. Etrafı yarım palmet yapraklı bir sarmaşıkla çevrilmiştir. Kitabede «sekizyüz yirmibeş senesinin sefer ayında» yazılıdır (miladi 1421/22) (Fi şehri safer (?) liseneti hamse ve işrin ve şemānime'e" Taşın arka yüzünde kuşlu Tokat ve Sivas mezar taşlarında olduğu gibi içi kitabeli stalaktit niş ve her iki tarafında çeşitli yedişer adet rozet vardır. Kitabede Allah rahmet eyesin» yazılıdır. (Rahimehu'l-lah).

IV. *ŞAHİN VE AVCI İLE BİRLİKTE İŞLENEN MEZAR TAŞLARI* :

(Resim : 13, 14)

Kırşehir Ahi Evran zaviyesinde 8

8. Eyice, S. Kırşehir'de 709 (1310) tarihli tasvirli bir Türk mezar taşı, Anadolu'da Tasvirli Türk Mezar Taşları Hakkında bir araştırma, Eine Studie Türkischer Bildergabsteine in Anatolien.

«Reşit Rahmetli Arat İçin.» Ankara 1966. s. 212, 213, 225, 226. Resim 11.

7. Öney, G. Hayat Ağacı..... Das Lebensbaum..... s. 30, 31, 43, 44. Resim 26,27.

Alâeddin camisinin civarında (9) ve Akşehir Taş medrese müzesinde bulunan birer mezar taşında (10) (Resim : 13), Konya İnce Minareli Medrese, müzesinde ise iki mezar taşında (11), Boyalı köyden Afyon ve Türk İslam Eserleri Müzelerine getirilen bir grup mezar taşında (12) avcı ile birlikte şahin figürleri görülmektedir. Daha önce neşredilen bu taşlar üzerinde burada tekrar durulmayacaktır. Kırşehir Ahi Evran Zaviyesi ve Konyadaki bir örnek hariç (Resim : 14) bu şahinler atla avlanan avcının arkaya uzattığı eli üzerinde tasvir edilmiştir. Kırşehir taşının H. 709 (1310) ramazanında vefat eden Halil oğlu Osman'a ait olduğunu kita besinden öğrenmekteyiz. Tarihli oluşuyla bilhassa önem kazanır.

V. ÇİFT ARSLANLI MEZAR TAŞLARI :

a. Kırşehir Mezartaşı : (Resim : 15)

Kırşehir'de Aşık Paşa türbesi haziresinde kitablesiz bir mezar taşı üzerinde karşılıklı simetrik yerleştirilmiş arslan kabartmaları görülür. Cevat Hakkı Tarım tarafından neşredilen taşı bulmak mümkün olmamıştır. (13) Gayet kötü olan fotoğraftan çizdiğimiz resme göre Selçuk devrinden olması mümkündür. Kaba işlenmiş olan arslanların arasında hayat ağacı sembolü olabilecek bir tasvir, üzerlerinde de arabesk sarmaşık görülmektedir.

b. Tokat Mezar Taşı : (Resim : 16)

Tokat Gök Medrese avlusunda Erenler mezarlığından getirilmiş Env.

No. 73/3 de kayıtlı mermer mezar taşı üzerinde alçak kabartma olarak karşılıklı simetrik yerleştirilmiş iki arslan kabartması görülmektedir. (14) Altı bilhassa sağ tarafa doğru kırık olan taşın ölçüleri 0.55X0.36 m. kalınlık 0.08 m dir. Dilimli, sivri kemerle son bulan taşda arslanlar tepede yer alır. Tamamen profilden birbirlerine doğru koşarken verilmişlerdir. Arslanların arasındaki dala benzer motifin hayat ağacı sembolü olduğunu tahmin etmekteyiz. (15) Arslanların altında iki yanda palmetli bir bordür uzanır. Taşın ortasında stalaktit nişin içinde neshî kitabe görülür.

Stalaktit nişin üzerinde çiçek, damla, girdap rozetler görülür. Taşın arka yüzü ön yüz gibi, fakat arslansız olarak işlenmiştir. Stalaktit nişin içinde «Ulu Allahın rahmeti...» okunur Rahmetu'l-lahi tealâ...).

Bu taşı da diğer benzer taşlara göre 14. asra tarihleyebiliriz.

c. Tokat Mezartaşı : Resim : 17 a, b).

Tokat Gök Medrese avlusunda 72/4 Env. No. da kayıtlı lâhit üzerinde her iki eğik yüzde aynı şekilde işlenmiş simetrik birer arslan, önlerinde stilize birer bitki, aralarında da girdap rozet şeklinde güneş rozeti yer almaktadır. Arslanların ölçüsü : 0.16X0.10 m. dir. Figürler çok stilize ve alçak kabartmadır. Şekiller oyuk bir dış hatla belirtilmiştir. Arslanlar birbirine doğru yürür vaziyettedir.

Mezarın baş tarafında ve yan yüzlerindeki neshî kitabelerden H. 818 yılında ölen (1415 M.) Mustafa Çelebiye ait olduğunu öğreniyoruz. Baş tarafında : «Mustafa beyin kızı Kutlu Meleğin oğlu merhum ve masum Mustafa Çelebi» (tuvuffiye al - merhûm al - masum

9. Öney, G. *İran Selçukluları ile Mukayese Olarak Anadolu Selçuk'lularında Atlı Av Sahneleri*. «Anatolia» XI. Ankara 1969. Baskıda.

10. Aynı.

11. Aynı. ayrıca bak. Eyice, S. 218, 227. Resim. 21, 23.

12. Otto - Dorn, K. *Türkische Grabsteine* s. 63 - 75.

13. Tarım, C. H. *Tarihte Kırşehiri - Güleşehri*. İstanbul, 1948. Resim 6. ayrı bak. Eyice, s. 226. Resim. 8

14. Gabriel, A. *Monuments Turcs d'Anatolie*. II. Paris 1934 Pl.LX, Resim 4.

15. Dip notu 3 aynı

Mustafa Çelebi bin Kutlu bin Mustafa bey)

Yan yüzlerde : «Gazilerin ve mücahitlerin meliki, Bağdı bey oğlu, Kalem bey oğlu, Karesi bey oğlu, Yahşi han oğlu, Beğlerbeyi» (bin beğlerbeyi bin Yahşi han bin Karasi han bin Kalem beğ bin Bağdı beğ melik alguzât ve mücâhidin).

Baş taşının iç yüzünde : «Melik Danişment Gazi, Allah rahmet eylesin, Allahın rahmetini görsün. (Melik Danişment Gazi rahmetul-lahi rahmeten vâsi'aten) ayak tarafında Cumada'l-ülâ'nın ilk günlerinde 818 senesi" yazıdır. (Fi - evaili Cumada'l - ülâ Lisene-ti şemânie 'aşere ve şemânimi'e)

VI. TEK ARSLANLI MEZAR TAŞLARI :

a. Kırşehir Mezartaşı : (Resim : 18)

Aşık Paşa türbesine nakledilmiş kırık bir mezar taşında büyük bir arabeski madalyonun altında sağa doğru kaba bir arslan kabartması görülür.⁽¹⁶⁾ Taşın tepesi diğer örneklerin aksine yatay ve dilimli işlenmiştir. Taşın diğer Kırşehir mezar taşları gibi 14. asra ait olması mümkündür.

b. Ankara Etnoğrafya Müzesindeki Mezartaşı : (Resim : 19)

Ankara Etnoğrafya Müzesinde Env. No. almamış, nereden geldiği bilinmeyen beyaz mezar taşı üzerinde yuvarlak bir madalyonun içinde alçak kabartma arslan veya panter kabartması görülür. Taşın ölçüleri 0.54X0.34 m. kalınlık 0.08 m. dir. Arslan sağa doğru yürür vaziyettedir, başı arkaya dönüktür. Arkasında madalyonun içinde ikinci bir yarım çerçeve meydana getirecek şekilde çok stilize nebat motifi yer alır. Taşı diğer benzer örneklerle

kıyaslayarak 14. asra veya 15. asrın başına tarihleyebiliriz.

c. Tokat Mezar Taşı : (Resim : 20)

Ankara Etnoğrafya Müzesinde Tokat Erenler mezarlığından getirilmiş Env. No. almamış mermer bir mezar taşı üzerinde çok kaba olarak profilden sağa dönük vaziyette verilmiş arslan kabartması mevcuttur. Ölçüleri : 0.50X0.30 m., kalınlık 0.05 m. Alçak kabartmada konturlar ve yele ince oyulmuş hatlarla verilmiştir. Bütün kabartma çok iptidâi bir çocuk resmini hatırlatır. Arslanın tepesinde güneş sembolü olduğunu sandığımız bir girdap rozet yer alır. Taşın arka yüzü hazırlanmış fakat işlenmemiştir 15. asırdan olması mümkündür.

VII. MEZAR TAŞLARINDAKİ FİGÜRLER HAKKINDA GENEL GÖRÜŞLER :

Yukarıdaki örneklerden gördüğümüz gibi bilhassa Tokat ve Sivas mezartaşı örnekleri genel form, taş işleniş ve desenler bakımından birbirine çok benzemektedir. Konya, Kırşehir, Akşehir mezar taşları ise burada tanıtılmayan diğer insan figürlü örnekler de dikkate alınırsa ikinci bir grup meydana getirmektedir.⁽¹⁶⁾ İncelememize tek bir örnekle giren Afyon mezar taşları ise, lâhit formları ve çok kaba işlenişleri ile diğer örneklerden ayrılır. Bilhassa kuşlu ve çift başlı kartallı mezar taşlarının hem kadın, hem de erkekler için kullanılması dikkati çekmektedir. Arslanlı örneklerin sadece (biri kitabsiz) erkeklere ait olduğunu tahmin etmekteyiz.

16. Elyice, S. aynı. S. 215,216, 226. Resim 14.

Avcı figürü ile birlikte işlenen şahinli mezar taşları haricinde tek ve çift kuşlu, çift başlı kartallı (taşın arkasında) ve arslanlı mezar taşlarının en mühim özelliği rozetlerle veya bir hayat ağacı sembolüyle birlikte işlenmeleridir. Çok rozetlilerde tek taraflı sayıldığında rozet sayısının 6-12 arasında değiştiği görülür. Bu sayıların 6-12 li sistemle verilen gezegen-burç sistemi ile uygunluğu dikkati çeker. Çok rozetli mezar taşları bilhassa Tokat-Sivas'ta toplanmaktadır. Tokat'a ait iki arslanlı mezar taşında (resim: 17 a, b, 20) girdap şeklinde güneş sembolü olduğunu kabul ettiğimiz bir rozet görülür. Resim : 17 a, b deki Tokat örneğinde arslanların arasında ayrıca hayat ağacı sembolü olması gereken birer bitki tasviri vardır. Ankara Etnoğrafya müzesinde (Resim : 19) ve Kırşehir örneğinde (Resim : 18) tek arslan figürleri içi arabesk dolu büyük bir rozetle birlikte verilmiştir.

Buradaki arabesk motifinin de özetlenmiş bir hayat ağacı olduğunu tahmin etmekteyiz.⁽¹⁷⁾ Rozetlerin görülmediği Afyon (Resim : 6) ve Kırşehir (Resim : 15) mezar taşı örneklerinde ise hayat ağacı sembolü olan bir çubuk veya bitki işlenmiştir. Şu halde rozetli veya rozetsiz hayat ağacı sembolü ile birlikte işlenen mezar taşları kalabalık bir gurup meydana getirmektedir. Örneklerimizi şöylece sıralayabiliriz :

(Resim : 14) Kırşehir mezar t.: tek arslan, hayat ağacı (arabesk), tek rozet.

(Resim : 16) Tokat mezar t.: çift arslan, hayat ağacı (sarmaşık), rozetler.

(Resim : 17) a, b) Tokat mezar t.: çift arslan, hayat ağacı (bitki), tek rozet.

(Resim : 18) Kırşehir mezar t.: tek arslan, hayat ağacı (arabesk), tek rozet.

(Resim : 19) Ankara Etnoğrafya mezar t.: tek arslan, hayat ağacı (arabesk), tek rozet.

(Resim : 15) Kırşehir mezar t.: çift arslan, hayat ağacı. (arabesk)

(Resim : 6) Tokat mezar t.: Çift kuş, hayat ağacı (çubuk), rozetler (taşın arkasında).

(Resim : 7) Afyon mezar t.: Çift kuş, hayat ağacı (çubuk).

Yukarıdaki şemaya benzer örnekler Anadolu Selçuklu devri yapılarında boldur. Bilhassa türbelerdeki örnekler aynı mezar sembolü ile ilgili olarak burada bizi ilgilendirir. Niğde Hüdavent Hatun türbesinde üç rozetle birlikte verilen arslan çifti⁽¹⁸⁾, aynı türbede hayat ağacı yerine geçen arabesk zemin üzerinde işlenen çift başlı kartal⁽¹⁹⁾, Kayseri Döner Kümbet'te hayat ağacının altındaki arslanlar ve tepesinde yer alan çift başlı kartal, Patnos türbesinde arslan çifti (Resim : 21) ve hayat ağacı ile birlikte kuş çifti (Resim : 22)²⁰, Tercan Mama Hatun türbesi portalinde stalaktitler arasına gizlenmiş, arabesk zemin üzerindeki kuş (Resim : 23 a, b) bu guruptan en terasan örneklerdir.

VIII. MEZAR TAŞLARINDAKİ FİGÜRLERİN SEMBOLİK İZAHI :

Yukarıda verilen liste ve tanımlanmış figürler daha önce muhtelif yazıları-

18. Öney, G. Niğde Hüdavent Hatun.. s. 145.157. Resim. 5 a,b,c.

19. Aynı, Resim 12 a,b.

20. Öney, G. Hayat Ağacı... Das Lebensbaum Motiv... Resim 31.

17. Öney, G. Hayat Ağacı... Das Lebensbaum Motiv... S. 30,31, 43, 44. Resim 22-27.

Patnos için bk. Aslanapa, O. Doğu Anadolu'da Karakoyunlu Türbeleri. «Yıllık Araştırmalar Dergisi». I. Ankara 1956, s. 106.

mızda aydınlatmağa çalıştığımız tezi-mizi kuvvetlendirir.²¹

Türklerin eski dini olan ve Anadolu'da etkileri bilhassa Moğol akınları ile kuvvetlenen şaman inançlarına göre hayat ağacı dünyanın eksenidir. Şamanın gök yüzü veya yer altı seyahatinde bu ağaç merdiven veya yol vazifesi görür.²² Hayat ağacını bekleyen bekçi hayvanlar arasında bilhassa arslanlar vardır.²³ Yakut'ların Goldenlerin inancına göre panter veya kaplan (arslan) —Şamana gök yüzü ve yeraltı seyahatlerinde yardımcı olan ruhlardır. Bu yolculukta şamanı kötü ruhlardan korurlar.²⁴ Yine Orta Asya inançlarına göre kâinat hayat ağacı, yer, gök ve gezegenlerle temsil edilir.²⁵ Gök ile yeri bağlayan hayat ağacıdır.²⁶ Şaman hayat ağacı, bazen de kuş tasviri ihtiva eden şaman davulu sayesinde âyinler sırasında hayat ağacına, oradan da göğe, gezegenlere yükselir.²⁷ Hayat ağacının tepesinde yer alan tek veya çift başlı kartalın, kuşların da şaman kültüründe özel bir yeri vardır. Kartal veya kuş şamana öbür dünyaya geçişte yardımcı olur. Bu sebeple Altay ve Minussink şamanları elbiselerinde kanat bulundurur, bunu giyince kendilerini kuşlaşmış kabul ederler.²⁸ Şaman ağacı aynı zamanda ölümlerin ruhlarının öbür dün-

yaya yükselmesine yardımcı olur.²⁹ Bu yolculukta yol gösteren kuş şeklindeki yardımcı ruhlardır. Bu kuşlar aynı zamanda ölünün ruhunu da sembolize edebilir.³⁰

Orhon kitabelerinde de ölünün ruhunun kuş şeklinde öbür dünyaya uçtuğu belirtilir.³¹ Bu inancın Anadolu'da bu güne kadar yaşadığını ölü için «aramızdan kuş gibi uçup gitti» cümlesinin kullanılmasından da görüyoruz.

Muhtelif şekilde tasvir edilen ve sayısı değişen rozetler ise büyük ihtimalle gezegen sembolleridir. Selçuklu sanatında daha önceki çalışmalarımızda da belirttiğimiz gibi bu tip rozetlerin sayısız örneklerini görürüz.³² Orta Asya'daki Türk'lerde Şaman kültürü gibi ay, güneş ve gezegen kültürünün de büyük rol oynadığını bilmekteyiz.³³

Şu halde mezar taşlarımızdaki arslanlar bekçi ruhlara, çeşitli hayat ağacı sembolleri ruhun öbür dünyaya intikalinde vasıta, kuşlar veya çift başlı kartal ise ölünün ruhu veya ölünün ruhuna refakat eden kuş şeklindeki ruhlardır. Öbür dünya, gök yüzü ise muhtelif şekillerdeki gezegenler yani rozetlerle sembolize edilmiştir.

21. Öney, G. Hayat Ağacı... Das Lebensbaum Motiv... Niğde Hudavent Hatun... ayrıca bak. Artuklu Devrinden Bir Hayat Ağacı Kabartması Hakkında. Über eine Ortukidische Lebensbaumdarstellung. Vakıflar VII. İstanbul 1968. s. 117-125. Die Karreefflesen im Kubadabad Grosspalast. Deutscher Archäologischer Anzeiger. Baskıda.

22. Eliade, M. Schamanismus und Archaische Ekstasetechnik. Zürich 1957. s. 170,171,259 262.

23. Eliade, M. aynı

24. Eliade, M. aynı s. 82.

25. Eliade, M. aynı s. 259

26. Eliade, M. s. 160

27. Eliade, M. aynı s. 168,169. ayrıca bak. Findeisen, H. Das Schamanentum. Stuttgart. 1957, s. 151.

28. Eliade, M. aynı s. 158-160

29. aynı s. 450

30. Findeisen, H. aynı s. 113

31. Otto-Dorn, K. Türkische Grabsteine... s. 71.

32. Öney, G. yukarıda zikredilen makaleler ve ayrıca bk.

Anadolu Selçuk Sanatında Balık Figürü. The Fish Motif in Anatolian Seljuk Art. «Sanat Tarihi Yılığı» II İstanbul 1968; s. 142-168,

Sun and Moon Rosettes in the shape of human heads in Anatolian Seljuk art. Anatolica III. Hollanda Arkeoloji Enstitüsü 1969. Baskıda.

33. İnan, A. Tarihte ve Bugün Şamanizm. Ankara 1954. S. 118 Eliade, M. aynı s. 160.

Anadolu'da oldukça bol örneklerle görülen şahinli mezartaşı kabartmaları ise daha dünyevi bir konu sunmaktadır. Bu taşlarla ölünün iyi bir avcı olduğu ve bilhassa şahincilikte usta olduğu belirtilmek istenmiş olabilir.³⁴

34. Öney, G. *İran Selçukluları ile Mukayeseli Olarak Anadolu Selçuklularında Atlı Av Sahneleri. Mounted Hunting Scenes in Anatolian Seljuks in Comparison with Iranian Seljuks* «Anatolia» XI. Ankara 1969.

Konya taşında eli şahinli adam (tahmine göre ölü) çocuğa şahin terbiyesi hakkında bilgi verebilir. Bu taşın meşhur bir «bazdar'a» ait olması mümkündür.

Yukarıdaki izahlardan sonra 10. asırdan itibaren islamlaşmağa başlayan Türk'lerin sanatlarında bilhassa Moğol akınlarıyla gelen yeni Orta Asya geleneklerinin ve şaman kültü etkilerinin yeniden canlandığını söyleyebiliriz.

TOMBSTONES IN THE SELJUK TRADITION WITH BIRD, DOUBLE-HEADED EAGLE, FALCON AND LION FIGURES IN ANATOLIA

A group of tombstones found in Anatolia, especially in the Tokat, Sivas, Kırşehir, Akşehir and Konya regions have bird, double-headed eagle, falcon or lion figures represented in the Seljuk tradition. Bird reliefs rendered in a highly stylized but at the same time coarse fashion appear at the top of the tombstone singly or in pairs. In some examples where birds are shown in pairs, figures that may represent the life tree are present. Birds shown in profile sit on top of a niche with stalactites. Various types of rosettes are found around the birds and the niche. In examples with double-headed eagles, rosettes and niches with stalactites are concentrated on the rear face of the tombstone. It is interesting to note that in examples with falcons, the falcon is shown with the hunter. In cases where lions are shown singly or in pairs, it is noteworthy to observe the presence of rosettes similar to those found in examples with birds. In the tombstones presented herein the top part has a pointed arch divided into slices.¹ The tombstones with figures which this article purports to discuss are presented below:

I. TOMBSTONES WITH SINGLE BIRDS:

a. Sivas Tombstone (Fig 1 a,b).

In the Gök Medrese Museum at Sivas (Inv. no. 569), a bird figure

1. I first introduced these tombstones in my doctor's thesis. Öney, G. «Anadolu Selçuklularında Kuş Figürü» Ankara, April 1961. Beyhan Karamağaralı is preparing her doctor's thesis on «Ahlat Tombstones».

I would like to express my thanks to Prof. Faruk Sümer who was kind enough to read the inscriptions.

shown in profile and rendered in shallow relief appears at the top of the marble tombstone. The measurements of the tombstone are 0.75X0.35 m. with a thickness of 0.07 m. The tombstone has a pointed and sliced arch. The bird is situated below the uppermost slice and is turned towards the right. The tombstone has a niche with stalactites. In the middle of the niche, a two-line neshî inscription is found. The inscription refers to the month of «cemaziyelevvel» of the year of 798 (1395 A.D.) and reads (Fi şehri Cuma-da'l-'ülâ senete şemânin tis'ine ve seb'imie) On top of the niche rosettes of various sizes appear symmetrically on both sides. These rosettes are flower-shaped, helical, geometrical and spider-web type rosettes. The rear face of the tombstone is not carved. This tombstone has been brought to the museum from the Abdülvahab Gazi cemetery in Sivas.

b. Sivas Tombstone (Fig. 2 a,b)

This is another example from Sivas and this marble tombstone is found in the garden of the Sivas Gök Medrese Museum and is registered under Inv. no. 516. A bird figure carved in shallow relief appears under the pointed, uppermost slice. The bird is turned towards the right. The tombstone comes from the Kayseri Gate Cemetery near the Railway Station. The measurements are 0.78X0.37 m. with a thickness of 0.09 m. The top part culminates in a pointed arch formed of slices. The inner part of the tombstone contains a «stalactite niche». On top of the niche the bird figure sits, looking towards the right. Rosettes of diffe-

rent types and sizes ornament the sides of the niche. The symmetrical rosettes are, from top to bottom, flower-shaped, droplet-shaped, spider web, geometrical and helical types. On the rear side of the tombstone, a four-line neshî inscription is found, referring to the «forgiven deceased» (merhum al ma'fur). In comparison with the tombstones in Figs. 1,8 and 9, we can date this tombstone to the 14 th Century.

c. *Tokat Tombstone* (Fig. 3 a,b).

In the garden of the Gök Medrese Museum of Tokat a marble tombstone exists without an inventory number. A bird figure in shallow relief turned to the left is visible on the upper part of this tombstone, just below the pointed top slice of the crowning arch. The measurements of the tombstone are 0.78x0.37 m. with a thickness of 0.08 m. Like the Sivas examples, this stone too has a pointed arch formed of slices. A stalactite niche is found in the middle. The two-line neshî inscription inside the niche refers to «Şah Melek, the daughter of Mehmet bey.»

(Şah Melek bint-i Mehmet bey).

On both sides of the mihrab-niche, small columns are found, ornamented with zig-zag lines. Outside the stalactite niche, on the recesses along both sides rosettes of various sizes and shapes appear. These are, from top to bottom, flower-shaped, geometrical and helical rosettes.

A small star shaped rosette is placed in front of the bird motif. The rear side is ornamented in a similar manner but no bird figure appears on this side. This tombstone comes from the Esenler Cemetery of Tokat. It can be dated to the 14 th Century by comparison with the tombstones shown in Figs. 1,8 and 9.

d. *Tokat Tombstone* (Fig. 4).

This is another tombstone from the Erenler Cemetery of Tokat. The

tombstone is found in the Gök Medrese Museum and has no inventory number. A bird figure carved in coarse relief appears on top, facing left. The bird figure is situated under the pointed uppermost slice of the arch. A stalactite niche is found underneath. Outside the niche, rosettes are carved in harmony with the arch slices of the tombstone. These symmetrically placed rosettes are, from top to bottom, flower-shaped, whirligig, star-shaped, whirligig and flower-shaped rosettes. Small columns line the two sides of the stalactite niche ornamented with zig zag lines. In the middle, there is a second niche inside which a three-line neshî inscription is found. This inscription says «Son of Çelebi Mohammed, let his earth be fine». (Bin-i Muhammed Çelebi tâbe serahüma) By comparing it with other similar examples, we can date this tombstone to the 14 th Century.

II. TOMBSTONES WITH DOUBLE BIRDS :

a. *Sivas Tombstone* (Fig. 5 a, b)

On the tombstone registered under Inv. no. 597 in the garden of Gök Medrese Museum of Sivas, two bird figures carved in shallow relief and shown in profile are placed symmetrically. The measurements of the tombstone are : 0.30X0.40 m. with a thickness of 0.08 m. This tombstone the lower part of which is broken comes from the Sivas Cemetery. The top part of the tombstone ends in a pointed arch made of slices. In the middle we see a stalactite niche. The stepped formation of the niche contains in symmetrical formation lamp motifs at the bottom with stylized bird figures on top and finally five larger and two smaller rosettes on the very top. The smaller rosettes are helical (whirlpool shaped) while the larger ones are helical and geometrical rosettes. The heads

of the birds are small and their bodies are dotted with indentations. Parallel lines appear on the wings and tails. We understand through a two line neshî inscription at the rear side that the tombstone belonged to a woman. The inscription refers to the «forgiven deceased» (al marhume al ma'fure) The second line of the inscription is broken. By comparing it with other examples, we can conclude that this tombstone is from the 14 th Century.

b. Tokat Tombstone (Fig : 6)

Stylized bird figures carved in shallow relief are symmetrically placed on a tombstone from the garden of the Tokat Gök Medrese Museum. This tombstone does not have an inventory number and is in fact missing since the Fall of 1965². The measurements of this tombstone are 0.24X0.23 m. with a thickness of 0.08 m. The tombstone has a pointed arch formed of slices. As in the other examples, the birds are situated just below the pointed arch. The birds are shown in profile and their tails are curved with feathers reaching backwards. The workmanship is rather fine and detailed. Between the birds we note a motif which might represent the life tree³. A small helical rosette ornaments the backs of the birds. The one - line neshî inscription framed in a rectangle underneath the figures says «Let her

2. This tombstone was photographed during an excursion made by our Chair during 1960 and the tombstone was introduced in my doctor's thesis. Öney, G. op. cit. pp. 29, 104. Fig 22 a,b. Early in summer of 1965, our student İsmet İter photographed this tombstone again. During November, 1965, members of our Chair and our students wanted to get a better photograph but it was impossible to find the tombstone. Subsequently, the Museum has notified in writing that the tombstone in question could not be found.

3. Öney, G. *Anadolu Selçuklu Sanatında Hayat Ağacı Motifi. Das Lebensbaum Motiv in der Seldschukischen Kunst in Anatolien*, «*Bulleton*» XXXII, 125 Ankara 1968. Fig. 8, pp. 27-30, 39.42.

earth be fine» (Tabet Seraha). The lower part of the tombstone is broken. On the rear face, there is a stalactite niche and various rosettes. We can date this tombstone too to the 14 th Century.

c. Afyon Boyalıköy Tombstone (Fig : 7).

Two bird figures placed symmetrically are observed at the front of a sarcophagus brought to the Afyon Museum from Boyalıköy near Afyon⁴ (Inv. no. 26). The measurements of the sarcophagus are 1.29X0.64X0.24 m. On the side face, there are reliefs depicting horsemen and sphinxes. The front part of the sarcophagus is higher than the rear part and the roof is slanted. The bird figures are highly stylized and rendered in schematic form. The heads of the birds are turned backwards. The bird on the left is partly broken at the head and back. The birds sit on a twig which is presumably symbolizing the life tree⁵ The Afyon tombstones are dated to the 13th Century.

III. TOMBSTONES WITH DOUBLE - HEADED EAGLES

a. Sivas Tombstone (Fig. 8 a, b):

On the upper part of the marble tombstone at the Sivas Gök Medrese Museum (Inv. no. 575) there is a double - headed eagle figure rendered in shallow relief. The head on the left is broken. The measurements of the tombstone are: 0.86X0.43 m. with a thickness of 0.08 m. The tombstone has been brought from the Sivas Cemetery. The top part ends in a pointed arch formed of slices. The left upper corner

4. Otto-Dorn, K. *Türkische Grabsteine mit Figurenreliefs aus Kleinasien*. «*Ars Orientalis*» III. 1959. pp. 63-75

5. Öney, G. *Das Lebensbaum Motiv...* pp. 27-37,39-43. Fig. 7

is broken. There is a three-line neshî inscription below the double-headed eagle. The lower part too of the tombstone is broken. The necks of the eagle are intertwined forming loops along the way, just like later examples⁶. The wings are stretched out with the legs and paws parallel to the wings. The inscription reads: «Hoca Mehmed, deceased and oppressed son of Salih, in need of God's blessing, in the month of zilkade of the year 740 (1340 A.D.)»
al - marhum al mazlum al-muhtac ila rahmet'illâhi teâlâ Hoca Muhammed bin Sâlih fî şehri zilkade sene erba'in ve seb'anîe) The last part of the inscription is damaged but the reference is most likely to «erba'in».

On the rear part of the same tombstone there is a stalactite niche, just like those found in the examples with bird figures. The niche is bordered with rosettes of different types.

b. Tokat Tombstone (Fig. 9 a, b):

In Gök Medrese of Tokat, there is a double-headed eagle figure on the marble tombstone coming from the Erenler Cemetery of Tokat. The double-headed eagle figure is placed over a neshî inscription divided into two sections. The relief is inside a niche crowned with a pointed arch. The measurements of the eagle are 0.80×0.19 m. The double-headed eagle is shown in the tradition of the Seljuk examples with pointed ears, curved beaks and fan-like tail. There is a palmette on the body and decorative slices on the wings. A single palmette leaf appears on the top of the heads. The inscription below the eagle reads: «On the 29 th of Muharrem. the year 826 (1422 A. D.)» (Fî şehri tâ'si 've'l 'işrîn muharrem sene sitte ve 'işrine ve gemânimî'e).

6. Öney, G. Niğde Hüdavent Hatun Türbesi Figürlü Kabartmaları. Die Figurenreliefs an der Hudavent Hatun Türbe in Niğde. «Beitrag» XXX, 122. Ankara 1967. pp. 148,159-161. Fig. 12 a.

c. Tokat Tombstone (Fig. 10 a, b,

Another tombstone from Tokat having a double eagle figure is presently in the Ethnographical Museum of Ankara. This tombstone originally comes from the Erenler Cemetery of Tokat and was first taken to the Gök Medrese Museum in Tokat. It has no inventory register. The measurements are 0.56×0.29 m. with a thickness of 0.08 m. The rear or foot piece of the same tomb is, according to the archives of the Gök Medrese Museum in Tokat, the stone shown in Fig. 12. However, in our opinion, both stones were used separately as single tombstones. This tombstone, like the others has a pointed arch formed of slices. An inscription is found under the arch. The inscription reads: «The decased (female).» is dependent on God's forgiveness and blessing (Tuvuffiyet al-marhume al-mağfure al muhtace ilâ rahmeti rabbina).

It is interesting to note that the first line of the inscription is separated from the rest by means of a line and the other two lines are boxed inside a frame. Under the inscription, we see a double-headed eagle figure rendered in very fine relief. The head has pointed ears and curved beaks. The necks are knotted just like the post-Seljuk examples forming a three lobed palmette motif. The wings are ornamented by parallel helical lines. The paws are very powerful. The tail extends towards the right and the left on a horizontal line ending in a helical curve. Like the wings, the tail is decorated with parallel lines.

On the rear face of the same tombstone (Fig. 11), there is a helical (whirlpool) type rosette surrounded by an inscription which reads: «Hatice,

7. Öney, G. Das Lebensbaum... pp. 30, 31,43,44. Fig. 26,27

daughter of Yusuf» (Bint-i Yusuf Hatice Hatun). By comparing with the similar example shown on Fig. 12, we can date this stone to the 15th Century.

d. *Tokat Tombstone* (Fig. 12 a, b, c):

The Ethnographical Museum of Ankara has still another interesting tombstone originating from Tokat. This tombstone was first brought to the Gök Medrese Museum in Tokat from Erenler Cemetery of the same city. The old inventory number is 73/4 and the measurements are 0.56×0.33 m.; thickness 0.08 m. Under the pointed, sliced arch there is a double-headed eagle figure with spread wings. The inscription boxed in a rectangular frame is below the eagle. A vinelike plant with half-palmette leaves forms a bordure. The inscription reads: «The year 825, of the month sefer (1421 / 22 A. D) (Fi şehri safer (?) liseneti hamse ve işrin ve semânimi'e)

The rear face of the stone, like the Tokat and Sivas tombstones with bird motifs, contains a stalactite niche with an inscription and seven rosettes of various types on each side. The inscription reads: «Let God give his blessing» (Rahimetu'l-lah).

IV TOMBSTONES WITH FALCONERS AND FALCONS (Fig. 13, 14):

Three tombstones from the Ahi Evran Zawiye⁸ and the vicinity of Alâeddin Mosque⁹ of Kırşehir and from the Akşehir Taş Medrese Museum¹⁰ (Fig.

8. Eyice, S. Kırşehir'de 709 (1310) tarihli tasvirli bir Türk mezar taşı, Anadolu'da tasvirli Türk mezar taşları hakkında bir araştırma. Eine Studie Türkischer Bilder-Grabsteine in Anatolien. «Reşit Rahmeti Arat İçin» Ank. 1966. pp. 212,213,225,226. Fig. 11

9. Öney, G. Mounted Hunting Scenes in Anatolian Seljuks in Comparison with Iranian Seljuks «Anatolia» XI. Ankara 1969.

10. Ibid.

13) and two tombstones from the İnce Minareli Medrese of Konya¹¹», a group of tombstones brought to Afyon and Türk İslâm Eserleri Museum from Boyalıköy¹² all contain falcon figures shown together with the falconer. These tombstone have been published before. Therefore, this article will not deal with them in greater detail.

With the exception of the tombstone from Ahi Evran Zawiye of Kırşehir and an example from Konya (Fig. 14), these falcons are shown sitting on the hand of the falconer riding a horse. The hand is extended backwards. We learn through its inscription that the Kırşehir tombstone belongs to Osman, son of Halil, who died in the month of Ramadan of the year H. 709 (1310 A.D.). This relatively early tombstone is of special interest as it bears a date.

V. TOMBSTONES WITH DOUBLE LIONS

a. *Kırşehir Tombstone* (Fig. 15):

On a tombstone without inscription from the Âşık Paşa Türbe in Kırşehir, there are two symmetrically placed lion figures. This tombstone has been published by Cevat Hakkı Tarım¹³. However, it has not been possible to locate this tombstone and the picture we have drawn is based on a rather poor photograph. It is possible that this tombstone is from the Seljuk era. The lion reliefs are rather coarsely rendered. There is a motif between the lions and arabesque plant decoration above them. The motif between the lions may denote the life tree.

11. Ibid, also see. Eyice, S. op. cit. pp. 218,227. Fig. 21,23.

12. Otto-Dorn, K. Türkische Grabsteine... pp. 63-75.

13. Tarım, C.H. Tarihte Kırşehirli-Gülşehirli İstanbul, 1948. Fig. 6 See also, Eyice, S. op. cit. p. 226, Fig. 8

b. Tokat Tombstone (Fig. 16):

In the courtyard of the Gök Medrese of Tokat, there is a marble tombstone, brought from the Erenler Cemetery, with symmetrically placed lion figures (Inv. no. 73/3)¹⁴. These lion figures are rendered in shallow relief. The tombstone itself is broken at the bottom, especially towards the right. The measurements of the tombstone are: 0.65 × 0.36 m. with a thickness of 0.08 m. Like most other examples, the top of the stone is crowned by a pointed arch with slices and the lion figures are on the upper part. The lions are shown in full profile, running towards each other. We think the branch-like motif between the lions represents the life tree symbol¹⁵. Below the lions, a bordure with palmette leaves extends in both directions. There is a neshî inscription inside the stalactite niche in the middle of the tombstone. Flower, droplet, helical (whirlpool) rosettes appear above the stalactite niche. The rear side of the stone is rendered in a similar manner but without lion figures.

Inside the stalactite niche, we read «Blessings of God, the Almighty.....» (Rahmetu'l - lahi teâlâ...).

We can date this tombstone to the 14th Century by comparison with similar tombstones.

c. Tokat Tombstone (Fig. 17 a, b):

In the courtyard of the Gök Medrese of Tokat, there is a sarcophagus having symmetrically placed lion figures on the slanted covers (Inv. no. 72/4). In front of the lions are stylized plants and the sun rosette in the form of a helical rosette appears between the lions. The measurements of the lions are 0.16 × 0.10 m. The figures are highly stylized and are clearly bordered

by means of a hollow outer line. The lions are shown walking towards each other.

The neshî inscriptions in front of and on the side faces of the sarcophagus reveal that the tomb belonged to Mustafa bey who died in the year H. 818 (1415 A.D.).

The front piece bears the inscription: «The deceased and innocent Mustafa Çelebi, the son of Kutlu Melek, daughter of Mustafa bey.» (tuvuffiye al-merhûm al-masum Mustafa Çelebi bin Kutlu Melek bin Mustafa bey).

On the side faces the inscription reads: «The melik of gazis and warriors Beğlerbeyi, son of Yahşi han, son of Karesi bey, son of Kalem bey, son of Bağdı bey.» (bin beğlerbeyi bin Yahşi han bin Karası han bin Kalem beğ bin Bağdı beğ melik alguzât ve mücâhidin).

The other side face contains the following inscription: Melik Danişment Gazi, let God bestow His blessing on him; let him have the blessing of God.» (Melik Danişmend Gazi rahmetu'l-lahi rahmeten vâsiaten).

At the foot we read: «The year 818, the early days of Cumada'l ülä.» (fi evaili Cumada'l - ülä Lisneti şemâ'ie 'aşere ve şemânimi').

VI TOMBSTONES WITH
SINGLE LIONS

a. Kırşehir Tombstone (Fig. 18)

On a broken tombstone from the Aşık Paşa Mausoleum, a coarse lion figure is found under a large arabesque medallion, towards the right¹⁶. The top of the tombstone, unlike the other examples, is flat although sliced. It is possible that this tombstone too is from the 14th Century, like the other tombstones from Kırşehir.

14. Gabriel, A. *Monuments Turcs d'Anatolie*. II Paris 1934, Pl. LX. Fig. 4

15. See foot note 3

b. *Tombstone from the Ethnographical Museum in Ankara (Fig. 19)*

On a white tombstone without inventory register at the Ethnographical Museum of Ankara, there is a lion or panther relief inside a round medallion. The measurements of the tombstone are 0.54×0.34 m., with a thickness of 0.08 m. The animal is shown walking towards the right with his head turned backwards. Behind the animal but inside the medallion, there is a highly stylized plant motif almost forming a second half frame. By comparing it with the other examples, we can date this tombstone to the 14th Century or the beginning of the 15th Century.

c. *Tokat Tombstone (Fig. 20) :*

In the Ethnographical Museum of Ankara, there is a marble tombstone without inventory register. This tombstone comes from the Erenler Cemetery of Tokat. On this tombstone there is a very coarsely carved lion figure shown in profile and turned towards the right. The measurements are: 0.50×0.30 m., thickness: 0.05 m. The lion figure is carved in shallow relief; the contours and the lion's mane are rendered with fine hollow line. The whole relief gives the impression of a very primitive figure made by a child. A helical rosette, which may represent the sun, appears on top of the lion. The rear side is uncarved. The stone dates probably to the 15th century.

VII. GENERAL VIEWS ON FIGURES APPEARING ON TOMBSTONES

As we observe through studying the above examples, particularly the tombstones from Tokat and Sivas have close similarities from the standpoint of general form, carving craftsmanship and motifs. A second distinctive group is formed by the tombstones from Konya, Kırşehir and Akşehir giving due consideration to those examples with human figures which are not included in the scope of this article¹⁶. The tombstones from Afyon, represented with one single example in this study, form a third group with their special sarcophagus forms and very coarse craftsmanship. It is interesting to note that tombstones with bird figures and double-headed eagles have been used for both men and women. We believe that tombstones with lion figures were used only for men. In fact, the inscriptions of all such tombstones refer to men except one which has no inscription.

Outside those tombstones where the falcon is shown with the falconer, the common characteristic of tombstones with single or double birds, double-headed eagles and lions is that these figures are presented together with rosettes or a motif possibly representing the life tree. In the case of examples with double-headed eagles and one example with double bird, the rosettes and other decorations are shown on the rear face of the tombstone. In tombstones with numerous rosettes, the number of rosettes on one symmetrical half varies between 6 and 12. It is of interest to note that this numbering conforms to the Planet-Sign of Zodiac system which is usually represented with the numbering system 6-12.

16. Eyice, S. op. cit. pp. 215,216,226, Fig. 14.

Tombstones with numerous rosettes are concentrated mostly in the Tokat-Sivas area. On two tombstones with lion figures from Tokat (Fig. 17 a, b and Fig. 29), there is a helical rosette which we assume to be the symbol of the sun. Furthermore, in the Tokat example shown in Fig. 17 a, b, there is a plant motif between the lions which possibly symbolizes the life tree. In examples from the Ethnographical Museum in Ankara (Fig. 19) and from Kırşehir (Fig. 18), single lion figures have been shown in conjunction with a large rosette filled with arabesque motifs. We consider the possibility of this arabesque motif being a summarized «life tree» symbol¹⁷.

In the Afyon (Fig. 6) and Kırşehir (Fig. 15) examples where rosettes are absent, the life tree symbol has apparently been shown as a twig or a plant. Thus, we can state that tombstones where life tree symbol is represented with or without rosettes form a large group. We can cite our examples as follows :

Fig. 14: Kırşehir tombstone: single lion, life tree (arabesque), single rosette.

Fig. 16: Tokat tombstone: double lion, life tree (vine-like plant), rosettes.

Fig. 17 a, b: Tokat tombstone: double lion, life tree (plant), single rosette.

Fig. 18: Kırşehir tombstone: single lion, life tree (arabesque), single rosette.

Fig. 19: Tombstone at the Ethnographical Museum of Ankara: single lion, life tree (arabesque), single rosette.

Fig. 15: Kırşehir tombstone: double lion, life tree (arabesque).

Fig. 6: Tokat tombstone: double bird, life tree (twig), rosettes (on the rear face of the stone).

Fig. 7: Afyon tombstone: double bird, life tree (twig).

Examples like the above table are abundant in the Anatolian Seljuk period buildings. Of special interest are those examples found in the türbes (mausoleums) representing the same tomb symbolism. Some interesting examples are the following: The double lions depicted together with tree rosettes in the Hüdavent Hatun Türbe of Niğde¹⁸, the double-headed eagle in the same türbe shown on an arabesque background representing the life tree¹⁹, the lions under the life tree symbol and the double-headed eagle on top of the lions in the Döner Kümbet of Kayseri; the pair of lions and the pair of birds with life tree in the Patnos Türbe (Fig. 21); the bird figure disguised between the stalactites at the portal of the Mama Hatun Türbe of Tercan (Fig. 23 a, b).

VIII. SYMBOLIC EXPLANATION OF THE FIGURES SHOWN ON TOMBSTONES :

The above list and the figures introduced reinforce the thesis which we have tried to present in earlier articles. According to shamanism, the old

18. Öney, G. Niğde Hüdavent Hatun... pp. 145,157. Figs. 5 a,b,c.

19. Ibid. Fig. 12 a,b.

20. Öney, G. Hayat Ağacı... Das Lebensbaum... Fig. 31

For Patnos see, Aslanapa, O. «Yıllık Araştırmalar Dergisi» I. Ankara 1956. p. 106

21. Öney, G. Hayat Ağacı... Das Lebensbaum..., Niğde Hüdavent Hatun.. see also, Öney, G. Artuklu Devrinden bir Hayat Ağacı Kabartması Hakkında - Über eine Ortuqidische Lebensbaumdarstellung. Vakıflar VII. İstanbul 1968. pp. 117-125. see also, Öney, G. Die Karreflisen im Kubadabad Grosspalast. Deutscher Archeologischer Anzeiger. 1969 in print.

17. Öney, G. Hayat Ağacı... Das Lebensbaum... pp. 30,31,53,44. Fig. 22-27

religion of Turks, life tree is the axis of the World. During the heavenly or subterranean travels of the shaman, this tree serves as a ladder or as a road²². Lions have special place among the animals guarding the life tree.²³ According to the belief of Yakuts and Goldens, panther or tiger (lion) are spirits which assist the shaman in his heavenly and subterranean travels. They protect the shaman from evil spirits during such travels.²⁴

The Central Asiatic beliefs consider the Universe as being represented by the planets²⁵. The sky and the earth are connected by the life tree²⁶. During rites, the shaman ascends to the sky and the planets by means of the life tree, sometimes through the help of the shaman drum which is ornamented by a bird figure²⁷. The single or double-headed eagle or birds shown on top of the life tree have special place in the shaman cult. The eagle or the bird help the shaman in his travel to the other world. For this reason, the shamans of Altay and Minussink used to have wings on their robes which made them feel they were transformed into birds.²⁸ The shaman's tree also assists in the ascension of the spirits of the dead to the other world.²⁹ The guides during such travels are good spirits in the form of birds. These birds may also symbolize the spirit of the dead.³⁰

The Orkhon inscriptions refer to the flight of the spirit to the other

world³¹. The shaman beliefs have persisted in Anatolia and were reinforced during the Mongol invasions. Even in today's Anatolia, reference is made to the deceased by saying «he has flown like a bird.»

The rosettes which are represented in various forms and in different numbers are most probably symbols of planets. As pointed out in our earlier studies on Seljuk art, we encounter countless examples of these rosettes.³² We know that apart from the shaman cult the «Moon, Sun and Planet» cult played an important role in the lives of the Turks of Central Asia.³³

We can therefore conclude that the lions shown on tombstones represent the guardian spirits, that the various life tree symbols represent the means of transporting the spirit to the other world and that the birds and double-headed eagle symbolize the dead one's spirit or spirits in the form of birds accompanying the spirit of the deceased. The other world and the sky are represented by planets of various types, i.e. by rosettes.

As for tombstones with falconry, these numerous examples represent a more earthly subject. Presumably, the intention was to emphasize the fact that the deceased was a good hunter and that he particularly excelled in falconry.³⁴ In the case of the Konya exam-

31. Otto-Dorn, K. *Türkische Grabsteine.* p. 71.

32. Öney, G. the above mentioned articles and see also, *Anadolu Selçuk Sanatında Balık Figürü. -The Fish Motif in Anatolian Seljuk Art.* «Sanat Tarihi yillığı» II. İstanbul 1968, pp. 141-168, see also Öney, G. Sun and Moon Rosettes in the Shape of Human Heads in Anatolian Seljuk Architecture, *Anatolica III.* The Holland Archeological Institute 1969. (in print)

33. İnan, A. *Tarihte ve Bugün Şamanizm.* Ankara 1954. p. 118. Eliade, M. op. cit. p. 160

34. Öney, G. *Mounted Hunting Scenes in Anatolian Seljuks in Comparison with Iranian Seljuks.* «Anatolia» XI 1969.

22. Eliade, M. *Schamanismus und Archaische Ekstasetechnik.* Zurich 1957. pp. 170,171,259,262.

23. Eliade, M. *Ibid.*

24. Eliade, M. op. cit. p. 82

25. Eliade, M. op. cit. p. 259

26. Eliade, M. op. cit. p. 160

27. Eliade, M. pp. 168, 169. see also, Findeisen, H. *Das Schamantum.* Stuttgart 1957. p. 151

28. Eliade, M. pp. 158-160

29. Eliade, M. p. 450

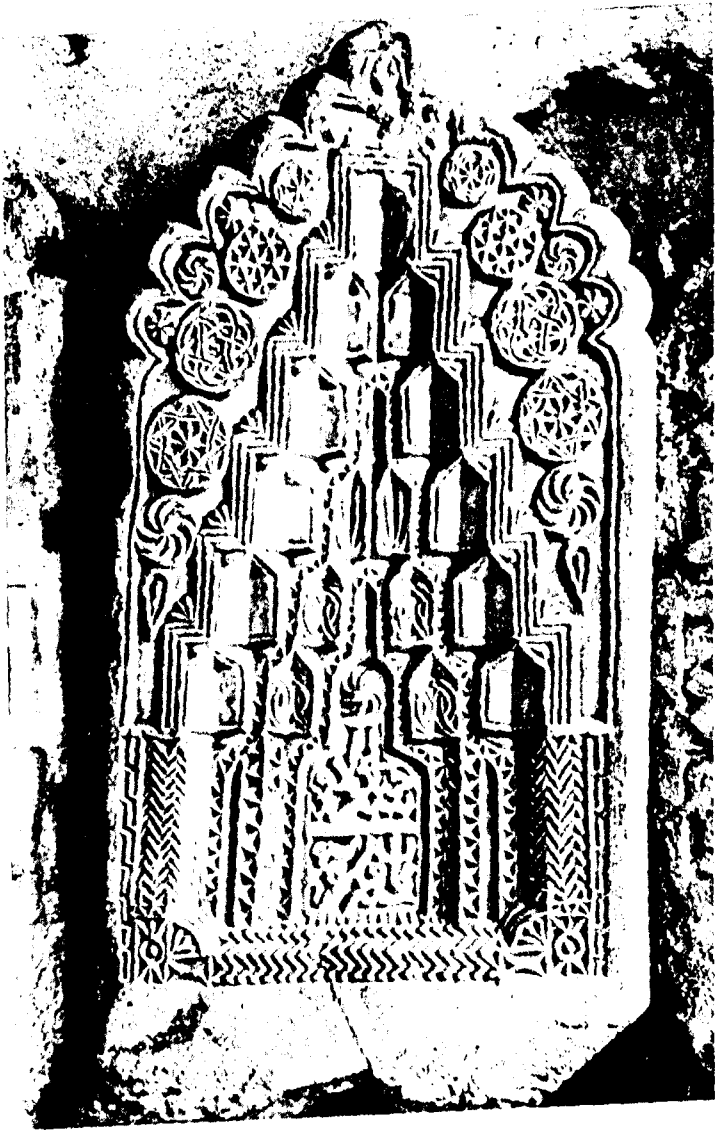
30. Findeisen, H. op. cit. p. 113

ple, the man holding a falcon (presumably representing the deceased) may be giving the boy information on training a falcon. It is highly likely that this tombstone belonged to a famous falconer.

The above explanations point out to a revival of the influence of shaman cult in the art of Turks who have accepted Islam after the 10 th Century. The Mongol raids doubtless played a great role in the revival of old traditions.

Res. 1 b Sivas mezar taşında kuş ve rozetler
Fig. 1 b Bird Figure and Rosettes on Sivas Tombstone

Res. 1 a Sivas mezar taşı
Fig. 1 a Sivas Tombstone

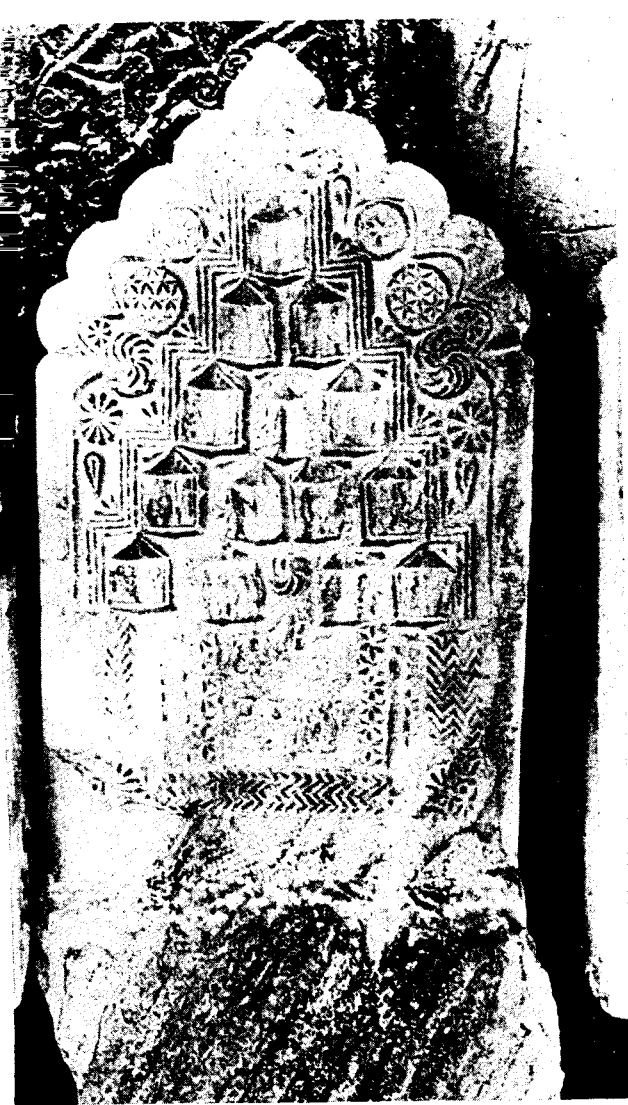
Res. 5 a — Sivas mezar taşı
Fig. 5 a — Sivas Tombstone

Res. 4 — Kuşlu Tokat mezar taşı
Fig. 4 — Tokat Tombstone with Bird Figure

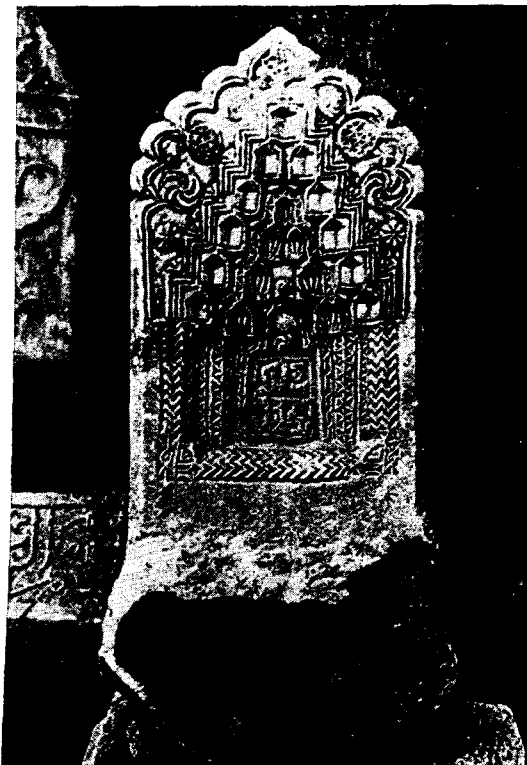
Res. 5 b — Sivas mezar taşında çift kuş ve rozetler
Fig. 5 b — Double Birds and Rosettes on Sivas Tombstone

Res. 2 a — Sivas mezar taşı
Fig. 2 a — Sivas Tombstone

Res. 2 b — Sivas mezar taşında kuş ve rozetler
Fig. 2 b — Bird Figure and Rosettes on Sivas Tombstone

Res. 3 a — Tokat mezar taşı
Fig. 3 a — Tokat Tombstone

Res. 3 b — Tokat mezar taşında kuş
Fig. 3 b — Bird Figure on Tokat Tombstone

Res. 9 a — Tokat mezar taşı
Fig. 9 a — Tokat Tombstone

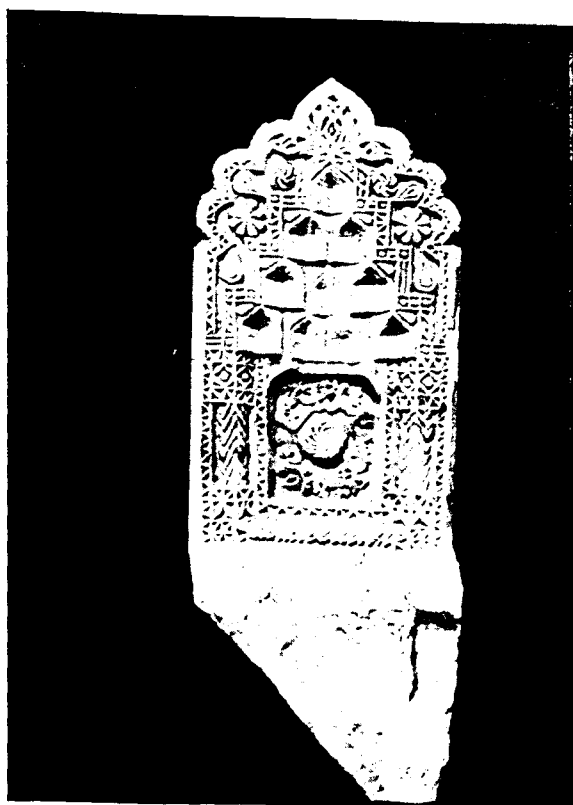

Res. 9 b — Tokat mezar taşında çift başlı kartal
Fig. 9 b — Double-headed Eagle on Tokat Tombstone

Res. 10 a — Tokat mezar taşında çift başlı kartal
(Ank. Etnoğrafya)

Fig. 10 a — Double-headed Eagle on Tokat
Tombstone (Ethnographical Museum in Ankara)

Res. 10 b — Tokat mezar taşının arkası
Fig. 10 b — Rear Side of Tokat Tombstone

Res. 6 — Çift kuşlu Tokat mezar taşı
Fig. 6 — Tokat Tombstone with Double Birds

Res. 7 — Afyon Boyalıköy mezartaşında çift kuş
Fig. 7 — Double Bird on Afyon Boyalıköy Tombstone

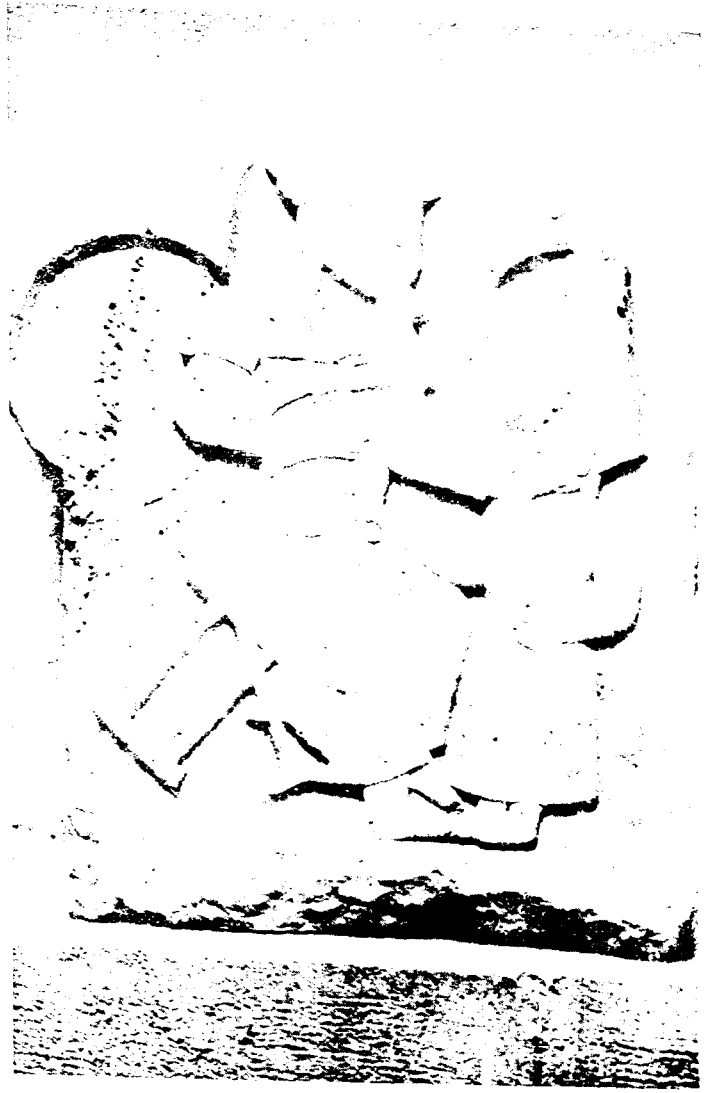
Res. 8 a — Sivas mezartaşı
Fig. 8 a — Sivas Tombstone

Res. 8 b — Sivas mezartaşında çift başlı kartal
Fig. 8 b — Double-headed Eagle on Sivas Tombstone

Res. 13 — Akşehir mezartasında Şahinle avlanan avcı
 Fig. 13 — Falconer Hunting with Falcon on Akşehir
 Tombstone

Res. 14 — Konya mezartasında şahinli adam ve çobanlık
 Fig. 14 — Falconer and Bey on Konya Tombstone

Res. 15 — Kırşehir mezartasında çift arslan
 Fig. 15 — Double Lion Figure on Kırşehir Tombstone

Res. 11 — Tokat mezartasının kitâbesi
(Ank. - Etnoğrafya)

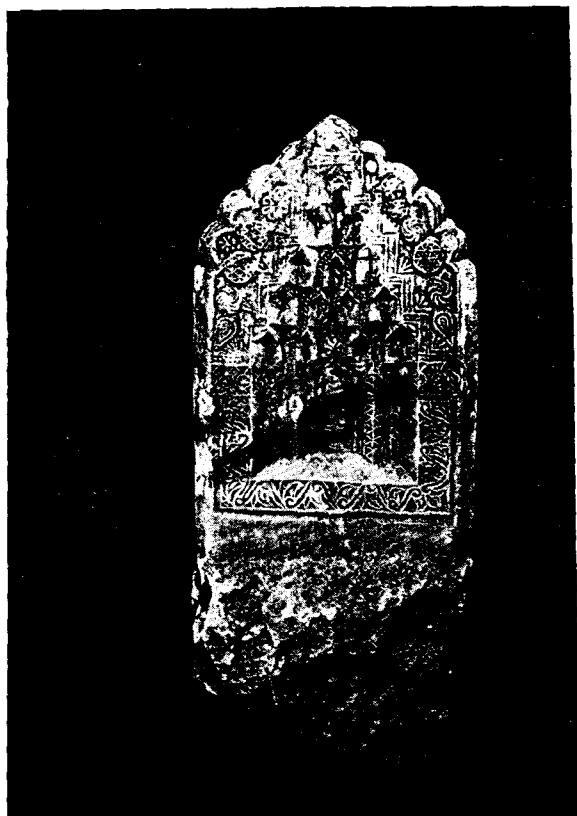
Fig. 11 — Inscription on Tokat Tombstone
(Ethnographical Museum in Ankara)

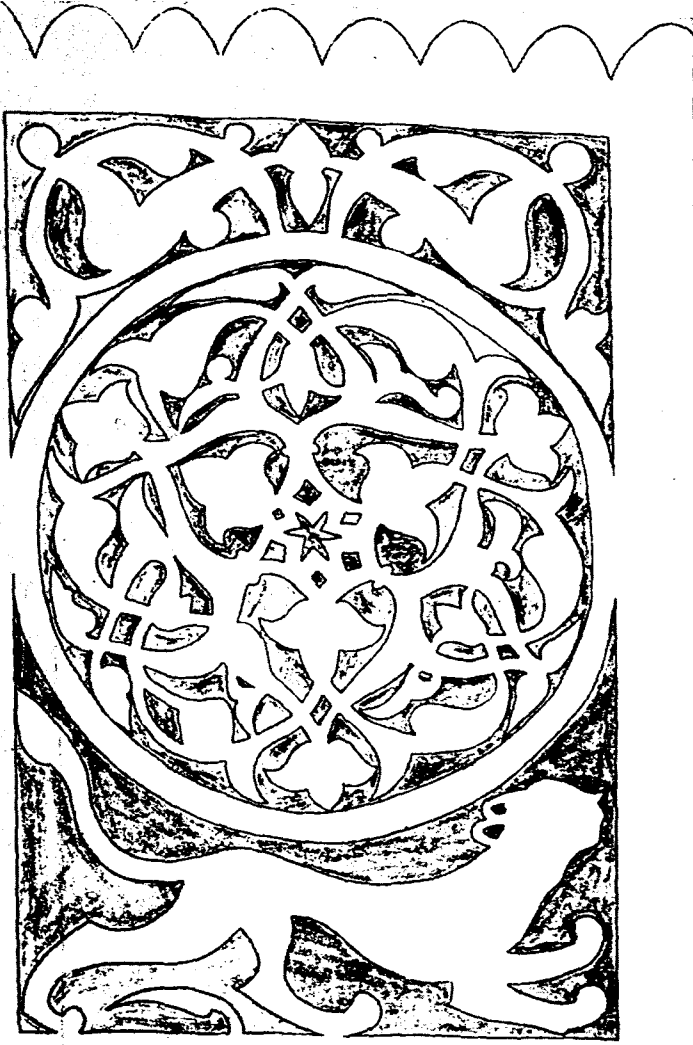
Res. 12 a — Tokat mezartası (Ank. - Etnoğrafya)
Fig. 12 a — Tokat Tombstone
(Ethnographical Museum in Ankara)

Res. 12 b — Tokat mezartasında çift başlı kartal
Fig. 12 b — Double-headed Eagle on Tokat
Tombstone

Res. 12 c — Tokat mezartasının arkası
Fig. 12 c — Rear Side of Tokat Tombstone

Res. 18 — Kırşehir mezar taşında arslan (S. Eyice'den)
Fig. 18 — Lion on Kırşehir Tombstone (After S. Eyice)

Res. 19 — Ankara Etnografya müzesinde bulunan mezar taşı
Fig. 19 — Tombstone with Lion Figure in the Ethnographical Museum of Ankara

Res. 20 — Tokat mezar taşında arslan ve rozet (Ank. Etnog.)
Fig. 20 — Lion and Rosette on Tokat

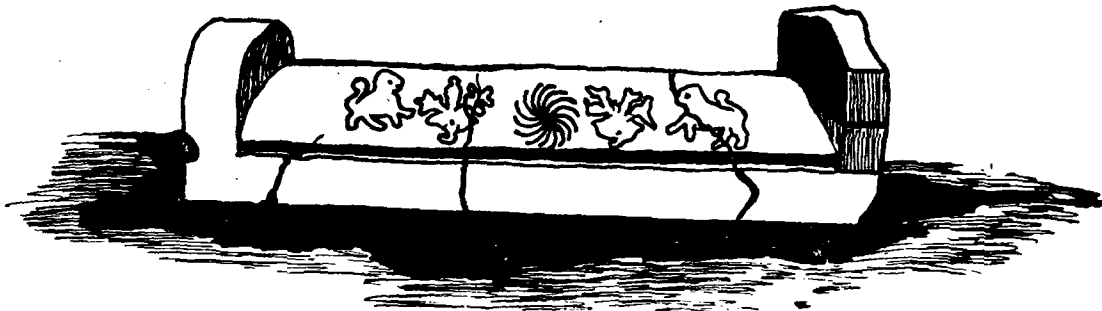
Res. 21 — Patnos kümbetinde çift arslan (H. Karamağrah)
Fig. 21 — Double Lion on Patnos Mausoleum (After H. Karamağrah)

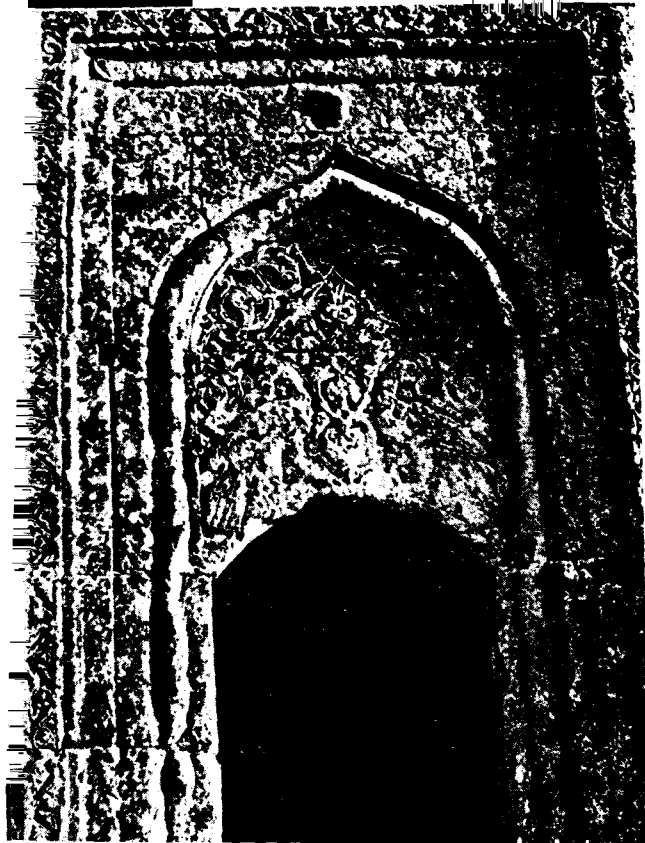
Res. 16 — Tokat mezar taşında çift arslan ve hayat ağacı
 Fig. 16 — Double-headed Lion and Life Tree on Tokat
 Tombstone

Res. 17 b — Tokat lâhdinde bitki ve arslan
 Fig. 17 b — Plant and Lion on Tokat Sarcoph.

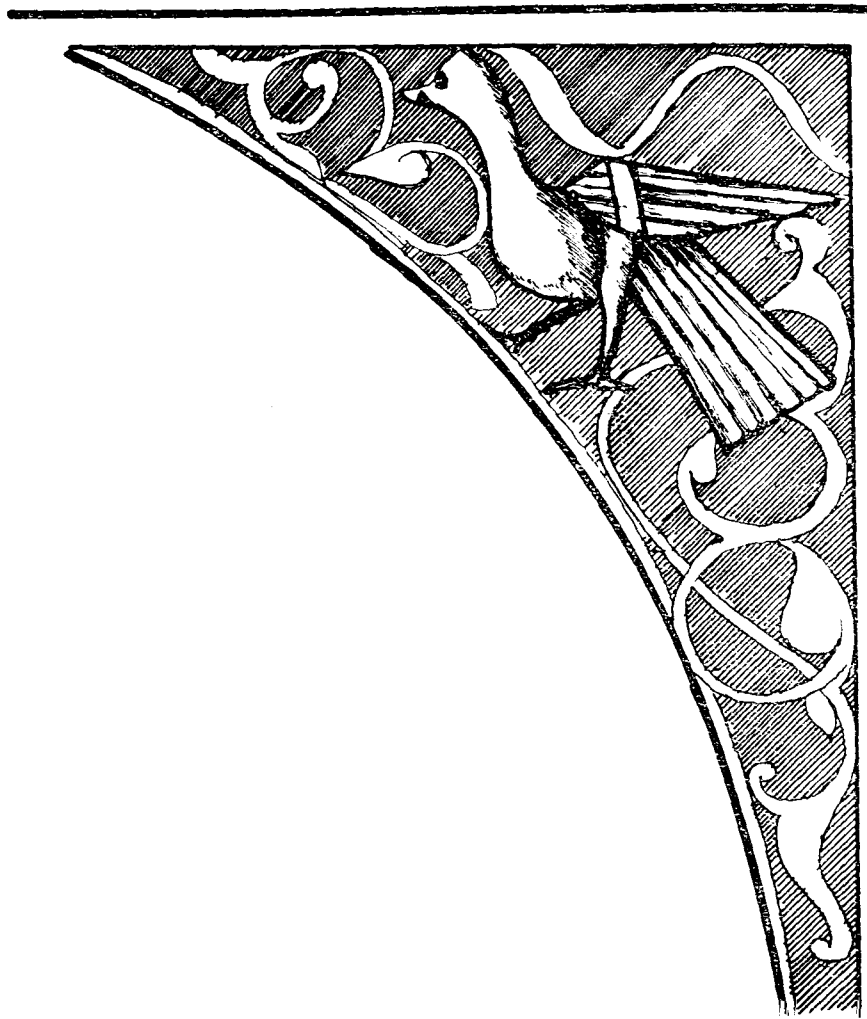
Res. 17 a — Tokat lâhdinde çift arslan, bitki ve rozet
 Fig. 17 a — Double Lion, Plant and Rosette on Tokat
 Sarcophagus

Res. 22 — Patnos kümbetinde çift kuş ve hayat ağacı (H. Karamağralı)
Fig. 22 — Double Birds and Life Tree on Patnos Mausoleum (After H. Karamağralı)

Res. 23 a — Tercan Mamahatun Türbesi Portalinde kuş
Fig. 23 a — Abird in the Portal of the Tercan Mamahatun Mausoleum

TÜRK KÜLLİYELERİ

Feridun AKOZAN

«Türk Külliyesi, Orta - Doğu Teknik Üniversitesinde, 11 Mayıs 1964 de verilen bir konferansına konu olmuştur.»

Sanat tarihçileri, Türk mimarlık sanatını incelerlerken, binaları teker teker ele almışlar, analizlerini yapmışlar, daha önceki mimarlık eserleri ile karşılaştırmışlar ve böylece yapıtların izledikleri gelişme yollarını aramışlardır.

Ancak, Türk mimarlık yapıtlarının meydana getirdikleri şehircilik manzurmelerini (gruplarını), gerek şehir kurma sanatı, gerekse bu heyetlerin sosyal fonksiyonları bakımından ele almamışlardır.

Ne kadar sanat yapıtları olurlarsa olsunlar, mimarlık varlıklarımızın ve onların gruplanmalarının meydana getirdikleri şehir parçalarının, fonksiyonel yönleri ve sosyal yönleri vardır. Kültür ve medeniyet tarihi önünde bu iki konunun da dikkat nazarına alınmaları, açıklanmaları gereklidir.

Türk mimarlık ve şehircilik sanatının böyle bir anlamda incelenmeleri, bizi çok yeni yollardan, daha etraflı ve dikkati çekici sonuçlara ulaştıracaktır.

İlk olarak, yapıtların şehir kompleksi içinde, fonksiyonları ve sosyal varlıkları gözönünde tutularak ele alınmaları, birçok sanat tarihçilerini uzun zaman meşgul eden, Türk camilerinin Ayasofya ile, bazan sübjektif, mukayeselerinden bizleri uzaklaştıracak, gerekli gereksiz sanat etkileri aramak iş-

güzarlığından bizleri kurtaracaktır. Böylece, eserlerin kendi sanat etkileri ve görevleri ile karşı karşıya kalarak, meydana getirilmelerindeki gerçek amaçlara uygun bir hava içinde incelemeleri yapılmış olacaktır.

Pek tabii olarak, sanat eserlerinde orijin aramak, sanat tarihçilerinin başlıca görevlerindedir. Fakat, sanat eseri meydana gelirken, orijinler, rollerini sanatkâr farkına varmadan oynamalıdır. Aslında da böyle olmuştur. Aksi halde, ortaya çıkan eser, orijinal olmaz, taklitten ileri gidemez. Bu sebeple, sanatın gelişme zincirine yeni bir halka takamaz.

Bilimde ve sanatta gelişme, bir bütündür ve bugüne kadar gelmiş karşılıklı bir etkiler kompleksidir. Bu etkiler ise, daima, ırk ve milliyet sınırlarını aşmışlardır. Bugün, bilim ve sanat için, artık, ulusal sınırlar düşünülemez. Bu durum çok eski zamanlardan beri de böyle olmuştur, fakat bugün, bilim ve sanatın ulusal sınırların dışında tutulması olayı, çok daha bilinçli olarak kabul olunmuştur.

Fonksiyonu ve yapılış amacı bakımından çok medeni ve çok sosyal bir anlayışla meydana getirilen bir mimarlık kompleksi tipi olan «Külliye», Türklerin, dünya mimarlık sanatına verdiği en başarılı yapıtlardır.

Külliye, cami esas olmak üzere, çevresinde çeşitli sosyal görevi olan binaların düzenlenmesi suretiyle meydana getirilmiş bir binalar kompleksidir.

Selçuklulardan başlayarak bu anlamda «İmaret» deymi de kullanılmıştır. Eski vakıfnameler ve kitabelerde «imaret» deyimine çok rastlarız, ancak, «Külliyeye» deymi, konumuzu teşkil eden mimari kompleksin açıklanması için daha anlamlı ve isabetlidir. Biraz sonra, Selçukluların yapıtları kompleksinden örnekler verdiğimiz zaman ve imaret deyiminin de özellikle Selçuklular zamanında kullanılması karşısında bu görüşümüzü biraz daha açıklamış olacağız.

Şunu kaydedelim ki, külliye, site = medine = belde değildir. Site gerçekte, bir merkezdir, fakat, ortaya konuluş amaçları külliye den farklıdır. Site, bir eski Yunan şehrinin çekirdeğidir, külliye ise, bir Türk şehri içinde, belli sosyal amaçlar için inşa edilmiş bir binalar topluluğudur.

Külliyeye, bir sosyal merkezdir, bu merkezin odağını cami teşkil eder. Bir külliye yi meydana getiren binalar şunlardan ibarettir: Cami, medrese (yahut medreseler), türbe (türbeler), hastahane (bimarhane), aşhane, tabhane (nekahathane), mektep (sübyân mektebi), kütüphane, arasta - çarşı, han - kervansaray, hamam, meşruta binaları, helâlar, muvakkıthane ve çeşme - sebille. Külliye programı bu binalardan meydana gelir, ancak, bu programın bir kısmını uygulamak da külliye özelliğine zarar getirmez.

Külliyeyi meydana getiren binalar ve programları :

Cami : Külliye nin toplantı binasıdır. Genellikle külliye nin ortasında ve âdeta bir odak teşkil edecek şekilde düzenlenir. Cami, hiç şüphesiz, dinî görevlerin yapıldığı yerdir, fakat bunun yanında vaazlar, hutbeler yoluyla toplumu uyarıcı bildiri ve telkinlerin yapıldığı yerler de yine camilerdi. Camilerde dersler de verilirdi, yani âdeta, medreselerin dershaneleri de camilerdi. Osmanlı devri külliyelerindeki camiler,

tam programlı büyük ve önemli binalardır. Hemen hemen hepsi, çifte veya daha fazla minarelidir, son cemaat yeri, avlusu ve şadırvanı vardır.

Medrese : Modern okul ve üniversitelerin kuruluşuna kadar bütün bilimlerin, dinsel kuruluşlarda ve din bilimleri ile birlikte verildiği bilinmektedir. Bu durum batıda olduğu gibi bizde de öyle idi. Medreseler de, skolastik öğretimin ileri kademelerini veren bilim kuruluşları idi. Medrese, bir çalışma odasının sağında ve solunda düzenlenmiş, öğrencilere = softalara ayrılmış pansiyon odalarından müteşekkil bir bina tipidir. Selçuklulardanberi inşa şeklinde, cami, ne kadar gelişme geçirmiş ve gelişmiş bir bina tipi ise, medrese de, buna mukabil, plân tertibinde büyük değişiklikler geçirmemiş ve Selçuklular zamanındaki düzenini, esas bakımından muhafaza etmiştir.

Türbeler, hazireler, mezarlıklar : Camiin inşa edenine ve onun akraba ve yakınlarına ait mezarlara ayrılan yerlerdir. Bunlar, özel bina, mezar terasları veya mezarlık şeklinedirler. Yani, sıra ile: Türbe, hazire ve mezarlık isimlerini alırlardı. Bu usul de, Selçuklular zamanındanberi uygulanmıştır.

Hastahaneler : Bu amaca hizmet eden binalar çeşitli isimlerle anılmışlardır. Örneğin: Mâristan (Kayseri), Darüssıhha (Sivas), Darüşşifa (Divriği), Darül'afiye (Çankırı), Darüttıp (Bursa), Bimâristan (Edirne), Bimarhane (Manisa) gibi. Selçuklulardan Osmanlılara kadar, bu kuruluş ve binalar, külliyelerimizin birer parçası olmuşlar, bazen de ayrı binalar halinde düzenlenmişlerdir. Görülüyor ki bu tesisler, zamanımızın hastahane ve poliklinikleridir.

Aşhaneler : Külliye nin içinde yemek pişirilen binalardır. Bu binalarda, evvelâ külliye deki görevlilere, medreselerdeki öğrencilere (softalara), dışarıdan gelen fukaraya, misafirlere, günde

iki öğün yemek verilirdi. Halk arasında «imaret» adı verilen yer bu binalardır. Ancak, imaret isminin bu binalara verilmesinin yanlış olduğu malumdur. Hakikatte imaret: İmar olayının ortaya koyduğu bina - māmure demektir ve Selçuklular zamanında özellikle teknil külliye verilen isimdir.

Tâbhane : Bu binalar, külliye'nin misafirhaneleridir. Seyahat etmekte olanlar, o şehirde veya kasabada yatacak yer bulamadıkları zaman, özellikle fakir halk, buralara inerler, yatarlar, yerler, dinlenirler ve tekrar yollarına devam ederlerdi.

Kervansaray : Şehirde veya kasabaya gelen seyyahların at ve develerini barındırmak için yapılmış olan bu binalar, çok defa, seyahat yolları üzerindeki kervansaraylara pek benzemezler.

Mektep : Külliye'nin küçük bir binasıdır. Daha fazla «sıbyân mektebi» ismini alır ki bugünün ilk okulu durumundadır.

Kitaplık : Medreselerde bulunan öğrencilerin ihtiyaçları için ve herkese açık olmak üzere külliye programı içinde, kitaplık binaları da yer almıştır.

Arasta - Çarşı : Dikkat gözüyle bakılırsa, çarşı veya arasta binaları, külliye'nin öz anlamı içinde yer almazlar. Nitekim, Süleymaniye Külliyesindeki «Tiryaki Çarşısı», birkaç dükkândan ibaret olup, çarşı değildir, Edirne Selimiye arastası, Selimiye'nin öz program tasarısına dahil olmayıp, sonradan ilâve edilmiştir, buna mukabil, Payas'daki Sokullu Külliyesi ile Lüleburgaz'daki Sokullu Külliyesinde çarşı, tasarımın özünü teşkil etmektedir. Yani, çarşı için bu kompleksler yapılmıştır. Bu itibarla, çarşının külliye içindeki yeri öncelik taşımaktadır.

Hamam : Şu olay dikkati çeker ki, nerede bir cami inşasına başlansa, civarında ilk olarak bir hamam inşa

olunurdu. Cami inşaatı devamınca bu hamam, inşa edenler tarafından kullanılırdı. Külliyelerde de öyle olmuştur. Diyebiliriz ki, bir külliye'nin inşasına ve kullanılmasına başlanan ilk binası hamamları olmuştur.

Meşrûta binaları : Külliye ve bilhassa cami personeli için yapılmış ikamet binalarıdır. Bu binalar, külliyelerde ve genellikle, pek gösterişli binalar değildirler. İnşaatı da pek dayanıklı olmadığından, zamanla harap olmuş ve kaybolmuşlardır.

Muvakkithane : Külliye bütünü içinde, çok küçük bir bina olarak inşa edilmişlerdir. Bu binalar, vaktin tayinine ve bununla ilgili âletlerin ayarlanmasına hizmet ederlerdi. Zamanının «ilmi nücum» yani kozmografya bilimi ile meşgul olan âlimleri, genellikle bu gibi külliyelerde muvakkit (vakit tayini ile görevli) idiler. Devlet Güzel Sanatlar Akademimizin eski çok kıymetli tasarı geometri ve perspektif hocalarından merhum Ahmet Ziya Akbulut, kıymetli bir matematikçi olmakla beraber, muvakkit idi. Özetle, usturlâp, güneş saati, rubu' tahtası, pusula, kible-nüma ve saat gibi âletler muvakkithanelerde dururdu.

Çeşme - Sebil - Umumi Helâlar : Çeşme ve sebil binaları, genellikle, külliye'nin programı içindedirler. Helâlar ise, gerek cami ve gerekse külliye'nin diğer binaları içinde gereği kadar mevcuttur. Yani bunları, binaların tabii teferruatı içinde kabul etmek ve hattâ külliye programında özel binalar gibi saymamak doğru olacaktır.

Külliye'yi teşkil eden binaları böylece açıkladıktan sonra, külliye anlamında başka memleketlerdeki bütünlüklerin de, yani, külliye'ye tekabül eden binaların da nasıl olduklarını, karşılaştırmak amacıyla, bilmek faydeli olur. Ortaçağın, kale duvarları ile, kiliseleri ve teknil müstemilân ile korunmuş şatolarını bir tarafa bırakır-

sak, İngiltere'de, 12 - 16 ncı asırlar arasında inşa edilmiş olan misafirhaneler, kolej ve okullar; Fransa'da, «Maison de Dieu» ler, yanlarında manastır ve diğer binaları ile, İngiliz, İtalyan ve İspanyol gotik katedralleri ve Rönesans kiliseleri, külliye anlamında mimarî komplekslerdir. Ancak, bütün bu saydıklarımız arasında, meselâ Süleymaniye Külliyesinde olduğu gibi, geniş sosyal hizmet şümülüne sahip, çok çeşitli binaların meydana getirdiği, mimarî komplekslere rastgelmek kabil değildir (Resim: A₁, A₂, A₃, A₄).

Külliyelerimizin en gelişmiş örnekleri, Osmanlı İmparatorluğunun parlak devrinde meydana getirilmiştir. Selçuklular devrinde, çok defa, bir cami ve bir de medreseden ibaret olarak tertip edilmiş olan kompleksler, külliyelerimizin en eski örneklerini teşkil ederler. Bu komplekslere «imaret» adı verilirdi. Ancak bunlar, önemli mimarî kompozisyonlar değildirler, yani, birtakım toplu binalar, kuruluş sebepleri bakımından yanyana düzenlenmiş binalar, anlamında kalmışlardır. Kitabelerinden;

Çok defa arapça :

« امری عمارت هذه الدار الصّحة لرضاء الله تعالى ... »

« امری بانشاء هذه العماراة التوین الاعظم »

Nadiren türkçe :

« یعقوب بك بن سلیمان شاه نا ایدی بو عمارت .. »

« آخرت ایچون یغیر هجرتک ۸۱۶ سنه سنده ... »

olarak, bu suretle tertiplenmiş binalar bütününe «İmaret» adı verildiği anlaşılmaktadır.

— 1091 yılında, Malik Şah tarafından inşa edilen (Diyarbakır Camii Kebiri), cami ve medreseden meydana gelmiş bir külliye dir.

— 1237 - 1238 senelerinde, Kayseri'de inşa edilmiş olan (Huant Hatun)

heyeti, cami, medrese ve türbeden ibarettir (Resim: 1).

— 1228 - 1229 da inşa edilen, (Divrik Ulu Camii), Süleyman Şah'ın oğlu Ahmet Şah tarafından inşa ettirilmiştir, cami ve darüşşifadan ibaret bir külliye dir (Resim: 2, 3, 4, 5).

— Manisa'da (Ulu Cami), Saruhan ailesinden İshak Çelebi tarafından 1374 te inşa ettirilmiştir. Cami ve medreseden ibaret bir külliye dir (Resim: 6).

Osmanlı İmparatorluğunun ilk devirlerinde, Bursa'da, «Külliye» programı, hemen hemen meydana getirilmiştir. Fakat, mimarî kompleks belirli kurallara göre, daha düzenlenememektedir:

— Bursa'da, I. Murat binaları olan «Medrese Camii» kompleksi 1366 da inşa edilmişti. Zemin katı cami ve üst katı medrese olarak düzenlenen esas binanın çevresinde aşhane, türbe, okul, bekârlar hamamı, helâlar, köşk ve çeşme, külliye yi meydana getirmektedir (Resim: 7).

— Bursa'da, I. Mehmet (Mehmet Çelebi) tarafından 1419 da «Yeşil İmaret» inşa edilmiştir. Bu heyet, Yeşil Cami, Yeşil Türbe, Yeşil Medrese, aşhane, okul ve hamam binalarından meydana getirilmiştir (Resim: 8, 9).

— Bursada, II. Murat binaları 1426 da inşa edilmiştir. Cami, medrese, okul, 11 türbe, aşhane, çeşme, hamam ve abdest alma yerlerinden ibaret bir heyettir (Resim : 10, 11).

Külliyelerin bir mimarî kompleks olarak, yani, bir şehircilik manzumesi olarak ele alınmaları, Osmanlı Devletinin Edirne'ye ve İstanbul'a yerleşmesiyle başlar. Bu suretle, politik ve sosyal gelişmesine paralel olarak, 15. yüzyılın sonlarından başlayarak, 18. yüzyılın ortasına kadar, mükemmel mimarî komplekslerin, İstanbul ve Edirne'de ve İmparatorluğun daha birçok yerlerinde, meydana getirildiğini görmekteyiz.

Osmanlı İmparatorluğunun bu parlak devrinde meydana getirilmiş olan külliyelerin, bu yazımızda ancak tipik örneklerini, kronolojik sıra ile saymak mümkün olacaktır. Hiç şüphesiz, her bir külliyenin ayrı ayrı incelenmesi, tanıtılması, başlıbaşına birer yazı konusu olacak önemde ve büyüklüktedir.

— Açıklamalarımıza uygun anlamda, Türk Osmanlı külliyelerinin birincisi, İstanbul'da Fatih Sultan Mehmet Külliyesidir. Bu muazzam kompleks cami, türbeler, 16 medrese ve öğrenci odaları, aşhane, tâbhane, darüşşifa, mihmansaray, hamam, sibyan mektebi, kütüphane binaları ve hazireden müteşekkildir. Ancak, bu heybetli bütünün, camii'nin ilk inşa edildiği 1471 tarihinde meydana getirildiği konusunda gerçek dokümanlara sahip değiliz. Bilindiği üzere, Fatih vakfiyesinin orijinal nüshasının kaybolmasıyla, III. Murat zamanında, bu vakfiye, vukuf ehlerinden müteşekkil bir heyet tarafından yeniden kaleme alınmıştır. Herhalde, bu muazzam yapının uzunca bir zaman içinde meydana gelmiş olması gereği incelenmeğe değer bir konudur (Resim : 12).

— Bu itibarla, Edirne'de «Bayazidiye» adıyla tanınmış olan II. Bayezit Külliyesini, tam programlı ilk kuruluşlar arasına katmak doğru olur. 1485-1487 de Tunca Nehri kenarında inşa edilmiş olan bu heyet, cami, tıp medresesi, darüşşifa - bimarhane(*), aşhane, mutfak, fırın, erzak kilerleri, tâbhane, kütüphane, darütedrisler ve hamam binalarından ibaret geniş bir programa sahiptir (Resim: 13, 14, 15, 16).

— Amasya'da, II. Bayezit Külliyesi, 1486 da inşa edilmiştir. Cami, medrese, aşhane, sibyan mektebi ve hattatlar mektebi binalarından meydana gelmiştir. Binalar, bu külliyyede, Yeşilırmak nehrine göre yerleştirilmiş olup, mimarî bir kompozisyona sahip değildiler (Resim: 17).

— İstanbul'da, II. Bayezit Külliye-

si, 1501 - 1506 da inşa edilmiştir. Cami, mutfak, darüzziyafe, medrese, sibyan mektebi ve darülkura'dan müteşekkil dağınık bir tertiptedir (Resim : 18).

— İstanbul'da Sultan Selim Külliyesi, 1520 - 1523 de inşa edilmiştir. Cami, türbe, sibyan mektebi, darül'it'tam, ülema ve softalar yemekhanesi ve mihmansaraydan müteşekkildir.

— Manisa'da, Valde Sultan Camii 1522 de inşa edilmiştir. Cami, medreseler, **tamirhane ve hamam** binalarından müteşekkildir.

— İstanbul'da, Haseki Sultan Külliyesi 1536 - 1539 da inşa edilmiştir. Cami, darül'it'tam, darüşşifa, timarhane, medrese ve sibyan mektebi binalarından teşkil olunmuş bir külliyyedir (Resim : 19).

— Halep'de Hüsrev Paşa Camii 1536 - 1545 de inşa edilmiştir. Cami, medrese, hamam ve müstemilâttan ibaret bir külliyyedir (Resim. 20).

— İstanbul'da Edirnekapı'da Mihrimah Sultan Camii heyeti, 1540 - 1550 de inşa edilmiştir. Cami, medrese, hamam ve dükkânlardan meydana getirilmiş bir külliyyedir (Resim: 21, 22).

— İstanbul'da, Şehzade Mehmet Camii külliyesi 1543 - 1548 de inşa edilmiştir. Cami, türbe, medrese, tâbhâne, mutfak ve darüzziyafe binalarından müteşekkildir (Resim: 23).

— Üsküdar'da İskele Camii külliyesi 1547 de inşa edilmiştir. Cami, hamam ve medrese binalarından meydana getirilmiştir (Resim: 24).

— İstanbul'da Süleymaniye külliyesi 1550 - 1556 da inşa edilmiştir. Külliyelerin en gelişmiş örneği, gerek mimarî kompleksin tertibi ve gerekse programı bakımından, hiç şüphesiz, Süleymaniye külliyesiyle meydana getirilmiştir. Cami, türbeler, dört büyük medrese, darülhadis, darülkura', darüssibyan, tıp medresesi, bimarhane, darüzziyafe, tâbhâne, mülâzımlar medresesi, hamam ve dükkânlardan müte-

şekil geniş bir programı vardır. Mimar Sinan'ın kendi türbesi de bu külliye'nin bir kenarındadır (Resim: 25, 26).

— Edirne'de Selimiye heyeti 1567 - 1574 de inşa edilmiştir. Cami, medrese, darülhadis, sibyan mektebi ve III. Murat zamanında Selimiye'ye vakıf olarak inşa ettirilen arasta - çarşı binalarından müteşekkildir. Geniş bir teras üzerine kurulmuş olan ve güzel bir mimarî kompozisyona sahip bulunan bu eser, mimarî programı bakımından tam bir külliye anlamında değildir (Resim: 27, 28).

— Lüleburgaz Sokullu Mehmet Paşa heyeti 1549 - 1570 de inşa edilmiştir. Çarşı, kervansaray, cami, medrese, çifte hamam binalarından meydana getirilmiştir. Diğer külliyelerden farklı olarak, mimarî düzende, çarşı grubu, belli bir öncelik taşımaktadır (Resim: 29, 30).

— İstanbul'da Kılıç Ali Paşa Camii (heyeti), 1580 de inşa edilmiştir. Tophane' de bulunan bu külliye, cami, türbe, medrese ve hamamdan meydana getirilmiştir (Resim: 31).

— Gebze'de, Çoban Mustafa Paşa heyeti 1580 senelerinde inşa olunmuştur. Cami, türbe, medrese, softa odaları, müderris odaları, tâbhâne, kervansaray, aşhane, ziyafethane ve kütüphane binalarından meydana getirilmiştir (Resim: 32).

— Payas'ta Sokullu Mehmet Paşa heyeti, 1599 da inşa edilmiştir. Çarşı, kervansaray, cami, medrese, hamam ve daruzziyafe binalarından meydana getirilmiştir. Lüleburgaz heyetinde olduğu gibi, ticarî gayelerle inşa edilmiş ve mimarî düzende bu özellik belirtilmiştir (Resim: 33, 34).

— Üsküdar'da, Atik Valde Sultan Camii külliyesi 1576 - 1583 te inşa olunmuştur. Cami, mezarlık, medrese, daruzziyafe ve bir tekkeden meydana ge-

tirilmiş büyük bir komplekstir (Resim: 35, 36).

— İstanbul'da, Sultan Ahmet külliyesi 1609 - 1616 da inşa edilmiştir. Cami, medrese, türbe, mektep, aşhane, daruzziyafe, bimarhane ve sebilhane binalarından meydana getirilmiştir (Resim: 37).

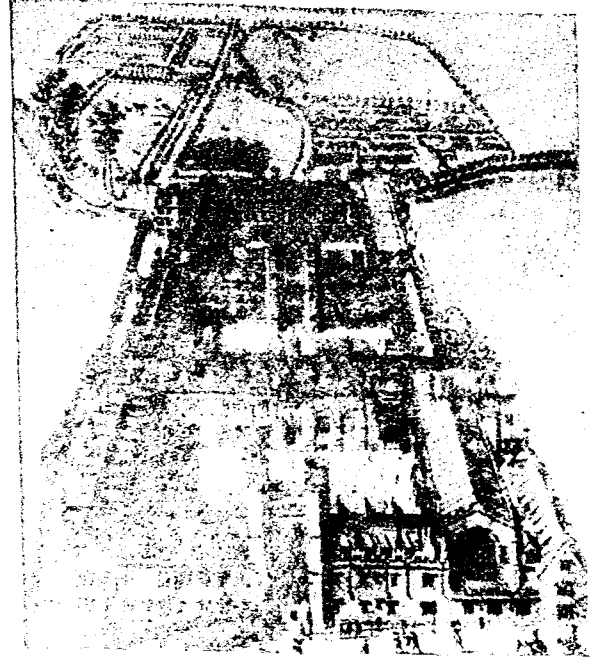
— İstanbul'da Nuruosmaniye Camii heyeti, 1748 - 1757 de inşa edilmiştir. Cami, medrese, imaret, kütüphane ve dükkânlardan ibaret bulunan bu heyet ile, külliye ismini verdiğimiz mimarî komplekslerin inşaatı artık sona ermektedir (Resim: 38).

18. yüzyılda, Avrupa tesirlerine kapılarını açan Türk sanat ve kültürünün, kendi klâsik mecrasında daha fazla gelişmesi mümkün olamadı. Böylece, külliye konusunda gelişme zincirinin halkasının burada kopmuş olduğunu kabul etmek gerekir.

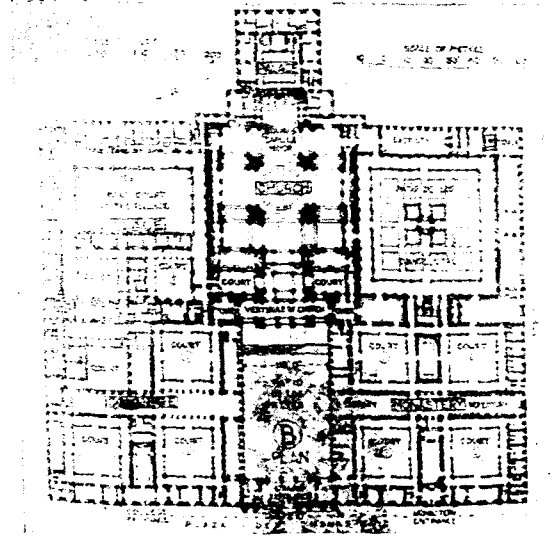
Bu yazımın hazırlanmasında faydalanılan eserler :

- 1 — **Albert Gabriel**, *Monuments turcs d'Anatolie*, Paris 1931-1934.
- **Albert Gabriel**, *Voyage archéologique dans la Turquie orientale*, Paris 1940.
- **Albert Gabriel**, *Broussa, une capitale turque*, Paris 1958.
- **Banister Fletcher**, *A History of Architecture on the Comparative Method*, London 1896-1945.
- **Cornelius Gurlitt**, *Die Baukunst Konstantinopels*, Berlin 1907.
- **Evliya Çelebi**, *Seyahatname*, yazıldığı tarih 1648.
- **Ernst Dées**, *Türk sanatı*, İstanbul 1946.
- **Ernst Egli**, *Sinan Der Baumeister Osmanischer Glanzzeit*, Zürich-Stuttgart 1954.
- **Fatih Mehmet II Vakfiyeleri**, Vakıflar Umum Müdürlüğü neşriyatı, Türk vakfiyeleri, Ankara 1938.
- **Gündüz Özdes**, *Türk çarşıları*, İstanbul 1954.
- **Hüseyin Ayvansaraylı**, *Hadikatülcevami*, İstanbul 1864.
- **Osman Ergin**, *Türk şehirlerinde imaret sistemi İstanbul 1934*.
- **Rudolf M. Biefstahl**, *Cenubu garbi Anadolu Türk mimarisi*, İstanbul 1941.

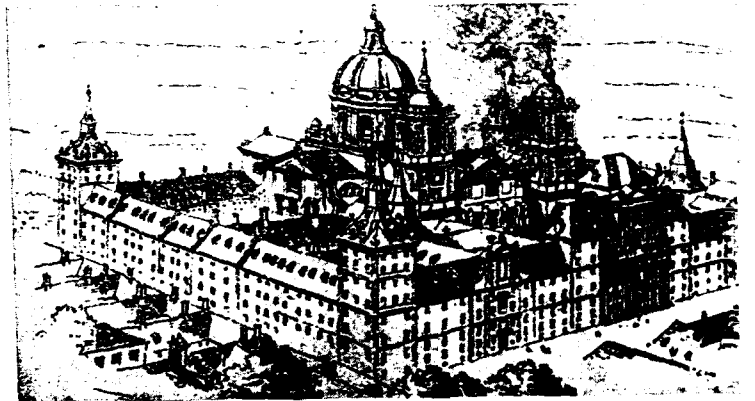
(*) Külliye plânlarının pek çoğunu, bu yazımız için yeniden çizen, asistanımız Haluk Sezgin'dir. Kendisine teşekkür ederiz.

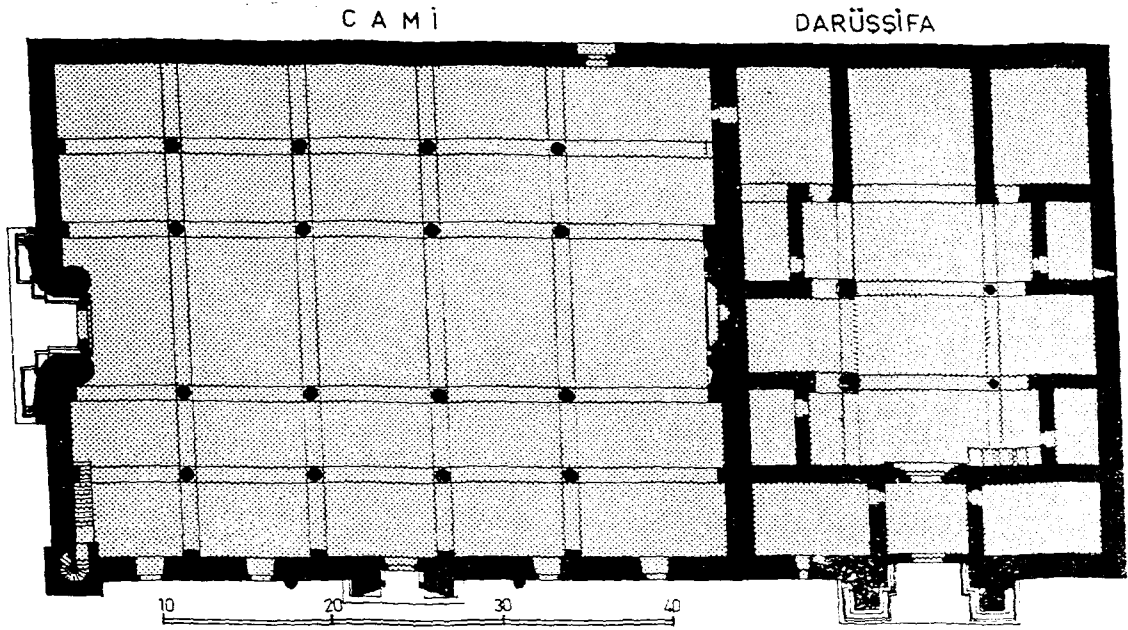
Res. A₁ — İngiltere'de, Cambridge'de St. John's Evangelist Koleji, 1511 de tesis olunmuştur.

Res. A₂ — Madrid'de «Escorial» külliyesi, 1559 . 1584 de inşa edilmiştir. Manastır, kolej, kilise ve devlet daireleri ile saray binalarından meydana gelmiş büyük bir komplekstir.

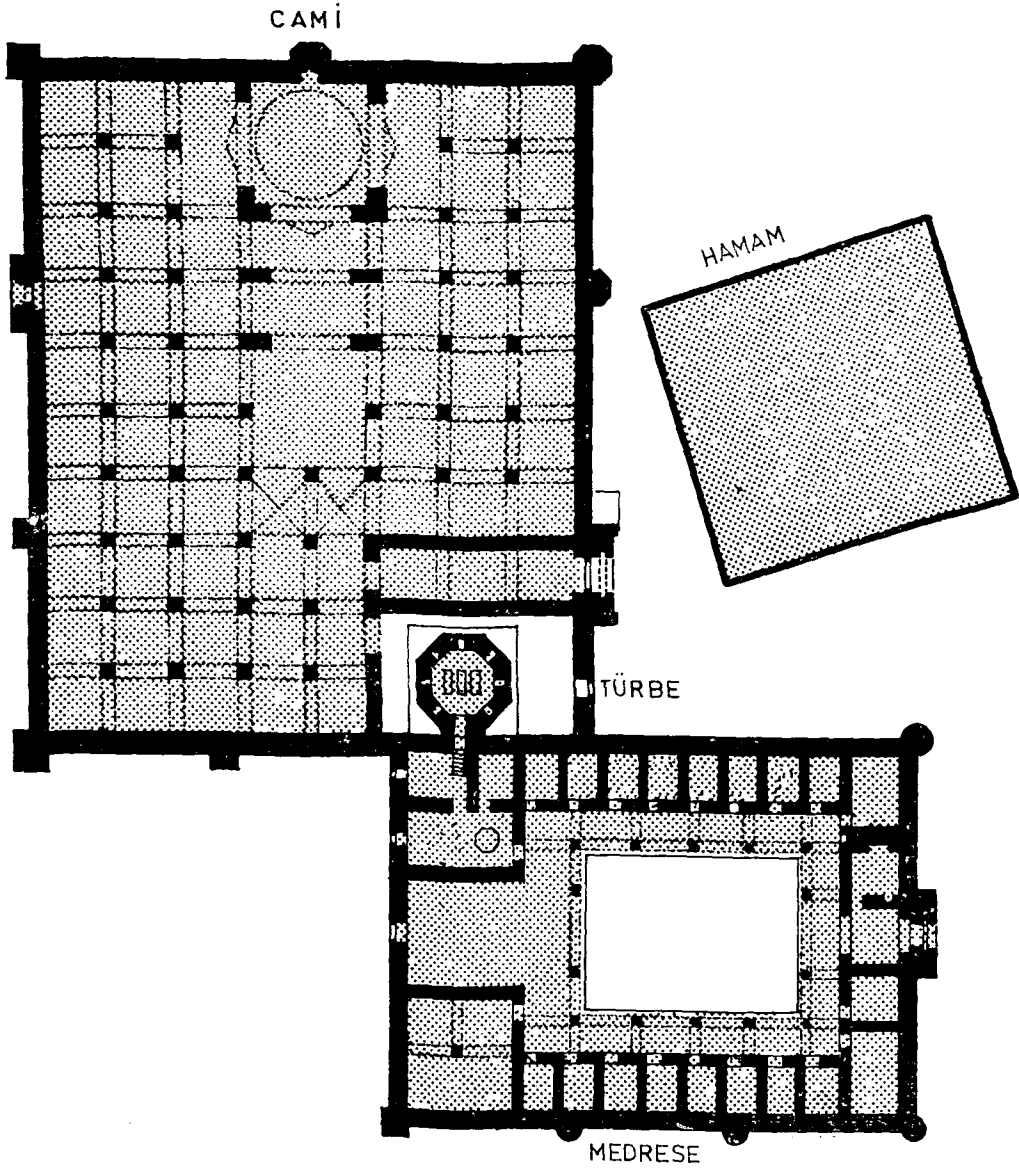
Res. A₁ — «Escorial» külliyesinin kuşbakışı görünüşü.

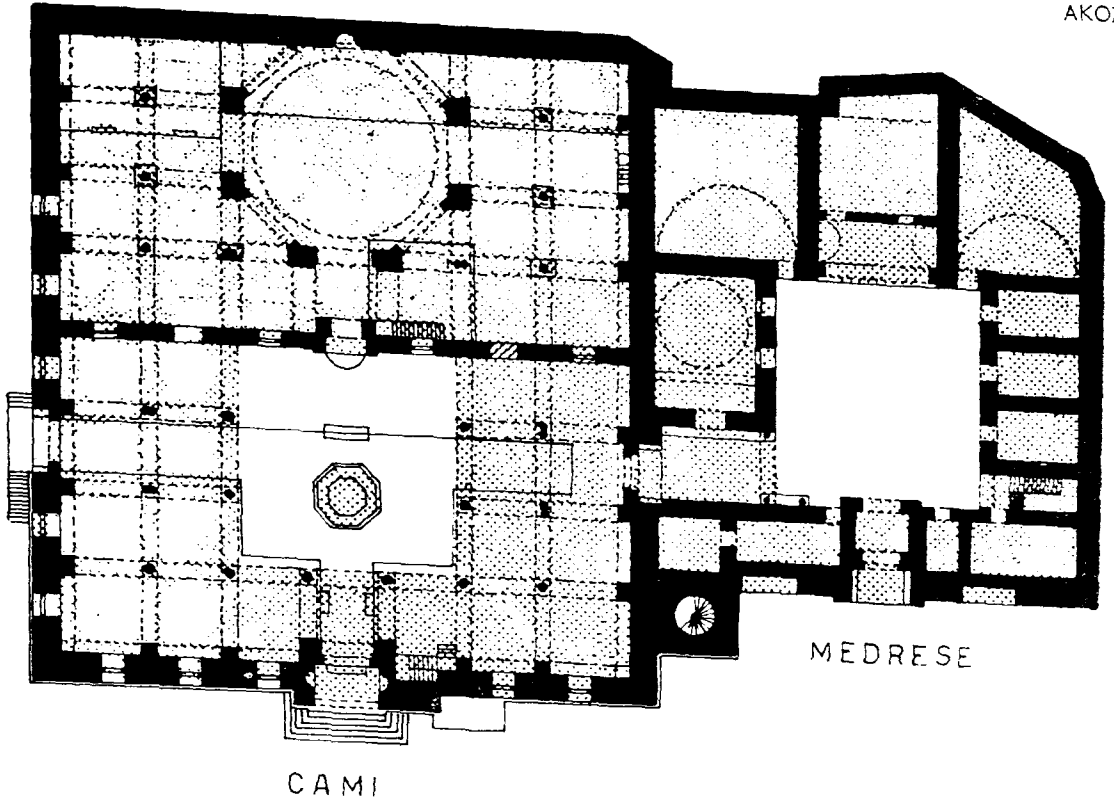
Res. 2 — Divrik'de Ulucami ve Darüşşifa planı.

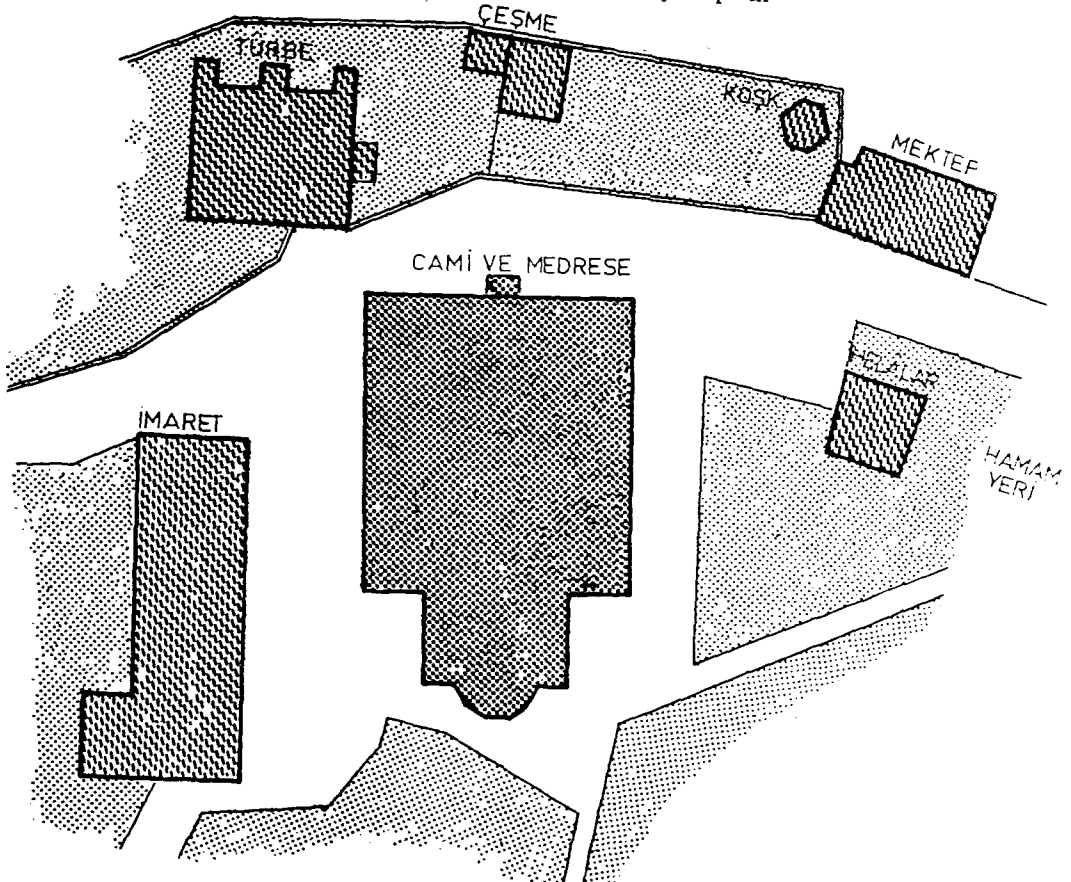
Res. 3 — Divrik Ulucami Kuzey görünüşü.

Res. 1 — Kayseri'de Hant Hatun külliyesi planı.

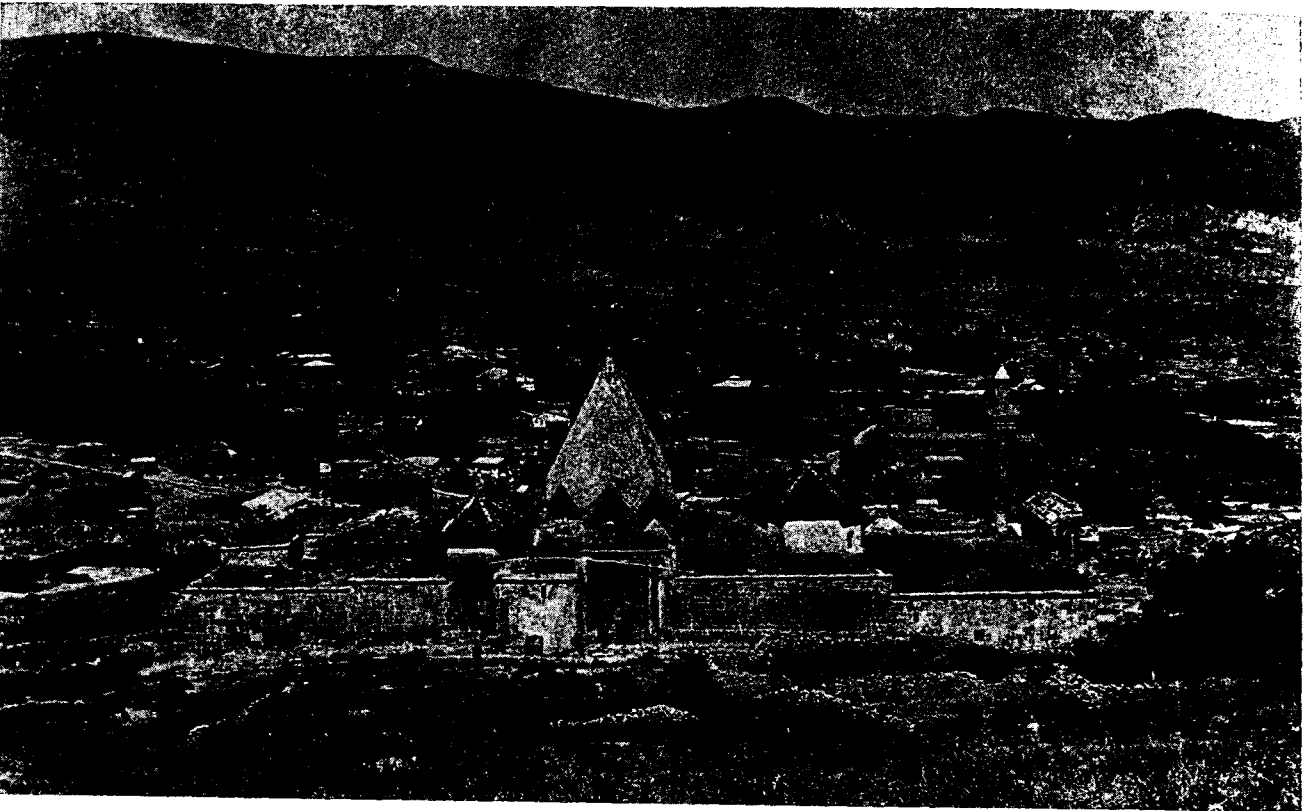
Res. 6 — Manisa'da Ulucami heyeti plâni

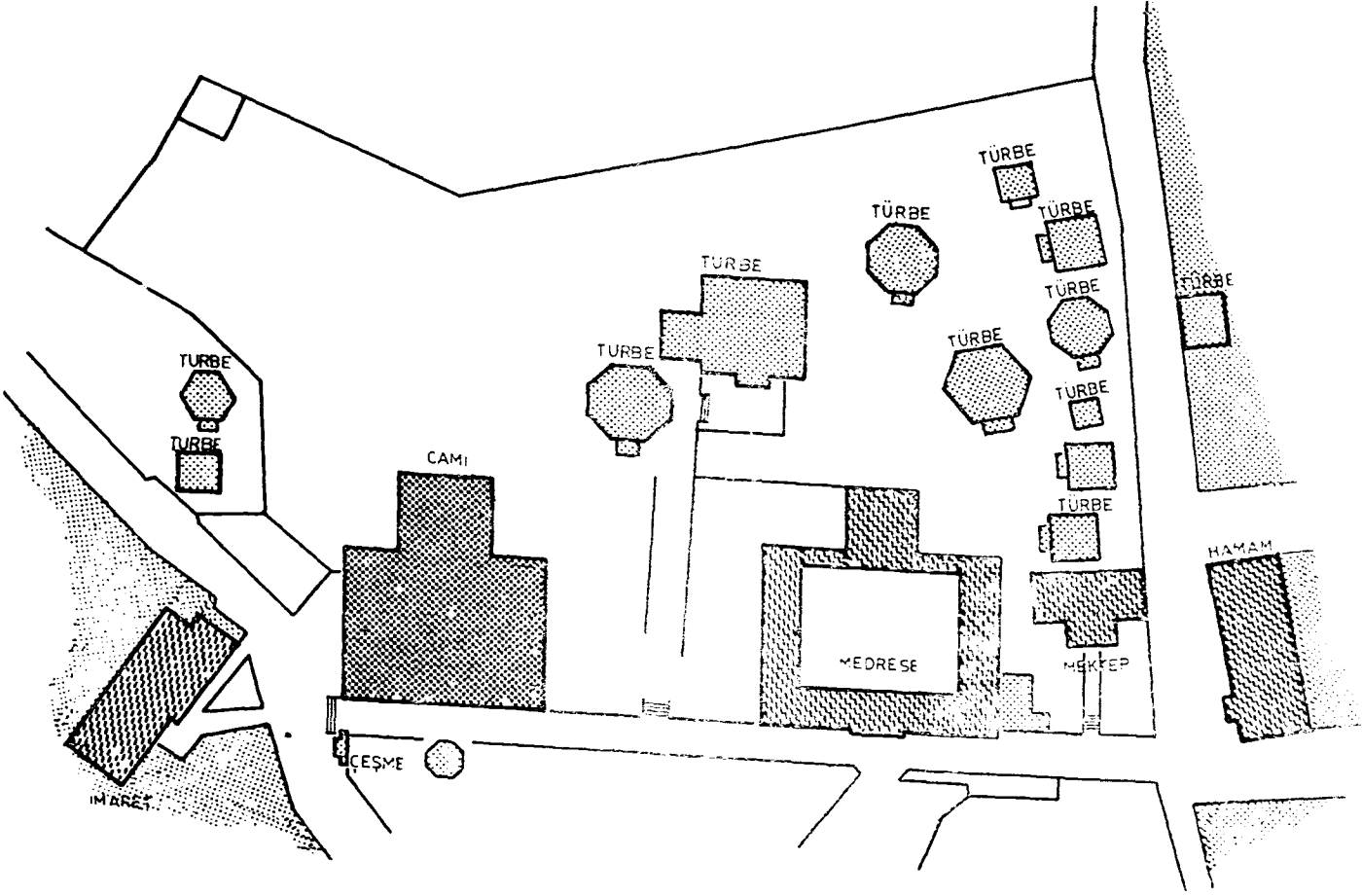
Res. 7 — Bursa'da Murad I külliyesi plâni.

Res. 4 — Divrik Ulu cami ve Darüşşifanın Batı görünüşü.

Res. 5 — Divrik Ulu cami ve Darüşşifanın Doğu görünüşü.

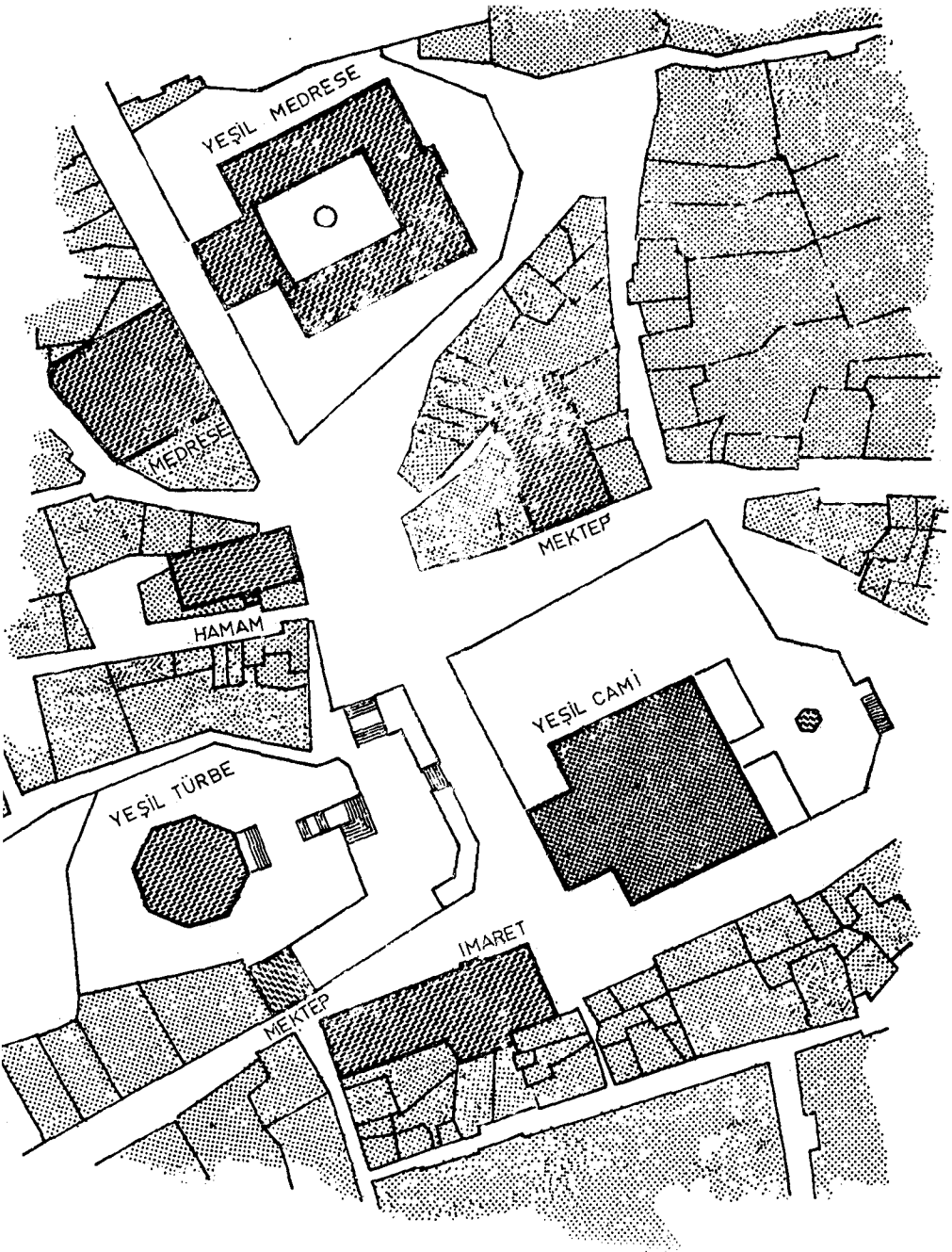
Res. 10 — Bursa'ra Murad II binaları vaziyet planı.

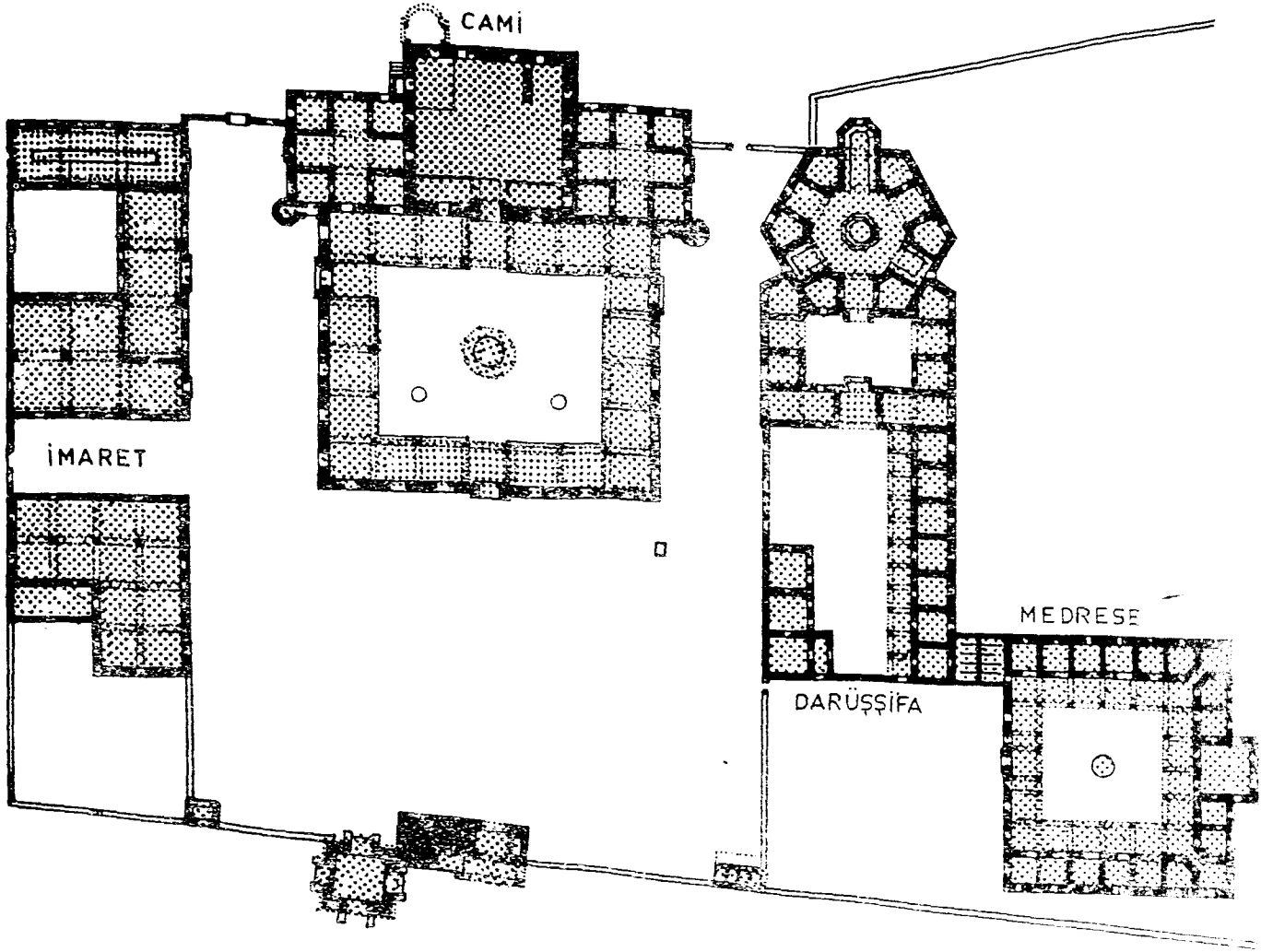
Res. 11 — Bursa'da Murad II binaları genel görünüşü.

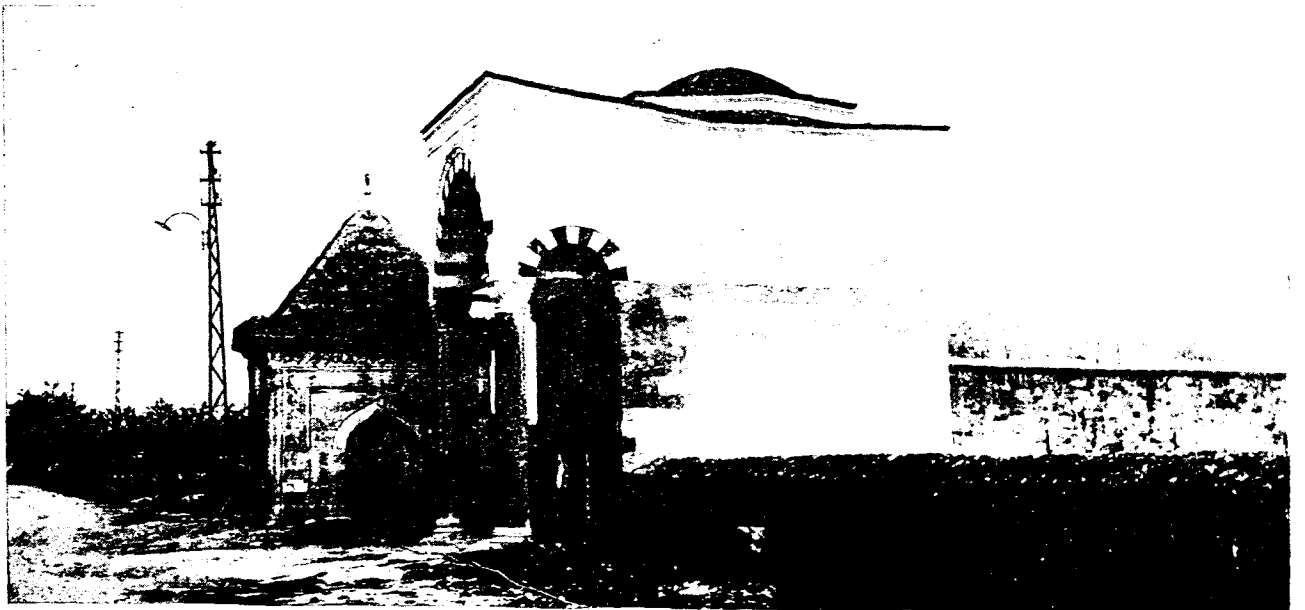
Res. 9 — Bursa'da Yeşil İmaret Doğu görünüşü.

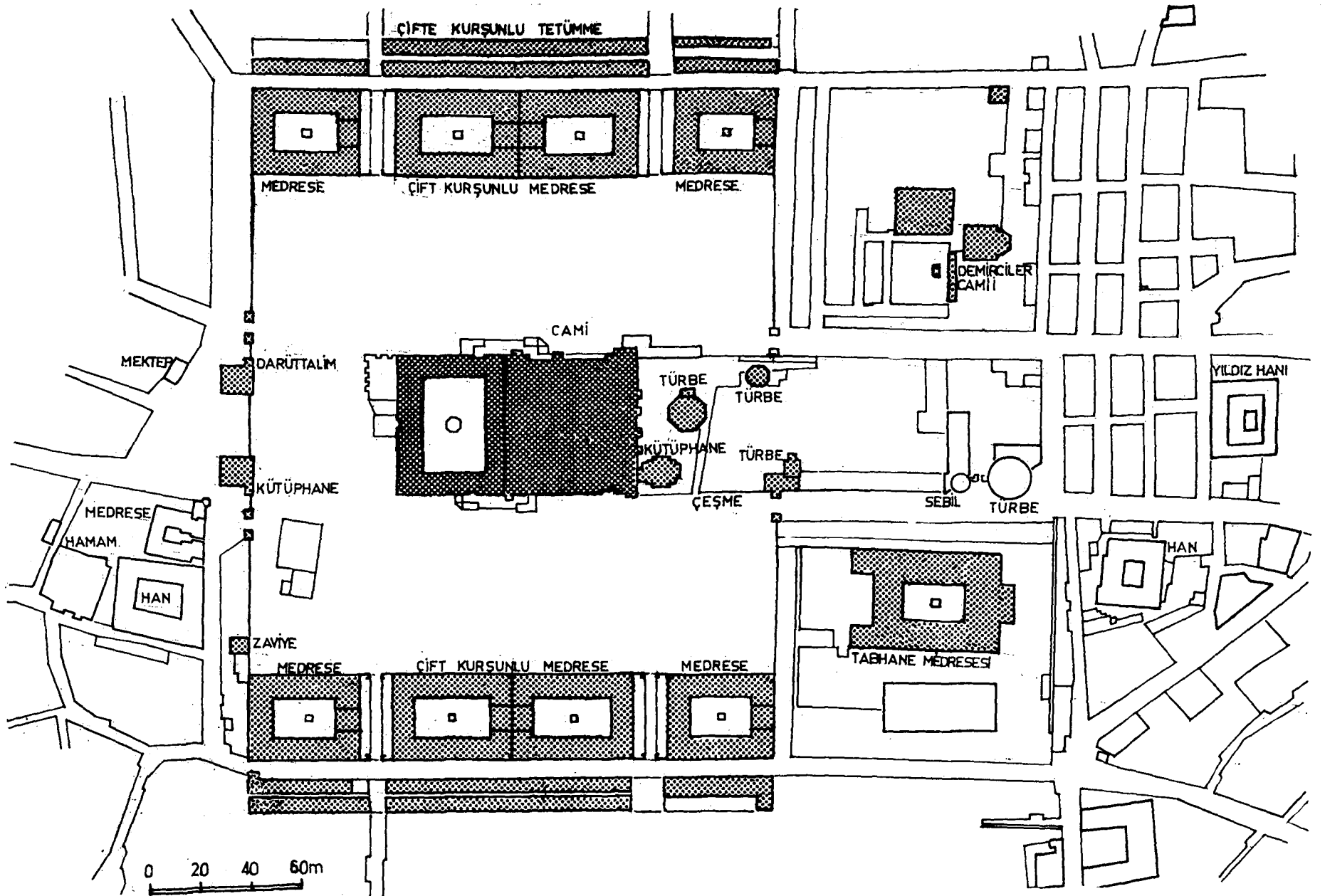
Res. 8 — Bursa'da Yeşil İmaret vaziyet planı.

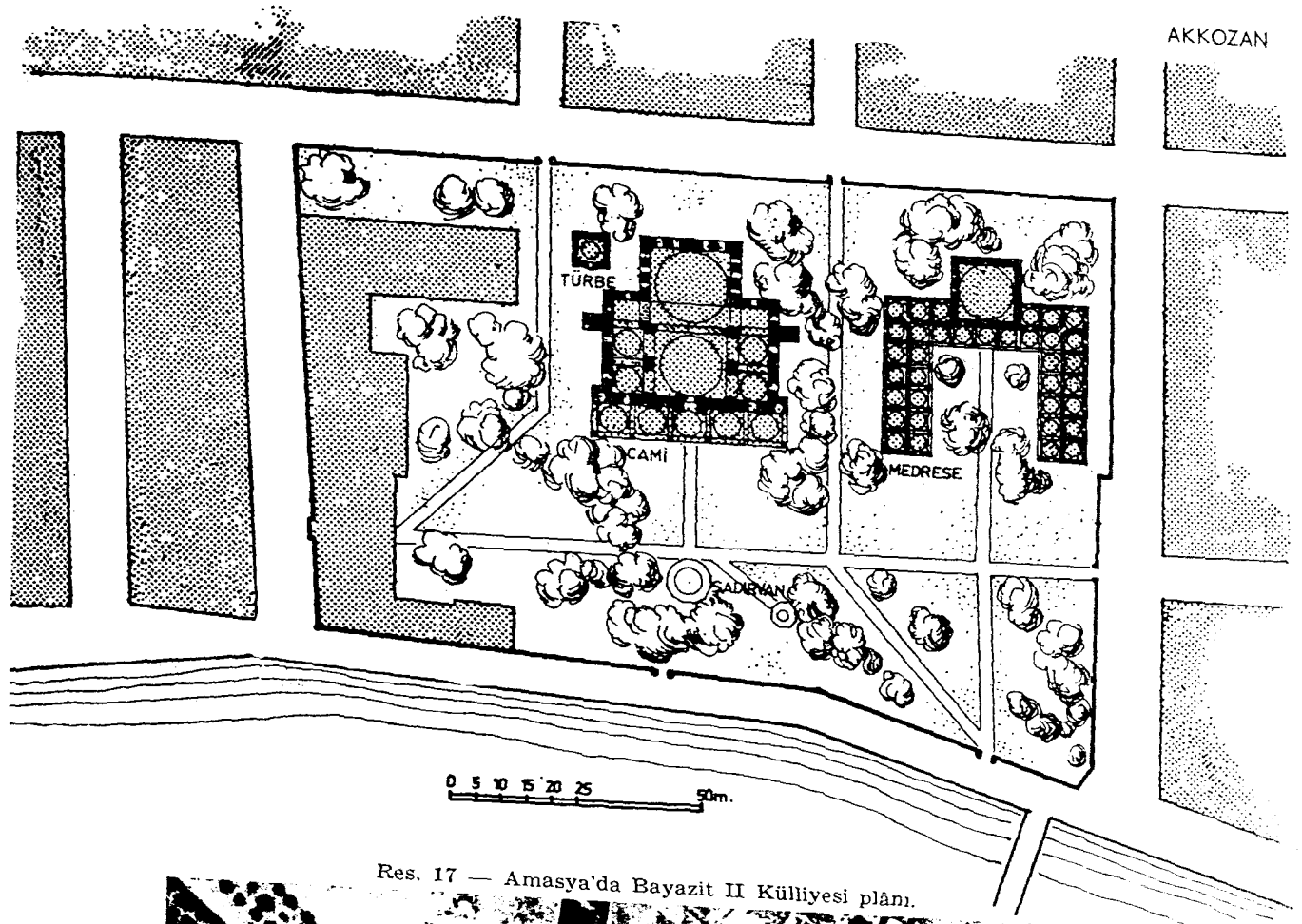
Res. 13 -- Edirne'de Bayazıt II Külliyesi plânı.

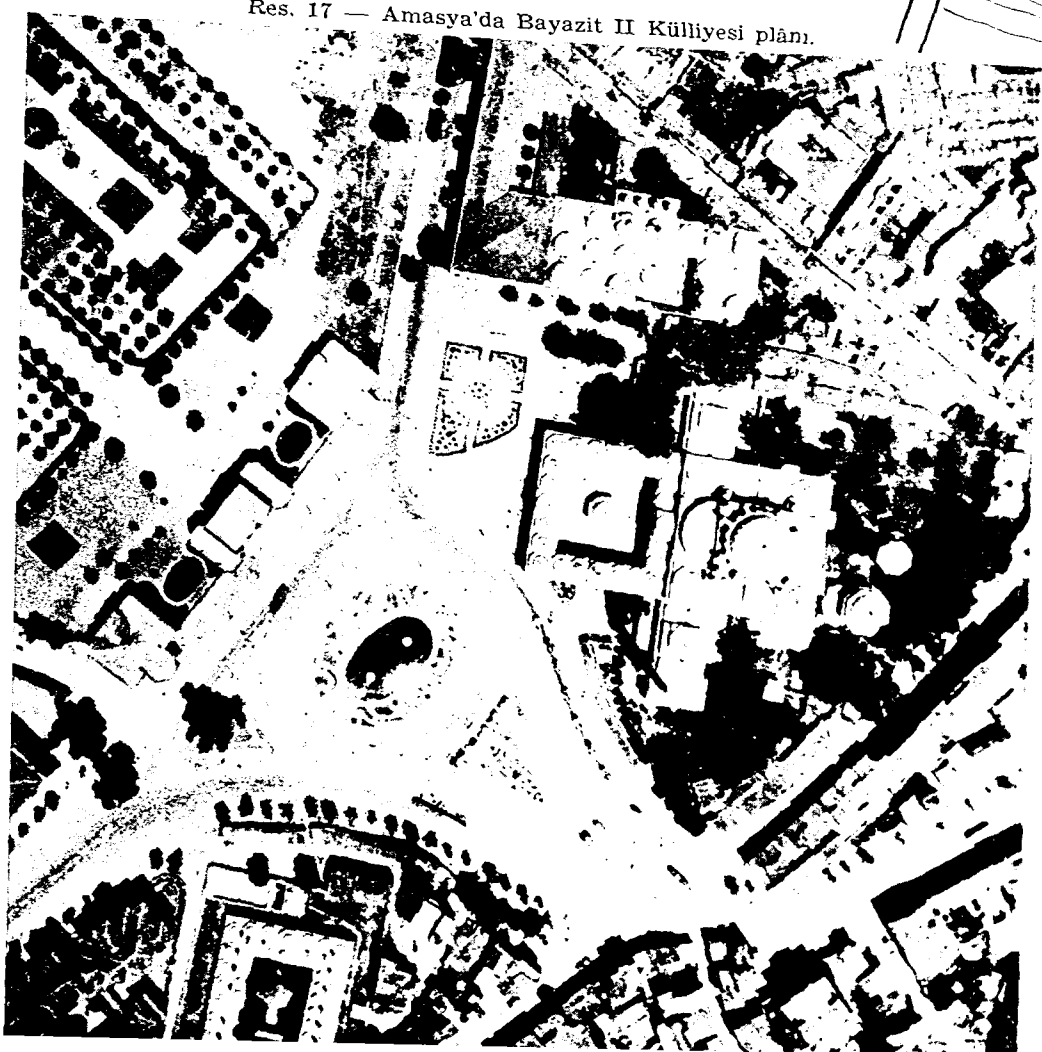
Res. 14 — Edirne'de Bayazıt II Külliyesinin esas kapusu.

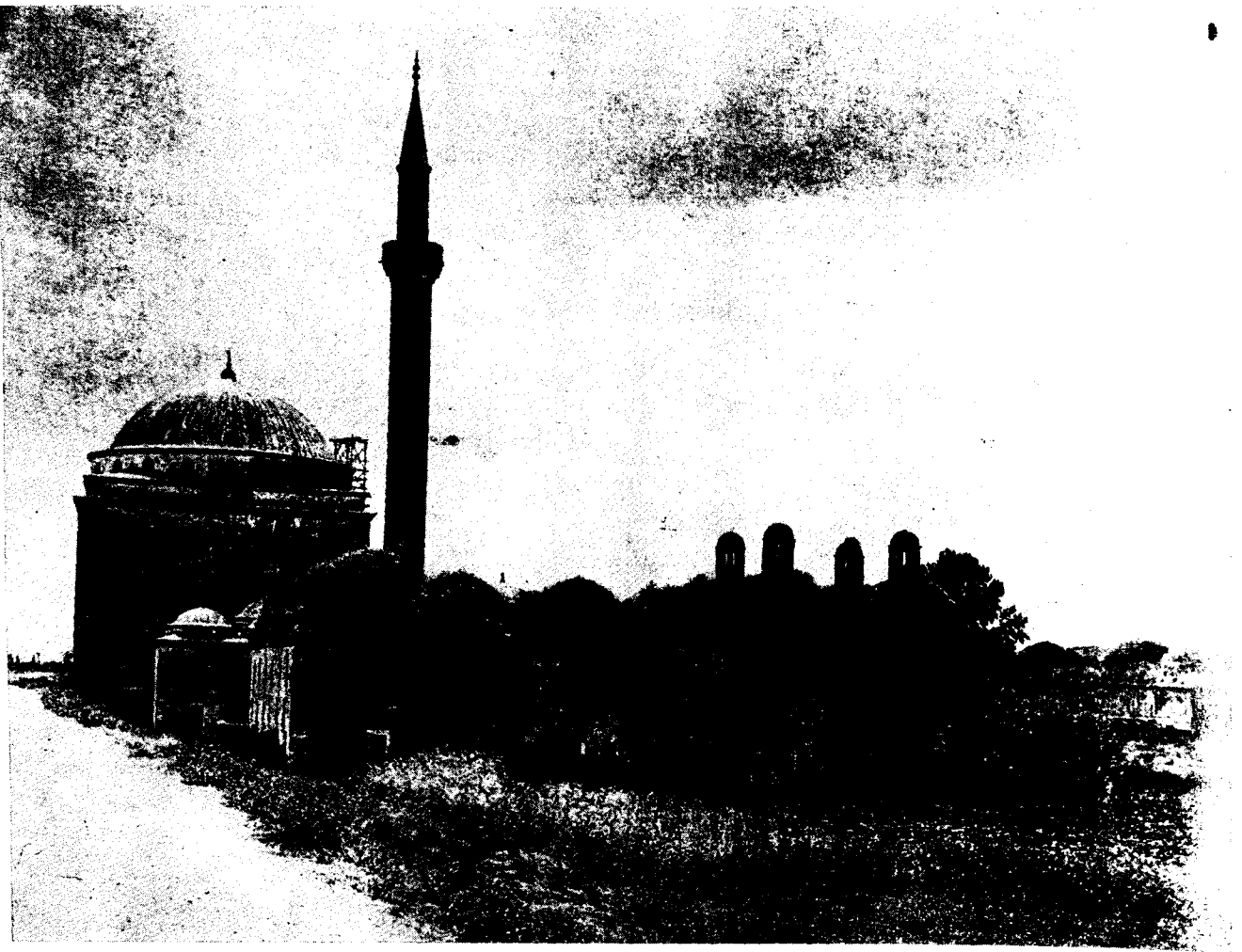

Res. 12 - İstanbul'da Fatih Sultan Mehmet Külliyesi planı.

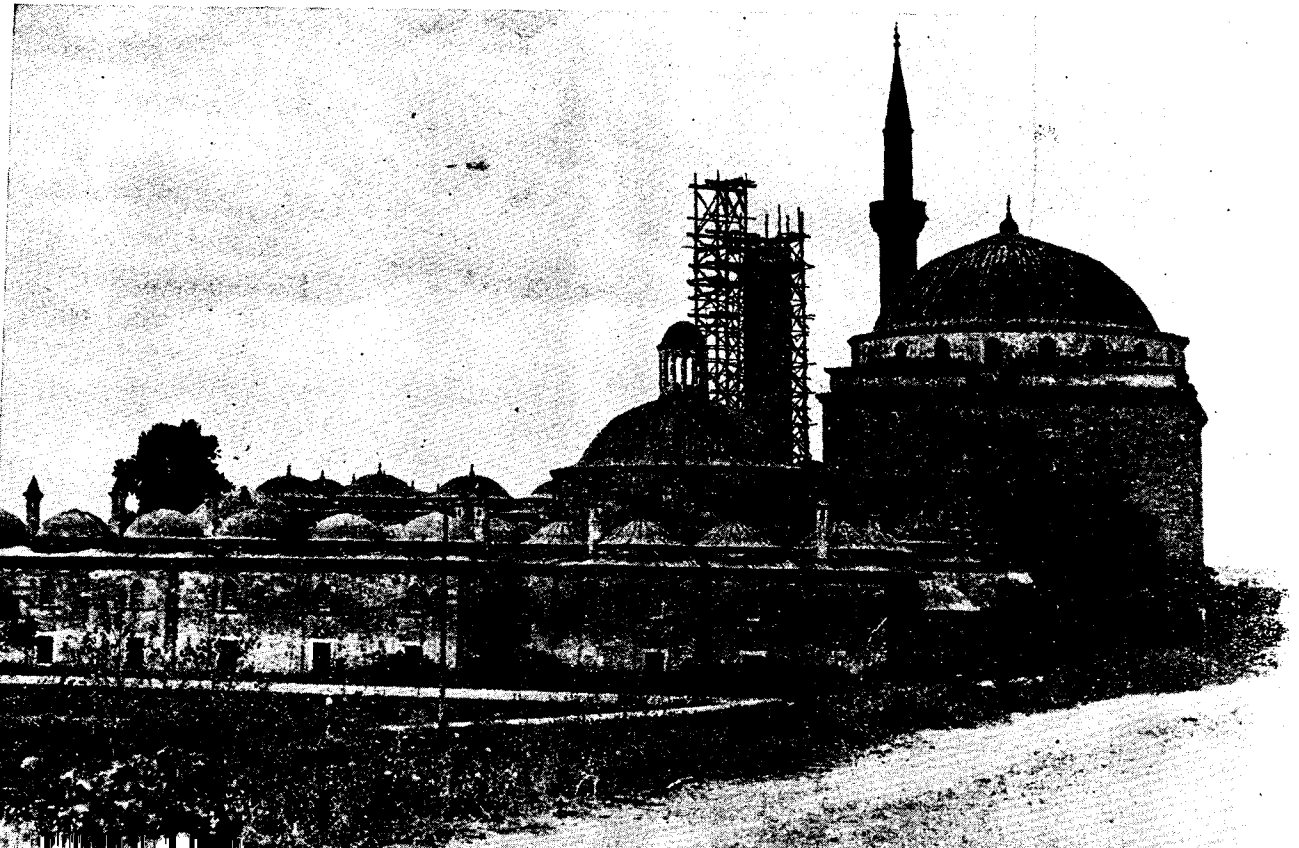

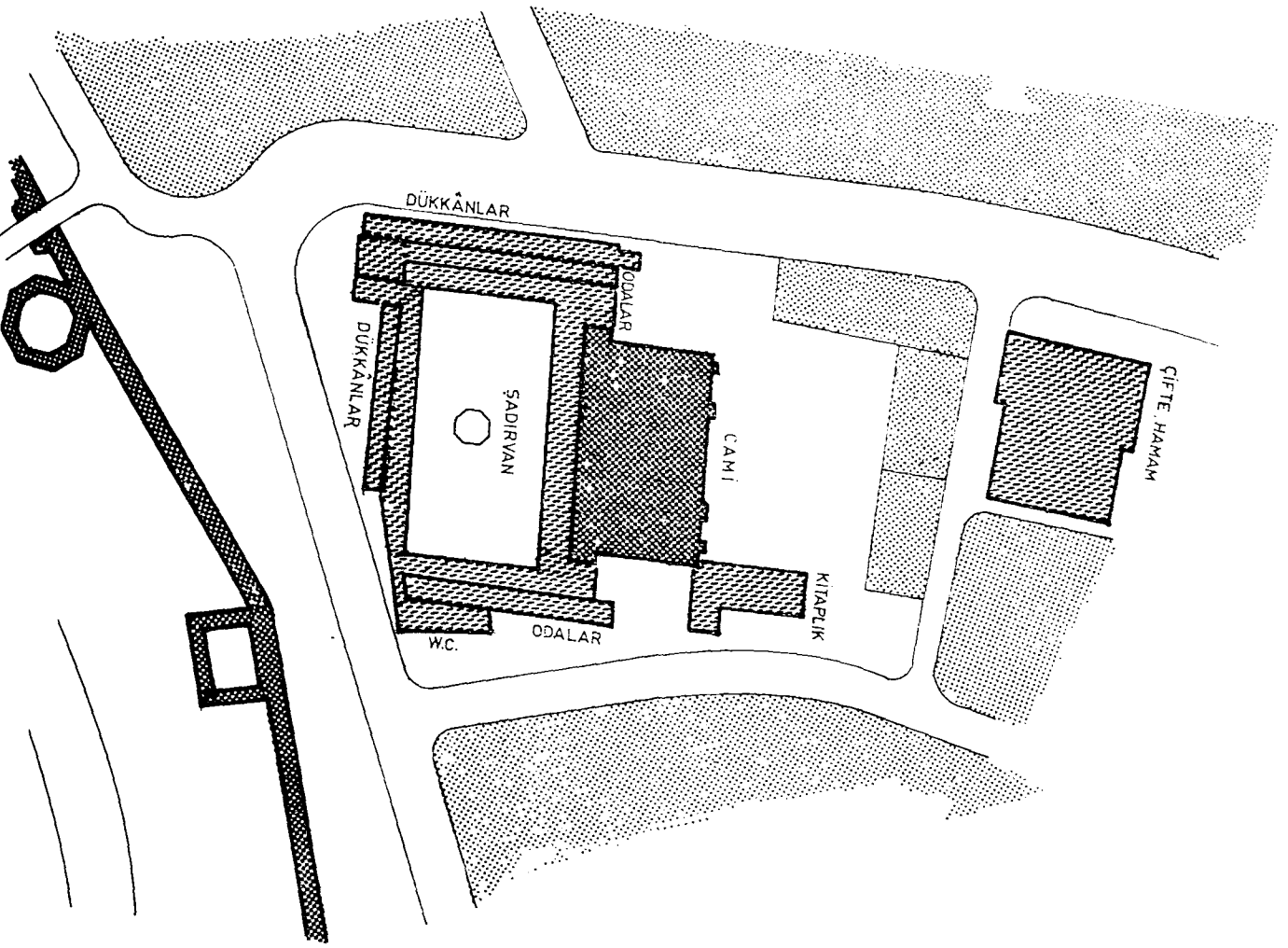
Res. 17 — Amasya'da Bayazıt II Külliyesi plânı.

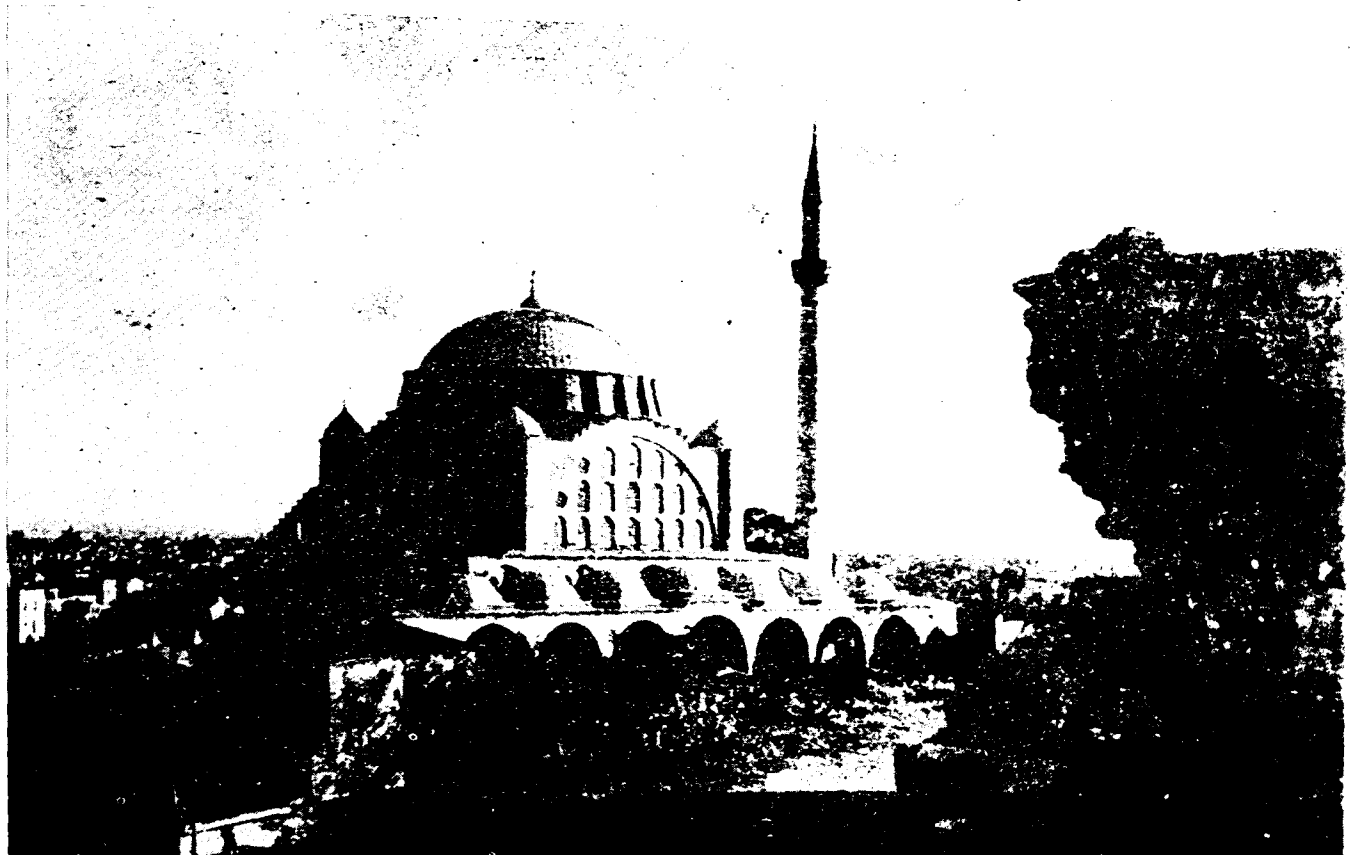

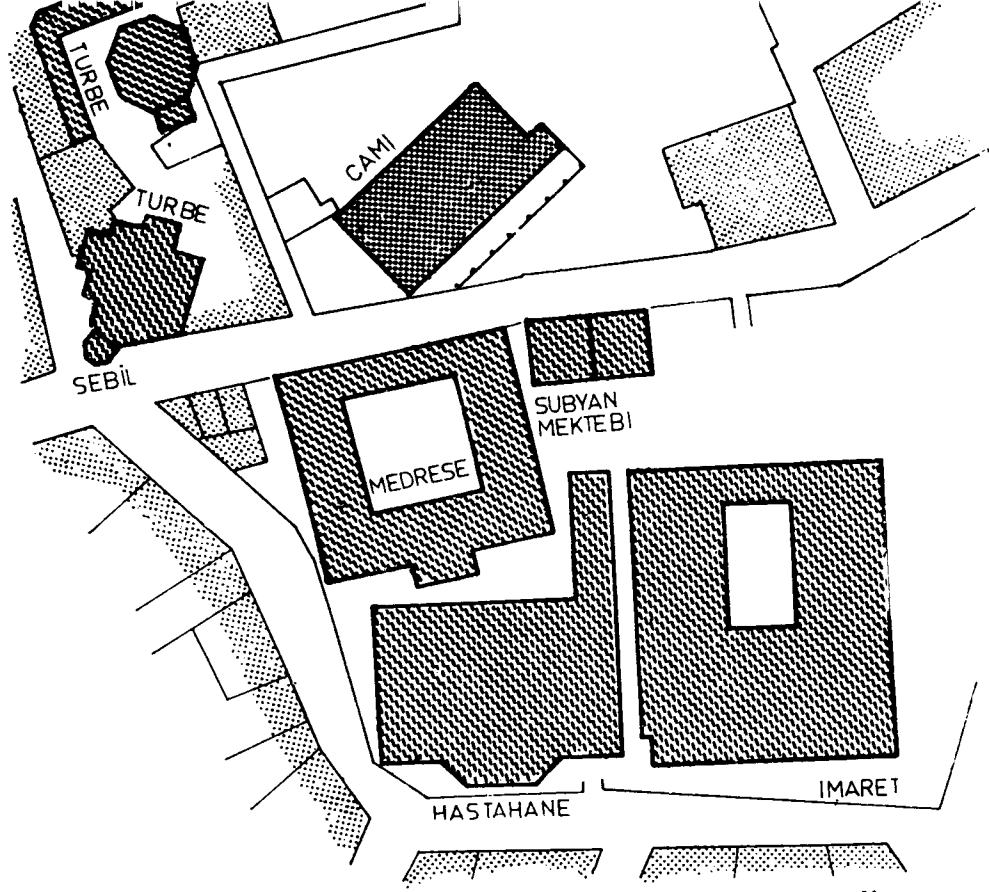
Res. 15 — Edirne'de Bayazıt II Külliyesi Doğu görünüşü.

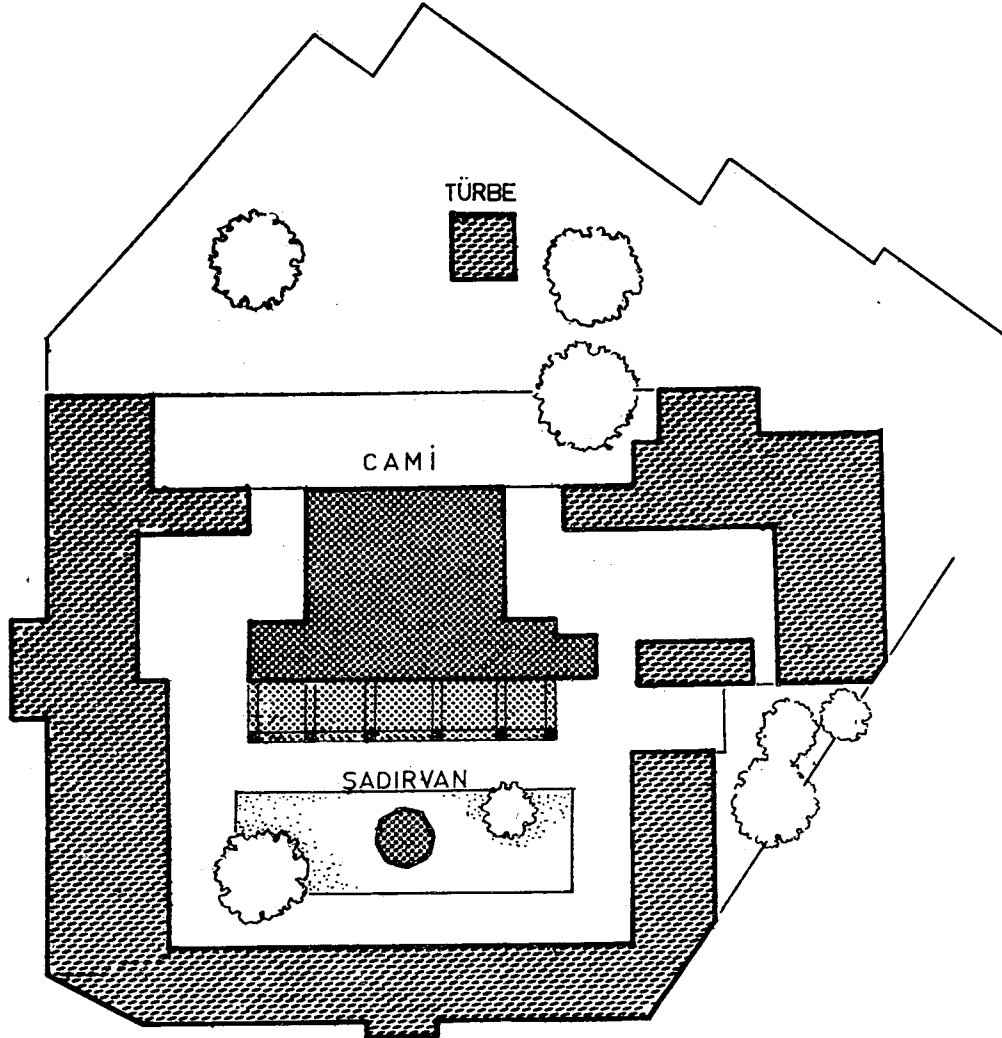

Res. 21 — İstanbul, Edirnekapu'da Mihrimah Sultan Külliyesi plâni.

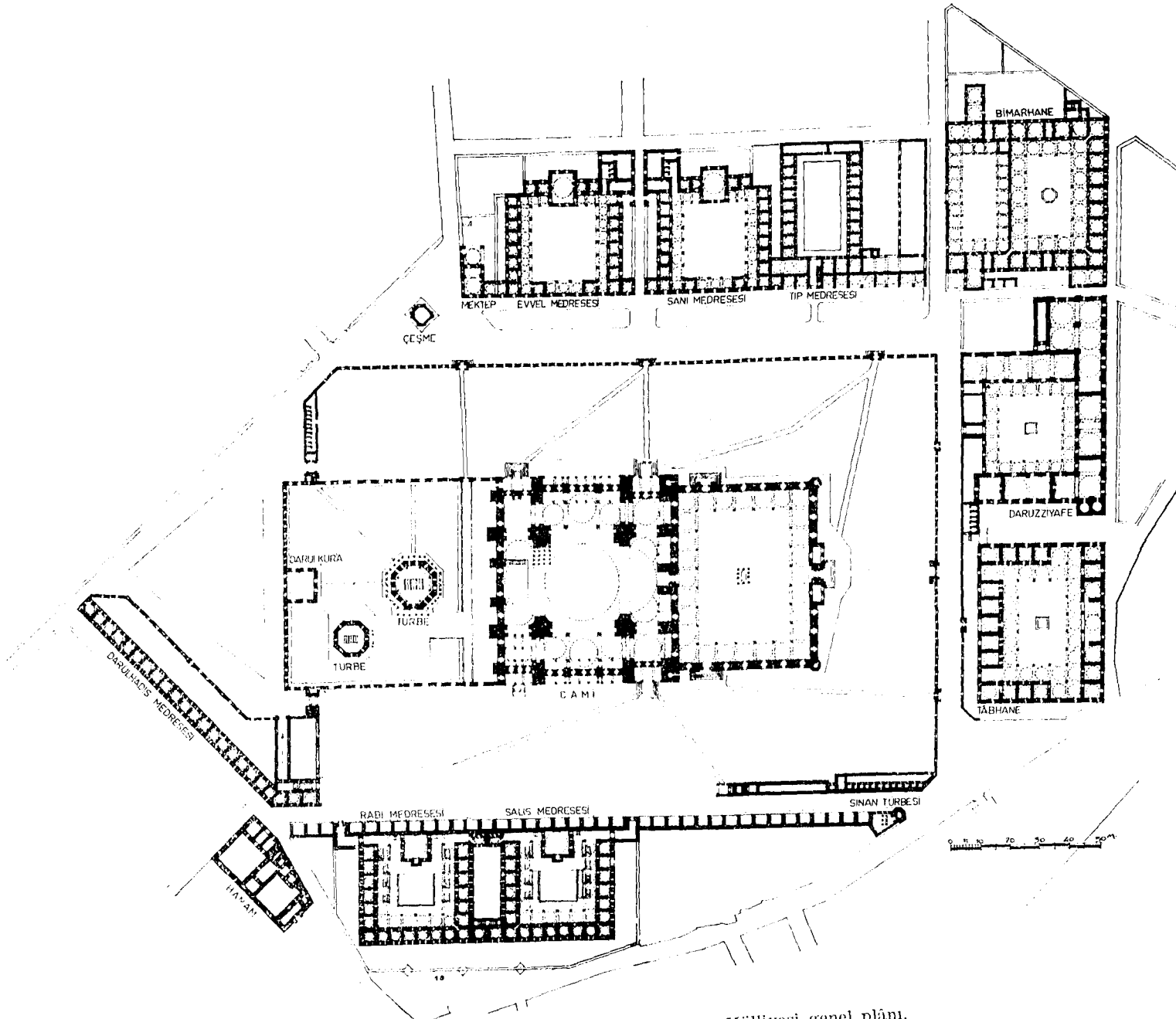

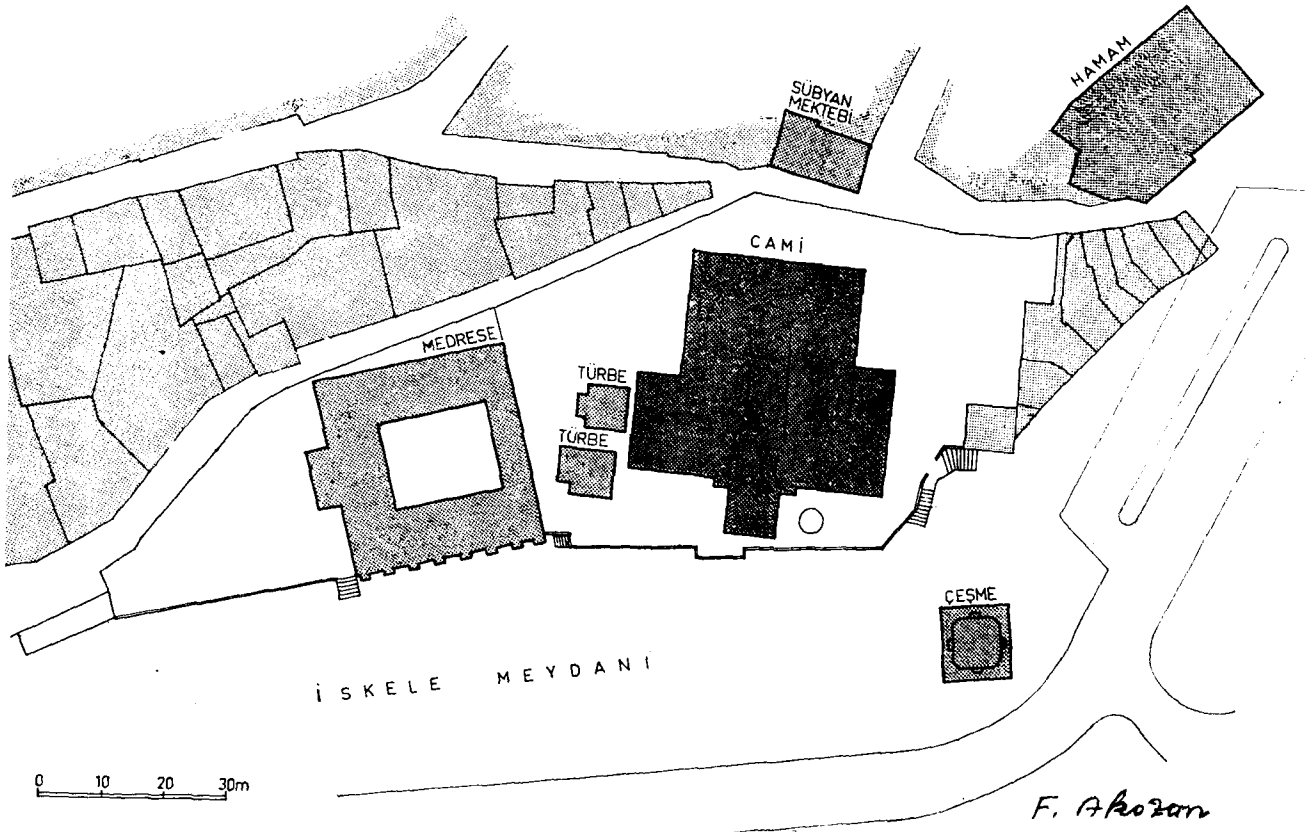
Res. 19 — İstanbul'da Haseki Hürrem Sultan Külliyesi plânı.

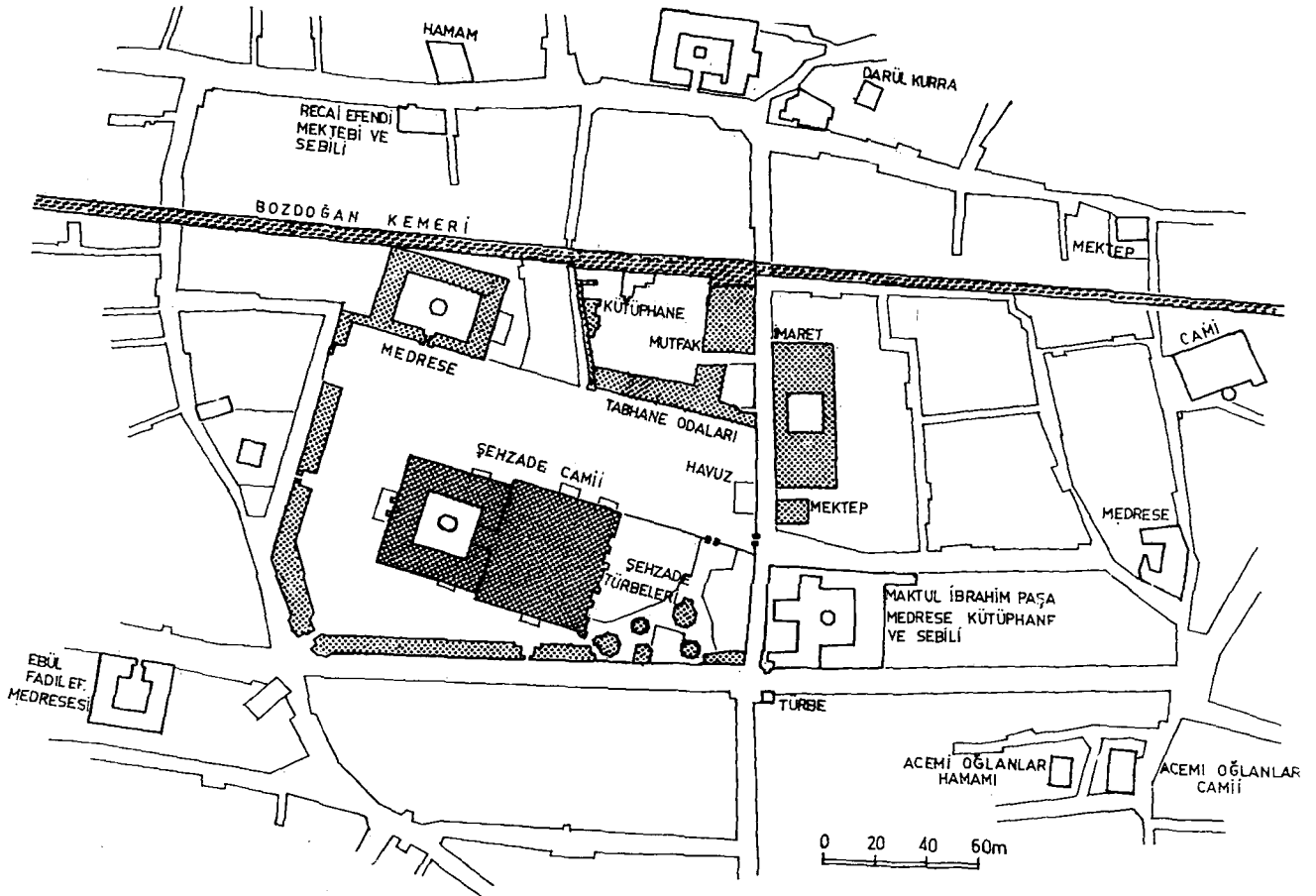
Res. 20 — Halep'de Hüseyin Paşa Heyeti plânı.

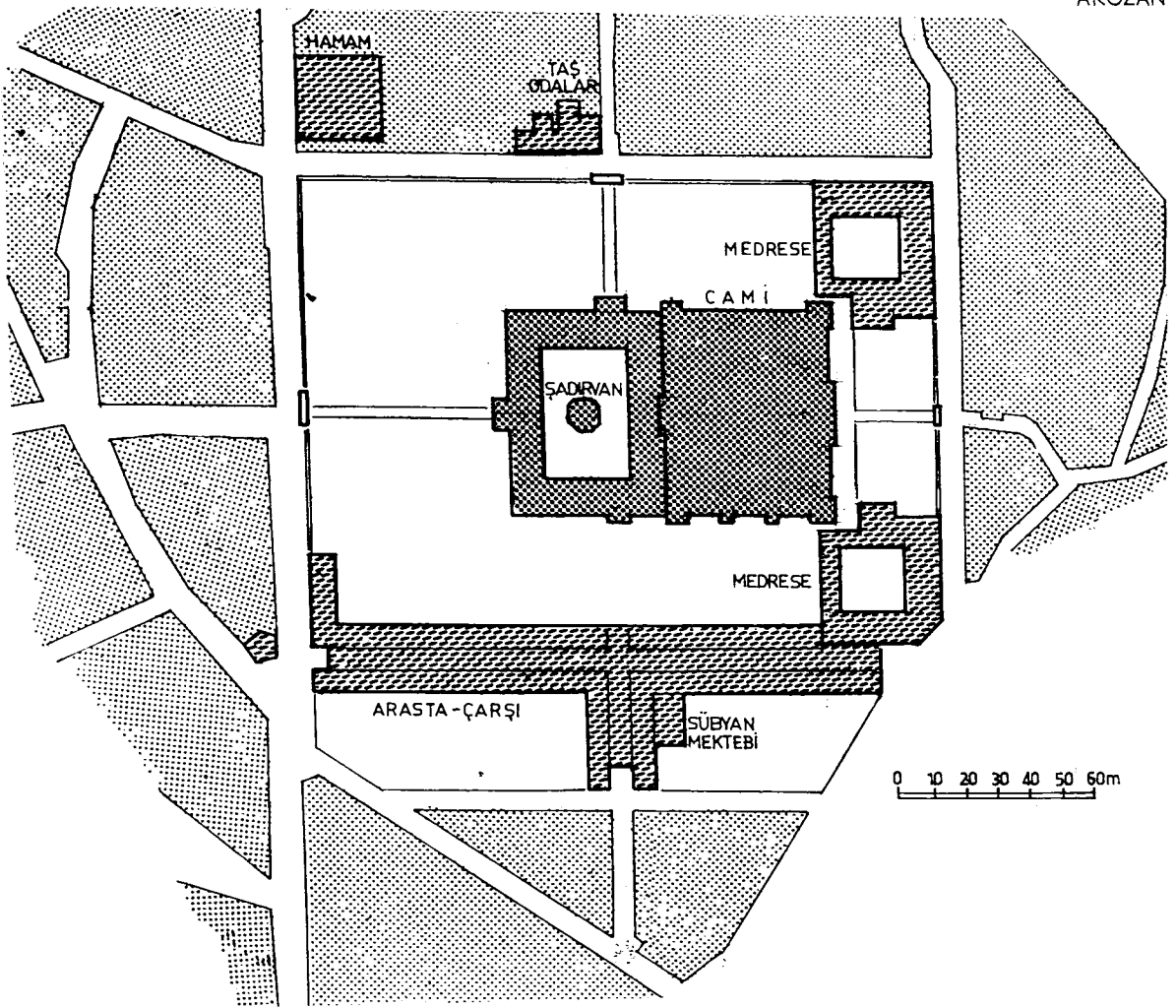
Res. 25 -- İstanbul'da Süleymaniye Külliyesi genel plânı.

Res. 23 — İstanbul'da Şehzade Mehmet Külliyesi plânı.

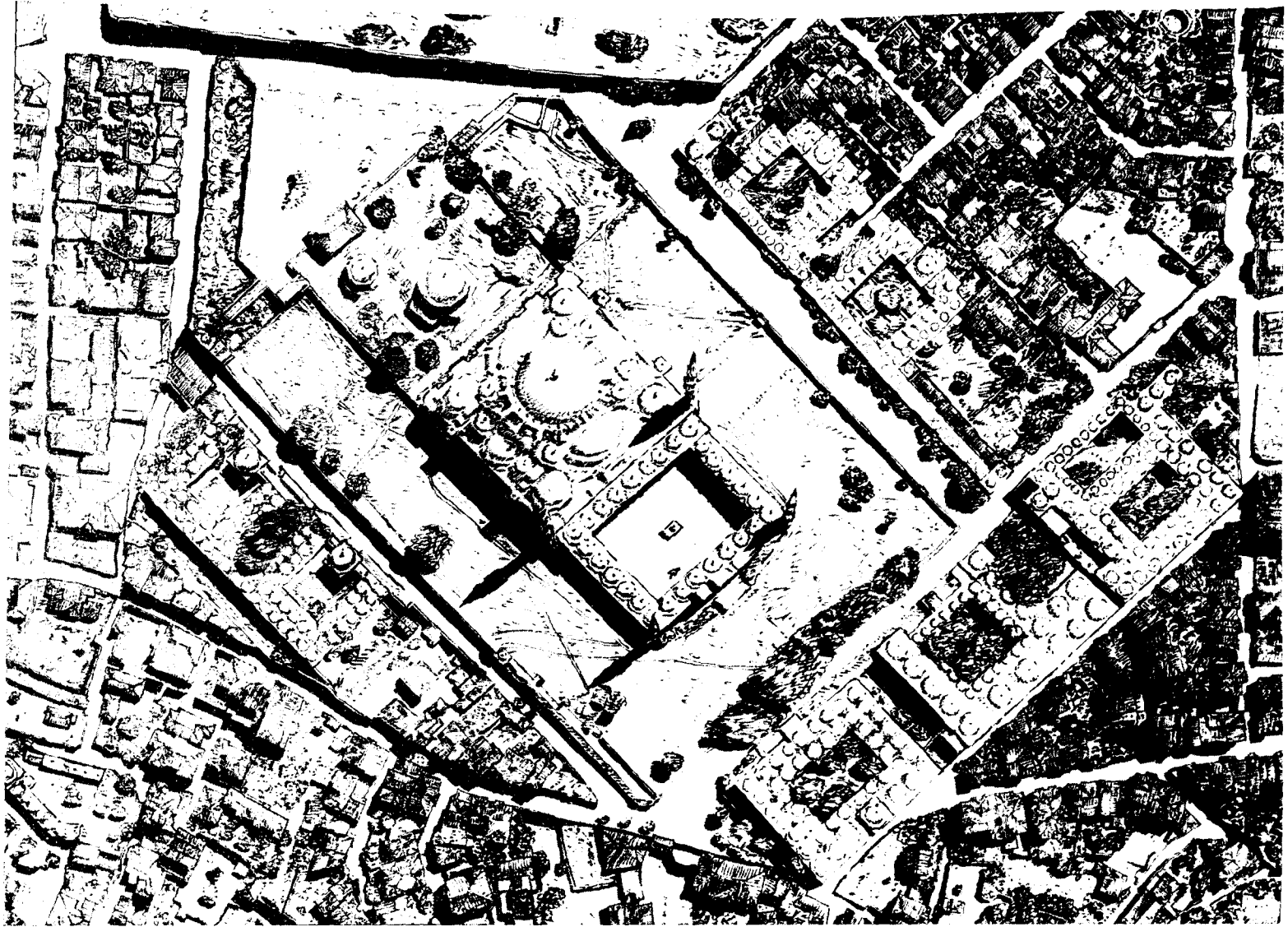
Res. 24 — Üsküdar'da İskele Camii Külliyesi plânı.

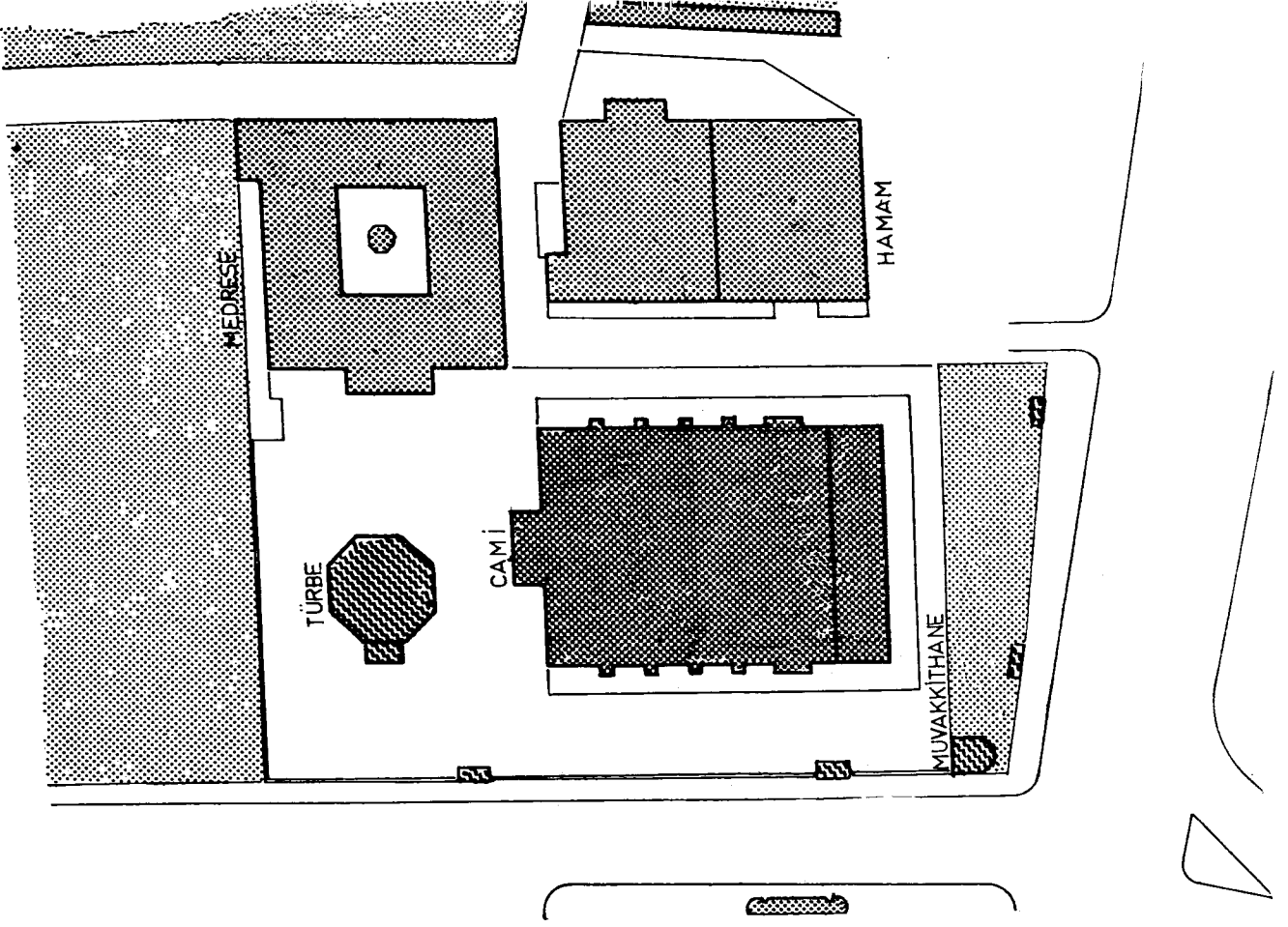
Res. 27 — Edirne'de Selimiye Heyeti Planı.

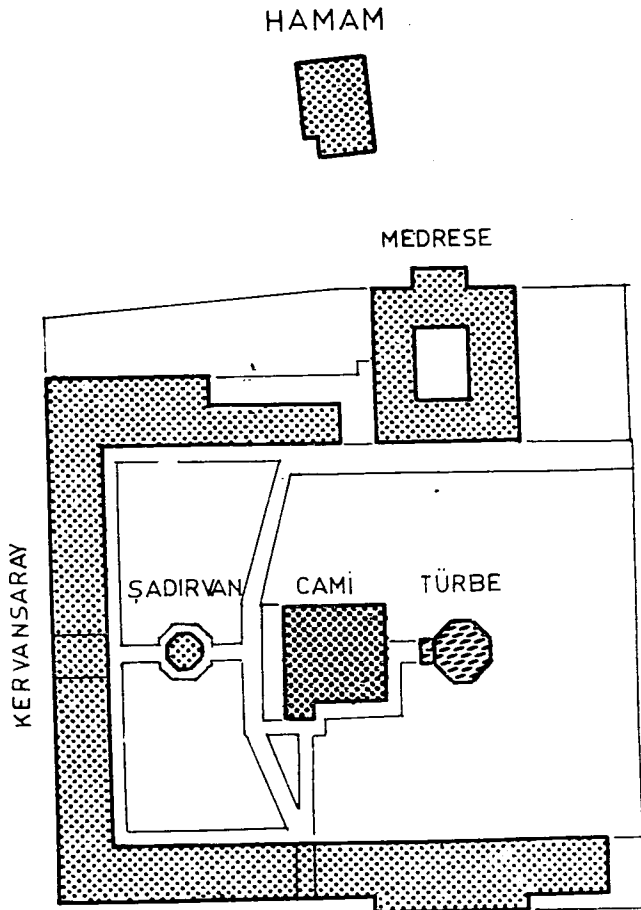
Res. 28 — Edirne'de Selimiye Heyeti Batı görünüşü.

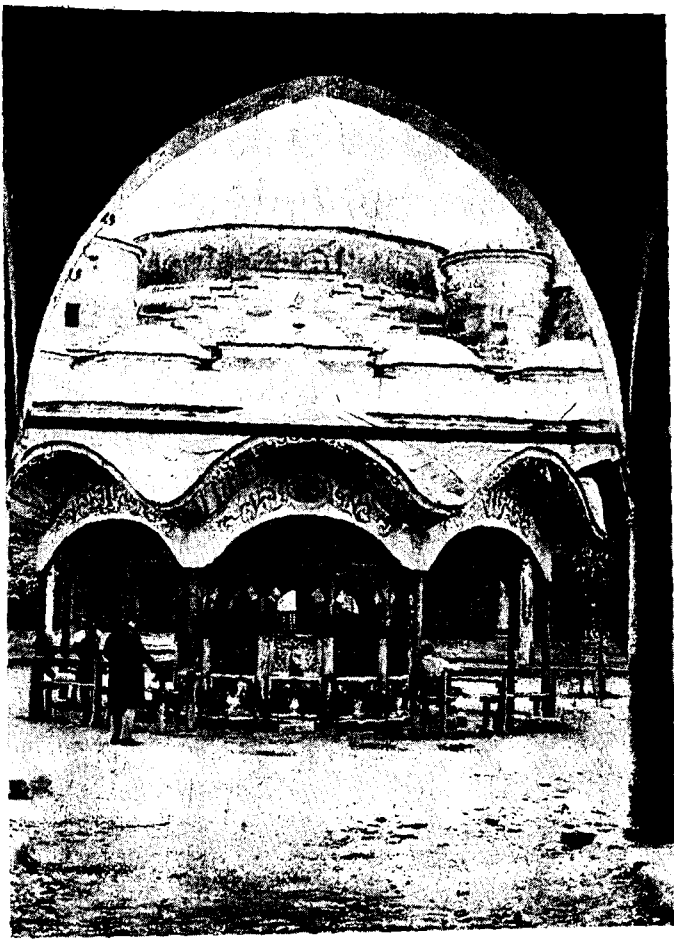
Res. 26 — İstanbul'da Süleymaniye Külliyesinin hava fotoğrafına göre yapılmış kushakısı resmi.

Res. 31 — İstanbul, Tophane'de Kılıç Ali Paşa Camii Heyeti planı.

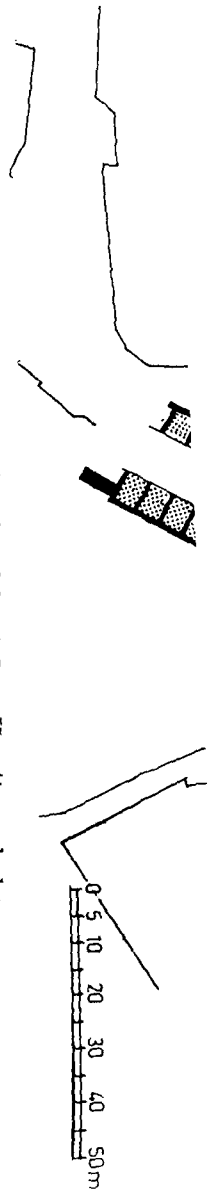

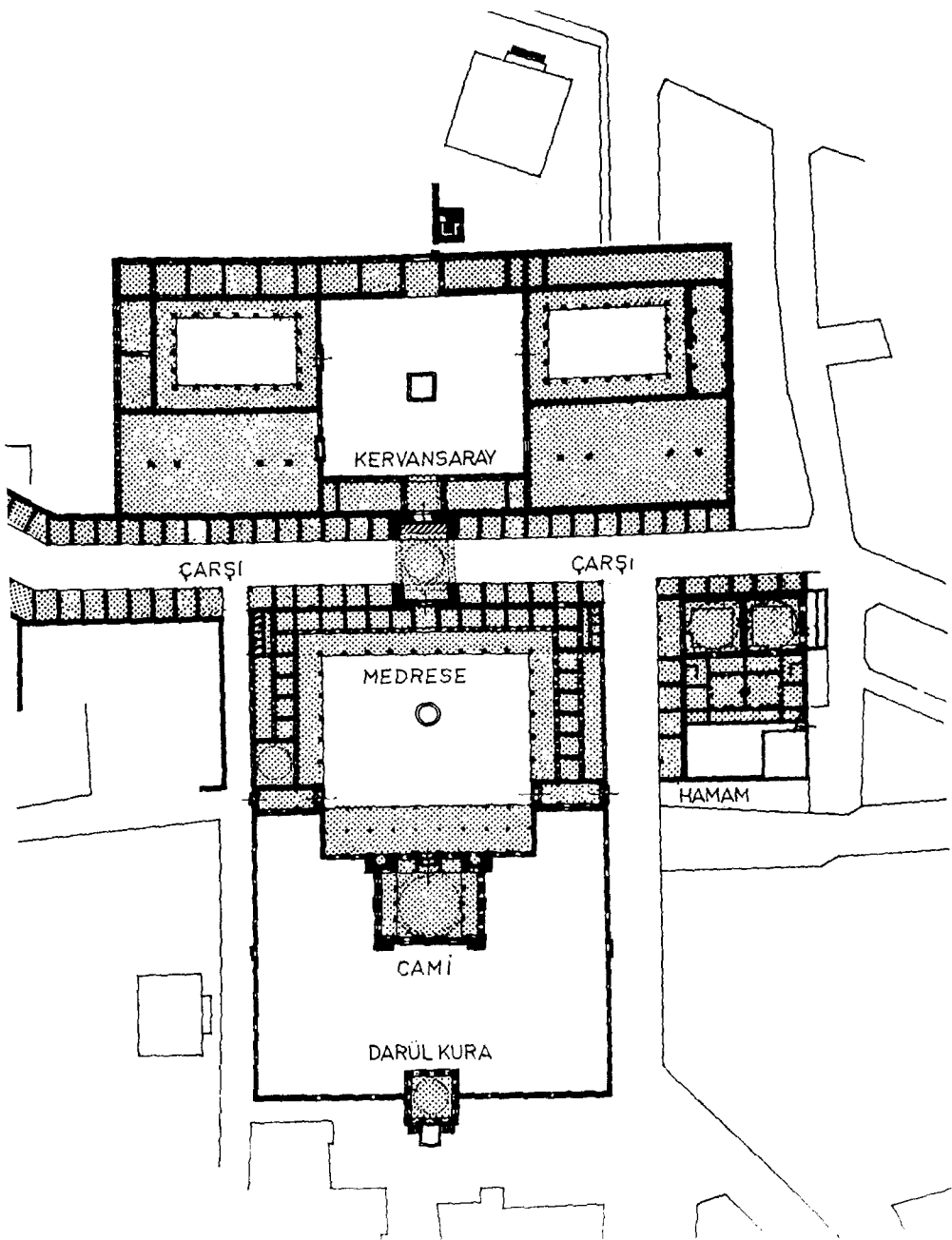
Res. 32 — Gazze'de Coban Mustafa Paşa Külliyesi planı.

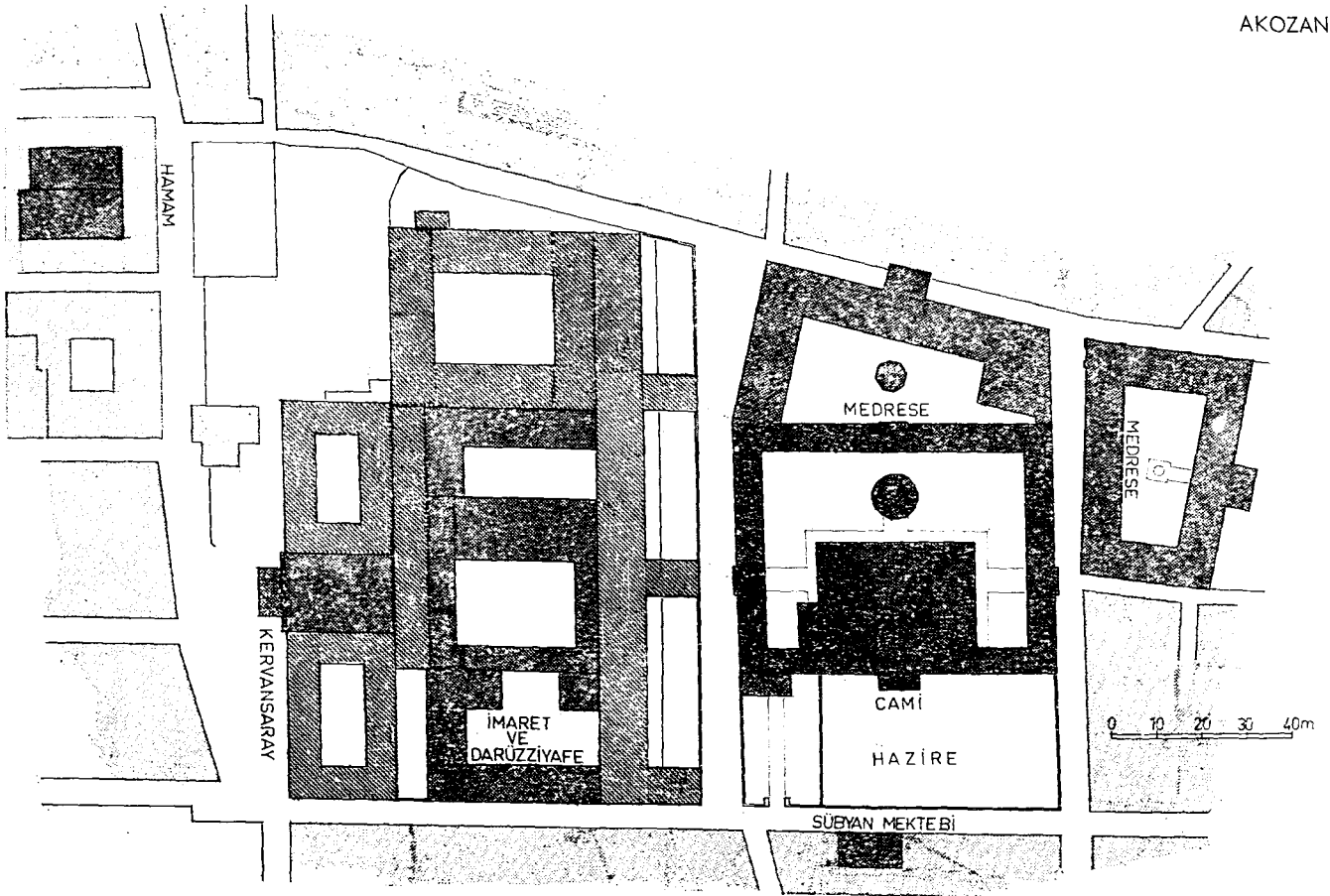

Heyetinden Cami avlusu.
Res. 30 — Lüleburgaz, Sokullu Mehmet Paşa

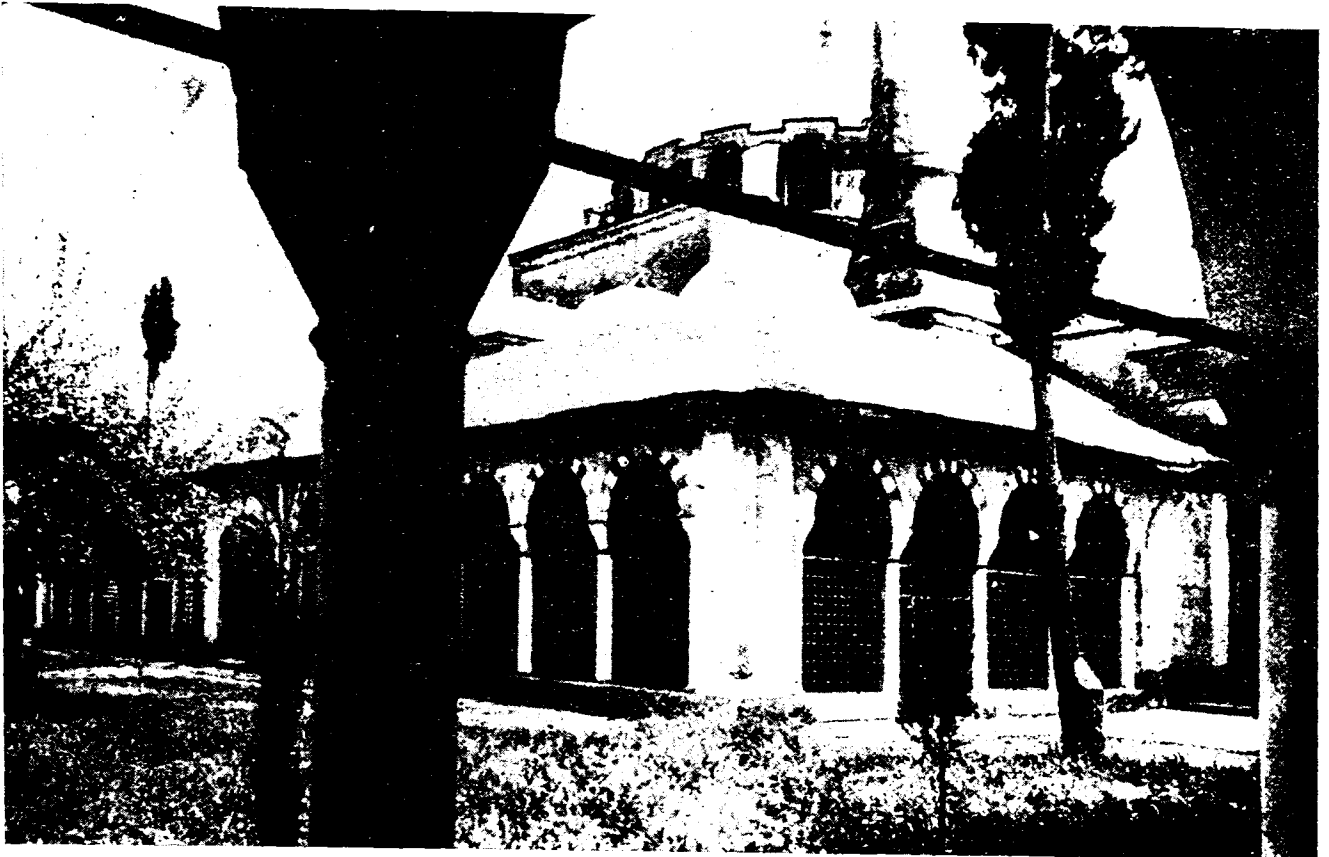
Res. 29 — Lüleburgaz Sokullu Mehmet Paşa Heyeti genel planı.

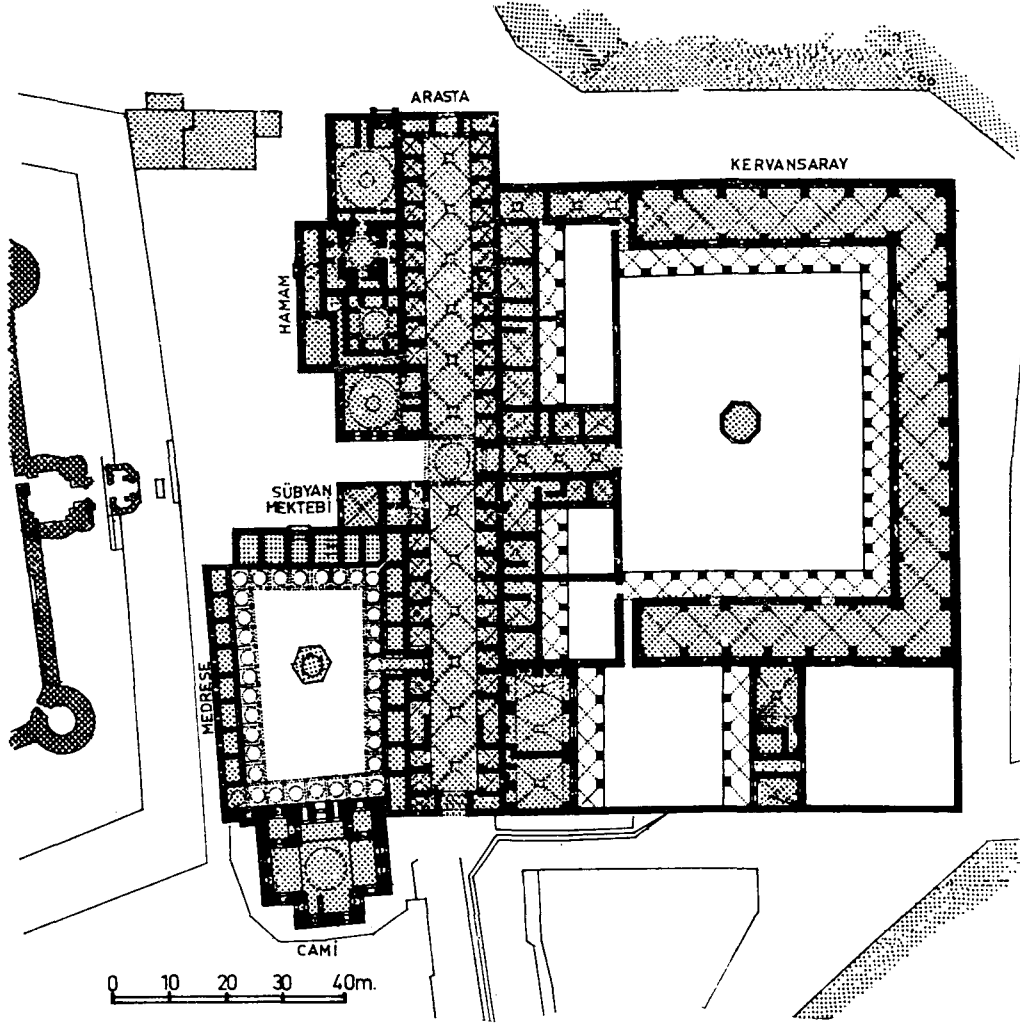

Res. 35 — Üsküdar'da Atik Valide Sultan Külliyesi genel planı.

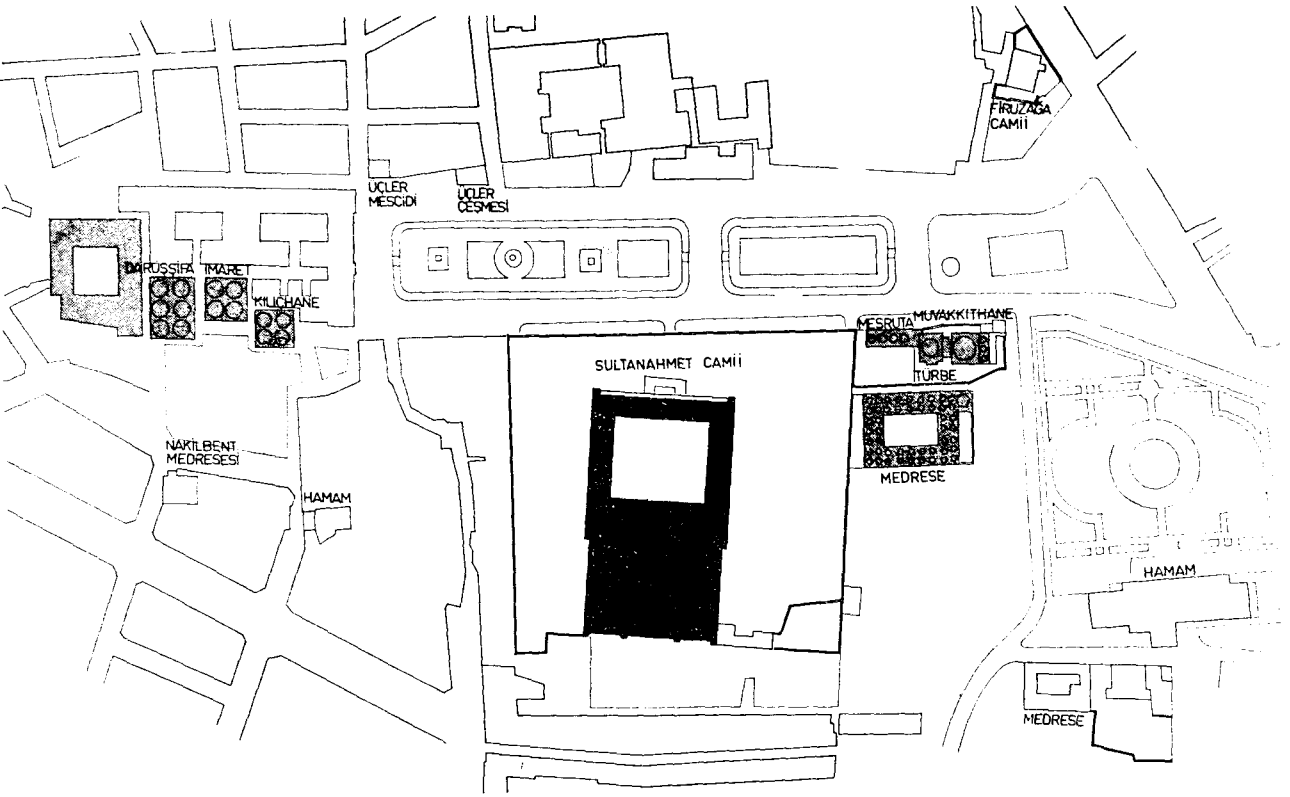

Res. 36 — Üsküdar'da Atik Valide Sultan Külliyesi, caminin eski bir görünüşü.

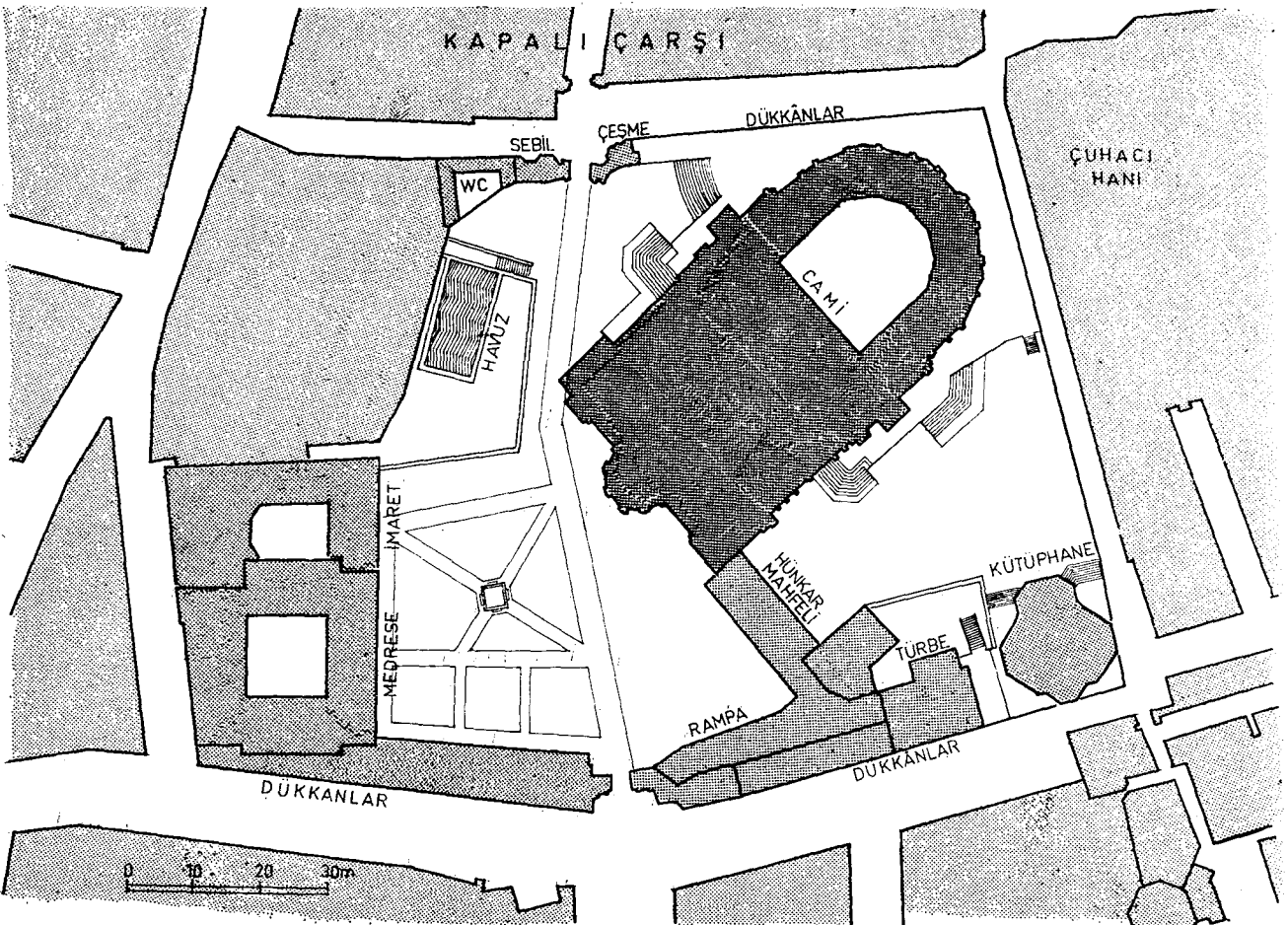

Res. 33 — Payas'da Sokullu Mehmet Paşa Külliyesi genel planı.

Res. 37 — İstanbul'da Sultan Ahmet Külliyesi genel planı.

Res. 38 — İstanbul'da Nuruosmaniye Cami Heyeti genel planı.

BULGARİSTAN'DA BAZI TÜRK ÂBİDELERİ VE VAKIF ESERLERİ

Osman KESKİOĞLU

Vakıf müesseseleri gibi atalarımızın en hayırlı eserlerini tanıtmaya ve yaşatmaya hususunda, büyük bir millî vazife gören VAKIFLAR DERGİSİ'nin VII. sayısında, Bulgaristan'daki bazı Türk âbideleri ve vakıf eserleri hakkında biraz bilgi vermiştim. Bu yazım, aynı konunun bir devamı olacaktır. Tarihi mukadderâtın elinin çizdiği çizgilerin öteyanında kalma bahtsızlığına uğrayan Türk vakıf eserlerinin mevcutlarını, mümkün mertebe, yok olmaktan korumak, millî bir vazife olduğu gibi, onların yıkılmış veya ayakta kalmış olanlarını tanıtmak da, ecdâdımızın ruhlarını şâd edecek bir iştir sanırım. Yeryüzünden silinmek istenen, tarih sayfalarında yaşatmak da, bence, bir hizmettir.

Atalarımız, buldukları her yeri imâr etmeyi bir vazife bilmişler, çalışmaktan yılmamışlar, her yerde sayısız eserler bırakmışlardır. Bunların arasında, vakıf eserler çok önemli bir yer alır. VAKIFLAR GENEL MÜDÜRLÜĞÜ ARŞİV VE NEŞRİYAT MÜDÜRLÜĞÜNDE, vâkıfların isimlerine göre düzenlenmiş fihrist defterlerini taradığımda, 300 kadar vâkıfın, bugünkü Bulgaristan'ın çeşitli yerlerinde vakıflar yapmış olduğunu tesbit ettim. Bunlar, vakıfları tescil edilenlerdir. Tescil edilmemiş vakıflar bulunduğunu düşünürsek, bu rakamın daha yüksek olduğunu kabul etmek zorunda kalırız. Bir vâkıfın birkaç yerde mevkûfatı ve hayratı bulunduğunu da unutmamalı ve hesaba katmalıyız.

Bunların arasından en eskileri olmak üzere şunları sayabiliriz: Zağra'da Sârim Bey oğlu Umur Bey'in 818 H., Köstendil'de Vezir Halil Paşa'nın 894 H., Filibe'de Rüstem Paşazade İskender Bey'in 875 H., İsfendiyar oğlu İsmail Bey'in 876 H., Sadrazam Çandarlı İbrahim Paşa'nın 906 H., Vezir-i Âzam Mustafa Paşa'nın 907 H., Plevne'de Mihâl oğlu Ali Bey'in 901 H., Sofya'da ve Niğbolu'da Yahya Paşa'nın 912 H., Sofya'da Sofu Mehmet Paşa'nın 954 H., Fâtih'in Sadrazamı Mahmut Paşa'nın, Silistre'de Sokullu Mehmed Paşa'nın eşi Esmâ Han Sultan'ın 980 H., Nurbânu Sultanın 1054 H. tarihli vakıfları vardır. Bu gibi büyüklerin yanında orta halli kişilerin vakıfları da bulunmaktadır.

Bulgaristan gibi bizim için ilmi araştırma güçlüklerine bürünmüş bir sahada kalmış vakıflar ve eserler hakkında yazmanın güç bir şey olduğunu çok iyi bilenlerdenim. Oralardaki medeniyet ve umrânımızın izleri hakkında türkçe neşriyat, esefle kaydedelim ki, yok gibidir. Ben, bu meçhul sahanın karanlığına bir kandil ışığı tutmağa çalışacağım. O yerlerde Türk nüfusu azalıyor. Bazı yerlerde hiç kalmıyor. Bunları tarih sayfalarında bâri muhafaza edelim. Şimdi şehir şehir dolaşarak eserleri kaydedelim:

Aydos :

Türklerin kalabalık bulunduğu bir şehirdi. Evliyâ Çelebi, 5 câmi, 6 han.

hamam bulunduğunu kaydeder*. Büyük Câmî'i Yıldırım Beyazıd yaptırmıştır. Cengiz Deresi üzerindeki köprü başındaki câmî durmaktadır. Aydos köylerinin çoğunda hâlâ kalabalık bir Türk topluluğu yaşamaktadır. İlçede Rüşdiye Okulu vardı. Çiftlik Mahalle ve Kiremitlik nâhiyelerinde birer medrese vardır. Kiremitlikteki Odacıoğlu yaptırmış ve bazı vakıflar bırakmıştır. Medrese odalarının önündeki câmî sonradan tamir edilmiştir. Kitâbesi şudur:

*Kiremitliler ettiler tecdüd
Mabedi, bâis-i düâ olsun.
Odacıoğlu bâni-i evvel
Ana da rahmet-i Hudâ olsun.
Tarz-ı âharda câmii görür
Hulde hep köylüler sezâ olsun.
Sene : 1291.*

Karinâbâd :

Türkler zamanında Silistre veya Şumnu'ya bağlı olan Karinabad, Âşık Paşazade tarihinde Karinovası diye geçer**. Rakkâs Sinan Bey'in yaptırdığı minareli câmî durmaktadır. Yine Sinan Bey'in vakfı olan hamam işlemektedir. Evliya, câmî ve medreseleri, tekeleri, okulları, müteaddit hanları var, diyor (Seyahatname, C. V, S. 331).

Yanbolu :

Evlâd-ı Fâtihân yurdu olan Yanbolu'da, Evliya Çelebi zamanında¹ 11 okul, 3 medrese, birçok câmî varmış. Şehrin en mamur câmii, Eski Câmî olup, bunu Yeniçeri Ağası bina etmiş. Üstü kurşunla kaplı olup, minaresi dört köşelidir ve kuleye benzer. Çarşı içindeki Hacı Yusuf Camii'nin kapısı üzerindeki kitâbesi şöyledir:

(*) Evliya Çelebi, *Seyahatname*, C. III, S. 302, C. V, s. 81.

(**) *Aşık Paşazade Tarihi*, S. 86

1. Evliya Çelebi, *Seyahatname*, C. VIII, S. 60

بنی هذا الجامع الشريف صاحب الخيرات حاجي يوسف
روحچون فاتحه

«Bu câmî-i şerifi hayır sahibi Hacı Yusuf bina etti. Ruhu için Fatiha.» Tunca kenarındaki Sofular Câmii de kurşunlu ve yüksek minareli olup, kapısı üzerindeki kitabe şudur:

قد بنى هذا البناء الجامع الشريف والمسجد المنيف الشيخ
محمد الشهير بابن النقطاجي وقد وقع ختمته في أول جمادى
الآخرة من شهر سنة ستة وثمانين وثمانمائة .

«Bu câmî-i şerifi ve mabedi müni fi, Noktacıoğlu diye meşhur olan Şeyh Mehmed inşa etti. Cemaziyel-âhır ayı başında, 886 yılında inşası tamamlandı.

Yıldırım Câmii eski eser olarak meşhurdur.

Evliya'nın kaydettiğine göre, Tunca Nehri kenarındaki üç hamamdan en güzeli, havası ve suyu hoş, binası lâtif olanı Eski Hamam imiş. Kapısı üzerindeki arapça kitabesi şöyledir:

أمر بعمارة هذا الحمام السلطان مراد خان ابن
محمد خان ابن يلدirim بايزيد خان سنة ثمان وثلثين وثمانمائة .

«Bu hamamın yapılmasını Yıldırım Beyazıd Han oğlu Mehmed Hanın oğlu Murad Han emretti. Yıl: 838 H. / 1434 M.

İslimye (Sliven) :

Arap coğrafyacısı İdrisî bunu Stilvnus olarak yazar. Kâmus'ul-A'lâm Selimne yahut Slivne şeklinde kaydeder². Halkı imtiyazlıydı. Balkan boyunun, Demirkapı geçidinin bekçisiydiler. Evliya'nın kaydettiğine göre³ 12 câmî, bir-

2. Şemsettin Sami, *Kamus'ul-A'lâm*, C. II, S. 942

3. Evliya Çelebi, *Seyahatname*, C. III, S. 376

çok okul, 200 dükkân, birkaç hamam ve han varmış. IV. Murad'ın Defterdarı Vezir Mehmed Paşa'nın yaptırdığı hanın kapısı üzerindeki tarih şudur:

«Yapıldı yolcu ârâm etmeğe Lillâh menzilgâh. Sene: 1052 H. / 1642 M.

Yenizağra :

Yenizağra, Zağra-i Yenice diye de yazılmış ve anılmıştır. Burasını 1365 te Lala Şahin aldı ve şehri Türkler kurdu. Evliya'ya göre ahali Rumeli çıtağı ve yürüktür. Şehirde 7 câmi, 7 okul, 150 dükkân, 3 han vardı. Sarıca Paşa Câmi, Ömer Çerçi Câmi en işlek câmilendir. Çandarlıoğlu Ali Paşa bir hamam yaptırmıştır⁴.

Eskizağra :

Burasını da Lala Şahin fethetmiştir. Evliyâ'mız çağında⁵ 2000 haneli bir şehir olup 17 câmi, 42 okul, 5 hamam, 855 dükkân ve bedesten varmış. Ulemâsı, sulehâsı, şâirleri çokmuş. Burası çok güzel bir sanat şehriydi. Türkler devrinde çok gelişti. Bulgar ahali yok denecek kadar azdı. Bulgarlar, XIX yüzyılda Balkanlardan inerek burada ürediler. 93 Savaşından sonra Türk halkı göç etti, Bulgarlar ekseriyeti aldı⁶. Râci Efendi, Tarihçe-i Zağra'da bu Fâciaları dile getirir.

Yıldırımın oğlu Emir Süleyman zamanında yapılan Büyük Câmi - Hamza Bey Câmi, kubbeli ve minareli olup kurşun kaplıdır. Burada ayakta kalabilen birkaç câmiden biridir. Kible kapısı üzerindeki tarihini Evliyâ şöyle kaydeder:

«Semâne miede Mûsa Çelebi ibn-i Yıldırım Hân asrında ümerâdan Hamza Bey binasıdır. Sene 811 H./1408 M.» Eski Câmi denen bu câmiin minaresi 93 Harbinde yıkılmış, sonra oralı Dr.

Şefik'in annesi yaptırmış ve 3 dükkân da vakfetmiştir.

Yeni Câmi, Noktacı Câmi, Nal Bey Câmi, Ali Paşa Câmi, Tekke Câmi minareli, kârgir binalı, kubbelidirler. Ali Paşa'nın bir de medresesi varmış.

Kızanlık :

Eski kayıtlarda Akça Kızanlık diye geçer. Evliyâ'ya göre⁶ ahali Yürük Türkleri olup, hıristiyan azdı. 8 câmi, 7 okul, 2 medrese varmış. Sarıca Câmi, İskender Bey bin Ali Câmi meşhurdur. Kâmus'ul-A'lâm, 16 câmi var diyor⁷. Nüfusunun çoğu Müslüman olduğu halde 93 Rus - Türk Savaşından sonra Türkiye'ye göçmüşlerdir.

Karlova :

Burayı, Karlıoğlu Ali Bey kurmuştur. Evliyâ'ya göre 6 câmi vardır. Kâmus'ul-A'lâm 7 câmi var, diyor⁷. Karlıoğlu Ali Bey'in yaptırdığı câmi tek kubbeli olup, üzerindeki kitabesi şudur:

بني هذا الجامع الشريف بعون الله الملك المنان علي ابن
قارلي الذي لالاء جم سلطان بن سلطان مراد خان
في تاريخ سبعين وثمان مائة . ١٤٩٥ / ١٤٩٥

«Bu câmi-i şerifi, Sultan Murad Han'ın oğlu Sultan Cem'in Lalası olan Karlıoğlu Ali, Allahın yardımıyla 890 tarihinde inşa etti (Resim: 1).

Filibe (Plovdiv) :

Berlin Muahedesiyle Şarkî Rumeli Mümtaz Eyaleti'nin merkezi olan Filibe, Rumelindeki en meşhur bender şehirlerinden biri olup, Evliyâ'mızın ifadesiyle, dokuz adet yamrı yumru, boz, bozkayalı tepeler üzerine, dereler arasına kurulmuştur. Ulemâsı, meşâyihî, kadıları, şâirleri çokmuş. Ayânı elbise-i

(*) Ş. Sami, Kamus'ul -Alâm, C. V. S. 3657

4. Evliya Çelebi, Seyahatname, C. III, S. 376

6) Evliya Çelebi, Seyahatname, C. VI. 157

5. Aynı eser, C. III, S.378. Kamus'ul Alâm, 16 camii var diyor, C. II, S. 937

7. S. Sami, Kamusul-Alâm, C. V. S. 2514.

fâhire giyerler, halkın orta halli olanları «akça, gökçe, fakat pakçe elbise giyerler» diyor⁸.

Fâtih, İsfendiyar Oğullarını buraya iskân etti. Âşık Paşazade, Saruhan Oğullarının buraya iskân edildiğini söyler⁹.

Filibe'nin sür'atle imar olunduğu ve şehrin islâmlaştığı anlaşılıyor. Evliyânın verdiği şu rakamlara bir göz atmak bunu ispata yeter: Şehirde 53 câmi, 70 okul, 9 medrese, 7 dârül-kurrâ, 11 tekke, 8 hamam, 9 han, kervansaray ve saire vardır. Sultan Murad Hüdavendigâr'ın inşa ettiği Ulu Câmi, Evliyânın ifadesiyle kârgir bina olup, büyük kubbelerle ârâste ve derun-i câmi sütün-ı müntehalar ile pirâstedir. Sade, güzel ve ruhaniyetli bir câmi-i pür-encvârdır. Minaresi musanna'dır. Halk arasında Cuma Câmiî diye anılan bu câmi eski halini muhafaza ederek bugün ayakta kalan eserlerdendir (Resim: 2).

Filibe'de önemi haiz İslâm - Türk eserlerinden biri de Vezir Şehabeddin Paşa Câmi'idir. Buna İmaret Câmiî de denir. Yan tarafta büyük bir imareti vardır. Câmiin mihrab ve minberi, mi-

naresi eşsiz birer san'at eseridir. Kible kapısı üzerinde celi hatla yazılı tarihi şöyledir:

تقبل يا قديم الاحسان

Ey ihsanı eskidenberi bol olan, Sen kabul et.

Yeşil Oğlu Câmii, Anber Kadı Câmii, Kuru Ağası Câmii, Köprübaşı Câmii, Tabaklarıçı Câmii, Uğraş Câmii, Emir Şeyh Câmii meşhur câmilerdendir. Şehabeddin Paşa, Karagöz Paşa medreseleri vardı. Şehabeddin Paşa'nın hanı ve hamamı da vardır. 93 Harbinde burada 30 câmi yıkılmıştır.

Filibe'nin vakıfları çok zengindi. Okul öğrencilerine her ders yılı başında, bayramlarda elbise verilirdi. İsfendiyar Oğulları vakıfları pek zengindi. Aşağı Çarşıdaki Dede Mektebi'nin kapısındaki tarih şöyledir:

*Rûh-ı kudüs kasd edip tarih ana
Didi tarihin Bekir (Hayr-ı cemil)
893 H. / 1487 M.*

Filibe, İslâm - Türk kültürüne çok hizmet etmiştir. Birçok âlimler, şâirler yetişmiştir. Abdülvasi' Alisi denen Ali Çelebi, meşhur Kelile ve Dimneyi terceme edip Hümayünname adıyla türkçeye güzel bir eser kazandırdı. Bu hizmeti takdir edilerek Bursa'ya kadı tâyin olundu. Baba Çelebi diye anılan Hoca Mahmud Rizayi hem şâir, hem hattattır. Şu beyit onundur:

*O boyu servi ayak üzre der-âgûş ettik,
Lütf-u ihsanımın annı boyumuzca gördük*

Filibe, Türklerin uyanmasında önemli hizmet görmüştür. Müftü Saadeddin Efendi son devrin değerli simalarındandır.

Tatar Pazarcığı :

Evliyânın yazdığına göre II. Murad çağında kurulmuştur¹⁰. 20 câmi, 7

8. **Evliya Çelebi**, *Seyahatname*, C.III, S. 386 ve dv.

9. «Bazı aşairin Saruhundan Filibe nevaşısına izâmı:

«Anı beyan ider kim Saruhan ilinin göçer halkı vardı, Menemân ovasında kışlardı. Ve ol iklimde tuz yasağı vardı. Anlar ol yasağı kabul etmezdi.

Beyazıd Hana bildirdiler, Oğlu Ertuğrula haber gönderdi: Ol göçer evleri onat, zabt ile yarar kullarına ismarlayasın. Filibe yöresine gönderesin Ertuğrul dahi atasının sözünü kabul etti. Ol göçer erleri filibe yöresine gönderdi. Şimdiki hinde Saruhan Beylû dirler Rumilinde, Paşa Yiğit ol kavmin ulusuydu, Ol zamanda anlarla bile gelmiş idi.»

Âşık Paşazade Tarihi, S. 74, 1332 tabı.

«Anadoluanın mevâkı-ı muhtelifesinde haylıca aşâir ve kabâil Rum'liye geçirilip Balkanlarda ve Dobruca ve Hersek ve Selanik taraflarında iskân kılınmıştır. ki, Fâtihân namıyla elân Selanik dağlarında mükim olan Yürükler dahi bunlardandır.»

Mustafa Nuri, *Neîâyic'ül-Vukuât*, c. I, S. 74

10. **Evliya Çelebi**, *Seyahatname*, C. III, S. 388

okul, 200 dükkân, 3 hamam, 7 tekke, 1 imaret, 7 tüccar hanı vardır. Makbul (sonradan maktûl oldu) İbrahim Paşa'nın kervansarayını 2000 deve almış. 3000 at çekilen ahırını varmış. 70-80 adet müteaddit haneli harem odaları, misafirler için 200 ocaklı sofaları mevcuttmuş. Her gelene yemek, atına da bir torba yem verilmiş. Yatsıdan sonra Mehter çalınarak demir kapıları kapanır, sabahleyin yine aynı şekilde Mehter çalınır kapılar açılır, yolcular uğurlanmış. Hanın demir kapısı üstündeki tarihi şöyle yazılıdır ki, sonradan tamamlandığı anlaşılıyor:

*Düalar eyleye atşan, ruhuna, bâni
didi tarih
Âişe Sultan kılıp Lillâh Ma-i cari*

Bugün bunların yerinde yeller eser...

Hacı Caferaga Câmiinin farsça kitabesi şöyle imiş:

کفتم این بیت واهیاتاریخ
لکئی ودفرب شده این جا.

Samakov :

Evliyâ zamanında 1700 haneli olup 11 mahallesi Türk, 6 mahallesi Bulgar ve Çingene imiş. 12 câmi, 3 okul, 2 medrese, 2 hamam, 240 dükkân varmış. Buradaki demir ocaklarının bir kısmı vakıftır¹¹. Hünkâr Câmii, Malkoç Bey Câmii, Şeyh efendi Câmii, Yunus Voyvoda Câmii meşhurdur. Bu câmilerden yalnız biri kaldı. Kúpeli Çeşme tarihi bir eser olarak korunmaktadır.

İhtiman :

Sulu Dervenden Yukarı Boğazda geçit yerindedir. Ocakbeyi, Gazi Mihâl Oğullarına bağlıydı. Câmileri, hanları, hamamları bulunan mamûr bir Yürük Beyleri ocağıydı. Bey Büyük Hanı kapısı dibinde Gürcü Mehmet Paşa Ket-

hüdasının yaptığı çeşmenin kitabesi şöyledir¹²:

*Kethüdâ-yı sadr-ı âli ki odur
Köprülü Paşa yı ferhunde-rika
Ey Firâki bi-bedel tarihidir
Çeşme-i sâf-ı Muhammed Paşa.*

Sene: 1070 H. / 1659 M.

Kostenes :

Evliyâ bunu Köstence ile karıştırmıştır. O zaman 9 câmi, 3 okul varmış. Bugün bunlardan eser kalmamıştır.

Sofya :

Sofya'nın eski adı Serdika'dır. Türkler burasını 788 H. / 1368 M. tarihinde fethettiler. Buranın alınması çok enteresan bir tarzda olmuştur¹³.

Sofya, Rumelindeki 13 bender şehirlerinden biriydi. (Diğerleri: Edirne, Filibe, Üsküp, Serez, Yenişehir, Selânik, Bosnasaray, Belgrad ve Budindir)¹⁴. Burası, Rumeli Beylerbeyi mer-

12 Aynı eser, C. III, S. 390

13. Sofya Sancak Beyi İnoe Balabana Sultan Muradın gönderdiği bu konu ile ilgili hüküm şudur :

«Kıdvet-i ümeraiz-zaman, eşca-i hukkam'id-deveran Sofya sancağı Beyi Balaban-Dame izzuhu-tevki-ı refi-ı âlişan sana vardıkta, malum ola ki, halen arzın gelüp Sofya Beyini doğancı Sevindik tutup dergâh-ı âliye gönderdikten sonra varup ol diyarı zabtu teshir eyleyüp ol haben-i hayrı dahil mezbur Sevindiğe ve Gâzi Ahmed ile ilâm eylemişsin. Malum-ı hümayunum oldu. Yüzün ağ olsun. Berhurdar olası. Ana binaen Sofya sancağı beş kere yüzbin ile sana verilib kıdvetül-ayan Süleyman çavuş-zide kadruhu ile tahvil bitiği gönderilmiştir. Ve halen dahil mezbur Sevindiğe, arzın üzere zaamet virilüp ve Gâzi Ahmede Yiğitbaşlığı tevcih edesin. Ve sana bir a'lâ at ve iki kit'a hil'at, mezbur Ahmed ile irsal olundu. Sihat ile giyüp sebil-i gazâda makdurun masruf kılasm ki, el-hakku ya'lu ve lâ yulâ aleyhi tıbkınca fırsat ehl-i hakkın idüğünde gūphemiz yoktur.

İnşallahu taala ve her ne husus ki vâki ola, arz, idüp tehir eylemeyesin. Şöyle bilesin, alâmet-i şarife itimad kılasm. Tahriren fi evâsıt-ı şehri-i Râceb'il-müreceb, Senete şemânin ve s-zamanfne ve sebanieh

Be-makam-ı Edirne El-Mahmiyye

Haber-i Sahih, C. I. S. 300)

11. Aynı eser, C. VI, S. 127

kezi oldu. Türklerin eline geçtikten sonra şehirde canlı bir imar hareketi başladı¹⁵. Abdülhay oğlu Yahya Paşa'nın 912 H. / 1506 M. tarihli vakfiyesinden, Sofya'da kendisinin yaptırdığı bedesten içinde ve dışında yüzlerce dükkân inşa olunduğunu öğreniyoruz. Filib'e'de, Niğbolu'da kervansaraylar bina ettiren Paşa, bunları vakıf etmiştir¹⁶.

Daima gelişen Sofya, 1540 ta 25 sancağın bağlandığı büyük bir eyalet haline geldi. Bu gelişmeye müvâzi olarak şehirde imar hareketleri ilerlemiş, câmiler, medreseler, imaretler gibi birçok hayır eserleri yapılmıştır. Sofya bir ticaret merkezi olması dolayısıyla birçok yerli, yabancı tüccarlar buraya gelirlerdi. Buna göre de ticaret hanları yapıldı. Sofu Mehmed Paşa'nın kervansarayı 100 tavla at almış. Siyavuş Paşa hanı'na 5000 at çekilirmiş. Şehirde 11 adet kurşun örtülü han varmış.

Şehirde Müslümanlar üstün bir çoğunluk teşkil ederlerdi. XVI. yüzyılda 48 mahalleden 37 si Müslüman, 11 i Hıristiyandı. XVII. yüzyılda Sofya'yı gezen Evliyâ Çelebi, şehirde 53 câmi ve mescid, 40 okul, 2 medrese, 11 han, 1086 dükkân, bedesten ve saire bulunduğunu söyler. Saraç, kavaf, kuyumcu, tabak, aktar esnafı şehrin ticaretine canlılık verirdi. Buna paralel olarak şehrin imarı artmıştı.

Sofya'da ilk külliye Fâtih'in sadrazamı *Mahmud Paşa*, Rumeli Beylerbeyi iken kurmuştur. Bu külliye: Câmi, medrese odaları, kütüphane, kervansaray ve sebilden müteşekkildi. Bugün bunlardan yalnız câmi Sofya'nın ortasında ayakta durmaktadır. 9 kubbeli olan bu muhteşem âbide, mabed olmaktan çıkarılmış, Bulgar Arkeoloji Müzesi haline sokulmuştur.

14. *Evliya Çelebi*, C. III, S. 382

15. *Aynı eser*, C. III, S. 391

16. *Vakıflar Genel Müdürlüğü, Arşiv ve Neşriyat Müd. Defter No: 629, S. 415, dv.*

Şehrin en büyük câmi olduğundan *Ulu Cami* de denirdi. Evliya, eni boyu 200 ayak, diyor. Hatibi ihtiyar olduğundan hutbe okumak üzere çıktığında minberde uyumuş, başından kavuğu düşüp yere tekerlenmiş, cemaat gülüşmüş, adamcağız mahcup olmuş. Ey Evliyam, böyle halle o değil, bir tarih mahcup oldu.

Diğer bir külliye de *Sofu Mehmed Paşa* tarafından meydana getirilmiştir.

Bu muhteşem külliye: Câmi, medrese, kütüphane, imaret, bîmâristan (hastahane), hamam ve kervansarayı ihtiva etmekteydi. Sofu Mehmed Paşa'nın 954 H. / 1548 M. yılı Zilhicce ayında tescil edilen vakfiyesi Vakıflar Genel Müdürlüğünde mahfuzdur¹⁷. Câmi ve minaresi siyahımsı granit taşından yapıldığından buna *Kara Câmi* denildiği gibi, *İmaret Câmi*, *Cuma Câmil* de denirdi. Mimar Koca Sinan Paşa'nın Sofya'daki en güzel eseri olan bu câmi, 484 metrekare büyüklüğündedir. Geniş kubbesi ise 22 metre yüksekliğindedir. Câmi 1878 Rus - Türk Savaşından sonra cephanedeposu olarak kullanıldı (Resim: 3, 4). Sonradan minareleri yıkılarak 1903 te kiliseye çevrildi. Bugün kilise olarak durmaktadır. 16 odalı medreseyi Bulgarlar hapisane olarak kullandılar. 1928 de yıktılar, yerine Dahiliye Vekâleti binasını yaptılar.

Câmiin arapçayla karışık yazılmış olan kitabesi Sofya Arkeoloji Müzesine konmuştur. Kitabe şöyledir:

1 — «*Bismi-l-Lâhi'r-rahmâni'r-ra-him. El-hamdü lî'l-Lâhi Rabbi'l-âlemîn Ves-salatu ves-selâmu alâ seyyidi'l-mürselin Muhammedi'l-emîn. Salevâtul'-Lâhi.*

2 — *Aleyhi ve âlihi ve sahbihi ec-main. Bادهu Sultân-ı a'zam, Hakan-ı muazzam hazret-i Süleyman Şah bin Selim Şah Hanım.*

17. *Vakıflar Arşiv ve Neşriyat Müdürlüğü, Müceddet Rumeli Defteri, No. 988, S. 51 - 64.*

3 — *Halleda'l-Lâhu mülkehu-zamâ n-ı saltanatında düstür-ı mükerrerem ve müşir-i muhafham Âsafu'z-zamân Muhammed Paşa bin Abdülmuîn-Dâme ik-bâluhu.*

4 — *Bu câmi-i şerifi haspeten li'l-Lâhi Taalâ ve taleben li-merdâtihi ib-dâ' ve inşâ eyledi. Hak subhânehu ve taalâ hasenatını kabul eyleye.*

5 — *Şefâat-ı Resûlî'l-Lâh ile müstes'ad ve makbûl ola. Tarih-i sâl-i itmâmı: Beytu'l-Lâh el-câmi'ul-kayyûm el bâki kelâmiyle muvakka'dır.»*

Bu son cümle ebced hesabıyla 954 H. / 1547 M. tarihini gösterir.

Banyabaşı veya *Molla Efendi Kadı Seyfullah Câmii*, 974 H./1566 M. tarihinde inşa olunmuştur. Dört adet köşe kubbesinin ortasında yükselen büyük kubbesi ve tek minaresiyle bugün Sofya'nın ortasında durmaktadır (Resim: 5). Önünde üç kubbeli bir tetimmesi vardır ki bu Kadı Seyfullah'ın zevcesi namına inşa olunmuştur. Son cemaat yeri olarak kullanılır. Sofya'daki 53 câmiden ibadete açık tek câmi budur*.

Gül Câmii, II. Beyazıt tarafından câmie çevrilen bir Roma eseridir, 1878 den sonra kilise yapılmıştır. Sadrazam Siyavuş Paşa tarafından XVI. yüzyılda câmi yapılan Sofya Câmii yine kiliseye çevrilmiştir.

Defterdar Câmii, Paşa Sarayı önündeki Çelebi Câmii, Şeftalili Câmii kurşunludur. Bazı batılı seyyahlar Sofya'da 150 den fazla câmi bulunduğunu yazarlar. Bu rakam biraz mübalâğalı olabilir, fakat şu cihet bir gerçektir ki,

şehir Türk âbideleriyle dolu idi. Rus Ordusunun Başkumandanı olan Prens Aleksandr, Sofya'yı görünce câmilerin çokluğu karşısında şaşırılmış ve kendi tabirince «Bu minare ormanını» yakıp yıkmak için teşebbüse geçmiştir. Ancak diplomatik müdahaleler bu tahribatı bir süre için biraz durdurmuşsa da sonradan bu eserler bir bahaneyle ortadan silinmiştir. Yıldırım vurdu dediler, plâna vurdurdular, şehirden Türk eserlerini silmeğe çalıştılar. O zaman, başta İngiltere olmak üzere Avrupa devletleri sefirlerinin Bulgarlara, bu tahribattan vazgeçmeleri için verdikleri notalar fayda vermedi. Bu eserlerin bazısı ancak tarih sayfalarında kaldı. Onlardan bir ikisini daha anlalım:

Vitoş Dağına bakan Paşa Sarayının paşa odası kapısındaki kitabeyi, Evliyâ şöyle kaydediyor:

*Görüp itmâmını anın didim târihini
ol dem
Tealâ'l-Lâh olup tâk-ı bülendi
âsuman-âsâ*

Vitoş eteklerinde Knajevo'da Bâli *Baba Türbesi* bulunmaktadır. Türbenin etrafındaki ağaçlar için şunu söylerler: Bâli Efendi, yanmakta olan çubukları yere dikmiş, bugünkü asırlık ağaçlar onlardan yeşermiş.

Türbe ziyaret mahalliydi. Hazrete bağlılığı, Sofya'da imam olan Hüsnü Efendi'nin türbeye asılan şu levhası açıkça gösterir:

*Kusurum bi-nihayet, gelmişem
dergâha, ey Âli,
Ne hacet arzihâle, çün bilürsin
cümle ahvâli.
Eşiğin taşına yüz sürmeğe, Hüsnü
gedâ geldi,
Kadimi kemterindir, kıl himem,
Ya Hazret-i Bâli.*

Şumnu'lu Hocaazade Muhiddin Efendi'nin nakline göre, Bâli Baba, rü-

(x) 1915 - 1917 yıllarında Türkiye Evkaf Nezaretinin tahsis ettiği 15.000 lira ile bu câmi tamir edildi. Bu esnada minarenin şekli değiştirilmiş, boyu kısaltılmış, çok zarif ve sırf somaki mermerden yapılmış olan eski minber sökülerek yerine mütaahhid tarafından bugünkisi konmuştur. (Mehmed Ayvaz)

yaşında Muhiddin Arabiyi görmüş. Şeyh, ona: Fususu sen şerh edeceksin, demiş, onun üzerine Fusus şerhini yazmış. Bâli Baba'nın Kaza ve Keder risalesinin yazma nüshası, Sofya Millî Kütüphanesinde. Biyografisi, Vakıf paralarına dâir mektubu, Köstendilli Ârifin Tezkiretül - Evliyasında vardır.

Sofya'nın yakınındaki bu türbe bugün durmaktadır. Tarihi şudur:

مات شيخ الكل قطب العارفين طالباً بالرغبة سبوحه
 تروح الله بروح سره صير في الجنة محبوبه
 اللهم الله لنا تاريخه قدس الله تعالى روحه

Baş şeyh olan âriflerin kutbu, öbür âlemi arzulararak öldü.

Allah ruhuna huzur versin ve onu geniş cennetine koysun.

Allah bize ölüm tarihini şöyle ilham etti: Yüce Allah ruhunu takdis eylesin.

958 H. / 1551 M.

Bu ünlü Türk mütasavvıfının oğlu İshak Efendi de, babasının karşısında ebedî istirahatgâhında yatmaktadır. Onun tarihi de şöyledir:

Hazret-i İshak Efendi ol aziz
 Vâsil-ı Hak idi nefsi sâliha
 Bilmek için fevtinin tarihini
 Cehr eyledi ruhu için FÂTİHA.

Köstendil :

I. Murad zamanında bir Müslüman şehri halini alan Köstendi'de 17 câmi, 6 okul, 3 medrese, 5 tekke, 3 han vardı. II. Murad'ın hanı herkese açtı. Sultan Câmii, Turhanoğlu Câmii, 895 H. / 1490 M. de yapılan Bey Câmii, İmaret Câmii, meşhurdur. Kanuni zamanında 1531 de yapılan câmi ayakta kalan eserlerdendir. 1015 H. / 1607 M. de yapılan Şehir Saati Kulesi tarihî eserlerdendir.

Köstendil yakınında Usturuma Nehri üzerine Fatihin veziri Koca İshak Paşa'nın inşa ettirdiği köprü meşhurdur. Arapça kitabesi şöyledir:

اتفق الفراغ من بناء هذه القنطرة الشريفة بامر سيد الوزراء
 العظام وسند الامراء الكرام صاحب الخيرات والمبرات
 المحصونة بعناية خالق الارض والسماوات استحق باشا
 سيره الله تعالى بما شاء في سنة اربع وسبعين وثمان مائة.

«Ulu vezirlerin efendisi, değerli emirlerin dayanağı, hayrat ve iyilik sahibi, yeri ve kökleri yaradanın inayetine sığınmış olan İshak Paşa'nın - Allah dileğini kolay kılsın, - emriyle inşa edilen bu ünlü köprüünün yapımı 874 H./1469 M. yılında tamamlandı.»

Köprü halen durmaktadır ve Kadı Köprüsü = Kadia most, denir.

Vidin :

Evliyâ zamanında 24 mahalle olup 19'u Müslüman imiş. 24 câmi, 11 okul, 7 medrese, 7 tekke varmış. Yeşil Câmii, Uzun Câmii, Çarşı Câmii, Kapan Câmii, meşhur olup üstleri kurşunla kaplıymış. Çavuş Câmii, Debbâghâne Câmii, Orta Câmii su kenarında ferahlı yerde kurulmuş. Şeyh Efendi Câmii, Nalband Câmii, Yukarı Mahallede Ak Câmii kiremitle örtülü Allah evleridir. 10 adet kârgir şerefeli ve kandil asacak yerli minare varmış, 10 tane mahalle mescidi olup, bunlardan Hacı Ahmed Mescidi, Şeyh Efendi Mescidi meşhur olup, hepsi tahta minareli imiş. 7 adet güzel medrese ilim yuvası imiş. İki yerde Hadis okunmuş: Yeşil ve Kapan Câmii'lerinde¹⁹.

Görülüyor ki, Vidin kısa zamanda İslâm eserleriyle dolmuş. Suyu bol olduğundan evleri cennet bahçeleri gibi bağlık, bahçelik içinde kurulmuştur. Ahalisi hanedân kişiler olup, misafirsiz

18. Evliya Çelebi, Seyahatname, C.V. S. 566.

19. Aynı eser, c. VI, S. 168 ve dv.

sofraya oturmazlarmış. Halkı mavi üzerine beyaz destâr sararmış. Kimisi Tatar kalpağı, kimisi serhadli kalpağı, ve Rumeli halkı gibi kendilerine mahsus kalpaklar giyip çuha elbise ve dolamalarla pâk gezerlermiş.

Bu serhad şehrimizin çok mamur olduğu anlaşılıyor. Evliyâ, Bey Sarayı, Dilâver Ağa Sarayı, Kapudan Sarayı meşhur, üiyor. Şehrin kaleleri çok muhkemdi. Kalenin taşra kapısı üzerinde celi hatla beyaz mermer üzerine yazılı tarihi şudur:

جند احصن حصين قلعهها انتقل الله حكم من بناها
قال سلطان لنا تاريخه اكد الله حكم من انشاها

«Çok muhkem olan bu kale ne güzel. Bunu bina edenin, Allah hükmünü her yerde geçerli kılsın.

Bir sultan bize tarihini şöyle dedi: Bunu inşa edenin Allah, hâkimiyetini sağlamlaştırsın.»

İç kapılardan birinin üzerinde Osmanlı tuğrası mahkûk olup, içinde «Ammerahu Sultan Beyazıd ibn-i Mehmed Han» yazılıdır. Sinan Paşa Kalesi yüksek olup, batısındaki kulenin köşesinde celi hatla arapça şu ibare yazılmış:

انشأ في زمن السلطان الاعظم والحاقان المعظم السلطان
يازين يداين محمد خان . سنة ثمان وثمان مائة .

«Ulu Sultan, büyük Hakan Sultan Beyazıd bin Muhammed Han zamanında inşa olundu.»

Yıl: 808 H. / 1405 M.

III. Selim çağında devlete karşı başkaldırıp kafa tutan Boşnak asıllı Pazvandoğlu Osman da Vidin'de bir câmi yaptırdı (Resim: 7). Bugün Vidin'de ibadete açık yalnız bu câmi bırakılmıştır. Diğerleri depo yapılmıştır, çoğu zaten yıkılmıştır. Vaktiyle göklere

yükselen minareler, yere serilmişti²¹ (Resim: 6).

Viraca (İvraca) :

Evliyâ zamanında 9 câmi, 4 okul, 8 medrese varmış. Fazla bilgi bulamadık (*).

Lofça :

Evliyâ'nın yazdığına göre, 22 mahallenin 16'sı Müslümanmış²².

30 câmi olup, bunlardan Hünkâr Câmii, Kerpiçli Câmii, Büber Câmii, Orta Câmii, Ada Câmii meşhurmüş. 6 sıbyan okulu varmış. Evliyâ çocuklarını hifzederler, diyor²². Bu söz Cevdet Paşa'yı hatırlatıyor.

Ada Câmii dibindeki sebilin tarihi şudur:

*Sebil-i selsebil için ükâya teşnedir
ümmet
Hem ol ruh-ı Hüseyin için şerab-ı
Kevser-i cennet
Sorarsan noldu Hicrinden Sebilin
rub'unu tarh et
Kalur bâki tamam tarih, sebil
içenlere rahmet.*

Şehirde 7 han, 2 hamam, 215 dükân varmış. Doğudan batıya uzanan yalçın, yüksek kaya üzerinde olan kalesi, badem şeklindeymiş. 1878 Savaşında Lofça, düşmana karşı mertçe durdu. O zaman düşman şehri harap etti. Birçok tarihî eserler yıkıldı²³.

20. Bir Türk edibi, Vidinde minareleri gördüğü zaman duygularını şöyle dile getiriyor :

«... Bir minare! Belli ki, ezanları çana sığınmış. Fakat yine belli ki bu minareler, şehadet parmakları gibi, bir şey ispat ediyorlar: Vardık. Bütün mazi haykırıyor: Vardık, onlara sor. Minare bana hiç bu kadar nurdan bir düâ gibi görünmedi. Gurbette minare yalnız din değil, milletmiş te.»

İ. Habib Sevük, *Tuna'dan Batı'ya* (*) Evliyâ, *Seyahatnâme*, C. VI, S. 166.

21. Evliya Çelebi, *Seyahatname*, C. VI, S. 162.

22. Aynı eser, C.VI, S. 164.

23. Ş. Sami, *Kamus'ul-A'lam*, C. VI, S. 4017.

Lofça'lı olan Halil Zeki, Filibe'de Rüşdiye Müdürlüğü yaptı, eserler yazdı, Ethem Ruhi ile münakaşaları vardır.

Plevne (Pleven) :

Plevne'yi Mihaloğulları fethetti ve onlara ocaklık verildi. Burası onların Akıncılar merkeziydi. Mihaloğlu Gazi Ali Beyin 901 H. / 1495 M. tarihinde yaptığı vakıfları arasında Plevne'de bir câmi, imaret, medrese, sıbyan mektebi, zaviye vardır. Bunların devamlı surette bakımı için gelir kaynağı olarak Vidin'de bir hamam ile Plevne kazasında birkaç köy vakıf etmiştir. Bu vakfiyenin tercemesi Nüzhet Paşa'nın Ahval-i Gâzi Mihal eserindedir. Zaîfi'nin Külliyyatı'nda da vardır²⁴.

Evliyâ 7 sıbyan okulu bulunduğu, bunların içinde Süleyman Bey Mektebi ile Gâzi Ali Bey Mektebinin meşhur olduğunu söyler²⁵.

Ali Bey'in Kütüphanesi de meşhurdur. Şehirde 18 câmi varsa da çoğu harap olmuştur²⁶.

Gâzi Osman Paşa'nın 93 Savaşında gösterdiği destânî kahramanlık, bu tarihî şehrin adına bir kat daha şeref kattı. Süleyman Nazif'in hakkı var:

*Plevne, yâd-ı bülendine inleyen
mâtem,
İlelebed verecektir bu kavme fahrü
elem.*

Niğbolu :

Evliyâ burayı gezdiğinde 33 câmi, 20 okul, 10 tekke, 16 sebîl ve çeşme, 10 hamam, 1000 dükkân varmış. Vakıflar: çok, gelirleri bolmuş²⁷. Öğrencilere her

yıl birer kat elbise, harçlık verilirmiş. Yahya Paşa'nın 912 H. tarihli vakfiye sinde geçtiği üzere²⁸ vakıf dükkânların gelirinden öğrencilere bayramlarda baştan ayağa birer kat giyecek verilmesi vakfın şartıdır.

Kale içinde yedi câmi olup, Yıldırım Han Câmii tuğla minareli ve kiremit örtülü imiş. Yaruş kısmında 26 câmi olup, bunlardan Şah Melek Câmii'nin eni boyu 150 ayaktır. Mermerden yapılmış minaresinin İstanbul'da bile eşi yokmuş. Eski Hamam Câmii, Çelebi Efendi Câmii, Kabvancı Câmii, Emir Çelebi Câmii, Kadı Ivaz Câmii, Evliyâ'nın saydıklarındandır. Kadı Ivaz Câmii'nin kapısı üzerindeki kitabesi şudur:

*Çün yapıldı Mescid-i Kadı Ivaz
Piri Şemsi yaptı anı bigaraz
Söyledim itmamına tarih-i tam
Cehd idüp yaptı anı bu dem Ivaz.*

Sene: 1051 H. / 1641 M.

Kâtip Bâli Câmii: Üzeri kurşunla kaplıdır. Minaresi sol taraftadır. Kapısı üzerindeki eski kitabesi şöyledir:

*قد بنى المسجد لوجه الملك الرحمن الشهر بالكاتب بالى الأمين
عثمان فى زمان دولة سلطان بايزيد خان جعل الله ملكه
فى الأمن والامان. لهذا قد كتب هذا التاريخ تقبله الله
المهدى أمان. سنة ١٠٥١*

«Bu câmi, Sultan Beyazid Han - Allah onun memleketini emniyet ve asâyiş içinde kılsın - zamanında Kâtip Bâli diye anılan Emin Osman, Rahman olan Allahın rizası için bina etti. Bundan ötürü bu tarih yazıldı: Hidayet ve emân veren Allah kabul etsin.»

Yıl: 806 H. / 1403 M.

Bu mabed, mescid halindeyken sonradan Osman Ağa câmi haline koymuştur. Kitabesi de şudur:

28. Vakıflar G. Müd. Arşiv ve Neşriyat Müd. ğü, Defter No: 629.

24. Vakıflar G. Müd. Arşiv ve Neşriyat Müd. de 611 Nolu Niğbolu Evkat defterinde Gazi Ali Beyin Plevnedeki Vakıfları hakkında bilgi vardır.

25. Evliya, Seyahatname, C. VI, C. 164.

26. S. Sami, Kamus'ul-A'lâm, C. II, S. 1533.

27. Evliya Çelebi, Seyahatname, C. III, S. 316 ve dv.

*Bâli Kâtîp Mescidiyken bu makam
Câmi etti Osma-ı Ağa ol hümmam
Didi tarihin gelüp bir bul'neves
Oldu bin kırk sekizinde bil tamam.*

Yıl: 1048 H. / 1638 M.

Hacı Kasım Mescidi, kurşunla kapılı olup, minaresi tuğladır. Kitabesi şudur:

*صاحب الخيرات الحاج قاسم بن عمر . في شعبان المعظم
لسنة خمسة عشر وتسعمائة .*

«Hayrat sahibi Ömer oğlu Hacı Kasım, 915 yılının Şaban ayı.»

Sücah Mescidi, İskele Mescidi, Kapan Mescidi, Saraçhane Mescidi ve sair olmak üzere, Evliyâ sayılarının 19'a balığ olduğunu söyler. Bugün ise ortada iki câmi kalmıştır.

Mahkeme yanındaki çeşmenin kitabesini, Evliyâ şöyle veriyor: Yukarı kısmına: Sâhib'ul-hayrât vel-hasenât el-fakir Ömer bin Mustafa» yazılmış. Altına şu beyit tarih düşürülmüş:

*Çünkü çeşme oldu ayn-ı câriye
Nûş iden yarana SAHHAN ÂFİYE*

Sene: 952

Niğbolu, Malkoçoğulları akıncılar merkeziydi. Beyazıd, yıldırım hızıyla yetişip düşmanı dağıttı. Yahya Kemal o manzarayı şöyle gözümüzün önüne seriyor:

*Canavarlar kaçıyormuş gibi güer
bir doludan.*

*Bir Salıp ordusu bozgun kaçıyor
Niğbolu'dan.*

Ziştovo :

Evliyâ çağında küçük bir kasabaymış, kale içinde 1, kale dışında da 1 câmi varmış²⁹. Sonradan gelişmiştir.

Burada Balkan Savaşından önce 14 câmi vardı. İhsaniyye Câmi, Velişan Câmi, Kışla Câmi, İskele Câmi, Hasan Efendi Mescidi cemaati çok olanlardı. Bunların çoğu yıkılmıştır. 1912 yılında Türk vakıflarının geliri 6500 frank olup, bunun 3500 frangi imam, müezzin ve diğer vazifelilere olmak üzere dâni cihetlere verilirdi. Kalan kısmı Rüşdiye ve ilkokul öğretmenlerine verilirdi.

Tırnova :

Evliyâ'nın buraları gezmesinden 10 yıl önce yapılan bir sayıma göre, Tırnova'da 2500 hane Türk, 301 hane Bulgar varmış. Şehirde 26 câmi, 7 medrese, 3 vakıf hamam mevcutmuş. Bacdâr Câmi, Konak Câmi, Saraçhane Câmi, Burmalı Câmi, Boyalı Câmi, Tabakhâne Câmi, Köprü Câmi, Kayaaltı Câmi, Feyzi Ağa Câmi, Kadı Câmi, Zincirli Pınar Câmi, Tekke Câmi, 1912 yılına kadar ibadete açıktı. Câmi-i Kebir kubbeli idi. Fâtih devri adamlarından Gâzi Firuz Ağa Câmi de meşhurdu. Bugün çoğunun yeri bile bilinmez haldedir. Pazarlık yerindeki Yeni Câmi Bulgarlar tahrip etmişti, Ferdinand kendi hesabına tamir ederek Türkleri hoşnut etmek istemişti.

Medreseler şunlardır: İmâret Medresesi, Boyalı Medrese, Kayaaltı Medresesi, Orta Medrese, Kumluk Medresesi, Gâzi Firuz Ağa Medresesi, Feyzi Ağa Medresesi.

Tersane-i Âmire Emine Çavuşbaşı ve Arpa Emine (Ticaret Bakanı) Ali Ağa'nın Tırnova'da kurduğu kütüphane çok zengindi. Bu kütüphanede, yazarının elyazısı ile bir Keşşaf tefsiri bulunduğu kayıtlardan anlaşılıyor. Medreselerinin çokluğundan da anlaşıldığı üzere burası ilim yuvasıymış. Turnacıoğlu Mehmed Emin bin Ahmed Efendi meşhur bir âlimdir.

Razgrat (Hezargrad) :

Evlâd-ı Fâtihan yurdu olan Razgrad, Deliorman gibi Türkü çok olan

29. Eriya Çelebi, Seyahatname, C. III, S. 315.

bir muhitin ortasında bulunması bakımından önemlidir. Evliyâ 17 câmi, 12 han bulunduğunu kaydeder. İbrahim Paşa Câmii hakkında şunları yazıyor³⁰:

İbrahim Paşa Câmii : «Rumelinde bu kadar musanna' câmi yoktur. Kubbeleri tâk-ı feleğe ser çekmiş olup, deruni dahi gayet musanna' tasarruflar ile müzeyyendir, misli meğer İstanbul'da Rüstem Paşa Câmii ola. Mevzun bir minaresi, haremî, şadırvanı, imâreti, bir aded müderrisli Darud-Tedris vel-Kurrâ ve mekteb-i sibyanı ve bir aded hamamı var ki, hep Maktul İbrahim Paşa'nın hayratıdır (Resim: 8). Debağhânedeki müteveffa Mehmed Paşa Câmii, Bey Câmii eski câmilerdir. Ak Câmii (Resim: 9), Mustafa Çelebi Câmii, Behram Bey Câmii, Sığır Pazarı Câmii 1940 yıllarına kadar ibadete açıktı. Bugün yalnız İbrahim Paşa ve Bey Câmileri kalmıştır. 12 handan Kurşunlu Han İbrahim Paşa'nındır. Şehirdeki 300 kadar dükkânın çoğu İbrahim Paşa'nın vakfı imiş. Câmii'n kitabesi şudur:

قد بنى هذا الجامع الشريف إبراهيم باشا
لكن قد بنى ناقصاً فآتمه محمود باشا
قال العبد الفقير
أدرس هذا النقش والتحرير
تاريخاً له بأساطير العشرة
جامع الإبرار دارالمقيمين
١٠٤٥ مصطفی قاضی

«Bu câmiî şerifi İbrahim Paşa inşa etti, fakat yarım kaldı, Mahmud Paşa tamamladı. Bu süslü yazıyı yazan yoksul kul da tarih olarak şöyle dedi:

«Câmiul-Ebrâr dârul-mukîmin» den onu düşünce tarih çıkar. 1025 H. (1616 M.)

Mustafa Kadı.

Bulgarlar buradaki Türk eserlerini silmeye o kadar heveslidirler ki 1933 te Türk mezarlığına tecavüz ettiler, taşları kırdılar, ölümlere saldırdılar. O zaman Müftü Abdullah Efendi ile gazeteci Ârif Necip Kaskatının gösterdikleri medenî cesaret, milli gayret öğülmeğe değer. Abdullah Efendi 1927 de bir de medrese açmıştı.

Razgrad yakınında Deliormanın göbeğinde *Demir Baba Tekkesi* vardır. Geniş vakıf arazisi olan Timur Baba Tekkesi ziyaret mahallidir. Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivinde Tevcih ve Tafsil defterlerinde buna dair kayıtlar çoktur. Zuhr'ul-ârifin Demir Babanın nereden geldiği bizce bilinmiyor, fakat bilenler var:

*Geldikti bir zaman Sarı Saltukla
Asya'da:*

*Bir bir Diyar-ı Rume dağıldık
Sakarya'dan.
Yahya Kemal*

Demir Baba'yı Bulgarlar 1930 yıllarında zaptetmeye kalkıştılar, hattâ kabri açıp muayene edildi. Vakıf İdaresi açtığı dâvayı kazandı, tekke ve vakıfları Türklerde kaldı.

Ruşçuk (Ruse) :

Türklerin kurduğu bir şehir denebilir. Evliyâ okulları çoksa da medrese yok³¹, diyor. Câmilerinden Rüstem Paşa Câmii meşhur olup, Sinan Paşa'nın eseridir. Bugün yerinde yeller eser. Şehir sonradan gelişmiştir. Evliyâ Câmii sayısı vermez. 1930 yılında şu câmiler vardı: Paşa Câmii adıyla meşhur olan Mirza Saîd Paşa Câmii (bir de mektebi vardır), Hacı Mehmed Câmii, Tumbul Câmii, Boyalı Câmii, Kumrulu Mescid, Yalı Câmii, Arasta Câmii, Kara Ali Câmii, Hatipoğlu Mescidi, Hasan Efendi Mescidi, Bayraklı Câmii, Kadı Câmii. Bunlardan kübbeli olan yoktur. Rusçuk yakasında Uryani Mehmed Se-

30. Aynı eser, C. III, S. 310.

Kamus'ul-A'lâm, ahâlisinin kısım-ı a'zâmî müslüman diyor. C. VI, S. 4739.

31. Evliya Çelebi, C. III, S. 315.

de'nin türbesi vardı. Orada niyazlar makbul olduğundan halkça ziyaret yeridir. Taşlıcalı Yahya, Nevîzade Atâyi gibi şairler ondan ilham almışlar. Güzel bir Mesnevi okuyucusu imiş. Rusçuklu bir şâir olan Emanî, Dede'nin ölümüne şu tarihi söylemiş:

Yergöğünün kutbu vefat eyledi.

Yıl: 838³².

Silistre, Vidin, Niş dahil olmak üzere geniş Tuna Vilâyeti merkezi Rusçuk idi. Mithat Paşa burada birçok eserler meydana getirmiştir.

Silistre (Dorostor) :

Osmanlıların büyük bir eyâletiydi. 40 câmi, 8 medrese, 40 okul, 10 çeşme vardı³³. Ş. Sami 9 câmi var, diyor³⁴, çünkü son Rus savaşlarında câmilerin çoğu yıkılmıştı. Vezir Sinan Paşa'nın yaptırdığı Kurşunlu Câmiî büyük kubbeli ve taş minareli olup Evliyâ, bundan başka burada kubbeli câmi yok, diyor. Eski Câmi, Akkapı Câmiî, Mahkeme Câmiî, Pazaryeri Câmiî, Haraççı Câmiî meşhurlarındandır. Kale Câmiî Yıldırım Han'ındır. Bayraklı Câmiî denen câmiin medrese odaları son yıllarda (1940 ta) Rüşdiye Okulu olarak kullanılırdı (Resim: 10). O zaman 13 câmi vardı. Bayraklı Câmiî II. Cihan Savaşı sonunda, plân tatbiki bahanesiyle Bulgarlar tarafından yıkılmıştır.

Silistre bazan şehzadelerin misafir olarak ikamet ettikleri bir yerdi. Birçok konaklar ve saraylar yapılmıştır. Sultan Mahmud II., Silistre'yi bizzat ziyaret etmiş, bu ziyaretin bir hatırası olarak konakladığı yerlere anıtlar dikilmiştir ki, onlardan Şumnu'dakinin kitabesini bu derginin VII. sayısında vermiştik. Silistre, Türk tarihinde şanlı bir yer tutar. Bilhassa 1854 Savaşında düşma-

na mertçe dayanmıştır. Döğüş yeri olan Mecidiye Tabyesi hâlâ durur.

Hacıoğlu Pazarcığı (Dobriç) :

Türklerin kurduğu bir şehirdir. Evliyâ'nın çağında 11 okul, 3 hamam, 3 han varmış. Medrese yokmuş. Câmileri şunlardır: Çarşı Câmii, Çavuş Câmii, Eski Câmi, Şeyh Efendi Câmii, meşhurlarından olup, birçok da mescid vardır³⁵. Ş. Sami 20 câmi, 12 medrese, 3 tekke var diyor³⁶, 1930 yıllarında oranın zenginlerinden Hacı Osman, kubbeli, zarif bir câmi yaptırmıştır.

Evliyâ'nın anlattığı üzere, burada büyük su sıkıntısı vardı. Genellikle Dobruca öyledir. O zaman Köprülüza- de Vezir Ahmed Paşa'nın Kethüdası İbrahim Paşa 50,000 kuruş sarf ederek buraya sekiz aded çeşme yapıp su getirtmiş ki, bu en büyük hayır olmuş. Çeşmelerin her biri üzerine ebced hesabıyla ayrı ayrı tarihler yazılmış. Onlar da şunlar olup 1075 H. / 1664 M. yılını gösterir:

*Kendi bizzat bedihi didiler Tarihini:
Ben heman vasıtayım, Şâh-ı naimındır
su.*

..

Oldu câri çeşme-i mâ-i hayat.

..

*Ey Tecelli, hâtiş-i kuds didi Tarihini:
Akdı yer yer âb-ı Zemzem ayn-ı
İbrahimden.*

..

*Görenler didi Hayli Tarihini:
Ne güzel çeşme âbı, Âb-ı hayat.*

فقال اوليا تاريخه القدس
جرى العين تسمى سلسيل

*Sular câri olunca çeşmelerden teşneler
Hayli:*

32. Aynı eser, C. III, S. 315.

33. Aynı eser, C. III, S. 336.

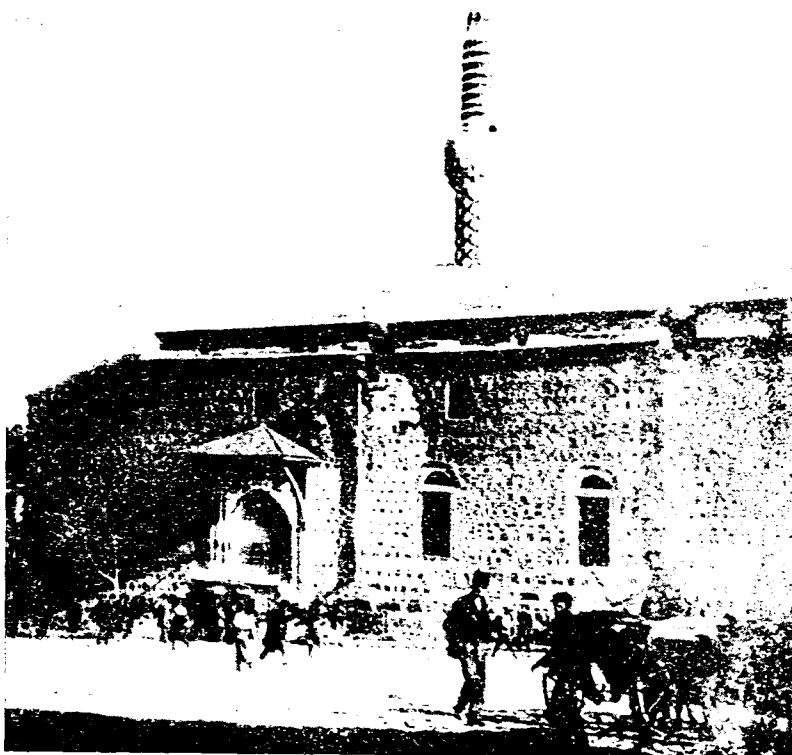
34. Ş. Sami, Kâmus'ul-A'lâm, C. IV, S. 2599.

35. Evliya Çelebi, Seyahatname, C. III, S. 345, C. VIII, S. 57.

36. Ş. Sami, Kâmus'ul-A'lâm, C. II, S. 1194.

Res. 1 — Karleva'da Türk eseri bir köprü ve camii

*Didiler muş idüp Tarih-i pâkin çeşme-i
Kevser.*

*Seyr idüp bu aynı Tarih'in didim:
Oldu câri çeşme-i ma-i Hayat.*

*Nuş eyleyenler âbın tahsin idüp didiler:
Tarihi ism-i aynı Aymân-i tecriyan.*

*Didiler ehl-i beled Rahmi bize Tarih
içün:
Geldi İbrahim câri itti cıyn Zemzemi.*

Varna :

Evliyâ burada 41 câmi ve mescid bulunduğunu kaydeder. İskelebaşında Emir Efendi Câmii, Yeni Câmii, Debbağhane (Tabakhane) Câmii, Müsteceb Efendi Câmii, Şebşah Kadın Câmii en

büyüklerindedir³⁷. Pirî Mehmed Paşa'nın vakıf hamamı ve sebili vardır. Okullarından Şeyh Müsteceb Mektebi ile Pirî Paşa Mektebi meşhurdur. 1829 Rus Savaşında Varna Muhasarasında Türk eserlerinin çoğu tahrip edildi.

1444 te II Murad'ın kumandasında cereyan eden Varna Meydan Savaşında Türk, ünlü celâdetini göstermiştir. Koca Hızır adlı nefer Macar Kralı Ladislav'ın kellesini uçurunca başsız kalan Haçlılar dağılmıştı. Savaşta Karaca Bey'in şehid düştüğü yerde Gebece'de türbesi vardı. Sancağı Varna Müzesindedir. Bulgarlar 1925 yıllarında türbeyi zaptetmeye kalkıştılar. Rüşdiye Müdürü Osman Nuri Peremeci, Çek asıllı olan Müze Müdürü Herman'ın yardımıyla türbeyi kurtarmışsa da, Bulgarlar sonra yine yıktılar. İbrahim Hakkı Konyalı'nın Karaca Bey kitabında bu konuda bilgi verilmektedir.

³⁷. Evliya Çelebi, aynı eser, C. VIII. S. 58.

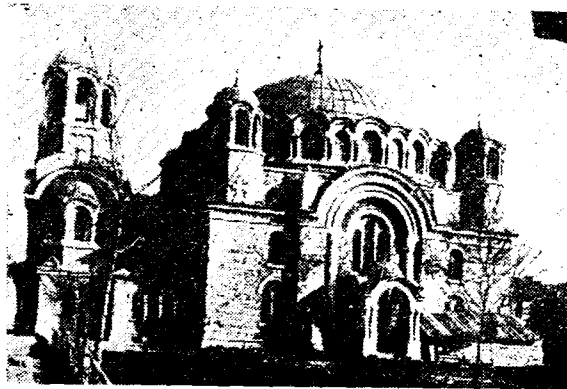
1285 H./1868 M. yılında Tuna Vilâyeti merkezi Rusçuk'ta basılan Tuna Salnamesindeki istatistiklere göre (s. 106 - 112) muhtelif şehir ve kasabalardaki câmi, okul, medrese, tekke adedi şöyledir :

	Câmi	Okul	Medrese	Tekke
Rusçuk	30	9	6	7
Razgrad	11	7	2	4
Silistre	12	7	6	—
Tutrakan	3	4	1	1
Hacıoğlu-pazarlığı	20	12	4	2
Babadağı	3	5	—	—
Köstence	2	3	—	—
Balçık	10	3	1	—
Varna	19	12	1	1
Pravadi	11	3	2	—
Şumnu	40	22	6	10

Eskicuma	: 17	6	6	1
Osmanpazarı	: 8	8	3	1
Tırnova	: 31	19	7	4
Ziğtovo	: 19	3	1	—
Selvi	: 10	5	1	—
Plevne	: 18	4	3	5
Lofça	: 20	11	4	1
Niğbolu	: 12	8	1	1
Rahova	: 3	1	1	1
Lom	: 5	2	1	—
Vidin	: 24	12	1	7
Berkofça	: 9	5	1	2
Vıraca	: 7	5	1	2
Sofya	: 44	8	4	18
İhtiman	: 2	2	2	—
Samakov	: 10	3	2	2
Köstendil	: 16	7	3	16

Res. 3 — Sofya'da Sofu Mehmet Paşa Cami Minareleri yıkılmış halde

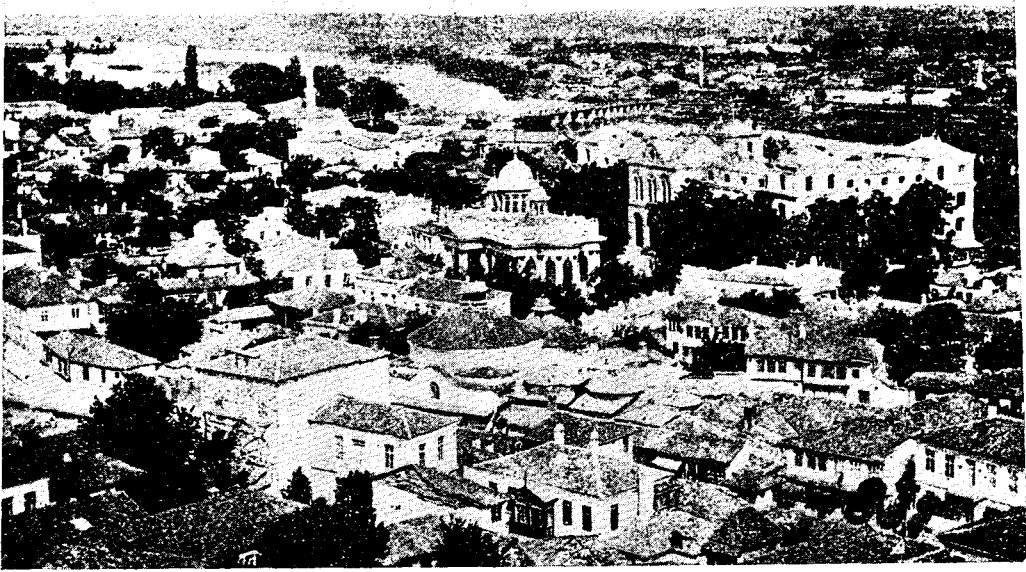

Res. 4 — Sofya'da Sofu Mehmet Paşa Cami
Kiliseye çevrildikten sonra

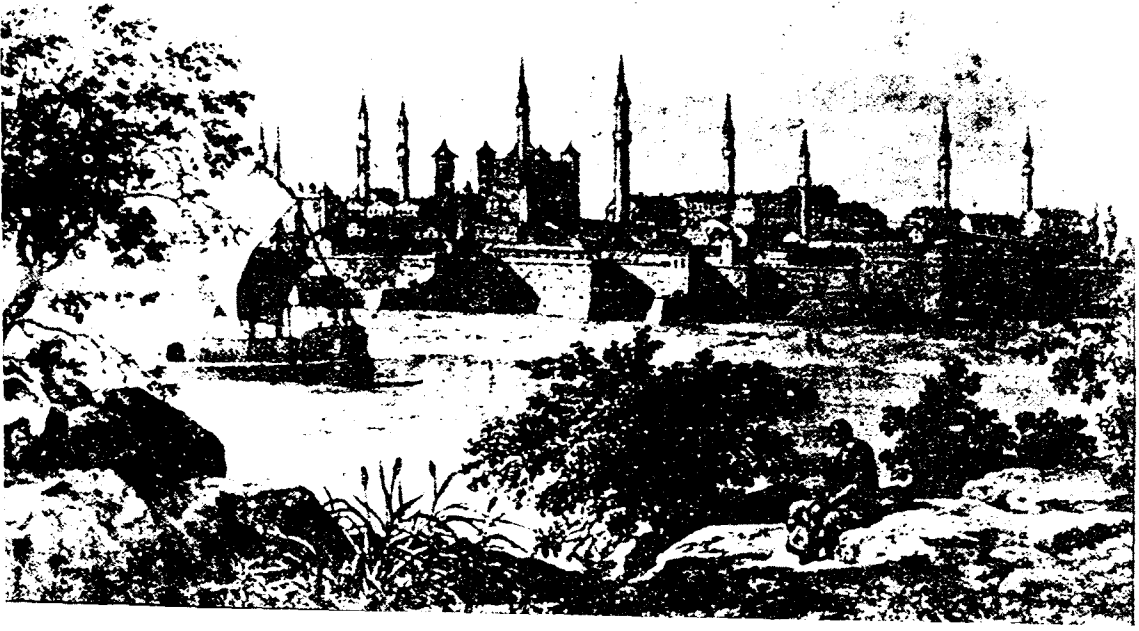
Поздравъ отъ Пловдивъ. Площадъ „Князь Борисъ“.

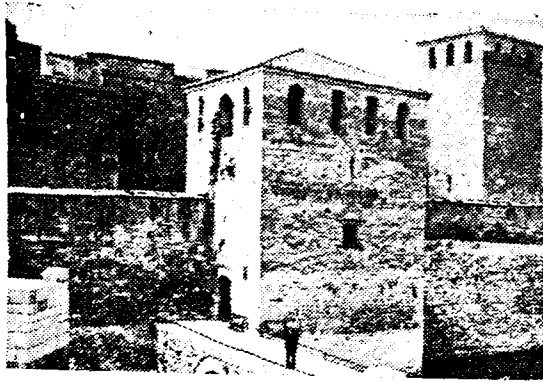
Res. 2 a — Filibe'de Muradiye Cami Umumi görünüş

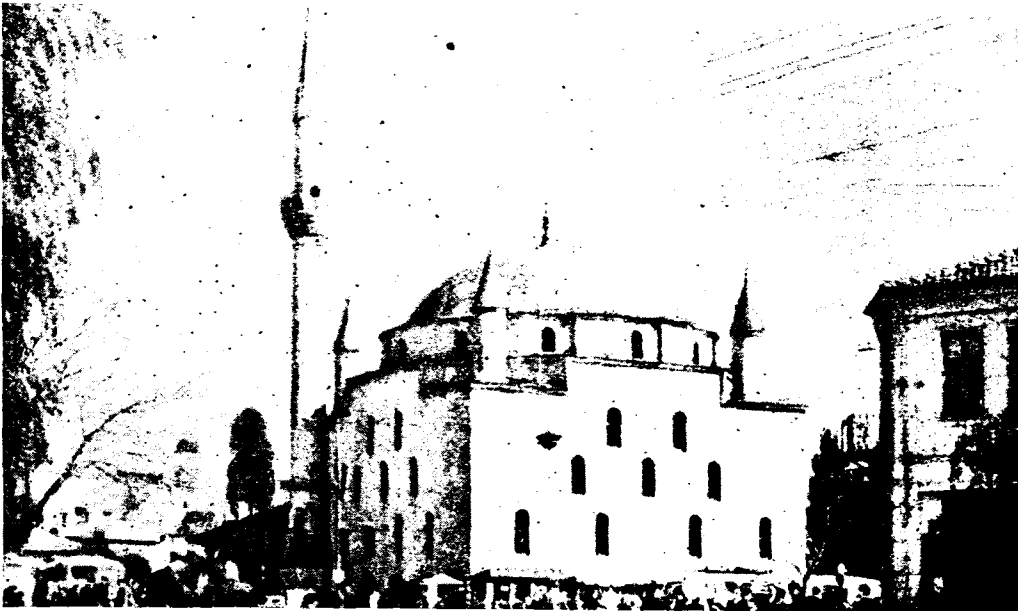
Res. 2 b — Filibe'den umumi bir görünüş. (Köprübaşında İmaret Cami görünmektedir)

Res. 6 — Türkler zamanında Vidin Camilerinden bir görünüş, 1870

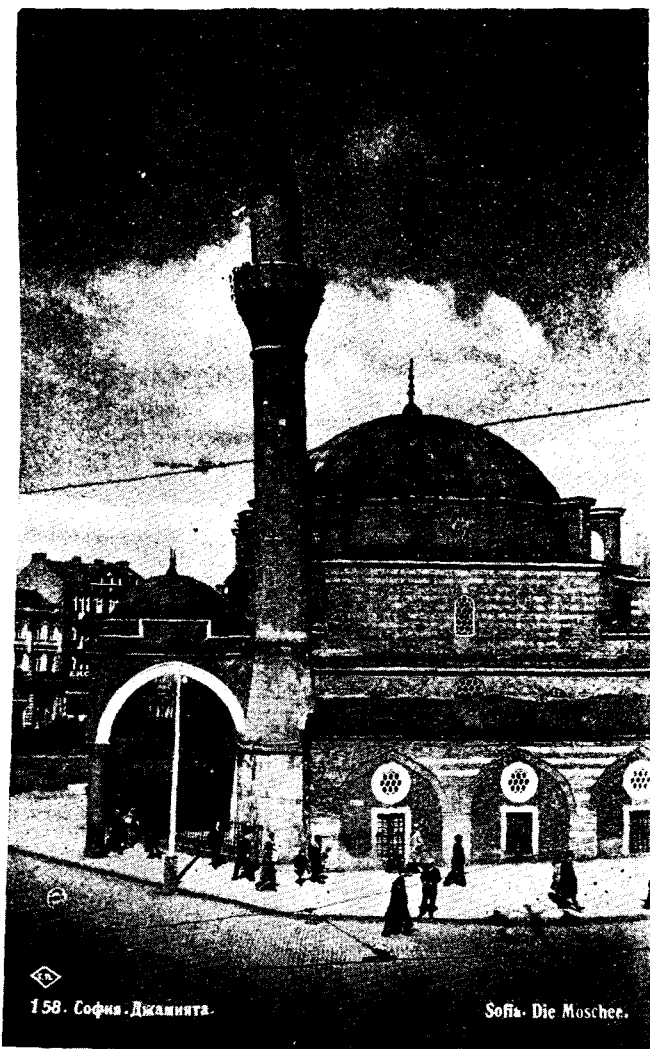
Res. 7 — Vidinde Osman Pazvandoğlu kalesi
(Baba Vida)

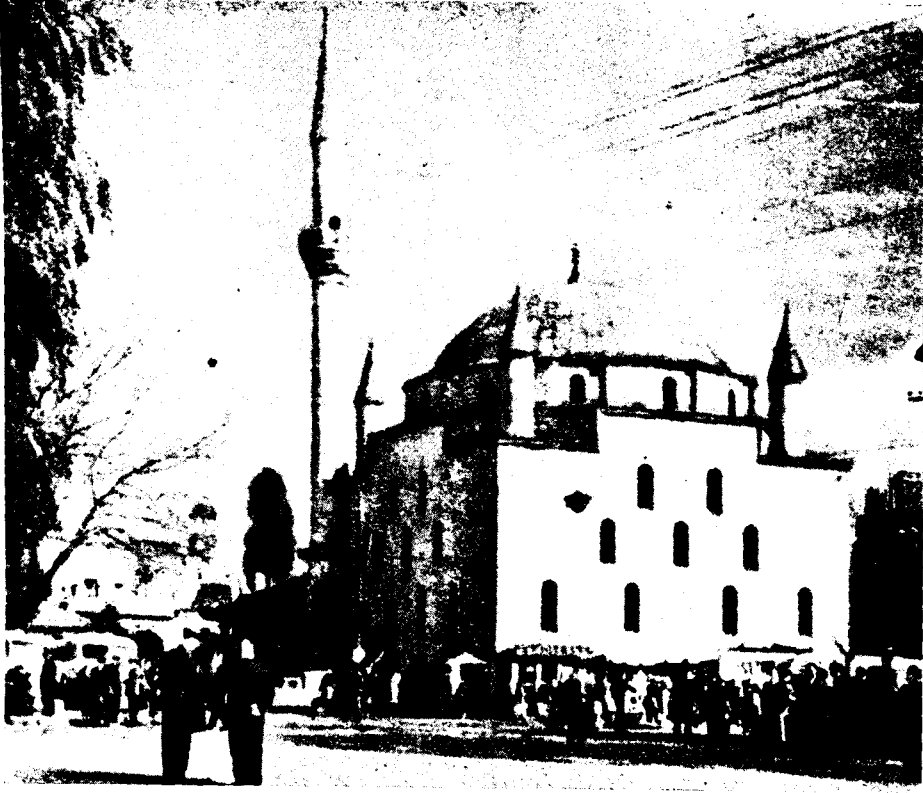
Res. 8 — Razgrad'da İbrahim Paşa Camii

Res. 5 — Sofya'da Kadı Seyfullah (Bana başa) Camii Umumi görünüş
(Y. M. Yılmaz Önge'den)

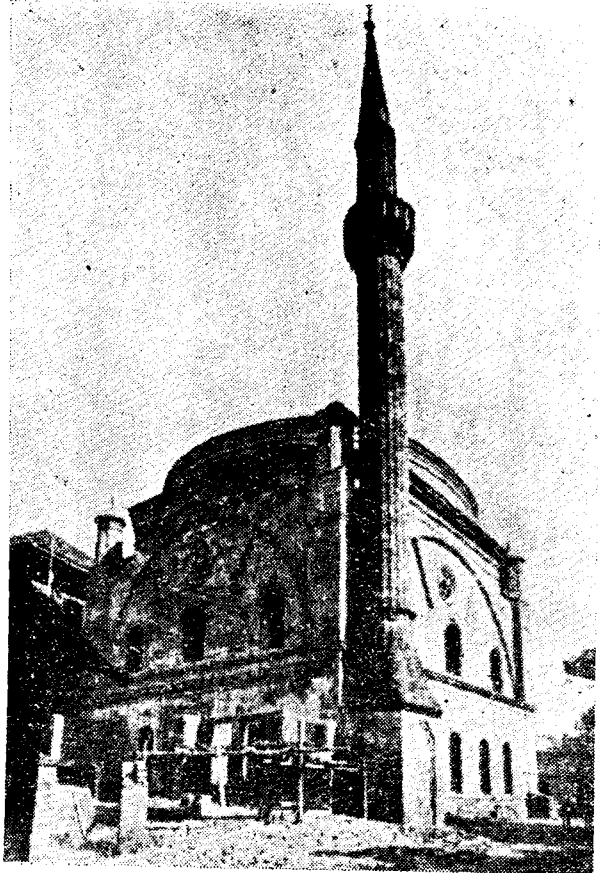
Res. 5 a — Sofya'da Banabaşı, Camii.

Res. 8 a — Razgrad'da İbrahim Paşa Camiinden umumi bir görünüş

Res. 9 — Razgrad'da Ak Cami, Müftülük te buradadır

Res. 10 — Silistrede Bayraklı Cami, (yıkılmıştır)

ANADOLU'DA SELÇUKLU DEVLETİ, BEYLİKLERİ RESMÎ DAİRELERİ VE TOPLANTI YERLERİNE DAİR

A. Süheyl ÜNVER

Senelerdir Anadolu'ya en aşağı yılda birkaç defa birçok vesilelerden faydalanarak gider ve gördüğüm Selçuklular, Beğlikler ve Osmanlı Türklerinin abideleri üzerinde başka ve biraz da farklı görüşlerle muhakeme yürütürüm.

Bellibaşlı eserleri büyük ve küçük camiler, mescitler, medreseler, hanlar, kervansaraylar, hamamlar ve darüşşifalar gibi sıralarız. Şunlar da devlet daireleridir. Asırlarla buralarda devlet, hükümetler ve milletin umuriyle iştigal edilirdi, diye yazıya ve hattâ bir rivayete de rastlamayız:

Peki Selçuklular ve halefleri cami ve medreselerden ve diğerlerinden başka resmî memurlarının bulunduğu yerler yaptırmadılar mı? Bunlar ne oldu? Selçuk ve haleflerinin saray ve kasırları gibi ortadan kaldırdı mı? Bana sorarsanız çoğu yıkılmadı ve kaldırılmadı. Hepsisi camiye, mescide ve medreseye çevrildi. Demek ki gördüğümüz bu gibi yerlerin karşısında yeni görüşlerle durmamız lâzım.

Bir defa bunların küçüklerinden başlayalım: Mescitlerde vakia elimizde, vakfiyeler hariç, yazılı vesikaları yok ama şifahi olarak asırlardanberi ananelerle gelen ve devam eden içtimâî ve idarî teşkilâtımız var. Bunların bugünkü mahallelerinde birçok ve kendi aralarında olduğu kadar hükümetle de ilişkileri mevcut.

Gerek buraları ve gerek camiler olsun bir toplantı yeridir. Yaz günleri

de şehirlerin, geçmiş asırlarda olduğu gibi, menzil ve semtlere giden yolların güzergâhındaki açık namazgâhlar gibi musallaları vardır. Bunlarda da lüzumuna göre topluluklar biraraya gelecek vakit namazlarından hariç zamanlarda her iş için konuşurlar, görüşürler.

Cami de, cemi'den, cem edici, toplantı yeri manasına gelir. Bu cihetle mescitlerde ve camilerde ananelerimiz icabı toplanılabilir. Muayyen talebe zümresine dersler verilir, halka bilhassa aklı başında yerli ve geçici cidden âlim olanların vaızları (konferansları) dinlenir. Memlekete ait politik olmaktan çok uzak mühim işler, seferberlik ve idarî hususlar görüşülür, kararlara bağlanır. Temenniler makamlarına ulaştırılır, yahut memleketin müdafaa-sı ve birlikte yapılması gereken işlerin yönetimini arzulayan hükümet istekleri üzerinde çalışılır ve nasıl yerine getirileceği konuşulur, düşünülür ve karar verilir.

Asırlardanberi devletimiz teokratik esaslara dayandığından toplantılar esasında namaz vakti girerse abdesti olmayan tazeler ve çalışacak insanların zamanını azaltmamak için dinimizin emrettiği bir kısalıkla namazlar eda edilir, sonra yine işleri icabı orada kalmak isteyenler ve vazifeliler bu gibi kısa ve geniş fasılalarda otururlar. Binaenaleyh şimdiki gibi bir iki vakitte kısa bir müddet açılıp, kilitlenip terk edilmez. Binaenaleyh ufak yapılmış mes-

citler ve büyük mikyasta câmilerde şu hizmetler görülür:

— Beş vakit namazdan ya hepsi veya birkaçı kılınır.

— Farz olan Cuma namazı toplantısı. Olgun vasıfta hutbeler dinlenir.

— Müdavimleri o zamanki nüfusuza ve bu gibi yerlerin çokluğundan az küçük ve orta öğrencilere ilk mektep ve medresesi olmayan yerlerde dersler.

— Halka şifahî dersler makamınca vaazlar.

— İdarî ve mahallî işlerin takibi toplantıları.

Bugünkü gibi dar değil, o zamanki geniş ve an'anevî ve olgun anlayışımızla bu gibi yerlerde istifadeler mazide daha çok ve şümulüdür.

Tarihimizde Yenişehir ve Bursa'dan sonra üçüncü payitahtımız olan Edirne'den bu teşkilât an'anemizle İstanbul'a intikal ettikten ve üçüncü baş şehrimizde her mahallenin asırlar seyrince daima artan işleri ve ihtiyaçları için mescitlere bitişik günün her saatinde açık bulundurulmuş birer oda da yaptırılmıştır. Bunların idarî hususiyetlerini ilk defa Doktor Rifat Osman farketmiş ve hâlen bizde ve Türk Tarih Kurumunda duran arşivinde yazılı olarak izahlarını bırakmıştır.

İşte tarihimizde nüfusumuza göre ihtiyaçlarımız nisbetinde ocak ve bucağın teşkilâtımızın bunlar nüvesini teşkil etmektedir. 900 senelik Anavatanımızda ta Selçuklulardanberi bugünkü vüs'atini buluncaya kadar devam edegelmiştir ki, mescid ve camilerimiz bunların hazır ve topluluğa yararlı geniş birer merkezî halinde vazife görmüştür.

Asıl devlet dairelerine gelince :

Bir defa hükümdarın veya onun derece derece vasi' selâhiyetli vazifedar

beyleri ve âmirlerinin oturdukları saray, kasr gibi büyük ve bunların derecesinde konakları da idarî hususlarda teşkilâtı olan yerlerdir. Fakat Konya gibi Selçuk payitahtında Karaman, Germiyan, İsfendiyar, Mengücek... beğlerinin oturdukları Karaman, Kütahya, Kastamonu, Divrig'i gibi şehirlerde beğliklerin saraylarından başka medrese tarzında yapılmış müstakil binalarda devlet daireleri yer almıştır.

Karaman'da Hatuniye Medresesi Karaman Beğliğinin âdeta Başbakanlık dairesi gibidir. Karaman Sarayı bunun karşı taraflarındadır. Biraz ilerisinde mescit ve hamam da saray personeline aittir. Bunların her ne kadar elimizde yazılı vesikası yoksa da an'ane ve ona dayanan rivayetler böyle nakletmektedir. Zira tarihimizin maalesef milletçe asırlardır gelen bir kusur olarak hâlâ tashihine gidilemeyen şifahîlik milletimizden bunları bilenlerimiz mutad olabilen ellerindeki yazma kitapların bir köşelerine olsun kaydetmemişlerdir. Bu cihetle herhalde ufak tefek zuhullerini kabul edebileceğimiz bazı yorumlara bizleri sevketmektedir.

Karaman Beğinin çok süslü ve emek verilerek itina ile yapılmış sarayından bir eser kalmamıştır. Onun süslü ve hendesî şekillerle oymalı taşlarından kalesinin tamirinde dağınık yerlere sokulmuştur. Konya, Aksaray, Kayseri, (Kubadiye), Ankara, Beyşehir (Kubad Abad) sarayları tarihin affedemeyeceği bir suç olarak halefleri idarecilerin ihmeline uğramış ve halk da göz yumulduğundan buralarını birer taş ocağı gibi tahrip etmişlerdir.

Kapısı ve iç kapıları süslü Karaman'da Hatuniye Merkezi, medrese yapıldığından kurtulmuştur.

— Konya'da Alâeddin Tepesinde muazzam sarayının selâmlık dairesine bereket versin bir minare ilâvesiyle cami' yapıldığından diğer kısımlar gibi taş ocağı olmaktan kurtulmuştur. Bu

sayede Konya'da Selçuk Sarayı yazıldığı gibi tamamen yok olmamış, şimdilik en mühim selâmlık dairesiyle ayakta kalmıştır.

Bağçeli köşkler gibi müteaddit dairelerden ibaret olduğu tesbit edilen Kayseri Kubadiye Sarayından iki ufak binasının temelinin bir kısmından her sene biraz daha yok olma yolunda bulunmasından gittikçe küçülen parçaları kalmıştır.

Ankara'dakinden ve diğer ufak yerlerdeki hükümdarların geçerken kaldıkları veya hanedandan, şehzadelerin vazifedar buldukları zaman oturdukları kasırlardan eser kalmamıştır.

Yalnız buradaki kasırda bulunan Keyhüsrev bin Kılıçarslan'a âit tahtının en önemli parçaları tarih terbiyemizin bulunmadığı bir zamanda bir başka yere tarihi ile naklolunması ve naklolunduğu yere bir tarihî tapu senedimizi oturtmamız icabederken yıktırılan Kızılbey Mescidinde bulunmuştur.

Bunun yerinde şimdi Ziraat Bankası Ankara Merkezi bulunmaktadır.

Hele Divriği'deki Mengüceklerden Ahmet Şahın camiine ne diyelim?

Haremi Turan Melik namına 626 (1228) yapılmış Darüşşifanın bitişiğinde bir kal'a gibi muhkem yapılan bu büyük salon oradaki Mengücek'lerin arkasındaki yakın yamaçta yer alan sarayı merasim ve toplantı salonudur.

Amma denecek ki orası cami'dir. Neden? Zira mihrabı ve minberi vardır. Evet bunlarsız bir toplantı salonumuz yoktur. Zira biz toplantılarımız esnasında ihmal etmiyerek vakti gelince nerede olursak namazımızı kılarız.

Mihrap malûm. O yerin en büyük âmir ve memurunun makamıdır. İmam bu makam sahibinin vekilidir. Minber de birkaç kademeli ve yüksekçe hitabet kürsüsüdür. O yalnız Cuma hütberlerine mahsus değildir. Milletçe ve on-

ların mümessillerince hayatî bir karar verileceği zaman söz sahibi oradan erkân ve halka hitabeder.

Sonra dikkat edersek resimlerinden de göreceğimiz üzere, bu çok vâsî sarayın selâmlık salonu, muazzam kapıları Selçuk sanatimizin akıllara durgunluk veren bir incelik ve zarafette şaheserlerindedir. Aslında minaresi yoktur. Burası Âli Mengücek Sarayının bir kısmıdır diye harem dairesi gibi taşocağı olacağından korkularak, asıl binadan birkaç metre dışta çirkin bir kaide yanında göze mimarî zarafetten yoksun görünen bir minare ile cami'dir, dendiği için kalabilmiştir. Burasının aslı Divriği Sarayının merasim salonudur.

İşte bunları ve daha sayacaklarımızı bu gözle görür ve böyle düşünürsek Anadolu'da büyük ve orta ve hattâ küçük şehirlerimizde bunları cami ve mescid değil, Selçuk ve beğliklerin yerlerine göre yeter ölçüde devlet dairelerimiz diye de görmeğe ve hattâ yazmağa ve böyle göstermeğe mecbur olduğumuzu hissederiz.

Bunlar sayılamıyacak derecede çoktur. Ufaklarından bir misal daha vereyim: Afyonkarahisar'ına yakın ve Konya yolu üzerinde çaydaki taş camii. Dikkat edersek ne eskiden, ne bugün ni okur. Burası aslında cami' değildir. minaresi yoktur. Dama çıkan bir merdiveni vardır. Müezzin oraya çıkar, eza-Çayın devlet dairesi.

Bugün o ufak kasabada devletimizin mümessili bir kaymakam, halkça seçilen bir de halen resmî mahiyette Belediye Reisi vardır. Bir zamanlar bunlar bir resmî idare âmirinde birleştirilmişti. Şimdi ayrılmıştır.

Tarihimizde filân şehrin kadısı, deriz. Kadı, tarihimiz boyunca, Tanzimata gelinceye kadar şehrin kaymakamı ve belediye reisi demektir. İşte bu taş camiindeki tavanı Selçuk tuğlala-

riyle bir ufak süslü göbeğiyle zarif iki pencereleli oda onun makamıdır. Altında bir ufak mahzen vardır ki, hapishane-sidir. Cami, seviyesinde sağda solda odalar görülür ki, birisi oradan geçen idarî bir âmirin veya bir âlimin misafir kalması için ayrılmıştır. Yanında şimdi eseri kalmamış olan bir büyükçe yer talebenin hocalarından ders okuduğu yerdir. Şimdi bu işi kasden berbat eden bir Ermeni kalfasının başında durulmuş bir kötü bir işçi elinde berbat tamiriyle milyonluk değeri sıfıra inmiş bir mihrabı vardır. Vakti gelince hep birlikte namaz kılınır. Yanında tamir sırasını bekleyen nefis kapılı ve arslan kabartmalı kervansarayını duruyor. Daima suyu akan çeşmesi de cami'e bitişik, mimarı da Oğulbek'dir.

İşte Selçuklulardan kalma ufak, lâkin örnek devlet dairesi. Toplantılar orada yapılır, yanındaki imaretdeki vazifeliler, misafirler ve muhtaçlar aynı nefasette yemekten yerler. En büyük idarî ve dinî başkanın makamı da burasıdır. Allahtan ki sırf cami bellendiği için kalabilmiştir.

Acaba bunlar hep bu sıraladığım şehirlere mi münhasır? Hayır.

Antalya'da şimdi müze olan Ulu Cami ve yanında birkaç odası kalan medrese, Sivas'taki Ulu Cami, Karaman'da İbrahim Bey Külliyesi, Kütahya'da Germiyanlılar'dan Yakup Bey imareti, Kastamonu külliyesi bugünkü anlamca üniversite mahiyetinde vazife gördükleri gibi, en büyük toplantıların da yeri. Saruhanlıların Manisa'da darp-hanesi, arşivi, medresesi, kışlık, yazlık toplantı yeri olan Ulu Câmî'i de devletin idare merkezidir. Sarayı da o civardadır.

Yanlışlıkla «Efes» denen Selçukda Ulu Câmî' yine Aydın Oğullarının mahallî devlet dairesidir.

Şimdi, «Câmî'» denen yerlerin ki-

tabelerinde bu ibare varsa da mânâsını düşünmek de yerinde olur.

Osmanlılar da bu yoldan yürümüşler. Beylikler hanedanlarıyla harb ve sulhen anlaşmalar gereğince siyasî mahiyetler kalkınca yerlerinde cami ve medrese şeklinde yararlanmalarda kullanılmış, darüşşifalar vakfiyeleri hükümlerince yürürlükte devam etmiş, lâkin bunları da devlet dairesi mahiyetinde süslü ve dikkati çeker halde yapmışlardır.

Meselâ Çelebi Sultan Mehmet'in, Bursa'da Yeşil semtinde yaptığı süslü saray, cami telâkki edilmiş, ama değildir. Diğer illerden varan, fevkalâde vazife ile gelen beyler ve onların mümes-silleri değerli âlimler mahremiyetlerinden ve birçok hususiyetlerinden dolayı sarayda misafir edilemeyeceği için, Başbakanlık gibi, bu Yeşil Camii denen sarayda konuklanmışlar. Devletin resmî toplantıları ve ziyafetleri burada yapılmış. Odalarında misafir kalanlar ve âlimler yanındaki imarettten yemeklerini yemişlerdir.

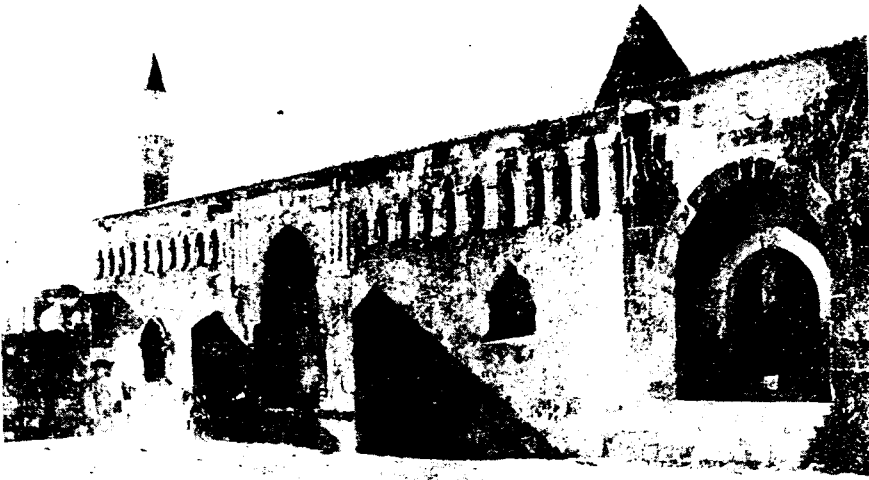
Yeşil Camii denen devlet sarayının dikkat olunur ise esas binasında minareleri yoktur. Çok sonraları iki minare ilâve edilerek tamamen Cuma dahil, yalnız beş vakit namaz kılınan cami hüviyetine sokulmuştur. Bundan başka, tarihen mevcut hiçbir hak tanınmamıştır.

Amasya'da Bayezid Paşa ve Yörgüç Paşa camileri tamamen idarî durum için birer devlet dairesi olarak yapılmıştır. Bittabi mihrap ve minberlerin mevcudiyeti esastır. Zira, zamanlarında burada vakitleri gelince, kısa zamanlara münhasır ibadete de açıktır. Hattâ bu iki müessesenin bugün bile minaresi yoktur. Selçuklular ve Beylikler zamanında bu gibi müesseseler, cami ve medrese biçiminde yapılmışlardı. Bunlar sonradan sırf cami ve med-

rese olarak kullanıldıklarından bir aksaklık düşünülmemiş ve sırf bu maksatla yapılmış zehabına kapılmıştır.

Bu saydığım şehirlerde ve yazıma alamadığım diğer yerlerde bu gibi binalara rastladıkça san'at tarihçi ve ar-

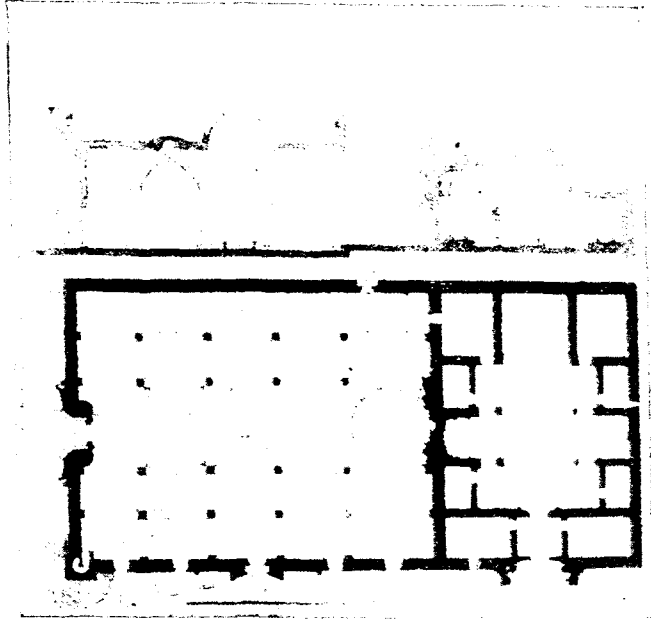
keologlarımızın bu noktadan da bazı tarihî binaları gözden geçirerek zühul-lerimizi düzeltmelerini ve bu açıdan da konuyu olgunlaştırmalarının zamanı geldiğini hatırlamak üzere bu muhtıramı takdim ederim.

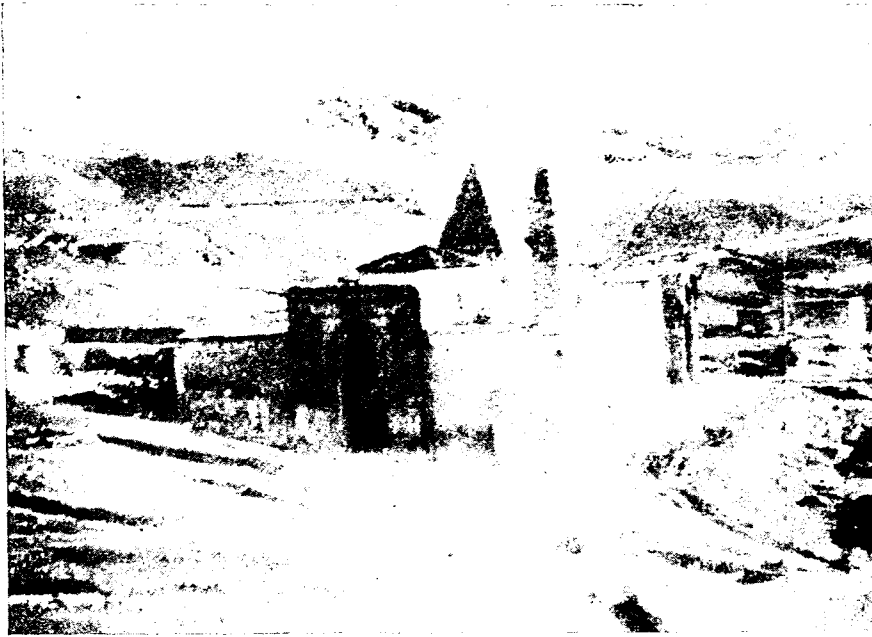
Res. 1 — Konya Alaeddin Camii. (Konya'da Alaeddin Camii denen, Selçuklu sarayı selâmlık dairesi)

Res. 2 — Konya Alaeddin Camii. (Konya'da Alaeddin camii içi denen, sarayın en geniş toplantı merasim salonu)

Res. 5 — Divriği Ahmet Şah camii ve rotası Turan Melik Hatun Dar-üş-şifa. (Divriki'de Mengüceklerden Turan Melik Darüşşifası ve yanındaki sarayın selâmlık ve merasim dairesi olan, şimdi Ahmed Şah camii denen külliyeinin plân ve kesiti. (Prof. A. Gabriel).)

Res. 6 — Divriği Ahmet Şah camii ve Dar-üş-şifa. (Divriki'de Mengücekler sarayı selâmlık kısmının görünüşü. Minare sonra çok çirkin bir kaideye yapılmıştır)

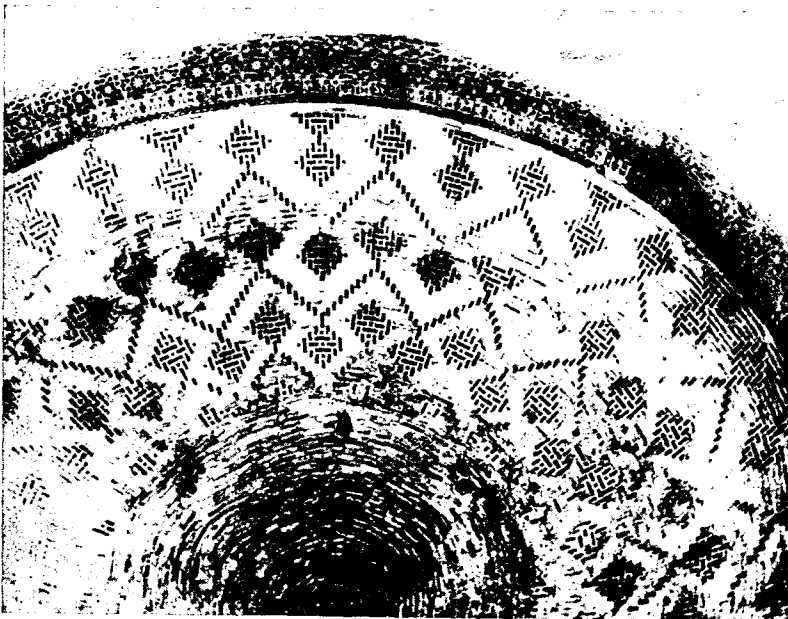
Res. 3 — Konya Alâeddin Camii. (Konya Selçuklu sarayı selâmlık daire-
sinin bulunduğu Alâeddin tepesinin Karatay medresesi karşısında iken
yolu genişletmek bahanesiyle yıkıtılan Kemaleddin Karatay Darüşşifası
üstünden görünüşü)

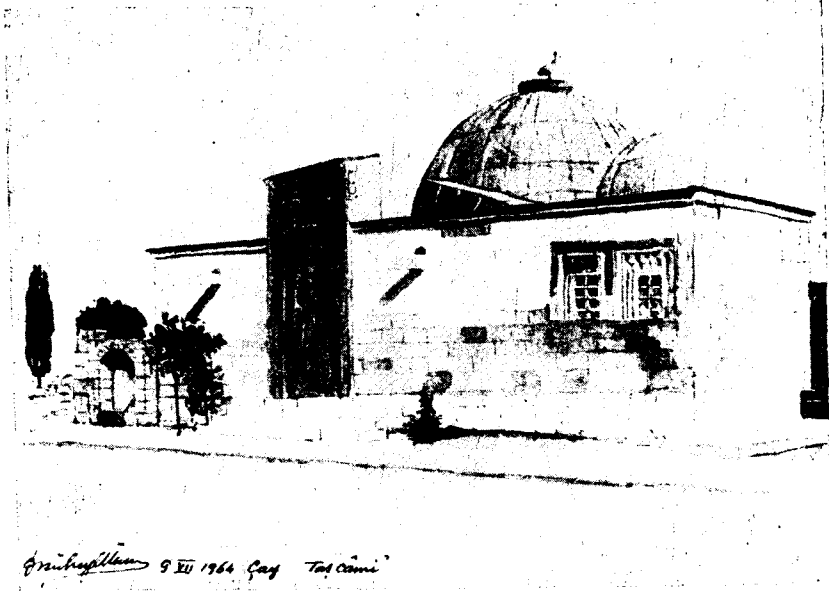
Res. 4 — Divriği Dar-üş-şifa kapısı. (Divriki'de Mengüceklere Ahmed Şah
camii (devletin toplanma yeri önünde eşi Turan Melik) Darüşşifasının
büyük kapısı)

Res. 9 — Çay Taş Camii mihrabı. (Çay Taş camii mihrabı. Bir Ermeni müteahhid tarafından tamiri ile berbad edilmiştir)

Res. 10 — Çay Taş Camii kubbesi. (Çaydaki Çay camii kubbelerinden biri içi)

Çay Taş Camii 9 İV 1964 Çay Taş Camii

Res. 7 — Çay Taş Camii. (Afyon'a yakın çayın Selçuklular zamanındaki Devlet Dairesi olan şimdiki «Taş camii», Minaresi yoktur)

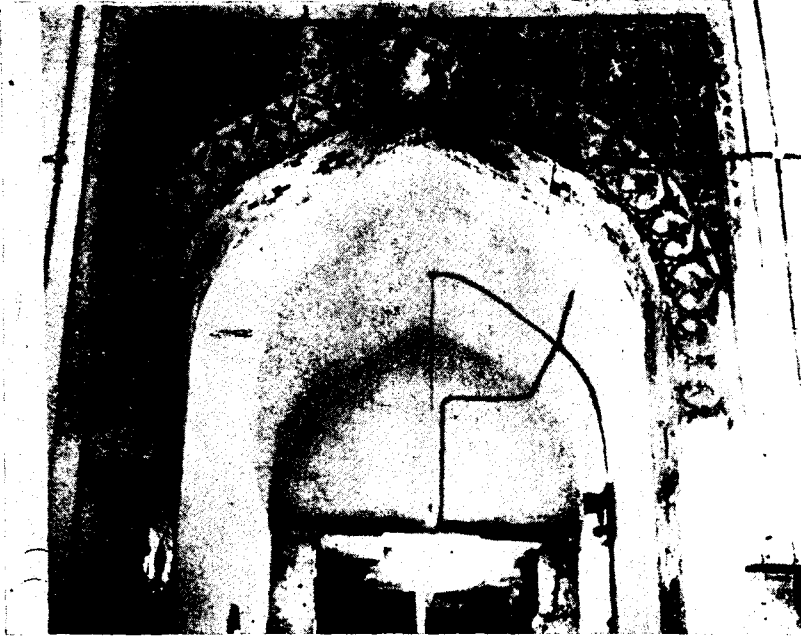
Res. 8 — Çay Camii Taş Medrese kapısı. (Şimdi Taş Camii denen çaydaki Selçuklu devlet dairesi süslü kapısı)

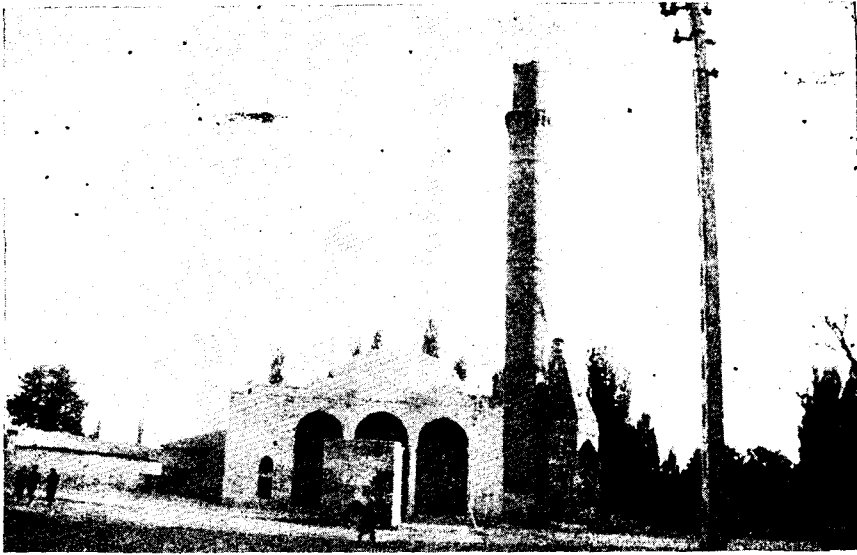
Res. 13 — Karaman Hâtûniye önden. (Karaman'da Hatuniye medresesi denen devlet dairesinin kısmen yeni tamir gören süslü kapısı)

Res. 14 — Karaman Hâtûniye Medresesi arkası. (Karaman'da Hatuniye Medresesinin arkasındaki mezarlıktan tamir edilmiş hali)

Res. 11 — Çay Taş Camii. (Çaydaki Selçuklu Devlet dairesinin içinde parçalı renkli çinilerle ravak üstü süsleri)

Res. 12 — Karaman İbrahim Bey İmaretî. (Karaman'da Karamanoğlu İbrahim Bey Külliyesi)

Res. 17 — Amasya Yörgüç Paşa Camii. (Yörgüç Paşa binasının süslü giriş yeri (Y. Mimar Y. Önge))

Res. 18 — Amasya Yörgüç Paşa Camii. (Yörgüç Paşa kitabesi. XV nci asır (Y. Mimar Y. Önge))

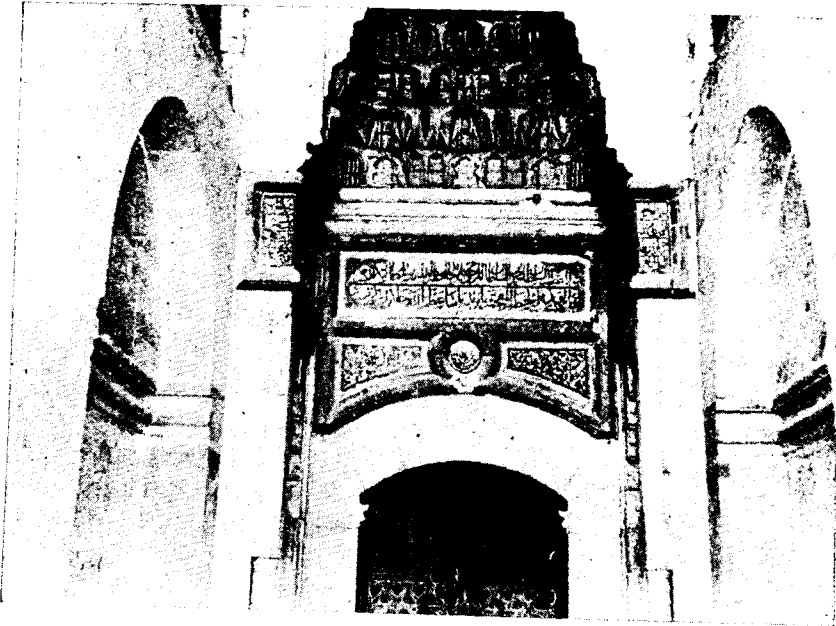
Res. 15 — Karaman Hâtûniye Medresesi. (Karaman'da Hatuniye medresesi içindeki avlu ve kapının iç tarafı)

Res. 16 — Amasya Yörgüç Paşa Camii. (Amasya'da Yörgüç Paşa külliyesi (minaresi yoktur).)

Res. 19 — Amasya Bayazid Paşa Camii. (Amasya'da Bayazid Paşa sitesi (Minaresi Yoktur. XV nci asır).)

Res. 20 — Amasya Bayazid Paşa Camii. (Bayazid Paşa sitesi kapısı. (Yılmaz Önge))

İSTANBUL'DA YOLA KALBEDİLEN CAMİ VESAİRE

Fâzıl AYANOĞLU

Yirminci Yüzyılın ilmî buluşları arasında en mühim görülenlerden biri de, tarihe kaynak sayılan taş kitabelerdir. Asya'da kayalar üzerine yazılmış bir kitabe, mensup olduğu milletin varlığına hitap etmekte; Hicaz'da bulunan bir kitabe ise alâkalı milletin ilk yazı örneği bakımından çok mühim addedilmektedir.

Bizde son yüzyılın ortalarına kadar kitabelerden istifade edilmemekteydi, Müze Müdürü Halil Ethem Bey kol ağalarından Mahmut Raif Efendi, yine müze müdürlerinden merhum Abdülkadir Hoca Efendi, Ahmet Tevfik, Mübarek Galip ve Kadri beylerin öna-yak olarak yol göstermeleriyle kitabe tesbitine başlanılmış ve her tarafta bunun izleri görülmüştür. Bizde dikkati çeken taş vesikaları Cami, Çeşme, Mektep, Saray, Kervansaray, Medrese, Namazgâh vesairede bulunmaktadır. Bu gibi eski eserlerde bulunan kitabeler, binanın yapılış tarihini, yazısının devrini ve üzerindeki durak süslerini ve umumi süslemelerinin tarihini, hattatını, mimarını gösterdiği gibi, diğer binalarla mukayesesini sağlar, çalışma ve inkişaf devirlerinin açıklanmasını temin eder, mezar taşları ise, bazı teşekkülleri tamamen ve bazılarını kısmen tenvir eder.

Meselâ: Yeniçeri teşkilâtında remizler incelendiği zaman Sadrazam Cevat ve Mahmut Şevket paşalarla Marsigli gibi Avrupalı müelliflerin eserlerindeki remizlerde yanlışlıklar göze çarpar, devlet teşekküllerine ait örnekler kabir taşlarında istenildiği kadar

vardır. Sanatkâr Türk kadınlarına ait vesikalar yalnız kabir taşlarında vardır. Müelliflerin hal tercümelerine yarınacak malûmat ve hattâ ölüm tarihleri doğru olarak mevcuttur. Bu mezarlıkların bir tarafında bir müellifin veya sanatkârın taşı, öbür tarafında taş üzerine işlenmiş bir kız duvağı, öbür tarafında mezar taşına yazılmış bir vakfiye görülür, işte bütün bunlar Türk tarihinin kaynak vesikalarıdır. Mevzumuza dönelim.

1 — Selçuk Sultan Camii :

Selçuk Sultan Camii : Aksaray ile Topkapı arasında Millet Caddesi üzerinde ve kendi adını taşıyan sokağın dirseğinde idi. Selçuk Sultan, Çelebi Sultan Mehmed'in kızı olup, Bursa'da hayratı vardır. Ve orada ölmüştür. Sultan Beyazıt ile Şehzade Cem Sultan arasındaki bozukluğu düzeltmek için İstanbul'a, Beyazıt ile görüşmeğe gelmiştir. Osmanlı Türk kadınları arasında ilk elçi bu Sultandır. Cami üçyüz yıl önce yanmış ve Darüssaade ağası Abbas Ağa tarafından yenilenmiştir.

13 Haziran 1956 tarihinde İstanbul Belediyesi bu mâbedi yıktırılmış ve yola kalbedilmiştir (Resim: 1).

2 — Voynik Şuca Camii :

Bu cami¹ Unkapanında Şepsefa Camii karşısındadır. Camiinin bânisi Şucaüttin İbrahim Efendidir. Hızır Bey ve çocuklarının mezarlığı bu camiinin harimindedir. Bu mâbet hiçbir lüzum ve sebep gösterilmeden belediye tarafından 9.2.1957 tarihinde yıktırılmıştır.

Ve sonra Hızır Beye ait mezarların oradan kaldırılması için belediye ısrar etmiş ise de nakledilmemiştir (Resim: 2).

3 — İlyaszade :

İlyaszade Sücaüttin, (İlyası Rûmi) Topkapı'nın yeni açılan kapısı karşısındadır. İlyaszade sahn müderrisliğinde bulunmuş Osmanlı müelliflerindedir. Oğullarından Lütfullah Efendi de müelliflerdendir. İlyaszade'nin 920 (1514) tarihinde öldüğünü bazı eserler yazmaktadır.

Camiin, Mimar Sinan tarafından yapıldığını tezkiretülbünyan yazmaktadır. Bununla beraber sebili de Mimar Sinan'ın yaptığı tahmin edilmektedir. İlyaszade'ye ait mezar kitabeleri şunlardır : (Resim: 3, 4).

4 — Sakine Hatun :

Sakine Hatun İlyaszade'nin kızıdır. İstanbul Vakıflar Başmüdürlüğü sicil defterinde camii, imam meşrutası, sebil ve sebil meşrutası ve türbe Sakine Hatun adına tescil edilmiştir.

Sebili camiin sol tarafında bulunuyordu, yolculara mermerden yapılmış sebil kuyusundan su verilmekteydi, sebilin plâni güzel ve kuyusunun suyu tatlıydı. Sakine Hatun vakfına göre o yoldan geçenlere günde 7 sofraya yemek çıkarıldığı için 7 sofralı Sakine Hatun adile şöhret bulmuş ve bu suretle dört yüz küsur yıl sebilinden su ve sofrasından yemek verilmiştir. «Balkan Harbi» ve onu takiben «Büyük Cihan Harbi» bunda da tesirini gösterdiği için bakımsız, perişan bir halde kalmış ve 13 Haziran 1956 tarihinde belediye bu yüksek eserleri yıktırılmış ve yoketmiştir. Orası bugün boş bir vaziyettedir. Yedi sofralı Sakine Hatun'un ne mezarı kalmış orada, ne adı (Resim: 5, 6).

5 — Oruç Gazi Camii :

Oruç Gazi Camii, Bulvar üzerinde ve Valide Camiinin üst kısmında idi.

Bu cami o kadar süratle yıktırılmıştır ki, çok eski alçı pencerelerini kırılmadan çıkarmağa vakit bile bırakmamışlardır. Oruç Gazi, Fatih Sultan Mehmet zamanı gazilerindedir. Bursa'da ölmüştür. Bu camiin büyük bir mezarlığı vardı. Eyüp'te Kızılcemeçit karşısında Afife Hatun mezarlığına nakledilmiştir.

6 — Deniz Abdal Camii Dergâhı :

Bu mâbedin bânisi Mimar İlyas'tır. 985 (1577) tarihinde ölmesi üzerine camiin mezarlığına gömülmüştür. Deniz Abdal ile camiin bir alâkası yoktur. Deniz Abdal, bu camiin karşısındaki sahada gömülü idi. Bu cami 28.7.956 tarihinde belediye tarafından yıktırılmıştır. Kabirler, Vakıflar İdaresi tarafından Eyyüp'te Afife Hatun mezarlığına nakledilmiştir (Kitabe, Resim: 7).

KİTABESİ :

BİSMİLLÂHİRRAHMANİRRAHİM

Deniz Abdal Veli Dergâhı

Tiği aşka Sine açmak Salikanın kâridir.
Sırrı hakka mahrem olmak Arifin irfanıdır.
Gir bu meydan içre yahu zikri hakkı kıl müdam
Cümle eşyada görünen halikin esrarıdır.
Bu ibadet hanede tesbihimizdir zikri hak.
Bu deni dünya hayaldir dervişin seyranıdır.
Küllüşey'in Hâlike Yazdanı bakadır dembedem
Gir hakikat rahına kim aşıkın nişanıdır.
Baisi ihyasıdır. Bürhanile Kemalettin
Zümrei Naciuşşaki bu bir teselli hidayetdir
Yol Muhammed Alinin Elfakr Remzin kıl kabul
Tekke-i uşaka gel kim evliya erkamdır
Cemaziyahir 1343

Perşembe Fi. 15. Kanunisani 1340

7 — Pirizat Hatun :

Bu mâbet, Fındıklı'da Salıpazarı semtinde cadde üzerinde idi. Kanuni Sultan Süleyman'ın saraylılarından olup, Kıbrıs fatihlerinden Beylerbeyi Ahmet Paşa'nın karısıdır. Pirizat Hatun'un vasiyeti üzerine vâsisi Mehmet Ağa sülü malından bir zaviye ve bitiş-

ğinde bir mesçit yaptırmıştır (Resim: 8, 9).

983 (1575) tarihinde çeşme yapılmıştır. Firizat Hatun bu vakıflardan başka bir de, günahsız para hapsine mahkûm olanları zindandan kurtarmak için yaptığı vakfı vardır. Ve esas şu şekildedir:

Umumi gelirinden her sene ikibin akçe çıkarılıp borçluların veya borçlu mahpusların borcuna verilip zindandan kurtarmaktır. Ve Perizat Hatun bu işi tereddüt etmeden, vakit geçirmeden yapılmasını istemektedir.

Mütevelli şöyle bir hâl karşısında harekete geçmekteydi. Meselâ: Yedi sekiz nüfuslu bir ailenin babası olan bir kunduracı bir felâkete maruz kaldığı zaman tanıdıklarından bir miktar para ödünç alıyor ve bu parayı gününde ödeyemeyince alacaklı kadiya müracaat ederek borçlu zindana tıkılıyor. Ve borçlunun çoluğu çocuğu evde aç bilâç bırakılıyor, işte o zaman Pirizat Hatun'un mütevellisine duyuruluyor.

Mütevelli de hemen kadiya gidip meseleyi soruşturuyor ve bu borcu hemen ödeyerek zavallı babayı zindandan kurtarıyor ve yavrularının yanına gönderiyor.

Camiin yanında Pirizat Hatun'un Mimar Sinan'a yaptırılmış olan bir türbesi var idi, içinde Ahmet Paşa ile beraber gömülmüşlerdir. Pirizat Hatun ve Ahmet Paşa külliyesi 20.8.1956 tarihinde belediye tarafından yıktırılmıştır.

Yukarıda bahsettiğimiz tekkenin ikinci şeyhi, keşfi Cafer Efendi olup, türbe kapı kitabesi şudur:

(Resim: 10)

دوى الحاکم عن أنس رضی الله عنه ان رسول الله صلى الله عليه وسلم : قال كنت نهیكم من زیارة القبور الا فرور وهافاها مرق القلب وتدمع العين وتذكر الآخرة ولا تقولوا احبر ورو الحاکم . فی تاریخه عن ابی هريرة رضی الله تعالى عنه ان رسول الله صلى الله عليه وسلم قال زور القبور فانها تذكركم الآخرة صدق رسول الله .

(Resim: 11)

دوى الحاکم وابن ماجه عن ابن مسعود رضی الله أن رسول الله صلى الله عليه وسلم قال كنت نهیكم عن زیارة القبور فروروا القبور فانها تذهب فی الدنيا وتذكر الآخرة کذا فی جامع الصغیر وروی الطبرانی فی الاوسط عن زید بن ثابت روروا القبور ولا تقولوا احبر کذا فی جامع الصغیر صدق رسول الله وصدق حبيب الله تعالى .

Keşfi Cafer Efendiye ait kitabe :

(Resim: 12)

Ya Hazreti Seyyid Keşfi Cafer Efendi :
Men arafe sırrına vakıf yine bir ferdi huda
Terki mavela kılıp illa ya gönül bağladı.
Güş edince kutsiyan tarihin anın dediler
Hu devip Cafer efendi azmı firdevs eyledi

یا طالب المجد من مولایک اجمعہ * انہض وبادر قبایب
الفضل متوح اهل المقامات اهل الله قاصدہم * یخجمن
الم حيث الصدر مشروح

(Resim: 13)

Türbeyi Cafer efendidir mutafı kütsiyan
Eyledi ihya anı ruhi cihan Mahmut Han
Anlar oldukça mekin kurbi hak ol şahı din
Nusratı ikbal ile olsun hemişe kamuran.

(Resim: 14)

Perizad hatun'un sanduka kitabesi :
Ka nuni saraylılarından ve bu mesçid'in
baniyesi Perizad Hatun

(Resim: 15)

Arap Ahmed Paşanın sanduka kitabesi :
Perizad Hatun zevci Kâbrıs
 (kırık olan bu kısımda, Beylerbegisi Arab
 Ahmed Paşa) olması lâzım gelir.

8 — *Şiri Merd Çavuş Camii :*

Topkapı Caddesi üzerinde ve Selçuk Sultan Camii karşısında idi.

«Hadikatülcevami» bu zatın «Sipahi çavuşlarından» olduğunu göstermekte ve okçuluk tezkileri ise bu bazı ok meydanında menzil sahibi olan bir pehlivan ve Fatih Sultan Mehmet'le Arnavutluk seferinde bulunduğunu ve sonra şehit olduğunu yazmaktadırlar. Cami yangın görmüş ve sonra yeniden yapılmış olup, Fatih zamanına ait bir iz yoktur. Yalnız Şiri Merd ile kızı Kemer Hatun'a ait bir türbe vardı, bu türbe ve içindeki sandukalar Fatih zamanı üslûbunu ve 920 (1514) tarihini üzerinde taşıyordu.

Türbenin altında mezar odası bulunuyordu. İstanbul Belediyesi bu mezar odasının plânını yapmağa ve fotoğraflarının çekilmesine vakit bırakmadan 8.8.956 tarihinde yıktırmıştır. İstanbul'da bundan başka mezar odası bulunabileceğini zannetmiyorum. Mezarlığı Eyyüp'te, Afife Hatun mezarlığına nakledilmiştir. Şiri Merd Çavuş ile Kemer Hatun'a ait türbe Vakıflar İdaresi tarafından Murat Paşa Camii haremine geçirilerek aslına uygun bir şekilde yapılmıştır.

9 — *Cezeri Kasım Paşa Camii :*

«Hadikatülcevami»'ye göre bu zat «ibni Cezeri»nin terbiyesiyle yetişmiş bir kimse olduğu için «Cezeri» namile şöhret bulmuştur. Bu mâbet muhtelif zamanlarda yanmış ve tamir edilmiş, 1285 (1868) tarihinde Sultan Abdülâziz zamanında yanmış ve aynı tarihte yenilenmiştir. Bu cami 20.12.957 tarihinde hiçbir sebep ve bahane gösterilmeden yıktırılmış ve bugün boş bir saha olarak durmaktadır. Mezarlığı yıktırıl-

mış ve Eyyüp'te Afife Hatun mezarlığına nakledilmiştir.

Bu yerin istimplâke tâbi tutulmavacağı gözönündedir.

Dış kapı kitabesi :

(Resim: 16)

عَجَّلُوا بِالصَّلَاةِ قَبْلَ الْمَوْتِ
 وَعَجَّلُوا بِالْوَبَةِ قَبْلَ الْمَوْتِ

(Resim: 17)

İç kapı Kitabesi :

Salimiz seksenbeşinde devrimiz Sultan Abdülâziz
 Yandı yıkılmış binası iş bu camii şerif
 Nice mescitler ve mabedleri mamur ettiler
 Emri inşasına ferman eyledi Sultan El Aziz
 İmtisal etti bu fermanı azize iki pir
 İkiside mazhar ola lutfu Hudaya Münir
 Eyledikçe hizmet dini mübine muntazır
 Bu ibadet gahında kılındıkça namazü niyaz
 Ömrün efsun ede hak bânilerini mesruri bekâm
 Kıldılar camii cezeri Kasım paşayı tenvir
 Ruzişep paeyle Padişah-i aleme eyle düa-i ezkar
 Ola hem ruhi latifi cezeride şadan
 Raşida hatifi razm sözü tarih oldu
 Dedi bu Camii Viran -Ü-harap abadan
 (1285) 1868

10 — *Malkoç Süleyman Ağa Camii:*

Yenikapı'dadır.

Bu cami de sebepsiz yıktırılmıştır.

KAPI KİTABESİ :

(Resim 18)

Sahilbül hayrat ala Süylaman Malkoç :
 Çün rizayı hak için yaptı bu lala mabedi
 Ez keza babicedit suzan olunca olzaman :
 Emri hakl amisli aşık yanmış idi bu daki
 Hoca; Elhaç Ali zaniki şeyhi sahaflan :
 Kap ziretnik haslet mazhar namı ali
 Bâniî sani olup çok say ile ettibina : Mes-
 cidi fevkaneyi sahili ibadethaneyi
 Hayriya tarihi tamın söyledi ehli murur :
 Banii mahi şaban içre itmam eyledi
 (Resim: 19)

11 — *Samatya'da Kadiri Dergâhı Kapı Kitabesi* :

Dergâhı Sultan Abdülkadir.

12 — *Süheyl Bey Camii* :

Bu mâbed Tophane - Fındıklı'da Salıpazarı mevkiinde ve caddesinin sonunda idi. «Hadikatülvecami» Süheyl Beyin Deryabeylerinden olduğunu yazmaktadır. Hicri 1000 - 950 tarihleri arasında geldiği sanılmaktadır.

Bu cami aslında yolun kenarında olup, Sultan Abdülâziz zamanında oradan yol açılırken cami de kesilmiş ve Sultan Abdülâziz'in emrile cami sol taraftan iki metre kadar geriye alınarak fevkani ve altında çeşme ile beraber yaptırılmıştır.

Sultan Abdülâzizin yaptırdığı çeşmenin kitabesi:

Abdülâziz Han'ın yemi lutfu huda
Eylemiş sirabsazı keşfi emni kâinat
Tarihı tevsii tarıkta bu süheyl bey camiin
Yapturup nevtarz ile ol daveri şev ketsimat
Kıldı tahtında bu dilcu çeşmeyi icra ile
Bu mahalle halkını sirabı şehdi iltifat
Saffeti Ab'ın görüp serdi nema olur zülâl
Reşki sirini taamından erir kandi nebat
Fathiya ihyayı atşana revan tarihi tam
Bu vala çeşmeyi şahiden iç mai hayat
(1290) 1873

13 — *Mimar Ayas Camii*:

Bu mâbedin yapıldığı tarih belli olmamakla beraber, Fatih zamanında yapıldığı sezilmekte ve binanın vaziyetinden yangın geçirdiği anlaşılmaktadır. Mimar Ayas, Fatih Sultan Mehmet'in mimarı olup, 882 tarihinde ölmüş ve cami harimine gömülmüştür. Kabir taşları zamanına aittir. Mâbet 28 Mart 959 tarihinde belediye tarafından ve cadde üzerindeki mezarlar belediye mimarlarından soyadını bilmediğimiz Arif adında birisi tarafından askerî vasıtalarla yıktırılmış ve sonra Samatya denizine döktürülmüş olduğunu işçiler haber vermişlerdir. Bu kimşenin şimdi Bakırköyünde oturduğu öğrenilmiştir. Camiin diğer kısımların-

daki mezarlarla beraber Mimar Ayas'ın mezarı muntazam bir şekilde Eyüpte Afife Hatun mezarlığına nakledilmiştir.

Resim: 20)

ان الصلاة كانت على المؤمنين كتاباً موقوتاً

KAPI KİTABESİ :

Cadde üzerindeki duvara geçirilmiş olan kitabe;

(Resim: 21)

MEDFUN

EBÜLFETİH SULTAN MEHMET HANIGAZİ HAZRETLERİNİN MİMARİ ÜSTAT AYAS H. 892 sene R, Gurre.

14 — *Hafız Ahmet Paşa Camii* :

Bu zat hadim olup, Enderunda yetişmiş, sonra vezir ve Mısır Valisi olmuş ve (1022), 1613 tarihinde ölmüştür.

Bu cami Fatih Küçük Karamanlıdadır. Maili inhidam kararı ile çatısı yıktırılmıştır. Camiin inşaatı 1004 Hafızıye tarihinde ikmâl edilmiştir.

KİTABESİ :

الله لا اله الا هو الحى القيوم لا تاخذه سنة ولا امر له ما في السموات وما في الارض من ذا الذي يشفع عنده الا باذنه يعلم ما بين ايديهم وما خلفهم ولا يحيطون بشئ من علمه الا بما شاء وسع كرسيه السموات والارض ولا يؤده حفظهما وهو العلى العظيم ﴿ سورة البقره ص ٥٠﴾

15 — *Galata Yeni Camii Kitabesi* :

Galata'da Tünel Caddesinde Yeni Cami Sokağındadır. Bu camii yaptırır S. 4 üncü Mehmed'in karısı S. 3 üncü Ahmet ve 3 üncü Mustafa'nın anneleri Gülnuş Emetullah Sultandır.

Cami, yanık bir kilise arsası üzerine (1109) 1697 tarihinde yapılmıştır. Üsküdar'da Çarşı Camii (Yeni Valide) nin vakfıdır. Bu mâbedin kitabesi Vakıflar Ambarında bulunuyordu. Müze-ye kaldırıldı.

Kitabenin örneği şudur:

Cenab ı Valide Sultan Ümmü Mustafa Han Kim
Demadem Bez-i-cud etmekte bahr olmaz ana
hemta
Huda zat-ı-şerif'in hıfz edup dâim hatalardan
Anın dünya vü ukbâsı nı mamur eyleye mevla
hemîşe tab'ı paki hayra maildir.....
Zemanında olup beytüssıyem beytüssamid hakka
Galata şehrine çün saldı pertevi mihrihsanı
O şehri desti mimarı keremle eyledi ihya
Yapıb bu camii zibayıberri âlâdan endirdi
Akıttı çeşmeler rahı hudâda selsebil âsâ
Tealellah zehi âli bina tâkımuaflâ kim
İrişmez farkına bal-ü-peri cibril ile anka
Heman bir gülşen-i-zibaya benzen husn-i-suretle
O Gülşende minare bir nihâl-i-servdir gûyâ
Nedir ol kâsr-ı-dilcular o mahfillerle ol minber
Huda ma'mur-u-âbâdan ide durdukça bu dünya

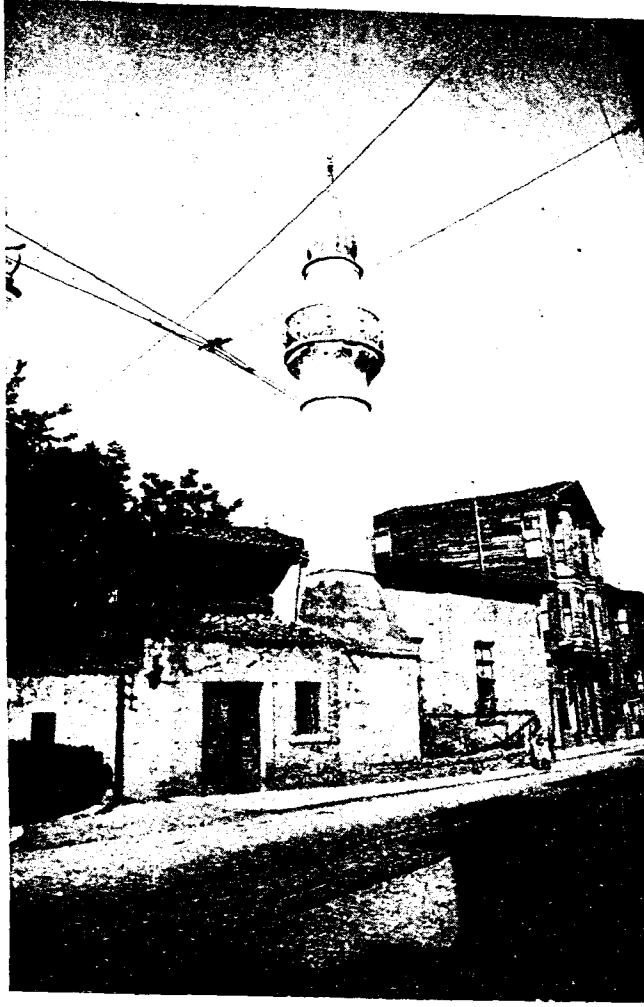
Düalar eyleyüb alem dedi tarih işün Razi
Mutaf-ı-kudsiyan-ı-arş ola bu camii ziba
1697 (1109)

16 — Soğuk Çeşme :

Alemdar Caddesi üzerinde ve sol tarafta sonradan yapılan çeşme yerinde idi. Bu çeşme, Sultan 3 üncü Murad'ın zamanında Mehmet Ağa tarafından yaptırılmıştır. (1288) 1869 tarihinde atlı tramvay işletilirken bu çeşme İstanbul Belediyesi tarafından yıktırılmıştır.

ÇEŞMENİN KİTABESİ

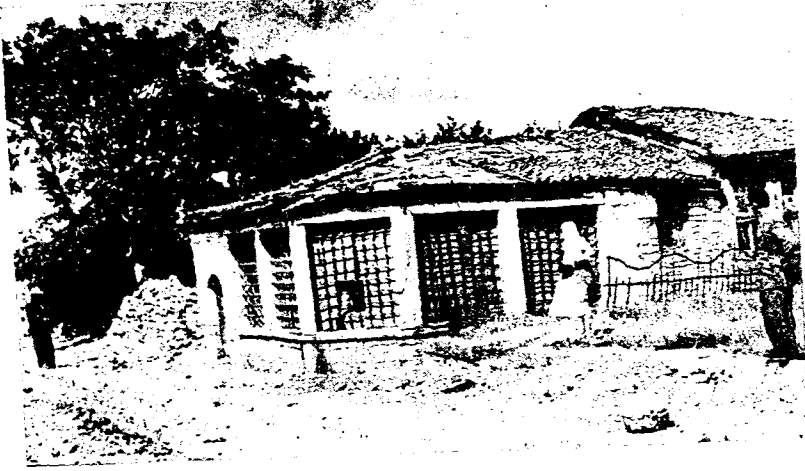
Devri zamanı devleti Sultan Murat Han
Hayrete oldular Müterakkıp bu insücan
..... Mehmet ağa zatı kamuran
Zulmette buldu abıhayatı misalı hızır
İzzetine verdi hattı hümayan şehi cihan
Kıldı bina bu tarab serayı çeşme kim ola
Halkı mahalle Nâzır ile ahirizzeman
Hayrı camii kıldı kabul ol müstean
Dedi nihadı çeşmeican bahş olup
Tarih mâl ismühü Aynani secriyan

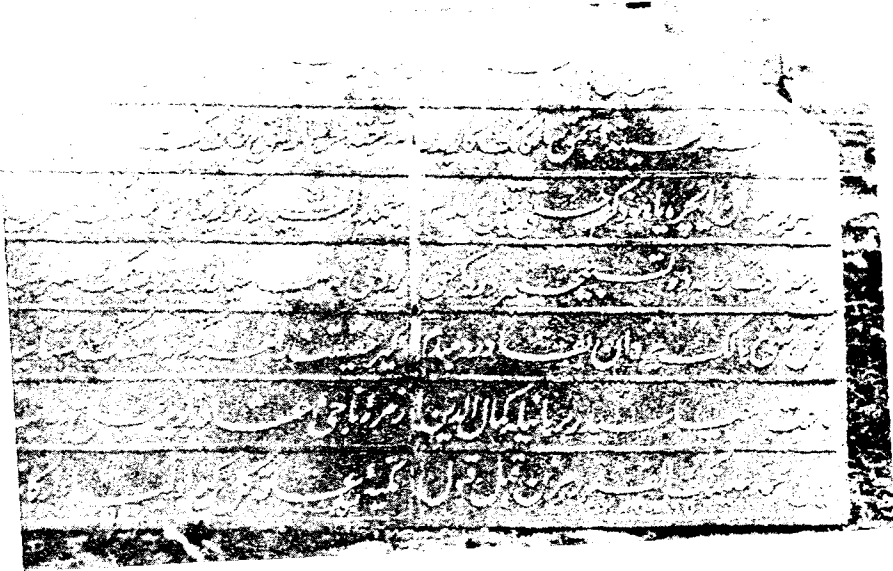
Res. 1 -- Selçuk Sultan Camii yıkılmadan önce
mektebi restorasyon projesi.

Res. 2 -- Vcynik Şücâ Camii

Res. 6 — Sakine Hatun Sebili yıkılırken

Res. 7 — Deniz Abdal Camii ve Tekke kitâbesi

Res. 3 — İlyaszadenin mezar baş taşı

Res. 4 — İlyaszadenin mezar ayak taşı
(Nakledince Dâri ukbadan dedim tarihini
Eyle gel rahmeti ilâhi ben İlyaszadene 990)

Res. 5 — Sakine Hatun sebili yıkılmağa başlarken

Res. 14 Perizad Hatun Sanduka kitâbesi

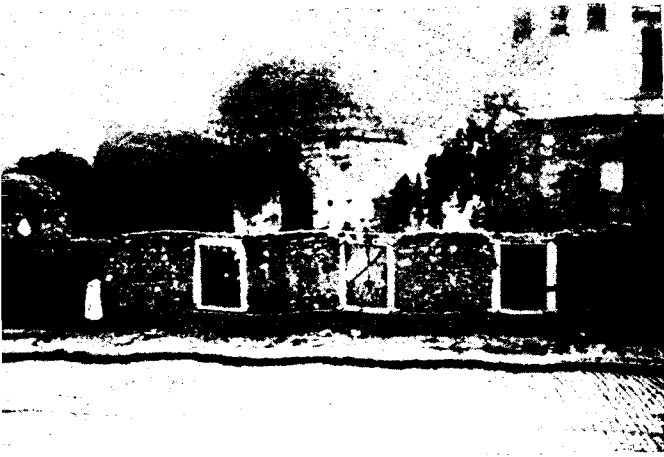
Res. 15 Arap Ahmet Paşa Sanduka kitâbesi

Res. 12 -- Keşfi Cafer Efendi'ye ait kitâbe

Res. 13 -- Keşfi Cafer Efendi'ye ait kitâbe

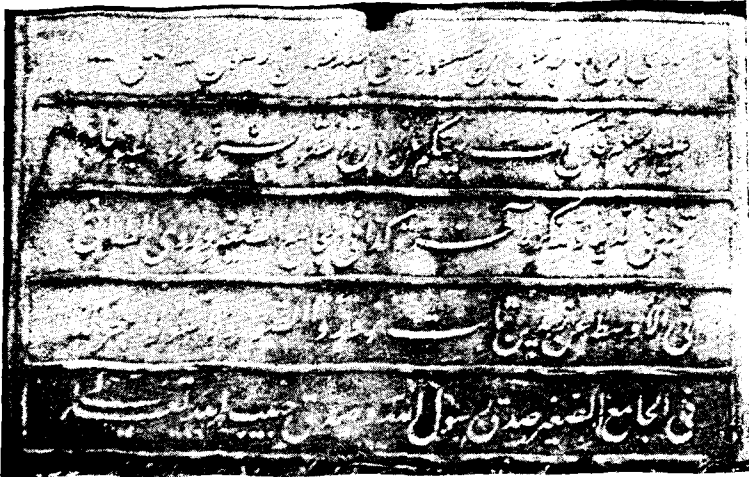
Res. 8 — Perizad Hatun Camii

Res. 9 — Perizad Hatun ve Ahmet Paşa türbesi

Res. 10 — Perizad Hatun tekke türbesine ait kitabe

Res. 11 — Perizad Hatun tekke türbesine ait kitabe

Res. 20 Mimar Ayas Camii kapı kitâbesi

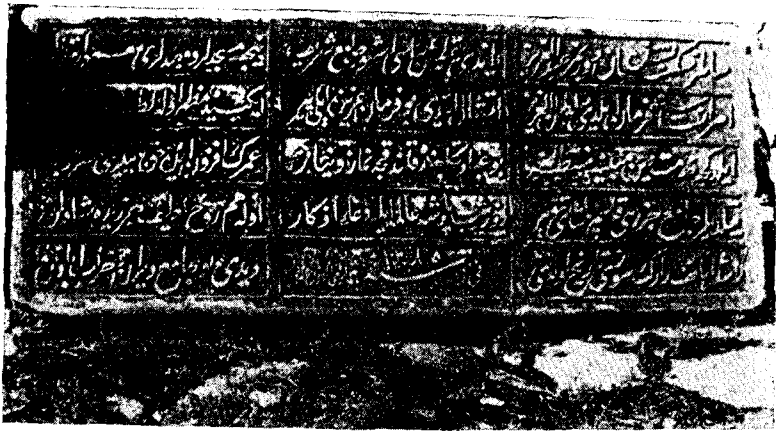
Res. 21 Mimar Ayas Camii duvar kitâbesi

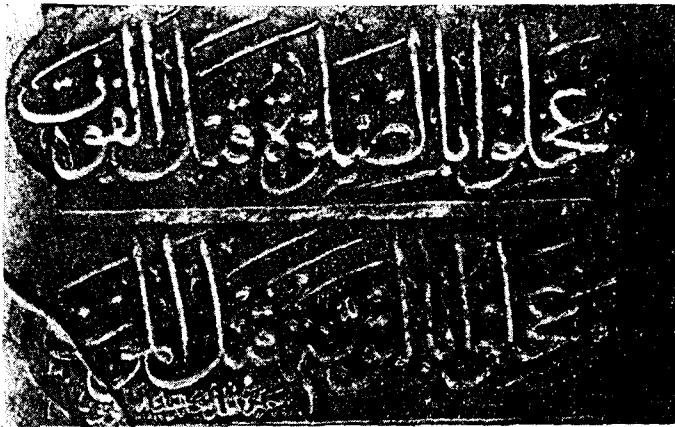
Res. 22 Sanatya'da Gümtüşbaba Tekkesi kapı kitabesi

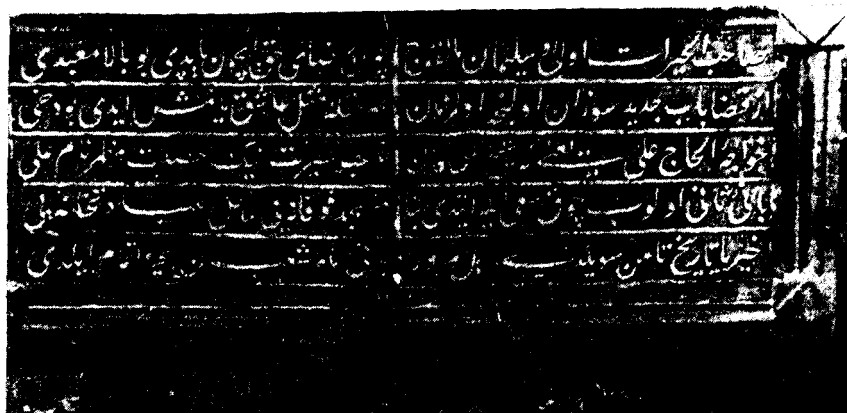
Res. 23 Süheyl Bey camii çeşmesi

Res. 16 — Çezeri Kasım camii dış kapı kitâbesi

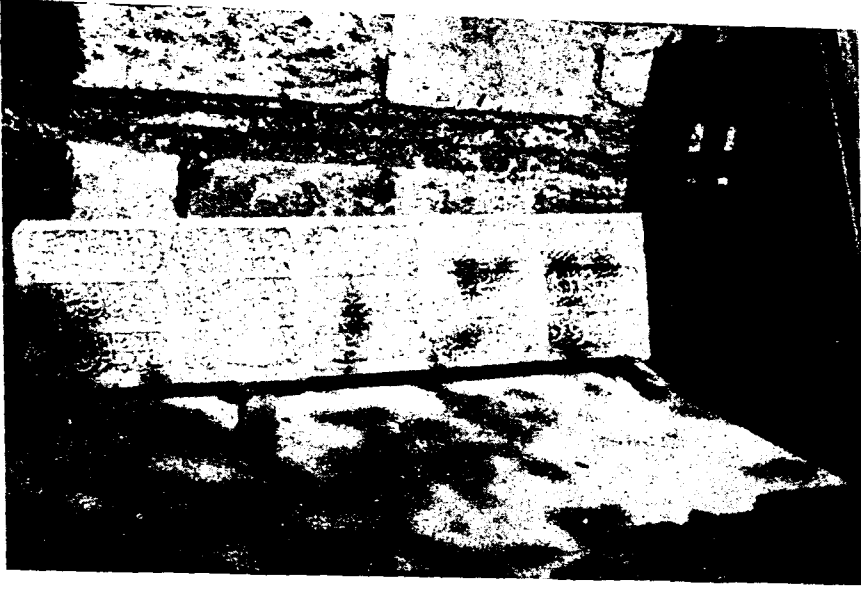
Res. 17 — Çezeri Kasım camii iç kapı kitâbesi

Res. 18 — Malkoç Süleyman Ağa camii kitâbesi

Res. 19 — Malkoç Süleyman Ağa camii kitâbesi

Res. 30 — Galata'da Yeni Camii çeşme kitâbesi

Res. 31 — Alemdar'da soğuk çeşme kitâbesi

Res. 24 -- Hafız Ahmet Paşa Camiine ait kitâbelei

Res. 25

Res. 26

Res. 27

Res. 28

Res. 29

VAKIFLAR ve VAKIFLARIN MARUZ KALDIĞI TECAVÜZ VE İHMALLER

Ali Himmet BERKİ

Fahri Âlem (S. S.) Efendimizden başlayarak eshabi kiram ve tabiin ve tebaai tabiin¹ ve sonradan gelen Müslümanlar tarafından kâmil bir inanç ve tam bir hulûsla İslâm ülkelerinde sayısız vakıflar yapılmış ve İslâm beldeleri bu insanî ve içtimai müesseselerle müstesna bir hususiyet iktisap etmiştir.

Vakıfların nasıl bir iman ve hulûs la meydana getirildiğini anlamak için (sultanların, vezirlerin, emirlerin, dahi vakıfları dahil olmak üzere) mevcut vakfiyeleri şöyle bir gözden geçirmek yeter. Bir mümin için en ulvî emel, vasiyyet veya vakıf tarikile hayrî bir eser bırakmaktır. Bu fanî dünyadan ebedî âleme intikal ederken meğarı teselli, diğer amellerinin yanında bu hayırlardır. Diğer tasarruflar hissi ve maddî menfaat saikasile vukubulduğu halde, vakıflar sırf Allah rızası için manevî maksatla vâki olur. Bu cihetle vakıf müessesesi hukukî müessese ve tasarrufların en hayırlısı ve sevimlisidir. Cenabı Hak ve Resulü Kerimi, müminleri ebedî saadete vesile olacak bir ve hayra teşvik buyurmuşlardır².

1. Tabiin, resulullah efendimizin eshabından birini veya bir kaçını görüp onlardan hadis rivayet eden ve tebai tabiin, tabiin zamanlarına erişüp onlardan ravayetlerde bulunan zatlerdir.

2. Kur'ani kerimde, vakfa dair sarîh bir nas yoksa da, vakıf bir nevi bir ve ih-sandır. cenabı hak Alimran suresinin 92 inci ayetinde «siz sevdiğiniz şeylerden harçayın-caya kadar aslâ iyiliğe ermiş olmazsınız, her ne infak ederseniz Allah onu bilir» mealinde olan âyeti celile ile birr ve hayrın mertebesini beyan buyurmuştur.

Vakıflar, bidayeten veya intihaen hepsi hayra ve umumî menfaata hizmet eden tasarruflardır. Mevcut vakfiyeler tetkik olununca görülür ki, bunlar ya fükaranın ıstirabını teskin etmek veya cami', mescit veya medrese ve mektep veya şifahane ve hastahane gibi hayrî müesseselerle onların idamesi ve kendilerinin veya yakınlarının veya iyiliklerini gördükleri kimselerin evlât ve ahfadının sefaletе düşmemesini veya bu cihetlerin birkaçına şâmil olmak üzere insanî ve içtimai, gayeleri istihdaf eder.

Meşrutunlehi zikir olunmayan vakıflarla, fükaradan gayriye meşrut vakıflar, meşrutunlehlер münkarız olunca fükaraya sarf olunur.

*
**

Müslümanlardan en çok bu tarika tevessül eden Müslüman Türklerdir. Yaradılışlarında gayr endişelik ve hayırseverlik temayülü bulunan Türklerin bu hasletleri, dinî akide ile birleşince rasih bir hale gelmiştir.

Selçuk ve Osmanlı İslâm ülkelerinde yer yer görülen sayısız mescitler, camiler, musallalar, medreseler, mektepler, kütüphaneler, imarethaneler, şifahane ve hastahaneler, sebilhane, çeşme,

Vakıf, hayırdır. Cenabı hak Bakare suresinin 110 uncu ayetinde «kendiniz için önden ne hayır işlerseniz. Allah yanında onu bulacaksınız» mealindeki nazmi celili ile hayır amellerin Allah yanında makbul olacağını beyan buyurmuştur.

Sadaka-i cariye, yani vakıf hakkında varit olan hadisi şerifler malumdur.

sarnıç ve kuyular, menzilhane ve müsaafirhaneler ve bunları yaşatmak için vakıf edilen ev, arsa, han, dükkân, hamam, bağ ve bahçe gibi gayrimenkuller bu beyanımızın bariz delilleridir.

Çok mühim olarak bazı kasaba ve köylerde AVARIZ vakıfları da vardır³.

Bu hayırlar arasında selâtin, vüze-
ra ve ümera vakıfları şehirlere müstes-
na bir revnak ve zinet vermişti. İstan-
bul ve Konya gibi şehirlerimizdeki asa-
rı hayriyye Türk ve İslâm medeniyeti-
nin muhallet abideleridir.

İslâmî vakıflardaki ihlâsı, kıy-
metten düşürmek için bazı kimseler,
birçok vakıfların, müsadere korkusile
yapılmış olduğunu ve bu vakıfların va-
ridatını kendilerine ve evlât ve ahfatla-
rına şart etmek suretile, mallarını mü-
sadereden kurtardıklarını iddia eder-
ler. Bu, tamamen hilâfı hakikattir. Vü-
zera ve ümera vakıfları arasında belki
bu maksatla yapılmış tek tük vakıf
vardır, fakat böyle birkaç vakıf bulun-
ması milyonlarca tesis olunan vakıf-
lardaki ihlâs yanında bir şey ifade et-
mez ve hattâ bahis konusu dahi yap-
mağa değmez.

Eslâfın ahlâfda yadigâr bıraktığı
vakıflar, vakıf hükümleri dairesinde
idare olunmuş olsaydı, vakıf akar ve
paraların varidatı hayrî cihetleri temin

3. Eshabî hayır tarafından bazı kasaba
ve köylerde, fükaradan vefat edenlerin teş-
hiz ve defnine ve hasta olup kâr ve kisipten
aciz kalanların ve kimsesiz muhtaç dul ve ye-
timlerin ihtiyaçlarına, kasaba ve köyün kuyu
ve çeşmeleri ve yolları tamire muhtaç olunca
bunların tamirine sarf olunmak üzere vakıf-
lar yapılmıştı ki, çok lüzumlu ve yaşatmaya
ve mevcutlarını artırmaya değer bir müesse-
se idi. Aynı maksada hizmet edecek yardım
müesseseleri vücuda getirecek yerde, maale-
sef diğer vakıflar gibi bunlar da ihmal ve sui-
istimale uğramıştır. Bunlara vakıf lisanında
AVARIZ VAKIFLARI denirdi.

Bir sanat erbabının avarızına meşrut
vakıflar da aynı hükümde idi (*)

(*) AVARIZ : beklenmeyen ihtiyaç ve
beliyye demektir.

ettikten sonra artan milyarlarca balığ
olur ve cemiyetin ihtiyat hazinesi ha-
lini alırdı. Maalesef bövle olmamış
umumî ahlâk zayıfladıkça hatır ve ha-
yale gelmeyen ihmal, gaflet ve suiisti-
mallerle ve nihayet Vakıflar Kanunile
en kıymetli akaratı vakfiyye elden çı-
karılmak suretile, ihtiyat hazinesi ol-
mak şöyle dursun elde kalanları yaşa-
tabilmek için devletin yardımına muh-
taç bir hale gelmiştir.

**

Vakıfların bugünkü acıklı durumu-
nun sebepleri şunlardır :

1 — Bazı mütevellilerin ihmal ve
hiyaneti,

2 — Nezaret vazifesile mükellef
olanların vazifelerini yapmamaları,

3 — Mukataa ve icareteyn mües-
seselerinin suiistimali,

4 — Cüz'î bir bedel mukabilinde
mukataalı ve icareteynli vakıfların
mutasarrıflarına temlik,

5 — Elde bulunanlardan istifade
yolunu bilerek hasar ve zayıtın telâ-
fisi yoluna gidilmemesi.

Şimdi bu sebepleri gözden geçire-
lim: Evvelâ bazı mütevellilerin hiyanet
ve ihmalinden başlayalım:

Vakıflar birer hükmi şahsiyettir, mü-
messillerle idare olunur ki, başka türlü
idareye imkân yoktur. Bu mümessillere
sabık hukuk lisanında müteveli denir.
Müteveli bir şahıs olabileceği gibi
müteaddit de olabilir. Medenî hukuk li-
sanında bunlara idare uzvu itlâk olu-
nur. Vakıflar, ekseriyetle temsil salâ-
hiyyetini nefislerine ve öldükten sonra
herhangi bir şahsa veya bir makama ve
çok kerre evlât ve evlâdı evlâtlarına;
bunlar münkarız olduktan sonra azat-
lıklarına ve bunların evlâdı evlâtlarına
şart etmiş ve vakfiyelerin bazısında
vâkıflar tevliyyet cihetini meskût bira-

karak bu hususta bir arzuda bulunmamışlardır, bu takdirde mümessil tâyini devlete aittir. Büyücek vakıflarda mütevellinin idaresine nezaret etmek üzere nazırlar tâyin olunmuştur.

Vakıflar âmme mülkü hükmünde olmak dolayısıyla mütevelliler üzerinde devletin mürakabe hakkı vardır. Bu hakkını istediği makam ve memur marifetile kullanır, zaman zaman bu hak, hakimler, müfettişler ve bazı memurlar marifetile kullanılmış; fakat suistimalere, hiyanet ve tecavüzlere tamamen mani' olunamamıştır. H. 1150 tarihinden sonra umumî ahlâka arız olan zaaf sebeble hayâ ve Allah korkusu bir tarafta bırakılarak bazı mütevelliler idarelerinde emanet olan müessesatı hayriyye ve fükaranın hakkı taallük eden vakıfların varidatını kısmen kendi umurlarına sarf etmiş ve hırsızlık ve hiyanetlerini türlü hilelerle devletin mürakabesinden gizlemeye muvaffak olmuşlar ve bu yüzden birçok müessesat hayriyye harap olmuştur. Bu kadarla da kalmamış, vakfın akarlarını mülklerine geçirerek veya satarak, ihanette bulunmuşlardır.

Zaman zaman devletçe müfettişler, mürakipler tâyin olunmuş ise de muntazam ve esaslı teftiş ve mürakabe teşkilâtı olmadığından veya mevcut mürakiplerin ihmalinden dolayı hiyanetleri yanlarına kalmıştır. İşte milyonlar, milyarlar değerinde bulunan vakıf akarlarının bugünkü akibetinin sebeplerinden biri mütevellilerin hiyanetidir.

Hattâ bugün dahi öyle mütevelliler vardır ki, vakfın nef'ine değil, kendi menfaatlarına çalışır veya idarelerine bırakılan vakıf akarlarının ne halde ve kimlerin ellerinde olduğunu bilmezler. Vakıflar idareleri de aynı haldedir, ziyaa uğrayan vakıfları aramamakta, mahallî vakıf memurları mütevellilerin o kadar şayanı itimat olmayan beyanlarile iktifa etmektedir. İşte kısaca mü-

tevellilerin hali, mürakabe ve nezaretle mükellef olanların ihmallerine gelince:

Vakıfların maruz kaldığı zarar ve zıya' sebeplerinden biri de, devlet namına yapılan mürakabenin kifayetsizliğidir. Vakıflar umumî menfaate hizmet itibarile yukarıda söylediğimiz gibi vakıflar üzerinde devletin mürakabe hakkı vardır, devlet bu hakkını müstakil ve devamlı bir teşkilâtla yürütmeyi muhtelif zamanlarda bazı müfettişlere veya resmî makamlara tevdi etmiş ve nihayet 999 H. tarihinde haremeyn vakıfları nezareti' ihdas olunarak vakıf ve mütevellilerin mürakabesi bu nezarete verilmiştir. Nezaret ve mürakabe hususunda bir vahdet temini ve tevliyeti makamı saltanata ait vakıfların idare ve muhafazası maksadıyla 1242 H. tarihinde EVKAF NEZARETİ tesis ve Haremeyn Evkaf Nezareti bir müddet sonra yani 1254 H. tarihinde Evkaf Nezaretine ilhak olunmuştur.

Evkaf Nezareti, müteveli makamında tevliyeti saltanat makamına meşrut vakıflarla, evkaf hazinesince zabıt olunan vakıfları idare etmekte ve nezareti âmme ile de bilumum vakıfları mürakabesi altında bulundurmaktadı. En son teşkil olunan VAKIFLAR UMUM MÜDÜRLÜĞÜ bu nezaret makamına kaim olmuştur.

Mukaddema mürakabe, müstakil ve muntazam bir teşkilâtla idare edilmemesi ve teşkil olunan evkaf nezareti ve memurlarının şehir, kasaba ve köylerde dağınık bir halde bulunan büyük ve küçük vakıflara ıttıla' hasil ederek vazifelerini yapamaması, tecavüz ve ihanetin devamına meydan vermiştir. Vakıflar tarafından tâyin olunan Nazırlar da ahlâk bakımından mütevellilerle aynı seviyede bulunduğundan, bunlarla da nezaretleri altında bu-

4. Haremeyn vakıfları, iptidaen veya in-tihaen varidatı tamamen veya kısmen, haremeyn yani Mekke ve Medine fukarasına meşrut vakıflardır.

lunan vakıfların muhafaza ve sıyaneti emrinde beklenen gaye husule gelmemiştir.

Nihayet Vakıflar Kanunu ve Nizamnamesi ile vakıfları muhafaza maksadile bazı hüküm ve müeyyideler konmuş ise de, vâkıfların şart ve arzularına muhalif bazı hükümler ve tatbikat-taki yanlışlıklar, umumî hoşnutsuzluğu mucip olmuştur.

Vakıfların birçoklarının elden çıkmasına yol açan sebeplerden biri de, mukataa ve icareteyn usulünün suiistimal edilmiş olmasıdır. Bir vakıf yerin mukataaya ve bir vakfın icareteyne bağlanması için birtakım kayıt ve şartlar olduğu halde, bunlar mevcut olmadığı halde yüzlerce, binlerce vakıflar mukataa ve icareteyne bağlanmış ve böylece milyarlar değerinde bulunan vakıflar faide temin etmez bir hale gelmiştir. Bunu izah için, bu müesseselerin mahiyet ve sebebi ihdası hakkında bilgi vermeye lüzum vardır:

MUKATAALI VAKIF :

Üzerine bina yapmak veya ağaç dikmek ve bunların orada durması mukabilinde sene besene ecri misle müsavı bir ücret vermek üzere bilâ müddet icar olunan vakıf yerdir. Bina ve ağaç yapıp dikenin, mülkü olup bunlar kaldıkça, bina ve ağaç sahibi bunların orada durması mukabilinde tâyin olunan ücreti sene besene ödemekle, borçlu olur ve yer, bina ve ağaca tebaan tasarruf olunup muhdesatile beraber sahibinin vefatında varislerine mevrus olur.

Bir vakıf yer, mukataa ile icar olunabilmek için, şu şartların bulunması ve mütevellinin re'yi ve hâkimin izni ve hükümdarın müsaadesi lâzımdır:

1 — Mukataa ile verilecek yerden bir suretle istifade mümkün olmamak,

2 — Bu yeri, istifade edilecek hale getirmek için vakfında kudret olmamak, nakit veya faideli başka bir yerle mübadele edilememek.

Bir misal ile meseleye vuzuh verelim: Farz edelim ki, vakıf bir arsa var, kimse isticara talip olmuyor, üzerine bina yaparak veya ağaç dikerek faydalı bir hale getirmek için vakfında kudret yok, varidat getirecek başka bir yerle veya para ile mübadele de yapmıyor. Biri çıkıyor, ben sene besene bir ücret vermek üzere bu arsa üzerine bina yapayım veya ağaç dikeyim diyor; mütevellî muvafık görüyor, hâkim izin veriyor ve hükümdar müsaade ediyor, bu şartlarla o arsa o kimseye bilâ müddet icar olunuyor.

Bu şartlar tahakkuk etmedikçe bir vakıf yerin mukataaya raptına cevaz yoktu. Buna rağmen zikir olunan şartlar bulunmadığı halde yüzlerce varidat getiren yerler pek cüz'î bir ücretle mukataalı olarak tapuya geçirilmiştir. Bunlar tapuya nasıl geçirildiğini, tapu memurlarının hangi vesika ile kayıt ettiklerini anlamak mümkün değildir. Bunlar yetişmiyormuş gibi, tedavül ve münakale gören mukataalı bazı yerlerin mukataalı vakıf olduğu gösterilmemiştir.

Ankara'da Bula Hatun vakfından böyle birçok mukataalı vakıf arsalar vardır ki, ücretleri senevî 100 - 200 kuruş gibi cüz'î bir paradan ibarettir. Bu arsalar üzerine sonradan apartmanlar yapılmış ve ihtiva ettikleri daireler şunun bunun mülküne geçmiştir. Vaktile tâyin olunan zemin ücretinin kimden isteneceğini anlamak mümkün değildir. Bu güçlük karşısında, vakfın mütevellisi takipten sarfı nazar etmiştir.

Bu arsaların bugünkü kıymetleri beher metre murabbaı 100 - 200 liradır; diğer şehirlerdeki mukataalı vakıflar da böyledir.

İCARETEYN MUAMELESİNE GE- LİNCE :

Bu muamele Ömer Hilmi Efendi merhumun «Ahkâmül' evkaf» adlı eserinde izah olunduğu üzere, icarei faside olduğu halde, ihtiyaç ve zarurete binaen tecviz olunmuştur. Şöyle ki: İstanbul ve bilâdi selâsede yani Üsküdar, Galata, Eyyüp semtlerinde vukubulan büyük yangınlarda vakıf binaların ekserisi yanmış ve vakıflarında bunları yeniden inşaya kudret bulunmayup, masrafı ücretine mahsup edilmek suretiyle inşa etmek üzere isticara da talip bulunmamış olduğu cihetle, yanan binaları yapmak üzere icareteyn usulü ihdas olunmuştur.

Bir, ev veya dükkân yanıp da vakfın da yeniden inşa ve imara kâfi galle, para bulunmadığı ve masrafı ücretile mahsup edilmek üzere isticara da talip olmayup, icareteyn suretile icarı vakıf için menfaatli olduğu ber nehci şer'i sâbit olarak izni hâkim sadır olduğu takdirde yanan binayı yeniden inşa etmek üzere isticar etmek isteyen şahıs, yanan binanın kıymetine yakın peşin bir ücret vermek ve her sene nihayetinde ödenmek üzere «müeccel ücret» namile bir ücret ödemek üzere icar olunmak tecviz olunmuştu. Müstecirin vefatında o yer evlâdına intikal ederken 1284 tarihinde intikal eshabı sekiz dereceye çıkarılmış ve 328 Şubat tarihli kanunla da hududu intikaliyye çok fazla tevsî' olunmuştur.

İşte icareteyn usulünün sebebi kabul ve şartları.. Fakat tatbikat böyle olmamış, hiç bir ihtiyaç ve zaruret olmadığı halde sayısız topraklar ve ma'mur vakıfları dahi, icareteyne rabit olunarak şunun bunun tasarrufuna geçmiş ve tapuda icareteynli olarak kayıt edilmiş ve bazılarında... vakfından kaydile iktifa olunmuştur. İcareteynli vakıflarda müecceleleri tahsilde, mukataalar gibi zorluklarla karşılaşmıştır.

Ne gariptir ki, bazı vâkıflar, icareteyn muamelesini bir şey zannile vakıf ettikleri akarların icareteyn suretiyle idaresini şart eylemişlerdir.

Vakıflar Genel Müdürlüğü, el koyduğu vakıfların karışık ve perişan durumunu karşısında ne yapılmak lazım geldiğini, mevcudu sihat vekâletine ve belediyelere devirmi yoksa ıslahı muvafık olacağını düşündüğü bir sırada İsviçreden davat ettiği bir bilginin re'yine müracat etmiş, bu zat mukataalı ve icareteynli vakıf müesseselerinin ilgası ve mevcutların tasfiyesile, memleketin ilim ve irfanına, beledî işlere ve içtimaî yardıma büyük hizmetler yapan ve hiç bir memlekette benzeri olmayan bu vakıfların muhafazasını ve ıslahını tavsiye etmesi üzerine, 2762 numaralı vakıflar kanunu ve nizamnamesi neşir olunmuş ve yirmi misli mukataa ve icarei müeccele karşılığında, bunların mutasarrıflarına temlik suretile tasfiyesi kabul edilerek mukataa ve icareteyn muamelesi ilga edilmiştir. 26 ve müteakip maddeler yukarıda izah edildiği üzere, içinden çıkılmaz bir hale gelen mukataalı ve icareteynli vakıf müesseselerinin ilga ve tasfiyesinde isabet vardır. Ancak tâyin olunan ivaz pek azdır. Tasarruf ve mülkiyet hakları miktarile mütenasip değildir. Çünkü, senevî mukataa ve icarei müeccele cüz'i bir miktardan ibaretti. Bu miktara göre 40-50 bin liralık mukataalı ve icareteynli bir vakıf, bir kaç yüz liraya mutasarrıfının mülkiyetine geçebilecekti, tanıdığım bir zat 35 bin liraya aldığı icareteynli bir arsanın mülkiyetini, 200 lira mukabilinde uhdesine geçirtmiştir.

Bu vakıfların tasfiyesi düşünülürken tasarruf ve mülkiyet hakları kıymetleri ve vakıf kıymeti nispeti tâyin olunarak, tâviz bedeli ona göre tâyin olunmalı idi, fakat böyle olmamıştır. Ekseriyetle İstanbul ve diğer büyük şehirlerde bulu-

nan mukataalı ve icareteynli vakıfların böyle cüz'i bir ivaz mukabilinde mutasarrıfları namına, tescili, yüz binlerce vaktin elden çıkmasına ve telâfisi mümkün olmayacak büyük zararlara sebep olmuştur ki, vakıfların maruz kaldığı en büyük zıya'dır.

Senelerdenberi temadi eden türlü tecavüz ve hiyanetlerle büyük zıyaa uğrayan vakıfları, bilküllüye indirastan kurtarmak lazımdı. Bunun için durmadan çalışmaya ihtiyaç vardı. Bu imkânsız değildi, çünkü, ecdadımız tükenmeyecek kadar vakıflar bırakmışlardı.

Vakıfların her yerde boş arsaları, harap han, mağaza ve dükkân ve hamamları vardır. Arsalara varidat getirecek iş hanları, mağazalar, dükkânlar yapılır, harap yerler tamir olunarak intifa edilecek bir hale getirilirse beş on misli artacak olan varidatla bugün-

kü muzayakalı durum ıslah edilir ve mevcut olup muhtacı tamir asarı hayriyyen tamiri ve yeni yeni asarı hayriyye vücuda getirilmek imkânı hasıl olurdu. Bu istikamette matlup derecede faaliyet gösterilmemiş, yapılan birkaç iş hanı ve dükkânla iktifa edilmiştir.

Zaman zaman vakıfların ihyası hakkında ne yapılmak lazımı geldiği hususunda mutalaam sorulmuş, düşündüklerimi arz etmiştim.

Yapılan son toplantılarda, vakıf mahiyet ve hükmile kabili tevfiik olmayan fikirler üzerinde durularak, asıl takip edilecek hattı hareket üzerinde durulmamıştır.

Zaman ve tecribeler, alakalılara ne yapmak iktiza ettiğini ilham etmiş olsa gerektir, bundan sonra muhim olan hayır ve vazife aşkile çalışmaktır.

MODERN RESTORASYON İLKELERİ ÜZERİNE YORUMLAR

Doğan KUBAN

Türkiye'de eski eser restorasyonunun tarihi oldukça eskidir. Ayasofya strüktürlerini sağlamlaştırmak için yapılan Türk ekleri bir restorasyon eylemiydi. Fossati kardeşlerin yine Ayasofya'daki çalışmaları, Bursa Yeşil Cami'sinin onarılması, restorasyonun ülkemizde de uzun bir geçmişi olduğunu gösteriyor. Fakat, günümüzdeki uygulamalara bakacak olursak, bu uzun deneme süresinin bize fazla birşey öğrettiğini söylemekte güçlük çekeriz. Türkiye'de çok küçük bir uzman veya ilgili grubun dışında kalanlar için restorasyon halâ ve sadece, büyük anıtların tamiri anlamına gelmektedir. Restorasyonla ilgili birçok yeni kavram uygulama alanına intikal edememiştir; bunların tanımlanmasına ve tartışılmasına ihtiyacımız vardır. Bu yazı bazı modern restorasyon ilkelerini, daha çok teorik plânda, tekrarlamak ve açıklamak için yazılmıştır.

Büyük yapı restorasyonunun genel ilkeleri çok uzun süredenberi bu alanda çalışanlar tarafından bilinmektedir. Atina Karta'sı, «Carta del Resta-ura», Venedik Karta'sı veya bu alanda çıkan kanunlar, özellikle «Malraux Kanunu» diye bilinen Fransız Kanunu, son yıllarda ICOMOS (Uluslararası Anıtlar ve Sitler Konseyi) un çalışmaları geniş sınırlar içinde uluslararası kriterleri yaymağa yardım etmişlerdir. Bunlara paralel olarak restorasyon tekniklerini ve teorisini öğreten Roma'daki Uluslararası Restorasyon Merkezi gibi kuruluşlar, sadece yapı alanında değil, fakat dekorasyon, resim

ve diğer artifact'lerin restorasyon tekniklerini de öğretmektedirler. Ancak, bütün bu yoğun çabalarla ortaya çıkmış ilkelerin Türkiye'de tanındığı veya doğru yorumlandığını söylemek de kabil değildir. Bazı özel haller dışında, Türkiye'de restorasyon, bilimsel bir araştırma ve tanıma düzeyine hiçbir zaman çıkamıyan, daha çok tahrip edici tamir niteliğinde bir uygulamadır. Tek tek yapılar dışında şehir strüktürü ile ilgili bir koruma hemen hemen yok gibidir. Gerçi bu alanda çalışan uzmanların çok az oluşu, böyle bir durumu bir dereceye kadar anlaşılabilir hale getiriyorsa da bu yüzden, geçmiş Türk kültür ürünlerinin uğradığı kayıplar ölçüsüz derecede büyük olmaktadır. Ekonomik, politik, geleneksel birçok sebep her gün tarihî çevreyi bütün elemanlarıyla kemirmektedir. Bu konuda söz ve karar sahibi olanlardan, bütün idarecilere, hatta bizzat uygulayanlara kadar herkes tarihi çevrenin yokolmasına göz yummakta veya yummak zorunda kalmaktadır. Buna, genel kültür düzeyi çok aşağıda olan Türkiye'de kaçınılmaz bir sonuç olarak bakılabilir. Fakat, haberleşme araçlarının bu kadar yoğun, kriterlerin bu kadar kolay yayıldığı bir dünyada, tarihî mirasa yapılan tecavüzlere hiçbir duyarlık gösterilmemesi tasvib edilemez. Türkiye'yi bir tarih mezarlığı yapmak istemiyorsak, resmî örgütlerin, kamuoyunun, bu alanda çalışan teknisyenler, mimarlar, şehirciler, belediyeciler, turizm kuruluşlarının vakit geçirmeden bu sorulara eğilmeğe başlaması gerekmektedir. Bu eğitim,

üniversitelerde okutulan derslerden çok, ilgili kuruluşların bu korumanın ilke ve niteliklerini anlatan yayınları ve sürekli bir propaganda yolu ile oluşacaktır.

BAZI GENEL TANIMLAR

Restorasyon tarihi - burada tarih bir geçmişin yaşantısını bütün yönleriyle kapsayan anlamda alınmak üzere bir belge niteliğinde ve insan eliyle meydana getirilmiş bir kültür ürününü korumak için yaptığımız bir müdahaledir. Bu müdahalenin birinci koşulu, yapının tarihi kimliğini, tarihi belge değerini mümkün olduğu kadar korumaktır. En geniş anlamda estetik değer de bu tarihi değer içinde yer alır. Burada korunan eserin kullanılması söz konusu olsa bile, bu, anıtın tarihi kimliğinden sonra gelmelidir. Aksi takdirde korumanın bir anlamı kalmaz. Onun için eski esere yeni bir fonksiyon vermek öngörüldüğü hallerde de yapının tarihi ve estetik niteliklerinden taviz verilmez. Yani, yeni fonksiyon bir araçtır sadece, yapıyı kurtarmak için. Bununla beraber «yeni bir fonksiyon vermek» şeklindeki bir müdahalenin ne ölçüde bu kuramsal görüşlere uyabileceği aşağıda tartışılacaktır.

Yukarıdaki tanımlamaların sonucu olarak restorasyon tarihi eser veya tarihi çevre, bu niteliklerini korudukları oranda söz konusu olacaktır.

Tarihi değer nedir? Bir genel tanım olarak, uzak veya yakın geçmişe ait her kalıntı bir tarihi değer belgesidir ve tarihin yorumlanması bakımından, herhangi bir kalıntının veya "artifact"ın diğerinden daha az önemli olduğu kolaylıkla iddia edilemez. Fakat, böyle bir kriterden hareket edildiği zaman herşeyi korumak gerekliliği gibi bir "absurdité,, ortaya çıkar. Buna pratik olarak ekonomik açıdan imkân olmadığına göre tarihi değer kavramı-

nı sınırlandırmak gerekmektedir. Günümüzde bu sınırlama :

- a — tarihi belge kriteri
- b — zaman kriteri
- c — estetik kriterler

konarak yapılmaya çalışılıyor. Bütün bunlar pratik zorunluluklarla ortaya çıktığı için hepsi de bir bakıma subjektif (öznel) sınırlamalardır. Tarihi belge niteliğinde olan bir yapı iki şekilde böyle bir sıfat kazanıyor.

1. Bir tarihi olayla bağıntılı olarak,
2. Bir tarihi sürece (processus) belirten olarak.

Birinci halde yapının ortadan kalkması, tarihi olayı ortadan kaldırmadığı gibi, onun niteliğini de değiştirmez. Bu bakımdan sadece hatırlatma olayına bakarak bir eseri korumak çok kere gerekli olmayabilir. Buna karşılık, bir yapı veya bir yerleşme parçası, sosyal, ekonomik, teknik veya estetik bir gelişmenin ifadesi olarak görülüyorsa o zaman, estetik sebeplerle değil, fakat tarihi sebeplerle bunu korumak söz konusu olur. Örnek olarak, İstanbul'da korumak için çırpındığımız eski ahşap konutlu mahalleler belirtilebilir: Bunların tek tek sanat eseri olarak korunmaları söz konusu değildir. Fakat, korunabilmiş böyle bir mahalle Osmanlı toplumunun bundan bir iki yüz yıl önceki sosyal yaşantısı, fizik çevresi, yapı tekniği ve kültür ve estetik seviyesi hakkında bir belgedir. Onun için tarih bilincine sahip bir kültür ortamında korunması gerekli olduğu ileri sürülmektedir.

Zaman kriteri bir sınırlama olamaz. Gerçi bundan birkaç yıl önce yapılmış bir yapıyı tarihi eser olarak korumak genellikle söz konusu değildir. Fakat, bunun sebebi o yapıyı doğuran koşulların, az veya çok devam etmekte

olmalarıdır. Eğer bugünden yarına, teknikte ve sosyal yaşantıda köklü değişiklikler olsa, örneğin, Türkiye'de bütün konut yapılarını yeni prefabrik konutlarla değiştirmek olanağı olsa, daha dün yapılmış bir yapı tarihî kimlik kazanır. Böyle uç bir örnek zaman kriterinin öznel niteliğini ortaya koymaktadır. Zaman kriteri hakkında bir kayıt koymak gerekirse, değişmiş bir sosyal, teknik veya estetik ortama ait olmanın yapıya tarihî kimlik kazandırdığı kabul edilebilir.

Yaygın bir kriter olarak korumayı gerektiren koşulların başında, estetik değerler gelmektedir. Yani, korunacak ve restore edilecek eser, estetik değeri olan bir eserdir. Estetik değer aslında, bilimsel, objektif olmaktan uzak bir değerdir. Bir kişinin veya bir grubun bir eseri güzel bulması, tamamen haklı bile olsa, o esere koruma açısından bir estetik değer kazandırmaz. Estetik değer, uzun bir zaman süresi içinde teşekkül etmiş yaygın bir yargı sonucu ortaya çıkar yani objektifleşir. Gelişmiş bir kültür ortamında bu yargı yaygındır. Herkesin okuma yazma bildiği, okula devam ettiği, geniş bir sanat kültürüne sahip bir ortamda tarihî bir eser için estetik yargı, aşağı yukarı teşekkül etmiş olarak bulunabilir. Bu noktada Türkiye'de durum aynı değildir. Türkiye'de okumuş veya okumamış insanların çoğunluğu için, en güzel tarihî konut, kolaylıkla elden çıkarılabilecek bir nesnedir. Ona karşılık halk, camilere eski eser olarak baktığı yani camiyi, yapıldığı zamana bağlı olamadan, tarihî bir nitelikte gördüğü için, yeni bitmiş çirkin bir betonarme mescidin eski eser olarak tescilini isteyebilmektedir. Öyleyse kendi ülkemizde gelişmiş sanat tarihi araştırmaları ve yaygın bir sanat kültürü olmadığına bakarak, başka ülkelere göre daha titiz olmak gerekmektedir. Bugün bir Selçuk medresesi, yarın bir erken Osmanlı mescidinin

elden çıkması istenmediğine göre, yapılacak en önemli iş, iyi bir örgütlenme ile yoğun bir tescil eylemine girişmektir.

RESTORASYONDA TARİHİ VE ESTETİK DEĞERLERİN KARŞILIKLI DURUMU :

Sadece estetik yarguların önem taşıdığı kabul edilseydi, bundan rasyonel bir sonuca varmak belki de kabil olmazdı : Önce estetik değer ile tarihî değerın sınırları belli değildir; sonra estetik değerın insan yaşantısı bakımından tarihî değerden daha önemli olduğu da mutlak bir gerçek değildir. Ayrıca geçmişten gelen her oluşun kendi içinde, bütün yönleriyle varolan bir bütünlüğü vardır. Bunu tarihî, estetik, teknik veya başka bileşenlerine ayırmak her zaman kabil değildir. Şüphesiz bir yapının veya bir mahallenin zaman içinde, ilk kuruluştan bu yana değişen tarafları vardır. Ve ayrıntılarına girildiği zaman, sadece estetik veya sadece teknik bakımdan önemli bileşenler bulunabilir. Bununla beraber bir estetik değer kendi meydana geldiği çevre içinde anlam ve değer kazanır. Yalnız başına soyutlaşır. Bir sanat eserinin özellikle mimarî eserin, sadece soyut nitelikleriyle değerlendirilmesi yeterli değildir. Hatta böyle bir soyut değerlendirme mimarî eserin anlaşılmasına da engel olabilir. Örneğin, bir büyük yapı kompleksini, meydana geldiği fiziksel çevrenin sınır koşullarından, fonksiyonel, teknik ve kültürel zorunluluklardan ayırarak sadece bir biçim yaratılması, soyut bir plân tasarısı, bir biçimlendirme iradesinin gerçekleşmesi ile açıklamak ve yapının restorasyonunu böyle soyut bir biçim anlayışı üzerine kurmak olanaksızdır. Vaktiyle Viollet-le-Duc'un yaptığı Ortaçağ yapıları restorasyonları, kendisinin yaratıcı gücü ne denli yüksek olursa olsun, sırf tarihî gerçeği değiştirme dolayısıyla öznel bir yorum ol-

ma açısından bugünün restoratörleri tarafından reddedilmektedir. Şüphesiz tarihî çağların ve stillerin yeni bir yorumu ile bir neo-biçim ortaya konabilir. Bunun alıcısı olduğu zaman, kimşenin karışmıyacağı bir eylem olur. Fakat tarihten gelen bir eserin bu anlamda yeniden yorumlanmasını bugün reddediyoruz. Böylece restore edilecek yapı veya çevrenin estetik kalitesi en iyi onun tarihi ile maximum bir bağlantı içinde kabil olabilir. Bu ilkenin her zaman gerçekleşmesi kabil değildir. Her tarafında yeni apartmanlar dikilmiş bir çeşme restorasyonu bu anlamda yapılmıyacaktır. Fakat, bu ilke varılmak istenen amacı göstermektedir. Yalnız başlarına alındıkları zaman tarihî ve estetik perspektifler açısından restorasyona yaklaşmanın farklı olacağı açıktır. Restoratör bu iki değerlendirmeyi uzlaştırmak zorundadır. Uygulamayı etkileyen bazı sorunları şöyle özetleyebiliriz:

TARİHİ AÇIDAN RESTORASYON

SORUNLARI :

Tarih zaman içinde değişiklik demektir. Bu zaman içindeki değişikliklerin izini ortadan kaldırmak tarihi ortadan kaldırmak olur. Sadece ölü kalıntılar söz konusu olduğu zaman bunlar kalıntı olarak bırakılır. Çünkü, yenilediği zaman tarih olmaktan bir ölçüde çıkacaktır. Daha geç çağlar için de durum çok daha değişik değildir. 15. yüzyılda yıkılan bir yapı, 17. yüzyılda yeniden yapılsa ve çağımızda harap olduğu için restore edilmesi öngörülse, bu restorasyonunun yapıyı 15. yüzyıla çevirmektense, 17. yüzyıl kalıntısını olduğu gibi koruması tarih açısından daha doğrudur.

Ayakta duran yapıların farklı çağlardaki ekleri söz konusu olduğu zaman, tarih açısından bunların hepsinin az veya çok değeri vardır. Hatta kimliğini yitirmiş bir 12. yüzyıl camisinin

13. yüzyılda yapılmış çini mihrabı (Konya Alâeddin camisinde görüldüğü gibi), yani sonradan yapılmış bir ek, yapının bütününden daha önemli olabilir. Görüldüğü gibi, yapıya sonradan yapılmış kısımlara müdahale, tarihî değil, fakat daha çok estetik nedenlerle olur. Sonradan yapılan ek, orijinalin estetik bütünlüğünü bozuyorsa, bunu tarihî nedenlerle korumakla estetik sebeplerle korumak arasında bir çatışma ortaya çıkar. Örneğin, bir eski camide birisi orijinal, diğeri bunu gizleyen ve sonradan yapılmış iki mihrap olabilir, ikinci mihrap yapının estetik değerini zedeleyebilir. Bu noktada karar verirken, birinci mihrabın yapı ile meydana getirdiği estetik bütünlüğün, aynı zamanda bir tarihî değer olduğunu da kabul etmek ve böylece, iki tarihî değer arasında bir seçim yapmak bir çözüm yolu olarak ileri sürülebilir. Bazı hallerde geç çağlarda yapılmış ekler, bizde 19. yüzyıl ve erken 20. yüzyıl ekleri, ekonomik durumun çok kötü, kültür ortamının çok heterojen olduğu bir çağda yapılmışlardır. Örneğin; Topkapı Sarayı Harem dairesinde, sarayın kullanılmadığı bir zamanda, daha eski çağlara ait mimarî değerleri kapatan ve tamamen ilkel fonksiyonel nedenlerle yapılmış tavanların, Osmanlı İmparatorluğunun son çağında Topkapı sarayının içine düştüğü zavallı durumun bir tarihî belgesi olarak korunması söz konusu olamayacağı açıktır. Burada karşımıza böyle bir müdahale müsaadesinin nerede duracağı ve estetik değerleri, daima tarihî bir takım perspektiflerin sonucu olan öznel ilkelere dayandırıp, bazı çağların verilerini yoketmeye varıp varmayacağı sorusu çıkar. Bu gerçekten enişe verici bir sorundur.

Belli bir çağa ait ekleri kaldırıp, yapıyı diğeri bir çağın görünüşüne getirmek, eski müdahaleleri ortadan kaldıran bir yeni müdahaledir. Gelecekte, bugün için önemli olan değerler, bu

gün feda edilenlerden daha önemsiz bulunabilir. Türkiye'de Avrupa etkileri girdiği için dejenere olmuş sayılan 18, 19. yüzyılda yeniden yapılan kısımların kaldırılıp yapıları orijinal Klâsik Çağ biçimine döndürmek için girişilen uygulamalar, belgeye dayanmadıkları oranda bir tarihi belgeyi yok edip, yerine bir başka tarih ve estetik değer koymaktadırlar. Bugün için verilen kararların, en makul sınırlar içinde bile olsa, teorik olarak, günün düşüncesine, modasına uyduğu, yani tarihi süreç içinde sübjektif kaldığı ileri sürülebilir. Bu durumların değerlendirilmesinde aşağıdaki ilkeyi hatırlamak faydalıdır :

Tarihi, estetik ya da fonksiyonel olarak bütüne bağlı elemanların, yapıyı herhangi bir çağdaki duruma indirmek amacıyla yok edilmeleri doğru değildir.

ESTETİK AÇIDAN RESTORASYON SORUNLARI :

Kalıntı halinde olan bir eserin sadece korunması söz konusu olduğuna göre, böyle bir eserde estetik ve tarihi kriterler birbirleriyle çatışma halinde değildir. Eğer kalıntı çevresi ile beraber ele alınıyorsa burada sadece kalıntının değil, fakat çevresinin de estetik kalitesini korumak gerekmektedir. Özellikle, Antikite ve Orta Çağ'dan kalan ve terkedilmiş sit'lerde söz konusu olan bu durumda çevrenin korunması yapıların tek tek korunmasından daha önemli olabilir. Hieropolis'de Antik şehrin içine turistik amaçlarla yapılan tesisler böyle bir uygulamanın bütün bir akreolojik sit'i nasıl tahrip edebileceğini açık olarak göstermektedir.

Bazı durumlarda bir grup teşkil eden yapılardan bir veya bir kaç tanesinin harap halde bulunması bütünü estetik olarak değerlendirilmesini aksatabilir. Bununla beraber bir komplekse ait bazı yapıların rökonstrüksiyonlarını, belge noksanlığından dolayı yapamamak da kabildir. Bu durumlarda bütünü seyredilmesindeki estetik bütünlük olmasa bile, bunun, sahte bir bütünlükten daha tutarlı olduğunu kabul etmek gerekecektir.

Sadece estetik kriterler söz konusu olduğu zaman sonradan yapılmış bir çok eklerin, kaldırılmaları daha uygun görülebilir. Bu durumda ek ile 'yeniden yapılan kısım'ı birbirinden ayırmak gerekir. Genellikle bir fazlalık anlamına olan ek'in kaldırılması, yapının estetik bütünlüğüne birşeyler kazandırıyor, ve özellikle bu ek, kendi başına estetik olmaktan çok basit bir fonksiyonel bir amaçla yapılmışsa, bunun kaldırılması uygun olabilir. Lüzensuz saçaklar, bölme duvarları, tamiir edememekten dolayı yapılmışsa, bunun kaldırılması uygun olabilir. Lüzensuz saçaklar, bölme duvarları, tamiir edememekten dolayı yapılmış konstrüktif dolgular, yapının ana fonksiyonunun gerektirmediği, ikinci derecede, özellikle ahşap ekler, bu anlamda söz konusu olabilir. Fakat eskisinin yerine yapılmış olan kısımların yıkılarak yerine yeniden eskiye benzediği düşünülen elemanlar eklenmesi doğru değildir. Yeni yapılanlar bu yıkılanlardan da kötü olabilir. Yukarıda belirttiğimiz ilkeyi burada da kullanmak gerekir. Herhangi bir şekilde bütünü tamamlıyan bir eleman, estetik sebeplerle de olsa kaldırılmamalıdır. Ayrıca, daha yukarda, başka bir vesile ile belirtildiği gibi, bir yapının daha geç çağlardaki ekleri ve değişiklikleri, estetik açıdan, ilk yapıdan daha önemli olabilir.

Zaman içinde yaşamış olmak, yani tarihi bir niteliği olmakla estetik niteliğin bir araya geldikleri hallerden biri yapıların 'patina'sı denen bir eskimişlik, çok yaşamaktan ileri gelen bir renk ve tekstür zenginliği kazanmış olmaktadır. Bu açıdan sadece çok yaşamış olmanın bir yapının sanat eseri olma

niteliğine kattığı önemli bir kalite vardır. Türkiye'de 'çürütme' adı altında yapılan büyük yüzey tamirleri böyle bir kalitenin farkında olmıyanlar tarafından gerçekleştirilmektedir. Çoğu kere müteahhitlerin çok çürüterek çok para kazanmak istekleri herhangi bir estetik tercihin yapılmasını imkânsız hale getirmektedir. Aynı şekilde 'mail-i inhidam' olduğu ileri sürülerek yıkılan duvarların ve minarelerin eski patina'ları, zamanın onlara kazandırdığı emsalsiz karakter hiç gözönüne alınmadan tamamen yeni malzeme ile yeniden inşa edilmeleri uzun yıllardan beri Türk anıtlarına yapılan ağır tecavüz örnekleridir. Kısa bir süre önce Edirne'de Selimiye Camisi'nin güney-batı minaresinin bütün gövdesinin sökülerek, eski tambur taşlarının çürümüş olduğu bahanesiyle, yeniden yapılması bu korkunç uygulamalardan bir tanesidir. Böyle durumlarda, gerçekten düşeyden ayrılma sökmeyi gerektiriyorsa, mümkün olduğu oranda eski malzemeyi kullanarak uzun yılların bir sanatkâr gibi yapıya kattığı renkleri bir ölçüde korumak restorasyonun ödevidir. Eğer sadece dış etkilerle bozulmuş duvar parçaları, kornişler söz konusu ise, bunları, mümkün olduğu kadar sınırlı bir yüzey içinde değiştirmek, ve özellikle bir minarede olduğu gibi, uzaktan etki aranıyorsa, yeni malzemeyi de renk ve tectür olarak, büyük kontrastlar vermeyecek şekilde seçmek gerekir. 'Patina' bir estetik değer olarak bir kaç yüz yıldır bilinen bir kavramdır. Türkiye'deki restorasyonların hemen büyük çoğunluğunda ise akla bile getirilmediği görülüyor.

SANAT ESERİ OLAN YAPIDA BÜTÜNLÜK SORUNU VE BUNUN RESTORASYON KARARLARI ÜZERİNDEKİ ETKİSİ :

Uzun bir geçmişi olan yapıların ilk yapıldıkları durumda kalmaları he-

men hemen imkânsızdır. Dolayısıyla restorasyon konusu olan yapı veya yapı grubunun bir tarihî anıt estetik eğilimini tam olarak yansıtan bir bütün olmaktan çok, birçok parçaların bir araya gelmesinden meydana gelen bir konglomera olması normaldir. Bütün Ortaçağ boyunca yapı tasavvurunun additif bir süreç olduğunu görüyoruz. Daha sonra Avrupa'da Rönesans kültüründe ve bizde Osmanlı sanatında, yapı tasavvurunun soyut bir tamlık ilkesine göre geliştiği çağlarda bile yapılara ilk bütün tasarısını değiştiren bir çok ekler yapıldığına şahit oluyoruz. Genellikle fonksiyonel sebepler zorladığı zaman stilistik bütünlüğe pek aldırmış etmeden daima yeni ekler yapılmıştır. Bunlar yeni bir mihrap, yeni bir mahfil, yeni bir son cemaat mahalli olabileceği gibi, örtüde bir değişiklik, yeni bir kaplama da olabilir. Böylece orijinal tasavvur değişir. Hatta başlangıçtan tamamen farklı olabilir. Bazı Selçuk Çağı camileri böyle değişiklikler geçirmişlerdir. Bunun sonucu olarak, restorasyon için ele alınan yapıda stilistik bütünlük değil, fakat bir tarihî süreklilik ifadesi olma daha büyük bir önem kazanabilir. Bir bakıma önümüzdeki yapı süreli organik bir gelişmenin bütünlüğüne sahiptir, tarih içinde yapının bu değişmesi karşımıza çok önemli restorasyon soruları çıkarır karşımıza. Bunların başında yapının hangi çağının en önemlisi olduğunu tespit etmek vardır. Örneğin, Osmanlılar zamanında değişikliklere uğrayan bir Bizans kilisesinin restorasyonu söz konusu olduğu zaman, veya 15. yüzyılda yapılmış bir medresenin 18. yüzyılda yenilenmiş bünyesine müdahale edildiği zaman, hangi devir esas alınacaktır? Şunu da hatırlamak gerekir ki, ekseri yapılarda bu gelişme iki veya üç devir değil, fakat daha çoktur. Topkapı Sarayı gibi bir kompleks gözönüne alındığı zaman, sorunun büyüklüğü daha iyi belirlemektedir.

Önce bu gözlemden varılacak ilk önemli sonucu belirtelim : Ekseri hallerde, bir yapının ilk tasavvur edildiği çağa uygun olarak restore edilmesi pratik olarak kabul değildir. Yani orijinal devre dönen bir restitüsyon, ancak yapının bize kadar varmış bazı kısımlarının yok edilmesiyle kabil olabilir. Dolayısıyla ilk yapıldığı çağdan sonra geçirdiği değişikliklerin herhangi bir noktasını bir dönüş noktası olarak kabul edip edemeyeceğimiz sorusu ortaya çıkar. Oysa yukarıda belirtildiği gibi, bu da çok hallerde hem kabil değildir, hem de yapının tarih içinde meydana gelen kimliğine bir tecavüzdür. Buna göre, tarih açısından yapıya müdahale ancak kendi çağımız için söz konusu olabilmektedir. Gerçi bizim müdahaleyi kabul ettiğimiz nokta da tarihî gelişme içinde bir başka andır. Ve niçin bizim de kendi çağımızın koşullarına göre bir değişiklik yapamayacağımız sorusu ortaya çıkmaktadır. Genel olarak bunun cevabını aşğıdaki gibi veriyoruz.

Çok yakın zamanlara gelene kadar, restore etmek, bir tarihî eseri, değişmeyen bir fonksiyona göre kullanmak amacı ile yapılan ve yapıya bir tarihî belge olarak değil, fakat yaşayan bir çevre elemanı olarak bakan bir tutumla gerçekleştiriliyordu.- Günümüzde restore edilen yapı herşeyden önce bir tarihî belgedir. Bu tarih bakımından bilinçlenmenin bir yeni aşamasıdır. Yapının restorasyonu, daha önce belirtildiği gibi, önce bu tarihî kimliğin korunması amacı ile yapılır. Yapının yine aynı fonksiyona tahsis edilmesi gerekli değildir. Çünkü aynı fonksiyon bugün için yokolmuş olabilir : Bir sarayın saray, bir kilisenin kilise, bir medresenin medrese olarak kullanılması olanaksızdır; veya bir yapının eski fonksiyonunu görmesi fiziksel olarak kabil değildir : bir hamamın, yeneden işletmeğe açılmasının, yapının rutubete dayanamayacağı düşüncesiyle

kabil olmaması gibi. Gerçi günümüzde de yapının çevrenin hayatına katılması onun yaşaması için gerekli sayılmaktadır. Fakat bu, değişen yaşama koşulları içinde, yapının çevrenin doğal bileşeni olarak değil, fakat özel bir bileşeni olarak yaşaması demektir. Vaktiyle çevre ile beraber meydana gelen, bu sefer çevrenin kendisine verdiği özel bir statü içinde yaşamaktadır.

Bundan yüzyıl önce İstanbul'da bir ahşap konak, gerektiği zaman restore değil, fakat tamir ediliyordu. Bugün aynı konak, eğer halâ içinde yaşanmaya devam ediliyorsa, tamir değil restore edilecektir. Bundan yüzyıl öncesinin tamiri de korunması öngörülebilecek bir tarihî değer kazanmıştır. Gerçi bazı yapılar, özellikle camiler için, aynı şekilde devam eden fonksiyon sebebiyle müdahale koşullarının da aynı kalması gerektiği düşünülebilir ve bu noktada bir dereceye kadar hak da iddia edilebilir. Bununla beraber çağımızın geçmişe göre değişik bir teknolojik aşamada oluşu buna imkân vermemektedir. 15. yüzyılda yapılan bir caminin 17. yüzyılda tamir edilmesi, stil açısından bazı değişiklikler getirmekle beraber, kullanılan teknik, malzeme, caminin toplum strüktürü içindeki fonksiyonel yeri ve buna bağlı olarak camiye yapılacak müdahalenin niteliği, 15. yüzyıl insanının tanıdığı durumdan çok farklı değildi. Bugünün insanının taş duvarlı ve kubbeli bir camiye halâ aynı malzeme ile, ve az farklı bir espri ile müdahale edeceği ümidi yoktur. Bugünün malzemesi ve tekniği ve ekonomik koşulları, bundan elli yıl öncekinden köklü olarak farklıdır. O yüzden de mescidi tamir edenler düşünce bakımından nedenli tutucu olurlarsa olsunlar, çatıyı betonarme yapmakta sakınca görmemektedir. Bu davranış bizim bugün vardığımız tarih bilincine aykırıdır. Oysa, Violet - Duc'in bile gotik katedrallere müdahalesi, bir çeşit teknik ve ruh yakınlı-

ğı dolayısıyla idi. Türkiye'de, özellikle Osmanlı stili, uzun yüzyıllar büyük bir homojenlik göstermiştir. Yapıların toplum içindeki fonksiyonları ise çok yakın zamanlara kadar aynı kalmıştır. Böyle bir ortamda yapının bir tarihi eser olarak görülmesi ve ona göre muamele görmesi söz konusu olmamıştır. Ancak bugün, fonksiyonel, teknik ve kültürel çok köklü değişikliklerden sonra, eski çağın mirasına nötr ve bilimsel bir gözle bakıyoruz.

Sanat eserinin tarih boyunca orijinal tasarıya yapılan çeşitli eklerle değişmesi normal olmakla beraber, orijinal tasavvurunu koruyan yapılar da vardır. Bunlarda estetik bütünlük bu ilk tasavvura aittir. Özellikle klâsik Osmanlı çağının yapılarında, ya da fonksiyonları gereği herhangi bir ek'e lüzum olmayan türbe gibi yapılarda restorasyona esas olacak çağ hakkında şüpheye düşmek imkânı yoktur. Aynı şekilde kısa bir süre içinde meydana gelmiş bir yerleşme düzeninde örneğin, İstanbul'da Akaretler gibi bir konut dizisinde veya büyük bir teknik stil homojenliği gösteren bir yerleşmede, örneğin; malzeme ve yapı detaylarında hiçbir ayrıcalık görülmeyen bir Anadolu şehri mahallesinde restorasyona esas olacak çağ bellidir. Böyle bir durumda en önemli sorun 'rökonstitüsyon'a gidilip gidilmiyeceğine karar vermektir.

Bu karar aşağıda belirtilen durumlara göre değişir.

Yapı sağlamdır. Kullanılabilir durumdadır veya korunacak çevre yaşamaktadır. Bugüne kadar büyük değişiklikler geçirmemiştir. Orijinal elemanlarının, biçimsel konstrüktif nitelikleri bilinen küçük bir kısmını kaybetmiştir veya onların yerine artistik değeri olmayan, geç devir ekleri veya tamamlamaları vardır. Böyle bir durumda rökonstrüksiyona gidilebilir.

Önce elde tamamlanacak kısımlara ait olan bilgilerin gerçek tarihi değerinin tam olarak tesbit edilmiş olması gerekir. Bu yetersiz olduğu zaman hem tarihi, hem de estetik hata başlar. Örneğin, yetersiz bir fotoğrafa veya aynı çağda yapılan benzerlerine bakarak bir minare şerefesini tamamlamak böyle bir hataya götürecektir. Ona karşılık eğer şerefe korkuluklarına ve mukarnaslarına ait parçalar kalmışsa tamamlama mahzurlu sayılmamalıdır. Genel olarak bu anlamda bir tamamlama sözü konusu olduğu zaman yeni kullanılan malzemenin eski ile ilişkisi sonucu ortaya çıkar. Genel bir ilke olarak ekler büyüdüğü veya dekoratif işçilik arttığı oranda orijinale benzetmek tehlikelidir. Bu ilkenin doğal sonucu olarak kısmen yok olmuş, fakat kalan kısmı stilistik bir bütünlüğe sahip bir yapının, yeniden tamamlanması doğru değildir. Böylece tasarı bütünlüğüne sahip bir yapının yakıldıktan sonra yenileştirilmemesinin sebebi, günümüzün koşulları içinde bu bütünlüğe, bir genel çizgi olarak varılsa bile, orijinaldeki hassasiyetle malzemenin kullanılmıyacağı ve detayların yeniden yaratılmıyacağı düşüncesidir. Böylece bir mekanik kopya yapmaktansa, kalını korumak daha uygundur, daha da ekonomiktir.

Eğer yapı yıkılmışsa, fakat bazı orijinal parçalar ele geçirilmişse ve yapının artistik veya tarihî değeri büyükse, bu takdirde sadece eldeki elemanlarla, orijinali hatırlatmak için kısmi bir restitüsyon göze alınabilir.

Orijinal tasarımın fazla değişmediği hallerde yapılacak müdahalenin bu genel sınırlarını belirttikten sonra, yapının yapıldığı çağın da restorasyon kararı üzerindeki etkisini hatırlatmak doğru olur. Bugün kullanılması söz konusu olmayan ve Antik çağda, ya da Erken Ortaçağa ait eserlerin hiçbir şekilde tamamlanması doğru değildir.

Bu ilke şimdiye kadarki bütün uluslararası toplantılarda ve yukarıda sözü edilen bölgelerde tekrarlanmıştır. Böylece Side'deki hamamların müze olarak restore edilmesi tartışma konusu bir uygulamadır. Bazı özel hallerde, örneğin, bir tiyatronun basamaklarının yeniden kısmen tamamlanması ve yapının eskisine benzer bir fonksiyona tahsis edilmesi gibi uygulamalarda sınırlar biraz daha genişletilebilir. Fakat burada da bilinmeyen kısımların teorik esaslara dayanarak tamamlanması reddedilir. Şüphesiz mevcut fragmanların yerine konması gibi ameliyeler sakıncalı değildir.

Daha yeni çağlara doğru geldikçe, kullanılabilir yapıların rökonstitüsyonu isteği artar. Çok özel durumlar dışında, örneğin, yapının büyük bir kompleksi tamamlayan bir eleman olması gibi haller dışında kısmî veya bütün bir tamamlama ne estetik, tarihî, ne de ekonomik açıdan doğru değildir, diyoruz. Gerçi tamamlanmadan bırakılan bir detay estetik açıdan olumsuz bir tutumdur. Fakat belgesel kimliğin bozulmaması için gereklidir. Bununla beraber tamamlamağa davet eden sebepleri iyi değerlendirmek gerekir. Bir mermer kaplamanın kısmen yok olması arkadan çok kötü bir duvar konstrüksiyonu meydana çıkarıyorsa ve bu kalanların estetik etkisini bozuyorsa, burada bir tamamlama gerekecektir. Bu tamamlamanın eskisinin aynı veya değişik olması, tamamlamanın teknik olarak kabil olup olmamasının (dekoratif bir detay söz konusu ise) ve sonuçtan istenen estetik niteliğin ne olduğuna bağlıdır. Birçok hallerde nötr bir ek, eskisini yenilemeğe tercih edilir. Burada genel bir ilke konulamaz. Fakat, bu konuda tamamlamanın boyutları, fonksiyonel sebepler, nötr adı verilen tamamlamanın, gerçekten nötr olup olmadığı düşünülmelidir. Yeniden kullanılacak bir caminin duvarlarının, kullanılış bakımından kaplanması ge-

rekiyorsa, bunun, doğru olup olmadığı, sorunu değil, fakat nasıl kabil olduğu sorunu birinci plâna geçer. Tavsiye edilecek bir tutum yeni kaplamanın nötr olmasına çalışmak değil, fakat orijinal kaplamanın yokluğunu belirtecek ve etki itibariyle, ikinci plânda kalacak bir yeni kaplama yapmaktır. Şüphesiz bu anlamda tamamiyamen sorunları çoktur. Her durumda özel bir çare düşünmek gereklidir.

UYGULAMA İLE İLGİLİ DİĞER GÖZLEMLER :

Genellikle restorasyon eyleminin iki bölümü vardır:

- Restore edilecek yapının bir sanat eseri olarak tanımının tam olarak yapılması.
- Bu tanımlı maddi olarak gerçekleştirme - uygulama.

Burada birinci bölümle ilgili bazı sorunları belirtmek istiyorum:

Tarihî anıtın restorasyonu sadece bir yapıyı ayakta tutmak amacıyla yapılamaz. Eğer, amaç sadece bir olsaydı, bunun için özel bir çabaya hacet kalmaz, herhangi bir yapı gibi restorasyonu da her mimar yapabilirdi. Bugün Türkiye'de durum gerçi budur, yani her önüne gelen eski eseri tamir etmek yeteneğini gösterdiğini sarmaktadır. Bu da sonuç olarak, yapının bir tarihî belge olarak yok olmasına yol açmaktadır. Önce restorasyonun tarihi korumak amacıyla yapıldığını hatırlamak gerekir. Yapı, tarihi korumak için bir araçtır. Bunun için yapının tarihini koruma açısından nasıl bir belge olduğu düşünülmelidir. Yapı, bir kültür belgesidir, bir teknik belgedir, bir estetik belgedir, bir yaşantı belgesidir. Öyleyse bir yapıda bunlarla ilgili ne varsa korunması gerekmektedir. Yani, yapının estetik görünüşü korumak, onu tarihî bir belge olarak korumak

demek değildir. Yapıyı fonksiyonel olarak yaşatmak, örneğin, bir cami ise, ibadet fonksiyonunu görmesine devam ettirecek müdahalelerde bulunmak, onu bir tarihî belge olarak korumak için yeterli değildir. Bütün bunlar göz önüne alınmadığı için Türkiye'de garip bir tamir niteliğindeki restorasyonlar, tarihi koruma için yapılması gereken bilimsel restorasyon olmaktan çok uzak düşmektedirler.

Bilimsel restorasyon yapının analitik etüdü ile başlar. Bu etüt üç açıdan yapılır:

- a. Tarih açısından,
- b. Estetik açıdan,
- c. Teknik açıdan (yani strüktür ve konstrüksiyon açısından.)

Her üç etüt kendi içinde ayrıca üç düzeyde ele alınır:

- a. Yapının çevresiyle ilişkisi açısından;
- b. Yapının bütünü açısından;
- c. Yapının detayları açısından.

Tarih açısından etüt, yapının içinde geliştiği ortamın bütün yönleriyle tanınması, yapıda gördüğümüz mimari tasavvura yapı yapanı götüren nedenler ve yapının bugüne kadar geçirdiği değişikliklerin aydınlatılması demektir. Bu etüt sadece yapı için değil, yukarıda belirttiğimiz üç düzeyde yani, yapının çevresi, yapının kendisi ve yapının detayları düzeylerinde yapılacaktır.

Estetik açıdan, yapının yapıldığı çağın bilinen, ya da tesbit edilecek estetik ilkeleri ve çağın yapıyı da içine alan stilistik karakteristikleri ortaya konacaktır. Yapıda uygulanan birimler, geometrik «tracée» ler veya modüllerinin araştırılması buraya girer. Bunun da yukarıdaki gibi üç ayrı düzeyde yapılması gerekir:

Teknik açıdan, yapının strüktürel şeması taşıyıcı sistemle örtü sistemi arasındaki bağlantı, bu strüktürü meydana getiren malzemenin bugünkü durumu, müdahale etme imkânları ve yeniden kullanılacak malzemenin ve varsa yeni strüktür elemanları katmanının yöntemi tesbit edilecektir. Burada strüktürel detaylarla dekoratif detaylar arasındaki bağlantı, yeni müdahalede eski bağlantı sistemi değişiyorsa, yeni kurulacak bağlantı sisteminin tesbiti, eski ve yeni malzeme arasındaki konstrüktif ilişkiler düşünülecektir. Teknik etüdün sonucu, estetik açıdan değerlendirilmek zorundadır.

Genellikle, bu etütler yapının rölövesiyle birlikte başlar. Rölöve yapının bugünkü durumu yukarıdaki etütleri aydınlatacak şekilde etraflı olur. Çoğu hallerde yapı hakkında tam bilgi ancak sondaj ve kazılarla olabilir. Bu kazıların sadece yapının temeli, duvarları veya yıkılmış kısımları hakkında verdiği bilgiler, ya da yapı fragmanlarını ortaya çıkarması değil, aynı zamanda arkeolojik malzeme, seramik, para, monogram, taşçı işareti, tuğla, damgası gibi işaretler ve diğer küçük buluntular vererek yapı tarihini aydınlatması bakımından da büyük bir önemi vardır. Hattâ, tarihî tetkikin tam olabilmesi için, her yapı çevresinde sondaj mahiyetinde kazı yapılması belki de tavsiye edilecek bir yoldur.

Bu araştırmaların yapılması ise, restorasyon yapmaktan çok daha zordur. Restorasyona karar verdikten sonra mimar için belirli teknikleri uygulamak söz konusudur. O noktadan sonra restorasyon, diğer tamirlere göre daha titiz bir tamir haline girer. Türkiye'de her mimarın restorasyon yaptığını zannetmesi bu açıdan doğrudur. Çünkü, bir kere uygulamaya karar verdikten sonra, problem teknik sınırlar içine girer. Oysa restorasyonun asıl sorunu, restorasyonunun hazırlanması-

dır. Bu ise mimarlık formasyonundan farklı bir formasyona ihtiyaç gösterir. Özellikle, yukarıda söz ettiğim araştırmaların, kendine özgü ve hassas bir yöntemi vardır. Tarihi ve arkeolojik araştırma yöntemleri bu araştırmaları yapanlar için gerekli olacaktır. Şüphesiz bir restoratörün bütün bu araştırmaları kendi başına yapmıyabilir. Fakat, bu araştırmaları organize edecek olan odur. Birçok hallerde, yapının tanınması sondaj ve kazıyı gerektirdiği zaman, bu iki bölüm tek bir bölüm haline de gelebilir. Gerçekten de kazılara bir restorasyon başlangıcı olarak bakmak, tarihi eserin korunması açısından gereklidir. Aksi takdirde, bütün arkeologların bildiği gibi, zaten bir çeşit tahrip niteliği olan kazı, sonunda toprağın sakladığı değerlerin tüm olarak yok olmasıyla da sonuçlanabilir.

Nitekim çıkarıldıktan sonra korunması düşünülmediği takdirde başlarına neler gelebileceği Anadolu'daki uygulamalardan görülmektedir. Dolayısıyla restorasyonu kazı ile beraber yürütmek amacıyla işe başlamak gereklidir. Kazının buna göre organize edilmesi gereklidir. Türkiye'de yabancı misyonların son yıllarda yaptıkları kazılarda Efes, Hiyerapolis, Sardis ve Afrodisiyas'ta bu ilkeye bir ölçüde dikkat edildiği görülmektedir. Birçok kazı yerleri ise, özellikle kalıntıların zaten pişmiş toprak malzemenin meydana geldiği güney - doğu illerimizde olduğu gibi, zamanın ve insanın eliyle tahrip edici etkilerine açık bırakılmıştır. Hiçbir şey kalmıyacağı unutulmamalıdır. (Güney'de Tel Açana böyle yokolmaktadır. Perge Tiyatrosunda çıkan figürlü taşların bazıları köylüler tarafından böyle tahrip edilmiştir.)

Restorasyon projesi bu araştırma ve çalışmalar sonucunda hazırlanır. Bunlarsız gerçekleştirilemez. Restorasyon tarihi ve estetik değerlendirmeyi aksettiren bir teknik eylemdir. Onun

için restorasyonda sayılar ve boyutlardan çok nitelikler önemlidir.

MALZEME SORUNLARI :

Nasıl bir yapının veya yapı grubunun bütün estetik ve tarihi değerini ayakta tutan faktörlerden biri çevresi ile bağlantısı ise, yapıyı da ayakta tutan, malzeme ve bu malzemenin meydana gelen strüktürdür. Malzeme açısından birinci sorun, yapı malzemesinin ve onunla meydana getirilen taşıyıcı sistem ve örtü sisteminin (tuğla, taş, ahşap, duvar, sütun, kemer, kubbe, çatı, v.b.) varlıklarını devam ettirme kapasiteleridir. İkinci sorun ise, orijinal malzeme ile orijinal strüktür sisteminin, içinde buldukları durumda, yapının orijinal tasavvuru ile ilişkilerini devam ettirip ettiremeyecekleridir. Görülüyor ki, burada fiziksel ve biçimsel iki sorun vardır:

Fiziksel sorun eski yapı malzemesi ve eski strüktürün, yapının hayatını sürdürmesine imkân verip vermediğine karar vermek ve onların gerekirse, değiştirme yollarını araştırmaktır. Bununla beraber böyle bir karar verebilmek için, onunla beraber bir ikinci kararın daha alınması gereklidir: Malzeme ve strüktürde değişiklik biçimde (yani estetik özde) bir değişiklik zorlanmamalıdır. Eğer yapı, harcı ve tuğlaları ezilmiş bir duvara sahip ise ve bu duvar örtüyü taşıyamıyorsa veya değişen zemin koşulları sebebiyle eski kontrforlar örtü yükünü taşıyacak yeterlilikte değilse, burada malzemenin değiştirilmesi zorunluluğu ortaya çıkabilir. Malzeme değişikliği biçimsel değişikliği gerektirmediği zaman, ortada sadece bir renk ve tekstür sorunu kalır. Fakat, yapının ayakta kalması için malzeme ve strüktürde yapılacak değişiklik biçimi de değiştiriyorsa, o zaman karar daha ayrıntılı olur. Yani biçim değişikliğini gerektiren zorunluluklar çok iyi değerlendirilmelidir. Ör-

neğin, kubbesi yıkılan eski bir mescidin betonarme düz çatı ile örtülmesi, o mescidin bir sanat eseri veya tarihi çevrenin veya stilin bir parçası olarak yokolması demektir (Bu anlamda tamir, Türkiye'de özel dernekler tarafından çok sayıda yapılmaktadır). Böyle bir durumda verilecek karar, yapı hakkında belgeler yeterli ise, zaten bir kubbe ile kübik bir alt yapıdan meydana gelen mescidin kubbesinin tamamlanması yolunda olacaktır. Bununla beraber çevresi tamamen değişmiş, içinde artistik değerde herhangi bir detay kalmamış ve çağına özgü bir teknik özellik göstermeyen bir mescidi, sadece pratik sebeplerle eski biçim ve tekniğine uymayan bir şekilde tamir etmek elbette kabildir. Bu taktirde yapı, bir tarihî eser olarak kaybedilmiş demektir.

Gerçi bir kitabe taşıyan duvar da gereğinde korunacaktır. Fakat, büyük yerleşmelerin gelişme sıkıntıları içinde, bu gibi kalıntıların yaşama imkânları çok sınırlı olduğu unutulmamalıdır.

Bazı hallerde malzeme ve strüktür ile yapı biçimi arasındaki ilişki bazan çok daha sıkıdır. Birinin değişmesi diğlerinin de değişmesini gerektirebilir: Bir mermer kolonun ve başlığın bir beton veya tuğla kolon ve başlıkla değişmesi gibi. Bu gibi hallerde iki yönlü bir sınırlama söz konusudur: Estetik sınırlama, fonksiyonel sınırlama.

Estetik açıdan biçimi de etkileyen bir malzeme ve strüktür değişikliği çok özel hallerde ve büyük endişelere yol açmadığı zaman söz konusu olabilir. Bu durum daha çok kolay detay çalışmalarında ortaya çıkar. Örneğin, yenilenebilecek bir kaplama veya duvar parçasının renk veya tekstür bakımından değişmesi, detayları bilinmeyen bir kısmın bütününe selâmeti bakımından detaysız olarak tamamlanması fonksiyonel müdahalelerdir. Bu ideal

olarak uygun karşılanacak bir davranış olmamakla beraber, bir tarihi hatıra olan bir yapı veya yapı grubu kurtarılmak istendiği zaman, ya da kurtarılabilecek olanların önemi karşısında bir yeni ekin vereceği estetik rahatsızlığa katlanmak gerektiği için kabul edilen bir tutumdur. Bunun uygulanmasının çok rahatsız edici olmaması, sorumlu sanat adamının tecrübe ve bilgisine bağlıdır.

Böylece, malzeme değişikliği, bir ilke olarak, biçimin etkilemeyeceği hallerde veya korunmanın başka türlü kabil olmadığı hallerde söz konusudur. Strüktür ve malzemede tarihî ve birçok hallerde estetik bir değer taşırlar; bir mermer kaplama veya bir açık baldaken tipli türbe gibi. Yani burada tarihî, estetik değerlerle yapının, ya da detayın konstrüktif niteliği biraraya gelmiştir. Böyle hallerde hepsi beraber yokolur. Genellikle bir mermer kaplama, mermer kimyevî etkilerle dağıldığı zaman biter. Bunun yerine koymak artık, kaplamanın kendi niteliklerinden dolayı olmaz. Belki ait olduğu yapının genel etkisi bakımından söz konusu olabilir. O zaman da eskisinin kopya edilmesi söz konusu değildir. Zaten kabil de değildir.

Bu gibi zorunlu yenilemelerin koşullarını belirtmek faydalı olur: Önce bilimsel bir sorunlulukla, yokolan malzemenin bütün nitelikleri, özellikle estetik görünüşü etkileyenler, tesbit edilir. Buna, biçim, renk ve tekstür etüdü girer. Sonra yapılacak yenilemenin boyut olarak bütününe olan orantısı gözönüne alınır. Yenilemenin boyutları sorunu büyük bir önem taşımaktadır. Bu oran yenilenen lehine arttığı zaman, rökonstitüsyon haline gelmektedir. Ayrıca, bazı malzeme koşullarını da gözönüne almak gerekir: Bir çini kaplamanın aynı kalitede yapılması genellikle kabil değildir. Bu bir estetik sınırlamadır. Fakat, yapının bütün görünüşünü etkilediği için bir kaplama tamamlama

ması yapılması düşünülüyorsa, örneğin, Bursa Yeşil Türbe'sinin dış kaplaması gibi, az zararlı bir uygulama ön-görülebilir. Yine de unutulmaması gereken bir nokta, yapıların gözle görülen noktalarındaki detay değişmelerinin, bütün etkisi bakımından düşünülse bile, kötü sonuçlar verebileceğidir. Özellikle yukarıda sözü edilen örnekte yapılacak çini kaplama kalite itibarıyla orijinal çinilerle aynı nitelikte olmayacaktır. Bu çini kaplama ziyaretçinin, tıpkı bir mozaik veya resim gibi, yakından görmek istediği bir süsleme tekniğidir; yakından görüldüğü zaman arzulanan bir artistik etki yaratmıyacaktır. Buna karşılık Konya'daki Mevlâna Türbesi konik külâhının çini kaplamasını yenilemek o kadar sakıncalı değildir. Çünkü, hafif detay ayrılıkları o mesafeden ziyaretçi için farkına varılacak büyüklükte olmayabilir. Birçok teorisyene göre, yeni malzeme ekleri uzaktan yapının bütünlüğünü tamamlamak için yeterli olacak, fakat yakından yenilikleri belli olacaktır. Burada renk ve tekstür bakımından farklılık, aynı zamanda estetik bir değişikliği ortaya koyduğu için, yeni eklerin belirtilmesinde ne kadar ileri gidileceği sorunu restorasyonu yapana kalmaktadır. Bununla beraber bu hallerde de bir iki noktaya dikkat edilmelidir: Ekler küçük alanda ise, burada eskisine mümkün olduğu kadar yakın bir renk ve tekstür aramak sakıncalı değildir. Yeni ek küçük bir damga ve tarihle belirtilebilir. Ek nispeti büyük olduğu zaman, malzeme, işçilik farklılığının eskiye benzetilmesi çabası daha olumsuz sonuç verebilir. Şüphesiz her durumda değişik kararlar gerekebilir. Örneğin, homojen bir tuğla yüzeyin yeniden yeni tuğla ile tamamlanmasında, orijinale renk ve tekstür bakımından benzetmenin büyük bir sakıncası olmayabilir.

Buna karşılık bir çini kapamayı

taklit etmek, yukarıda belirtildiği gibi, tehlikeli bir uygulamadır.

YAPI İLE ÇEVRESİ ARASINDAKİ İLİŞKİLER ÜZERİNE :

Yapılar çevreleriyle beraber büyürler, onunla beraber oluşurlar. Sanat eseri olan yapı, estetik boyutlarıyla kendine has bir iç mekân ve çevre siyle beraber, yine kendine özgü bir dış mekân ilişkisi ortaya koyar. Bunlardan birincisi, kişi ve toplum onu koruduğu oranda yaşar. Fakat, ikincisi, yani çevre ile ilişki diğeri kadar dayanıklı değildir. Gerçi bugün onu da birinci kadar korumağa çalışıyoruz. Fakat burada ekonomik etkenler daha kuvvetlidir. Yapı ile çevresi arasındaki ilişkiler zamanla değişir. Bu değişmeyi bir emrivaki olarak kabul etmek, bugünkü anlayışımıza göre doğru değildir. Onu da kontrol etmek gerekir. Bu noktanın iyi değerlendirilmesi için biraz daha açıklığa kavuşturmak doğru olur. Örneğin, üzerinde çok durulan bir örneği, Beyazıt Camiini ve Meydanını ele alalım: Beyazıt Camii yapıldığı zaman kendinden önce var olan bir çevreye göre düşünülmüştü. O sırada Beyazıt Meydanının bir tarafında, bugün Üniversite bahçesine tekabül eden yerde Eski Saray bulunuyordu. Burası aşağı yukarı eski Bizans şehrinin Tauri formuna tekabül ediyordu. O günden bu yana Beyazıt Meydanı çok şekillere girmiştir. Bu değişiklik Beyazıt Meydanını herbirinde cami ile çevre arasında değişik ilişkiler meydana gelmiştir. Bununla beraber her seferinde yeni gelişmeler eskiden varolanları gözönüne alarak oluşmuş ve böylece bir devamlılık ortaya çıkmıştır. Yakın zamanlara gelene kadar bu devamlılık insan yaşantısı ile Beyazıt'ı çeviren yapılar arasında büyük değişiklikler gerektirmeyecek kadar homojen bir nitelikte idi. Gerçekten de ulaşımın ilkel durumunda ve Türk şehrinin geleneksel geliş-

mesi içinde yapı ile çevresi arasındaki ilişki boyut ve karakter yönünden büyük değişikliklere uğramamıştır. Bütün bunlar bugün değişmiştir. Eski proporsiyonları ve ilişkileri yokeden bir fiziksel değişme ortamındayız. Beyazıt Camii vardır, sorun yeni teşekkül edecek çevrenin bu büyük tarihî röperi gözönüne alarak şekillendirilmesidir.

Şehirlerde, makineli aracın girmesinden önceki strüktürünü koruyan mahallelerin henüz çok olduğu bir ülkemiz.

Gerçi İstanbul, Ankara gibi şehirlerde ve şehir merkezlerinde çok hızlı değişmeler varsa da, yine de geleneksel strüktür, özellikle küçük şehir ve kasabalarda yoğun olarak yaşamaktadır. Bunların bir ölçüde korunması çok önemli bir millî kültür sorunudur. Özellikle geleneksel strüktür, örneğin bir yol, bir tarihî anıtı da içine alıyorsa, bu durumda anıtla çevresi arasındaki ilişkiyi mümkün olduğu kadar korumak önemli bir sorun olarak hatırlanmalıdır. Bu koruma, ekonomik imkânlar olduğu zaman, bütün bir yol veya mahallenin korunması, eğer değişmeler başlamışsa, boyutsal oranların ve tekstür karakterinin korunması, şeklinde ortaya konabilir. Tarihî bir çevrede tek tek yapılara nasıl davranılacağı sorunu da bir noktada tartışılmalıdır.

Genel olarak tarihî yapı, kendinden dolayı, ya da şehir içindeki şekillenmenin bir parçası olduğu için değerlidir. Yapı kendi içinde tarihî ve estetik değer taşıdığı zaman restore edilir. Fakat, sadece şehrin tarihî strüktürü içinde değeri olan bir yapının, ancak dış boyutları ve dış mimarisi korunmağa çalışılır, fakat içinin fonksiyonel değişikliklere tâbi tutulması öngörülür. Böyle bir çevrede elemanların bir kısmı yokolmuşsa, bunların tarihî ve estetik değerleri de söz konusu olmadığına göre yeniden yapıp yapılmama-

ları duruma göre değişir. II. Dünya Savaşından sonra, birçok Avrupa ülkesinde eski mahallelerin aynen yapıldığına şahit olduk. Fakat, bu kütleli uygulamalar savaşın büyük tahribatından sonra ve özel psikolojik bir ortamda gerçekleşmiştir. Genellikle durum yavaş yavaş yürüyen bir çevre bozulmasına tanık oluyoruz. Bu durumda yıkılan yapıları yeniden yapmak veya yerlerine çevrenin ölçülerine uygun ve karakteriyle ahenk içinde olan yeni yapılar da yerleştirmek söz konusu olabilir. Kanımca, Türkiye'deki koşullar içinde, özel estetik değerler söz konusu olmadıkça, rökonstrüksiyona gitmektenense, yeni yapılarla tamamlama daha doğru olacaktır. Fakat, bu çeşit uygulamaları, korunması istenen çevrenin bütünü için hazırlanacak kısmi şehir plânları veya «sıhhileştirme» plânlarıyla gerçekleştirmek, teker teker yapmamak zorunluluğu vardır. Aksi takdirde bozulmaması istenen tarihî çevre değerlerinin korunması olanağı yoktur.

Genel olarak bu iki çözüm yolundan birinin tercih edilmesinde iki faktör gözönüne alınabilir:

Eğer çevrenin yokolmuş kısımları fazla değilse bunlar estetik değer taşımadıkları takdirde yeniden yapılmaları kabul edilebilir. Eğer estetik değer taşıyorsa, restorasyon için belirttiğimiz genel ilkelerin sonucu olarak yeniden yapılmamaları gerektiği ileri sürülebilir. Bununla beraber, çevrenin estetik değeri, tek yapının estetik değerinden daha önemli olabilir. Amasya'da Yalıboyu'nun evleri teker teker değerli de olsa, bunların bütünü Yalıboyu'nun karakterini meydana getiren asıl değerdir. Böyle bir durumda, elde belgeler olduğu zaman, yokolan bir yapının rökonstrüksiyonu doğru olabilir. Bu oldukça nazik bir sorundur. Birçokları için, yıkılmış bir tarihî eserin yerine konması hangi koşullar içinde olursa olsun doğru değildir. Cesare Brandi

San Marco Campanili'nin yıkıldıktan sonra yeniden yapılmış olmasını doğru bulmuyor. Burada Campanile söz konusu olduğu zaman bu yargı doğrudur. Fakat, San Marco Meydanı söz konusu olduğu zaman tartışma açılabilir. San Marco Meydanı sadece tarihçiler, ya da sanat tarihçileri için değil, fakat bütün insanlar için özel bir değer taşımaktadır. İnsanların çoğunun farkına varmayacağı detay nitelikleri açısından, meydanın alışılmış bütününün bozulması gerekli değildir. Şüphesiz, biz de çok kere olduğu gibi, böyle tamamlamalar, yetersiz belgelere ve restore edenlerin eski mimariyi kişisel yorumlarına bağlı olarak gerçekleştirmeğe kalkılırsa, o zaman böyle bir tavsiyede bulunulamaz.

Yapının çevreden ayrılması imkânsızlığı çok ileri sürülmüştür. Yukarıdanberi söylenenlerin ışığında bunu bir değişmez ilke olarak kabul etme eğilimi vardır. Çevre ile ilişki, yapıya bir şey eklediği sürece yapının yerinden oynatılması düşünülemez. Şehirlerin tarihî kimliklerini korumanın amacı da, tarih içinde meydana gelmiş fiziksel ilişkiler düzeninin korunması demektir. Bununla beraber çok kere, koruyucuların durdurmağa güçleri yetmediği hallerde bir yapı çevresinden tamamen izole edilerek ortada çırılçıplak kalabilmektedir. Özellikle küçük mescitler, çeşmeler, türbeler, hazireler bu duruma düşmektedirler. Büyük komplekslerin kendi içlerine dönük bir ölçüde onları koruyan bir kimlikleri vardır. Fakat, yukarıdaki hallerde çevresi köklü bir değişikliğe uğramış tek bir yapının yerinde kalması, ekonomik olarak kabil olmayabilir. Bu Halde yapıyı taşımak söz konusu olabilir. Yine de yer değiştirmenin aleyhine olan iki kriteri belirtmek gerekir: Bunlardan birincisi, eski bir anıtın veya tarihî değeri olan bir yapının, yeni çevreye kazandırabileceği niteliklerin yok olması; ikincisi, sökülen bir yapı-

nın, aynı malzeme ile başka bir yerde kurulmasının teknik ve estetik sakıncaları.

TÜRKİYE'DE UYGULAMA :

Günümüzde restorasyon, geçmişin yarattığı tarihî çevrenin bütününe değerlendirilmesini kapsayan bilimsel bir disiplin olma yolundadır. Tarihî gelişmenin yarattığı fiziksel çevre, yolları, konutları, anıtları, şehir strüktürü ile ulusal kültürlerin başta gelen verileri olarak değerlendiriliyor. Tarihî çevrenin günümüze entegrasyonu felsefi, estetik, kültürel ve ekonomik yönleri olan bir sorun olarak, fiziksel çevrenin plânlanmasında büyük yer tutuyor. Bugün Türkiye'de ekonomik ve kültürel nedenlerle paraca, uzmanca, örgüt olarak, bilimsel olarak ve kontrol bakımından büyük boşluklar vardır. En iyi niyetlerle öngörülen bir tamamlayıcı restorasyon büyük bir ihtimalle yeterli koşulların olmamasından dolayı, olumsuz sonuçlanacaktır. Ayrıca, Türkiye'de kurtarılması gereken sanat eserlerinin sayısı da düşünülecek olursa, bir süre için, eski eserlere ayrılan paranın, mutlak tamamlamalara sarfolunmasının da ekonomik olarak anlamsız olduğu ileri sürülebilir. Sınırlı ekonomik imkânlar fakat, köklü müdahalelerle, bir yapının tamamlayıcı bir restorasyonuna gidilmesi, daha iyi koşullarda, ortaya çıkarılabilecek bir tarihî belgenin, tamamen yok edilmesi haline gelebilmektedir. Onun için bir genel uygulama ilkesi olarak, önce tarihî mirasımızı teşkil eden anıtların ve tarihî şehrin parçalarının ayakta tutulması ve bozulmasına mani olacak koruyucu bir restorasyon anlayışının yerleştirilmesi gereklidir. Bununla beraber yine ekonomik ve fonksiyonel sebeplerle ve genellikle daha az baskısı hissedilen kültürel sebeplerle, yapılara müdahale gereken haller de az değildir. Bir değer olarak kabul edilen yapının günlük

hayata katılması, yaşaması için bir zorunluk da sayılabilir.

Bugünün yaşantısına bağlı bir tarafı olmadan, yapıyı ayakta tutmak kabil değildir. Korunan bir duvar parçasının yaşayabilmesi onun unutulmaması, bunun için de özel bir şekilde değerlendirilmesi, yani günün hayatına fiziksel olarak katılmasını sağlayacak tedbirlerin alınmasıyla kabildir. Bu, bir minimum müdahaledir. Fakat, yapı daha tam olarak kalmış ve sadece seyredilmekten daha fazla bir fonksiyonel potansiyeli olan nitelikte ise yaşamasının tek yolu, önceden tanımlanacak bu fonksiyonun gereklerini yerine getirecek şekilde tamamlaması oluyor. Bu tamamlamanın koşulları, bu yazıda

belirtilen genel restorasyon ilkelerinden çıkarılacaktır.

Şüphesiz bütün bu, çeşitli düzeylerdeki müdahale kriterleri bir noktada bazı pratik sorunların çözümüne dayanmaktadır. Koruma, en ilkel haliyle bir malî yetenek, bir teknik yetenek, bir örgütlenme ve kanunî imkânların varlığını gerektirir. Bütün bunlar yeterli kadar teşvik edici bir kültürel ortamın meydana gelmesine bağlıdır. Tarihi çevre korunması ise, yukarıda belirtilen yeteneklerin çok daha yoğun olarak varlığına bağlıdır. Bu da yapılması gereken çabaların büyüklüğünü ortaya koymaktadır.

Ocak 196

TÜRK VAKIFLARI, TÜRK SANATI VE İÇTİMAİ HAYATI KONUSU İLE İLGİLİ ESERLERİN BİBLİYOGRAFYASI

İsmet BİNARK

Abidelerimiz. Türkiye Anıtlar Derneği İstanbul Şubesi tarafından 1954-1956 şube kongresi münasebetiyle yayımlanmıştır. Hazırlayan : H. Rahmi Saruhan. İstanbul 1954 İsmail Akgün Matbaası. 406 S. 8° resim, 4 plâns, 1 levha.

Afet İnan, Prof. Dr. : Mimar Koca Sinan. Ankara 1956 Ankara Güzel Sanatlar Matbaası. 1 y. + 64 S. 8° resim, 1 levha.

Ağın, Ahmed : Saraylarımız. 1. fask. İstanbul 1964 Tan Gazetesi ve Matbaası. 8° resim, portre.

1. fask. Anadoluhisarı ve Beylerbeyi Sarayları tarihi ve yapıları. 63 + 1 S.

Ağın, Ahmed : Saraylarımız. 2., 3 fask, İstanbul 1965 Tan gazetesi ve Matbaası. 8°.

2. fask. : Dolmabahçe Sarayı - İhlamur Kasrı. 65 - 119 + 1 S.; 3. fask. : Yıldız Sarayı - Çırağan Sarayı. 119-198 + 1 S.

Aksel, Malik : Anadoluda halk resimleri. İstanbul 1960 Baha Matbaası. XV + 190 S. 8° renkli resim, 1 plâns.

«İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınlarından No : 868»

Aksel, Malik : Türklerde dinî resimler. Yazı, resim. İstanbul 1967 Çel-

tüt Matbaacılık Koll. Şti. 152 + 6 S. 8° resim, plâns.

Anafarta, Nigâr : Topkapı Sarayı padişah portreleri. İstanbul 1966 Doğan Kardeş Matbaacılık Sanayii A.Ş. Matbaası. 13 + 1 S. + 1 y. 4° 24 plâns (portre).

«Doğan Kardeş Yayınları»

Arseven, Prof. Celâl Esad : Türk sanatı tarihi. Menşeyinden bugüne kadar mimari, heykel, resim, süsleme ve tezyinî sanatları. II - IV. fask. Yayımlayan : Maarif Vekâleti. İstanbul 1955 Maarif Basımevi. 4° resim, şekil, plâns, harita.

II. fask. 80 - 160 S.

III. fask. 161 - 240 S.

IV. fask. 241 - 320 S.

Arseven, Prof. Celâl Esad : Türk sanatı tarihi. Menşeyinden bugüne kadar mimari, heykel, resim, süsleme ve tezyinî sanatlar. V. fask. Yayımlayan : Maarif Vekâleti. İstanbul 1956 Maarif Basımevi. 321 - 400 S. 4° resim, şekil, plâns.

Arseven, Prof. Celâl Esad : Türk sanatı tarihi. Menşeyinden bugüne kadar mimari, heykel, resim, süsleme ve tezyinî sanatlar. VI. fask. Yayımlayan : Maarif Vekâleti. İstanbul 1957 Maarif Basımevi. 401 - 480 S. 4° resim, şekil, plâns.

Arseven, Prof. Celâl Esad : Sanat ansiklopedisi. 2. c. : VIII, IX. fask. Yayımlayan : Türkiye Cumhuriyeti Milli

1. Türk vakıfları, Türk sanatı ve içtimalı hayatı konusu ile ilgili eserlerin bibliyografyası; 1954 - 1968 yılları arası Türkiye Bibliyografyası'ndan taranıp tesbit edilmiştir.

Eğitim Bakanlığı. İstanbul 1960 Maarif Basımevi. 689-864 S. 4°

VIII. fask.: 689-784 S. resim, 14 plânş, harita. IX. fask.: 785-864 S. resim, 15 plânş.

Arseven, Prof. Celâl Esad : Türk sanatı tarihi. Menşeyinden bugüne kadar mimari, heykel, resim, süsleme ve tezyinî sanatlar. IX., X. fask. Yayımlayan: Türkiye Cumhuriyeti Maarif Vekâleti. İstanbul 1959 Maarif Basımevi. 4°

IX. fask.: 641 - 720 S., resim, plânş.

X. fask.: 721 - 801 S., resim, plânş.

Arseven, Prof. Celâl Esad : Türk sanatı tarihi. 3. C. I. fask. : Heykel ve oyma. Yayımlayan : Türkiye Cumhuriyeti Millî Eğitim Bakanlığı İstanbul 1961 Millî Eğitim Basımevi. 80 S. 4° resim, plânş.

Arseven, Prof. Celâl Esad : Sanat ansiklopedisi. 1-2 C. 1-7. fask. 2. bs. Yayımlayan : Türkiye Cumhuriyeti Maarif Vekâleti. İstanbul 1955-1958 Maarif Basımevi. 1-688 S. 4° resim, plânş.

Arseven, Prof. Celâl Esad : Sanat ansiklopedisi. V-VI. fask. 2. bs. Yayımlayan : Maarif Vekâleti. İstanbul 1955 Maarif Basımevi.

V. fask.: 401-496 S., şekil, 13 plânş.

VI. fask.: 497-592 S., 18 plânş.

Aslanapa, Prof. Dr. Oktay: Turkish arts. Seljuk and ottoman carpets tiles and miniature paintings. İstanbul 1961 Doğan Kardeş Yayınları A. Ş. 171 S. 8°

Aslanapa, Prof. Dr. Oktay : Türk sanatı. Selçuk ve Osmanlı devri halıları, çini ve minyatür sanatı. İstanbul 1962 Doğan Kardeş Yayınları A.Ş. 147 + 21 S. 8° resmi, plânş.

Aslanapa, Prof. Dr. Oktay : Ein anatolischer Tierteppich vom Ende des 15. Jahrhunderts. Sonderdruck Beiträge zur Kunstgeschichte Asiens. In Memoriam Ernst Diez. İstanbul 1963 Baha Matbaası. 173.-181. S. 8° resim, plânş.

Aslanapa, Prof. Dr. Oktay : Anadoluda, Türk çini ve keramik sanatı. İstanbul 1965 Baha Matbaası. 77 S. 8° 52 plânş.

«Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları»

Aslanbey, Muhiddin : Eskişehir'deki Alâiddin Câmisi ve Eskişehir tarihi ile ilgili araştırmalar. Eskişehir 1955 Ticaret Matbaası. 152 S. 8° resim.

Ayverdi, Ekrem Hakkı : Fatih devri sonlarında İstanbul mahalleri, şehrin iskâm ve nüfusu. Ankara 1958 Doğan Kardeş Matbaası Limited Şirketi. 86 S. 4°

«Vakıflar Umum Müdürlüğü Neşriyatı»

Ayverdi, Ekrem Hakkı : Fatih devri mimârisi. Zeyl. İstanbul 1961 Baha Matbaası. 43 S. 4° resimli.

«İstanbul Fetih Cemiyeti»

«İstanbul Enstitüsü Neşriyatı No. 46»

Ayverdi, Ekrem Hakkı : İstanbul mimarî çağının menşei Osmanlı mimarisinin ilk devri. 1. C. İstanbul 1966 Baha Matbaası. 4°

1. C.: Ertuğrul, Osman, Orhan Gaziler, Hüdavendigâr ve Yıldırım Beyazıd. XII + 565 S. resim, plânş, 5 levha.

«İstanbul Fetih Cemiyeti İstanbul Enstitüsü No: 57»

Azapkapı çeşmesi. İstanbul 1954 Kâğıt ve Basım İş. 12 S. 8° 7 plânş.

«T.C. İstanbul Belediyesi Sular İdaresi Müdürlüğü Yayınlarından»

Balin, Remzi. Diyarbakır. Tarihçe, eski eserler, coğrafya, ilçeler, kültür, yetiştirdiği adamlar. Diyarbakır 1963 İtimat Kitabevi. 83 + 2 S. 8° resim, portre, 6 plânş.

Baltacıoğlu, İsmayıl Hakkı : Türklerde yazı sanatı. Ankara 1958 Mars T. ve S.A.Ş. Matbaası. 88 + 58 S. 4°

«Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Türk ve İslâm Sanatları Tarihi Enstitüsü Yayınları - Sayı : 5»

Banoğlu, Niyazi Ahmed : Anıtları ve Tarihî eserleriyle İstanbul. İstanbul 1963 Yeni Matbaa. 79 + 1 S. 8°.

Bammat, Haydar : İslâmiyetin manevî ve kültürel değerleri. (Visages de L'Islam). Tercüme eden : Bahadır Dülger. Ankara 1963 Resimli Posta Matbaası. 466 + 20 + 2 S. 8°

Bayatlı, Osman : Bergama tarihinde Türk - İslâm eserleri. İstanbul 1956 Anıl Matbaası. 65 S. 8° resim, şekil, 12 plânş.

«Bergamayı Sevenler Cemiyeti Sayı : XIII»

Bayatlı, Osman : Bergama'da Karaosmanoğulları. Hacı Ömerağa Oğlu. Mehmetağa vakfı. İzmir 1957 İstikamet Matbaası. 71 + 1 S. 8°

Beiträge zur Kunstgeschichte Asiens. In Memoriam Ernet Diez. Herausgegeben von Oktay Aslanapa. İstanbul 1963 Baha Matbaası. XV + 350 S. 8° resim, plânş, portre.

«İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sanat Tarihi Enstitüsü : 1»

Berki, Ali Himmet : Vakfa dair yazılan eserlerle vakfiye ve benzeri vesikalarda geçen istilâh ve tâbirler. Anka-

ra 1965 Doğu Ltd. Şti. Matbaası. XV + 61 S. 8°

«Vakıflar Genel Müdürlüğü Neşriyatı»

Berki, Prof. Dr. Şakir - Hayrullah Hâmidi : İslâm hususî hukukunun ana prensipleri. «Kuran'da hukuk». Ankara 1956 Güzel Sanatlar Matbaası. 140 S. 8°

«Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınlarından : 99»

Beysanoğlu, Şevket : Kısaltılmış Diyarbakır tarihi ve âbideleri. İstanbul 1963 Şehir Matbaası. VIII + 160 + 4 S. 8° resim, harita. «Diyarbakır'ı Tanıtma Derneği Neşriyatı No : 11»

Bursa'da, Hacılar Camii. Tamiri münasebetiyle. Hazırlayan : Kâzım Baykal. Bursa 1953 Aysan Matbaası. 18 S. 8° resimli.

Cacaoğlu, Nur el - din : Kırşehir Emiri Caca Oğlu Nur el - din'in 1272 tarihli Arapça, Moğolca vakfiyesi. Toplayan ve Yayımlayan : Dr. Ahmet Temir. Ankara 1959 Türk Tarih Kurumu Basımevi. VIII + 329 + 6 S. 8° plânş.

«Türk Tarih Kurumu Yayınlarından VII. Seri No : 34»

Camilerin aydınlatılması üzerinde bir araştırma. Hazırlayan : Doç. Orhan Bolak. Yayımlayan : İstanbul Teknik Üniversitesi Mimarlık Fakültesi. İstanbul 1967 Arı Kitabevi Matbaası. VIII + 29 S. 8° 11 plânş.

Çetintaş, Sedat : Yeşil cami ve benzerleri cami değildir. İstanbul 1958 Maarif Basımevi. 26 S. 8° resimli.

Çetintaş, Sedat : Türk seramik sanatı restitüsyonları sergisi. XIV - XVIII. yüzyıl. İstanbul 1960 Maarif Basımevi. 7 + 2 S. 8°

Çulpan, Cevdet : Antik devirlerden zamanımıza kadar ilâhiyat servileri. I.

İstanbul 1961 İsmail Akgün Matbaası. 46 S. 8° 9 plâns.

Çulpan, Cevdet : Türk - İslâm tahta oymacılık sanatından Selçuk devri bir Kur'an rahlesi. İstanbul 1962 İsmail Akgün Matbaası. 1 levha.

Çulpan, Cevdet : İstanbul Süleymaniye Camii kitâbesi. İstanbul 1966 Sumer Matbaası. 144 S. 8° plâns.

Dalamanlı, Lütfü : Gayrimenkul davaları, vakıflar, miras. İstanbul 1952 Kutulmuş Matbaası. XIII S. + 1 y. + 271 S. 8°

Dânişmend, İsmail Hâmi : Garp menbalarına göre, garp medeniyetinin menbai olan İslâm medeniyeti. İstanbul 1961 Bâbiâli Yayınevi. 90 + 2 S. 8°

Derman, M. Uğur : Vefatının 50. yıldönümünde hattat Sami Efendi «1838 - 1912» hayatı ve eserleri. İstanbul 1962 Kemal Matbaası. 2 S. 8° 1 plâns.

«50 Sanat Sever Serisi 18»

Derman, M. Uğur : Hattat Mustafa Halim Özyazıcı. (1898 - 1964). Hayatı ve eserleri. İstanbul 1965 Kemal Matbaası. 3 S. 8° portre, 1 plâns.

«50 Sanat Sever Serisi 28 - 1964»

Derman, M. Uğur : Hattat (Hacı Arif)ler. İstanbul 1965 Kemal Matbaası. 4 S. 8°

«50 Sanat Sever Serisi 21 - 1965»

Derman, M. Uğur : Kardeş iki hattatımız. Ömer Vafî Efendi, Neyzen Emin Efendi. İstanbul 1967 Kemal Matbaası. 9 S. 8° resim, plâns.

«50 Sanat Sever Serisi 22 - 1966»

Diez, Prof. Ernst - Oktay Aslanapa: Türk Sanatı. İstanbul 1955 Doğan Kardeş Yayınları A.Ş. Basımevi. 2 + 343 S. 8° portre, resim, şekil, plâns.

«İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınlarından No. 627»

Din ve sanat. 2. bs. Çeviren ve hazırlayan : Burhan Toprak. İstanbul 1962 Varlık Yayınevi. 112 S. 8°

«Varlık Yayınları Sayı : 923»

Eldem, Sedad H.: Türk evi plân tipleri. İstanbul 1954 Pulhan Matbaası. 239 S. 4° şekil, 3 levha.

«İstanbul Teknik Üniversitesi Mimarlık Fakültesi»

Erdenen, Orhan : İstanbul çarşıları ve Kapalıçarşı. The Bazaars of İstanbul and the Grand Bazaar. İstanbul 1965 Yenilik Basımevi. 49 S. + 7 y. 8° resim, plâns.

Erdmann, Kurt : Die beiden türkischen Grabsteine Im Türk ve İslâm Eserleri Müzesi in İstanbul. Sonderdruck Beiträge zur Kunstgeschichte Asiens in Memoriam Ernest Diez. İstanbul 1963 Baha Matbaası. 121 - 130 S. 8° resimli.

Erdoğan, Muzaffer : Lâle devri baş mimarı Kayseri'li Mehmet Ağa. İstanbul 1962 Baha Matbaası. VI S. + 1 y. + 128 S. 8°

«İstanbul Fetih Cemiyeti»

«İstanbul Enstitüsü Neşriyatı : 48»

Erginbaş, Doğan : Diyarbakır evleri. Doçentlik tezi. Yayımlayan : İstanbul Teknik Üniversitesi Mimarlık Fakültesi. İstanbul 1953 Pulhan Matbaası. 32 S. 4° 32 levha.

Erkins, Ziya : Topkapı Sarayı. İstanbul 1959 Motif Basımevi. 76 S. 8° resim, 1 plâns.

Eser, Doç. Lâmi : Kütahya evleri. Doçentlik çalışması. Yayımlayan : İstanbul Teknik Üniversitesi Mimarlık Fakültesi İstanbul 1965 Pulhan Matbaası. 98 S. 4° plâns, 87 levha.

Esin, Emel : An Angel figure in the miscellany album H. 2152 of Topkapı. Sonderdruck Beitrage zur Kunstgeschichte Asiens. In Memoriam Ernest Diez. İstanbul 1963 Baha Matbaası. 264 - 282 S. 8° resimli.

Esin, Emel : L'aspect de la civilisation Turque dans L'île de Chypre. Yayımlayan : Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü. Ankara 1965 Ankara Üniversitesi Basımevi. 83 S. 4° plâns.

«Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları»

Esin, Emel : Antecedents and development of buddhist and manichen Turkish art in Eastern Turkestan and Kansu. The hand book of Turkish culture. V. 2. suppl. Yayımlayan : T.C. Milli Eğitim Bakanlığı. İstanbul 1967 Milli Eğitim Basımevi. IV + 120 S. 4° plâns, 6 renkli plâns.

Evren, Doç. Mesut : Türk evinde çıkma. (Doçentlik tezi). Yayımlayan : İstanbul Teknik Üniversitesi Mimarlık Fakültesi. İstanbul 1959 Fakülteler Matbaası. 127 S. 4° resimli.

Eyice, Doç. Dr. Semavi : La Mosquée - Zaviyah de Seyyid Mehmed Dede a Yenışehir. Sonderdruck Beiträge zur Kunstgeschichte Asiens in memoriam Ernest Diez. İstanbul 1963 Baha Matbaası). 49 - 68 S. 8° resim, plâns.

Fatih devrinde Karaman eyâleti vakıfları fihristi. Hazırlayan : Prof. Dr. Feridun Nâfiz. Ankara 1958 Doğu Limited Şirketi Matbaası 74. S. 4° 21 plâns.

«Vakıflar Umum Müdürlüğü Neşriyatı»

Gabriel, Prof. Albert : Kayseri Türk anıtları. Çeviren : Ahmed Akif Tütenk. Ankara 1954 Güneş Matbaası. 115 + 5 S. 8° 62 plâns.

Gabriel, Prof. Albert : La Turquie, terre d'histoire et d'art. İstanbul 1956 Doğan Kardeş Yayınları A.Ş. Basımevi. 96 S. 4° resim, plâns.

Gabriel, Prof. Albert : Niğde Türk anıtları. Çeviren : Ahmed Akif Tütenk. Ankara 1962 Bengi Matbaası. 91 S. 8° 111 plâns, 4 harita.

«Niğde Kültür Derneği Niğde Şubesi Yayınlarından»

Gökbilgin, M. Tayyip : Murad I. tesisleri ve Bursa imâreti vakfiyesi. Türkiyet mecmuası C. 10'dan ayrışım. İstanbul 1953 Osman Yalçın Matbaası. 217 - 234 S. 8°

Göztepe, Tarım Mümtaz : Ulu Camiler, dinî anıtlar. Ankara 1963 Resimli Posta Matbaası. 132 + 2 S. 8° resim, plâns.

Gülbahar Hatun Camii, Ayşe Hatun ve Yavuz Selim. Derleyen : Ömer Akkbulut. Trabzon 1965 İnkılâp Matbaası Koll. Şti. 28 S. 8° resimli.

«Trabzon Tarihi Dizisi : 5»

Güner, Hamza : Kütahya camileri. Kütahya 1964 Kütahya İl Matbaası. 1 y. + 1 + 110 S. 8° resimli.

Gürkan, Ahmet : İslâm kültürünün garbî medenileştirmesi. İstanbul 1965 Fakülteler Matbaası IX + 361 S. 8° resim, portre.

İnal, İbnülemin Mahmud Kemal : Son hattatlar. İstanbul 1955 Maarif Basımevi, 839 S. 8° portre, resim, 3 plâns.

«Maarif Vekâleti Bilim Eserleri Serisi»

İpşiroğlu, Mazhar Şevket — S. Eyüboğlu : Fatih albümüne bir bakış. Sur 1 album du Conquerant. İstanbul 1955 Maarif Basımevi. XXII + 153 S. 8° resim, 1 renkli plâns.

«İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları»

İstanbul camileri. The mosques of İstanbul, Les mosquées'd İstanbul. Hazırlayan : Oluş Kitabevi. İstanbul 1955 Babiâli Basımevi. 80 S. 8' resim.

İstanbul camileri. Hazırlayan : Münif Ülgen. İstanbul 1966 Kitapçılık Ticaret Ltd. Şrt. 112 S. 8' resim.

Kızıltan, Ali : Anadolu beyliklerinde cami ve mescitler. «XIV. yüzyıl sonuna kadar». Doçentlik çalışması. Yayınlayan : İstanbul Teknik Üniversitesi Mimarlık Fakültesi. İstanbul 1958 Güven Basımevi. 125 S. 4'

Kienitz, Dr. Friedriche Karl : Eski Türk köprüleri. (Anadolu ve Güneydoğu Avrupada Selçuk ve Osmanlı kültürünün şaheserleri. Çeviren : Avni Baydar. Ankara 1965 Karayolları Matbaası. 17 S. 8' resimli.

«T. C. Bayındırlık Bakanlığı Karayolları Genel Müdürlüğü Yayın No : 125»

Koçu, Reşad Ekrem : Topkapı Sarayı. İstanbul 1960 Nurgök Matbaası. 240 + XIII S. 8' resimli.

«İstanbul Ansiklopedisi Kütüphanesi : 2»

Konyalı, İbrahim Hakkı : Abideleri ve kitabeleri ile Erzurum tarihi. İstanbul 1960 Ercan Matbaası. 594 S. 8' resim, **portre**.

«Erzurum Tarihini Araştırma ve Tanıtma Derneği Yayınları Sayı : 2»

Konyalı, İbrahim Hakkı : Söğüt'de Ertuğrul Gazi türbesi ve ihtifali. İstanbul 1959 Sinan Matbaası. 63 S. 8' resimli.

Köprülü, Prof. Dr. Bülent : Evvelki hukukumuzda vakıf nev'iyetleri ve icarateynli vakıflar.

2. k. Yayınlayan : İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi. İstanbul 1951 - 1952 İsmail Akgün Matbaası. 8°

1. k. : İstanbul Hukuk Fakültesi mecmuasının 1951 3-4. sayısından ayrı basım. 32 S.; 2.9. : İstanbul Hukuk Fakültesi mecmuasının 1952 1-2. sayısından ayrılması. 33-75 S.

Kuban, Doğan : Türk barok mimarisi hakkında bir deneme. Yayınlayan : İstanbul Teknik Üniversitesi Mimarlık Fakültesi. İstanbul 1954 Pulhan Matbaası. 144 S. 4° resimli.

Kuban, Doğan : Osmanlı dini mimarisinde iç mekân teşekkülü. Rönesansla bir mukayese. Tez. Yayınlayan : İstanbul Teknik Üniversitesi Mimarlık Fakültesi. İstanbul 1958 Güven Basım ve Yayınevi. 165 S. 4° resimli.

Kuban, Doğan : Les Mosquées à coupole à Base Hexagonale. Sonderdruck Beitrage zur Kunstgeschichte Asiens in Memoriam Ernest Diez. İstanbul 1963 Baha Matbaası. 35. - 48. S. 8° resimli.

Kuban, Doğan : Anadolu - Türk mimarisi tarihi. 1. C. Yayınlayan : İstanbul Teknik Üniversitesi Mimarlık Fakültesi. İstanbul 1965 Özyayın Matbaası. 8°

1. C. : 203 C. + 1 y. resimli.

Kuran, Prof. Apdullah : İlk devir Osmanlı mimarisinde cami. Ankara 1964 Ajans - Türk Matbaası. XVII + 121 S. 8° resim, plâns.

«Ortadoğu Teknik Üniversitesi Mimarlık Fakültesi Yayın : 1»

Lampé, Melek Celâl : Le vieux serail des Sultans. İstanbul 1959 Çituri Biraderler Basımevi. 83 S. 8° resimli

Milletlerarası 1. Türk Sanatları Kongresi münasebetiyle tertiplenen va-

kıflar sergisi. Ankara 1959 Doğu Ltd. Şirketi Matbaası. 23 S. 8° resimli.

Milletlerarası Türk Sanatları Kongresi. 19/24 Ekim 1959, 1. sayı. Tertibeden : Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Türk ve İslâm Sanatları Tarihi Enstitüsü. Ankara, Dil ve Tarih - Coğrafya Fakültesi, Ajans - Türk Matbaası. 126 S. 8°

Mimar Sinan. İstanbul 1963 Ekin Basımevi. 16 S. 8°

«Samim Sadık Yayınları»

Mimar Sinan. Hayatı, eseri. 1. c. Hazırlayan : Rifki Melül Meriç. Ankara 1965 Türk Tarih Kurumu Basımevi. 4°

1. c. : X + 129 S. 1 plânş.

«Türk Tarih Kurumu Yayınlarından VI. Seri No : 1»

Otto - Dorn, Katharina : Türkische keramik. Ankara 1957 Türk Tarih Kurumu Basımevi. VIII + 194 S. 4° 43 plânş.

«Veröffentlichungen der Philosophischen Fakultät der Universität Ankara Nr. 119»

Otto - Dorn, Katharina : Darstellungen des turco - chinesischen Tierzyklus in der islamischen Kunst. Sonderdruck Beiträge zur Kunstgeschichte Asiens. In Memoriam Ernst Diez. İstanbul 1963 Baha Matbaası. 131 - 165 S. 8°

Ögel, Doç. Dr. Bahaeddin : İslamiyetten önce Türk kültür tarihi. Orta Asya kaynak ve buluntularına göre. Ankara 1962 Türk Tarih Kurumu Basımevi. XX + 403 S. 8° resim, 5 levha 1 harita.

«Türk Tarih Kurumu Yayınlarından VII. Seri No. 42»

Ögel, Semra : Einige Bemerkungen zum Sternsystem in der Steinor-

nametik der anatonischen Seldschuken. Sonderdruck Beiträge zur Kunstgeschichte Asiens. In Memoriam Ernst Diez. İstanbul 1963 Baha Matbaası. 166. - 172 S. 8° resimli.

Ögel, Semra : Anadolu Selçuklularının taş tezyinatı. (Doktora tezi).

Ankara 1966 Türk Tarih Kurumu Basımevi. VIII + 192 S. 4° resim, 37 plânş.

«Türk Tarih Kurumu Yayınlarından 6. Seri Sa : 6»

Önder, Mehmet : Konya çeşme ve şadırvanları. Konya 1955 Ülkü Basımevi. 95 S. 8° resim.

Önder, Mehmet : Mevlâna'nın Konya'daki evi ve medresesi. (Ön rapor.).

Konya 1956 Yenikitap Basımevi. 16 S. 8° resim, şekil.

«Konya Gazeteciler Cemiyeti Neşriyatı No.2»

Önder, Mehmet : Mevlâna ve türbesi. İstanbul 1957 Doğan Kardeş Yayınları A.Ş. Basımevi. 63 S. 8° resimli.

Önder, Mehmet : Mevlâna Müzesi şaheserlerinden mevlâna'nın sandukası. Konya 1958 Ülkü Basımevi. 24 S. 8°

Öz, Tahsin : Turkish ceramics. Published by the Turkish Press, Broadcasting and tourist Department. y.y. 1955. XVI + 51 S. 4° 74 plânş, 3 levha.

Öz, Tahsin : İstanbul camileri. 1. C. Ankara 1962 Türk Tarih Kurumu Basımevi. XII S. + 1 y. + 191 S. 4° resim, 30 plânş.

«Türk Tarih Kurumu Yayınlarından, 6. Seri - No. 5»

Öz, Tahsin : İstanbul camileri. 2. C. Ankara 1965 Türk Tarih Kurumu Basımevi. X + 90 S. + y. 4° 19 plân, 93 resim.

«Türk Tarih Kurumu Yayınları
dan, VI. Seri - No : 5 a»

Öz, Tahsin : İstanbul camileri. Ya-
yınlayan : Türkiye Cumhuriyeti Turizm
ve Tanıtma Bakanlığı. y.y. 1964. 116 S.
+ 1 y. 8° resim, plânş, 1 harita.

«Turizm ve Tanıtma Bakanlığı Ya-
yın No. : 5»

Özdeş, Gündüz : Türk çarşıları.
Doçentlik tezi. Yayınlayan : İstanbul
Teknik Üniversitesi Mimarlık Fakülte-
si. İstanbul 1954 Pulhan Matbaası.
93 + 1 S. 4° resimli, 2 plân, 35 levha.

Sevgen, Nazmi : Anadolu kaleleri.
1. C. Ankara 1959 Doğu Ltd. Şirketi
Matbaası. 373 S. 8° resimli.

Sudalı, Muzaffer : Hünkâr mahfil-
leri. Doçentlik çalışması. Yayınlayan :
İstanbul Teknik Üniversitesi Mimarlık
Fakültesi. İstanbul 1958 Güven Bası-
mevi. 91 S. 4° resimli.

Süleymaniye vakfiyesi. Hazırlayan:
Kemal Edip Kürkcüoğlu. Ankara 1962
Resimli Posta Matbaası Ltd. Şirketi. 54
S. + 2 y. + 110 S. 4°

«Vakıflar Umum Müdürlüğü Neş-
riyatı»

Not : Eserin sonunda 109 sahifelik
Kanunî Sultan Süleyman'ın Süleyma-
niye Külliyesi vakfiyesinin orijinali yer
almıştır.

Şehsuvaroğlu, Halûk Y. : Eski
Türk sanatları. İstanbul 1960 Varlık
Yayınevi. 95 + 1 S. 8°

«Varlık Yayınları Sayı : 747»

Taeschler, Franz Gustav : Die Tür-
be der İsfendiyaroğlu in Sinop. Sonder-
druck Beitrage zur Kunstgeschichte Asi-
ens in Memoriam Ernest Diez. İstan-
bul 1963 Baha Matbaası. 31, 32. S. 8°
1 plânş.

Tansuğ, Sezer : Şenlikname düze-
ni. Türk minyatüründe gerçekçi duyuş
ve gelişme. İstanbul 1961 De Yayınevi
49 + 1 S. 8° 5 plânş.

«Eleştiri Kitapları : 2»

Togan, Prof. Dr. Ahmed Zeki Ve-
lidi : On the miniatures in İstanbul
libraries, Translated into English by
Dr. Sençer Tonguç. İstanbul 1963 Ba-
ha Matbaası. 1 y. + 68 S. 8°

«İstanbul Üniversitesi Edebiyat
Fakültesi Yayınlarından No : 1034»

Turkish architecture. Translated
by Prof. Dr. Ahmet Edip Uysal. Pub-
lished by the Institute of History of
Turkish and Islamic Arts. Ankara 1965
Ankara Üniversitesi Basımevi. VII +
93 S. 8° 44 plânş.

Türk nakış sanatı tarihi araştır-
maları. I. Vesikalar. Neşreden : Rıfki
Melûl Meriç. Ankara 1953 Feyz ve De-
mokrat Ankara Matbaası. VIII + 99 S.
4° 37 plânş.

«Ankara Üniversitesi İlahiyat Fa-
kültesi Türk ve İslâm Sanatları Tarihi
Enstitüsü Yayınları - Sayı : 1»

Türk cild sanatı tarihi araştırma-
ları. I. Vesikalar. Neşreden : Rıfki Me-
lûl Meriç. Ankara 1954 Güven ve Se-
vinç Matbaası. VII + 435 S. 4° 18
plânş.

«Ankara Üniversitesi İlahiyat Fa-
kültesi Türk ve İslâm Sanatları Tarihi
Enstitüsü Yayınları - Sayı : 3»

Türk sanatı tarihi, araştırma ve
incelemeleri. I.C. İstanbul 1963 Berksoy
Matbaası. 2 S. + 2 y. + 789 S. 4° re-
sim, plânş, 3 levha.

«İstanbul Güzel Sanatlar Akade-
misi Yayınlarından : 23»

«İstanbul Güzel Sanatlar Akade-
misi Türk Sanatı Tarihi Enstitüsü Ya-
yınları : 1»

Türk ve İslâm sanat eserleri. Plân ve resim albümü. 1. C. Hazırlayan : Ergun Tamer. İstanbul 1964 Gün Matbaası. 8° resimli.

1. C. : Anadolu Selçuklularına kadar. 272 S.

«Sanat Tarihi El Kitapları Serisi : 1»

Utkular, İsmail : Çanakkale Boğazında Fatih kaleleri. Doçenlik tezi. Yayımlayan : İstanbul Teknik Üniversitesi Mimarlık Fakültesi. İstanbul 1953 Pulhan Matbaası. 56 S. 4° resim, 1 levha.

Uzluk, Şahabettin : Mevlevilikte resim, resimde mevleviler. Ankara 1957 Türk Tarih Kurumu Basımevi. VIII + 165 S. 8° 55 plânş.

«Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları Seri : 1, No : 5»

Ünsal, Behçet : Mimarî tarihi. 1. C. Değişiklik ve ilâvelerle 2. bs. İstanbul 1960 Marifet Matbaası. 8°

1. C. : XX + 559 S. resim, plânş.

«İstanbul Teknik Okulu Yayınları Sayı : 53»

Ünver, Ord. Prof. Dr. A. Süheyl : Mehmet Esat Yesarı, hayatı ve eserleri. İstanbul 1955 Kemal Matbaası. 1 S. 8° plânş.

«50 Sanat Sever Serisi 14 - 1955»

Ünver, Ord. Prof. Dr. A. Süheyl : Hattat Şefik Bey. 1819 - 1880. Hayatı ve eserleri. İstanbul 1956 Kemal Matbaası. 1 S. 8° 1 plânş.

«50 Sanat Sever Serisi 15 - 1956»

Ünver, Ord. Prof. Dr. A. Süheyl : Levni. Yayımlayan : Türkiye Cumhuriyeti. Başvekâlet. Basın Yayın ve Turizm Umum Müdürlüğü. İstanbul 1957

Maarif Basımevi. 15 S. 8° 16 plânş, 2 levha.

Ünver, Ord. Prof. Dr. A. Süheyl : Hattat Kazasker Mustafa İzzet hayatı ve eserleri. İstanbul 1958 Kemal Matbaası. 1 S. 8° 1 plânş.

«50 Sanat Sever Serisi 11 - 1953»

Ünver, Ord. Prof. Dr. A. Süheyl : Hattat Ali Bin Hilâl, hayatı ve yazıları. İstanbul 1958 Kemal Matbaası. 15 S. 4° 9 plânş.

«Yeni Laboratuvar Yayınlarından. No : 10»

Ünver, Ord. Prof. Dr. A. Süheyl : Fatih devri saray nakışhanesi ve Baba Nakkaş çalışmaları. (An album of decorations and Writings belonging to the age of Sultan Mehmed to conquerer.) İstanbul 1958 Kemal Matbaası. 2 + 58 S. 4° resim, 1 renkli levha.

«İstanbul Üniversitesi Millî Kültür Eserleri Tesisi 1»

Ünver, Ord. Prof. Dr. A. Süheyl : Hattat Mehmet Hulûsi. İstanbul 1958 Kemal Matbaası. 8° 1 plânş.

«50 Sanat Sever Serisi 16 - 1958»

Ünver, Ord. Prof. Dr. A. Süheyl : Hattat ve Tuğrakeş İsmail Hakkı Altunbezer 1869 - 1946 hayatı ve eserleri. İstanbul 1958 Kemal Matbaası. 1 S. 8° 1 plânş.

«50 Sanat Sever Sergisi 13 - 1955»

Ünver, Ord. Prof. Dr. A. Süheyl : Ustası ve çırağıyla Hezargradlı Zâde Ahmet Ataullah, hayatları ve eserleri. İstanbul 1955 Kemal Matbaası. 36 S. 8° 5 plânş.

Ünver, Ord. Prof. Dr. A. Süheyl : XVII nci asırda 6 Türk buketi. Six Turkish bouquets belonging to the seventeenth century. İstanbul 1958 İsmail Akgün Matbaası. 8 S. 8° 6 plânş.

Ünver, Ord. Prof. Dr. A. Süheyl :
Turkish designs. İstanbul 1958 Maarif
Basımevi IV S. + 1 y. 8° 14 plânş.

Ünver, Ord. Prof. Dr. A. Süheyl :
Hattat Ahmet Karahisarî 1469 - 1556.
A Well - Known Turkish calligrapher
Karahisarî Ahmet Efendi. İstanbul
1964 Kemal Matbaası. 15 S. 8° 4 plânş.

«Afyon Turizm Derneği Yayınla-
rından»

Ünver, Ord. Prof. Dr. A. Süheyl :
50 Türk motifi. İstanbul 1967. XII S.
8° 16 plânş.

«Doğan Kardeş Yayınları»

Ünver, Ord. Prof. Dr. A. Süheyl :
Ressam Ali Rıza beye göre yarım asır
önce kahvelerimiz ve eşyalarımız. y.y.
1967. 47 S. 8° resim.

«Ankara Sanat Yayınları : 1»

Vefatının 50. yıldönümünde hattat
Nazif Bey. 1846 - 1913 hayatı ve eserle-
ri. Hazırlayan : M. Uğur Derman. İ-
stanbul 1963 Kemal Matbaası. 2 y. 8° 2
plânş.

«50 Sanat Sever Serisi 19 - 1963»

Yetkin, Ord. Prof. Suut Kemal :
İslâm mimârisi. Değiştirilmiş ve göz-

den geçirilmiş 2. bs. Ankara 1959 Do-
ğuş Ltd. Şirketi Matbaası. 1 y + 2 +
509 S. 8° resim, 1 harita.

«Ankara Üniversitesi İlahiyat Fa-
kültesi Türk ve İslâm Sanatları Tarihi
Enstitüsü Yayınları : 2»

Yetkin, Ord. Prof. Suut Kemal :
İslâm mimarisi. Değiştirilmiş ve yeni-
den göz. geç. 3. bs. Ankara 1965 Anka-
ra Üniversitesi Basımevi. 2y. + 302 +
34 S. + 14 y. 8° 479 plânş.

«Ankara Üniversitesi İlahiyat Fa-
kültesi Türk ve İslâm Sanatları Tarihi
Enstitüsü No. 61»

Yetkin, Prof. Suut Kemal : İslâm
sanatı tarihi. Ankara 1954 Güven Ba-
sımevi. 2 y. + 315 + LXIV S. 4° resim,
197 plânş.

Yetkin, Prof. Suut Kemal : İslâm-
Türk sanatı. Yayımlıyan : Maarif Vekâ-
leti. Ankara 1956 Maarif Basımevi. 48
S. 8° resim, şekil.

Yüngül, Naci : Tophane çeşmesi.
İstanbul 1958 Kâğıt ve Basım İşleri
A.Ş. 1 y. + 10 S. 8° 8 plânş.

«T. C. İstanbul Belediyesi Sular
İdaresi Müdürlüğü Yayınlarından Sa-
vı : 4»

DOĞRU — YANLIŞ CETVELİ

Sayfa	Sütun	Satır	Yanlış	Doğru
37	I	7	Hümâyûmunu'nun	Hümâyûnu'nun
41	I	34	Günde3	Günde 3
49	II	23	imaretet	imarette
52	I	46	inceliyetim	inceleyelim
57	I	36	düzenelmiş	düzenlenmiş
58	II	33	mülnâme	mülknâme
65	I	44	yetirmedi	yitirmedi
68	II	36	üzerie	üzerine
75	II	7	keiemde	keremde
76	II	9	gadabından	gazabından
77	II	16	Hatâ	Hattâ
80	II	11	ütsünde	üstünde
97	I	13	üstü	üstü
102	II	19	analyışlı	anlayışlı
106	I	26	varp	varıp
107	II	11	Hapnamesini	Harnamesini
123	II	37	demri	demir
125	I	29	mekanin	mekânın
126	II	12	Rövöle	Rölöve
131	II	9	kurluuş	kuruluş
133	I	6	atrihlerinde	tarihlerinde
143	I	29	tamamandığı	tamamlandığı
163	I	22	udvarında	duvarında
176	II	6	kaplanmışrı	kaplanmıştır
177	I	32	dordurundaki	bordüründeki
177	II	11	makarnas	mukarnas
215	I	41	ıastlanmıyor	rastlanmıyor
226	I	43	yene	gene
226	II	37	entresan	enteresan
230	I Dip notu 8		Sana'tkarane	San'atkârane
246	II	37	girilmektedir."	getirilmektedir."
273	II	11	okunduğı	dokunduğı

Sayfa	Sütun	Satır	Yanlış	Doğru
275	I Dip not 10		iki satırdan ibaret 10 nolu dip notun 2. satırı ters dizilmiştir.	
275	II Dip not 18		18 nolu dip notun 2. yarısı ters dizilmiştir.	
276	II	30	mey-	meydana
276	II	31	halıcılığımız	gelmiştir.
276	II	31	Selçuk	belli
279	—	16	Hacın	Haçın
284	II	10	0.0.8 m.	0.08 m.
304	I	41	düzenleni	düzenlenir.
325	II	31—37	Dikkat edersek ne eskiden, ne bugün ni okur. Burası aslında cami değildir. Minaresi yoktur dama çıkan bir merdiveni vardır. Müezzin oraya çıkar, eza. Çayın devlet dairesi.	Dikkat edersek ne eskiden, ne bugün minaresi yoktur. Dama çıkan bir merdiveni vardır. Müezzin oraya çıkar, ezanı okur. Çayın devlet dairesi.
356	II	17	Ocak 196	Ocak 1969
361	II	22	Akkbulut	Akbulut

Resim, Plân, Fotokopi ve Levhalarla ilgili yanlışlar :

- a — Mahmut AKOK'un makalesi ile alakalı plânlardan 17 Numaralı yanlış olarak 15 rakkamı ile numaralanmıştır.
- b — M. Oluş ARIK'in yazısı ile ilgili 1 ve 2 No : lu resimlerin bulunduğu sayfanın sağ üst köşesinde (AKOK) yazmaktadır. Doğrusu (O. ARIK tır.
- c — Erol YURDAKUL'un yazısına ait 4 No : lu resmin altında (Şek. 4 -Zaviye giriş kapısı üstündeki kitâbe istanpajı) yazılıdır. Doğrusu (Res : 4 -Güney - batı cephenin görünüşü) dür.
- d — Füger İLTER'in makalesine ait resimlerden 12 No : lusu yanlış olarak 121 rakkamı ile numaralanmıştır.
- e — Feridun AKOZAN'ın «Türk küliyeleri» adlı makalesi ile ilgili resimlerden baştan itibaren üçüncüsü A₃ işaretli olması lâzım gelirken yanlış olarak A₁ şeklinde çıkmıştır.
- f — İ. Hakkı KONYALI'ya ait yazı başlığının 49, 51, 53 ve 55. Sayfalar da sayfa başı çizgisi üzerinde tekrarlanan kısaltılmışında «HAFSA» kelimesi «HAPSA» olarak yazılmıştır. Doğrusu «HAFSA» dır.